Theol Seminary
1825

ACTA APOSTOLORVM

ILLVSTRAVIT

CHRISTIANVS THEOPHILVS KVINOEL

THEOL. DOCT. ET PROF. ORD. IN ACAD. GISENSI

LIPSIAE

APVD IOHANNEM AMBROSIVM BARTH

1 8 1 8.

CHRISTIANI THEOPHILI KVINOEL

THEOL. DOCT. ET PROF. ORD. IN ACAD. GISENSI

COMMENTARIVS

IN

LIBROS

NOVI TESTAMENTI

HISTORICOS.

VOLVMEN IV.

CTA APOSTOLORVM.

LIPSIAE

VD IOHANNEM AMBROSIVM BARTH

1818.

PROLEGOMENA.

§. 1.

De inscriptione libri.

Inscribitur liber πράξεις τῶν ἀποςόλων h. e. Acta Apostolorum s. legatorum Christi, commentarii de rebus ab Apostolis gestis. Sic πράξεις Ἐυαγόρȣ sunt *res gestae ab Euagora* ap. Isocrat. Eu. c. 7. πράξεις Κύρȣ *res Cyri gestae* Xen. Cyr. 1, 3. 1. Diog. Laërt. 2. 3. Ἀλεξάνδρȣ πράξεις. Ouid. Trist. 2, 335. *Caesaris acta condere* i. describere. add. Met. 15, 750. *Acta regis Philippi* Curt. 8, 1. 3. Per hos autem Christi legatos e *Grotii* quidem sententia nonnisi Petrus et Paulus intelligendi sunt, quoniam horum inprimis res gestae hoc in libro enarrantur. Verum latiori significatu nomen ἀπόςολοι accipiendum esse, ipsum libri argumentum sat euidenter docet. Etenim in limine operis historia ordinis et coetus Apostolici exhibetur v. 1 — 2, 44. et in ipso opere praeter Petri et Pauli, subinde etiam reliquorum Apostolorum, diaconorum, aliorumque religionis chri-

ſtianae praeconum acta et fata referuntur v. 3, 1 ſs. 4, 33. 5, 12. 18 ſs. 6, 1—6. 8, 14 ſs. 9, 27 ſq. 11, 1. 12, 2. 17. 15, 15 ſqq. 16, 4. 21, 18.— 6, 5. c. 7. 8. 9. 12, 25. 13, 7. c. 15. 18, 2. 24. 26. etc. Itaque voce ἀπόςολοι omnino deſignantur religionis chriſtianae doctores, vt 14, 4. 14. et not. ad Matth. 10, 2.

§. 2.

De authentia libri.

Lucam fuiſſe commentariorum de actis legatorum Chriſti auctorem, non tantum libri initium docet, τὸν μὲν πρῶτον λόγον ἐποιησάμην κ. τ. λ. ſed ipſa quoque ſcriptoris oratio, cum dictione, quae in euangelio Lucae deprehenditur, ita conſpirans, vt facile intelligatur, vtrumque librum ab vno eodemque auctore eſſe profectum. Adiudicarunt etiam Lucae hunc librum antiquiores familiae chriſtianae doctores, Irenaeus adu. haereſes 1, 31. 3, 12. 14. 19. Tertull. adu. Marc. 5, 2. de ieiuniis c. 10. Clemens Alex. Strom. 5, p. 588. Euſeb. H. E. 3, 25. v. *Eichhornii Einleit. in d. N. T. Th.* 2. p. 74 ſs. Reiecerunt quidem hunc librum Marcionitae v. Tertullian. adu. Marc. 5, 2. Manichaei v. Auguſtin. de vtilitate credendi c. 3. contra Adimantum c. 12. Ebionitae v. Epiphan. haereſ. 30. §. 16. Encratitae v. Euſebius H. E. 4, 29. cf. *Eichhornius* l. l. p. 79 ſs. verum non ex rationibus hiſtoricis, ſed quoniam eorum decretis et opinionibus falſis hic liber aduerſabatur. Nempe Spiritum S. paracletum iam die illo Pentecoſtes (Act.

2.) venisse, Marcionitarum et Manichaeorum placitis repugnabat; legem Mosaicam abrogandam esse (Act. 15. etc.), Ebionitarum; non esse ciborum discrimen obseruandum Encratitarum decretis contrarium erat. Quod autem Chrysostomus Homil. 1. in Act. App init. queritur, sua aetate multis hunc librum ignotum esse (πολλοῖς τῦτο τὸ βιβλίον οὐδ᾽ ὅτι ἔνι γνώριμόν ἐστιν, οὔτε αὐτὸ οὔτε ὁ γράψας αὐτὸ καὶ συνθεὶς), non hoc innuit, hunc librum ab ecclesia, cui eius authentia suspecta sit, negligi; sed hoc sibi vult, hunc librum argumenti grauitate et vtilitate sua cum maxime commendabilem, non in omnibus ecclesiis publice praelegi, adeoque multis prorsus ignotum esse; hinc pergit, διὸ καὶ ἀναγκαίως εἰς ταύτην ἐμαυτὸν ἔκρινα θεῖναι πραγματείαν, ὥστε καὶ τὺς ἀγνοῦντας διδάξαι, καὶ μὴ ἀφεῖναι τοσῦτον λανθάνειν καὶ ἀποκρύπτεσθαι θησαυρόν. Ipse etiam Chrysostomus homil. 66. testatur, sua aetate multis in ecclesiis Acta Apostolorum post festum Paschatos praelegi. Conf. *Schmidtii Einleit. in d. N. T. B.* 1. p. 163. *Eichhornius* l. l. p. 79.

Vel ex iis, quae hactenus de authentia horum commentariorum disputata sunt, satis apparere arbitramur, non ferendam esse *Eckermani* coniecturam in *Theologisch. Beyträgen* B. 5. Th. 1. p. 212 ss. circa Traiani tempora repertas esse Lucae schedas, narrationes nonnullas de Iesu et Pauli rebus gestis continentes, a Luca in proprios vsus literis consignatas. Vitae Iesu fragmenta ab auctore quodam illius aetatis, ex Euangeliis κατὰ Ματθαῖον et Μάρκον fuisse

ſuppleta, aliisque augmentis nonnullis locupletata, atque librum ita consarcinatum accepiſſe nomen *Euangelii ſecundum Lucam.* Fragmenta autem narrationum de rebus Pauli geſtis, et deſcriptionem itineris a Luca cum Paulo facti, vsque dum Romam perueniſſent, eundem auctorem, qui Euangelium in vſum Theophili cuiusdam edidiſſet, notitiis de prima eccleſia chriſtiana, inprimis de Petro aliunde conquiſitis, adauxiſſe, atque in eam quae nunc eſt Actuum Apoſtolorum formam, redegiſſe. Hanc ſententiam idoneis argumentis deſtitutam, qua admiſſa, nec apparet, cur auctor libri de vlterioribus Pauli fatis nil memorarit, pluribus refutarunt *Paulus* in libello inſcripto: Introductionis in N. T. capita ſelectiora Ien. 1790. 8. p. 248 ſs. *Storrius* in *Flatti Magazin für chriſtl. Moral u. Dogmatik St.* 4. p. 237 ſs. *Münſcherus Bemerkk. üb. d. Urſprung d. vier Euangel. u. d. Apoſtelgeſch.* in *Staüdlinii Beyträgen zur Philoſophie u. Geſch. d. Religions- u. Sittenlehre* B. 5. *Gablerus* in *Neueſt. theol. Journal* B. 9. p. 300 ſs. Ipſe tamen *Eckermanus* ſententiam mutauit, et vtrumque commentarium Lucae adiudicauit in *Erläuterung aller dunkeln Stellen d. N. T. Th.* 1. *Einleit.* p. 11. *Th.* 2. *Einleit.* p. 164.

Caeterum, vt nec hoc ſilentio praetermittamus, reperiuntur in codd. Act. Apoſt. nominatim in cod. E. ſiue Laudiano, et inprimis in cod. D. ſiue Cantabrigienſi, multa loca augmentis partim breuioribus, partim prolixioribus locupletata; exinde tamen colligi nequit, Lucam ipſum duplicem operis editionem

instituisse. Etenim facile demonstrari potest, additamenta illa, saepius incommoda et frigida, originem suam debere lectoribus sedulis, qui orationem scriptoris illustrare et quasi perficere vellent. Multa horum augmentorum, ex orationis contextu, etiam aliis locis consarcinata sunt, multa etiam sunt nonnisi periphrases s. interpretationes liberiores singulorum locorum. Interpolatores isti glossas suas, et coniecturas et amplificationes, in marginibus codicum suorum enotarant, atque inde illae haud raro immutatae, nouis etiam accessionibus adauctae, in ipsa contexta venerunt. Hoc vero iudicium nostrum, ne vanum cupidumque videatur, age, nonnullos locos eiusmodi additamentis locupletatos afferamus. *Cap.* 2, 42. ad verba: ἦσαν δὲ προσκαρτεροῦντες τῇ διδαχῇ τῶν ἀποστόλων in cod. D. additum legitur ἐν Ἱερουσαλήμ. *Ibid.* v. 45. pro καὶ τὰ κτήματα καὶ τὰς ὑπάρξεις ἐπίπρασκον, cod. D. habet: ὅσοι κτήματα εἶχον ἢ ὑπάρξεις, τὰ κτήματα κ. τ. λ. item omisso ἢ ὑπάρξεις Syrus. Nempe alius in marg. cod. sui scripserat ὅσοι κτήματα εἶχον, alius addiderat ἢ ὑπάρξεις id quod versio Syr. docet et ipsa particula ἢ v. ad Marc. 6, 51. *Cap.* 5, 5. cod. D. exhibet: παραχρῆμα πεσών. cod. E. καὶ εὐθέως ἀκούων pro ἀκούσας δέ, quae est vulgaris lectio. *Cap.* 5, 10. cod. D. Syr. Erp. legunt: συστείλαντες ἐξένεγκαν καὶ, ibi συστείλαντες e v. 6. repetitum est. *Ib.* v. 15. verbis: κἂν ἡ σκιὰ ἐπισκιάσῃ τινὶ αὐτῶν Vulg. addit: *et liberarentur ab infirmitatibus suis*; cod. E. καὶ ῥυσθῶσιν ἀπὸ πάσης ἀσθενείας, ἧς εἶχον. cod. D. ἀπηλλάσ-

σοντο γὰρ ἀπὸ πάσης ἀσθενείας, (alius adiecit) ὡς εἶχεν ἕκαστος αὐτῶν. Nempe qui haec adſcripſerunt, auctiorem reddere volebant narrationem, et v. 16. extr. legerant ἐθεραπεύοντο πάντες. *Cap.* 7, 24. legitur πατάξας τὸν Αἰγύπτιον· Syrus Erp. addit τὸν ἀδικοῦντα. cod. D. καὶ ἔκρυψεν αὐτὸν ἐν τῇ ἄμμῳ quod gloſſema deſumtum eſt ex Ex. 2, 12. *Cap.* 9, 5. 6. Vulg. Syr. poſter. al. habent σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν· τρέμων τε καὶ θαμβῶν εἶπε· κύριε τί με θέλεις ποιῆσαι, καὶ ὁ κύριος πρὸς αὐτὸν verba v. 5. et v. 6. extrema e cap. 26, 14. et 22, 10. in hunc locum translata ſunt, verba autem τρέμων καὶ θαμβῶν adſcripſit grammaticus contextus admonitu, cum et de Sauli comitibus v. 7. legatur εἱστήκεισαν ἐνεοί. *Cap.* 10, 25. in cod. D. et Syr. p. in m. legitur: προσεγγίζοντος δὲ τοῦ Πέτρου εἰς τὴν Καισάρειαν προδραμὼν εἷς τῶν δούλων διεσάφησεν παραγεγονέναι αὐτόν· ὁ δὲ Κορνήλιος ἐκπηδήσας καὶ συναντήσας αὐτῷ, πεσὼν πρὸς τοὺς πόδας προσεκύνησεν αὐτόν. Eſt periphraſis verborum Lucae, quae eſt Ἑλληνικωτέρα, et mollius fluit, vt recte iudicauit *Clericus* ad h. l. Eiusmodi exempla locorum παραφρασθέντων ſunt etiam 11, 2. 25. 13, 44. *Cap.* 14, 1. Pro οἱ δὲ ἀπειθοῦντες Ἰουδαῖοι ἐπήγειραν καὶ ἐκάκωσαν τὰς ψυχὰς τῶν ἐθνῶν κατὰ τῶν ἀδελφῶν in Syr. p. in m. ex interpretamento legitur: ἀρχισυνάγωγοι καὶ οἱ πρῶτοι ἐπήγειραν διωγμόν· et in cod. D. ἀρχισυνάγωγοι τῶν Ἰουδαίων καὶ οἱ ἄρχοντες τῆς συναγωγῆς ἐπήγειραν αὐτοῖς διωγμὸν κατὰ τῶν δικαίων· librarius duas lectiones in margine codicis quem deſcripſit colloca-

tas in ordinem recepit ἀρχισυνάγωγοι τ. Ἰȣδ. et huius glossae explicationem οἱ ἄρχοντες τῆς συναγωγῆς id quod vel particula καὶ, glossematis index, docet, v. ad Marc. 6, 51. *Cap.* 14, 18. post verba: κατέπαυσαν τȣ̀ς ὄχλȣς τȣ̃ μὴ θύειν αὐτοῖς in cod. C. aliisque nonnullis, additur: ἀλλὰ πορεύεσθαι ἕκαστον εἰς τὰ ἴδια. *Ib.* v. 19. interpolator scriptoris orationem: ἐπῆλθον δὲ ἀπὸ Ἀντιοχείας καὶ Ἰκονίȣ Ἰȣδαῖοι· καὶ πείσαντες τȣ̀ς ὄχλȣς, dilucidiorem reddere voluit verbis his: καὶ διαλεγομένων αὐτῶν παῤῥησίᾳ, ἔπεισαν τȣ̀ς ὄχλȣς, ἀποστῆναι αὐτῶν, λέγοντες· ὅτι ȣ̓δὲν ἀληθὲς λέγȣσιν, ἀλλὰ πάντα ψεύδονται. Ita legitur in cod. C. al. *Cap.* 15, 2. post verba γενομένης ȣ̃ν στάσεως καὶ ζητήσεως οὐκ ὀλίγης τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Βαρνάβᾳ πρὸς αὐτȣ̀ς in Syr. p. in m. et cod. D. inserta extant verba haec: ἔλεγεν γὰρ ὁ Παῦλος, μένειν οὕτως, καθὼς ἐπίστευσαν διϊσχυριζόμενος (i. e. *Paulus enim magna contentione dicebat, vt sic manerent sicut crediderant*) οἱ δὲ ἐληλυθότες ἀπὸ Ἱερȣσαλὴμ (huc vsque Syr.) παρήγγειλαν αὐτοῖς, τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Βαρνάβᾳ καί τισιν ἄλλοις, ἀναβαίνειν. Scilicet monere voluit lectorem interpolator, verbum ἔταξαν non esse referendum ad coetum Antiochenum, sed intelligendum de mandato ψευδαδέλφων κατελθόντων ἀπὸ τῆς Ἰȣδαίας. *Cap.* 15, 20. in cod. D. al. additum extat: καὶ ὅσα (ἂν) μὴ θέλωσιν (θέλȣσιν) ἑαυτοῖς (αὐτοῖς) γίνεσθαι, ἑτέροις μὴ ποιεῖν (ποιεῖτε) quae verba desumta sunt ex Matth. 7, 12. vid. not. ad Act. l. l. *Cap.* 17, 14. pro θάλασσαν *Marklandus* ad Lys. p. 59. coniecit Θεσσαλίαν. Temere. Ita

vero etiam vitiose scriptum fuisse in codd. antiquis, confirmat cod. D. in quo v. 15. post ἕως Ἀθηνῶν, adiecta leguntur haec: παρῆλθεν δὲ τὴν Θεσσαλίαν, ἐκωλύθη γὰρ εἰς αὐτοὺς κηρῦξαι τὸν λόγον· quam verborum Lucae illustrationem, ex ingenio grammatici prolatam, et in margine positam librarius cod. D in textum transtulit. *Cap.* 18, 27. in cod. D. Syr. p. in m. legitur: ἐν δὲ τῇ Ἐφέσῳ ἐπιδημοῦντές τινες Κορίνθιοι καὶ ἀκούσαντες αὐτοῦ, παρεκάλουν διελθεῖν σὺν αὐτοῖς εἰς τὴν πατρίδα αὐτῶν· (coniectura interpolatoris) συγκατανεύσαντος δὲ αὐτοῦ, οἱ Ἐφέσιοι ἔγραψαν τοῖς ἐν Κορίνθῳ μαθηταῖς (interpretamentum verborum textus: οἱ ἀδελφοὶ ἔγραψαν τοῖς μαθηταῖς), ὅπως ἀποδέξωνται τὸν ἄνδρα· ὃς ἐπιδημήσας εἰς τὴν Ἀχαΐαν (explicatio verborum Lucae: ὃς παραγενόμενος), πολὺ συνεβάλλετο ἐν ταῖς ἐκκλησίαις. Sed haec hactenus. Exempla plura alia proposuit *Eichhornius* in *Einleitung in d. N. T. Th.* 2. p. 87 ss.

§. 3.

Graeca lingua Lucas commentarios de Actis Apostolorum conscripsit. De Lucae scribendi indole.

Graece scripsisse Lucam, et constans cum veterum tum recentiorum interpretum sententia, omnique idonea ratione destituta est *Harduini* coniectura in Praef. ad Paraphr. (add. *Semlerus* in Praeparat. Hermeneut. P. 4. p. 88.) Lucam Latine scripsisse. Quod autem ipsam Lucae scribendi rationem attinet,

ea magis accommodata eſt linguae Graecae genio, quam reliquorum N. T. ſcriptorum, v. Prolegg. Commentario in Luc. Euang. praemiſſa p. 223. Breuitatis inprimis eſt ſtudioſus v. 13, 1 ſq. 14, 10. 20. 16, 3. 19, 2. 4. etc. et perquam frequenter omittit, quae facile ex reliqua narratione, etiam aliis locis ſuppleri poſſunt v. 8, 36. 10, 23. coll. 11, 12.: 11, 3. 15, 5. 34. al. haud raro ab oratione obliqua ad rectam transit v. 1,4. 17, 3, 23, 22. 25, 8. al. ſaepius pronomine relatiuo ita vtitur, vt reſpondeat caſui nominis praecedentis, non vero verbo ſequenti v. 1, 1. 3, 25. 9, 13. 17, 5. 20, 38. etc. delectatur inprimis voce ὁμοθυμαδὸν v. 1, 14. 2, 1. 46. 4, 24. 5, 12. 7, 57. 8, 6. etc. et verbo προσκαρτερεῖν Act. 1, 14. 2, 42. 46. 6, 4. 8, 13. al. Voces et formulae Lucae peculiares et propriae, quae alias non occurrunt, ſunt v. c. ἄνδρες κατ' ἐξοχὴν τῆς πόλεως 25, 23. ἀπελεγμὸς 19, 27. ἀφελότης 2, 46. ἐξαρτίζειν de tempore 21, 5. ἐνωτίζεσθαι 2, 14. ἐπιβάλλειν τὰς χεῖρας ſuſcipere 12, 1. μοσχοποιεῖν 7, 41. περιαστράπτειν 9, 3. προσωπολήπτης 10, 34. πρόσπεινος 10, 10. χρονοτριβεῖν (verbum rarius occurrens) 20, 16. ὠδῖνες vincula 2, 24. Voces et formulae a reliquis N. T. ſcriptoribus non adhibitae, ſunt: ἀπέναντι aduerſus 17, 7. ἀποφθέγγεσθαι 2, 4. 14. 16, 25. βίωσις 26, 4. διάλεκτος 1, 19. 2, 6. 8. 21, 40. 22, 2. 26, 14. διαστρέφειν ἀπὸ 13, 8. δωδεκάφυλον 26, 7. ἐκτείνειν τὴν χεῖρα formula Hebraica, de Deo vſurpata 4, 30. ἐπάναγκες 15, 28. ἐπίνοια 8, 22. καταγγελεὺς 17, 18. λυ-

φαίνεσθαι 8, 3. μεταξὺ post 13, 42. οἴκημα carcer 12, 7. προσκλίνεσθαι 5, 36. συνέπεσθαι 20, 4. τανῦν 4, 29. 5, 38. 17, 30. 20, 32. 27, 22. τιθέναι παρὰ τοὺς πόδας 4, 35. 5, 2. 7, 57. φάσις 21, 31. cf. etiam *Michaelis Einleitung in d. N. T.* Th. 2. p. 1179 ss. et *Eichhornii Einleitung* Th. 2. p. 42 f. 45 sq.

§. 4.

De fontibus e quibus Lucas suas narrationes deriuauit.

Quae Lucas in his commentariis enarrauit, iis vel ipse testis oculatus interfuit, vel ea ex ore Pauli aliorumque percepit, vel e monumentis iam tunc temporis literis consignatis hausit. vid. *Kurzmani* Prolusio de fontibus commentariorum qui Lucae nomen praeferunt, deque eorum consilio et aetate Alton. 1794. 4. qui libellus extat in *Potti* Sylloge Commentatt. Vol. 3. *Boltenius die Geschichte der Apostel von Lucas* Alton. 1799. Praefat. p. 7 ss. *Schmidtii Einleitung in d. N. T.* Th. 1, p. 168. inprimis *Zieglerus über den Zweck, die Quellen und die Interpolationen in d. Apostelgesch.* in *Gableri Journal für theol. Literat. B.* 1. St. 2. p. 125 sqq. add. *Heinrichsii* Prolegg. in Act. App. p. 20. et *Bertholdti Einleitung in d. A. u. N. T. Th.* 3. p. 1331 sq. Fuit nimirum Lucas Pauli a Troade Hierosolymam vsque itinerum comes v. 16, 10. 20, 4 ss. 21, 17. Commentar. nostr. in N. T. Vol. 2. p. 219. Hierosolymis, saltem in vrbis vicinia per omne tempus, quo Paulus Cae-

ſareae captiuus teneretur, remanſit, et cum exacto biennio 24, 27. Paulus Romam deduceretur, in hoc quoque itinere ei comitem ſeſe adiunxit v. 27, 2. Multis igitur rebus geſtis, quae in hoc libro enarrantur, Lucas ipſe interfuit, alia plura, quibus non interfuit, a Paulo, quocum intimam familiaritatem contraxerat, et Hieroſolymae a chriſtianis ibi degentibus comperire potuit. Vſum vero etiam eſſe Lucam in commentariis de actis Apoſtolorum conſcribendis, ſcriptis nonnullis de rebus chriſtianorum, argumentis haud leuibus demonſtrari poteſt. Scilicet Lucas cum Euangelium ſuum conſcriberet, extabant varii generis libelli de rebus memorabilibus a Ieſu geſtis vid. Prolegg. Matth. p. 11. quibus Lucas in Euangelio conſcribendo vſus eſt v. Luc. Eu. 1, 1—4. Nonne ergo cum maxime probabile eſt, eo tempore quo acta legatorum Chriſti literis conſignavit, hoc eſt a. C. 63. etiam extitiſſe libellos de rebus quae poſt Chriſti fata euenerunt, de eccleſiae chriſtianae primordiis, et rebus ab Apoſtolis geſtis? Si vero eiusmodi ſcripta extiterunt, Lucam ea legiſſe et conſuluiſſe quis neget? Iam vero in prima libri parte inprimis dicta, facta et fata Petri enarrantur, et quidem adeo accurate, vt etiam nomina obſcura memorentur, v. c. Iohannes et Alexander 4, 6. Rhode 12, 13. reliquorum vero Apoſtolorum res vix attinguntur, quamquam Iohannes et Iacobus aeque ac Petrus in Palaeſtina auctoritate erant inſignes v. Gal. 2, 9. Petri tantum orationes afferuntur, etiam tum, cum notatum eſt Iohannem quoque verba feciſſe v.

4, 1. coll. 3, 11 ſs. 5, 29. Hae ipſae autem Petri orationes ſtilo et charactere ſtructuraque verborum haud parum discrepant ab orationibus Pauli; perquam frequenter loci V. T. laudantur, dictio eſt minus limata et polita, et ſinguli loci verbum de verbo in Hebraicum ſermonem poſſunt transferri v. c. 1, 15. בימים ההם ויקם כיפא בתוך תלמידים ויאמר ויהי עם שמות כמאה ועשרים" v. *Zieglerus* l. c. p. 137. Haec ſi quis omnia nulla adhuc opinione praeoccupatus collegerit, facile concedet, ea quae de Petri rebus in Actis Apoſtolorum memorata leguntur, Lucam non vnice hauſiſſe ex narrationibus chriſtianorum Hieroſolymis degentium, ſed adhibuiſſe quoque libellum de actis Petri Syrochaldaice ſcriptum, cuius inſcriptio fuiſſe videtur מַעְבָּדֵי דְּכֵיפָא *πϱάξεις Πέτϱȣ* vel אַכְרָזוּתָא דְּכֵיפָא *κήϱυγμα Πέτϱȣ*. Conſtat autem eiusmodi librum extitiſſe, qui tamen ſucceſſu temporis interpolatus, et variis acceſſionibus auctus eſt, ita, vt falſa veris mixta contineret v. Clemens Alex. Strom. Lib. 7. p. 736. Origenes Commentar. in Ioh. p. 298. *Grabii* Spicileg. PP. T. 1. p. 62 ſq. *Zieglerus* l. l. p. 142 ſs. *Bertholdtus* l. l. p. 1332. Oratio porro Stephani ita comparata eſt vid. not. ad c. 7. vt dubitari non poſſit Lucam hanc orationem, et reliqua quae de Stephano retulit, ex libello ſingulari de Stephani vita et obitu, commentariis ſuis inſeruiſſe. Neque in altera Actuum Apoſtolorum parte (inde a cap. 13. quae de Pauli factis, fatis, et itineribus agit) tam plenam accuratamque controuerſiae illius a ſeuerioribus legis Moſaicae de-

fenforibus motae vid. cap. 14 fq. et in conuentu Hierofolymitano compofitae narrationem Lucas exponere potuiffet, ni ei praefto fuiffet fcriptum, quod hiftoriam controuerfiae, decretum Apoftolorum et Petri atque Iacobi orationes contineret. Quod denique Pauli itinera attinet, in quibus Lucas eum comitatus eft vid. c. 16, 10 fs. 20, 5 fqq. forma narrationis haud obfcure prodit v. inprimis c. 27 — 28, 16. Lucam ea defcribentem, adhibuiffe itinerarium, quod ipfe, vt videtur, confecerat. nec improbabile eft, eum etiam in defcriptione eorum itinerum, in quibus non fuerat e Pauli comitibus, multa petiiffe e libello, in quo Paulus ipfe notarat, quae ei in his itineribus memoratu digna euenerant. Caeterum Lucas fontibus fuis ita eft vfus, vt non nudam rerum expofitionem ex iis repeteret, fed narrationem omnem fuam faceret, omittenda omitteret, aliunde comperta, vel quorum ipfe auditor et fpectator fuerat, adiiceret.

§. 5.

De confilio Lucae in fcribendis de Actis Apoftolorum commentariis propofito.

Sciptorem noftrum hiftoriam plenam et abfolutam omnium eorum, quae in prima republica chriftiana, inde a Chrifti ex his terris abitu, vsque ad Pauli captiuitatem Romanam euenerunt, confcribere noluiffe, ipfum libri argumentum fat euidenter docet. Exponuntur enim praecipue Pauli et Petri res geftae, et quam plurima, de quibus aliunde conftat,

omittuntur, haud omittenda, si Lucas historiam plenam et accuratam illius temporis exarare voluisset. Nil v. c. memoratur de primordiis ecclesiae Philippensis, Thessalonicensis, Romanae, aliarumque, nil de Pauli itinere in Arabiam, v. ad Act. 9, 23. 25. de pluribus persecutionibus Pauli et vitae periculis in quae incurrit v. 2 Cor. 11. nil de dissensione Pauli cum Petro v. Gal. 2, 11 ss. de Petri aliorumque Apostolorum itineribus etc. v. *Michaelis Einleitung in d. N. T. Th.* 2. *Hänleinii Einleitung Th.* 3. p. 151. et *Eichhornii Einleitung Th.* 2. p. 21 sq. Quare plerique interpretes, veluti *Michaelis* l. l. §. 167. *Griesbachius* de consilio quo scriptor in Actibus Apostolicis concinnandis ductus fuerit Ienae 1794. 4. *Paulus* in Introduct. in N. T. capita selectiora p. 287. *Hänleinius* l. l. p. 157. *Schmidtius Einleitung* Th. 1. p. 173. censent, Lucam vnice vel potissimum eum in finem hunc librum conscripsisse, vt ostenderet, gentilibus aeque ac Iudaeis destinata esse regni Messiani beneficia, et vt Paulum, qui hanc sententiam propugnasset, defenderet. Verum enimuero in hoc libro permulta ab hoc consilio aliena leguntur, quae adeo rectius Lucas omisisset, quo pertinent, quae enarrantur de ecclesiae Hierosolymitanae conditione et institutis, de fraude Ananiae et Sapphirae, Stephani morte, Iacobi nece, captiuitate et liberatione Petri, Simone Mago, Paulo in vincula coniecto et caussam perorante etc. cf. omnino quae docte et subtiliter contra interpretes illos disputauit *Eichhornius* l. l. p. 23 sqq. qui p. 19 ss. contendit, Lucam con-

ſcribere voluiſſe hiſtoriam itinerum religionis chriſtianae propagandae cauſſa ab Apoſtolis aliisque doctoribus chriſtianis ſuſceptorum. Sed et huic ſententiae, meo iudicio, obſtat, quod Lucae liber aliarum quoque rerum narrationes continet v. c. prolixiores narrationes de eccleſia Hieroſolymitana c. 1—7. de Pauli captiuitate 21—28. etc. quod Petri tantum et Pauli ſociorumque eorum labores et itinera in hoc libro exponuntur, multarum tamen eccleſiarum primordia ſilentio praetereuntur, quod nil de promulgata per reliquos Apoſtolos in variis ciuitatibus et regionibus doctrina chriſtiana commemoratur. Itaque praeferenda videtur *Ziegleri* l. l. p. 127. et *Heinrichſii* Prolegg. p. 12. 16. ſententia, qui ſtatuunt, non eſſe ex veſtigiis paſſim occurrentibus ad argumentum et ſpecialius conſilium concludendum, ſed Lucam eam ob cauſſam ſcripſiſſe, vt Theophilo, quae poſt Chriſti ex his terris abitum rei chriſtianae, et doctrinae Chriſti praeconibus, vel ſecunda vel adverſa acciderant, enarraret, vt huic ad manus eſſet commentarius, qui ei praeterita in mentem reuocaret, e quo rerum geſtarum veritatem cognoſceret v. Act. 1, 1. Euang. 1, 1 ſſ. Enarrauit autem Lucas ea quae in libellis de rebus chriſtianorum, quibus tanquam fontibus vtebatur, repererat v. §. 4. extr. et quae ex ore Pauli aliorumque teſtium fide dignorum audiuerat, aut quorum ipſe auditor et ſpectator fuerat, multa praeteriit, quoniam ea ignorabat, aut eorum oblitus erat, multa etiam intacta reliquit, ne libri modus nimis creſceret. Ioh. 20, 30. 21, 35.

§. 6.

De tempore et loco quo Lucas commentarios de Actis Apostolorum scripsit.

Cum Lucas fata Pauli persecutus sit vsque ad annum secundum ipsius captiuitatis Romanae v. 28, 31. h. e. vsque ad a. C. 62. nec vlterius historiam pertexuerit, verisimile est, Lucam hunc librum a. 63. absoluisse vid. §. 7. extr. et cum Lucas fuerit e Pauli comitibus cum ille Romam deduceretur v. Act. 27, 1.: maxime probabilis est eorum sententia, qui statuunt, Lucam Romae hos commentarios literis consignasse. Alii opinati sunt Lucam, qui cum Paulo capitis absoluto Roma exiisset, eique in itineribus in Asiam, Syriam, Aegyptum, Antiochiam comes adhaeserit, Antiochiae vel Alexandriae librum de Actis Apostolorum conscripsisse, quae tamen coniectura idoneis argumentis destituta est v. *Michaelis Einleit.* Th. 2. p. 1175.

§. 7.

De chronologia libri.

De ordine temporum, quo ea quae hoc in libro enarrata leguntur, sibi successerunt cf. *Vsserii* Annales. *Pearsonus* Annales Paulini Halae Sax. 1713. 4. *Witsii* Meletemata Leidensia Lugd. Bat. 1703. 4. *Bensonii Geschichte der ersten Pflanzung des Christenthums* 1768 *Semleri* Prolegg. in epist. ad Galat. *Michaelis Einleitung Th.* 2. §. 169. *Hänleinii Einleit.* (ed. 2.) Th. 3. p. 157 ss. *Hugii Einleit.* Th. 2. p. 205 ss. *Eichhornii Einleit. B.* 2. p. 46 ss. B. 3. St. 1. p. 22 sqq. *Bertholdtii*

Einleit. B. 5. p. 2702 fqq. Nihil autem certi hac de re dici poteſt. Etenim Lucas quidem ordinem quendam rerum geſtarum ſeruauit, verum cum annales conſcribere nollet, nusquam rei geſtae annum appoſuit, ſed vſus eſt paſſim formulis, ἐν ταύταις ἡμέραις, κατ᾽ ἐκεῖνον τὸν καιρὸν, aliisque huius generis late patentibus et ambiguis. Ipſe annus quo Chriſtus mortuus eſt, et poſt ſuam reſurrectionem in coelum rediit, qui vulgo conſtituitur annus 33, incertus eſt v. not. ad Luc. 3, 1. 23. Praeterea etiam alii hiſtoriarum auctores, qui nonnulla quae in Actis Apoſtolorum leguntur, commemorarunt, (v. c. famem regnante Claudio ortam Ioſeph. Ant. 20, 5. 2. Herodis Agrippae mortem Ioſeph. Ant. 19. fin. expulſionem Iudaeorum ex vrbe Roma v. not. ad 18, 2. ſeditionem ab Aegyptio motam Ioſeph. Ant. 20, 6.) vel annum non notarunt vid. infra n. 8. vel vbi notationem temporis adiecerunt, vt recte monuit *Heinrichſius* Prolegg. p. 53. vnum annum, binos, ternos, rotundo, vt aiunt, numero poſuerunt. Hinc permagna eſt virorum doctorum de chronologia horum commentariorum Lucae disſenſio. Nos quidem in conſtituendis annis, quibus ſingulae potioris momenti res geſtae euenerunt, cum haec diſputatio a ſcriptione noſtra abeſſe non poſſit, ita verſabimur, vt rationem, noſtro iudicio, prae caeteris probabilem ſequamur, et aliarum quoque coniecturarum rationem habeamus.

1. *Ieſus in coelum rediit anno, vt vulgo ſtatuitur, 33. eodem anno eueniſſe videntur etiam ea quae Act. 3—5. leguntur.*

2. *Stephanus lapidatur anno 37 vel 38. Act. 6.*

7. *magna exoritur ecclesiae Hierosolymitanae vexatio; christiani per omnem Iudaeam et Samariam disſipantur Act. 8, 1 ſqq.* Relictum quidem erat Iudaeis in iis criminibus quae ad religionem ſpectarent, ius ſupplicium capitale ſumendi, ſed ſententia lata a procuratore confirmanda erat v. ad Matth. 26, 66. At procuratoris nulla mentio fit Act. l. l. Erat Stephani lapidatio illegitima et tumultuaria. Non autem veriſimile Iudaeos id facere auſos fuiſſe, cum Pilatus, homo crudelis et in Iudaeos ſeuerior, adhuc procuratoris munere fungeretur. Neque adeo probabilis eſt *Vſſerii* et *Süskindii* (vid. n. 3.) computatio, qui a C. 33. nec *Pearſonii*, qui a. C. 34. Stephanum lapidatum putat. Sed poſtquam Pilatus munere motus erat a Vitellio, Syriae praeſide, a. C. 36. qui mirum in modum Iudaeis fauebat, et plura fauoris ſui documenta, inprimis a. 37. iis dederat, v. Ioſeph. Ant. 15. c. vlt. 18, 6. c. 7. tale quid audere poterat ſynedrium v. *Michaelis Einleit. Th.* 2. §. 169. *Eichhornii Einleitung Th.* 2. p. 47 ſq.

8. *Paulus Damaſcum proficiſcitur, et ad Chriſti ſigna ſe confert a. C. 40. v. Act. 9.* Plures ſtatuunt, Paulum eodem anno quo Chriſtus in coelum abierit, ad religionem chriſtianam eſſe abductum. Hanc ſententiam, qua admiſſa, intra paucos menſes eueniſſent quae Act. c. 1 — 9. leguntur, nuperrime defendit quoque *Süskindius* in *Neuem Verſuch über chronologiſche Standpunkte für die Apoſtelgeſchichte u. für das Leben Jeſu*, in *Bengelii Archiv für die Theologie u. ihre neueſte Literatur* B. 1. St. 2. p. 303 ſqq. et cum tempore conuerſionis Pauli Damaſcus, vt e loco 2

Cor. 11, 32. 33. patet, ſub poteſtate Aretae fuerit, V. D. ſtatuit, Aretam a. C. 32. initio belli cum Herode Antipa per plures annos geſti, Damaſcum, quae tunc temporis in ditione Romanorum eſſet, ſibi ſubieciſſe, cum praeuiderit ſibi Romanos Herodis amicos bellum eſſe illaturos. Alii putant a. C. 37 vel 38. Paulum ad Chriſti ſacra transiiſſe, eodemque anno Aretam Damaſcum occupaſſe, cum Vitellius, qui ei bellum pararat, accepto nuntio de obitu Tiberii, copias in hiberna reduxiſſet vid. not. ad 9, 23. Neutra ſententia probabilis eſt. Etenim vt veriſſime obſeruauit *Schmidtius* in *Keilii* et *Tzſchirneri Analekten für das Studium der exegetiſchen u. ſyſtematiſchen Theologie B.* 3. *St.* 1. p. 135 ſqq. add. *Bertholdti Einleit. in d. A. u. N. T. Th.* 5. p. 2702 ſq. ſi Aretas Damaſcum, quae ad Syriam pertinebat, occupaſſet prius, quam Tiberius Vitellium, Syriae praeſidem, iuſſiſſet bellum Aretae inferre, non perſpicitur, qui factum ſit, vt Vitellius non ſtatim Aretae bellum intulerit. Conſtat enim, exorto bello inter Herodem et Aretam, tum demum Vitellium copias contraxiſſe, cum Tiberius ei ſcripſiſſet, vt Herodi ſuppetias ferret vid. ad 9, 23. Neque probabile eſt Aretam Syriam eſſe adortum, et Damaſcum expugnaſſe, cum Vitellius exercitum in hiberna reduxiſſet. Graviter enim hanc iniuriam vlturus fuiſſet Vitellius, vir bellicis laudibus abundans, qui Parthorum regem ſtatuis Auguſti et Caligulae immolare coegit v. Dio Caſſ. Hiſt. Lib. 59. p. 661. Haud dubie igitur Aretas tum demum, cum de prouincia deceſſiſſet Vitellius a. 39. Damaſcum occupauit.

4. *Cum Paulus aliquamdiu Damasci commoratus esset, a praefecto regis Aretae insidiae ei struuntur (vid. not. ad Act. 9, 23), Paulus in Arabiam se confert v. Gal. 1, 17. inde Damascum redit.*

Lucas hoc Pauli iter in Arabiam silentio praeteriit. *Süskindius* l. l. B. 1. St. 2. p. 310. et *Keilius* in *Analekten* etc. B. 3. St. 1. p. 145 ss. putant, Paulo insidias Damasci structas esse post reditum ex Arabia. Sed vid. not. ad Act. 9, 19.

5. *Paulus tribus post suum ad Christi sacra transitum elapsis annis (Gal. 1, 18. ἔπειτα μετὰ ἔτη τρία) a. C. 43. prima vice Hierosolymam venit Act. 9, 26. quindecim ibi dies commoratur Gal. l. l. inde proficiscitur in Ciliciam Gal. 1, 21. Act. 9, 30. coll. 11, 25.*

Tres annos Gal. l. c. memoratos, plerique computandos esse censent a Pauli conuersione et profectione in Arabiam, alii ab eius reditu ex Arabia in vrbem Damascenam. Sed prior ratio plerisque interpretibus visa est probabilior, cum haud verisimile sit, Paulum, postquam ex Arabia Damascum reuersus esset, per tres integros annos ibi mansisse, et ex ipsa orationis serie appareat, Apostolum respicere illud tempus quo ad Christi signa se contulisset v. *Haselaarius* de nonnullis Actuum Apostolicor. et epistolar. Paulinar. ad histor. Pauli pertinentibus locis p. 85. et *Eichhornius* in *Einleitung in d. N. T. Th.* 3. St. 1. p. 24. — *Schmidtius* in *Keilii* et *Tzschirneri Analekten* B. 3. St. 1. p. 130 sqq. negat Paulum primum illud iter in vrbem, quod Act. 9, 26. memoratur, suscepisse, et Lucam, qui trium itinerum a Paulo Hierosolymam susceptorum mentionem fecerit, erraſſe

contendit, cum non probabile ſit, Paulum, qui in epiſtola ad Galatas duo tantum itinera memorarit, vnum iter ſilentio praeteriiſſe, praeſertim cum ad Gal. l. l. oſtendere voluerit, ſe Apoſtolis nihil quicquam dignitate cedere, nec ex eorum disciplina prodiiſſe, adeoque neceſſe eſſet, vt quoties Hieroſolymis fuiſſet, quidque quolibet tempore facere ibi inſtituiſſet, ſingulatim exponeret. Primum ergo iter a Paulo Hieroſolymam factum illud putat, quod Act. 11, 30. 12, 25. Gal. 1, 18. commemoratur, alterum iter id quod Act. 15. et Gal. 2, 1. memoratur. Sed vid. quae contra monuerunt *Bertholdtus* l. l. p. 2705. et *Keilius* in *Analekten* B. 3. St. 1. p. 147 ſs. B. 3. St. 2. p. 58 ſqq. 72 ſs. (qui recte ſtatuit epiſtolam Pauli ad Galatas ſcriptam eſſe ante ſynodum Hieroſolymis habitam Act. 15. et tertium Pauli iter Hieroſolymam, quod ſynodo illi habendae occaſionem praebuit). add. *Süskindius* in *Bengelii Archiv* etc. B. 1. St. 1. p. 157 ſs.

6. *Iacobus maior ſupplicio afficitur Act. 12, 1 ſs. a. C. 43. vel ineunte 44. Fames exoritur in Iudaea anno Claudii imperatoris quarto a. C. 44. exeunte. Paulus ſecunda vice vna cum Barnaba Hieroſolymam venit, et eleemoſynas ab Antiochenis collectas chriſtianis Hieroſolymitanis defert anno 44. ineunte Act. 11, 27. 30. Gal. 2, 1. Agrippa moritur eodem anno 44. v. Ioſeph. Ant. 19, 8. 2. Act. 12, 20 ſs.*

Cum Paulus *prima vice* poſt ſuam ad Chriſtum conuerſionem Hieroſolymis eſſet, viuebat adhuc Iacobus maior, Zebedaei filius, Iohannis frater. Quare Paulus Gal. 1, 19. Iacobum minorem Alphaei filium,

in cuius notitiam ſe tunc veniſſe tradit, nominat Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν τȢ Κυρίȣ (vid. ad Matth. 10, 2.) vt hunc Iacobum distingueret a Iacobo maiore. Sed Gal. 2, 9. eum ſimpliciter vocat Ἰάκωβον, quoniam Iacobus maior, cum Paulus ſecunda vice veniſſet Hieroſolymam, trucidatus erat vid. *Hugius* in *Einleitung in d. N. T. Th.* 2. p. 357. *Bertholdtus* l. l. p. 2706. Neque e Luc. narratione Act. 11, 30. 12, 25. colligi poteſt, Iacobum maiorem, cum Paulus poſt ſuſceptam ab ipſo religionem chriſtianam *ſecunda vice* Hieroſolymis verſaretur, adhuc vixiſſe. Scilicet Lucas memorata Pauli profectione Hieroſolymam, narrat, Herodis Agrippae iuſſu trucidatum eſſe Iacobum v. 11, 30. 12, 2. Paulum vero Antiochiam rediiſſe refert v. 12, 25. poſtquam Herodis Agrippae mortem commemorauit v. 12, 20 ſs. Sic fere per annum Paulus commoratus eſſet Hieroſolymis, et intra huius anni ſpatium haec eueniſſent: Pauli iter Hieroſolymam, ſupplicium Iacobi maioris, Petri captiuitas et liberatio, Agrippae obitus Caeſareae. Vt autem tam diu Paulus Hieroſolymae commoraretur, non poſtulabat conſilium itineris eo ſuſcepti, vt ſcilicet eleemoſynas Hieroſolymam perferret. Sed Lucas h. l. non temporis, verum argumenti rationem habuit v. *Hugius* l. l. p. 206. Enarrarat nimirum, Agabum Antiochiae famem in Iudaea exorituram praedixiſſe v. 11, 28. ac propterea chriſtianos Antiochenos decreuiſſe eleemoſynas mittere ad ſubleuandos fratres in Iudaea degentes. Iam quoniam a Paulo et Barnaba pecunia collecta Hieroſolymam deferebatur, ſtatim huius eorum in

vrbem illam itineris mentionem facit, et tum demum Iacobi ſupplicium memorat. Aduenit autem Paulus trucidato Iacobo antequam Petrus in vincula eſſet coniectus. Paulus enim, cuius aduentum in vrbem Lucas memorare omiſit, cum Petro Hieroſolymis illo tempore conuerſatus eſt v. Gal. 2. 9. cum autem Petrus e carcere liberatus eſſet, eadem nocte vrbe egreſſus eſt v. Act. 12, 17. Gal. 2, 11. nec ante Herodis mortem in vrbem redire auſus fuiſſet v. *Bertholdtus* l. l. p. 2706 ſs.

Annonae ſterilitas et fames ingruebat anno Claudii quarto exeunte, a. C. 44. ſaeuiit ſub procuratoribus Cuſpio Fado et Tiberio Alexandro, vsque ad a. C. 46. teſte Ioſepho Ant. 20, 5. 2. Hanc famem, vt iam ſupra notauimus, praedixerat Agabus cf. Act. 11, 28. vbi v. not. et Antiocheni ſtipem collectam per Paulum et Barnabam transmiſerunt Hieroſolymam. Intra anni igitur ſpatium euenerunt ea quae Act. 9, 32. — 12, 2. enarrantur v. *Bertholdtus* l. l. p. 2711. 2735. et Paulus anno poſt primum iter in vrbem elapſo, quatuor annis poſt conuerſionem ſuam ſecundum iter Hieroſolymam ſuſcepit. Legitur quidem Gal. 2, 1. διὰ δεκατεσσάρων ἐτῶν (poſt quatuordecim annos) πάλιν ἀνέβην εἰς Ἱεροσόλυμα, ſed maxime probabilis eſt ſententia *Capelli* in hiſtoria Apoſtol. p. 57. *Grotii*, al. *Heinrichſii* Proleg. p. 59 ſq. *Bertholdti Einleit. Th.* 5. p. 2711. qui legendum eſſe praecipiunt διὰ τεσσάρων ἐτῶν, quam lectionem etiam exhibet Chronicon Paſchale ſ. Alexandrinum p. 186. ed. Venet. p. 233. ed. Pariſ. de quo v. *Semlerus* in Prolegg. in epiſt. ad Gal. p. 63 ſs. p. 71 ſqq.

Bertholdtus p. 2737. Hac lectione admiſſa, plures difficultates euaneſcunt, quo v. c. pertinet Pauli per decennium in Cilicia commoratio. Tribus enim annis poſt conuerſionem ſuam elapſis Paulus prima vice Hieroſolymam profectus erat vid. ſupra n. 5. Hieroſolymis contulerat ſe in Ciliciam v. Act. 9, 30. iam ſi ſtatuitur, Paulum quatuordecim annis poſt conuerſionem ſecundum iter Hieroſolymam ſuſcepiſſe cum Barnaba, qui eum e Cilicia Antiochiam deduxerat, v. Act. 11, 25. ſtatuendum quoque eſt, Paulum, hominem ſummo religionis chriſtianae propagandae ardore inflammatum, decem annos in Cilicia commoratum eſſe, quod parum probabile eſt cf. omnino *Bertholdtus* l. l. p. 2712 ſq. Facile praeterea oſtendi poteſt, quomodo vulgaris lectio Gal. 2, 2. oriri potuerit. Librarius ſiglam Δ (quatuor) permutabat cum ſigla IΔ (quatuordecim) vel pro δ ſcribebat δέκα, grammaticus in margine huius codicis notabat veram lectionem τεσσάρων et librarius qui hunc codicem deſcribebat, vtramque lectionem temere in ordinem recipiebat; vel grammaticus, cuius cod. genuinam lectionem τεσσάρων exhibebat, qui recordabatur loci 2 Cor. 12, 2. vbi legitur πρὸ ἐτῶν δεκατεσσάρων, nec locum euoluebat, in margine vel inter verſus adiiciebat vocem δέκα, quam deinde librarii in ipſa texta conferebant. Nec obſtat huic coniecturae reliquorum codd. auctoritas qui habent διὰ δεκατεσσάρων ἐτῶν. Conſtat enim, haud raro omnes libros ſcriptos falſam lectionem et interpolationem continere vid. not. ad Marc. 15, 28.

Plerique tamen interpretes lectionem illam Gal.

2, 1. διὰ δεκατεσσάρων ἐτῶν veram et genuinam censent, ſed vario modo hos quatuordecim annos computant. Alii nimirum eos a Pauli conuerſione ad Chriſtum numerant, alii a primo itinere quod Paulus poſt ſuum ad Chriſti ſacra transitum Hieroſolymam ſuſcepit Gal. 1, 18. Hanc poſteriorem computandi rationem defendit *Keilius* in Progr. de definiendo tempore itineris Pauli Hieroſolymitani Gal. 2, 1. 2. commemorati Lipſ. 1798. 4. contra eum diſputauit *Gablerus* in *Neueſten theolog. Journal* B. 2. p. 217 ſs. cuius monitis permotus *Keilius* ſententiam mutauit, et annos illos a Pauli conuerſione numerandos iudicauit in *Potti* et *Ruperti* Sylloge commentatt. theologg. in quam diſſertationem illam inferendam curauit Vol. 3. p. 68 ſqq. cf. etiam *Gableri Journal für auserleſene theol. Literat. B.* 3. *Noch ein paar Worte über die Reiſe Pauli nach Jeruſalem Gal.* 2, 1. 2. *von D. Keil* p. 5 ſs. Disſentiunt vero etiam viri docti in eo, vtrum Gal. 2, 1. 2. illud iter Pauli Hieroſolymitanum intelligendum ſit quod Act. 15. memoratur, an illud de quo Act. 11, 30. ſermo eſt. Vulgo ſtatuitur iter illud Gal. 2. commemoratum, referendum eſſe ad illud tempus, quo Paulus, auctore Luca Act. 15. ab eccleſia Antiochena Hieroſolymam ablegatus erat ad ſciſcitandam Apoſtolorum de legis Moſaicae inter chriſtianos obſeruatione ſententiam. Hanc rationem ſecuti etiam ſunt *Koppius*, *Borgerus* (in interpret. ep. ad Galat.) *Henkius* in *Anmerkk. zu Paley Horis Paulinis* p. 421. et nuperrime hanc ſententiam defendit *Vogelius* in *Verſuch über chronologiſche Standpunkte in der Lebensgeſchichte Pauli* in *Gableri*

Journal für auserlef. theol. Literatur B. 1. p. 249 ſs. huius ſententiae fautores ſecundum iter Pauli Hieroſolymitanum Act. 11. in epiſt. ad Galat. ſilentio praetermiſſum eſſe ſtatuunt. Alii iter Gal. 2, 1. memoratum illi tempori aſſignandum eſſe contendunt, ad quod locus Act. 11, 27 ſq. pertinet. Cuius ſententiae veritatem demonſtrauit *Keilius* ll. cc. et in *Analekten* B. 3. St. 2. p. 72 ſs. ei adſtipulatus eſt *Süskindius* in *Bengelii Archiv* B. 1. St. 1. p. 157 ſs. St. 2. p. 334.

7. *Paulus ab eccleſia Antiochena ad ſciſcitandam Apoſtolorum de legis Moſaicae inter chriſtianos obſeruatione ſententiam, Hieroſolymam mittitur Act. 15. a. C. 52.*

8. *Iudaei Roma expelluntur edicto Claudii a. C. 52.*

Quo anno expulerit Claudius Roma Iudaeos, certo dici nequit. Suetonius enim Vit. Claudii c. 25. non memorauit annum. Sed probabile eſt, factum id eſſe anno Claudii 12. quo eodem anno ſenatusconſulto Mathematici (Aſtrologi) ex Italia expulſi ſunt v. Tacit. Annal 12, 52. in quorum numerum referri poterant Iudaei, quippe qui cenſerentur Aſtrologi. Etiamſi vero id Iudaeos non ſpectauerit, poterant tamen hi quoque Caeſaris edicto hoc ipſo anno expelli, cum tunc admodum ſeditioſa eſſet gens Iudaica. cf. omnino *Vogelius Verſuch über chronolog. Standpunkte* etc. in *Gableri Journal für auserleſ. theol. Lit. B.* 1. p. 232 ſqq. add. *Borgeri* Explicatio ep. ad Gal. p. 32 ſs. *Bertholdtus* l. l. p. 2722 ſq.

9. *Aquila et Priſcilla Romae expulſi ex Italia Corinthi adueniunt Act. 18, 2. a. C. 52. (v. Vogelius l. l. p. 235.) reperit ibi eos Paulus, qui eodem anno Co-*

rinthum venit, et in illa vrbe per integrum annum et ſex menſes verſatus eſt Act. 18, 11. quibus elapſis profectus eſt Ephefum et Caeſaream Act. 18, 19—22. vbi v. not. tum Antiochiam delatus, cum ibi aliquamdiu commoratus eſſet Act. 18. 22 ſq. per Galatiam et Phrygiam ſe contulit Epheſum Act. 18, 23. 19, 1. ibique cum biennium et tres menſes conſumſiſſet Act. 19, 8. 10. vrbem reliquit Act. 20, 1 ſs. et peragratis variis regionibus Hieroſolymam quartum peruenit Act. 20, 16. feſto Pentecoſtes (v. Act. 21, 15.) ibi in vincula coniicitur a. C. 57. (v. Vogelius l. l. p. 237.)

10. *Porcius Feſtus Felici Iudaeae procuratori (qui a. C. 52. exeunte procuratoris munus ſuſceperat v. Ioſeph. Ant. 20, 7. 1. B. I. 2, 12 8.) ſuccedit ſub Nerone a. C. 59. cum Paulus per biennium in vinculis habitus eſſet Act. 24, 26 ſq. Paulus eodem a. 59. menſe Octobri (Act. 27, 9. vbi v. not.) Romam transportatur, naufragium facit Act. 27. in inſula Melite hiemat Act. 28, 11. aduenit Romae a. C. 60. initio, vbi in vinculis detentus eſt vsque ad a. 62. (Vogelius l. l.) Act. 28, 30 ſq.*

Vulgo ſtatuitur Paulum a. 62. Romam deductum eſſe, ibi a. 63. ineunte aduenisse, et in perſecutione Neroniana v. Tacit. Ann. 15, 44. Sueton. V. Ner. 16. Lactant. de mortibus perſecutorum c. 2. §. 6. quae initium cepit menſe Nou. a. 64. et vsque ad a. 67. durauit, a. 65. ſupplicium paſſum eſſe. Verum perquam probabilis eſt plurium interpretum ſententia, qui ſtatuunt, Paulum, cum Iudaei grauiora crimina in eum collata probare non potuiſſent, et cum plures Romae nactus eſſet diſcipulos atque amicos (v. et not. ad Act. 28, 16.) horum ope et aucto-

ritate, ex hac captiuitate liberatum esse, eum vero post aliquot annos iterum Romam venisse, atque tunc Neronis iussu capite truncatum esse a. C. 67. Testantur hoc Clemens Rom. ep. 1. ad Corinth. sect. 5. Eusebius H. E. 2, 22. quibuscum faciunt Theodoretus, Chrysostomus, Theophylactus. conf. *Michaelis Einleit.* p. 1273. ed. 4. *Haenleinii Einleit.* Th. 3. p. 524. *Hugii Einleitung* Th. 2. p. 211. *Bertholdtus* l. l. Th. 5. p. 2746. 2748. 2751. *Danzii* Diss. de loco Euseb. H. E. 2, 22. qui de altera Pauli Apostoli captiuitate agit. Ien. 1816. 4. Confirmatur etiam haec sententia ipso loco Act. 28, 30. non scripsisset Lucas, vt scienter monuit *Vogelius* l. l. p. 241. διέμεινε et ἀπεδέχετο, si Paulus tunc temporis, cum haec scriberet, adhuc captiuus fuisset; et si Paulus tunc supplicio affectus fuisset, hoc Lucas notare non omisisset. Caeterum nec improbabilis est *Heinrichsii* coniectura Vol. 2. p. 286. Explic. Act. App. Lucam subito, in fine operis filum abrupisse, consulto, quod tertiam historiae rerum christianarum partem (τρίτον λόγον v. Act. 1, 1.) addere sibi proposuisset.

ACTA APOSTOLORVM.

CAPVT I.

1. Commentariis quos Lucas de dictis, factis et fatis Iesu Christi conscripsit, hunc librum de Actis Apostolorum ita annexuit, vt historiam reditus Iesu in coelum repetierit (Luc. Eu. 24, 51 ss.) eamque accuratius et copiosius exposuerit 1 — 14. τὸν μὲν πρῶτον λόγον ἐποιησάμην — διδάσκειν] *priorem librum confeci, Theophile, de omnibus, quae Iesus fecit et docuit.* πρῶτον positum est pro πρότερον, nam cum de duobus sermo est, a Graecis adhibetur πρότερος, vt a Latinis *prior.* v. Ammonius p. 119. quando de pluribus, πρῶτος, Lat. *primus.* Sic πρῶτον pro πρότερον Ioh. 15, 18. *primus liber* pro prior Cic. de Inuent. 2, 3. v. not. ad Luc. 2, 2. extr. Particula μὲν h. l. ita posita deprehenditur, vt eam non sequatur particula δὲ, quam eandem rationem etiam probos scriptores Graecos tenuisse, obseruauimus ad Ioh. 7, 13. cf. quoque *Kypkius*, et *Raphelius* Obss. Xenophh. ad h. l. Solent praeterea etiam optimi scriptores, vt h. l. Lucas, libros suos inchoare a voce μὲν, ita tamen vt aliam semper ei praemittant, veluti Xenophon (de magistri equit. officio; de vectigalibus, al.) Sophocles (Philoctet.) Euripides (Hippolyt.) v. Selecta e scholis *Valckenarii* in libros quosdam N. T. ed. *Wassenbergh.* Vol. 1. p. 288. λόγον ἐποιησάμην] *librum confeci.* Scilicet λόγος a Graecis scriptoribus haud raro ita vsurpatur,

vt notet *enarrationem*, *hiſtoriam*, *librum*, in primis *hiſtoricum*, vnde λογοποιοὶ dicuntur *hiſtorici* ap. Herodo. 2, 143. Harpocration: λογοποιὸς, ὁ ὑφ' ἡμῶν ἱϛορικὸς λεγόμενος. Ἰσοκράτης ἐν Βȣσίριδι (Buſir. p. 171. T. 2. *Bat.*) καὶ Ἡρόδοτος ἐν τῷ δευτέρῳ. Xen. Cyr. 8, 5. 28. ἔνιοι δὲ τῶν λογοποιῶν λέγȣσιν, ὡς τὴν τῆς μητρὸς ἀδελφὴν ἔγημεν. Baſilius M. in orat. de legend. Graecor. libris c. 4. καὶ ποιηταῖς, καὶ λογοποιοῖς καὶ ῥήτορσι, καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ὁμιλητέον. add. Arrian. de Exped. Alex. 5, 6. v. *Maius* Obſſ. S. Lib. 3. p. 120 ſs. *Pierſonus* ad Moerid. p. 244. Sic λόγος de libro legitur ap. Xen. Ageſ. 10, 3. μὴ — θρῆνόν τις τȣτον τὸν λόγον νομισάτω, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἐγκώμιον. De re equ. 12, 15. ἐν ἑτέρῳ λόγῳ δεδήλωται. Anab. 3, 1. 1. ἐν τῷ πρόσθεν λόγῳ. Philo Lib. *quod omnis probus liber*: init. ὁ μὲν πρότερος λόγος ἡμῖν, ὦ Θεώδοτε, περὶ τȣ πάντα δȣλον φαῦλον. v. *Feſſelius* Aduerſ. Sacr. 4, 10. 1. et *Kypkius* ad h. l. Ab Hebraeis quoque דבר de *libro* eodemque *hiſtorico* adhibetur 1 Chron. 29, 29. vbi LXX. habent: οἱ δὲ λοιποὶ λόγοι τȣ βασιλέως Δαυὶδ οἱ πρότεροι καὶ οἱ ὕϛεροι. add. Ier. 29, 29. καὶ ἀνέγνω Σοφονίας τȣς λόγους τȣτȣς [ita recte legitur in Ald., in reliquis ex interpretamento, τὸ βιβλίον] vbi in textu Hebraico extat vocabulum ספר. Itaque λόγον ποιεῖσθαι h. l. eſt, *hiſtoriam conſcribere*, *librum conficere* vt ap. Diog. Laërt. 7, 1. 21. vbi Zeno, περὶ τȣ καθήκοντος, de officio, λόγον πεποιηκέναι librum conſcripſiſſe perhibetur. Verba quae ſequuntur περὶ πάντων non ſunt ad viuum reſecanda v. Prolegg. ad Matth. p. 10. ὦ Θεόφιλε vid. Prolegg. ad. Luc. Eu. §. 4. ὧν ἤρξατο ποιεῖν καὶ διδάσκειν poſitum eſt pro ἃ ἐποίησε καὶ ἐδίδαξε. Etenim pronomen relatiuum, Atticorum more, praecedentis nominis caſui, non verbo ſequenti reſpondet v. not. ad Marc. 7, 13. ἄρχεσθαι autem, vt Hebraeorum הלל aliis verbis iunctum redundat v. not. ad Matth. 4, 17. 16, 22. Ioh. 13, 5. Pauſan. p. 37. πολεμαρχεῖν ἤρξατο i. e. ἐπολεμάρχησε *Polemarchus fuit*; hanc loquendi formam noſtro ſcriptori familiarem eſſe, docent loci Eu. 3, 8. 12,

45. 23, 30. Act. 2, 4. Quare non accedere possum *Heinsio*, *Bengelio*, *Moro*, aliis, qui verba ὧν ἤρξατο κ. τ. λ. interpretantur: *quae Iesus inde ab initio* (muneris) *fecit pariter ac docuit*. Scripsisset Lucas, si hoc dicere voluisset, ὧν ἀπ' ἀρχῆς ἐποίησε καὶ ἐδίδαξε.

2. *Vsque ad eum diem, quo in coelum sublatus est, cum mandata dedisset Apostolis, quos per Spiritum S. elegerat.* Interpretes in exponendis hisce verbis variant. Ac plures quidem verba διὰ πνεύματος ἁγίου ad participium ἐντειλάμενος referunt, praeeuntibus Chrysostomo et Theophylacto; quibuscum facit quoque scholion cod. Mosquens. ἐντειλάμενος· ἡ σύνταξις οὕτως, διὰ πνεύματος ἐντειλάμενος, vertunt: *postquam mandata dederat per Spiritum diuinum, Apostolis quos sibi elegerat*; monent, Iesum hoc loco spectari tanquam legatum diuinum, prophetam, adeoque sensum verbis subiiciendum esse hunc: vi diuina instructus (διὰ πν. ἁγ. Act. 10, 38. Luc. 4, 18.) auctoritate diuina, promisit Apostolis auxilium diuinum, dotes et facultates ad munus gerendum necessarias, eosque doctores Iudaeorum atque gentilium constituit coll. v. 4. 5. Sed vt recte obseruarunt alii, hac interpretatione admissa, verba inserta οὓς ἐξελέξατο sunt plane otiosa. *Elsnerus* et *Boltenius* διὰ πνεύματος ἁγίου coniungendum esse putant cum verbo ἀνελήφθη, et laudant Rom. 6, 4. vbi Iesus διὰ τῆς δόξης τοῦ πατρὸς in vitam reuocatus esse dicatur. Verum vt taceam sic quoque verbis adiectis οὓς ἐξελέξατο orationem languidam reddi, haec ipsa verborum traiectio est sane durissima. Etenim vt probe monuit ad h. l. *Kypkius*, sic non modo haec verba a se inuicem, sed etiam verba οὓς ἐξελέξατο a voce ἀποστόλοις, sine ratione atque exemplo dimota sunt. Neque ferenda est eorum ratio, qui praepositionem διὰ vertendam esse statuunt, *quod attinet ad*, mandata dedit Apostolis respectu Spiritus S., praecepit iis, vt exspectarent Hierosolymis largitionem donorum Sp. S. coll. v. 4. haec enim praepositionis διὰ significatio idoneis exemplis

comprobari nequit. Equidem eorum partes ſequor (v. *Beza*, *Heumanus*, *Kypkius*, *Michaelis*, *Roſenmüllerus*, ad h. l.) qui poſt vocabulum ἀποςόλοις interpungendum, et verba διὰ πνεύματος ἁγίȣ cum verbis οὓς ἐξελέξατο coniungenda cenſent, vt adeo vocula tantum οὓς transpoſita dicatur, et conſtructio ſit: ἀποςόλοις οὓς διὰ πνεύματος ἁγίȣ ἐξελέξατο. Haec quidem traiectio omnium facillima eſt, et vtpote talis, cum quocunque modo verba explicentur, traiectio quaedam admittenda ſit, omnino praeferenda videtur. Ita quoque haec verba codd. nonnulli diſtinguunt, verſ. Syr. Arab. Aethiop. et Cyrillus. Neque eiusmodi traiectio inſolens eſt. Sic infra 3, 24. προφῆται ἀπὸ Σαμȣὴλ, καὶ τῶν καθεξῆς, ὅσοι ἐλάλησαν poſitum legitur pro, προφῆται ὅσοι κ. τ. λ. add. Ioh. 9, 40. Cic. Verr. 3, 81. *cum ciuitatibus frumentum, in cellam quod ſumi oporteret, aeſtimauit.* Iam vero verba ἀποςόλοις οὓς διὰ πνεύματος ἁγίȣ ἐξελέξατο explicanda ſunt vel, *quos elegerat inſtinctu Sp. S., iuſſu, impulſu diuino*, quos non ſine numine elegerat, vid. not. ad Matth. 4, 1. Luc. 4, 14. vel *pro diuina vi*, qua inſtructus erat, ex qua ingenia eorum, qui ad munus Apoſtolicum gerendum cum maxime idonei forent, dignoſcere poterat. ἐντειλάμενος *mandata dederat.* Verſu tertio generatim exprimit Lucas, vt ſcienter ad h. l. animaduertit *Bengelius* in Gnom. quid dominus dixerit Apoſtolis per illos XL dies; ſed v. 2. declarat, quid dixerit illo aſcenſionis die. Ergo ἐντειλάμενος referri debet ad ea, quae h. l. v. 4 ſqq. leguntur. cf. etiam not. ad Marc. 16, 14. 19. ἀνελήφθη ſcilicet εἰς τὸν οὐρανὸν coll. Marc. 16, 19.

3. *Quibus, ſuperdio crucis ſupplicio, viuum ſeſe exhibuit, pluribus certis indubitatisque documentis, per quadraginta dies iis apparendo, eosque de regno diuino edocendo.* πάσχειν de morte ſaepius ponitur v. ad Luc. 13, 2. τεκμήρια autem ſunt ſigna, e quibus aliquid certiſſime cognoſci poteſt. Ariſtot. Rhet. 1, 2, 40. τεκμήρια explicat, σημεῖα

ἀναγκαῖα. Quinctil. Inftit. Orat. 5, 9. *figna neceffaria.* Hefychius: τεκμήριον, σημεῖον ἀληθές. Ifocr. Euag. c. 10. μέγιστον δὲ τεκμήριον καὶ τȢ τρόπȢ καὶ τῆς ὁσιότητος τῆς αὐτȢ. add. Xen. Agef. 4, 3. Mem. 1, 1. 2. 3 Macc. 3, 24. Sap. 5, 11. 19, 13. Sermo eft h. l. de indiciis et argumentis, quibus Apoftoli certi reddebantur, Iefum vere in vitam rediiffe, atque pertinent huc loci Luc. 24, 30 fs. 39 fs. Ioh. 20, 15 fqq. 20. 27. Act. 10, 41. ὀπτανόμενος *confpiciendum fe praebendo*, Hefychius, ὁρώμενος, ἐμφανιζόμενος, explicat. δι' ἡμερῶν τεσσαράκοντα non perpetuo cum iis verfabatur, fed faepius per illos quadraginta dies iis fe confpiciendum praebebat. Similis locus 1 Sam. 17, 16. τὰ περὶ τῆς βασιλείας τȢ ΘεȢ *de regno Dei:* περὶ circumlocutioni inferuit, vt 28, 15. 23. vid. ad Marc. 4, 19. et per βασιλείαν τȢ ΘεȢ intelligitur religio chriftiana vid. ad Matth. 3, 2. p. 78 fqq. Quod rem ipfam attinet cf. Matth. 28, 18 fs. Marc. 16, 15 fqq. Luc. 24, 25 fqq. 45 fs. Ioh. 20, 21 fs. add. not. ad Ioh. 16, 22.

4. καὶ συναλιζόμενος παρήγγειλεν αὐτοῖς κ. τ. λ.] *Hos (aliquando) congregatos monebat, vt ne Hierofolymis difcederent, fed exfpectarent ibi beneficium, quod per ipfum a patre fibi promiffum audiffent.* Pro συναλιζόμενος libri nonnulli habent συναυλιζόμενος *vna cum iis commoratus, cum quafi eorum contubernalis effet.* Quam lectionem *Wetftenius*, parum tamen idoneis de cauffis, defendit. Peperit enim eam librariorum incuria, qui faepius haec verba permutarunt, vt ap. Ioseph. B. I. 3, 9. vbi pro συναλισθεῖεν in aliis libris extat συναυλισθεῖεν. add. Xen. Cyrop. 1, 2. 15. vbi v. *Fifcherus.* Iamblich. de vita Pythag. c. 12. p. 44. vbi v. *Küfterus.* cf. etiam *Erafmus Schmidius* ad h. l. tuetur etiam vulgarem lectionem plurimorum optimorumque librorum auctoritas, adeoque reiicienda quoque eft lectio συναλισκόμενος μετ' αὐτῶν *vna cum iis fumtum faciens* i. e. vitam degens, quam cod. D. exhibet, et coniectura *Hemfterhufii* (vid. *Wetften.* et Selecta e fcholis *Valckenarii* T. 1,

p. 300.) συναλιζομένοις *congregatis*, quae arrifit *Barkeyo* in difp. de quibusdam locis trium prior. capp. Act. App. (Brem. 1766. 4.) et in Biblioth. Hagana T. 1. p. 590. Sed illi ipfi interpretes, qui συναλιζόμενος praeferunt, in explicanda hac voce inter fe discrepant. *Boifius*, aliique a *Wolfio* in Curis ad h. l. laudati, quibus adftipulatur *Boltenius* (qui Marc. 16, 14. cum noftro loco confert, vbi legitur ἀνακειμένοις αὐτοῖς) vertunt: *conuefcens*, *cibum vna cum iis capiens* f. *poftquam aliquando cibum vna cum iis ceperat*, praeeunte interprete Syro, Vulg., Arabe et Chryfoftomo Opp. T. 3. p. 88. D. τραπέζης κοινωνῶν. p. 89. A. συναλιζόμενος τοῖς ἀποςόλοις ὁρᾶς ὅτι καὶ τραπέζης. Laudant Pf. 141, 4. vbi Hebr. אֶלְחָם *comedam*, interpres anonym. vertit, μὴ συναλισθῶ. Symm. συμφάγοιμι. Verum enimuero hic verbi συναλίζεσθαι fignificatus paulo infolentior, contexto fermoni neutiquam conueniens eft. Etenim quae v. 4. leguntur, eo ipfo die Iefus dixit, quo in coelum rediit, nec inter coenandum coll. v. 9. vid. et not. ad Marc. 16, 14. 19. *Elsnerus* συναλιζόμενος explicat: *conveniens cum illis.* Laudat Herodo. 1, 62. οὗτοι μὲν δὴ συνηλίζοντο *atque hi conueniebant.* 5, 15. οἱ δὲ Πέρσαι πυθόμενοι συναλίσθαι τὰς Παίονας *Perfae autem certiores facti Paeones conueniffe.* Mihi quidem, in primis ob verba quae v. 6. leguntur, οἱ μὲν οὖν συνελθόντες praeferenda videtur eorum interpretum ratio, qui verbo συναλίζεσθαι *congregandi* notionem tribuunt, vt συναλιζόμενος in forma media et fenfu actiuo vertatur: *et congregans eos* l. *cum eos congregaffet*, *iis congregatis* nempe in monte oliuarum coll. v. 12. et cogitando adiiciatur pronomen αὐτὰς. Xen. Cyr. 1, 4. 14. πεζὰς πολλὰς καὶ ἱππέας συναλίσας. Anab. 7, 3. 48. συνηλίσθησαν ἀνδράποδα μὲν ὡς χίλια *congregabantur mancipia.* add. Iofeph. Ant. 19, 7. 4. vid. *Albertius*, *Raphelius* Herodo. *Kypkius*, *Krebfius*, *Wetftenius* ad h. l. Etym. M. συναλιζόμενοι· συναθροιζόμενοι. *Albertii* Gloffarium: συναλιζόμενος· συναθροιζόμενος. Hefychius: συναλιζόμενος· συναλισθεὶς, συναχθεὶς, συναθροισθείς. Ver-

bum *χωρίζεσθαι* notat: *abire*, *discedere*, vt 18, 1. Diod. Sic. p. 382. C. ed. *Rhod.* εἷς ἕκαστος εἰς οἶκον ἐχωρίσθη. cf. *Elsnerus*, *Kypkius* et *Münthius* ad h. l. περιμένειν Hebr. קוה Gen. 49, 18. vbi Alexandrini interpretes habent: τὴν σωτηρίαν περιμένειν κυρίου. Per τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πατρὸς intelliguntur, effectus vis diuinae, facultates et vires ad munus gerendum necessariae, vi diuina efficacem se in Apostolis praebente, iis promissae cf. Ioh. 14, 16. 17. vbi v. not. et ad Ioh. 15, 26. Luc. 24, 49. ἣν ἠκούσατέ μου *quam audiuistis ex me*, μου positum est pro παρά μου vel ἐξ ἐμοῦ. Aeschin. Dial. 1, 4: οὐκ ἀκήκοας τῶν πρεσβυτέρων. §. 5. ἤδη τοῦτο ἤκουσας, ἢ νεωτέρου, ἢ πρεσβυτέρου; cf. et *Bosius* Ellipf. f. ἐκ p. 689. ed. *Schaef.* *Er. Schmidius*, *Kypkius* atque *Münthius* ad h. l. Caeterum subito ab oratione obliqua transiit auctor ad rectam, quare in versione perspicuitatis caussa inseri potest *inquit*, quam, inquit, ex me audiuistis. Est autem haec loquendi ratio perquam vsitata scriptoribus sacris pariter atque profanis v. Luc. 5, 14. Act. 17, 3. 23, 22. 25, 8. cf. *Raphelius* Obss. Xenophh. *Wolfius* in Curis et *Krebsius* ad h. l.

5. *Nam Iohannes quidem aqua tinxit; vos vero post paucos hosce dies Spiritu sancto tingemini.* Respexit Iesus Iohannis Baptistae effatum, Apostolis, quorum plures Iohannis discipuli fuerant, haud incognitum Ioh. 1, 33. Matth. 3, 11. vbi tamen πνεῦμα ἅγιον arctiori significatu, de doctrina coelesti, eiusque cognitione occurrit vid. ibi not. Hoc loco autem per πνεῦμα ἅγιον intelligi debet vis diuina vt Ioh. 3, 5. 14, 17. siue effectus vis diuinae i. e. dotes et virtutes Apostolis ad munus gerendum necessariae. Etenim accuratius definitur his verbis ἐπαγγελία τοῦ πατρός, cuius v. 4. mentio facta erat, et haec ipsa ἐπαγγελία Luc. 24, 49. explicatur δύναμις ἐξ ὕψους. Praeterea infra v. 8. leguntur verba ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς, sed haec ipsa formula ἐπελεύσεται ἐπί σε πνεῦμα ἅγιον Luc. 1, 35. explanatur δύναμις ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι.

Verbum autem *βαπτίζειν* tropice pofitum notat, *penitus imbuere, largiter fuppeditare* vid. not. ad Matth. 3, 11. Iam fenfus eft: Iohannes in aquam tantum Iudaeos immergebat, vt coetum Meffiae colligeret, Iudaeos aqua inaugurabat; vos vero (Matth. 11, 11.) efficaciori modo inaugurabimini, Spiritu S. imbuemini, et muneri Apoftolico idonei reddemini ad coetum cultorum Dei et Meffiae augendum. οὐ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας dictum eft pro: οὐ πολὺ μετὰ ταύτας ἡμέρας, vel, οὐ πολλαῖς ἡμέραις μετὰ ταῦτα vid. *Kypkius* ad h. l. Xen. H. Gr. init. μετὰ δὲ ταῦτα οὐ πολλαῖς ἡμέραις ὕστερον.

§. 7. *Quaerentibus iam ex eo, qui tum conuenerant, num hoc ipfo tempore genti Ifraeliticae regnum reftauraturus effet? non veftrum eft, inquit, tempora noffe, quae pater pro fuo arbitrio conftituerit.* ἀποκαθιστάνειν fignificat: *reftituere, in priftinum ac meliorem ftatum redigere* v. *Wolfius* in Curis ad h. l. et nos ad Matth. 17, 11. ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ *nunc, his ipfis diebus.* Cogitabant Apoftoli de republica Iudaeorum in priftinum, imo fplendidiorem ftatum per Chriftum reftituenda. Haec praeiudicata opinio de regno Meffiano terreno, alte ipforum animis infixa, morte Iefu conuulfa quidem et labefactata, fed ipfius in vitam reditu denuo firmata ac ftabilita erat. Hinc cum Iefus iis praecepiffet, ne discederent Hierofolymis, fed ibi exfpectarent τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πατρὸς, in eam deueniebant cogitationem, Iefum propediem regnum Meffianum terreftre, quod tam auide exfpectabant, inftauraturum effe. Quare vnus eorum, (vid. ad Matth. c. 17. p. 486. c.) nomine reliquorum interrogabat Iefum: κύριε, εἰ ἐν τῷ χρόνῳ κ. τ. λ. *Lightfootus* Apoftolorum indignationem his verbis expreffam effe autumat, iisque hunc fenfum fubiicit: itane nunc reftitues regnum Iudaeis, qui te in crucem egerunt? *Barkeyus* in Biblioth. Hagana T. 1. p. 603. haec verba admirantis effe putat, et hoc quidem fenfu prolata: num hoc tempore, cum tam virulento odio te Iudaeorum proceres

perfequantur, et nos omni ad reftituendum Ifraeli regnum poteftate deftituti fimus, illud regnum reftitues? Verfum autem 7. qui Chrifti refponfionem continet, ita interpretatur: veftrum non eft cognofcere l. iudicare, num tempori huic conueniens fit ac congruum, Ifraeli reftituere regnum promiffum. Ab his vero explanatoribus verbis obtrudi fenfum qui iis non infit, cordatiffimus quisque rei aeftimator, me non copiofius demonftrante, facile concedet. 7. *οὐχ ὑμῶν ἐςι* fcl. *ἔργον* v. *Bofius* Ellipf. f. *ἔργον* p. 155 fq. ed. *Schaefer.* non veftrum eft, non ad vos pertinet. *χρόνους ἢ καιρȣ̀ς* nonnulli vertunt: *tempus aut horam,* f. *punctum temporis*, Vulg. *tempora vel momenta.* Thomas Mag. *καιρὸς, μέρος χρόνȣ ἢ μεμετρȣμένων ἡμερῶν σύςημα· Χρόνος δὲ, πολλῶν καιρῶν περιοχή.* Sed *καιρὸς* h. l. vt faepius pro mere fynonymo *τȣ̃ χρόνȣ* adhibetur v. *Koppius* ad 1 Theff. 5, 1. Dan. 2, 21. 7, 12. עִדָּנַיָּא וְזִמְנַיָּא vbi *οἱ ό* habent *καιρȣ̀ς καὶ χρόνȣς.* Itaque *χρόνȣς ἢ καιρȣ̀ς* *tempora* i. *tempus*, pluralis vim fingularis obtinet. Particula *ἢ* haud raro ita ponitur, vt vim coniungendi habeat, et id. fit qd. *καὶ* v. Matth. 5, 17. 12, 29. not. ad Marc. 6, 15. *τίϑεσϑαι* notat: *conftituere*, *deftinare*, vt Rom. 4, 17. Act. 13, 47. fic quoque Hebr. נָתַן legitur Gen. 17, 5. vid. et *Kypkius* ad h. l. *ἐν fecundum*, *pro*, *vermöge*, vt Luc. 1, 8. Hebr. 10, 10. cf. *Kypkius* ad 1 Tim. 1, 18. *ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξȣσίᾳ* pro fua poteftate i. pro fuo arbitrio. Cum animi difcipulorum nondum fatis praeparati effent, vt regni coeleftis naturam penitus perciperent v. Ioh. 16, 12 fs. Iefus autem fciret, eos poft fuum ex his terris abitum, meliora edoctos et clariori cognitionis luce illuftratos, praeconceptam illam de regno terreno opinionem fponte effe depofituros, et recordaturos eorum, quae de regni coeleftis natura fubinde eos monuiffet, cum adhuc inftitutione ipfius perfruerentur v. not. ad Matth. 16, 27. 17, 11. Ioh. 14, 2. 3. 7.; iam iis valedicturus, ne prorfus eorum fpem praecidendo aliquatenus eos perturbaret, refponfionem fuam ita temperabat, vt non plane omnem regni ab

iis exſpectati ſpem praecideret, neque tamen tale regnum quale exſpectarent inſtaurandum affirmaret. Hinc quaerentibus: num hoc ipſo tempore regnum Iſraelis reſtituturus eſſet? reſpondebat: veſtrum non eſt noſſe tempus, quod pater, pro ſuo arbitrio, ad hanc rem perficiendam deſtinauit. 8. *Sed* hoc ſcire veſtra intereſt, hoc ſub ἐπαγγελίᾳ τȣ̃ πατρὸς intellexi, *vos inſtructum iri dotibus et facultatibus eximiis, aduentante ad vos Spiritu ſancto*, vi diuina efficacem ſe in vobis praebente v. notata ſupra ad v. 5. Matth. 3, 16. Ioh. 1, 32. 14, 17. Luc. 24, 49. *Morus* Opuſcc. T. 1. p. 332. *atque mihi teſtes fore, et Hieroſolymis, et in omni Iudaea ac Samaria, vsque ad vltimas terrae oras.* δύναμις dotes eximiae ad munus rite gerendum neceſſariae, cognitio religionis chriſtianae accuratior, ardor et ſtudium eam profitendi et propagandi, animi fortitudo, conſtantia etc. v. ad Marc. 16, 17. extr. Alii δύναμιν cum verbis ἐπελθόντος κ. τ. λ. copulant, *effectus, dona Sp. S. demiſſi*, ſ. *aduentantis.* Senſus eodem redit. μάρτυρες teſtes dictorum, factorum, fatorumque meorum v. 22, 5, 32. 10, 39. 42. 22, 15. ἐν πάσῃ τῇ Ἰȣδαίᾳ de omni regione Iudaicae gentis cogitandum coll. 8, 1. Σαμαρείᾳ v. 8, 5. ἕως ἐσχάτȣ τῆς γῆς] *vsque ad vltimas terrae oras.* Subintelligi debet μέρȣς· plena formula extat ap. Diod. Sic. 1. p. 18. B. *Rhod.* ἀπὸ τῶν ἐσχάτων τῆς Αἰθιοπίας μερῶν· vel πέρατος, Diod. Sic. 1. p. 38. κατῴκισεν αὐτȣ̀ς ἐν τοῖς ἐσχάτοις τῆς ἐρήμȣ χώρας ſcl. πέρασι l. μέρεσι. Heliod. Aethiop. 2, 28. ἐπὶ πέρατα γῆς ἔσχατα. Significatur autem his verbis ἕως ἐσχάτȣ τῆς γῆς, ex vſu loquendi Hebraeorum, totus terrarum orbis. Etenim Pſ. 19, 5. verba בִּקְצֵה תֵבֵל idem valent quod in altero hemiſtichio verba בְּכָל־הָאָרֶץ add. Ieſ. 49, 6. Act. 13, 47. cf. *Vorſtius* de Hebraiſmm. N. T. p. 455. et *Leusdenius* de Hebraiſmm. N. T. p. 97. ed. *Fiſcher*. Neque tamen haec verba nimis premenda ſunt, Ieſus iis exprimere voluit omnino ſententiam hanc: deſtinaui vos doctores non modo Iudaeorum,

ſed etiam gentilium. Nonnulli interpretes, veluti *Tellerus* in *Wörterbuch d. N. T.* voce ἕως ἐσχ. τ. γ. ſignificari putant, extremas Palaeſtinae fines, atque adeo per Ἰεδαίαν intelligunt, regionem, cuius metropolis Hieroſolyma erat, cum et alias Iudaea ſtricte ſic dicta et Hieroſolyma coniunctim commemorentur v. Matth. 3, 5. 4, 25. Verum ipſa verborum complexio, et loci Matth. 10, 5. (vbi v. not.) 28, 19. Act. 13, 47. ſat euidenter docent, formulam ἕως κ. τ. λ. interpretandam eſſe de omni terra, quam Iudaei et gentiles incolebant.

9. καὶ ταῦτα εἰπὼν—ὀφθαλμῶν αὐτῶν] *his dictis, videntibus ipſis ſublatus eſt, nubes enim illorum oculis ſuſceptum ſubduxit.* Varias interpretum ſententias de ſolenni receptione Chriſti in coelum vberius expoſuimus ad Marc. 16, 19. add. not. ad Luc. 24, 52. ἐπήρθη id. qd. Marc. l. l. ἀνελήφθη εἰς τὸν οὐρανὸν, et Luc. l. l. ἀνεφέρετο εἰς τὸν οὐρανόν· quod quomodo euenerit, addita verba declarant, nempe nubes eum ſuſceptum ſubduxit. καὶ explicantis eſt, *nempe* ſ. *enim*, vt ſaepius. ὑπολαμβάνειν proprie notat, *ſuſcipere* v. *Kypkium* ad h. l. in hac vero orationis ſerie, cum additum legatur ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν, ſimul inuoluit notionem ſubducendi, abripiendi, adeoque exprimi debet, ſuſceptum ſubduxit. Caeterum non improbabilis eſt *Lilienthalii* (die gute Sache d. göttl. Offenbarung Th. 16. p. 1485.) coniectura, quae *Paulo* quoque arriſit (*Kommentar. Th.* 3. p. 939.), Ieſum prima luce in coelum eſſe ſublatum.

10. 11. *Cum fixis in coelum oculis, poſtquam eo abierat, ſpectarent, duumuiri veſtibus candidis induti, illis adſtantes, Galilaei, inquiunt, quare hic ſtatis coelum intuentes, hic Ieſus in coelum ſublatus, ita inde redibit, vt eum eodem abeuntem vidiſtis.* De verbo ἀτενίζειν vid. not. ad Luc. 22, 54. εἰς τὸν οὐρανὸν non tantum referri debet ad ἀτενί-

ζοντες, ſed etiam ad πορευομένȣ αὐτȣ̃ coll. v. 11. haec autem ipſa verba πορευομένȣ αὐτȣ̃ quae vulgo conuertuntur, *eum abeuntem*, interpretari mallem, *poſtquam abierat.* Praeceſſit enim v. 10. νεφέλη ὑπέλαβεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν, et v. 11. ſequitur: ἐμβλέποντες εἰς τὸν οὐρανὸν — ὁ ἀναληφθεὶς εἰς τὸν οὐρανὸν, nec propterea reprehendi poterant, quod Ieſum abeuntem fixis in coelum oculis veluti comitati erant. ἄνδρες δύο] ſignificantur genii coeleſtes, id quod vel addità verba ἐν ἐσθῆτι λευκῇ docent v. Luc. 24, 4. Matth. 28, 2. 3. Ioh. 20, 12. Sed quae h. l. de angelis leguntur, ea non proprie intelligenda, ſed ex vſu loquendi illorum temporum explicanda eſſe haud pauci interpretes recte ſtatuunt, quod vero ipſam rei explicationem attinet inter ſe disſentiunt. Mihi quidem eorum interpretum ratio praeplacet, qui fulmina et tonitrua ſignificari cenſent, quae diſcipuli ſignificantia putarint, ita, vt dixerint et crediderint, Deum per angelos i. per tonitrua declaraſſe, quae ipſi cogitaſſent, cum Chriſtus abiiſſet v. not. ad Ioh. 12, 29. Matth. 17, 5. 3, 17. Ex aliorum ſententia minus probabili, angeli ſpectantium oculis tantum viſione obuerſati ſunt, aut a Luca ipſo ad rem exornandam ex iſtius aetatis genio angelorum apparitio adiecta eſt. ἄνδρες Γαλιλαῖοι *Galilaei;* vocabulum enim ἄνδρες h. l. redundat, vt infra v. 16. 2, 14. 3, 12. 5, 35. Matth. 12, 41. vbi v. not. cf. *Fiſcheri* Ind. Palaeph. ſub v. ἀνήρ· *Vorſtius* de Hebraiſmm. N. T. p. 459 ſq. et *Leusdenius* de Hebraiſmm. N. T. p. 98. ed. *Fiſch.* 11. ἐλεύσεται poſitum eſt pro ἐπαναλεύσεται *redibit* v. ad Matth. 24, 45. nempe ad inaugurationem regni Meſſiani cf. v. 6. Matth. 25, 31. vbi v. not. cum iudicio hominum, et mundi renovatione coniunctam vid. ad Matth. c. 24. p. 645 ſs. Verba οὕτως — ὃν τρόπον referenda ſunt ad ea quae v. 9. extr. leguntur, νεφέλη ὑπέλαβεν κ. τ. λ. ſignificant ergo, nubibus cinctus. Iam vero Hebraei cum Deum deſcribere volunt maieſtatem ſuam declarantem, annuntiant, eum nubibus inſidentem eſſe venturum, vel ad auxilium ferendum,

vel ad iudicium habendum v. Deut. 33, 26. Ief. 19, 1. 66, 1. Pf. 18, 18. Zach. 14, 5. Dan. 7, 9. Cum igitur nubes, inter fulgura et tonitrua, Iefum difcipulorum oculis fubduceret, ii cogitabant: aeque gloriofe in nubibus redibit ad regnum fuum inaugurandum, vt nunc abiit, aeque tum maieftatem fuam demonftrabit, vt iam ex difceffu eius ea elucet. Alii οὕτως — ὃν τρόπον explicant: repente et inopinato; alii: adfpectabili modo; alii: aeque vere redibit ac abiit.

12. ὄρȣς τȣ̃ καλȣμένȣ ἐλαιῶνος] *a monte qui olIueti appellatur;* imminebat vrbi ab oriente, et caeteris montibus altior erat v. ad Matth. 21, 1. *Korte* in *Paulus Sammlung merkwürd. Reifen in d. Orient.* Th. 2. p. 80. ὅ ἐςιν — ὁδὸν] *qui Hierofolymis vicinus eft, et nonnifi via fabbati diftat.* ἔχειν pofitum eft pro ἀπέχειν, *abeffe, diftare* vt Soph. El. 224. Xen. Cyr. 7, 1. 18. Herodo. 3, 79. Luc. 24, 13. vbi v. *Albertius, Kypkius* ad h. l. et *Fifcherus* Animaduu. ad Welleri Grammat. Gr. Vol. 3. P. 2. p. 64 fq. σαββάτȣ ὁδὸς erat fpatium bis mille cubitorum vel totidem paffuum, fiue iter feptem ftadiorum cum dimidio, vnde Syrus interpres σαββάτȣ ὁδὸν interpretatus eft: *circiter feptem ftadia.* Chryfoft. ἀπέχων ςάδια ἑπτά. v. *Buxtorfii* Lex. Talm. f. מיל *Lud. de Dieu* ad h. l. not. ad Luc. 24, 13. Ioh. 11, 18. Hoc fpatium Iudaeis, non quidem ex Mofis praefcripto, fed ex magiftrorum ipforum decretis, die fabbati emetiri licebat v. *Lightfootus* in Horis Hebr. et Talmud. ad h. l. et not. ad Matth. 24, 19. Iofephus Ant. 20, 8. 6. montis oliuarii ab vrbe diftantiae *fex* ftadia, fed B. I. 5, 2. 3. *quinque* tribuit. Scilicet alia pars montis longius ab vrbe aberat alia; vario refpectu eiusmodi interualla definiri folent.

13. 14. καὶ ὅτε εἰσῆλθον *cum ingreffi effent,* nempe vrbem coll. v. 12. ἀνέβησαν εἰς τὸ ὑπερῷον] *fe contulerunt in conclaue domus fupremum* np. precandi cauffa coll. v. 14. τὸ ὑπερῷον *coenaculum,* conclaue in fuperiore parte domus,

quo Iudaei, precibus et meditationibus piis cum vacare vellent, ſe conferre ſolebant v. not. ad Marc. 2, 3. Subintelligi debet οἴκημα, quod additum legitur ap. Lucian. in Aſino p. 107. *κομίζουσιν ἄνω τῇ κλίμακι ἐς οἴκημα ὑπερῷον.* add. Pollux 1. ſegm. 81. *Lud. de Dieu*, *Hammondus*, *Schoettgenius*, *Krebſius*, per τὸ ὑπερῷον intelligendam eſſe cenſent, *cellam ſuperiorem in templo Hieroſolymitano*, quae *Krebſio*, qui verba vertit: *adſcenderunt in ſuperius illud templi conclaue*, κατ' ἐξοχὴν, τὸ ὑπερῷον appellata fuiſſe videtur. Prouocant interpretes illi, quo ſuam ſententiam tueantur, in primis ad Luc. 20, 53. Act. 2, 46. vbi Apoſtoli ſemper in templo fuiſſe dicantur, Ieſu in coelum ſublato. Verum enimuero cellam ſuperiorem in templo κατ' ἐξοχὴν dictam fuiſſe τὸ ὑπερῷον probari nequit. Veriſſimum quidem eſt, varia in templo fuiſſe conclauia, ὑπερῷα, ſed vt rectiſſime ad h. l. annotauit *Clericus*, proferenda erant exempla, ex quibus intelligere liceret, plebem, et praeſertim peregrinam, non in atrio Iſraelis tantum preces fudiſſe, ſed aſcendiſſe in conclauia porticibus impoſita, vt ſecretius Deum oraret. Nam credibile non eſt, Apoſtolos, homines pauperes, et Galilaeos, Iudaeisque ob magiſtrum inuiſos, auſos eſſe quicquam facere, praeter aliorum conſuetudinem in templo, in quo a ſacerdotibus et Leuitis obſeruari poterant. Si conclaue templi ſuperius intelligendum eſſet, ſatis obſcure Lucas mentem ſuam expreſſiſſet vid. ad 2, 1. Loci denique Act. 2, 46. Eu. 24, 53. neutiquam ita ſunt comparati, vt nos cogant h. l. de cella templi cogitare. Itaque ad eorum partes accedendum puto, qui voce ὑπερῷον coenaculum domus priuatae ſignificari ſtatuunt. *οὗ ἦσαν καταμένοντες vbi commorari ſ. conuenire ſolebant.* Πέτρος κ. τ. λ. vid. not. ad Matth. 10, 2 ſqq. Ἰάκωβος *Iacobus* maior, Iohannis frater v. 12, 2. Ἰούδας Ἰακώβου ſcl. ἀδελφὸς frater Iacobi minoris vt Luc. 6, 16. ep. Iud. 1. Alciphron. ep. 2, 2. extr. Τιμοκράτης ὁ Μητροδώρου ſcl. ἀδελφὸς, ſic quoque ſororis nomen ſupprimitur ap. Eurip. Iph. Aul. 768. vid. *Bergle-*

rus ad Alciphr: l. l. et *Wesselingius* ad Diod. Sic. T. 1. p. 312. οὗτοι πάντες — τῇ δεήσει] *hi omnes tum assidue vna precibus vacabant.* προσκαρτερεῖν τινι notat: *assidue rei alicui operam dare*, vt 2, 42. Rom. 12, 12. Col. 4, 2. Diod. Sic. p. 105. B. προσκαρτερῦσι τοῖς ἔργοις συνεχῶς καὶ μεθ' ἡμέραν καὶ δι' ὅλης νυκτός· sed ἦσαν προσκαρτερῦντες positum est pro: προσεκαρτέρυν quae quidem periphrasis scriptoribus Graecis quoque vsitatissima est; largam exemplorum copiam congessit *Fischerus* Animaduu. ad Weller. Vol. 3. P. 2. p. 4. ὁμοθυμαδὸν *vna*, vt 2, 1. 1 Par. 10, 6. καὶ ὅλος ὁ οἶκος αὐτῦ ὁμοθυμαδὸν ἀπέθανε v. *Lud. de Dieu* ad 2, 1. προσευχῇ et δέησις (quod vocabulum male a nonnullis codd. abest) sunt mere synonyma, vt Eph. 6, 18. Phil. 4, 6. In verbis σὺν γυναιξὶ non tantum de Apostolorum et τῶν ἀδελφῶν τῦ κυρίυ vxoribus cogitandum est v. 1 Cor. 9, 5. vt nonnulli opinati sunt, neque adeo vertenda sunt, *cum vxoribus*, sed, *cum mulieribus*, alioquin scripsisset Lucas, vt scienter ad h. l. monuit *Wolfius* σὺν γυναιξὶ αὐτῶν, nempe notantur et aliae mulieres, quae Iesum e Galilaea secutae erant, et victum ei ministrarant vid. Matth. 27, 55. Luc. 8, 2. 3. 24, 10. quae adiunxerant se Apostolis, idque eo conuenientius, cum et ipsa Iesu mater adesset, quae apud Iohannem degebat. σὺν τοῖς ἀδελφοῖς *cum Iesu fratribus* vid. not. ad Matth. 12, 46. 10, 2. quibus nunc temporis Iesum Messiam esse, persuasum fuisse videtur cf. not. ad Ioh. 7, 3.

15. Hortatu Petri in locum Iudae proditoris alius Apostolus sufficitur. Matthias sorte legitur v. 15 — fin. Pro μαθητῶν in aliis libris legitur ἀδελφῶν, quae lectio profecta est a grammaticis, quibus vocabulum ἀδελφῶν, quo et Petrus vsus est v. 16. aptius videretur illo μαθητῶν, cum non omnes praesentes ex Apostolorum numero essent. Sed nomen μαθηταὶ etiam h. l. vt saepius, latiori sensu est capiendum, ita, vt omnino Christi asseclae significentur v. ad Luc. 16. p. 561. ἦν τε — εἴκοσιν] *vna congregati*

erant homines fere centum et viginti: ὀνομάτων i. e. ἀνθρώπων, haud raro enim ὄνομα pro *perfona*, *homine*, accipitur, vt Apoc. 3, 4. ἔχεις ὀλίγα ὀνόματα vid. *Glaffius* Phil. S. p. 896. *Raphelius* Obff. Polyb. p. 297. *Suicerus* Thef. T. 2. p. 492. neque fcriptoribus Latinis haec loquendi ratio infolens eft. Stat. Theb. 6, 373. *Quisnam ifte duos, fidiffima Phoebo nomina commifit Deus in discrimina reges.* v. *Gronouius* ad Liu. 1, 3. ἐπὶ τὸ αὐτὸ ita poni folet, vt fubaudiatur χωρίον vel οἴκημα *in eodem loco, eadem domo* vid. *Bofius* Ellipf. fub v. χωρίον, fic legitur 2, 1. vbi v. *Loesnerus*; adhibetur vero etiam fic vt fit *fimul*, *una*, vt 3, 1. h. l. *erant vna* i. congregati erant, vnde Hefychius ἐπὶ τὸ αὐτὸ, explicuit, ὁμοῦ, εἰς τὸν αὐτὸν τόπον et Pf. 37, 38. Hebr. יחד Symmachus expreffit ὁμοῦ, LXX ἐπὶ τὸ αὐτό. Occurrit denique etiam de animorum confenfu, vt 2, 44. vbi v. not. et *Kypkius* ad 3, 1.

16. ἄνδρες ἀδελφοὶ *fratres* v. ad v. 11. ἔδει πληρωθῆναι — τὸν Ἰησοῦν] *debebat euentum habere oraculum illud, quod per Dauidem Spiritus diuinus de Iuda edidit, qui Iefum comprehenfuris fe ducem praebuit.* *Eckermanus* in *theol. Beyträgen* St. 2. p. 91. refpici putat h. l. Pf. 41, 9. 10. quem locum Iefus ipfe in Iudam transtulerit v. Ioh. 13, 18. et πληρωθῆναι coniungit cum verbis περὶ Ἰούδα, vt fenfus fit: *fieri non potuit, quin in Iuda euenirent verba quae Davides pie precatus* (per πνεῦμα ἅγιον non donum vaticinandi, fed pie precandi 1 Cor. 12, 3. intelligit, cum Pfalmus non contineat vaticinium proprie fic dictum) *olim protulit*, προεῖπε. Huic autem interpretationi, neque ordo verborum et cohaerentia, neque vfus loquendi fauent. Haec enim fi auctoris mens fuiffet: *euenire debebant in Iuda*, fcripfiffet auctor ἔδει πληρωθῆναι ἐπὶ Ἰούδα τοῦ γενομένου κ. τ. λ. nam verbum πληρωθῆναι conftruitur quidem hoc fenfu cum praepofitionibus ἐπὶ et ἐν v. Matth. 13, 14. Luc. 22, 37. fed formula πληρωθῆναι περί τινος plane infolens eft. Neque *Eckermani* fententiae, refpexiffe Pe-

trum Pf. 41, 9 fq. affentiri poffum, nullum enim in hac oratione indicium deprehenditur, e quo appareat, eius menti illum quoque locum obuerfatum effe, refpexit potius Petrus illa loca, quae infra v. 20. afferuntur. γραφή eft *oraculum, effatum*, vt Luc. 4, 21. ἣν προεῖπε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον] Deo eiusque Spiritui effata γραφῆς tribuuntur, loquebantur prophetae φερόμενοι ὑπὸ τȣ̃ πνεύματος ἁγίȣ v. Act. 4, 25. 3, 21. 2 Petr. 1, 21. Verba igitur ἣν κ. τ. λ. hanc vim habent: Dauides non fine numine dixit, praedixit de Iuda. Sed accommodauit tantum Pfalmorum loca, id quod vel inde perfpicitur, quoniam verba prioris loci (v. 20.) immutauit, et quae h. l. leguntur, Iudaico more ac populariter dicta funt, hoc fenfu: euenire debebant, fieri non poterat quin euenirent (ἔδει), *es mufste fo kommen*; Deus per Dauidem de Iuda praedixiffe putandus eft, adeo accurate Iudae Dauidis verba conueniunt, quod Dauides de aduerfariis fuis fcribit, id veriffime Iudae euenit cf. v. 20. et not. ad Ioh. 11, 51. ϛόμα ex Hebraifmo redundat, vt Luc. 1, 70. Act. 3, 18. 21. al.

17. ὅτι κατηριθμημένος—ταύτης] *quamquam nobis annumerabatur, idemque minifterium acceperat.* ὅτι *quanquam* vt Luc. 11, 48. vbi v. add. not. ad Ioh. 5, 25. *Glaffius* Phil. S. p. 531. λαγχάνειν proprie notat: *fortiri, forte accipere* Luc. 1, 9. deinde omnino, *nancifci, capere* Xen. Anab. 3, 1. 9. Hefychius: λαχόντα· τυχόντα. Sic quoque voc. κλῆρος, quod prop. fignificat *fortem*, et, *id quod alicui forte obuenit*, deinde transfertur *ad omnia quae alicui quocunque modo obtingunt*, et ponitur de poffeffione quacunque, de opibus et facultatibus, praecipue de agris, quoniam agri olim forte diuidebantur colonis, vt ap. Hefiod. Ἔργ. 341. vbi v. *Graeuius* Lectt. Hefiodd. et *Elsnerus* Obff. ad v. 25. etiam de labore qui alicui iniungitur ap. Polyb. 10. p. 837. v. *Raphelius* Obff. Polybb. ad h. l. Hefychius: κλῆρος τὸ βαλλόμενον εἰς τὸ λαχεῖν, ἢ ψῆφος, ἢ ȣ̓σία, ἢ μέρος. H. l. κλῆρος non fortem defignat, fed idem eft quod

διακονία, munus Apoſtolicum, atque adeo redundat; nam Iudas non per fortem acceperat Apoſtoli munus, ſed a Ieſu ipſo in numerum Apoſtolorum receptus erat. *ταύτης* huius eiusdem muneris, quo nos perfungimur.

18. *Sed mercede ſceleris fui occaſionem emendi agri praebuit, et praeceps factus, medius diruptus eſt, ita, vt omnia ſua viſcera effunderet.* Conf. notata ad Matth. 27, 5. (ed. ſec.) *ἐλάκησε* id. qd. *διεῤῥάγη* vel *ἐσχίσθη* Ariſtoph. Nub. 409. *διαλακήσασα* ſchol. *διαῤῥαγεῖσα, λακὶς γὰρ, τὸ σχίσμα.*

19. Sequitur annotatio Lucae. *(Quae quidem res omnibus Hieroſolymorum incolis innotuit, ita, vt ager ille eorum lingua vernacula Akeldama, h. e. ager caedis, vocatus ſit.)* Eſſe hunc verſum pro additamento Lucae habendum, ſatis dilucide verba ipſa docent. Quorſum enim Petrus Apoſtolis dixiſſet, Iudae triſte fatum omnibus Hieroſolymitanis innotuiſſe? quam abſona fuiſſet etiam vocis Akeldama, omnibus praeſentibus ſatis notae, interpretatio! Accedit etiam quod ager ille haud dubie hoc nomen ſucceſſu demum temporis accepit. Eſt igitur hic verſus parentheſeos nota a reliquis ſeiungendus. *ὥστε* hinc factum eſt vt etc. *ἰδίᾳ διαλέκτῳ* lingua Syro-chaldaica. *Ἀκελδαμὰ* Syr. ܚܩܠ ܕܡܐ Chald. חֲקַל דְּמָא *ager caedis* ſ. *cruentus*, *ἀγρὸς αἵματος* Matth. 27, 8. vbi v. not.

20. Reſpicitur v. 16. Iam vero hoc de eo enuntiatum extat. *γέγραπται γὰρ ἐν βιβλίῳ κ. τ. λ.*] *legitur autem in libro Pſalmorum: domicilium eius eſto deſertum, neque quisquam illud inhabitet! item: eius munus accipiat alius!* Verba priora *γενηθήτω — αὐτῇ* deſumta ſunt e Pſ. 69, 26. ſed Petrus ea orationis ſuae conſilio conuenienter immutauit. In verſione Alexandrina legitur: *γενηθήτω ἡ ἔπαυλις αὐτῶν ἠρημωμένη καὶ ἐν τοῖς σκηνώμασιν αὐτῶν μὴ ἔστω ὁ κατοικῶν.* Vltima huius verſus verba deſumta ſunt ex Pſ. 109, 8. qui locus verbotenus redditus eſt. Hos duos

locos *Eckermanus* in *theolog. Beyträgen* B. 1. St. 2. p. 93. alii, non tam ad ea quae praecesserunt, quam potius ad ea quae sequuntur, esse nimirum alium Iudae loco in collegium Apostolorum cooptandum, referenda contendunt. Hinc ἔπαυλις explicant *locus*, munus vacuefactum, et verbis substituunt sensum hunc: iam munus ipsius et vacuefactum et alius eius muneri praeficiendus. Interpretibus vero ita statuentibus rectissime Morus, in Diss. de discrimine sensus et significationis Opuscc. Vol. 1. p. 92. opposuit haec: „qui per domicilium desertum intelligunt munus vacuefactum, hi nec vident, quam durum hoc sit, nec cogitant satis, quid sequatur. Nam si vacua domus est munus vacuefactum, et sequitur, vtinam ne quis in ea domo habitet: sensus horum verborum necessario erit, vel, vtinam ne quis eius sit successor, vel, vtinam ne recuperet munus. Id quod quantum abhorreat ab hoc loco sponte apparet." Scilicet ἔπαυλις respondet Hebraico nomini טִירָה quod proprie *domum pastoritiam cum stabulo* significat, deinde vero etiam de *castello* et *domicilio* quocunque adhiberi solet v. *Michaelis* Supplem. ad Lexx. Hebrr. p. 1011 sqq. Hesychius: ἔπαυλις μάνδρα βοῶν, ἡ οἴκημα, ἡ αὐλή, ἡ στρατοπεδία, καὶ ἡ ποιμενικὴ αὐλή et scholiast. ad Apollon. Rhod. 1, 800. scribit, ἐπαύλεις notare καταχρηστικῶς τὰς οἰκίας. vid. et *Wetstenius* ad h. l. Iam Psalmus 69. vt videtur, referendus est ad tempora seditionis Absolomicae vid. not. ad Ioh. 2, 17. atque v. 26. Dauides aduersariis suis mala imprecatur. Possunt ibi verba proprie intelligi, de Iuda non item. Vnde enim, inquit *Morus* l. l., constat, domicilium Iudae mortui desertum et incultum fuisse? certe vis facienda esset loco et argutius aliquid effingendum, si quis haec proprie intelligi vellet. Imo domus deserta est h. l. imago, species, exemplum interitus, et sensus in vniuersum: *intereat!* Petrus nempe ex longo carmine dirarum vnam decerpit imprecationem, non quo haec vna potissimum syllabatim spectanda sit, sed vt doceatur, ad quem illae omnes dirae referri possint aut

debeant. Sic et in ep. ad Rom. 11, 9. vbi Paulus Dauidis verba repetit, ea non funt vrgenda, fed diris illis omnino hoc ineft: *miferi fint inimici.* καὶ i. e. καὶ πάλιν et alio loco legitur, etiam de Iuda valet quod alio loco legitur. τὴν ἐπισκοπὴν αὐτῦ λάβοι ἕτερος· haec verba Pf. 109, 8. omnino pertinent ad ea quae fequuntur; et ad Iudam, vt contextus docet, ita referuntur, vt proprie capiantur. Vocabulo ἐπισκοπὴ Alexandrini interpretes expreffenunt Hebraicum פְּקֻדָּה quo fignificatur, *quod alicui adminiftrandum demandatum eft, munus alicui concreditum* v. *Rofenmüllerus* ad Pf. LI. 1 Tim. 3, 1.

21. 22. *Itaque opus eft, vt aliquis eorum, qui nobiscum toto illo tempore fuerunt, quo inter nos familiariter verfatus et munere fuo functus eft dominus Iefus, inde a Iohannis baptismo, vsque ad eum diem, quo a nobis in coelum fublatus eft, vt, inquam, aliquis horum fit nobiscum refurrectionis ipfius praeco.* τῶν συνελϑ. ἀνδρῶν fubintell. ἐκ, verbum autem συνέρχεσϑαι notat, *focietatem inire, fe alicui adiungere* v. Pollux 1, 154. Xen. Exp. Cyr. 6, 5. 16. ἐᾶσαι συνελϑεῖν αὐτὺς. 7, 5. 26. συνεληλυϑυίας σχεδὸν ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος. Refpondet Hebr. חבר quod Symm. hoc ipfo verbo expreffit Gen. 14, 3. praeter duodecim Apoftolos, alios quoque difcipulos numero feptuaginta Iefus elegerat v. Luc. 10. qui, his verbis innuuntur. εἰσῆλϑε καὶ ἐξῆλϑε eft formula loquendi Hebraica, בוא וְיָצָא quae vfurpatur de iis qui aliquo loco degunt, et qui cum aliis conuerfantur v. Act. 9, 28. reddi ergo cum plerisque interpretibus commode poffunt verba noftra: *verfatus eft cum nobis et inter nos.* Sed haec eadem formula adhibetur etiam de omni vita, actionibus et inftitutis, vt Pf. 121, 8. Deut. 28, 19. fpeciatim de muneris adminiftratione, vt Deut. 31, 2. vbi Mofes declarat, fe propter fenectutem non poffe amplius ingredi et egredi i. e. muneris fui laboribus fatisfacere. 1 Par. 1, 10. vbi Salomo prudentiam et intelligentiam a Deo petit, vt ingredi et egredi coram populo

i. officio suo satisfacere possit. vid. et not. ad Ioh. 10, 9. Iam cum sequantur verba ἀρξάμενος ἀπὸ τȢ κ. τ. λ. quibus verbis muneris Iesu initia innuuntur vid. ad Luc. 3, 23. vtramque notionem coniungendam puto, vt sensus formulae sit: quo Iesus inter nos versatus et munere suo functus est. Caeterum εἰσῆλθε καὶ ἐξῆλθεν ἐφ' ἡμᾶς est locutio elliptica, vt post *Camerarium* obseruarunt *Raphelius* Obss. Polybb. et *Valckenarius* in scholis ad h. l. plene scribendum erat: ἐν ᾧ εἰσῆλθεν ἐφ' ἡμᾶς, καὶ ἐξῆλθεν ἀφ' ἡμῶν. Eadem ellipsis deprehenditur Eurip. Phoen. 536. ἐς οἴκȢς Εἰσῆλθε κἀξῆλθ', scl. ἐξ οἴκων. vbi v. *Valcken.* 22. ἀπὸ τȢ βαπτίσματος Ἰωάννȣ] *ex quo a Iohanne Iesus baptizatus fuit.* Inde enim ab hoc tempore Iesus munere suo fungi et discipulos colligere coepit v. Matth. 4, 17. Ioh. 1, 40. ἡμέρας ἧς pro ᾗ vid. ad v. 1. μάρτυρα τῆς ἀναστάσεως] Iesu resurrectionem tanquam luculentissimum legationis eius diuinae documentum Apostoli laudare, ad eamque prouocare solent v. 1 Cor. 15, 14. al. hinc doctrina de resurrectione Iesu pro reliquis omnibus doctrinae christianae capitibus memoratur, atque adeo verba μάρτυρα τῆς ἀναστάσεως Ἰ. omnino doctrinae christianae praeconem significant. ἕνα τȢτων referri debet ad ea quae praecesse-runt τῶν συνελθόντων κ. τ. λ. v. 21. cuiusmodi hyperbata neque scriptoribus profanis inusitata sunt v. *Raphelius* Obss. Polybb. p. 299.

23. ἔστησαν adstare iusserunt. Pro Ἰωσῆφ in vers. Syr. et aliquot codd. legitur Ἰωσῆν et pro Βαρσαβᾶν D. et Aeth. habent Βαρνάβαν, sunt autem huiusmodi nominum variationes in libris antiquis admodum frequentes. Nomen Βαρσαβᾶς *Grotius* explicat, *filius iuramenti.* *Drusius* monet, explicari etiam posse, *filius quietis* vel *captiuitatis*. Hunc Iosephum, qui vocabatur quoque Barsabas, interpp. nonnulli eundem esse volunt cum eo, qui 4, 36. dicitur *Ioses. cognomine Barnabas*, et memoratur etiam 9, 27. 11, 22. quae tamen coniectura incerta, neque valde probabi-

lis eſt, cum diuerſa ſit ſignificatio nominum Barſabas et Barnabas v. ad 4, 36. Ἰϛος nomen origine Latinum, neque Iudaeis inſolitum (יוסטוס) v. *Schoettgenius* Horr. Hebrr. ad h. l. Apud Iudaeos autem plures vnum, etiam duo cognomina habuiſſe, tralatitium eſt v. ad Matth. 10, 3. 23, 35.

24. 25. καρδιογνῶϛης *animorum ſcrutator*, qui mentis animique hominum indolem cognitam atque perſpectam habes. Hebr. חקר לב in verſ. Alex. ἐτάζων καρδίας Ier. 17, 10. Iob. 7, 20. ita quoque Deus nuncupatur infra 15, 8. ἀναδεικνύειν id qd. ſimplex δεικνύειν *oſtendere*, *declarare*. Pro vulgari ἐκ τϛτων τῶν δύο ἕνα ὃν ἐξελέξω, cum pluribus iisdemque optimae notae codd. legendum eſt, ὃν ἐξελέξω ἐκ τϛτων τῶν δύο ἕνα, quam lectionem etiam *Griesbachius* et *Matthaeius* in textum receperunt. Ordo verborum a librariis immutatus. 25. λαβεῖν τὸν κλῆρον — εἰς τὸν τόπον τὸν ἴδιον] oſtende ex his duobus vnum, quem elegeris, *vt accipiat hoc munus legationis, quo deſerto, Iudas ad ſuum locum abiit.* Pro κλῆρον codd. nonnulli habent τόπον, quae tamen lectio e gloſſemate extitit. Eſt autem τὸν κλῆρον τῆς διακονίας poſitum pro ſimplici τὴν διακονίαν, vt v. 17. et διακονία καὶ ἀποϛολὴ, praeeuntibus *Grotio* et *Calouio*, explicandum puto per hendiadyn, vt ſit id qd. διακονία ἀποϛολικὴ, munus Apoſtolicum. παραβαίνειν prop. *diſcedere*, vt ap. τϛς ὁ Ex. 32, 8. Deut. 9, 22. παραβαίνειν ἐκ τῆς ὁδϛ, vbi in textu Hebraico poſitum extat verbum סור, h. l. metaphorice notat, *munus deſerere*, πορευθῆναι εἰς τὸν τόπον τὸν ἴδιον] valde torſerunt haec verba interpretes. Alii nimirum ea ad Iudam, alii ad eius in munere Apoſtoli ſucceſſorem referenda eſſe ſtatuunt. A) Ac huius quidem poſterioris ſententiae propugnatores et patroni, *Knachtbullus* in Animaduu. ad h. l. *Hombergius* in Parerg. *Hammondus*, *Heumanus*, *Kypkius*, alii, haec verba pendere aiunt a verbo λαβεῖν, formulam ἐξ ἧς παρέβη Ἰϛδας, vncinis includen-

dam, atque vocabulum τόπος de *munere* accipiendum esse praecipiunt, vt adeo sensus sit: *vt occupet locum Iudae antea proprium*, vel, *vt occupet locum ipsi* (sup. Iudae successori) *a Deo destinatum*. Huic vero interpretationi plura opponi possunt: 1) ipsa verba ἐξ ἧς παρέβη Ἰέδας, satis aperte ostendunt, facilius vocem πορευθῆναι κ. τ. λ. ad Iudam ipsum, quam ad eius successorem referri. 2) priora versus verba continent sententiam hanc: alius praeficiendus est muneri Apostolico, quod Iudas deseruit. Iam si vltima verba ad Iudae successorem referuntur, eadem plane sententia, sed modo obscuriori repetitur. 3) desideratur scriptoris locus, vbi formula, πορευθῆναι εἰς τὸν τόπον τὸν ἴδιον, de successione in locum et munus ab alio gestum, adhibita reperiatur. 4) denique, si vltima verba cohaererent cum verbo λαβεῖν, scribendum fuisset καὶ πορευθῆναι, vt recte monuerunt *Clericus*, *Wolfius* ad h. l. et *Ernestius* in *neuer theolog. Biblioth.* B. 4. p. 134. Ex hactenus disputatis sat clarum esse arbitramur, illam verborum interpretationem arbitrariam, omnique fundamento destitutam, iudicandam esse, et rectissime ab aliis interpretibus verba: πορευθῆναι εἰς τὸν τόπον τὸν ἴδιον, ad Iudam referri. B) Qui vero ea ad Iudam referunt, ii ipsi inter se discrepant. a) *Keuchenius* in Annotatt. ad h. l. *Moldenhauerus Erklärung schwerer Stellen des N. T.*, *Moschius* in *Bibelfreund Th.* 3. p. 102. *Krebsius*, *Boltenius* ad h. l. per τὸν τόπον τὸν ἴδιον Iudae *domum* intelligunt, cum τόπος in versione septuagintauirali haud raro ita occurrat, vt domum indicet, veluti Iudd. 7, 7. ἀποτρεχέτω ἀνὴρ εἰς τὸν τόπον αὐτᾶ, לִמְקֹמוֹ, *abeat quisque in domum suam*. 1 Regg. 24, 23. ἀπῆλθε Σαοὺλ εἰς τὸν τόπον αὐτᾶ· vbi in textu Hebraico extat voc. בית. add. Iudd. 9, 55. 1 Macc. 11, 38. *Bielii* Thes. h. v. Comparant locutionem similem εἰς τὰ ἴδια i. πρὸς ἑαυτὸν domum suam Act. 21, 6. Explicant igitur verba: *et recepit se Iudas in priorem suam habitationem*, postquam societati reliquorum discipulorum renuntiarat. *Krebsius*: *domum abiit* i. e. a nobis recessit. Mo-

nent, eum domum abiisse, vt quaestum suum coleret, sed conscientiae stimulis tactum se suspendisse. Quam ieiuna vero et frigida, hac interpretatione admissa, sententia procedat, intelligentissimus quisque facile concedet; cf. etiam quae contra monuit *Wolfius* in Curis ad h. l. b) Fuerunt etiam qui per τὸν τόπον *sepulcrum* significari putarent. Huius sententiae propugnatores verba vertunt: *venit in sepulcrum quod meruit*, in loco ignominioso, vt αὐτόχειρ sepultus est. Laudant ad hanc significationem vocabuli τόπος comprobandam Sir. 46, 12 49, 10. Verum et haec verborum expositio facile potest vanitatis conuinci. Est enim contorta, neque loci e libro Siracidis depromti nostro loco similes sunt; ibi enim orationis series sat manifeste docet, esse de sepulcro sermonem, nec denique potest locus in medium proferri, vbi formula πορευθῆναι εἰς τὸν τόπον significet *sepeliri*. c) Cum Petrus antea commemorarit, qualem habuerit Iudas vitae exitum, atque adeo narrationi conueniret, vt sortem eius post mortem memoraret; cum voc. τόπος vsurpari etiam soleat de *conditione* alicuius, vt Sir. 12, 12. μὴ ςήσῃς αὐτὸν παρὰ σεαυτὸν, μὴ ἀνατρέψας σε ςῇ ἐπὶ τὸν τόπον σε· *Wolfius*, *Klosius* in examine emendatt. in N. T. a Valckenario proposit. p. 46. *Schleusnerus* in Lex. h. v. *Beckhausius üb. d. Gebrauch d. apocryph. Bücher d. A. T.* p. 15. alii, nomen τόπος de *fortuna Iudae post mortem*, de eius infelici apud inferos conditione interpretati sunt, *abiit ad iustam sceleris mercedem.* d) Plerique tamen interpretes per τὸν τόπον τὸν ἴδιον intelligunt *Gehennam, locum damnatorum*, per euphemismum ita dictum. Atque haec interpretatio reliquis haud dubie est praeferenda. Etenim simplicitate sua sese commendat, contextui apprime congruit, confirmatur vsu loquendi scriptorum Iudaicorum et exterorum, atque ita etiam hunc locum intellexisse videntur scriptores ecclesiastici antiquissimi. Scilicet τόπος ἴδιος est *locus qui ipsi conueniebat*, *locus ei debitus*, *legitimus*, id. qd. δίκαιος, vt in cod. Alex. ex in-

terpretamento legitur, qui ab Luca τόπος τῆς βασάνȣ dicitur Eu. 16, 28. Hanc eandem loquendi rationem tenuerunt etiam in fcriptis fuis magiftri Iudaeorum *Baal Turim* in Num. 24, 25. *Balaam iuit in locum fuum i. e. in gehennam.* *Targum* Ecclef. 6, 6. *Die mortis fuae defcendit anima eius in gehennam, in locum vnum, quo omnes peccatores abeunt.* v. *Lightfootus* Hor. Hebr. et Talm. ad h. l. Nec defunt teftimonia fcriptorum Graecorum quae ad hanc interpretationem ftabiliendam faciant. Plato Phaedo. c. 57. εἰς ᾅδȣ πορεύεσθαι fcl. τόπον. ib. c. 58. extr. de bonorum et malorum animabus: ᾤκησε τὸν αὐτῇ ἑκάςῃ τόπον προσήκοντα. Aefchin. Socr. Axioch. c. 5. τῆς ψυχῆς εἰς τὸν οἰκεῖον ἱδρυνθείσης τόπον, τὸ ὑπολειφθὲν σῶμα, γεῶδες ὂν καὶ ἄλογον, οὐκ ἔςιν ὁ ἄνθρωπος. Mirifice denique eam etiam confirmant loca fcriptorum ecclefiafticorum antiquiffimorum. Ignatius in ep. ad Magnef. c. 5. ἐπεὶ οὖν τέλος τὰ πράγματα ἔχει, ἐπίκειται τὰ δύο, ὁμȣ̃ ὅ τε θάνατος, καὶ ἡ ζωὴ, καὶ ἕκαςος εἰς τὸν ἴδιον τόπον μέλλει χωρεῖν *quia igitur res finem habent, incumbunt duo fimul, mors et vita, et vnusquisque in proprium locum iturus eft.* Clemens Rom. ep. 1. ad Corinth. p. 24. ed. *Wottoni*, de Petro: πλείονας ὑπένεγκεν πόνȣς, καὶ οὕτω μαρτυρήσας, ἐπορεύθη εἰς τὸν ὀφειλόμενον τόπον τῆς δόξης *plures labores perpeffus eft, atque ita martyrium paffus, in debitum gloriae locum ingreffus eft.* Polycarpus in ep. ad Philipp. c. 9. vbi lectores fuos cohortatur, vt Pauli caeterorumque Chrifti legatorum virtutes imitentur, hoc argumento vtitur: ὅτι οὗτοι πάντες οὐκ εἰς κενὸν ἔδραμον, ἀλλ' ἐν πίςει καὶ δικαιοσύνῃ καὶ ὅτι εἰς τὸν ὀφειλόμενον αὐτοῖς τόπον εἰσὶ παρὰ τῷ κυρίῳ, ᾧ καὶ συνέπαθον. Contra hanc quam hactenus propofuimus verborum interpretationem monuerunt quidem *Heumanus* et *Mofchius*, infinitiuum πορευθῆναι indicare *finem* et *confilium*, iam vero fi τόπος de loco damnatorum accipiatur, fententiam ineptam prodire hanc, Iudam

deferuiffe munus fuum, vt in locum damnatorum perueniret; fed hi interpretes non reputarunt, praepofitionem εἰς h. l. vt faepius omiffam, veluti Luc. 9, 2. al. haud raro confequens f. *euentum* indicare, *ita vt* v. Rom. 1, 20. 2 Cor. 4, 4. *Noldius* Concordd. Particc. p. 952.

26. καὶ ἔδωκαν κλήρους αὐτῶν κ. τ. λ.] *tum miffa fors defignauit Matthiam, qui adeo vndecim Apoftolis annumeratus eft.* Modus quo iecerint fortes definiri nequit. Varia ratione fors mitti folebat apud veteres v. *Fabricii* Bibliograph. p. 460. *Seldenus* de fynedriis Hebr. c. 11. §. 4. *Clericus* ad Leuit. 16, 8. *Wolfius* in Biblioth. Hebr. P. 2. p. 103. folebant tabulas, quibus nomina infcripta erant, in vrnam coniicere, atque hanc fortitionem plures h. l. intelligunt, et ἔπεσεν κλῆρος vertunt: *fors exiit.* ἔδωκαν κλήρους Hebr. נתן גורל Leuit. 16, 8. κλήρους αὐτῶν] hoc dicendi genus, ficut et illud quod proxime fequitur, ex vulgi confuetudine petitum eft. Dicuntur enim fortes effe illorum, fuper quibus fit fortitio, et fuper eum cadere, qui in fortitione euadit fuperior. *Beza.* συγκαταψηφίζειν prop. notat: *communibus fuffragiis eligere, communi fententia approbare,* deinde etiam *annumerare,* vt fit id. qd. συγκαταριθμεῖν, et fic h. l. capiendum effe hoc verbum et addita verba μετὰ τῶν ἕνδεκα ἀποστόλων docent, et inde apparet, quoniam non fuffragiis, votis, fed forte res decidebatur, ἔπεσεν κλῆρος *fors obtigit Matthiae,* eum Apoftolum defignauit. πίπτειν ἐπί τινα et ἐκπίπτειν dicuntur fortes, quae iactatae vrnis excidunt, et aliquem defignant, vel quibus aliquid contingit v. *Weffelingius* ad Diod. Sic. 4, 42. *Perizonius* ad Ael. H. V. 3, 45. *Palairetus* Obff. p. 272. Cic. Verr. 2, 51. *vt quot effent renuntiati, tot in hydriam fortes coniicerentur. Cuius nomen exiffet, vt is haberet hoc facerdotium.* Virg. Aen. 5, 49. *deiectamque aerea fortem galera accepit.* Caeterum fortiendi mos antiquiffimus erat in creandis regibus, facerdotibus eligendis, aliisque rebus

grauiſſimis perficiendis adhibitus v. 1 Par. 24, 5. *Grotius* et *Weiſtenius* ad h. l.

CAPVT II.

1. Apoſtoli inaugurantur. Doctrina Chriſti in maxima Iudaeorum frequentia, tam Palaeſtinenſium, quam eorum qui ex regionibus exteris ad feſtum Pentecoſtale celebrandum Hieroſolymam conuenerant, ſolenniter promulgatur.— *ἐν τῷ συμπληρῦσθαι τὴν ἡμέραν τῆς Πεντεκοςῆς*] *cum iam adeſſet dies Pentecoſtes.* Verbum *συμπληρῦσθαι* vt ſimplex *πληρῦσθαι* non tantum conſummationem, ſed etiam aduentum temporis ſignificat, adeo vt ſit *aduenisse*, *adeſſe* vid. not. ad Marc. 1, 15, add. Luc. 1, 57. 9, 51. 2, 21. et ſic etiam hoc loco accipiendum eſt coll. v. 15. Pro *τὴν ἡμέραν* Syr. Erp. Aeth. Arm. Slav. (exc. ant) Vulg. (*cum complerentur dies Pentecoſtes*) cant. laud. Aug. ſemel. Vigil. Leo. Maxim. taur. habent *τὰς ἡμέρας*, quam lectionem *Scaliger*, *Druſius*, *Grotius* aſſenſu ſuo comprobarunt; vt adeo intelligatur omne tempus dierum quinquaginta a Paſchate, cuius clauſula ſiue vltima dies tum aduenerat v. *Grotius* ad h. l. Sed nihil mutandum, retinenda vulgaris lectio, quam omnes codd. tuentur, quaeque eundem ſenſum fundit; et interpretes illi antiquiores ad ſenſum magis quam vocem reſpexiſſe putandi ſunt v. *Wolfius* ad h. l. Ad *πεντεκοςῆς* non ſubintelligendum eſt, vt plures voluerunt, *ἡμέρας*, ſed *ἑορτῆς*. Quam in rem ſcienter *Er. Schmidius* ad h. l. annotauit haec: dicendum videri poſſet *τὴν ἡμέραν τὴν πεντεκοςὴν cum compleretur dies quinquageſimus*, nempe a feſto Paſchatis, ſed ſciendum primo, hic *πεντεκοςῆς* non adiectiue accipi, ſed ſubſtantiue et quaſi nomen proprium, deinde non ſubintelligi *ἡμέρας*. Abſurdum enim eſſet dicere, *compleri diem quinquageſimum diei*, ſed

potius ἑορτῆς, nempe illius, quae a numero dierum a Paſchate πεντεκοστῆς nomen habuit. Quam quidem *Schmidii* obſeruationem confirmat locus Tob. 2, 1. vbi legitur, ἐν τῇ πεντεκοστῇ ἑορτῇ. vnde et 2 Macc. 12, 32. ad verba: μετὰ τὴν λεγομένην πεντεκοστὴν ſubaudiendum eſt ἑορτήν. add. 1 Cor. 16, 8. Feſtum autem Pentecoſtes peracta meſſi, quae ſtatim poſt Paſcha inchoabat, celebrabatur, quinquageſima a feſto Paſchatos die, et quidem ἀπὸ τῆς δευτέρας τοῦ πάσχα a ſecunda Paſchatos die, qua manipulus primitius offerendus erat d. XVI. m. Niſan v. Exod. 23, 16. Leuit. 23, 15. Deut. 16, 9. 10. *Michaelis Moſaiſch. Recht Th.* 4. §. 197. Erat hoc feſtum e celeberrimis Ioſeph. Ant. 13, 16. quo e legis praeſcripto, vt feſto Paſchatos et Tabernaculorum, omnes mares coram Deo apparere debebant v. ad Luc. 2, 41. Inſtitutum erat hoc feſtum in memoriam latae legis in monte Sinai (vnde dicebatur שמחת תורה *feſtum legis.* Peſachim. fol. 68. 2. *Pentecoſte dies quo data eſt lex.* vid. *Schoettgenius* Horr. Hebrr. et *Wetſtenius* ad h. l.) et ad offerendas noui panis primitias v. Leuit. 23, 17. Fuerunt etiam qui per τὴν ἡμέραν τῆς πεντεκοστῆς intelligendum cenſerent *quinquageſimam diem poſt Chriſti reſurrectionem*, quod die dominica, qua nunc feſtum Pentecoſtes celebratur, Apoſtolis πνεῦμα ἅγιον contigerit, teſtibus eccleſiae veteris doctoribus; feſtum autem Pentecoſtes a Iudaeis anno Chriſti emortuali celebratum ſit die ſabbati, cum Iudaei illo ipſo anno Paſcha comederint die Iouis, ex noſtra hebdomadum oeconomia, feſtum autem Pentecoſtes die quinquageſima poſt *ſecundam diem* Paſchatis ex legis praeſcripto peragendum eſſet v. *Moſchius* in *Bibelfreund* Th. 1. p. 160. At enimuero ſi dies quinquageſimus a reſurrectione Ieſu, non autem illud feſtum Iudaicum intelligi deberet, ſcribendum potius fuiſſet ex linguae legibus, ἐν τῷ συμπληροῦσθαι ἡμέραν πεντεκοστήν, *cum adueniſſet dies quinquageſimus*, aut, ἐν τῷ συμπληροῦσθαι ἡμέρας πεντήκοντα *cum quinquaginta dies praeteriiſſent*, ita tamen incideret oratio in obſcuritatem et ambiguita-

tem. Monuerunt praeterea viri docti, neutiquam poſſe certo affirmari, feſtum Pentecoſtes illo anno a Iudaeis die ſabbati celebratum fuiſſe, imo haud deeſſe argumenta, quibus euincatur, feſtum illud die hebdomadis primo, ſiue die ſolis fuiſſe peractum. Nempe feſtum Pentecoſtes incidebat in quinquageſimum a Paſchate diem, et numerabatur hic dies quinquageſimus vt locus Leu. 23, 15. docet, *a poſtero die illius ſabbati* ממחרת השבת *quo manipulum porriciendum obtulerant*, ita, vt inde ab hoc die integrae ſeptem hebdomades ſiue XLIX dies numerarentur, et ſequens quinquageſimus eſſet feſtus. Sed in explicatione vocis שבת diſcrepabant inter ſe Sadducaei ſ. Karaei i. ſcripturarii (v. ad Matth. 26, 17. p. 723.) et Phariſaei. Nempe Karaei per שבת intelligebant *ſabbatum proprie dictum*, ſabbatum, quod ſeptimo die ſolebat celebrari, Phariſaei autem primum diem Paſchatis, qui tanquam ſabbatum celebrabatur v. Exod. 12, 16. Hinc feſtum Pentecoſtes ſecundum Karaeorum decreta ſemper in primum hebdomadis diem, diem ſolis, incidebat, ſecundum Phariſaeorum placita, in eundem, quo quinquaginta diebus ante manipulus hordeaceus in templo oblatus erat cf. *Ikenii* Diſſ. de tempore celebratae a Seruatore vltimae coenae paſchalis Diſſ. 1. p. 53. Diſſ. 2. p. 19 ſq. in Diſſ. Philologico-theoll. Vol. 2. *Barkeyi* Obſſ. Exeget. ad Act. 2. in Bibliotheca Hagana Vol. 2. p. 373 ſs. et *Moſchius* l. l. p. 161. Iam ſi Ieſus cum reliquis Iudaeis eodem die, nempe die Iouis, Paſcha comedit, vt plures interpretes volunt; Iudaeorum quidem vulgus feſtum Pentecoſtes celebrabat die ſabbati, ſed Ieſu diſcipuli, ſi Karaeorum placita ſequebantur, die ſolis hoc feſtum peragebant. Verum enimuero perquam probabilis eſt, vt ad Matth. 26, 17. accuratius et vberius demonſtrauimus, eorum interpretum ſententia qui ſtatuunt, Ieſum vno die Paſcha Iudaeorum ordinarium cum Karaeis anticipaſſe. Si ergo Ieſus et Karaei die Iouis Paſcha comederant, reliqui vero Iudaei die Veneris poſt ſolis occaſum (qui quidem primus Paſchatis dies ſabbatum erat, nam numerabant diem a veſpera prae-

cedente v. ad Matth. l. l. p. 722. 725.): vtrique, Sadducaei et Pharisaei, *die solis* illo tempore festum Pentecostes celebrarunt. ἦσαν ἅπαντες ὁμοθυμαδὸν ἐπὶ τὸ αὐτὸ] *et omnes eodem loco congregati essent.* Disputatum est ab interpretibus, num voce ἅπαντες significentur tantum duodecim Apostoli (ἅπαντες scl. οἱ ἀπόστολοι, quod etiam in nonnullis codd. ex interpretamento adiectum legitur), an Apostoli cum omnibus caeteris μαθηταῖς vtriusque sexus coll. 1, 14. 15. Qui de Apostolis tantum sermonem esse praecipiunt, nituntur argumentis his: a) in proxime praecedentibus 1, 26. sermo est de Apostolis vndecim, quibus duodecimus adiunctus erat Matthias. Contextus igitur aperte docet, ad Apostolos referendum esse vocabulum ἅπαντες. b) qui linguis peregrinis loquebantur, v. 7. dicuntur Galilaei, non autem probabile est, omnes illos CXX c. 1, 15. memoratos fuisse Galilaeos. cf. tamen not. ad v. 7. c) Petrus v. 14. dicitur cum vndecim stetisse, vnde colligi licet, hos solos adfuisse. Rectius tamen alii, praeeuntibus Chrysostomo, Augustino, Hieronymo, statuunt, praeter Apostolos adfuisse reliquos quoque Christi sectatores c. 1, 15. memoratos, atque hanc sententiam his fere argumentis defendunt: a) Cuique contextum Act. 1, 15. vsque ad finem inspicienti liquebit, ibidem ex professo agi de coetu CXX credentium, quem Petrus fuit allocutus, et e cuius medio Matthias in collegium Apostolorum cooptatus est, vndecim autem Apostoli obiter tantum et ὡς ἐν παρόδῳ. v. 26. memorantur. Sed praedicato, quod subiecto destituitur, subiectum proxime antecedens, non autem illud, cuius in transitu, verum cuius ex professo mentio facta est, adsciscі debet. b) Si duodecim tantum Apostolos intendisset auctor, satis habuisset pro ἅπαντες, dicere, erant hi ὁμοθυμαδὸν etc. c) Parum probabile est, die festo, hora precibus destinata (vid. *Schoettgenius* Hor. Hebr. ad Act. 3, 1. infra ad v. 15.) reliquos Christi cultores non fuisse vna cum Apostolis. d) Locum Ioelis 3, 1. Spiritum meum in *omnis generis homines* effundam, *filii* vestri ac *filiae* af-

flatu diuino loquentur etc. Petrus 2, 16 ff. eum in finem laudauit, vt ostenderet, iam nunc oraculum illud euentum habere. Patet ergo, praeter Apostolos plures alios christianos tunc temporis congregatos fuisse, iis πνεῦμα ἅγιον contigisse, eosque linguis peregrinis locutos fuisse vid. *Eichhornius* in *Allgem. Biblioth. d. bibl. Literatur* B. 3. p. 228. 1063. c) Petrus et vndecim surgebant coll. v. 14. quoniam antesignani erant, ab iisque defendendi reliqui aduersus Iudaeorum calumnias. Praetereo alia leuioris ponderis argumenta a *Vierooto* prolata in Diss. exeget. theologica ad Act. 2, 1. inserta Bibliothecae Haganae T. 2. p. 579 ss. cum ex hactenus allatis euidenter satis appareat, posteriorem illam rationem priori esse praeoptandam. ὁμοθυμαδὸν ἐπὶ τὸ αὐτὸ vna, *in eodem loco* vid. ad 1, 14. 15. Permagna autem est interpretum dissensio de loco, quo Christi sectatores tunc temporis congregati fuerint. Alii nimirum vocabulum οἶκος quod v. 2. positum legitur de templi Hierosolymitani oeco siue conclaui, alii de conclaui domus priuatae capiendum esse statuunt. Afferamus rationes praecipuas, quibus prioris sententiae defensores ad eam stabiliendam vsi sunt, ita, vt quae contra moneri possint, et vero etiam ex parte monita sint; apponamus. 1) Vocabulum οἶκος non tantum de *domo* sed etiam de *conclaui*, eodemque amplo ac spatioso, adhiberi solet. Tales autem *oecos* (Säle) in templo Hierosolymitano triginta fuisse (in quibus et doctores legis de rebus sacris scholas haberent) testis est Iosephus Ant. 8, 3. 2. περιῳκοδόμησε δὲ τὸν ναὸν ἐν κύκλῳ τρίακοντα βραχέσιν οἴκοις κ. τ. λ. *porro templo adstruxit per circuitum oecos triginta* etc. Id. 7, 14. 10. de Dauide: τὴν διαγραφὴν καὶ τὴν διάταξιν τῆς οἰκοδομίας τȣ ναȣ, πάντων ὁρώντων, ἔδωκε Σολομῶνι, θεμελίων καὶ οἴκων καὶ ὑπερῴων *templi autem aedificandi exemplar, eiusque descriptionem, omnium in conspectu, tradidit Solomoni, vt et substructionum et oecorum et coenaculorum* v. *Krebsius* ad h. l. a) Nomen οἶκος significat quidem inter alia *oecum* (quod voc. legitur ap. Vitruu.

de Architect. Lib. 6. c. 10.) *conclaue*, *coenaculum* domus priuatae, vt ap. Luc. 14, 23. Philon. Leg. ad Cai. p. 1042. C. ὀρομαῖος εἰς μέγαν οἶκον εἰσεπήδησεν. Ioſeph. Ant. 8, 5. 2. 10, 11. 2. 12, 4. 11. Athenae. 4. p. 130. A. 5. p. 205. C. cf. *Erneſtius* ad Callim. h. in Cer. 55. et Selecta e ſcholis *Valckenarii* ad h. l. et in templo quoque eiusmodi oecos fuiſſe loci Ioſephi ſupra laudati affatim docent. Sed ſi Lucas per τὸν οἶκον intelligi voluiſſet oecum templi, dilucidius mentem ſuam explicuiſſet, cum neque in antegreſſis, neque in ſequentibus templi mentio facta ſit. Praeterea, vt iam ad 1, 14. praeeunte *Clerico* obſeruauimus, deſiderantur exempla, quibus comprobetur, plebi et praeſertim peregrinae licuiſſe, precandi cauſſa, in illis templi oecis conuenire. 2) Acciderunt ea, quae h. l. enarrantur, hora matutina tertia coll. v. 15. qua Iudaei religioſiores ad precandum in templo conuenire ſolebant v. *Capellus* in Spicileg. Obſſ. ad h. l. cumque Apoſtoli et reliqui Chriſti ſectatores quotidie in templo verſari ſolerent v. 46. nec aditu a ſacerdotibus excluderentur, haud dubie quoque die illo Pentecoſtali, quo religionis pars eſſet templum adire, in eo conuenerunt. b) Poterant omnino chriſtiani, nemine interueniente, templum adire, et ſeſe immiſcere Iudaeis ibi preces facientibus. Sed h. l. legitur eos fuiſſe ὁμοθυμαδὸν ἐπὶ τὸ αὐτὸ vid. ad 1, 14. 15. parum autem probabile eſt, ſacerdotes Chriſti diſcipulis ſibi exoſis permiſiſſe, vt *oecum templi* occuparent v. 4, 1. Tres erant ſolennes precandi horae, *tertia* coll. v. 15. *ſexta* v. 10, 9. et *nona* v. 3, 1. ſed non quauis harum horarum Iudaei in templo apparebant, licebat quoque in ſynagoga, aut ſaltem in eo loco, in quo minimum decem congregati erant, preces facere v. *Triglandii* diatribam de Karaeis p. 172. *Vitringam* de ſynag. vet. Lib. 1. c. 5. p. 45 ſq. interpp. ad 1 Tim. 2, 8. *Lightfootum* Horr. Hebrr. et Talmudd. ad Matth. 6, 3. p. 294. Conuenerant ergo illa hora Apoſtoli (qui non ea ſuperſtitione, qua Phariſaei horumque ſectatores, ritus ad cultum

externum spectantes obseruabant v. Matth. 9, 14. 12, 1.) precandi caussa, in ea domo, in qua erat Christi sectatorum oratorium, synagoga quasi priuata, coll. 1, 13. Videntur praeterea Apostoli illo ipso die, quo memoria legislationis Sinaiticae celebraretur, sperasse, nunc euentum habituram esse promissionem Christi de πνεύματι ἁγίῳ coelitus demittendo v. Luc. 24, 49. Ioh. 15, 26 etc. Act. 1, 5. 8. et Deum signo in sensus incurrente et luculento declaraturum, iam esse ab ipsis latius religionem Christi propagandam, adeoque conuenisse ὁμοθυμαδὸν ἐπὶ τὸ αὐτό. vid. 4, 29 sq. Virg. Aen. 3, 385. — 3) Legitur v. 41. illo die tria millia hominum christianis sese adiunxisse; tantam vero hominum multitudinem conclaue in superiore parte domus priuatae vix capere potuisset; praeterea non facile intelligitur, quomodo tanta multitudo tot gentium, tam celeriter, audito sonitu, confluere potuerit, nisi iam antea in loco propinquo fuisset congregata. v. *Krebsius* ad h. l. c) Coenacula fuisse adeo spatiosa et ampla, vt magnum numerum hominum capere possent, docent loci Marc. 2, 3. Act. 20, 7. Concedamus vero, illud coenaculum a christianis conductum, non capere potuisse tria millia hominum, inde tamen non consequitur, esse h. l. de templi oeco cogitandum. Nam, vt praeclare obseruauit *Rosenmüllerus* in Scholiis ad v. 41. qui incredibile putant, tria millia hominum vnam domum non capere potuisse, illi sumunt et tanquam certum supponunt, omnes simul admissos esse, ad audiendum Petrum et alios Apostolos, quod nec Lucas dicit, nec verisimile est. Praeterea si statuitur, domum illam, in qua congregati erant christiani, in vicinia templi fuisse, eo facilius perspicitur, qui fieri potuerit, vt breui tempore magna multitudo hominum confluere potuerit, praesertim cum hora solennis precum instaret. 4) Credibile est Deum promulgationem euangelii in loco maxime illustri voluisse instituere v. *Schoettgenius* in Hor. Hebrr. ad h. l. si in templo haec moderante numine acciderant, splendidiora omnia et illustrio-

ra reddebantur et ad animos permouendos efficaciora v. *Heinrichſius* Exc. 2. p. 318. Hanc vero rationem non ſatis firmam et grauem eſſe, manifeſtius eſt, quam vt doceri pluribus neceſſe ſit. Reſponderi praeter alia poteſt, Deum noluiſſe euangelii promulgationem in templo inſtituere, quoniam conſtitutio Moſaica, modus Deum colendi templo Hieroſolymitano adſtrictus abrogari, et alius ac longe perfectior cultus inſtitui debebat, et templo ipſi interitus imminebat v. Ioh. 4, 22 ſs. Matth. 24, 1 ſqq. Rationibus igitur, vt opinamur, maxime idoneis adducti cenſemus, praeferendam eſſe eorum interpretum ſententiam, qui per ὅλον τὸν οἶκον v. 2. non *templi oecum*, ſed *domum priuatam* intelligunt, in qua fuerit illud ὑπερῷον ſupra 1, 13. memoratum.

2. καὶ ἐγένετο ἄφνω ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἦχος κ. τ. λ.] *tum repente exortus eſt de coelo ſonitus, tanquam venti vehementer ruentis, omnemque domum in qua conuenerant, repleuit.* ἦχος dicitur *ſonus quicunque*, Heſychius: ἦχος, φωνή, κτύπος, ἐκφώνησις. Nonnulli per ἦχον intelligunt *tonitru*, quibus etiam adſtipulatur *Heinrichſius*, Exc. 2. p. 319. rectius vero alii intelligunt *ſtridorem*, *ſonum* venti, nam ἦχος non dicitur coniunctus fuiſſe cum flatu proceloſo, ſed fuiſſe ὥσπερ φερομένης πνοῆς βιαίας *qualis eſſe ſolet venti ruentis*, qualem efficere ſolent *luctantes venti tempeſtatesque ſonorae.* Virg. Aen. 1, 57. Ventus autem pro ſymbolo praeſentiae diuinae habebatur v. Pſ. 18, 11. 104, 3. 4. Ioſeph. Ant. 3, 4. memorat, ἀνέμους σφοδροὺς inter alia Dei praeſentiam in monte Sinaitico indicaſſe cf. et *Elsnerus* ad h. l. etiam Chriſtiani congregati ventum, domum et conclaue in quo conuenerant replentem, praeſentioris numinis et aduentantis πνεύματος ἁγίου a Chriſto promiſſi ſignum habebant, adeoque maius quid audire ſibi videbantur, quam quod per tempeſtatem vulgarem euenire ſolet, hinc Lucas ſcripſit ἦχος ὥσπερ φερ. πν. β. quibus verbis ſignificare voluit, ſe non habuiſſe vocabulum quod

iftam rem accuratius exprimeret. φέρεσθαι vt Lat. *ruere* (Virg. Aen. 1, 86. *ac venti — ruunt*) de ventis eorumque violento impetu admodum frequens eft. Aelian. H. A. 7, 24. *in Bofporo Thracio* ἐπειδὰν τὸ πνεῦμα βίαιον ἐκφέρηται *cum ventus ingruit violentus.* Diod. Sic. p. 619. A. Rhod. πολλῦ καὶ βιαίυ πνεύματος φερομένυ. Diog. Laërt. Lib. 10. c. 25. §. 104. διὰ τῦ πνεύματος πολλῦ φερομένυ. Vocabulum πνοὴ in verfione feptuagintauirali refpondet nominibus Hebraicis נשמה Iob. 37, 10. et רוח Gen. 7, 22. Prou. 1, 23. Ief. 38, 16. eiusque fynonymum eft πνεῦμα, quocum permutatur ap. Arrian. Exped. 7, 22. 7. οὗ pro ἐφ' οὗ οἴκυ v. *Bofius* Ellipf. p. 486. ed. *Schaefer.* καθῆσθαι cum cognatis καθίζειν et καθίζεσθαι faepius ita ponitur, vt fit *commorari*, *effe*, *verfari in aliquo loco*, vt Luc. 21, 35. vbi v. not. 24, 49. add. *Kypkius* ad h. l.

3. καὶ ὤφθησαν αὐτοῖς male nonnulli vertunt: *vifae funt fuper illos*, aut, *in illis*, imo reddi debent haec verba: *vifae funt ab illis*, *apparuerunt ipfis*, hanc explicationem contextus flagitat, et tuetur auctoritas vfus loquendi fcriptorum N. T. qui verbum ὄπτομαι datiuo iunctum, Matth. 17, 3. al. ita adhibent, vt exponi debeat per ablatiuum, addita praepofitione *a* vel *ab*, vt recte annotarunt ad h. l. *Maius* Obff. Sacr. P. 4. p. 71. *Heumanus*, alii. διαμεριζόμεναι γλῶσσαι ὡσεὶ πυρὸς] *linguae veluti igneae difperfae*, per conclaue. Varie explicuerunt haec verba interpretes. 1) Fuerunt qui putarent linguas naturales Apoftolorum procul intuentibus igneas et difciffas apparuiffe, vt adeo αὐτοῖς pofitum effet pro αὐτῶν. Ineptam effe hanc interpretationem, vel inde patet, quoniam non legitur αἱ γλῶσσαι, refragantur ei etiam verborum conftructio, vfus loquendi, vt paulo ante vidimus, atque contextus; fpectatores enim non ftatim praefto erant, fed aliquando poft demum accedebant coll. v. 6. praeterea γλῶσσαι διαμεριζόμεναι non funt linguae *difciffae*, fed potius per conclaue *difperfae*, modo hac modo illac apparen-

tes. 2) De fulmine plures cogitant, vt *Moſchius* in *Bibel-freund* Th. 1. p. 170. alii. *Heinrichſius* (Acta App. perpetua annotatione illuſtrata Exc. 2. p. 120. 130.) autumat, fulmen occum illum vel locum prope eum tetigiſſe, fulgura vere cellam peruaſiſſe, ſed in inuſitatas imagines ea effinxiſſe Apoſtolorum commotam et de ſede ſua quaſi deiectam mentem. 3) *Heumanus* putat, Chriſti diſcipulos tantum in *ἐκστάσει* (v. not. ad Matth. 4. p. 102.) linguas igneas vidiſſe, per conclaue diſperſas. Laudat hanc in rem Act. 10, 11. — 4) *Eichhornius* in *Allgem. Bibliothek d. bibl. Literatur Th.* 3. p. 232. 1070. ſonum et fragorem quendam auditum eſſe concedit, ſed verba *ὤφθησαν αὐτοῖς γλῶσσαι ὡσεὶ πυρὸς διαμεριζόμεναι* ex vſu loquendi Rabbinorum, de animi inflammatione et enthuſiaſmo accipienda ſtatuit; *videbant flammas* i. e. vehementiſſime commouebantur. Prouocat hanc in rem ad locos ſcriptorum Iudaicorum, quos etiam *Schoettgenius* in Horr. Hebrr. ad h. l. laudauit, hos: *Schir, Haſchirim rabba* fol. 10, 2. et *Midraſch Ruth rabba* fol. 42. 1. *eo tempore, quo viri docti ſtudent in lege, et inde ad prophetas et Hagiographos pergunt,* ignis circa ipſos flammauit, *et verba* ipſos exhilararunt, *eo modo quo idem in promulgatione Sinaitica factum eſt. Annon enim lex in Sinai per ignem data eſt?* q. d. Deut. 4, 11. et mons arſit igne vsque ad coelum. *Filius Aſai ſedit et legem explicauit,* et ignis circa illos viſebatur. *Venerunt ergo diſcipuli eius ad R. Akiba et dixerunt: Rabbi filius Aſai ſedet et legem explicat,* ignis vero circa illos apparet. *Iuit R. Akiba ad ipſum, dicens: Audiui,* cum tu legem *explicares,* ignem circa te apparuiſſe. *Filius Aſai reſpondit: ita eſt. Akiba pergit: num forte in opere currus* (theologia myſtica ſuperiore) *tu ſtuduiſti? ille reſpondit: non feci, ſed a Lege perrexi ad Prophetas, a Prophetis ad Hagiographos,* verba autem illa tam grata mihi fuerunt, *quemadmodum promulgatio legis in monte Sinai,* et tam dulcia, *ſicut praecipuum promulgationis eius.* Haec autem per ignem facta eſt. *Sic quoque R. Aſhu ſedit et legem ex-*

plicuit, *et* flamma circa ipſum viſa eſt etc. *Midraſch Coheleth* fol. 87. 1. *Hiſtoria: Abuja, vnus ex primoribus gentis noſtrae, cum ad circumcidendum veniret, omnes primores Hieroſolymorum, aliosque, qui tunc temporis erant, conuocauit, interque hos R. Elieſerem et R. Iehoſuam. Poſtquam comederunt et biberunt, quidam ex illis Pſalmos, alii rhythmos alphabeticos recitarunt. Dixit R. Elieſer ad R. Iehoſchua: illi rebus ſuis occupati ſint: nos noſtra agemus. Inceperunt igitur a Moſe et inde ad Prophetas et Hagiographos perrexerunt, et* verba haec illos exhilararunt, *ſicut promulgatio legis*, et ignis circum ipſos flammauit etc. Contra *Eichhornium* diſputauit *Storrius* in Opuscc. Academicis etc. Vol. 3. p. 174 ſq. cuius verba apponere liceat: Verum neſcimus, inquit, an ipſis illis locis, quos vir doctiſſimus ex *Schoettgenio* protulit, Iudaici ſcriptores credulis popularibus perſuadere voluerint *phaenomenon aliquod igneum*, cuius praeſentia Deus ſtudium legis et reliquarum ſcripturarum, quo Rabbini arſiſſent, indeque captam ab iis voluptatem exornaſſet atque illuſtraſſet. Eandem certe fabulam de igne circa R. Elieſerem et Ioſuam flammante quae p. 234. affertur, alibi (v. *Danzii* Progr. de Promulgatione euangelii haud obſcuriore legali, in *Meuſchenii* N. T. ex Talmude et antt. Hebrr. illuſtrato p. 747 ſq.) cum hac adiunctione narrant, quod infantis circumciſi pater, a quo Rabbini *flamma cincti* in conuiuium adhibiti fuiſſent, *domui ſuae timuerit, ne incendio excitato deleretur.* Atqui de aedificio nihil profecto ab *animi ardore* et ſtudio metuendum erat. Fac vero, Iudaeos iſtos auctores nihil aliud voluiſſe, quam animi impetum. Illicone ſequitur, vt loquendi formulam, in ſcriptis Iudaeorum *multo recentioribus* repertam, cum Luca communicare liceat, qui nec mentionem quidem habet de lege Moſaica per ignem promulgata (cuius promulgationem iſti loci Iudaici ad vnum omnes reſpiciunt, expreſſamque de ea mentionem inferunt), nec formulae πλησθῆναι πνεύματος ἁγίου, qua ſaepenumero vtitur (Act. 4, 31. 7, 55. 8, 17. 10, 44 ſs. 13, 9. 19,

6.) seu aequipollentem alias unquam addit *flammarum velut ignearum* mentionem, sed hoc vno loco, *inter alia phaenomena sub sensus cadentia* (v. 2. coll. v. 6. et v. 4. coll. 4, 6, 8. 11.) de flammulis tanquam igneis commemorat? 5) *Michaelis*, *Rosenmüllerus*, *Hezelius* in *Schriftforscher* B. 2. St. 2. p. 301 ss. (Giessen 1793. 8.) *über die Ausgiessung des heil. Geistes am Pfingstfest*, et St. 3. p. 590 ss. *de vis electricae flammarum luminumque mirae effectricis vestigiis in cod. sacro*; *Paulus* in *Memorabilien* St. 7. p. 38. electricas scintillas visas esse existimant, quae alias etiam, coelo tonitrua parturiente et aëre materie electrica repleto, conspiciuntur, hominibus, aliisue rebus, vt nauium malis et antennis, insidere, nec tamen vrere solent v. *Hezelius* l. l. *Voigt Magazin für das Neueste aus der Physik u. Naturgeschichte* Gotha 1793. B. 8. St. 4. p. 158. Numinis praesentiam igne indicari credebat antiquitas, et flamma e capite micans signum fauoris auxiliique diuini habebatur. Virg. Aen. 2, 680 ss. *Cum subitum dictuque oritur mirabile monstrum Namque manus inter maestorumque ora parentum, Ecce leuis summo de vertice visus Iuli Fundere lumen apex, tactuque innoxia mollis Lambere flamma comas, et circum tempora pasci. — At pater Anchises oculos ad sidera laetus Extulit, et coelo palmas cum voce tetendit: Iuppiter omnipotens, precibus si flecteris vllis, Adspice nos; hoc tantum: et, si pietate meremur, Da deinde auxilium, pater, atque haec omina firma.* Ouid. Fast. 6, 635. *Signa dedit genitor, tum cum caput igne corusco Contigit, inque coma flammeus arsit apex.* add. Valer. Flacc. Argonaut. 1, 570 ss. Plin. H. N. 2, 37. Liuius 1, 39. *Eo tempore in regia prodigium visu audituque mirabile fuit. Puero dormienti, cui Ser. Tullio nomen fuit, caput arsisse ferunt multorum in conspectu. Plurimo igitur clamore inde ad tantae rei miraculum orto excitos reges; et cum quidam familiarium aquam ad restinguendum ferret, ab regina retentum: sedatoque eam tumultu moueri vetuisse puerum, donec sua sponte experrectus esset. Mox cum somno et flammam abiisse. Tum abducto in secre-*

tum viro Tanaquil, viden' tu puerum hunc, inquit, quem tam humili cultu educamus? Scire licet, hunc lumen quondam rebus nostris dubiis futurum, praesidiumque regiae adflictae; proinde materiem ingentis publice priuatimque decoris omni indulgentia nostra nutriamus. Huic interpretationi apprime conueniunt ipsa scriptoris verba: γλῶσσαι ὡσεὶ πυρὸς, quae minus commode de fulmine explicantur, vid. et not. ad v. 3. γλῶσσαι πυρὸς *lingulae ignis, flammae acuminatae*; extremitas flammae ob formae et motus similitudinem comparari solet cum lingua. Sic Ies. 5, 24. לְשׁוֹן אֵשׁ permutatur cum לֶהָבָה, etiam Latinis flamma *lambere* dicitur v. Virg. Aen. 2, 684. Horat. Serm. 1, 5. 74. ἐκάθισε τε ἐφ' ἕνα ἕκαστον αὐτῶν] *quae vnicuique eorum insederunt*, super quolibet eorum aliquamdiu tremulo motu subsliterunt. Ad verbum ἐκάθισε (pro quo in nonnullis libris e glossemate legitur ἐκάθισαν) *Maius* Obss. Sacr. P. 4. p. 71. *Wolfius* in Curis, *Heumanus*, *Bolteniu*s, *Heinrichsius*, subaudiunt πνεῦμα quod v. seq. legitur, cum ellipsis vocis haud raro ex membro proxime sequente repetenda sit v. *Glassius* Phil. S. p. 638. Verum haec forma loquendi πνεῦμα ἅγιον ἐκάθισε insolentior ac sine exemplo est, et nulla huius expletionis admittendae necessitas premit. Nam numerus singularis commode potest cum *Beza*, *Schoettgenio*, aliis, referri ad πῦρ, quod proxime praecessit, vel quasi distributionis index per enallagen positus, cum γλώσσαις πυρὸς construi, quae fuit sententia *Ernestii* (v. *Dindorfius* ad h. l.) et *Storrii* in Opuscc. Acadd. Vol. 3. p. 71. cf. etiam *Schnurrerus* in Opuscc. p. 267. et *Schroederi* Syntax. nominum reg. 24.

4. Inter sanctas preces per dies decem v. 1, 3. auide exspectarant Christi discipuli aduentum τȣ̃ παρακλήτȣ iis promissi v. 1, 5. 8. Ioh. 15, 26. Festum Pentecostes celebrabatur in memoriam legislationis Sinaiticae, et perquam probabile est Christi sectatores sperasse, fore, vt hoc ipso die festo illa Christi promissio euentum haberet v. supra

ad v. 1. lit. b. Lex Sinaitica inter fulmina et tonitrua promulgata erat; procella, ignis erant praesentiae diuinae symbola vid. ad v. 3. Cum igitur Christi discipuli congregati audirent sonitum veluti venti vehementius ruentis, viderentque flammas per conclaue dispersas et super singulorum capitibus tremulo motu aliquamdiu subsistentes; inde colligebant, iam adesse tempus, quo, iuuante Deo, viribus et facultatibus idoneis instructi, felici successu doctrinam christianam latius propagare possent ac deberent. Summo igitur et limpidissimo gaudio perfusi ἐπλήσθησαν ἅπαντες πνεύματος ἁγίε *omnes repleti*, acti, *sunt Spiritu Sancto*, Sp. S. vis diuina (vid. not. ad Ioh. 14, 17.) in iis operabatur. Formulae autem *Spiritus Dei repleuit aliquem, venit super aliquem* (Act. 19, 6. ἦλθε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ᾽ αὐτὲς) vt ad Matth. 3, 16. Ioh. 1, 30. annotauimus, vsurpabantur de eo, qui vi diuina adiutus, instinctu diuino admiranda vel loquebatur vel faciebat, diuino quodam animi motu exagitabatur, de eo, apud quem indoles diuina primum euigilabat, qui singulari scientia diuina, animi fortitudine, constantia, aliisque dotibus eximiis ornatus apparebat; et ad harum formularum vim loco quoque accuratius constituendam, semper contextus respici debet. Ac nostro quidem loco ἐπλήσθησαν πνεύματος ἁγίε notat: animi eorum concitabantur (Luc. 1, 41. 67.), sacro ardore et enthusiasmo corripiebantur, ita, vt animi cogitata, pectoris commoti sensus proferrent γλώσσαις ἑτέραις *linguis peregrinis*.

Sed haec ipsa verba: καὶ ἤρξαντο λαλεῖν ἑτέραις γλώσσαις mirifice exercuerunt interpretum industriam, in iisque explicandis in diuersissimas partes abierunt. Singularibus libellis hunc locum illustrarunt; *Barkeyus* Obss. exegeticae ad Act. 2, 3. 4. in Biblioth. Hagana (Amstelod. 1768.) T. 2. p. 336 ss. *Vierootius* Diss. exeget. ad Act. 2, 1. ibid. p. 578 ss. *Moschius* in *Bibelfreund* (Arnstad. 1770.) Th. 1. p. 159 ss. *Ernestius* ad 1 Cor. 14. de dono linguarum, in Opuscc. Theologg. (Lips. 1792. ed. 2.) p. 412 ss. *Lessius* super doni linguarum indole ab *Ernesti* oppugnationibus

vindicatum, in Opufcc. Theol. p. 302 fs. *Pabftius* de fauftis religionis chrift. initiis ad locum Act. 2, 1—4. Erlang. 1786. 4. *Bardili*, Significatus primitiuus vocis προφήτης e Platone erutus, cum nouo tentamine interpretandi 1 Cor. c. 14. Gotting. 1786. *Eichhornius* in *Allgemeiner Biblioth. d. bibl. Literatur* B. 1. p. 91 fs. et 778. B. 3. p. 227. (*über die Ausgiefsung des Geiftes am Pfingftfeft*) contra eum difputauit *Storrius* in notitiis hiftoricis etc. v. eiusdem Opufcc. Acadd. Vol. 2. p. 290 fs. et in Diff. in aliquot loca libror. N. T. hiftoricor. inferta Opufcc. Acadd. T. 3. p. 171. ad *Storrii* dubitationes refpondit *Eichhornius* l. l. B. 2. p. 795. B. 3. p. 1063 fqq. *Storrius* fententiam fuam denuo defendit in *Paulus Neuen Repertorium* (*von den Geiftesgaben der Korinth. Chriften*) *Th.* 3. p. 302 fs. quam commentationem recenfuit *Eichhornius* l. l. B. 4. p. 925 fs. *Herderus von der Gabe der Sprachen am erften chriftlichen Pfingftfeft.* Riga 1794. 8. qui confenforem nactus eft *Joh. Chrftph. Schmidium über die Gabe der Sprachen* etc. in *Paulus Memorabilien* St. 7. N. 2. (cf. *Eichhornii Allg. Biblioth.* B. 7. p. 115.) contra *Herderum* difputauit *Storrius* in Opufcc. Vol. 3. p. 277. — *Paulus über die fremden Sprachen der Chriften* in *Neu. Repertor. f. bibl. u. morgenl. Literatur Th.* 1. p. 266 fs. *Th.* 2. p. 312 fs. (cf. Th. 3. p. 302 fs.) *Becker Unterfuchung der Frage, ob die Apoftel oder Fremdlinge aus entfernten Ländern zu Jerufalem am Pfingftfeft in fremden Sprachen geredet haben?* Lipf. 1792. 8. *Freye Pfingftbemerkungen* in *Beyträgen zur Beförderung des vernünftigen Denkens in d. Religion. Heft* 16. Winterth. 1792. *Hezel* in *Schriftforfcher* B. 2. St. 2. p. 301 fs. St. 3. p. 590 fs. Gifae 1793. *Kurzmani* Narratio critica (non critica, fed hiftorica) de interpretatione locorum N. T. in quibus donorum Sp. S. quae vulgo extraordinaria dicuntur, mentio inficitur. Gotting. 1793. *Hanfenii* Obff. mifcellaneae in illa Actorum Apoftolicorum loca, quae de primorum chriftianorum conuentibus et congreflibus facris agunt. Havn. 1794. 8. (cf. *Eichhorn. Allg.*

Bibl. B. 6. p. 1039 ss. *Götting. Biblioth. d. n. theol. Literat. B.* 2. p. 624. *Paulus* n. theol. Journ. B. 8. p. 693 ss.) *Pistorius Erläuterungen d. schwersten Stellen d. N. T.* p. 61 ss. *Eisen.* 1795. 8. (cf. *Paulus n. theol. Journ. B.* 5. p. 504.) *Meyeri* de charismate *των γλωσσων*, cuius praesertim Act. 2. et 1 Cor. 14. mentio fit, commentatio, qua recentiores in primis interpretum hac de re sententiae inter se comparantur. Hannover. 1797. 8. Anonymus: *über die Gabe der Sprachen in der ersten christl. Kirche.* Tübing. 1798. 8. *Grund der Verwunderung am ersten christl. Pfingstfest* in *Henkii Neuem Magazin* B. 2. St. 3. n. 17. (cf. *Eichhornii Allg. Bibl.* B. 9. p. 303.) *Ammonii* Commentatio de linguis nouis. Erlang. 1808. *Böhme über das Reden mit Zungen unter den ersten Christen* in *Analekten für das Studium der exeget. u. systemat. Theologie herausgeg. von Keil u. Tzschirner* B. 1. St. 2. p. 178 ss. (Lips. 1813.) De loquendi formula γλώσσαις λαλεῖν quae est in prima ep. ad Corinth. et in Actis Apostolorum, nouae sententiae periculum fecit *Kleinius* Ienae 1816. 8.

I. A) Ex antiquiorum plerorumque interpretum sententia, quibus et recentiorum haud pauci adstipulati sunt, Apostoli tunc temporis congregati, vel, vt alii volunt, etiam reliqui Christi cultores cum iis congregati (vid. supra not. ad verba ἦσαν ἅπαντες κ. τ. λ.) vi diuina coeperunt loqui verbis linguarum peregrinarum, et ipsis nullo vsu cognitarum, tanquam linguae suae, et sermonis ipsis vsitati a longo tempore, fuitque hoc donum iis diuinitus concessum, perpetuum. Argumenta praecipua, quibus sententiam suam probare nituntur, sunt fere haec: 1) „Ex Christi mandato doctrina ipsius ab Apostolis omnibus gentibus tradenda erat, vt ergo recte et accurate suo munere fungi, illudque sine mora, sine diuturno labore in linguas peregrinas addiscendas impendendo, suscipere possent, tribuenda erat Apostolis, aliisque christianis diuinitus facultas, doctrinam christianam peregrinis gentibus sua cuique lingua praedicandi.“ Verum enimuero non

Apoſtoli tantum, ſed etiam omnes reliqui chriſtiani die Pentecoſtes congregati linguis peregrinis locuti ſunt, vid. not. ad v 1. vt et poſtea Cornelius cum ſuis Act. 10, 44. ſ. et Iohannis diſcipuli Act. 19, 6. neque tamen vlla cauſſa adeſt exiſtimandi, omnes factos eſſe doctores, et Corinthii hac facultate linguis peregrinis loquendi vtebantur in ipſa eccleſia Corinthiaca, inter conuentus qui ſacrorum cauſſa fierent, vbi non opus erat linguis peregrinis ad edocendos homines qui Graece modo ſcirent. Reſpondent quidem ii, qui argumento ſupra allato vtuntur, etſi concedatur, non omnes facultate illa diuinitus inſtructos, doctrinam chriſtianam docendo propagaſſe, adeſſe tamen debebat idoneus chriſtianorum euangelio exteris tradendo ab omni parte aptorum numerus, e quibus opportunitate oblata ſumi poſſent, qui ad peregrinos ablegarentur. Sed neque Apoſtolis, neque aliis religionis chriſtianae doctoribus ad vſum docendi per orbem terrarum alia opus erat lingua quam vernacula Palaeſtinae i. e. Syrochaldaica aut Graeca, quam callebant vtramque, quantum erat ad hunc vſum ſatis. Etenim illa aetate Graecorum lingua vbiuis fere terrarum, etiam in Palaeſtinae regionibus in vſu erat v. *Erneſtii* Opuſcc. Theologg. p. 421 ſq. Prolegg. noſtr. in Ioh. p. 34 ſq. *Hugii Einleit. in d. N. T.* p. 30 ſs. (Cic. pro Archia c. 25. *Graeca leguntur in omnibus fere gentibus, Latina ſuis finibus, exiguis ſane, continentur.*) Itaque non neceſſe erat, vt iis ad docendi rationem diuinitus infunderentur linguae aliae. Nec Paulus, qui multa itinera religionis chriſtianae propagandae cauſſa ſuſcepit, omnes linguas callebat v. Act. 14, 11. — 2) „Praedixerat Ieſus diſcipulis, futuris religionis ſuae doctoribus, ipſos locuturos eſſe γλώσσαις καιναῖς Marc. 16, 17. h. e. conceſſum iri iis diuinitus facultatem linguis peregrinis, quas non antea didiciſſent, animi cogitata et ſenſa exprimendi; haec praedictio die Pentecoſtes euentum habuit." Sed legitur ibi καιναῖς *nouis* linguis, et indicatur noua dicendi ratio, eloquentia inuſitata, nec diſcipulis antea propria; et

quae ibi Iesus dixisse fertur, non referenda sunt ad ea quae Act. 2. leguntur vid. not. ad Marc. I, l. 3) „Illo Pentecostes die tria fere millia hominum, vt v. 41. legitur, ad Christi signa sese contulerunt, tantum incrementum peperit ecclesiae donum linguarum, cuius vim et caussam auditores admirabundi cognouerant ex sermonibus τῶν λαλέντων τὰ μεγαλεῖα τȣ̃ Θεȣ̃ et ex ipsa Petri oratione coll. v. 33." Sed auditores ex sermonibus sectatorum Christi cognouisse, linguas quibus vsi essent ipsis fuisse antea incognitas, sumitur tantum, non ex Lucae narratione apparet, et verbis Petri quae v. 33. leguntur, ab his interpretibus sensus obtruditur, qui iis non inest. Mirabundi audiuerant religiosi Iudaei christianos congregatos linguis peregrinis insignia Dei facta celebrantes v. 11. alii irridentes dixerant, eos musto se inebriasse; cur vero Petrus his rei insolitae admiratoribus, his cauillatoribus non aperte declarauit, loquentibus ipsa verba linguarum peregrinarum fuisse inspirata? Caeterum contra eos qui contendunt linguas peregrinas loquentibus antea non fuisse cognitas, monita quoque sunt haec: a) Si Apostolis singulari Dei beneficio facultas linguis peregrinis loquendi contigit; non perspicitur qui factum sit, vt non sponte et vltro in eam cogitationem deuenerint, se hac facultate a Deo esse ornatos, vt gentilibus quoque doctrinam euangelii traderent. Sed Petrus per visionem edocendus erat, praeter Iudaeos etiam gentiles in coetum christianorum esse recipiendos vid. 10, 10 ss., neque a christianis e Iudaeis reprehensus vid. 11, 1 ss. quod gentilibus doctrinam diuinam annuntiasset, in apologia sua prouocat ad donum linguarum peregrinarum sibi reliquisque collegis die Pentecostes diuinitus concessum. b) Inter Corinthios plures erant γλώσσῃ s. γλώσσαις λαλȣ̃ντες (quae formulae sunt nostrae γλώσσαις ἑτέραις λαλȣ̃ντες aequipollentes), Iohannis discipuli cum ad Christi signa se contulissent, et Cornelius cum suis, linguis peregrinis locuti esse perhibentur v. Act. 10, 44. 46. 19, 6. Si de miraculo cogitandum, sane maximis illud

esset annumerandum, parum autem probabile est, tam insigne miraculum toties fuisse repetitum, atque hoc donum tributum tot hominibus ad Christum conuersis. c) Paulus 1 Cor. 12, 28. χαρίσματα recensens, donum linguarum (γένη γλωσσῶν) vltimo loco memorat, ad minoris pretii χαρίσματα refert 1 Cor. 12, 31. 14, 1 ss. et ex eo nullum in ecclesiam redundare commodum declarat, si non ea, quae γλώσσαις λαλῶν protulerit, explicentur. d) A Corinthiis pluribus hoc donum ad ostentationem et vanitatem expetitum et tractum est, quod in eo esset maior admiratio, quam in caeteris donis, id quod Paulus grauiter arguit ac reprehendit v. 1 Cor. 14, 12. 28. 33. Qui vero probabile, Deum hoc donum tam admirabile concessisse Corinthiis, vt eo abuti possent? Hoc cogitari nequit, siue statuatur, concessam iis fuisse facultatem linguae cuiusuis talem, vt ea, pro vernacula, cum vellent, vti possent; siue cum aliis, hoc donum temporarium, et subinde a Deo fuisse concessum v. *Paulus* in *Neuen Repertor. Th.* 1. p. 292 ss.

B) Scilicet fuerunt etiam qui putarent donum linguarum fuisse temporarium et subitum, ac subinde inter conuentus sacros eum in finem datum, vt esset testimonium pro religionis christianae veritate, vt Apostoli, qui Christo, et caeteri eius sectatores, qui deinde Apostolis credidissent, confirmarentur, et hoc haberent pignus veritatis; vt vero etiam ii, qui nondum crederent, ad veritatis cognitionem excitarentur. vid. *Ernestius*, *Moschius* ll. ll. Sic vero donum miraculo concessum, miraculo fuisset adimendum; vt autem iis illud donum conseruaretur, neutiquam nouo miraculo opus fuisset. Si semel Apostolis facultas linguis peregrinis loquendi data erat, cur hanc facultatem Deus non sinebat esse perpetuam? quamquam iis non necessaria, vtilis tamen esse poterat. Nec perspicitur, cur necesse fuerit, vt reliquis christianis, quo pignus veritatis religionis haberent, haec facultas concederetur v. *Eichhornius* in *Allgem. Biblioth. d. bibl. Literat.*

Th. 3. p. 240 ss. *Storrius* in *Paulus Neuen Repertor. Th.* 3. p. 355. et in Opuscc. Acadd. T. 3. p. 177. asserit, scientiam quidem linguarum peregrinarum Apostolis aliisque christianis non concessam fuisse, sed animum tantummodo eorum parem et habilem redditum loquendis linguis, vbicunque opus esset, et laudationem Dei (v. 11.), aut precationem, quae certo tempore fundebatur, diuinitus hoc tempore iis fuisse inspiratam, verbis incognitae precantibus linguae ideo conceptam, vt in Apostolis admiratio efficeretur (v. 6 — 12.), diuinique quod his doctoribus promissum fuisset, auxilii praesentia et adeptio confirmaretur. Sed neque haec coniectura, vt *Eichhornius* in *Allgem. Biblioth.* B. 3. p. 1072 f. probe monuit, idoneis argumentis comprobari potest.

C) Denique nec defuerunt, qui miraculum, et eius veluti sedem, ab Apostolis reliquisque christianis loquentibus transferrent ad audientes, atque statuerent, Christi discipulos vernacula sua lingua locutos esse, sed a diuersarum gentium auditoribus verba illa percepta fuisse in sua cuiusque lingua vernacula v. *Wolfius* ad h. l. Huic vero sententiae contextus aperte repugnat coll. v. 4. 11. et praeter necessitatem sic mirabiliora redduntur ea, quae per se intellectu satis difficilia sunt.

II. Alii naturali modo rem omnem explicandam esse praecipiunt, sed hi quoque interpretes in varias partes abeunt. α) *Eichhornio* auctore, in *Allgem. Biblioth. d. bibl. Literat. B.* 1. p. 91. 778. *B.* 2. p. 800 ss. formula γλώσσαις ἑτέραις λαλεῖν quae h. l. extat, alio sensu capienda est quam formulae γλώσσῃ et γλώσσαις λαλεῖν, quae 1 Cor. c. 12. 14. et Act. 10, 46. 19, 6. adhibitae leguntur. Has nimirum formulas explicandas censet: lingua tantum loqui, agitare linguam ad sonos inarticulatos nec distinctos, quos alii intelligere nequeunt, proferendos; et quod sigillatim locum Act. 10, 46. attinet, l. l. B. 2. p. 813. notat, eum posse et ita explicari, nonnullos inarticulatos nec distinctos sonos protulisse, alios

vero verbis perspicuis Deum celebrasse. Cum *Eichhornio* fere consentit *Bardili* supra laudatus; adstipulati ei quoque sunt *Zieglerus* in *Theologischen Abhandlungen Th.* 2. p. 34 f. et *Boehmius* l. l. (cf. *Kleinius* l. l. p. 64 ss.). De hoc autem nostro loco *Eichhornius* in *Allg. Bibl. B.* 3. p. 232 ss. ita iudicat: qui peregrinis linguis loquebantur, erant Iudaei exteri, e numero eorum, qui ad festum Paschatis et Pentecostes celebrandum Hierosolymam venerant, et ab Apostolis ad religionem Christi adducti erant. Illi christiani exteri, furore diuino correpti, animi cogitata et sensa linguis ipsis vernaculis exprimebant. Iam vero Iudaei, inprimis seueriores in religione colenda tradendaque, in orationibus sacris abhorrebant ab vsu alius linguae, quam suae, id est, sacrae, Hebraicae antiquae aut Syrochaldaicae (v. *Eichhornius* l. l. p. 245. add. *Noesselti* Disputatio, de Spiritu Sancto, primis christianis ab Apostolis per impositionem manuum tradito, inserta eius Exercitatt. ad sacrar. Scripturar. interpretationem p. 67. et p. 73. vbi notat, caussam, cur Samaritani Act. 8, 17. nulli dicantur ἑτέραις γλώσσαις locuti, esse hanc: quod Samaritanorum lingua patria esset Aramaeae, linguae sanctae quaedam dialectus, adeoque non profana lingua locuti potuerint dici). Iudaei igitur qui accurrerant, cum Iudaeos linguis profanis orationes sacras habentes, de rebus ad religionem pertinentibus differentes audirent, hac innouatione grauiter offensi dicebant: nonne hi sunt Galilaei? h. e. Iudaei sectae e Galilaea oriundae addicti, quos linguis profanis loquentes audimus? quo rapiet eos nouaturiendi libido? Alii vero respondebant: non innouatio nominanda est, ebrii sunt. β) *Herderus* in libro: *von der Gabe der Sprachen am ersten christl. Pfingstfest* §. 17. monet, nomen γλῶσσα a Graecis interdum vsurpari de vocabulis obsoletis, peregrinis, minus vsitatis, et poeticis (Prior vocis γλῶσσα significatio apud scriptores profanos raro, in libris N. T. nusquam reperitur, verba autem poetica hac voce quoque significari, idoneis exemplis comprobari ne-

quit, nam loco Ariftotel. de Art. Poët. c. 21. p. 247. ed. *Sylburg.* γλῶττα dicitur ὄνομα ξενικόν, vocabulum infoleus, peregrinum, non poeticum, cui opponuntur κύρια nomina quibus omnes vtuntur cf. et *Storrius* Opufcc. Vol. 3. p. 277. *Kleinius* de loquendi formula γλώσσαις λαλεῖν p. 6 fq.) et in fcriptis Rabbinorum לשון etiam notare certae cuiusdam nationis fermonem. Formulam γλώσσῃ λαλεῖν interpretatur, animo concitato loqui; γλώσσαις λαλεῖν, ἀποφθέγγεσθαι multa animi concitatione loqui *(viel begeiftert fprechen)*; ἑτέραις, καιναῖς γλώσσαις λαλεῖν noua oraculorum diuinorum interpretamenta *(neue Auslegungsweifen der alten Propheten)* proferre; ἰδίᾳ διαλέκτῳ λαλεῖν ea ita proferre, vt auditor fimili affectu concitatus, fuam in iis exfpectationem agnofcat. Admirationem Iudaeorum, qui ad aedes, in quibus chriftiani verfabantur, concurrerant, inde repetendam effe cenfet, quod Galilaei a ciuibus Hierofolymitanis reliquisque Iudaeis contemnerentur, ita, vt ftultiffimum quemque Galilaei nomine infignirent, vid. not. ad Matth. 2, 23. 4, 12. Auditores ergo illos miratos effe, a Galilaeis eiusmodi noua oracula, et oraculorum diuinorum interpretationes enuntiari. Contra *Herderum* acute difputauit *Storrius* in Opufcc. Vol. 3. p. 277 fqq. qui inter alia animaduertit: *Herderi* interpretandi rationem non argumentis grammaticis, nec vfu loquendi Rabbinorum poffe defendi. Etfi enim vocabulum לשון a Iudaeis grammaticis etiam nominatim, vt Gr. γλῶσσα de *minus vfitata, obfoleta, incognita, interpretationis indiga voce*, imo etiam de *gloffemate* f. de voce verbum obfcurum explanante, et, cum eiusmodi interpretamentum vocis minus cognitae (gloffae) cui addatur, *fignificationem* exprimat atque definiat, de ipfo vocis *fignificatu* vfurpetur; tamen verborum modorumque loquendi *fingulorum* exponere *fignificationes* (לשונות) eorumque interpretationem *grammaticam gloffario* aptam (γλῶσσαν) afferre (λαλεῖν), non continuo vnum idemque effe, ac in *loca integra* facrorum librorum *ita* commentari, vt certam aliquis cogitandi rationem fequa-

tur, proque ea facras literas explicet, et ad varios vel theoreticos vel practicos *vſus* conferat, atque inprimis etiam *myſticò* et *allegorico* modo accommodet. Praeterea vocem διάλεκτος Act. 2, 8. non propterea quod Graeco γλῶσσα refpondeat, et certae nationis fermonem fignificet, continuo obtinuiffe putandam effe vim certi *generis interpretandi*, quae voc. לשון (fine idonea tamen ratione) ab *Herdero* tribuatur. Denique non poffe perfpici, *Herderi* fententia admiffa, quomodo *noua* (ἑτέρα v. 4.) interpretandi ratio, quam amici Iefu fequerentur, eadem potuerit effe fua cuiusque auditorum, non *priſtina* tantum (v. 6. 11.) fed *vernacula* (ἐν ᾗ ἐγεννήθη v. 8.) ratio interpretandi. Nam fi auditores quoque a chriftianis fenfibus dudum haud alienos fuiffe fumatur, *vernaculum* certe, et a maioribus cuique traditum genus interpretandi *iudaicum* fuiffe et a chriftiana religione abhorrens. add. *Eichhornius* in *Allgem. Biblioth. d. bibl. Literat.* B. 5. p. 697. γ) *Paulus* in *Neuem Repertor.* Th. 1. p. 266. Th. 2. p. 312 fs. opinatur, chriftianos peregrinis linguis h. e. lingua Graeca, Latina, Arabica, forte etiam Perfica preces facientes et hymnos canentes, fuiffe Iudaeos exteros, auditores vero eos falfo et praepropere pro Galilaeae incolis habuiffe; etiam Corinthios linguis peregrinis iis cognitis locutos effe ftatuit. δ) *Meyerus* in Diff. de charifmate τῶν γλωσσῶν verba v. 4. vertit: linguis alienis antea non in hunc vfum adhibitis loqui coeperunt. Formulas γλώσσῃ, γλώσσαις λαλεῖν Act. 10, 46. 19, 6. et in ep. ad Corinth. obvias intelligendas effe autumat, de fermone enthufiaftico peregrinis nominibus referto, vt adeo ex eius fententia v. c. Graece loquentes voces formulasque Hebraicas vel Latinas fermoni immifcuerint. Quam coniecturam idoneis argumentis deftitutam et improbabilem pluribus refutarunt Cenfor libelli in *Neuen Theologiſchen Annalen Jahrg.* 1798. p. 134 fqq. *Kleinius* l. l. p. 6 fqq. vid. et fupra fub lit. β. notata. ε) Ex *Heinrichſii* fententia (Acta App. perpetua annotatione illuftrata Exc. 2. p. 325.) Iudaei in

feftis celebrandis non vtebantur lingua Palaeftinenfi quotidiana, fed veteriore Hebraica facra (at lingua vetus Hebraica illo tempore in vulgus ignota erat v. *Vitringa* de Synagoga vetere Lib. 3. P. 2. c. 12. p. 1015. „A quo Hebraea lingua Iudaeo populo vernacula effe defiit, quod haud dubie factum poft tempora Antiochi Epiphanis, lectio legis et Prophetarum in coetibus publicis inftitui non potuit cum fructu, nifi adeffet qui fcripturam praelectam in vernaculum idioma transferret." etc. *Bertholdtus* in *Einleitung in d. A. u. N. T. Th.* 2. p. 571. *Pfankuchius, über die Paläftinifche Landesfprache in d. Zeitalter Chrifti u. d. Apoftel*, in *Eichhornii Allgem. Bibl. d. bibl. Literatur B.* 8. p. 422.), ea vfi etiam erant Apoftoli et difcipuli antequam phaenomenon effet vifum, poftea autem fpiritu divino impulfos cum fe fentirent, et facro furore correptos, non curabant illam linguam fanctam, fed eo fermone pronuntiabant verba, qui vnicuique folitus et patrius effet; Palaeftinenfes ergo vtebantur dialecto Palaeftinenfi, Cretes lingua Cretenfi etc. Formulae igitur γλώσσαις ἑτέραις ἤρξαντο λαλεῖν, *Heinrichfius* p. 104. et Exc. 2. p. 325. hunc fenfum fubftituit: beneficia maieftatemque diuinam, quam adhuc lingua fancta celebrauerant, poëtico et figurato fermone (fed vid. notata fupra fub lit. *β.*), lingua fubllimiori extollebant, et quidem ea lingua dialectoque, quae cuiuis patria erat et vernacula. Notat praeterea, auditores, qui nefcirent, plurium iam gentium homines illi coetui intereffe, Galilaeorum quod fectae effet, a nomine gentis parum discernentes, admiratos effe, eos diverfis linguis loqui, idque eo magis, quod peregrinarum linguarum ftudium Iudaeis inuifum effet, quodque a Galilaeis ob rufticitatem, ingeniorumque torporem famofis multo minus exfpectarent peregrinarum linguarum loquendarum dexteritatem. 3) *Kleinius* in libello: de loquendi formula γλώσσαις λαλεῖν etc. ftatuit: die fefto permultos, vt more folito et lingua fancta e ritus legibus praefcripta preces funderent, in templum conueniffe, et mox euentu

quodam extraordinario vehementiſſime commotos, ſenſus internos maxime excitatos lingua vernacula ipſis faciliore expreſſiſſe, et enthuſiasmo magno correptos verba grauiora feciſſe, ἤρξαντο λαλεῖν ἑτέραις γλώσσαις v. 4. (p. 44 ſq.). Formulam γλώσσαις λαλεῖν Act. c. 10. et 19. non ſenſu proprio, ſed *prouerbiali* capiendam eſſe coniicit. Sumit nimirum, illud ἑτέραις γλώσσαις λαλεῖν Act. 2, 4. memoratum, in prouerbium abiiſſe. „Nam ſi, ſcribit p. 54. omnia in Act. 2. narrata accuratius comparamus, totius facti ſummam in *enthuſiaſmo magno*, quo impleti diſcipuli ad ſenſus ſuos maxime commotos facilius declarandos, lingua ſancta neglecta, vernacula ſoluta vſi ſint, verſari ſatis perſpicuum eſt. Cum vero illi ipſi totum euentum pentecoſtale, tanquam rem extraordinariam a Deo effectam, permagni aeſtimarent, atque Iudaei adſtantes de eorum furore ſacro admirarentur, in lege rituali autem ab iis laeſa maxime offenderent, Chriſtiani effectum pro cauſſa, vſum linguae peregrinae pro ipſa animi conditione, in qua illi linguam ſanctam neglexerant, ponere, et illam phraſin, γλώσσαις λαλεῖν, veluti locutionem prouerbialem, ad *ſummum animi motum ſignificandum* adbibere facile potuerunt.“ Corinthios locutionem prouerbialem γλώσσαις λαλεῖν, non ſenſu figurato, ſed proprio pro ἑτέραις γλώσσαις accepiſſe, et tres furoris Corinthii modos, varie tamen immutatos et commixtos ſtatuendos eſſe contendit. Scilicet 1) cum hoc linguarum chariſma imitatione quadam niteretur eorum, qui feſto pentecoſtali Spiritu S. eſſent impleti, alios linguis peregrinis, quarum cognitione gauderent, vſos eſſe; 2) alios initio orationis ſuae verba Graeca feciſſe, mox vero, furore ſacro abreptos, nil niſi ſonos haud diſtinctos, quibus voces claras forte intermiſcerent, edidiſſe; 3) alios denique, ita facientes, non modo lingua populorum externorum, verum etiam ſpirituum coeleſtium loqui ſibi viſos eſſe. Addit *Kleinius* p. 61.: Sic non eſt quod amplius miremur, Paulum ſibimet ipſum hoc linguarum donum vindicare, nam dicit, ſe γλώσσαις λα-

λεῖν, quod ſenſu ſolito prouerbiali accipit, Corinthiis vero τὸ γλώσσῃ et διὰ τῆς γλώσσης λαλεῖν tribuit. Legimus quidem c. 14, 5. θέλω πάντας ὑμᾶς λαλεῖν γλώσσαις et v. 23. καὶ πάντες γλώσσαις λαλῶσιν, ſed cum Paulus de *omnibus* loqueretur, ita ſcribere potuit ac debuit. (cf. *Allgem. Literatur-Zeitung* Jahrg. 1817. p. 421 ſq.)

η) Allatis variis iisdemque praecipuis huius loci interpretatioribus, pro inſtituti ratione adiicere liceat eam, quae mihi prae caeteris probabilis videatur, vltra probabilitatem enim nihil requirendum, cum ab illis temporibus, quibus res h. l. expoſita euenit, nimis remoti viuamus, et nil niſi factum ipſum a ſcriptore enarratum ſit. Praeferenda autem mihi eſſe videtur eorum interpretum ratio, vtpote ſimpliciſſima et ſingulis locis conuenientiſſima, qui formulas γλώσσῃ, γλώσσαις λαλεῖν, quae Act. c. 10. c. 19. et 1 Cor. 14, leguntur, aequipollentes eſſe cenſent formulae γλώσσαις ἑτέραις λαλεῖν Act. 2, 4. easque interpretantur, *lingua peregrina*, *linguis peregrinis loqui*. Eas eſſe idem valentes, vel poteſt docere locus Act. 11, 15. vbi Petrus profitetur, in paganis h. e. Cornelio caeterisque Romanis coll. c. 10, 30. 44. vim diuinam operatam eſſe eodem modo, quo olim, die Pentecoſtes, in Apoſtolis. Sed c. 10, 46. legitur, Cornelium eiusque ſodales inuaſiſſe Spiritum Sanctum, eos ardore et enthuſiaſmo correptos, et linguis (peregrinis) locutos eſſe. Pertinet huc quoque locus 1 Cor. 14, 21. vbi praeceſſerunt formulae γλώσσαις, γλώσσῃ λαλεῖν, atque affertur a Paulo et in rem ſuam transfertur effatum Ieſaiae 28, 11. Propheta ibi minatur popularibus, Deum vſurum eſſe hoſtibus lingua barbaris ad ipſos caſtigandos. Ieſaiae l. l. in verſione Alexandrina legitur διὰ γλώσσης ἑτέρας, Apoſtolus autem adhibuit voces χείλεα ἕτερα et ἑτερόγλωσσος h. e. *aliena*, *peregrina lingua vtens*. cf. etiam *Storrius* in Opuſcc. Vol. 2. p. 295. *Paulus* in *Neuem Repertor. Th.* 1. p. 275. et ſupra notata ſub lit. β. Iam quod locum noſtrum attinet, tenenda ſunt haec. Iudaeis Palaeſtinenſibus, inprimis ſeuerioribus, inuiſum

erat ſtudium linguarum peregrinarum, et ab vſu alius quam ſanctae i. e. Hebraeae veteris et Syrochaldaicae in religione tradenda et precibus faciendis abhorrebant, lenius ſentientes vſum Graecae linguae concedebant. In ſynagogis Palaeſtinenſibus lex et prophetae ſermone Hebraeo praelegebantur, qui vero cum illa aetate vulgo ignotus eſſet, loci praelecti lingua patria i. e. Syrochaldaica explicabantur, et hac lingua; vt et Hebraea vetere, precum formulae recitabantur. Menachoth fol. 99. b. *Dumae filius, qui ex R. Iſmaelis ſorore genitus erat, interrogauit auunculum: num mihi, qui vniuerſam legem didici, fas eſt ſapientiae Graecae ſtudere? Tunc ei inculcauit auunculus dictum (Ioſ. 1, 8.): ne diſcedito liber iſte legis ex ore tuo, ſed ſtudio eius incumbe interdiu ac noctu. Age igitur, reputa tecum, quaenam ſit illa hora, quae nec ad diem, nec ad noctem pertineat; quam ſi inueneris, licebit tibi ſapientiae Graecae operam nauare.* Medraſch Tehillin: *quaeſiuerunt R. Ioſua f. Leui, quoad docebit homo filium ſuum ſapientiam Graecam? reſpondit iis: ea hora qnae neque eſt diei neque noctis.* Menachoth fol. 64. 2. *maledictus ſit, qui alit porcos, et qui docet filium ſuum ſapientiam Graecorum.* Hieroſ. Sota fol. 21. 2. *R. Leui ben Chaiathah adiit Caeſaream, atque audiuit eos recitantes precationem* שמע (quae deſumta erat e locis Deut. 6, 4 — 9. 9, 13 — 21. Num. 15, 37 — 41.) *Graece, voluit eos prohibere. R. Ioſe id animaduertens, iratus dicebat: qui non poteſt Hebraice, num omnino non recitabit? Imo recitet ea lingua, quam intelligit, et ſic officio ſuo ſatisfaciat.* Berachoth fol. 3. 1. *Sunt, qui dicant precatiunculam iſtam, cuius initium* קדיש, *ideo lingua Aramaea proferri, quod ſit lingua nobilis et ſummae laudis. — In more fuit, orationem* קדיש *recitare poſt concionem; adfuit autem ibi vulgus, qui linguam Hebraeam non intelligebat, ideo in lingua Targumiſtica eam inſtituerunt, vt intelligeretur ab omnibus, nam haec eorum lingua.* v. et not. ad Ioh. 7, 36. Etiam in ſynagogis Helleniſtarum (v. Act. 6, 1. 9.) libri ſacri

fermone Hebraeo praelegebantur, (Alexandrinam enim verfionem praelectam fuiffe, probari nequit v. *Pfankuchius* in *Eichhornii Allg. Biblioth. d. bibl. Literat.* p. 477 fs.) fed lingua Graeca loci praelecti explicabantur, etiam preces lingua Syrochaldaica, et quae ex locis V. T. compofitae effent, Hebraeo vetere nuncupabantur. v. *Pfankuchius* l. l. p. 451. Vulgus quidem illas precum formulas non intelligebat, fed e decretis doctorum Iudaicorum fatis erat ad preces recitatas refpondiffe *Amen*. Schabbath fol. 119. 2. *Dixit R. Iosua Ben Leui: Quicunque refpondet Amen, illius nomen magnum erit et benedictum, et decretum damnationis eius omnibus viribus annihilatur. Imo fi ipfi aliquid idololatriae adhaereat, id deletur. R. Chija fil. Abba dixit, docuiffe R. Iochananem: Quicunque refpondet Amen, illi omnibus viribus aperiunt portas Paradifi* etc. Berachoth fol. 53, 2. et Sohar chadafch fol. 74. 1. *R. Iofe dixit: maior eft, qui refpondet Amen, quam qui preces recitat.* cf. et 1 Cor. 14, 16. vbi v. *Beza.* Fuerunt quidem qui contenderent, non tantum in fynagogis Iudaeorum Palaeftinenfium, fed etiam in fynagogis Iudaeorum exterorum linguam Syrochaldaicam in vfu fuiffe, ac religiofiores Iudaeos omnes in religione tradenda et colenda ab vfu alius linguae abftinuiffe, v. *Pfankuchius über die Palaeftinifche Landesfprache* in *Eichhornii Allg. Biblioth. d. bibl. Literat.* B. 8. p. 469 fs. fed hoc certis et idoneis argumentis probari nequit, nec hac fententia admiffa perfpici poteft, quomodo gentiles linguae Syrochaldaicae ignari edoceri, et profelyti facti, fynagogas frequentare potuerint. Admiffa vero fententia noftra, quam modo propofuimus, non tantum haec difficultas remouetur, fed liquide etiam, vt nos quidem opinamur, et luculenter fatis apparet, quam vim habeant verba: ἤρξαντο λαλεῖν γλώσσαις ἑτέραις, et cur Iudaei εὐλαβεῖς, *feueriores*, obftupefacti fint, cum quisque fua vernacula lingua audiret chriftianos precantes. Scilicet inter chriftianos die Pentecoftes congregatos erant

quoque Iudaei exteri (Ioh. 12, 20). Cum fonus ab iis perciperetur (v. 2.) flammaeque confpicerentur (v. 3.); omnes facro enthufiafmo, facro furore correpti, alta voce precabantur et praedicabant τὰ μεγαλεῖα τῦ Θεῦ (v. 11.), ita, vt quisque vteretur lingua ipfi vernacula. Iudaei inter eosque ἄνδρες εὐλαβεῖς, fefti celebrandi cauffa ad templum in vicinia fitum pergentes, audito fonitu et clamore concitata mente precantium, fynagogam Galilaeorum intrabant, audiebant Galilaeos linguis peregrinis precantes et Deum ob ea quae euenerant celebrantes. Qui chriftianos precantes audiebant, erant Iudaei exteri et Palaeftinenfes, iis autem vtpote religiofis Iudaeis offenfioni erant preces, quae non tantum lingua Syrochaldaica aut Graeca, fed etiam aliis linguis a Iudaeis Chrifti fectae addictis illo die fefto, hora folenni precum in vrbe fancta, publice, in fynagoga, funderentur vid. not. ad v. 7. 12. Caeterum Apoftolos eorumque fodales inprimis preces feciffe, etiam hymnos e libris facris depromtos tempori accommodatos recitaffe, non orationes facras habuiffe, confirmari quoque poteft loco 1 Cor. 14, 13 — 17. Erant nimirum inter Corinthios qui euentum illum Act. 2. commemoratum imitarentur, ita, vt in conuentibus facris linguis peregrinis vterentur, (faepius plures fimul v. 1 Cor. 14, 27.) non pio animi ardore inflammati et excitati, vt chriftiani illi die Pentecoftes congregati, fed vanitate ducti, vt fcientiam linguarum peregrinarum oftentarent. Quae autem proferebant, erant preces et hymni. Etenim 1 Cor. l. l. τὸ λαλεῖν γλώσσῃ vel γλώσσαις, accuratius definitur verbis, προσεύχεσθαι, ψάλλειν, εὐλογεῖν pro quibus h. l. v. 11. legitur ἐλάλῦν τὰ μεγαλεῖα τῦ Θεῦ· cf. et 10, 46. — καθὼς τὸ πνεῦμα ἐδίδῦ ἀποφθέγγεσθαι] *nam concitabat eos Spiritus ad loquendum*, nam enthufiafmus, animus concitatus eos loqui iubebat. καθὼς vulgo vertunt: *prouti*; explicant: prout Spiritus Sanctus iis facultatem dabat pronuntiandi, vel, non finguli omnibus et fingulis

linguis, fed alii aliis loquebantur, prout Spiritus S. facultatem cuique largitus erat. *Heinrichfius:* „καθὼς non tam: *ficuti*, quod forfan eo rediret, ac fi protuliffe dicerentur, quicquid in buccam veniffet, aut cafu in hanc illamue linguam decidiffe, cum tamen neceffario quilibet in patriam delaberetur, fed *in quantum*, *quatenus*, *quoniam*, quia πνεῦμα eos totos concitabat, ita vt fanctam linguam relinquerent.“ Poffent etiam verba ita intelligi, eos vario modo Deum celebraffe, alios preces feciffe, alios hymnos recitaffe. Sed rectius καθὼς exprimitur, *fiquidem*, *nam*, quo fignificatu etiam legitur Ioh. 17, 2. Rom. 1, 6. al. vt cauffa reddatur cur linguis peregrinis vfi fint. δίδωμι *fino*, *auctor fum*, faepius. ἀποφθέγγεσθαι *loqui*, *enunciare*, vt 26, 25.

5. *Paulus* in *Neuem Repertorium* Th. 2. p. 315. *Heinrichfius*, alii, putant, hunc verfum ad proxime praecedentem referendum effe, et quae h. l. leguntur, a fcriptore addita effe, quo oftenderet, qui factum fit, vt chriftiani illi variis linguis peregrinis loquerentur. Nempe Hierofolymis verfari homines ex qualibet terrarum natione, et ex pluribus nationibus diuerfe loquentibus interfuiffe illi chriftianorum coetui. Rectius vero refertur v. 5. ad ea quae fequuntur. Nam v. 8 — 11. formula πᾶν ἔθνος τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν exemplis illuftratur; et fi verbis Ἰεδαῖοι ἄνδρες εὐλαβεῖς fignificare voluiffet Lucas homines e coetu chriftianorum, pro, ἦσαν δὲ ἐν Ἱερεσαλὴμ κατοικῦντες, fcribere debuiffet ἦσαν δὲ ἐκεῖ vel ἐν τῷ οἴκῳ. Caeterum multitudinem quae confluxerat, conftitiffe non tantum ex aduenis diuerfas linguas loquentibus, fed etiam ex indigenis, et per fe intelligitur, et fatis dilucide patet ex v. 9 fs. fed Lucas h. l. Iudaeorum exterorum mentionem facit, quod v. 4. notarat, chriftianos vfos fuiffe ἑτέραις γλώσσαις, linguis peregrinis. ἦσαν δὲ ἐν Ἱερεσαλὴμ — οὐρανὸν] *commorabantur autem eo tempore Hierofolymis Iudaei religiofi, ex omnibus orbis terrarum gentibus.* Ver-

bum κατοικεῖν *Wolfius*, *Michaelis*, *Rofenmüllerus* explicant *habitare*, cum de commoratione ad tempus adhibeantur verba παροικεῖν et παρεπιδημεῖν. Monent, multos Iudaeos exteros religiofos tunc temporis fedem fuam fixiffe Hierofolymis, quod hoc modo facultatem haberent, perpetuo facrificia Deo offerendi, quod alibi non liceret, fefta folenniora celebrandi, et quod tunc Meffiae aduentus exfpectaretur; οἱ κατοικοῦντες v. 9. explanant: *qui olim habitauimus*. Sed κατοικεῖν vfurpatur etiam de iis, qui *ad tempus* aliquo loco *commorantur*, *verfantur*, ita vt fit idem quod ἐπιδημεῖν, vt in verfione feptuagintauirali Gen. 27, 44. vbi refpondet Hebraico verbo ישב *habitare*, *commorari*; 1 Regg. 17, 20. vbi in textu Hebraico extat verbum גור *peregrinari*. Sic etiam h. l. κατοικεῖν legitur, et commutatur cum verbo ἐπιδημεῖν quod v. 10. pofitum deprehenditur. Venerant nimirum exteri illi Hierofolymam ad feftum Pentecoftes celebrandum, et plures eorum haud dubie inde a fefto Pafchatis vsque ad feftum Pentecoftes in vrbe remanferant. ἄνδρες εὐλαβεῖς *homines legis diuinae reuerentes*, *qui caute et circumfpecte circa ea verfantur quae ad cultum Dei pertinent*, *religiofi*, non, *profelyti*, vt nonnulli voluerunt, quo fignificatu iftud vocabulum in libris N. T. non occurrit, neque addita particula καὶ a Iudaeis antea commemoratis diftinguuntur. Nam Act. 8, 2. εὐλαβεῖς funt homines *probi*, *religiofi*, vt Simeon Luc. 2, 25. ὑπὸ παντὸς ἔθνους κ. τ. λ. Hyperbole, v. *Glaffius* Phil. S. p. 1245. pro, ex multis feu variis terrarum orbis gentibus. *Wolfius* fubintelligit χωρῶν. *Erasmus*, *Beza*, *Heumanus*: ἐθνῶν. Subaudiendum fimpliciter ὄντων. Pro ὑπὸ τὸν οὐρανὸν *in terra*, alias eodem fenfu legitur ὑπὸ τὸν ἥλιον, תחת השמש Ecclef. 1, 9. Diod. Sic. p. 599. C. Perfepolis, πλουσιωτάτη (πόλις) τῶν ὑπὸ τὸν ἥλιον. Plato Timae. p. 23. C. vbi vrbs Athenarum dicitur effe omnium pulcherrima τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανόν. add. Plutarch. in Lycurg. p. 45. C.

6. γενομένης δὲ τῆς φωνῆς ταύτης] *orto igitur hoc*

clamore. Φωνὴ haud paucis interpretibus est id. qd. ἦχος v. 2. sonus per aëris commotionem editus, stridor, sonus venti vid. not. ad v. 2. Sed vocabulum ἦχος nimis remotum est, nec perspicitur, quomodo ventus vehementior per vrbis partes diffusus, efficere potuerit, vt Hierosolymitani ad aedes illas concurrerent. *Erasmus*, *Beza*, *Grotius*, *Wolfius*, *Heumanus*, Φωνὴ h. l. eo sensu accipiunt, vt sit idem quod Φήμη, *fama*, *rumor* coll. Gen. 45, 16. vbi in versione Alexandrina legitur, καὶ διεβοήθη ἡ Φωνή. Ier. 4, 15. Φωνὴ ἀναγγέλλοντος ἥξει. 50, 46. Φωνὴ ἁλώσεως. v. *Gatackerus* de stylo N. T. c. 14. p. 144. et Φωνῆς ταύτης explicant: Φωνῆς περὶ τούτου. Sed nulla idonea ratio adest, cur a vulgari nominis Φωνὴ significatione recedamus, illudque pro Φήμη positum accipiamus, quo significatu adhibitum, coniungi potius solet cum verbis ἔρχεσθαι, ἐξέρχεσθαι (Matth. 9, 26.) non cum verbo γενέσθαι. Accedit quod pronomen ταύτης satis aperte docet, vocabulum Φωνὴ referendum esse ad ea quae proxime praecesserunt, h. e. ad clamorem eorum, qui vehementius moti, affectus pleni, alta voce, peregrinis linguis precabantur. Etiam infra v. 14. Φωνὴ de voce humana legitur. συνεχύθη *obstupuit*, *perculsa est* multitudo, nouitate rei; συγχεῖσθαι vt Lat. *confundi*, ingentem animi perturbationem indicat, vt 1 Macc. 4, 27. 2 Macc. 10, 30. Hesychius: συγκέχυται, συντετάρακται. *Suidas*: συγχυθεὶς, συνταραχθείς. v. *Wetstenius* et *Loesnerus* ad h. l. ὅτι ἤκουον κ. τ. λ. *cum sua quisque lingua*, vernacula, *eos loquentes audiret.* διάλεκτος id. qd. γλῶσσα 1, 19. 2, 4.

7. 8. *Omnes igitur obstupefacti sunt, et admirabundi inuicem dixerunt: nonne hi omnes qui loquuntur Galilaei sunt? Qui fit, vt nos audiamus suam quisque linguam, in qua nati sumus?* Plerique interpretes in ea versantur sententia vt credant, auditores miratos esse, homines natione Galilaeos, nullis vel itineribus vel literis excultos (4, 13.) linguis peregrinis loqui. vid. *Storrius* Opuscc.

Vol. 5. p. 174. et not. ad v. 4. ſub lit. ε. At enimuero Galilaei pluribus mixti erant gentibus, inhabitabant Galilaeam Aegyptii, Arabes, Phoenicii, Syri; erat haec prouincia mercatura clara, moribus expolita v. not. ad Matth. 4, 12. et Prolegg. Euangelio Ioh. praemiſſa p. 34. Itaque linguae peregrinae a Galilaeis addiſci poterant. Intereſſe ergo etiam poterant illo die Pentecoſtes coetui chriſtianorum, Galilaei linguarum peregrinarum ſcientia inſtructi, et Iudaei exteri. Quomodo ergo Iudaeis qui concurrerant, miraculo eſſe potuit, Galilaeos linguis peregrinis loqui? cur nulli eorum in mentem venit, in numero loquentium eſſe poſſe Iudaeos exteros? diſci poſſe linguas peregrinas? Quae fuerit admirationis cauſſa, Lucas ipſe ſatis aperte declarat. Ita enim Iudaeos *religioſos* v. 11., loquentes inducit: ἀκȣ́ομεν |λαλȣ́ντων αὐτῶν ταῖς ἡμετέραις γλώσσαις τὰ μεγαλεῖα τȣ͂ Θεȣ͂. Mirabantur ergo Iudaei εὐλαβεῖς, Galilaeos Deum celebrare linguis exteris. vid. not. ſupra ad v. 4. ſub lit. η. Scilicet Γαλιλαῖοι h. l. *ſectae* potius, quam patriae nomen eſt, vt veriſſime cum aliis (v. *Wolfius* in Curis ad h. l.) ſtatuit *Eichhornius* in *Allgem. Biblioth. d. bibl. Litteratur* B. 3. p. 247. 1066. Omnes nimirum Chriſti ſectatores, antequam Χριςιανοὶ dicerentur, audiebant *Galilaei*, quia ſectae auctor et primi eius diſcipuli e Galilaea ortum duxerant v. *Relandi* Palaeſtina p. 184. Matth. 26, 69. 71. Ioh. 7, 52. Act. 11, 26. Senſus igitur eſt: nonne hi omnes ſunt Iudaei, Galilaeorum ſectam profitentes? et hi conantur linguis peregrinis atque profanis preces ad Deum mittere, eiusque laudes celebrare? vid. et not. ad v. 12.

9. Catalogus populorum qui h. l. exhibetur, ad ornatum pertinet, vt appoſite monuit *Eichhornius* l. l. p. 248. Audierat Lucas variis linguis chriſtianos illo Pentecoſtes die Dei laudes celebraſſe. Vt ergo lectoribus oſtenderet, Iudaeos variarum regionum incolas linguis in his regionibus vſitatis audiuiſſe chriſtianos precantes, recenſuit re-

giones inde ab ortu folis (*Parthiam*, *Mediam* etc.) vsque ad occafum (*Libyam*, *Cyrenen*) inde a feptentrione (*Cappadociam*, *Pontum* etc.) vsque ad auftrum (*Aegyptum*), in quibus Iudaei tum habitabant, et vnde tempore fefti Hierofolymis aduenae exfpectari poterant. Hunc populorum recenfum non effe nimis vrgendum, nec ftatuendum, ex omnibus gentibus h. l. nominatis nonnullos interfuiffe auditoribus, et totidem diuerfis linguis chriftianos locutos effe, vel inde patet, quoniam in pluribus prouinciis nominatis eadem lingua in vfu erat, vt in Phrygia, Pamphilia etc. lingua Graeca, in Iudaea et Mefopotamia lingua Syrochaldaica, in Parthia, Media, Elymaide, lingua Perfica. Caeterum *Zieglerus* in *Gableri Journal für theol. Literatur* B. 1. p. 155. (*Jahrgang* 1801.) fine omni idonea ratione fufpicatur, hunc populorum catalogum ab aliena manu additum fuiffe, et Lucam fcripfiffe: *καὶ πῶς ἡμεῖς ἀκούομεν, ἕκαστος ἐν τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ ἡμῶν, ἐν ᾗ ἐγεννήθημεν, λαλούντων αὐτῶν τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ.* — Πάρθοι] Iudaei in Parthia nati, ibique degentes. Parthia regio Afiae, finitima Mediae et Perfidi. Iuftin. Lib. 41. Prooem. *Parthi, Scytharum exules fuerunt. Hoc etiam ipforum vocabulo manifeftatur; nam Scythico fermone Parthi* exules *dicuntur*. vid. *Cellarii* Geogr. ant. Lib. 3. c. 18 fq. Ἐλαμῖται] *Elymais*, prouincia ad finum Perficum, pars Perfidis, h. l. pro Perfia ponitur, vt ap. Ief. 21, 2. vbi *οἱ ὁ* habent: *ἐπ' ἐμοὶ οἱ Ἐλαμῖται, καὶ οἱ πρεσβεῖς τῶν Περσῶν ἐπ' ἐμὲ ἔρχονται.* add. 1 Macc. 6, 1. Iofeph. Ant. 1, 6. 4. Μεσοποταμίᾳ] *Mefopotamia*, regio Syriae contermina, inter amnes Tigridem et Euphratem fita, Gen. 24, 10. dr. ארם נהרים vid. *Cellarius* l. l. Lib. 3. c. 15. p. 547. Ἰουδαίαν] Spurium hoc nomen vifum eft haud paucis interpretibus cum antiquioribus tum recentioribus, qui non perfpicerent, quomodo Lucas in recenfu exterarum gentium, *Iudaeos* commemorare potuerit. Quare Tertullianus c. Iudd. Lib. 1. c. 5. p. 139. atque *Auguftinus* c. Manich. c. 9. legerunt, *Armeniam*, et Theophylactus nomen Ἰουδαίαν

omisit. *Er. Schmidius* reponi iussit Ἰνδίαν, *Barthius* Aduersar. Lib. 5. c. 2. legendum coniecit Ἰδουμαίαν. *Hemsterhusius* probante *Valckenario* (v. *Valckenarii* Opuscc. Vol. 2. p. 276. ed. *Lips.* et Selecta e scholis *Valckenarii* T. 1. p. 349.) Βιθυνίαν cum Θ in O vt N in ΔA saepius transierit, et per Bithyniam quoque Iudaei sparsi fuerint coll. 1 Petr. 1, 1. Rectius plerique interpretes lectionem vulgatam, omnium codicum et versionum fide ac praesidio munitam, retinendam esse censuerunt, atque monuerunt, Iudaeam commode memorari potuisse, cum dialectus incolarum Galilaeae paulum diuersa fuerit a dialecto ciuium Hierosolymitanorum et Iudaeorum reliquorum, vocabulum autem διάλεκτος non tantum significare *linguam* sed etiam *dialectum* h. e. eiusdem linguae diuersam rationem. Scilicet Lucas, qui v. 5. Iudaeos exteros tantum memorarat, significare etiam volebat, ciues quoque Hierosolymitanos et Iudaeos, qui, vt supra vidimus, in religione tradenda et precibus faciundis ab vsu alius linguae quam sanctae h. e. Hebraicae veteris et Syrochaldaicae maxime abhorrebant, audiuisse christianos linguis peregrinis precantes. *Heinrichsius* putat ex impetu orationis additam esse vocem alienam, neque adeo ad viuum resecandam. Καππαδοκία *Kappadocia*, regio Asiae, quae Pontum Euxinum, Armeniam minorem, Ciliciam, Pamphyliam et Galatiam terminos habebat v. *Cellarii* Geograph. Lib. 3. c. 8. p. 288. memoratur etiam 1 Petr. 1, 1. Πόντος regio sita ad oram Ponti Euxini, a quo nomen habebat v. *Cellarius* l. l. p. 271. *Pottus* ad 1 Petr. 1, 1. Ἀσίαν] *Asia*. Cum memoratae sint h. l. singulae Asiae partes, Cappadocia, Phrygia, Pamphylia; haud dubie per τὴν Ἀσίαν intelligenda est *Ionia* (cuius metropolis Ephesus erat) olim hoc nomine nuncupata, vt Act. 6, 9. 16, 6. 20, 16. Iudaeis admodum frequentata v. Ioseph. Ant. 12, 3. 14, 17. 16, 3. cf. *Schleusneri* Lexicon s. voc. Ἀσία, et *Grotius* ad 1 Petr. 1, 1.

10. 11. τὰ μέρη τῆς Λιβύης τῆς κατὰ Κυρήνην] *et*

Libyae partem Cyrenaicam. Libya, regio Africae, Aegypto contermina, cuius partes fuerunt tres, *Libya* ſtricte ſumta, *Marmarica*, et *Cyrenaica*, quae h. l. memoratur, cuius metropolis Cyrene f. Cyrenae, quae regio etiam dicebatur Pentapolitana, a quinque vrbibus praecipuis in ea ſitis, Ptolemaide, Apollonia, Arſinoë, Berenice, et Cyrene, v. Mela de ſitu orbis 1, 4. 8. ibique *Voſſius.* Plin. H. N. 5, 5. Ioſeph. Ant. 14, 7. 2. c. Apion. 2, 4. *Cellarius* Geogr. 6, 1. 1. *οἱ ἐπιδημοῦντες Ῥωμαῖοι*] *Romani aduenae.* Ῥωμαῖοι Iudaei Romae domicilia habentes, qui ſedes Romae fixerant. Sic Ἀντιοχεῖς qui Antiochiam habitabant ap. Ioſeph. c. Apion. 2, 11. ἐπιδημοῦντες ſcl. ὧδε i. e. ἐν Ἱερουσαλὴμ coll. 17, 21. ἐπιδημεῖν drr. ii, *qui peregre et extra patriam agunt*, ſiue alicubi ad tempus tantum commorentur, ſiue domicilium certum et ſtabile ibidem figant. Priori ſenſu h. l. legitur ap. Diod. Sic. p. 53. A. *οἱ παρεπιδημοῦντες τῶν ἀπὸ τῆς Ἰταλίας Italici homines* in Aegypto *aliquamdiu commorantes.* al. Etym. M. ἔνδημος, ὁ μὴ ἀποδημῶν, ἐπίδημος δὲ ὁ ἀποδημῶν ξένος. vid. et *Münthius* ad h. l. Ἰουδαῖοί τε καὶ προσήλυτοι] *Iudaei* nati et *proſelyti*, gentiles Iudaei facti; *οἱ ἐξ ἐθνῶν προσεληλυθότες* ſcl. τῷ Θεῷ, vt Suidas explicat; proſelytos aeque ac Iudaeos offendebat vſus linguarum peregrinarum. Nonnulli haec verba ad Romanos antea memoratos referunt, alii rectius ad omnes gentes, quarum in antegreſſis mentio facta eſt; ſed reſpiciuntur etiam his verbis *Cretenſes*, inſulae Cretae incolae Tit. 1, 12. et *Arabes*, poſtea nominati. Lucas, qui in hac recenſione non magnam ordinis rationem habuit, rei intentus, et dicendi impetu abreptus, inſeruit h. l. verba, quae rectius vltimo loco poſuiſſet. *τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ*] ſcl. πράγματα vel ἔργα ſunt omnino *facinora admiratione digna*, deinde vero inprimis *beneficia diuina magna et admiratione digna* vid. not. ad Luc. 1, 49. celebrabant Dei laudes vel Pſalmis, qui in iſtis diebus recitari ſolebant, vel propriis verbis et precibus, memorabant beneficia a Deo

per Chriftum in vitam reuocatum conceffa et concedenda, laeta augurabantur etc.

12. 13. ἐξίςαντο δέ πάντες καὶ διηπόρουν *omnes obftupefacti et perturbati:* διαπορεῖν adhibetur de iis, qui confilii inopes funt, vt quid ftatuant, iudicent, quidue agant, quo fe vertant, prorfus ignorant. Adiectum eft hoc verbum, vt fumma admiratio exprimeretur. τί ἂν θέλοι τοῦτο εἶναι;] *quo tandem hoc eft euafurum?* quo tandem hos Galilaeos eorum nouaturiendi libido rapiet, cum iam eo proceſſerit eorum audacia, vt linguis peregrinis preces faciant et Dei laudes celebrent! Verbum θέλειν vt βούλεσθαι haud raro idem eft quod μέλλειν. Philo de Opif. p. 31. C. οὐδὲ ἐκ τοῦ τυχόντος μέρους τῆς γῆς ἔοικεν ὁ Θεὸς χοῦν λαβὼν τὸν ἀνθρωποειδῆ τοῦτον ἀνδρίαντα πλάττειν ἐθελῆσαι *non ex quauis terrae parte fumta humo videtur Deus hanc humana fpecie ftatuam ficturus fuiffe.* v. *Reiskius* Animadvv. ad Auct. Grr. Vol. 4. p. 694. et *Loesnerus* ad h. l. 13. ἕτεροι δὲ χλευάζοντες κ. τ. λ.] *alii contra irridentes dicebant: funt vini dulcis pleni.* Haud pauci ftatuunt, hos irrifores fuiffe ciues Hierofolymitanos, linguarum peregrinarum ignaros, ideoque eos dixiffe: non eft quod miremini, vino fe inebriarunt, hinc temere voces inanes effutiunt. Haec vero explicatio vel propterea admitti nequit, quoniam inter linguas memoratas etiam Syrochaldaicae, Graecae, Romanae mentio facta eft. Senfus potius ita conftituendus: non nouaturiendi ftudio ducti id agunt, ebrii funt, hinc ita geftiunt, tanto ardore loquuntur, linguis peregrinis vtuntur. χλευάζειν id. qd. γελᾶν. Graecos fcriptores his verbis promifcue vti, docuerunt *Münthius* et *Loesnerus* ad h. l. Hefychius: χλευάζει, ἐμπαίζει, γελᾷ. Pro χλευάζοντες plures optimae notae libri habent διαχλευάζοντες, quam lectionem *Griesbachius* recte in ordinem reuocauit. Saepius a librariis verba compofita mutata funt in fimplicia, vid. not. ad Marc. 14, 40. 51. Luc. 1, 29. 6, 49. 23, 33. γλεῦκος eft *vinum dulce*, vt faepius. Sic legitur in

Heduli verſu ap. Athenae. Lib. 4. p. 176. D. Ἤυλει γλεύκες μεμεθυσμένα παίγνια Μεσέων *vino dulci plena canebat ludicra Muſarum;* et ab interpretibus Alexandrinis Iob. 32, 19. Hebr. יין redditur γλεῦκος. Cyrilli MS. Brem. γλεῦκος, οἶκος v. et *Harmar Beobachtt. über d. Orient* Th. 1. p. 353.

14. Sequitur Petri oratio, quae tantam habebat vim in admiratorum et irriſorum animos, vt ad Chriſti ſigna tranſirent, et ab iis admoniti atque edocti alii, eorum exemplum ſequerentur, ita, vt tria millia hominum illo die in coetum chriſtianorum aggregarentur. Eſſe autem ſummam tantum orationis Petrinae allatam et plura omiſſa ab Apoſtolo tunc temporis dicta, e v. 40. patet. Quae inde a v. 14. leguntur, eo redeunt: nos hic congregati, non ebrii, ſed diuino animi motu concitati ſumus. Adeſt tempus Meſſianum, quo, vt Ioel vates cecinit, vis diuina efficacem ſeſe in omnis generis hominibus praebebit, et omnes religionis ac pietatis ſtudio incenſi flagrabunt, quo hoſtes Meſſiae poenas luent, eiusque cultores felices erunt. Meſſias autem ille promiſſus, eſt Ieſus in crucem actus et in vitam a Deo reuocatus. ςαθεὶς δὲ ὁ Πέτρος σὺν τοῖς ἕνδεκα *tum Petrus conſurgens cum vndecim* Apoſtolis, qui animo forti et impauido vna cum Petro ſurgebant, vt in ipſis conſpiceret multitudo quae concurrerat, ſectatorum Chriſti coryphaeos. ςαθεὶς *ſurgens,* vt Apoc. 11, 11. coll. v. 8. 9. ἐπῆρε τὴν Φωνὴν κ. τ. λ. (v. 4, 24.) *eos ita allocutus eſt.* ἄνδρες Ἰεδαῖοι id. qd. Ἰεδαῖοι v. 1, 4. in Iudaea nati. καὶ οἱ κατοικῦντες κ. τ. λ. *et vos omnes qui iam Hieroſolymis verſamini;* ſignificantur Iudaei exteri, qui ad feſtum concelebrandum Hieroſolymam venerant v. ad v. 5. γνωςὸν ἔςω καὶ ἐνωτίσασθε τὰ ῥήματά με] *hoc ſcitote, auribusque percipite.* Actiuum ἐνωτίζειν ſignificabat *auribus accipere, audire iubere,* vnde et Lactant. Inſtitt. diuu. c. 45, 2. ex ἐνωτίζειν expreſſit verbum *inaurire,* ſed non

raro vim habebat Medii *ἐνωτίζεσθαι auribus accipere, audire.* Suidas: *ἐνωτίζω, αἰτιατικῇ, τὸ ἀκούω· καὶ ἐνωτίσαι* (Num. 23, 18.) *ἄκουσον, εἴσω τῶν ὤτων γενέσθαι ποίησον.* Lex. Cyrill. MS. Brem. *ἐνωτίσασθε· ἀκούσατε.* Hesychius: *ἐνωτίζου, ἐν τοῖς ὠτίοις δέχου.* In versione Alexandrina *ἐνωτίζεσθαι* respondet verbis הַאֲזִין Gen. 4, 23. Iob. 33, 1. הוחל Iob. 32, 11. הַקְשִׁיב Ier. 3, 6. שמע Ies. 44, 8. Ex Hebraico verbo האזין Alexandrinos Iudaeos effinxisse verbum *ἐνωτίζεσθαι*, quo veteres scriptores Graeci non vsi sunt, statuerunt *Reinesius* epp. ad *Ioh. Vorstium* ep. 14. p. 39. *Fesselius* Aduersarr. Sacrr. Lib. 8. c. 1. p. 209. alii; sed hanc vocem e sermone illius aetatis communi et quotidiano petitam esse, et obtinuisse apud Graecos iam, antequam Graeci interpretes versionem suam adornarent, praeclare docuit *Vorstius* de Hebraismm. N. T. p. 10 ss. ed. *Fisch.* add. *Fischerus* Proluss. de vit. Lexx. N. T. p. 694. Recentiores scriptores, Gregorius Nazianzenus (v. *Reinesius* l. l.) Cinnamus (v. *Palairetus* ad h. l.) Iosephus Genesius (v. *Reinesius* l. l.) Zonaras Chron. p. 108. 48. T. 1. alii, hoc verbo tantopere delectati sunt, vt illud etiam verbo *ἀκούειν* praetulerint.

15. *οὐ γὰρ, ὡς ὑμεῖς ὑπολαμβάνετε κ. τ. λ.*] *non, vt vos arbitramini, hi ebrii sunt, est enim hora diei tertia.* *οὗτοι* loquitur Petrus in tertia persona, ipsum defendebat oratio sua. *ὥρα τρίτη* hora nostra matutina nona, solennis precandi hora. Sufficiebat Petro, vt retunderet Iudaeorum calumniam, argumentum desumtum a consuetudine eorum, ante matutinas preces, vsque ad horam nonam, et diebus festis, vsque ad horam sextam, nostram duodecimam, a cibo potuque abstinendi. Hic mos diligenter obseruabatur ab omnibus, quibus vlla religionis reuerentia erat. Berachot fol. 28. 2. *non licet homini gustare quicquam, antequam orauerit orationem suam* v. *Lightfootus* et *Wetstenius* ad h. l. et Iosephus in vita sua refert, concionem, quae diebus sabbati in synagoga sine

proseucha (v. ad 16, 13.) conuenerat, non dimitti solitam ad prandium, nisi hora sexta, nempe post preces factas. Verba sunt: κατὰ τὴν ἐπιοῦσαν οὖν ἡμέραν συνάγονται πάντες εἰς τὴν προσευχήν· οὐκ ἠρέσκετο δὲ τοῖς λεχθεῖσιν τὸ πλῆθος, καὶ πάντως ἂν εἰς στάσιν ἐχώρησαν, ἢ μὴ τὴν σύνοδον διέλυσεν ἐπελθοῦσα ἕκτη ὥρα, καθ᾽ ἣν τοῖς σάββασιν ἀριστοποιεῖσθαι νόμιμον ἐστὶν ἡμῖν. Apud gentiles quoque dedecori fuisse, interdiu ebrium procedere patet ex Plauti Pseud. 5, 2. 6. et Senecae epist. 122.

16—18. Laudatur locus Ioelis 3, 1—5. memoriter; verba enim neque textui Hebraico, neque versioni Alexandrinae omni ex parte respondent. In textu Hebraico legitur: והיה אחרי כן, quae verba Alexandrini interpretes reddiderunt: καὶ ἔσται μετὰ ταῦτα, sed Petrus vsus est verbis: καὶ ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις. In versione septuagintauirali legitur: καὶ οἱ πρεσβύτεροι ὑμῶν ἐνύπνια ἐνυπνιασθήσονται καὶ οἱ νεανίσκοι ὑμῶν ὁράσεις ὄψονται, eundem ordinem seruat quoque textus Hebraicus, sed Petrus inuerso ordine haec verba laudauit. Hebraicam vocem העבדים interpp. Graeci expresserunt δούλους μου, quos Petrus secutus est; sed pro δούλας μου in textu Hebraico et versione Alexandrina simpliciter legitur δούλας. Verba καὶ προφητεύσουσι Lucas adiecit. Quae denique v. 19. leguntur, Alexandrini, textum Hebraicum pressius secuti, reddiderunt: καὶ δώσω τέρατα ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, αἷμα κ. τ. λ. De loco Ioelis cf. *Tychsenii* illustratio vaticinii Ioelis c. 3. Gotting. 1788. 4. *Eckermani Theolog. Beyträge* St. 2. p. 94. *Justi, Joel neu übersetzt u. erläutert* Lips. 1792. et *Rosenmülleri* Scholia P. 7. Vol. 1. Lips. 1812. Continet locus Ioelis regni Messiani descriptionem poeticam. Postquam nimirum propheta vastationem terrae per locustarum agmina deplorauit, et populares suos cohortatus est, vt poenitentiam agerent, iis ad meliorem frugem reuersis promittit fertilitatem terrae et feliciora tempora 2, 18 ss. atque

huic promiſſioni annectit deſcriptionem aetatis aureae, temporis Meſſiani c. 3, 1 ſqq. Prophetae V. T. cum tempus illud deſcribebant, verba etiam faciebant de vindicta, quam Deus illo ipſo tempore ſumturus eſſet de Iudaeorum hoſtibus. Hinc Ioel quoque c. 3, 3. 4. memorat victorias de hoſtibus reportandas, initia regni Meſſiani praegreſſuras, atque de his victoriis vberius et copioſius c. 4. agit. Paucis tantum verbis earum c. 3. mentionem facit, nec ab iis dicendi initium capit, ſed lectores in mediam rem rapit, loquitur de regno Meſſiano iam florente, atque regni illius ciues deſcribit tanquam homines rerum diuinarum cognitione eximia praeditos, religionis ac pietatis ſtudio flagrantes ardentiſſimo, Deoque coniunctiſſimos. Petrus qui hunc Ioelis locum in rem ſuam transtulit, eum propterea laudauit, vt oſtenderet Iudaeis qui conuenerant, *ea quae vidiſſent et audiuiſſent* coll. v. 33., ſacrum illum furorem quo correpti ſectatores Ieſu Meſſiae linguis peregrinis precati eſſent, fiduciam qua praediti conſpicerentur (καὶ ἐπλήσθησαν ἅπαντες πνεύματος ἁγίȣ, καὶ ἐλάλȣν τὸν λόγον τȣ̃ Θεȣ̃ μετὰ παῤῥησίας 4, 31.) pietatis ſenſus, quos verbis expreſſiſſent, laeta rerum futurarum auguria, haec omnia a vis diuinae efficacitate deriuanda eſſe. *Hoc illud ipſum eſt quod Ioel propheta cecinit*, ἀλλὰ τȣ̃τό ἐςὶ τὸ εἰρημένον κ. τ. λ. nunc euentu comprobantur, quae Ioel de temporibus Meſſianis praedixit, quae nunc vidiſtis et audiuiſtis ſunt quaſi proluſio eorum quae iam euenient, inſtituetur regnum Meſſianum, vera religio longe lateque propagabitur, feruent animi pietatis ſtudio, Meſſiae aduerſarii poenas luent, cultores vero eius felices erunt. καὶ ἔςαι ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις] *vltima aetate* i. temporibus Meſſiae. ἔςαι ex Hebraiſmo redundat v. *Glaſſii* Philol. S. p. 336. ed. *Dath. Vorſtius* de Hebraiſmm. N. T. p. 605 ſq. ed. *Fiſch.* Formula ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις in verſione Alexandrina reſpondet Hebraicae formulae באחרית הימים atque his vocibus proprie *futura tempora* ſignificantur, vt adeo reddendae ſint: *tempore futuro, olim, aliquando* v.

Gen. 49, 1. Ief. 2, 2. Sed h. l. cum fermo fit de temporibus Meffiae, ἔσχαται ἡμέραι funt *vltima tempora.* Iudaei enim qui fperarent Meffiam prorfus aliam faciem orbi inducturum, et finem impofiturum effe omnibus populi Iudaici aerumnis et afflictationibus, tempora Meffiana nominabant, *extrema*, *vltima* vid. ad Matth. c. 24. p. 644. et *Heinrichfii* Exc. 1. in ep. ad Hebr. p. 225 f. Hic loquendi vfus etiam in aliis locis librorum N. T. et in fcriptis Rabbinorum deprehenditur. v. Hebr. 1, 1. 1 Petr. 1, 20. R. Nachman ad Gen. 49, 1. *Extremum tempus omnium doctorum confenfu funt dies Meffiae.* ἐκχεῶ ἀπὸ τȣ̃ πνεύματός μȣ] *largiter effundam Spiritum meum.* ἐκ τȣ̃ πνεύματος pofitum eft pro τὸ πνεῦμα coll. v. 33. ex Hebraici fermonis confuetudine. Hebraei enim particula מ ita vtuntur, vt accufatiuum efficiat v. *Noldius* Concordd Particc. p. 470 fq. *Tymp.* πνεῦμα Θεȣ̃ indicat *vim diuinam* et *vis diuinae efficientiam et effectus* vid. not. fupra ad v. 4. et Ioh. 14, 17. H. l. formula ἐκχεῶ ἀπὸ τȣ̃ πνεύματός μȣ omnino exprimitur fententia haec: operabor in omnibus hominibus (Luc. 4, 18.), vis diuina fefe in iis efficacem praebebit. Quomodo vero ea efficacem fefe praebitura fit, verba fequentia declarant. Alii verbis ἐκχεῶ κ. τ. λ. notionem iufto arctiorem fubiecerunt, atque ea interpretati funt vel, de plena accurataque Dei cognitione et cogitandi ratione huic cognitioni confentanea; vel, de pietatis ftudio ardentiffimo. Ἐκχέειν vt שָׁפַךְ Ioel l. l. Hof. 5, 10. Zeph. 3, 8. per translationem adhibetur de omnibus rebus quae largiter et abunde praebentur v. Tit. 3, 16. Sir. 15, 11. ἐξέχεεν ἐπ᾽ αὐτȣ̀ς τὸ ἔλεος αὐτȣ̃. add. 16, 11. 18, 11. Schol. min. ad Homer. Il. ε, 618. ἔχευον· δαψιλῶς ἔπεμψαν, ἐπέχυον ἀθρόως· ἡ μεταφορὰ ἀπὸ τῶν ὑγρῶν. Virg. Georg. 2, 460. *fundit humo facilem victum iuftiffima tellus.* πάντες intelliguntur ciues regni Meffiani, fine discrimine omnes. καὶ προφητεύσȣσιν οἱ υἱοὶ ὑμῶν κ. τ. λ.] *vt filii veftri et filiae afflatu diuino loquantur, iuuenes veftri vifa et feniores fomnia habeant.* προφητεύειν quod alii explicant: *laudes*

diuinas carminibus celebrare (de quo significatu vid. not. ad Luc. 1, 67.) alii, *euenta futura praedicere*, rectius latiori ſenſu h. l. ſumitur, ita, vt ſit, *afflatu diuino loqui*, *prophetarum more res ſacras eloqui*, v. *Schleusneri* Lex. ſub v. προφητεύειν n. 5. *Koppii* Exc. 3. in ep. ad Epheſ. p. 151 ſq. *Dahl Amos neu überſetzt u. erläutert* ad 2, 11. p. 100 ſq. ὁράσεις ὄψονται, ἐνύπνια ἐνυπνιασθήσονται reſpiciuntur his verbis viſiones et ſomnia, quibus Deus prophetis voluntatem ſuam pateſeciſſe legitur, et ſenſus horum verborum eſt: Deus eos vt olim prophetas vario modo monebit, edocebit, familiaritate ſua eos dignabitur v. *Tychſenius* ap. *Roſenmüllerum* ad Ioelis l. l. Prophetae Hebraeorum rerum diuinarum ſcientia, pietatisque ſtudio acri et perpetuo eminebant, et miniſtri ac familiares Iouae credebantur, hoc ſenſu etiam Abrahamus dicitur נביא Gen. 20, 7. Memoratur porro haud vno in loco librorum ſacrorum tanquam ſingulare fauoris diuini documentum, quod variis temporibus Deus prophetas nonnullos, voluntatis ſuae interpretes excitarit. Quae ſi quis apud animum ſuum reputet, videbit ineſſe verbis huius verſus ſententiam hanc: illa aetate aurea non aliquot tantum prophetae exiſtent, non aliquot tantum Deus accuratius edocebit, ſed omnes, vt olim prophetae, rerum diuinarum ſcientia excellent, pietatis ac ſanctitatis ſtudio ardentiſſimo flagrabunt, Deoque coniunctiſſimi erunt. ὁράσεις viſiones quae vigilantibus contingunt vid. ad Matth. c. 4. p. 102. ἐνύπνια viſiones nocturnae. 18. *Quin etiam ſuper ſeruos meos et ſeruas effundam Spiritum meum.* Poeta per ſingula deſcendit, ſenes, iuuenes, ſerui, ſeruae ſunt diſtributio poetica, nec adeo per ſeruos et ſeruas, vt interpretes haud pauci ſtatuunt, cultores Dei cuiusuis ſexus notantur, imo ſignificatur ſeruile genus hominum, ſed ſerui *mei*, ſeruae *meae* ſunt vel, me colentes, vel mihi cari, carae; etiam hoc hominum genus mihi carum erit. καί γε *quin etiam*, vt ap. Ael. H. V. 1, 14. al.

19. 20. Triftia vero tempora, illa laetiora, auream illam aetatem praecedent. Prodigia, v. 19. et 20. memorata, ad ornatum pertinent, eorumque ideo mentio facta eft, quoniam per τὴν ἡμέραν τȣ κυρίȣ fignificatur tempus cum maxime calamitofum. Erat enim communis Hebraeorum, Graecorum Romanorumque opinio eiusmodi prodigiis, qualia hoc loco commemorantur, calamitates publicas, ciuitatumque interitus portendi, hinc etiam terrae motus, obfcurationes folis et lunae, poetis Hebraeorum aliarumue gentium, folennes imagines funt temporis maxime calamitofi v. Amos 8, 9. Ief. 13, 10 fs. 34, 4. Lucan. Pharfal. 1, 524. portenta enumerans, quae bellum ciuile praefagiuerant, canit: — *Superique minaces Prodigiis terras implerunt, aethera, pontum. Ignota obfcurae viderunt fidera noctes, Ardentemque polum flammis, coeloque volantes Obliquas per inane faces, crinemque timendi Sideris, et terris mutantem regna cometen. Fulgura fallaci micuerunt crebra fereno Et varias ignis denfo dedit aere formas.* add. Liuius Hift. 22, 1. Virg. Georg. 1, 463. vid. not. ad Matth. 24, 29. Luc. 21, 25. ἀτμὶς καπνȣ *vapor fumi* i. e. fumus denfiffimus. In verbis: αἷμα, πῦρ, ἀτμίδα καπνȣ *Limborchius*, *Bengelius*, *Morus*, *Rofenmüllerus*, *Heinrichfius*, *Stolzius*, alii, cogitant de bellis, caedibus et incendiis. Sed Ioelis l. l. et h. l. fermo eft de prodigiis, quae tempus calamitofum, tempus vindictae diuinae praefagiunt. Rectius igitur per *ignem* intelliguntur meteora ignita, corpora fulphurea et inflammabilia, quae ardere et lucere folent; per *fumum*, craffi et atri vapores, qui e terra efcendunt, et folem lunamque obducunt, vt inde rubicundum (αἷμα) colorem accipiant, quod fieri folet in terrae motu vid. not. ad Matth. l. l. *Harmari Beobachtt. üb. d. Orient* Th. 2. p. 197. Caeterum vel ex hactenus dictis manifeftum et clarum effe arbitramur, Ioelis verba quae v. 19. 20. allata funt, non effe cum nonnullis interpretibus ad ea referenda quae v. 2. et 3. narrata leguntur. πρὶν ἢ ἐλθεῖν τὴν ἡμέραν — ἐπιφανῆ] *antequam venerit magnus*

et insignis domini dies. Vulgo per τὴν ἡμέραν τȣ̃ κυρίȣ intelligunt tempus quo Deus effusurus sit spiritum suum. Plura tamen huic interpretationi obstant. Scilicet ἐπιφανὴς in versione Alexandrina Ioelis l. l. respondet Hebraico נורא h. e. *terribilis, horrendus,* quod Aquila Deut. 10, 21. 2 Sam. 7, 23. Ps. 88, 8. expressit ἐπίφοβος. Sed Alexandrini interpretes hoc ipsum נורא plerisque in locis v. c. Iudd. 13, 6. 1 Par. 17, 21. Ioel 2, 11. Hab. 1, 7. Mal. 1, 14. transtulerunt ἐπιφανὴς h. e. *conspicuus, illustris, insignis, admirationis dignus,* quoniam participium נורא a verbo ראה deriuandum putarunt v. *Fischerus* in Prolusſ. quinque, quibus varii loci libror. diuinor. illustrantur (Lips. 1779. 8.) p. 33. et *Kofodius* Commentar. in Habacuc. (Hauniae 1792. 8.) ad 1, 7. Ioelis l. l. sermo est de tempore quo Deus de hostibus populi sui poenam capturus esset, coll. 4, 2 ss. Itaque interpretibus Alexandrinis ἡμέρα ἐπιφανὴς est dies poenis diuinis insignis, dies quo Deus in Iudaeorum hostes grauiter statuturus, maiestatem suam conspicuam reddet, vt adeo ἡμέρα ἐπιφανὴς quoad sensum reddi possit, *dies terribilis,* atque idem sit quod φοβερός. Iam cum ἡμέρα κυρίȣ in V. et N. T. saepius notet, *tempus vindictae, tempus quo Deus iudex sedebit* v. interpp. ad Hebr. 10, 25. cum ἐπιφανὴς respondeat Hebr. נורא, cum Ioelis l. l. de tempore calamitoso sermo sit; cum h. l. v. 19. memorata fuerint prodigia tempus calamitosum praecessura; cum v. 21. sequatur: πᾶς ὃς ἂν ἐπικαλέσηται τὸ ὄνομα κυρίȣ, σωθήσεται· per τὴν ἡμέραν κυρίȣ τὴν μεγάλην καὶ ἐπιφανῆ *tempus calamitosum,* tempus quo Deus in Iudaeos impios christianae religionis aduersarios grauiter statuturus, eorum impietatem et contumaciam templi vrbisque excidione vlturus sit (Matth. 24.), intelligi debere, ita certum esse arbitramur, vt recte dubitari a nemine vllo pacto posse videatur.

21. καὶ ἔςαι πᾶς — σωθήσεται] *quicunque vero domini nomen inuocauerit, seruabitur.* Vocabulum ὄνομα per-

sonarum nominibus iunctum ex Hebraica ratione redundat vt Act. 3, 16. 9, 14. 1 Tim. 6, 1. 1 Cor. 1, 2. coll. Rom. 10, 12. 2 Tim. 2, 22. et ἐπικαλεῖσθαι τὸν κύριον notat: Deum colere v. Ps. 79, 6. Zach. 13, 9. Ies. 65, 1. h. l. ex mente Petri, Iesum Messiam agnoscere, eiusque doctrinam amplecti vt 1 Cor. 1, 2. σωθήσεται *liberabitur*, a persecutionibus et calamitatibus Iudaeorum vid. not. ad Luc. 21, 28. Matth. 24, 33. 13.

22. Quod Deus in nobis operetur, in nobis vis diuina se efficacem praebeat, atque Ioelis effatum iam euentum habeat, debemus Iesu Messiae, quem vos in crucem egistis, quem vero Deus in vitam reuocauit, cuius ope Spiritus S. effusus est v. Luc. 24, 49. Ioh. 14, 16. 26. 15, 26. coll. infra v. 33. Hoc est reliquae orationis Petrinae partis argumentum. Id vero pertractauit hunc in modum: Iesum, quem vos in crucem egistis, Deus in vitam reuocauit, fieri non poterat, vt morti obnoxius teneretur v. 22 — 24. nam in Deo spem suam reponebat, et Messias erat. Hanc vero sententiam Petrus ita exornauit, vt laudarit Dauidis verba Ps. 16, 8 ss. eaque ad Iesum retulerit v. 25 sqq. Tum v. 33. pergit: hic ergo Iesus, quem Deus in vitam reuocatum ad summam dignitatem euexit, tribuit nobis Spiritum S., de eo valent verba Ps. 110. quae ipsi ad Messiam referre soletis v. 34. 35. persuasum ergo vobis sit, Iesum in crucem actum, esse Messiam v. 36. Ἰσραηλῖται nomen honoris, quo gloriabantur Iudaei v. 2 Cor. 11, 22. ab *Israele* vero, non a *Iacobo* nomen ducebant, quia illud a Deo ipso traditum Iacobo dicitur Gen. 32, 28. vt esset gratiae diuinae symbolum v. *Koppius* ad Rom. 9, 4. De voce Ναζωραῖος *Nazaraeus* v. not. ad Matth. 2, 23. Petrum nominasse Iesum *Nazaraeum*, quod Iudaei eum per contemtum ita nominare consueuerint, v. Matth. 27, 71. coll. Ioh. 1, 47. Act. 24, 5. *Beza*, *Heumanus*, *Wetstenius*, *Heinrichsius*, alii, contendunt. Ego vero ad eorum partes accedo, qui statuunt, Iesum a Petro propterea dictum

esse Nazaraeum, quod hoc nomine notus esset, vt Marc. 16, 6. Ioh. 15, 5. Act. 3, 6. 10, 38. vid. not. ad Ioh. 1, 45. 19, 19. ἄνδρα ἀπὸ τȣ̃ Θεȣ̃ ἀποδεδειγμένον — οἴδατε] *virum a Deo inter vos comprobatum multis ac variis insignibus factis, quae Deus per eum inter vos edidit, vt ipsi nostis.* Post Θεȣ̃ *Kypkius*, *Heinrichsius* al. interpungunt, et subintelligunt ὄντα *virum diuinitus missum*; cuius tamen supplementi nulla idonea ratio apparet, imo quae sequuntur: οἷς ἐποίησεν δὲ αὐτȣ̃ ὁ Θεὸς, satis dilucide docent, verba: ἀπὸ τȣ̃ Θεȣ̃ ἀποδεδειγμένος coniungenda esse; sed ἀπὸ τȣ̃ Θεȣ̃ positum est pro ὑπὸ τȣ̃ Θεȣ̃, quae duae praepositiones frequenter inter se permutantur, vt Iac. 1, 13. ὅτι ἀπὸ τȣ̃ Θεȣ̃ πειράζομαι. Ioseph. Ant. 7, 14. 5. ἵνα γνῷ πᾶς ὁ λαὸς ἀποδεδειγμένον αὐτὸν ἀπὸ τȣ̃ πατρὸς βασιλέα. vid. nos ad Matth. 11, 19. Obss. Miscell. Vol. 3. p. 427. Vol. 6. p. 298. *Dorvillius* ad Charito. p. 548. *Reizius* ad Lucian. de Gymnas. c. 20. et *Loesnerus* ad h. l. Verbum ἀποδείκνυμι, de cuius notionibus variis vid. *Krebsius* et *Loesnerus* ad h. l. inter alia notat: *probo*, *comprobo*, *demonstro*, *euinco*, vt 25, 7. Xen. de rep. Athen. 1, 1. τȣ̃το ἀποδείξω *hoc demonstrabo.* Haec significatio huic loco conuenientissima est, atque adeo verbis ἀνὴρ ἀποδεδειγμένος εἰς ὑμᾶς κ. τ. λ. significatur *vir, a Deo multis et variis miraculis comprobatus*, *approbatus* (Vulg.) *von Gott beglaubigt*, doctor diuinus, Messias Hebr. 2, 4. ἐπιμαρτυρȣ̃ντος τȣ̃ Θεȣ̃. Iesus ipse quoque prouocabat ad opera sua, insignia sua facta, ita, vt ex iis apparere declararet, se esse legatum diuinum, Messiam v. Ioh. 10, 37. add. Ioh. 5, 36. vbi v. not. δυνάμεις, τέρατα, σημεῖα, sunt vocabula idem valentia, coniuncta, vt indicarentur multa et varii generis insignia facta, vt Ioh. 4, 48. al. οἷς ἐποίησε pro ἃ ἐποίησε vid. ad Marc. 7, 13. Ioh. 4, 39. ἐν μέσῳ ὑμῶν est simpliciter, *inter vos* v. ad Luc. 2, 46.

23. τȣ̃τον τῇ ὡρισμένῃ — λαβόντες] *hunc certo Dei consilio ac decreto vobis concessum.* ὁρίζειν *definire*, *constituere*,

decernere. Hesychius: ὁρίζει, ἵστησιν, ὅρον δίδωσι, κρίνει. v. Act. 10, 42. Herodi. 1, 6. 16. 6, 7. 11. 1, 10. 11. et *Elsnerus* ad h. l. Itaque τῇ ὡρισμένῃ βȣλῇ est, *definito, certo, immutabili Dei consilio.* Luc. 22, 22. ὁ μὲν υἱὸς τȣ ἀνθρώπȣ πορεύεται κατὰ τὸ ὡρισμένον *propterea quod definitum est* s. *ex decreto, voluntate Dei.* Vocabula βȣλὴ et πρόγνωσις sunt synonyma. πρόγνωσις nonnulli explicant: *praescientia*, sed vt probe notauit *Krebsius*, orationis series postulat, vt *decretum, consilium* (1 Petr. 1, 2.) reddamus. Nam quod Iudaei et Romani impune vim et crudelitatem in Christum exercere potuerint, id non tam a *praescientia*, quam *decreto diuino* pendebat. Hanc vero significationem vocabuli πρόγνωσις non solum vsus loquendi Hebraeorum, sed etiam Graecorum confirmat. Hebraei enim verbo ידע et Graeci verbo γνῶναι eo significatu vtuntur, vt per metonymiam caussae pro effectu notet: *decernere, constituere*, Herodi. 7, 3. 4. εὐτυχῶς μᾶλλον γνόντες scl. τȣτο *feliciter magis ita statuentes, quam prudenter.* Philo in Flacc. p. 966. B. ἐγνωκὼς ἀνθρώπȣ κατηγορεῖν *cum hominem accusare decreueris.* Lib. 1. d. vit. Mos. p. 636. E. μετὰ τὴν μάχην ταύτην ἔγνω δεῖν τὴν χῶραν — κατασκέψασθαι *post proelium decreuit ad inspiciendam terram — mittendos esse.* v. *Barnesius* ad Eurip. Dan. v. 43. *Elsnerus* et *Loesnerus* ad h. l. Caeterum his ipsis verbis: τȣτον τῇ ὡρισμένῃ κ. τ. λ. tacite respondet Petrus obiectioni Iudaeorum, quos offenderet mors Iesu in cruce perpessa. Opponere ei poterant: si Iesus Messias fuit, quomodo in crucem agi potuit? cur Deus eum non tuitus est? respondet Apostolus: Iudaei Iesum Messiam non ita tractare potuissent, nisi Deus hoc concessisset, e voluntate Dei mortem subiit. ἔκδοτος dicitur omnino *is, qui traditur*, nominatim, *qui hostibus et aduersariis exposcentibus, ad supplicium, vtque de eo pro arbitrio statuant, traditur*, et ἔκδοτον λαμβάνειν τινὰ est, *accipere aliquem*, vel *proditum ab altero*, vel *vllo modo deprehensum, in suam potestatem.* Hesychius: ἔκδοτος, προδεδομένος, ἀποδεδομένος. Sic in hist. Beli v. 26. rex dici-

tur Belum Danieli dediſſe ἔκδοτον h. e. vt cum illo pro lubitu ageret, verba ſunt: ἔδωκε τὸν Βῆλ ἔκδοτον τῷ Δανιὴλ, vbi ἔκδοτον δȣ̃ναι id. qd. ſimplex ἐκδιδόναι (Herodo. 9, 86. Philo Lib. 2. Alleg. p. 97. A.). Palaephat. f. 41. nolebat Admetus Acaſto Alceſtin ἔκδοτον ἐξαιτȣμένῳ δȣ̃ναι *expoſcenti tradere.* Ioſeph. Ant. 6, 13. 9. Σάκλος γνωρίσας τὴν Δαυΐδȣ φωνὴν, καὶ μαθὼν ὅτι λαβὼν αὐτὸν ἔκδοτον ὑπὸ τȣ̃ ὕπνȣ, καὶ τῆς τῶν φυλαττόντων ἀμελείας οὐκ ἀπέκτεινεν *Saulus, agnita voce Dauidis, quod cum eum a ſomno, et neglegentia cuſtodum proditum, in ſuam poteſtatem accepiſſet, non tamen occiderit.* B. I. 3, 7, 31. Θεός τὸν τῆς πόλεως λαὸν — πρὸς ἀπώλειαν ἔκδοτον φονεῦσιν ἐχθροῖς παρέϛησεν *Deus vniuerſum populum ad interitum dedidit hoſtibus caedium auidiſſimis.* Exempla plura alia congeſſerunt *Raphelius* Obſſ. Polybb. *Elsnerus, Kypkius, Krebſius, Münthius, Loesnerus* ad h. l. In verbis autem ἔκδοτον λαβόντες διὰ χειρῶν κ. τ. λ. conſtruendis et explicandis interpretes magnopere variant. *Limborchius* et *Wolfius* ἔκδοτον λαβόντες ad Deum referunt, cuius conſilio id factum dicatur, qui quaſi Chriſtum Iudaeis tradiderit. Durius. Referenda potius ſunt haec verba ad Iudam proditorem; acceperunt Iudaei Ieſum a Iuda *traditum, proditum,* ἔκδοτον. Alii poſt ἔκδοτον diſtinguunt, et λαβόντες cum verbis quae ſequuntur coniungunt hoc ſenſu: *hunc certo Dei decreto traditum vobis, per manus impias* (Iudae proditoris) *accepiſtis.* Ita vero languida et frigida exiſtit oratio, praeterea etiam vſus loquendi flagitat, vt verba ἔκδοτον λαβόντες coniungantur. *Beza* et *Caſaubonus,* ſine idonea ratione, διὰ χειρῶν ἀνόμων cum verbo ἀνείλετε conſtruunt, *manibus ſceleratis vos Iudaei cruci affixum interimiſtis,* cum qui interficiendum curet, perinde reus ſit, ac ſi ſua manu interfeciſſet. Plerique tamen interpretes, vt *Grotius, Limborchius, Wolfius, Heumanus, Roſenmüllerus* etc. διὰ χειρῶν ἀνόμων ad Pilatum et milites Romanos referunt, quorum ſententiae ſubſcribere nullus dubito. Etenim *gentiles* κατ' ἐξοχὴν dicuntur ἄνομοι, *qui legem Moſaicam non habent*

νόμον μὴ ἔχοντες (Rom. 2, 12. 14.) vt 1 Cor. 9, 21. 1 Macc. 2, 44. Sed pro *διὰ χειρῶν* cum pluribus et optimis libris legendum eſt *διὰ χειρός*, vulgaris lectio e gloſſemate extitit, *διὰ χειρὸς* autem vt Hebr. ביד ſimpliciter notat, *per*, gentiles. Ad *προσπήξαντες* ſubaudiendum eſt *ϛαυρῷ*. Iam vero verba ſunt conuertenda hunc in modum: *quem certo Dei conſilio ac decreto proditum nacti, per gentiles, qui eum cruci affixerunt, ſuſtuliſtis.* Caeterum non illi quidem manus intulerant Ieſu, qui Petrum audiebant, nec tradiderant gentilibus, maxima pars auditorum Iudaei exteri erant, ſed, vt recte monuerunt interpretes, macula illa omni Iudaeorum genti adhaerebat, hinc Petrus dicebat: *ἔκδοτον λαβόντες ἀνείλετε.*

24. *Quem Deus ab inferis excitauit, ſolutis mortis vinculis, quippe cum fieri non poſſet, vt ab ipſa vinceretur,* vt morte perpetua captus teneretur. Pro *θανάτε* in aliis libris legitur *ᾅδε*, probantibus *Millio* in Prolegg. §. 285. et 438. *Deylingio* Obſſ. Sacr. P. 3. c. 3. p. 267. atque *Griesbachio*, qui *θανάτε* pro interpretamento habent. Senſus idem manet, ſiue *θανάτε* legas ſiue *ᾅδε*, cum *ᾅδης* ſaepius apud Graecos *mortem ipſam* deſignet v. *Deylingius* l. l. Verum cum vulgaris lectio plurium optimorumque codicum auctoritate confirmetur, ea omnino retinenda eſt, altera lectio *ᾅδε* e v. 27. et Pſ. 18, 6. vbi *ὠδῖνες τε ᾅδε* memorantur, in hunc locum migraſſe videtur. Vocabulum autem *ὠδῖνες* quod in verſione ſeptuagintauirali Hebr. חֲבָלִים reſpondet, proprie adhibetur de doloribus puerperae 1 Theſſ. 5, 3. deinde vero etiam vſurpatur de doloribus acerbis et grauibus quibuscunque, et de calamitatibus atrocibus v. not. ad Matth. 24, 8. Verba quoque quae h. l. leguntur *λύειν* et *κρατεῖσθαι*, vt omnino verba conſtringendi ab Hebraeis et Graecis de doloribus frequentantur Iob. 39, 2. *ὠδῖνας δὲ αὐτῶν ἔλυσας dolores partus ſoluiſti.* Lycophron. v. 1198. *σφε ὠδῖνας ἐξέλυσε ſe dolore partus exſoluit.* Aelian. H. A. 12, 5. *τὰς τῶν ὠδίνων λῦσαι δεσμὰς*

partus dolorum vincula soluisse. Mich. 4, 9. κατεκράτησάν σε ὠδῖνες ὡς τικτούσης *tenuerunt te dolores tanquam parturientis.* add. Luc. 13, 16. Hinc haud pauci interpretes verba ὠδῖνας θανάτου h. l. verterunt, *mortis dolores.* Cum vero mors finem cruciatibus Christi attulerit, quaesitum est, qua ratione dici possit, eum solutis *mortis doloribus* resurrexisse? Qua quidem ex difficultate vt sese exsoluerent interpretes, varias vias ingressi sunt. Ac *Beza* quidem ὠδῖνας θανάτου ex Hebraeorum loquendi consuetudine explicanda censet, vt significetur mors dolorum corporis et cruciatus animi plena, θάνατος ὠδινηρός, sicuti Matth. 24, 15. τὸ βδέλυγμα ἐρημώσεως sit idem quod ἐρήμωσις βδελυκτὴ *desolatio horrenda.* Rom. 7, 24. σῶμα τοῦ θανάτου id. qd. θνητόν. Et quamuis corpus, inquit *Beza*, in sepulcro iacens, omnis doloris atque adeo omnis sensus expers esset (cum vere ac certo Christus mortuus sit), tamen cum mors ipsa nihil aliud esse videretur, quam ipsorum cruciatuum ac dolorum quasi victoria ac plenum imperium, Christus merito dicitur tum demum dolores istos letales ac mortiferos superasse (οὐκ ἦν δυνατὸν κρατεῖσθαι αὐτὸν ὑπ' αὐτοῦ), cum mortuus mortem vicit, vt in aeternum cum suis Deo viuat. Sed recte contra monuerunt *Deylingius*, alii, nullum fuisse amplius dolorem in morte ex qua Christus resuscitatus sit, mortem enim, exantlato crucis supplicio, omnium laborum finem fuisse. *Kypkius* intellegit dolores mortem antecedentes, exquisitissimos Christi cruciatus, quos et anima et corpore subierat. At enimuero sermo hoc loco est de statu ac tempore inter mortem Christi in crucem acti eiusque resuscitationem intermedio, et satis ieiuna, hac interpretatione admissa, sententia procedit. Praeterea explicationes alias longius petitas et contortas, quas qui nosse cupit, adeat *Wolfium* in Curis ad h. l. et *Deylingium* l. l. Praeferenda est haud dubie sententia *Hackspanii* in notis philologg. ad Matth. 13, 32. *Deylingii*, *Heumani*, *Fischeri* ad *Leusden.* de Hebraismm. N. T. p. 53. *Storrii* in Obss. ad Analog. et Synt.

Hebr. p. 50. *Schleusneri* in Lex. h. v. *Boltenii*, aliorumque, qui per τὰς ὠδῖνας τȣ͂ θανάτȣ *vincula mortis* intelligenda esse statuunt, cum verba λύειν et κρατεῖσθαι proprie de vinculis adhibeantur, et haec interpretatio orationis seriei conuenientissima sit. Hoc quidem significatu vocabulum ὠδῖνες nusquam in libris scriptorum Graecorum comparet, sed referri debet in numerum eorum vocabulorum Graecorum, quibus noua et inusitata potestas tributa est ab interpretibus Alexandrinis, admonitu vsus vocabulorum Hebraicorum. Scilicet Hebraicum vocabulum חֲבָלִים notat *dolores*, vt Ies. 13, 8. Ier. 49, 24. vbi LXX habent ὠδῖνες. Sed hoc ipsum nomen Hebraicum significat etiam *funes*, *vincula*, et haec est princeps ac propria huius nominis notio. Alexandrini autem interpretes iis in locis, in quibus nomen חבלים hoc significatu occurrit, illud expresserunt modo σχοινία *funes*, modo ὠδῖνες. Nempe Ps. 119, 61. verba חֶבְלֵי רְשָׁעִים transtulerunt σχοινία (funes) ἁμαρτωλῶν, sed Ps. 18, 5. חֶבְלֵי מָוֶת *vincula mortis* et v. 6. חֶבְלֵי שְׁאוֹל *vincula inferni*, conuerterunt: ὠδῖνες θανάτȣ et ὠδῖνες ᾅδȣ, legitur autem ibi in altero membro v. 6. מוֹקְשֵׁי מָוֶת *funes mortis*, quae verba iidem interpretes reddiderunt παγίδες θανάτȣ. Sic quoque Ps. 116, 3. חבלי מות et 2 Sam. 22, 6. חבלי שאול expresserunt ὠδῖνες θανάτȣ. Solebant autem Hebraei mortem comparare cum venatore retia tendente hominesque captante v. Ps. 91, 3. haec eadem imago etiam locis hactenus laudatis et loco nostro inest. Petrus igitur locos illos V. T. respiciens vsus erat verbis חבלי מות, Lucas autem secutus versionem Alexandrinam scripsit ὠδῖνας θανάτȣ, ita tamen, vt ipse quoque *vincula mortis* intelligeret. Hoc sensu etiam Syrus interpres vocabulum ὠδῖνας h. l. cepit, vertit enim ܚܒܠܐ (*chablo*), qua eadem voce Ioh. 2, 15. expressit φραγέλλιον et Act. 27, 32. σχοινία. Itaque verba λύσας κ. τ. λ. reddi debent: *solutis vinculis quibus mors eum impeditum tenebat*, et intelligenda sunt de statu mortis, in quo Christus per

triduum mansit, quasi vinculis constrictus. καθότι οὐκ ἦν δυνατὸν κ. τ. λ.] *fieri non poterat, vt morte teneretur*, talem enim Dei cultorem (τὸν ὅσιόν σου v. 27.) qualis Iesus erat, eundemque Messiam v. 31. spes sua in Deo reposita, se ab eo in vitam reuocatum iri, fallere non poterat v. 27. valent de eo quae Dauides cecinit Ps. 16, 8 sqq. προωρώμην κ. τ. λ. v. 25. Alii verba explicant: euentum enim habere debebant vaticinia V. T. de Christi in vitam reuocatione, quale extat Ps. 16, 8 sqq. κρατεῖν dicuntur Graecis superiores in quocunque certamine, vt docuit *Perizonius* ad Ael. H. V. 2, 4. 5. Suidas: κρατεῖν, νικᾷν.

25. Diuersae sunt interpretum de argumento Ps. 16. a Petro allati sententiae. Plerique Messiam ibi loquentem induci existimant, qui in afflictionibus, quibus vrgeatur, fiduciam suam in Deo repositam declaret, deinde v. 4. 5. se Iouae sacerdotem esse profiteatur, ac denique a Deo se in vitam reuocatum, corpusque suum a corruptione seruatum iri confidat. Alii contra, Dauidis fata in illo carmine describi contendunt, vt *Rosenmüllerus* in Scholiis ad Ps. 16. *Rupertius* über den 16ten Psalm, in *Eichhornii Allgem. Biblioth. d. bibl. Literat.* B. 6. p. 284 ss. et in Commentatt. theologg. Vol. 1. p. 109 ss. Vol. 2. p. 199 sqq. Qui priorem interpretandi rationem sequuntur, Petrum h. l. et Paulum infra 13, 16 sqq. Psalmi verba tanquam vaticinium proprie sic dictum laudasse statuunt. Sed carmen illud non de Messia agere sat euidenter demonstrarunt viri docti quos paulo ante laudauimus. Haec enim interpretatio non respondet notioni Messiae, quam sibi antiquiores Iudaei informabant, qui Messiam cogitabant regem potentissimum, qui hostes Iudaeorum omnes debellaturus esset, et haec ipsa Messiae notio haud dubie post Dauidis mortem exornata est v. *Ziegler über Beweise fürs Christenthum u. Ursprung der Ideen vom Messias* in *Henckii Magazin für Religionsphilosophie etc.* B. 1. St. 1. p. 65 sqq. Seriori demum aetate Iudaei Messiam sibi cogitabant prophe-

tam, pontificem v. not. ad Ioh. 1, 29. p. 146. erantque inter Iudaeos sapientiores, qui existimarent, Messiam quo populum expiaret, moriturum, in vitam tamen rediturum esse vid. not. ad Matth. 20, 28. Luc. 23, 42. Multa praeterea in hoc Psalmo occurrunt, quae nonnisi contorte ad Messiam referri possint v. *Rupertius* l. l. Itaque Petrus et Paulus Psalmi locum accommodarunt, et sublimiori sensu ad Christum retulerunt v. *Behnius üb. die Lehrart Jesu u. seiner Apostel* Lübeck 1791. *Eichhornii Allg. Biblioth.* B. 2. p. 947 ss. B. 3. p. 920. et *Eckermanus.* in *Theologisch. Beyträgen* St. 2. p. 101 sqq. add. not. ad Matth. 1, 23. Quaesiuerunt porro interpretes, num Iudaei quoque Petri tempore Psalmi verba ad Messiam retulerint? Qui hanc sententiam tuentur, statuunt Petrum ostendere voluisse, quae Psalmi l. l. ipsi Iudaei de Messia dicta censerent, euentum habuisse in Iesu Messia. His vero ita statuentibus recte opponi potest: si Iudaei ipsi Psalmum de Messia explicuissent, non opus fuisset, vt Petrus pluribus demonstraret, sublimiori sensu illa verba de Messia esse capienda; nec vulgus Iudaeorum illa aetate credebat, Messiam moriturum esse v. ad Matth. 20, 28. Itaque Petrus qui ad Messiam, quem Iesum esse profitetur v. 32., Psalmi verba transtulit, non secutus est vulgarem carmen illud interpretandi rationem. Ita quoque iudicauit *Schoettgenius* in Horis Hebrr. ad h. l. Ex Iudaeis, inquit, nemo, quod sciam, hunc Psalmum 16. de Messia exposuit. Δαβὶδ γὰρ λέγει εἰς αὐτὸν] *Dauides enim de eo cecinit.* Potuisset Petrus dicere, Iesus Messias erat, adeoque confidebat et certo confidere poterat, se a Deo in vitam reuocatum iri, nec eum spes in Deo sita fefellit; sed quo fortius feriret auditorum animos, vtebatur verbis e Psalmo 16. depromtis. v. not. ad Matth. 1, 22. p. 411. Praepositio εἰς h. l. vt saepius, ita adhibetur, vt significet *de*, et obtineat vim praepositionis περὶ Diod. Sic. 11, 50. εἰς οὐδὲν ἕτερον ἢ τὸ παρὸν λέγειν· vbi v. *Wesselingius.* Pausan. 5, 22. τοιαῦτα δὴ ἕτερα ᾖσε Πίνδαρος ἐς Θήβην τε καὶ ἐς Δία. Sic quoque

Hebraei vtuntur particula אל v. Iob. 42, 8. Ez. 21, 33. cf. *Glassius* Philol. S. p. 456. *Elsnerus* et *Kypkius* ad h. l. Formulam λέγειν εἰς τινα τὶ in N. T. etiam ita vſurpari, vt notet, verbis vti, quae non proprie quidem de aliquo agant, ſed ad illum accommodari poſſint, planiſſime docet locus Eph. 5, 32. ab *Eckermanno* allatus, vbi verba ſunt: ἐγὼ δὲ λέγω εἰς Χριςὸν καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν, eamque hoc ſenſu etiam noſtro loco capiendam eſſe, ex iis quae hactenus a nobis diſputata ſunt, et omni orationis ſerie ſat luculenter apparere arbitramur. Ineſt ergo verbis ſententia haec: valent de Chriſto ſenſu ſublimiori, quae proprio ſenſu de Dauide Pſ. l. l. dicta ſunt. προωρώμην τὸν κύριον ἐνώπιόν μȣ διὰ παντὸς] *ſemper Deum ob oculos habeo* h. e. grata benignae opis diuinae memoria ſemper animo meo obuerſatur, praeceſſit enim Pſ. 16, 7. *gratias Deo ago qui mihi conſuluit.* ὅτι ἐκ δεξιῶν ȣ. τ. λ.] *nam a dextra mihi eſt* i. me adiuuat, *ne commouear.* Locutio ἐκ δεξιῶν μȣ ἐςὶ deſumta eſt a iudiciis et foro, vbi amici, παράκλητοι (v. ad Ioh. 14, 16.) ad dextram eius qui in ius vocatus erat ſtabant v. Pſ. 109, 31. Pro ἵνα μὴ σαλευθῶ in textu Hebraico legitur: בל אמוט *non vacillabo.* Verbum מוט frequentatur in libris V. T. de iis, qui in diſcrimen aliquod ſiue periculum adducuntur, atque haud raro idem eſt quod נפל *cadere*, vt antecedens poſitum ſit pro conſeq. et tropice notet: *interire*, *calamitatibus ſuccumbere*, *ab hoſtibus vinci*, vt Pſ. 13, 5. 38, 17. coll. v. 13. Pſ. 46, 6. et Pſ. 16, 8. Eodem fere modo etiam h. l. adhibitum extat verbum σαλευθῶ *ne cadam*, *vt interire non poſſim.* Proprie autem σαλεύειν vſurpatur de nauibus, quae fluctuum ventorumque vi huc illuc iactantur, Moſchopulus: σαλεύειν κυρίως ἐπὶ νηὸς λέγεται, ὅταν ἐπ' ἀγκύρας κινῆται, καὶ ἀςαθῆς ὑπὸ τῶν κυμάτων ταράττομένη. add. Pollux 1, 114. hinc transfertur ad quemuis motum et agitationem, vnde ſaepius occurrit de terrae motu v. τὲς ὁ Pſ. 17, 9. Act. 4, 31. cf. *Boſius*, *Kypkius* ad h. l. *Carpzouius* ad Hebr. 12, 27. *Elsnerus* ad Act. 17, 13. et Hebr. l. l. ad homines

translatum, ponitur de iis, quorum animus metu, curis ac follicitudine perturbatus eft vt 2 Theff. 2, 2. Iudith 12, 15. ἐσαλεύθη ἡ ψυχὴ αὐτȣ. 1 Macc. 6, 8. ἐθαμβήθη καὶ ἐσαλεύθη σφόδρα. v. *Elsnerus* ad 2 Theff. l. l. atque hoc fenfu etiam h. l. nonnulli interpretes verbum accipiendum effe exiftimant, qui adeo vertunt: *ne animum abiiciam in afflictionibus meis.* Sed interpretatio fupra propofita et h. l. et Pf. l. l. orationis feriei conuenientior eft.

26. *Quare animus meus gaudet, et laetatur lingua mea, praeterea etiam corpus meum fecure quiefcet.* διὰ τȣ̃το *propterea*, quoniam tu mihi auxilium praeftas. εὐφράνθη in aliis libris legitur ηὐφράνθη. „Nil intereft fiue fcribatur εὐφράνθη, fiue ηὐφράνθη, quae fcriptio videtur nonnullis accuratior. Verum in talibus non in fermone tantum quotidiano, fed et fcribentes Graeci augmentum omittebant, quia fyllaba natura longa incapax erat augmenti. Propterea fcribebant Attici a v. ἀναλόω imperfectum ἀνάλȣν. Aoriftum ἀνάλωσα, non ἀνήλȣν, ἀνήλωσα, quia fyllaba erat natura fua producta.“ Selecta e fcholis *Valckenarii* p. 360. ἡ καρδία μȣ] Pfalmi loco legitur כְּבוֹדִי quod prop. effet *gloria mea*, ἡ δόξα μȣ, Alexandrini autem interpp. vt Vulg. Arabs habent ἡ γλῶσσά μȣ, videntur ergo legiffe לְשׁוֹנִי *lingua mea laetitiam eloquitur.* Etenim non poffum adftipulari *Bucero* (v. *Rofenmülleri* Scholia ad Pf. l. l.) et *Michaëli* (*Kritifches Collegium über die drey wichtigften Pfalmen von Chrifto, den 16ten, 40ften u. 110ten. Frnf. et Götting.* 1759. 8.) p. 163. fufpicantibus, *linguam* dictam effe כָּבוֹד, quod fit nobilior pars corporis, qua homo maxime beftiis excellat; iis enim in locis, quos ad hanc fignificationem confirmandam attulerunt, Pf. 30, 13. 118, 2. nomen כבוד fatis commode explicari poteft *animus*, quo fignificatu aliis quoque in locis pluribus recurrit v. Gen. 49, 6. Pf. 4, 3. 7, 6. 57, 9. Haec igitur fignificatio etiam hoc Pfalmi loco nomini כָּבוֹד tribuenda eft. Scilicet כָּבוֹד a כבד *grauis fuit*, vt Arab. كَبِدٌ adhibetur de *animo*,

vtpote potiore et digniore hominis parte, atque adeo idem eſt quod נפש v. *Auriuillii* Diſſ. ad Gen. 49, 6. *Michaelis* l. c. et in Supplementis ad Lexx. Hebrr. p. 1199. 1200. Sed Pſ. 16, 9. vocabula לבי (*cor meum*) כבודי (*animus meus*) et בשרי (*corpus meum*, Phil. 1, 20. σῶμα) vim pronominis obtinent, vt ſaepius, adeoque exprimenda ſunt: *ego laetor*, (quae ſententia poetarum Hebraeorum more aliis verbis repetitur) *ego exulto, habitabo* ſiue *quieſcam ſecurus*. Verbum שכן proprie notat: *quieuit* (1 Par. 17, 9.) deinde, *quieuit noctu*, *dormiuit*, tum etiam *habitauit, commoratus eſt*; quare Pſ. l. l. vltima verba reddi poſſunt vel: ego tutus ab omni malo habitabo i. e. omnino, tutus ero, nil mihi mali eueniet, vel: dormiam ſecure, ab omni periculo tutus id. qd. בשלום אשכבה Pſ. 4, 9. Haec vero vltima verba: *corpus meum ſecure quieſcet*, hoc noſtro Lucae locu aliter interpretanda ſunt. Etenim cum Petrus ea transtulerit ad Ieſum, Meſſiam, in vitam reuocatum; in eius oratione vrgendum eſt nomen σὰρξ *corpus*, oppoſitum animo coll. v. 27. 31. Verbum κατασκηνῶν vt Hebr. שכן ſignificat *habitare, commorari*, etiam *quieſcere*, vnde et Iudaei Alexandrini שכן Ez. 17, 23. reddiderunt verbo ἀναπαύεσθαι, et Symmachus Ex. 24, 6. ἐπαναπαύειν. Itaque verba: καὶ ἡ σάρξ μου κ. τ. λ. reddenda ſunt: *corpus meum ſaluum et illaeſum, tutum a putredine commorabitur* ſ. *quieſcet* nempe in ſepulcro, nam ſequitur v. 27. οὐδὲ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν· et v. 31. οὐδὲ ἡ σάρξ αὐτοῦ εἶδε διαφθοράν. Formula ἐπ' ἐλπίδι reſpondet Hebr. לבטח atque notat: *ſecure*, vt Prou. 1, 33. ὁ δὲ ἐμοῦ ἀκούων κατασκηνώσει ἐπ' ἐλπίδι. add. Pſ. 4, 10. Iudd. 18, 7. Ieſ. 32, 9. etc.

27. *Nam non relinques animam meam in orco, nec cultorem tuum putreſcere patieris.* εἰς ᾅδου] ᾅδης Hebr. שאול, *orcus*, locus ſubterraneus, ſedes vmbrarum piarum impiarumque v. not. ad Matth. 16, 18. Luc. 16, 23. εἰς poſitum eſt h. l. pro ἐν, vt ſaepius v. ad Marc. 1, 9. 39. 2, 1. Ioh. 1, 18. 9, 7. 20, 7 ſed εἰς ᾅδου poſitum eſt pro εἰς ᾅδου οἶκον

vel τόπον (i. e. εἰς ᾅδην quod in nonnullis codd. e glossemate legitur) siue ἐν ᾅδου οἴκῳ l. τόπῳ i. e. ἐν ᾅδῃ quae formula Luc. 16, 23. posita deprehenditur. Eadem elliptica dicendi ratione vsus est etiam Xen. Oecon. extr. ὁ Τάνταλος ἐν ᾅδου λέγεται τὸν ἀεὶ χρόνον διατρίβειν, φοβούμενος, μὴ δὶς ἀποθάνῃ· et Diod. Sic. p. 162, A. καταβῆναι εἰς ᾅδου παραδόξως ἐτόλμησε. Exempla plura huius ellipseos congesserunt *Raphelius* in Obss. Xenophh. et *Münthius* ad h. l. οὐδὲ δώσεις *nec permittes;* διδόναι vt Hebr. נָתַן notat etiam *concedere, permittere, sinere, iubere* v. *Krebsius* ad h. l. *Fischerus* ad *Leusden*. de Hebraismm. N. T. p. 58. et nos ad Marc. 10, 26. τὸν ὅσιόν σου *me tuum cultorem*, corpus tui cultoris coll. v. 31. ἰδεῖν vt Hebr. ראה significat quoque *sentire, experiri* v. Ps. 34, 13. 89, 49. 106, 5. ibique LXX sed ἰδεῖν διαφθορὰν est, *corrumpi, putrefieri*, vt ἰδεῖν τὸν θάνατον *videre, experiri mortem* est id. qd. *mori*, de qua loquendi forma Hebraica v. not. ad Luc. 2, 26. Pro vocabulo Hebraico שחת Psalm. 16, 10. Alexandrini Iudaei posuerunt nomen διαφθορὰ, et hanc eandem notionem Petrum quoque, qui Syrochaldaice loquebatur, vocabulo שחת subiecisse, ipsius argumentatio docet; quae notio illi vocabulo seriori aetate tradita est, ea enim nusquam in textu Hebraico occurrit v. *Rosenmülleri* Scholia ad Ps. 16, 10. et not. infra ad 13, 34. Sensus ergo verborum ex mente Petri atque Lucae est: *tu me in vitam reuocabis.* Sed verbis Psalmi 16, 10., quae Petrus ad Christum retulit, alius sensus inest. Scilicet verbum עזב, pro quo h. l. legitur ἐγκαταλείπειν, cum particulam ל comitem habet, denotat: *committere, tradere*, vt Ps. 49, 11. atque adeo verbae לֹא־תַעֲזֹב נַפְשִׁי לִשְׁאוֹל sonant: *non trades me orco.* coll. Ps. 118, 18. Etenim נפש vt לב centies loco pronominis ponitur. Pro חֲסִידְךָ in sing. *cultorem tuum*, *Fischerus* in Prolusſ. de vitiis Lexx. N. T. p. 184 sqq. *Rupertius*, *Rosenmüllerus*, alii, pluralem חֲסִידֶיךָ legendum esse praecipiunt, ita, vt vel pluralem vim singularis obtinere existiment, vel eum reddendum esse putent, *cul-*

tores tuos, qualis ego fum. Sed fingularem Maforethae ponendum iubent, atque hanc lectionem omnes verfiones antiquae tuentur, et plerique codices iidemque probatiffimi exhibent. Recte igitur, meo iudicio, praefertim cum et aliae rationes accedant, maxima pars criticorum atque interpretum lectionem חֲסִידְךָ praeferendam cenfet. Praeceffit nimirum in membro priori נַפְשִׁי, membrorum igitur concinnitas poftulat, vt in pofteriori membro fingularis fequatur. Durior omnino interpretatio exiftit, fiue חסידיך explicetur cultores tuos, fiue pro plurali eminentiae habeatur, et loci qui afferuntur, vbi nomina pluralia pro fingularibus pofita extant, noftro loco non fimiles funt fed valde disfimiles. Neque lectio difficilior eft omnibus in locis verior. v. ad Matth. 23, 25. et *Fifcheri* Proluff. in Palaephat. p. 21 fs. Facile praeterea oftendi poteft, qui factum fit, vt lectio חסידיך in textum irreperet. Nempe a feftinante librarii manu *Iod* non ante, fed poft Daleth fcriptum eft, vt Pf. 17, 7. vbi חסידך pro חסידיך Chald. Syr. et Arabs legerunt, vel illud Iod abundat, et pro matre lectionis habendum eft, quam librarius more Iudaeorum, priusquam puncta adderet, pro Schva pofuit v. *Tychfenius* in *Repertor. für bibl. u. morgenl. Literatur* Th. 1. p. 170 fs. *Koehlerus* ib. Th. 3. p. 83. 84. et *Michaelis Oriental. Biblioth.* Th. 2. p. 237 fqq. Vocabulum שחת a rad. שָׁחַח vel שׁוּחַ *defcendere, immergi*, quod in altero membro legitur, et ab interpretibus Alexandrinis expreffum eft διαφθορὰ proprie notat, *locum depreffiorem*, hinc *foueam*; tum vero etiam vt בור (de qua voce vid. *Rofenmülleri* Scholia ad Pf. 28, 1.) de *fepulcro*, vel *locis fubterraneis*, *orco* adhibetur, vt Pf. 30, 4. (*eduxifti me* מִן־שְׁאוֹל *ex orco*, *vitam mihi feruafti* מִיּוֹרְדֵי־בוֹר *a defcendentibus in foueam* i. in fepulcrum coll. v. 10. vbi legitur: quid lucri ex morte mea, ex me fepulto בְּרִדְתִּי אֶל־שָׁחַת *percipies? num puluis*, corpus in fepulcro in cinerem redactum, *te praedicabit?*) Pf. 49, 10. hinc etiam *interitum* fignificat vt Pf. 55, 24. 103, 4. Iob. 33, 18. Iam Pfalmo 16, 10. more Hebraeorum, eadem fer...

tia bis expreſſa eſt. In priori membro memoratur *locus*, שְׁאוֹל, non committes me orco, parallelifmus membrorum igitur flagitat, vt in altero membro per שחת quoque intelligatur *locus*, atque adeo שחת explicetur de *ſepulcro* ſ. *orco*, *locis ſubterraneis inferorum*. Senſus igitur verborum Dauidis eſt: *longioris vitae vſuram mihi concedes, non ſuccumbam hoſtibus meis.* Nam *videre ſepulcrum* ſ. *orcum* idem valet quod mori. Minus accurate igitur plerique interpretes, cum verſione ſeptuagintauirali, caeterisque verſionibus (excepta Chald. quae habet שׁוּחְתָא *fouea*) vocabulum שחת explicant *corruptio, putredo*.

28. *Viam mihi oſtendis, quae in vitam reducat, ſummaque apud te verſantem laetitia afficies.* In textu Hebraico legitur: תּוֹדִיעֵנִי אֹרַח חַיִּים *doces me viam vitae.* Horum verborum ſenſus eſſe poteſt: oſtendis mihi viam, qua e vitae periculis euadere poſſim, a porta inferorum me reducis (Pſ. 9, 14.) vitam mihi conſeruas v. Pſ. 30, 4. 71, 20. Sic et Prou. 7, 27. *viae inferni* ſunt viae, quae in orcum ducunt. Sed חי vel חיים Hebraeus ſermo etiam ita frequentauit, vt ſignificaret *felicitatem* v. Pſ. 36, 10. 42, 9. Hoſ. 6, 2. Prou. 15, 24.; quam rationem ſecuti N. T. ſcriptores eodem ſenſu vſurparunt vocabulum ζωή v. Luc. 12, 15. 1 Petr. 3, 10. cf. etiam *Rupertius* et *Roſenmüllerus* ad hunc Pſalmi locum; atque haec interpretatio ob membrorum parallelifmum illi priori praeoptanda eſt, vt adeo Dauides his verbis ſententiam expreſſerit hanc: tu me felicem reddis, victoriam de hoſtibus meis reportabo, liberatus calamitatibus, quibus nunc premor, feliciter regnabo. Petri vero orationis conſilio conuenienter haec verba explicanda ſunt: tu mihi vitam reddis, me a mortuis excitas. πληρώσεις με εὐφροσύνης μετὰ τȣ̃ προσώπȣ σȣ] Pſalmi l. l. legitur: שֹׂבַע שְׂמָחוֹת אֶת־פָּנֶיךָ *ſaturatio gaudii* i. e. gaudium maximum *eſt coram facie tua*; ſequitur: *in dextra tua eſt laetitia perpetua.* Verba את־פניך explicant: in cultu, in religione tua (cum pii homines coram Deo ambulare dicantur)

vel, in templo tuo. Verum cum sequatur *laetitia est* בימינך *in dextra tua;* prius illud את־פניך simpliciter reddendum esse videtur *apud te*, vt haec formula, et quae sequitur בימינך idem significent, atque sensus sit: tu es auctor et dator laetitiae, felicitatis summae et perpetuae. Petrus autem, recordatus dictorum Iesu Ioh. 17, 5. coll. infra v. 34. verba ita intelligi volebat: in vitam reuocatus fruar apud te beatitate summa.

29. Iam in Psalmi locum Petrus commentatur, et ostendit, sublimiorem sensum verbis illis inesse, quo admisso, neutiquam ad Dauidem, sed ad Iesum Messiam referenda sint. *Liceat mihi*, inquit, *libere ad vos loqui de Patriarcha Dauide*, etsi Dauides fuerit vir cum maxime pius (ὅσιος) eumque vos vnice admiremini, tamen libere profiteri possum, nemo vestrum negare poterit, eum mortuum, et sepultum, et putredinem expertum esse coll. v. 27. 31. 13, 37. illa igitur Psalmi verba, quae commode quoque intelligi possunt de spe resurrectionis post breuem corporis in sepulcro commorationem, hoc sensu admisso, non ad Dauidem, sed ad Iesum sunt referenda, qui resurrectione sua se Messiam declarauit. v. 13, 35. ἐξὸν scilicet ἔστω *liceat* l. *fas mihi sit.* Eadem ellipsis ap. Virgil. Aen. 2, 157. *Fas mihi Graiorum sacrata reuoluere iura.* μετὰ παῤῥησίας *ingenue*, *libere* Diod. Sic. p. 345. B. τὴν συμβουλίαν ἐκτίθεσθαι μετὰ τῆς παῤῥησίας *ingenua animi libertate sententiam suam edisserere.* Ioh. 7, 13. πατριάρχης Dauides nuncupatur, quoniam auctor et caput familiae regiae Iudaeorum erat. Eodem fere sensu Tertullianus Lib. 2. ad nationes c. 12. Saturnum vocat *patriarcham deorum.* καὶ ἐτάφη *mortuus et sepultus est*, atque in putredinem eius corpus abiit, haec enim notio verbis simul inest coll. v. 27. 13, 37. τὸ μνῆμα ἐν ἡμῖν *in hac vrbe nostra.* Alia sepulcra extra vrbem erant v. ad Matth. 8, 28. Traditiones Iudaeorum de Dauidis sepulcro a Iohanne Hyrcano et Herode M. spoliato memorauit Iosephus Ant. 7, 15. 3. 13, 8. 4. B. i. 1, 2. 5. cf. et *Michaelis* ad h. l.

30—32. Petrum fenfu tantum fubliniori Pfalmum 16. ad Chriftum trahere, atque argumentari more inter Iudaeorum doctores recepto, vel exinde quoque apparet, quoniam promiffionem eam, quam Dauidem accepiffe h. l. refert, nempe Meffiam ipfius fucceflorem fore, [eum e ftirpe ipfius proditurum effe] illo non acceperat v. ad v. 25. Sed Iudaei illos V. T. locos, quos Petrus refpicit 2 Sam. 7, 12. Pf. 89, 5. 132, 11. ad Meffiam referebant, προφήτης οὖν ὑπάρχων κ. τ. λ.] *Sed cum vates effet, fciretque Deum interpofito iureiurando ipfi promififfe, vnum e pofteris, ipfius regnum occupaturum effe* etc. προφήτης h. l. vt omnis verborum complexio docet, fignificat *eum qui futura praedicit.* Hoc nomine Dauides infignitur, quoniam illa aetate Iudaei plures Pfalmorum Dauidis de Meffia eiusque fatis explicare folebant vid. *Hezelius* ad h. l. Hanc interpretationem confirmant fequentia verba καὶ εἰδὼς κ. τ. λ., quae luculentius oftendunt, cur propheta nominandus fit. Participium προϊδὼν v. 31. coniungendum eft cum verbo ἐλάλησε *praeuidens* refurrectionem Chrifti *dixit* i. fimpliciter *praedixit, vaticinatus eft*, προεφήτευσε. Sed hoc populariter dictum eft, pro, *de refurrectione Meffiae vaticinatus effe putandus eft* np. Pf. 16. Verba enim, quae effe vel facere fignificant, quandoque pro rei opinione ponuntur, et intelligenda funt φαινομένως, reputatiue v. *Glaffius* in Philol. S. p. 229. nos ad Ioh. 11, 50. Matth. 26, 12. Similis locus Matth. 15, 7. καλῶς προεφήτευσε περὶ ὑμῶν Ἡσαΐας vbi v. not. *Eckermanus* l. l. ad προϊδὼν fubintelligit particulam ὡς, Dauides ita de refurrectione locutus eft ac fi eam praeuidiffet. Senfus idem manet. Verba ὅτι ἐ κατελείφθη κ. τ. λ. cum praecedentibus copulanda funt: *de refurrectione Meffiae vaticinatus eft: eius animam non effe in orco relictam, nec corpus eius in putredinem abiiffe.* Sententia igitur verborum eorumque cohaerentia haec eft: facile concedetis Pfalmi 16. verba recte referri ad Meffiam, fubliniori fenfu de Meffia explicanda effe, nam Dauides non in vitam rediit, et vosmet ipfi ftatuitis,

Dauidem, qui acceperit promiſſionem ex poſteris ipſius Meſſiam proditurum eſſe (2 Sam. 7, 12.) in Pſalmis etiam de Meſſia eiusque fatis ceciniſſe. Videamus iam de verbis reliquis. *καὶ εἰδὼς et noſſet*, nempe edoctus a Deo per Nathanem 2 Sam. 7, 12. 16. coll. Pſ. 132, 11. *ὅτι ὅρκῳ ὤμοσεν αὐτῷ ὁ Θεὸς*] quando Deus in literis ſacris iuraſſe dicitur, eo ipſo declaratur, Deum eſſe mutationis et poenitentiae expertem v. Hebr. 3, 11. 6, 13. 17. ineſt ergo his verbis omnino notio haec: *ſanctiſſime promiſit. ἐκ καρπȣ τῆς ὀσφύος αὐτȣ* Pſ. 132, 11. quem Petrus in primis reſpexit, legitur מִפְּרִי בִטְנְךָ quae verba Alexandrini Iudaei expreſſerunt *ἐκ καρπȣ τῆς κοιλίας σȣ*· ſed nomen *ὀσφὺς* in verſione ſeptuagintauirali reſpondet Hebr. חֲלָצַיִם Iob. 38, 3. et מָתְנַיִם Ex. 12, 11. vt adeo *καρπὸς τῆς ὀσφύος* proprie ſit, *fructus lumborum*. Verum haec vocabula cum de liberorum procreatione ſermo eſt, inter ſe permutantur, atque formula noſtra ex Hebraeorum loquendi conſuetudine ſignificat: *ex ipſius poſteris*. Verba: *κατὰ σάρκα ἀναστήσειν κ. τ. λ.* plerumque vertunt: *ſecundum humanam naturam Meſſiam naſciturum, eiusque regnum occupaturum eſſe.* Notant, *ἀναστῆναι*, vt verbum *ἐγείρειν* frequenter de natiuitate adhiberi, vt ſit: *ſobolem excitare, naſci aliquem iubere*, veluti Matth. 22, 24. 2 Sam. 7, 12.: *καὶ ἀναστήσω τὸ σπέρμα σȣ μετὰ σὲ, ὃς ἔσαι ἐκ τῆς κοιλίας σȣ.* Sed haec ipſa verba: *τὸ κατὰ σάρκα ἀναστήσειν τὸν Χριστὸν* omittunt A C D ** Barb. 1. Ed. Syr. Erp. Copt. Aeth. Arm. Vulg. Ath. Cyr. Iren. Victorin. Fulg. in aliis libris poſt verba *θρόνȣ αὐτȣ* legitur: *ἀναστήσειν τὸν Χριστὸν ἐκ καρπȣ τῆς ὀσφύος αὐτȣ τὸ κατὰ σάρκα καθίσαι*, alii omiſſo *ἀναστήσειν* poſt *καθίσαι* habent *τὸν Χριστὸν κατὰ σάρκα* v. *Griesbachius* ad h. l. Lectionem vulgatam defendunt *Lud. de Dieu, Wolfius, Heumanus*, alii. Sed eam improbandam eſſe, rectiſſime iudicarunt *Bengelius, Millius, Schoettgenius, Griesbachius*, al. Ipſa enim ſcripturae varietas et inconſtantia interpolationem aperte prodit; non leguntur haec verba Pſ. 132, 11. nec locis parallelis 2

Sam. 7, 12. Pf. 89, 5. omiffis verbis exiftit lectio difficilior, oftendi denique facile poteft, quomodo vulgaris lectio orta fit. Scilicet grammatici, cum legerent, Deum iuraffe Dauidi, ex pofteris *ipfius* aliquem *regnum eius occupaturum effe*, explicationis cauffa adiiciebant: τὸν Χριςόν. Alii qui putarent Petrum e Pf. 132. verbis probare voluiffe refufcitationem Chrifti, *neque*, vt *Millius* probe monuit, *connexionem argumenti perfpicerent*, *quo neceffitas refurrectionis Chrifti e promiffione feffionis eius in throno Dauidis inferebatur*, *ipfius refurrectionis* promiffionem *addebant*, ita, vt apponerent verbum ἀναςήσειν, quod de Chrifti refurrectione v. 32. pofitum comparet. Alii vero emunctioris naris, qui viderent, Petrum, verbis Pfalmi 132. non nifi hanc fententiam exprimere voluiffe: Dauidem fciuiffe ex pofteris ipfius Meffiam prodituram effe, quique recordarentur verborum loci 2 Sam. 7, 12. καὶ ἀναςήσω τὸ σπέρμα σε μετὰ σὲ, ὃς ἔςαι ἐκ τῆς κοιλίας σε, atque in textu reperirent infertum ἀναςήσειν, accipiebant hoc verbum de natiuitate, et quo clarius appareret illud hoc fenfu capiendum effe, adiiciebant κατὰ σάρκα *quoad naturam humanam*. Iam vero omiffis verbis illis infitiuis, ad καθίσαι fubaudiendum eft τινὰ *aliquem*, regni fucceſforem, nempe τὸν Χριςὸν coll. v. 31. Caeterum verba ἡ ψυχὴ αὐτε plures optimae notae libri omittunt, probante *Bengelio*, *Millio*, *Griesbachio*, nempe e v. 27. in hunc translata funt a grammaticis, qui etiam pro κατελείφθη refcripferunt ἐγκατελείφθη, quoniam hoc ipfum verbum v. 27. extat. 32. τετον τὸν Ἰησεν. Bene *Heinrichfius*: poft τετον fubintelligendum Χριςὸν ὄντα, vt τετον praedicati loco habeatur, Ἰησεν autem fubiecti loco, proferaturque emphatice; fufcitauit Deus *Iefum*, qui eft hic Meffias. Alii his verbis refpici putant ad ea, quae v. 22. leguntur, hunc Iefum fupra defcriptum, Iefum Nazarenum, quem vos interfeciftis, ἄνδρα ἀπὸ τε Θεε ἀποδεδειγμένον κ. τ. λ.

33. τῇ δεξιᾷ οὖν τε Θεε ὑψωθεὶς] *Iamque Dei dex-*

tra euectus, ad fummam dignitatem et maieftatem, declaratus et conftitutus dominus et Meffias (np. refurrectione et in coelum reditu) v. 36. Phil. 2, 9 fqq. De verbo ὑψȣ̃ν vid. not. ad Ioh. 8, 28. Matth. 11, 23. τῇ δεξιᾷ fcl. χειρὶ vt 5, 31, cui formulae Hebraei hanc fubiecerunt vim, vt declararet *Dei potentiam* v. *Glaffii* Philol. S. p. 937. Suidas: δεξιὰ κυρίȣ ἡ ἄνωθεν ῥοπὴ καὶ ἡ ἀγαθὴ ἐνέργεια παρὰ τῇ θείᾳ γραφῇ. Nonnulli interpretes τῇ δεξιᾷ pofitum exiftimant pro εἰς vel πρὸς τὴν δεξιὰν, contra vfum loquendi. Quoad fenfum autem verbis τῇ δεξιᾷ τȣ̃ Θ. ὑψωθεὶς eadem fententia exprimitur, quae ineft formulae *fedet ad Dei dextram* i. cum Deo regnat coll. v. 34. τήν τε ἐπαγγελίαν λαβὼν— τȣ̃το] *Spiritum diuinum, de quo promiffum a patre acceperat, effudit*, nobis impertitus eft. τȣ̃το fcl. πνεῦμα. Pertinent huc loci Iohannei 14, 16. *rogabo patrem, vt alium vobis adiutorem concedat.* v. 26. *quem pater mea cauffa mittet.* 15, 26. *eum a patre vobis mittam, qui a patre conceditur.* Erat praeterea Iudaeorum perfuafio, nutu Meffiae populo fuo profpicientis, iam olim magnas res geftas effe, huiusque inftinctu vates oracula edidiffe v. *Knappii* Opufcc. p. 26. intpp. ad 1 Petr. 1, 11. et Prolegg. noftr. in Ioh. p. 85 fq. Sententiae autem fumma eft: nos Chrifto debemus dotes illas, quibus iam inftructi fumus, illas vis diuinae effectiones, quibus gaudemus; ὃ νῦν ὑμεῖς βλέπετε καὶ ἀκȣ́ετε *id quod nunc videtis et auditis* vid. not. ad v. 16.

34. Petrus, vt accuratius explicaret verba: τῇ δεξιᾷ τȣ̃ Θεȣ̃ ὑψωθεὶς, et quo acrius moueret auditorum fuorum animos vid. ad v. 25. laudat verba Pfalmi 110, 1. 2. quem quidem Pfalmum Iudaei ipfi oraculis Meffianis annumerabant vid. not. ad Matth. 22, 44. et intpp. ad Hebr. 1, 13. οὐ γὰρ Δαβὶδ ἀνέβη εἰς τȣ̀ς οὐρανȣ̀ς] Meffiae in coelum abitum Dauidis verba fpectant, quae vosmet ipfi ad Meffiam reuocatis. *Neque Dauides coelum adfcendit*; in orco verfatur. γὰρ eft mera particula tranfeundi. *Michaelis*, *Heinrichfius*, alii, opinantur Iudaeos illius aetatis,

falſa interpretatione Pſalmi 16. deceptos credidiſſe, Dauidem in coelum ſublatum fuiſſe. Quae tamen coniectura idoneis rationibus deſtituta eſt; et ipſa verſionis Alexandrinae verba: οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχήν μȣ εἰς ᾅδην ſenſu praegnanti accipienda ſonant: non derelinques me ita, vt morti iam concedam, iam in orcum deſcendam. Senſus autem verborum Petri h. l. eſt: Dauides, vt noſtis, non in coelum abiit, de Meſſia autem, vt vosmet ipſi conceditis, Pſ. 110. cecinit: κάθȣ ἐκ δεξιῶν μȣ κ. τ. λ. haec eius verba in Ieſum Meſſiam valent. λέγει αὐτὸς] Interpretes ii, qui Pſalmum 110. ad Dauidem referunt, vt adeo Petrus carminis verba h. l. tantum accommodaſſe putandus ſit, Dauidem non auctorem Pſalmi agnoſcunt, ſed Chriſtum (Matth. l. l.) atque Petrum vſum loquendi vulgarem et opinionem popularium ſuorum ſecutos eſſe ſtatuunt; in eadem ſententia ſunt quoque plures eorum, qui Pſalmum de Meſſia interpretantur, cum notio Meſſiae poſt Dauidis demum mortem exornata ſit, quibus accedere nullus dubito. τῷ κυρίῳ μȣ Deus dixit domino meo, Meſſiae, quem colo et veneror. κάθȣ ἐκ δεξιῶν μȣ *ſede ad dextram meam*, mecum regna. Voc. ὑποπόδιον *ſubſellium* vſi ſunt interpretes Alexandrini, praeter Pſ. l. l. Ieſ. 66, 1. Thren. 2, 1. Athen. 5. p. 192. E. aliique recentiores v. *Sturzius* de dialecto Macedonica et Alexandrina p. 199. nos ad Matth. 5, 35.

36. 37. *Quare hoc vniuerſa gens Iſraelitarum certo cognoſcat, Deum hunc Ieſum, quem vos in crucem egiſtis, dominum et Meſſiam conſtituiſſe.* Ordo enim verborum hic eſt: ὅτι τȣ̃τον τὸν Ἰησȣ̃ν ὃν ὑμ. ἐςαυρ. ὁ θεὸς ἐποίησεν αὐτὸν κύριον καὶ Χριςόν. Pronomen αὐτὸν ex Hebraiſmo redundat. ἐποίησε conſtituit eum, conſtitutum declarauit, per reſurrectionem et in coelum reditum. ποιεῖν *conſtituere*, de qua verbi vi ac poteſtate v. not. ad Marc. 3, 14. Ioh. 6, 15. — 37. ἀκȣ́σαντες] ſcl. τȣ̃το (v. *Boſius* de Ellipſ. p. 490 ſq. ed. *Schaef.*) nempe non tantum virum innocen-

tem, sed ipsum adeo Messiam esse interfectum. κατενύγη-σαν τῇ καρδίᾳ] *magna tristitia affecti sunt.* κατανύσσεσθαι prop. *compungi*, tropice notat, *acri dolore affici*, quo sensu in versione Alexandrina legitur Gen. 34, 7. vbi Hebr. נִצְעֲבוּ respondet, et vsurpatur inprimis de sermonibus, qui animum valde afficiunt aut tristitiam animo incutiunt v. *Kypkius* ad h. l. Sir. 14, 1. καὶ οὐ κατενύγη ἐν λύπῃ ἁμαρτιῶν *quippe non afficitur dolore propter peccata.* Hesychius: κατενύγησαν, ἐλυπήθησαν. Κατανύγητε, λυπή-θητε. Κατανένυγμαι· λελύπημαι. Cum dolor perturbet animum, κατανύσσεσθαι significat porro, *obstupescere, de statu mentis deiici*, vel prae moerore Sir. 12, 12. vel etiam alia quauis de caussa Sir. 20, 21.. καὶ ἐν τῇ ἀναπαύσει αὐτοῦ οὐ κατανυγήσεται *neque perturbatur ipsius animi tranquillitas.* ib. 47, 21. κατενύγην ἐπὶ τῇ ἀφροσύνῃ σου *obstupui stultitia tua.* Susan. v. 11. καὶ ἦσαν ἀμφότεροι κατανενυγμένοι περὶ αὐτῆς *ambo erant de statu mentis deiecti, prae admiratione* (formositatis), *prae amore illius.* Cum vero is dolor soleat esse vehementissimus, cum quis ita de statu mentis deiectus est, vt vox faucibus haereat, vt sileat, factum est, vt hoc verbum vsurparetur quoque eo significatu, vt notaret *silere*, Ps. 4, 5. ἐπὶ ταῖς κοίταις ὑμῶν κατανύγητε. Aquila ibi habet ἡσυχάσατε. Leuit. 10, 3. κατενύχθη Ἀαρὼν, vbi respondet Hebr. דמם *silere*, vt Dan. 10, 15. verbo נאלם *obmutescere.* Suidas: κατανυγῶ· ἀντὶ τοῦ σιωπῶ. Hesychius: κατανύγητε· ἡσυχάσατε. Id. κατανένυγμαι· ἡσύχασα. Atque hanc ipsam verbi significationem *Boltenius* retinendam h. l. putat; male tamen, cum ea ab hoc loco aliena sit. Vertit: *sie gaben im Herzen nach, wurden im Herzen zum Schweigen gebracht*, nil habebant, quod obloquerentur. τί ποιήσομεν, *quid nobis faciendum?* cum facta infecta fieri nequeant, vt peccati remissionem naucifcamur, nec regno eius excludamur.

38. μετανοήσατε, καὶ βαπτισθήτω κ. τ. λ.] *mentem mutate, et quilibet vestrum baptismo suscipiendo, se Iesu Mes-*

fiae fectatorem profiteatur, vt vobis peccata condonentur. μετανοήσατε vitam animumque emendate, aliter in pofterum fentite, ita vt praeconceptis opinionibus valedicatis, quae vos impediuerunt, quo minus Iefum Meffiam agnofceretis. βαπτίζεσθαι ἐπὶ τῷ ὀνόματι I. X. idem valet quod βαπτίζεσθαι εἰς τὸ ὄνομα τȣ͂ κυρίȣ Ἰησȣ͂ Act. 19, 5. h. e. baptifmi ritu folenni fe Iefu Meffiae fectatorem profiteri, eius doctrinae fefe obftringere vid. not. ad Matth. 28, 19. εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν *vt peccatorum veniam obtineatis*, quibus in verbis fimul cogitandum de illo peccato quod hactenus repudiauerant Iefum Meffiam. εἰς, vt faepius, euentum indicat. Per τὴν δωρεὰν τȣ͂ ἁγίȣ πνεύματος, cum Petrus, vt fatis euidenter fequentia docent, refpexerit locum Ioëlis fupra v. 17 fs. laudatum, fignificantur vis diuinae effectus, rerum diuinarum fcientia plena et accurata, acre et perpetuum fanctitatis ftudium, ardor doctrinam Chrifti profitendi et propagandi flagrantiffimus v. not. ad 1, 8. 2, 4. 14.

39. ὑμῖν γάρ ἐστιν ἡ ἐπαγγελία] *ad vos pertinet promiffio.* Datiuus ὑμῖν pofitus eft pro genitiuo ὑμῶν, de quo vfu loquendi vid. *Kypkius* ad h. l. *Vorftius* de Hebraifmm. N. T. p. 294. et nos ad Marc. 2, 18. Per τὴν ἐπαγγελίαν nonnulli interpretes intelligi volunt promiffionem de Meffia mittendo. Sed cum paulo ante praecefferit: λήψεσθε τὴν δωρεὰν τȣ͂ ἁγίȣ πνεύματος, et h. l. refpiciatur locus Ioëlis 3, 1. extra omnem dubitationem pofitum effe arbitramur, per τὴν ἐπαγγελίαν intelligendam effe promiffionem de πνεύματι mittendo. καὶ πᾶσι τοῖς εἰς μακρὰν] *et ad remotiffimos quosque.* Plerique, praeeunte Theophylacto, his verbis fignificari ftatuunt *gentiles*, et fuppleri iubent χώραν οὖσι (v. *Bofius* de Ellipf. fub v. χώρα p. 563. ed. *Schaef.*), vt εἰς μακρὰν χώραν pofitum fit pro ἐν μακρᾷ χώρᾳ. Monent ab Hebraeis *remotos*, רחקים, dictos effe *gentiles*, tanquam ab religione Iudaica atque adeo etiam beneficiis diuinis remotos coll. Zach. 6,

15. 10, 9. et hunc vſum loquendi ſecutum eſſe h. l. Petrum, atque Paulum Eph. 2, 13. coll. Rom. 9, 24. His vero ita ſtatuentibus oppoſuerunt alii, Petro tunc temporis adhuc ignotum fuiſſe, ad gentiles quoque beneficia Meſſiae pertinere, eum, vt ex Act. 10. conſtet, viſione coeleſti admonendum fuiſſe, gentes non amplius immundas eſſe habendas, ſed ipſis aeque ac Iudaeis doctrinam euangelii annuntiandam; et cum Petrus poſtea meliora edoctus gentilibus doctrinam Chriſti praedicaſſet, ea re grauiter offenſos fuiſſe chriſtianos Hieroſolymitanos coll. Act. 11, 2. Itaque verba *τοῖς εἰς μακρὰν de ſera poſteritate* interpretanda eſſe cenſuerunt, cum *μακρὰν* etiam *de tempore* vſurpetur, veluti ap. Xen. Cyr. 5, 4. 21. *ἀμυνέμεθα τὲς πολεμίες οὐκ εἰς μακρὰν propediem* v. *Wetſtenius* ad h. l. vt adeo *τοῖς εἰς μακρὰν* poſitum ſit pro, *τοῖς εἰς μακρὰν μερίδα τῦ χρόνυ οὖσι* v. *Boſius* l. l. Alii cogitarunt *de Iudaeis procul inter gentes diſperſis, et longe ab Hieroſolyma remotis*, laudarunt hanc in rem locum Eph. 9, 20. vbi legitur: *τοῖς Ἰεδαίοις τοῖς ἐγγὺς, ἢ τοῖς μακρὰν* (pro, *τοῖς εἰς μακρὰν χώραν ἔσι*) *Iudaeis tam vicinis, quam iis qui procul aberant.* Equidem eorum partes ſequor, qui *gentiles* his verbis ſpectari ſtatuunt, ita tamen, vt intelligendos putem, *gentiles ad religionem Iudaicam transgreſſuros.* Iudaei enim opinabantur, e gentilibus eos regni Meſſiani ciues fore, qui Iudaicam religionem ſuſcepiſſent vid. not. ad Matth. 3, 2. p. 74. (edit. ſec.) 8, 11. 28, 18. p. 829 ſq. ad hos proſelytos ad ſacra Iudaeorum tranſituros etiam Petrus tunc temporis putabat beneficia Chriſti ſpectare. Hanc verborum interpretationem apprime confirmat locus Act. 3, 25. vbi Petrus ita loquens inducitur: *ad vos pertinet (ὑμεῖς ἐςε υἱοὶ τῆς διαθήκης) promiſſio* Abrahamo data: per ſobolem tuam (Meſſiam) *omnes gentes felices euadent.* In veſtrum inprimis commodum Deus prodire iuſſit Ieſum Meſſiam etc. vbi v. not. *ὅσες ἂν — ὁ Θεὸς ἡμῶν*] *quoscunque dominus Deus noſter* per doctrinam impertitam ad religionis Chriſti profeſſionem et felicita-

tem cum eius professione coniunctam *aduocauerit*, perducendos curauerit v. Ioh. 6, 44. προσκαλέσηται cf. *Koppius* ad Gal. 1, 6. Rom. 9, 24. *Pottus* Exc. 2. ad ep. Petr. p. 279 ss.

40. *Pluribus insuper verbis eos obtestabatur et cohortabatur, vt a peruersae istius aetatis moribus auocari se paterentur.* σώζεσθαι *liberari, eripi se finere* v. *Raphelius* Obss. Herodo. ap. h. l. *Gatackeri* Aduersaria posthuma c. 51. p. 761. *Suiceri* Thes. Eccl. s. v. σώζω. Vocabulum γενεὰ notat eos, *qui seculo quodam viuunt, aequales*, intelliguntur h. l. ex Iudaeis ii, qui doctrinam Christi repudiabant v. not. ad Matth. 11, 16. 23, 36. σκολιὸν proprie dicitur *id quod curuum, prauum, et obliquum est.* Sap. 13, 13. ξύλον σκολιόν. ib. 16, 15. δήγμασί τε σκολιῶν διεφθείροντο ὄφεων *morsibus tortuosorum serpentum perimebantur*, vnde τὰ σκολιὰ et εὐθεῖα sibi inuicem opponuntur Luc. 3, 5. atque σκολιὸς inprimis ponitur de via curua et tortuosa, vt Prou. 2, 15. ὧν αἱ τρίβοι σκολιαὶ *quorum semitae curuae*, vbi tamen improprie dicitur. Hesychius: σκολιὰ, οὐκ ὀρθὰ, ἐπικαμπῆ. Deinde metaphorice ita dicitur: *quicquid suo in genere iniquum est et peruersum* Sap. 1, 3. σκολιοὶ γὰρ λογισμοὶ χωρίζουσιν ἀπὸ Θεοῦ *cogitationes peruersae auellunt a Deo.* Hesychius: σκολιὰ, ἄδικα. H. l. γενεὰ σκολιὰ notat *populum peruersum, homines vitiis indulgentes et Iesum Messiam repudiantes.* Deut. 32, 5. γενεὰ σκολιὰ καὶ διεστραμμένη *populus prauus et peruersus*, vbi in textu Hebraico legitur עִקֵּשׁ. Sensus igitur est: fugite popularium vestrorum peruersam sentiendi et agendi rationem.

41. *Qui igitur libenter eius orationem probarunt, sacro fonte initiabantur.* οὖν particula transeundi. ἀσμένως] Hesychius: μετὰ χαρᾶς, ἡδέως, προθύμως, ἑκουσίως. Omittunt hanc vocem ACD. 19. Barb. 1. Copt. Sahid. Aeth. Vulg. etc. v. *Griesbach* eam e scholio marginali in contex-

tum irrepsisse putabat *Millius* Prolegg. §. 628. Recte vero contra monuerunt *Wolfius*, *Krebsius*, *Loesnerus*, alii, verisimilius esse librarios aduerbium ἀσμένως omisisse, vel incuria, vel consulto, quasi non opus eo esset, cum eius notio verbo ἀποδεξάμενοι inhaereret. Sed perquam frequenter verba δέχεσθαι et ἀποδέχεσθαι hanc vocem sibi comitem habent Athen. 8. p. 339. E. vbi versus Timoclis laudatur: Ἡ Πυθιονίκη δ᾽ἀσμένως σε δέξεται. Diod. Sic. p. 315. D. ἀσμένως τῶν Κορινθίων προσδεξαμένων τὰς λόγους. Ioseph. Ant. 4, 7. αἱ δ᾽ ἀσμένως δεξάμενοι τὰς λόγους. Philo de rer. diu. her. p. 522. D. ὅσα παρὰ τῶν ἄλλων ἀσμένως δέχεται. Exempla hanc in rem plura congesserunt *Wetstenius*, *Kypkius*, *Krebsius*, *Münthkius* et *Loesnerus*. Verbum autem ἀποδέχεσθαι notat: *probare*, *assensu et obsequio alicuius orationem admittere*, *auctoritatem alicuius sequi* Xen. Mem. 1, 2. 8. οἱ ἀποδεξάμενοι ἅπερ αὐτῷ ἐδόκει *discipuli qui probabant eius placita*. Eurip. Helen. v. 838. ἢν δὲ δὴ νῶν μὴ ἀποδέξηται λόγους *si vero nostris morem non gerat sermonibus*. cf. *Kypkius* ad h. l. *Taylor*. ad Lysiam p. 423. *Irmischius* ad Herodi. Lib. 1. Exc. p. 766. ἐβαπτίσθησαν primis rei christianae temporibus, qui Iesum Messiam agnoscebant, baptismi ritu solenni in coetum christianorum recipiebantur, accuratior institutio baptismum non praecedebat, sed sequebatur v. *Eichhornius* in *Allgem. Bibliothek d. bibl. Literat.* B. 3. p. 409. καὶ προσετέθησαν — τρισχίλιαι] *et addita sunt illo die tria fere hominum millia*, coetui christianorum. προσετέθησαν scl. τῇ ἐκκλησίᾳ coll. v. 47. v. *Kypkius* ad h. l. ψυχὴ *homo*, more loquendi omnibus fere linguis communi. Sic נפש legitur Gen. 46, 27. ψυχὴ infra v. 43. 3, 23. 7, 14. 27, 37. Rom. 2, 9. Leuit. 17, 9. vbi in textu Hebraico positum extat vocabulum איש. Eurip. Helen. 52. ψυχαὶ δὲ πολλαὶ δι᾽ ἐμ᾽ ἐπὶ Σκαμανδρίοις Ῥοαῖσιν ἔθανον. Andromach. 611. ψυχὰς δὲ πολλὰς κἀγαθὰς ἀπώλεσας. add. Aristoph. Nub. 49. Soph. Ai. 154. Aeschyl. Agam.

972. Virg. Aen. 11, 24. *animae egregiae.* add. v. 371. Valer. Flacc. Argon. 7, 274. *totque animas, quales nec viderit vltra Dic precor, auxilio iuuet, atque haec nomina feruet.* Id. 8, 391. *Respiceret pluresque animas, maioraque facta Tot comitum.* Senec. Controuerf. 16. *iacebat navigium peruetus, et attritum salo, vix vnius capax animae* v. *Cuperus* Obff. Lib. 1. c. 20. p. 138. *Gatackerus* ad Antonin. 5, 37. p. 166. *Raphelius* Obff. Polybb. et *Kypkius* ad h. l.

42. Adduntur nonnulla de ecclefiae primae inftitutis. ἦσαν δὲ προσκαρτεροῦντες κ. τ. λ. *adhaerebant conftanter doctrinae Apoftolorum*, fectabantur inftitutionem Apoftolorum. De verbo προσκαρτερεῖν vid. not. ad 1, 14. Reliqua autem verfus verba multiplici modo explicuerunt interpretes. Scilicet vocabulum κοινωνία plures eo fignificatu accipiendum effe praecipiunt, vt fit: *focietas, confuetudo.* Et *Heumanus* quidem atque *Barkeyus* in Biblioth. Hagana T. 2. p. 359. verba: προσκαρτεροῦντες τῇ κοινωνίᾳ vertunt: *adhaerebant focietati;* fed *Wolfius, Rofenmüllerus, Thalemanus, Reichardus, Schottus,* κοινωνία ad Apoftolos referunt, vt fententia procedat haec: *confuetudinem Apoftolorum fectabantur, familiariter cum iis verfabantur.* — *Moshemius* in Commentariis de rebus chriftianor. ante Conftantin. M. p. 114. *Hanfenius* in Obff. in Act. App. loca quae de primor. chriftianor. conuentibus et congreffibus facris agunt, Havn. 1794. 8. (coll. *Eichhornii Biblioth. d. bibl. Literat.* B. 6. p. 1041.) *Heinrichfius*, alii, per τὴν κοινωνίαν intelligunt *communicationem bonorum, beneficentiam* f. *eleemofynas*, quo fignificatu nomen κοινωνία in libris N. T. frequenter occurrit v. Rom. 15, 26. Hebr. 13, 16. 2 Cor. 8, 4. 9, 13. 1 Tim. 6, 18. Ex aliorum fententia particula καὶ h. l. accipienda eft pro ἤγουν *fiue*, vel τοῦτ' ἐστὶ *id eft* (de quo particulae vfu v. *Graeuius* ad Hefiod. ἔργ. v. 328. et *Dorvillius* in Obff. Mifc. Vol. 9. p. 108.) vt adeo verba

fonent: *perfeuerabant in audienda doctrina Apoftolorum et communione, videlicet fractione panis et precibus.* Alii denique praeeunte interprete Vulgato, qui vertit: *erant perfeuerantes in doctrina Apoftolorum, et communicatione fractionis panis*, nomen κοινωνία cum verbis fequentibus καὶ τῇ κλάσει τȢ ἄρτȢ ita coniungendum cenfent, vt figura, quam grammatici ἓν διὰ δυοῖν vocant, locum habeat (vt Act. 23, 6. *propter fpem et refurrectionem*, pro, propter fperatam refurrectionem. add. Eph. 2, 3. Hom. Il. γ', 101. θάνατος καὶ μοῖρα *mors fatalis*. Odyff. ί, 61. θανατόν τε, μόρον τε. Act. 14, 13. ταύρους καὶ ςέμματα) atque adeo καὶ τῇ κοινωνίᾳ καὶ τῇ κ. τ. λ. pofitum fit pro καὶ τῇ κοινωνίᾳ κλάσεως τȢ ἄρτȢ, atque intelligatur *epulum commune.* Verum, vt intelligenter animaduertit *Wolfius*, figura Hendiadys locum hic propterea habere non poteft, quod τὸ καὶ quater omnino hic repetatur, cum alias femel tantum occurrat, vbi Hendiadys ex vfu veterum ftatui poteft. Equidem adftipulor explanatoribus iis, qui vocabulum κοινωνία de *communicatione bonorum* f. *liberalitate erga pauperes* interpretantur. Neque huic interpretationi obftat, quod v. 44 fq. de *beneficentia* fermo eft, imo quae ibi leguntur hanc interpretationem apprime confirmant. Lucas enim ibi in eo eft, vt quae v. 42. paucis et paulo obfcurioribus verbis notarit, vberius et enucleatius exponat, hinc etiam v. 46. iterum τὴν ἀρτοκλισίαν commemorat, eamque diftinctius defcribit. Non minori interpretationis diuerfitati obnoxia fuerunt verba: καὶ τῇ κλάσει τȢ ἄρτȢ. Formulae κλᾷν τὸν ἄρτον, κλάσις τȢ ἄρτȢ in N. T. non tantum ita adhibentur, vt *fractionem panis, frangere panem minutatim, et aliis dare*, fignificent, v. Ief. 58, 7. Ier. 16, 6. Luc. 24, 30. 35. Matth. 14, 19. fed etiam ita vfurpantur, vt *coenam ipfam, conuiuium, epulum commune, cibum capere, coenare, conuiuari* denotent; hinc etiam κλᾷν τὸν ἄρτον de coena facra legitur 1 Cor. 10, 16. cf. *Vorftius* de Hebraifmm. N. T. p. 689 fs. et *Leusdenius* de Hebraifmm. N. T. p. 141. ed. *Fifch.* Iam h. l. per κλάσιν τȢ ἄρτȢ haud

pauci interpretes, tanquam *Er. Schmidius*, *Beza*, aliique ab *Heumano* laudati, *coenam vulgarem* intelligunt. Quae tamen interpretatio vel eo poteſt vanitatis conuinci, quoniam διδαχὴ et προσευχαὶ commemorantur, atque adeo potius partes diuini cultus in coetu Hieroſolymitano enumerantur. Syrus interpres formulam κλάσις τȣ ἄρτȣ de *ſacra coena* accepit. Vertit enim, *perſeuerabant in doctrina Apoſtolorum*, *et communicabant in precibus*, *et in fractione eucharistiae*. Vocabulum ἄρτος quod alias tranſtulit ܠܚܡܐ h. l. vt Act. 20, 7. expreſſit ܐܘܟܪܝܣܛܝܐ εὐχαριςία. Placuit haec interpretandi ratio patribus nonnullis (v. *Suiceri* Obſſ. Sacrr. p. 130. Theſ. T. 2. p. 105.) et interpretibus recentioribus plurimis, vt *Hammondo*, *Lightfooto*, *Suicero*, *Schoettgenio*, *Wolfio*, *Heumano*, aliis. Verum enimuero v. 46. ſatis aperte ſermo eſt de epulis communibus, nec ratio adeſt idonea, cur ibi alio ſenſu verba κλῶντες ἄρτον accipiantur, quam h. l. Itaque accedere nullus dubito *Limborchio*, *Moshemio*, *Barkeyo*, *Hanſenio*, aliis, qui h. l. vt Act. 20, 7. de epulis communibus ſacris cogitant, quae dicebantur ἀγάπαι, ad quae ditiores chriſtiani, in vſum et ſubſidium pauperiorum, neceſſaria conferebant, et quae ſacrae coenae celebrationem praecedere ſolebant v. 1 Cor. 11, 16 ſs.

43. ἐγένετο δὲ πάσῃ ψυχῇ φόβος κ. τ. λ.] *magna autem admiratio omnes homines inuaſit; multa enim ab Apoſtolis inſignia facta edebantur.* Per πᾶσαν ψυχὴν intelligitur ὅλος λαὸς coll. v. 47. φόβος *admirationem* indicat, vt Luc. 1, 65. 7, 16. vid. not. ad Marc. 4, 41. et formulae ἐγένετο π. ψ. φόβος par eſt formula, quae infra legitur 3, 10. ἐπλήσθησαν θάμβȣς καὶ ἐκςάσεως. Vocula autem τε h. l. notat *nam*, *quia* vt 4, 13. v. *Noldius* Concordd. Particc. p. 298.

44. *Omnes autem chriſtiani erant coniunctiſſimi, et bona omnia habebant communia.* ἐπὶ τὸ αὐτὸ *Wolfius*, alii,

vertunt: *congregati erant in eodem loco*, et intelligunt locum ad exercitium religionis, cumque non credibile fit, tot chriftianorum millia in eandem domum conueniffe, et v. 46. etiam legatur, κλῶντες κατ᾽ οἶκον ἄρτον, monent, ecclefiam Hierofolymitanam tunc temporis in plures familias minores fuiffe diuifam, atque fingulas has familias, fuos conuentuum facrorum locos habuiffe, et hoc ipfum verbis ἦσαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ indicari. Durior fane interpretatio, nec, ea admiffa, perfpicitur, cur haec obferuatio h. l. addita fit. Veriffima haud dubie et narrationis tenori conuenientiffima eft eorum ratio, qui, praeeunte Theophylacto, formulam ἦσαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ de animorum confenfu et fumma inter omnes concordia interpretantur, quae verbis fequentibus latius defcribitur. Confirmat hanc interpretationem etiam locus fimilis 4, 32. et vfus loquendi, de animorum enim confenfu haec formula adhibita extat in verfione Alexandrina Pf. 34, 4. vbi in textu Hebraico legitur יחדו et ap. Thucyd. 1, 79. al. καὶ εἶχον ἅπαντα κοινὰ] Haec verba non effe nimis premenda, neque de abfoluta bonorum communione interpretanda, iam plures obferuarunt (v. *Heumanus* ad 4, 32.) idoneisque argumentis comprobarunt. Etenim inde quod ditiores chriftiani, quo inopiae fodalium fuorum fuccurrerent, agros et aedes vendidiffe, et apud Apoftolos in vfum pauperum depofuiffe leguntur h. l. v. 45. et 4, 34 fs. neutiquam confequitur, eos fe omnibus bonis exuiffe, imo verborum fenfus hic eft: ditiores, quo luculentiora beneficia in tenuioris fortunae chriftianos conferre poffent, vendebant partem bonorum, qua fine magno incommodo carere poterant, vt quod per reditus praeftari non poterat, per poffeffionum pretium fupplerent. Hoc fenfu verba fcriptoris l. l. capienda effe, neque in iis de collatione bonorum omnium a fingulis facta, cogitandum effe, ex pluribus aliis huius libri locis fat clare patefcit. Nempe Act. 4, 32. legitur: *nec vllus bonorum quicquam fuum effe dicebat, fed erant iis omnia communia;* quae verba fatis perfpicue declarant,

usum tantum possessionum fuisse communem, non possessiones ipsas. Porro Act. 5, 3. Petrus Ananiam ita allocutus esse perhibetur: *nonne si agrum retinebas, in tua potestate manebat? et postquam vendideras, nonne tuo arbitrio (pecunia) erat relicta?* Quomodo vero Petrus dicere potuisset, in potestate Ananiae fuisse agrum non vendere, aut agri venditi pretium sibi retinere, si cogente legum societatis necessitate omnia diuendenda fuissent? Satis dilucide ergo ex h. l. apparet, fuisse inter christianos qui proprias possessiones haberent, et sua bona retinerent. Act. denique c. 12, 12. mentio fit Mariae, quae Hierosolymis proprias aedes habebat. Neque in reliquis christianorum societatibus communio bonorum locum habebat. Nullum huius rei vestigium in literis Apostolorum deprehenditur. In reliquis christianorum coetibus diuites erant et pauperes. Admonitu Apostolorum pecuniae in vsum pauperum colligebantur. Paulus 1 Cor. 16, 1. Corinthios cohortatur, vt quisque eorum quolibet septimanae die primo in domo sua aliquid in vsum pauperum seponat. Retinuerant ergo Corinthii possessiones suas. 1 Thess. 4, 11. idem Apostolus Thessalonicenses hortatur, vt manuum opera victum sibi parent; et 2 Thess. 3, 7. 12. iis exemplum suum in eo imitandum proponit, quod non gratis ab aliquo victum accipere studuisset, sed labore sibi eum comparasset. add. Eph. 4, 28. Act. 9, 36. 11, 29. Itaque verba: καὶ εἶχον ἅπαντα κοινὰ populariter et eodem sensu capienda sunt, quo vetus prouerbium: πάντα κοινὰ τὰ τῶν φίλων ap. Platon. de republ. Lib. 4. p. 634. *amicorum omnia sunt communia* ap. Cic. Offic. 1, 16. h. e. vt Seneca de Benef. 7, 12. scribit: *Quicquid habet amicus, commune est nobis, sed illius proprium est qui tenet; vti illo nolente non possum,* vid. ad 4, 32. Designatur ergo his verbis beneficentiae ac liberalitatis studium acre et eximium. Caeterum obseruarunt interpretes, etiam Pythagoreos et Essenos habuisse bona communia. Ac de Pythagoreis quidem Iamblichus de vita Pythagorae c. 17. p. 59. haec

tradit: ἐν δὲ τῷ χρόνῳ τούτῳ τὰ μὲν ἑκάστου ὑπάρχοντα, πτερέσιν αἱ οὐσίαι ἐκοινοῦντο, διδόμενα τοῖς ἀποδεδειγμένοις εἰς τοῦτο γνωρίμοις, οἵπερ ἐκαλοῦντο πολιτικοὶ καὶ οἰκονομικοί τινες καὶ νομοθετικοὶ ὄντες *eo tempore quicquid facultatum opumue quisque possidebat in medium conferebatur, et aliis ad hoc ipsum destinatis, qui politici et oeconomi et legislatores audiebant, dispensandum committebatur.* add. c. 6. 30. v. *Elsnerus* ad h. l. et *Walchii* Obss. in N. F. libros p. 48 ss. De Essenis autem Iosephus de B. I. 2, 12. scribit: καταφρονηταὶ δὲ πλούτου, καὶ θαυμάσιον παρ' αὐτοῖς τὸ κοινωνητικόν· οὐδὲ ἐστὶν εὑρεῖν κτήσει τινὰ παρ' αὐτοῖς ὑπερέχοντα· νόμος γὰρ τοὺς εἰς τὴν αἵρεσιν εἰσιόντας δημεύειν τῷ τάγματι τὴν οὐσίαν, ὥστε ἐν ἅπασι μήτε πενίας ταπεινότητα φαίνεσθαι, μηδ' ὑπεροχὴν πλούτου· τῶν γὰρ ἑκάστου κτημάτων ἀναμεμιγμένων μίαν ὥσπερ ἀδελφοῖς ἅπασιν οὐσίαν εἶναι. add. Ant. 18, 2. p. 618. et Philo quod omnis probus sit liber p. 601 sq. haec refert: ὅσα γὰρ ἂν μεθ' ἡμέραν ἐργασάμενοι λάβωσιν ἐπὶ μισθῷ ταῦτ' οὐκ ἴδια φυλάττουσιν, ἀλλ' εἰς μέσον προτιθέντες κοινὴν τοῖς ἐθέλουσι χρῆσθαι τὴν ἀπ' αὐτῶν παρασκευάζουσιν ὠφέλειαν. add. Id. de vita contemplat. p. 611. ed. Paris. 1552. Atque ab his Essenorum institutis communionem bonorum, quae in ecclesia Hierosolymitana vigebat, deriuandam esse, *Grotius*, *Heinrichsius*, alii, statuerunt. Verum ex illis ipsis Iosephi et Philonis locis, quae modo laudauimus, et ex iis, quae supra disputauimus, vbi pluribus ostendimus, bona sua cuique christianorum mansisse propria, liberum cuique fuisse, de bonis vendere aut non, etiam manuum labore parta cuique mansisse, sat luculenter apparet, longe diuersam fuisse communionem bonorum, quae in ecclesia Hierosolymitana locum obtinebat, ab Essenorum communione bonorum. Atque vel inde perspici potest christianos Hierosolymitanos non esse hac in re imitatos Essenorum mores. Sed ditiores christiani Hierosolymitani pauperes tam liberaliter sustentabant, et

plures eorum possessiones etiam suas, saltem partem earum in vsum pauperum vendebant, et pecuniam inde redactam apud Apostolos deponebant, quoniam Iesus ipse suis amorem mutuum et liberalitatis studium toties et tam grauiter inculcarat, et discipulos suos, quo sese totos religioni eiusque propagationi consecrare possent, cohortatus erat, vt possessiones suas venderent, et inopes adiuuarent v. Luc. 12, 33. quoniam timendum erat ne pauperes, qui Christo nomina dederant, apud Iudaeos, quibus vtpote defectores cum maxime odiosi essent christiani, sustentationem frustra circumspicientes, inopia pressi, eo redigerentur, vt ad auitam religionem redirent; et cum christiani, tristia fata, persecutiones, exilia, mortem, sibi imminere, et bellum instare praeuiderent, quo possessiones ipsorum vastandae essent, eo paratiores erant ditiores vendere praedia, agros, domos, et pretiis eorum succurrere sodalium suorum inopiae. Ita vero planum et manifestum esse arbitramur, originem communionis bonorum, quae h. l. memoratur et praedicatur, neutiquam ab institutis Essenorum repetendam esse. cf. etiam *Moshemii* Diss. de vera natura communionis bonorum in ecclesia Hierosolymitana, inserta eiusd. dissertatt. ad historiam ecclesiasticam pertinentibus Vol. 1. p. 1. ss. *Lüderwaldius* in *Henkii Magazin.* B. 4. p. 371 sqq. et *Bengelii Bemerkungen über d. Versuch das Christenthum aus dem Essäismus abzuleiten* in *Flatti Magazin für christl. Dogmatik u. Moral* St. 7. p. 128 ss.

45. *καὶ τὰ κτήματα καὶ τὰς ὑπάρξεις ἐπίπρασκον*] *possessiones suas et facultates vendebant.* Nomen *κτήματα* generatim quidem *omnia quae quis possidet*, *bona et facultates*, indicat. Hesychius: *κτήματα, πάντα τὰ ὑπάρχοντα.* Speciatim autem significat: *bona immobilia*, qualia sunt agri, vineae, praedia, domus etc. Eustathius ad Homer. Il. *η*. p. 685. Rom. *κτήματα δὲ οἱ μὲν μεθ' Ὅμηρον ἰδίως ἐπὶ ἀγρῶν καὶ οἴκων φασίν. Ὅμηρος δὲ ἐπὶ πάντων ἁπλῶς τῶν ὑπαρχόντων.* Hinc in versione septuagintauirali hac

voce exprimitur Hebraicum כֶּרֶם *vinea* Prou. 31, 16. Hos. 2, 15. שָׂדֶה *ager* Prou. 23, 10. apud Herodi. 7, 12. 13. *domus cum hortis* dicuntur κτήματα, 2, 6. 5. *praedia*, 6, 3. 10. ἀρχῆς κτήματα *imperii prouinciae*; et Act. 5, 1. 3. commutatur hoc nomen cum nomine χωρίον. add. Sir. 28, 27. 36, 25. Vocabulum ὕπαρξις, quo omnino *opes*, *facultates* declarantur v. Ps. 78, 48. Prou. 18, 11, Hebr. 10, 34. Hesychius: ὕπαρξις, οὐσία· h. l. cum opponantur κτήματα, notat: *supellectilem*, *bona quae dicuntur mobilia*. καὶ διεμέριζον αὐτὰ πᾶσι καθότι ἄν τις χρείαν εἶχε] *atque pecuniam inde redactam*, *prout cuique opus erat*, *distribuebant*. *Hansenius* l. l. alii, putant, initio christianos ipsos pecuniam distribuisse, tum id factum esse per Apostolos coll. 4, 34. denique per diaconos coll. 6, 1.-3. Verum διεμέριζον commode explicari potest: distribuendam curarunt pecuniam, np. per Apostolos.

46. 47. καθ' ἡμέραν τε — ἐν τῷ ἱερῷ] *quotidie templum simul frequentabant*, ad preces faciendas; immiscebant sese Iudaeis in templo preces facientibus v. 3, 1. et not. ad 2, 1. προσκαρτερεῖν *assidue adesse*, vt in hist. Susan. v. 7. οὗτοι προσεκαρτέρουν ἐν τῇ οἰκίᾳ Ἰωακεὶμ *constanter aderant in domo Ioakimi*. κλῶντές τε κατ' οἶκον ἄρτον] *singulis in domibus epula communia sacra celebrabant*. κατ' οἶκον *Hammondus* positum accipit pro ἐν οἴκῳ, atque hanc formulam interpretatur: *coenam dominicam celebrabant in aliquo templi conclaui*. Ecquis vero credat Iudaeos christianis permissuros fuisse, vt in templi oeco non dicam sacra celebrarent, sed cibum caperent? *Lud. de Dieu*, *Bengelius*, *Heinrichsius*, alii v. *Wolfius* ad h. l. qui quoque κατ' οἶκον idem valere putant quod ἐν οἴκῳ, hanc vocem explicant: *domi*, *priuatim*. Haec vero explicatio frigidam sententiam parit, cum per se intelligatur, eos non in templo, sed priuatim coenasse. Imo Lucas his verbis docere voluit, quomodo tantus christianorum numerus (v. 41.) qui quotidie creuerit, epulas communes celebrarit,

cum conclaue domus priuatae tantam multitudinem capere non potuerit. Itaque subaudiendum est ἕκαστον *singulis in domibus*, modo in hac, modo in illa. Sic κατὰ πόλεις Aelian. H. V. 6, 1. κατὰ τόπους Matth. 24, 7. κατὰ πόλιν καὶ κώμην Luc. 8, 1. κατὰ πόλιν Act. 15, 21. 20, 23. cf. *Bosius* de Ellips. p. 139 sq. ed. *Schaefer*. De formula ipsa κλῶντες ἄρτον vid. supra not. ad v. 42. *Heinrichsius* praeeunte *Kypkio* κλῶντες ἄρτον explicat *panem frangebant*, *scilicet pauperioribus*, μετελαμβ. τροφῆς *diuitiores ipsi*. Quae tamen verborum explanatio durior nec satis accurata est. Etenim sermo est de agapis, nil legitur h. l. de pauperibus, sed κλῶντές τε ἄρτον κ. τ. λ. ad omnes Christi sectatores cum diuites, tum pauperes, referri debet, generatim enim antea notatum erat, omnes (ὁμοθυμαδὸν id. qd. πάντες οἱ πιστεύοντες v. 44.), ditiores aeque ac pauperiores assidue templum adiisse. μετελάμβανον τροφῆς ἐν ἀγαλλιάσει κ. τ. λ.] *animo laeto atque sincero cibum capiebant.* Diuites in eo laetabantur, quod liberalitatem erga pauperes exercere possent, pauperes sibi ditiorum liberalitatem gratulabantur. Haec eorum laetitia non fucata, sed ex mutuo amore et animorum consensione enata erat, alieni erant diuites ab omni fastu et ostentatione; pauperes, ab omni malignitate et inuidia. μεταλαμβάνειν τροφῆς est, *cibum capere* vid. *Kypkius* ad Act. 27, 33. et *Münthius* ad h. l. ἀφελότης autem ita ponitur, vt declaret *simplicitatem morum animique*, *a qua omnis simulatio et calliditas abest*, quae quidem virtus alias ἁπλότης nuncupatur v. *Schleusneri* Lex. h. v. Phauorinus: ἀφέλειαν ἐπὶ ἁπλότητος οἱ παλαιοὶ ἐτίθεν. Scholia ex codd. MSS. Coislinianis, in *Albertii* Append. ad Gloss. N. T. p. 210. ἀφελότητι, ἀντὶ τοῦ, ἐν ταπεινώσει καὶ εὐτελείᾳ, μηδὲ ὑψηλὸν φρονοῦντες. ἐφ' αἷς ἔπραττον ἀγαθοεργίαις καὶ ἐλεημοσύναις. Hinc *Barkeyus* in Bibliotheca Hagana T. 2. p. 366. nomen ἀφελότης h. l. explicandum esse censet, *de simplicitate cordis, quae omnem animi fastum respuit.* Laudat hanc in rem locum Aelian. H. V. 4, 9. vbi Plato

legitur Olympiae cum hominibus ignotis cibum sumsisse ἀφελῶς h. e. sine fastu, aut affectatione praecipuae cuiusdam sapientiae et dignitatis. Legitur ibi paulo post: ἀτύφως αὐτᾶ συγγενομένα καὶ ἀνεπιτηδεύτως αὐτοῖς *sine fastu et arrogantia cuiusdam auctoritatis affectatae cum illis versabatur.* Sed praeoptandam duco priorem interpretationem supra positam, cum h. l. non tantum de ditioribus sed etiam de pauperioribus christianis sermo sit. 47. αἰνᾶντες τὸν Θεὸν] *Deum laudabant;* de precibus ante et post coenam factis, etiam hymnis finita coena decantatis, cogitandum vid. ad Matth. 14, 19, 26, 30. καὶ ἔχοντες χάριν πρὸς ὅλον τὸν λαὸν *et omni populo gratiosi erant;* nempe mutuus ille christianorum amor, eorum liberalitatis et pietatis studium coll. v. 42, 46. populi fauorem iis conciliabant. χάρις *fauor, beniuolentia* Ex. 33, 12. Deus ad Mosen: χάριν ἔχεις παρ᾽ ἐμοί· pro quibus verbis v. 14. legitur: εὕρηκας χάριν ἐνώπιον ἐμᾶ. ὁ δὲ κύριος προσετίθει κ. τ. λ.] *dominus autem quotidie coetui adiungebat, qui salutis participes fierent.* σωζόμενοι dicuntur, qui reiecta Iudaeorum peruersa sentiendi et agendi ratione coll. v. 40. felicitatis per Christum partae participes reddebantur vid. ad Matth. 19, 25. Marc. 16, 16. κύριος est vel Deus, κύριος προσετίθει, diuina prouidentia moderante, per Christi doctrinam ad religionis christianae professionem perducebantur coll. v. 39.; vel Christus coll. v. 36. Verba τῇ ἐκκλησίᾳ codd. nonnulli et versiones antiquae omittunt, ea ab aliena manu adiecta adeoque expungenda esse *Millius* Prolegg. §. 1201. 1451. et *Bengelius* opinati sunt, male et perperam. Vulgatam enim lectionem plurium codd. verss. et patrum auctoritas tuetur. vid. et not. ad 3, 1.

CAPVT III.

Petrus hominem a natiuitate claudum, ad templi portam sedentem, sanat 1 — 11. et ab hac sanatione occasionem sumit, populi multitudinem in porticu Salomonis congregatam et euentu illo in admirationem raptam edocendi, eamque excitandi, vt se ad Iesu Messiae signa conferat 12 — 26. Quae hoc in capite exponuntur, *Lightfootus* ad h. l. et *Barkeyus* in Biblioth. Hagana T. 2. p. 346 ss. die Pentecostes euenisse autumant, nulla tamen idonea ratione adducti, imo vel ea, quae c. 2, 42 ss. annotata leguntur, de alio die nos cogitare iubent. ἐπὶ τὸ αὐτὸ δὲ Πέτρος — ἐννάτην] *Petrus et Iohannes, cum aliquando circa horam precibus dicatam nonam templum vna adirent.* Formula ἐπὶ τὸ αὐτὸ, de cuius significationibus variis ad c. 1, 15. disputauimus, h. l. reddi nequit, *in eundem locum*, nam diserte memoratur locus, in quem Petrus et Iohannes se tunc temporis contulerunt; nempe τὸ ἱερόν· neque cum *Abreschio* in Annotatt. ad N. T. conuerti potest: *in eundem finem*, nam verba apposita: ἐπὶ τὴν ὥραν τῆς προσευχῆς ἐννάτην, sat luculenter docent, quo consilio Petrus et Iohannes templum adierint; sed exprimi debet: *vna*, *simul*, flagitante orationis serie. Hanc ipsam autem formulam ἐπὶ τὸ αὐτὸ codd. nonnulli et versiones antiquae ad finem capitis praecedentis referunt, probante *Millio*, qui in Prolegg. §. 1451. coniicit, grammaticos, quibus haec formula obscurior visa esset, eam ad sequentia reiecisse, et eius loco substituisse τῇ ἐκκλησίᾳ, et vertit: *dominus addidit fideles qui vna viuebant, multiplicauit numerum christianorum qui in vnum congregati erant.* Sed verba τῇ ἐκκλησίᾳ retinenda esse, iam supra posuimus; et omnis lectionis

varietas quae h. l. deprehenditur v. *Griesbach.* vt praeclare docuit *Eichhornius* in *Einleitung in d. N. T. B.* 2. p. 97. e Lectionariis repetenda eft. Nempe qui anagnofmatum initia conftituebant et vfui ecclefiaftico adaptabant, verba ἐπὶ τὸ αὐτὸ omittebant et eorum loco fcribebant: ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις Πέτρος κ. τ. λ. Iam qui conformare vellent continui textus codices Lectionariis, verba ἐπὶ τὸ αὐτὸ aut annectebant commati 47. c. 2. ita, vt τῇ ἐκκλησίᾳ vel expungerent, vel retinerent, et c. 3. inchoabant verbis: ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις ταύταις Πέτρος vt D. eant. aut ἐπὶ τὸ αὐτὸ 3, 1. referuabant, et textum ita corrigebant: ἐγένετο δὲ, ὡς ἀνέβαινον Σίμων Κηφᾶς καὶ Ἰωάννης ἐπὶ τὸ αὐτὸ, vt Syr. Erp. Sinceram igitur et genuinam effe vulgarem huius loci fcripturam intelligentiffimus quisque facile concedet. ἐπὶ τὴν ὥραν τῆς προσευχῆς τὴν ἐννάτην] haec verba pofita accipienda funt pro: ἐπὶ τὴν ὥραν τῆς προσευχῆς, ἥτις ἦν ἡ ἐννάτη τῆς ἡμέρας, *circa precationis horam, quae erat diei nona*, hora noftra fere tertia pomeridiana. Praepofitione ἐπὶ etiam Graeci fcriptores ita vtuntur, vt notet: *fub*, *ad* Arrian. Exp. Al. 3, 18. ἐπὶ τὴν ἕω *fub auroram.* Polyb. 3, 83. ἐπὶ τὴν ἑωθινὴν fcl. ὥραν, *fub matutinum tempus* v. *Albertius* et *Wolfius* ad h. l. Tres autem horae folenni apud Iudaeos precationi deftinatae erant: prima, *matutina*, dicta תפלה השחר f. שחרית, hora tertia Act. 2, 15. fecunda, *meridiana* תפלה מנחה *precatio oblationis*, hora fexta Act. 10, 9. tertia, *vefpertina*, תפלה ערבית, hora nona Act. 10, 3. 30. h. l. Hoc inftitutum Iudaei a patriarchis, Abrahamo, Ifaaco et Iacobo repetebant cf. *Lightfootus* et *Schoettgenius* ad h. l. *Buxtorfii* Lex. Talmud. p. 964. 1361. 2370. *Suiceri* Thef. Eccl. T. I. p. 1278. f. εὐχή, et quos laudauit *Wolfius* in Curis ad h. l.

2. ὃν ἐτίθεν καθ᾽ ἡμέραν πρὸς τὴν θύραν κ. τ. λ.] *quem quotidie ad portam templi, quae pulchra dicitur, deponebant.* θύρα *porta* Hebr. שער Iob. 5, 4. Ier. 19, 2.

Thomas Mag. πύλαι, ἐπὶ τείχες· θύραι, ἐπὶ οἰκίας. Sed hoc discrimen non semper obseruatur. Gentilium pauperes ad portas templorum ſtipem corrogare conſueuiſſe ab iis, qui templa adirent, docet Martial. 1, 112. etiam in veteri chriſtianorum eccleſia haec conſuetudo permanſit. Teſtatur hoc Chryſoſt. Homil. 2. in 2. ep. ad Tim. διὰ τῦτο ἑςήκασιν οἱ πένητες πρὸ τῶν θυρῶν, ἵνα μηδεὶς ἄσιῃ κενὸς, ἵνα μετὰ ἐλεημοσύνης εἰσίῃ, ita enim preces efficaciores fore. Quaeſiuerunt autem interpretes, quaenam porta templi ὡραία nuncupata fuerit? Plerique cogitant de porta orientali, etiam Nicanoris dicta, per quam ex atrio mulierum in atrium Iſraelitarum aditus patebat. Hanc portam κατ' ἐξοχὴν vocatam eſſe coniiciunt ὡραίαν, *pulcram*, quoniam ex aere Corinthio, quod ipſum aurum dignitate et pretio ſuperabat, magna arte et ſumtu confecta eſſet v. Ioſeph. B. I. 5, 5. 3. add. 6, 5, 3. Alii, veluti *Wagenſeilius* ad Sota p. 40. *Lundius* in *den Jüd. Heiligthümern* Lib. 2. c. 27. *Bengelius*, *Walchius* in Diſſ. de claudo a Petro ſanato Act. 3, 1. Ien. 1755. 4. portam h. l. memoratam eandem eſſe contendunt, quae alias *Suſan* fuerit dicta, atque hanc ſententiam ſuam his ferme argumentis defendunt: 1) cum Lucas v. 3. 8. Petrum et Iohannem, poſt claudi ſanationem in templum demum ſ. in iſtam aream, quam murus extimus montis Moriae cinxit, ingreſſos eſſe dicat; cum vix probabile ſit, homini claudo propter atriorum interiorum ſanctitatem permiſſum fuiſſe, vt in his conſideret et ſtipem colligeret; cum locus templi exterior ob maiorem ibi hominum frequentiam, inprimis propter pios, qui eo confluebant, alienigenas, homini paupertati ſuae fomenta quaedam conquirenti, longe opportunior et aptior eſſet, quam vel mulierum vel Iſraelitarum atrium: ſatis perſpicue inde patet, hanc portam in eo muro, qui proxime ad atrium gentium ducebat, quaerendam eſſe. 2) Lucas refert, Petrum et Iohannem poſt ſanationem hominis ſe contuliſſe ſtatim in porticum Sa-

lomonis, haec vero portae *Sufan* admodum vicina erat v. Iofeph. Ant. 20, 8. coll. 15, 14. add. *Lakemacheri* Obff. Philoll. p. 154. 3) claudus mendicans haud dubie fibi elegit locum, vbi tanto plus aeris in ftipem acciperet, quanto maior introeuntium frequentia ibi poterat exfpectari. Ad portam vero Sufan longe maior erat, quam alibi, hominum multitudo, quoniam ibi erant tabernae, in quibus vinum, fal, farina, oleum, columbae, aliaque quorum vfus in facrificiis neceffarius erat, vendebantur. 4) Sacris fcriptoribus familiare eft hoc, vt nomina Hebraica, etiam ea, quae vfu propriorum indolem acceperunt, in appellatiua Graeca conuertant. Recte autem *Sufan* verti potuit ὡραῖα. Porta enim *Sufan*, ab vrbe eiusdem nominis, fede quondam Perfarum regia, nomen habebat; vrbs vero illa tefte Athenaeo Dipnof. Lib. 12. c. 1. p. 573. διὰ τὴν ὡραιότητα τȣ͂ τόπȣ, *propter loci amoenitatem*, a liliis nempe (שׁוּשַׁן *lilium*), quae ibi admodum frequentia erant, (σȣ͂σα γὰρ ἐγχωρίος τὰ κρίνα v. Euftath. ad Dionyf. Perieg. 1074. Stephanus Byzantin. de vrbibus v. Σȣ͂σα p. 615. add. *Cellarii* Not. orb. ant. T. 2. p. 797.) et veteres in floribus pulcherrimis habebant (v. Athen. p. 683. Plin. H. N. 21, 5.) nomen *Sufan* accepit. Alii denique, v. *Lightfootus* et *Boltenius* ad h. l. fignificari exiftimant portam atrii gentium, vocatam *Chulda* חֻלְדָּה, fic dictam a חלד *tempus, aeuum*, vt adeo vocabulum ὡραία, quo Lucas vfus eft, reddendum fit *tempeftiua*. Hoc quidem certum et exploratum videtur, per τὴν θύραν τὴν λεγομένην ὡραίαν, non intelligendam effe portam quae ex atrio mulierum in atrium Ifraelitarum ducebat, ipfe enim contextus, fi quid video, lectorem cogitare iubet de fpatio montis Moriae extimo, quod per murum ab atrio gentium feparatum fuit. Parum praeterea etiam probabile eft, Iudaeos nomen origine Graecum portae templi impofuiffe. Vtrum autem portam *Sufan*, an *Chulda*, nomine ὡραία infigniuerit fcriptor? certo definiri nequit, praeplacet tamen pofterior ratio, cum ea fimplicitate et intelligendi facilitate fefe commendet.

De voce *ἱερὸν* vid. not. ad Matth. 21, 12. vbi oftendimus, eam generatim notare aream illam in monte Moria, in qua ipfa aedis facra cum porticibus, atriis et conclauibus extructa erat, fpeciatim vero poni de exterioribus templi aedificiis. τοῦ αἰτεῖν ἐλεημοσύνην] *vt ftipem peteret.* Nomen ἐλεημοσύνη non tantum *liberalitatem* fignat, fed etiam id ipfum quod pauperibus datur, *ftipem*, vt Sir. 29, 12. σύγκλεισον ἐλεημοσύνην ἐν τοῖς ταμείοις σε v. *Vorftius* de Hebraifmm. N. T. p. 60. nos ad Matth. 6, 2.

3—5. ἠρώτα ἐλεημοσύνην λαβεῖν h. e. fimpliciter, *ftipem petiit;* etenim λαβεῖν poft verba petendi ex Graecorum loquendi confuetudine redundat, vt ap. Ariftoph. Plut. 240. Αἰτῶν λαβεῖν τι μικρὸν ἀργυρίδιον. Sophocl. Ai. 836. Αἰτήσομαι δὲ σ' οὐ μακρὸν γέρας λαβεῖν. Aelian. H. A. vbi de coruis Aegyptiis fcribit: τῶν πλεόντων τὰ πρῶτα ἐοίκασιν ἱκέται εἶναι, λαβεῖν τι αἰτοῦντες *nauigantibus* initio fupplicare videntur, accipere aliquid *flagitantes.* add. Eurip. Iphig. Aul. 894. Similiter infra 7, 46. ἠτήσατο σκήνωμα εὑρεῖν. vid. *Valckenarius* ad Eurip. Phoen. 1324. *Pricaeus* ad h. l. et *Kypkius* ad v. 5. ἀτενίσας δὲ Πέτρος — εἰς ἡμᾶς] *Petrus cum Iohanne eum intuitus dicebat: adfpice nos!* De verbo ἀτενίζειν, quod Lucae inprimis familiare eft et notat: *intentis oculis aliquem adfpicere*, vid. not. ad Luc. 22, 56. add. *Elsnerus* ad h. l. Petrus et Iohannes oculos in claudum defigebant, vt cognofcerent, an debilitatem tantum fimularet,et quo accuratius hoc cognofcerent, poftulabat Petrus liberiorem intuitum, vt animi nihil mali fibi confcii indicem, fimul vero etiam vt hominis attentionem excitaret. 5. ὁ δὲ ἐπεῖχε αὐτοῖς] *hic vero oculos in eos intendebat.* Ad ἐπέχειν *Wolfius*, *Elsnerus*, *Morus*, fubintelligunt τὸν νοῦν, *animum aduertebat*, *attendebat*, *obferuabat.* Rectius vero, cum proxime praeceflerit: βλέψον εἰς ἡμᾶς, *Bofius* de Ellipf. p. 366. ed. *Schaef.* *Rofenmüllerus*, *Heinrichfius*, alii, fubaudiunt ὀφθαλμοὺς. cf. et not. ad Luc. 14, 7.

6. 7. *ἀργύριον καὶ χρυσίον argentum et aurum*, solennis diuitiarum periphrasis v. Herodo. 3, 140. *ὃ δὲ ἔχω quod habeo*, facultatem te sanandi. *δίδωμι* pro *δώσω dabo*, solet autem praesens pro futuro poni, cum sermo est de re certo futura v. ad Matth. 3, 10. 26, 29. Index Ioh. et *Fischeri* Animaduu. ad *Weller*. Vol. 3. P. 2. p. 53 sq. *ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ vtpote Iesu legatus, eius auxilio fretus* coll. v. 16. Matth. 17, 20. Luc. 9, 49. Marc. 16, 17. Ioh. 16, 23. add. not. ad Matth. 18, 6. Act. 4, 7. *surgere te iubeo et ambulare* coll. 16, 18. *Ναζωραίου* vid. not. ad 2, 22. *παραχρῆμα δὲ ἐστερεώθησαν αὐτοῦ αἱ βάσεις καὶ τὰ σφυρὰ*] *confestim eius pedes et tali confirmabantur. βάσεις καὶ τὰ σφυρὰ* male Vulgatus interpres expressit: *bases et plantae*, rectius *Beza*: *pedes ac malleoli*. Scilicet *βάσις* proprie est *gressus*, Aristoph. Thesmoph. v. 937. *εὐκύκλου χορείας εὔφυᾶ στῆσαι βάσιν orbicularis choreae concinnum constituere gressum*: ad quem locum scholiast. *εὔφυῆ στῆσαι βάσιν· ἀντὶ τοῦ εὐφυῶς, καὶ καλῶς, καὶ εὐρύθμως βαίνειν apte, et recte, et concinne incedere*. add. Herodi. 6, 5. 12. vid. et *Elsnerus* ad h. l. qui adeo, minus recte tamen *βάσεις* h. l. de *gressibus* accipit, vt notetur, non solum malleolos, *τὰ σφυρὰ*, sed et gressum, firmatos esse. Sed vt recte monuit ad h l. *Dindorfius*, hoc per se apparet; est potius corporis membrum intelligendum, quod ad eundum necessario requiritur. Hinc alii *βάσις* de *planta pedis* interpretantur, vt *Albertius*, qui hanc in rem laudat Lucian. Tragopod. p. 804. *Χειρῶν ἀπ' ἄκρων εἰς ἄκρας ποδῶν βάσεις manibus ab extremis ad infimas pedum plantas*. Sed orationis complexioni conuenientior est *Bezae*, *Fesselii* Aduers. Sacr. 5, 1. p. 414. *Loesneri*, aliorumque sententia, qui vocabulo *βάσεις* h. l. *pedes* significari statuunt, quo quidem significatu hoc nomen quam saepissime comparet, vt Sap. 13, 18. *τὸ μηδὲ βάσει χρῆσθαι δυνάμενον quod non potest pedibus incedere*. Sermo ibi est de idolo, ad quod frustra preces pro felici itinere mittuntur, quia non potest *βάσει χρῆσθαι*. Male ac perperam ibi *Bielius* explicat

greſſus. Diod. Sic. p. 644. D. σφαλείσης τῆς βάσεως, ὁ πληγεὶς παραλελυμένος ἔκειτο *pede labefactato eneruatus iacebat.* Apollodor. Bibl. 1, 3. πεσόντα δ' Ἥφαιστον ἐν Λύμνῳ καὶ πηρωθέντα τὰς βάσεις διέσωσε Θέτις *deiectum vero Vulcanum in Lemno inſula et claudum pedibus factum Thetis ſeruauit.* Ioſeph. Ant. 7, 10. gigantem Philiſtaeum ſex refert habuiſſe δακτύλους ἐν ἑκατέρῳ τῶν βάσεων *digitos in vtroque pede.* Id. 7, 10 vbi Mephiboſetus loquens inducitur: εἰ μέν τοι γε τὰς βάσεις εἶχον ἐῤῥωμένας *ſi pedibus firmis fuiſſem.* add. Sophocl. Ai. 19. Trachin. 339. 964. Herodi. 1, 15. 19. Schol. ad Sophocl. Philoct. v. 692. βάσιν· πόδα. Per τὰ σφυρὰ indicantur *malleoli pedum, tali,* vt ap. Diod. Sic. p. 770. A. τῶν γυναικῶν τῶν εὐπόρων τινῶν μὲν καρκίνοις σιδηροῖς τὰ σφυρὰ πιέζων συνέτεινε *matronis quibusdam opulentis malleos pedum ferreis forcipibus compreſſos extendebat.* add. Athen. p. 68. D. Theocrit. Idyl. 4, 51. Callim. h. in Dian. v. 128. vbi v. *Spanhemius.* Sed αἱ βάσεις καὶ τὰ σφυρὰ per Hendiadyn dictum eſt, pro: *pedum tali.* ἀλλόμενος *ſaliens.* Bene *Roſenmüllerus* praeeunte *Er. Schmidio:* non modo prae gaudio, ſed etiam in ſignum ſe perfecte eſſe ſanatum. Caeterum *Thieſsius* in *Praktiſchem Kommentar* ad h. l. ſumit, mendicum illum pedum debilitatem ſimulaſſe, quo largiorem ſtipem cogeret, cum vero Petrus et Iohannes eum vultu iracundo adſpicerent, et Petrus minaci voce eum alloqueretur, ac verbis vteretur: in nomine Meſſiae ſurge! veteratorem illum perterritum ſurrexiſſe, et metu plebis, ne eius miſericordia in rabiem ſe conuerteret, ab eo inde tempore Apoſtolos eſſe ſectatum et hominum ſocietatem fugiſſe! Appoſite vero contra hanc interpretationem mere arbitrariam et plane abſonam *Heinrichſius* Exc. 5. p. 353 cuius verbis vtor, monuit haec: tantamne effectuum ſeriem putabimus ex iſtiusmodi re potuiſſe inſequi, quae narratur c. 3. et 4.? nonne Petrus hominibus fraudulentiſſimis merito accenſendus foret, ſi tantopere gloriabatur (4, 10.) ſanatione hominis, quem non ſanauerat vere, ſed cuius

mendacia in lucem protraxerat? vtrum toleranda foret eiusdem Petri βλασφημία, quae proferre poterat ea, quae adsunt 3, 12. 13. 4, 9. 10.? nonne insanum mendicum illum existimaremus, qui homines, quos fugiendos habebat vel maxime, quod laruam ei demserant, affectaretur (v. 11.)?„ adde: incaute dictum mendici si veram sanationis rationem prodidisset, omnem existimationem perdidisset Petrus, in ignominiam et dedecora incurrisset. cf. etiam quae obseruauit *Gablerus* in *Neuest. theolog. Journal* B. 8. p. 241.

9 — 11. Narratur quam vim habuerit claudi sanatio in auditorum animos *κρατοῦντος δὲ τοῦ ἰαθέντος χωλοῦ τὸν Πέτρον καὶ Ἰωάννην cum claudus sanatus Petrum et Iohannem affectaretur.* Pro τοῦ ἰαθέντος χωλοῦ in pluribus optimae notae codicibus et versionibus antiquis pluribus legitur: κρατοῦντος δὲ αὐτοῦ, quam lectionem *Griesbachius* Lucae vindicauit; vulgaris enim lectio aperte glossema redolet, et e Lectionariis irrepsisse videtur. κρατεῖν *affectari, adhaerere alicui, ab alicuius latere non discedere*, vt in LXX 2 Sam. 3, 6. Ἀβεννὴρ ἦν κρατῶν τοῦ οἴκου Σαοὺλ. add. Col. 2, 19. Claudus non discedebat a latere Apostolorum, a quibus sanatus erat, eorum amore ductus et grati animi significandi caussa. στοὰ τοῦ Σολομῶντος vid. ad Ioh. 10, 23. Nomini collectiuo λαὸς additur pluralis ἔκθαμβοι. Quem vsum loquendi comprobarunt exemplis pluribus, e V. T. desumtis *Glassius* in Phil. S. p. 326. e Graecis scriptoribus *Kypkius* ad h. l. add. Act. 5, 16. Xen. Ephes. 1, 4. ἦλθον δὲ εἰς τὸ ἱερὸν θύσαντες πᾶν τὸ πλῆθος.

12. Summa orationis quam Petrus per hanc occasionem habuit, haec est: nolite existimare nos propria potestate et in honorem nostrum hunc claudum sanasse, imo Deus ei per nos sanitatem restituit, in honorem Iesu Messiae, quem vos repudiastis et in crucem egistis, resipiscite ergo, et vos ad Christi signa conferte. ἀπεκρίνατο πρὸς

τὸν λαὸν allocutus est populum. Verbum *ἀποκρίνεσθαι*, vt Hebraicum ענה non tantum notat *respondere*, sed etiam omnino *verba facere*, *loqui* v. Deut. 26, 5. Iob. 3, 5 vnde etiam in versione Alexandrina respondet verbo אמר Gen. 29, 26. Exod. 21, 5. construitur h. l. cum praepositione *πρὸς* sequente accusatiuo, vt Luc. 4, 4. 6, 3. 14, 5. Act. 25, 16. ex Hebraica ratione. Hebraei enim cum verbo ענות coniungunt particulam את quae praepositioni *πρὸς* respondet v. Gen. 23, 5. 1 Regg. 12, 13. *τί θαυμάζετε ἐπὶ τούτῳ κ. τ. λ.*] *quare admiramini hanc rem, aut quare nos intentis oculis adspicitis, quasi nostris viribus aut pietate effecerimus, vt hic ambulare possit? ἐπὶ τούτῳ* scl. *πράγματι.* Pro *εὐσεβείᾳ* Syr. Erp. Arm. Vulg. al. legerunt *ἐξουσίᾳ*, sed vulgaris lectio proba est. Scilicet grammatici in locum nominis *εὐσεβείᾳ* substituerunt vocabulum *ἐξουσίᾳ*, quoniam alias quoque *δύναμις* et *ἐξουσία* iunguntur, vt Luc. 4, 36. et quoniam eos ipsa sententia offendebat, sed v. Ioh. 9, 31. *Boltenius εὐσεβείᾳ* vertit: *Gebetskraft*, precibus nostris. Quae tamen interpretatio facile potest vanitatis conuinci; haec enim significatio vocis *εὐσέβεια* probari nequit, nec in praecedentibus memoratur Apostolos ante sanationem preces fecisse. *Hezelius* verba interpretatur: non vt confirmaretur doctrina religionis a nobis inuenta. Prouocat ad 1 Tim. 3, 16. vbi *εὐσέβεια* religionem christianam designat. Sed nimis alte repetitam et contortam esse hanc explanationem vel nobis non monentibus sponte intelligitur. Imo sensus verborum est: non nostris viribus sanatus est hic homo, non nosmet ipsi haberi possumus huius insignis facti auctores, nec Deus eum singularis pietatis nostrae praemii loco sanauit. *τοῦ περιπατεῖν*] Scriptores N. T. exemplo Alexandrinorum interpretum infinitiuis iungere solent articulum *τοῦ*, vbi Graeca ratio eum repudiat, more Hebraeorum, qui infinitiuos comitari iubent particulam ל. vid. *Fischerus* Prolusf. de vitiis Lexx. N. T. p. 330. 742. et ad *Leusdenii* libellum de Hebraismm. N. T. p. 168.

13. ὁ Θεὸς — τῶν πατέρων ἡμῶν Deus quem maiores nostri coluerunt et propitium experti sunt, Deus eorum tutelaris v. Act. 5, 30. Luc. 1, 68. Matth. 22, 32. ἐδόξασε τὸν παῖδα αὐτȣ̃ Ἰησȣ̃ν] *illustrauit filium suum Iesum* (Ioh. 11, 4.), eius dignitatem conspicuam reddidit, eum Messiam esse declarauit (v. Ioh. 1, 14. not. ad Ioh. 2, 11), nempe per sanationem huius hominis, quem Deus per nos Iesu legatos sanauit, vnde consequitur, Iesum non impostorem, sed verum Messiam esse. παῖς id. qd. υἱὸς vt v. 26. 4, 27. 30. Matth. 17, 18. coll. v. 15. *Raphelius* Obss. Xenophh. ad h. l. παρεδώκατε nempe εἰς θάνατον l. εἰς τὸ ϛαυρωθῆναι v. Rom. 4, 25. coll. Matth. 10, 21. 26, 2. 2 Cor. 4, 11. καὶ ἠρνήσασθε αὐτὸν κατὰ πρόσωπον Πιλάτȣ] *et coram Pilato reiecistis. Heinrichsius* haec verba explicat: noluistis eum inter viuos diutius superesse. Quae tamen explicatio non satis accurata est. Scilicet ἀρνεῖσθαι τινὰ notat: *abnegare aliquem, profiteri, te nec habuisse, nec velle cum aliquo aliquid commercii habere, reiicere, repudiare aliquem* v. *Kypkius* ad h. l. Praecessit: Deus ἐδόξασε Ἰησȣ̃ν τὸν παῖδα αὐτȣ̃, sed παῖς τȣ̃ Θεȣ̃ vt υἱὸς τȣ̃ Θεȣ̃ *dilectus Deo*, est cognomentum Messiae. Iam sequitur, hunc Deo dilectum (Messiam) vos abnegastis, repudiastis coram Pilato, quibus verbis hoc notatur: eum Messiam esse negastis (Ioh. 19, 15.) tanquam impostorem reiecistis; cum vero sequatur: κρίναντος ἐκείνȣ ἀπολύειν, verbis illis simul haec sententia inest: eum absolui, inter viuos superesse noluistis. Itaque verba: ἠρνήσασθε κ. τ. λ. aliquid amplius dicunt, quam quod ea dicere *Heinrichsius* autumat. κατὰ πρόσωπον reddi debet *coram*, respondet Hebr. לִפְנֵי v. not. ad Luc. 2, 31. *Glassius* Phil. S. p. 463. Male *Heinrichsius* κατὰ *contra*. κρίναντος ἐκείνȣ ἀπολύειν] *etsi eum dimittere voluisset. Bosius* de Ellips. *Wolfius, Münthius*, subintelligunt δεῖν, quam tamen ellipsin h. l. non esse necessariam, recte iudicauit *Krebsius*. κρίνειν significat: *decernere, statuere, velle*, vt ap. Ioseph Ant. 1, 4. ἀφανίσαι ἐκ παντὸς οὐκ ἔκρινεν *omnes omnino perdere noluit*. Ib. 7,

1. 5. *κρίνας Ἀβένηρον ἀποκτεῖναι.* 2, 12. *ταῦτα τȣ̃ Θεȣ̃ κρίναντος περὶ τῶν Σοδομιτῶν cum haec Deus de Sodomitis decreuiſſet.* Exempla hanc in rem plura collegerunt *Krebſius* et *Loesnerus* ad h. l. Denique *ἀπολύειν* proprie notat, *ſoluere id quod connexum eſt*, hinc *liberare* 2 Macc. 6, 22. hinc *dimittere, aliquem diſcedere ſinere*, inde *abſoluere reum*, vt h. l. Suſan. v. 52. *ἀπολύων τȣ̀ς αἰτίȣς abſoluens reos*. add. 1 Macc. 10, 43. 2 Macc. 4, 47.

14. *ὑμεῖς δὲ τὸν ἅγιον καὶ δίκαιον ἠρνήσασθε*] *vos, inquam, repudiaſtis ſanctum et innocentem.* *ἅγιος* ſanctus, Deo conſecratus, cognomentum Meſſiae vt Apoc. 3, 7. Ioh. 10, 36. Act. 4, 27. 30. v. *Knappii* Opuscc. p. 34. *δίκαιος innocens, probus Dei cultor* Matth. 23, 29. 27, 19. 13, 17. hoc praedicato inſigniebatur etiam Meſſias v. Ieſ. 11, 4. 5. 53, 11. vſus autem eſt Petrus his nominibus, quoniam Ieſu oppoſuit *Φονέα* nempe Barabam v. Matth. 26, 16. 21. Luc. 23, 19. *ᾐτήσατε ἄνδρα Φονέα χαρισθῆναι ὑμῖν*] *rogaſtis vt in gratiam veſtram homicida morte liberaretur.* Hoc ſenſu Graecis de reis *χαρισθῆναι τινὶ* dicitur v. Ioſeph. Ant. 2, 6. 9. 7, 8. 4. B. I. 1, 27. 5. add. Act. 25, 11. Philem. 22. v. *Krebſius* ad h. l. Graecos imitati ſunt Latini, qui eodem modo vtuntur formula *donare aliquem alicui* vid. *Duckerus* ad Flor. 3, 5. 10. *Graeuius* ad Cic. ep. 5, 4.

15. *τὸν δὲ ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς ἀπεκτείνατε*] *ſalutis vero auctorem interfeciſtis.* vid. ad 2, 23. Ieſus ipſe profeſſus erat, ſe eſſe *τὴν ὁδὸν, καὶ τὴν ἀλήθειαν, καὶ τὴν ζωὴν* Ioh. 14, 6. vbi v. not. *ἀρχηγὸς τῆς ζωῆς* bene Vulgatus expreſſit: *auctor vitae.* Hoc ſignificatu *ἀρχηγὸς* ſaepius recurrit, vt ap. Diod. Sic. p. 84. A. vbi Cyaxares dicitur *ἀρχηγὸς τῆς τῶν ὅλων ἡγεμονίας conditor imperii Medorum*, Ioſeph. Ant. 7, 8. *πολλῶν ἀρχηγὸς κακῶν multorum malorum auctor.* 1 Macc. 9, 61. *ἀρχηγοὶ τῆς κακίας.* Ioſeph. c. Apion. 1, 19. Noachus *ἀρχηγὸς τȣ̃ γένȣς ἡμῶν.* cf. *Weſſelingius* ad Diod. Sic. 5, 64. T. 1. p. 382. *Irmiſchius*

ad Herodi. T. 2. p. 202. *Bielii* Lex. fub h. v. *Carpzouius* ad Hebr. 2, 10. *Raphelius* Obff. Polybb. *Kypkius* et *Münthius* ad h. l. Sed ἀρχηγὸς τῆς ζωῆς eft *auctor et cauffa falutis* chriftianorum id. qd. ἀρχηγὸς τῆς σωτηρίας Hebr. 2, 10. ἀρχηγὸς καὶ σωτὴρ Act. 5, 31. αἴτιος σωτηρίας αἰωνίȣ Hebr. 5. 9. ὃν ὁ Θεὸς — μάρτυρές ἐσμεν] *quem Deus in vitam reuocauit*, *cuius rei nos teftes fumus* v. 2, 32 pofsunt vero etiam haec verba explicari: *cuius* (Iefu Meffiae) *nos praecones*, *legati fumus* v. 13, 31.

16. Praepofitio ἐπὶ in formula ἐπὶ τῇ πίστει τ. ὀ. αὐ. idem valet quod διὰ *propter* vt Marc. 3, 5. Act. 26, 6. v. *Wesfelingius* ad Diod. Sic. 13, 21. Vocabulum ὄνομα Hebraeorum more redundat vid. ad 2, 21. vt adeo πίστις τȣ̃ ὀνόματος αὐτȣ̃ idem declaret quod πίστις αὐτȣ̃ h. e. fides in Iefum, πίστις εἰς αὐτὸν, vt Marc. 11, 22. πίστις Θεȣ̃. Rom. 3, 22. πίστις Ἰησȣ̃ X. add. Gal. 2, 20. Pronomen αὐτὸς referendum eft ad Iefum, τὸν ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς coll. v. 15. Formula autem τῇ πίστει τȣ̃ ὀνόματος αὐτȣ̃, propterea vfus eft Petrus, quoniam menti eius obuerfabantur ea quae v. 6. leguntur. Iam vero priorum huius commatis verborum fenfus exiftit hic: *et propter fiduciam noftram in Chrifti auxilio repofitam*, *hunc quem videtis et bene noftis hominem* (Chriftus) *firmauit*, pedum firmitatem ei conceffit coll. v. 7. add. Act. 9, 34. Sanatio igitur hominis claudi h. l. refertur ad Iefum, fed fupra v. 13. tribuebatur Deo. Scilicet fpes Petri atque Iohannis, Deum claudum effe corroboraturum, nitebatur Iefu, cuius legati erant, quem in vitam a Deo reuocatum (v. 15.) et ad fummam maieftatem ac dignitatem euectum effe (2, 33.) fciebant, cuius promiffis confidebant. Ioh. 14, 13. *auxilio meo vobis adero*, *et quodcunque mei cauffa petieritis a patre*, *efficiam*, *vt pater illuftretur per filium*. Matth. 28, 20. *ego vobis quouis tempore adero*. add. Marc. 16, 17. (σημεῖα δὲ τοῖς πιστεύσασι παρακολȣθήσει) v. 20. (τȣ̃ κυρίȣ συνεργȣ̃ντος). Ioh. 16, 23. Sic quoque de Paracleto ap. Ioh. 15, 26. Iefus dicit:

quem ego vobis mittam; sed 14, 26. *quem pater mea caussa mittet;* et 14, 16. qui meo rogatu a *patre vobis concedetur.* Recte igitur hominis claudi sanatio a Petro ad Deum et Iesum referri poterat. καὶ ἡ πίστις ἡ δι' αὐτοῦ κ. τ. λ.] *fiducia inquam in eo reposita huic incolumitatem dedit in conspectu omnium vestrum.* ἡ πίστις ἡ δι' αὐτοῦ idem valet quod ἡ πίστις ἡ ἐν αὐτῷ Col. 1, 4. fiducia in Christo reposita. Saepius enim praepositiones διὰ et ἐν inter se permutantur vt 2 Cor. 3, 11. 4, 10. Est ergo ἡ πίστις ἡ δι' αὐτοῦ id. qd. ἡ πίστις τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Vocabulum ὁλοκληρία de corpore positum, indicat, *integritatem, incolumitatem corporis,* vt nulla pars corporis aut deficiat, aut vitio laboret. Antonin. de rebus suis 5, 8. πυροῦται γὰρ τὸ ὁλόκληρον ἐὰν καὶ ὁτιοῦν διακόψῃς *mutilatur quod integrum est, si quid vel minimum abscindas.* Ioseph. B. I. 6, 15. opponit sacerdotes ὅσοι διὰ πήρωσιν οὐκ ἐλειτούργουν *qui ob mutilationem sacra non obibant* τοῖς ὁλοκλήροις *integris* v. *Kypkius* ad h. l. in versione septuagintauirali hoc nomen Ief. 1, 6. respondet Hebr. מתום ἀπὸ ποδῶν ἕως κεφαλῆς οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ ὁλοκληρία. Symmach. ibi habet ὑγιές. Verbis ἀπέναντι πάντων ὑμῶν ineft notio haec: vt vos Iesu Messiae fidem haberetis, eum Messiam agnosceretis coll. v. 13. 19. Iam de aliorum huius versus interpretationibus, pro instituti ratione, paucis dicemus. Citra necessitatem *Michaelis, Boltenius,* alii, post ἐστερέωσε interpungunt, et τὸ ὄνομα αὐτοῦ cum iis quae sequuntur verbis coniungunt, vt sententia verborum sit: propter fiduciam in eius auctoritate repositam, ille hunc — confirmauit; auctoritas eius et fiducia etc. *Storrius* quoque in Opuscc. Vol. 3. p. 93 sq. hanc interpunctionem probat, et, cum tertiae personae pronomina ac verba in eodem contextu ad *diuersa* subiecta redire possint, atque h. l. pronomen αὐτῷ non eodem, quo αὐτοῦ, sed ad claudum sanatum (τοῦτον ὃν θεωρεῖτε) spectet; cum praeterea Deo, qui Iesum in vitam restituerit (v. 15.) etiam v. 13. miraculum patratum tribuatur: verba τὸ ὄνομα αὐτοῦ ad Deum referenda putat, et sensum ita constituit: *Deus*

claudum roborauerat, vt Iesus honoraretur *sub conditione* (ἐπὶ Phil. 3, 9.) *fiduciae Iesu. Nam* (καὶ) *claudo omnibus conspicuam integritatem valetudinis ipsa Iesu fiducia conciliauerat.* Quam tamen interpretationem graui duritie laborare in promtu est. vid. et supra notata. *Rosenmüllerus, Heinrichsius*, alii, cum ἐπὶ haud raro *finem*, *consilium* innuat v. 1 Thess. 4, 7. 2 Tim. 2, 14. verba: ἐπὶ τῇ πίστει explicant: vt vos in Christum crederetis, vt fiducia in Iesum in animis vestris excitaretur, Iesus hunc corroborauit. Quam vim etsi haec verba in se spectata habere possunt, haec tamen explicatio non accommodata est huic loco. Contextus enim flagitat, vt de Apostolorum fiducia in Christo reposita cogitemus coll. v. 6. 12. praeterea ea ipsa notio quae his verbis tribuitur, inest verbis huius versus vltimis. Alii per τὴν πίστιν intelligunt fidem Apostolorum et claudi, cumque nil antea memoratum sit de fide claudi, monent, parum referre, vtrum haec fides ante, an post sanationem in claudo producta intelligatur. Aeque male alii verba ἡ πίστις ἡ δι' αὐτοῦ scl. Ἰησοῦ explanant: fides s. fiducia in Deo reposita, per Christum excitata ἐνεργουμένη Gal. 5, 6.

17. 18. *Iam scio quidem, vos, populares, non minus quam principes vestros, per ignorantiam ita egisse.* Offendit interpretes Petrum solam ignorantiam attulisse, tanquam caussam facinoris a synedris et populo commissi. Hinc *Wolfio* in Curis ad h. l. animus inclinat eo, vt putet, verba: ὥσπερ καὶ οἱ ἄρχοντες ὑμῶν, referenda esse non ad remotius ἄγνοιαν, sed ad proximum ἐπράξατε, vt comparatio populi cum primoribus tantummodo spectet vtrorumque opera, non autem originem eorum vel operum excusationem, atque adeo sensus sit: *scio vos ignorantia adductos, vt faceretis sicut duces vestri* scl. ἔπραξαν. Sic quoque verba Petri intellexit *Reichardus*, qui in vers. lat. N. T. ea expressit: *scio vos per ignorantiam procerum vestrorum facta approbasse.* Ita vero extricatur sensus qui verbis non inest.

Ipfa enim verba Graeca hanc interpretationem refpuunt, et aduerfantur ei etiam loci Act. 13, 27. 1 Cor. 2, 8. Quare *Barkeyus* in Biblioth. Hagana T. 3. p. 120. vt his difficultatibus fefe exfolueret, oftendere ftuduit, Iudaeorum proceres reapfe ignoraffe, Iefum verum Meffiam effe, etfi hoc fcire potuiffent. Verum, vt iam probe notarunt *Dindorfius* (*Mori* Verfio et Explicatio Actuum App. edidit, animaduerff. recentior. maxime interpp. fuasque adiecit *Gottl. Imm. Dindorf* Lipf 1794. 8.) et *Heinrichfius*, verba Petri non funt nimis premenda. Sed Petrus, vt emollienda facinoris atrocitate, audientibus orationem fuam probaret, eos erigeret et confolaretur, ex variis cauffis hanc tantum attulit, reliquis non exclufis, fed in praefentia tantum fepofitis vid. Matth. 21, 33 fs. ibique not. Nec vero ita culpam plane tollit. 18. Deus permifit, vt hoc crimen committeretis, atque ita rata fieri iuffit, quae de calamitatibus Meffiae prophetae cecinerunt v. Act. 13, 27. 29. Luc. 24, 26 fq. Act. 8, 32. πάντων non premendum, intelliguntur plurium prophetarum oracula; πάντες faepius ponitur pro πολλοὶ vt Marc. 1, 37. Ioh. 3, 26. al. στόμα ex Hebraifmo redundat, vt 1, 16. Luc. 1, 70. etc.

19. Cohortatur iam Petrus auditores, vt ad meliorem frugem redeant, Iefum, quem hactenus repudiarint, Meffiam agnofcant, eiusque doctrinam amplectantur, quo peccatorum venia iis contingat. μετανοήσατε et ἐπιστρέψατε funt mere fynonyma. De vi ac poteftate verbi μετανοεῖν difputauimus ad Matth. 3, 2. de verbo autem ἐπιστρέφεσθαι, quod proprie notat: *redire in viam*, et per metaphoram, *de vitae animique emendatione* vfurpatur, ad Luc. 1, 16. εἰς τὸ ἐξαλειφθῆναι ὑμῶν τὰς ἁμαρτίας] Per τὰς ἁμαρτίας intelligi debent, peccatum in repudiando Iefu commiffum et caetera peccata coll. v. 26. 2, 38. Verbum ἐξαλείφειν proprie fignificat: *obliterare*, *litura inducta ea quae fcripta funt delere*. Veteres in tabellis cera inductis, ftilo ferreo inarabant, quando quod fcriptum erat eradendum videba-

tur, ftilum vertebant, et obtufa eius parte ceram obline-bant, atque ita ante fcripta corrigebant. Xen. H. Gr. 2, 3. 20. *Θηραμένην ἐξαλείφω ἐκ τῦ καταλόγυ* np. *τῶν τρισχι-λίων.* add. Athen. Lib. 9. p. 403. F. Deinde in genere notat: *delere*, vt ap. Aefchyl. Choëph. v. 500. Sir. 46, 20. *ἐξαλεῖψαι ἀνομίαν λαῦ* pro *λαὸν ἄνομον* add. 47, 22. Item: *tollere, obliuioni tradere*, ap. Plat. in Theaet. p. 187. A. *πάντα τὰ πρόσθεν ἐξαλείφειν*, atque inter alia dicitur etiam de legibus, *antiquare legem* v. *Kypkius* ad Col. 2, 14. *Wetflenius* ad Apoc. 3, 3. *Weffelingius* ad Diod. Sic. T. 1. p. 207. H. l. eo fenfu legitur, vt fit *remittere pec-cata*, quomodo ab Hebraeis vfurpatur verbum מחה Ief. 43, 25. vbi fermo eft de liberatione Iudaeorum a iugo Babyloniorum; Alexandrini ibi habent: *ἐγώ εἰμι ὁ ἐξαλεί-φων τὰς ἀνομίας σῦ.* Sic 2 Macc. 12, 42. legitur: *εἰς ἱκε-τείαν ἐτράπησαν, ἀξιώσαντες τὸ γεγονὸς ἁμάρτημα τελείως ἐξαλειφθῆναι rogarunt vt peccatum commiffum obliuioni tra-deretur* f. *condonaretur.* Metaphora h. l. deducta eft a cre-ditoribus, qui debitorum nomina, vbi foluerunt, litura inducta delent. cf. Col. 2, 14. Quae quidem imago fcri-ptoribus Iudaicis frequens Tanchuma fol. 44. 2. *quando homo poenitentiam agit, tunc chirographum eius aboletur.* Iam fenfus eft: ne beneficiis per Meffiam paratis priuemini, ne felicitate regni Meffiani excludamini coll. v. 23.

20 fq. Longe diuerfas vias ac rationes ingreffi funt interpretes vt planum huius loci fenfum redderent. Equi-dem in eo illuftrando ita verfabor, vt primo oftendam, quaenam loci vexati interpretatio mihi verior videatur, deinde vero fententiarum, quae enarratoribus N. T. pro-batiffimis arriferunt, diuerfitatem breuiter ftrictimque ex-ponam. Verba: *ὅπως ἂν ἔλθωσι καιροὶ ἀναψύξεως ἀπὸ προσώπυ τῦ κυρίυ,* quae accurate cum proxime antegreffis cohaerent, vertenda funt: *cum Deo auctore laetiffima tem-pora venerint.* Etenim *ὅπως* h. l. notat: *cum, poftquam* vt ap. Herodo. p. 47. extr. ed. Bafil. 1557. *ὅπως ἔλθῃ ὁ πο-*

ταμὸς ἐπὶ ὀυτῷ πηχέας, vbi ὅπως ἔλθῃ dictum eſt pro, ἐπειδὰν ἔλθῃ. add. Eurip. Phoen. 1155. Sophocl. Oed. Tyr. 1241. 1250. Homer. Odyſ. δ', 109. χ', 22. Il. μ', 208. Ariſtoph. Nubb. 60. v. *Beza*, *Er. Schmidius* ad h. l. *Glaſſii* Phil. S. p. 375 *Deuarius* de Particc. Gr. L. ſub v. ὅπως p. 252. ed. 2. *Reuſm.* Thom. Mag. τὸ ὅπως — καὶ ἀντὶ τȢ ἐπεί. Vocabulum ἀνάψυξις quod proprie *reſpirationem*, deinde *refrigerationem poſt aeſtum* indicat, vnde Vulg. h. l. expreſſit: *refrigerium*, per metaphoram declarat, *recreationem*, *requiem*, *otium*, *liberationem a malis*. vt in verſ. Alex. Exod. 8, 15. vbi in textu Hebr. eſt הרוחה quod Symmach. conuertit: ἄνεσις Vulg. *requies*. Philo de Abrah. p. 371. C. ἡ ὄψις — ἐν ταῖς ἀναψύξεσι καὶ ἀνέσεσι συνανίεται καὶ χαλᾶται *oculi — in otio et remiſſione ſimul remittuntur et relaxantur*. Xen. H. Gr. 1, 5. 6. ἀναψύχειν *quietem concedere*. add. LXX. 2 Regg. 16, 14. Heſychius: ἀνάψυξις· ἀνάπαυσις. Id. ἀνέψυξεν· ἀνέπαυσεν. Suidas: ἀναψυχομένη, ἀντὶ τȢ ἀναπαυομένη. Sed quies in literis ſacris eſt perpetua imago felicitatis v. Sapient. 4, 7. Sir. 51, 27. interpp. ad Hebr. 3, 11. Apoc. 14, 13. Sic quoque h. l. καιροὶ ἀναψύξεως ſunt omnino *tempora feliciſſima*, ſed ſpeciatim hac voce indicantur, tempora Meſſiae, omnis felicitatis auctoris, tempora, quibus cogi et colligi debebat coetus cultorum Meſſiae, per eum beandorum. Legitur enim infra v. 24. προκατήγγειλαν (οἱ προφῆται) τὰς ἡμέρας ταύτας. coll. v. 24. et explicationis cauſſa h. l. additur: καὶ ἀποςείλῃ Ἰησȣν Χριςὸν *et miſerit vobis Ieſum Meſſiam* coll. v. 26. Sicuti ergo Iohannes Baptiſta Matth. 3, 2. et Ieſus ipſe Matth. 4, 17. Iudaeos ad vitae animique emendationem cohortati erant verbis his: μετανοεῖτε· ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, ita Petrus quoque auditores ſuos cohortatur vt reſipiſcant, cum venerint ἡμέραι ἀναψύξεως *tempora feliciſſima*, *tempora Meſſiae*, atque adeo hac ipſa formula idem declaratur quod verbis: ἐνιαυτὸς κυρίȣ δεκτὸς Luc. 4, 19, coll. v. 18. καιρὸς εὐπρόσδεκτος, ἡμέρα σωτηρίας 2 Cor. 6, 2. βασιλεία τῶν οὐρανῶν Matth. l. l. ἀπὸ προσώπȣ τȢ κυρίȣ

auctore Deo h. e. cum Deus venire, exoriri iusserit *tempora laetissima*. Praepositio ἀπὸ h. l. vt saepius, caussam, auctorem, indicat, et πρόσωπον redundat, vt מִפְּנֵי Gen. 6, 13. Alii vertunt: *a Deo promissa.* καὶ ἀποστείλῃ τὸν προκεκηρυγμένον ὑμῖν Ἰησοῦν Χριστὸν] *et miserit vobis destinatum Iesum Messiam.* Pro προκεκηρυγμένον *a prophetis praedictum* codd. ABCDE. aliique plures v. *Griesb.* legunt προκεχειρισμένον, quam lectionem omnes fere critici approbarunt, et *Bengelius, Griesbachius* et *Matthaeius* in contexta recte migrare iusserunt. Vulgaris lectio glossema sapit e v. 21. et 24. enatum. Verbum autem προχειρίζεσθαι τινὰ significat: *aliquem ad aliquid agendum deligere, delectumque muneri designare, destinare*, vt 22, 14. 26, 16. Polyb. 5, 72. ὁ δὲ Ἀχαιὸς προχειρισάμενος Γαρσύηριν *Achaeus Garsyerim ducem eligens.* Diod. Sic. p. 433. B. τὸν ἀσεβέστατον προχειρίσασθαι ἐπὶ τὴν ἡγεμονίαν *summae impietatis hominem ad imperium designare.* p. 558. D. ἐπὶ τῆς δυνάμεως στρατηγὸς προκεχειρισμένος *dux exercitus designatus.* Hesychius: προκεχειρισμένον, προβεβλημένον, ἡτοιμασμένον. Lex. Cyrilli MS. προχείριται, προβαλοῦ, ἐπίλεξαι. vid. *Raphelius* Obss. Polybb. et *Wetstenius* ad h. l. *Kypkius* ad 22, 14.

21. Iudaei statuebant Messiam perpetuo his in terris regnaturum esse cf. Ioh. 12, 34. vbi v. not. Hinc Petri auditores obiicere poterant: si Iesus Messias esset, his in terris versaretur, et regnum perpetuo duraturum condidisset. Quare Apostolus iam docere instituit, cur Christus e medio discesserit sublatus in coelum; nempe quod ita placuerit Deo eum in coelo esse et manere ἄχρι χρόνων ἀποκαταστάσεως κ. τ. λ. Itaque pergit: ὃν δεῖ οὐρανὸν μὲν δέξασθαι h. e. *quem debebat* (δεῖ pro ἔδει. Oecumenius: δεῖ ἀντὶ τοῦ ἔδει) *excipere* s. *receptum retinere coelum* Disputarunt viri docti vtrum τὸ δέξασθαι (quod per enallagen satis frequentem positum est pro δέχεσθαι v. Matth. 10, 34. 35. Luc. 9, 22. 17, 25.) accipiendum sit ita, vt Christus

coelum *occupauerit*, an vt eum *acceperit retineatque* coelum. Priorem fententiam tuentur *Er. Schmidius*, *Wolfius*, *Drefigius* de V. M. p. 545. *Morus* ad h. l. *Rofenmüllerus*, *Schottus*, alii; pofteriorem *Beza*, *Caftellio*, *Clericus*, *Heumanus*, *Erneftius* in Opuscc. Theologg. p. 436 fqq. alii. Senfus quidem eodem redit, ni argutari in his verbis velis, quod factum eft ob controuerfias dogmaticas v. *Wolfium* ad h. l. et *Erneftium* l. l. Sed pofterior interpretandi ratio, qua *coelum* Chriftum recepiffe dicitur, quam praeiuerunt Iuftin. Martyr. Apol. 1. §. 60. Didymus, Theophylactus, Oecumenius, v. *Erneft.* non vna de cauffa praeferenda eft priori illi, qua τὸ δέξασθαι ad *Chriftum* refertur, ita, vt fit *occupare*. Etenim verbum δέχεσθαι, cum loco iungitur, eiusdem eft attributum, notat *capere*, *excipere*, *exceptum retinere* et idem valet quod ἀναλαμβάνειν, κατέχειν, vt Act. 21, 17. Luc. 9, 11. et ap. Lyfian. Orat. c. Andoc. p. 117. vbi hominem patria pulfum, nullam dicit vrbem recipere in perpetuum voluiffe: καὶ τὸν ἄνδρα — οὐ πόλις ἐθέλει δέχεσθαι διὰ τέλους. Philon. Leg. ad Cai. p. 1023. B. ὅπερ οὐκ ἐδέξατο — μιᾶς χώρας περίβολος *Iudaeorum gentem non capit vnius terrae ambitus.* Ariftoph. Plut. 773. χῶραν δὲ πᾶσαν Κέκροπος, ἥ μ' ἐδέξατο. vid. *Palairetus* et *Loesnerus* ad h. l. Interdum quidem fed perraro δέχεσθαι valet *occupare*, vt loco *Demofthenis*, quem *Er. Schmidius* laudauit, Philipp. 1. ὡς δὲ νῦν ἔχετε, οὐδὲ διδόντων ὑμῖν τῶν καιρῶν, Ἀμφίπολιν δέξασθαι δύναισθ' ἄν, ἀπηρτημένοι καὶ ταῖς παρασκευαῖς, καὶ ταῖς γνώμαις *vti nunc ftatus vefter eft*, *neque*, *fi vel ipfae opportunitates vobis eam traderent*, *Amphipolin occupare poffetis*, *deftituti nempe cum apparatibus*, *tum confiliis*; vbi tamen de occupatione violenta fermo eft. Neque huc pertinet locus Eurip. Alc. 817. ad quem, qui verbo δέχεσθαι occupandi notionem tribuunt, certatim prouocant. Verba ibi funt: οὐκ ἦλθες ἐν δέοντι δέξασθαι δόμους, quae vertunt: *non venifti opportune has aedes occupatum* i. e. vt has aedes occupes, inftar hofpitis. Sed rectius haec verba explican-

tur: *non opportune in has aedes venisti, vt te exciperemus.* Nam ad δέξασθαι cogitando adiiciendum est ὥστε vt v. 657. et pronomina saepius omittuntur, vt v. 637. ἢ τεκεῖν (scl. με) φάσκουσα. Omnino autem non sinunt, vt scientissime *Ernestius* l. l. monuit, vera interpretandi praecepta, ab significatione verborum propria et vulgata recedere, et sequi paucorum exemplorum auctoritatem contrariorum, praesertim in libris Apostolorum, qui illa rariora ignorabant, nisi euidens necessitas cogat: quae profecto hic nulla nec intellecta est ab antiquis, nec intelligi potest. Praeterea ipsum Apostoli consilium, de quo supra dictum est, non tam postulat quam potius flagitat, vt vulgaris verbi δέξασθαι significatio retineatur, cui et caetera melius conueniunt. Caeterum verbis ὃν δεῖ οὐρανὸν μὲν δέξασθαι generatim exprimitur sententia haec: remotus a conspectu hominum versatur apud Deum, ad summam maiestatem et beatitatem euectus v. 1 Petr. 3, 22. Act. 2, 33. Ioh. 1, 1. vbi v. not. et ad Matth. 20, 21. ἄχρι χρόνων ἀποκαταστάσεως πάντων κ. τ. λ.] *vsque ad tempus, quo plane perficientur omnia, quae Deus per prophetas dudum praedixit.* Formulam ἄχρι χρόνων *Ernestius*, *Krebsius*, *Loesnerus*, explicant: *interea dum*, *quoad*, *quamdiu*, vt tractum et durationem temporis indicet, veluti Act. 20, 6. ἄχρις ἡμερῶν πέντε *quinque dierum spatio.* Hebr. 3, 13. ἄχρις οὗ τὸ σήμερον καλεῖται *quoad hodie dicere licet.* Ioseph. Ant. 12, 7. 6. προσέταξε τούτοις ἐκπολεμῆσαι τέως τοὺς τὴν ἄκραν φυλάττοντας, ἄχρι ἂν αὐτὸς τὸν ναὸν ἀγνίσειε *mandauit vt eos, qui arcem custodiebant, oppugnarent tam diu, quam diu lustratio templi duraret.* Caussam cur hac significatione particula ἄχρι h. l. capienda sit, afferunt hanc, quod χρόνος non, vt nomen καιρός, temporis terminum, sed temporis continuationem, spatium exprimat. Verum enimvero vocabula καιρὸς et χρόνος haud raro inter se permutantur, et χρόνος saepius quoque de termino temporis ponitur, vt in versione Alexandrina Ier. 38, 28. in carcere manebat, ἕως χρόνου, οὗ συνελήφθη Ἱερουσαλὴμ *vsque ad*

tempus f. *diem*, *quo Hierofolyma capiebantur*. Iob. 6, 11. ἤ τίς μοι ὁ χρόνος; *aut quinam finis?* Aquila ibi habet τέλος, in textu autem Hebraico legitur קץ *finis*, *terminus*. Efth. 2, 15. ἐν δὲ τῷ ἀναπληροῦσθαι τὸν χρόνον Ἐσθήρ. Luc. 1, 57. τῇ δὲ Ἐλισάβετ ἐπλήσθη ὁ χρόνος τοῦ τεκεῖν αὐτὴν *cum aduenisset tempus pariendi*; vbi v. not. add. Luc. 2, 21. vbi ἡμέραι pofitum legitur pro ἡμέρα, vt h. l. χρόνοι pro χρόνος. Quae numerorum enallage Hebraeis frequentiffima eft, eaque inprimis tum vtuntur, cum de re eminentiori et fingulari fermo eft. Itaque haud quaquam neceffe eft, vt a vulgari fignificatione particulae ἄχρι recedamus, imo retinenda eft, cum eam contextus flagitet. Ἀποκατάστασις fignificat, *emendationem*, *reftitutionem in priftinum ftatum*, *mutationem in meliorem conditionem*. Sic ap. Iofeph. Ant. 11, 3. 8. ἀποκατάστασις τῶν Ἰουδαίων eft, *Iudaeorum reditus e captiuitate Babylonica*, *reftitutioque in ftatum priftinum*. Ibid. 4, 6. τῶν Ἱεροσολύμων ἀποκατάστασις *inftauratio Hierofolymorum*. Philo de Decal. p. 767. B. τῶν κληρούχιῶν ἀποκατάστασις εἰς τοὺς ἐξ ἀρχῆς λαχόντας οἴκους *reftitutio poffeffionum ad quos antea domus pertinuiffent*. Haec autem vocabuli notio parum conueniens eft huic loco, cum fermo fit de vaticiniorum euentu. Sed ἀποκατάστασις notat etiam *perfectionem*, *abfolutionem*, *confummationem*, quae fignificatio contextui apprime congruit. Ita hanc vocem adhibuit Philo de rer. diu. her. p. 522. C. τελεία ἀποκατάστασις ἀρετῆς *perfecta virtutis abfolutio*. Et Hefychius atque Phauorinus ἀποκατάστασις interpretati funt τελείωσις. Schol. autem Cod. Mofq. ad h. l. ἀποκαταστάσεως explicat: συμπληρώσεως, ἐκβάσεως. Sic quoque verbum ἀποκαθιστάνειν notat *perficere*, *ad finem perducere* in verfione feptuagintauirali Iob. 8, 6. vbi refpondet Hebraico verbo שלם Hefychius: ἀποκαταστῆσαι, τελειῶσαι. Petrus autem per τοὺς χρόνους τῆς ἀποκαταστάσεως πάντων ὧν ἐλάλησεν κ. τ. λ. per tempus quo omnia perficientur, abfoluentur, omnia euentum habebunt, quae praedixerunt prophetae, intellexit, inaugurationem regni Meffiani et

euenta quae eam praecedent, latiorem doctrinae Christi propagationem, resuscitationem mortuorum, iudicium extremum etc. cf. Act. 1, 6. Matth. 17, 11. Sensus ergo omnino est: vsque ad finem mundi. Pro πάντων ἁγίων cum *Griesbachio* legendum est: τῶν ἁγίων αὐτȣ̃ προφητῶν, vocabulum πάντων repetiit librariorum incuria. ἀπ' αἰῶνος *ab antiquissimis temporibus*, *iam dudum* v. 15, 18. Eu. Luc. 1, 70. vbi v. *Kypkius*.

Quam hactenus proposuimus v. 20. et 21. interpretationem, cum legibus linguae et vsui loquendi librorum N. T. consentanea, et orationi contextae ita accommodata sit, vt omnia aptissime inter se cohaereant, reliquis huius loci interpretationibus anteponenda videtur. Iam vero age videamus quid dicant alii. a) *Lud. de Dieu*, *Limborchius*, *Wolfius*, alii, per καιρȣ̀ς ἀναψύξεως et χρόνους ἀποκαταστάσεως (tempora restitutionis omnium iam olim per prophetas praedicta, tempora quibus unicuique status ei debitus assignabitur v. *Limb.* et *Wolf.*) intelligunt *tempora iudicii extremi*, tempora afflictionis impiis ac contumacibus, piis vero tempora refrigerii, quietis ac salutis. Monent: saepius scriptores sacros argumento a die nouissimo petito vti, ad permouendos homines vt resipiscant coll. Act. 17, 30 sq. 2 Petr. 3, 7. 11. 13 sq. notant, etiam 2 Thess. 1, 7. eodem modo vt h. l. tempus illud iudicii describi: δίκαιον παρὰ Θεῷ — δȣ̃ναι τοῖς θλιβομένοις ἄνεσιν ἐν τῇ ἀποκαλύψει τȣ̃ κυρίȣ Ἰησȣ̃ ἀπ' οὐρανȣ̃· et felicitatem alterius vitae 2 Thess. 2, 16. dici παράκλησιν αἰωνίαν, atque a Iudaeorum magistris, *tempus recreationis* v. Pirke Aboth c. 4. §. 17. Particulas ὅπως ἂν nonnulli huius sententiae propugnatores vertunt *vt* (v. Luc. 2, 35. 15, 17. Rom. 3, 4. Theophr. Char. 21, 2. 4. 23, 3. Thom. M. τὸ ὅπως — ἀντὶ τȣ̃ ἵνα.), alii vero probe intelligentes ὅπως ἂν non commode posse h. l. verti *vt*, cum vitae animique emendatio auditorum Petri non accelerare vel maturare potuerit aduentum Christi ad iudicium extremum, ὅπως ἂν reddunt *quando*, hoc sensu: vt, quando

venerit tempus — obliterata ſint veſtra peccata. b) *Schulzius* in Diſſ. de temporibus τῆς ἀναψύξεως Act. 3, 21. inſerta Biblioth. Hagan. T. 5. p. 119 ſs. per καιρȣ̀ς ἀναψύξεως intelligit *mortis tempus*, vitae terminum cuique homini praefixum, futuram mortuorum in domino requiem. [Recte *Barkeyus* ibid. p. 411. inter alia contra hanc interpretationem monuit: mirum, quod, hoc ſi voluiſſet Petrus, verbis non vſus fuerit magis conſuetis et clarioribus, ſed obſcurioribus nec alibi occurrentibus.] Vertit: *reſipiſcite igitur et conuertite vos, vt peccata veſtra deleantur, cum venerint ſtatuta requiei tempora coram domino* (ἀπὸ προσώπȣ id. qd. ἐνώπιον, ἐναντίον, vt Hebr. מִפְּנֵי et מִלִּפְנֵי 2 Par. 33, 12. Mal. 3, 14. ſtatus et conditio beatorum in ſcriptura ſacra ſaepe ita deſcribitur, vt beati dicantur eſſe *apud dominum*, *coram domino*, moriuntur domino Rom. 14, 8.) *et* (dominus) *miſerit praeordinatum vobis I. C.* vbi venerit iudex die decretorio. *Quem coeli oportet capiant, vsque ad tempus exhibitionis* ſ. *impletionis omnium, quae* (ὧν pro ἅ) *Deus locutus eſt* etc. i. e. vsque ad finem mundi. Verſum 21. ſumit, continere digreſſionem declarationis cauſſa inſertam, neque haec verba a Petro profecta, ſed a Luca interiecta eſſe. c) *Kraftius* Obſſ. Sacr. Faſcic. 9. p. 271 ſqq. animaduertit, Petrum h. l. non tantum a *ſpe conſequendae peccatorum veniae* deſumere argumentum exhortationis ad reſipiſcentiam, ſed etiam a beneficiis iam a Deo exhibitis, quae veram reſipiſcentiam poſtulent ab iis, qui illorum vere participes fieri velint, hinc eum adieciſſe; *cum venerint tempora refrigerii* etc. *miſeritque Deus Ieſum*. Per illam refrigerationem autem intelligit, *liberationem per Ieſum praeſtitam ab onere iugoque legis cerimonialis*. Hanc interpretationem bene refutauit *Barkeyus* in Obſſ. Exeget. ad Act. 3, 19 — 21. v. Biblioth. Hagan. T. 3. p. 119 ſqq. vbi praeter alia monuit, Petrum ipſum, licet Apoſtolus eſſet, dum haec loqueretur, nondum tanta veritatis luce illuſtratum fuiſſe, vt ſciret, finem aduentus Ieſu in carnem, liberationem quoque fuiſſe ab onere iugoque legis cerimonialis, neque adeo argumentum ab hac liberatione

desumere potuisse. d) *Barkeyus* d. l. et T. 5. p. 397 ss. *tempora refrigerii*, putat esse, *tempora dilationis iudicii diuini super Iudaeos*, tempora longanimitatis, in quibus zelus vindictae diuinae remittebat aut relaxatus erat. Ἰησοῦν Χριστὸν positum esse autumat pro, λόγον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, atque adeo verba: καὶ ἀποστείλῃ κ. τ. λ. refert ad *praeconium doctrinae Iesu.* Sensum loci ita constituit: *Resipiscite ergo et conuertite vos ad Deum, vt deleantur peccata vestra, vt appareant, vel, protrahantur tempora refrigerii, quae a remissione aestus faciei domini vobis conceduntur, et vt mittat, vel, mittere pergat verbum euangelii de Iesu Christo, iam antea vobis annuntiatum* (προκεκηρυγμένον), *quod vobis iam innotuit, et publice nunc proponitur. Non videbitis Iesum oculis corporeis, vsque dum venerint tempora restitutionis omnium, de quibus locutus est Deus ab omni aeuo per ora omnium sanctorum suorum prophetarum.* e) E sententia *Grotii, Hammondi, Boltenii,* καιροὶ ἀναψύξεως sunt *tempora quietis, securitatis*, tempora liberationis christianorum a persecutionibus Iudaeorum et a calamitatibus, quae Iudaeis improbis ac male pertinacibus imminent coll. Matth. 24, 33. Luc. 21, 28. χρόνοι ἀποκαταστάσεως tempora impletionis praedictionum prophetarum de euersione ciuitatis Iudaeorum v. Matth. 24, 15. 30. f) *Ernestius* ad Act. 3, 21. in Opuscc. theol. p. 477. qui consensorem nactus est *Doederleinium* in Institutione theologi christiani T. 2. §. 223. Obss. 6. vocabulo ἀποκατάστασις significari statuit: *maiorem, et veram, etiam nouam religionis perfectionem*, euangelii claram et ab omnibus figurarum et rituum vmbris liberam doctrinam, per Iohannem primum denuntiandam, per Iesum deinde proferendam inter Iudaeos, et per Apostolos quaquaversum propagandam. Monet, formulam χρόνους ἀποκαταστάσεως parem et aequipollentem esse formulae καιρὸς διορθώσεως Hebr. 9, 10. sed διόρθωσιν (interprete Theodoreto τελειότητα) ibi opponi veteri disciplinae Iudaicae per legem ritualem constitutae: quae durare debebat vsque ad tempus διορθώσεως disciplinae illius

emendationis et doctrinae perfectionis. ἄχρις οὗ exponit: *dum durant tempora ἀποκαταστάσεως* ex decreto diuino, dum durabit haec oeconomia euangelica per prophetas praedicta; τὰ πάντα nonnisi ad religionis disciplinam referenda esse praecipit, cum in omni genere sermonis, et in Scripturis, τὰ πάντα circumscribenda sint eius rei terminis, de qua sermo sit. g) Etiam *Eckermanus* in *Theologisch. Beyträgen B.* 1. *St.* 2. p. 122 ss. ἀποκαταστάσιν πάντων de vniuersali religionis emendatione per Christi doctrinam, interpretatur, et καιροὺς ἀναψύξεως *tempora recreationis*, de temporibus Messianis. Vertit: *cum venerint tempora recreationis, vobisque miserit Deus destinatum Iesum Messiam, qui tamen tam diu in coelo manebit, quam durabunt tempora emendationis vniuersalis.* Idem tamen V. D. in iisdem Symbolis B. 2. St. 1. p. 188 ss. illam explicationem reiicit, et quia Matth. 11, 17. Marc. 9, 12. quae loca huic parallela opinatur, de *Elia* sermo sit, quem antea venturum et omnia restituturum esse Iudaei putarint, in illis locis et hoc nostro sermonem esse censet de emendatione Iudaeorum, per quam hi ad regnum Messiae instituendum praeparandi essent; καὶ ἀποστείλῃ explicat: *vt mittat*, *mittere velit*, atque haec verba refert ad futuram Christi missionem, de cuius prima missione v. 26. sermo sit. Petrum igitur existimat exspectasse reditum Christi ad restitutionem pristini splendoris regni Israelitici, sub hac conditione, vt Iudaei se emendarent et fidem in Messiam probarent. Sed in *Erklärung aller dunkeln Stellen des N. T. B.* 2. p. 184. V. D. priorem illam loci interpretationem ab ipso propositam, huic posteriori praeferendam putauit. h) *Rosenmüllerus*, praeeunte *Moro*, ὅπως ἂν vertit: *vt*; per καιροὺς ἀναψύξεως, felicia tempora, intelligit, non tantum tempus resurrectionis mortuorum, sed et omnis generis bona spiritualia, quibus et in hac et in futura vita fruuntur christiani. (*Morus:* tempora Messiana); reliquorum autem verborum sensum ita constituit: et ad cognitionem doctrinae I. C. vobis destinatae vos perducat, qui po-

tentiſſime regnare debet, donec omnia euenerint, quae praedicta ſunt per prophetas (χρόνοι ἀποκαταστάσεως impletio vaticiniorum plena et perfecta), donec omnes hoſtes ei fuerint ſubiecti 1 Cor. 15, 25 ſq. Hebr. 10, 12. 15. (reſpicitur autem ibi locus Pſ. 110, 1.) quicquid religioni eiusque propagationi aduerſatur.

22. Quae hoc in verſu leguntur, cum proxime antegreſſis non cohaerent. Nam ſiue per χρόνους ἀποκαταστάσεως v. 21. intelligantur, tempora emendationis, religionis perfectionis, ſiue inaugurationis regni Meſſiani, iudicii extremi etc. ſi haec verba et prophetarum oracula ad ἀποκατάστασιν illam referenda reſpexiſſet Petrus, longe alia attuliſſet oracula, veluti Pſ. 110, 1. Dan. 2, 44. 7, 13 ſ. 22. 9, 24. 26. aut Mal. 3, 4. etc. Sed reſpiciuntur h. l. ea quae v. 19. et 20. praeceſſerunt et Petrus iam in eo eſt vt doceat, Ieſum eſſe Meſſiam a Moſe et prophetis annuntiatum. Cohaerentia autem verborum a v. 22. vsque ad v. 26. haec eſt: Moſes Ieſum Meſſiam annuntiauit, et omnes prophetae de his noſtris temporibus quibus apparuit, de his temporibus ἀναψύξεως cecinerunt; ad vos pertinent prophetarum oracula, pertinet promiſſio illa Abrahamo data, per eius ſobolem omnes gentes felices euaſuras eſſe, vobis Deus Ieſum filium ſuum miſit, vt vos felices redderet, ſi a peccatis quisque ſuis deſciſceretis; reſipiſcite ergo (v. 19.), Ieſum Meſſiam agnoſcite, eiusque doctrinam admittite, ne graues pertinaciae veſtrae poenas luatis coll. v. 23. γὰρ eſt mera particula transeundi, vt ſaepius. Locum Deut. 18, 15. 18. 19. memoriter laudauit Petrus. Hunc locum de Meſſia agere, et Moſen ipſum per prophetam ibi memoratum Meſſiam intellexiſſe, interpretes haud pauci ſtatuunt. Huius ſententiae propugnatores vrgent vocem כָּמֹנִי *ſicut me*, eamque explicant: prophetam aeque inſignem et magnum, qui nouam religionis formam ſit inducturus, ſeruatorem populi etc. cum negetur Deut. 34, 10. et Num. 12, 6. 7. prophetam Moſi ſimilem

extitiffe. Sed huic interpretationi contextus reclamat vt magis acriusque non poffit. Etenim admonuerat Mofes verfu praecedente Ifraelitas, ne hariolos ac diuinatores adirent; verfu autem 20 fqq. docet, qua ratione falfi doctores a veris doctoribus atque prophetis discernendi fint. Iam vero quomodo cohaererent verba, et quamnam vim habuiffent ad cauendam illam fuperftitionem: nolite diuinatores adire — nam Deus aliquando vobis prophetam Meffiam excitabit? Imo in textu Hebraico per enallagen admodum frequentem fingularis pofitus eft pro plurali, atque agitur Deut. l. l. de omnibus prophetis, quos Deus fequentibus temporibus voluntatis fuae interpretes ad Ifraelitas miffurus effet. Formulam כמוני *mei fimilem*, *Eckermanus* in *Theologifch. Beyträgen* B. 1. St. 2. p. 126. referendam putat ad verba quae praecedunt, מִקִּרְבְּךָ מֵאַחֶיךָ *e popularibus tuis*, vt fenfus fit: nolite diuinatores exteros adire; ficuti Deus me popularem veftrum excitauit, ita in pofterum quoque e gente veftra prophetas excitabit. Sed fimplicior atque facilior eft ratio, quam *Dathius* et *Rofenmüllerus* (in Scholiis ad Deut. l. l.) fecuti funt, qui praeceperunt, voculam כמוני non effe ad omnes Mofis praerogatiuas extendendam, fed referendam ad praecedens נביא ita, vt intelligantur prophetae Mofi fimiles, tales, quibus Deus voluntatem fuam patefaciat, et qui eam ad populum fumma fide perferant, vt Mofes hactenus fecerat. Petrus autem illa Mofis verba, quae Deut. l. l. extant, ad Meffiam applicauit, quoniam Iudaei illa aetate ea ad Meffiam referebant v. Ioh. 1, 45. 5, 46. Act. 7, 37. Minus recte nonnulli opinati funt, etiam Petrum de omni prophetarum ferie illum Deut. locum intellexiffe, eiusque verba hunc in modum explanant: Mofes praedixit, Deum effe miffurum prophetas v. 22. hoc euenit, furrexerunt, et omnes de Meffia vaticinati funt. Haec vero explicatio frigidum fenfum gignit, nec orationis feriei conueniens eft. Verba πρὸς τοὺς πατέρας in nonnullis codd. defunt, in aliis leguntur poft εἶπεν, in aliis additum legitur ἡμῶν,

vel *ὑμῶν*, quae quidem fcripturae varietas et inconftantia interpolationem aperte prodit, nec temere *Millius* Prol. §. 1348. haec verba e v. 25. in hunc migraffe coniecit. *ὅτι* poft verba dicendi redundat v. ad Matth. 7, 23. Ioh. 18, 37. *προφήτης* Meffias quoque vocatur Ioh. 6, 14. 1 Macc. 14, 41. et Iudaei Meffiam omnium prophetarum maximum, et Mofe maiorem dicebant v. locos e Rabbinorum fcriptis a *Lampio* prolatos ad Ioh. l. l. et nos ad Ioh. 1, 21. *ἀναστῆναι* vt Hebr. הקים notat: *excitare*, *prodire iubere*. et haud raro de prophetis et doctoribus populi adhibetur, vt Deut. 13, 1. 34, 10. Sir. 47, 1. al. *ἀκούειν* h. l. fignif. *obtemperare* vid. ad Matth. 17, 5.

23. *ἔσαι δὲ*, pro *καὶ ἔσαι*, redundat v. not. ad 2, 17. *πᾶσα ψυχὴ* vid. ad 2, 41. *ἐξολοθρευθήσεται ἐκ τοῦ λαοῦ*] *e populo exftirpabitur*. In textu Hebraico Deut. 18, 19. legitur: אָנֹכִי אֶדְרֹשׁ מֵעִמּוֹ Iudaei Alexandrini verterunt: *ἐγὼ ἐκδικήσω ἐξ αὐτοῦ ego in eum animaduertam*, *eum puniam*. Vulg. *vltor exiftam*. *Surenhufius* in *βίβλῳ καταλλαγῆς* p. 399. autumat, Petrum puncta mutaffe, pro מֵעִמּוֹ legiffe מֵעַמּוֹ *repofcam a populo* i. exftirpabo e populo. *Boltenio* animus eo inclinat, vt putet, Lucam in textu Hebraico מֵעַמּוֹ legiffe, aut hanc lectionem in verfione deperdita expreffam reperiffe. Sed exempla defiderantur, quibus haec formulae Hebraicae מִ דרשׁ fignificatio confirmari poffit. Videtur potius Petri memoriter locum laudantis menti obverfata fuiffe formula יכרת מעמו *exfcindetur e populo fuo*, in Mofis fcriptis paffim obuia, veluti Exod. 30, 33. eaque accuratius definiit poenam a Deo immittendam. Iam vero fenfus verborum h. l. eft: qui Meffiam eiusque doctrinam repudiat, priuabitur bonis, Meffiae cultoribus paratis, felicitate perenni iis deftinata excludetur. Caeterum verbum *ἐξολοθρεύειν* nusquam in fcriptis Atticorum comparet, fed in verfione Alexandrina, et in libris fcriptorum recentioris aetatis crebrius occurrit v. Gen. 17, 14. Ex. 12, 15. Leu. 17, 4. Num. 9, 13. Sapient. 12, 8. 1 Macc. 2, 40.

Iofeph. Ant. 8, 11. 1. 11, 6. 6. Philo de legum allegorr. Lib. 2. T. 1. Opp. 73, 2. vt adeo ponendum fit in numerum eorum verborum, quae dialecto Alexandrinae propria fuerunt, de cuius generis verbis et vocabulis copiofius difputarunt *Fifcherus* in Proluff. de vitiis Lexx. N. T. p. 689 fs. et *Sturzius* de dialecto Macedonica et Alexandrina p. 166 fs. v. et *Albertius* atque *Krebfius* ad h. l.

24. *Verum etiam omnes prophetae a Samuele et qui deinceps vaticinati funt, haec tempora praenuntiarunt.* *καὶ δὲ verum etiam*, vt Ioh. 6, 51. vbi v. not. cf. etiam *Kypkius* atque *Raphelius* Obff. Xenophh. ad h. l. et ad Luc. 10, 8. *πάντες* non nimis premendum; exprimitur omnino fententia haec: plura in libris facris oracula extant, quae haec tempora, *τὰς ἡμέρας ταύτας*, fpectant. *Σαμουὴλ* v. 2 Sam. 7, 16. Samuel Iudaeis primus in prophetarum ferie erat v. *Wetftenius* ad h. l. Poft *καθεξῆς* incifi nota delenda eft, et verba ipfa ita conftruenda funt: *καὶ ὅσοι τῶν καθεξῆς ἐλάλησαν*. Verbum *λαλεῖν* de prophetarum oraculis frequenter occurrit, ita vt fit *oracula edere*, *vaticinari*, *praedicere* v. Act. 26, 22. Hebr. 1, 1. 2 Petr. 1, 21. al. Pro *προκατήγγειλαν* in aliis libris legitur *κατήγγειλαν*, quam lectionem *Griesbachius* et *Matthaeius* migrare in contexta recte iufferunt, librarii enim *κατήγγειλαν* mutarunt in *προκατήγγειλαν*, quoniam hoc ipfum verbum in eodem contextu v. 18. adhibitum extat. *τὰς ἡμέρας ταύτας* haec tempora quibus Iefus Meffias apparuit, *καιροὺς ἀναψύξεως* v. 20. coll. v. 22.

25. *ὑμεῖς ἐστε υἱοὶ τῶν προφητῶν*] *vos eftis prophetarum difcipuli*; prophetae, doctores, a Iudaeis dicebantur *patres*, eorumque difcipuli, *filii* v. not. ad Matth. 12, 27. ineft ergo hisce verbis omnino notio haec: vos edocuerunt prophetae; et cum in proxime praecedentibus de temporibus Meffianis fermo fuerit, fenfus eft: vobis haec tempora annuntiarunt, eos ergo audite, in eo elaborate, vt

promiſſa vobis felicitas contingat. *Michaelis*, *Morus*, *Heinrichſius* verba explicant: vos eſtis e populo iſto oriundi, e quo Deus prophetas excitauit, eſtis prophetarum poſteri. Ita vero ſententia ſatis frigida procedit. Alii explicant: *ad vos prophetae* h. e. prophetarum oracula pertinent. καὶ τῆς διαθήκης] *et ad vos* Abrahami poſteros, *promiſſio*, promiſſa felicitas *pertinet*. Haec quoque loquendi ratio Hebraica eſt. Hebraei nimirum vocabulum בן iungere ſolent nominibus rerum, ita, vt ſignificetur is, ad quem res illa quocunque modo pertineat vid. nos ad Matth. 8, 12. Ioh. 17, 12. διαθήκη h. l. eſt *promiſſio*, vt ברית Gen. 9, 9. 11. Pſ. 25, 14. 89, 29. 1 Macc. 2, 54. 2 Macc. 8, 15. Sir. 44, 18. Gal. 3, 15. Eph. 2, 12. vid. not. ad Luc. 22, 29. Matth. 26, 28. λέγων πρὸς Ἀβραὰμ κ. τ. λ.] *ad Abrahamum dicens: per tuam ſobolem omnes terrae gentis felices euadent.* Haec promiſſio ſaepius Abrahamo data. v. Gen. 22, 18. (quem locum Petrus memoriter laudauit) legitur ibi: וְהִתְבָּרְכוּ בְזַרְעֲךָ כֹּל גּוֹיֵי הָאָרֶץ quae verba Alexandrini interpretes reddiderunt: καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν τῷ σπέρματί σου πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. add. Gen. 12, 3. (ἐνευλογηθήσονται ἐν σοὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς כֹּל מִשְׁפְּחוֹת הָאֲדָמָה) Gen. 18, 18. Per Abrahami ſobolem Gen. ll. ll. interpretes oppido multi Meſſiam intelligendum eſſe ſtatuerunt; cui tamen explicationi contextus refragatur, et ipſe Paulus Rom. 4, 13. 16. σπέρμα de Abrahami poſteris interpretatus eſt. cf. *Ammonii Chriſtologie* Th. 2. p. 52. ed. 2. *Eckermani Beyträge* B. 1. St. 2. p. 129 ſq. Petrus autem h. l. vt Paulus Gal. 3, 16. verba illa, quae Gen. 22, 18. leguntur, ad Meſſiam, Abrahami nepotem transtulit coll. v. 26. vt ſenſus ſit: per Meſſiam eiusque doctrinam omnes gentes felices reddentur, quanto magis ergo vos beabit populares ſuos, Abrahami poſteros, ſi eum Meſſiam agnoſcitis, eiusque doctrinam admittitis. Caeterum Petrus per τὰ ἔθνη haud dubie intelligebat gentiles ad ſacra Iudaeorum transgreſſuros vid. not. ad 2, 39. ἧς διέθετο poſitum eſt pro ἣν διέθετο v. ad 1, 1.

et τῷ σπέρματι ἐνευλογηθήσονται pro ἐν τῷ σπ. εὐλογηθήσονται, de qua dicendi forma v. *Glassii* Philol. S. p. 462. αἱ πατριαὶ τῆς γῆς *omnes gentes:* πατριὰ proprie eſt *familia*, *tribus*, et reſpondet Hebraeorum nomini מִשְׁפָּחָה quod ita legitur Ioſ. 7, 4. Heſychius: πατριὰ, Φυλή. v. *Kypkius* ad Luc. 2, 4. Tob. 1, 9. ἔλαβον Ἄνναν γυναῖκα ἐκ τῦ σπέρματος τῆς πατριᾶς ἡμῶν *duxi in matrimonium Annam ex ſtirpe familiae ſ. cognationis meae.* add. ib. 5, 13. Deinde vero πατριὰ vt Hebraicum nomen משפחה Amoſ. 3, 1. Ier. 3, 14. Mich. 2, 3. Nah. 3, 5. notat, *gentem*, *populum* vt h. l. Atque eodem modo etiam vocabulum Φυλὴ *gentem*, *populum* indicat Gen. 28, 14. vbi textus habet משפחה et Sir. 16, 5.

26. ὑμῖν πρῶτον ὁ Θεὸς, ἀναςήσας — εὐλογῦντα ὑμᾶς] *vobis inprimis Deus filium ſuum Ieſum, quem, doctorem et Meſſiam, prodire iuſſerat, miſit, vt vos beatos redderet.* Verba Θεὸς ἀναςήσας τὸν παῖδα αὐτῦ *Heumanus*, *Barkeyus* in Biblioth. Hagána T. 3. p. 148. alii, interpretantur: *Deus qui filium ſuum e mortuis excitauit*, vel, *Deus*, *poſtquam filium ſuum reſuſcitauit.* coll. 2, 32. 3, 15. et cum Ieſus ipſe non ad alias gentes miſſus fuerit, poſtquam doctrinam ſuam Iudaeis tradiderat, atque h. l. legatur ὑμῖν πρῶτον ἀπέςειλεν. *Barkeyus*, alii, haec ipſa verba vt v. 20. de doctrina Ieſu accipiunt, vertunt: *vobis primum* l. *inprimis*, *Deus miſit doctrinam de filio ſuo*, ea vobis prius tradita eſt quam gentilibus. *Beza* ὑμῖν πρῶτον ad ciues Hieroſolymitanos aliosque Iudaeae incolas refert, qui diſtinguantur a Iudaeis τῆς διασπορᾶς 1 Petr. 1, 1. Has vero interpretationes admitti non poſſe, orationis contextus ſatis ſuperque docet. Scilicet verbum ἀναςῆναι, quod frequenter de prophetis atque doctoribus populi ponitur, ita, vt ſit: *prodire iubere*, hoc ſignificatu v. 22. de Meſſia, inſigni illo doctore populi adhibitum legitur, et illa ipſa Moſis verba quae ibi allata ſunt: προφήτην ὑμῖν ἀναςήσει κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν,

respexit h. l. Petrus, qui declarare voluit, per quem praedictiones prophetarum v. 22—24. et promissio Abrahamo data v. 25. impletae sint, nempe per Iesum Messiam. In promtu igitur est vocem: ὁ Θεὸς ἀναστήσας τὸν παῖδα αὐτȣ exprimendam esse: *Deus filium suum* doctorem et Messiam *prodire iussit.* ὑμῖν in vestrum commodum, πρῶτον *inprimis*, coll. v. 25. vt Matth. 6, 35. Ioseph. Ant. 10, 10. 5. al. Ἰησȣν in multis spectatae fidei codd. deest, nec dubitandum quin hoc nomen a grammaticis adscriptum sit. Reiecerunt illud etiam *Millius*, *Bengelius* et *Griesbachius.* εὐλογεῖν vt ἐνευλογεῖν v. 25. notat: *beneficiis afficere*, *felicem reddere*, vt Matth. 25, 34. v. *Suiceri* Thes. Eccl. Vol. 1. p. 1246. ἐν τῷ ἀποστρέφειν ἕκαστον ἀπὸ τῶν πονηριῶν ὑμῶν] *vnoquoque vestrum se auertente a peccatis suis* h. e. ea lege, vt quisque vestrum resipiscat. Vulg. *vt* (ἐν τῷ pro εἰς τὸ) *conuertat se vnusquisque.* *Hammondus*, *Morus*, *Heinrichsius*, alii, ἀποστρέφειν actiue accipiunt de Christo Iudaeos emendaturo atque ita eos felices redditturo: *felices vos redditurum a peccatis reuocando*, vt Rom. 11, 26. 2 Tim. 4, 4. Sed ἀποστρέφειν, vt ἐπιστρέφειν vid. Matth. 13, 15. supra v. 19. saepius vsurpatur intransitiue, ita vt notet: *se auertere, conuertere* vt Sir. 4, 4. 9, 8. 17, 23. et haec significatio huic loco conuenientior est, cum Petrus respexerit verba v. 19. μετανοήσατε καὶ ἐπιστρέψατε. Pro ὑμῶν in nonnullis codd. e glossemate legitur αὐτῶν, in aliis αὐτȣ.

CAPVT IV.

1. 2. Apoſtolis ad populum loquentibus ſuperueniunt ſacerdotes quidam cum praefecto templi et Sadducaeis 1. 2. eos comprehenſos in vincula coniiciunt 3. poſtero die Synedrium conuenit 5. Petrus et Iohannes in ius vocantur 7. Petrus cauſſam dicit 8—14. Senatus Apoſtolos additis minis dimittit 15—21. hi ad ſuos reuerſi, narrant coram Synedrio geſta 23. chriſtiani Dei auxilium in futura tempora implorant 24—30. Terrae motus ex inopinato ortus iis ſignificat, Deum ipſis porro adfuturum eſſe 31. In fine capitis nonnulla de chriſtianorum vitae ratione et inſtitutis adiiciuntur 32—37. — *ἐπέστησαν αὐτοῖς*] Formula *ἐπιστῆναι τινὶ* poni ſolet de iis, qui ex improuiſo adueniunt et alios opprimunt v. not. ad Luc. 20, 1. *Krebſius* atque *Loesnerus* ad h. l. Voce *ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ* non, vt *Er. Schmidius* et *Hammondus* voluerunt, notatur dux militum Romanorum, praefectus arcis Antoniae, ſed ſupremus ſacerdotum ac Leuitarum, qui in templo excubias agebant, praefectus v. not. ad Matth. 26, 47. Luc. 22, 4. add. *Deylingii* Obſſ. S. Vol. 3. p. 236. et *Schleusneri* Lex. ſ. voc. *στρατηγός*. Huius praefecti etiam erat prouidere, ne in templo tumultus oriretur. Sub hoc praetextu, quod Apoſtoli in templo turbas excitaſſent, et, inſcio ſynedrio, cui rei ſacrae cura demandata erat (v. Deut. 17, 18. 19, 17. Ez. 44, 15. 24.) ibi docuiſſent vid. v. 2. Matth. 21, 23. ſacerdotes eos comprehendebant et in cuſtodiam tradebant. *ἱερεῖς καὶ οἱ Σαδδουκαῖοι* *Boltenius*, per hendiadyn explicat: ſacerdotes e ſecta Sadducaeorum, quae tamen inter-

pretatio ferri non poteſt, cum interiecta ſint verba: καὶ ὁ ϛρατηγὸς τȣ̃ ἱερȣ̃. 2. διαπονεῖσθαι *aegre ferre* vt 16, 18. v. *Weſſelingius* ad Diod. Sic. 2, 7. Heſychius: διαπονηθεὶς, λυπηθεὶς. Aquila Gen. 6, 6. et Alex. Eccl. 10, 9. hoc verbo expreſſerunt Hebr. עצב. διὰ τὸ διδάσκειν τὸν λαὸν quod Chriſti doctrinam praedicarent. καὶ καταγγέλλειν ἐν τῷ Ἰησȣ̃ τὴν ἀνάϛασιν τὴν ἐκ νεκρῶν] *et Ieſu exemplo vſi, doctrinam de mortuorum reſurrectione traderent.* Cum Ieſus his in terris viueret, acerrimi ipſius hoſtes Phariſaei erant, quod auctoritatem eorum, qua apud populum valebant, labefactabat et imminuebat, ſed ſub eccleſiae primordiis auctore Luca, in Actis, mitiores ſe Chriſti cauſſae praebebant v. 5, 34. 23, 6 ſs. Sadducaei vero, qui reſurrectionem mortuorum negabant, poſt Chriſti in vitam reditum, accerrimo odio Apoſtolos et chriſtianos perſequebantur, quoniam Chriſtum in vitam rediiſſe, eiusque exemplo mortuos in vitam redire poſſe, et vere redituros eſſe docebant. Hinc Sadducaei ſe adiunxerant praefecto templi, eorumque inſtigatione, vt videtur, forte etiam iuſſu pontificis maximi, qui ipſe Sadducaeus erat, v. ad 5, 17. Apoſtoli comprehendebantur. Verba ἐν τῷ Ἰησȣ̃ nonnulli vertunt *per Ieſum*, vt adeo Petrus dicatur docuiſſe, mortuos aliquando a Ieſu in vitam reuocatum iri. At enimuero Petrus docuerat quidem, Ieſum a Deo e mortuis fuiſſe excitatum v. 15. non autem verba fecerat de mortuorum per Ieſum in vitam reuocatione. Itaque rectius ἐν τῷ Ἰησȣ̃ explicatur, *Ieſu exemplo*, vt 1 Cor. 4. 5. ἵνα μάθετε ἐν ἐμοὶ *vt meo exemplo diſcatis.* Nam Sadducaei inprimis aegre ferebant a Petro, Ieſu reſurrectione, hoc inſigni euentu et exemplo, defendi et confirmari mortuorum reſurrectionem.

3. 4. καὶ ἐπέβαλον αὐτοῖς τὰς χεῖρας] *eosque comprehenſos cuſtodiae tradiderunt, poſtridie rationem reddituros, erat enim iam veſpera.* Vocabulum τήρησις, de cuius notionibus variis copioſe et enucleate diſputarunt *Fiſche-*

rus Specim. 1. Supplementor. Commentarii Vorſtii de Hebraiſmm. N. T. p. 11. Lipſ. 1791. 4. (v. *Dindorfius* ad h. l.) et *Schleusnerus* in Lex. ſub h. v. inter alia notat *locum, vbi quis aſſeruatur*, *carcerem*, et idem valet quod φυλακή, quocum nomine Lucas illud permutauit 5, 18. coll. v. 19. hoc ſignificatu τήρησις legitur quoque ap. Thucyd. 7, 86. κατεβίβασαν εἰς τὰς λιθοτομίας ἀσφαλεστάτην εἶναι νομίσαντες τὴν τήρησιν vbi ſchol. ἤγουν φυλακήν. ἑσπέρα] *veſpera*; ingreſſi enim templum erant hora noſtra pomeridiana tertia. Vocabulum ἑσπέρα vt Hebr. ערב de omni tempore pomeridiano adhibetur, erantque Hebraeis duae veſperae, vna ab hora noſtra tertia, altera ab hora noſtra ſexta v. ad Matth. 8, 15. πολλοὶ δὲ τῶν ἀκουσάντων τὸν λόγον κ. τ. λ.] *multi autem eorum qui orationem illam audiuerant, Chriſto nomen dederant, ita, vt efficeret numerus hominum* qui ad Chriſti ſigna ſe contulerant, *fere quinque millia.* Plerique interpretes rectiſſime, opinor, ſtatuunt, hoc numero comprehendi etiam tria millia c. 2, 41. memorata, cum parum probabile ſit porticum Salomonis v. 3, 11. plus quam quinque millia hominum cepiſſe, et haud dubie etiam plures ex illis prius ad religionem chriſtianam adductis adfuerint; cum Lucas non ſcripſerit, προσετέθησαν *acceſſerunt quinque millia* vt 2, 41. coll. 5, 14. et vſus ſit verbo ἐγενήθη *factus eſt*, non ἦν, quod extat 1, 15. Ad vocem ἀνδρῶν ſubaudiendum eſt τῶν πιστευσάντων *ſectatorum Chriſti.* ἄνδρες *viri*, vel, *homines* (ψυχαὶ 2, 41.) v. Luc. 11, 31. Iac. 1, 20.

5. 6. *Poſtridie conuenerunt Iudaeorum principes, ſeniores populi, et legisperiti, Hieroſolymis, vna cum Hanano pontifice et Caiapha, Iohanne, Alexandro, omnibusque ad gentem pontificiam pertinentibus.* ἄρχοντες ſunt omnino, *primores populi, ſynedri*, qui Luc. 24, 20. dicuntur ἄρχοντες τῶν Ἰουδαίων. add. Ioh. 3, 1. 1 Macc. 1, 14. 27. ἄρχοντες Ἱεροσολυμιτῶν Ioſeph. Ant. 20, 1. 2. et ſimpliciter ἄρχοντες Luc. 23, 13. Eſt ergo vocabulum generis, quod

verbis sequentibus accuratius definitur vid. v. 15. not. ad Matth. 2, 4. 16, 21. Act. 5, 21. αὐτῶν i. e. τῶν Ἰȣδαίων. Saepe enim pronomina pertinent ad nomen diserte non expressum, sed e contexto sermone cognoscendum vid. *Glassius* Phil. S. p. 158 ss. et not. ad Ioh. 8, 44. 9 23. 17, 5. *Boltenius* per τȣς ἄρχοντας intelligit quatuor et viginti classium sacerdotalium principes v. ad Matth. 2, 4. qui tamen nusquam simpliciter dicuntur ἄρχοντες. Hos sacerdotum principes non memorauit Lucas; sed aliis quoque in locis librorum N. T. vbi de synedrio sermo est, non omnes nominatim afferuntur, qui ad illud pertinebant v. Matth. 2, 4. 27, 1. 28, 12. Luc. 22, 2. εἰς Ἱερȣσαλὴμ positum est pro ἐν Ἱερȣσαλὴμ, vt in nonnullis quoque codd. ex interpretamento legitur. Praepositiones εἰς et ἐν centies inter se permutantur. Verba εἰς Ἱερȣσαλὴμ per se abesse poterant, sed in aliis quoque huius libri locis eiusmodi additamenta superflua deprehenduntur: vt 8, 38. ἀμφότεροι — Φίλιππος καὶ ὁ εὐνȣχος. *Beza*, *Lightfootus*, *Heumanus*, *Michaelis* (*Einleit. i. d. N. T.* Th. 1. §. 48.) suspicantur, plerosque synedrii assessores aestiuo tempore in villis extra Hierosolymam rusticatos esse, ideoque h. l. additum legi eos conuenisse *Hierosolymis*. 6. καὶ Ἄνναν τὸν ἀρχιερέα καὶ Καϊάφαν] Voc. ἀρχιερεὺς etiam subauditur in nomine Καϊάφας, vt scienter monuit *Bengelius* in Gnom. ad h. l. Caiaphas tunc temporis pontificis summi munere fungebatur v. Ioseph. Ant. 18, 2. 2. 18, 4. 3. Ioh. 11, 49. 18, 13. v. *Krebsius* ad h. l. Hinc disceptatum est ab interpretibus, qua ratione etiam Hananus h. l. ἀρχιερεὺς dici potuerit? *Petauius* in doctrina temporum 10, 58. Augustinum secutus, statuit, duos eo tempore fuisse pontifices maximos, per vices sacerdotio summo functos, vt Romae consules per vices fascibus vsi fuerint. Quae sententia pluribus se probauit. Sed praeferenda est eorum ratio, qui contendunt, Hananum fuisse Caiaphae, pontificis summi, vicarium, qui quoque ἀρχιερεὺς dicebatur v. not. ad Luc. 3, 2. vbi quoque attulimus rationes haud im-

probabiles, cur Lucas Hananum praepofuerit Caiaphae. Ἰωάννην καὶ Ἀλέξανδρον] Quinam hi fuerint, definiri nequit, hoc tantum certum eft, eos fuiffe viros auctoritate graues, et Synedrii affeffores. *Iohannem* h. l. nominatum *Lightfootus* in Horr. Hebrr. et Talmudd. opinatur effe Iochananem Zaccai filium, e ftirpe facerdotali oriundum, fummae auctoritatis tunc temporis hominem, de quo vid. *Ottonis* Hift. Mifchnic. p. 90. *Wolfii* Biblioth. Hebr. P. 2. p. 845. *Alexandrum* autem, *Pearfonius* in Lectionn. fuper Acta p. 41. (v. *Wolfius* in Curis ad h. l.) *Krebfius* in Obff. atque *Mangeyus* in Praefat. edit. Philon. praemiffa, coniiciunt effe fratrem Philonis fcriptoris celeberrimi, de quo faepe ap. Iofephum v. c. 18, 8. 19, 5. 1. καὶ ὅσοι ἦσαν ἐκ γένους ἀρχιερατικοῦ] His verbis *Hammondus* fignificari putat, viginti quatuor claffium f. ordinum facerdotalium principes (v. nos ad Matth. 2, 4.) add. *Schleusnerus* in Lex. fub v. γένος. Sed defidero loca idonea, quibus haec vocabuli γένος fignificatio comprobetur. *Grotius* cogitat de fynedris, quorum maiores haud ita pridem fummo facerdotio functi fuerant. Rectius, mea fententia, intelliguntur fynedrii affeffores, Hanano et Caiaphae cognatione propinqua iuncti. Memorat, inquit *Rofenmüllerus*, hos Lucas, ad monendos lectores, quos aduerfarios, potentiffimos nempe, habuerint Apoftoli.

7. αὐτούς Apoftolos, et vna cum iis claudum qui fanatus erat, vt e v. 14. patet. ἐν ποίᾳ δυνάμει ἢ ἐν ποίῳ ὀνόματι ἐποιήσατε τοῦτο ὑμεῖς;] *quanam vi, aut quo nomine freti hoc feciftis?* Synedri Apoftolis, quos timide ac trepidanter fe defenfuros effe credebant coll. v. 13. hanc quaeftionem proponebant, vt ex iis elicerent refponfionem, qua occafionem eorum perdendorum nancifcerentur. Plerique interpretes vertunt: *quanam poteftate* (vt δύναμις fit id. qd. ἐξουσία Matth. 21, 23.) f. *quonam iure, aut cuiusnam iuffu* f. *auctoritate hoc feciftis*, atque haec verba vel referunt ad orationem a Petro in templo, infcio fynedrio,

habitam v. *Morus* et *Rosenmüllerus* ad h. l. vel ad orationem Petri et ad miraculum ab eo editum, vt *Rauius* in Explicat. loci Act. 4, 12. Erlang. 1795. 4. et *Heinrichsius* ad h. l. Sed synedrorum interrogationem spectasse duntaxat curationis modum, ipsa Petri responsio v. 9. sat euidenter docet; atque adeo *ἐν ποίᾳ δυνάμει* rectius, *Erasmus*, *Limborchius*, *Clericus*, *Boltenius*, *Eckermanus*, alii, interpretati sunt: quanam vi s. virtute, num naturali aliqua virtute et arte medica, an vero vi magica hoc perfecistis? Aliena quoque est ab hoc loco explicatio formulae *ἐν ποίῳ ὀνόματι cuiusnam iussu et auctoritate?* imo horum verborum sensus est: *cuiusnam auxilio freti?* vt 3, 6. 16, 18. Ioh. 10, 25. coll. Act. 3, 16. (*ἐπὶ τῇ πίστει τῦ ὀνόματος αὐτῦ*), nam pro hac formula v. 9. legitur *ἐν τίνι per quem*; v. 10. *ἐν τύτῳ per hunc.* Vsi autem sunt synedri formula: *cuius nomine freti?* quoniam exorcistae Iudaeorum illis temporibus daemonia eiiciebant, et morbos grauiores sanabant, ita, vt praeter medicamenta, etiam varii generis formulas et incantationes adhiberent, atque nuncuparent nomen Salomonis, aut Abrahami, Isaaci et Iacobi, aut Dei. vid. ad Matth. 12, 27. Ioseph. Ant. 8, 2. 5. Iustin. c. Tryph. p. 311. Origenes c. Cels. Lib. 4. p. 183 sq. Irenaeus adu. haer. 2, 6. 2. *Fabricii* Cod. Pseudepigr. V. T. p. 1034 ss. *van Dalen* Diss. de Diuinat. Idolol. V. T. c. 6. p. 520.

8. 9. *πλησθεὶς πνεύματος ἁγίυ diuino numine afflatus*, sacro enthusiasmo repletus vid. ad 2, 4. add. 13, 9. ita vt ab omni metu et haesitatione alienus, summa libertate in dicendo vteretur v. 13. coll. v. 31. Luc. 12, 11. 12. Matth. 10, 19. *εἰ ἡμεῖς σήμερον κ. τ. λ.*] Perstringit iudices, quod ipsum in ius vocarint, non propter malefactum, sed propter benefactum. *εἰ cum*, vt Ioh 13, 32. 7, 4. v. *Glassius* Phil. S. p. 521. *ἀνακρίνεσθαι* verbum de iudicibus proprium, qui reos *interrogant* vid. not. ad Luc. 23, 14. *εὐεργεσία ἀνθρώπυ ἀσθενῦς* positum est pro *εἰς ἀν-*

θρωπον ἀσθενῆ beneficium homini aegroto praestitum; etenim ἀνθρ. ἀσθενῆς est genitiuus obiecti. Sic κοινὴ ἀνθρώπων εὐεργεσία ap. Diod. Sic. p. 8. D. pro εἰς τὰς ἀνθρώπους add. p. 9. A. εὐεργεσία τοῦ κοινοῦ βίου pro εἰς τὸν κοινὸν βίον. Philo de Cher. p. 125. A. ἐπ' εὐεργεσίᾳ τοῦ γένους ἡμῶν *ad benefaciendum nostro generi* cf. et *Glassius* Phil. S. p. 78. ἐν τίνι οὗτος σέσωσται;] *per quem ille sanatus sit?* ἐν τίνι *Erasmus* et *Beza* explicant: *qua ratione, quo modo,* vt ἐν τίνι sit idem quod ἐν τίνι τρόπῳ, vt ap. Matth. 5, 13. et respondeat synedrorum quaestioni: ἐν ποίᾳ δυνάμει. Sed rectius ἐν τίνι redditur: *per quem* v. Luc. 11, 19. Hebr. 3, 12. nam Petrus in responsione sua inprimis respicit interrogationem alteram, ἐν ποίῳ ὀνόματι, coll. v. 10. vbi declarat claudum ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ per Iesum, ἐν τούτῳ, sanatum esse. add. v. 12. σώζεσθαι h. l. notat, *sanari,* vt Matth. 9, 21. 22. Marc. 5, 23. 6, 56. Luc. 7, 50. Act. 14, 9. nam sermo est de claudo, qui v. 11. dicitur ὑγιής, v. 14. τεθεραπευμένος *sanatus.*

10. 11. Exprobrat synedris, quod Iesum insontem eundemque Messiam v. 11. 12. coll. 3, 13. 15. capitis condemnarint. ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ *per Iesum;* eius ope et auxilio, nam sequitur ἐν τούτῳ. Ναζωραίου vid. ad 2, 22. οὗτος παρέστησεν *hic coram vobis incolumis consistit.* Arcessierant synedri claudum, vt eum quoque de modo sanationis interrogarent, forte etiam dubitarant, vt suspicatur *Heumannus,* an homo a Petro sanatus, idem ille esset, qui stipis rogandae caussa ad templi portam sederat. 11. Locum Ps. 118, 22. qui de Dauide agit, Petrus in Iesum transfert, ita, vt sensus sit: hic Iesus quem vos repudiastis, est verus Messias cf. not. ad Matth. 21, 42. οὗτος nempe Iesus coll. v. 10. haud raro enim pronomen demonstratiuum ad nomen remotius referendum est, vt 7, 19. 38. 9, 22. coll. v. 20. vid. *Glassius* Phil. S. p. 156.

12. καὶ οὐκ ἔστιν ἐν ἄλλῳ οὐδενὶ ἡ σωτηρία] *neque in*

vllo alio salus regni Messiani *sita est.* Similiter Ioseph. Ant. 3, 1. vbi Mosen pro subleuanda Israelitarum commeatus et aquae penuria Deo ita supplicantem sistit: ἐν αὐτῷ γὰρ εἶναι τὴν σωτηρίαν αὐτῦ καὶ οὐκ ἐν ἄλλῳ *in illo enim* (scl. Deo) *sitam esse salutem eius, populi, et non in alio.* Aristoph. in Lysistr. v. 30. ἐν ταῖς γυναιξὶν ἐστὶν ἡ σωτηρία *feminis tota salus nititur.* v. *Kypkius* ad h. l. In explicandis autem verbis σωτηρία et σωθῆναι in varias partes interpretes abeunt. Plerique ea intelligunt de salute regni Messiani, de felicitate hominibus per Iesum Messiam parta, quae σωτηρία vocari solet v. 1 Petr. 1, 5. 9. 10. 2 Tim. 2, 10. 3, 15. Alii vero, veluti *Tellerus* in *Wörterbuch des N. T.* sub v. *Heil*, *Michaelis*, *Boltenius* ad h. l. σωτηρία et σωθῆναι de hominis claudi sanatione accipiunt, vt sensus sit: talis sanitatis recuperatio non pendet ab vllius hominis arte et arbitrio, sed ad solam Messiae auctoritatem referenda est. Alii denique vtramque notionem in his verbis coniungendam esse existimant, et hunc verbis substituunt sensum: Christus solus est hominum sospitator, ille partim sanat per miracula hominum morbos, partim iis perennem felicitatem largitur. Hanc sententiam tuentur *Moldenhauerus* in *Erklärung d. schweren Stellen d. N. T.* Th. 1. p. 256. *Kypkius* et *Heinrichsius* ad h. l. Haec autem explicatio, vt recte monuit *Rauius* in Explicat. loci Act. 4, 12. Erlang. 1795. 4. cautis interpretibus non facile placere poterit, cum nulla vrgeat necessitas, vt in verbis σωτηρία et σωθῆναι quaeramus emphasin. Iam qui σωτηρία et σωθῆναι de morbi curatione capiendum esse praecipiunt, prouocant 1) ad articulum ἡ vocabulo σωτηρία additum, quo certum quoddam liberationis s. salutis genus significetur, cumque verbum σωθῆναι de hominis claudi sanatione v. 9. positum legatur, ad eam quoque vocem ἡ σωτηρία referendam esse dictitant. Verum vt intelligenter contra monuit *Rauius* l. l. p. 6. per τὴν σωτηρίαν etiam ea potest intelligi, quae in N. T. vulgo ac simpliciter ita vocari solet, h. e. felicitas per Christum hominibus parta;

qua fignificatione admiffa, vis articuli praepofitiui non negligitur. Prouocant 2) fententiae illius defenfores et patroni ad contextum. Notant, fynedrium non quaeftionem inftituiffe de auctore felicitatis ab omnibus hominibus exfpectandae, fed tantum de eo, per quem claudus fanatus effet. At enimuero ad hanc interrogationem iam v. 9. et 10. refponderat Petrus, nempe, Iefu ope claudum effe fanatum; verfu autem 11. et 12. addit: hunc eundem Iefum, a fynedris repudiatum et neci traditum, effe Meffiam, auctorem felicitatis perennis, atque ita coram fynedrio repetit, quae coram populo dixerat c. 3, 15 fs. Itaque verba οὐκ ἔστιν ἐν ἄλλῳ οὐδενὶ ἡ σωτηρία valent, *eft falutis auctor*, *per eum contingit felicitas quam Deus promifit*, *eft Meffias a Deo conftitutus* v. Luc. 2, 11. Act. 5, 31. 13, 23. Hanc interpretationem apprime confirmant etiam verba quae fequuntur, quibus eandem fententiam, quo fignificantior effet affirmatio, Apoftolus expreffit: οὔτε γὰρ ὄνομά ἐστιν ἕτερον κ. τ. λ. *neque alius fub coelo hominibus datus eft*, *per quem falutem confequi poffint*. Si σωτηρία de hominis claudi fanatione accipitur, graui duritie horum verborum interpretatio laborat. Nam σωθῆναι vel aliter explicandum eft, quam praecedens σωτηρία, vel in voce ἡμᾶς admittenda enallage. Sed, vt appofite animaduertit *Rauius*, verbis coniugatis σωτηρία et σωθῆναι in vno eodemque loco, aliam atque aliam tributam ab Apoftolo effe poteftatem, parum credibile eft. Imo duo continentur in hoc verfu enuntiata fynonyma, vtriusque igitur enuntiati eadem vis fit, neceffe eft. Nec probari poterit eorum ratio, qui voci ἡμᾶς ineffe putant enallagen, fiue eam orationis figuram, quae κοινοποιΐα vocari confueuit. Talis enim κοινοποιΐα, excepto fermone hortatorio et obiurgatorio, non modo eft rarior, verum etiam tum demum admitti debet, vbi fine ea oratio foret inepta et exifteret quaedam repugnantia. Ex hoc autem genere hic locus non eft. Qui vocem ἡμᾶς ex illa figura interpretandam, illamque pro αὐτοὺς pofitam effe ftatuunt, non agunt fine cu-

piditate. Statuunt illud, vt fuam de verbis σωτηρία et σωθῆναι fententiam, quam temere amplexi funt, defendere poffint. Sed fi vulgarem interpretandi rationem tenemus, nulla opus eft κοινοποιΐα, et fenfus emergit aptiffimus. Ea igitur omnino retinenda eft. ὄνομα ἕτερον *alia perfona, alius*; ὄνομα enim h. l. *perfonam* indicat, vt 1, 15. rationem habuit Petrus interrogationis fynedrorum ἐν ποίῳ ὀνόματι v. 7. ὑπὸ τὸν οὐρανὸν *fub coelo*, in toto terrarum orbe. δεδόμενον *datus*, *deftinatus*, pro ὃ δέδοται nempe a Deo v. 2 Tim. 1, 9. conftitutus Eph. 1, 22. 4, 11. non alius Meffias exfpectandus, Iefus eft verus Meffias. ἐν ἀνθρώποις pofitum eft pro, τοῖς ἀνθρώποις vt Sir. 3, 7. ὀκλεύσει ἐν τοῖς γεννήσασι αὐτόν. 47, 10. ἔδωκεν ἐν ἑορταῖς pro ταῖς ἑορταῖς. Alex. Ier. 25, 11. δουλεύσουσι ἐν τοῖς ἔθνεσιν. add. Col. 3, 10. Act. 13, 15. 1 Cor. 8, 7. Minus recte *Rauius* verba ἐν ἀνθρώποις coniungenda putat cum nomine ὄνομα, vt ὄνομα ἐν ἀνθρώποις, ex Hebraifmo fit, *nomen humanum*, *perfona humana*.

13. 14. θεωροῦντες δὲ τὴν τοῦ Πέτρου παῤῥησίαν κ. τ. λ.] *Synedri vero animaduerfa Petri et Iohannis in dicendo libertate, cum probe noffent, eos effe homines illiteratos et plebeios, mirati funt (eos enim Iefu comites perpetuos agnouerant) cumque hominem fanatum illis adftantem viderent, non habebant, quod contradicerent.* παῤῥησία *libertas in dicendo*; cum quis intrepide et fine haefitatione cauffam fuam agit, fententiam fuam profert v. 29. 31. καταλαμβάνεσθαι *cognofcere, fcire, noffe*, vt 10, 34. v. *Fifcherus* ad Xen. Cyrop. 6, 2. 39. ἀγράμματος proprie dicitur *is*, *qui ne literas quidem nouit*, ap. Athen. Lib. 10. p. 454. B. *qui artem fcribendi non callet* ap. Xen. Mem. 4, 2. 20. in vfu quotidiano, *indoctus*, *in fcriptis veterum minus exercitatus* v. interpp. ad Ammon. 1, 3. h. l. indicat *eum*, *qui non habet doctam et fubtilem literarum facrarum cognitionem*, *easque interpretandi peritiam*, *in fcholis Rabbinorum*, f. doctorum legis, qui in N. T. γραμματεῖς dici folent, *non inftitutum* vid

ad Ioh. 7, 15. Vocabulum ἰδιώτης varios ſignificatus habet, et vt accuratius conſtituatur, quaenam notio loco quoque ei ſubiicienda ſit, ſemper et vbique orationis cohaerentia reſpici debet. Scilicet ἰδιώτης cum refertur ad *magiſtratus vrbanos*, eſt, *ciuis priuatus*, *qui vitam priuatam agit* v. Ael. H. V. 4, 25. 4, 5. Demoſth. de cor. 14. *Sturzii* Lex. Xenoph. ſub v. ἰδιώτης, cum opponitur *magiſtratui militari*, notat, *militem gregarium*. Heſychius: ἰδιώτας, πολίτας, ὁπλῖτας v. *Abreſchius* Obſſ. Miſcell. T. 10. p. 9 Xen. Ageſ. 1, 2. Anab. 1, 3. 11. cum opponitur *honoratis, dignitate conſpicuis* et *potentioribus*, ſignificat etiam *plebeium*, atque adeo *vilem*, *contemtum* v. Obſſ. Miſcell. l. c. *Caſaubonus* ad Athen. T. 2. p. 95. Xen. Mem. 3, 12. 1. cum refertur ad *doctos*, *peritos*, quoniam homines ex vulgo rudes et imperiti eſſe ſolent rerum publicarum et priuatarum, indicat, *indoctum*, *illiteratum*, *imperitum*. Heſych. ἰδιώτας, ἀπείρους. Suidas: ἰδιώτης, ἀγράμματος, ἀμαθής vid. 1 Cor. 14, 16. 2 Cor. 11, 6. Ael. H. V. 4, 5. *Ruhnkenius* ad Longin. p. 258. ed. Oxon. *Irmiſchius* ad Herodi. Exc. ad Lib. 1. p. 759 ſq. *Krebſius* ad Act. 7, 22. Iam cum h. l. ἰδιώτης referatur ad homines auctoritate et poteſtate conſpicuos, eosdemque magiſtratus, cum παῤῥησίας Petri et Iohannis mentio facta ſit, homines autem plebeii coram iudicibus ſint plerumque timidi, nullius animi et conſilii, et Apoſtoli homines de plebe fuerint: in hac orationis ſerie vocabulo ἰδιῶται plebeios notari in promtu eſt. ἐθαύμαζον mirabantur, homines indoctos, in ſcholis Rabbinorum non inſtitutos eosdemque plebeios coram ſummo magiſtratu Iudaeorum, cuius maxima eſſet auctoritas, adeo confidenter ac ſine vlla haeſitatione cauſſam ſuam agere. ἐπιγινώσκειν ſignificat, *noſſe*, ſcire, vt Matth. 11, 27. al. item: *agnoſcere*, perſonam, rem, antea notam vt h. l. Matth. 14, 35. Xen. H. Gr. 5, 4. 12 ὅσους ἐπέγνωσαν τῶν ἐχθρῶν ὄντας. add. Longin. de Sublim. ſect. 31, 1. τε *nam*, *quia* v. ad 2, 43 ἦσαν *fuerant* Matth. 23, 30. εἰ ἦμεν *ſi fuiſſemus*. Sic Graeci paſſim imperfecto

vtuntur pro plusquamperfecto v. *Raphelius* Obff. Polyb. p. 315. Sed σύν τινι εἶναι dicuntur, *qui partes alicuius sequuntur* Xen. Cyr. 5, 2, 15. extr. τὰς σὰς, ἐπεὶ σὺν ἡμῖν εἰσι· *focii* ib. 3, 3. 14. οἱ Ἀσσύριοι καὶ οἱ σὺν αὐτοῖς *qui familiariter cum aliquo verfantur* Eurip. Hippol. 85. σοὶ ξύνειμι. Cornut. de N. D. c. 18. λέγεται συνεῖναι ὁ Προμηθεὺς τῷ Διΐ. *amici* Xen. Anab. 4, 5. 15. Ξενοφῶν καὶ οἱ σὺν αὐτῷ. *comites* Xen. Rep. Laced. 13, 1. h. l. notantur hac formula non generatim, *affeclae*, *difcipuli*, fed *comites perpetui*, *interioris admiffionis difcipuli*, nam Petrum et Iohannem affeclas Iefu effe docuerat fynedros oratio a Petro in templo habita, et narratio τοῦ στρατηγοῦ τοῦ ἱεροῦ vid. 4, 1. 2. et verba ἐπεγίνωσκόν τε αὐτοὺς ὅτι σὺν τῷ Ἰησοῦ ἦσαν, illuftrationis cauffa addita funt, vt appareret, vnde fynedri fciuerint Petrum et Iohannem effe homines illiteratos et plebeios, non autem omnes Iefu affeclae erant ἄνθρωποι ἀγράμματοι καὶ ἰδιῶται v. Ioh. 12, 42. 7, 50. 52. 19, 38. fed comites Iefu perpetui, interioris admiffionis difcipuli, tales erant, id quod probe notum erat fynedris. Agnouerant autem fynedrii affeffores, Petrum et Iohannem, Iefu comites perpetuos, fimulatque in iudicium venerant, quoniam, vt appofite monuit *Grotius*, faepe fenatorum plures Iefum difcipulis fuis comitatum adierant, et allocuti erant, v. Matth. 21, 23. Luc. 18, 18. Ioh. 12, 42. et in templo viderant. 14. οὐδὲν εἶχον ἀντειπεῖν *nil habebant*, *quod contradicerent*, non eos fraudis, mendacii accufare poterant; non negare poterant, hominem adftantem eundem effe, qui tam diu claudus fuerat v. 22. eumque a Petro et Iohanne ope auxilioque Iefu v. 10. effe fanatum v. 16.

15. κελεύσαντες δὲ αὐτοὺς ἔξω τοῦ συνεδρίου ἀπελθεῖν] *iubebant eos e fynedrio digredi*, quo commodius fententiae corrogarentur. συνέδριον ipfe fynedrorum confeffus, et locus in quo conueniebant, vt ap. Herodi. 2, 12. 7. συνέδριον de curia vbi conueniunt iudices, συνίασιν εἰς τὸ συν-

ἑδριον, τῶν ὑπάτων κελευσάντων add. ib. 7, 11. 5. 1, 14. 18. συνέβαλον *contulerunt confilia*, fupplendum βελεύματα Eurip. Phoenn. 700. θέλω πρὸς αὐτὸν συμβαλεῖν βελεύματα· vel γνώμην vid. *Kypkius* ad h. l.

16—18. Lubenter fynedri, qui aegerrime tulerant, quod Apoftoli in templo docuerant, Iefum trucidatum in vitam rediiffe, et Meffiam effe, eos propterea caftigaffent, diutius in vinculis detinuiffent, aut flagellandi poenam (Matth. 10, 17.) iis inflixiffent, fed cum infigne factum ab iis modo editum negare non poffent, idque omnibus pateret Hierofolymitanis, tumultum metuentes, eos punire non audebant, fed iis interdicebant, ne omnino amplius de Iefu verba facerent. τί ποιήσομεν τοῖς ἀνθρώποις τέτοις; *quomodo hos homines tractabimus?* num eos puniemus, an dimittemus? ποιεῖν *tractare aliquem* vt Matth. 17, 12. 27, 22. vbi v. not. — 17. ἀλλ' ἵνα μὴ — λαὸν] *attamen ne latius diuulgetur;* ἀλλὰ *attamen, nihilominus tamen*, vt infra 7, 48. Ariftoph. Lyfiftr. v. 70. Thefmoph. v. 759. Polyb. Hift. 5, 26. 1 Cor. 4, 4. vid. *Deuarius* de Gr. L. Particc. p. 11. ed. *Reusm.* διανεμηθῇ nempe τὸ σημεῖον, ne fama euenti latius diffipetur. De infigni facto ab Apoftolis per Iefum edito in proxime praecedentibus fermo erat. Alii fubintelligunt, διδαχὴ, ne doctrina eorum tanquam vlcus, vel, gangraena latius ferpat; laudant 2 Tim. 2, 17. vbi v. *Albertius.* διανέμειν quod in verfione Alexandrina refpondet verbo חלק v. Deut. 29, 26. proprie notat, *distribuere inter plures*, vt ap. Xen. Mem. 3, 14. 1. deinde vero etiam fignificat, *diuulgare, fpargere* vt h. l. Per τὸν λαὸν intelligitur reliquus populus, exceptis ciuibus Hierofolymitanis coll. v. 16. ἀπειλῇ ἀπειλησώμεθα *grauiter ac feuere ipfis interminemur;* locutio Hebraeis familiaris v. not. ad Luc. 22, 15. *Vorftius* de Hebraifmm. N. T. p. 625. add. Act. 5, 28 23, 14. μηκέτι λαλεῖν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τέτῳ μηδενὶ ἀνθρώπων] *ne in pofterum de ifto homine verba cum quoquam faciant.* ὄνομα de perfona dicitur vt v. 10. nam

v. 18. ſequitur: διδάσκειν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τȣ̃ Ἰησȣ̃ h. e. docere de Ieſu. Nomen Ieſu per contemtum non pronuntiabant v. 5, 28. 9, 21. Cum λαλεῖν etiam ita vſurpetur, vt ſit, *docere*, alii hanc formulam λαλεῖν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τȣ́τῳ explicant, *docere de Ieſu*, alii: *iuſſu et auctoritate Ieſu docere*. Sed v. 18. verbo διδάσκειν iungitur φθέγγεσθαι, quae duo verba comprehenduntur h. l. verbo λαλεῖν, neque Apoſtolis ſynedri interdicebant, ne Ieſu iuſſu et auctoritate docerent, ſed ne de Ieſu populum docerent; neque ἐπὶ τῷ ὀνόματι vt ſit, *iuſſu Ieſu*, conuenit verbo φθέγγεσθαι. vid. et not. ad v. 7. παραγγέλλειν verbum de magiſtratibus, imperatoribus, ducibus, proprium Diod. Sic. p. 49. D. τὸ παραγγελθὲν ὑπὸ τῶν ἡγεμόνων μὴ ποιεῖν. add. Xen. Ageſ. 1, 31. Cyr. 2, 3. 10. Theophr. Char. 13, 2. Act. 5, 28. τὸ καθόλȣ μὴ φθέγγεσθαι — τȣ̃ Ἰησȣ̃] *interdixerunt, ne omnino quicquam de Ieſu dicerent aut docerent*, praecipiebant iis, vt cauerent publice priuatimue de Ieſu verba facere. φθέγγεσθαι *loqui*, *dicere*, vt ap. Theophr. Char. 6, 5. 7, 1. Xen. Sympoſ. 2, 7. 4, 58. Herodi. 4, 6. 12. Alexandrini interpretes hoc verbo expreſſerunt Hebr. דבר Iob. 13, 7. Prou. 18, 24.

19. 20. *Petrus autem et Iohannes reſpondebant; an Deo iudice fas ſit, vobis potius, quam Deo obtemperare, ipſi iudicate! non poſſumus enim nos non eloqui, quae vidimus et audiuimus.* Verba ἃ εἴδομεν καὶ ἠκȣ́σαμεν ad omnia fata et facta Ieſu, ad omnes eius ſermones, quibus doctrinam ſuam expoſuit, referenda ſunt. ἐνώπιον τȣ̃ Θεȣ̃ id qd. παρὰ τῷ Θεῷ, Deo iudice h. e. num vere fas ſit v. not. ad Luc. 1, 6. et *Vorſtius* de Hebraiſmm. N. T. p. 400. ὑμῶν ἀκȣ́ειν μᾶλλον ἢ τȣ̃ Θεȣ̃] infra 5, 29. πειθαρχεῖν Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις. Socrates ap. Platon. Apol. c. 17. ὅτι ἐγὼ ὑμᾶς, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι ἀσπάζομαι μὲν καὶ φιλῶ, πείσομαι δὲ τῷ Θεῷ μᾶλλον ἢ ὑμῖν. Achaeorum legati ap. Liuium 39, 37. *Veremur quidem vos, Romani, et, ſi ita vultis, etiam timemus; ſed plus et veremur et timemus deos*

immortales. Plures alios locos fimiles congeffit *Wetftenius* ad h. l. *ἀκέειν obtemperare* v. 3, 22. *κρίνατε iudicate,* vt 1 Cor. 10, 15. *οὐ δυνάμεθα non poffumus,* non licet, non fas eft v. *Glaffius* Phil. S. p. 209 fq. nos, qui Deo moderante Iefu difcipuli facti fumus Ioh. 6, 44 fq. quos Deus refurrectionis Iefu teftes elegit Act. 10, 41. quos πνεῦμα Θεῦ regit, quibus Iefus mandauit, vt doctrinam diuinam propagaremus, non poffumus non audita et vifa eloqui.

21. 22. *προσαπειλησάμενοι additis minis;* etenim πρὸς in compofitis haud raro additionem indicat, *infuper, porro,* vt in *προσερωτᾷν infuper interrogare* Xen. Mem. 3, 9. 4. *προστιθέναι infuper dare* Plato Enthyphr. c. 3. *προσμανθάνειν infuper difcere* Xen. Oecon. 13, 1. In verbis *μηδὲν εὑρίσκοντες Pricaeus, Schoettgenius* in notis ad *L. Bof.* de Ellipf. f. v. *αἴτιον, Wolfius,* fubaudiunt *αἴτιον* coll. Luc. 23, 14. nullam anfam, praetextum inueniebant; et πῶς *Pricaeus* atque *Glaffius* Phil. S. p. 545. pro ὅπως pofitum effe putant, cuius tamen loquendi rationis defiderantur exempla alia. Equidem adftipulor *Bezae,* qui *μηδὲν* idem valere ftatuit quod *μὴ* (v. Xen. Oecon. 11, 9. Aefchin. Socr. 2, 29.) cum fequatur articulus τὸ, qui fententiae praeponi folet ita, vt fequentem fententiam indicet, vt Luc. 22, 2. vid. not. ad Marc. 9, 23. *πῶς qua fpecie, quo praetextu,* poenam aliquam in ipfos decernerent, fiue, quomodo fic poffent in eos animaduertere, vt populus non tumultuaretur. *πάντες* hyperbole, vt Ioh. 12, 19.

23. 24. *ἦλθον πρὸς τὰς ἰδίους Er. Schmidius, Heumannus, Morus,* alii, explicant: domum reuerfi funt, et per τὰς ἰδίας caeteros Apoftolos, vel, alios chriftianos intelligunt, qui eodem hofpitio cum Petro et Iohanne vterentur. Equidem intellexerim potius conclaue, in quo conuenerant chriftiani ad Deum preces facturi pro liberatione Apoftolorum coll. 12, 5. 2, 1. *ἴδιοι* dicuntur omnes, *qui a partibus alicuius ftant, populares, eidem doctrinae, fectae*

addicti, familiares, h. l. ita dicuntur chriſtiani, vt infra 24, 23. vbi v. *Raphelius* Obſſ. Polybb. Philo Lib. 1. de vit. Moſ. p. 63c. A. Μωϋσῆς — *ἐθάρσυνε τὰς ἰδίας Moſes ſuis*, populo, *addebat animum*. 24. *ὁμοθυμαδὸν ἦραν Φωνὴν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ εἶπον*] *vna* (vid. ad 1, 14.) *ad Deum ita precati ſunt.* Hebraei formulam שׂאת קולו verbis dicendi praemittere ſolent, ita, vt plerumque redundet v. Iudd. 9, 7. 21, 2. hunc vſum loquendi ſecuti ſunt ſcriptores N. T. qui formulam *ἐπαίρειν τὴν Φωνὴν* praemittunt verbis *εἰπεῖν, λέγειν, ἀποφθέγγεσθαι*, ita, vt vel redundet, vt 2, 14. h. l. vel ſit idem quod *μεγάλῃ τῇ Φωνῇ clara, alta voce*, vt 14, 11. coll. v. 10. 22, 22. v. *Vorſtius* de Hebraiſmm. N. T. p. 708. *Fiſch.* Non omnes ſimul, vt intelligenter animaduertit ad h. l. *Limborchius*, precationem ſequentem elata voce pronuntiabant, qui enim fieri potuiſſet, vt omnium cogitationes ita conſentirent, vt non modo idem, ſed iisdem plane verbis omnes peterent. Sed ſenſus eſt: omnes auditis illis comminationibus ſe ad precandum componebant, vnus Apoſtolorum alta voce precationem ſequentem pronuntiabat, reliqui ſubmiſſa voce ac mente attenta orabant, ſuaque vota precationi huic adiungebant. Et haec precatio, ob euentum maxime memorabilem coll. v. 31. poſtea literis conſignabatur. Alii putant recitatam eſſe precum formulam iam antea conſcriptam; quibus recte oppoſuerunt alii, hac in precatione aperte reſpici minas ſynedrii v. 29. de quibus Apoſtoli congregatos modo certiores reddidiſſent. *δέσποτα, σὺ ὁ Θεὸς κ. τ. λ. domine, Deus, qui coelum, terram, mare et omnia, quae iis continentur, creaſti.* Eadem circumlocutio vniverſi legitur Pſ. 146, 6.

25. *ὁ διὰ ςόματος Δαβὶδ τȣ̃ παιδός σȣ εἰπών*] *qui per Dauidem cultorem tuum ita fatus es.* Alii libri habent: ὁ διὰ ςόματος Δαβὶδ παιδός σȣ ἐν πνεύματι ἁγίῳ εἰπών· alii: ὁ διὰ πνεύματος ἁγίȣ διὰ ςομ. Δ. παιδός σȣ εἰπών· alii aliter v. *Griesbachius* ad h. l. E locis parallelis, nominatim

Matth. 23, 43. Marc. 12, 36. has voces a grammaticis in hunc locum translatas esse, recte indicarunt *Millius*, *Whitbius* in Examine N. T. et *Wolfius* ad h. l. παῖς *seruus*, *minister* v. ad Matth. 8, 6. *cultor* v. Luc. 1, 69. ςόματος redundat, vt Luc. 1, 70. Act. 1, 16. ἱνατί ἐφρύαξαν ἔθνη κ. τ. λ.] Locus laudatus desumtus est e Ps. 2, 1. 2. atque e versione Alexandrina expressus. Plures interpretes, cum veteres, tum recentiores, (vt *Dathius*, *Husnagelius* in Diss. super Ps. 2. Erlang. 1786. 4. inserta Commentatt. theologg. a *Velthuseno*, *Rupertio* et me editis Vol. 4. p. 401 sqq.) de Messia hunc Psalmum agere statuerunt. Quae tamen sententia pluribus de caussis improbanda est. Etenim hostes illius regis, quem carmen celebrat, non eius regnum euertere, sed eius imperio, cui hactenus subiecti erant, sese subtrahere conantur. Neque in Iesum Messiam quadrant quae v. 9. leguntur. Accedit quod Messiae notio post Dauidis demum tempora exculta et exornata est v. ad 2, 25. Alii putarunt, carmen illud a Nathane, vate, compositum esse, vt Salomonem regni heredem legitimum atque diuinitus constitutum commendaret. Sed tunc temporis cum Salomo imperium capesseret, populos finitimos ab imperio regis defecisse, v. Ps. v. 1 — 3., in annalibus Iudaeorum non memoratur, neque in Salomonem conueniunt, quae Ps. 2, 8. 9. leguntur; Salomoni enim pacatum imperium promissum erat v. 1 Chron. 22, 9. cf. etiam *Holzapfelii* Diss. binae, inscriptae *sollte wohl Salomo der Gegenstand des zweyten Psalms, vnd die Verfertigung dieses Liedes in die Zeit seiner Erhebung zur Königswürde zu setzen seyn?* Rinteln 1803. Diss. 1, p. 10 sq. Rectius alii Dauidem carminis auctorem habent, cum in aliis carminibus a Dauide confectis, idem stilus deprehendatur v. Ps. 4, 5. 6. 37, 13 ss. 59, 9. 89, 27 sq. et de Dauide ipso Psalmum agere statuunt, cum nihil in eo reperiatur, quod non Dauidi congruat. Quaestionem vero quod attinet, quo tempore Dauides hunc Psalmum cecinerit, et quosnam hostes in mente habuerit? maxime probabilis est sententia

Grotii, *Eckermani* in *Theolog. Beyträgen* B. 1. St. 2. p. 135 sqq. *Mölleri* in *Eichhornii Allgem. Biblioth. d. bibl. Literat.* B. 6. p. 209. et *Holzapfelii* l. l. per populos eorumque principes intelligendos esse, populos 2 Sam. 8, 11. memoratos, Syros, Moabitas, Philistaeos, Amalekitas, atque cecinisse Dauidem hocce carmen, cum iam nonnullos horum populorum vicisset v. 3. atque hi denuo ad bellum consurgerent. Nostro autem loco Psalmus ille in Iesum Messiam transfertur, vt a Paulo Act. 13, 33. et ab auctore epistolae ad Hebraeos 1, 5. vid. *Eckermanus* l. l. *Ammonii biblische Theologie* B. 2. p. 66 sq. ed. 2. *ἱνατί* cur Hebr. לָמָּה, quod Symmach. expressit *εἰς τί.* Hesychius: *ἱνατί· διατὶ, ἐς τί.* Verbum *φρυάσσειν*, quod in versione septuagintauirali respondet Hebr. רגשׁ, vt nomina *φρύαγμα* et *φρυαγμὸς*, proprie adhibetur de equis, qui collo altius elato *hinniunt*, *fremunt* et *ferociunt*. Ammonius: *φρυάττεσθαι φαμὲν τὸν ἵππον φυσῶντα καὶ γαυριώμενον.* Xen. de Re Equ. 12, 12. *ἀθρόον δὲ τὸ φρύαγμα, καὶ τὸ φύσημα τῶν ἵππων συμπαρέσοιτο.* Diod. Sic. p. 687. D. *τῶν ἱππέων ὁ φρυαγμός.* Callim. Lauacr. Pallad. v. 2. *τᾶν ἵππων ἄρτι φρυασσομέναν τᾶν ἱερᾶν εἰσάκουσα equas modo hinnientes sacras illas audiui.* Suidas: *φρύαγμα, ἡ τῶν ἵππων καὶ ἡμιόνων διὰ μυκτήρων ἠχὴ, ἀγρίῳ φυσήματι ἐκπίπτουσα.* cf. Interpp. ad Thom. Mag. p. 901. *Gatackerus* ad Antonin. Lib. 9. p. 364. *Spanhemius* ad Callim. l. l. *Wesselingius* ad Diod. Sic. 4, 74. Cum vero ad homines transfertur, notat: *spiritus sumere, insolenter agere, ferocire;* hinc *φρύαγμα* et *τῦφος* iunguntur ap. Aelian. H. V. 2, 10. Aristaenet. 2, 12. p. 90. *φρύαγμα* et *μεγαλαυχία* ap. Plutarch. de Educ. Liberor. 2, 6. Sic *φρυάσσειν* legitur ap. Diod. Sic. p. 191. D. *ἐπὶ τῷ πλήθει τῶν τέκνων μέγα φρυαττομένη liberorum numero valde se efferens.* 3 Macc. 2, 2. *σθένει φρυαττόμενος potentia elatus.* Hesych. *ἐφρύαξαν, ἐκινήθησαν, ἐπήρθησαν, συνήχθησαν commoti, elati, congregati sunt.* Id. *φρυάσσεται· ἐπεγείρεται, μεγαλοφρονεῖ, γαυριᾷ adsurgit, elato animo est, superbit.* Lex. Cyrilli MS. Brem.

ἐφρύαξαν, ἀλογίστως ἐπήρθησαν. Scholion ap. *Matthaeium*: *ἐφρύαξαν· ἀλόγως ἐκινήθησαν.* Iam h. l. *ἱνατί ἐφρύαξαν ἔθνη* reddendum eſt: *cur ferociunt gentes* h. e. ſi ſenſum ſpectamus: cur rebellant in Meſſiam, eius imperium detrectare conantur? *καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενά;*] *et populi vana conſilia moliuntur? μελετᾷν* Hebr. הגה *meditari*, hinc *cogitare quid faciendum ſit* vt Marc. 13, 11. *cogitare quid dicendum ſit* Xen. Cyr. 5, 5. 14. *κενά*, vt recte admonuit *Bengelius*, vim aduerbii obtinet, vt Iob. 21, 34. vbi *οἱ ὁ· παρακαλεῖτε κενά·* Aquila Pſ. l. l. ריק expreſſit *κενῶς*.

26. *παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς*] *conſiſtunt reges terrae* nempe oppugnaturi. Pſ. l. c. extat verbum הִתְיַצֵּב, quod cum particulam על comitem habet, plerumque ſignificat, *apparere*, *miniſtrare*, *adiuuare* vt Iob. 1, 6. 2, 1. Zach. 6, 5. et ab Alexandrinis Iudaeis et N. T. ſcriptoribus exprimitur verbo *παρεστηκέναι*. Sed ponitur התיצב interueniente particula על vt *παρεστηκέναι* etiam in malam partem, de iis, *qui oppugnant alios*, ita vt verbo *ἀνθεστηκέναι* et *συνίστασθαι*, quo Pſ. l. l. Symmachus vſus eſt, reſpondeat, *qui coeunt*, *coniurant* oppugnaturi alios, *qui conſilia capiunt aduerſus aliorum ſalutem.* Sic h. l. *παρέστησαν* et Pſ. l. c. יתיצבו poſitum comparet. Nam verba על-יהוה etiam cum verbo יִתְיַצְּבוּ cohaerent, vt h. l. *κατὰ τὸν κύριον* cum *παρέστησαν*, id quod etiam res ipſa, quam vates canit, declarat. *καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ et principes congrediuntur, conſpirant* v. Matth. 22, 34. *κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ contra Deum et regem ab eo conſtitutum.* Rebellabant reges illi in Deum, nam Dauidem conſtituerat regem, ſummus praeterea rex Iſraelitarum erat Ioua v. Ex. 19, 4 ſqq. coll. Deut. 23, 5. reges Iſraelitarum Iouae vicarii habebantur. Pſ. 5, 3. al.

27. *συνήχθησαν γὰρ ἐπ' ἀληθείας*] *vtique profecto conſpirarunt*, coniunctim oppugnarunt. Vere conueniunt in Ieſum et haec tempora, quae Dauides cecinit. Trans-

feruntur iam verba Psalmi in Iesum, et referuntur ad mala quae ei intulerant Herodes, Pilatus et Iudaei. γὰρ h. l. vim asseuerationis habet, *vtique* v. not. ad Ioh. 9, 30. et *Raphelium* in Obss. Xenophh. ad h. l. ἐπ᾽ ἀληθείας *profecto, vere*, vt Luc. 4, 25. 22, 59. Sed post ἐπ᾽ ἀληθείας plures diuersarum familiarum codd. verss. et patres, addunt: ἐν τῇ πόλει ταύτῃ *in hac vrbe*, quam lectionem *Beza*, *Bengelius* et *Griesbachius* in textum receperunt. Significanter haec verba addita sunt, hoc sensu: in hac vrbe primaria, sede regia, in qua templum Dei, Iesum regem repudiarunt. Respicitur Ps. 2, 6. vbi legitur: *vnxi regem meum* (constitui regem) *super Sione monte mihi sacro.* ἐπὶ τὸν ἅγιον παῖδά σου Ἰησοῦν] *contra venerandum filium tuum Iesum, quem Messiam constituisti.* ἅγιον venerandum, quem et ipsi venerari debuissent. παῖδα vid. ad 3, 13. Pro ὃν ἔχρισε 2, 36. legitur: κύριον καὶ Χριστὸν αὐτὸν ὁ Θεὸς ἐποίησε. Verbum χρίειν *vngere*, h. l. notat, *regem, Messiam constituere*, vid. not. ad Luc. 4, 18. infra ad 10, 38. hinc et Iesus Messias Luc. 2, 26. dicitur Χριστὸς Κυρίου, vt Χριστὸς Θεοῦ 1 Cor. 3, 23. σὺν ἔθνεσι καὶ λαοῖς Ἰσραὴλ] *cum gentilibus et populo Israelitarum.* In nonnullis libris e glossemate legitur λαός. Sed pluralis λαοῖς positus est pro singulari λαῷ, quo accuratius verba σὺν ἔθνεσι καὶ λαοῖς responderent verbis v. 25. e Psalmo allatis.

28. ποιῆσαι ὅσα ἡ χείρ σου κ. τ. λ.] *ita vt peragerent, quae tua prouidentia atque voluntas fieri dudum decreuerat:* ποιῆσαι nonnulli cohaerere putant cum ἔχρισας quod v. 27. praecessit, et verba intermedia Ἡρώδης—λαοῖς Ἰσραὴλ cum verbo συνήχθησαν, vt sensus sit: quem Messiam constituisti, quo perficeret, quae decreuisti. Sed hanc traiectionem durissimam esse, vel nobis non monentibus, intelligitur, nec dari potest aliud talis traiectionis exemplum. Rectius ποιῆσαι refertur ad συνήχθησαν coll. 3, 17. 18. ἡ χείρ σου καὶ ἡ βουλή σου per Hendiadyn dictum pro: *potentissima, efficacissima voluntas tua*; sic χεὶρ de potentia

Dei paulo poſt adhibitum legitur v. 30. add. 7, 50. 11, 21. Eu. 1, 66. Hebr. יד 2 Sam. 3, 12. al. Exprimitur his verbis ſententia haec: perſecuti ſunt, interfecerunt Ieſum, Meſſiam, ſed hoc factum eſt volente et moderante, permittente Deo, qui irritos reddere eorum conatus potuiſſet, ſi voluiſſet. „Voluit quidem Deus permittere, vt Ieſum morti traderent, ſed voluit etiam irrita reddere eorum conſilia, quibus impedire voluerunt, ne Ieſus Rex agnoſceretur, eiusque doctrina propagaretur.“ *Roſenmüllerus*, coll. v. 25. προορίζειν ſimpliciter *decernere* vid. 2, 23. vel ſi nolis praepoſitionem in vertendo negligere, *olim decernere* v. *Koppius* ad Epheſ. 1, 5.

29. *καὶ τὰ νῦν, κύριε, ἔπιδε ἐπὶ τὰς ἀπειλὰς αὐτῶν*] *Nunc igitur reſpice eorum minas*, eas irritas redde. τὰ νῦν ſ. iunctis vocibus ταννῦν (Gregorius de Dial. p. 49. ἀττικὸν καὶ τὸ λέγειν ἀντὶ τῦ νῦν, ταννῦν vbi v. *Koenius*), *in praeſentia*, *nunc*, locutio elliptica, pro, κατὰ τὰ νῦν ὄντα l. ἔχοντα πράγματα *prout res ſe nunc habent*, *quae cum ita ſe habeant*. Tob. 7, 11. ἀλλὰ τὸ νῦν ἔχον, ἡδέως γίνυ. Saepius haec locutio recurrit vid. *Raphelius* Obſſ. Xenophh. *Elsnerus* et *Wetſtenius* ad h. l. ἐπείδω, vt ὁράω, Hebr. ראה frequenter de Deo ponitur, quatenus res humanas curat atque gubernat v. not. ad Luc. 1, 25. *Glaſſius* Phil. S. p. 963 ſq. *καὶ δὸς τοῖς δύλοις σῦ κ. τ. λ.*] *et cultoribus tuis concede*, *vt*, perſuaſi de tuo auxilio, *libere ac ſine metu tuam doctrinam tradant:* δὸς vt Latinorum *da*, frequens in precibus Rom. 15, 5. Hom. Il. γ', 351. Virg. Aen. 2, 789. v. *Elsnerus* et *Wolfius* ad h. l. *Raphelius* ad Marc. 10, 37.

30. *ἐν τῷ τὴν χεῖρά σῦ ἐκτείνειν σε εἰς ἴασιν*] *dum manum tuam extendis ad ſanandos aegrotos*, dum nobis poteſtatem concedis morbos ſanandi. ἐκτείνειν τὴν χεῖρα de Deo vſurpatum, ex Hebraiſmo, declarat: potentiam exſerere, efficere v. *Glaſſius* Phil. S. p. 934. *καὶ σημεῖα καὶ τέρατα γίνεσθαι κ. τ. λ.*] *et varii generis miracula patranda*,

propter venerandum filium tuum. Perſuaſum erat Apoſtolis Deum propter Chriſtum per ipſos, vtpote Chriſti legatos, ſanitatem reſtituere aegrotis; ὄνομα redundat, vt 3, 16. vbi v. not.

31. καὶ δεηθέντων αὐτῶν, ἐσαλεύθη ὁ τόπος ἐν ᾧ ἦσαν συνηγμένοι] *his precibus factis, contremuit locus in quo congregati erant.* Inopinatus terrae motus erat congregatis ſignum Deum ipſorum preces exaudiuiſſe, ipſis porro auxilio ſuo adfuturum eſſe. Etiam gentilibus terrae motus nonnunquam erat beniuolentiae diuinae ſignum Virg. Aen. 3, 89. *Da pater augurium atque animis illabere noſtris. Vix ea fatus eram, tremere omnia viſa repente, Liminaque, laurusque Dei, totusque moueri Mons circum.* add. Callim. h. in Apoll. 1. v. *Doughtaeus* Analect. Sacr. P. 2. p. 71. *Pricaeus* ad h. l. not. ad 2, 2. καὶ ἐπλήσθησαν ἅπαντες κ. τ. λ.] *et omnes* tum congregati *repleti ſunt Spiritu Sancto, ita vt doctrinam diuinam*, ſpretis atque neglectis ſynedrorum minis, *cum ſumma fiducia praedicarent.* ἐπλήσθησαν πνεύματος ἁγίȣ ſacro ardore correpti (v. ad 2, 4.) et impulſi ſunt ad religionis chriſtianae profeſſionem.

32. Vid. not. ad 2, 44. τȣ̃ δὲ πλήθȣς τῶν πιστευσάντων — ψυχὴ μία] *omnes qui Chriſti doctrinam ſusceperant, arctiſſimo amicitiae concordiaeque vinculo coniuncti erant.* ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ μία, prouerbialis teneriimi amoris deſcriptio, et ſummae quae inde oritur concordiae. Diog. Laërt. 5, 1. 11. de Ariſtotele: ἐρωτηθεὶς τί ἐςι φίλος; ἔφη, μία ψυχὴ δύο σώμασιν ἐνοικȣ̃σα *interrogatus, quid eſſet amicus? vna, inquit, anima, in duobus corporibus habitans.* Eurip. Oreſt. 1047. ὦ φίλτατ' ὦ ποθεινὸν ἥδιςον τ' ἔχων τῆς σῆς ἀδελφῆς ὄνομα καὶ ψυχὴν μίαν. Ariſtot. Ethicc. 9, 8. καὶ αἱ παροιμίαι δὲ πᾶσαι ὁμογνωμονȣ̃σιν, οἷον τὸ, μία ψυχὴ, καὶ κοινὰ τὰ τῶν φίλων. Ouid. Triſtt. 4, 4. 72. *Qui duo corporibus, mentibus vnus erant.* Minuc.

Felix de se et Octauio c. 1. *crederes vnam mentem in duobus fuisse diuisam.* cf. et *Elsnerus* atque *Kypkius* ad h. l. καὶ ὐδὲ εἷς τι τῶν ὑπαρχόντων κ. τ. λ.] *nec vllus bonorum quicquam suum esse dicebat, sed erant iis omnia communia* v. ad. 2, 44.

33. *Magna efficacia Apostoli resurrectionem domini Iesu testabantur*, h. e. omnino, doctrinam christianam tradebant vid. ad 1, 22. δύναμις h. l. vt saepius, ponitur de orationis vi et efficacia ad persuadendum et commouendum vid. ad Luc. 4, 32. 24, 19. Matth. 7, 29. Male *Pricaeus* ἐν δυνάμει idem esse putat quod ἐν σημείοις καὶ τέρασι 5, 12. 6, 8. χάρις τε μεγάλη ἦν ἐπὶ πάντας αὐτὺς] *et omnes in magno* (populi) *fauore erant.* ἐπὶ vt Gal. 6. 16. Per χάριν *Beza*, *Pricaeus*, *Heumanus* Dei fauorem intelligunt, vt Luc. 2, 40. Eph. 6, 24. *Bengelius*, Dei hominumque fauorem. Non possum eo adduci vt assentiar. Etenim ipsa orationis cohaerentia coll. v. 34. et locus parallelus 2, 47. sat euidenter docent, sermonem esse h. l. de fauore populi, quem sibi Apostoli et reliqui christiani conciliabant amoris mutui concordiaeque studio v. 32. et liberalitate erga inopes coll. v. 34.

34 sq. *Neque enim quisquam eorum egestate laborabat, nam qui praedia vel domos habebant, iis venditis, pecuniam acceptam afferebant, et apud Apostolos deponebant, quae, prouti cuique opus erat, distribuebatur.* κτήτορες Hesychius explicat, οἰκοδεσπόται, κτίσαι. Sed per se κτήτορες non sunt οἰκοδεσπόται, et in altero confudit κτίτορες *conditores*, ob sonum similem, vid. *Albertius* et *Valckenarius* in Scholis ad h. l. ὅσοι ὑπῆρχον, ex vsu nominis ὅσοι, vt recte iudicauit *Caluinus*, cuius sententia nec improbabilis visa est *Heumano*, non colligi potest, omnes ac singulos, qui praedia aut domos possidebant, partem possessionum vendidisse, non enim legitur πάντες ὅσοι vt 5, 36. Matth. 7, 12. 13, 44. et solet alias quoque ὅσοι

fenfu indefinito poni, vt 9, 39. liquido etiam hanc fententiam confirmat oratio Petri ad Ananiam 5, 4. add. not. ad 2, 44. Formula τιθέναι τὶ παρὰ τὰς πόδας τινὸς, quae etiam 5, 2. 7, 57. legitur, notat: *deponere aliquid apud aliquem, tradere, concredere alicui aliquid.* Hebraei enim partes corporis humani pro homine ipfo ponere folent v. ad 5, 9.

36. In numero eorum, qui poffeffiones fuas in vfum pauperum chriftianorum vendebant, erat quoque Barnabas, infignis poftea religionis chriftianae doctor. Pro Ἰωσῆς in nonnullis libris extat Ἰωσήφ, quae lectio ex 1, 23. in hunc locum migrauit. ὁ ἐπικληθεὶς Βαρνάβας — παρακλήσεως] *ab Apoftolis cognominatus Barnabas, hoc eft, fi interpreteris, filius cohortationis.* Βαρνάβας vulgo deriuant a בר et נבא, vt Hebraice dictus fit: בַּר נְבִיאָה, Graeco fermone contracte Βαρνάβας, cumque נבא notet *vaticinari, prophetam agere,* prophetarum vero etiam fuerit, alios exhortari, confolari, quod vtrumque nomine παρακλήσεως declaretur; *Grotius* et *Beza* verba υἱὸς παρακλήσεως explicant *filius prophetiae* i. e. propheta, atque Apoftolos hoc nomen homini dediffe aiunt, in omen doni prophetici. Quam contorta et abfona haec fit interpretatio, non opus eft vt copiofius demonftremus. Alii interpretantur, *filius confolationis,* vt hoc nomen acceperit Iofes, ob folatium, quo animos chriftianorum fua doctrina et inftitutione vel liberalitate recrearat. *Boltenius* Βαρνάβας deducit ab Arab. נבב *hortari, admonere,* admonitor, *der Ermahner.* *Morus* praeeunte *Erasmo* nomen Βαρνάβας deriuat a בר et נפש *refpirauit,* vt fignificetur, dignus, quem Deus folatio erigat; quod forte praeter modum liberalis fuiffet. Recte vero contra hanc deriuationem monuit *Dindorfius,* tametfi illud fortaffis nullius momenti fit, quod in Graeco β loco Hebr. פ reperiatur v. *Schultenfii* clauis Dialect. p. 274. ad calcem Grammatices Arab. Erpenianae a. 1770. tamen et

literam Σ non videri radicali cuidam ש respondere, sed aduentitiam esse, vt in aliis nominibus v. c. טוביה, Τοβίας. Alias explicationes longius petitas ap. *Lud. de Dieu* ad h. l. et *Lackemacherum* in Obss. Phil. 5. §. 7. Equidem in vulgari deriuatione acquiescendum puto, et cum נבא omnino etiam notet, *docere* v. *Koppii* Exc. 3. ep. ad Ephes. p. 151 sq. vt παρακαλεῖν vid. nos ad Ioh. 14, 16. nomen Βαρνάβας Gr. υἱὸς παρακλήσεως, mea sententia, reddendum est *filius doctrinae* i. e. doctor (vid. de hoc vsu loquendi not. ad Matth. 8, 12. 23, 15. Ioh. 17, 12.), docendo idoneus, vt hoc nomen acceperit Ioses ab Apostolis, cum in eo deprehendissent virtutes, quae eum ad doctoris munus subeundum idoneum redderent. Λευΐτης Iudaeus de tribu Leui. Κύπριος τῷ γένει (sic Ποντικὸς τῷ γένει, Ἀλεξανδρεὺς τῷ γένει 18, 2. 24.) ortus parentibus, qui in Cypro habitabant, vel habitauerant.

37. ὑπάρχοντος αὐτῷ ἀγρῷ κ. τ. λ.] *agro quem possidebat vendito, pecuniam allatam Apostolis tradidit.* Licuisse Leuitis agros emere, exemplum Ieremiae docet, qui et ipse ex tribu Leui erat v. Ier. 32, 17. χρῆμα id. qd. τιμὴ v. 34. Rarius χρῆμα singulari numero de *pecunia, facultatibus* occurrit, legitur tamen ita ap. Herodo. 3, 38. Diod. Sic. 10, 106. vbi v. *Wesselingius*, in versione Alexandrina respondet voc. כסף *argentum, pecunia* Iob. 27, 17. et מחיר *pretium* Prou. 17, 16.

CAPVT V.

Laudata Barnabae pietate non fucata et ingenua liberalitate, affert iam Lucas exemplum memorabile simulatae pietatis ac liberalitatis Ananiae et Sapphirae, coniugum, qui agro vendito, partem tantum pretii Apostolis publice tradiderant, et se integrum pretium attulisse simularant, qui subita morte perierunt 1 — 12. Publice, praesente vniuersa ecclesia, conuentumque suum agente, Ananiam munus suum attulisse, omnis narratio sat luculenter docet; congregati erant Apostoli v. 2. omnes qui Petri sermonem audiuerant, magnus metus inuasit v. 5. imo omnem ecclesiam v. 11. cuius adeo magna saltem pars adfuerit, necesse est; assidebant etiam Apostolis οἱ νεώτεροι, ecclesiae ministri v. 6. vbi vid. not. Haud leue autem crimen erat ab Anania eiusque vxore commissum; simularant pietatem, fallere conati erant Apostolos, fraudem susceperant re deliberata, et sacrilegium fecerant, quatenus pecunia, communi vsui societatis sacrae destinata, et ipsa res sacra habenda erat. Cic. Offic. 1, 13. *totius iniustitiae nulla capitalior est, quam eorum, qui cum maxime fallunt, id agunt, vt viri boni esse videantur.* Plures interpretes contenderunt, criminis atrocitatem eo etiam auctam fuisse, quod ii, qui bona sua vendidissent, et societati christianorum pretia tradidissent, e publico aerario alendi fuissent. Sed Ananiam, praeter agrum illum, nullas habuisse possessiones et facultates, h. l. non legitur, nec probari potest, vt ad 2, 44. 4, 34. annotatum est, ditiores christianos se omnibus bonis exuisse. Hinc nec locus relictus est *Bengelii* coniecturae, quae tamen *Heinrichsio* quoque arrisit,

Ananiam et Sapphiram, rem chriſtianam non diu manſuram, ideoque in vtramque partem cauere ſibi voluiſſe. Neque accedere poſſum *Michaeli*, *Roſenmüllero*, *Heinrichſio*, ſtatuentibus, Ananiam eiusque vxorem experiri voluiſſe, an Apoſtoli fraudem detecturi eſſent et feciſſe hoc eos peſſimo conſilio, vt Apoſtolos ludibrio exponerent, quaſi non eſſent diuinitus edocti. Id enim e narratione ipſa probari nequit. Sperauerant potius Ananias et Sapphira, ab Apoſtolis fraudem non detectum iri; ſed res longe aliter ac rati erant euenit. In explicanda ſubita morte Ananiae eiusque vxoris in diuerſas partes interpretes abeunt. Ac plures quidem exiſtimant, eos ſingulari Dei interuentu fuiſſe interemtos, qui hac poena hominibus iſtis inflicta, auctoritatem Apoſtolorum confirmare voluerit, et cauere, ne in ipſis eccleſiae incunabulis ſimulatores in eam irreperent, atque peruerſis chriſtianorum moribus ipſa religio chriſtiana infamaretur. Alii vero, veluti *Morus*, *Hezelius*, *Stolzius*, *Heinrichſius* etc. Ananiae et Sapphirae mortem, e legibus naturalibus commode explicari poſſe ſtatuunt, cum haud raro accidere ſoleat, vt repentino terrore homo vita priuetur. Putant igitur Ananiam, cum fraudem ſuam detectam et ſe turpiſſima ignominia notatum videret, atque ſeueram Petri obiurgationem audiret, apoplexia interceptum fuiſſe, eademque morte abſumtam Sapphiram cum fraudem detectam et maritum inopinato interiiſſe audiret, idemque fatum ei Petrus minitaretur. Monent praeterea qui hanc ſententiam defendunt, Petrum, qui Ananiae mortem non praeuiderit (ſiquidem neque in verbis, quibus hominem increparit, mortis mentionem fecerit), ipſum hanc ſubitam Ananiae mortem miratum eſſe, eum vero a poena mariti ad ſimilem poenam ab vxore ſubeundam concluſiſſe, et ira commotum ei verbis ἰδοὺ οἱ πόδες τῶν θαψάντων κ. τ. λ. v. 9. rhetorice ſ. poetice prolatis, mortem eſſe minatum v. *Heinrichſius* Exc. 5. p. 356. Obſeruant denique iidem interpretes, etiam hac explicatione admiſſa,

concedendum esse, haec accidisse diuina prouidentia moderante, euentu illo, quem fraus Ananiae eiusque vxoris habuerit, admonitos esse alios sibi temperare a simili fraude et iniuria, ac luculenter confirmatam esse Apostolorum auctoritatem coll. v. 5. 11. 13. de qua, vt omnino de coetu actum fuisset, si fraus ista Ananiae et Sapphirae successisset, et huius rei fama dissipata fuisset. Caeterum quod mortem subitam Ananiae et Sapphirae attinet, mirum fortassis etiam videri posset, a synedris de ea non institutam fuisse quaestionem, sed disciplina publica Hierosolymis satis peruersa erat, et metuebant synedri, ne, si Apostolos in ius vocarent, fama huius rei latius per populum dissiparetur coll. 4, 17. atque adeo ipsa rei cognitione dignitas et auctoritas Apostolorum multo magis augeretur.

1. 2. *ἐπώλησε κτῆμα agrum vendidit:* *κτῆμα*, de quo vocabulo fusius disputatum est ad 2, 45. h. l. *agrum* denotat, nam v. 3. permutatur cum nomine *χωρίον.* *καὶ ἐνοσφίσατο — τῶν ἀποστόλων ἔθηκεν*] *et cum pretii partem interuertisset, vxore conscia, partem tantum Apostolis tradidit.* *νοσφίζεσθαι*, *interuertere, de rebus alienis aliquid sibi et in vsus suos auertere*, inprimis adhibetur de eo furto, quo quis res communes, priuatae rei augendae caussa auertit. Xen. Cyr. 4, 2. 42. *ἔτι δὲ καὶ χρήματα ἐγὼ οἶδα ὅτι πολλὰ ἐν τῷ στρατοπέδῳ ἐστὶν, ὧν οὐκ ἀγνοῶ ὅτι δυνατὸν ἡμῖν, κοινῶν αὐτῶν ὄντων τοῖς συγκατειληφόσι, νοσφίσασθαι ὁπόσα ἂν βουλώμεθα* *scio itidem magnam pecuniae summam in castris esse, de qua non ignoro nos posse, cum communis sit iis, qui eam ceperunt, auertere tantum, quantum velimus.* Diod. Sic. p. 450. A. *οἱ νοσφισάμενοι τὰ χρήματα τὰ σωζόμενα καὶ περιόντα τῶν ἐκ τῆς κλοπῆς ἀπέδωκαν* *depeculatores, quicquid adhuc de furtis residuum atque saluum erat, restituerunt.* Philo de Ioseph. p. 563. D. *ἅπαντα τὸν ἄργυρον καὶ χρυσὸν, ὅσον ἐκ τῆς τιμῆς ἤθροισε τοῦ σίτου ἐν τοῖς βασιλέως ἐθησαυρίζετο ταμείοις, οὐδεμίαν δραχμὴν νοσφισάμενος* *omne argentum, aurumque e frumenti pretio collectum,*

in thesauros regios referebat, ne drachma quidem subtracta. 2 Macc. 4, 32. *χρυσώματά τινα τῶν τȣ ἱερȣ νοσφισάμενος ἐχαρίσατο τῷ Ἀνδρονίκῳ aurea vasa quaedam templi suffuratus donabat Andronico.* Hesychius: *νοσφίζεται, ἰδιοποιεῖ, κλέπτει, ἀποσερεῖ, ἀφαιρεῖ.* Suidas: *νοσφιζόμενον, ὑφαιρȣ́μενον, ἰδιοποιȣ́μενον.* Gloss. vett. *depeculatio, νοσφισμὸς δημοσίων χρημάτων.* Eustath. ad Il. *β.* p. 175. *τὸ ἰδιοποιεῖσθαι, νοσφίζεσθαι λέγεται. — νοσφίζεται εἰς ἑαυτὸν ἐπισπώμενος τὸ ἀλλότριον, καὶ νόσφι τȣ ἔχοντος ποιῶν αὐτό.* cf. *Raphelius* Obss. Polybb. *Kypkius, Münthius* et *Loesnerus* ad h. l. *τῆς τιμῆς* subintelligendum *μέρος τι*, vt v. 3. in verbis *νοσφίσασθαι ἀπὸ τῆς τιμῆς.* Quae ellipsis Latinis quoque scriptoribus vsitata est, Tacit. German. c. 15. *mos est ciuitatibus vltro et viritim conferre principibus, vel armentorum, vel frugum* scl. partem aliquam vid. *L. Bosius* de Ellips. p. 284. ed. *Schaefer.* Caeterum per se intelligitur, Ananiam cum pretii ex agro vendito capti partem Apostolis traderet, simul testatum esse, se omnem pecuniae summam ab emtore numeratam attulisse coll. v. 8. 9. Omittere solent scriptores N. T. eiusmodi res minutas, quae per se facile intelligi possunt.

3. *διατί ἐπλήρωσεν ὁ Σατανᾶς τὴν καρδίαν σȣ κ.τ.λ.*] *cur te impelli a Satana passus es, vt conareris fallere spiritum sanctum, et partem de pretio fundi interuertere? πληρȣ̃ν τὴν καρδίαν τινὸς* ex Hebraeorum loquendi consuetudine notat: *impellere, incitare aliquem, alicui auctorem et suasorem existere.* Respondet nimirum haec phrasis Hebraeorum formulae מִלֹּא לֵב בִּפְלֹנִי quae par est formulae הֵסִית אֶת־פְּלֹנִי quam Graeci interpretes verbis *ἐπισείειν* (*οἱ ό* Iudd. 1, 14.) *ἀνασείειν* (Aquila Iob. 2, 3.) *ἀναπείθειν* (Aqu. Deut. 13, 7.) *τινά*, expresserunt. Sic formula אֲשֶׁר מְלָאוֹ לִבּוֹ sequente infinitiuo actionem declarante, legitur de eo, qui *animum induxit*, audet, *aliquid facere* Esth. 7, 8. Alexandrini ibi habent: *ὅστις ἐτόλμησε ποιῆσαι τὸ πρᾶγμα τȣ̃το* Vulg. *vt haec audeat facere.* Ecclef. 8, 11.

מלא לב οἱ ό vertunt: ἐπληροφορήθη καρδία υἱῶν τȣ̃ ἀνθρώπȣ ἐν αὐτοῖς τȣ̃ ποιῆσαι τὸ κακόν· verbum autem πληροφορεῖσθαι translate ponitur de hominibus qui fummo ftudio feruntur ad aliquid v. *Fifcheri* Proluff. de vitiis Lexx. N. T. p 402 fq. Iam quod vim verborum Petri attinet, ea non proprie capienda effe, et vfus loquendi librorum facrorum, et ea quae v. 4. leguntur, fatis aperte docent. Scilicet vt ad Luc. 22, 3. annotauimus, vbi fimilis formula occurrit, ex vfu loquendi librorum facrorum eos, qui voluntati diuinae obtemperant, agitare, iis ineffe fpiritus diuinus, eos vero, qui confilia praua fequuntur, flagitiofe viuunt, Satanas occupaffe, iis confilia praua fuppeditaffe dicitur. Verfu autem qui h. l. fequitur quarto, Ananias ipfe legitur animum induxiffe, Apoftolos fallere. Significatur ergo h. l. confilium maxime nefarium, tam foedum, vt vix ab homine exfpectari poffe videatur, (et fenfus eft: qui factum vt adeo nefarium confilium caperes? ψεύσασθαι] fubint. εἰς τὸ v. *Glaffius* Phil. S. p. 459. et *L. Bofius* de Ellipf. p. 681. ibique *Leifnerus* p. 684. ed. *Schaeffer.* conftruitur autem hoc verbum cum datiuo v. 4. et accufatiuo vt h. l. ita, vt notet *mentiri*, et cum mendacium fit fpecies *fraudis*, verbis factae vel tentatae, etiam *decipere*, *fallere*, *fimulate agere*. Sic ap. Iofeph. Ant. 13, 1. transfugae, qui facile in poteftatem redigi poffe Ionathanem Bacchidi falfo perfuaferant, dicuntur: ψευσάμενοι αὐτόν τε καὶ τὸν βασιλέα *ipfi atque regi mentiti effe.* Antonin. Lib. fab. 17. ἐψεύσατο τὸν Λάμπρον, ἄρρεν λέγȣσα τεκεῖν *Lampro mentita eft, filium fe enixam profeffa.* Deut. 33, 29. LXX. καὶ ψεύσονταί σε οἱ ἐχθροί σȣ *mentientur tibi inimici tui.* Pf. 17, 49. ἐψεύσαντό μοι *mentiti funt mihi.* Pf. 77, 36. καὶ τῇ γλώσσῃ αὐτῶν ἐψεύσαντο αὐτῷ *mentiti funt.* Frequentius autem hoc verbum accufatiuo iunctum, *fallendi* notionem obtinet, vt ap. Diod. Sic. p. 194. D. ὅτε Κρόνον ἐψεύσαντο *cum Saturnum fallerent.* add. Herodi. 2, 11. 12. 10, 8. Ief. 57, 11. LXX. τίνα εὐλαβηθεῖσα ἐφοβήθης, καὶ ἐψεύσω με *quem reuerita timuifti, vt fe-*

felleris me. Hos. 11, 2. οἶνος ἐψεύσατο αὐτοὺς *vinum spem eorum fefellit.* v. *Bosius* Exercitt. Sacrr. p. 74. Er. *Schmidius* et *Kypkius* ad h. l. atque *Drefigius* de Verb. Med. p. 574. Equidem v. 3 et 4. *fallendi* notionem verbo ψεύδεσθαι subiiciendam esse puto, cum Lucas mendacii ab Anania dicti non diserte mentionem fecerit. Exprimendum autem est ψεύσασθαί σε *vt fallere conareris*, nam Ananias non fefellerat Apostolos, sed fallere tantum conatus erat. Sed saepius, vt tralatitium est, verba ita ponuntur, vt conatum indicent Eurip. Ion. 1326. ἤκουσας ὥς μ' ἔκτεινεν *audiuisti quomodo me interficere voluerit* v. *Glassius* Phil. S. p. 202. *Wesselingius* ad Diod. Sic. 13, 3. nos ad Matth. 26, 56. Marc. 14, 52. Luc. 4, 42. τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον]. Verum enimuero non Deum ipsum (v. 4. τῷ Θεῷ) sed Apostolos Ananias fallere voluerat. Itaque πνεῦμα ἅγιον est id qd. ἡμᾶς πλήρεις πνεύματος ἁγίου (6, 3.), quo eodem sensu etiam infra 7, 51. πνεῦμα ἅγιον occurrit. Mens et sententia Petri haec est: fallere conatus es nos, quos vtpote Dei legatos reuereri debuisses, nos, quos Deus in munere administrando adiuuat, nec falli sinit. Non exponitur, qua ratione Petrus rescinerit, Ananiam partem pecuniae auertisse, non singulari monitu diuino Petrus rem cognouisse legitur; sed ex ipsius verbis elucet, vt bene monuit *Eckermanus* ad h. l. ipsi persuasum fuisse, se Deo moderante et dirigente rem cognouisse.

4. οὐχὶ μένον, σοὶ ἔμενε] *nonne si agrum retinebas, tibi manebat,* in tua potestate manebat? cum nemo cogeret vendere. Vendiderat ergo agrum, non coactus institutis et legibus Apostolorum, sed sponte sua v. ad 2, 43. μένον scilicet χωρίον, cum ei opponatur πραθὲν, *ager venditus,* est ager nondum venditus. καὶ πραθὲν ἐν τῇ σῇ ἐξουσίᾳ ὑπῆρχε] *et cum venditus esset, tuo arbitrio erat relictum* sc. pretium, τιμή, vt nihil de eo, aut, quantum velles, dares. Oratio affectus plena et abrupta. τί ὅτι ἔθου ἐν τῇ καρδίᾳ σου τὸ πρᾶγμα τοῦτο;] *cur animum induxisti, hoc*

facere? τί ὅτι pofitum eft pro τί γέγονεν ὅτι id. qd. διατί, vt Luc. 2, 49. infra v. 9. plena locutio legitur Ioh. 14, 22. vbi v. Formula τιθέναι ἐν τῇ καρδίᾳ f. εἰς τὴν καρδίαν 21, 14. refpondet Hebraeorum formulae שִׂים עַל־לֵב Hagg. 2, 19. Dan. 1, 8. et vfurpatur non modo de iis, *qui aliquid alta mente repoftum tenent*, *qui aliquid accurate confiderant* v. ad Luc. 1, 66. 9, 44. fed etiam de iis, *qui animum inducunt*, *decernunt*, *aliquid facere*, vt Mal. 2, 2. vbi Hebr. "אִם *fi non animum inducitis me fancte et cafte colere* verfio feptuagintauiralis expreffit: ἐὰν μὴ θῆσθε εἰς τὴν καρδίαν ὑμῶν, τȣ̃ δȣ̃ναι δόξαν τῷ ὀνόματί μȣ. Similis formula eft ἐν θυμῷ βάλλεσθαι, *de eo qui decernit aliquid facere* ap. Hefiod. Ἔργ. 297. οὐκ ἐψεύσω ἀνθρώποις, ἀλλὰ τῷ Θεῷ] *non tam homines*, *quam potius Deum fallere aufus es*. 1 Theff. 4, 8. ὁ ἀθετῶν, οὐκ ἄνθρωπον ἀθετεῖ, ἀλλὰ τὸν Θεὸν, τὸν καί δόντα τὸ πνεῦμα αὐτȣ̃ τὸ ἅγιον εἰς ἡμᾶς. Exod. 16, 8. Mofes et Aaron ad Ifraelitas, *non contra nos*, *fed Iouam eftis conqueſti*. οὐ-ἀλλὰ *non tam-quam* vid. ad Matth. 10, 20.

5. πεσὼν ἐξέψυξε *humi prolapfus exfpirauit*, fupplendum βίον, quod vocabulum in verbis ἐκπνεῖν, ἀποψύχειν, ἐκψύχειν, et fimilibus, omitti folet. Plene dixit Eurip. βίον ἐκπνεῖν Oreft. v. 496. ἀποψύχειν τὸν βίον Soph. Ai. 1656. et Virg. Aen. 2, 562. *vitam exhalare*. καὶ ἐγένετο Φόβος μέγας ἐπὶ πάντας τȣ̀ς ἀκȣ́οντας ταῦτα] *quae res omnes de ea audientes magno terrere perculit*. Male *Boltenius* verba τȣ̀ς ἀκȣ́οντας ταῦτα h. l. et v. 11. explicat: *qui verba Petri audiuerunt*. Sed haec ipfa annotatio καὶ ἐγένετο Φόβος κ. τ. λ. ab hoc loco aliena videtur, rectius ea in fine narrationis v. 11. legitur. Quare haec verba non a Lucae manu profecta, fed ferius adiecta effe puto. Codices quidem omnes ea exhibent, excepta voce ταῦτα, quam AD. alii, Syr. Erp. Sahid. Vulg. omittunt. Sed vt ad Marc. 1, 27. 15, 25, Luc. 2, 2. Ioh. 13, 21. obferuauimus, haud raro omnes libri fcripti interpolationem con-

tinent. — 6. *ἀναστάντες οἱ νεώτεροι surgebant iuniores*, f. *iuuenes*, e coetu christianorum tunc congregatorum, qui v. 10. dicuntur *οἱ νεανίσκοι*. Adstipulor *Moshemio* in Commentar. de Rebus christianor. ante Constantin. M. qui eos non iuvenes tantum, sed etiam Apostolorum et ecclesiae ministros fuisse arbitratur, qui et Apostolorum mandata circumferrent, et varia munera, cum conuentus sacros celebrarent christiani, in iis obirent. „Tales, scribit p. 114. b nisi hos iuuenes fuisse statuas, intelligi nullo modo potest, quamobrem soli fine mora surrexerint atque cadavera Ananiae, vxorisque eius extulerint atque humauerint. Homines autem si fuisse cogites publico in ecclesia ministerio fungentes, rationem vides, quare ne moniti quidem triste illud officium sibi sumserint. Et fuisse publicos eiusmodi ministros in primo coetu christianorum, nemo certe dubitauerit, qui vel statum eius, et formam conuentuum aetatis illius ante oculos sibi posuerit. Loci nimirum conventuum purgandi, sedes et mensae collocandae, libri sacri afferendi et tollendi, conuiuia amoris celebrantibus christianis dapes apponendae et patinae tollendae, multa denique alia agenda erant, quae certos flagitabant homines.“ Confirmat hanc sententiam ipse quoque vsus loquendi Hebraeorum et interpretum Alexandrinorum. Etenim vocabulo *νεώτερος* Alexandrini Iudaei explicuerunt Hebr. קָטֹן quo etiam *minister* significatur, et נַעַר, quo non tantum *puer*, *iuuenis*, sed etiam *seruus*, *minister* indicatur v. ad Matth. 18, 6. 10, 42. et serui Abrahami armati dicuntur *νεανίσκοι* Gen. 14, 24. milites Ies. 13, 18. vbi in textu Hebraico extat voc. נְעָרִים. *συνέστειλαν αὐτὸν*] *obuoluebant eum linteis*, vt elatus humaretur. Vulgatus vertit: *iuuenes amouerunt eum*; vnde nonnulli interpretes opinati sunt, Ananiae corpus, statim e coenaculo in alium locum ab illis iuuenibus fuisse translatum. Sed nulla idonea ratio adest, cur a vulgari verbi *συστέλλειν* significatione recedamus, et hanc rariorem admittamus, praesertim etiam cum sequatur verbum funebre *ἐκφέρειν*. Scilicet *συστέλλειν* vt *περιστέλλειν* (vtrum-

que enim promiscue vsurpatur) proprie indicat, *obtegere*, *contegere* Gloss. Fabric. N. T. συνέστειλαν, συνεκάλυψαν vbi v. *Albertius* p. 65. add. *Loesnerus* ad h. l. hinc vsurpatur de fasciis et linteis sepulcralibus, quibus mortuus obuoluebatur, vt adeo notet: *mortuum fasciis*, *inuolucris*, *linteis inuoluere*; quo significatu h. l. Arabs verbum συστέλλειν accepit. Legitur ita ap. Eurip. Troadd. v. 376. οὓς δ' Ἄρης ἕλοι Οὐ παῖδες εἶδον, οὐ δάμαρτος ἐν χεροῖν Πέπλοις συνεστάλησαν *quos Mars abstulit, non liberi viderunt, neque coniugis manibus vestibus inuoluti sunt* v. et *Grotius* ad h. l. atque *Suicerus* Thes. Eccles. T. 2. p. 1196. Tum vero etiam συστέλλειν generatim omnem mortui corporis ad sepulturam praeparationem designat, vt *lauare*, *membra collocare*, *vngere*, *componere faciem*, *fasciis inuoluere* etc. v. *Cuperus* Obss. 2, 9. atque adeo sit: *sepulturae praeparare*, componere (quo verbo in hac re vtitur Horat. Serm. 1, 9. 26.) *ad sepulturam*, atque ita h. l. verbum συστέλλειν intellexit Syrus interpres. Sic περιστέλλειν quoque legitur ap Hom. Il. ω', 292. Ioseph. Ant. 17, 3. 3. 19, 4. 1. Sed praeferenda videtur h. l. ea verbi potestas, qua denotat, *linteis obuoluere*. Parum enim probabile est, Ananiam, cuius vitae finis ita comparatus erat, vt omnem operosum apparatum et honorificam sepulturam dissuaderet, more solenni fuisse compositum, et quidem in coenaculo, in quo ecclesia congregata erat. ἐκφέρειν Lat. *efferre* v. Terent. Andr. 1, 1. Horat. Serm. 2, 5. 85. Iustin. 12, 1. 1. est verbum proprium de re funebri Eustath. ad Il. ψ. p. 1421. 40. ἐκφέρειν δὲ ἀλλαχοῦ μὲν τὸ εἰς ταφὴν τὸν τεθνεῶτα ἐξάγειν. Id. ad Odys. ο. p. 584. 26. τὸ, ὡς ἐῤῥέθη, ἐκφέρειν, ὃ καὶ ἐπὶ τοῦ θάπτειν ἐστὶν ὅτε λέγεται· ὅθεν καὶ ἐκφορὰ ἡ ταφή. Aristoph. Ran. 171. καὶ γάρ τινες ἐκφέρουσι τουτονὶ νεκρόν. Xen. Mem. 1, 2. 53. τὸ σῶμα ἐξενέγκαντες ἀφανίσουσι. Theophr. Char. 14, 3. πόσους οἴει κατὰ τὰς Ἠρίας πύλας ἐξενηνέχθαι νεκρούς; *quot putas per feralem portam elatos esse mortuos?* vid. *Hemsterhusius* ad Aristoph. Plut. 1009. *Abreschius* ad Aeschyl. 3. p. 124. interpp. ad

Thom. M. in v. ἐξενεγκεῖν. *Wetſtenius* ad h. l. *Suicerus* Theſ. Eccl. T. 1. p. 1075. et *Raphelius* Obſſ. Polybb. ad h. l. ἔθαψαν Iudaei mortuos eodem die, quo obierant, ſepelire ſolebant v. Matth. 9, 23. Sir. 38, 17. cf. et Leuit. 10, 1 — 5.

7. ἐγένετο δὲ ὡς ὡρῶν τριῶν διάστημα *poſt trium fere horarum ſpatium.* Monumenta ſepulcralia extra vicos et oppida erant v. ad Matth. 27, 60. 8, 28. Luc. 7, 12. Ioh. 11, 17. neque tamen inde cum *Lightfooto* in Hor. Hebr. et Talm. ad h. l. colligi poteſt, trium horarum ſpatium in itinere ad ſepulcrum et reditu inde a iuuenibus illis, qui Ananiae corpus extulerunt, fuiſſe inſumtum. καὶ in temporis mentione partes agere ſolet aduerbii ὅτε Thucyd. 1, 50. ἤδη δὲ ἦν ὀψὲ, καὶ οἱ Κορίνθιοι ἐξαπίνης πρύμναν ἐκρούοντο. add. Marc. 15, 25. Eandem rationem tenuerunt ſcriptores Latini v. ap. Virg. Aen. 3, 9.

8. ἀπεκρίθη vid. ad 3, 12. εἰπέ μοι εἰ τοσούτου τὸ χωρίον ἀπέδοσθε; *dic mihi, verene tanti agrum vendidiſtis?* Sponte intelligitur, Petrum ipſam pecuniae ſummam nominaſſe, quam Ananias attulerat vid. ad v. 2. extr. Ad τοσούτου ſubaudiendum ἀντὶ et τιμήματος v. *Boſius* de Ellipſ. ſub v. τίμημα p. 472. et p. 677. ed. *Schaefer.* Verbum ἀποδίδωμι, maxime in forma media, inter alia ſignificat, *vendo* vt h. l. nam qui aliquid vendit, iubet ſibi reddi pro eo pecuniam aliudue quid. Herodi 2, 8. 8. τοὺς στρατιώτας, οἵ τὴν ἀρχὴν αὐτῷ χρημάτων ἀπέδοντο. Ael. H. V. 11, 9. οὐδὲν οὔτε ἐπρίατο, οὐδὲ ἀπέδοτο. vbi v. *Perizonius.* Alciphr. ep. 1, 3. ποτὲ γὰρ ὄψον ἀποδόσθαι βουληθείς. add. Xen. Anab. 7, 2. 3. 6. 7, 5. 5. Oecon. 1, 11. Philo de venditione Ioſephi Vit. Ioſeph. p. 528. D. οὗτος — συνεβούλευσεν ἀποδόσθαι, δουλείαν ὑπαλλαττόμενος θανάτου, κουφότερον κακὸν μείζονος *hic conſilium dedit eius vendendi, ſeruitutem cum morte, leuius malum cum maiore permutans.* In verſione Alexandrina reſpondet verbo מכר Gen. 25, 33.

vbi verba sunt: ἀπέδοτο δὲ Ἡσαῦ τὰ πρωτοτόκεια. Hesychius: ἀποδοθῇ, πραθῇ· ἀποδώσεται· πωλεῖ.

9 — 11. Perfricta fronte cum Sapphira mariti mendacium repetiisset, *Petrus, quare, inquit, conspirastis ad fallendum spiritum diuinum? en, qui maritum tuum sepeliuerunt, ante fores sunt, te quoque elaturi.* τί ὅτι v. supra v. 4. συμφωνεῖν *consentire, conspirare* vid. ad Matth. 20, 2. πειράσαι τὸ πνεῦμα κυρίου explicant: explorare, an Deus nos adiuuet, adeoque fraudem detecturus et vlturus sit. Et *Limborchius* ad h. l. notauit haec: tentarunt Spiritum Dei in et per Apostolos loquentem et operantem, quia hoc suo facto experimentum ceperunt, vtrum spiritus fraudem ac hypocrisin suam nosset. Non quod hoc directe intenderint: sperarunt illi fraudem suam latere posse. Sed quia hanc fraudem committebant contra Apostolos Spiritu Dei donatos, eamque occultam fore sperabant, factum ipsorum sua natura eo tendebat, vt quasi experimentum capere vellent scientiae spiritus in Apostolis operantis; ideoque non proprie ex intentione sua, sed iuxta naturam facti sui, dicuntur *tentare spiritum* domini. Sed his ambagibus non opus est. Nam, vt verissime monuit *Pottus* Exc. 1. in ep. Iacobi: πειράζειν in N. T. pereunte omni *tentationis* notione, de hominibus ita adhibetur, vt plerumque nil amplius sibi velit, quam, *Deum* omnino *peccatis* Hebr. 3, 8. 9. vel, *eo inprimis peccato offendere, de quo ex nexus ratione sermo est*, vt 1 Cor. 10, 9. Itaque πειράζειν τὸ πνεῦμα κυρίου est, *offendere Deum fallendo nos quos Deus adiuuat*, vt adeo sit id. qd. ψεύσασθαι τὸ πνεῦμα το ἅγιον v. 3. οἱ πόδες τῶν θαψάντων pro οἱ θάψαντες, ex more loquendi Hebraeorum v. not. ad 4, 37. καὶ ἐγένετο φόβος μέγας κ. τ. λ.] *magnus timor inuasit christianos. et omnes qui haec audiuerunt*, omnes reuerebantur Apostolos, ex iis enim, quae euenerant, colligebant, Deum singulari auxilio Apostolis adesse, eos non impune laedi,

Verebatur antiquitas eorum praesentiam, quos a Deo singulariter missos agnoscebat v. not. ad Matth. 28, 9.

12. διὰ δὲ τῶν χειρῶν τῶν ἀποστόλων i. per Apostolos; ex Hebraica ratione, Exod. 9, 35. בְּיַד מֹשֶׁה *per Mosen* v. *Glassius* Phil. S. p. 112 sq. *Vorstius* de Hebraismm. N. T. p. 361. et nos ad Marc. 9, 2. Parenthesin verborum καὶ ἦσαν ὁμοθυμαδὸν - καὶ γυναικῶν psychologicis legibus aduersari contendit *Zieglerus* in *Gableri Journal für theol. Literatur* 1801. p. 155. cum in parenthesi, e psychologiae legibus, oratio vno tenore procedat, neque vt h. l., constet breuibus sententiis, laxiori vinculo copulatis, et cum oratione, quam interrumpit, non cohaerentibus. Itaque ab alia manu haec verba inserta fuisse putat. Suffragatus est *Ziegleru Beckius* in Obseruatt. exegetico-criticis P. 5. p. 17. Lips. 1802. 4. qui v. quoque 15. spurium esse existimat. *Storrio* contra in Opuscc. T. 3. p. 94. minus dura haec parenthesis visa est, sed quos ibi contulit locos (Gen. 37, 22. Ebr. 10, 7.) et in Obss. ad analog. et syntax. Hebr. p. 398. (Ps. 45, 6. Hos. 8, 5. 6.) nostro loco non similes sed dissimillimi sunt. Equidem *Zieglero* et *Beckio* adstipulari nullus dubito, versus tamen 15. genuinus videtur, cum huius commatis verba accurate cohaereant cum iis, quae v. 12 et 16. leguntur. καὶ ἦσαν - Σολομῶντος *omnes vna in porticu Salomonis versari solebant.* Ex 2, 1. 46. 3, 11. 5, 42. haec consarcinata videntur. Voce ἅπαντες innuuntur Apostoli, modo memorati, non, vt alii volunt, christiani, ecclesia v. not. ad 4, 4. extr.

13. 14. Eorum quae his versibus continentur adiiciendorum occasionem dedit v. 11. Verbum κολλᾶσθαι Hebr. דבק, ponitur de iis, *qui alicui adhaerent, coniuncti sunt cum aliquo,* constanter aliquem *sequuntur, alicuius consuetudine et familiaritate vtuntur.* Sap. 19, 2. Sir. 6, 36. Act. 9, 26. 10, 28. v. not. ad Matth. 19, 5. Quinam autem vocabulo λοιποὶ significentur, non vna est interpretum

ſententia. Nonnulli de Apoſtolorum aduerſariis cogitant, quorum nullus eos adoriri auſus fuerit, ſed hoc ſignificatu κολλᾶσθαι alias non legitur. *Pricaeus, Morus, Roſenmüllerus*, intelligunt proceres, nobiliores, vel etiam diuites, moribus et ingenio Ananiae ſimiles, quorum nemo ad Apoſtolos acceſſerit, iis ſe adiunxerit. Quae ratio valeret, ſi verba ſonarent: καὶ ἐμεγάλυνεν αὐτὰς ὁ λαὸς, τῶν δὲ λοιπῶν οὐδεὶς ἐτόλμα κολλᾶσθαι αὐτοῖς. Ex *Heinrichſii* ſententia οἱ λοιποὶ ſunt *chriſtiani nouiſſime conuerſi*, quorum nemo (οὐδεὶς populariter, *non multi*) auſus ſit Apoſtolis κολλᾶσθαι. Sed haec interpretatio nimis longe petita, idoneisque argumentis deſtituta eſt. Equidem, cum οἱ λοιποὶ opponantur Apoſtolis in porticu Salomonis verſantibus, per τὰς λοιπὰς notari arbitror, reliquos in porticu praeſentes, ſiue chriſtiani fuerint, ſiue Iudaei. Nam ἐγένετο φόβος ἐφ' ὅλην τὴν ἐκκλησίαν, et ἐπὶ πάντας τὰς ἀκούοντας ταῦτα v. 11. omnes Apoſtolos verebantur, nemo audebat iis ſe immiſcere, familiariter iis vti. ἀλλ' ἐμεγάλυνεν αὐτὰς ὁ λαὸς *ſed multitudo eos laudibus extollebat*: μεγαλύνειν *Heinrichſius* accipit de ſubliniore et quaſi diuino honore Apoſtolis adhibito, ſed μεγαλύνειν notat, *laudibus extollere, celebrare* (np. propter σημεῖα καὶ τέρατα v. 12.) v. *Elſnerus* et *Kypkius* ad Luc. 1, 46. μᾶλλον δὲ προσετίθεντο πιστεύοντες τῷ κυρίῳ κ. τ. λ.] *imo multo plures coetui additi ſunt Chriſti doctrinam amplectentes, multitudo virorum ac feminarum.* Adiecta haec ſunt, vt edocerentur lectores, illo Ananiae eiusque vxoris ſupplicio non imminutum eſſe chriſtianorum coetum, imo mirum in modum auctum 6, 1. cum illo euentu inſigniter creuerit Apoſtolorum auctoritas. προσετίθεντο ſcl. τῇ ἐκκλησίᾳ vid. 2, 41. 47. μᾶλλον δὲ Graeci adhibere ſolent, cum ſuperius dictum amplificatione corrigere volunt vid. *Vigerus* p. 414. ed. *Herm.*

15. ἐπὶ κλινῶν καὶ κραβϐάτων] *in lectis et grabbatis*; vid. de his vocc. not. ad Marc. 2, 4. Saepius haec nomi-

na inter ſe permutantur, cum vero κράββατος diſtinguitur a κλίνῃ, illud lectum vilem et humilem indicat, κλίνη contra, mollem et pretioſum, quo diuites et honoratiores vti ſolebant v. *Voſſius* ad Catull. 10, 22. *Capellus* Obſſ. Sacr 53. Declaratur ergo his verbis non tantum homines pauperes et ſortis tenuioris, ſed etiam ditiores et honoratiores opem auxiliumque Apoſtolorum imploraſſe. ἵνα ἐρχομένȣ - αὐτῶν] *vt praetereuntis Petri vmbra ſaltem* (κἂν vid. ad Marc. 6, 56.) *eorum aliquem obumbraret.* Lucas non expreſſis verbis dicit, homines illos ſanatos eſſe; eſt autem hoc perquam probabile, cum v. ſeq. poſtquam ſcriptor commemorauit, multos e viciniis oppidis concurriſſe Hieroſolymam et aegrotos attuliſſe, addidit: οἵτινες ἐθεραπεύοντο ἅπαντες, cum et 19, 12. legatur, ſudariis et ſemicinctiis Pauli ad aegrotos allatis, eos ſanatos eſſe. Hinc et in nonnullis codd. e gloſſemate additum legitur: ἀπηλλάσσοντο γὰρ ἀπὸ πάσης ἀσθενείας, ὡς εἶχεν ἕκαςος αὐτῶν· Non vmbrae Petri, vt nec veſtimento Ieſu Matth. 9, 20. 21. vbi v. not. vim ſanandi interfuiſſe, in promtu eſt, ſed fidei. Nec Petrus reliquique Apoſtoli tales opiniones probabant et ſpargebant, imo profitebantur, ſe non vi ſua, ſed per Ieſum, vi diuina adiutos inſignia facta edere. Nec Lucas hominum illorum ſuperſtitionem probauit, attulit tantum haec, vt oſtenderet, quantam ſpem fiduciamque in Apoſtolis collocarint.

16. πέριξ *circumcirca*; τῶν πέριξ πόλεων ſcilicet, κειμένων, vel, ὄντων, *e circumiacentibus oppidis.* Xen. Cyrop 1, 10. ποῖον οὖν ἔθνος τῶν πέριξ. Id. Anab. 4, 4. 7. καὶ ἀφίκοντο εἰς βασίλεια καὶ κώμας πέριξ πολλάς. Suppleta ellipſi ib. 2, 5. 14. οἱ πέριξ οἰκȣ̃ντες. 7, 8. 12. τὰ μὲν πέριξ ὄντα ἀνδράποδα τῆς τύρσιος· Anton. Lib. c. 30. ἐκ τῶν πέριξ πόλεων. A Marco 6, 36. villae et vici circumſiti, dicuntur: οἱ κύκλῳ ἀγροὶ καὶ κῶμαι. ὀχλȣμένȣς ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων] *a geniis malis vexatos*; melancholicos, epilepticos etc. vid. not. ad Matth. 4, 24. et ad

Luc. 6, 18. vbi de vi ac poteſtate verbi ὀχλεῖσθαι plura diſputata ſunt. πλῆθος — φέροντες conf. not. ad Act. 3, 11.

17. 18. Apoſtoli in vincula coniiciuntur v. 17. 18. inopinato liberantur 19—25. poſtero die docentes in templo in iudicium adducuntur 26—33. a propoſito ipſos occidendi Gamaliel ſynedros auocat 34—39. Apoſtoli flagris caeſi dimittuntur 40— fin. ἀναστὰς ex Hebraismo redundat v. *Lud. de Dieu* ad h. l. hinc nec expreſſerunt ἀναστὰς Syrus et Arabs. *Heumanus* eo ſignificatu accipiendum exiſtimat, vt ſit, *ira commouebatur*, praeeunte *Caſaubono*, qui interpretatur: διεγερθεὶς· κινηθεὶς ἐπὶ τοῖς γινομένοις, ſed deſidero locos idoneos quibus haec verbi ἀνίστημι ſignificatio comprobetur, nec ſequitur h. l. ἐπ' αὐτοὺς, quod ſi additum legeretur, cum *Beza* reddendum eſſet, *inſurgens*. Formula σύν τινι εἶναι adhibetur etiam *de iis, qui a partibus alicuius ſtant*, vt Act. 4, 13. vbi v. not. 19, 38. qua eadem ratione vſurpatur quoque formula εἶναι μετά τινος v. ad Matth. 12, 30. et ſic h. l. vt contextus planiſſime docet, hac voce notantur ii, qui cum pontifice faciebant, qui eadem religionis placita cum eo profitebantur, et cum ſequatur, ἡ οὖσα αἵρεσις τῶν Σαδδουκαίων, patet, pontificem ipſum fuiſſe Sadducaeum. Diſcrepat autem inter interpretes, vtrum Hananus an Caiaphas, (4,6.) ſectae Sadducaeorum addictus fuerit, an vterque Hanani filius Sadducaeus fuiſſe perhibetur a Ioſepho Ant. 20, 15. p. 698. Hananus ipſe erat pontificis vicarius, et vtpote talis ἀρχιερεὺς nominari v. ad 4, 6. Luc. 3, 3. et cogere ſynedrium poterat v. 21. 27. *Ruſius* in Harmonia Euangeliſtar. Vol. 3. p. 964. Sed cum h. l. et v. 21. vocabulum ἀρχιερεὺς nude poſitum ſit, in promtu eſt, intelligendum eſſe Caiapham, tunc temporis ſacerdotum omnium principem. Et hunc Sadducaeum fuiſſe, ipſa eius ſeueritas confirmare videtur v. Ioh. 11, 49. Sadducaei enim prae caeteris omnibus Iudaeis ſeueriſſimi, et in poenis infligendis acerbiſſimi fuerunt v. *Krebſius* ad h. l. *Grotius* per τοὺς σὺν αὐτῷ *conſanguineos* pontificis intelligit.

Rosenmüllerus eos, qui domum pontificis conuenerant, eius salutandi caussa: ἡ οὖσα αἵρεσις τῶν Σαδδουκαίων] *ad sectam Sadducaeorum pertinentes*: αἵρεσις proprie est, *optio, electio* Diod. Sic. p. 402. A. ἡ αἵρεσις τῶν βασιλέων *regum electio* add. Xen. Cyr. 8, 3. 8. Aeschin. Socr. 2, 3. Herodi. 3, 11. 11. notat vero etiam *sectam* h. e. coetum eorum, qui alicuius doctrinam, vel viuendi rationem, amplexi sequuntur et firmiter tenent, vt h. l. Act. 15, 5. 26, 5. al. Diod. Sic. p. 82. β. καινὰς αἱρέσεις κτίζειν *nouas sectas* (scl. philosophicas) *condere*, et, τὰς ἐπιφανεστάτας αἱρέσεις τῶν φιλοσόφων ἐξετάζειν *praestantissimas philosophorum secta examinare*. Cic. ad Diu. 15, 16. 6. v. et *Wetstenius* ad 1 Cor. 11, 19. ἐπλήσθησαν ζήλου *ad iram* (Ioh. 2, 17.) *incensi sunt*; cur Sadducaei inprimis adeo infensi fuerint Apostolis, ostensum est a Luca 4, 2. vbi v. not. ἐπέβαλον τὰς χεῖρας αὐτῶν κ. τ. λ.] *manus iis iniecerunt*, eos comprehensos, *publico carceri tradiderunt*. De voc. τήρησις vid. ad 4, 3. Diod. Sic. Exc. p. 559. τοῦ Μιλτιάδου τελευτήσαντος ἐν τῇ δημοσίᾳ φυλακῇ.

19. 20. Varias coniecturas protulerunt interpretes, vt sibi ea, quae h. l. de Apostolis ope genii coelestis e carcere liberatis leguntur, facilius explicarent. Cum Iudaei omnia insignia et singularia beneficia diuina, omnia, quorum caussae proximae laterent, ad auctores inuisibiles, ad genios, quorum ministerio Deus ad sua mandata exsequenda vteretur, referre solerent cf. not. ad Ioh. 5, 4. et ipsas naturae effectiones angelos dicerent v. Ps. 104, 4. Hebr. 1, 7. not ad Luc. 22, 43.; nonnulli explanatores cogitarunt de fulgure, cuius vi aperta esset carceris ianua, alii, terrae motu fores effractas esse statuerunt, et qui has sententias defendunt, colloquium angeli cum Apostolis institutum explicandum esse censent de cogitationibus in Apostolorum mentibus subortis v. ad Matth. 28, 5. Act. 1, 11. Ioh. 12, 29. Alii, cum viderent, ob ea quae v. 23. leguntur, de terrae motu, aut fulgure, non commode co-

gitari posse, coniecerunt, ipsum custodem carceris, vel alium nouae societatis asseclam, assentiente carceris praefecto, et pecunia forte corrupto, custodibus somno indulgentibus, Apostolos liberasse. Ipsos Apostolos ignorasse, cuius ope liberati essent, neque hominem illum, de vita sua metuentem, cuiquam rem aperuisse, cum vero ille inopinato et peropportune Apostolis succurrerit, eum, ex consueta ho⸗ ... num loquendi formula, vocasse Dei angelum, a quo liberati essent. Haec fuit sententia *Eichhornii* in *Allgem. Biblioth. d. bibl. Literatur* B. 3. p. 399 ss. *Thiessii*, *Eckermanni*, *Heinrichsii*. Admonuit tamen *Eichhornius*, rem accuratius definiri non posse, cum Lucas non nisi factum ipsum breuiter enarrarit, adeoque acquiescendum esse in eo, casum quendam felicem, in quo Apostoli prouidentiam diuinam agnouissent, iis facultatem e carcere elabendi dedisse, atque inde eos collegisse, se a Deo prouocari ad nouam religionem etiam in posterum intrepide docendam. Contra *Eichhornium* disputauit nuper *Storrius* in Opuscc. Vol. 3. p. 186 sq. qui omnia proprie sumenda esse contendit, cuius verba apponere visum est: „Neque enim, scribit, Apostoli e carcere a praefecto emitti poterant, custodibus (v. 23.) nihil eorum, quae fierent, animaduertentibus, neque etiam iudices Apostolis infensi (v. 17. 33. 40.), si qua iis suspicio fraudis incidere potuisset, tum a custodibus, tum ab ipsis Apostolis (v. 27 ss), quibus ergo liberatoris nomen silentio tegere ne integrum quidem fuisset, verum perquirere neglecturi fuissent. At concitati in Apostolos et infensi iudices, quibus profecto fraudis, si qua suberat, detegendae nec voluntas nec facultas deerat, quamuis de liberatis (v. 22 s.) Apostolis ambigerent, seu (v. *Raphelii* Obss. Polybb. p. 318 s.) disputarent atque inuestigarent, quid hoc rei esset (v. 24. 2, 12.), nihil inuenisse leguntur (v. 35. 39.), quod Apostolis vitio et culpae dari diuinaeque missionis praedicationi (v. 29. 32.) confutandae potuisset seruire. Sed ignominiam profecto accepisset caussa Apostolorum, nec mo-

derata de iis conſilia vel propoſita (v. 35 ſ.) vel approbata (v. 40.) fuiſſent, ſed caedis (v. 33.) perpetrandae ſpecioſa cauſſa reperta fuiſſet, ſi, diffidentes ipſi et deſperantes rebus ſuis, perfidia praefecti carceris abuti voluiſſent, non manifeſta Dei efficientia (v. 19 – 21.) in templum reducti fuiſſent Apoſtoli." — 20. σταθέντες redundat, vt ἀναστὰς v. 17. λαλεῖτε ἐν τῷ ἱερῷ τῷ λαῷ κ. τ. λ.] *omnem hanc doctrinam ſalutarem populo tradite*, quam ſcilicet hactenus profeſſi eſtis. ῥήματα τῆς ζωῆς vt Ioh. 6, 68. doctrina, quae felicitatem aeternam largitur, quae viam ad ſalutem aeternam commonſtrat; infra 7, 38. haec eadem doctrina nuncupatur λόγια ζῶντα i. e. ζωοποιοῦντα. Eodem ſenſu legitur Sir. 45, 5. νόμος τῆς ζωῆς. Verba autem ῥήματα τῆς ζωῆς ταύτης, plerique interpretes, recte, per hypallagen dicta eſſe ſtatuunt, pro, ῥήματα ταῦτα τῆς ζωῆς, vt Act. 13, 26. ὑμῖν ὁ λόγος τῆς σωτηρίας ταύτης ἀπεστάλη, vbi quoque pronomen demonſtratiuum adiectum eſt nomini poſteriori, cum quo et caſu congruit, cum tamen pertineat ad nomen prius, eique et caſu reſpondere debeat; nam poſita ſunt haec verba, pro, ὑμῖν ὁ λόγος οὗτος τῆς σωτηρίας ἀπεστάλη. Rom. 7, 24. τίς με ῥύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου, pro, ἐκ τούτου τοῦ σώματος τοῦ θανάτου vid. *Vorſtius* de Hebraismm. N. T. p. 570 ſq. et *Beza* ad h. l. Ita quoque Syrus et Arabs verba noſtra intellexerunt. Neque tales hypallagas ſcriptoribus exteris, cum Graecis tum Latinis, infrequentes eſſe, oſtendit ad h. l. *Münthius*. Ex *Heumani* ſententia, verba τὰ ῥήματα τῆς ζ. ταύτης explicanda ſunt: doctrina, quae viam ad *tantam*, *tam inſignem* felicitatem monſtrat. Laudat hanc in rem Luc. 23, 48. τὴν θεωρίαν ταύτην *tantum ſpectaculum*. Act. 8, 22. ἀπὸ τῆς κακίας ταύτης *a tanta improbitate*. Quibus tamen in locis ταύτην et ταύτης commode reddi poſſunt, *hoc*, *hac*. Arguta magis quam vera eſt *Storrii* interpretatio Opuſcc. Vol. 3. p. 95. *doctrina de hac vita*, aus *res* (5, 32.) *huius vitae*, ea quae ſpectant ad hanc, de qua inter vos et veſtros adverſarios (v. 17.) diſceptatur, vitam, *ad vitam Ieſu*, ab

inferis excitati. Vulgarem explicationem tuetur locus Act. 13, 26.

21. ὑπὸ τὸν ὄρθρον *prima luce* vid. ad Luc. 24, 1. παραγενόμενος ex Hebraica loquendi ratione redundat. Pontifex maximus eiusque affeclae, fynedrium, omnemque fenatum Ifraelitarum, ad cognofcendam Apoftolorum cauffam conuocarunt. γερουσία peculiariter Lacedaemone dicebatur *fenatus*, tefte Paufania 3. 11. fed hoc idem nomen etiam de cuiuslibet vrbis fenatu apud fcriptores veteres occurrit Xen Mem. 4, 4. 16. ἐν ταῖς πόλεσιν αἱ γερουσίαι. vid. *Albertius* et *Wetftenius* ad h. l. de fenatu Iudaeorum f. fynedrio magno adhibitum legitur ap. Philon. de Specc. legg. p. 789. B. Leg. ad Cai. p. 1025. C. add. 2 Macc. 1, 10. 4, 44. Hinc *Schleufnerus* in Lex. h. v. et qui eum fecutus eft, *Heinrichfius*, hoc nomine etiam hoc loco fignificari ftatuunt *ipfum fynedrium magnum*, et coniunctas effe voces συνέδριον atque γερουσία, vt exteris vera notio vocabuli συνέδριον explicaretur. Sed hac ipfa voce συνέδριον iam fupra 4, 15. Lucas vfus erat, nulla explicatione addita. Diftinguitur potius h. l. aperte ἡ γερουσία τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, a fynedrio, atque adeo intelligendi funt iidem homines, qui 4, 8. vocabantur πρεσβύτεροι τοῦ Ἰσραὴλ, infra 25, 15. πρεσβύτεροι τῶν Ἰουδαίων, qui e fingulis tribubus in confeffum iudicum cooptabantur, viri, qui aetate et prudentia ad iudicandum idonei viderentur v. *Seldenus* de Vx. Hebr. 1, 15. et *Loefnerus* ad. h. l. *Hefychius:* γερουσία, πρεσβυτέριον. Adiecit autem Lucas haec verba: καὶ πᾶσαν τὴν γερουσίαν τ. υ. Ἰ. vt oftenderet, cum haud raro fenatus infrequens effet, eum in hac cauffa fuiffe frequentem. ἀπέστειλαν fcl. ὑπηρέτας coll. v. 22.

23. Miniftri reuerfi nuntiabant, fe carcerem diligenter claufum, et cuftodes ante ianuam ftantes reperiffe, reclufo autem carcere neminem a fe inuentum effe. ἐν πάσῃ ἀσφαλείᾳ *firmiffime*, Vulg. *cum omni diligentia.* Ad-

verbium ἔξω quod codd. nonnulli et verff. omittunt, expunxerunt *Griesbachius*, et *Matthaeius*; an recte fecerint, non parum dubito. Omiferunt illud librarii quibus fuperfluum videretur. Verum folent a fcriptoribus Graecis et Latinis, multis verbis alia addi, quibus vis fuperiorum verborum magis declaretur et definiatur Plato Apol. 2. πάλαι πολλὰ ἤδη ἔτη. Flor. 1, 18. 14. *domi intra vrbem.* Cic. pro Sextio c. 18. *apud me domi.* Terent. Eun. 4, 2. *foli fine illa.* Heaut. 3, 1. 21. *apud me domi.*

24. ἱερεὺς pro ἀρχιερεὺς, *pontifex maximus*, vt 1 Macc. 15, 1. vbi Σίμων vocatur ἱερεὺς fed paulo poft ἱερεὺς μέγας. Iefeph. Ant. 6, 12. 1. Ahimelechus, pontifex fummus ἱερεὺς nuncupatur, qui paulo ante ἀρχιερεὺς dictus erat. Ipfe Chriftus Hebr. 5, 6, nominatur ἱερεὺς, fed ib. 3, 1. 4, 14. ἀρχιερεύς. vid. *Drufius*, et *Krebfius* ad h. l. *Carpzouius* Exercitt. Philon. in ep. ad Hebr. 4, 14. p. 210 fq. atque *Spanhemius* de Praeft. Numifm. Diff. 12. T. 2. p. 493. fol. Quod cum non reputarent librarii et grammatici nonnulli, vel omiferunt verba ὅ, τε ἱερεὺς, vel pro ἱερεὺς fcripferunt ἀρχιερεὺς, quam veram lectionem effe temere contenderunt *Mangaeus* ad Philon. p. 50. et *Millius* Prolegg. ad N. T. §. 1105. et 1184. vel ἱερεὺς mutarunt in ἱερεῖς, vt voce οἱ ἀρχιερεῖς, quae fequitur, fignificarentur pontifices fummi. Sed οἱ ἀρχιερεῖς funt quatuor et viginti claffium facerdotalium principes v. ad Matth. 2, 4. ὁ ςρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ cf. not. ad 4, 1. διηπόρουν περὶ αὐτῶν, τί ἂν γένοιτο τοῦτο; *ambigebant*, dubii haerebant, de liberatis Apoftolis, *quomodo hoc factum fuerit?* quomodo e carcere bene munito et inuiolato euafiffent? τί pro διὰ τί v. *Er. Schmidius* ad h. l. Alii vertunt: *quorfum hoc effet euafurum?*

28. οὐ παραγγελίᾳ παρηγγείλαμεν ὑμῖν *nonne vobis praecepimus* vid. de hac locutione et verbo παραγγέλλειν

not. ad 4, 17. 18. μὴ διδάσκειν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τέτῳ *ne de hoc homine doceretis*, Iesum immerito trucidatum, ab inferis excitatum, esse Messiam coll. v. extr. v. 30 sqq. 3, 17. ὄνομα, *persona*, *homo*, sequitur enim v. extr. αἷμα τȣ ἀνθρώπȣ τέτȣ, per contemtum Iesu nomen non exprimit vid. ad 4, 18. πεπληρώκατε τὴν Ἱερȣσαλὴμ τῆς διδαχῆς ὑμῶν *repleuistis doctrina vestra Hierosolymam*, eam per omnem vrbem sparsistis. Liban. ep. 721. οὐκ ἄδηλον, ὅτι δὴ ὅσων ἦλθες πόλεων, πάσας ἐνέπλησας τῶν ὑπὲρ ἡμῶν λόγων. Iustin. 11, 7. 14. *Midas — Phrygiam totam religionibus impleuit, quibus tutior omni vita quam armis fuit.* καὶ βέλεσθε ἐπαγαγεῖν — ἀνθρώπȣ τέτȣ] *et vultis vt a nobis vindicta huius caedis sumatur*, vultis efficere, vt videamur hominem innocentem interfecisse, adeoque poena digni esse, vultis plebem conciuare, nosque eius furori exponere. αἷμα *vindicta*, *poena caedis* vt Matth. 23, 35. 27, 25. ἐπάγεσθαι est verbum proprium de malis, periculis, poenis, quae *inducuntur* Sir. 4, 17. φόβον δὲ καὶ δειλίαν ἐπάξει ἐπ᾽ αὐτὸν add. v. 21. 23, 16. καὶ τὸ τρίτον ἐπάξει ὀργὴν *tertium inducet poenas*. Philo Lib. 2. Alleg. p. 80. E. ἐπάγειν τὰ κατὰ *mala inferre*. Leg. ad Cai. p. 1039. B. βαρυτέραν τῆς προτέρας ἐπαγαγὼν συμφορὰν *grauiorem priore calamitatem afferens* Herodi. 4, 6. 6. αἰτίαν ἐπαγαγὼν scl. αὐτῇ *crimen ei inferens*. Ita quoque Latini verbum *inducere* de malis et calamitatibus frequentant. Plaut. Pers. 4, 4. 91. *non vides nolle eam loqui, ne suarum se miseriarum in memoriam inducas?* Celsus 6, 6. 8. *induci inuidiam*. Sueton. Calig. 26. *populo famem induxit*; quae lectio praestat alteri, *indixit*, Iul. Capitolin de Marc. Anton. 29. *superinducere nouercam liberis* vbi v. *Casaubonus*, et *Elsnerus* ad h. l.

29. 30. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος καὶ οἱ ἀπόστολοι εἶπον] intrepide Petrus suo reliquorumque Apostolorum, qui eius dictis annuebant, nomine respondebat. In scri-

ptis Euangeliſtarum ſaepius tribuitur pluribus, quod vni tantum competat v. ad Matth. 15, 15. πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις] *Deo magis quam hominibus*, etiam in ſumma dignitate conſtitutis, *parendum eſt* vid. not. ad 4, 19. Adhibetur autem verbum πειθαρχεῖν inprimis de iis, qui ſuperiori, qui magiſtratui parent, vt Tit. 3, 1. Xen. Mem. 3, 5. 19. πειθαρχεῖν τοῖς ἐφεστῶσι. Anab. 1, 9. 10. Κύρῳ καλῶς πειθαρχεῖν. add. Mem. 3, 5. 21. Ammonius: πειθαρχεῖν τῷ κελεύοντι πεισθῆναι. v. et *Münthius* ad h. l. ὁ Θεὸς Ἰησοῦν] Deus, quem maiores noſtri coluerunt, et propitium experti ſunt vid. 3, 13. Ieſum excitauit. *Grotius*, *Roſenmüllerus*, *Heinrichſius* ad h. l. notarunt, prouide haec Petrum addidiſſe, ne quis alium Deum a Ieſu praedicatum crederet, quam eum, quem coluiſſent Patriarchae. Innuere potius, opinor, voluit, Ieſum eſſe Meſſiam, Patriarchis promiſſum v. Ioh. 8, 56. ὃν ὑμεῖς — ἐπὶ ξύλου] *quem vos in cruce ſuſpenſum*, crucis ſupplicio, *interfeciſtis*. διαχειρίζεσθαι, *interficere*, vt infra 26, 21. Herodi. 3, 12. 2. εἰδὼς δὲ (ὁ χιλίαρχης) ἀδύνατον ὂν δύο διαχειρίζεσθαι βασιλέας. add. Polyb. 8, 18. Ioſeph. B. I. 1, 4. vbi permutatur cum verbis κτείνειν et ἀναιρεῖν Heſych. διαχειρίζεται. φονεύει. v. *Kypkius* ad h. l. ξύλον *lignum* it. *arbor* Apoc. 2, 7. adhibetur tum etiam de *patibulo et cruce*, vt h. l. Act. 10, 39. Gal. 3, 13. quoniam Hebraei hanc quoque vim ſubiecerunt vocabulo עץ v. Gen. 40, 19. Eſth. 5, 14. vbi οἱ ὁ habent ξύλον.

31. τοῦτον ὁ Θεὸς ἀρχηγὸν κ. τ. λ.] *hunc Deus ſua potentia principem eumque ſeruatorem extulit*, euexit Deus Ieſum in eum dignitatis gradum, vt eſſet dux, caput, dominus eccleſiae, qui ſalutem largiretur. Infra 7, 35. Deus dicitur miſiſſe Moſen, tanquam ducem eumque liberatorem ἄρχοντα καὶ λυτρωτήν. 2 Sam. 20, 19. *vrbem et matrem*, pro, vrbem eamque matrem v. *Storrius* Opuscc. Vol. 3. p. 177. et Obſſ. ad Analog. et Synt. Hebr. p. 241. Sed ὕψωσε ἀρχ. καὶ σωτῆρα, poſitum eſt pro εἰς ἀρχ. κ.

σ. vel, εἰς τὸ εἶναι ἀρχηγὸν καὶ σωτῆρα vt Iacob. 2, 5. πλουσίους ἐν πίστει pro εἰς τὸ εἶναι πλ. ἐν π. Itaque ἀρχηγὸς, quo vocabulo Alexandrini Iudaei expreſſerunt Hebr. שׂר Ieſ. 30, 4. Neh. 2, 9. h. l. eſt idem quod κύριος. ſupra 2, 36. vbi legitur: κύριον καὶ Χριστὸν ἐποίησε τοῦτον τὸν Ἰησοῦν. Alio ſignificatu nomen ἀρχηγὸς extat 3, 15. Ieſus ibi dicitur ἀρχηγὸς τῆς ζωῆς (Hebr. 2, 10. ἀρχηγὸς τῆς σωτηρίας) h. e. *auctor ſalutis.* τῇ δεξιᾷ vid. ad 2, 23. δοῦναι μετάνοιαν τῷ Ἰσραὴλ, καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν] *qui Iſraelitas* (per doctrinam ſuam) *ad vitae animique mutationem, et* (doctrina ſua reſipiſcentes) *ad peccatorum remiſſionem perduceret* vid. 3, 26. infra 11, 18. μετάνοιαν ἔδωκεν εἰς ζωήν.

32. καὶ ἡμεῖς ἐσμεν αὐτοῦ μάρτυρες τῶν ῥημάτων τούτων] *atque non modo nos ſumus eius harum rerum teſtes.* τῶν ῥημάτων τούτων ſunt genitiui obiecti; ῥήματα *res* idem valet quod πράγματα vid. ad Matth. 4, 4. Luc. 1, 37. et referri debet ad ea quae v. 30. 31. leguntur, nempe Deum ab inferis excitaſſe Ieſum, et principem eumque ſeruatorem extuliſſe. Alii per ῥήματα intelligunt Chriſti doctrinam, quae ſupra v. 20. dicebatur ῥήματα τῆς ζωῆς, nos ſumus huius doctrinae (nempe, eum eſſe in vitam reuocatum, iam dominum et ſeruatorem) doctores, praecones. Senſus idem manet. καὶ ἡμεῖς — καὶ τὸ πν. pro, καὶ οὐ μόνον ἡμεῖς — ἀλλὰ καὶ τὸ πν. τὸ ἅγιον v. *Boſius* de Ellipſ. p. 790. ed. *Schaefer.* καὶ τὸ πνεῦμα δὲ — αὐτῷ] *verum etiam Spiritus Sanctus quem Deus impertit, qui ei obtemperant* πνεῦμα ἅγιον ſcl. μάρτυς ἐστὶ τῶν ῥημάτων τούτων. Ad πειθαρχοῦσι ſubintelligendum eſt ἡμῖν, nobis Apoſtolis, haec iuſſu Dei teſtantibus, docentibus. πνεῦμα ἅγιον bene *Grotius* interpretatur, *vis diuina.* Senſus verborum eſt: vis diuina (v. ad Ioh. 15, 26.) quae nos, harum rerum teſtes, ex Ieſu promiſſione adiuuat, veritatem teſtimonii noſtri confirmat, nos Chriſti et Dei legati hoc teſtamur.

33. οἱ δὲ ἀκούσαντες διεπρίοντο] *his auditis vehementi*

ira commoti: διαπρίειν proprie fignificat, *ferra disfecare* vt ap. Apollodor. 3, 15, 9. ξύλον πρίσαι. 1 Chron. 20, 3. καὶ τὸν λαὸν ἐν αὐτῇ ἐξήγαγε, καὶ διέπρισεν ἐν πρίοσι καὶ ἐν σκεπάρνοις τοῖς σιδηροῖς. Formula διαπρίειν τὰς ὀδόντας dentibus frendere, veluti fi quis ferram trahat, adhibetur etiam de iis, qui prae rabie dentibus frendent Ariftoph. Ran. 958. σιώπα — μὴ πρίε τὰς ὀδόντας. Plutarch de ira cohib. p. 458, C δήγμασι χειλῶν καὶ πρίσεσιν ὀδόντων vid. *Wetftenius* ad h. l. hinc διαπρίειν ad animum translatum, notat, *vehementi ira commoueri, valde indignari et irafci* vt h. l. infra 7, 54. additur, ταῖς καρδίαις. Hefychius: διεπρίοντο, ἐθυμοῦντο, ἔτριζον τοὺς ὀδόντας. Sed pro ἔτριζον haud dubie, vt iam acute vidit *Ernestius* in Gloffis Sacr. Hefychii p. 76 reponendum eft ἔβρυχον, ex Act. 7, 54. καὶ ἐβουλεύοντο ἀνελεῖν αὐτοὺς] *et eos occidere decreuerunt.* Alii vertunt: *de iis occidendis deliberarunt.* Sed prior interpretatio orationis feriei conuenientior. Moris erat, vt rei, aut quorum cauffa ageretur, dum deliberaretur in confilio, fecederent v. Act. 4, 15. ibique *Pricaeus* et *Elsnerus* ad h. l. coll. v. 34. extr. Verum pontifex et cum eo facientes tanto furore correpti erant, vt, non dimiffis Apoftolis, de iis interficiendis deliberarent, fed eos fine mora morte dignos (v. ad Matth. 26, 66.) iudicarent. Et verbum βουλεύεσθαι etiam alias ita pofitum legitur, vt fit, *decernere* v. Ioh. 12, 10. Act. 27, 39. et *Schleusneri* Lex. h. v. atque ita fibi quoque explicuerunt hoc verbum noftro loco grammatici, qui in marg. codd. fcripferunt ἐβούλοντο, quod interpretamentum librarii inde in ordinem transtulerunt.

34. Gamaliel, Pharifaeus, non, clandeftinus Chrifti affecla, vt nonnulli voluerunt, quod probari nequit v. *Wolfius* ad h. l. et *Heumanus* ad v. 39. fed homo prudens et moderatus, non confentiebat fententiae pontificis et Sadducaeorum vid. ad 5, 17. 4, 2. reliquorumque qui cum iis faciebant. Sed vt mos et decorum obferuaretur,

et vt leniretur collegarum iracundia, ad breue tempus Apoſtolos diſcedere iubebat, cumque hi diſceſſiſſent, collegas cohortabatur, vt prudenter agerent, a propoſito Apoſtolos occidendi abſtinerent, et rem omnem Deo dirimendam permitterent. *ἀναςὰς ſurgebat*, pro more veterum, qui verba facturi ad populum, aut in ſenatu, ſurgere, et ſtantes dicere ſolebant v. Matth. 26, 62. *Elsnerus* et *Wetſtenius* ad h. l. Euſtath. ad Homer. Il. α. p. 58: *ἀναςὰς ὁ Ἀχιλλεὺς δημηγορεῖ· οὕτω δὲ ἦν ἔθος τοῖς παλαιοῖς, κἂν βασιλεῖς ἦσαν, ὡς ἂν ἔχοιεν τὰς κύκλῳ ἐπιςρέφειν, καὶ ὑπὸ πάντων ἐπ' ἴσης ἀκέεσθαι. εἰ δέ ποτε τις καθήμενος ἐδημηγόρησε, καινὸν τὸ πρᾶγμα ἐδόκει, καὶ ὁ τὸτο ποιῶν παραιτήσεως ἐδέετο.* *Gamaliel*, frequens inter Hebraeos nomen vid. Num. 1, 10. 2, 20. Ex plerorumque interpretum ſententia intelligendus eſt h. l. Gamaliel, Rabban κατ' ἐξοχὴν dictus (vid. ad Marc. 10, 51.) filius Simeonis, nepos Hillelis, Pauli magiſter 22, 3. vid. de eo *Wetſtenius* ad h. l. *Lightfootus* Horis Hebrr. et Talmudd. p. 33 296. et ad h. l. Gamalielem h. l. nominatum ſenatus praeſidem fuiſſe, nonnulli inde collegerunt, quod primus, vt putant, ſententiam dixerit. Sed cum primum ſententiam dixiſſe, ex Lucae verbis non conſequitur; ſiue ἐβȣλεύοντο v. 33. vertas *decreuerunt*, ſiue, *deliberarunt.* Nec ſi praeſes ſynedrii fuiſſet, Lucas eum ſimpliciter dixiſſet νομοδιδάσκαλον. cf. et *Heumanus* ad h. l. νομοδιδάσκαλος id. qd. γραμματεὺς vid. ad Matth. 2, 4. Luc. 11, 45. *τίμιος παντὶ τῷ λαῷ vir omni populo venerabilis.* Homer. Odyſ. κ, 38. *ὢ πόποι, ὡς ὅδε πᾶσι φίλος καὶ τίμιός ἐςιν Ἀνθρώποις.* Ad βραχύ τι ſubaudiendum διάςημα χρόνȣ v. *Boſius* de Ellipſ. ſub v. διάςημα. *ἐκέλευσεν ἔξω τὰς ἀποςόλȣς ποιῆσαι] iuſſit duci foras Apoſtolos; hinaus thun:* ἔξω ποιεῖν denotat, *abducere*, vt ἔξω ποιεῖν ἑαυτὸν *abire*, *ſecedere*; ſic legitur ap. Polyb. Hiſt. 5, 22. *ποιȣ̃ντες ἐπὶ τȣ̃ δεξιȣ̃ κέρατος τὰς ἱππεῖς in dextrum cornu equites abducentes.* Xen. Cyr. 4, 1. 3. *ὥς' ἔφθασαν ἔξω βελῶν τὴν τάξιν ποιήσας extra telorum iactum abducere cohortem.* Ioſeph. Ant. 10, 6. 2. *οἱ ἡγεμό-*

υες — κελεύουσιν αὐτόν τε καὶ τὸν γραμματέα Βάρουχον ἐκποδὼν ἑαυτοὺς ποιῆσαι principes iufferunt cum ipfum, tum eius fcribam, e medio fecedere. Contra *accedere* exprimitur ap. Philon. lib. quod Deus f. imm. p. 316. C. *ἐγγιστα τῷ Θεῷ ἑαυτὸν ποιεῖν.* Neque haec loquendi ratio inufitata eft fcriptoribus Latinis, Apulei. Metam. 5, 27. *inuitata Pfyche talium locorum oblectatione, propius acceffit, et paulo fidentior intra limen fefe facit.* conf. *Elsnerus*, *Kypkius* ad h. l. *Vigerus* 5, 10. 6. p. 283. ed. *Herm. Abrefchius* Anim-aduu. Aefchyl. T. 1. p. 606. *Cafaubonus* ad Sueton. Aug. 16. *Fifcherus* Ind. Palaeph. f. v. *ποιεῖν*. Pro *ἀποστόλους* cod. A. Barber. 1. Copt. Arm. Vulg. Chryf. legunt *ἀνθρώπους*, quae lectio arrifit *Bengelio*, *Millio* Proleg. §. 878. et *Griesbachio*. Sed praeualet auctoritas reliquorum codd. omnium. Nec dici poteft, vt bene monuit *Wolfius* ad h. l. Gamalielem per contemtum ita vocaffe Apoftolos, et a librariis claritatis cauffa fubftitutam effe vocem *ἀποστόλους*, cum non retulerit Lucas Gamalielis verba, fed fuis verbis rem expofuerit. Lectio *ἀνθρώπους* e v. 34. in hunc locum translata eft a grammaticis.

35. *ἄνδρες Ἰσραηλῖται* id. qd. *Ἰσραηλῖται* vid. ad 1, 11. *προσέχετε ἑαυτοῖς, ἐπὶ τοῖς ἀνθρώποις κ. τ. λ.*] *videte f. perpendite, quid cum his hominibus facere velitis.* Poft *ἑαυτοῖς* incifi nota ponenda, tollenda poft *τούτοις*, vt fcienter annotarunt *Bofius* Exercitt. p. 75. *Albertius* et *Wolfius* ad h. l. Minus recte alii verba vertunt: *difpicite de viris his, quid facturi fitis*, Graeci enim verbum *προσέχειν* cum particula *ἐπὶ* conftruere non folent. Sed *δρᾶν* et *πράσσειν τι ἐπί τινι* pro, *facere alicui aliquid*, legitur apud Aelian. H. An. 11, 11. *λέγω γὰρ ὅσα τε δρᾶται ἐπὶ τοῖςδε τοῖς ταύροις, καὶ ὅσα ἐπράχθη refero enim ea, quae et noftro tempore his tauris fieri folent, et facta funt olim.* Lucian. Toxar. p. 48. *τὰ ὅμοια ἔπραξεν ἐπ᾽ αὐτοῖς.* Ordo autem verborum hic eft: *προσέχετε ἑαυτοῖς, τί μέλλετε πρ. ἐπὶ τοῖς ἀνθρ. τούτοις.*

36. Cum collegas admonuiſſet Gamaliel, cauerent, ne quid inconſiderate in Apoſtolos ſtatuerent, vt id perſuadeat, duo affert exempla, non vetera, ſed recentia, quorum adeo ignari eſſe non poterant, hominum, qui magna ſe praeſtituros iactarant, multos aſſeclas nacti erant, qui tamen cum turba eos ſecuta interierant. Theudas inquit, et Iudas, armis Romanorum perierunt, etiam vobis de eorum nece non deliberantibus, nec eam decernentibus. Neque homines illi cum his hominibus comparandi ſunt; non poſſumus praeciſe negare, eorum coeptum eſſe diuinum. Si conſilium et coeptum eorum fraude humana nititur, disſoluetur, ſin diuinae originis eſt, violentia ac caede non poteritis impedire et disſoluere, quin contra Deum pugnabitis, et grauiſſimi peccati vos reos facietis, dimittite ergo hos homines et omnis negotii exitum Deo permittite. Audiuerat Gamaliel ſumma animi fiducia Apoſtolos de Ieſu doctrina perorantes eiusque reſurrectionem affirmantes, audiuerat ab iis multa inſignia facta edita eſſe 3, 6 ſq. 5, 12. eosque ſingulari modo e carcere eſſe liberatos. Dubius igitur haerebat, quid de iis ſtatueret, adeoque conſultum putabat, ab omni vi abſtinere. Phariſaei mortuorum reſurrectionem credebant, et cum Gamalielis auctoritas apud omnes multum valeret v. 34. eius ſententiae accedebant, cumque Phariſaei potiorem ſynedrii partem abſoluerent vid. ad Ioh. 9, 13. vicit in ſenatu Gamalielis ſententia. πρὸ γὰρ τούτων τῶν ἡμερῶν] *haud ita pridem* oppoſita formula 15, 7. ἀπ᾽ ἀρχαίων ἡμερῶν. Petron. Satyr. c. 38. *ecce intra hos dies ſcripſit*, vbi v. *Burmanus*. Phaedrus 1, 1. 10. *ante hos ſex menſes*. Achilles Tatius 5. 9. p. 433. *Boden*. καὶ ὡς ὀλίγων πρὸ τούτων ἡμερῶν ἔρχεται Διόφαντος ὁ Τύριος ἐξ Αἰγύπτου πεπλευκώς, diebus qui proxime praeterierunt. Theophylactus: οὐ μνημονεύει παλαιῶν ἀλλὰ νέων παραδειγμάτων, ὅτι τὰ τοιαῦτα ἐστιν ἐν τῷ πεῖθειν δυνατώτερα· διὸ καὶ τούτων αἰνιττόμενος ἔλεγε· πρὸ ὀλίγων τούτων τῶν ἡμερῶν. ἀνέστη] *extitit*; ἀναστῆναι haud raro ſignificat *exiſtere*, *exoriri*, vt Hebr.

קום 1 Regg. 3, 12. vbi in verfione feptuagintauirali legitur, οὐκ ἀναςήσεται. add. 2 Regg. 23, 25. Sir. 47, 1. καὶ μετὰ τῦτο ἀνέςη Νάθαν. Infra 7, 18. ἀνέςη βασιλεὺς ἕτερος. Hebr. 7, 15. ἀνίςαται βασιλεὺς ἕτερος. Lucian. Tyran. p. 93. ἐπὶ δὲ τὺς θρασυτάτας προσαιτερύμενες, καὶ δορυφόρυς συναγαγὼν ἐπανασὰς, τῇ πόλει τύραννος κατέςη *societate cum audacissimis facta, et satellitibus collectis, coortus, ciuitatis imperium cepit.* add. Philo Lib. de Agric. p. 191. E. vid. *Loesnerus* ad h. l. et *Vorstius* de Hebraifmm. N. T. p. 166. Θευδᾶς] Iofeph. Ant. 20, 5. 1. Theudae cuiusdam meminit, qui imperante Claudio, turbas in Iudaea mouit, fe prophetam iactans, et a Cufpio Fado, procuratore, cum omnibus fequacibus deletus eft. Hic vero Theudas h. l. intelligi nequit, cum Theudas a Iofepho memoratus, quatuordecim vel quindecim annis poft hanc orationem Gamalielis, imperante Tiberio habitam, turbas excitauerit. Varias vias ingreffi funt interpretes, vt ex hac difficultate fefe exfoluerent. v. *Wolfius* ad h. l. *Lud. Capellus* in Spicilegio Obff. ad N. T. (v. *Walaei* N. T. ad h. l.) autumat, Lucam, qui ipfe orationem elaborauerit, lapfu μνημονικῷ duo facta affinia *Iudae* et *Theudae* coniunxiffe, quod vtrumque ad Gamalielis propofitum faceret; vel etiam Lucam cum Iofepho ita componi et conciliari poffe putat, vt dicatur factam hic effe apud Lucam in narratione verborum μετάθεσιν, ita, vt ifta fic legi debeant: πρὸ γὰρ τύτων τῶν ἡμερῶν ἀνέςη Ἰȣδας ὁ Γαλιλαῖος κ. τ. λ. deinde: μετὰ τῦτον ἀνέςη Θευδᾶς κ. τ. λ. et ftatuatur, haec ipfa verba, parenthefi includenda, non effe Gamalielis in Synedrio fententiam dicentis, fed Lucae fcribentis ac velut interfantis, et factum Theudae cum illo Iudae Galilaei ob fimilitudinem coniungentis. Duriffimam fane effe hanc explicationem, nemo harum literarum peritus infitias ibit; probauit tamen ea fe quoque *Ottio* in Excerptis ex Iofepho ad N. T. p. 256 fs. et *Wetftenio*. *Valefius* ad Eufeb. H. E. 2, 11. p. 31. contendit, Lucam poft Theudae interitum, haec per πρόληψιν Gamalielis orationi

inferuiffe. Sed Lucam fcriptorem adeo cordatum, Gamalielis orationem ita elaboraffe, vt tam grauem errorem contra temporum ordinem infereret, parum probabile eft; fumma quoque adfcribitur Lucae incogitantia, fi ftatuitur, eum per prolepfin haec adiecifle, cum fic eo tempore, quo recens adhuc effet omnium horum memoria, fermoni Gamalielis inferuiffet exemplum, quod omnes fcirent effe aliquot annis fermone Gamalielis recentius, quo ipfo orationi fuae omnem detraxiffet fidem v. *Limborchius* ad h. l. *Michaelis* in *Einleit. in d. N. T. Th.* 1. §. 12. p. 60 fs. et ad h. l. Lucae quidem maiorem fidem habendam effe dicit quam Iofepho, neque tamen dirimere audet, vtrum a Luca, an a Iofepho erratum fuerit, nam duos fuiffe Theudas, ob nominis infolentiam ipfi minus probabile videtur. Sed *Theudas* erat nomen apud Hebraeos, Graecos, et Romanos vfitatum v. *Wetftenius* ad h. l. Cic. ad Diu. 6, 10. *Theudae liberto tuo totum me patefeci.* Itaque omnino praeferenda videtur eorum interpretum fententia (*Grotii*, *Cafauboni* Exercitt. Anti-Baron. 2. n. 57. *Hammondi*, *Heumani*, *Krebfii*, *Mori*, *Rofenmülleri*, aliorumque) qui praeeunte Origene contra Celfum 1, 6. p. 44. duos Theudas fuiffe ftatuunt, quorum ille a Iofepho memoratus recentior, hic autem, cuius Gamaliel mentionem fecit, antiquior fuerit. Hunc Theudam, a Gamaliele memoratnm, *Cafaubonus* et *Krebfius* opinantur, vixiffe circa tempora nati Chrifti, vltimosque Herodis M. annos, quo tempore Herodes omni fere Augufti gratia exciderat, fuisque inuifus, iniuriae opportunus expofitusque erat. *Beza* vero, cui accedere nullus dubito, hanc hiftoriam refert ad ea tempora, quibus Iudaeam fcribit Iofeph. Ant. 17, 24. innumeris feditionibus fuiffe exagitatam, quas aegre Varus (vid. ad Luc. 2, 2.) compefcuerit. Quae incidunt in id tempus, quo poft Herodis M. mortem, veluti interregnum in Iudaea fuit, Archelao Romam profecto, vt ex patris teftamento regnum impetraret, quo tempore Iefus in Ae-

gypto exulabat. Silentio autem Iofephus hanc Theudae illis temporibus feditionem praeteriit, ficut et alia enarrare omifit, quarum tamen veritas neutiquam in dubium vocari poteft v. ad Matth. 2, 16. λέγων εἶναί τινα ἑαυτὸν] *magnum virum fe iactans*, prophetam. Infra 8, 9. legitur: λέγων εἶναί τινα ἑαυτὸν μέγαν, quod vocabulum μέγαν etiam h. l. in nonnullis codd. ex interpretamento additum reperitur. Subaudiendum illud h. l. eiſe, praeceperunt *Wolfius*, *Elsnerus*, *Heinrichfius*, et *Schwebelius* atque *Michaelis* ad *L. Bofium* de Ellipf. fub v. μέγα. Sed vt fcite obferuarunt *Weifkius* de Pleonasmis Graecis p. 81. et *Schaeferus* ad *L. Bofium* l. c. p. 268. in hac locutione ellipfis non vere obtinet, fed τὶς ponitur pro μέγας et notat, *hominem non mediocrem*, *eximium*, *magna virtute aut dignitate praeftantem*, quo eodem fenfu etiam dicitur εἶναί τι. Eft autem fatis frequens fcriptoribus Graecis harum formularum vfus. Lucian. T. 1. p. 576. ἀφ' ὡς εἶναί τις ἔδοξεν, vbi v. *Reizius*. Epictet. Enchirid. c. 12. κἂν δόξῃς τισὶν εἶναί τις. Liban. ep. 1265. ὁ πείσας τε αὐτὸν, ὡς εἴην ἐγώ τι. Soph. Electr. 939. ηὔχεις τις εἶναι, τοῖσι χρήμασι σθένων. Latini fcriptores eandem vim tribuunt pronomini *aliquis* Cic. ad Attic. 3, 15. *fac vt omnia — ad me perfcribas*, *meque*, *vt facis*, *velis effe aliquem*. Seneca de Ira 3, 37. *nunc ifte aliquem fe putat*, *quod cuftodit litigatorum turba limen obfeffum*. Ouid. Faft. 6, 27. *Eft aliquid nupfiffe Ioui*, *Iouis effe fororem*. Iuuenal. Sat. 1, 73. *Aude aliquid breuibus Gyaris et carcere dignum fi vis effe aliquis* (i. e. in honore et pretio). add. Perf. 1, 129. Plura exempla congefferunt *Wetftenius*, *Wolfius*, *Kypkius*, *Elsnerus*, *Loesnerus* ad h. l. add. *Valckenarius* Annotatt. Critt. in N. T. p. 404. *Hindenburgius* ad Xenoph. Mem. 1, 4. 14. et *Gottleberus* ad Platon. Menex. 19. Contra οὐδένα Graeci dixerunt, pro, *homine nullius pretii*, *nulla virtute aut dignitate praedito*, quod ficut abfolute dicitur, et fine ellipfi, ita et τίς. Epictet. c. 31. πῶς δὲ οὐδεὶς οὐδαμοῦ ἔσῃ, ὃν ἐν μόνοις εἶναί τινα δεῖ τοῖς ἐπί σοι *quomodo autem nullo*

eris numero, quem in iis solis, quae penes te sunt, aliquem esse opertet? Male *Boltenius* ad h. l. confert Luc. 21, 8. vbi legitur, ὅτι ἐγώ εἰμί, et verba εἶναί τινα ἑαυτὸν vertit: *se ipsum esse, er trat mit der Behauptung auf, er selbst wäre es*, nempe Messiam. Sed ibi ipsa verborum complexio docet, de Messia esse sermonem, et additum h. l. legitur τίς, quod ibi deest. ᾧ προσεκολλήθη ἀριθμὸς κ. τ. λ.] *cui se associauit fere quadringentorum hominum numerus.* Pro προσεκολλήθη *adiunctus est*, copulauit se cum eo, habent προσεκλίθη AB. et septem al. ap. *Wetsten. Griesb.* et *Birchium*, duo codd. ap. *Matth.* Syr. vtr. Vulg. It. Arm. quam lectionem genuinam iudicant, *Griesbachius, Morus, Schleusnerus* in Lex. sub v. προσκλίνω, *Hemsterhusius* ad Aristoph. Plut. p. 373, 74. et *Valckenarius* in Scholis ad h. l. Sed quinque codd. ap. *Birch.* CD*E. et 25 alii ap. *Wetsten.* et *Griesb.* ac plurimi ap. *Matthae.* legunt, προσεκλήθη *aduocatus est*, qui ad se conuocauit quadringentorum fere hominum numerum; probantibus *Bengelio, Millio* (Prolegg. §. 968. 1184.), et *Matthaeio.* Vulgarem lectionem προσεκολλήθη defendit *Heinrichsius.* ita, vt dixerit, verbum προσκολλᾶσθαι hoc sensu Lucae proprium esse v. Act. 5, 13, Eu. 15, 15. Equidem ad eorum partes accedo, qui προσεκλίθη *applicuit se illi*, rescribendum esse censent, cum sit verbum exquisitius, et rarius occurrens, quod adeo a librariis in verba magis vsitata et in libris N. T. obuia permutatum est. Notat autem προςκλίνεσθαι τινι propr. *inclinare se in aliquem*, hinc figurate, *se alicui applicare, sequi aliquem*, et ita ponitur de discipulis praeceptorem magni facientibus, aut de sectatoribus hunc illumue sectae ducem probantibus v. *Hemsterhusius* l. l. ὃς ἀνῃρέθη, καὶ πάντες — εἰς οὐδὲν] *ipse occisus est, et omnes eius sectatores dissipati et ad nihilum redacti sunt* s. *euanuerunt.* διαλύειν *dissoluere*, item: *dissipare* id. qd. διασκορπίζειν v. 37. Vulg. *dissipati sunt.* Herodi. 6, 7. 2. τὸν στρατὸν, ὅς, ἅπαξ διαλυθεὶς, οὐ ῥαδίως ἠθροίζετο *exercitum, qui semel dissipatus, haud facile congregabatur.* Ar-

rian. Expedit. 6, 18. ὥςε ἐπόνησαν αὐτῷ αἱ πλεῖςαι τῶν νεῶν. τῶν δὲ τριακοντόρων ἐςὶν αἵ καὶ πάντη διελύθησαν *adeo vt pleraeque naues quassatae, nonnullae vero ex triginta remorum nauibus prorsus dissipatae fuerint.* v. *Elsnerus* et *Wetstenius* ad h. l. Formula γίνεσθαι εἰς οὐδὲν respicitur ea quae praecessit, λέγειν εἶναι τινα ἑαυτόν. Haec ipsa autem formula γίνεσθαι εἰς ἐδὲν, vt ἥκειν εἰς οὐδὲν, notat, *in nihilum redigi, euanescere*, et adhibetur inprimis etiam de iis, *qui honore et dignitate aut opibus exuti, in miserum statum, ad summam paupertatem et contemtum rediguntur*, vt ap. Eurip. Hec. 622. Hecuba de se et Priamo: ὡς εἰς τὸ μηδὲν ἥκομεν, Φρονήματος τε πρὶν ςερέντες *quam in nihilum redacti sumus, superbia priori spoliati.* Aristoph. Equit. 158. ὦ νῦν μὲν οὐδεὶς αὔριον δὲ ὑπερμέγας v. *Elsnerus, Raphelius* Obss. et *Kypkius* ad h. l. *Casaubonus* et *Küsterus* ad Aristoph. l. l.

37. μετὰ τὲτον ἀνέςη Ἰέδας κ. τ. λ.] *post hunc extitit Iudas Galilaeus tempore census:* ἀπογραΦὴ significat h. l. descriptionem non tantum capitum s. hominum tantum, sed etiam facultatum v. not. ad Luc. 2, 1. Iosephus Ant. 18, 1. 1. eam dicit ἀποτίμησιν οὐσιῶν. Neque confundi debet descriptio h. l. memorata, cum descriptione capitum, de qua Luc. l. l. sermo est, quam Augustus regnante Herode M. iusserat. Sed census h. l. memoratus, a Quirino actus est, postquam Archelaus Herodis filius Viennam ab Augusto relegatus, eiusque ditio in prouinciae Romanae formulam redacta erat v. not. ad l. l. *Deylingius* Obss. Sacr. P. 2. p. 257. Hoc censu abusus est Iudas cum socio Saddoco ad excitandum tumultum, docens, Romanorum censum esse apertam seruitutis professionem, Iudaeos, vtpote Dei populum, immunes esse debere a tributo Romanis pendendo. v. ad Matth. 22, 16 ss. Ioseph. Ant. 18, 1. 1. Ἰέδας δὲ Γαυλανίτης ἀνὴρ, ἐκ πόλεως Γάμαλα, Σάδδεκον Φαρισαῖον προσλαβόμενος ἠπείγετο ἐπὶ ἀποςάσει, τήν τε ἀποτίμησιν οὐδὲν ἄλλο ἢ ἄντικρυς δελείαν ἐπιΦέρειν λέ-

γοντες, καὶ τῆς ἐλευθερίας ἐπ' ἀντιλήψει παρακαλȣ̃ντες τὸ ἔθνος. Καὶ ἡδονῇ γὰρ τὴν ἀκρόασιν ὧν λέγοιεν ἐδέχοντο οἱ ἄνθρωποι, πρȣ̈́κοπτεν ἐπὶ μέγα ἡ ἐπιβολὴ τȣ̃ τολμήματος κ. τ. λ. *Iudas Gaulanites, ortus ex oppido Gamala, adiuncto sibi Pharisaeo Sadoco, sollicitabat ad defectionem, dicebantque repentinam seruitutem censum esse illaturum, et populum ad tuendam libertatem adhortabantur. Accipiebantur haec pronis vulgi auribus, ita, vt accenderentur ad audendum aliquid* etc. B. I. 2, 8. 1. ἐπὶ τȣ́τȣ τις ἀνὴρ Γαλιλαῖος Ἰȣ́δας ὄνομα, εἰς ἀπόστασιν ἐνῆγε τȣ̀ς ἐπιχωρίȣς, κακίζων εἰ φέρον τε Ῥωμαίοις τελεῖν ὑπομένȣσι, καὶ μετὰ τὸν Θεὸν οἴσȣσι θνητȣ̀ς δεσπότας *quidam vir Galilaeus, Iudas nomine, ab rebellionem excitabat indigenas, incusans eos qui tributum pendere Romanis sustinerent, et mortales dominos cum Deo ferrent.* Iudas a Luca dicitur *Galilaeus*, a Iosepho *Gaulanites*, ex oppido Gamala. Sed Iosephus, qui alibi v. c. B. I. 2, 20. 4. accurate distinguit Galilaeam et Gauloniten, Iudam ipse quoque alias vocat Galilaeum v. Ant. 18, 1. 6. 20, 5. 2. B. I. 2, 9. 1. Habuit ergo Iudas ille duplex cognomen, fortassis, quod in Gaulanitide natus fuerat, in Galilaea deinde educatus, aut quod ibi habitabat, sicuti Apollonius, Argonauticon scriptor, qui patria Aegyptius erat, a loco habitationis *Rhodius* dicitur v. *Krebsius* ad h. l. ἀπέστησε λαὸν ἱκανὸν ὀπίσω αὐτȣ̃] *multos homines in suas partes traduxit*: ἀποστῆσαι *ad defectionem, seditionem sollicitare* Deut. 7, 4. ἀποστήσει γὰρ τὸν υἱόν σȣ ἀπ' ἐμȣ̃ *faciet vt tuus filius a me deficiat*, vbi in textu Hebr. extat verbum יָסִיר. Herodi. 1, 9. 2. ἀποστῆσαι τὸ στρατιωτικὸν *vt ad defectionem milites impelleret*. Id. 7, 7. 13. τὰ ἔθνη ἀποστήσαντες ῥαδίως μίσει τῆς Μαξιμίνȣ τυραννίδος *prouinciis ad defectionem facile impulsis*. ib. 9. πάντα ἔπραττεν εἰς τὸ ἀποστῆσαι αὐτȣ̃ τὰ ἔθνη. Isocr. Euag. c. 11. Κιλικίαν δὲ βασιλέως (rege Persarum) ἀπέστησε. Herodo. 1, 154. τȣ̀ς Λυδȣ̀ς ἀπέστησε ἀπὸ Κύρȣ. add. Diod. Sic. p 78. D. Sir. 19, 2. 47, 23. De voce ἱκανὸς *multus* v. ad Matth. 28, 12. Luc. 7, 11.

38. 39. *Quod igitur attinet ad rem praesentem, suadeo vobis, vt ab his hominibus desistatis, eosque dimittatis.* τὰ νῦν pro κατὰ τὰ νῦν ὄντα πράγματα v. ad 4, 29. ἀπόστητε nolite eos laedere, punire Act. 22, 29. ἐάσατε αὐτὰς scl. ἀπελθεῖν missos eos facite. ὅτι ἐὰν ᾖ ἐξ ἀνθρώπων κ. τ. λ.] *nam si eorum consilium et institutum humanae originis est*, fraude humana nititur, machinatio humana est, *dissoluetur* vanum erit. *si vero diuinae originis est, vos illud dissoluere*, impedire, euertere, *non poteritis*. Pirke Aboth c. 4. 11. *omnis congregatio quae fit in nomine Dei stabilis erit, quae vero non fit in honorem Dei, cadet*. Herodo. 9, 16. ὅ τι δεῖ γενέσθαι ἐκ τῦ θεῦ, ἀμήχανον ἀποτρέψαι ἀνθρώπῳ. μήποτε καὶ θεόμαχοι εὑρεθῆτε] *cauete vobis ne contra Deum pugnetis*. Hanc vocem *Pricaeus*, *Hammondus*, *Valckenarius* in Scholis, cum verbis v. 38. ἐάσατε αὐτὰς connectunt, et verba interiacentia parentheseos nota a reliquis seiungunt. Durius. Sunt potius haec verba μήποτε κ. τ. λ. elliptice posita, vt verissime iudicarunt *Camerarius*, *Grotius*, *Beza*, alii. Etenim tralatitium est μήποτε, (vt εἴπως, εἴτε, εἰ ἄρα, ὅπως μὴ v. *L. Bosius* de Ellips. sub. v. σκοπεῖν. *Deuarius* de Particc. in ὅπως) saepius ita poni, vt subaudiendum sit σκεπτέον, vel ὁρᾶτε, βλέπετε, φυλάττετε, προσέχετε ἑαυτοῖς, id quod satis superque docent loci plures, in quibus haec verba addita leguntur Hebr. 3, 10. βλέπετε, μήποτε. Luc. 21, 34. προσέχετε ἑαυτοῖς, μήποτε. Herodo. 3, 36. ὅρα, ὅπως μή σευ ἀποστήσωνται Πέρσαι. Aeschyl. Suppl. 507. φύλαξαι, μὴ θράσος τέκῃ φόβον. add. Aeschyl. Prom. 67. ὅπως μὴ σαυτὸν οἰκτιεῖς ποτε· vbi schol. λείπει, τὸ, σκόπει, ὅρα. Aristoph. Nub. 256. 2 Tim. 2, 25. conf. *Casaubonus* ad Athen. 1, 10. *Kusterus* ad Aristoph. Plut. 326. et *Fischerus* Animaduu. ad Weller. Vol. 3. P. 2. p. 33. θεόμαχοι εὑρεθῆτε *inueniamini* i. sitis, *ii qui aduersus Deum pugnent*; εὑρίσκεσθαι pro εἶναι, saepius v. ad Luc. 17, 18.

40. ἐπείσθησαν δὲ αὐτῷ] *illi paruerunt ei.* Non necabant Apoſtolos, debuiſſent vero etiam ex Gamalielis ſententia eos intactos dimittere, neque interdictum de Ieſu Meſſia annuntiando renouare. Verum ſynedri, vt collegii honori conſulerent, ne videretur ſynedrium coactum fuiſſe contra immerentes, vt temeritatem Apoſtolorum 4, 18. 5, 28. caſtigarent, et plebi metum incuterent, eos flagellis caedi iubebant. Flagellatio autem erat poena apud Iudaeos et Romanos in minoribus delictis vſitatiſſima v. ad Matth. 10, 17. Luc. 23, 6. infra 22, 19. 2 Cor. 11, 24. erat tamen τιμωρία αἰσχίστη, poena contumelioſa, auctore Ioſepho Ant. 4, 9. De verbo δέρειν cf. not. ad Matth. 21, 34. ἐπὶ τῷ ὀνόματι τȣ̃ Ἰησȣ̃ de Ieſu v. 28.

41. 42. οἱ μὲν οὖν ἐπορεύοντο χαίροντες ἀπὸ προσώπȣ τȣ̃ συνεδρίȣ κ. τ. λ.] *illi autem laetabundi e ſynedrio diſcedebant, quod digni habiti eſſent* (Luc. 20, 35. 21, 36.), *qui propter Ieſum ignominia afficerentur.* οὖν *autem* v. *Glaſſius* Phil. S. 546. χαίροντες memores verborum Chriſti quae leguntur Matth. 5, 11. 12. Luc. 6, 22. 23. πρόσωπον ex Hebraica ratione redundat v. *Glaſſius* p. 108. αὐτȣ̃ codd. plures omittunt, in aliis pro eo legitur Ἰησȣ̃, in aliis τȣ̃ Χριςȣ̃, in aliis Ἰησȣ̃ Χριςȣ̃, vel Κυρίȣ, vel τȣ̃ Κυρίȣ Ἰησȣ̃. Quae quidem lectionis varietas interpolationem ſat manifeſte prodit, hinc etiam *Grotius*, *Millius*, Proleg. §. 1487. *Bengelius* et *Griesbachius*, pronomen αὐτȣ̃ ex ordine eiiciendum eſſe cenſuerunt, quorum ſententiae accedere nullus dubito, vt ὑπὲρ τȣ̃ ὀνόματος, pro hoc nomine np. Ieſu, notet, eius cauſſa, et articulus δεικτιτῶς poſitus ſit. Bengelius: *pro nomine ſcl. hoc. Nomen Ieſu expreſſerat Lucas verſu praecedente. Eo refertur hic verſus cum eleganti ellipſi pronominis.* Sic quoque 3 Ioh. 7. vbi praeceſſit Θεȣ̃, cum *Grotio*, *Millio* et *Griesbachio* ſimpliciter legendum eſt ὑπὲρ τȣ̃ ὀνόματος. Caeterum verbis κατηξιώθησαν ἀτιμασθῆναι elegans oxymorum ineſſe obſeruarunt *Caſaubonus* et *Wolfius* ad h. l. cum duae ideae

fibi repugnantes ita fint iunctae, vt fibi non vere repugnent, fed tantummodo repugnare videantur. Seneca de prouidentia c. 4. *digni vifi fumus Deo, in quibus experiretur, quantum humana natura poffet pati.* — 42. πᾶσαν τε ἡμέραν ἐν τῷ ἱερῷ καὶ κατ' οἶκον - Ἰησῦν τὸν Χρισὸν] *quotidie in templo et intra priuatos parietes pergebant tradere doctrinam de Iefu Meffia.* πᾶσαν ἡμέραν *Heinrichfius* de illo ipfo die intelligit. Perperam. Nam πᾶσαν ἡμέραν fcl. κατὰ, dictum eft pro κατ' ἡμέραν ἑκάςην, *quotidie*, vt ap. Ariftoph. Nubb. 1290. κατὰ μῆνα, καὶ καθ' ἡμέραν *menfe et die quolibet.* Herodo. 2, 109. κατ' ἐνιαυτὸν h. e. ἔτεος ἑκάςε, vt legitur ib. 6, 46.: κατὰ πόλιν *fingulis in oppidis.* κατὰ πᾶσαν πόλιν Act. 15, 36. fequitur et h. l. κατ' οἶκον, atque adeo fermo eft de negotio Apoftolorum quotidiano, et declaratur eos publice et priuatim doctrinam de Iefu Meffia tradidiffe; κατ' οἶκον idem valet quod κατ' οἴκες i. ἐν οἴκοις. Act. 20, 20. δημοσίᾳ καὶ κατ' οἴκες *publice priuatimque.*

CAPVT VI.

Conqueruntur Helleniftae aduerfus chriftianos ex Hebraeis, quod negligantur eorum viduae in quotidiana eleemofynarum diftributione. Conftituuntur ab Apoftolis feptem fpectatae fidei viri, qui diftribuendis pecuniis praefint 1 — 7. Stephanus in fynedrium rapitur et impietatis accufatur 8 — fin. 1. *ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις ταύταις - πρὸς τὲς Ἑβραίες*] *illo tempore, crefcente chriftianorum numero, conqueftio orta eft Helleniftarum aduerfus Hebraeos.* *πληθυνόντων* fcl. *ἑαυτὲς* v. *Bofius* de Ellipf. p. 130. ed. *Schaefer.* *γογγυσμὸς conqueftio, contentio* v. Matth. 20, 11. Ioh. 7, 12. *Ἑβραῖοι* dicuntur Iudaei qui lingua Hebraica, fiue, Syro-chaldaica vtebantur, quales erant Iudaei Palaeftinenfes, hinc lingua Hebraica vocatur *Ἑβραῒς διάλεκτος* Act. 21, 40. 22, 2. et *ἑβραΐζειν* notat, *Hebraice loqui* ap. Iofeph. B. I. 6, 2. *τὰ τȣ̃ Καίσαρος διήγγειλε ἑβραΐζων.* add. Luc. 23, 38. Ioh. 5, 2. 19, 13. 17. quam linguam cum inprimis Palaeftinenfes Iudaei fummo in pretio haberent v. 21, 40. et not. ad 2, 4. II. *η.* et inter Iudaeos exteros rarius hanc linguam loquentes reperirentur, hinc Paulus, etfi Tarfenfis, de ciuitate Graeca, tamen Phil. 3, 5. add. 2 Cor. 11, 22. fe dicit Hebraeum ex Hebraeis, quoniam linguam Syrochaldaicam callebat, eaque fuerat domeftica. vid. *Witfius* in Meletemat. Leidenf. p. 7. et *Hugius* in *Einleitung in d. N. T.* Th. 2. p. 34. H. l. autem *Ἑβραῖοι* vocantur ii, qui ex his Iudaeis Hebraice loquentibus Chrifti doctrinam amplexi erant, vt Rom. 11, 13. *τὰ ἔθνη*, chriftiani antea gentiles. Hebraeis opponuntur *Ἑλληνισταί.* Sed in hac voce interpretanda difcrepant inter

se interpretes. *Erasmus*, *Drusius*, *Heinsius*, *Scaliger*, *Lightfootus*, *Hammondus*, *Clericus*, *Schoettgenius*, *Bengelius*, *Rosenmüllerus*, Ἑλληνιστὰς vocatos esse censent, *Iudaeos exteros Graece loquentes*, atque adeo in hac orationis serie hoc nomine insigniri, christianos e Iudaeis Graece loquentibus. Contra vero *Camerarius*, *Beza*, *Salmasius* (de lingua Hellenistica p. 179 ss. et p. 235. in funere linguae Hellenisticae p. 26.) *Wolfius*, *Morus*, *Zieglerus* in *Einleit. in d. Brief an die Hebr.* p. 221. *Pfankuchius* in *Eichhornii Allg. Biblioth. d. bibl. Literat.* B. 8. p. 471. cogitandum esse putant, *de proselytis*, *de hominibus*, *ortu et religione gentilibus*, *hinc vero per circumcisionem in Iudaeorum gentem adscitis*, *tum denique ad christianos conuersis*. Sed vid. not. ad 11, 20. Aliorum explicationes plane improbandas qui nosse cupit, adeat *Wolfium* in Curis ad h. l. Equidem adstipulor *Heumano*, *Paulo* in Introductione in N. T. capp. selectiora p. 301. et *Heinrichsio*, qui per τὰς Ἑλληνιστὰς designari statuunt, *Iudaeos exteros et proselytos*, *Graece loquentes*. Nulla enim idonea proferri potest ratio, cur non in hoc nomine simul cogitandum sit de proselytis, imo de iis quoque cogitari debere ex ipso narrationis tenore apparet. Nam in numero eorum, qui ab Apostolis constituebantur, vt in distributione eleemosynarum curam haberent viduarum *Hellenistarum*, erat etiam Nicolaus proselytus coll. v. 5. Significari autem vocabulo Ἑλληνισταὶ Iudaeos Graece loquentes, non tantum oppositum nomen Ἑβραῖοι, sed ipse quoque Graecorum vsus loquendi planissime docet. Etenim verbum ἑλληνίζειν vi suae formae notat: *Graece loquentes imitari*, *Graece loqui*, vel etiam *Graecorum mores imitari*. Phauorinus: Ἑλληνίζω, ἑλληνικῶς φθέγγομαι, καὶ τὰ Ἑλλήνων φρονῶ *Graece loquor et sentio cum Graecis* i. e. imitor eorum mores et ritus. Sic περσίζειν *Persice loqui* ap. Xen. Anab. 4, 5. 23. Suidas: μηδίζω, τὰ τῶν Μήδων φρονῶ. Pausan. Boeot. p. 23. τοῦτον ἀποσταλέντα ὑπὸ Μαρδονίου, τὸν Μῦν ἐπέρεσθαι τῇ φωνῇ τῇ σφετέρᾳ, καὶ οἱ χρῆσαι τὸν θεὸν

οὐχ ἑλληνίσαντα οὐδὲ αὐτὸν, διαλέκτῳ δὲ βαρβαρικῇ. Thucyd. 1, 68. ἑλληνίσθησαν τὴν νῦν γλῶσσαν τότε πρῶτον ἀπὸ τῶν ἀμπρακιοτῶν ξυνοικησάντων· οἱ δὲ ἄλλοι ἀμφίλοχοι βάρβαροί εἰσιν· fcholiaft. ἕλληνες κατὰ τὴν νῦν διάλεκτον ἐγένοντο. Lucian. Philopfeud, c. 16. ἀποκρίνεται ἑλληνίζων (Graece loquens) ἢ βαρβαρίζων. (Palaeftinenfi fermone vtens) add. Xen. Anab. 7, 3. 25. ἑλληνίζειν γὰρ ἠπίςατο nam Graecam linguam callebat. vid. *Witter.* ad Thom. Mag. h. v. et *Wetftenius* ad h. l. Hinc Ἑλληνιςαὶ dicuntur, *qui Graecos aliqua ratione imitantur, eorum mores imitantur*, et *qui Graece loquuntur*, vt Ἀττικιςαὶ dicebantur, qui Atticos fermone imitabantur, et cum h. l. de chriftianis antea Iudaeis fermo fit: per fe intelligitur, vocabulo Ἑλληνιςαὶ notari, *Iudaeos in exteris regionibus natos, et intra et extra Palaeftinam habitantes, Graece loquentes.* Hinc Schol. ap. *Matthaeium* ad h. l. Ἑλληνιςῶν,— τῶν Ἑλληνιςὶ φθεγγομένων, καίτοι Ἑβραίων ὄντων τῷ γένει. Chryfoft. ad h. l. Ἑλληνιςὰς δὲ οἶμαι καλεῖν τοὺς Ἑλληνιςὶ φθεγγομένους, οὗτοι γὰρ Ἑλληνιςὶ διελέγοντο Ἑβραῖοι ὄντες. Rationes quas protulerunt ii, qui euincere voluerunt, effe h. l. fermonem de *profelytis Graecis*, parum firmae comparent atque idoneae. Si Iudaei Graece loquentes dicti funt Helleniftae, cur Paulus, Tarfenfis, adeoque in vrbe Graeca natus, fe nusquam nominauit Ἑλληνιςὴν, fed Hebraeum, aut, Iudaeum? Nempe propterea, quoniam illis in locis, vbi fe Ἑβραῖον nominat Phil. 3, 5. 2 Cor. 11, 22. vel Ἰουδαῖον Act. 21, 39. 22, 3. abfonum fuiffet, fi fe Ἑλληνιςὴν dixiffet. Obferuarunt porro, fi Helleniftae dicti effent *Iudaei nati*, fed exteri, Graece loquentes, non perfpici, qui fieri potuerit, vt Hebraei Helleniftas, eorumque viduas defpicerent atque negligerent coll. v. 1. Sed, vt annotauimus ad Ioh. 7, 36. Iudaei Palaeftinenfes, nominatimque Hierofolymitani, efferre fefe folebant fuper Iudaeis extra Palaeftinam viventibus, quod nati effent, viuerent in Palaeftina, quae terra fancta effet, in vrbe, in qua templum effet, quod

exteri non poſſent adeo accurate ritus Iudaicos obſeruare, quam in Palaeſtina et Hieroſolymis viuentes, quod lingua ſancta vterentur vid. ad Act. 2, 4 II. η. Hinc chriſtiani quoque e Iudaeis Hebraice loquentibus conuerſi, de quibus h. l. ſermo eſt, ſe praeſtantiores habebant iis, qui e Iudaeis Graece loquentibus ad Chriſti ſigna ſe contulerant. Prouocarunt denique etiam ad locum Act. 11, 19. 20. e quo appareat, per Ἑλληνιςὰς indicari proſelytos Graecos. Sed ibi legendum eſt Ἕλληνας. v. not. ὅτι παρεθεωρȣ̃ντο *ἐν τῇ διακονίᾳ τῇ καθημερινῇ αἱ χῆραι αὐτῶν] quod viduae eorum in quotidiana beneficiorum distributione negligerentur.* διακονεῖν quod omnino notat adminiſtrare aliquid v. *Kypkius* ad 2 Cor. 8, 20. ſpeciatim ſignificat, adminiſtrare ea, quae ad pauperum ſuſtentationem collecta ſunt, beneficia distribuere, vt Hebr. 6, 10. Rom. 15, 25. eodem ſenſu h. l. nomen διακονία legitur. παραθεωρεῖν *deſpicere, negligere, rationem alicuius non habere*, ap. Demoſth. p. 1414, 22. T. 2. v. *Wetſtenius* et *Kypkius* ad h. l. Particula enim παρὰ in multis verbis compoſitis hanc habet vim, vt ſit, *perperam, male, aliter quam decet* v. *Hemſterhuſius* et *Fiſcherus* ad Ariſtoph. Plut. v. 2. et eiusd. Animaduerſſ. ad *Weller.* Vol. 3, P. 2. p. 274. Heſychius: παραθεωρȣ̃ντο, καταφρονȣ̃ντο. Conquerebantur Helleniſtae ipſorum viduis ex aerario eccleſiae minus distribui, quam viduis Hebraeorum. Quamuis enim pecunia pauperibus deſtinata Apoſtolis traderetur, non tamen ipſi beneficia distribuebant, cum, ſi hoc negotium ſuſcipere voluiſſent, doctrinae chriſtianae tradendae non recte vacare potuiſſent; hinc etiam Apoſtoli, vt v. 2. legitur, declinabant eleemoſynas distribuendi prouinciam, ab Helleniſtis iis oblatam. Spectabat ergo querimonia curatores pauperum ex indigenis Iudaeis, qui numero Helleniſtas ſuperabant, eccleſiae ſuffragiis electos, et ab Apoſtolis in munere conſtitutos. Vulgo quidem ſtatuitur, Apoſtolos, non certis hominibus, ſed modo his modo illis ex Hebraeis in beneficiis distribuendis vſos fuiſſe. Sed praeplacet ſententia

Moshemii in Commentar. de rebus criftianor. ante Conftantin. M. p. 139. et 118. iam tum fuiffe certos homines conftitutos, qui pauperum curam gererent, eorumque inopiam de communi ecclefiae aerario fubleuarent, fed eos omnes fuiffe Hebraeos, iam vero electos, et illis additos fuiffe feptem viros ex Helleniftis coll. v. 5.

2. προσκαλεσάμενοι δὲ οἱ δώδεκα τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν] *itaque Apoftoli coetum chriftianorum conuocarunt.* Per πλῆθος τῶν μαθητῶν *Lightfootus* intelligi debere putat, centum et viginti chriftianos illos 1, 15. memoratos, ex eorumque numero, et per eos folos, feptem viros fuiffe electos, cum chriftianorum numerus tunc temporis plura millia effecerit v. 4, 4. 5, 14. *Heumanus* vt ex hac difficultate fe expediret, monuit, non neceffe effe vt ftatuatur, omnes chriftianos conueniffe, fed verbis πλῆθος τῶν μαθητῶν, omnino magnum numerum indicari. Equidem cum *Moshemio* v. l. l. p. 119. arbitror, in feptem familias diftributum fuiffe populum chriftianorum Hierofolymitanum, quibus totidem fuerint conuentuum facrorum loci, hinc etiam feptem electos effe viros, qui aduenarum pauperum curam haberent, ita, vt quaeque familia vnum eligeret, et fingulis familiis vnus ex feptem illis viris praeponeretur. Lucas quidem hanc rem omnem non explicate enarrat, fed, vt *Moshemius* l. l p. 120. recte monuit, praecipua tantum capita primae hiftoriae chriftianae fcriptor tangit, et ampliffimam lectoribus fuis facultatem relinquit, quae parce ac breuiter ab eo tradita funt, meditando et coniiciendo dilatandi. οὐκ ἀρεστόν ἐστιν — τραπέζαις] *non conuenit, nos, neglecto docendi munere, curare rem pecuniariam:* οὐκ ἀρεστόν vertunt, *non placet.* Sed vt iam *Erasmus* annotauit, non narrant Apoftoli, quid fibi placeat, aut non placeat, fed potius hoc negant eiusmodi effe, vt placere debeat. Quare *Beza* et *Cafaubonus* reddi malunt; *non aequum eft.* Recte. Nam ἀρεστὸν dicitur etiam *id, quod conueniens, aequum, decens eft;* et Alexandrini Iudaei hac

voce expresserunt Hebraica vocabula טוב et ישר v. *Bielii* Thes. et *Schleusneri* Lex. h. v. λόγος institutio Ioh. 17, 20. quae erat praecipua pars muneris Apostolorum. διακονεῖν τραπέζαις proprie notat, res ad mensam pertinentes curare. Sed τράπεζα Graecis κατ' ἐξοχὴν dicitur *abacus*, mensa nummularii, in qua nummi expositi sunt, qui cum lucro permutantur vid. not. ad Matth. 21, 12. 25, 27. Luc. 19, 23. hinc per metonymiam τράπεζα notat pecuniam, quae in mensa numerari solet Ioseph. Ant. 12, 2. 3. ἀπὸ τῆς βασιλικῆς τραπέζης κομιζόμενοι τὰ λύτρα *de pecunia regia, pretium redemtionis accipientes* v. *Krebsius* ad h. l. In hac orationis serie τράπεζα significat, pecuniam, in vsum pauperum collectam et iis distribuendam vid. 4, 34 sq. 5, 2. atque τὸ διακονεῖν τραπέζαις idem declarat quod διακονία καθημερινῇ v. 1.

3. 4. ἐπισκέψασθε οὖν, ἀδελφοί, ἄνδρας ἐξ ὑμῶν μαρτυρουμένους ἑπτὰ] *circumspicite ergo de coetu vestro, septem viros probatos.* ἐπισκέπτεσθαι *circumspicere, eo consilio, vt deligas optimum, sich nach etwas umsehen, probe explorare et seligere*, vt adeo sit praegnantis significationis, pro ἐπισκέψασθε καὶ ἐξελέξατε l. ἐπισκεψάμενοι ἐκλέξατε, *circumspiciendo eligite.* Diod. Sic. p. 295. D. οὗτος ἐπισκεψάμενος τὰς ἁπάντων νομοθεσίας, ἐξελέξατο τὰ κράτιστα *hic* (Charondas) *inspectis diligenter et probe consideratis omnium aliorum sanctionibus optima quaeque elegit et excerpsit.* μαρτυρουμένους *laudatos* Act. 10, 22. Hebr. 11, 2. τὴν μαρτυρίαν καλὴν ἔχοντες 1 Tim. 3, 7. De verbi μαρτυρεῖσθαι vi et potestate cf. not. ad Luc. 4, 22. ἑπτὰ *septem.* Numerus septenarius erat solennis apud Iudaeos, sed perquam probabile est, ecclesiam Hierosolymitanam tunc temporis totidem constitisse familiis minoribus vid. not. ad v. 2. πλήρεις πνεύματος ἁγίου καὶ σοφίας] *plenos spiritu diuino et prudentia.* πνεῦμα ἅγιον hoc loco est, ardor, studium religionis christianae iuuandae, vt v. 5. vid. not. ad 2, 4. haec vocis interpretatio orationi reliquae conuenientissima

eft. σοφία *prudentia*, qua iis opus erat ad munus recte adminiftrandum, vt rixas euitarent, fubortas componerent etc. Alii per πνεῦμα ἅγιον omnino, dotes diuinas intelligunt, alii facultatem miracula patrandi ob v. 8,; ex aliorum; fententia fignificatur hac voce, prudentia et peritia in bene gerendis negotiis, et recte adminiftrandis muneribus. Ex. 35, 81. σοφία aliis eft, doctrina, eruditio, l. interior religionis chriftianae cognitio. οὓς καταστήσομεν ἐπὶ τῆς χρείας ταύτης] *quos huic muneri praeficiamus*. χρεία *munus*, *officium*, *negotium* Diod. Sic. p. 90. C. τὰς πολεμικὰς χρείας μεταχειρίζεσθαι *negotia bellica curare*. Id. 659. D. οὐχ ἑκουσίως αὐτὸν ὑπακηκοέναι πρὸς ταύτην τὴν χρείαν, ἀλλ' ὑπὸ τῶν βασιλέων συνηναγκάσθαι προσδέξασθαι τὴν τοιαύτην λειτουργίαν *haud fponte fe munus hoc fubiiffe, verum a regibus, vt id fufciperet, fuiffe coactum*, vbi χρεία id. qd. λειτουργία. 1 Macc. 10, 37. κατασταθήσεται ἐπὶ χρειῶν τῆς βασιλέως *praeficietur negotiis regis* cf. *Bielius* Thef. h. v. *Elfnerus*, *Kypkius* et *Wetftenius* ad h. l. Caeterum hoc διακονίας munus ad chriftianos transiit ex Iudaica Synagoga, in qua tres erant eleemofynarii, quibus cura pauperum demandata erat, qui vocabantur פרנסים vel paftores. Maimon. in Sanhedr. c. 1. *duo exactores eleemofynae*, *quibus etiam addebatur tertius ad eius distributionem* v. *Lightfootus* Horr. Hebrr. et Talmm. ad Matth. 4, 23. p. 249. *Vitringa* de fynag. vet. p. 629. 920. et *Wetftenius* ad h. l. 4. *Nos autem precibus atque docendi muneri affiduam operam dabimus*. προσκαρτερεῖν vid. ad 1, 14. προσευχὴ h. l. latiori fenfu accipiendum, ita vt rerum diuinarum meditationem v. Luc. 6, 12. vel omnino cultum diuinum, declaret vt 1 Cor. 7, 5.

5. πλήρη πίστεως καὶ πνεύματος ἁγίου] *virum magnae fidei*, *et religionis iuuandae ardore confpicuum*. πίστις *fides*, *Treue*, *Redlichkeit*, *Gewiffenhaftigkeit* vt Tit. 2, 10. 1 Tim. 4, 12. Νικόλαον προσήλυτον Ἀντιοχέα] *Nicolaum profe-*

lytum Antiochenum. Ab hoc Nicolao sectam Nicolaitarum Apoc. 2, 6. 11. nomen traxisse, *Grotius*, *Lightfootus*, alii, opinati sunt. At enimuero nomen *Nicolaitarum* Apoc. l. l. non est nomen sectae, sed fictitium et symbolicum, vt *Balaamitarum*, Apoc. 2, 14. quo nomine notantur ii, qui Balaamo in eo sunt similes, quod alios fraudibus circumueniunt. Sed qui Apoc. 2, 14. dicuntur, *κρατοῦντες τὴν διδαχὴν* Βαλαὰμ, iidem v. 15. appellantur *οἱ κρατοῦντες τὴν διδαχὴν* Νικολαΐτῶν, vt adeo ex Iohannis Graecis nominibus Hebraica iungendi consuetudine, nomen Hebraicum *βαλαὰμ* respondeat Graeco Νικόλαος. Sunt autem haec vocabula composita ex *νικᾷν*, בלע, بلع, *vincere*, et λαὸς, עם *populus*, atque adeo Nicolaitarum nomine insigniuntur doctores falsi, qui populum fraudibus et erroribus suis decipiunt vid. *Heumanus* in Actis Eruditor. a. 1712. p. 179. eiusd. Poecile T. 2. p. 391. *Ianus* in dissert. de Nicolaitis ex haereticorum catalogo expungendis Viteb. 1723. quae recusa extat in Thesauri disputt. Ikeniani T. 2. p. 1016 ss. *Eichhornius* Commentar. in Apocal. l. l. et *Münscherus*, *einige Vermuthungen über die Nikolaiten* in *Gableri Journal für theol. Literatur B.* 5. p. 17 ff. Nicolaus quoniam vocatur proselytus Antiochenus, inde colligebat *Salmasius*, reliquos viros h. l. memoratos fuisse quoque proselytos, sed Hierosolymitanos, cum nondum tunc temporis ad ecclesiam christianam admissi fuerint gentiles, sed ea constiterit ex Iudaeis veris et Hellenistis h. e. proselytis. Verum vt iam supra ad v. 1. obseruauimus, Ἑλληνισταὶ sunt Iudaei et proselyti, extra Palaestinam nati, Graece loquentes, nec apparet, cur exinde, quod Nicolaus dicatur proselytus, colligi possit, reliquos quoque fuisse proselytos, distinguitur potius ab iis hoc nomine Nicolaus, vnde apparet, reliquos fuisse Iudaeos natos. Caeterum cum nomina omnia virorum h. l. memoratorum Graeca sint, et rixa inde orta fuerit, quod viduae Hellenistarum negligerentur: in promtu est, verissimam esse sententiam *Moshemii*

(l. l. p. 118 sq.) *Michaelis*, *Mori*, *Heinrichsii*, aliorumque, qui statuunt, hos viros omnes fuisse Hellenistas, nec constitutos tutores omnium pauperum christianorum Hierosolymitarum, sed tantummodo viduis et pauperibus Hellenistarum praefectos fuisse. vid. et not. ad v. 1. 2. „Quis enim, scribit *Moshemius*, facile sibi persuadeat, Iudaeos Hebraici generis seu indigenas, passuros fuisse, vt viduis et pauperibus suis aduenae Iudaei praeficerentur? Eadem, quae aduenis illata erat iniuria, cum penes indigenas haec praefectura esset, indigenis inferri potuisset, procuratione illa ad exteros Iudaeos delata. Atque incertissimum idcirco remedium Apostoli malo, quod tollere volebant, opposuissent. Indigenae praeterea Iudaei eos, qui adhuc rem pauperum administrauerant, rei male gestae haud accusabant, et idcirco nec aequum erat, nec necessarium, vt a munere remouerentur. Certum igitur est, septem illos viros, non omnibus, sed Hellenistarum tantum pauperibus et viduis tutores datos fuisse, caeteros in tutela eorum mansisse, qui ante septem virorum creationem, rem vniversam pauperum Hierosolymis administrauerant. Huic de septem viris sententiae obducet forte aliquis Lucam, qui totam ecclesiam Hierosolymitanam conuocatam fuisse ab Apostolis, totamque ecclesiam septem illos pauperum patronos elegisse scribit. Ex quo effici posse videtur, munus horum virorum non ad partem populi, sed ad vniuersum populum pertinuisse. Hellenistis enim solis si seruire debuissent, hos etiam solos ministros suos eligere oportuisset. Verum thesaurus ecclesiae, vnde pauperum alimenta sumebantur, Hebraeorum non minus, quam Hellenistarum munera complectebatur, et periculosa illis temporibus timenda fuisset christianorum diuisio, si suas sibi res habere Hellenistae iussi fuissent, nec Hebraei in societatem publicorum ministrorum creandorum allecti essent.“ Sine omni autem idonea ratione *Bengelius*, alii, opinantur, non omnes hos diaconos fuisse Hellenistas, sed fuisse

inter eos etiam Hebraeos, Hebraicis nominibus infignitos, quae Lucas in Graeca nomina mutarit.

6. 7. *Hos coram Apoftolis conftituerunt (approbandos) qui precibus ad Deum miffis, iis manus impofuerunt.* καὶ προσευξάμενοι referendum eft ad Apoftolos, adeoque καὶ vim obtinet pronominis relatiui, vt Marc. 2, 15. vbi v. not. add. Ioh. 15, 6. 7, 4. ἐπέθηκαν αὐτοῖς τὰς χεῖρας] apud Hebraeos, qui alteri aliquo in genere bona appreca-batur, ipfius capiti manus imponebat. vt demonftraret δεικτικῶς cui bona apprecarentur v. Gen. 18, 14. Matth. 9, 18. Marc. 16, 18. erat vero etiam apud Hebraeos im-pofitio manuum ritus inaugurationis ad nouum munus v. Num. 27, 18. 2 Sam. 13, 19. quo ritu tamquam fymbolo collatio muneris defignabatur v. 1 Tim. 5, 22. καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ — σφόδρα] *fic incrementa cepit doctrina diuina, et numerus difcipulorum Hierofolymis infigniter creuit.* καὶ *ita-que, fic*, hac inftitutione laudabili, factum eft, vt Apoftoli porro recte vacare poffent doctrinae, vt ceffarent querelae, et plures ad Chrifti figna transirent. πολύς τε ὄχλος τῶν ἱερέων ὑπήκουον τῇ πίστει] *plures etiam facerdotum doctrinam fufceperunt.* πίστις h. l. vt faepius, eft doctrina chriftiana, atque adeo ὑπακούειν τῇ πίστει idem valet quod πιστεύειν *ad-mittere doctrinam*, vt Rom. 10, 16. Pro ἱερέων codd. non-nulli habent Ἰουδαίων, ita et Syrus interpres legit, quam lectionem non prorfus improbat *Semlerus* in Praeparat. Hermeneut. P. 4. p. 227. fufpicatur tamen ἱερέων ex Ἱε-ρουσαλὴμ (vocabulo ὄχλος a grammatico adiectum), per compendium fcribendi ortum effe. *Cafaubonus*, probante *Beza* et *Valckenario* in Sched. Annot. Crit. in N. T. p. 375. legendum coniicit: πολύς τε ὄχλος καὶ τῶν ἱερέων fcl. τινὲς coll. Act. 21, 16. Nempe mirum vifum eft his interpre-tibus, tot facerdotes Chrifto nomen dediffe. Sed locus fa-nus eft. Non enim incredibile eft, vt probe notarunt *Lud. de Dieu* et *Klofius* in Examine Emendatt. *Valckenarii* in N. T. p. 48. magnum facerdotum numerum religionem

chriſtianam admiſiſſe, cum Eſra 2, 36—39. quater mille, ducentos et octoginta nouem ex captiuitate reduces recenſeat, qui numerus multum haud dubie procedente tempore auctus ſit. Praeterea vt bene monuit *Heinſius*, cuius ſententiam calculo ſuo comprobarunt *Elsnerus* ad Marc. 12, 37. *Wolfius* ad h. l. *Oederus* Obſſ. Sacr. c. 27. §. 8. *Heumanus*, alii, ὄχλος, vt Lat. *turba*, nonnunquam deſignat eos, qui in turba ſunt, vt adeo πολὺς ὄχλος ſit idem quod πολλοὶ ἐκ τοῦ ὄχλου, atque ἱερεῖς ἐκ τοῦ ὄχλου dicantur omnes ſacerdotes praeter viginti et quatuor claſſium principes h. e. ſacerdotes ex plebe, cum et Graecis, qui minorum gentium, non tantum ὁ ὄχλος ſed et οἱ πολλοὶ dicantur. add. Marc. 12, 37. 38.

8. *Stephanus autem fide et vi diuina pollens, multa miracula in populo edebat.* Sed pro πίστεως legunt χάριτος ABC. 15. alii ap. *Wetſten.* *Griesb.* et *Birch.* 2 ap. *Matth.* verſſ. Syr. Ar. Copt. Armen. Vulg. probarunt hanc lectionem *Grotius*, *Millius* Prolegg. §. 819. *Wetſtenius*, *Bengelius*, *Morus*, *Roſenmüllerus*, eamque in textum recepit *Griesbachius*. Recte. Nempe librarii χάριτος mutarunt in πίστεως, quoniam v. 5. legitur πλήρη πίστεως, et quia putabant πίστεως melius conuenire addito δυνάμεως. Vocabulo χάρις *Heinrichſius* innui putat gratiam, quam apud permultos inierat Stephanus, laudat 2, 47. ſed ibi additum legitur χάρις πρὸς ὅλον τὸν λαόν. *Morus*, *Roſenmüllerus*, et *Scholtenius* de diuerſis ſigniff. vocis χάρις in N. T. p. 144. χάρις idem eſſe putant quod χάρισμα *donum*, *beneficium*, atque illuſtrari addito δύναμις, ornatus beneficio Dei, nempe facultate miracula patrandi. Durius. Eſt potius χάρις *fauor diuinus*, quo ſignificatu hoc nomen etiam alias ſimpliciter poſitum legitur, vt Act. 18, 27. Rom. 5, 21. 6, 1. al. haec ſignificatio vocabulo χάρις h. l. apprime conuenit, cum additum legatur nomen δύναμις, ornatus erat fauore diuino, adeoque inſtructus vi diuina.

Sed *δύναμις*, cum fequatur *ἐποίει τέρατα κ. τ. λ.* referri debet ad infignia facta, atque adeo explicandum eft de facultate miracula patrandi, quo eodem fenfu *δύναμις* extat Matth. 14, 2. Marc. 6, 14.

9. *ἀνέστησαν δέ τινες — συζητοῦντες τῷ Στεφάνῳ*] *tum nonnulli exorti funt e fynagoga, quae dicitur Libertinorum, Cyrenaeorum, Alexandrinorum, Cilicum et Afianorum, qui cum Stephano disputarent.* Ex variis fynagogis Iudaeorum extra Palaeftinam natorum aliquot ira et inuidia incenfi, ob religionem auitam a Stephano, et ipfo Hellenifta, qui magna inter ciues nominis fama floreret v. 5. 8. 10. relictam, colloquium cum eo inierunt, eumque omni quaeftionum fubtilitate, omnibusque disputandi artificiis vrgere inftituerunt, fed ab eo victi et ad filentium redacti, eo vehementiori ira exarfi, nonnullos adornarunt, qui eum verba contumeliofe contra Deum et Mofen locutum effe criminarentur. Quibus criminationibus effectum eft, vt Stephanus in fynedrium raperetur. *συναγωγὴ* indicat locum publicum, aedificium publicum, in quo Iudaei conuenire folebant, vt iis explicarentur libri facri, et precibus vacarent. v. *Vitringa* de fynagoga vetere. In quauis vrbe maiori plures erant fynagogae, et Hierofolymis CC CLXXX fynagogas fuiffe a Rabbinis traditur v. *Lightfootus* ad h. l. *Vitringa* l. c. p. 28. 256. *Deylingius* Obff. Sacr. P. 2. p. 334. *Heumanus* et *Klofius* l. l. vnam eandemque fynagogam fuiffe ftatuunt Libertinis, Cyrenaeis, et reliquis h. l. nominatis, cum non legatur *ἐκ τῶν συναγωγῶν*, fed *ἐκ τῆς συναγωγῆς*. Quae tamen ratio vel eo poteft vanitatis conuinci, quod plane improbabile eft, tot Iudaeorum millia, qui ex regionibus h. l. memoratis quotannis ad fefta concelebranda Hierofolymam conuenirent, vna eademque fynagoga vfos fuiffe. Praeterea tralatitium eft faepius ex antegreffis verbum aut nomen effe repetendum v. *Glaffius* Phil. S. p. 632 fs. Magnopere autem dissentiunt interpretes in explicanda voce *τῆς λεγομένης*

Λιβερτίνων. Cum voc. *Λιβερτίνων* non gentem, nec patriam, fed ftatum atque conditionem exprimat, et *Λιβερτῖνοι* in mediis populis occurrant; atque Iofephus Ant. 12, 1. c. Apion. 2, 4. tradiderit, multos Iudaeos a Ptolomaeo l. e patria abductos, et in Libyae vrbibus collocatos effe: *Beza* in annott. ed. 1. 2 *Clericus*, *Iac. Gothofredus* ad Codic. Theodof. T. 3. p. 221. *Valckenarius* in Annotatt. critt. ad loca quaedam Nou. Foed. p. 376. et in Scholis ad h. l. praeeunte Oecumenio, legendum effe coniecerunt, *Λιβυςίνων*, vt intelligantur ex Libya orti. Stephanus v. Κῦτα, Λυκόφρων· ὅς εἰς Κυταῖαν τὴν Λιβυςινὴν μόλων. οἱ Λυβιςινοὶ γὰρ ἔθνος παρκκείμενον Κόλχοις. Λίβυς, κύριον, ἀφ' οὗ Λιβύη. τὸ ἐθνικὸν καὶ Λιβυςικὸν καὶ Λιβυςινὸς καὶ Λιβυςινή. Sed codd. omnes et verfiones antiquae in vulgata lectione confentiunt. Hinc alii per *Libertinos* intellexerunt *Iudaeos*, *incolas et ciues Liberti* Africae propriae, fiue Carthaginienfis, quae et Proconfularis dicebatur, fiue oppidi, fiue regionis. Sed oppidum, vel regionem, huius nominis extitiffe, probari nequit. vid. et *Heumanus* ad h. l. Alias huius generis coniecturas attulit *Wolfius* in Curis ad h. l. Ex plerorumque interpretum fententia cum maxime probabili, quam praeiuit Chryfoftomus (οἱ Ῥωμαίων ἀπελεύθεροι οὕτω καλῦνται) *Λιβερτῖνοι* erant Iudaei, quos Romani bello captos, in fuam vrbem adduxerant, et libertate donarant, quorum fumtu Hierofolymis haec fynagoga ftructa erat, quae proprie dici debuiffet συναγωγὴ Ῥωμαίων. Eft ergo *Λιβερτῖνος* vocabulum origine Latinum (qualia plura ciuitate donarunt Iudaei, vt, *cenfus*, *centurio*,) et notat eum, qui vel parente libertino ortus, vel feruus factus aut natus, libertate donatus eft. Haec fententia adiuuatur eo quod haec fynagoga non in mediis populis occurrit, fed primo loco ponitur, et quod additum legitur τῆς λεγομένης, vnde fatis apparet *Λιβερτίνων* non effe nomen regionis. Conftat praeterea etiam multos *Libertinos* Iudaicae religionis Romae fuiffe. Tacitus Annal. 2, 85. (de Tiberii

temporibus): *Actum et de ſacris Aegyptiis Iudaicisque pellendis, factumque patrum conſultum, vt quatuor millia libertini generis, ea ſuperſtitione infecta, queis idonea aetas, in inſulam Sardiniam veherentur coercendis illis latrociniis, et ſi ob grauitatem coeli interiiſſent, vile damnum, caeteri Italia cederent, niſi certam ante diem profanos ritus exuiſſent.* add. Sueton. V. Tib. c. 36. Philo Legat. ad Cai. p. 1014. C. πῶς οὖν ἀπεδέχετο τὴν πέραν τῦ Τιβέρεως ποταμῦ μεγάλην τῆς Ῥώμης ἀποτομὴν, ἣν οὐκ ἠγνόει κατεχομένην καὶ οἰκυμένην πρὸς Ἰυδαίων. Ῥωμαῖοι δὲ ἦσαν οἱ πλείυς ἀπελευθερωθέντες. Αἰχμάλωτοι γὰρ ἀχθέντες εἰς Ἰταλίαν, ὑπὸ τῶν κτησαμένων ἠλευθερώθησαν ὐδὲν τῶν πατρίων παραχαράξαι βιασθέντες *quomodo enim Auguſtus paſſus fuiſſet trans Tiberim bonam vrbis partem habitari et teneri a Iudaeis, quod non ignorabat; quorum plerique erant libertini: quippe qui belli iure in poteſtatem redacti, ab heris ſuis manumiſſi fuerant, nec quicquam patriorum rituum mutare coacti.* Κυρηναίων] intelliguntur *Iudaei Cyrenaicae gentis* v. not. ad 2, 10. Matth. 27, 32. Iudaei, vt *Krebſius* ad h. l. obſeruauit, in omnibus Cyrenaicae vrbibus habitabant, et eodem quo inquilini, iure ciuitatis vtebantur. Laudauit hanc in rem locos Ioſeph. Ant. 14, 7. 2. 16, 6. 1. Ἀλεξανδρέων] *Iudaei Alexandria oriundi* Ioſeph. Ant. 19, 5. 2. τὺς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Ἰυδαίυς, καὶ Ἀλεξανδρεῖς λεγομένυς *Iudaeos, qui Alexandriae ſunt, et Alexandrini appellantur.* Ingens Iudaeorum multitudo ibi ſedes fixerat Philo in Flacc. p. 971. C. ὅτι ὐκ ἀποδέυσι μυριάδων ἑκατὸν τὴν Ἀλεξανδρείαν καὶ τὴν χώραν Ἰυδαῖοι κατοικῦντες, ἀπὸ τῦ πρὸς Λιβύην καταβαθμῦ μέχρι τῶν ὁρίων Αἰθιοπίας *non minus quam decies centena millia Iudaeorum habitant Alexandriam totamque regionem, quanta patet a deſcenſu Libyae vsque ad Aethiopiae fines.* In quinque partes vrbs erat deſcripta, duas earum tenebant Iudaei, ita tamen, vt et in reliquis ſparſim ſua ſibi domicilia haberent v. Philo ibid. p. 973. A. ius ciuitatis iis datum erat v. Ioſeph. Ant. 12, 1. 1. 19, 5. 2. et habebant ſuum praefectum, qui dicebatur ἐθνάρ-

χηῷ, vt Ioseph. refert Ant. 14, 7. 2. v. *Krebsius* ad h. l. τῶν ἀπὸ Κιλικίας] *Cilicia oriundi.* ἀπὸ vid. ad Matth. 15, 1. Ciliciae metropolis, Tarsus, Pauli patria erat. Ἀσία vid. ad 2, 9. συζητεῖν *disputare* cf. not. ad Marc. 8, 11.

10. καὶ οὐκ ἴσχυον ἀντιστῆναι κ. τ. λ.] *non poterant resistere sapientiae eius et Spiritui quo loquebatur*; σοφία sapientia, eum de disputatione sermo sit, notat, eruditionem Iudaicam, literarum sacrarum, legis et historiae populi Iudaici cognitionem interiorem, quam vocabuli significationem oratio a Stephano (c. 7.) habita confirmat. πνεῦμα vis diuina, quae in eo efficacem se praebebat, qua adiutus loquebatur v. Matth. 10, 20. Marc. 13, 11. non poterant resistere argumentorum, quae proferebat, ponderi, orationis vi et potentiae. Aliis πνεῦμα est, animi fortitudo. ἀντιστῆναι *se opponere, resistere alicui, ita, vt superior discedas.* Proprie ἀντιστῆναι dicuntur pugiles, qui contra aduersarium inuicti stant, eius ictus fortiter excipiunt, neque se a gradu suo deiici patiuntur v. *Krebsius* ad Gal. 2, 11. et nos ad Luc. 21, 15.

11. τότε ὑπέβαλον ἄνδρας — καὶ τὸν Θεὸν] *tum certos quosdam homines subornarunt, qui dicerent, se audiuisse illum contra Mosen et Deum impie loquentem.* ὑποβάλλειν alias quoque legitur de *monitis, consiliis, verbis, quae quis alteri subiicit.* Xen. Cyr. 3, 3. 55. καὶ ὑποβάλλειν δυνήσεσθε, ἥν τι ἐπιλανθάνωνται. Herodi. 7, 10. 9. ὑποβαλόντων τινῶν Γορδιανῷ φίλων καὶ οἰκείων *monentibus quibusdam Gordiani amicis et necessariis* vbi v. *Irmischius.* add. ib. 8, 4. 9. cf. et *Reimarus* ad Dio. Cass. 61. extr. Philo Leg. ad Cai. p. 1029. B. τινὶ τῶν πρὸς ταῖς ἐπιστολαῖς ὑπέβαλε τὰς πρὸς Πετρώνιον ἀποκρίσεις *cuidam ab epistolis dictat responsum ad Petronium.* Nunc *parare, subornare* Ioseph. B. I. 5, 10. 4. τὸ δὲ ἑτοιμότατον ἦν, μηνυτής τις ὑπόβλητος, ὡς αὐτομολεῖν

διεγνωκότων. cf. *Elsnerus* et *Loesnerus* ad h. l. ῥήματα βλάσφημα *impie, contumeliose dicta*, nempe quae v. 14. memorantur. Afferebant crimen capitale, nempe βλασφημίαν, contemtionem templi et religionis v. *Deylingius* Obff. Sacr. 2, 43, 3. Nam qui templum et legem Mosaicam contemnebat, eum Numen ipsum contumelia afficere dicebant, cum lex a Deo data, et templum singulari Numinis praesentia exornatum esset.

12 — 14. συνεκίνησάν τε τὸν λαὸν *commouerunt populum*. Phaedrus 1, 2. 2. *ciuitatem miscere*. Alias Lucas vsus est formulis συγχέειν τὸν ὄχλον et ὀχλοποιεῖν Act. 21, 27. 17, 5. τὰς πρεσβυτέρας καὶ τὰς γραμματεῖς, synedros 4, 5. ἐπιστάντες — συνέδριον] *inopinato impetu in eum facto, abreptum duxerunt in synedrium*. ἐπιστάντες vid. ad 4, 1. ἁρπάζειν vid. not. ad Ioh. 6, 15. ἤγαγον εἰς τὸ συνέδριον *duxerunt in synedrium*: ἄγειν verbum solenne de iis qui ad iudices, vel in carcerem, vel ad supplicium ducuntur vt Matth. 10, 18. vbi v. *Wetstenius* Xen. Cyr. 6, 3. 4. Aristoph. Auu. v. 1078. ἔστησάν τε μάρτυρας ψευδεῖς] *falsos testes adduxerunt*. Quaeritur, quonam sensu testes illi dicantur ψευδεῖς; *Grotius, Michaelis, Rosenmüllerus*, opinantur, eos propterea testes falsos dici, quod vera falsis miscuerint, voluisse eos credi, ea quae dixerat Stephanus, ab eo dicta esse cum abominatione templi et legis, eum simul verba contumeliosa protulisse, *Heumanus, Morus, Heinrichsius*, eos falsos testes nominari statuunt, quod a Stephano dicta malo consilio protulissent, non ad veritatem comprobandam, sed vt eum βλασφημίας accusarent, et vt ipse capitis damnaretur, quod ergo fuerint testes hoc nomine indigni. Equidem arbitror, homines illos propterea hoc nomine insigniri, quod Stephani verba peruerterint ac deprauarint. Non dixerat Stephanus, Iesum Messiam destructurum esse templum, nam nec Iesus professus erat, se templum destructurum esse v. ad Matth. 26, 61. et ad Matth. 24. init.

Non dixerat Stephanus, Iesum ritus a Mose praescriptos (τὰ ἔθη) abrogaturum esse. Nam Iesus quidem docuerat, veros Dei cultores eum adoraturos esse ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ Ioh. 4, 23. 24. vnde colligi facile poterat, a ritibus externis non pendere Dei fauorem, sed eorum obseruationem a Christi cultoribus plane negligendam, eamque prorsus cessaturam esse, nec ipsi Apostoli initio rei christianae credebant v. Act. 10, 14 ss. 11, 2 ss. 15, 20. 21, 20 ss. Et Iudaei quidem existimabant legatum diuinum, prophetam, adeoque Messiam leges ferre posse cultum Dei externum spectantes, alia permittere, alia interdicere, etc. v. ad Matth. 21, 12. Ioh. 1, 25. Deut. 18, 18. sed Messiam omnes ritus a Mose praescriptos abrogaturum esse, neutiquam credebant Iudaei. Iam si comparamus verba Stephani 7, 48 ss. 51 sq. cum iis quae leguntur Ioh. 4, 23 sq. et Matth. 23, 35 sq. in promtu est, Stephanum in colloquio cum Iudaeis illis qui v. 9. nominantur instituto, de cultu Dei rectiora protulisse, et inter alia dixisse, Deum mente potius et recte factis, quam sacrificiis et ritibus externis esse colendum, Iudaeisque, ni resipiscerent et Iesum Messiam agnoscerent, interitum, et ciuitatis ac templi, de quo tantopere gloriarentur, euersionem imminere. Haec Stephani dicta et monita homines illi ita peruerterunt, vt dicerent, eum declarasse, Iesum esse templum destructurum, et sacrificia, reliquosque ritus, a Mose praeceptos, aboliturum. ὁ ἄνθρωπος οὗτος per contemtum, vt 21, 28. sic etiam οὗτος positum legitur Luc. 15, 30. Xen. Cyr. 1, 3. 10. οὗτος ὁ μιαρώτατος. add. Anab. 3, 1. 10. οὐ παύεται λαλῶν pro λαλεῖν, solent enim participia a Graecis post verba desistendi loco infinitiui poni Aristoph. Plut. 360. παῦσαι φλυαρῶν vbi v. *Spanhemius*. Plato Cratyl. 34. παύσεται φοβούμενος. Eurip. Phoen. 1778. *μὴ λήγοις στεφανοῦσα ne cesses me coronare*. Eph. 1, 16. οὐ παύομαι εὐχαριστῶν ὑπὲρ ὑμῶν. v. *Wetstenius* ad h. l. et *Fischerus Animaduu.* ad Weller. Vol. 3. P. 2. p. 21. βλάσφημα quod in aliis libris deest, a grammaticis e v. 11.

in hunc locum translatum eft, vnde recte illud ex ordine eiecit *Griesbachius.* κατὰ τȣ̃ τόπȣ τȣ̃ ἁγίȣ τȣ́τȣ καὶ τȣ̃ νόμȣ] *non ceſſat impie loqui de hoc ſanctiſſimo loco, et lege.* Fuerunt qui putarent per τὸν τόπον τὸν ἅγιον fignificari *vrbem*, vt Matth. 24, 15. (vbi tamen τόπος ἅγιος eft *ager vrbis Hieroſolymitanae*), cum ea alias ἁγία πόλις dicatur v. Matth. 4, 5. 27, 53. fed vel ipfa legis Mofaicae commemoratio docet, vocabulo τόπος h. l. indicari *templum* cf. loci fimiles Act. 21, 28, 25, 8. add. LXX Efr. 9, 8. Pf. 24, 3. Ief. 60, 13. folebat praeterea fynedrium confidere in templo v. *Wolfius* ad Matth. 27, 5. νόμος, ritus a Mofe praefcripti coll. v. 14. et Matth. 5, 17. 18. Ναζωραῖος v. ad Act. 2, 22. ἀλλάξει *abrogabit* Hebr. 1, 12.

15. ἀτενίζειν vid. ad Luc. 22, 56. εἶδον τὸ πρόσωπον αὐτȣ̃ ὡσεὶ πρόσωπον ἀγγέλȣ] *genii coeleſtis vultui ſimilem, faciem eius videbant.* Locutio prouerbialis; de oris dignitate atque maieftate, qua reges timorem et reuerentiam incutere folent, ea occurrit in verf. Alexandrina Efth. 5, 2. Similiter ad declarandam fapientiam infignem 2 Sam. 14, 17. legitur: καθὼς ἄγγελος τȣ̃ Θεȣ̃, οὕτως ὁ κυριός μȣ ὁ βασιλεύς. add. ib. 19, 27. Gen. 33, 10. εἰδέναι τὸ πρόσωπόν τινος ὡσεὶ πρόσωπον Θεȣ̃. cf. et *Wetſtenius* ad h. l. In hac orationis ferie hac voce declaratur, grauitas cum hilaritate coniuncta. Tumultuantibus aduerfariis, Stephani, hominis nil fibi confcii, os animi tranquillitatem fummam referebat, adeo vt eum intuentibus reuerentiam iniiceret.

CAPVT VII.

Sequitur Apologia Stephani. Sed haec oratio ab eo habita ita comparata eſt, vt non ſtatim appareat, quodnam fuerit dicentis conſilium. Etenim ſe defenſurus contra adverſariorum calumnias, breuiter hiſtoriam gentis Iſraeliticae perecenſet, ea vero expoſita, quid inde pro ſua cauſſa elicere velit, quid inde ad ipſum pertineat, non oſtendit. Nam filum orationis abruptum eſt v. 50. et quae ſequuntur, cum antegreſſis non accurate cohaerent. Non igitur mirandum magnam deprehendi opinionum diuerſitatem in conſtituendo orationis Stephani conſilio. Ac *Grotius* quidem, quocum *Hammondus* et *Roſenmüllerus* fere conſentiunt, opinatur, cum de duabus rebus accuſatus fuerit Stephanus, quod templi excidium et vocationem gentium ad Deum praedixiſſet, vt oſtenderet, nihil in eo eſſe iniqui, omnem hiſtoriam veterem ad ſua tempora percurrentem, inſinuaſſe κατὰ κρύψιν, Dei fauorem nunquam adſtrictum fuiſſe loco vlli, ne tabernaculo quidem aut templo; deinde, Iudaeos, ſi gentis ſuae et ſua facta bene perpenderent, nihil habere, cur ſe alienigenis praeferrent. Verum vt appoſite monuit *Eckermanus* in *theologiſch. Beyträgen B.* 1. *St.* 2. p. 155. Iudaei non criminati erant Stephanum, eum docuiſſe, gentiles ad Meſſiae ſigna a Deo vocatum iri, et, ſi Stephanus docere voluiſſet, Dei fauorem nunquam vlli loco adſtrictum fuiſſe, ſed Deum omnibus, ſine diſcrimine, hominibus beneuolum eſſe, exemplis ad hoc demonſtrandum parum aptis vſus fuiſſet, cum omnes ab eo laudati Iſraelitarum maiores fuerint. Ex ſententia *Krauſii*, v. eiusd. Commentat. in hiſtoriam atque orationem Stephani Protomartyris Act. 6, 7. Goting. 1780. 8.

Stephanus docere voluit, 1) decreto isti christianorum, legem Mosaicam aliquando abrogatum, et templum destructum iri, quod ipse defenderet (sed vid. not. ad 6, 14.), nihil contumeliae in Deum inesse, Deum enim diu ante legem Mosaicam promulgatam, et ante templum exstructum, iam vltimos Israeliticae gentis progenitores beneficiis suis iudicasse dignos. 2) ostendere instituit, se nec Mosen spernere, sed magni facere, maximeque venerari. 3) in Mosis inprimis et Iosephi historia enarranda monere in animo erat, hanc semper inde ab antiquissimis temporibus Israelitarum indolem atque morem fuisse, vt bonos et probos viros inuidia et odio persequerentur, vel morte adeo afficerent, legibusque et institutis diuinis se semper gererent obstinaces et repugnaces. Eadem hac ratione ciuium iniurias atque perfidiam, qua in Iesu Messia vsi sint, tacita accusat reprehensione. *Eckermano* iudice, Stephanus demonstrare voluit 1) religionem Mosaicam eiusque instituta omnino esse originis diuinae. 2) iam saepius monuisse prophetas, cultum Dei externum, et ritus, non esse religionis summam, imo venturum tempus, quo purior et liberalior Dei cultus etiam inter gentiles obtineat. Stephanum autem, obseruat V. D. non nisi priorem orationis partem v. 1—43. absoluere potuisse, in qua veterem historiam ad suae aetatis mores transtulerit. Cum ad alteram orationis partem transire vellet, eumque in finem in memoriam reuocasset auditoribus cultum diuinum in tabernaculo ac templo, et prouocasset ad effatum prophetae, Deum non habitare in templo, atque iam in eo esset, vt populi contumaciam castigaret, a zelotis abreptum et lapidatum esse. *Heinrichsius* de consilio Stephani in recensendis diuinis erga populum sanctum prouidentiae speciminibus, in Exc. 7. p. 388 sq. ita iudicauit: „Proxime fidem mihi accedere videtur, id sibi voluisse Stephanum, vt non leuitate se et mobilitate ingenii, nec religionum auitarum contemtu, sed prudenter et bene reputata re ad Iesu castra transgressum esse, iudicibus probaret: quia vere et omni-

no hic Iesus habendus sit pro eodem Messia, quem dudum exspectauerat Iudaeorum gens. Eiusmodi autem argumentum, illi simile, quod plerique sermones Petri et Pauli in libro nostro exprimunt, vix alia via persequi poterat orator, quam historica enumeratione (rerum priscarum, factorum populi memorabilium) vaticiniorum in Messiam, factorumque, quibus talem se probauerat Iesus. Et haud dubie ad hunc denique finem peruenisset Stephanus, si ad vmbilicum vsque perduci permisisset audientium tumultus. Credo equidem, Stephanum, dummodo ad palmarium hoc orationis caput peruenisset, id quoque agere constituisse, vt ad captandam beniuolentiam crimina nationis in Iesum commissa per litoten mitigando, ἀγνοίᾳ eos Iesum cruci affixisse demonstraret, perinde ac Petrus confessus erat 3, 17. quia et eum pro Messia non habuissent, et exempla maiorum imitanda credidissent, qui aeque contumaces se et obstinatos gessissent erga Mosen; quare excusandos esse posteros, si maiorum exempla essent secuti. Hac ergo de caussa historiae Mosis potissimum immoratur v. 20 — 43. et passim vere eloquentem se gerit, v. 35 — 39. indicans simul, absurdos se exhibere et absonos eos, qui se eius Mosis, quem tanto honore prosequatur ipse aut eius legis aut templi contemtorem accusarent. Et cum posterioris huius criminis, quo ad βλασφημίαν templo ingestam, insimulatus esset, ab hoc crimine potissimum purgare se incipit v. 44. Dixerat forsitan Stephanus quondam similia iis, qualia a Iesu dicta Ioh. 4, 21. leguntur, aut qualia profert Paulus coram Atheniensibus 17, 24. iamque in eo est, vt non quidem dicta haec a se neget, verum vt dici eadem sine vlla βλασφημίᾳ potuisse euincat. Atque et hunc locum cum studio credo et amore tractasset, multaque et conuenientissima ex eloquentiae suae penu deprompsisset, sicuti v. 48. orditur, nisi tam intempestiue esset interpellatus."

Expositis variis iisdemque praecipuis interpretum sententiis de consilio orationis Stephani, meam quoque sen-

tentiam adiicere liceat. Poftularant de βλασφημία Stephanum, quod dixiffet Iefum templum effe deftructurum, atque ordinatos a Mofe ritus aboliturum. Ad has criminationes Stephanus ita refpondit, vt ex hiftoria Ifraelitarum, quam breuiter inde a primordiis populi percurrit, ea felegerit et commemorarit, quae ad cauffam fuam defendendam facerent. Atque hoc dicendi genere vfus eft, vt eo attentiores auditores contineret, et eo fortius feriret eorum animos. Iudaeis enim pergratum erat perque iucundum, data quauis occafione, populi fata repetere, et prouidentiae atque amoris documenta a Deo ipforum maioribus data, recenfere et praedicare v. Pf. 78. 105. 106. 135. 136. Ier. 7. Ez. 20. Iudith. 5, 6—19. Sir. 44. Act. 13, 17 fqq. Hinc etiam immifcet nonnulla ex hiftoria populi depromta, quae non propius ad rem pertinent. Non autem hoc demonftrare volebat Stephanus, legem Mofaicam aliquando abrogatum et templum deftructum iri, vt ftatuunt *Kraufius*, *Nicolai* in *Velthufenii Bremifch. u. Verdifch. theol. Magazin* B. 2. p. 205 fs. *Velthufenius* l. l. B. 1. St. 1. p. 116. et *Papius* ib. St. 2. p. 107. vid. not. ad 6, 14 nec hoc potiffimum docere volebat, Iefum effe pro Meffia habendum, feque prudenter et bene reputata re ad Iefu caftra effe transgreffum, vt *Heinrichfius* autumat, haec enim proprie non pertinebant ad rem de qua disceptabatur; fed hoc inprimis demonftrare volebat, ritus a Mofe praefcriptos Deum quidem auctorem habere, fed Iudaeos fola legum ritualium obferuatione Deo non probari, etiam templum deftrui poffe, et deftructum iri, vt olim fuerit deftructum, fi non ad meliorem frugem redirent, (v. Ier. 7, 12 fqq.); volebat praeterea etiam haud dubie, hac data occafione, oftendere Iefum a fynedris repudiatum Meffiam effe habendum, eiusque doctrinam amplectendam, de Mofe enim verba faciens, attulerat v. 37. locum illum Deut. 18, 15. quem etiam Petrus 3, 22. de Iefu Meffia explicuit. Sed orationem fuam ad finem perducere non poterat. Cum in eo effet, vt, fata po-

puli Israelitici ab ipso enarrata, in rem suam transferret, ad supplicium rapiebatur. Quodsi orationis filum pertexere potuisset, in altera orationis parte, opinor, ostendisset, vanam esse spem et fiduciam, quam Iudaei in circumcisione, reliquisque ritibus et templo ponerent, cum Abrahamus, antequam circumcisus esset, Deo probatus fuerit, et luculenta fauoris ac beniuolentiae Dei documenta acceperit, multi vero ex circumcisis Deo non placuerint, et diu ante templum exstructum Deus in gentem Israeliticam multa et insignia beneficia contulerit, cum ne Dauidi quidem permiserit, vt templum exstrueret, nec exstructionem eius omnino praeceperit, et Salomonis templum destructum fuerit; se ergo non contumeliose in Deum et Mosen locutum esse, cum professus sit, a circumcisione, et templi cultu non pendere Dei fauorem, templum destrui posse, et destructum iri, sicut olim ob populi improbitatem et impietatem destructum fuerit, ni resipiscerent, si porro mores maiorum imitarentur, qui ingrati Mosen repudiassent v. 38 sq. eorumque exemplo Iesum Messiam, a Mose annuntiatum v. 37. reiicerent coll. v. 51 ss.

Dicendum quoque est de huius orationis authentia. Quaeritur nimirum, sitne ea vere a Stephano habita, an a Luca inuenta et excogitata? Reperiuntur sane in veterum historicorum libris orationes clarorum virorum ab ipsis scriptoribus excogitatae, et artis monstrandae caussa conscriptae, hanc tamen orationem non a Stephano vere dictam, sed a Luca inuentam et conscriptam esse, parum probabile est. Lucas enim, vt recte *Krausius* monuit p. 39. add. *Heinrichsius* Exc. p. 385. si eius fuisset auctor, conscripsisset orationem magis elaboratam, melius dispositam, et ornatiorem, sed haec oratio nullo studio est disposita, multa continet, quae non ad rem pertinent, multa omittit, quae ad rem facere existimare possis, quae quidem inde facile explicari possunt, quod subito Stephanus dixit. Notant praeterea etiam interpretes, deprehendi in hac oratione errores historicos v. 2. 4, 14. 16. 23. 30.

qui condouentur quidem fubito et memoriter dicenti, aegrius autem hiftorico meditato et cum ótio fcribenti, inde etiam apparere aiunt, Lucam eam ita libro fuo inferuiffe, vt habita fuerit. Verum enimuero non verifimile eft, Stephanum, hominem Iudaica eruditione clarum v. 6, 10. qui hiftoria gentis fuae vfus fit ad cauffam agendam, errores commififfe, quibus, cum inter fynedros homines docti effent, cauffae fuae male confulturus, et aduerfariis maximam calumniandi occafionem praebiturus fuiffet. Praeterea Lucas, fedulus veri indagator v. Eu. 1, 1 fq. qui etiam, vt perquam probabile eft, hiftoriam Stephani ex ore Pauli audiuerat, fi eius oratio errores contineret, cum eos corrigere nollet, haud dubie ea de re lectores monuiffet. Si vero haec oratio non continet errores, id quod deinceps ad fingulos verfus docendi occafio nobis fuppeditabitur, argumentum ab erroribus depromtum nullius ponderis eft. — Oratio ipfa inter dicendum ab auditore calamo excepta eft. „Siquidem habebatur oratio (vtor verbis *Heinrichfii* Exc. p. 385.) a Stephano, ob eloquentiam prae aliis omnibus confpicuo et infignito, qui cum omnes audientes vi et fapientia eorum, quae perorabat, ita foleret flectere, vt nemo refiftere poffet v. 6, 10. iam, cum de re grauiffima dicendum effet, cauffa defendenda, vita inftanti periculo eripienda, non folum multos tam amicorum quam inimicorum alliciebat audiendae apologiae curiofos, fed et faciliime ex his aliquem inducere potuit, oratoris difertiffimi fermonem, in tanto capitis periculo habitum, feftinante calamo excipere, ni omnem iisdem verbis, at tamen eius initium, ordinem, potiffima argumenta: quae cum poftea ex illius aetatis genio placerent et eloquentiffimi hominis facundiam teftarentur, elaborari ab eodem domi ita potuerant, vt, quae inter dicendum non quidem literis mandari, fed memoria tamen teneri poterant, infererentur, oratioque effingeretur ad eam, quam Stephanus ipfe habuerat, quoad fimilitudinem proxime accedens." Quidni

vero potuerit omnis oratio Stephani ab auditore literis mandari, cum hodienum, quo exemplo ipse *Heinrichsius* rem illustrat, reperiantur, qui clarioris oratoris sacri sermonem integrum in templis calamo excipiant. Sed hanc sententiam, auditorem potiora orationis Stephani capita et argumenta literis consignasse, et domi orationem elaborasse, *Heinrichsius*, *Krausius*, alii, propterea tuentur, quod sic eo facilius explicari possit, qui factum sit, vt nonnulla narrationi Veteris Testamenti contraria in hanc orationem irrepserint. Caeterum quinam fuerit ille, qui orationem calamo excepit, definiri nequit, sed credibile est, fuisse aliquem e Stephani amicis, linguae Graecae gnarum, Stephanus enim, Hellenista, Graeca lingua vsus est vid. v. 6. 14. 40. 43. 49. quam magna saltem concionis pars intelligebat v. not. in Prolegg. Comment. in Eu. Ioh. praemissis p. 34 sq.

1. 2. Stephanus interrogatus a summo pontifice, num ita res se haberet? (ἔχει scl. ἑαυτὰ v. *Michaelis* ad *L. Bosium* de Ellips. sub v. χρῆμα p. 538. ed. *Schaefer.*) vt nempe testes illi dixissent: *fratres et patres audite me, inquit. Deus, summa veneratione dignissimus, apparuit Abrahamo parenti nostro, cum in Mesopotamia versaretur, antequam Carris habitaret.* ἄνδρες ἀδελφοὶ vid. ad 1, 11. populum circumstantem his verbis alloquebatur, vt voce πατέρες assessores synedrii. Sic Romani quoque senatores, *patres* vocabant. ὁ Θεὸς τῆς δόξης] vertunt: *Deus splendore et maiestate insignis*, alii: *Deus benignissimus et potentissimus* l. *optimus maximus* Ps. 19, 1. Ioh. 11, 40. Rom. 9, 23. Mallem interpretari, Deus gloria et honore, veneratione dignissimus v. Ps. 24, 8. 29, 1. 96, 7. 8. Apoc. 4, 11. cum Stephanus in eo sit, vt a se depellat criminationem Iudaeorum, se contumeliose in Deum esse locutum. Χαῤῥὰν Hebr. חָרָן apud τοὺς ο' Χαῤῥὰ, vrbs Mesopotamiae, a scriptoribus exteris Κάῤῥαι, *Carrae*, dicta Herodi. 4, 13. 7. διατρίβοντα ἐν Κάῤῥαις τῆς Μεσοποταμίας, ad Eu-

phrasen sita, clade Crassi nobilitata v. Lucan. Pharsal. 1, 105 ss. Plutarch. V. Crassi p. 184 sq. ed. *Ald.* Stephan. Byzant. v. Κάῤῥαι. Hieronymus de locis Hebraicis T. 2. Opp. p. 427. ed. *Martian. Cellarius* Geogr. Plen. L. 3. c. 15. p. 617 ss. ὤφϑη] nempe Vre Chaldaeorum v. Gen. 11, 31. cuius vrbis mentionem quoque fecit Ammian. Marcellin. 25, 8. *Et via sex dierum emensa, cum ne gramina quidem inuenirentur, solatia necessitatis extremae: dux Mesopotamiae Cassianus, et tribunus Mauricius pridem ad hoc missus,* ad Vr nomine Persicum venere castellum, *cibos ferentes ex his, quos relictus cum Procopio et Sebastiano exercitus parcius victitans conseruarat.* Hanc Vrem Abrahami fuisse patriam, vel propterea probabile est, quia ab Vre Ammiani, quae erat inter Nesibim et Tigrim, in Palaestinam recta via euntibus, transeundum erat Carras siue Charrane, vbi Terachus consedit. Accedit, quod Abrahamus, et qui eum sequebantur, Nomades fuerunt; nulla autem terra Nomadum vitae aptior erat solitudinibus borealis Mesopotamiae, in qua Ammiani *Vr* sita erat: cuius quidem solum admodum siccum et sterile est, vt ager non coli possit, sed tantum pecora ibi pascantur v. *Rosenmüllerus* in Scholiis ad Gen. l. l. Sed quae h. l. leguntur, repugnare videntur locis Gen. 11, 31. 12, 1. Etenim *1*) *Vr* Gen. l. c. nominatur vrbs Chaldaeorum, אוּר כַּשְׂדִּים, et ex terra Chaldaeorum Abrahamus exiisse dicitur coll. infra v. 4. ergo non exiit ex Mesopotamia, vt h. l. legitur, sed e terra Chaldaeorum migrauit in Mesopotamiam, nam Carrae erat vrbs Mesopotamiae. Scilicet *Vr* sita erat in Mesopotamia boreali, ibi olim habitabant Chaldaei, hinc illa pars Mesopotamiae dicebatur etiam terra Chaldaeorum v. Xen. Anab. 4, 3. 4. *Bochartus* Phaleg. 1. c. 21. *Schlözerus von den Chaldaeern,* in *Eichhornii Repertorium für bibl. u. morgenländ. Literatur* B. 8. p. 136. 150. *Hezelius* in *Bibl. Reallexicon* s. v. *Chaldaea* et *Vr.* Stephanus igitur v. 4. accuratius definiit, e qua Mesopotamiae parte Abrahamus egressus sit, ex ea nimirum, quae Chaldaea nomi-

habatur. 2) Stephanus dicit, Abrahamum Deo monente et iubente reliquiſſe Chaldaeorum terram. Sed vt Gen. 11, 31. et 12, 1. legitur, Abrahamus impellente Teracho patre inde exiit, et Carris demum oraculum diuinum accepit. Veriſſima hanc difficultatem de medio tollendi ratio, plurimorumque interpretum aſſenſu comprobata, haud dubie haec eſt: ſecutus eſt Stephanus traditionem Iudaeorum, Deum Abrahamo bis apparuiſſe, primum in Chaldaea habitanti, deinde Carris degenti, eumque ſedes ſuas relinquere iuſſiſſe. Philo de Abrahamo T. 2. p. 11, 16. ed. *Mang.* ἅμα τῷ κελευσθῆναι μετανίςατο — τὸ μὲν πρῶτον ἀπὸ τῆς Χαλδαίων γῆς εὐδαίμονος χώρας — εἰς τὴν Χαῤῥαίων γῆν. ἔπειτα οὐ μακρὰν ὕςερον, καὶ ἀπὸ ταύτης εἰς ἕτερον τόπον. p. 12, 8. ὅπως δ᾽ οὖν βεβαιώσῃ τὴν Φανεῖσαν ὄψιν ἐν διανοίᾳ παγιώτερον, Φησὶν αὐτῷ ὁ ἱερὸς λόγος — μετανάςηθι — διὰ τȣτο τὴν πρώτην ἀποικίαν ἀπὸ τῆς Χαλδαίων γῆς εἰς τὴν Χαῤῥαίων λέγεται ποιεῖσθαι. Ioſeph. Ant. 1, 7. 1. Ἄβραμος καταλείπει τὴν Χαλδαίαν, ἑβδομήκοντα καὶ πέντε ἔτη γεγονὼς, τȣ̃ Θεȣ̃ κελεύσαντος. add. Iudith. 5, 7. Nitebatur haec traditio, vt videtur, loco Gen. 15, 7. vbi Deus ita loquens inducitur: *ego ſum Ioua, qui te Vre Chaldaeorum migrare iuſſi.* add. Neh. 9, 7. *tu Ioua, qui Abrahamum Vre Chaldaeorum eduxiſti.* Haec verba, quae coll. Gen. 11, 31. hunc in modum explicanda ſunt: Deo moderante Abrahamus ex vrbe Vre Chaldaeorum egreſſus eſt, Iudaeorum magiſtri proprie capiebant, atque adeo de duplici vocatione diuina cogitabant, et ſtatuebant illo tempore, quo Terachus conſilium cepiſſet ſedes ſuas relinquendi, Abrahamum quoque diuinitus admonitum eſſe, vt ex Chaldaeorum terra migraret, eoque lubentius patrem ſecutum eſſe v. *Hezelius* ad Gen. l. l. Alii ſtatuunt, Stephanum, vel eum, qui hanc orationem elaborauerit, memoria lapſum eſſe, et narrationes diuerſas quae Gen. l. l. leguntur, confudiſſe. Sed v. Argum. cap. Alii Gen. 12, 1. verbum ויאמר per plusquamperfectum ex-

primendum putant, *dixerat autem*, et priorem v. 4. partem referunt ad migrationem Abrahami e Chaldaea, posteriorem vero eiusdem versiculi partem, finita parenthesi v. 1 — 4. ad profectionem Abrahami a Carris, post mortem Terachi. Quam tamen explicandi rationem admodum contortam et mere arbitrariam esse, vel me non monente, cordatissimus quisque intelliget.

3. 4. ἔξελθε κ. τ. λ. sunt eadem fere verba quae leguntur in vers. Alex. Gen. 12, 1. δεῦρο particula cohortandi, id. qd. ἄγε v. ad Matth. 4, 19. plena formula δεῦρο ἐλθὲ legitur ap. Aristoph. Thesmoph. 324. sed solent verba veniendi, eundi etc. etiam a Graecis optimae notae scriptoribus saepius reticeri v. Obss. Miscell. Vol. 4. T. 2. p. 282. *Dorvillius* ad Chariton. p. 706. κἀκεῖθεν μετὰ τὸ ἀποθανεῖν τὸν πατέρα κ. τ. λ.] *inde, mortuo parente, Deus eum transtulit in hanc terram, quam vos nunc incolitis.* Verum enimuero e locis Gen. 11, 26. 32. 12, 4. patet, Terachum, Abrahami patrem, cum hic in Cananaeorum terram migrasset, LX adhuc annos vixisse. Nempe Abrahamus Teracho natus fuit annum aetatis LXX agenti v. Gen. 11, 26. Abrahamus anno aetatis LXXV Cananaeorum regionem petiit coll. Gen. 12, 4. quibus si addideris annos LXX, migrauit Abrahamus anno aetatis Terachi CXLV, et cum Terachus vixerit annos CCV. vid. Gen. 11, 32. supersunt LX anni, quos Terachus post Abrahami discessum vixit. Varias vias ingressi sunt interpretes, vt ex hac difficultate sese expedirent. *Knachtbullus*, *Capellus*, alii, Hebraicum textum Gen. 11, 32. e textu Samaritano emendandum, atque adeo numerum CCV in CXLV mutandum censent. Sed in codice Samaritano numerus mutatus fuisse videtur, vt cum chronologia conueniret, et Samaritanos etiam aliis in locis textum interpolasse constat vid. not. ad Ioh. 4, 20. et *Michaelis* in Comment. de Chronologia Mosis post diluuium, quae inserta est eiusd Commentationibus Societ. reg. Gotting. per annos 1762 — 1768. Alii, Ste-

phanum memoria lapfum effe autumant. Praeterea explicationes alias longe quaefitas et arbitrarias, quas qui noffe cupit, adeat *Lud. de Dieu*, *Wolfium* et *Heumanum* ad h. l. Vnice vera eft, meo quidem iudicio, fententia *Michaelis*, *Kraufii*, *Mori*, *Rofenmülleri*, aliorumque, qui ftatuunt, Stephanum etiam h. l. fecutum effe traditionem Iudaeorum, Abrahamum poft parentis mortem (nempe moralem f. allegoricam), in regionem Cananaeorum migraffe. Philo de migr. Abrah. p. 463, 47. οὐδένα τοίνυν τῶν ἐντετυχηκότων τοῖς νόμοις ἀγνοεῖν εἰκὸς, ὅτι πρότερον μὲν ἐκ τῆς Χαλδαϊκῆς ἀναςὰς γῆς Ἀβραὰμ ᾤκησεν εἰς Χαῤῥάν· τελευτήσαντος δὲ αὐτῷ τοῦ πατρὸς ἐκεῖθε καὶ ταύτης μετανίςαται, ὡς δυοῖν ἤδη τόπων ἀπόλειψιν πεποιῆσθαι. Scilicet Iudaei, vt Abrahamum ab neglectae fenectutis paternae crimine liberarent, ftatuebant, a Mofe per prolepfin Terachi mortem narrari, quod, antea Dei cultor, factus fuerit idolorum cultor (v. Iof. 24, 2. Iudith. 5, 6. 7.) atque adeo, vt omnes fcelerati et impii, Terachus quoque pro mortuo fuerit habendus, cum Abrahamus in Palaeftinam migraret. Hinc dicebant Iudaei: Abrahamus poft patris mortem (np. moralem) in Cananaeorum terram profectus eft. Notabilem hanc in rem locum attulit *Michaelis* l. l. §. 15. e *Rafchii* commentario, verba funt: *cur ergo per prolepfin mortem Terachi retulit fcriptura, pofuitque ante exitum Abrahami? Nempe ne res omnibus obuia et facilis intellectu effet, dicerentque: non feruauit Abrahamus praeceptum de honorando patre, fiquidem illum reliquit, abiitque! Imo vero vocat illum fcriptura mortuum, fiquidem mali, etiam dum viuunt, appellantur mortui, iuftique, etiam poft fata viui, vt Benaias filius Ioiadae filii* (חי איש) *viri viui.* Alios Rabbinorum locos laudauit *Lightfootus* in Horr. Hebrr. et Talmudd. ad h. l. cf. etiam Hieronymus Opp. T. 4. p. 94. μετοικίζειν notat, *facere, vt quis fuam fedem mutet, incolam in aliam regionem habitandi cauffa transferre*, vt infra v. 43.

5. Verba καὶ οὐκ ἔδωκεν αὐτῷ κ. τ. λ. proprie sonant: *nec ei in hac terra possessionem, ne pedis quidem spatium concessit, sed promisit eam illi possidendam* etc. Verum enimuero Abrahamus ab Hethitis agrum emisse perhibetur Gen. 23. Hinc *Drusius, Schoettgenius, Bengelius*, monuerunt, Abrahamum Hebronis agrum, non ex diuina promissione, sed iure emtionis possedisse. Quae tamen ratio prorsus inepta iudicanda est, cum in V. T. saepius, etiam emtione comparata, a Deo data dicantur. Quare alii obseruarunt, Abrahamum possedisse quidem agrum illum, sed sedem fixam non habuisse in Palaestina, hoc significari verbis οὐκ ἔδωκεν αὐτῷ κληρονομίαν. Haec vero explicatio arguta magis quam vera est. Aduersantur ei verba adiecta, οὐδὲ βῆμα ποδὸς, desiderantur praeterea exempla idonea, quibus ea significatio, quam hi interpretes vocabulo κληρονομία substituunt, comprobetur. Rectius alii interpretes ἔδωκεν expresserunt, *dederat*. Sed quo facilius procedat oratio, οὐκ positum existimandum est pro οὔπω v. not. ad Ioh. 7, 8. Marc. 11, 13. Iam vero verba vertenda sunt: *nondum ei dederat possessionem in hac terra, ne latum quidem pedem, et tamen eam ipsi, posteris nimirum ipsius, possidendam promisit, etsi nondum prolem haberet?* Laudatur Abrahamus, quod fidem habuerit promissioni diuinae, posteros ipsius Palaestinam occupaturos esse, cum ipse nondum in illa regione agrum, nec vbi pedem figeret, possideret, et ne prolem quidem haberet. κληρονομία vt Hebr. נחלה proprie notat *haereditatem, rem haereditate acquisitam* Matth. 21, 38. Marc. 12, 7. deinde adhibetur de *possessione quacunque*, inprimis de Cananaeorum terrae s. Palaestinae possessione Israelitis diuinitus concessa 2 Macc. 2, 4. 17. al. h. l. significat *possessionem, agrum peculiarem et proprium, Land*, vt Ios. 13, 23. 28. vbi de terris adhibetur, quae vnicuique Israelitarum familiae contigit. βῆμα ποδὸς est *pedis spatium*, οὐ βῆμα ποδὸς *ne latum quidem pedem, ne tantillum quidem, in quo planta pedis poni possit.* Locutio prouerbialis, qua nec tan-

tulum, seu plane nihil, significari solet v. Deut. 2, 5. add. Gen. 8, 9. Similis locutio est ap. Cic. ad Attic. 13, 2. *quomodo nunc est, pedem vbi ponat in suo, non habet* v. *Wetstenius* ad h. l. καὶ *tamen* v. Ioh. 1, 10. 5, 40. 6, 35. ἐπηγγείλατο *promisit*; respiciuntur loci Gen. 12, 7. 13, 15. 17, 8. εἰς κατάσχεσιν pro εἰς, vel, ὥστε κατέχειν αὐτήν· Vocabulum κατάσχεσις, quod in versione Alexandrina respondet nominibus Hebraicis נחלה Num. 33, 54. 36, 3. אחזה Gen. 47, 11. indicat, *habitationem, possessionem*, Ioseph. Ant. 9, 1. 2. vbi Iosaphatus precibus Deum implorat, vt sibi concedat victoriam de Moabitis reportandam, οἳ τὴν ὑπ' αὐτῶ δοθεῖσαν γῆν εἰς κατάσχεσιν ἀφελέσθαι πάρεισιν αὐτὰς *qui eo animo venerint, vt illos de possessione terrae deturbarent, in quam habitandam eos immiserit.* Verbum κατέχειν pro *inhabitare, possidere*, legitur ap. Ioseph. Ant. 1, 11. 4. 2, 7. 2. Philo Leg. ad Cai. p. 1014. C. καὶ τῷ σπέρματι αὐτῶ *nempe ipsius posteris* v. Gen. 12, 7. Hebr. 11, 9. καὶ explicantis, *nempe, scilicet*, vt saepius. Abrahamo Palaestina eatenus possidenda promittebatur, quatenus posteri ipsius eam occupaturi essent.

6. Laudatur a Stephano locus Gen. 15, 13 sq. e versione septuagintauirali, et quidem memoriter. Verba ibi sunt: καὶ ἐῤῥέθη πρὸς Ἀβραμ γινώσκων γνώσῃ ὅτι πάροικον ἔσαι τὸ σπέρμα σε ἐν γῇ οὐκ ἰδίᾳ (Hebr. ורעך בארץ לא להם), καὶ κακώσεσιν αὐτὸ, καὶ δελώσεσιν αὐτὲς, καὶ ταπεινώσεσιν αὐτὰς (Hebr. ועבדום וענו אתם) τετρακόσια ἔτη. Τὸ δὲ ἔθνος ᾧ ἐὰν δελεύσωσι, κρινῶ ἐγώ· μετὰ δὲ ταῦτα ἐξελεύσονται ὧδε μετὰ ἀποσκευῆς πολλῆς. Vocabulum πάροικος quo Alexandrini Iudaei expresserunt Hebr. גר Gen. l. c. 23, 4. Ex. 2, 22. notat, *peregrinum, aduenam, hospitem*. Hesychius: πάροικοι· ξένοι, παρεπίδημοι. Sic παροικεῖν *vt aduenam habitare in aliquo loco* legitur ap. Isocrat. Panegyr. c. 43. ἐν γῇ ἀλλοτρίᾳ *in terra peregrina*, in Aegypto. καὶ δελώσεσιν αὐτοὺς καὶ κακώσεσιν *eos seruitute prement et vexabunt*, nempe οἱ τῆς γῆς ἀλλοτρίας ἄν-

θρωτοι, Aegyptii. κακῶν Hebr. הרע Gen. 19, 9. Ex. 5, 22. male tractare, affligere vt v. 19. 12, 1. Xen. Hiero. 2, 2. vbi ei opponitur ὀνῆσαι v. Wetstenius ad h. l. ἔτη τετρακόσια] per annos quadringentos. At enimuero Ex. 12, 40. seruitus Aegyptiaca durasse dicitur annos CCCCXXX. idem et Iosephus tradit Ant. 2, 15. 2. κατέλιπον τὴν Αἴγυπτον μετὰ ἔτη τριάκοντα καὶ τετρακόσια reliquerunt Aegyptum anno quadringentesimo tricesimo, sed Gen. 15, 13. seruitus illa CCCC annis terminatur. Scilicet Stephanus numero rotundo vsus est, quo nihil fere frequentius apud historicos. Sic et Iosephus ib. 9, 1. et B. I. 5, 9. 4. eam nonnisi CCCC annis circumscribit v. Krebsius ad h. l. Haud pauci autem interpretes statuunt, Israelitas tantum CCXV annos in Aegypto commoratos esse, atque adeo spatium CCCC siue potius CCCCXXX. annorum, non tantum ad tempus seruitutis Aegyptiacae, sed etiam ad Patriarcharum, Abrahami, Isaaci et Iacobi peregrinationem in Cananaea referendum esse contendunt v. *Hammondus*, *Lud. de Dieu*, *Calouius*, *Wolfius* ad h. l. add. *Lilienthalius* in libro inscripto: *die gute Sache d. Offenbarung* Th. 7. p. 282. Nititur haec sententia inprimis loco ep. ad Gal. 3, 17. vbi sermo est de promissione Abrahamo data, et lex quadringentis et triginta annis post promulgata dicitur. Praeterea prouocant huius sententiae defensores ad textum Samaritanum Exod. 12, 40. et versionem Alexandrinam. In illo enim legitur: ומושב בני ישראל ואבותם אשר ישבו בארץ כנען ובארץ מצרים haec habet: ἡ δὲ κατοίκησις τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἣν κατῴκησαν ἐν γῇ Αἰγύπτῳ καὶ ἐν γῇ Χαναὰν (in cod. Alexandrino additum legitur: αὐτοὶ καὶ οἱ πατέρες αὐτῶν) ἔτη τετρακόσια τριάκοντα. [Hinc fuerunt etiam, qui locum Ex. 12. vel ad codicem Samaritanum, vel ad versionem Alexandrinam refingendum esse iudicarent v. *Deylingius* Obss. Sacr. P. 1. p. 38. qui tamen recte monuit, hoc non esse nodum soluere, sed secare]. Laudant denique etiam locum Iosephi Ant. 2, 15. 2. vbi is tantum CCXV annos habitationis Israelitarum

in Aegypto ponit: *κατέλιπον τὸν Αἴγυπτον μετὰ ἔτη τριάκοντα καὶ τετρακόσια ἢ τὸν πρόγονον ἡμῶν Ἄβραμον εἰς τὴν Χαναναίαν ἐλθεῖν τῆς δὲ Ἰακώβȣ μεταναστάσεως εἰς τὴν Αἴγυπτον γενομένης, διακοσίοις πρὸς τοῖς δεκαπέντε ἐνιαυτοῖς ὕστερον reliquerunt Aegyptum anno quadringentesimo tricesimo, postquam Abrahamus pater noster in Cananaeam venit: et post Iacobi migrationem in Aegyptum anno ducentesimo quinto decimo.* His vero argumentis ab aliis opposita sunt haec: 1) Quod locum Pauli ad Galatas attinet, quia annorum ante Iacobi abitum in Aegyptum, nulla plenior computatio extabat in V. T. et Pauli consilium non erat, vt certus et accuratus ad rationes chronologicas exactus annorum numerus commemoraretur, hinc vulgarem et notissimam inter Abrahamum et Mosen praeterlapsi temporis periodum adhibuit, parum sollicitus, vtrum rationibus temporum magis conueniret, si horum annorum initia ad Abrahami, an si ad Iacobi tempora referrentur v. *Koppius* ad Gal. l. c. 2) Argumentum a consensu textus Samaritani cum versione Alexandrina desumtum, non magni ponderis est. Etenim aut septuaginta interpretes paraphrastas egerunt, et textui glossam suam inseruerunt, quae inde in nostros codices Samaritanos venit; aut LXX e codice Samaritano transtulerunt, vt ostendere studuit *Hassenkampius* in commentat. de Pentateucho LXX interpretum Graeco, non ex Hebraeo, sed Samaritano textu conuerso Marb. 1765. In rebus etiam ad chronologiam pertinentibus, Samaritanus textus et LXX sublestae fidei sunt, cum librarii iuniores vtrumque textum ex certo systemate emendare solerent, vt docuit *Michaelis* in Commentat. de chronologia Mosis ante diluuium §. 4 sqq. et, de chronologia Mosis post diluuium §. 10. 13. 3) Si *ἔτη τετρακόσια* h. l. referuntur etiam ad peregrinationem Patriarcharum, non quadrant verba: *καὶ δȣλώσȣσιν αὐτὰς καὶ κακώσȣσιν.* 4) Si Israelitarum commoratio in Aegypto tantum CCXV annos comprehendisse statuitur, non facile perspicitur, quomodo illi tam breui tempore, ad tantum numerum

crefcere potuerint 5) Locus Iofephi Ant. 2, 15. 2. a librariis, qui Graecis bibliis affueuerant, corruptus, et ad chronologiam LXX interpretum emendatus eft, quod et in aliis locis factum effe docuit *Erneftius* in Exercitatione Flauiana prima. Haec fi quis nulla adhuc opinione praeoccupatus collegerit, concedet facile, praeoptandam effe fententiam eorum interpretum, qui Ifraelitas CCCCXXX. annos in Aegypto commoratos effe cenfent. cf. *Koppius* in Progr. quo Ifraelitas non CCXV fed CCCCXXX annos in Aegypto commoratos effe, efficitur. Gotting. 1777. (coll. *Michaelis Oriental. Biblioth.* T. 12. p. 22 fs.) in Sylloge Commentatt. theologg. a *Pottio* et *Ruperlio* edita Vol. 2. p. 255 fs. *Rofenmüllerus* in Scholiis ad Exod. 12, 40. add. *Deylingius* l. c.

7. κρινῶ *puniam*; κρίνειν *punire*, *fupplicium fumere* Ioh. 18, 31. vt שׁפט Pf. 7, 12. Ex. 12, 12. Prou. 19, 29. Sap. 11, 9. καὶ λατρεύσουσι μοι ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ] *et me in hac ipfa terra colent* h. e. in Palaeftina, vbi tum Abrahamus erat. ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ id. qd. ἐν τῇ γῇ ταύτῃ, ponitur enim vocabulum τόπος etiam de regionibus v. ad Ioh. 14, 2. Xen. Anab. 4, 4. 2. ὁ τόπος οὗτος Ἀρμενία ἐκαλεῖτο ἡ πρὸς ἑσπέραν. add. Herodi. 3, 14. 2. Ifocrat. Euag. c. 9. c. 12. Haec vero ipfa vltima verfus verba: καὶ λατρεύσουσι κ. τ. λ. non leguntur Gen. 15, 13 fq. *Krebfius*, alii, obferuant, rem ipfam inueniri Gen. 15, 18. (legitur ibi: *pofteris tuis hanc terram dabo*) etfi non iisdem verbis, ipfo tamen fenfu, cum enim occupaffent Ifraelitae terram Cananaeorum, ibi quoque eos Deo cultum praeftitiffe. Sed verior eft haud dubie aliorum interpretum ratio v. *Wolfius* ad h. l. qui haec verba ex Exod. 3, 12. defumta effe putant. Etenim mos erat magiftrorum Iudaeorum, quem fecuti quoque funt fcriptores N. T. cum laudarent V. T. effatum, verba alibi prolata, eaque interdum etiam nonnihil immutata adiicere, atque ita rem amplificare v. *Surenhufius* in βίβλῳ καταλλαγῆς. Hunc morem imita-

tus eſt quoque Stephanus, et laudato memoriter loco Gen. 15, 13. adiecit verba Ex. l. c. ita, vt ea paulum immutaret. Hinc nec ait ea omnia Abrahamo dicta eſſe, ſed ſimpliciter, ἐλάλησε δὲ οὕτως ὁ Θεός. Legitur autem Ex. l. c. λατρεύσετε τῷ Θεῷ ἐν τῷ ὄρει τούτῳ.

8. καὶ ἔδωκεν αὐτῷ διαθήκην περιτομῆς *tam*, poſtquam ei promiſſionem illam dederat, *Deus ei circumciſionem praeſcripſit.* διαθήκη eſt omnino *conſtitutio*, *diſpoſitio quaecunque*, vnde *foedus*, *pactum*. Foedus, pactum, cum conſtet *promiſſionibus*, et *conditionibus*, *legibus*: διαθήκη vt Hebr. ברית, notat, *promiſſiones* v. not. ad Act. 3, 25. et *leges*, *praecepta* v. Ex. 19, 5. Hoſ. 6, 8. Foederis notio ab h. l. aliena eſt, circumciſio enim non dici poteſt foedus, nec, foedus ferire exprimitur formula נתן ברית, διδόναι διαθήκην ſed כרת ברית ſ. הקים. Sed ſignum foederis dici poterat circumciſio. Signum foederis eſt illud, in quo cognoſcitur, nobis eſſe foedus cum aliquo. Dicitur autem circumciſio Gen. 17, 11. אות ברית σημεῖον διαθήκης, et v. 13. ſimpliciter ברית, διαθήκη h. e. ſignum foederis, quo Abrahamus et eius poſteri veri Dei cultui obſtringebantur, quone cognoſcebatur, Deum promiſſiones dediſſe, quas ſeruaturus eſſet. Poſſent ergo verba noſtra reddi: dedit, praeſcripſit ei ſignum foederis, circumciſionem. Sed haec nominis διαθήκη ſignificatio inſolentior eſt, rectius ei ſubiicitur notio mandati, legis, vt adeo verba ſimpliciter exprimenda ſint: dedit ei praeceptum circumciſionis, praeſcripſit ei ritum circumciſionis. „καὶ poſt eximia illa promiſſa. Hoc quoque ad propoſitum Stephani pertinet, ne crederetur, circumciſionis obedientiam fuiſſe cauſſam promiſſorum.“ *Grotius.* καὶ οὕτως ἐγέννησε — τῇ ὀγδόῃ *et* Abrahamus, *Iſaacum ipſi natum* die octauo circumcidit. οὕτως abundat, et nonniſi conſequentiam indicat, vt 20, 11. vid. not. ad Ioh. 4, 6. πατριάρχας h. l. *tribuum*

auctores et principes; πατριὰ tribus, Hesych. πατριὰ, Φυλή. Est ergo h. l. πατριάρχης id. qd. φύλαρχος. Hesych. Φύλαρχος, Φυλῆς ἄρχων.

9. ζηλώσαντες *inuidia ducti:* ζηλεῖν *inuidere,* respondet Hebr. קנא Gen. 30, 1. 27, 10. Sir. 9, 11. μὴ ζηλώσῃς δόξαν ἁμαρτωλοῦ. add. Act. 13, 45. Hesych. ζηλοῖ, φθονεῖ. Id. ἐζήλωσεν, ἐφθόνησεν. τὸν Ἰωσὴφ ἀπέδοντο εἰς Αἴγυπτον] *vendiderunt Iosephum in Aegyptum* scl. *abducendum.* Frequens est haec breuiloquentia scriptoribus Graecis et Hebraeis v. *Glassius* Phil. S. p. 185. Homer. Odyss. 15, 386. ἠδ' ἐπέρασσαν Τοῦδ' ἀνδρὸς πρὸς δῶμαθ' sed addito verbo ducendi ib. v. 427. πέρασσαν δέ με δεῦρ' ἀγαγόντες. Τοῦδ' ἀνδρὸς πρὸς δῶμαθ. Odyss. 17, 442. αὐτὰρ ἔμ' εἰς Κύπρον ξείνῳ δόσαν ἀντιάσαντι *tum me in Cyprum abducendum tradiderunt hospiti obuio.* Herodo. 2, 56. τὴν μὲν αὐτέων ἐς Λιβύην, τὴν δὲ ἐς τὴν Ἑλλάδα ἀπέδοντο *alteram eorum in Libyam, alteram in Graeciam vendiderunt.* add. 2 Macc. 4, 32. χρυσώματά τινα — πεπρακὼς εἴς τε Τύρον καὶ τὰς κύκλῳ πόλεις. Nos quoque similiter dicere solemus, *einen wohin verkaufen.* Exempla plura v. ap. *Elsnerum* et *Wolfium* ad h. l. *L. Bosium* Ellips. sub v. ἀπάγειν p. 585. ed. *Schaeferi.* et *Hemsterhusium* in Obss. Miscell. Vol. 6. p. 343. καὶ ἦν Θεὸς μετ' αὐτοῦ] Hebr. ויהי יהוה אתו *sed Deus ei fauebat* h. e. ei in summa periculorum grauitate auxilio suo aderat, felicemque susceptis praebebat euentum. De formula εἶναι μετά τινος Hebraeis perquam familiari, nec vero etiam Graecis inusitata, quae de variis ac multiplicibus fauoris diuini documentis adhiberi solet v. *Krebsius*, *Loesnerus* ad h. l. et nos ad Ioh. 3, 2.

10. καὶ ἔδωκεν αὐτῷ — Αἰγύπτου] *dedit vt gratiosus esset sapientia apud Pharaonem, Aegypti regem.* χάριν καὶ σοφίαν, cum *Grotio*, *Rosenmüllero*, *Loesnero*, aliisque per figuram ἓν διὰ δυοῖν dictum puto pro χάριν σοφίας

dedit, vt fapientia fauorem regis fibi conciliaret. Per σοφίαν *Krebfius* et *Loesnerus* intelligunt fomniorum interpretandorum facultatem; recte, fed refpicitur quoque hoc vocabulo, Iofephi prudentia, confilio regi dando probata v. Gen. 41, 33 fs. καὶ κατέςησεν — οἶκον αὐτȣ] *qui eum Aegypto et omni domui fuae praefecit.* κατέςησεν, cum, vt contextus docet, ad regem Aegypti referendum fit, καὶ obtinet vim pronominis relatiui v. not. ad Marc. 2, 15. Ioh. 15, 6. οἶκος aula. LXX Gen. 50, 4. בית פרעה vertunt: δυνάςας Φαραώ.

11—13. *Orta autem fame et miferia magna per omnem Aegyptum et Cananaeam, vt maioribus noftris alimenta non fuppeterent.* Gen. 42. χόρτασμα tam de *pabulo, cibo pecudum* v. *Münthius* ad h. l. quam de *victu et alimentis hominum* ponitur, refpondet ei h. l. v. 12. voc. σῖτα vid. not. ad Matth. 5, 6. σῖτα *frumenta*, in verfione Alexandrina exprimitur hac voce Hebr. שֶׁבֶר *annona*, Gen. 42, 2. et דגן *frumentum* Deut. 11, 14. v. *Fifcherus* de vitiis Lexx. N. T. p. 301 fq. ἐν δευτέρῳ fcl. χρόνῳ cum altera vice fames Cananaeam inuafiffet Gen. 43. ἀνεγνωρίσθη *cognofcendum fe praebuit* Hebr. התודע Gen. 45, 1. Vulg. *Erasm., Beza*, alii, *agnitus eft Iofephus a fratribus fuis* id. qd. ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν αὐτȣ· fed vt recte monuit *Lud. de Dieu* ad h. l. non actio fratrum indigitatur, qua ipfi Iofephum agnouerint, fed Iofephi potius, qui fe ipfis aperuit. Hinc bene Syrus et Arabs, *notum fecit Iofephus fe ipfum fratribus fuis.*

14. ἀποςείλας δὲ Ἰωσὴφ μετεκαλέσατο τὸν πατέρα *mifit Iofephus nuntios, qui arceffrent patrem* etc. ἀποςέλλειν vt Lat. *mittere* v. Cic. Verr. 4, 12. ad Diu. 7, 26. ita ponitur, vt fit, *nuntium*, vel, *literas mittere* v. *Dorvillius* ad Chariton. p. 51. *Kortius* ad Salluft. B. C. c. 32. ἐν ψυχαῖς ἑβδομήκοντα πέντε] pro ἐν ψυχαῖς ἑβδομήκοντα πέντε συνιςαμένην, vt Deut. 10, 22. ἐν

ἑβδομήκοντα ψυχαῖς fcl. *συνιςάμενοι κατέβησαν οἱ πατέρες σου εἰς Αἴγυπτον* vid. *Glaffius* Phil. S. p. 137 Sed in hoc loco conciliando cum loco parallelo Gen. 46, 27. valde fe torferunt interpretes. Etenim Gen. l. l. add. Ex. 1, 5. Deut. 10, 22. textus Hebraicus LXX tantum capita familiae Iacobi numerat, vt Iofephus Ant. 2, 7. 4. 9, 3. 6, 5. 6. v. *Krebfius* ad h. l. Stephanus autem et Alexandrini Gen. Ex. et Deut. ll. cc. eam LXXV. hominibus conftitiffe tradunt. Varias vias, vt ex hac difficultate fefe expedirent, ingreffi funt interpretes. *Beza* quidem legi volebat *ἑβδομήκοντα πάντες*; quod poftea mutatum fit in *πέντε*, et in codd. LXX interpretum intrufum. Sed vt fcienter animaduertit ad h. l. *Krebfius*; haec coniectura ipfi linguae aduerfatur, cum *τὸ πάντες* fine foloecifmi labe adiungi non poffit voci *ψυχαῖς*, cum dicendum fuiffet *πάσαις*. Aduerfatur praeterea etiam huic coniecturae codd. et verfionum antiquarum omnium confenfus. Plerique interpretes, Stephanum, Helleniftam, verfioni Alexandrinae affuetum, atque Mofen, aliam computandi rationem iniiffe, ftatuunt. Verum et hi interpretes magnopere inter fe disfentiunt. vid. *Wolfius* et *Bowyerus* ad h. l. *Lilienthalius, gute Sache d. göttl. Offenbarung B.* 3. p. 53 fs. *Calouius, Buddeus*, (Hift. Eccl. T. 5. p. 335.) *Krebfius, Loesnerus, Rofenmüllerus*, alii, opinantur, Mofen, qui LXX tantum hominum mentionem fecerit, eos intelligere, qui in Aegyptum cum Iacobo venerint. Stephanum contra et Alexandrinos Iudaeos, qui LXXV. homines nominarint, de iis locutos effe, qui in Aegyptum a Iofepho inuitati fuerint; eos fuiffe LXXV, fi vxores Iacobi, Rahel, Bilha et Silpa, ac filii Iudae, Ger et Onan annumerentur; mortuos quidem effe illos Iudae filios ante aduentum in Aegyptum, mortuam etiam Rahelem v. Gen. 35, 19. id vero ignoraffe Iofephum. Sed praeter Rahelem etiam reliquae vxores Iacobi, Lea (quam hi interpretes non annumerant a Iofepho in Aegyptum inuitatis) Bilha et Silpa mortuae erant v. Gen. 49, 31. 43, 7. 44, 19 f. 46, 5. idque haud

ignorabat Iosephus v. Gen. 43, 7. 44, 19. praeterea Gen. 46, 26. omnes ibi nominati ex Iacobi femore egressi dicuntur, quod vxoribus ipsius non conuenit, et diserte ibi quoque notatur, vxores filiorum Iacobi non esse numerandas. Longe probabilior est locum nostrum cum illo Gen. conciliandi ratio, quam secuti sunt *Capellus*, *Hammondus*, *Wetstenius*, *Michaelis*, *Krausius*, *Rosenmüllerus* in Scholiis ad Gen. l. l. alii. Obseruant nimirum, Alexandrinos, quos Stephanus secutus sit, annumerasse Iacobi posteris quinque filios Manassis et Ephraimi, in Aegypto natos, hos enim, a Mose omissos, quod serius nati essent, quam Iacobus Aegyptum peteret, ab Alexandrinis Gen. 46, 20. ex Paralip. 7, 14. diserte additos esse. (Ex hac recensione nominum nepotum Iosephi facile quoque potest vanitatis conuinci, nonnullorum interpretum coniectura (v. *Wolfius* in Curis ad h. l.) lectionem ἑβδομήκοντα πέντε, ex librarii, numerales notas male legentis, oscitantia esse prognatam.) Neque huic quam attulimus difficultatem tollendi rationi opponi potest, illos quinque Iacobi nepotes cum auo non descendisse in Aegyptum, si enim haec valeret oppositio, nec summa Hebraei codicis ad LXX exsurgeret; nam in catalogo ibi numerantur etiam *Iosephus*, *Manasse*, et *Ephraim*, quorum primus non cum Iacobo in Aegyptum profectus est, in qua duo posteriores nati sunt. „Itaque, vt *Hammondus* ad h. l. monuit, cuius verba adscribere libet, numerus seu septuaginta, seu septuaginta quinque capitum, non eos proprie designat, qui in Aegyptum vna cum Iacobo descenderant, sed progeniem Iacobi, postquam illic sedem fixerat, quorum quia maxima pars cum eo venit illuc, ab ea omnium petitur denominatio; quamvis quidam eorum in Aegypto essent nati, dicuntur omnes cum eo descendisse, cum etiamnum essent in lumbis parentum, iuxta phrasin et figuram sacris scriptoribus frequentem, vti Leuis dicitur ab auctore epistolae ad Hebraeos *soluisse decimas Melchisedeco*, quamuis multis post annis, quam id fecit Abrahamus, natus fuerit.“ Caeterum

Stephani aetate, diuersimode numeratos esse homines, qui cum Iacobo se in Aegyptum contulerunt, neque adeo vllo pacto de scripturae vitio cogitandum esse, docet etiam locus Philonis de migr. Abrah. p. 419. B. vbi de numero allegorice agit, et vtrumque numerum commemorat.

16. Non minori interpretationis diuersitati hic quoque versus obnoxius fuit, cum nonnulla contineat, quae historiae Geneseos repugnare videantur. Etenim 1) Iacobus et duodecim Patriarchae h. l. sepulti esse dicuntur *Sichemi*, καὶ μετετέθησαν εἰς Συχὲμ *mortui Sichemum translati sunt*, nempe Ἰακώβ καὶ οἱ πατέρες ἡμῶν coll. v. 15. Sed Iacobus, vt constat ex Gen. 49, 30. et Ioseph. Ant. 2, 8. 7. sepultus est in cauerna Machpela *prope Hebronem*. Iosephi autem ossa secum duxerunt Israelitae, eaque sepeliuerunt *Sichemi* v. Gen. 50, 25. Ios. 24, 32. Locus sepulcri reliquorum Iacobi filiorum in libris V. T. non memoratur. 2) *Abrahamus* h. l. dicitur illud *sepulcrum* emisse *argenti pretio*, a filiis *Emmori*, patris Sichemi, ὃ ὠνήσατο Ἀβραὰμ τιμῆς ἀργυρίȣ κ. τ. λ. Verum non Abrahamus, sed *Iacobus* ab Hemori filiis, *agrum* Sichemiticum, quem coleret, emit centum *Kesitis* h. e. auctoribus Alexandrinis, reliquisque interpretibus antiquis, centum ouibus v. Gen. 33, 19. *Abrahamus* emerat ab *Ephrone* fundum et speluncam prope Hebronem, qua pro *sepulcro* vteretur, pretium fundi erant quadringenti sicli argentei v. Gen. 23, 9. 17. 18. Hae difficultates, meo quidem iudicio, commodissime soluuntur, si μετετέθησαν et ἐτέθησαν referuntur tantum ad verba οἱ πατέρες ἡμῶν, et vocabulum Ἀβραὰμ tanquam spurium e textu eiicitur, vt adeo verba reddenda sint: *translati sunt Sichemum, et conditi in sepulcro, quod emtum erat, argenti pretio, a filiis Hemori, patris Sichemi.* Scilicet vulgaris Iudaeorum traditio erat, non tantum Iosephi, sed etiam vndecim fratrum ipsius ossa Sichemi fuisse condita v. loca e scriptis Rabbinorum a *Lightfooto* et *Wetstenio* ad h. l. allata;

Etiam Hieronymus ep. 86. Paulam matrem, eorum monumenta prope Sichemum vidiſſe teſtatur: *venit Sichemum, atque inde diuertens vidit duodecim Patriarcharum ſepulcra.* Hanc traditionem ſecutus eſt Stephanus. Sed Ioſephus Ant. 2, 8. 2. Hebrone Patriarchas ſepultos fuiſſe refert: τελευτῶσι δ' αὐτȣ̃ καὶ οἱ ἀδελφοὶ, ζήσαντες εὐδαιμόνως ἐπὶ τῆς Αἰγύπτȣ· καὶ τȣ́των μὲν τὰ σώματα κομίσαντες μετὰ χρόνον αὐτῶν οἱ ἀπόγονοι καὶ οἱ παῖδες ἔθαψαν ἐν Χεβρῶνι· τὰ δὲ Ἰωσήπȣ ὀςᾶ ὕςερον ὅτε μετανέςησαν ἐκ τῆς Αἰγύπτȣ οἱ Ἑβραῖοι εἰς τὴν Χαναναίαν ἐκόμισαν *moriuntur vero et fratres eius (Ioſephi), cum feliciter in Aegypto vixiſſent; quorum quidem corpora poſt tempus aliquod poſteri eorum et filii Hebrone ſepeliuerunt. Ioſephi autem oſſa poſtmodum, cum ex Aegypto migrarent Hebraei, in Cananaeam detulerunt.* Duplex ergo et diuerſa erat traditio. Nempe Hebrone ſepulti leguntur Abrahamus cum vxore Sara v. Gen. 25, 10. Ioſeph. Ant. 1, 17. Iſaacus et Iacobus v. Gen. 49, 29. 31. Ioſeph. Ant. 1, 22. 2, 7. 8. ibi etiam Adamus et Eua, ſepulti perhibentur. Hinc Hebron, quae Ioſ. 15, 13. 54. vocatur *Kiriath* אַרְבַּע, e ſententia Rabbinorum hoc nomen inde accepit, *quia quatuor paria ibi ſepulta fuere, Adamus et Eua, Abrahamus et Sara, Iſaacus et Rebecca, Iacobus et Lea* v. *Wetſtenius* ad h. l. Iam quoniam Hebrone plures Patriarchae ſepulti erant, nec in literis ſacris locus ſepulcri vndecim Ioſephi fratrum indicatur; inde orta eſt traditio, Ioſephi fratres Hebrone conditos fuiſſe, quam traditionem plures Iudaeorum ſequebantur et veram iudicabant, odio Samaritanorum ducti, in quorum poteſtate Stephani tempore Sichem erat. Neque tamen hanc traditionem ſe probaſſe omnibus, ſed alios credidiſſe Sichemi Ioſephum eiusque fratres ſepultos fuiſſe, ex ſupra dictis ſatis apparet, et confirmatur loco Ioſephi B. I. 4, 9. 7. vbi de Hebronenſibus ſcribit: μυθεύȣσι δὲ κ. τ. λ. Stephanus autem non memorauit Iacobi ſepulcrum, qui Hebrone conditus erat, ſed ſepulcrum Patriarcharum Sichemiticum,

vt tacite innueret, Samaritanos Iudaeis tantopere exosos, non a Deo repudiari, etsi eum non in templo Hierosolymitano colerent, Dei enim prouidentia moderante factum esse, vt Iosephus et Patriarchae reliqui in ea regione sepelirentur, quam Samaritani incolerent. Ad verbum ὠνήσατο *Beza* et *Bochartus* Hieroz. P. 1. Lib. 2. c. 43. ἀπὸ τοῦ κοινοῦ coll. v. 15. *Iacobi* nomen subaudiendum, et Ἀβραάμ a lectore quodam inconsiderate additum fuisse existimant. Etiam *Bauerus* in Phil. Thucyd. Paul. p. 167. et *Valckenarius* in Scholis ad h. l. hanc vocem ad glossemata referendam esse statuunt. Recte. Tralatitium enim est, haud raro omnes libros scriptos falsam lectionem continere vid. ad Marc. 15, 25. Fauet huic coniecturae etiam lectio cod. E. ὁ πατὴρ ἡμῶν, quae aperte glossema redolet. Scilicet ad ὠνήσατο adiecerat nescio quis ὁ πατὴρ ἡμῶν, et cum hoc nomine Abrahamus κατ' ἐξοχὴν insigniretur, adscripsit alius Ἀβραάμ, potest vero etiam hoc nomen adiectum esse ab eo, qui cum h. l. sermonem esse videret de emtione sepulcri, cogitaret de spelunca ab Abrahamo emta, vt in ea Saram sepeliret, cum recordaretur, a Iacobo non eo consilio agrum ab Hemoris filiis emtum esse, vt hoc agro pro sepulcro vteretur. Verbum ὠνήσατο impersonaliter accipiendum, *monumentum quod emtum erat*, *welches man gekauft hatte*, *welches gekauft worden war.* In verbis τιμῆς ἀργυρίου deest praepositio ἀντὶ, plena locutio, ἀντὶ τιμῆς ἀργυρίου, eadem ellipsis deprehenditur Matth. 10, 29. In textu Hebraico Gen. 33, 19. legitur nomen קשיטה, quod h. l. per ἀργύριον expressum est. Significatio nominis *Kesita*, incerta est. De pecunia signata non commode illud intelligi posse, monuerunt *Dathius* et *Rosenmüllerus* ad Gen. l. l. cum eius antiquitas non tanta sit. *Michaelis* pondus argenti fuisse putat veterum, nobis ignotum. *Faber* ad *Harmari Beobachtt. üb. d. Orient.* Th. 2. p. 18. cum vocabulum Syriacum ܩܣܛܐ quod Hebr. קשיטה respondeat, *pateram*, *vrceum*,

significet, *Kesita* fuisse opinatur, vas argenteum, aut aureum, cuius generis vasa antiquissimis temporibus, in negotiis, loco pecuniae, et sic quoque in muneribus in vsu fuerint v. Gen. 24, 53. 1 Regg. 10, 25. Ex. 3, 22. Alexandrini Iudaei conuerterunt ἑκατὸν ἀμνῶν, intellexerunt, vt videtur, nummos agni imagine signatos, vt ex recentioribus *Bochartus*, *Hammondus*, alii, v. *Bocharti* Hieroz. P. 1. Lib. 2. c. 43. T. 1. p. 473 ss. edit. *Rosenmülleri* et *Michaelis* Supplem. ad Lexx. Hebrr. p. 2207 ss. Ἐμμὸρ τοῦ Συχὲμ scl. πατὴρ coll. Gen. 33, 19. Stephanus Byz. in Δαίδαλα· ἡ δὲ πόλις ἀπὸ Δαιδάλου τοῦ Ἰκάρου *vrbs a Dardalo* (patre) *Icari condita*. Exempla huius ellipseos plura alia v. ap. *Glassium* Phil. S. p. 120. *L. Bosium* de Ellips. p. 376. ed. *Schaefer.* et *Verheykium* ad Antonin. Lib. p. 214. b. Caeterum admissa hac, quam proposuimus, verborum huius versus interpretatione, concedendum quidem est, Stephanum clarius mentem suam exprimere potuisse, sed quod paulo obscurius locutus sit, condonandum est subito nec ex praeparato dicenti. Afferamus iam pro instituti nostri ratione praecipuas aliorum huius loci interpretationes. 1) Nonnulli statuunt Ἀβραὰμ patronymice h. l. sumi debere pro *Abrahamide* h. e. pro Iacobo, Abrahami nepote, cum patrum nomina, pro posteris, et quidem non pro tota tantum posteritate et gente, sed pro vno etiam singulari homine interdum vsurpari soleant, vt 1 Reg. 12, 16. 15, 6. v. *Wolfius* in Curis, (p. 1106.) *Hammondus* et *Krebsius* ad h. l. Vertunt igitur: *Patriarchae translati sunt Sichemum et sepulti in sepulcro quod Abrahamides* i. e. Iacobus *emit* etc. Huius interpretationis duritiem cum probe sentiret *Lud. Capellus*, legi malebat: ὁ τοῦ Ἀβραὰμ scilicet ἔκγονος s. υἱός. vid. eius Spicilegium notarum ad h. l. 2) *Clericus* in arte critica P. 3. Sect. 1. c. 12. §. 4. aliique a *Calouio* ad h. l. laudati, legendum coniecerunt Ἰακώβ. Et *Clericus* quidem suspicabatur in codd. primum scriptum fuisse IAB i. e. Ἰακώβ, sed literam I obscurius scriptam, aut lapsu temporis deletam fuisse,

atque adeo librarium, qui legiſſet AB, ſcripſiſſe Ἀβραάμ. 3) *Grotius*, et qui eum ſequuntur, pro Ἐμμὸρ reſcribendum Ἐφρὼν, et verba τοῦ Συχὲμ expungenda cenſent, cum ea etiam Syr. Erpen. et codd. nonnulli omittant. Sermonem ergo eſſe putant de agro ab Abrahamo et Iacobo emto, vt ſenſus ſit: alii, ſ. partim, Sichemi, alii, ſ. partim Hebrone ſunt ſepulti in agro qui Ephronis fuerat, quem Abrahamus emit. Notant particulam καὶ haud raro ſignificatu disiunctiuo, *aut*, vſurpari, vt 2 Cor. 13, 11. Matth. 18, 16. Ex. 12, 5. *eſto agnus mas vitulus de ouillo et de caprino pecore*, i. e. aut de caprino pecore vid. *Storrii* Opuscc. T. 2. p. 246. 396. *Grotius* opinatur, nonnullos cum Iacobo prope Hebronem, nonnullos cum Ioſepho Sichemi fuiſſe ſepultos, et ita quoque traditionem Ioſephi (Antiq.) et Hieronymi faciliime conciliari poſſe. Sic quoque ſtatuunt *Bengelius* in Gnom. et *Lilienthalius* Th. 3. p. 45. qui poſterior, Ioſephi filios, Manaſſen et Ephraimum, Sichemi ſepultos fuiſſe putat. Alii contra, nonniſi Iacobi ſepulcrum prope Hebronem, reliquorumque Patriarcharum Sichemi reſpici putant, atque adeo pluralem ἐτέθησαν per enallagen poſitum accipiunt pro ſingulari, vt Matth. 26, 8. coll. Ioh. 12, 4. 4) Ex *Papii* ſententia in *Velthuſenii Bremiſchen u. Verdiſchen theologiſch. Magazin* Th. 2. p. 145 ſs. Ioſephus orationis ſubiectum eſt a v. 9—16. verba ἐν ψυχαῖς—Αἴγυπτον parentheſeos nota a reliquis ſeparanda ſunt, particula δὲ poſt κατέβη, quae etiam a nonnullis codd. abeſt, delenda, Ἀβραὰμ mutandum in Ἰακώβ, et pro μετετέθησαν et ἐτέθησαν cum verſ. Syr. et Ar. Erp. legendum eſt, μετετέθη et ἐτέθη. 5) Alii duas narrationes confuſas eſſe autumant, aut a Stephano, vt *Morus*, *Eckermanus* in *theol. Beyträgen* St. 2. p. 154. al. aut a librario v. *Roſenmüllerus* ad h. l. *Nicolai* in *Velthuſenii* l. l. B. 1. p. 145. Alias aliorum coniecturas recenſuit *Wolfius* in Curis ad h. l.

17. 18. καθὼς δὲ ἤγγιζεν ὁ καιρὸς κ. τ. λ.] *cum ap-*

propinquaret tempus, quo Deus promiſſa Abrahamo iureiurando ſancita exſoluere vellet. χρόνος τῆς ἐπαγγελίας poſitum eſt pro χρόνος τῆς πληρώσεως τῆς ἐπαγγελίας tempus quo euentum habere debebat promiſſio. ἧς ὤμοσεν vid. ad 2, 30. Promiſerat Deus Abrahamo prolem numeroſam, liberationem poſterorum ipſius ab eorum oppreſſoribus (coll. ſupra v. 7.) et terrae Cananaeorum poſſeſſionem v. Gen. 12, 7. 15, 13 ſq. 22, 16. Deut. 8, 18. 9, 5. hae promiſſiones h. l. innuuntur. ἀνέστη regiam dignitatem cepit, creatus eſt. Verbum ἀναστῆναι vt Hebr. קום etiam de *aditu muneris publici, praecipue regii*, vſurpatur v. Ex. 1, 8. 2 Regg. 23, 25. h. l. vid. et not. ad 5, 36. ἕτερος ex alia familia ortus Ioſeph. Ant. 2, 9. 1. Ἀιγύπτιοι ὦν ἦσαν εὖ ὑπὸ Ἰωσήπȣ τετυχότες, διὰ χρόνȣ μῆκος λήθην λαβόντες, καὶ τῆς βασιλείας εἰς ἄλλον οἶκον μετεληλυθυίας, δεινῶς ἐνέβριζον τοῖς Ἰσραηλίταις *Aegyptii, cum Ioſephi beneficiorum memoriam temporis longinquitas oblitteraſſet, regnumque ad aliam familiam deueniſſet, inhumane tractabant Iſraelitas.* cf. Ex. 1, 8. vbi v. *Roſenmüllerus* et *Hezelius.* ὃς οὐκ ᾔδει τὸν Ἰωσὴφ] vertunt: *qui Ioſephum non nouerat.* Sed parum probabile eſt, nouum regem, Ioſephum, eiusque res geſtas ignoraſſe. Nam vt intelligenter animaduertit *Krauſius*, niſi commentariis publicis, tamen ipſo Iſraelitarum populo inter Aegyptios verſante, memoria Ioſephi ſeruaretur, neceſſe erat. Vertit igitur *Krauſius: infenſo in Ioſephum animo erat;* cum ידע etiam notet, *voluntate aliquem perſequi, amicum habere, amare, probare* v. 1 Par. 17, 18. Gen. 18, 19. Amoſ. 3, 2. vt εἰδέναι Matth. 25, 13. coll. 7, 23. vbi v. nos. Mallem tamen verba Stephani reddere: *Ioſephi nullam rationem habebat, er nahm keine Rückſicht auf ihn*, immemor erat Ioſephi meritorum, ingratus erat aduerſus Ioſephi merita. Sic εἰδέναι legitur 1 Theſſ. 4, 4. 5, 12. vid. et *Abreſchius* ad Aeſchyl. p. 543.

19. οὗτος κατασοφισάμενος—τȣ̀ς πατέρας ἡμῶν] *ille*

malis artibus aduerſus gentem noſtram vtens, maiores noſtros afflixit. κατασοφίζεσθαι, quod in verſ. Alexandrina Ex. 1, 10. (Eccl. 7, 17. Pſ. 105, 25.) Hebr. התחכם reſpondet, notat: *arte vti contra aliquem, doloſe agere, callide quodam inuento ſiue verbis, ſiue factis, aliquem decipere et circumuenire.* Philo in Flacc. p. 971. B. de plebe Alexandrina, ſimulata imperatoris auctoritate contra Iudaeos inſurgente, κατασοφίζονται τὸ Καίσαρος ὄνομα *Caeſaris nomine in fraudem vtuntur.* Ioſeph. Ant. 6, 11. 4. de Michala, callido illo ſtrategemate Saulum, patrem, decipiente, et ex ipſius inſidiis Dauidem eripiente: μεμφομένε τῦ πατρὸς αὐτὴν ὅτι σώσειε μὲν τὸν ἐχθρὸν αὐτῦ, κατασοφίσαιτο δ' αὐτὸν *cum pater eam reprehendiſſet, quod eius inimicum ſeruaſſet, ipſum autem callide decepiſſet.* Iudith. 5, 11. καὶ ἐπανέςη αὐτοῖς ὁ βασιλεὺς Αἰγύπτε, καὶ κατεσοφίσαντο αὐτὲς ἐν πόνῳ καὶ ἐν πλίνθῳ, καὶ ἐταπείνωσαν αὐτὲς, καὶ ἔθεντο αὐτὲς εἰς δέλες. ib. 10, 21. οἱ ἀφεθέντες δυνήσονται κατασοφίσασθαι πᾶσαν τὴν γῆν *qui dimiſſi, doloſis machinis omnem terram infeſtare potuerunt.* add. Diod. Sic. p. 496. B. p. 624. D. Alciphr. 3, 4. cf. *Kypkius, Krebſius, Wetſtenius, Münthius* et *Loesnerus* ad h. l. Suidas: κατασοφισώμεθα — μηχανῇ τινι κακώσομεν. Lex. Cyr. MS. Brem. κατασοφίσασθαι, ἀπατῆσαι, κατατεχνάσασθαι. Reſpicitur autem h. l. fraudulentus regis conatus populum extenuandi et perdendi, Iſraelitis grauiſſimos labores imponendo, vt a matrimoniis deterrerentur, liberos ſuos abiicerent, et ipſi nimiis laboribus abſumerentur. Hoc regis illius conſilium perdendi populi Iſraelitici commemorat etiam Philo Lib. 1. de vit. Moſ. p. 603. E. τὴν ἰσχὺν αὐτῶν ἀφαιρεῖν ἐπινοίαις ἀνοσιεργοῖς ἐμηχανᾶτο *vires eorum nefariis artibus accidere conatus eſt.* add. Iudith. 5, 11. γένος *gens, natio,* vt 4, 36. 18, 2. Marc. 2, 26. Diod. Sic. p. 17. B. παρὰ τοῖς γένεσι τέτοις *apud has gentes.* p. 34. C. τὸ γένος ἅπαν τῶν βαρβάρων. v. *Münthius* ad h. l. add. Xen. Cyr. 4, 6. 2. Eurip. Phoenn. 126. τῦ ποιεῖν ἔκθετα τὰ βρέφη αὐτῶν] *ita vt liberos ſuos exponerent.*

τῦ ποιεῖν ἔκθετα dictum eſt pro, ἐκτιθέναι coll. v. 21. Eſt autem ἐκτιθέναι verbum, de iis, qui infantes exponunt, proprium Eurip. Ion. 18. ἀπήνεγκε βρέφος Εἰς ταυτὸν ἄντρον — κἀκτίθησιν, ὡς θανέμενον. Ariſtoph. Nubb. 531. Κἀγὼ (παρθένος γὰρ ἔτ' ἦν, κοὐκ ἐξῆν πώ μοι τεκεῖν) Ἐξέθηκα. Philo Lib. 1. vit. Moſ. p. 604. B. de Moſis parentibus: δεδακρύμενοι τὸν παῖδα ἐκτιθέασι περὶ τὰς ὄχθας τῦ ποταμῦ *plorantes puerum exponunt in ripa fluminis.* Et paulo poſt: οἰκτιζόμενοι τὸν παῖδα — τί γὰρ, ἔφασαν, εὐθὺς γενόμενον οὐκ ἐξεθήκαμεν; *miſerantes puerum — cur, inquiunt, non ſtatim natum expoſuimus.* add. Aelian. H. V. 2, 7. 10, 18. Suidas: ἐκτιθέναι τὰ βρέφη, ἀντὶ τῦ, εἰς βορὰν θηρίοις, ἢ καὶ ἄλλως εἰς διαφθορὰν παρατιθέναι ἐπ' ἐρημίαις cf. etiam *Wetſtenius* ad h. l. Referri autem debent verba noſtra ad ipſos Iſraelitas, infantes ſuos exponentes, non vt *Hammondus, Knachtbullus, Krauſius* (vertit: *liberos abiici iubens*) *Thalemanus* (*ita afflixit, vt eorum infantes exponendos curaret*) voluerunt, ad Pharaonem regem, vt pro αὐτῶν legendum ſit αὐτῶν. Nam ποιεῖν ἔκθετα, vt ſupra notauimus, eſt id. qd. ἐκτιθέναι, deinde rex Aegypti, vt Ex. 1, 22. legitur, iuſſit, vt Aegyptii pueros Iſraelitarum recens natos in Nilum coniicerent, non vero vt Iſraelitae eos exponerent, Hebraeos autem infantes ſuos expoſuiſſe ex iis apparet, quae Ex. 2. et Ioſeph. Ant. 2, 9. 4. de Moſis parentibus enarrantur. Denique verbum κατασοφίζεσθαι, de cuius vi et poteſtate ſupra dictum eſt, non poteſt eo referri, quod iuſſerit rex Iſraelitarum infantes in aquam abiici; in hoc enim edicto non regis aſtutia perſpicitur, ſed potius aperta eius crudelitas. εἰς τὸ μὴ ζωογονεῖσθαι] *ne viui conſeruarentur,* ſcl. τὰ βρέφη. Sententia verbis ineſt haec: Iſraelitae ipſi ſuos liberos exponebant, ne viui conſeruarentur, ne eandem miſeram ſortem experirentur, qua ipſorum parentes premebantur. ζωογονεῖν *viuum ſeruare* v. LXX Ex.

1, 17. 1 Sam. 2, 6. *Feſſelium* in Aduerſ. Sacr. Lib. 5. c. 5. §. 3. *Suiceri* Theſ. Eccl., nos ad Luc. 17, 33.

20. *ἐν ᾧ καιρῷ ἐγεννήθη Μωσῆς, καὶ ἦν ἀστεῖος τῷ Θεῷ*] *illo tempore Moſes natus eſt, puer longe formoſiſſimus.* *ἀστεῖος* prop. eſt *vrbanus*, et ponitur de eo, qui in vrbe natus eſt, vel in ea viuit et commoratur, nam *ἄστυ* eſt *vrbs*; opponitur ei *ἀγροικὸς ruſticus.* Etym. M. p. 158. Sylb. et ex eo Phauorinus v. *ἄστυ· ἀστεῖος· ὄνομα ἐκ τοῦ ἄστυ·—κυρίως ὁ ἐν ἄστει διατρίβων.* Eadem eſt apud Latinos vis vocabuli *vrbanus* v. Terent. Adelph. 1, 1. 17. vbi *vita vrbana* opponitur *ruſticae.* Ouid. Pont. 1, 8. 29. *vitae* vrbanae *commoda.* Cic. Piſ. 26. *in hac quotidiana, aſſidua*, vrbanaque *vita.* Iam quoniam homines ruſtici ab hominibus vrbanis, non modo morum elegantia et lepore vincuntur, ſed etiam vultus orisque venuſtate ſuperare ſolent, factum eſt, vt *ἀστεῖος* adhiberetur non modo ſignificatu eo, vt deſignaret *eum, e cuius dictis et factis, et tota conſuetudine elucet humanitas, elegantia, peritia, doctrina, in cuius dictis et factis nihil odioſum, nihil inconditum, nihil turpe notandum eſt, moribus politis praeditum*, vt Lat. *vrbanus* vid. *Manutius* ad Cic. epp. ad Diu. 3, 7. p. 221. et 3, 8. p. 225. ed. *Richt.* ſed etiam notaret *formoſum*, vt h. l. Iudith. 11, 23. *καὶ νῦν ἀστεῖα εἶ σὺ ἐν τῷ εἴδει σου tua forma eſt admodum praeſtans, excellens.* Suidas: *ἀστεῖος, εὐπρόσωπος, χαρίεις, καλός* v. loca ap. *Wetſtenium* ad h. l. add. *Fiſcherus* Proluſſ. de vitiis Lexx. N. T. p. 223 ſq. et ad Xen. Cyr. 2, 2. 11. nec non *Krebſius* ad Plutarch. de audiend. poet. p. 185. Eadem voce de Moſe vſus eſt Philo de vit. Moſ. Lib. 1. p. 604. A. *γεννηθεὶς οὖν ὁ παῖς εὐθὺς ὄψιν ἐνέφηνεν ἀστειοτέραν ἢ κατ' ἰδιώτην natus puer formam venuſtiorem vulgari prae ſe tulit.* Exodi loco parallelo legitur: כִּי טוֹב הוּא vbi Symmachus habet *καλὸς*, ſed verſio ſeptuagintauiralis, *ἀστεῖος.* Additur autem h. l. *τῷ Θεῷ* h. e. *coram Deo, iudice Deo*, i. e. admodum,

maxime formofus. Nempe Hebraei, cum Dei naturae et virtutum omnium intelligatur fumma effe praeftantia, ad exprimendam rei alicuius magnitudinem et praeftantiam, pofitiuo adiungere folent nomina Dei, (etiam angelorum) quae vi adiectiuorum gaudent. Sic Pf. 36, 7. *montes Dei*, funt, montes altiffimi. Pf. 80, 11. *cedri Dei* i. e. maximae. Cant. Sal. 8, 6. 7. *flamma Dei* i. e. amor vehemens et ardens. Apoc. 21, 11. δόξα Θεȣ̃ *fplendor fummus*. Sap. 16, 20. τροφὴ ἀγγέλων *cibus praeftantiffimus* vid. *Glaffius* Phil. Sacr. p. 44. *Noldius* Concordd. Particc. p. 810. ed. *Tymp.* Non *nomen Dei*, fed apud Graecos tamen adiectiua θεῖος, δαιμόνιος, οὐράνιος, nonnunquam inferuiunt fimili vfui, et hominem admodum formofum nominare folent, θεοειδῆ et θεοείκελον v. Hom. Il. γ', 16. α', 131. *Elsnerus* et *Albertius* ad h. l. Solent vero etiam Hebraei, vt oftendant, aliquid fuo in genere effe praeclariffimum, omnique ex parte perfectum, nominibus Dei, in talibus formulis, praefigere particulam ל etiam ita, vt לאלהים vel ליהוה fit id. qd. לפני אלהים vel בעיני יהוה *coram Deo, in oculis Dei* i. e. iudice Deo. Sic Ion. 3, 11. Niniue nominatur: עִיר־גְּדוֹלָה לֵאלֹהִים *vrbs magna Deo* i. coram Deo, non tantum iudicio hominum fed et Dei, h. e. omiffo Hebraifmo, *maxima*. LXX πόλις μεγάλη τῷ Θεῷ. Gen. 10, 9. venator לִפְנֵי יְהוָה *coram Ioua* i. e. venator vere eximius v. not. ad Luc. 1, 6. *Storrius* Obff. ad Anal. p. 258. Sic h. l. ἀστεῖος τῷ Θεῷ eft, *formofus iudice Deo* i. e. λίαν, σφόδρα ἀστεῖος, et Mofes, qui h. l. ex Hebraeorum loquendi confuetudine ἀστεῖος τῷ Θεῷ dicitur, in ep. ad Hebr. 11, 23. loquendi ratione Graeca dicitur ἀστεῖον παιδίον, et Iofeph. Ant. 2. 9. 7. eum vocat, παῖδα μορφῇ θεῖον *puerum forma diuinum*, *praeftantiffimum*, quam formae venuftatem paulo ante ita expreffit, vt Mofi εὐμορφίαν, θαυμαστὸν κάλλος tribuerit.

21. ἐκτεθέντα δὲ αὐτὸν κ. τ. λ.] *expofitum autem*

filia Pharaonis sustulit, eumque pro filio suo educandum curauit. αὐτὸν post ἀνείλετο redundat, v. Ioh. 18, 11. not. ad Matth. 5, 40. 8, 1. verbum autem ἀναιρεῖσθαι frequenter ponitur de iis, qui liberos expositos tollunt et educant Aristoph. Nubb. 531. Ἐξέθηκα, παῖς δ' ἑτέρα τις λαβοῦσ' ἀνείλετο *exposui foetum quem alia quaedam puella sustulit.* Etymol. M. λέγεται δὲ ἀνελεῖν καὶ τὸ ἀναλαβεῖν τὰ ἔκθετα βρέφη. Hesychius: ἀναιρεῖν, τὸ τεχθὲν ἀνατρέφειν, cf. *Wetstenius* ad h. l. et *Dorvillius* ad Chariton. p. 329.

22. καὶ ἐπαιδεύθη Μωσῆς πάσῃ σοφίᾳ Ἀιγυπτίων] *tum Moses in omni Aegyptiorum sapientia institutus est.* In astrologia, somniorum interpretatione, physica, prodigiorum effectione, medicina, mathematica, hieroglyphica, aliisque sapientiae Aegyptiorum partibus institutus est a sacerdotibus, qui regni senatusque principes, et regum regiaeque familiae magistri erant. Diod. Sic. p. 46. D. περὶ τῶν μεγίστων οὗτοι προβουλευόμενοι συνδιατρίβουσι τῷ βασιλεῖ, τῶν μὲν συνεργοί, τῶν δὲ εἰσηγηταὶ καὶ διδάσκαλοι γινόμενοι *hi* (sacerdotes) *vt senatus principes, regi perpetuo praesto sunt, qua opera, qua consilio, qua doctrina et informatione eum adiuuantes.* add. Herodo. 7, 164. v. *Meinersius* de caussis ordinum siue Castarum apud veteres Aegyptios et Indos, in Commentatt. Soc. Reg. Scient. Gotting. Vol. 10. p. 184. *Heeren Ideen üb. die Politik, den Verkehr u. den Handel der vornehmsten Völker d. alten Welt.* Gotting. 1793. p. 348 ss. De singulis Aegyptiorum sapientiae partibus cf. locos Diod. Sic. a *Münthio* ad h. l. laudatos. add. Philo 1. de vit. Mos. p. 606. A. qui tamen fingit, Mosen etiam Graecorum artibus a magistris, magnis e Graecia praemiis inuitatis, eruditum esse v. *Walchii* Obss. in N. F. libros p. 65 sq. Aegyptii tunc temporis principatum literarum tenebant, vnde et 1 Regg. 4, 30. sapientia Salomonis, quae tamen summa fuisse dicitur, cum sapientia Aegyptiorum comparatur. add. Ies.

19, 11. 12. Macrob. Saturn. 1, 16. *Aegyptus mater artium.* Id. in Somn. Scip. 1, 21. *Aegyptiorum enim retro maiores, quos conftat primos omnium coelum fcrutari et metiri aufos, poftquam perpetuae apud fe ferenitatis obfequio coelum femper fufpectu libero intuentes deprehenderunt.* Valer. Max. 8, 7. 2. *Pythagoras—Aegyptum petiit, vbi literis gentis eius affuefactus, praeteriti aeui facerdotum commentarios fcrutatus, innumerabilium feculorum obferuationes cognouit— Plato—Aegyptum peragrauit, dum a facerdotibus eius gentis Geometriae multiplices numeros atque coeleftium obferuationum rationes percipit.* Locos hanc in rem plures congeffit *Wetftenius* ad h. l. Iofeph. Ant. 2, 13. vbi fermo de Mofe, cuius proiecta virga in draconem mutata erat, κελεύει (ὁ βασιλεὺς) τὰς ἱερεῖς τὰς αὐτὰς ὄψεις αὐτῷ παρασχεῖν ὁρᾷν, ὡς Αἰγυπτίων σοφῶν ὄντων καὶ τὴν περὶ τέτων ἐπιστήμην *iubet rex facerdotes fuos eadem oftentare prodigia, quia Aegyptii et harum rerum fcientiam tenent;* hoc prodigio vero a facerdotibus oftentato, Mofes regem ita alloquitur: οὐδ' αὐτὸς, ὦ βασιλεῦ, τῆς Αἰγυπτίων σοφίας καταφρονῶ *ne ipfe quidem, o rex, Aegyptiorum fapientiam defpicio.* Iuftin. 36, 2. de Iofepho: *et prodigiorum fagaciffimus erat, et fomniorum primus intelligentiam condidit, nihilque diuini iuris humanique et incognitum videbatur, adeo, vt fterilitatem ante multos annos prouiderit.* Caeterum in libris Mofaicis nihil de Mofis in difciplinis Aegyptiorum inftitutione memoratur, fed Stephanus traditionem fecutus eft. ἦν δὲ δυνατὸς ἐν λόγοις καὶ ἐν ἔργοις] *eratque loquendi vi et rebus praeclare gerendis infignis.* Sed Mofes, qui h. l. δυνατὸς ἐν λόγοις fuiffe dicitur, Exod. 4, 10. et 6, 12. lingua impedita fuiffe legitur. Philo Lib. 1. de vit. Mof. p. 615. B. Deum, cum Mofes munus fibi delatum recufaffet, ita loquentem inducit: μηδὲν δείσῃς· ἐμῦ γὰρ ἐπινεύσαντος ἀρθρωθήσεται πάντα καὶ μεταβαλεῖ πρὸς τὸ βέλτιον, ὡς μηδενὸς ἔτι ἐμποδίζοντος ῥεῖν εὔτροχον καὶ λεῖον ἀπὸ καθαρᾶς πηγῆς τὸ τῶν λογισμῶν νᾶμα *noli timere, meo nutu articulate disferes omnia, facundia mutata in melius, vt im-*

pedimento nullo leuiter et facile, e limpidissimo fonte cogitationum exeat flumen. Hinc *Alex. Morus* in notis ad quaedam N. F. loca p. 87. Stephani verba, cum verbis Mosis, quibus se ipse lingua balbutiente esse fatetur, ita conciliari posse autumat, vt statuatur, Mosen quidem natura sua impeditioris linguae fuisse, sed cum Deus ipsi dixisset: *ego ori tuo adero* (adero tibi loquenti) affusam labiis eius coelestem gratiam vitium naturale compensasse. At enimuero Aaron erat Mosis interpres. Legitur enim Ex. 4, 16. *is* (nempe, Aaron) *pro te ad populum verba faciet, et sic tibi pro ore erit*, et v. 12. *abi, iuuabo te loquentem, et te docebo quae dicere debeas.* Vnde et *Morus* ipse adiecit explicationem aliam, quae se probauit *Wolfio*, nimirum hanc, concionibus quidem aptiorem fuisse Aaronem, sed Mosen oracula et leges dictasse, vi praeditum quadam eloquii ad haec idonea. *Krebsio* atque *Loesnero*, quos secuti sunt *Morus*, *Rosenmüllerus*, *Heinrichsius*, alii, δυνατὸς ἐν λόγοις id. qd. alias δυνατὸς s. δεινὸς λέγειν (v. *Kusterus* ad Aristoph. Nubb. Argum.) est, *vi persuadendi pollens*, *qui oratione auditorum animos flectere*, *tenere*, *et propemodum cogere potest.* Laudant hi interpretes locum Iosephi Ant. 3, 1. 4. vbi Moses dicatur πλήθει ὁμιλεῖν πιθανώτατος *summa vi populo persuadendi pollens.* Statuunt ergo, Mosen lingua fuisse balbutiente, neque vlla dicendi vi praeditum, cum vero Deus ei dicendi vim largitus esset, tum eum factum esse πλήθεσιν ὁμιλεῖν πειθανώτον *facultate animos populi flectendi praeditum.* *Krausius* elogium illud, δυνατὸς ἐν λόγοις de scriptis Mosis, orationis simplicitate, elegantia atque grauitate insignibus, intelligit, quam interpretationem *Alex. Morus* quoque non alienam a dicentis consilio putauerat. Verba δυνατὸς ἐν ἔργοις *Krebsius*, *Loesnerus*, *Rosenmüllerus*, *Krausius*, *Boltenius*, alii, de miraculis a Mose editis explicant. Mea quidem sententia non potest h. l. cogitari de miraculis a Mose editis, neque de scriptis eius, neque de dicendi vi a Deo Mosi concessa, cum ei munus iniunxisset Israelitas ex Aegypto educendi.

Etenim contextus fatis aperte docet, non effe h. l. fermonem de Mofe Ifraelitarum duce, fed de eius vita in aula Pharaonis gefta. Formula δυνατὸς ἐν λόγοις intelligenda eft de orationis vi et efficacia v. *Krebfius* ad h. l. add. quae notauimus ad Luc. 24, 19. et verbis iunctis ineft fententia haec: oratione et rebus gerendis pollebat, vi perfuadendi, animos flectendi praeditus erat, confilia optima dabat, et in rebus gerendis fortiffimus erat. *Hammondus*: „confultor optimus erat, et ftrenuus confiliorum exfecutor.“ Poterat ergo Mofes lingua balbutiente effe, et tamen δυνατὸς εἶναι ἐν λόγοις καὶ ἔργοις. Neque improbanda videtur eorum fententia, qui, quod attinet verba δυνατὸς ἐν ἔργοις, iis Stephanum quoque refpexiffe putant traditionem Iudaeorum, Mofen Aegyptiorum fuiffe ducem contra Aethiopas, eosque profligaffe v. Iofeph. Ant. 2, 5.

23. ὡς δὲ ἐπληροῦτο αὐτῷ τεσσαρακονταετὴς χρόνος] *cum quadraginta annos natus effet.* Mofen quadraginta annos in Aegypto degiffe, ipfius Mofis teftimonio non conftat v. Ex. 2, 11 fs. fed Stephanus etiam hac in re fecutus eft traditionem Iudaeorum. Berefchith Rabba fol. 115, 3. *Mofes in palatio Pharaonis degit XL annos, in Midiane XL annos, et miniftrauit Ifraeli annos XL.* Schemoth Rabba fol. 118, 3. ad verba Ex. 2, 11. *tunc temporis fuit Mofes annorum XX, vel, vt alii volunt, XL.* Ib. col. 2. ad verba v. 14. *Quis pofuit te iudicem? R. Iehuda dixit, Mofen tunc temporis annos viginti habuiffe, quare dixerunt ad ipfum: nondum dignus es, qui princeps aut iudex nofter fis, nam homo quadraginta demum annorum peruenit ad intelligentiam. Sed R. Nehemias dixit: Mofen annorum quadraginta fuiffe, vnde dixerunt illi: manifeftum quidem eft, quod tu ad aetatem virilem perueneris, fed hoc tamen non obftante, non dignus es, qui fis iudex aut princeps nofter.* Ergo annorum viginti Mofen tunc temporis fuiffe, nonnulli ftatuebant, quo defenderent Ifraelitas, qui eum iudicem recufaffent. ἀνέβη ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ] *ei in men-*

tem venit, in hanc cogitationem incidit. Subintell. διαλογισμός. Plena formula extat Luc. 24, 38. vbi v. not. Hebr. לב על עלה v. Ier. 3, 16. ἐπισκέψασθαι *vifitare*, vt Ifraelitarum conditionem accuratius cognofceret, iisque opem ferret.

24. 25. *Ibi cum videret quendam male tractari, ei opem tulit, afflictumque Aegyptii caede vltus eft.* ἀδικεῖσθαι *verberari*, Alexandrini Iudaei hoc verbo Ief. 10, 20. expreſſerunt Hebr. הכה quod, loco parallelo Exod. 2, 11. reddiderunt τύπτειν. Med. ἀμύνεσθαι notat: *refiftere, arcere*, item: *opem ferre* v. *Schleusneri* Lex. h. v. et *Munthius* ad h. l. Subaudiendum autem eft, τῷ ἀδικουμένῳ. Verbum καταπονεῖσθαι, quod inprimis vfurpatur de iis, qui morbo laborant, vnde Hefychius καταπονούμενος explicuit πειραζόμενος (quoniam πειράζεσθαι ii quoque dicuntur, qui morbo inuaduntur v. *Kühnius* in Ind. ad Ael. H. V. fub h. v.), omnino etiam declarat: *valde vexari, affligi, excruciari*, nam praepofitio κατὰ in compofitis frequenter hanc vim obtinet, vt notet, *valde, admodum* v. *Abrefchius* Lectt. Ariftaenn. p. 278. 2 Macc. 8, 2. ἐπὶ τὸν ὑπὸ πάντων καταπονούμενον λαὸν vt refpiceret *populum ab omnibus vexatum*. add. 3 Macc. 2, 2. Theophr. Char. 8, 5. cf. de hoc verbo *Weſſelingius* ad Diod. Sic. 13, 53. T. 1. p. 585. *Kyphius* et *Albertius* ad 2 Petr. 2, 7. et *Wetftenius* ad h. l. πατάσσειν *percutere, ferire*, vt Hebr. הִכָּה indicat etiam, *interficere, necare*, vt Matth. 26, 31. h. l. cf. et *Bielii* Thef. fub h. v. Mofen Aegyptium illum interficere voluiſſe, probari nequit, vt recte monuit *Eckermanus* ad h. l. Amoris in populares plenus, cum male tractari videret Ifraelitam, ira excanduit, et Aegyptium percuſſit. In libris Mofis hoc factum neque laudatur, neque improbatur. conf. etiam *Hezelius* et *Rofenmüllerus* in Scholiis ad Ex. 2, 11. — 25. Putabat, populares, cum ipfe folus et vnus, omnium amore in eos commotus, Aegyptiorum tyrannidi fefe opponere aufus fuiſſet, inde conclufuros eſſe

et intellecturos, ipsum, iuuante Deo, eos a seruitute vindicaturum esse. Sed nihil horum iis in mentem venit.

26. 27. τῇ ἐπιούσῃ ἡμέρᾳ *die postero*, Herodo. 9, 41. ὡς ἅμα ἡμέρῃ τῇ ἐπιούσῃ συμβολῆς ἐσόμενος. Alexandrini Ex. l. l. habent: τῇ ἡμέρᾳ τῇ δευτέρᾳ. Omisso nomine ἡμέρα, legitur τῇ ἐπιούσῃ infra 16, 11. Herodi. 2, 14. 5. al. αὐτοῖς referendum est ad ἀδελφοὺς quod praecessit, superuenit duobus Israelitis certantibus coll. Ex. 2, 13. vbi in versione Alexandrina legitur: ὁρᾷ δύο ἄνδρας Ἑβραίους. *Valckenarius* in Opuscc. Vol. 2. p. 285. et in Scholis ad h. l. sine idonea ratione legi malebat, ὤφθη ἄλλοις μαχομένοις. Verbum ὄπτεσθαι ponitur etiam de iis, qui *superueniunt*, *inopinato veniunt*, sic h. l. est id. qd. ἐπέστη 4, 1. vnde Alexandrini Iudaei eo expresserunt verbum בוא 1 Reg. 3, 16. συνήλασεν αὐτοὺς εἰς εἰρήνην] *eos ad concordiam compellere* tentabat f. volebat v. ad 5, 3. συνελαύνειν *cogere*, *compellere* Plutarch. V. Caes. p. 716. B. ἐν ὁδῷ ποτε συνελασθεὶς ὑπὸ χειμῶνος εἰς ἔπαυλιν ἀνθρώπου πένητος. Ael. H. V. 4, 15, ἡ νόσος συνήλασεν αὐτὸν εἰς τὸν τῆς σοφίας ἔρωτα. add. 2 Macc. 4, 26. 42. 5, 5. In hac verborum complexione συνελαύνειν vt verbum ἀναγκάζειν Luc. 14, 23. notat: *rationibus et persuasionibus aliquem permouere* v. not. ad Matth. 14, 22. μάχεσθαι, vt verbum נצה Ex. 2, 13. (LXX. διαπληκτιζομένους) de quo vid. ibi *Rosenmüllerus* in Scholiis, significat, et, *verbis contendere*, *rixari* vt Ioh. 6, 52. et, *manus conserere*, nec tantum de conflictu bellico, sed etiam de lite priuata adhibetur, sic h. l. denotat, *manus conserere*, nam Ex. l. c. legitur: διατί τύπτεις τὸν πλησίον, pro quo Stephanus, qui sensum loci illius expressit, vsus est verbo ἀδικεῖν. 27. ὁ ἀδικῶν τὸν πλησίον] *qui alterum male tractarat* i. verberarat, *Mosen repulit*, *adiectis verbis his: quis te inter nos principem et iudicem constituit?* δικαστὴν v. ad Luc. 12, 14.

29. *ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ propter hunc ſermonem*, hac voce perturbatus; *ἐν* pro *διὰ propter* vt Matth. 6, 7. vbi v. not. add. *Glaſſius* Phil. S. p. 461. Timebat Moſes, ne caedes illa Aegyptiis innoteſceret, et ſibi periculum crearet. Nec timor eius inanis erat. Nam cum Pharao comperiſſet, eum auſum fuiſſe Iſraelitae defenſorem agere, et Aegyptium occidiſſe, quaeſiuit eum ad ſupplicium v. Ex. 2, 15. Fugit ergo Moſes, cum ei videret, nondum adeſſe tempus liberationis Iſraelitarum a iugo Aegyptiorum. Μαδιὰμ Hebr. מִדְיָן tractus fuit Arabiae v. *Roſenmüllerus* in Scholiis ad Ex. l. l.

30. *ἐτῶν τεσσαράκοντα* vid. not. ad v. 23. *ἐν τῇ ἐρήμῳ τοῦ ὄρους Σινᾶ] in deſerto ad montem Sinai.* Ex. 3, 1. hanc viſionem Moſi prope Horebum montem obtigiſſe narratur. Nulla in his repugnantia. Nam mons ille duplex cacumen habebat, quorum vnum dicebatur *Horeb*, alterum *Sinai*. Petrus de la Valle P. 1. epiſt. 11. Cairo ſcripta: *duo ſunt montes vno in loco, Horeb et Sinai, qui ambo naſcuntur, vt ita dicam, ex radice vna, et diuiduntur poſtea iugis, quo altius adſcenditur. ἄγγελος κυρίου angelus Dei, genius coeleſtis.* Sub ignis enim ſpecie Deum et naturas coeleſtes ſeſe hominibus conſpiciendas praebere, putabant veteres, v. Iamblichus de myſteriis Sect. 2. c. 4. et not. ad Act. 2. At enimuero hoc quidem in verſu, vt Ex. 3, 2. angelus Dei apparuiſſe Moſi dicitur, ſed infra v. 32. et Ex. 3, 6. 7. Deus ipſe loquens inducitur. Scilicet Hebraei veteres omnia, quorum cauſſae laterent, ad auctores inuiſibiles, ad genios coeleſtes referebant, putabant etiam Deum, cum ſingularem ſuam praeſentiam declararet, vti comitatu angelorum v. ad v. 53. Gen. 28, 12. praeterea etiam vocabula מַלְאָךְ et ἄγγελος in literis ſacris adhibentur de rebus vita carentibus, quibus Deus vim ſuam exſerit, quibus tanquam voluntatis ſuae interpretibus vtitur, de ſymbolis praeſentiae diuinae, de naturae effectionibus, de tonitru, fulminibus, ventis v. Pſ. 104, 4. 103,

20. 35, 5. 6. Hebr. 1, 7. Iam cum h. l. dicatur Moſes vidiſſe angelum, ei apparuiſſe angelus Iouae, hoc eſt, Deus ſymbolo viſibili ei ſe conſpiciendum praebuit (vnde v. 6. legitur: *obtexit Moſes faciem ſuam, verebatur enim Deum intueri*, ἀπέστρεψε δὲ Μωυσῆς τὸ πρόσωπον αὐτȢ· εὐλαβεῖτο γὰρ κατεμβλέψαι ἐνώπιον τȢ ΘεȢ et v. 4. *quod cum Ioua videret, ei acclamauit* etc.) hic vero angelus, hoc ſymbolum praeſentiae diuinae erat rubus ardens, qui igne non conſumebatur. Alii interpretes opinantur, nomina ἄγγελος κυρίȢ, et κύριος, Θεὸς, vt Ex. l. l. מלאך יהוה, et אלהים, יהוה, promiſcue vſurpata eſſe, quod angelus fuerit interpres voluntatis diuinae, adeoque nomen Iouae, nec h. l. nec aliis huius generis locis, v. c. Gen. 31, 12. 13. angelo tribui, ſed Deo, cuius nomine et iuſſu angelus locutus ſit v. *Roſenmüllerus* ad Ex. 3, 2. Gen. 16, 11. ἐν φλογὶ πυρὸς βάτȢ] *in rubo flammante et ardente* i. ſimpliciter, ardente l. in flammam exardeſcente, Hebr. בלבת־אש. φλὸξ πυρὸς id. qd. πῦρ φλογὸς אש להט Pſ. 104, 4. LXX. πῦρ φλέγον. add. 2 Theſſ. 1, 8. Hebr. 1, 7. E ſententia *Mori* et *Roſenmulleri* ad h. l. fuit meteoron; interdum procul ſtantibus circumiacentes regiones ardere videntur prae rubedine coeli, praeſertim vbi copia vaporum incendi ſolet, ita, vt ardeat locus, nec tamen conſumatur. Sed probabilior eſt *Hezelii* (v. eum ad Ex. 3, 2. 8. 4, 10.) aliorumque ratio, qui ſtatuunt, rubum de coelo tactum, neque tamen incenſum et conſumtum, ſed fulmen brutum et vanum fuiſſe v. ad 1, 10. Matth. 3, 17.

31. προσερχομένȢ δὲ αὐτȢ κατανοῆσαι] *cum intuendi cauſſa propius acceſſiſſet.* Verbum κατανοεῖν *animaduertere, intelligere*, cum, vt probe notauit ad h. l. *Grotius*, vocabula ſenſuum internorum et externorum inter ſe permutari ſoleant, etiam ita legitur, vt valeat, *audire* v. Theocrit. Id. 2, 103. et *intueri, oculis perluſtrare* vt h. l. et in verſ. Alex. Ex. 33, 8. Pſ. 90, 8. vbi reſpondet Hebr. נבט (quod οἱ ό Ex. 3, 6. expreſſerunt κατεμβλέψαι) Gen.

42, 9. vbi in textu Hebraico legitur ראה, nec Alexandrini tantum interpretes, sed etiam alii scriptores Graeci hanc notionem huic verbo subiecerunt Xen. Cyr. 2, 4. 5. *ἐπεὶ δὲ κατενόησε τὴν ἀγυιὰν, τὴν πρὸς τὸ βασίλειον Φέρουσαν, στενωτέραν οὖσαν.* add. 2, 2. 28. Ioseph. Ant. 5, 1. 2. de speculatoribus Hierichunta vrbem oculis perlustrantibus: *ἅπασαν ἐπ' ἀδείας τὴν πόλιν κατενόησεν vrbem sine metu propius intuiti sunt.* Id. 19, 1. 14. *παῖδας, οἳ ἥκουσαν ἐκ τῆς 'Ασίας κατανοήσων.* Philo Leg. ad Cai. p. 1041. E. *ταῦτ' ἅμα λέγων ἐπῄει τὰς ἐπαύλεις, ἀνδρῶνας κατανοῶν his dictis villas obibat, inspectans aulas et conclauia.* Exempla plura collegerunt *Krebsius* et *Loesnerus* ad h. l. Hesychius: *κατανοοῦντι, καταβλέποντι.* Caeterum colloquium a Deo cum Mose institutum, quod versus sqq. continent, erant cogitationes in animo Mosis subortae, quas putabat et dicebat esse voces Dei v. ad Matth. 28, 5. Ioh. 20, 13. Act. 1, 10.

32. 33. *ἐγὼ ὁ Θεὸς τῶν πατέρων σου*] *ego sum Deus maiorum tuorum*, quem maiores tui coluerunt, et qui eos beneficiis ornauit. In textu Hebraico Ex. 3, 6. legitur אביך et in vers. Alex. *πατρός σου.* Nempe Stephanus loci illius verba memoriter repetiit, id quod locorum inter se collatio sat manifeste docet. *ἔντρομος δὲ γενόμενος Μωσῆς κ. τ. λ.*] *hinc tremefactus Moses, non audebat propius intueri* visum. Communis enim erat illis temporibus opinio, adspectum numinis, aut genii, graue periculum afferre v. ad Matth. 28, 9. Luc. 5, 8. 9. Ioh. 20, 17. Act. 5, 11. Hom. Il. *υ*, 131. *χαλεποὶ δὲ Θεοὶ Φαίνεσθαι ἐναργεῖς.* 33. *λῦσον τὸ ὑπόδημα — ἁγία ἐστὶν*] *exue calceos, locus enim in quo consistis sanctus est.* Cum apud omnes antiquos populos mundities in sacris requireretur; nec loca sacra intrare, nec sacra facere audebant puluerulentis aut lutulentis calceis, sed detractis calceis. Hinc et Pythagoras, cuius pleraque instituta ex Aegypto deducta erant, discipulis auctore Iamblicho in eius vita §. 89. hoc prae-

ceptum dedit: *θύειν χρὴ ἀνυπόδετον, καὶ πρὸς ἱερὰ προσιέναι·* et §. 105. *ἀνυπόδητος θύε καὶ προσκύνει.* Pedum discalceatio etiamnum apud plures Orientis populos ad religionem pertinet, et reuerentiae erga reges et principes signum est. Schemoth R. fol. 937. in Ex. 3, 5. *quocunque loco manifestatur diuina maiestas, prohibita est calceatio sandaliorum: ita Ios. 5, 15. ita sacerdotes non ministrant in Sancto nisi discalceati* cf. *Wetstenius* ad h. l. *Bynaeus* de calceis Hebraeor. 2, 4. *Braunius* de vestitu Hebr. 1, 3. §. 40. *Hezelius* et *Rosenmüllerus* in Scholiis ad Ex. 3, 5. *γῆ ἁγία ἐςὶ* locus sanctus, Dei praesentia consecratus.

34. 35. *ἰδὼν εἶδον τὴν κάκωσιν τȣ λαȣ μȣ τȣ ἐν Αἰγύπτῳ*] *vidi populi mei in Aegypto degentis calamitatem.* *ἰδὼν εἶδον cognoui*, mouent me labores et molestiae populi mei. Verbo participium eiusdem originis additum est ex Hebraismo, coll. Ex. 3, 7. vt Hebr. 6, 14. *εὐλογῶν εὐλογήσω σε, καὶ πληθύνων πληθυνῶ σε.* 1 Macc. 5, 40. *δυνάμενος δυνήσεται.* Eandem tamen loquendi rationem tenuerunt etiam scriptores Graeci Herodo. 4, 23. *καταφεύγων καταφύγῃ* vbi v. *Gronou.* Diod. Sic. T. 1. p. 717. *κατατέμψας ἔπεμψε.* Arrian. Hist. Indic. 4, 15. *ὧν τȣς μὲν αὐτὸς ἰδὼν οἶδα.* vid. *Glassius* Phil. S. p. 277 ss. *Vorstius* de Hebraismm. N. T. p. 611 ss. *Raphelius* Obss. Xenophh. ad h. l. *Stolbergius* ad Soph. Ai. v. 769. p. 194. *Hemsterhusius* ad Lucian. T. 1. p. 300. *καὶ κατέβην ἐξελέσθαι αὐτȣς*] *itaque descendi eos liberaturus.* Ex antiquitatis persuasione Deus credebatur humano more agere, consilia agitare, deliberare, videre, loco ipsi, quo quid perficere vellet, adesse, ita tamen vt in sensus et oculos non incurrat, dicebatur ergo Deus cum his in terris agere et efficere aliquid, cum hominibus opitulari vellet, descendere de coelo, ipsius domicilio v. Gen. 11, 7. 18, 21. Ps. 144, 5. Ies. 64, 1. Homer. Il. θ', 47 ss. Itaque notio simplex his verbis inest haec: iis auxilium feram. *καὶ νῦν δεῦρο, ἀποςελῶ*

σε εἰς Ἄιγυπτον] *iam agedum in Aegyptum te mittam.* Perſuaſum erat Moſi, ſe Deo iuuante populum ſuum liberaturum eſſe v. 24 ſq. haec viſio animum eius confirmabat. Caeterum Stephanus his et quae ſequuntur verbis declarabat, ſe Moſen pro legato diuino habere v. 6, 14. — 35. ὃν ἠρνήσαντο quem liberatorem agnoſcere noluerunt v. ad 3, 13. ἄρχοντα καὶ λυτρωτὴν conſtituit ducem et redemtorem. λυτρωτὴς *redemtor, liberator*, reſpondet Hebr. גֹּאֵל Pſ. 19, 15. ἐν χειρὶ ἀγγέλȣ per angelum. Etenim ἐν χειρὶ, ex Hebraica ratione, poſitum eſt pro διὰ χειρὸς, et χειρὶ redundat, vt v. 25. vbi διὰ χειρὸς αὐτȣ̃ poſitum eſt pro, δι' αὐτοῦ, *per ipſum*, ſiue, *opera ipſius* add. 5, 12. cf. *Glaſſius* l. l. p. 113. *Vorſtius* l. l. p. 362. et *Leusdenius* de Hebraiſmm. N. T. p. 87. ed. *Fiſcher.*

36 ſq. Vt eo turpior appareret Iſraelitarum pertinacia, ingratusque in Moſen animus, prolixius fuſiusque in Moſis laudes excurrit, cui familiaris cum Deo conſuetudo intercefferit, qui adeo praeclare de populo promeritus ſit, qui et de Meſſia futuro cecinerit, atque illud Moſis effatum in hoc orationis tenore laudans, tacite populares ſuos reprehendit, quod aeque iniqui et ingrati erga Ieſum, vt maiores ipſorum erga Moſen, ſe praeſtiterint. οὗτος Lat. *ille*, vir ille magnus, np. Moſes coll. v. 38. ἐρυθρὰ θάλασσα mare rubrum, oceanus Indicus, Arabiam et Perſidem alluens; is qui ab Oriente eſt, Perſicus dicitur, qui ex aduerſo, ſinus Arabicus. Hebraice ſinus Arabicus vocatur: יַם סוּף prop. mare algae, cuius algae marinae folia ſupra mare natantia, cum id nonnullis in locis rubore tingant, a Graecis ſinus ille dictus videtur ἐρυθρὰ θάλασσα *mare rubrum* v. *Eichhornii* edit. Lex. Hebr. *Simonis. Michaelis Arab. Fragen* p. 1 ſq. et *Roſenmüllerus* in Scholiis ad Exod. 10, 19. προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει κ. τ. λ.] vid. not. ad 3, 22. ὑμῶν poſt Θεὸς in plurimis optimae notae libris deeſt; adic-

etum videtur a grammatico ex 3, 22. aut a librario, qui oculos in ſequens ὑμῶν coniecerat.

38. γίνεσθαι μετά τινος Hebr. הָיוֹת עִם־פְּלֹנִי notat, *verſari cum aliquo, commercium, negotium, cum aliquo habere* v. 1 Regg. 5, 20. 1 Sam. 25, 7. 16. Act. 20, 18. not. ad Marc. 1, 36. Iam h. l. legitur: γενόμενος μετὰ τȣ͂ ἀγγέλȣ καὶ (μετὰ) τῶν πατέρων h. e. erat internuntius, interpres Dei apud populum, μεσίτης, coll. Gal. 3, 19. Per τὴν ἐκκλησίαν *Grotius*, *Morus*, alii, omnem coetum Iſraeliticum indicari putant, hoc ſenſu: in omni iſto itinere Moſes in coetu Iſraelitarum i. e. inter Iſraelitas in deſerto verſatus eſt cum angelo, qui cum eo in monte Sinai loquebatur, et maioribus noſtris i. e. mediator, interpres erat inter angelum et noſtros maiores. Sed vel appoſitus articulus τῇ ἐκκλησίᾳ, vt iam recte monuit *Krauſius*, docet, eſſe ſermonem de certa quadam populi concione, et ex omni orationis ſerie ſatis perſpicue patet, intelligendam eſſe concionem populi in promulganda lege ad montem Sinai congregatam. μετὰ τȣ͂ ἀγγέλȣ vid. not. ad v. 53. ὅς ἐδέξατο λόγια ζῶντα, δȣ͂ναι ἡμῖν] *qui accepit praecepta ſaluberrima, nobis tradenda. Morus*, qui per ἐκκλησίαν, vt vidimus, omnino populum Iſraeliticum intelligit, haec verba explanat: variis mandatis, diuino iuſſu, variis temporibus Moſen angelus inſtruxit. Sed ſermo eſt de legis promulgatione. λόγια τȣ͂ Θεȣ͂ Hebr. דִּבְרֵי אֵל ſ. אִמְרוֹת Pſ. 139, 38. 58. Num. 24, 4. ſunt *quaeuis oracula diuina*. Arrian. Expedit. Alex. 7, 16. 9. λόγιόν σφισιν γεγονέναι ἐκ τȣ͂ Θεȣ͂ *oraculo Dei ſeſe monitos*. add. Ael. H. V. 2, 41. v. *Raphelius* Obſſ. Polybb. p. 320. *Koppius* ad Rom. 3, 2. *Pottus* ad 1 Petr. 4, 11. deinde vero etiam haec vox pro ratione contextus adhibetur *de promiſſis*, et *de praeceptis diuinis*, vt h. l. Dicuntur autem praecepta Moſi data λόγια ζῶντα, hanc vocem *Albertius*, *Heumanus*, alii, explicant: *viua Dei voce promulgata*. Sed deſiderantur exempla idonea, quibus haec formulae λόγια ζῶντα ſignificatio

comprobetur. *Heinrichſius* ζῶντα explicat: *valida*, *potentia*, *efficacia*; laudat Hebr. 4, 12. vbi tamen ſermo eſt de comminationibus diuinis, certum euentum habituris; et Sophocl. Oed. Tyr. 481. vbi μαντεῖα ζῶντα ſunt, oracula certo euentura. Verbum ζῆν haud raro metaphorice ponitur de rebus, quae ſuo in genere vigent, florent, vim ſuam exſerunt. Iam cum h. l. de praeceptis ſermo ſit, formula λόγια ζῶντα cum *Moro* explicanda eſſet, praecepta efficacia ad praemium, commodum i. e. ſalubria. Sed his ambagibus non opus eſt. Verbum ζῆν ſaepius in verſ. Alex. et libris N. T. ita adhibetur, vt ſit idem quod ζωοποιεῖν, vt Ioh. 6, 51. vbi v. not. Hebr. 10, 20. vbi ὁδὸς ζῶσα, Theophylacto interprete eſt, ζωοποιοῦσα, εἰς ζωὴν ἄγουσα. Eodem ſenſu doctrina chriſtiana 1 Petr. 1, 23. dicitur λόγος ζῶν καὶ μένων· et Deut. 32, 47. lex dicitur ζωὴ h. e. ſalus, quatenus ei obtemperantes felices reddit add. Deut. 6, 1. 30, 6. Ez. 20, 11. Itaque λόγια ζῶντα ſunt *praecepta ſaluberrima*.

39. 40. ἐστράφησαν ταῖς καρδίαις αὐτῶν εἰς Ἄιγυπτον] Haec verba *Morus*, *Roſenmüllerus*, alii, interpretantur: reditum in Aegyptum animis agitarunt, redire volebant in Aegyptum vid. Ex. 16, 3. 17, 3. Equidem cum aliis hunc verbis ſenſum ſubſtituendum puto: animis agitarunt reditum ad mores Aegyptiorum ſ. redierunt ad mores quos in Aegypto didicerant, ad cultum idolorum. Etenim in proxime ſequentibus ſermo eſt de idolorum cultu, nec eo tempore, quo Iſraelitae ab Aarone petebant, vt ipſis ſimulacrum vitulinum formaret, de reditu in Aegyptum cogitabant, ſed iter pergere volebant. Nec obiici poteſt, in libris Moſis non legi, Iſraelitas in Aegypto idola coluiſſe. Etenim Moſes non omnia de Iſraelitis in Aegypto aut deſerto, retulit, quae in aliis V. T. libris memorata leguntur. Sed Iſraelitas idolis in Aegypto cultum praeſtitiſſe, ſat clare docet locus Ezech. 20, 7. 8. 24. qui quidem locus eam quam poſuimus verborum interpretationem mirifice

confirmat. ποίησον ἡμῖν θεὲς, οἱ προπορεύσονται ἡμῶν] *fac nobis deos, qui ſint itineris duces.* Sed θεὲς h. e. *ſimulacra deorum,* poſitum eſt pro, θεὸν, nam Aaron vnum tantum vitulum, non plura ſimulacra formabat. Verum in textu Hebraico Ex. 32, 1. extat pluralis אלהים, adeoque etiam verbo plurali (אֲשֶׁר יֵלְכוּ) iungitur; id quoque factum eſt iis in locis, vbi אלהים de vno vero Deo adhibetur, vt Gen. 20, 15. Stephanus verba interpretum Alexandrinorum reddidit, qui tamen alias אלהים etiam numero ſingulari expreſſerunt, vt Gen. 20, 15. 35, 7. etc. H. l. vnum tantum vitulum ſignificari, docet quoque locus Neh. 9, 18. *fecerunt ſibi vitulum, et dixerunt: hic eſt Deus tuus, qui te eduxit* זה אלהיך אשר העלך *ex Aegypto.* οἱ προπορεύσονται ἡμῶν] „Admodum conuenit populi parum cultioris opinionibus, ſibi vel expeditiones vel itinera facienti, vel in pugnam eunti, deorum ſimulacra praeferre, et ab iis feliciſſimum euentum exſpectare. Deorum enim vbi ſimulacra, ibi numen ipſum auxilio atque tutela adeſſe opinabantur. Vt igitur Moſis ductu atque rebus mirifice geſtis proſperrimum fecerant iter, ita nunc, cum Moſen haud ſuperſtitem adhuc crederent, idoli ductu atque tutela peragrare deſerta ſperabant.“ *Krauſius.* vid. Num. 10, 33. coll. Deut. 31, 8. 1 Sam. 4, 3. 2 Sam. 5, 21. *Weſſelingius* ad Diod. Sic. 20, 65. ὁ γὰρ Μωσῆς οὗτος — τί γέγονεν αὐτῷ] pro Μωσεῖ τέτῳ οὐκ οἴδαμεν τί γέγονεν. Nominatiuus abſolutus, pro datiuo, in quo explicando Latine adhibenda ſunt verba: *quod attinet ad.* Eſt Hebraica loquendi ratio, neque tamen ſcriptoribus Graecis inuſitata v. Num. 17, 20. Dan. 1, 17. Tob. 6, 7. Iudith. 11, 9. Sir. 10, 22. 41, 14. Apoc. 2, 26. 3, 12. v. *Glaſſius* Phil. S. p. 68. *Schoettgenius* ad *L. Boſium* de Ellipſ. p. 727. ed. *Schaefer. Vigerus* p. 55. ed. *Herm. Perizonius* ad Ael. H. V. 2, 13. *Fiſcherus* Animaduu. ad Weller. Vol. 3. P. 1. p. 347.

41. ἐμοσχοποίησαν, vox a Stephano efficta, ad

exemplum multarum eiusmodi vocum ab Alexandrinis fictarum. Eſt autem *ἐμοσχοποίησαν* id. qd. *ἐποίησαν μόσχον vitulum* ſ. *taurum*, *bouem iuuencum fabricati ſunt.* Nomina עגל *vitulus* et שור *taurus* promiſcue vſurpantur. Nam pro עגל quod Ex. l. l. et Pſ. 106, 19. adhibitum extat, Pſalmi loco, v. 20. legitur שור אכל עשב *bos herbam comedens* v. et *Deylingius* Obſſ. Sacr. P. 4. p. 425. Cum Moſes abiiſſet, neque vsquam cerneretur nubes, niſi fortaſſe in aliquo montis Sinai iugo, putabant Iſraelitae, Moſen interiiſſe, neque Deum iis amplius velle leges ferre, ſed eas ipſorum arbitrio relinquere, ſibi igitur ius eſſe credebant religionis formam conſtituere. Quae ſunt verba *Clerici* ad Ex. 33, 1. Iam cum vidiſſent, ab Aegyptiis numina ſub certis imaginibus coli, vitulo, ſiue boue auro obducto vti volebant pro ſymbolo veri Dei coll. Ex. 33, 5. qua in re peccabant contra legem de Deo non ſub imagine aliqua adorando Ex. 20, 4. Aegyptii autem ſub ſpecie Apidis, qui erat bos, colebant Oſiridem, qui olim fuerat rex Aegyptius, et agriculturam atque vitium arborumque conſerendarum artem inueniſſe putabatur. Bouem, qui apud veteres agriculturae ſymbolum erat, Aegyptiis fuiſſe ſymbolum Oſiridis, tradit Plutarch. Iſ. et Oſir. p. 366. Conf. omnino de Oſiride ab Aegyptiis culto. Tibull. 1, 7. 27 ſs. *Primus aratra manu ſollerti fecit Oſiris, Et teneram ferro ſollicitauit humum.* etc. Herodo. 3, 27 ſ. Plin. H. N. 8, 46. *Seldenus* de Diis Syris Syntagm. 1. c. 4. *Bochartus* Hieroz. P. 1. Lib. 2. c. 34. p. 339 ſs. ed. *Roſenmülleri. Iablonskii* Panth. Aegypt. L. 2. c. 1. T. 1. p. 122 ſq. c. 6. p. 258 ſ. *Braunii* Selecta Sacra p. 388. *Deylingius* l. l. *Münthius* ad h. l. et *Vogelius* in *Verſuch über die Religion der alten Egypter u. Griechen* p. 164 ſqq. *καὶ ἀνήγαγον θυσίαν τῷ εἰδώλῳ*] *et victimas ſimulacro mactarunt.* Formula *ἀνάγειν θυσίας*, non adeo rara eſt, vt eam eſſe iudicauit *Bochartus* in Hieroz. P. 1. Lib. 2. c. 50. frequens eſt apud Philonem et alios. Philo L. 3. vit. Moſ. p. 677. D. *θυσίας ἀθύτους ἀνήγαγον καὶ χορὺς ἀχορεύτους ἵστασαν*

facra profana faciebant et choreas agebant incondilas. De Agric. p. 205. E. δόξαντι θυσίας ἀμέμπτες ἀναγαγεῖν τῷ Κάϊν, λόγιον ἐξέπεσε *Cain, gratas se obtulisse victimas putans oraculo admonitus est.* Herodo. 2, 60. ἑορτάζεσι μεγάλας ἀνάγοντες θυσίας *festum celebrant magnas hostias offerentes* LXX 2 Paralip. 29, 21. ἀνήγαγε μόσχες. 1 Regg. 3, 15. ἀνήγαγεν ὁλοκαυτώσεις. Exempla hanc in rem alia congefferunt *Elsnerus* et *Loesnerus* ad h. l. καὶ εὐφραίνοντο ἐν τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν αὐτῶν] *et manuum suarum opere delectati sunt* h. e. epula facrificalia celebrarunt. Nam εὐφραίνεσθαι quod proprie vfurpatur de iis, *qui laetitiae et hilaritati indulgent*, fpeciatim etiam ponitur de iis, *qui conuiuantur et epulantur* v. ad Luc. 15, 24. et Ex. 32, 6. legitur: καὶ ἐκάθισεν ὁ λαὸς φαγεῖν καὶ πιεῖν, καὶ ἀνέστησαν παίζειν, quae verba defcriptionem diei fefti continent.

42. ἔστρεψε *Lud. de Dieu*, *Glassius* (Phil. S. p. 273.) *Morus*, *Dindorfius*, coniungunt cum verbo παρέδωκεν, ita, vt ἔστρεψε vim aduerbii obtineat, et verba iuncta conuertenda fint: *rurfus tradidit.* Quae loquendi ratio Hebraica eft, vt exemplis luculentis demonftrauit *Glassius* l. c. Verum cum in libris Mofis non legatur Ifraelitas iam antea aftra coluiffe, haec interpretatio admitti nequit. *Rofenmüllerus* et *Boltenius* ἔστρεψε explicant, *viciffim*, vt ἐπιστρέφειν Luc. 22, 32. deferuerunt Ifraelitae cultum Dei veri, ergo Deus viciffim eos idolorum cultui tradidit. *Krebfius* cogitando adiiciendum putat γνώμην, quod vocabulum diferte additum legitur ap. Iofeph. Ant. 6, 7. 5. τὸ μεταβάλλεσθαι καὶ στρέφειν τὴν γνώμην ἀνθρωπίνε πάθες ὄντος *cum fit humanae fragilitatis fententiam mutare.* *Loesnerus* τὲς τρόπες fubintelligi poffe putat Ariftoph. Nubb. 88. ἔκστρεψον ὡς τάχιστα τὲς σαυτὲ τρόπες· vt fenfus fit: Ifraelitis ad Aegyptios mores conuerfis v. 39. Deus quoque alioquin immutabilis, mores fuos mites facilesque mutauit. Cum autem verba actiua faepe paffiue fumantur;

Loesnerus ἔστρεψε potius pofitum putat pro ἐστράφη *Deus erga Ifraelitas mutatus eft* h. e. benignam fuam voluntatem, Ifraelitis beneficia conferendi, mutauit. Quam interpretationem *Krebfius* quoque non improbandam iudicavit. *Heinrichfius* ἔστρεψε et παρέδωκε copulat cum αὐτοὺς, hoc fenfu: conuertit animos eorum ab vna idololatria ad aliam. *Kraufius*, ἔστρεψε pofitum accipit pro ἀπέστρεψε. Recte. Scilicet fubaudiendum eft ἑαυτὸν, quae ellipfis frequentiffima eft v. *Hoogeuenius* ad *Viger.* p. 184. ed. *Herm. Schwebelius* et *Schoettgenius* ad *L. Bof.* de Ellipf. p. 129. *Schaefer.* vel τὸ πρόσωπον αὐτοῦ Ief. 64, 7. ὅτι ἀπέστρεψας τὸ πρόσωπόν σου ἀφ' ἡμῶν. Dicitur autem Deus in literis facris *fe* vel *faciem fuam auertere* ab hominibus, cum iis irafcitur, eos negligit atque fpernit. Hebraei hanc in rem vtuntur formula פנים הסתיר, quam Alexandrini expreffernnt ἀποστρέφειν πρόσωπον Deut. 31, 17. Pf. 21, 26. 26, 14. add. Sir. 4, 4. Tob. 4, 4. vbi haec locutio etiam de hominibus occurrit. Itaque fenfum verborum, cum *Kraufio*, ita conftituendum effe cenfeo: iratus igitur nil eorum curae habuit, eosque variis flagitiis atque idololatriae crimine pollui paffus eft. παρέδωκεν αὐτοὺς λατρεύειν τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ] indignabundus *permifit*, vt fe fuperftitioni in dies magis magisque traderent, et idolorum cultu fe contaminarent, *vt aftra colerent.* Hebraei, omninoque Orientales, faepe verba actiua vfurpant de iis, qui alicuius actionis non ipfi auctores funt, fed eius tantum patrandae occafionem praebent, eam non impediunt, praeterea Hebraei, quae Deus tantum permittit, non impedit, tribuunt, ficut omnia, quae his in terris eueniunt, fiue bona, fiue mala, Deo operanti et agenti v. Ezech. 20, 25. Rom. 1, 24. ibique *Koppius*, Exod. 4, 21. ibique *Rofenmüllerus* v. et *Glaffius* Phil. S. p. 234 fqq. Sic h. l. παρέδωκεν explicandum eft: permifit, vt delaberentur etc. quomodo etiam illud interpretati funt Chryfoftomus (εἴασε) et Theophylactus: ἐμμένοντας τῇ ἀσεβείᾳ εἴασε. Vocabulum στρατιὰ in libris fcriptorum Graecorum

ſignificat: *exercitum*, *copias*. Sed in verſione Alexandrina et in libris N. T. *ἡ ϛρατιὰ τȣ̃ οὐρανȣ̃* ſ. *οὐράνιος* dicuntur, *ſol*, *luna*, *ſidera et ſtellae*, vt h. l. et *genii coeleſtes* vt Luc. 2, 13. vbi v. not. Eandem vim habet Hebraica formula צְבָא הַשָּׁמַיִם v. 2 Par. 33, 5. Ier. 19, 13. 33, 22. quibus in locis de ſideribus ſermo eſt, et 1 Regg. 22, 19. vbi genii coeleſtes hac voce inſigniuntur cf. et *Vorſtius* de Hebraiſmm. N. T. p. 446 ſq. Etiam Philo ea vſus eſt de aſtris et ſtellis, vt de ſpec. leg. p. 806. D. *ἀναβλέψασα εἰς αἰθέρα εἶδεν ἥλιον καὶ σελήνην καὶ πλανήτας καὶ ἀπλανεῖς ἀϛέρας, τὴν ἱεροπρεπεϛάτην οὐρανȣ̃ ϛρατιάν.* Suidas v. *ϛρατιά. ὅτε δὲ λέγει ἡ γραφὴ περὶ Μανασσῆ, ὅτι ἐλάτρευσε τῇ ϛρατιᾷ τȣ̃ οὐρανȣ̃· τὸν ἥλιον, καὶ τὴν σελήνην, καὶ τȣ̀ς ἀϛέρας λέγει.* — *ἐν βίβλῳ τῶν προφητῶν*, ſcl. XII. minorum, quos vno volumine comprehendere ſolebant Sir. 49, 10. Memoriter laudauit Stephanus locum qui extat Amoſ. 5, 25 ſq. *μὴ σφάγια καὶ θυσίας κ. τ. λ.*] *num mihi victimas et feria obtuliſtis per quadraginta annos in deſerto*, *Iſraelitae?* Interrogatio ipſa negatiue eſt capienda, nam vt ſcienter animaduertit *Roſenmüllerus* ad Amoſi l. l. ה interrogatiuum, quando ſententiae affirmatiuae eſt praemiſſum, vim habet *negandi* validiſſimam. Sed ex libris Moſis conſtat, Iſraelitas in deſerto ſacrificia Deo obtuliſſe v. Ex. 24, 4 ſs. Num. 7. 9, 1 ſs. Vario modo interpretes hanc difficultatem remouere annifi ſunt. *Dathius*, *Bauerus*, alii, ad Amoſ. l. l. obſeruant, leges de ſacrificiis, eorumque ordine et modo Iſraelitis eum in finem fuiſſe praeſcriptas, vt non tam in deſerto, quam in terra Cananaea obſeruarentur, adeoque maximam partem in deſerto fuiſſe neglectas. Addit *Dathius*, prophetam non reprehendere populum propter cultum Leuiticum in deſerto omiſſum, ſed docere, Deum non tam victimis delectari, quam potius iuſtitiae et pietatis ſtudio, quod v. 24. commendarat; propterea eum paſſum fuiſſe, vt ille ſacrificiorum cultus omitteretur; populum vero abuſum eſſe iſta libertate ad alium cultum idololatricum exercen-

dum, v. 26. deſcriptum. Quae tamen interpretatio nimis longe petita eſt, et ſi hanc ſententiam exprimere voluiſſet propheta, haud dubie aliis verbis vſus fuiſſet. Quare nec adſtipulari poſſum *Lightfooto* et *Michaeli* ad h. l. qui cogitandum eſſe ſtatuunt, de ſacrificiis ſpontaneis, aut plane non, aut raro ad tabernaculum Iouae allatis. *Morus*, *Roſenmüllerus* ad h. l. *Heinrichſius*, alii, ſenſum ita conſtituunt: num vobis per omne illud tempus cultus meus plane curae cordique fuit? num *mihi ſoli* ſacrificia obtuliſtis? imo (*καὶ* v. *Glaſſius* Phil. S. p. 604.) ad aſtrorum quoque cultum deflexiſtis. Quae quidem verborum explicatio facilitate ſeſe magnopere commendat. Laudant 1 Cor. 9, 9. *μὴ τῶν βοῶν* (ſcl. *μόνον*) *μέλει τῷ Θεῷ;* Poſſunt tamen etiam verba ita explicari: non rectae indolis erant ſacrificia quae in deſerto per quadraginta annos mihi obtuliſtis, fucata erat pietas veſtra, cultum meum cum idolorum cultu coniunxiſtis coll. Amoſ. 5, 22. 23. Caeterum verborum *καθὼς γέγραπται* ſenſus eſt: veriſſime illa, quae propheta quondam cecinit, Iſraelitarum moribus conueniunt.

43. *καὶ ἀνελάβετε τὴν σκηνὴν τοῦ* Μολὸχ] *imo Molochi tabernaculum ſuſtuliſtis.* Μολὸχ Hebr. מֹלֶךְ, מֶלֶךְ, מִלְכּוֹם a מלךְ *regnauit, dominatus eſt,* hinc Alexandrini Iudaei in quorum verſione Amoſ. 5, 26. pro מלככם *regis veſtri* i. e. Dei veſtri, legitur Μολὸχ (Syrus et Arabs habent מַלְכּוֹם. Theodot. Μελχὸμ) 2 Regg. 23, 10. Ier. 32, 35. pro מֹלֶךְ, Μολὸχ, et 1 Regg. 11, 7. Μελχὸμ, nomen מִלְכּוֹם 1 Regg. 11, 5. appellatiue expreſſerunt vocabulo *βασιλεύς*. Scilicet idolorum cultores deos ſuos vocabant *reges* (apud Homerum drr. *ἄνακτες*) Ier. 47, 25. Ieſ. 8, 21. vt et Ioua, *rex* populi ſui dicebatur Ieſ. 44, 6. Zeph. 1, 5. *Molochi* igitur nomine, vel nomine aliquo diuerſa flexione ab eadem radice orto, variae gentes Orientales deos ſuos nuncupabant, illum inprimis, quem deorum ſummum opinarentur. Eadem ratio eſt nominis *Baal*

et *Bel* h. e. dominus, quod communiter de diis omnibus dicebatur, qui addito epitheto a se inuicem distinguebantur, et habebat hoc nomen etiam Ioua cum idolis commune v. Hos. 2, 15. 16. cf. *Sam. Petitus* Varr. Lectt. c. 1. *Spencerus* de legg. Hebrr. rituall. p. 468 sq. *Witsius* in Miscell. Sacrr. p. 486. *Deylingius* Obss. Sacrr. P. 2. p. 339. *Warnekrosius* in *Entwurf d. hebraischen Alterthümer* p. 84 s. In literis sacris *Moloch* vocatur idolum, quod Ammonitae coluerunt v. 1 Regg. 11, 7. et Moabitae v. 2 Regg. 3, 27. quod idolum etiam nuncupatur, aliquando *Baal* v. Ier. 32, 35. coll. 19, 5. Fuit Moloch imago concaua, facie vitulina, manibus protensis v. *Drusius* ad h. l. et *Witsius* l. l. p. 492. Iarchi ad Ier. 7, 31. *Molech est idolum ex aere. Accendunt autem eum inferius, manus habet expansas ac quodammodo elatas. Dant puerum in eius manus, comburitur et rugit. Sacrificuli autem pulsant tympanis, ne pater audiat eiulatum filii, et ne incalescat ipsius misericordia.* Disputarunt autem viri docti magna sententiarum dissensione, quemnam deorum aut regum Israelitae in deserto Molochi nomine coluerint. Cum Stephanus Amosi locum propterea laudarit, vt ostenderet, Israelitas astris cultum praestitisse; in promtu est, de sidere h. l. cogitandum esse: *Grotius* igitur, *Drusius*, *Michaelis* ad Amosi 5, 26. in Supplem. ad Lexx. Hebrr. p. 1231. et in *Mosaisch. Recht Th.* 5. §. 247. *Gablerus* ad *Eichhornii Urgeschichte Th.* 1. p. 127. alii, per Molochum intellexerunt *Saturnum*, quia in literis sacris Molocho humana sacrificia, praesertim pueri, immolati fuisse dicuntur v. Leuit. 18, 21. 2 Reg. 16, 17. Ier. ll. cc. et Diod. Sic. 20, 14. Curtius 4, 3. 23. Iustin. 19, 1. add. Lactant. Inst. 1, 21. referunt, Tyrios et Carthaginienses Saturno humana sacrificia obtulisse. Contra vero alii, vt *Spencerus*, *Deylingius*, *Braunius* in Selectis Sacris p. 459. *Witsius*, *Krausius*, *Morus*, *Rosenmüllerus*, *Heinrichsius* etc. praeeunte Theophylacto ad h. l. (qui apud Ammonitas hoc numine solem repraesentatum fuisse contendit) Molochi nomen ad *Solem* referendum

eſſe ſtatuerunt, qui, vtpote ſtellarum princeps, dictus ſit, *rex coeli*, ſicuti luna dicebatur מלכת השמים *regina coeli* Ier. 7, 18. 44, 25. Et haec quidem ſententia, meo iudicio, cum maxime probabilis eſt. Etenim Aegyptii Solem colebant, et Oſiridis animam in Solem migraſſe putabant, quem etiam in Sole praecipua religione venerabantur v. Euſeb. Praepar. Euang. Lib. 18. c. 5. *Spencerus* p. 806. *Vogelius Verſuch üb. die Religion d. alten Egypter* p. 179. vnde et Moloch caput bouis habebat. Ex Aegypto Solis cultus ad vicinas gentes migrauit v. *Münthius* ad h. l. Alias aliorum ſententias attulerunt *Spencerus* et *Deylingius* ll. ll. σκηνὴ Hebr. סכות *tentorium*, *tugurium*, quo continebatur ſimulacrum Molochi, e leui et portatili materia, ex gramine, ramis et frondibus fabrefactum, quod non magnum erat, ſed exiguum, vt clam, Moſe et magiſtratibus inſciis, portari, et vbi caſtra figerentur, in tentorii angulo occultari poſſet v. *Michaelis* Supplemm. ad Lexx. Hebrr. p. 1747. *Spencerus* l. l. p. 804. ἀναλαμβάνειν reſpondet Amoſi l. c. verbo נשא quod ſignificat, *eleuare*, *tollere*, item: *geſtare*, in humeros ſublatum ferre, et cum *pompa quadam geſtare*, vt Num. 1, 50. Iob. 31, 6. Eadem notio h. l. verbo ἀναλαμβάνειν eſt ſubſtituenda. Conſtat autem, vt *Spencerus* l. l. p. 802. et *Roſenmüllerus* ad Amoſ. l. l. obſeruarunt, veteres aliquando deos ſuos in loco ſecretiori poſitos, tanquam genios quosdam tutelares ſecum asportaſſe, quandoque vero ſimulacra eorum in humeros ſuſcepiſſe, vel in thenſis, aut lecticis, multa pompa et proceſſionis ritu, circumtuliſſe. v. Seruius ad Virg. Aen. 6, 68. *Braunius* in Selectis Sacrr. p. 497 ſq. Sed ſignum externum cultus h. l. memoratum eſt pro cultu ipſo, cuius ſignum illud erat, vt adeo geſtare tabernaculum Molochi ſit id. qd. Molochum colere. Caeterum Amoſus, quae de Molochi et Remphanis ſ. Saturni cultu in deſerto, memorauit, e traditione, ſeu ſcriptis deperditis hauſit. Nusquam enim in libris Moſis Iſraelitae in deſerto Molo-

chum et Saturnum coluiſſe diſerte leguntur. Hinc nonnulli interpretes, quibus etiam improbabile viſum eſt, Iſraelitas inſcio Moſe, illa idola colere potuiſſe, ad eam deuenerunt ſententiam, vt ſtatuerent, non tam externa Iſraelitarum facta, quam potius animum ab Amoſo notari, ita, vt non externo aliquo ritu, ſed interno mentis ſenſu Molochi ſimulacrum coluerint, adorarint, et animo tanquam tabernaculo incluſum, per deſerta portarint v. *Wilſius* l. l. p. 489. et *Deylingius* l. l. p. 344 ſq. Sed minime opus eſt, vt verba e ſenſu ſuo natiuo extorqueamus, et ad interpretationem tam longe petitam et a verborum ſimplicitate alienam confugiamus. Etenim tugurium illud et idolum, vt iam *Michaelis* monuit, haud dubie minuscula erant, vt ſacella illa Dianae argentea, Epheſi vendita v. Act. 19, 24. et *Spencerus* p. 817. vt tugurium et idolum facile circumgeſtari et vero etiam occultari poſſent. Praeterea Moſes non omnia de Iſraelitis in Aegypto aut deſerto retulit, quae in aliis libris ſacris commemorata leguntur. Reticuit v. c. nomina incantatorum Aegyptiacorum quae Paulus tradidit 2 Tim. 3, 8. cf. et not. ſupra ad v. 39. Neque tamen Moſen latuiſſe, eum ſaltem ſuſpicatum eſſe, Iſraelitas in caſtris clam idolis, nominatim Molocho, ſacra facere, colligi poteſt ex Leuit. 17, 9. vbi Iſraelitis praecipit, vt nusquam alibi quam ad tabernaculum conuentus hoſtias offerant. Idemque confirmant etiam alii loci Molochi cultum prohibentes v. Leuit. 18, 21. 20, 2 ſs. *καὶ τὸ ἄστρον τοῦ Θεοῦ ὑμῶν Ῥεμφάν*] *et ſidus dei aſtri veſtri Remphan.* Pro Ῥεμφὰν in textu Hebraico legitur כִּיּוּן. Hoc vocabulum, linguae Arabicae auctoritate *Kimchi* et *Abeneſra* de ſtella Saturni explicant, iisque interpretes tantum non omnes adſtipulantur. Saturnus nimirum in lingua Arabica vocatur كَيْوَان (כֵּיוָאן) v. *Golius* p. 2082. quod vocabulum *Ludouico de Dieu* ad h. l. et *Deylingio* l. l. p. 341. proprie eam Numinis naturam indicare videtur,

quae exiſtentiam et durationem, naturamque et aptitudinem rebus omnibus tribuit, a rad. כון *aptare diſponere, generare, facere vt exiſtat.* A rectitudinis notione, vt monuerunt *Bauerus* in Scholiis et *Dahlius* (*Amos neu überſetzt u. erläutert von Dahl* Gotting. 1795.) ad Amoſ. l. l. fluxit chaldaicum כֵּיוָן *iuſtus*, Saturnus autem regum iuſtiſſimus laudatur, ac praedicantur Saturnia tempora. Syris Saturnum dici כאון ܟܐܘܢ docuit *Pocockius* in Specim. Hiſt. Arab. p. 390. Puncta igitur a Maſorethis Amoſ. l. c. male poſita, et reſcribendum eſſe כֵּיוָן praeclare animaduertit *Michaelis* in Supplemm. ad Lexx. Hebrr. p. 1229. Saturnum autem Phoenicii v. *Michaelis* l. l. veteres Arabes v. *Pocockius* l. l. p. 140. et Aegyptii, quorum ſuperſtitionem Iſraelitae ſequebantur, colebant v. *Gattererus* de Theogonia Aegyptior. p. 114 ſq. in Commentatt. Soc. Reg. Gotting. 1784. Vol. 7. et *Vogelius* in *Verſuch üb. die Religion d. alten Aegypter* p. 114 ſs. — Ῥηφὰν (haec enim lectio verior videtur) quo vocabulo Alexandrini interpretes (qui tamen habent Ῥαιφὰν) Amoſi l. l. expreſſerunt כיון, in lingua Coptica eſt nomen Saturni. Nam in Scala magna Arabico-Coptica, referente *Kirchero*, in: *lingua Aegyptiaca reſtituta* p. 49. *Rephan* exponitur Saturnus, vt et in Commentario manuſcripto Coptico in Act. App., qui in Bibliotheca Vaticana aſſervatur, et a *Kirchero* l. c. p. 527. laudatur. v. *Deylingius* p. 342. *Michaelis* l. l. *Gablerus* ad *Eichhornii Urgeſchichte* Th. 1. p. 124. Alexandrini interpretes, cum in Aegypto ſcriberent, loco Hebraici nominis כיון ſubſtituerunt nomen Aegyptiacum Ῥηφὰν, quod apud Aegyptios idem ſignificabat. Ex hactenus dictis ſatis perſpicue apparet, vanam eſſe opinionem *Druſii*, *Vitringae* Obſſ. Sacrr. Lib. 2. c. 1. *Glaſſii* Phil. S. p. 797. et *Boltenii*, interpretes Alexandrinos pro Hebraico כִּיוּן punctis ſublatis, eraſa vel euanida literae כ inferiore parte, legiſſe רֵיוָן quod tamen potius per Ῥεφὰν expreſ-

furi fuiffent. — Ab ea quam propofuimus nominum כיון et Ῥηφὰν explicatione recedit fententia *Iablonskii*, qui, in commentatione: Rempha Aegyptiorum Deus ab Ifraëlitis in deferto cultus Lipf. 1731. 8. §. 10. כיון et Ῥομφὰ (ita enim legendum effe praecipit) Aegyptiis *Solem*, *regem coeli*, notaffe ftatuit, cum hoc nomen compofitum fit ex *Ouro*, demtaque prima fyllaba, *Ro*, rex, et *Phah*, coelum. Pluribus hanc *Iablonskii* fententiam, cui etiam Scalae Magnae auctoritas aduerfatur, refutarunt, *Michaelis* in Supplem. l. l. *Gablerus* l. l. p. 124. et *Dahlius* ad Amof. l. l. Caeterum admodum varia eft nominis Ῥηφὰν in codd. lectio. Legitur enim Ῥεφὰν, Ῥεφφὰν, Ῥαιφὰν, Ῥαφὰν, Ῥηφὰν, Ῥεμφὰ, Ῥαιμφὰν, Ῥεμφὰν, Ῥομφὰν etc. v. *Wetftenius* et *Griesbachius* ad h. l. Sed fatis conftat, voces peregrinas pro varietate pronuntiationis in aliena lingua varie fcribi, et librarios nomina propria faepius mifcuiffe et corrupiffe. Vera nominis fcriptio Ῥηφὰν, effe videtur, quam plures codd. et verff. antiquae tuentur, „ex ea nata vitiofa Ῥαιφὰν a librario, qui αι pronuntiare, vt nos η (è Francogallorum) edoctus fuerat, et a dictante per è pronuntiare audiuerat. Infcitia deinde librariorum, qui, quod non intelligebant, vocabulo medelam afferre conarentur, tantam in fcribendo varietatem procreaffe videtur." Quae funt verba *Kraufii* ad h. l. τὸ ἄστρον τοῦ Θεοῦ ὑμῶν] fimulacrum Saturni, quem pro deo habetis, et fub imagine ftellae colitis. vid. *Spencerus* l. l. p. 809 fs. Alexandrini autem interpretes, quos Stephanus fecutus eft, verba Hebraici textus transpofuerunt. Nempe in Hebraico codice, verba ita leguntur: ואת כיון צלמיכם כוכב אלהיכם אשר עשיתם לכם, cum vero Iudaei Alexandrini haec verba reddiderint: καὶ τὸ ἄστρον τοῦ Θεοῦ ὑμῶν Ῥαιφὰν, τοὺς τύπους οὓς ἐποιήσατε ἑαυτοῖς, verba Hebraica hoc ordine legiffe videntur: ואת כוכב אלהיכם כיון צלמיכם אשר עשיתם לכם atque hunc ordinem, quo etiam in cod. ap. *Kennicottum* leguntur, praeferendum effe, recte iudicarunt *Kennicottus* (Diff. generalis in V. T. ed. *P. I. Bruns*) *Dahlius*,

Boltenius, alii, cum ſic verba ſingula praeclare ſibi reſpondeant, et ſeruato ordine vulgari, ante כוכב legi deberet את. τὰς τύπους *ſimulacra*, referendum ad Μολὸχ, in tabernaculo circumlatum, et Ῥηφὰν Saturnum, quem ſtella repraeſentabat. Nomen autem τύπος *imago*, *ſimulacrum*, frequenter de ſimulacris deorum ponitur, vt ap. Ioſeph. Ant. 1, 19. 11. vbi de ſimulacris deorum adhibitum legitur, quae Rahel patri ſuo Labano eripuerat; hinc etiam ap. Philon. de Opif. m. p. 4. B. τύποι et εἴδωλα promiſcue dicuntur. Heſychius: τύπος, εἰκών. v. *Kypkius*, *Krebſius*, *Loesnerus* ad h. l. et *Weſſelingius* ad Diod. Sic. 1, 21. Verba προσκυνεῖν αὐτοῖς neque in textu Hebraico, neque in verſione ſeptuagintauirali leguntur, ſed Stephanus ipſe adiecit. καὶ μετοικιῶ ὑμᾶς ἐπέκεινα Βαβυλῶνος] *itaque vos ultra Babylonem transferam.* καὶ *itaque*, *quare* v. ad Marc. 3, 22. Ioh. 6, 57. 7, 22. 5, 30. propter veſtra et maiorum veſtrorum peccata. Ez. 20, 23. Vox ἐπέκεινα *vltra*, *trans*, compoſita eſt ex ἐπὶ et ἐκεῖνα ſcl. μέρη, vnde pendet genitiuus ille qui ſequitur, vt adeo ἐπεκ. τ. Βαβυλῶνος, ſit id. qd. ἐπ' ἐκεῖνα μέρη τῆς Βαβυλῶνος *ad illas vlteriores* partes *Babylonis.* Herodo. 3, 115. ὅκως θάλασσά ἐςι τὰ ἐπέκεινα τῆς Εὐρώπης *mare eſſe vltra Europam* v. *Boſius* de Ellipſ. p. 289. ed. *Schaefer* et *Münthius* ad h. l. Sed pro ἐπέκεινα τῆς Βαβυλῶνος in textu Hebraico legitur: *vltra Damaſcum*, et ſic quoque οἱ ό habent. Plerique putant, Stephanum memoria lapſum eſſe, equidem vero potius arbitror, eum dedita opera ab Alexandrinis receſſiſſe, vt eo fortius feriret auditorum animos, quibus triſtiſſima eſſet exilii illius recordatio. Res autem eodem redit; nam Damaſcus ſita erat in finibus Palaeſtinae et Syriae, et per Syriam deportabantur Iſraelitae in Babyloniam, et in remotiores terrae Babylonicae regiones.

44. Stephanus, qui hactenus verba fecerat de ingrato Iſraelitarum in Deum et Moſen animo, eorumque impietate et idolorum cultu, iam de loco cultus vero

Deo exhibiti agit, et τῇ σκηνῇ τῦ Μολὸχ, quam memorarat, opponit τὴν σκηνὴν τῦ μαρτυρίυ. Summa autem orationis Stephani, qui paucis verbis res auditoribus notas in memoriam reuocat, a v. 44—47. haec eſt: Tabernaculum a Moſe iuſſu Dei exſtructum eſt, et coram eo maiores noſtri ſacrificia fecerunt vsque ad Dauidis tempora. Dauides templum Deó exstruere volebat, vt eſſet firmum ac ſtabile cultus diuini aedificium, quod non alio transferri poſſet, vt tabernaculum illud, quod in diuerſa loca translatum eſt. Quamquam autem Dauides Dei fauorem ſibi conciliarat; noluit tamen Deus ab eo ſibi templum aedificari, ſed a Salomone ipſius filio templum conditum, atque ita immutatus eſt locus ſacrificiis et cultui diuino deſtinatus. Cultus igitur Dei non vni loco ita eſt alligatus, vt non poſſit in alium transferri, et hoc templum, quo vos tantopere gloriamini, deſtrui poteſt, vt Salomonis deſtructum eſt v. Argum. cap. et ad v. 48. ἡ σκηνὴ τῦ μαρτυρίυ] hac voce Graeci V. T. interpretes exprimere ſolent Hebraicam אֹהֶל מוֹעֵד h. e. *tabernaculum conuentus*, tentorium, quod conuentibus religioſis Iudaeorum deſtinatum erat, et vnde Deus oracula edere ſolebat v. Ex. 29, 42. 43. coll. 25, 22. Num. 7, 89. a יעד *conuenit.* Sed Alexandrini interpretes nomen מוֹעֵד deriuarunt ab עוד *teſtari, docere*, hinc σκηνὴ τῦ μαρτυρίυ ſignificat: *tentorium vnde Deus populum docet*, nam μαρτυρεῖν a Graecis V. T. interpretibus et ſcriptoribus N. T. ſaepius ita ponitur, vt ſit: *docere*, et μαρτύριον, vt *doctrinam* indicet, Ioh. 15, 26. 1 Cor. 1, 6. al. ἐν *inter*, vt Ioh. 1, 14. Act. 4, 34. etc. καθὼς διετάξατο — ὃν ἑωράκει] ita exſtructum, *ſicuti praeceperat is, qui cum Moſe collocutus erat* (Deus), *vt illud exſtrueret ad exemplum ab ipſo viſum.* Res ipſa narratur Exod. 25, 40. quo reſpexit etiam auctor ep. ad Hebr. 8, 5. Moſis menti eiusmodi imago obuerſata eſt, et res omnis ad viſionem referri debet. Iudaei autem ſtatuebant Moſi ob oculos poſitum fuiſſe tabernaculi exemplar, quod Deus ipſe fabricaſſet Menachoth. fol. 29. 1. *R. Ioſe filius R.*

Iehuda dixit: Arca foederis, mensa et candelabrum ignea descenderunt de coelo, quae Moses vidit, et ad modum ipsorum confecit. v. interpp. ad Hebr. l. l. τύπος id. qd. ὑπόδειγμα exemplum quod proponitur, vt aliquid ad illud formetur.

45. ἣν καὶ εἰσήγαγον διαδεξάμενοι οἱ πατέρες ἡμῶν] *quod* tabernaculum a proauis *acceptum maiores nostri intulerunt.* Διαδέχεσθαι notat: *aliquid ab aliis traditum vel relictum accipere, succedere alicui*, ita vt diserte addatur accusatiuus vel rei vel personae (interdum etiam datiuus: Xen. Cyr. 8, 6. 18. τῷ ἡμετέρῳ ἀγγέλῳ τὸν νυκτερινὸν διαδέχεσθαι) nisi forte ex orationis serie suppleri facile possit. Gloss. vett. διαδέχομαι σε *succedo tibi.* Diog. Laërt. 5, 4. 1. τοῦτον διεδέξατο Λύκον *huic Lycon successit.* Appian. Bel. Ciu. 5. p. 1179. διαδεξάμενος Ἀντώνιον *successurus Antonio.* Ael. H. V. 3, 26. διαδέχεσθαι τυραννίδα *succedere in tyrannide.* Diog. Laërt. 5, 3. 1. διεδέξατο δ' αὐτοῦ τὴν σχολὴν *scholam eius successione accepit.* Diod. Sic. p. 82. A. παρὰ μὲν Χαλδαίοις ἐκ γένους ἡ τούτων φιλοσοφία παραδέδοται, καὶ παῖς παρὰ πατρὸς διαδέχεται apud Chaldaeos per generis traditionem haec philosophia obtingit, filiusque a patre illam velut per manus accipit. Phauorinus: διαδέχομαι· τὸ διὰ πολλῶν ἐρχόμενον ἀφ' ἑτέρου εἰς ἕτερον ἐπ' ἐμὲ ἧκον δέχομαι v. *Drejigius* de Verb. Med. N. T. 3, 25. *Kypkius, Krebsius* et *Loesnerus* ad h. l. Iam si διαδεξάμενοι cum nonnullis interpretibus refertur ad οἱ πατέρες ἡμῶν, subaudiendum est αὐτοὺς, succedentes illis, nempe in deserto mortuis. Sed paulo remotius est subiectum πατράσιν v. 44. et si hic sensus verbis inesset, scriptor, vt recte *Kypkius* post *Lud. de Dieu* monuit, dicturus potius fuisset, οἱ πατέρες ἡμῶν διαδεξάμενοι, aut cum articulo, οἱ διαδεξάμενοι. Subintelligendum ergo est αὐτὴν scl. σκηνὴν, *tabernaculum a maioribus sibi traditum et acceptum intulerunt.* Conf. de hac ellipsi *Kypkius* et *Krebsius* ad h. l. Caeterum οἱ πατέρες sunt posteri eorum Israelitarum, qui

in deferto interierunt. *εἰσήγαγον — μετὰ Ἰησᾶ ἐν τῇ κατασχέσει τῶν ἐθνῶν*] vulgo vertunt: *intulerunt illud, cum Iofua duce occuparent terram gentium*, vt adeo fubaudiendum fit, huic terrae, Palaeftinae. *τὰ ἔθνη*, per metonymiam de terra quam gentes tenuerant, et *κατάσχεσις* (vid. ad v. 5.) de ipfo occupationis actu, intelligunt. Cum autem *κατάσχεσις*, quo nomine *οἱ ό* vocabula, ירשה, אחזה, et נחלה expreflerunt, potius ipfam terram, quae obtinetur et poffidetur, quam eius occupationem aut acquifitionem fignificet, rectius omnino, *Grotius*, *Lud. de Dieu*, aliique plures, praeeunte Vulgato interprete *(in poffeffionem gentium)* *ἐν* pro *εἰς* pofitum acceperunt, cum et hae particulae faepius promifcue vfurpentur, vt Num. 32, 5. *δοθήτω ἡμῖν ἡ γῆ ἐν κατασχέσει*· qui quidem locus hanc interpretationem apprime confirmat. add. Deut. 32, 51. Iam vero verba conuertenda funt: *quod maiores noftri Iofua duce intulerunt terrae a gentibus occupatae* *ὧν ἔξωσεν ὁ Θεὸς ἀπὸ προσώπε τῶν πατέρων ἡμῶν*] *quas Deus maioribus noftris aduenientibus*, per maiores noftros *expulit*; *fie wurden vor ihnen her weggetrieben.* *ἀπὸ προσώπε τ. π. ἡ.* Hebr. מפני. Ex. 34, 24. *ὅταν γὰρ ἐκβαλῶ τὰ ἔθνη ἀπὸ προσώπε σε.* Deut. 11, 23. *ἐκβαλεῖ κύριος πάντα τὰ ἔθνη ταῦτα ἀπὸ προσώπε ὑμῶν.* add. Deut. 2, 21. *ὧν ἔξωσεν* pro *ἃ ἔξωσεν* vid. ad 1, 1. 3, 25. *ἐξωθεῖν* id. qd. *ἐκβάλλειν* Hefychius: *ἐξώθη· ἐξεβλήθη.* Id. *ἐξώσω· ἀπώσω, ἐκβαλῶ.* Alexandrini interpretes hoc verbo reddiderunt Hebraicum הוריש Deut. 13, 5. *ἕως τῶν ἡμερῶν Δαβὶδ*] *vsque ad Dauidis tempora.* Poffunt haec verba, deleta interpunctione poft *ἡμῶν*, referri ad *ἔξωσεν ὁ Θεὸς*, hoc fenfu, quas Deus expulit vsque ad Dauidis tempora. Nam vsque ad Dauidem Ifraelitis pugnandum erat cum Canaanaeis, Dauides demum eorum reliquias deuicit. Et hanc quidem interpretationem eorum opinioni anteponere nullus dubito, qui verba *ἕως τῶν ἡμερῶν Δαβὶδ* referunt ad *εἰσήγαγον διαδεξάμενοι*, et *εἰσήγαγον* explicant, transportarunt tentorium, atque inter fe habuerunt, vel, in eo

cultum Iouae praestiterunt; aut subintelligunt: ἔχοντες αὐτὴν ἕως τ. ἡμ. Δαβίδ. Graui enim duritie haec explicandi ratio laborat. Neque illi quam praeoptauimus interpretationi sermo contextus aduersatur. Nam dicentis quidem consilium erat commemorare, Israelitas vsque ad Dauidis tempora sub hoc tentorio Deum veneratos esse, sed haec sententia verbis sequentibus haud obscure inest, et res ipsa auditoribus non ignota erat.

46. 47. ὃς εὗρε χάριν ἐνώπιον τῦ Θεῦ] *qui apud Deum gratiosus erat.* εὑρίσκειν vt Hebr. מצא saepius notat, *consequi* v. not. ad Luc. 1, 30. Hoc vero idem verbum vt Hebr. מצא etiam significat, *parare, comparare* v. Hos. 12, 9. Hebr. 9, 12. *Lud. de Dieu* ad h. l. et hunc significatum v. extr. obtinet, in verbis: ἠτήσατο εὑρεῖν σκήνωμα τῷ Θεῷ Ἰακώβ *Deo Iacobi domicilium,* templum, *parare*, exstruere, *cupiebat.* Res narratur 2 Sam. 7. cf. et Ps. 132. αἰτεῖν *optare, desiderare,* respondet Hebr. שאל, quod interpretes Alexandrini Deut. 14, 26. per ἐπιθυμεῖν expresserunt v. et 2 Sam. 7, 2. σκήνωμα de habitatione quacunque ponitur, vt משכן v. Iob. 21, 28. Hesychius: σκήνωμα· οἴκημα, οἶκος, τόπος. H. l. de *templo* adhibitum extat; vt οἶκος v. 49. et משכן Ps. 132, 5. 7. Suidas: σκήνωμα· σκήνωμα τῦ Θεῦ, ὁ ναὸς τῦ Θεῦ. 47. *Salomo autem ei templum exstruxit.*

48. Vid. ad v. 44. et cf. loci similes 1 Regg. 8, 27. Act. 17, 24. *Attamen numen supremum non habitat in templis manu humana exstructis.* Attamen Deus non eget templo, quo habitet, nec templo continetur, nullo loco circumscribitur, totum hoc vniuersum, eius potentia conditum, est templum ipsius. Non ergo templi structura prouocatur, vt illius respectu hominibus benefaciat. Splendidum templum a Salomone exstructum ob populi impietatem deletum est, et hoc magnificum templi aedificium destrui potest. Haec haud dubie addidisset Stephanus, ni interpellatus fuisset ab auditoribus.

ἀλλὰ *attamen* vid. ad 4, 17. ναοῖς in pluribus optimae notae libris deeſt, quare hoc nomen ex ordine eiiciendum eſſe recte iudicarunt *Millius* Prolegg. §. 969. *Bengelius* in Gnom. et *Griesbachius*; ex Act. 17, 24. in hunc locum translatum fuiſſe videtur. χειροποίητα etiam Alexandrini Iudaei abſolute dicere ſolent pro idolis Ieſ. 21, 9. et ſacrariis Ieſ. 16, 12. κατοικεῖν *certum*, *fixum*, et *perenne domicilium* apud Graecos deſignat v. *Schleusneri* Lex. h. v.

49. 50. Memoriter laudatur locus Ieſ. 66, 1, 2. ex verſione Alexandrina, in qua legitur: οὕτως λέγει κύριος· ὁ οὐρανός μου θρόνος, ἡ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου· ποῖον οἶκον οἰκοδομήσετέ μοι; καὶ ποῖος τόπος τῆς καταπαύσεώς μου; πάντα γὰρ ταῦτα ἐποίησεν ἡ χείρ μου. Propheta ibi reprehendit populares, qui de templo nimis gloriabantur, externa tantum religione contenti verae religionis et pietatis obliuiſcebantur, et ſibi omnia tuta et proſpera promittebant, quod apud ipſos habitaret Iova. τίς τόπος τῆς καταπαύσεώς μου *quis locus erit vbi quiſcam*, vbi conſedeam, ſedem fixam habeam? κατάπαυσις *quies*, vt Hebr. מנוחה ponitur etiam de *ſede*, *habitatione*, *loco quietis*, vt Deut. 12, 9. Pſ. 131, 13. 14. vbi Palaeſtina, quam Deus Iſraelitis deſtinauerat perpetuum domicilium, ita dicitur.

51. Oratio Stephani iam manifeſte interrupta eſt, nec quae ſequuntur, cum antecedentibus accurate cohaerent. Subito mutatur dicendi genus, et orator, qui hactenus aequo ac tranquillo animo hiſtoriam populi Iudaici expoſuerat, non in ea enarranda pergit, nec oſtendit, quid ex hac fatorum populi enumeratione elicere velit, ſed filum abrumpit, animo loquitur concitato, et ſeuere caſtigat iudices. Fuerunt qui putarent, Stephanum plura dixiſſe, quae Lucas breuitatis cauſſa omiſerit v. *Limborchius* ad h. l. Rectius vero alii ſtatuunt, Stephanum ab auditoribus fuiſſe interpellatum. Qui autem

hanc ſententiam defendunt, eorum plerique opinantur Stephani orationem tumultu et clamoribus iudicum et populi adſtantis, mortem hominis efflagitantis, fuiſſe interruptam. Quod tamen parum probabile eſt. Etenim ſi clamoribus et concurſu auditorum Stephanus coactus fuiſſet, filum orationis abrumpere, non facile perſpici poteſt, qui factum, vt hoc auctor narrationis praeterierit, cum infra v. 54. diſertis verbis monuerit, quosnam in animis auditorum haec vltima pars orationis Stephani protulerit motus; nec facile apparet, quomodo is, qui Stephani orationem calamo excepit, haec eius verba audire potuerit. Hae vero difficultates euaneſcunt, ſi ſtatuimus, murmure tantum et geſtibus audientium Stephanum fuiſſe interpellatum. Nempe ſynedri qui de eo ſupplicium ſumere iam ſibi propoſuerant, orationem ipſius prolixam pertaeſi, ac tacitis quas illa continebat reprehenſionibus irritati, et probe perſpicientes quo tenderent ea, quae de Deo nullis templis incluſo dixerat v. 46 ſqq. murmurabant, ore et vultu et geſtibus indignationem ſummam prodebant, Stephanus autem hac ipſorum malignitatis et pertinaciae aperta declaratione grauiter offenſus, exardeſcebat animo, et quae, ſi non interpellaſſent eum ſynedri, aliis et lenioribus verbis dicturus fuiſſet, ita eloquebatur, vt vehementiſſima oratione vteretur. Qui vero factum ſit, vt is, qui Stephani orationem literis conſignabat, non memorarit h. l. murmure et ſtrepitu audientium interpellatum fuiſſe oratorem, hoc quidem, ex ſententia *Heinrichſii* (Excurſ. 7. p. 386.) cuius verbis iam vtor „explicari poteſt, vel ſumendo, eum, qui ſermonem calamo excipiebat, non abrumpere voluiſſe tenorem orationis ſuauiſſimae iamque vehementiſſimae, atque tum demum abrupiſſe, cum iterata vice v. 54. oratorem interpellatum videret: vel ſupponendo, non magno quidem iam tum ſtrepitu et ſupplicii comminatione interpellatum fuiſſe oratorem, ſed riſu tantummodo audientium, aut nonniſi ore, vultu, geſtibus, quos ille, qui haec ſcripſit, ne cernebat quidem

oculis, vtpote in plena audientium turba remotiori in loco ſtans, quibus tamen et ipſis orator vehementiſſime offenſus, indignabundus orationem ſubito conuertit et immutat. Quae ſi ita accidiſſe accipimus, latere potuit haec res et eum ipſum, qui Stephani verba calamo excipiebat, et omnes, qui orationem iam literis ab eo mandatam legerunt." Caeterum, quod Stephanus coram iudicibus iracundiae nimis indulſerit, obiurgiisque vſus ſit, conſtantiae et patientiae Seruatoris immemor, hoc, vt recte monuerunt ad h. l. *Krauſius*, *Dindorfius*, *Heinrichſius*, alii, ei non crimini dandum eſt, cum dolor iuſtus ipſi has voces expreſſerit, cum mox ad ſe redierit, et veniam inimicis rogans fidei in Chriſtum plenus exſpirauerit. *σκληροτράχηλοι*] ita dicitur *is, qui habet duram ceruicem.* Sed in omnibus fere linguis antiquis, *contumacia* eorum, qui imperio aliorum, admonitionibus, cohortationibus, praeceptisque obedire nolunt, verbis a *duritie* depromtis, ſolet exprimi v. *Fiſcherus* in Proluſſ. de vit. Lexx. N. T. p. 212. Hinc *σκληροκαρδία contumacia* Matth. 19, 8. Sir. 16, 10. h. l. *σκληροτράχηλος*, *contumax*, *flecti neſcius, peruicax.* add. Sir. 16, 11. vbi *σκληροτράχηλος* eodem ſenſu extat. Ab Hebraeis eiusmodi homo vocatur קְשֵׁה־עֹרֶף Exod. 32, 9. vbi Symmachus, Alexandrini et Theodotion habent *σκληροτράχηλος*, quod ipſum vocabulum in verſione ſeptuagintauirali ſaepius hoc ſignificatu poſitum legitur, vt Deut. 31, 6. Prou. 29, 1. al. cf. etiam Heſiod. Ἔργ. v. 146. et ad illum locum *Tzetzes.* Cic. ep. ad Diu. 6, 13. *non fore in te Caeſarem duriorem*, vbi opponitur *mitiorem.* Terent. Heaut. 4, 1. 51. *quam timui valde ne nunc Animo ita eſſes duro!* *καὶ ἀπερίτμητοι τῇ καρδίᾳ καὶ τοῖς ὠσὶν*] *et mente auribusque praeputiati.* *ἀπερίτμητος* proprie eſt, *non circumciſus* Hebr. עָרֵל Gen. 17, 14. ſed h. l. ſenſu tralato poſitum legitur. Scilicet *περιτομὴ*, circumciſio externa, erat ſymbolum puritatis animi, exſtirpationis cupiditatum peruerſarum. Philo de migr. Abrah. T. 1. p. 450. *τὸ περιτέμνεσθαι, ἡδονῶν καὶ παθῶν πάν-*

των ἐκτομὴν, καὶ δόξης ἀνέρσιν ἀσεβοῦς σημαίνει. Hinc in libris V. et N. T. περιτομὴ ad animum transfertur, et adhibetur per metaphoram de iis, qui a vitiis abstinent, cupiditates prauas coercent et reprimunt v. Ier. 4, 4. vbi Alexandrini habent, περιτέμνεσθε τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν, pro quo Symmachus fenfum exprimens vertit: ἀφέλεσθε πονηρίας τῶν καρδιῶν ὑμῶν. add. Orat. Manaff. v. 11. Phil. 3, 3. Itaque h. l. ἀπερίτμητοι τῇ καρδίᾳ funt homines, quorum animi prauis affectibus impediti funt, qui animum habent deprauatum v. Leuit. 26, 41. Ezech. 44, 7. 9. Sed ἀπερίτμητοι τοῖς ὠσὶν dicuntur ii, quorum aures occlufae funt, qui praecepta diuina audire nolunt, obftinaces v. *Schoettgenius* in Horis Hebrr. ad h. l. Haec autem obiurgatio, in libris quoque V. T. frequenter obuia, eo acrior erat, quo magis Iudaei circumcifione fuperbirent, ob eam enim fe ad verum Dei populum pertinere, et Deo prae caeteris populis caros effe opinabantur. ὑμεῖς ἀεὶ τῷ πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἀντιπίπτετε] *perpetuo Spiritui Sancto*, monitis et praeceptis vatum diuinitus afflatorum, Sp. Dei actorum, *repugnatis*. ἀντιπίπτειν *repugnare, refiftere*, verbum bellicum Herodi. 6, 3. 13. τῷ δὲ ἀντιπίπτοντι οὐκ ὁμοίως ἀντέχει *repugnantibus autem haud perinde refiftunt* add. Polybb. p. 3, 19. metaphorice, *obniti, reiicere, repudiare*, vt h. l. vid. de hoc verbo *Raphelius* Obff. Polybb. p. 321. *Rhoerius* in Feriis Dauentrienf. p. 150. et *Irmifchius* ad Herodi. l. l. ὡς οἱ πατέρες ὑμῶν καὶ ὑμεῖς plane ex more maiorum veftrorum. καὶ pro οὕτως vid. ad Marc. 5, 26. Ioh. 13, 33. Matth. 6, 10.

52. τίνα τῶν προφητῶν κ. τ. λ.] *quemnam prophetarum maiores veftri non iniuriis affecerunt? imo trucidarunt eos, qui huius innocentis aduentum praecinerent, cuius vos proditores et occifores eftis.* Conf. Matth. 21, 33 fqq. 23, 34 fs. Luc. 13, 34. Verba ipfa non funt nimis premenda, fed mens et fententia Stephani animo vehementius concitato loquentis haec eft: vos omni fere tempore legatos di-

uinos repudiaftis et iniuria affeciftis, ac plures eorum trucidaftis. τῆ δικαίε i. Ἰησῦ v. not. ad 3, 14. οὗ ὑμεῖς προδόται καὶ φονεῖς γεγένησθε in quo Meffia vobis conftituto perfide egiftis, et caedis ipfius auctores extitiftis.

53. Ipfi docetis Deum legem angelorum minifterio tuliffe, neque tamen eam feruatis, non ergo mirandum, vos Chriftum eiusque doctrinam repudiare. Adiecit vero etiam Stephanus haec propterea, vt oftenderet, fe legem a Deo datam agnofcere, neque illius effe contemtorem vid. Argum. cap. In interpretanda autem formula, εἰς διαταγὰς ἀγγέλων, interpretes inter fe disfentiunt vid. *Wolfius* in Curis ad h. l. *Grotius*, *Calouius*, *Glaffius*, *Heumanus*, *Krebfius*, *Loesnerus*, *Morus*, alii, eam explicant: *praefentibus*, *in lege promulganda*, *angelorum agminibus*, fiue, *inter angelorum ordines*. Scilicet verbum διατάσσειν, non tantum notat *conftituere*, et de legibus ita dicitur, vt fit, *legem ferre*, *promulgare*, fed etiam adhibetur de *copiis quae in aciem disponuntur*, vt Iudith. 2, 16. καὶ διέταξεν αὐτὲς ὃν τρόπον πολέμε πλῆθος συντάσσεται *et inftruxit eos*, *ficuti belli multitudo adornatur*. Xen. Cyr. 6, 3. 12. Κῦρος μὲν οὕτω διέταξεν. add. 8, 5. 2. Iudith. 1, 4. 1 Macc. 6, 35. hinc interpretes illi h. l. vocabulo διαταγαὶ hanc notionem tribuunt, vt declaret, *ordines*, *turmas*; praepofitionem autem εἰς etiam h. l. vt faepius pofitam accipiendam effe praecipiunt pro ἐν *inter*. Iam cum νόμος Gal. 3, 19. dicatur διαταγεὶς δὶ ἀγγέλων et Hebr. 2, 2. λαληθεὶς δὶ ἀγγέλων, haec verba exponenda aiunt: *lex lata*, *conftituta*, *et promulgata praefentibus angelis*; vt 2 Tim. 2, 2. διὰ πολλῶν μαρτύρων *praefentibus multis teftibus*. Philo Leg. ad Cai. p. 1019. A. διὰ μαρτύρων κλαίειν *coram*, *praefentibus aliis flere*. Hanc locorum illorum ep. ad Gal. et Hebr. et noftri loci interpretationem non dubitari poffe dictitant, quin veriffima fit, cum διατάσσειν verbum legislatorum proprium v. *Krebfius* et *Loesnerus* ad

h. l. Deo tantum, tanquam legum auctori, non angelis, conueniat, et ex facris literis conftet Deum ipfum legem promulgaffe Ex. 21, 1. 19. 22. vt adeo lex non dici poffit *per angelos* lata effe. Equidem tamen eorum fententiae fubfcribo, qui verba noftra explanant: *accepiftis legem ab angelis promulgatam* v. *Beza, Hammondus, Kraufius, Heinrichfius* ad h. l. *Koppius, Borgerus* ad Gal. l. l. *Carpzouius* ad Hebr. l. l. etc. Verbum nimirum διατάσσειν generatim notat: *iubere, praecipere*, v. Luc. 8, 55. 17, 19. tum *edicto conftituere, legem promulgare* v. Act. 18, 2. Ael. H. V. 2, 15. τῶν πολιτικῶν ἕκαστα διατάττειν. Hefiod. Theog. 74. de Ioue: εὖ δὲ ἕκαστα Ἀθανάτοις διέταξε ὁμῶς, καὶ ἐπέφραδε τιμάς *bene autem fingula edixit diis fimul, et honores promifit.* Id. Ἔργ. 276. Τόνδε γὰρ ἀνθρώποισι νόμον διέταξε Κρονίων *namque hanc hominibus legem dedit Saturnius.* Hinc nomen διαταγή notat, *mandatum, inftitutum, promulgationem* Rom. 13, 1. διάταγμα *edictum, mandatum, praeceptionem*, vt διάταξις in verf. Alex. Pf. 119, 9. εἰς vt faepius vim obtinet praepofitionis ἐν, vel, διά, vt adeo ἐλάβετε τὸν νόμον εἰς διαταγὰς ἀγγέλων fit idem quod ἐλαβ. τ. ν. διαταγέντα δι' ἀγγέλων *promulgatam ab angelis*, vel, *per angelos.* Ita haec verba intellexit quoque Scholion Cod. Mofq. cuius verba funt: εἰς διαταγάς, τουτέστι, τὸν ὑπ' ἀγγέλων διαταχθέντα. Plurali διαταγαί vfus eft orator, loco alterius numeri, quoniam lex pluribus praeceptis conftabat. Notio autem quam alii interpretes vocabulo διαταγαί fubiiciunt, qui illud per *ordines, turmas*, interpretantur, aliunde comprobari nequit. Neque huic quam propofuimus verborum explicationi obftat, quod διατάσσειν, non angelis, fed Deo legislatori conueniat, promulgauit enim Deus legem angelorum minifterio vfus. Praeterea ipfi loci epp. ad Gal. et Hebr. ni perquam contorte eos interpretari malis, fententiam hanc, legem per angelos datam effe, apprime confirmant. In narratione quidem Mofis Ex. 19, 22 fqq. nulla angelorum *minifterii*, neque vero etiam *praefentiae* angelorum mentio fit. Sed Deut.

53, 2. interpretes Graeci de suo addiderunt: (κύριος ἐκ Σινὰ ἥκει haec praecedunt) ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ ἄγγελοι μετ' αὐτοῦ. Scilicet existimabant Iudaei antiquissimi, Deum in caussis solennibus, cum singularem suam declarat praesentiam, vti comitatu angelorum (vid. ad v. 30. not.), hoc ergo eum quoque visum esse in monte Sinaitico, cum promulgaret legem. Haec opinio sequentibus temporibus vberius est exornata, et cum antiquiores Iudaei disputarent tantummodo *de praesentia et comitatu angelorum*, sequiores Iudaei disputabant etiam de *ministerio* angelorum in lege ferenda, et Apostolorum aetate haec inter Iudaeos opinio vsitata et recepta erat, legem *per angelos* tanquam *auctores secundarios* fuisse latam. Insignis est hanc in rem locus Iosephi Ant. 15, 5. 3. ἡμῶν τὰ κάλλιστα τῶν δογμάτων, καὶ τὰ ὁσιώτατα τῶν ἐν τοῖς νόμοις δι' ἀγγέλων παρὰ τοῦ Θεοῦ μαθέντων *et nos Iudaei honestissima sanctissimaque legis praecepta per angelos a Deo accepimus.* Nec audiendi sunt *Krebsius* ad h. l. et *Michaelis* ad Hebr. l. 1. qui haec Iosephi verba, non de lege in monte Sinaitico promulgata, sed de aliis institutis praeceptisque diuinis, quae Deus Iudaeis per prophetas (ἀγγέλους) dedit, male ac perperam intelligunt vid. *Koppius* et *Borgerus* ad Gal. l. l. Adiuuatur denique etiam ea quam posuimus verborum Stephani interpretatio pluribus locis scriptorum Rabbinorum. Ialkut Ruben. fol. 107. 3. *Deus Mosen legem docuit; cum autem descenderet — tanto timore perculsus est, vt omnium obliuisceretur. Deus autem statim Iesifiam angelum legis vocauit, qui ipsi legem tradidit bene ordinatam et custoditam: omnesque angeli amici eius facti sunt.* cf. *Wetstenius* et *Schoettgenius* ad Gal. l. c. Iam ex hactenus dictis manifestum, et clarum esse arbitror, si vtraque interpretatio huius loci in lancibus librae ponatur, hanc posteriorem praeponderaturam esse, adeo, vt priori illi praeferri debere videatur.

54. 55. Synedri et adstantes, his auditis, ira excan-

defcebant, et dentibus frendebant, vt folent homines in furorem acti, contumeliis eum petebant, eique mortem minabantur. διέπρίοντο vid. ad. 5, 33. Stephanus autem facro ardore correptus, diuino animi motu actus, πλήρης πνεύματος ἁγίȣ ὑπάρχων, v. ad 2, 4. non curabat eorum comminationes, nec mortem fibi imminentem metuebat. ἀτενίσας εἰς τὸν οὐρανὸν κ. τ. λ.] *coelum intuitus* (vid. ad Luc. 22, 56. Act. 1, 10.) *confpexit Dei maieftatem, et Iefum ad eius dextram adftantem.* Quid viderit Stephanus, non explicate dicitur. *Hezelius* per τὴν δόξαν Θεȣ͂, intelligit nubem fulmina emittentem, praefentiae diuinae fymbolum, cum paulo poft *apertum coelum* commemoretur, coelum autem alias discedere dicatur, cum fulgurat v. ad Matth. 3, 16. Me non habet affentientem; nam qui praefentes aderant, nihil viderunt. Neque adftipulari poffum *Michaeli*, *Eckermano*, aliis, qui quae h. l. leguntur, improprie accipienda effe ftatuunt de firma Stephani perfuafione, Iefum in coelo verfari, fumma frui felicitate et maieftate, et fe ipfum mox coelum ingreffurum, ac beatorum fortem confecuturum effe; Stephano igitur de eo quod non vidiffet, tam firmiter perfuafum fuiffe, ac fi reuera vidiffet. Hanc explicationem, vt recte monuit ad h. l. *Kraufius*, verba ipfa, et oratio pedeftris atque hiftorica repudiant. Sunt potius quae h. l. narrantur de vifione f. ἐκστάσει explicanda (cf. not. ad Matth. 4. p. 102.) vidit Stephanus coelum disruptum, chafmate et hiatu divifum, quod alias in fulgure fieri folet (Virg. Aen. 9, 20. *Video medium discedere coelum*) vidit fpeciem magnificam f. fplendorem diuinae praefentiae indicem (vid. ad v. 30.), et Iefum ad dextram f. proxime ftantem. Huiuscemodi vifiones defcribuntur Ez. 8, 2. Ief. 6. Apoc. 4, 2 fs. Act. 9. 10, 9 fs. Caeterum nonnifi hoc loco N. T. Chriftus *ftare* dicitur *ad dextram Dei.* Neque his verbis omnino regia dignitas et maieftas Iefu Chrifti praedicatur, vt formula alias frequenter obuia: *fedet ad Dei dextram*, fed vt recte iudicarunt *Grotius*, *Knappius* (Opuscc. p. 47.) *Ro-*

fenmüllerus, alii. describitur iis auxilium praefentiffimum. Nempe Stephani fpes et fiducia in Deo et Iefu Meffia, iam parato ad auxilium fibi ferendum pofita erat. Cum ergo Iefus quafi in procinctu effet, vt illi obuiam veniret et fuccurreret v. 58. coll. Ioh. 14, 2. 3. Matth. 26, 64. *adflans* cogitari et confpici potuit. Praeiuit hanc fententiam *Gregorius* M. Homil. 19. in feft. Adfcenf. „*Sedere* iudicantis (et imperantis) *eft*; *flare vero* pugnantis *vel* adiuuantis. *Stephanus* ftantem *vidit*, *quem* adiutorem *habuit*."

56. Synedris et qui de populo cum iis faciebant, quae Stephanus dixerat, ῥήματα βλάσφημα erant coll. Matth. 26, 64. quare *magno clamore fublato*, *aures obturabant*, *certatim in eum irruebant*, *et extra vrbem raptum lapidibus obruebant*. Pro κράξαντες in quibusdam libris extat κράξαντος, et ita legendum praecepit *Battierius* in Bibl. Brem. Claff. 6. p. 92. vt adeo animofus orator fententiam a Luca proxime allatam altiore voce pronuntiaffe dicatur; arrifit haec lectio etiam *Valckenario* in Opuscc. Vol. 2. p. 286. (Lipf. 1809. 8.) et in Scholis p. 433. cum non intelligatur, cur aures obturarint Iudaei, qui ipfi alta voce clamarent. Sed aduerfarii obturabant aures, ne blafphemias Stephani audirent, et vt fieri folet excitatis tumultibus, vocis contentione confilia fua prodebant et oratorem interrumpebant, clamabant Stephanum effe blafphemum, lapidandum, et in eum irruebant. Etiam alias eiusmodi clamor aduerfariis furore abreptis tribuitur v. Matth. 27, 23. Ioh. 19, 12. Act. 19, 28. 32. quo pofteriori loco, aeque ac noftro, de iis qui v. 28. dicuntur κράζειν, v. 29. adiungitur: ὥρμησάν τε ὁμοθυμαδὸν εἰς τὸ θέατρον, συναρπάσαντες Γάϊον καὶ Ἀρίσταρχον. Praeterea fi κράξαντος fcripfiffet Lucas, addidiffet haud dubie Στεφάνου vel αὐτοῦ v. *Wolfius* ad h. l. et *Klofius* in Exam. Emend. *Valckenarii* p. 53. Pro ἐλιθοβόλουν, cum hoc verbum v. 58. repetatur, *Marklandus* ad Lyf. p. 167. Lucam fcripfiffe coniecit, ἐλιθολόγουν *lapides congefferunt*,

vel, ἐλιϑοφόρουν. Vtrumque verbum in fcriptis Graecorum occurrit. Alii ἐλιϑοβόλουν v. 56. exprimendum effe praecipiunt, *lapidare coeperunt*, cum verba completiua faepe inchoatiue accipienda fint v. not. ad Luc. 5, 6. Haec vero notio huic verbo potius v. 58. cum *Boltenio* tribuenda effet, teftes enim lapidationem aufpicabantur v. Deut. 17, 7. *Valckenarius*, cui quoque vulgaris lectio difplicet, concedit quidem hoc verbum primo loco pofitum, de conatu lapidandi accipi poffe vt Ioh. 10, 33. *lapidare eum volebant* v. ad Luc. l. l. fed hoc eum male habet, quod Lucas idem verbum v. 56. de conatu f. voluntate et v. 59. propria fignificatione adhibuerit. Laudarunt quidem alii,quo oftenderent hanc loquendi rationem fcriptoribus facris haud infolentem effe, Ioh. 10, 32. Luc. 1, 59, 60. qui tamen loci huic noftro non plane fimiles funt. *Klofius* l. l. p. 54. verbum ἐλιϑοβόλουν hiftoricorum more repetitum effe poffe putat, ita, vt alia res expreffa non fit, vt in lingua vernacula dicere poffemus: *Vnd fo fteinigten fie den Stephanus*, etiam fi iam ante eius lapidatio defcripta fit. Probauit hanc explicationem *Rofenmüllerus* in Scholiis ad h. l. Ex *Heinrichfii* fententia ἐλιϑοβόλουν fignificat, praepararunt fe ad eum lapidandum, feu, iam in itinere ad fupplicii locum eum petulanter lapidibus laceffebant. Mihi fic videtur. Verfu 56. generatim fermo eft de lapidatione Stephani, fed v. 57. et 58. de lapidatione eius a teftibus peracta, et quae v. 57 fqq. leguntur funt enucleatior defcriptio lapidationis Stephani et explicatio verbi ἐλιϑοβόλουν quod v. 56. extat. Nempe fi lapidandus nondum exftinctus erat lapidibus, quos teftes in eum coniecerant; qui de populo praefentes erant, lapidibus eum obruebant v. Deut. 13, 10 fq. 17, 7. Stephanus autem ftatim lapidibus teftium interficiebatur. Hoc memoratu dignum videbatur Lucae, non minus quam hoc, quod teftes veftimenta fua ad pedes Sauli depofuerant, qui mox acerrimum chriftianorum hoftem fe exhibebat, et iam fibi gloriae ducebat, vel minimum ad rem chriftianam minuendam minifterium fe-

ciſſe, poſtea vero ad Chriſti religionem conuerſus, quam plurimum ad rem chriſtianam augendam promouendamque conferebat. Poſtquam ergo ſcriptor generatim dixerat, Stephanum eſſe lapidatum, adiecit v. 57 ſs. a quibus lapidatus fuerit, et nonnulla alia quae in hac lapidatione ei memorabilia videbantur.

57. οἱ μάρτυρες vid. 6, 13. ἀπέθεντο τὰ ἱμάτια — Σαύλε] *deponebant veſtes* ſuperiores *ſuas ad pedes Sauli*, ea fidei Sauli aſſeruanda tradebant v. 4, 35. ἱμάτια *pallia*, quo expeditiores eſſent ad λιθοβολίαν. Theophylactus: ὥςε εἶναι κεῦφοι καὶ ἀπαραπόδιςοι εἰς τὸ λιθοβολεῖν *vt leues eſſent et expediti ad lapides coniiciendos.* Quamquam omnia per ſeditionem agebantur, et lapidatio illegitima erat v. Proleg. §. de chronologia libri; et not. ad Matth. 26, 66. tamen, vt ſcite monuerunt *Grotius* et *Beza* ad h. l. volebant iſti videri nihil agere niſi ex legis praeſcripto, teſtium enim erat primos lapides in condemnatum coniicere v. Deut. 17, 7. νεανίας *adoleſcens.* Saulus iam tum ad aetatem virilem progreſſus erat v. Philem. 9. Sed νεανίαι, νέοι, νεανίσκοι dicuntur etiam ii, qui ad aetatem virilem peruenerunt, viri, qui adhuc ſunt florentibus annis. Dauides, certamen cum Goliatho ingreſſurus, a Ioſepho Ant. 7, 9. 2. vocatur νεανίσκος, cum eſſet fere triginta annos natus. Dio Caſſ. lib. 36. Caeſarem, cum fere eſſet quadraginta annos natus, dicit νέον. Sic et Cic. Philipp. 2, 21. Antonium, qui triceſimum annum attigerat, *adoleſcentem nominat* v. *Manutius* ad Cic. epp. ad Diu. 2, 1. extr. *Voſſius* Inſtit. Orat. 2, 14. §. 5. *Cortius* ad Salluſt. Catil. 38, 1. add. Xen. Cyr. 8, 3. 12. 13. vbi νεανίσκος dicitur, qui §. 11. ἀνὴρ vocatur. Phauorinus: νεανίσκος ἀπ' ἐτῶν εἰκοσιτριῶν ἕως ἐτῶν τριακοντατεσσάρων, ἢ τεσσαράκοντα ἑνός. add. Diog. Laërt. 8, 10. Σαύλε vid. ad 8, 1.

58. 59. *Stephanum lapidibus petebant, qui Iesum his verbis inuocabat; domine Iesu, animam meam recipias.* Preces ad Iesum mittit, quem ad Dei dextram ſtantem viderat cf. v. 55. Male nonnulli opinati ſunt, Stephanum verbis κύριε Ἰησῦ inuocaſſe Deum patrem, eumque dixiſſe, dominum Ieſu. Haec ratio valeret, ſi legeretur κύριε τῦ Ἰησῦ. Confirmat etiam vulgarem interpretationem locus Apoc. 22, 20. vbi legitur, ἔρχε κύριε Ἰησῦ, quibus verbis Ieſum ipſum ibi compellari extra omnem dubitationem poſitum eſt. Neque adeo cum *Bentleio,* cui adſtipulati ſunt *Valckenarius* Opuscc. l. l. et *Kloſius,* praeeunte Chryſoſtomo, legendum eſt ἐπικαλέμενον Θεὸν, ſed ἀπὸ τῦ κοινῦ repeti debet τὸν κύριον Ἰησῦν. Verbis δέξαι τὸ πνεῦμά με ineſt ſententia haec: recipias me in domicilia aeterna, in coelum coll. v. 55. v. not. ad Luc. 16, 9. Ioh. 14, 2. Minus recte *Boltenius* ea explanat: *finias vitam meam, mache meinem Leben bald ein Ende;* laudat 1 Regg. 19, 4. Ion. 4, 3. neque arridet *Krauſii* interpretatio: *beneuole accipe animam, quam tibi tanquam ſacrificium offero,* cum δέχεσθαι dicatur de iis, qui dona accipiunt, et de Deo, qui oblationibus hominum delectatur LXX. Iob. 8, 20. Ier. 6, 20. θεὶς τὰ γόνατα *genubus flexis* „v. ſolebat fieri in precibus intenſioribus" *Grotius.* (Marc. 15, 19. Luc. 22, 41. Act. 9, 40. etc.) dum teſtes veſtimenta deponebant Stephanus eloquebatur verba: κύριε Ἰησ. κ. τ. λ. tum vero ictibus lapidum percuſſus, in genua procubuit, *et alta voce exclamauit: noli, domine, eos huius ſceleris cauſſa vlciſci. Quibus dictis exſpirauit.* Verbum ἵστημι ſ. ἱστάνω reſpondet Hebr. שׁקל et notat, *pondero, pondus ad libram exploro.* Thom. Mag. ἵστημι — ἀντὶ τῦ ζυγοστατῶ. vid. Ammonius in v. μετρεῖσθαι p. 93 ſq. Pollux. 4, 171. *Valckenarius* ad Eurip. Fragmm. c. 25. p. 288. plena formula eſt, ἱστάναι ἐν ζυγῷ, ea legitur in verſ. Alex. Ier. 31, 10. ἔστησα τὸ ἀργύριον ἐν ζυγῷ *libra ponderaui argentum,* vbi praeceſſit v. 9. καὶ ἔστησα αὐτῷ ἑπτὰ σίκλες καὶ δέκα ἀργυρίες·

vel σαθμῷ, quod additum extat ap. Herodo. 2, 65. ἱστᾶσι σαθμῷ πρὸς ἀργύριον τὰς τρίχας. Hinc quoniam veteres pecuniam non numerare, fed ponderare et appendere folebant, ἵστημι fignificat etiam, *foluo*, vt שקל quod adeo Alexandrini interpretes expreſſerunt verbo τίειν 1 Regg. 20, 39. τάλαντον ἀργυρίε τίσεις *talentum argenti folues*, et ἀποτίειν Exod. 22, 17. vid. nos ad Matth. 26, 15. *Münthius* ad h. l. *Raphelius* Obff. Xenophh. et *Wetftenius* ad Matth. l. c. Hebraeis Deus ftatera hominum facinora examinare fingitur, quando illis eft retributurus, vt res in libram coniici folent, quo pro earum pondere pretium ftatuatur v. *Elsnerus* ad h. l. Iob. 31, 6. Dan. 5, 27. Hinc formula h. l. obuia, proprie notat: *noli peccatum eorum ad libram examinare* h. e. ne animaduertas in illud; vt antecedens pofitum fit pro confequente. Verbum denique κοιμᾶσθαι, de quo vid. not. ad Ioh. 11, 11. ponitur etiam de iis, qui violentâ morte e vita tolluntur v. Soph. El. 502. et *Wolfius* ad h. l.

CAPVT VIII.

„Maxima et grauiſſima poſt Stephani mortem chriſtiano coetui, qui adhuc Hieroſolymis degerat, ingruit perſecutio; fugantur, disſipanturque per omnem Iudaeam, Samariamque, Saulo maxime eos infeſtante v. 3. 4. Sed id ipſum in incrementum nouae ſocietatis vertit, ſiquidem iam non ſe intra Hieroſolymae muros continuit, ſed omnes Palaeſtinae prouincias peruaſit Chriſtianismus, promulgante eum inprimis Philippo diacono v. 5 ſqq. cf. v. 40. (inſeritur hiſtoria de Simone mago v. 9 — 25.) qui et vltra Palaeſtinae adeo fines eiusdem ſemina ſpargit v. 26 — 39.“ *Heinrichſius.* Σαῦλος δὲ ἦν — αὐτȣ̃] *quam Stephani caedem Saulus* toto animo, verbis, et geſtibus *approbabat.* Sunt autem haec verba, cum *Bengelio*, *Griesbachio*, *Matthaeio*, capiti praecedenti adiungenda, quocum arctiſſime cohaerent. συνευδοκεῖν *approbare* Luc. 11, 48. Diod. Sic. p. 161. B. τότε πρώτως συνευδόκησε *tum primum id approbauit.* p. 271. C. πάντων συνευδοκησάντων *cum omnes id approbarent.* Infra 26, 10. Paulus de ſe: ἀναιρȣμένων τε αὐτῶν (ἁγίων) κατήνεγκα ψῆφον vbi v. not. Σαῦλος vid. ad 13, 9. ἐγένετο δὲ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ — πλὴν τῶν ἀποςόλων] *illo tempore tanta exorta eſt eccleſiae Hieroſolymitanae vexatio, vt omnes praeter Apoſtolos per Iudaeae et Samariae regiones diſpergerentur.* Haec verba neque cum antegreſſis, neque cum proxime ſequentibus cohaerent; hinc *Zieglerus* in *Gableri Journal für theol. Literatur* J. 1801. St. 1. p. 155. ea a ſeriore manu adiecta eſſe putat. Verum cum v. 4. haec ipſa verſiculi primi verba reſpiciantur, aſſentior potius *Heinrichſio*, qui ſtatuit, verſus librarii

cuiusdam culpa transpofitos fuiffe, et verba ἐγένετο δὲ — τῶν ἀποστόλων poft verfum fecundum effe legenda. Synedri (9, 2.) qui hactenus non aufi erant, coetum chriftianorum infectari, cum vidiffent, fe impune potuiffe Stephanum trucidare, quin et magnam populi partem eius necem probaffe, audaciores facti, etiam alios chriftianos perfecuti funt, quos populus concitatus aeque ac Stephanum pro blafphemis habebat. πάντες τε διεσπάρησαν] non omnes chriftiani aufugiebant, fed multi, vel, plerique v. 9, 26. 31. ponitur autem vocabulum πᾶς vt Hebr. כל Ier. 44, 11. haud raro ita, vt *magnum numerum* fignificet, vt Matth. 2, 3. 3, 5. 21, 26. Marc. 4, 11. Act. 2, 5. Ier. 30, 14. vbi interpretes Alexandrini nomen רב *multitudo*, exprefferunt vocabulo πᾶς. πλὴν τῶν ἀποστόλων] Apoftoli remanebant Hierofolymis, vt chriftianos, qui non aufugerant, erigerent et confirmarent, ac muneri fuo incumberent, fperantes Deum oftenfurum effe, quando ipfis inde difcedendum effet, quod etiam factum eft, v. v. 14. 9, 32. etc.

2. συνεκόμισαν δὲ τὸν Στέφανον] *Stephani autem funus curarunt.* Scholiaft. ad Soph. Ai. v. 1067. μὴ συγκομίζειν· μὴ θέλε θάπτειν· συγκομίζειν ἀπὸ τῶν συναγομένων καρπῶν. εἰς τὰς ἀποθήκας, ἐπ᾿ ἐκείνων γὰρ λέγεται κυρίως τὸ συγκομίζειν καὶ ἡ συγκομιδή. Nempe συγκομίζειν proprie dicebatur, *fruges colligere, in horrea congerere*, ita legitur ap. Xen. Mem. 2, 8, 3. συγκομίζοντα καρπούς. Ib. 2, 9. 4. ὁπότε συγκομίζει ἢ σῖτον, ἢ ἔλαιον, ἢ οἶνον, ἢ ἐμά. v. et fchol. Aefchyl. Sept. Theb. 930. inde translatum eft ad fepulturam, quia fepultura quod terrenum erat in homine velut in horreum fuum condebatur, Terrae Matri mandatum v. *Valckenarius* in Scholis ad h. l. et omnino notabat, *funus curare* h. e. lauare, vngere, componere, fafciis fepulcralibus induere mortuum, eum efferre, fepelire v. *Elsnerus* et *Wolfius* in Curis ad h. l. *Schleusnerus* in Lex. fub h. v. ἄνδρες εὐλαβεῖς homi-

nes religiosi vid. de hac voce not. ad Luc. 2, 25. intelligendi sunt *Iudaei religiosi* vid. Act. 2, 5. quibus persuasum erat, Stephanum insontem esse trucidatum, quique clam rei christianae fauebant, Hellenistae, vt videtur. Iudaei religiosi officii sui esse ducebant, occisos, inprimis innocentes occisos sepelire v. 2 Sam. 2, 5. Tob. 1, 20. 2, 3 s. 4, 17. 12, 12 ss. Alii hac voce christianos significari putant, et Stephani sepulturam persecutionis christianorum caussam fuisse existimant. Sed parum probabile est, christianos ausos fuisse Stephanum sepelire. Praeterea si de christianis cogitandum esset, Lucas haud dubie alia voce vsus fuisset. *καὶ ἐποιήσαντο κοπετὸν μέγαν ἐπ' αὐτῷ*] *et vehementer eum lugebant.* Solebant apud Iudaeos, vt apud Romanos, lugentes pectus tundere v. Ouid. Met. 2, 584. not. ad Matth. 11, 17. hinc κοπετὸς dicitur de luctu, qui pectus tundendo indicatur, omninoque luctum grauem declarat v. LXX. Gen. 50, 10. Num. 20, 29. Deut. 34, 8. Hesychius: κοπετὸς, θρῆνος, μετὰ ψόφȣ χειρῶν.

3. 4. *Σαῦλος δὲ ἐλυμαίνετο τὴν ἐκκλησίαν*] *Saulus autem saeuiit in ecclesiam* Hierosolymitanam. Gal. 1, 13. ἐδίωκον τὴν ἐκκλησίαν τȣ̃ Θεȣ̃, καὶ ἐπόρθȣν αὐτήν. Verbum λυμαίνεσθαι quod cum datiuo et accusatiuo construitur v. schol. ad Aristoph. Nubb. 925. Suidas, Thom. Mag. p. 218. et Albertius ad h. l. proprie vsurpatur de feris, arua segetesque deuastantibus, vel gregibus rapina nocentibus, de locustis ap. Zosim. 1, 57, 6. de ceto Palaeph. 38, 1. de Hippopotamo, qui λυμαίνεσθαι dicitur τὰς γεωργίας τὰς κατ' Ἄιγυπτον ap. Diod. Sic. p. 22. C. de leone Ael. H. V. 4, 5. *λυμαινομένων αὐτῶν τὰ ἔργα ἐχειρώσατο λέοντα.* Antonin. Lib. fab. 12. *ὃς αὐτȣ̀ς τε καὶ τὰ θρέμματα διελυμαίνετο qui leo et in ipsos Aetolos et in pecus grassabatur.* Nec tantum de feris, sed etiam de hominibus adhibetur, vt de latronibus, qui τȣ̀ς μηδὲν ἀδικȣ̃ντας λυμαίνονται Diod. Sic. p. 38. D. de malis ciuibus τὴν πολιτείαν λυμαίνȣσι iura reipublicae turbantibus ap.

Diod. Sic. p. 47. D. add. Philo de creat. princ. p. 734. B. οὔτε πόλεως ἐχθρᾶς τὴν ἀρετῶσαν γῆν ἐφίησι λυμαίνεσθαι δῃοῦντας, ἢ δενδροτομοῦντας ἐπὶ φθορᾷ καρπῶν *ne agros quidem hostilis ciuitatis permittit* (Moses) *vastare et arbusta caedere ad fructuum interitum.* Herodi. 3, 6. 20. εἰς ἀνοικισμὸν τῶν πόλεων, ἃς ἦν λυμηνάμενος ὁ Νίγρου στρατὸς *ad restaurandas vrbes, quas Nigri exercitus deuastauerat.* Deinde hoc verbum per metaphoram significat *laedere, affligere, vexare aliquem* vt h. l. Xen. H. Gr. 2, 3. 16. Suidas: ἐλυμήνατο· ἔβλαψεν. vid. *Wetstenius* ad h. l. et *Dresigius* de V. M. p. 566. κατὰ τοὺς οἴκους εἰσπορευόμενος] *domos intrans.* Synedrii erat prouidere, ne falsa doctrina proponeretur, et in eos inquirere, qui noua molirentur in ecclesia v. ad Ioh. 1, 19. Saulus igitur munitus publica auctoritate v. Act. 26, 10. in aedes irrumpebat, vt extraheret, quos christianos esse suspicabatur, aut quos comperisset ad coetum christianorum pertinere. σύρων τε ἄνδρας καὶ γυναῖκας, παρεδίδου εἰς φυλακὴν] *viros et feminas inde tractos custodiae tradens.* σύρειν *trahere*, ponitur de iis, qui ad iudicem, in carcerem, ad poenam trahuntur, qui vi abducuntur, vt Act. 17, 6. κατασύρειν Luc. 12, 58. vbi v. not. Philo in Flacc. p. 974. C. συρόμενοι καὶ πατούμενοι διὰ τῆς πόλεως ἁπάσης ἐξανηλώθησαν. Arrian. Epictet. 1, 29. σύρει εἰς τὸ δεσμοτήριον. v. *Wetstenius* et *Loesnerus* ad h. l. Sic quoque συναρπάζειν legitur Act. 6, 12. 19, 29. Virorum et mulierum mentio facta, quo indicetur vexationis late patentis acerbitas et atrocitas, quae ne mulierum quidem pepercerit imbecillitati. παρεδίδου εἰς φυλακὴν in carcerem inclusit, κατέκλεισε φυλακαῖς Act. 26, 10. οἱ μὲν οὖν διασπαρέντες κ. τ. λ.] *qui igitur dispersi fuerant* (v. 1.) *varia loca peragrantes doctrinam diuinam tradebant.* διῆλθον scl. τὰς χώρας vt 11, 19. τὸν λόγον sc. τοῦ Θεοῦ coll. v. 14. Iudaeis tantum doctrinam christianam tradebant v. 11, 19. non gentilibus c. 10.

5. Φίλιππος δὲ κατελθὼν — τὸν Χριϛόν] *Philippus autem, cum in vrbem Samariam peruenisset, ciuibus doctrinam christianam praedicabat.* Philippus, non Apostolus Ioh. 1, 43. Matth. 10, 3. sed diaconus Act. 6, 5. qui infra 21, 8. Euangelista dicitur. Nam Apostoli Hierosolymis remanserant coll. v. 1. et Philippus ab Apostolis discernitur v. 14 sq. Σαμαρεία et regionis nomen est v. Luc. 17, 11. Act. 1, 8. et vrbis Ioseph. Ant. 20, 6. 2. Vrbs Σαμαρεία, ab Hyrcano diruta, a Gabinio restaurata, et ab Herode, in Augusti honorem Σεβαϛὴ h. e. Augusta, nuncupata est v. Ioseph. Ant. 15, 7. 7. et c. 8. §. 5. Hoc loco ipsa vrbs, totius regionis metropolis, hoc nomine indicatur. Nam v. 14. Samaria amplexa esse legitur doctrinam christianam, id quod de omni regione dici non potuit cf. et v. 25. vid. *Vechneri* Hellenolexia Lib. 2. c. 8. et *Heumanus* ad h. l. Tradidit autem Philippus Samaritanis (de quibus v. not. ad Ioh. 4, 9. 25.) doctrinam christianam, exemplum Iesu secutus v. Ioh. 4, 39 sq. et memor eorum, quae Iesus Apostolis ante suum ex his terris abitum dixerat v. Act. 1, 8.

6. προσεῖχόν τε οἱ ὄχλοι τοῖς λεγομένοις κ. τ. λ.] *et omnis multitudo Philippi dictis assensum praebuit, quoniam audiuerant et viderant miracula ab eo patrata.* προσέχειν scil. τὸν νοῦν significat: *attendere, attentas et benignas aures alicui praebere* v. *Münthius* et *Kypkius* ad h. l. Xen. Mem. 4, 2. 6. Cebet. Tab. c. 3. εἰ μὲν προσέξετε, ἔφη, καὶ συνήσετε τὰ λεγόμενα. c. 4. ὡς ἡμῖν προσεξόντων οὐ παρέργως. Saepius vero etiam hoc verbum ita ponitur, vt declaret: *fidem habere, assensum praebere* Demosth. c. Leochar. p. 677. ed. *Wolf.* ποτέρῳ προσέχειν ὑμῶν ὡς ἀληθῆ λέγοντι. 1 Macc. 7, 11. οὐ προσέσχον τοῖς λέγοις αὐτῶν. Sir. 28, 17. ὁ προσέχων αὐτῇ, οὐ μὴ εὕρῃ ἀνάπαυσιν. Philo Lib. 2. Alleg. p. 104. A. εἰ γὰρ αἰνίγματι προσέχεις — ἀπολώλεκας τὴν ἀλήθειαν *si fabulis credis amisisti verum* v. *Loesnerus* ad h. l. Ioseph. Ant. 8, 15. 4. Σεδε-

κίας δέ τις — προσελθὼν, τῷ Μιχαίᾳ μὴ προσέχειν παρῄνει *Sedekias vnus e falsis prophetis, ad regem accessit, et hortabatur, ne Michaeae dictis fidem assensumque praeberet.* Hinc tanquam verba idem valentia copulantur πιςεύειν et προσέχειν ap. Ioseph. B. I. 6, 5. 3. vt μὴ προσέχειν et ἀπιςεῖν ap. Ioseph. c. Apion. Lib. 1. §. 1. v. *Krebsius* ad h. l. Tribuitur denique etiam huic verbo notio *obtemperandi,* quod temere negauit *Krebsius*; hoc significatu adhibitum comparet ap. Diod. Sic. p. 425. A. οὐδεὶς αὐτῷ προσεῖχε *nemo eius iussis parebat.* add. ib. p. 128. B. vbi οἱ μὴ προσέχοντες opponuntur τοῖς ὑπακούουσι. Sir. 23, 27. καὶ οὐδὲν γλυκύτερον τὸ προσέχειν ἐντολαῖς κυρίου *nihil dulcius, quam obtemperare praeceptis domini.* ib. 32, 24. ὁ πιςεύων νόμῳ, προσέχει ἐντολαῖς. add. Theophr. Char. 16, 2. In hac orationis serie προσέχειν denotat: *assensum, fidem praebere,* nam permutatur v. 12. cum verbo πιςεύειν, et v. 14. legitur: ὅτι δέδεκται ἡ Σαμαρεία τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Neque adeo assentiri possum *Kypkio, Heumano, Rosenmüllero,* aliis, qui verbum προσέχειν h. l. explicant: *diligenter aures praebere, attendere,* quod non credibile sit omnes Samaritanos ὁμοθυμαδὸν Christum secutos fuisse. Sed verba non sunt nimis premenda, non de vniuerso populo, sed de maxima eius parte interpretanda, vt infra v. 10. verba: πάντες ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου. Marc. 3, 33. ἡ πόλις ὅλη ἐπισυνηγμένη ἦν πρὸς τὴν θύραν. Matth. 3, 5. πᾶσα ἡ Ἰουδαία. add. Marc. 1, 5. ἐν id. qd. διὰ vt 7, 29.

7. Verba priora huius versus ita sunt ordinanda: πνεύματα γὰρ ἀκάθαρτα (ἐκ) πολλῶν τῶν ἐχόντων (αὐτὰ), βοῶντα μεγάλῃ φωνῇ, ἐξήρχετο. Exempla similium traiectionum v. ap. *Glassium* Phil. S. p. 664. πνεύματα ἀκάθαρτα vid. 5, 16. βοῶντα μεγάλῃ φωνῇ quae de clamore dicuntur, ad daemoniacos referenda sunt. Similis locus Luc. 11, 14. vbi δαιμόνιον dicitur fuisse κωφόν,

Daemoniaci autem qui h. l. commemorantur, videntur fuiſſe melancholici et epileptici v. Marc. 1, 23. 26. παραλελυμένοι iidem, qui alias dicuntur παραλυτικοὶ, qui neruorum reſolutione et debilitate laborabant v. ad Matth. 4, 24. χωλοὶ claudi, pedibus capti Matth. 11, 5. 15, 30.

9. ἀνὴρ δέ τις ὀνόματι Σίμων, προϋπῆρχεν ἐν τῇ πόλει μαγεύων] Perquam probabilis eſt *Wolfii*, *Heumani*, *Krebſii*, *Roſenmülleri*, aliorumque ſententia, hunc Simonem eſſe eundem Simonem, genere Cyprium, cuius Ioſeph. Ant. 20, 5. 2. his verbis meminit: Φῆλιξ — Σίμωνα ὀνόματι τῶν ἑαυτȣ̃ φίλων, Ἰȣδαῖον, Κύπριον τὸ γένος, μάγον εἶναι σκηπτόμενον πέμπων πρὸς αὐτὴν (τὴν Δρȣσίλλαν) ἔπειθε τὸν ἄνδρα καταλιπȣ̃σαν αὐτῷ γήμασθαι *Felix* cum eſſet Iudaeae procurator, viſa hac femina omnium pulcherrima (Druſilla v. ad Act. 23, 24.) amore eius captus, *Simonem*, *amicum*, *genere Cyprium*, *Iudaeum*, *pro Mago ſe gerentem*, *ad eam miſit*, *qui mulierem ſollicitaret*, *vt relicto priore marito*, *ipſi nuberet*. Iuſtinus Martyr quidem in Apol. 2. p. 69. hunc Simonem, Samaritanum ex vico quodam Gitton fuiſſe tradit: Σίμωνα μέν τινα Σαμαρέα, τὸν ἀπὸ τῆς κώμης Γιτθῶν κ. τ. λ. ſed, vt intelligenter monuit *Wolfius* in Curis ad h. l. Iuſtinus paſſim in rebus hiſtoricis hallucinatur, ac videtur ipſe, et qui eum ſequuntur, exiſtimaſſe, Simonem pro Samaritano eſſe habendum, quod in vrbe Samaria commoratus hic dicatur. Sed id ex eo colligi nequit, et Lucas non dicit eum Samariae habitaſſe, ſed ibi commoratum eſſe, antequam Philippus eo veniret. προϋπῆρχεν μαγεύων *antea artem magicam exercuerat*. προϋπῆρχεν *antea erat*, *exiſtebat*, h. l. vim aduerbii habet vt Luc. 23, 12. Μάγοι, vnde μαγεύειν (quo verbo etiam Hippocrates vtitur v. *Wetſtenius* ad h. l.) antiquitus dicebantur, ſacerdotes, ſapientes et philoſophi Perſarum, qui rerum diuinarum et naturalium, inprimis aſtrologiae et artis medicae periti erant v. ad Matth. 2, 1. Poſtea vero ita dicti ſunt, homines vbique

vagantes, qui aftrorum et rerum naturalium fcientia praecellebant, ea vero ad plebem decipiendam abutebantur, qui ex planetis et fideribus fata hominum praecinebant, morbos adhibitis certis formulis curabant etc. dicti vero etiam ita funt ii, qui praeftigiis tantum, diuinationibus, incantationibus operam dabant, qui iactabant fcientiam et facultatem, per certos facrorum ritus eliciendi ex inferis manes, et eos adigendi ad res reconditas fibi annuntiandas, herbis, carminibus, genios malos terrendi et abigendi v. *Perizonius* ad Ael. H. V. 2, 18. 4, 20. *Rupertius* ad Iuuenal. Sat. 6, 553. 557. interpp. ad Propert. 4, 1. *Meyerus* in *Vertheidigung u. Erläuterung der Geschichte Iefu u. d. Apoftel aus Profanfcribenten* etc. p. 318. Simonem, non merum praeftigiatorem fuiffe, et reuera magiam exercuiffe, fed rerum naturalium cognitione imbutum fuiffe, fictis tamen prodigiis atque portentis vulgi animos perculiffe, recte, opinor, ftatuunt *van Dalen* de vera et falfa prophetia c. 2. *Schleusnerus* in Lex. fub v. μαγεύω, *Rofenmüllerus* et *Heinrichfius* ad h. l. cum tanta hominis admiratio Samaritanos incefferit v. 10. nec probabile fit, Apoftolos cum homine nil nifi praeftigias profeffo, quicquam rei habuiffe. καὶ ἐξιστῶν τὸ ἔθνος τῆς Σαμαρείας κ. τ. λ.] *obftupefecerat gentem Samaritanam, magnum virum* i. e. Dei legatum, *fe iactando*. De vi ac poteftate formulae εἶναί τινα μέγαν ἑαυτὸν vid. not. ad 5, 36. vt de verbo ἐξιστάω, f. ἐξίστημι not. ad Matth. 12, 22. Luc. 24, 22. Simonem pro fummo numine, aut Meffia, haberi et coli voluiffe, vt nonnulli putarunt v. *Deylingius* Obff. Sacr. Fafc. 1. p. 140. *Moshemius* de rebus chriftian. ante Conftant. M. p. 190. ex Lucae verbis demonftrari nequit, nec omnino probabile eft v. *Wolfius* et *Heumanus* ad h. l. Eum Gnofticorum familiam ducere iubent, qui tribus prioribus feculis eius meminerunt, id vero fine idoneis rationibus factum effe, a pluribus oftenfum eft v. *Moshemius* l. l. p. 189 fq. *Heumanus* ad v. 24. *Schmidtii Handbuch d. chriftl. Kirchengefch.* Th. 1. p. 127.

10. ᾧ προσεῖχον πάντες ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου] *cui omnes adhaerebant*, cuius dictis fidem habebant et parebant, *parui pariter atque adulti*. ἀπὸ μ. ἕως μεγάλου ex Hebraica ratione positum eſt pro, μικροί τε καὶ μεγάλοι, atque redundat. Sufficiebat enim dixiſſe πάντες. Scilicet Hebraei cum homines omnes deſignare volunt, dicere ſolent: כֹּל מִקָּטוֹן וְעַד גָּדוֹל omnes a paruo ad magnum v. *Vorſtius* de Hebraiſmm. N. T. p. 512 ſs. *Fiſch.* neque tamen haec formula ſcriptoribus exteris Graecis inuſitata eſt v. *Berglerus* ad Alciphr. ep. 2, 4. p. 260. et *Loesnerus* ad h. l. Significantur autem ea, non, vt *Vorſtius* ſtatuit, *plebeii* et *illuſtres*, ſed *parui* et *adulti* vt Gen. 19, 11. coll. v. 4. add. 1 Macc. 5, 45. Hebr. 8, 11. Eodem ſenſu Plautus in Pſeudolo 3, 1. 10. dixit: *a minimo ad maximum.* οὗτός ἐστιν ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ἡ καλουμένη μεγάλη] *vis et potentia diuina, quae magna* ſ. *ſumma* (μεγάλη pro μεγίστη Matth. 22, 36. Ioh. 7, 37.) *eſt, per eum operatur.* Nam οὗτός ἐστι κ. τ. λ. dictum eſt pro, ἐν τούτῳ ἐνεργεῖται ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ἡ κ. μ. Nos diceremus: *er iſt die perſonificirte Allmacht.* Sic 5, 3. πνεῦμα ἅγιον pro ἡμᾶς πλήρεις πνεύματος ἁγίου. Similis formula 1 Cor. 2, 4. κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου ἐνέργειαν τὴν ἐν αὐτοῖς ἐν δυνάμει ἐνεργουμένην. add. Rom. 1, 16. Ingenioſa eſt *Heinrichſii* coniectura, Simonem forte in oſtentandis ſuis artibus identidem crepuiſſe voces; δύναμις Θεοῦ μεγάλη per me hoc efficit etc. adeoque obſtupefactos Samaritanos magum ipſum hoc nomine ſalutaſſe. Caeterum in codd. ABCDE. al. verſſ. Copt. Aeth. Armen. Syr. poſt. Vulg. Ital. legitur: ἡ καλουμένη μεγάλη *quae vocatur* i. *quae eſt* (καλεῖσθαι ſaepius id. qd. εἶναι) et hanc vocem καλουμένη in ordinem recepit *Griesbachius.* Recte. Facile enim ea a librariis, quibus ſuperflua videretur, omitti potuit. Senſus, ſiue ea addatur, ſiue omittatur, eodem redit.

12. 13. *Cum autem fidem haberent Philippo doctrinam de regno diuino et Ieſu Meſſia tradenti et baptizarentur*

viri et feminae; ipse quoque Simon fidem habebat, sacroque lauacro tinctus, Philippo adhaesit, obstupefactus insignibus factis et miraculis, quae ab eo patrarentur. τὰ περὶ τῆς βασιλείας τȣ̃ Θεȣ̃ pro τὴν βασιλείαν τȣ̃ Θεȣ̃ doctrinam de regno diuino; περὶ inseruit paraphrasi v. ad Marc. 4, 19. ὄνομα redundat cf. not. ad 3. 16. Ἰησȣ̃ Χριςȣ̃ Iesum esse Messiam. 13. Simon, homo lucri et honoris auidus, cum videret Philippum edere miracula longe maiora suis v. 13. quibus multi Samaritani mouebantur, vt baptismum susciperent, et ad Christi signa se conferrent, ipse quoque se Christi sectatorem, simulate tamen v. 21. professus est, et suscepto baptismo Apostolis adhaesit, vt placeret populo, et eandem insignia illa facta edendi peritiam acquireret, quo maiorem sibi famam compararet, et turpem quaestum faceret. Iesum, Messiam non habebat, vt recte iudicarunt *Grotius*, *Clericus*, *Limborchius*, *Rosenmüllerus*, alii, sed magum insignem, qui ope geniorum et daemonum magna miracula patrasset, et in vitam rediisset. Quodsi enim Iesum, Messiam, et Apostolos, legatos diuinos habuisset, non sibi persuasisset, pecunia acquiri posse facultatem, omnes, quibus manus imponeret, Spiritu diuino imbuendi coll. v. 18 ss. προσκαρτερεῖν vid. ad 1, 14. σημεῖα καὶ δυνάμεις varii generis miracula vid. 2, 22. Caeterum vera lectio vltimorum huius versus verborum, e qua reliquae promanarunt, quam *Bengelius* quoque probauit, haec est: σημεῖα καὶ δυνάμεις μεγάλας γινόμενα. *Griesbachius* in ordinem recepit: δυνάμεις καὶ σημεῖα μεγάλα γινόμενα. *Matthaeius*: δυνάμεις καὶ σημεῖα γινόμενα.

14. Cum audissent Apostoli, Philippum felici successu Samariae doctrinam Christi praedicasse, eo ablegarunt Petrum et Iohannem, vt opus a Philippo inchoatum absoluerent, manus christianis e Samaritanis conuersis imponerent, et sua auctoritate inuidiae christianorum e Iudaeis occurrerent. E *Nosselti* quidem sententia, in Exer-

citt. ad facrar. fcripturar. interpretat. p. 72. Apoftoli non eo confilio Samariam profecti funt, vt eius loci chriftianis Spiritum S. conferrent, cum Lucas iftius confilii nullam mentionem fecerit, fed eo fe contulerunt, vt confirmarent nouitios chriftianos, eosque in difcipulorum Chrifti focietatem fua auctoritate cooptarent, ne, qui folis Iudaeis ius tribuerent ciuitatis chriftianae, iftos Samaritanos ab hoc iure arcendos putarent. Sed licet Lucas non difertis verbis memorarit, Apoftolos eo confilio Samariam effe profectos, vt chriftianis illis manus imponerent, diferte tamen tradit, Apoftolos, fimul atque ibi adueniffent, Deum precatos effe, vt Samaritanis illis Spiritus S. dona contingerent v. 15. Nempe primis rei chriftianae temporibus, qui Iefum Meffiam agnofcebant, miffis omnibus, lauacro facro initiabantur, et poftea accuratius edocebantur v. Act. 2, 41. 16, 14. 15. 30 fqq. not. ad Matth. 28, 18. Interim tamen breui tempore poft, Apoftoli rem fic inftituiffe videntur, vt profelytis baptizatis et accuratius edoctis, folenniter manus imponerent, Deumque precarentur, vt iis Spiritus S. dona largiretur. Hinc auctor ep. ad Hebr. 6, 2. primo mentionem facit baptifmi, deinde inftitutionis, denique manuum impofitionis. Philippus Samaritanos baptizarat et edocuerat, ab initio enim folennis benedictio Apoftolorum manibus adftricta fuiffe videtur, progreffu vero temporis, cum latius fpargerentur doctrinae chriftianae femina, etiam alii religionis doctores profelytis folenniter manus imponere poterant v. *Eichhornius vom Einfegnen der Apoftel*, in *Allgem. Biblioth. d. bibl. Literatur* B. 3. p. 409 fs.

15. 16. οἵτινες καταβάντες—πνεῦμα ἅγιον] *qui eo delati Deum precati funt, vt Spiritus diuini dotes iis impertirentur*, vt vis diuinae effectus experirentur. Per πνεῦμα ἅγιον quod infra v. 20. δωρεὰ τοῦ Θεοῦ vocatur, h. l. vt 9, 17. intelligitur, fingularis animi commotio,

qua tanquam diuini numinis afflatu ſe ſentiebant impulſos, vt doctrinam, cuius excellentiam et ſalubritatem agnouiſſent, laeti et impauidi profiterentur, hoc religionem profitendi ardore inflammabantur, cum Apoſtoli, Dei et Chriſti legati, inter ſolennes preces iis manus imponerent. Πνεῦμα τȣ̃ Θεȣ̃ quod Samaritani accipiebant, ſigno externo conſpici potuiſſe, ſatis aperte v. 18. docet, vbi Simon vidiſſe legitur per manus Apoſtolorum πνεῦμα ἅγιον impertiri. Nempe ſuſpiria, lacrimae, gratiarum actio ardentiſſima pro beneficiis Dei per Chriſtum collatis, teſtes erant ignis ſacri, quo eorum animi incenſi flagrabant. Eos etiam linguis peregrinis locutos eſſe *Eichhornius* l. l. ex Act. 19, 1 ſs. colligit, neque hoc improbabile viſum eſt *Storrio* in Opuscc. Vol. 3. p. 178. Equidem *Noeſſelti* ſententiae ſubſcribo, cuius verba l. l. p. 73. haec ſunt: „vſos eos eſſe γλώσσαις ſ. dialecto quadam profana Iudaeis viſa, Lucas non pariter vt in aliis locis memorat. Nam Samaritanorum linguam, conſtat, Aramaeae quandam dialectum, ſacram igitur Iudaeis fuiſſe, idcirco non profana lingua locuti poterant dici, quod ſecus erat in caeteris locis Act. 10. 19. Vbi nouitii chriſtiani, vel Ἕλληνες erant, vel ad Ἕλληνας loquebantur.“ cf. not. ad 2, 3. II) η). ἐπιπίπτειν dicitur de rebus quae alicui contingunt, h. l. de Spiritu diuino, vt 10, 44. 11, 15. Ez. 11, 5. vid. ad Ioh. 1, 30. Matth. 3, 16. ἐπετίϑεν τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτȣ̀ς] apud Hebraeos in more poſitum erat, vt qui alteri aliquo in genere apprecarentur bona, ipſius capiti manus imponerent v. ad Matth. 19, 13. add. Matth. 9, 18. Luc 4, 40. Act. 6, 6. 9, 12. 28, 8. hinc et Apoſtoli ad religionem chriſtianam conuerſis manus imponebant Deum precantes, vt vis diuina in animis eorum ſe efficacem praeberet, quo ritu ſignificabatur, has preces ratas fore.

18. 19. Lucas non memorat, Simoni quoque Apoſtolos impoſuiſſe manus, neque id factum eſſe, ipſa ſcripto-

ris verba produnt. Nempe non omnibus vno eodemque tempore Apoftoli manus imponebant, et homo fuperbus non neceffe effe putabat, vt fibi imponerentur. Cum autem Apoftolos pro Magis haberet, qui pecunia fumta magifterii iura darent, et in impofitione manuum Apoftolicarum vim quandam magicam quaereret; vt Philippum, qui Samaritanis conuerfis manus non impofuerat, fcientia fuperaret, et Apoftolis par haberetur: pecuniam iis offerebat, vt ipfi facultatem tribuerent, quibus manus imponeret, Spiritum fanctum impetrandi. χρήματα pecunia, vt v. 20. 24, 26. Alexandrini hoc vocabulo expreflerunt Hebr. כסף 1 Iob. 27, 17.

20 fq. Indignabundus ei Petrus refpondebat: *τὸ ἀργύριόν σȣ σὺν σοι εἴη εἰς ἀπώλειαν pereas tu et pecunia tua tecum.* Hebraica imprecandi formula, fummam deteftationem indicans. Gr. *ἀπολοιο, βάλλ' ἐς κόρακας, εἰς ὄλεθρον.* Lat. pereas, abi in malam rem. Senfus: ob hanc tuam pecuniam grauiffime puniaris. 21. *οὐκ ἔςι σοι μερὶς ȣ̓δὲ κλῆρος ἐν τῷ λόγῳ τȣ́τῳ] tu neutiquam huius rei*, huius doni *particeps eris*; tu nullo pacto accipies poteftatem aliis manus imponendi, vt iis *πνεῦμα ἅγιον* conferatur, nec ipfe quidem illud donum accipies. Hac enim de re h. l. fermo eft; et *λόγος* (quod, fi fenfum fpectamus, eft id. qd. *δωρεὰ τȣ̃ θεȣ̃* v. 20. *δωρεὰ τȣ̃ ἁγίȣ πνεύματος* 2, 38. 10, 45.) vt *ῥῆμα* et Hebr. דבר faepius fignificat *rem* v. ad Matth. 4, 4. Luc. 1, 37. 62. neque adeo audiendi funt, qui per *λόγον* intelligunt *doctrinam chriftianam*, et verba conuertunt: tu neutiquam particeps es huius doctrinae quam praedicamus, ea ad te non pertinet. *μερὶς* et *κλῆρος* funt vocabula idem valentia, ad fententiam fortius exprimendam iuncta. Sic quoque Hebraei iungunt חלק ונחלה v. 2 Sam. 20, 1. vbi interpretes Alexandrini habent: *οὐκ ἔςιν μερὶς ἡμῖν ἐν Δαυὶδ, οὐδὲ κληρονομία ἡμῖν ἐν τῷ υἱῷ Ἰεσσαί· nihil plane commercii nobis cum Dauide intercedit.* Deut. 10, 9. *οὐκ ἔςαι τοῖς*

Λευΐταις μερὶς οὐδὲ κλῆρος ἐν τοῖς ἀδελφοῖς αὐτῶν. add. 12, 12. *οὐκ ἔστιν ὑμῖν μερὶς κυρίῳ* Ioh. 22, 25. *ἡ γὰρ καρδία τῷ Θεῷ*] *animus enim tuus non est integer Deo iudice* i. qualis esse debet, simulator es. 2 Regg. 10, 15. הֲיֵשׁ אֶת־לְבָבְךָ יָשָׁר *num est tuus animus integer?* Alex. *εἰ ἔστι καρδία σου εὐθεῖα.* v. *Vorstius* de Hebraismm. N. T. p. 54. *ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ* vid. ad Luc. 1, 6.

22. *μετανόησον οὖν ἀπὸ τῆς κακίας σου ταύτης κ. τ. λ.*] *itaque ab hac improbitate tua discede, et Deum roga, si forte tibi animi tui malitiam condonet.* Particulas *εἰ ἄρα* *Glassius* (Phil. S. p. 426.), *Krebsius*, *Loesnerus*, alii, reddendas esse censent, *vt*, hoc sensu: *roga Deum, vt remittatur tibi praua cordis cogitatio* s. *dolus.* Monent, explicationem: *si forte, an forte*, ab oratione et cohortatione Petri esse alienam. „Nam si preces Simonis (*Krebsii* verbis vtor) sincerae et piae fuerint (ad has autem suscipiendas non dubium est, quin Philippus eum cohortatus sit) peccatorum remissionem dubiam esse futuram quis credat? imo certissima remissio sequebatur.“ Obseruant sic quoque *εἰ πως* legi pro *vt* Phil. 3, 11. *εἰ καὶ* ib. v. 12. (quibus tamen in locis alii interpp. *εἰ πως* et *εἰ καὶ* pro formulis dubitandi habent) *εἰ πως* Thucyd 3, 45. Philo de Decal. p. 752. E. etiam Hebr. אוּלַי *si forte*, ab Alexandrinis Iudaeis per *ἵνα* reddi Ex. 32, 30. Perrarum tamen et insolentem esse istam particularum *εἰ ἄρα* significationem, huius interpretationis fautores ipsi concedunt. Neque vero etiam necesse est, vt ad eam confugiamus. Nam, vt intelligenter obseruarunt alii, dubitatio non Dei benignitatem spectat, sed Simonis Magi emendationem, de qua exigua spes reliqua erat, nec Petri verba ad ratiunculaum theologicarum subtilitatem, sed ad vitae communis popularem sensum sunt referenda. Scilicet declarare voluit his verbis Petrus, hominem tam fraudulentum, lucri et vanae gloriae adeo auidum, hominem, cuius improbitas ad tantum fastigium peruenerit, difficulter ad

se rediturum et peccatorum veniam consecuturum esse. Haec verborum interpretatio orationis seriei conuenientissima est coll. v. 23. Verbum ἐπινοεῖν vsurpatur inprimis de iis, qui moliuntur et excogitant ea, ad quae excogitanda opus sit ingenio et solertia v. *Fischeri* Ind. Palaeph. sub v. ἐπινοεῖ· deinde in genere, de iis, qui moliuntur aliquid, qui consilium aliquod capiunt v. Ael. H. V. 3, 26. Hinc ἐπίνοια significat: *cogitationem*, *consilium* 2 Macc. 12, 45. ὁσία καὶ εὐσεβὴς ἐπίνοια. Diod. Sic. p. 773. D. ὁ Ἀγαθοκλῆς γνοὺς αὐτοῦ τὴν ἐπίνοιαν, πρὸς μὲν τοὺς φυγάδας διεπέμπετο *Agathocles consilio cognito*. Xen. Cyr. 2, 3. 19. Κῦρος ἀγασθεὶς τοῦ ταξιάρχου τὴν ἐπίνοιαν *solertiam, ingenium*. Frequenter tamen ἐπινοεῖν et ἐπίνοια in malam partem sumuntur, de *iis*, *qui machinantur atque moliuntur mala et iniusta*, *de cogitatione praua*, *fraude*, *consilio malo*, vt ap. Ael. H. V. 11, 1. 14, 30. Ioseph. de vita sua §. 44. συνεὶς τὴν τῶν γεγραφότων ἐπίνοιαν *cum scribentium fraudem intellexissem*. Sir. 15, 4. κακότεχνος ἐπίνοια. Philo in Flacc. p. 977. C. δευτέρα ἐπινοεῖται πόρθησις *excogitatur secunda vastatio*. Paulo post: οἱ δὲ τὴν ἐπίνοιαν οὐκ εἰδότες, ἀχανεῖς τὸ πρῶτον εἱστήκεσαν ὑπ' ἐκπλήξεως *at Iudaei istius consilii ignari primum obmutuerunt prae stupore*. cf. *Drusius*, *Raphelius* Obss. Polybb. ad h. l., *Kypkius*, *Loesnerus* ad h. l. Iam h. l. per ἐπίνοιαν plerique intelligunt, Simonis commentum, argento sibi acquirere potestatem Spiritus S. dona tribuendi, vt pecuniam et honorem lucraretur. Rectius vero, mea sententia, *Heumanus* et *Kypkius*, cum adiectum sit τῆς καρδίας, et praecesserit v. 21. ἡ καρδία οὐκ εὐθεῖα, nomen ἐπίνοια de *vafritia*, *versutia*, *malitia* interpretantur, vt deprauatus totius animi habitus intelligatur, quo significatu legitur quoque ap. Polyb. 2, 47. v. *Kypkius* ad h. l.

23. εἰς γὰρ χολὴν πικρίας καὶ σύνδεσμον ἀδικίας ὁρῶ σε ὄντα] *video enim te esse hominem perniciosissimum*,

ex improbitate veluti concretum. χολὴ propr. eſt *fel*, *die Galle*, deinde de quouis amarore frequentatur, etiam de herbis venenatis. In verſione Alexandrina reſpondet vocabulis מְרֵרָה *fel*, Iob. 16, 13. *venenum* Iob. 20, 14. לַעֲנָה *abſynthium* Prou. 5, 4. Thren. 3, 15. רֹאשׁ *venenum* Deut. 29, 17. Pſ. 69, 22. quod nomen Hebraicum Alexandrini Iudaei Ier. 23, 15. reddiderunt πικρόν. Iam χολὴ πικρίας ex Hebraica ratione poſitum eſt pro πικρὰ vid. *Vorſtius* de Hebraiſmm. N. T. p. 247. h. e. fel amarum, fel amariſſimum, ſiue potius, planta venenata, amara. Ad accuratius autem conſtituendum huius vocis ſenſum, conferri debent loci Deut. 29, 17. et Hebr. 12, 15. Ac priori quidem loco legitur: פֶּן *ne ſit inter vos radix, quae emittat venenatam et amaram herbam*, οἱ ό ibi habent: μή τις ἐςὶν ἐν ὑμῖν ῥίζα ἄνω φύουσα ἐν χολῇ καὶ πικρίᾳ. Sermo ibi eſt de idolorum cultu, et ſenſus verborum: videte, ne ſit inter vos, qui tanquam herba venenata, amara, animos veneno ſuo amaro inficiat, qui prono ad idololatriam animo alios ſeducat. Locus parallelus eſt Hebr. 12, 15. verba ibi ſonant: *prouidete, ne quae planta amara* (venenata) *propullulans tantas excitet turbas, vt multi per eam inficiantur.* Reſpexit ibi ſcriptor Deut. l. c. ῥίζα πικρίας eſt ibi homo, qui alios exemplo ſuo perturbat, vt et ipſi ad defectum procliues ſint. Iam ſi metaphora haec, qua Hebraei vſi ſunt, ad hunc noſtrum locum transfertur, in promtu eſt, ſenſum verborum ita conſtituendum eſſe: video te eſſe hominem pernicioſiſſimum, ſimilem plantae amarae, venenatae, te eſſe peſtem coetus chriſtiani, ita animatum, vt multos corrumpere, et perdere poſſis. Alii, qui χολὴ πικρίας *fel amarum* explicant, metaphoram petitam eſſe putant, a cibis felle corruptis. Sed Deut. et ep. ad Hebr. l. l. priorem interpretationem commendant. Participium ὄντα poſitum eſt loco Infinitiui εἶναι vt 3 Ioh. 4. ἀκούω τὰ ἐμὰ τέκνα ἐν ἀληθείᾳ περιπατοῦντα. vid. *Perizonius* ad Ael. H. V. p. 205. Sed εἶναι εἰς χολὴν καὶ σύνδεσμον

ἀδικίας idem eſt quod *εἶναι χολὴν καὶ σύνδεσμον πικρίας*, vt Matth. 19, 5. *ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν*, pro, *σὰρξ μία*. Hebr. 8, 10. *ἔσομαι αὐτοῖς εἰς Θεὸν, καὶ αὐτοὶ ἔσονταί μοι εἰς λαόν*. Hebr. 1, 5. *ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν*· pro quo Apoc. 21, 7. legitur: *καὶ ἔσομαι αὐτῷ Θεὸς, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι ὁ υἱός*. Act. 13, 47. *τοῦ εἶναί σε εἰς σωτηρίαν* pro *σωτηρίαν*. vid. not. ad Matth. l. l. Sunt ergo verba reddenda: totus quantus es, nil niſi venenum amarum es, et colligatio iniquitatis, mera iniquitas. Cic. in Piſon. c. 9. *ex omnium ſcelerum importunitate concretus*. Epigramm. Grr. L. 2. c. 11. *πᾶσα γυνὴ χόλος ἐστίν*. Hac interpretatione admiſſa fortior exiſtit oratio, quam ſi cum aliis, *εἰς χολὴν π. καὶ συνδεσμὸν ἀδ.* dictum eſſe exiſtimemus, pro *ἐν χολῇ κ. τ. λ.* (quomodo haec verba quoque intellexit auctor gloſſematis, quod exhibet cod. D. *ἐν γὰρ πικρίας χολῇ καὶ συνδέσμῳ*) *video te eſſe veneno ſ. felle amaro refertum, et vitiorum vinculis implicatum*. Laudant 1 Ioh. 5, 19. *ὁ κόσμος ὅλος ἐν τῷ πονηρῷ κεῖται*. Plaut. Trucul. v. 76. *In melle ſunt ſitae linguae veſtrae atque orationes lacteque; corda in felle ſunt ſita, atque acerbo aceto*. *σύνδεσμος* (*nodus, vinculum, compages*) *ἀδικίας* faſciculus ex improbitate quaſi colligatus, colligatio iniquitatis, *ein Ausbund von Bosheit, ganz aus Bosheit zuſammengeſetzt*.

24. 25. *Reſpondit Simon, deprecamini pro me Deum, ne quid eorum mihi accidat, quae minati eſtis:* cf. v. 20. Metu territus haec Simon dicebat, vt Pharao Ex. 8, 28. parum enim probabile eſt, eum vera poenitentia ductum, haec dixiſſe. 25. *οἱ μὲν οὖν, διαμαρτυράμενοι κ. τ. λ.*] *hi igitur tradita et expoſita doctrina Chriſti*, nempe Samariae v. 14. *reuerſi ſunt Hieroſolymam, et multos vicos Samaritanorum*, in via, *doctrina ſalutari imbuerunt*. *εὐαγγελίζεσθαι* non tantum cum datiuo, ſed paſſim etiam cum accuſatiuo conſtruitur vt Luc. 3, 18. Act. 10, 40. 14, 21. Apoc. 14, 6. in verſ. Alex. Ioel. 2, 32.

26. Ex sententia *Eichhornii* in *Allgem. Biblioth. d. bibl. Literatur* B. 3. p. 386 fs. per ἄγγελον, πνεῦμα v. 29. et πνεῦμα κυρίε v. 39. idem significatur, nempe instinctus quidam, cogitatio, in animo Philippi orta, quam ex animo eiicere non poterat, sibi esse eundum ad viam, quae ab Hierosolymis Gazam ducebat. Notat: solitos esse Hebraeos, consilia et coepta, quae prosperum haberent euentum, ea, quae hominibus ex improuiso euenirent, quorum caussae proximae laterent, et quae felicitatem hominum promouerent et ampliarent, a geniis coelestibus deriuare, et nos quoque eodem fere sensu dicere solere: *den Gedanken hat mir ein guter Geist eingegeben.* cf. not. ad Matth. 4, 1. Luc. 2, 27. 22, 44. Mihi tamen probabilior videtur *Eckermani* (*Erklärung aller dunkeln Stellen des N. T.* B. 2. ad h. l.) et *Heinrichsii* sententia, qui in explanandis quidem verbis πνεῦμα et πνεῦμα κυρίε, cum *Eichhornio* consentiunt, sed huius versus verba, de visione nocturnâ interpretanda censent, vt 9, 10. add. not. ad Luc. 2, 25. atque adeo statuunt, genium coelestem in somnis Philippo apparuisse, eique hoc muneris quod sequitur iniunxisse. *Storrius* in Opuscc. Vol. 3. p. 178 sq. v. 29. 39. de extraordinario Spiritus diuini instinctu sermonem esse contendit, nec mirandum esse ait, quod Philippus modo intus a Spiritu S. v. 29. 39. modo per angelum v. 26. monitus fuerit, nam et Paulum in simili caussa, semel atque iterum a Spiritu diuino intrinsecus 16, 6 sq. tum per visionem v. 9. extrinsecus oblatam a Deo v. 10. monitum fuisse. ἀνάστηθι καὶ πορεύε — ἔρημος] *surge et proficiscere versus meridiem, ac pete viam, quae Hierosolymis Gazam ducit, quae est deserta.* Pronomen demonstratiuum αὕτη ex Hebraeorum loquendi ratione poni solet loco pronominis relatiui ἥ vid. ad Ioh. 1, 6. et Act. 10, 36. Γάζα fuit vrbs quondam celebris Philistaeorum, cuius in libris V. T. saepius mentio fit v. Gen. 10, 16. Ios. 13, 3. 1 Sam. 6, 17. Zeph. 2, 4. Zach. 9, 5. sita in colle, versus fines terrae Israeliticae australes v. Gen. l. l. vltima tendentibus in Aegyptum,

deferto vicina Arrian. Exped. Alex. Lib. 2. p. 50. ἐσχάτη δὲ ᾤκεῖτο ὡς ἐπ' Αἰγύπτε ἐκ Φοινίκης ἰόντι ἐπὶ τῇ ἀρχῇ τῆς ἐρήμε Gaza, vrbs *vltima e Phoenice in Aegyptum eunti, ad initium folitudinis pofita.* Diod. Sic. 20, 73. αὐτὸς δὲ ϛρατοπεδεύων περὶ Γάζαν — προῆγε διὰ τῆς ἐρήμε μετὰ κακοπαθείας, διὰ τὸ πολλὰς εἶναι τῶν τόπων τελματώδεις. Hanc vrbem, in qua Perfarum praefidium erat, Alexander M. expugnauit et diruit v. Curtius 4, 6. Iofeph. Ant. 11, 8, 3. ἐπὶ τὴν Γαζαίων πόλιν ἦλθεν, καὶ τὴν Γάζαν καὶ τὸν ἐν αὐτῇ φρέραρχον ἐπολιόρκει *contra Gazaeorum vrbem proficifcitur, atque Gazam et praefidiis in ea praefectum obfidet.* §. 4. μηνῶν δὲ ζ. τῇ Τύρε πολιορκίᾳ διεληλυθότων, καὶ δύο τῇ Γάζῃ — ὁ δὲ Ἀλέξανδρος ἐξελὼν τὴν Γάζαν. Strabo 16. p. 1101. A. εἶθ' ὁ τῶν Γαζαίων λιμὴν πλησίον· ὑπέρκειται δὲ καὶ ἡ πόλις ἐν ζ. ϛαδίοις, ἔνδοξός ποτε γενομένη, κατεσπασμένη δ' ὑπὸ Ἀλεξάνδρε, καὶ μένεσα ἔρημος. Sed in eo tamen Strabo, qui fub Tiberio floruit, errat, quod Gazam ab Alexandri M. temporibus defertam manfiffe putat. Eam enim ab Alexandro M. dirutam, inftauratam fuiffe, patet e Iofepho Ant. 13, 5. 5. vbi Gazaei Ionathani, cum exercitu hanc vrbem ingredi conanti, aditum occlufiffe, eumque non recepiffe dicuntur, nifi prius excurfionibus factis, et terra vaftata. cf. et 1 Macc. 13, 43. Poftea eam Alexander Iannaeus poft annuam obfidionem captam diruit v. Iofeph. Ant. 13, 13. 3. aliquot tamen annis poft inftaurata eft a Gabinio v. Iofeph. 14, 5. 3. eam poitea Auguftus Herodi M. donauit Iofeph. 15, 7. 9. quo mortuo ab Augufto Syriae adiecta eft v. Iofeph. 13, 13. 3. tandem a Iudaeis paulo ante obfidionem Hierofolymorum rurfus deuaftata eft Iofeph. B. I. 2, 33. ἀλλ' ἐπὶ ταύταις πυρποληθείσαις, ἀνθήδονα καὶ Γάζαν κατέσκαπτον. Iam nonnulli interpretes, qui ἔρημος ad Γάζαν referunt, hanc vrbem a Luca et Strabone ita dictam fuiffe opinantur, quod manferit praefidiis et munimentis nudata. Sed perquam contorta eft haec interpretatio et ab hoc loco aliena, cum ea admiffa, non per-

fpici poffit, cur haec ipfa notatio adiecta fit. His igitur difficultatibus cum affectam laborare hanc interpretandi rationem animaduertiffent nonnulli, ftatuerunt duas vrbes fuiffe huius nominis vicinas, alteram veterem, alteram nouam; veterem, ab Alexandro M. dirutam, iacuiffe defertam; nouam vero, Lucae temporibus floruiffe v. *Lightfootus* ad h. l. *Weffelingius* ad Diod. Sic. 1980. *Münthius* ad h. l. *Lilienthalius gute Sache d. göttl. Offenbarung* Th. p. 748 fs. Sed defunt argumenta firma et idonea, quibus haec fententia confirmari poffit; praeterea fi duae huius nominis vrbes extitiffent, et h. l. de vrbe deuaftata fermo effet, Lucas fcribere debuiffet: αὕτη ἐςὶν ἡ ἔρημος. *Beza, Glaffius* (Phil. S. p. 155.) *Schoettgenius*, *Bengelius*, *Heumanus*, *Bellermanus* (in *Handbuch d. bibl. Literatur* B. 3. p. 459. qui verba vertit: *reife füdwärts auf dem Wege, der von Ierufalem nach Gaza führt, welcher einfam ift)* etc. cum Syro interprete, ἔρημος referunt ad ὁδὸν, et duplicem viam Gazam duxiffe fumunt, alteram frequentem, alteram, ob intercurrentes Cafii montis folitudines, non admodum tritam; fic vero quoque fcribendum fuiffet: αὕτη ἐςὶν ἡ ἔρημος. Fuerunt denique etiam qui verba αὕτη ἐςὶν ἔρημος, pro verbis Lucae, non genii coeleftis haberent. Verum fiue ftatuatur, duplicem extitiffe Gazam, fiue eorum ratio vera iudicetur, qui de via duplici cogitandum praecipiunt; omnino neceffe erat, vt Philippus ab angelo admoneretur, qua via ipfi incedendum effet, vt conueniret Aethiopem. Equidem adftipulor *Heinrichfio* et *Waffenberghio* v. Selecta e Scholis *Valckenarii* T. 1, p. 53. qui haec verba a fciolo quodam ferius adiecta effe contendunt. vid. ad not. ad 5, 5.

27. ἀνὴρ Αἰθίοψ, εὐνοῦχος δυνάςης] *Aethiops, minifter aulicus primarius*: ἀνὴρ redundat, vt in ἀνὴρ Μάρδος, pro Μάρδος Ael. H. V. 6, 34. Σκύθης ἀνὴρ *Scytha* Aefchin. Socr. 2, 25. v. not. ad Act. 1, 11. Εὐνοῦχος proprie notat *cubicularium*, qui 12, 20. dicitur, ὁ ἐπὶ τοῦ κοι-

τῶνος, originem enim ducit hoc nomen a voce εὐνὴ *cubile, lectus*, et ἔχειν h. e. *curare*, *custodire*, quam notionem quoque obtinet in nomine πολιῦχος *vrbis custos*, et his similibus. Iam quoniam in aulis regum orientalium gynecaeis praefecti et cubicularii euirati erant, hinc εὐνῦχος notat *euiratum*, *castratum* cf. *Donatus* ad Terent. Eunuch. 1, 2. 87. *Heinsius* ad Hesiod. Ἔργ. c. 6. *Dorvillius* ad Charit. p. 484. *Fischerus* de vitiis Lexx. N. T. p. 492 sq. Cum porro euirati in Oriente variis, etiam grauissimis muneribus praeficerentur, et esse solerent intimae admissionis ministri, regumque consiliarii, hinc εὐνῦχος denotat *ministrum aulicum*, eundemque *euiratum*, et latiori significatu sumtum, *ministrum aulicum*, non euiratum. Sic Potiphar, qui tamen vxorem habebat, Gen. 37, 36. ab Alexandrinis Iudaeis vocatur σπάδων Φαραὼ (Hesychius: σπάδων· ὁ εὐνῦχος), Gen. 39, 1. εὐνῦχος Φαραώ. vbi Chaldaeus habet רבא דפרעה *dynasta Pharaonis*, non autem גרזא *spado*, quo Chaldaei alias de tali vtuntur. v. *Lud. de Dieu* ad h. l. *Spanhemius* ad Iulian. Oratt. p. 174. Diog. Laërt. 5, 1. 5. *Bibliothek der alten Literatur u. Kunst von Tychsen u. Heeren* St. 3. p. 83. not. ad Matth. 19, 12. Nostro loco Εὐνῦχος non cubicularium, sed *ministrum aulicum*, indicat, erat enim gazae, pecuniae regiae, custos. Δυνάστης, quod vocabulum temere *Heumanus*, tanquam glossema ex ordine eiiciendum putabat, omnino indicat, *potentem*, *honoratum*, et in vers. Alexandrina respondet Hebr. גדול Leuit. 19, 15. add. Prou. 18, 16. ἄνθρωπος δυνάστης *potens* Sir. 8, 1. Est ergo εὐνῦχος δυνάστης *minister aulicus primarius*. Hunc autem Candaces Aethiopum reginae ministrum non fuisse gentilem, ex iis quae c. 10. 11. enarrantur, sat euidenter apparet. In Aegypto et Aethiopia multi Iudaei viuebant, venerat Hierosolymam sacra ibi facturus v. 27. legebat Iesaiae vatis oracula v. 28. Erat ergo Iudaeus, aut a Iudaeis ad religionem Iudaicam adductus. E lege quidem Mosaica

castratus non obtinere poterat ius ciuitatis Israeliticae v. Deut. 23, 2. *Michaelis Mos. Recht Th.* 2. §. 95. §. 139. *Th.* 4. §. 185. sed εὐνοῦχος, vt supra vidimus, non semper, euiratum, indicat. Κανδάκης] *Candace*, commune nomen erat reginarum Aethiopum, vt Aegyptiorum regum, nomen Pharaonis. Plin. H. N. 6, 29. *Gron.* (35. *Harduin.*) *Regnare feminam Candacen, quod nomen multis iam annis ad reginas transiit.* add. Dio. Cass. 54. p. 335. Strabo 17. p. 1175. D. v. *Wolfius* et *Wetstenius* ad h. l. βασιλίσσης Αἰθιόπων] intelligitur Aethiopia superior, Meroe dicta, v. *Michaelis* Spicilegium Geogr. Hebr. extr. T. 1. p. 180 ss. et *Anmerkk.* ad h. l. *Meyeri Versuch einer Vertheidigung u. Erläuterung d. Gesch. Iesu u. d. App. aus Profanscribenten* p. 321 sq. ὃς ἦν ἐπὶ πάσης τῆς γάζης αὐτῆς] *omni gazae eius praefectus*: subintelligi debet, ὢν, vel τεταγμένος, vel καθισάμενος (Act. 6, 3.), quae participia nonnunquam adiiciuntur Diod. Sic. p. 37. B. οἱ ἐπὶ τῆς θεραπείας τοῦ βασιλέως τεταγμένοι. Infra 12, 20. ὁ ἐπὶ τοῦ κοιτῶνος τοῦ βασιλέως. add. Matth. 24, 45. v. *Elsnerus* ad h. l. *Raphelius* Obss. e Polyb. et Arrian. ad 12, 20, quibus in locis praepositio ἐπὶ vt h. l. *potestatem, curam, munus*, significat v. et *Lennepius* ad Phalar. p. 306. Γάζα vocabulum Persicum, quod *opes, diuitias, thesaurum,* et κατ' ἐξοχὴν *thesaurum regium, maxime ex tributis et vectigalibus exstructum*, Persis significabat; successu temporis hoc nomen ciuitate Graeca et Latina donatum est. Nepos V. Datam. 5. *Pandates gazae regiae custos.* Cic. Offic. 2, 22. *omni Macedonum gaza, quae fuit maxima, potitus est.* Horat. Carm. 2, 16. 9. *non gazae summouent tumultus mentis.* Curt. 3, 12. 27. *pecuniam regiam, gazam Persae vocant, cum pretiosissimis rerum efferri iubet, simulans fugam.* add. Cic. pro lege Manil. c. 23. Hesychius: γάζα· πλοῦτος. Suidas: θησαυρός. v. *Brissonius* de regno Pers. 1. §. 181. *Wetstenius* ad h. l.

28. ἀναγινώσκειν ſignificat: *legere* v. ad Luc. 10, 26. h. l. *clara voce legere, recitare,* id quod verba v. 30. ἤκουσεν αὐτοῦ ἀναγινώσκοντος ſatis ſuperque docent. τὸν προφήτην Ἠσαΐαν] *oracula Ieſaiae*; pro βιβλίον προφήτου Ἠσαΐου, vt v. 30. add. Marc. 1, 2. Luc. 16, 29. Solebant Iudaei in itinere literas ſacras legere; Erubin fol. 54. 1. Sota fol. 46. 2. *dixit R. Iehohſchua fil. Leui: qui in itinere conſtitutus eſt, neque comitem habet, is ſtudeat in lege.* v. *Schoettgenius* ad h. l. Vſus autem eſt Eunuchus haud dubie verſione Alexandrina, quae in exteris regionibus vſu communi terebatur, qua et Philippus, Helleniſta, 6, 5. vti ſolebat. Caeterum haud improbabilis eſt nonnullorum coniectura, Eunuchum audiuiſſe de Ieſu, qui Meſſiam ſe profeſſus erat, de eius morte et reſurrectione, atque ipſius aſſeclas prouocare ad V. T. prophetas qui de eo ceciniſſent, nominatim etiam ad locum Ieſ. 53. iamque hominem illum reuoluiſſe prophetarum oracula, vt videret, num concinerent ea iis, quae de Ieſu praedicabantur.

29. Cum Philippus Eunuchum elata voce legentem audiret, haud cunctanter apud animum conſtituebat, ad currum eius accedere, ſperans fore vt eum ad coetum chriſtianorum adduceret, cumque ſpes eum non deſtituiſſet, omnino dicere poterat, Deum ſ. Spiritum diuinum ipſum monuiſſe, extitiſſe in mente ſua, operante Deo, conſilium accedendi ad currum vid. ad v. 26. κολλήθητι τῷ ἅρματι τούτῳ *ſectare hunc currum.* Ruth. 2, 8. ὧδε κολλήθητι μετὰ τῶν κορασίων μου *adhaerere puellis, ne ab iis discedas.* ib. 1, 8. ורות דבקה בה *Ruth autem ei adhaeſit;* vbi οἱ ό habent: Ῥοὺθ δὲ ἠκολούθησεν αὐτῇ.

30. 31. Plura Philippum cum Eunucho locutum eſſe, quam quae v. 30 ſq. leguntur, et ſcriptorem ſummam tantum colloquii attuliſſe, in promtu eſt coll. v.

35. v. et *Heumanus* ad h. l. ἆρά γε γινώσκεις ἃ ἀναγινώσκεις; *intelligisne, quae legis?* paronomafia, qua etiam vfus eft Paulus 2 Cor. 3, 2. v. *Albertius* ad h. l. 81. πῶς γὰρ ἂν δυναίμην, ἐὰν μήτις ὁδηγήσῃ με; *quomodo haec intelligere poffim, nifi interpretem habeam?* Dubius haerebat, an locus prophetae in Iefum eiusque fata, de quibus audiuerat, quadraret. Quare et Petrum interrogabat v. 34. περὶ τίνος κ. τ. λ. cuius interrogationis fenfum bene *Heinrichfius* ita conftituit: verane funt, quae Hierofolymis audiui, Iefu affeclas hunc locum ad fectae fuae magiftrum referre? num vere ad eum referri poteft? ὁδηγεῖν *docere*, metaphora ducta a ducentibus per vias ignotas. cf. not. ad Ioh. 16, 13.

32. ἡ δὲ περιοχὴ τῆς γραφῆς ἣν ἀνεγίνωσκεν, ἦν αὕτη] *locus autem fcripturae quem legebat, hic erat.* περιοχὴ notat: *argumentum, fummam alicuius orationis vel libri.* Hefychius: περιοχὴ καὶ ὑπόθεσις etiam *periodum* Cic. ad Attic. 13, 25. *at ego ne Tironi quidem dictaui, qui totas* περιοχὰς *perfequi folet, fed Spintharo fyllabatim.* In hac orationis ferie fignificat: *locum, fectionem.* Stobaeus in Ecl. phyf. p. 164. A. φράσω τὸ ἀκροτελευταῖον τῆς περιοχῆς *proferam tantum ultimam partem loci* np. Platonis. Laudatur iam locus Ief. 53, 7. 8. e verfione feptuagintauirali, in qua tamen pro κείροντος legitur κείραντος, et pronomen αὐτοῦ vocabulo ταπεινώσει adiectum deeft, vt et particula δὲ, interiecta verbis τὴν γενεάν. Variae autem funt interpretum fententiae de hoc Iefaiae, fiue potius, vt haud pauci volunt, vatis, feriori aetate viuentis, oraculo. Scilicet 1) nonnulli per *feruum Iouae*, de quo propheta loquitur, intelligunt, *populum Iudaicum*, atque contendunt, Iudaeum exulem nomine populi Iudaici loqui, declarare, calamitatibus, quas hactenus perpeffi effent Iudaei, expiata effe fcelera, ab iis ante commiffa, Deum ipfos velle in vitam reuocare, et felices reddere v. *Doederleinii* verfio Ief. p. 241 fs. ed. 3.

Eckermanus in *theolog. Beyträgen* B. 1. p. 199. *Stephani Gedanken über die Entstehung und Ausbildung der Idee von einem Messias* Nürnb. 1787. contra hanc explicandi rationem docte disputauit Anonymus in *Eichhornii Allgem. Biblioth. d. bibl. Literatur* B. 6. p. 978 fqq. 2) Ex aliorum fententia voce עבד יהוה fignificantur Ifraelitae pii et probi; reliqui vero, quos propheta loquentes inducit (אנחנו *nos*), funt Ifraelitae improbitatis adhuc ftudiofi v. *Paulus Memorabilien* St. 3. p. 180 fs. et *philolog. Clauis zu Iefaias. Ammonius Christologie des A. T.* p. 108 f. *biblifche Theologie* B. 2. p. 146. ed. 2. vid. tamen quae contra monuerunt *Anonymus* ap. *Eichhornium* l. l. p. 939 fs. et *Rofenmüllerus* in *Gableri neueft. theolog. Journal* Jahrg. 1799. St. 4. p. 338 fq. 3) Aliam interpretandi rationem, a Iudaeorum magiftris (v. *Baueri* Scholia ad Ief. l. c.) inventam, exornauit *Schufterus* in Commentat. *in qua Iefaiae orationem propheticam c.* 52, 7 — 53, 12. *explicare ftuduit* Gotting. 1794. 4. ftatuit nimirum, loquentes a propheta in fcenam productos, effe *gentiles*, iam ad Iouam conuerfos, et veram religionem amplexos, hos agnofcere *miniftrum Dei* h. e. Iudaeos, hactenus immerito tot malis fuiffe oppreffos, eosque pro ipfis (gentilibus) poenas fubiiffe, et ita ipfos, gentiles puta, Iouae fauori commendaffe. cf. tamen *Vitringa*, *Bauerus* in Scholiis ad Ief. l. c. p. 326. et *Rofenmüllerus* l. l. p. 339. 4) *Rofenmüllerus* in Commentat. *Leiden u. Hofnungen der Propheten Jehovas* in *Gableri neueft. theol. Journal* p. 333. (cf. *neue theol. Annalen* 1800. p. 532.) et *de Wette* in Commentat. de morte Iefu Chrifti Berolin. 1813. 4. p. 29 fs. hoc oraculum a vate circa finem exilii Babylonici editum, et voce עבד יהוה *prophetas* fignificari putant. 5) Alii de fubiecto quodam fingulari cogitarunt, qui tamen quoque in varias partes difceflerunt. Ac fuerunt quidem a) qui *Cyrum*, a propheta, Iouae miniftrum dictum effe crederent. b) *Grotius* de *Ieremia* cogitabat. Has vero interpretationes reiiciendas effe, fatis fuperque

ostensum est, ab interpretibus aliis. c) *Iesaiae* fata hoc in carmine decantata esse praecipiunt *Stäudlinius* in *Neuen Beyträgen zur Erläuterung der bibl. Propheten, Götting.* 1792. p. 258. add. *Götting. Bibliothek der neuesten theol. Literatur* B. 1. St. 4. *über den Zweck u. die Wirkungen des Todes Jesu von Stäudlin* p. 234 ss. *Rosenmüllerus*, *Bauerus* in Scholiis ad h. l. sed vid. contra monita ab Anonymo in *Eichhornii Allg. Biblioth.* l. l. *Ammonio* l. l. *Pipero* in Diss. *integritas Iesaiae a recentiorum conatibus vindicata*, Grypswald. 1793. 4. *Spohnio* in Commentat. inscr. *examinatur Stäudlinii interpretatio loci* Ies. 52, 13 — 53. Viteb. 1794. 4. *Beckhausio: über die Integrität d. prophet. Schriften* p. 191 ss. d) Auctor libri: Freymüthige Versuche über verschiedene in Theologie und bibl. Kritik einschlagende Materien, Berlin 1783. p. 136 sqq. et *Konynenburg* in: *Untersuchung über die Natur der Alt-Testamentlichen Weissagungen auf den Messias* 1795. p. 302 ss. autumant, Iesaiam *Hiskiae* fata descripsisse coll. c. 38. 2 Chron. 32, 29 sq. e) *Augustio: über den König Usia, nebst einer Erläuterung Ies.* 53. in: *Henkii Magazin für Religionsphilosophie, Exegese* etc. B. 3. St. 2. p. 282 sq. et in: *Apologien u. Parallelen theologisch. Inhalts* p. 1 ss. hoc carmen est elegia in obitum regis Vsiae coll. 2 Chron. 26. — f) Equidem accedo interpretibus iis, qui *Messiae* fata hoc loco descripta esse censent. Consentientes mecum habeo, quod rei cardinem attinet, ex recentioribus interpretibus: *Dathium*, *Cubium*, *Michaelem*, *Hezelium*, *Henslerum*, *Storrium* in Commentat. qua *insigne de Christo oraculum illustratur* Ies. 52, 13 — 53, 12. Tubing. 1790. 4. *Martinium* in *Commentat. philologico-critica in locum Ies.* 52, 13 — 53, 12. Rostoch. 1791. 8. *Hansium* in *Commentat. in vaticinium Ies.* 52, 13 ff. Lips. 1791. 8. *Wernerum* in: *noua Commentat. in Ies.* 52, 13 ss. Viteb. 1793. 4. *Lindemanum* in *Henkii Museum* B. 2. p. 663 ss. et *Krügerum* in Diss. *de verisimillima oraculi Ies.* 52, 13 *ss. interpretandi ratione.* Lips. 1809. 4. Nempe hoc oracu-

lum, vt vel initium ipſius, et omnis oratio perſpicue do-
cent, non cum antecedentibus cohaeret. Cultores et mi-
niſtri Iouae κατ᾽ ἐξοχὴν nominabantur, prophetae, legati
diuini, reges; hoc igitur nomine commode propheta
Meſſiam inſignire poterat. Meſſias h. l. etiam tanquam
rex deſcribitur coll. v. 12. adeoque hoc prophetae (tem-
poribus exilii Babylonici viuentis) oraculum, non alia
omnia docet, quam quae docuerunt prophetae alii. Da-
vidi aliisque principibus meritiſſimis et reipublicae libera-
toribus multum fuerat tolerandum, luctandum, vt omnia
impedimenta tollerent, et hoſtes ſuperarent. Prophetas
et voluntatis diuinae interpretes, ſaepius odio perſecuti
erant populares facinoroſi, quin et plures eorum trucida-
rant v. ad Matth. 23, 34. Seriori autem aetate Meſſiam
ſibi cogitabant Iudaei, regem, prophetam, pontificem vid.
1 Macc. 14, 41. 47. coll. 18, 15. Mala et infortunia quae-
vis poenam ab irato numine inflictam exiſtimabant v. ad
Ioh. 9, 1. credebant quoque Iudaei inſontem loco ſontis
et rei poenam ſubire, atque ita Dei fauorem ſonti conci-
liare poſſe v. *Eichhornii Allgem. Biblioth. d. bibl. Literat.*
B. 6. p. 658 ſs. Ioſeph. de Maccab. §. 1. 17. Iudaei ſa-
pientiores in exilio viuentes intelligebant, ſe ſua im-
probitate hanc ſibi calamitatem contraxiſſe, ſacrificia
piacularia iis vſitata erant, et tunc temporis expiatio-
nem auide deſiderabant, Meſſiam vero ſibi cogitabant,
tanquam omnis generis felicitatis auctorem, atque ab eo
inprimis verae pietatis et religionis reſtitutionem, vitae
morumque emendationem exſpectabant, ſperabant vero
etiam, eum peccata populi expiaturum, populum luſtra-
turum eſſe v. *Schoettgenius* Horr. Hebrr. T. 2. p. 647.
650. Ita vero facile intelligitur, quomodo huius car-
minis auctor, vna cum aliis ſapientioribus Iudaeis in
eam deuenire potuerit opinionem, Meſſiam, quo popu-
lum expiaret, moriturum eſſe. v. not. ad Luc. 23, 42.
Ioh. 1, 29. p. 148. Deſcribit igitur propheta, qui po-
pulares ſuos conſolari volebat, Meſſiam, tanquam eum,

qui propter peccata populi calamitates grauiſſimas, quin et ipſam mortem perpeſſurus, et ita populum expiaturus eſſet, docet, regni Meſſiani initia graues calamitates eſſe praegreſſuras v. ad Matth. 3, 2. p. 74 ſq. 10, 34. Luc. 2. 33. ſed Meſſiam has calamitates omnes feliciter ſuperaturum, et glorioſe regnaturum eſſe, omnesque regni ipſius ciues, probitatis ac pietatis ſtudioſiſſimos fore cf. Ioel. c. 3. ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν κ. τ. λ.] praedicatur his verbis cultoris Iouae, legati illius diuini, in perferendis calamitatibus patientia et conſtantia, imagine ab oue omnis mali patiente deducta. Eadem imago extat Ier. 11, 19.

33. ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτῦ ἡ κρίσις αὐτῦ, ἤρθη.] in textu Hebraico legitur: מֵעֹצֶר וּמִמִּשְׁפָּט לֻקָּח *ex anguſtia et iudicio abducitur.* עצר ומשפט ἐν διὰ δυοῖν *iudicii anguſtia, oppreſſio* (Pſ. 107, 39.) i. e. iudicium ſeuerum, violentum, *ein Blutgericht, ein grauſam, ungerecht Gericht.* Verbum לקח de ſupplicio et morte vſitatum, *ad ſupplicium rapere, deducere,* vt Deut. 30, 4. Iudd. 18, 24. Ez. 3, 14. Notio verbis ineſt haec: ille legatus, ante regni ſui initia, capitis damnatur. Alexandrini autem interpretes legiſſe videntur: בעצר משפטו לקח cum reddiderint verba Hebraica: ἐν τῇ ταπεινώσει ἡ κρίσις αὐτῦ ἤρθη, haec vero ipſa verba, quae et h. l. leguntur, interpretes vario modo explanant. Nonnulli: in mediis aerumnis et calamitatibus, poena, quam pro nobis eſt perpeſſus, ab eo ablata eſt; vel: in ſummis malis poena, calamitas eius, ſublata eſt, ceſſauit; vt κρίσις poſitum ſit pro, κατάκρισις *poena, calamitas* v. ad Ioh. 3, 17. 5, 23. Alii: ideo quod mala ſubiit, poena, calamitas, ei ademta eſt. Alii: poſtquam mala perpeſſus erat, poena liberatus eſt. Ita vero frigida ſententia procedit, et obſtat his interpretationibus etiam hoc, quod propheta de calamitatibus cultoris Dei agere pergit, vt adeo h. l. non commode de liberatione a malis ſermo eſſe poſſit. *Michaelis, Henslerus, Thieſsius,* praeeunte

interprete Syro, verba *ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ*, cum vltimis verbis versus praecedentis coniungunt, hoc sensu: os non aperuit, cum summa eius esset miseria. Verba: *ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη*, *Michaelis* vertit: *das Gericht über ihn ist aufgehoben*; *Thiessius*: *er ist verurtheilt*, sublatum est iudicium, condemnatus est. Equidem interpungere mallem post verba: *ἡ κρίσις αὐτοῦ*, vt sententia procedat haec: in humilitate eius, cum eius conditio esset admodum misera, fuit iudicium eius (i. e. condemnatus est), e medio sublatus est. *αἴρειν tollere e medio, interficere.* Suidas: *αἴρει, ἀναιρεῖ, φονεύει.* v. Matth. 24, 39. *τὴν δὲ γενεὰν αὐτοῦ — ἡ ζωὴ αὐτοῦ*] *quis nequitiam eius aetatis hominum verbis describere poterit, cum eius vita e terra sublata sit?* cum eo processerit eius aetatis hominum nequitia et perversitas, vt eum e medio sustulerint. *γενεὰ*, דור, *aetas*, homines, qui aetate, seculo aliquo viuunt, aequales Matth. 23, 36. Luc. 16, 8. 21, 32. aequales improbi Matth. 11, 16. Haud pauci autem interpretes his verbis hunc substituunt sensum: quis aetatem, annos eius, eloqui, numerare poterit? nam e terra in coelum euectus est, vita aeterna gaudet. Sed significatio vocabuli *γενεὰ vita*, idoneis exemplis comprobari nequit; obstat praeterea etiam huic interpretationi, quod propheta l. l. de calamitatibus istius cultoris Dei loqui pergit.

35 sq. *Tum Philippus exorsus ab hoc effato edocebat eum de Iesu*: *ἀνοίγειν τὸ στόμα* ex Hebraica ratione significat, *loqui*, et verbis dicendi iunctum, redundat, vt Act. 10, 34. Matth. 5, 2. vbi v. not. *γραφή* etiam de singulis scripturae locis ponitur, vt Marc. 15, 28. coll. Luc. 22, 37. 4, 21. coll. v. 17. h. l. Ostendit igitur Philippus effatum prophetae ad Iesum esse referendum, (nam eunuchus quaesierat ex Philippo, vtrum vates de se, an de alio quodam verba fecerit?), et inde occasionem petiit, eunuchum, de Iesu persona, doctrina et meritis edocendi. *τί κωλύει με βαπτισθῆναι; quid me baptizari prohibet?* re-

cte ex his verbis colligitur, Philippum edocuiſſe eunuchum de baptiſmi neceſſitate, Ieſum baptiſmo ciues ſuos inaugurari iuſſiſſe. Sic multa, inquit *Grotius*, praecedentium ex ſubſequentibus ſupplentur.

37. Hic verſus deeſt in codd. ACG. et permultis aliis ap. *Griesb. Birch. Matth.* in verſ. Syrr. Arab. Copt. Sahid. Aeth. in aliis codd. ſingula verba varie leguntur, a nonnullis abeſt ἔξεστι, in aliis pro eo legitur σωθήσῃ, nonnulli libri verba πιστεύω κ. τ. λ. alio ordine legunt, alii exhibent: πιστεύω εἰς τὸν Χριστὸν τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ. Haec lectionis varietas et inconſtantia aperte interpolationem prodit. Rectiſſime igitur hunc verſum ex ordine eiecerunt *Griesbachius* et *Matthaeius*. Aſſutus eſt, vt indicaretur conditio, ſine qua nemo ad baptiſmum admitti poſſet, et ne quis putaret, Eunuchum praecipitanter et haud praeparatum ad baptiſmum admiſſum fuiſſe.

39. ὅτε δὲ ἀνέβησαν ἐκ τοῦ ὕδατος, πνεῦμα κυρίου ἥρπασε τὸν Φίλιππον] *poſtquam ex aqua egreſſi ſunt, Spiritus Dei Philippum abſtulit.* Temere nonnulli putarunt Philippum ab angelo, vel alio mirabili modo per aërem raptum, et Azotum, vel in alium locum deportatum eſſe. Sunt potius verba hunc in modum interpretanda: Philippus, quem inſtanter rogauerat eunuchus, vt ipſum comitaretur, ſatius ducebat diſcedere, auellebat ergo ſe ab eo, et aliis in locis felici ſucceſſu doctrinam euangelii praedicabat; cumque diſceſſus ipſius eum habuiſſet euentum, vt latius propagaretur doctrina diuina, inde colligebat, ſe inſtinctu diuino diſceſſiſſe vid. not. ad v. 26. 29. Similes loci Matth. 4, 1. Act. 10, 19. 2 Regg. 2, 16. ἁρπάζειν notat: *celeriter abducere*, atque adeo; *abire iubere* v. ad Ioh. 6, 15. In quibusdam codd. legitur: πνεῦμα ἅγιον ἐπέπεσεν ἐπὶ τὸν εὐνοῦχον; ἄγγελος δὲ, quae verba adiecta ſunt ab iis, qui eunuchi raptum aptius conuenire putarent angelo (v. 26.) quam πνεύματι κυρίου, verba autem πν.

ἀγ. ἐπέπεσε ἐπὶ ex Act. 10, 44. in hunc locum translata funt. καὶ οὐκ εἶδεν αὐτὸν — χαίρων] *neque eunuchus eum amplius vidit, nam laetabundus iter fuum continuabat.* Verbis vltimis ratio redditur, cur Philippum non amplius viderit eunuchus, quia nimirum in patriam redibat. Illud autem χαίρων, vt recte viderunt *Grotius* et *Rofenmüllerus*, obiter additum eft, et fignificat tranquillitatem animi, quam eunuchus ex notitia religionis chriftianae confecutus erat.

40. Φίλιππος δὲ εὑρέθη εἰς Ἄζωτον] *Philippus autem poftea Azoti verfatus eft.* εὑρίσκεσθαι vt Hebr. נמצא faepius ita ponitur, vt fignificet, *effe, adeffe, verfari,* v. Efth. 1, 5. 1 Par. 29, 17. 2 Par. 29, 29. 30, 21. 25. 31, 1. Mal. 2, 6. Eurip. Iphig. Taur. v. 777. πȣ ποτ' ὄνθ' εὑρήμεθα *vbi fumus.* add. Sir. 44, 20. cf. *Kypkius* ad Matth. 1, 18. *Loesnerus* ad 1 Cor. 4, 2. εἰς Ἄζωτον pro ἐν Ἀζώτῳ, de qua harum praepofitionum permutatione vid. not. ad Matth. 2, 23. *Storrius* in Opufcc. Vol. 3. p. 179. cui acceffit *Heinrichfius*, εὑρέθη εἰς Ἄζωτον conftructionem praegnantem effe ftatuit, vt fenfus fit: *iter fecit Azotum, ibique degit* aliquod tempus. Citra neceffitatem. Ἄζωτος, quod oppidum Hebr. dicebatur אשדוד 1 Sam. 5, 1. feptem circiter milliaria ab Hierofolymis distabat, et fitum erat, inter Gazam, Afcalonem et Iamniam v. Iofeph. Ant. 5, 1. 22. *Relandi* Palaeftina p. 606. τὰς πόλεις oppida inter Gazam et Caefaream fita, vt Joppen, Lyddan etc. Καισάρεια vrbs Palaeftinae, inter Joppen et Tyrum, in litore maris mediterranei fita. Olim *Apollonia*, poftea autem *Stratonis* πύργος f. *turris*, dicta, tandem, ab Herode Afcalonita inftaurata, in honorem Caefaris Augufti, *Caefarea* appellata eft v. Iofeph. Ant. 15, 9. 6. B. I. 1, 3. 4. Plin. H. N. 5, 14. 40. in hac vrbe Cornelius centurio habitauit v. Act. 10. in ea fedem fixit Philippus, de quo h. l. fermo eft v. Act. 21, 8. coll. 6, 5.

CAPVT IX.

Saulus ad religionem chriſtianam adducitur 1 — 30. Aeneas paralyticus ſanatur Lyddae a Petro 32 — 35. idem Tabitham Ioppae in vitam reuocat 36 — fin. — Interpretes antiquiores et recentiorum haud pauci repentinam Pauli ad Chriſti doctrinam conuerſionem, miraculo effectam, et Ieſum Meſſiam coelitus ei vere apparuiſſe, atque cum eo collocutum eſſe, ſtatuunt vid. *Grotius*, *Hammondus*, *Limborchius*, *Lyttletonus* in libro, ab *Hahnio* in linguam vernaculam translato: *über die Bekehrung und das Apoſtelamt Pauli* Hannou. 1751. *Heſſius Geſchichte u. Schriften d. Apoſtel Ieſu* Th. 1. p. 111 ſs. ed. 2. *Niemeyerus Charakteriſtik d. Bibel* Th. 1. p. 85 ſs. *Michaelis*, *Bandelin über Sauls Bekehrungsgeſchichte* Lübeck 1789. 8. *Haſelaarius* Diſſ. Exeget. de nonnullis Actuum Apoſtolicorum et epiſtolar. Paulinar. ad hiſtor. Pauli pertinentibus locis Lugd. Bat. 1806. 8. p. 72 ſs. etc. Argumenta autem, quibus hanc ſuam ſententiam confirmari et comprobari poſſe putant, ſunt ferme haec: a) „Paulus non ſimpliciter audiuiſſe dicitur φωνὴν, ſed τὴν λέγουσαν αὐτῷ· Σαοὺλ, Σαοὺλ, τί με διώκεις 9, 4. 22, 7. 26, 14. interrogauit, quis eſſet, a quo compellaretur? et accepto reſponſo, porro colloquium cum eo ſeuit, diſtincte a Luca 9, 4 — 6. et inprimis a Paulo ipſo diligenter bis enarratum 22, 7. 8. 10. 26, 14 ſs. et 26, 19. οὐράνιον ὀπτασίαν appellat. Ipſe Paulus in commemorando hoc colloquio tanta diligentia verſatus eſt, vt ne hoc quidem, quod certe leuioris momenti eſſe videretur, addere neglexerit, eum, qui ipſum compellaret, τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ vſum fuiſſe 26, 14."

Hafelaarius l. l. p. 72 sq. [vid. not. ad 26, 16.] b) Ananias 9, 17. ait, Paulum vidiſſe in via Ieſum, quod non aliunde niſi a Ieſu ipſo cognoſcere potuit [vid. not. ad v. 10.] idem affirmat Barnabas 9, 26. 27. cui Paulus rem enarrarat. c) Paulus 1 Cor. 9, 1. 15, 8. Gal. 1, 1. 16. de apparitione Chriſti h. l. deſcripta gloriatur [ſed Gal. 1, 16. alia Chriſti apparitio reſpicitur coll. Act. 22, 18.], atque ab ea argumenta petit diuinae ſuae legationis, quam quidem hoc modo confirmare non potuiſſet, ſi Ieſus ei non vere apparuiſſet. d) Omnia haud dubie percontati ſunt Apoſtoli, antequam hominem in ſuam familiam reciperent, a cuius atrocitate et fanatica pietate plurimum metuendum fuiſſet, nec eum recipiſſent, niſi de diuina ἐπιφανείᾳ Ieſu, ei facta, ipſis perſuaſiſſimum fuiſſet. — Ab hac tamen vulgari narrationis Lucae interpretatione, noſtra aetate plures receſſerunt, atque contenderunt, non eſſe de miraculo, nec de corporea Chriſti apparitione cogitandum, ſed rem omnem explicandam eſſe accommodate ad antiqui aeui ingenium et loquendi vſum, de viſione inter fulmina et tonitrua, atque de cogitationibus in animo Pauli ſubortis. Hanc interpretationem propoſuerunt, licet in explanandis ſingulis momentis pauliſper inter ſe diſcrepent: *Ammonius* de repentina Sauli ad doctrinam Chriſti conuerſione, inſerta eius Opuſcc. theoll. p. 1 ſqq. *Eichhornius über die Nachricht von der Bekehrung des Ap. Paulus zum Chriſtenthum i. d. Allgem. Biblioth. d. bibl. Literatur* B. 6. p. 1 ſqq. *Eckermanus* in *theologiſch. Beyträgen* B. 2. p. 5 ſs. *Greilingius Hiſtoriſch-pſycholog. Verſuch über den plötzlichen Uebergang des Ap. Paulus vom Phariſäiſmus zum Chriſtenthum* in *Henkii Muſeum für Religions-Wiſſ.* B. 3. p. 226 ſs. *Schulzius die Bekehrungsgeſchichte Pauli pſychologiſch erläutert* in *Heinrichſii Beyträgen zur Beförderung d. theol. Wiſſenſch.* Th. 1. p. 47 ſs. *Rauius* in Diſſ. ad locum Pauli 1 Cor. 15, 8. Erlang. 1800. 4. *Boehmius Ideen zu einem Syſtem des Ap. Paulus* in *Henkii Muſeum* B. 3. p. 540 ſs. Idem

in Praefat. Commentar. ep. ad Rom. p. 30. *Wittigius, Beytrag zur nähern Bestätigung der Meynung, daſs die Bekehrungsgesch. des Ap. Paulus auf eine natürliche Art sich habe ereignen können* in *Augusti theolog. Blättern* B. 3. St. 2. (coll. *Gableri Neuestes theol. Journal* B. 11. p. 486 ss.) add. *Hezelius*, *Rosenmüllerus*, *Dindorfius*, *Heinrichsius* ad h. l. Praeiuit interpretibus his ita ſtatuentibus, *Vitringa*, qui Obſſ. Sacr. Lib. 6. c. 10. §. 12. (ed. 1685.) ſcribit: *primo refertur, lumen de coelo Paulum proſtrauiſſe humi; dein vero illum audiuiſſe vocem. Per lucem ſiue lumen de coelo, quis aliud hic intelligat, quam fulgur fulminis? Quod ſi admiſeris, non negaueris, per vocem, fulmini coniunctam, vocem tonantem et grauem intelligendam eſſe, quia ex lege naturae fulmina comitari ſolent tonitrua.* Defenditur autem haec locum noſtrum interpretandi ratio argumentis fere his: a) Φωνή, vt Hebr. קול Exod. 19, 16. haud raro indicat *tonitru* v. not. ad Matth. 3, 17. 17, 5. Ioh. 12, 28. et Φῶς, vt Hebr. אור *fulmen* Iob. 37, 3. τὸ Φῶς αὐτȣ ἐπὶ πτερύγων τῆς γῆς add. Hab. 3, 10. Fulgura et tonitrua Hebraei et gentes exterae annumerabant ſignis praeſentiae Dei, prodigiis diuinitus factis, quorum ſignificationem ex rerum circumſtantia diiudicabant v. ad Matth. 3, 17. 17, 1. p. 491. Ioh. 12, 28. Ioſeph. Ant. 3, 4. ἀστραπαί τε ἦσαν Φοβεραὶ τοῖς ὁρῶσιν, καὶ κεραυνοὶ κατενεχθέντες ἐδήλȣν τὴν παρȣσίαν τȣ Θεȣ *fulgura terrebant videntes et fulmina demiſſa ſignificabant praeſentiam Dei.* Seneca Quaeſt. natural. c. 31. *mira fulminis ſi intueri velis, opera ſunt, nec quicquam dubii relinquentia, quin diuina inſit illis et ſubtilis potentia.* Quae fulgura et tonitrua prodigioſa ſignificare dicebant et putabant Iudaei, ea Deum ipſum ſignificare affirmabant, et Dei vocem dicebant v. Matth. 3, 17. Ioh. 12, 28. Credebant etiam Deum ad terrorem hominibus, impiis maxime, incutiendum, inter fulgura et tonitrua ſuam praeſentiam manifeſtare v. Pſ. 18, 13. 14. 1 Sam. 12, 17. 18. *Elsnerus* ad h. l. Itaque antiqui aeui ingenio et vſui loquendi conuenienter

ſtatuitur, eſſe h. l. de fragore coeli prodigioſo cogitandum, et ſubortas in animo Pauli cogitationes referri tanquam voces Ieſus per tonitrua loquentis. b) Paulus in epiſtolis nusquam ad viſionem naturae limites excedentem prouocat, ſed hoc tantum affirmat, ſe apparitione coeleſti ad Chriſti doctrinam conuerſum eſſe. c) Corporea Chriſti apparitio propterea admitti nequit, quoniam ſi Chriſtus forma humana indutus adſpectabili modo apparuiſſet, non ſolus Apoſtolus, ſed eius etiam comites iſtam ſpeciem vidiſſent, id quod tamen negatur 9, 7. Equidem horum interpretum ſententiae ſubſcribo, et res omnis mihi hunc in modum explicanda videtur: Paulus, Phariſaeus, ſtrenuus religionis auitae defenſor Act. 22, 3. 26, 5. de doctrina Chriſti audiuerat, quam tamen, cum Iudaeorum magiſtri eam eleuarent et calumniando detorquerent, tanquam falſam et pernicioſam deteſtabatur. Meſſiam ipſe quidem auide exſpectabat, ſed terrenum, nec adeo Ieſum, qui in crucem actus eſſet, quem Iudaeorum magiſtri impoſtorem et religionis auitae corruptorem dicerent, pro Meſſia habebat. Perſequebatur ergo eius aſſeclas, ratus, ſe Dei cauſſam agere, pietatique in Deum ſatisfacere. Attamen non plane oblitus erat admonitionum Gamalielis, quo praeceptore vſus erat, qui in aliorum religione diiudicanda inſigni praeditus temperantia, eandem quoque aliis commendabat v. 5, 34. Stephani praeterea, aliorumque chriſtianorum plurium ab ipſo crudeliter tractatorum v. 7, 57. 22, 4. 19. 26, 10. conſtantia et laeta Ieſu Chriſti profeſſio, vt et ea quae ex iis de Ieſu eiusque doctrina audiuerat, contraria illis quae magiſtri Iudaici ei tradiderant, tantam vim in animum eius habuerant, vt de cauſſae ſuae bonitate dubitare occiperet; ſed vanae gloriae cupiditate ductus, et ne ſui disſimilis ac ſodalibus frigidior Phariſaeorum ſectae aſſecla, et lenior quam antea fuiſſet doctrinae eorum defenſor videretur, vim veritatis opprimebat, vsque dum viſione illa in itinere Damaſcum ſuſcepto eo redigeretur, vt ad Chriſti ſigna ſe

conferret, et, vt in hominibus maxime feruidioris ingenii euenire folet, eodem animi ardore Pharifaeorum dogmata repente reiiceret et damnaret, quo ea antea amplexus erat. Cum ergo Damafcum proficifceretur ad capiendos et vexandos ibi chriftianos, vt fectae fuae ftudium fodalibus probaret, et in via de negotio fuo cogitaret, recordabatur eorum quae ex chriftianis de Iefu eiusque doctrina audiuerat, cum in vitam rediiffe, ad dextram Dei federe, et iudicem rediturum effe, recordabatur admonitionum Gamalielis, cum aliis e Iudaeorum primoribus moderatius fentientibus, perfecutionem chriftianorum improbantis, et dubitabat an laudabili negotio incumberet; quid? cogitabat, fi vera effent, quae cultores Iefu de eo profitentur? crederem, fi mihi appareret. Haec dum animo voluit, ex improuifo, circa meridiem v. 26, 13. coelo paulo ante fereno, tempeftas oritur cum tonitru coniuncta, eoque horribilior, quod vallis Damafci montibus praealtis claufa eft v. *Maundrellii Reifebefchr.* in *Paulus Sammlung der merkwürdigften Reifen in den Orient Th.* 1. p. 149. Circumfulget eum fubito fulmen coelitus delapfum, et viuida imaginatione praeditus Iefum, naturam coeleftem, videre fibi videbatur. Terrore percuffus, ad terram prolabitur, et haec fecum cogitat: eftne hic Iefus, cuius cultores ego hactenus perfecutus fum? vtique ille eft; minatur mihi familiam eius infectanti; ad meliorem frugem mihi eft redeundum; Damafcum proficifcar, et quid facto opus fit ibi circumfpiciam. Haec cum Paulus inter crebra tonitrua animo volueret, illa ipfa tonitrua putabat effe vocem Iefu, minantis, accufantis, admonentis, excitantis; hinc et poftea rem enarrans aliis, cogitationes fuas tanquam colloquium inter ipfum et Iefum habitum referebat. Cum Paulus de terra furrexiffet, neminem videbat v. 8. acies oculorum ipfius fulminis ictu praeftricta et occaecata erat. Pauli comites neminem viderant v. 7. nec fulmina iis prodigiofa fuerant 22, 9. vid. ad Ioh. 12, 29. „fiquidem" vt *Heinrichfius* ftatuit, illi ru-

diores forsan, serui, lictores, non eadem praua conscientia agitari poterant, quam Saulus, doctior, acriorique phantasia commotus. Nam etiamsi et hi mala inferre statuerant christianis hominibus, non nisi ministerium suum adhibebant Saulo domino." Sed non necesse est, vt statuatur, hos viros, qui Paulum comitarentur, ei a Synedrio Hierosolymitano eum in finem datos esse, vt christiani Damasceni vincti ab iis Hierosolymam deducerentur. Probabilius est, Paulum, vt a latronum et sicariorum impetu tutus esset, in societate cum aliis iter ingressum esse, et comites ipsius, consilium itineris ab eo suscepti ignorasse vid. ad v. 13.

1. 2. ὁ δὲ Σαῦλος ἔτι ἐμπνέων ἀπειλῆς καὶ φόνου εἰς τοὺς μαθητὰς τοῦ κυρίου] *Saulus autem etiamnum spirans minas et caedem in Christi cultores:* ἔτι *adhuc, etiamnum,* inde a Stephani caede. Respicitur 8, 3. ἐμπνέων pro πνέων, sed ἐμπνέειν siue πνέειν *spirare, anhelare,* per metaphoram poni solet ad indicandam *impetuosam animi vehementiam et intemperiem,* vt ap. Theocrit. Idyl. 22, 82. ἐς μέσσον σύναγον, φόνον ἀλλάλοισι πνέοντες *in medium congressi sunt, caedem sibi mutuo spirantes.* Eurip. Bacch. 620. θυμὸν ἐκπνέων *spirans iram.* Aristoph. Equitt. 435. κακίας καὶ συκοφαντίας πνεῖ *spirat malitiam et sycophantiam.* Oppian. Venat. 4, 190. πνείων μένος Ἄρεος *spirans violentiam Martis.* Homer. Il. γ, 8. μένεα πνείοντες Ἀχαιοί. Q. Calaber 14, 72. ἔθ' αἱματόεντος ἀναπνείων ὀρυμαγδοῦ *cruentum adhuc conflictum spirans.* Aristaenet. 1. ep. 5. πνέων θυμοῦ. Achill. Tat. 2. p. 65. ἔρωτος πνεῖ. Hesych. ἐμπνεῖ μου, ἐρᾷ μου, ποθεῖ με. Id. ἐρᾷ, εἰσπνεῖ, ἐπιθυμεῖ. Cic. Catil. 2, 1. 1. *scelus anhelantem* i. e. ad scelus omni conatu adspirantem, summa cupiditate ad scelus perpetrandum ruentem. Auctor ad Herenn. 4, 55. *anhelans ex imo pectore crudelitatem.* v. *Albertius* in Peric. Crit. p. 51. *Kypkius, Wetstenius, Loesnerus* ad h. l. ἀπειλῆς καὶ φόνου per hendiadyn dictum est pro ἀπειλῆς φονικῆς *comminatio-*

nem caedis. Syrus et Arabs vertunt: *plenus minarum*, neque tamen aliter legerunt, sed sensum expresserunt. Temere *Bowyerus* ἔμπλεως *plenus*, legendum esse coniecit. προσελθὼν τῷ ἀρχιερεῖ, ᾐτήσατο κ. τ. λ.] *adiit pontificem summum, ab eoque literas petiit ad synagogas Damascenas.* ἐπιστολὰς scripta mandata, *Creditive*, *Vollmacht.* Literae, quibus auctoritatem et potestatem acceperat, quoscunque christianae sectae Damasci reperisset, vinctos Hierosolymam abducendi, vt grauibus ibi poenis afficerentur, ἵνα τιμωρηθῶσιν v. 22, 5. a pontifice nomine totius synedrii scriptae erant cf. v. 14. 22, 5. Pontifex maximus tunc temporis erat Theophilus, Anani filius, quem Vitellius a. C. 37. festo Pentecostes pontificem constituerat, remoto eius fratre Ionathane, cui eodem anno, festo Paschatis, Vitellius hoc munus detulerat v. Ioseph. Ant. 18, 7. *Eichhornii Einleitung* Th. 2. p. 48. *Michaelis* ad 22, 5. Profectus autem est Paulus Damascum a. C. 40. v. Prolegg. § de Chronologia libri n. 3. Δαμασκὸς Damascus, ciuitas olim celeberrima, in planitie amoenissima et fertilissima inter Libanum et Antilibanum sita, in ea Syriae parte, quae in literis sacris *Syria Damascena* 2 Sam. 8, 5. Ies. 7, 8. a Strabone Lib. 16. p. 755. *Coele Syria* vocatur. Quanta Iudaeorum frequentia ibi fuerit, ex eo colligi potest, quod Ioseph. B. I. 2, 25. narret, sub Nerone Damascenos in sua vrbe decem Iudaeorum millia, quos in publicis thermis collectos forte habebant, inermes oppressisse et trucidasse v. *Lud. de Dieu* ad h. l. *Cellarius* Notit. orb. ant. T. 2. p. 442. *Walchius* Antiquitates Damascenae Ienae 1757. 4. *Michaelis* Spicilegium Geogr. Hebr. extr. 2. p. 126. *Büschingius Erdbeschreibung* Th. 5. Abth. 1. p. 299. ed. 2. πρὸς τὰς συναγωγὰς ad Damascenarum synagogarum praefectos. ὅπως ἐάν τινας εὕρῃ κ. τ. λ.] *vt si quos huius sectae reperisset, siue mares, siue feminas, vinctos deducere posset Hierosolymam.* τῆς ὁδοῦ *huius sectae;* nam τῆς est id. qd. ταύτης coll. Act. 22, 4. ταύτην

τὴν ὁδὸν ἐδίωξα· sic quoque articulus demonstratiue positus extat Ioh. 7, 17. v. *Glassius* Phil. S. p. 131 sq. ὁδὸς tropice notat: *vitae rationem*, *omne vitae genus cui quis insistit*, item: *doctrinam quamcunque*, *religionem* Act. 19, 9. 23. Iudith. 5, 8. ἐκβῆναι ἐξ ὁδȣ τῶν γονέων *patriam religionem relinquere*, hinc etiam adhibetur de *secta*, *de iis*, *qui alicuius doctrinam*, vel, *viuendi rationem amplexi sunt et sequuntur*, vt h. l. Act. 24, 14. Lucian. Hermotimo p. 577. ἁπάσης ὁδȣ πεπειράμενος ἐν φιλοσοφίᾳ *omnes philosophorum sectas expertus* v. *Elsnerus* ad h. l. *Keuchenius* Annotatt. in N. T. p. 198. ἄνδρες τε καὶ γυναῖκας memorantur h. l. vt 8, 3. mares et feminae ad designandam persecutionis acerbitatem et atrocitatem. Erat autem Damasci haud exiguus christianorum numerus, nam non modo Iudaei Damasceni, qui ad festa concelebranda Hierosolymam venerant, doctrinam christianam popularibus suis tradiderant, sed confugerant etiam eo Hierosolymitani ciues, ob excitatum contra christianam societatem bellum v. 8, 3. ἀγάγῃ vid. ad 6, 12. Merito autem quaeritur, quaenam potestas synedrii Hierosolymitani in synagogas Iudaicas Damascenas et aliarum ciuitatum exterarum fuerit? Nempe Synedrii Hierosolymitani tanta erat apud exteros quoque Iudaeos auctoritas, vt placitis eius et praeceptis obtemperarent, praesertim quando agebatur de falsis prophetis et doctrina auitae religioni contraria; et in regionibus illis exteris in quibus synagogae erant, quae sponte Synedrii auctoritatem agnoscerent, Romani, eorumque exemplo tetrarchae et dynastae, concesserant synedrio potestatem, de Iudaeis in criminibus ad religionem spectantibus, quaestionem habendi eosque puniendi cf. Ioseph. Ant. 14, 10. 16, 6. *Vitringa* de Synagoga vet. p. 866. *Witsius* Meletem. Leidens. p. 23, et *Wolfius* ad h. l. add. not. ad Matth. 26, 66. Damascus tunc temporis sub potestate Aretae, Arabum regis, erat vid. 2 Cor. 11, 32. not. infra ad v. 23. Hunc Aretam Iudaeorum proselytum fuisse nonnulli inde

coniecerunt, quod filiam fuam Herodi Antipae matrimonio iunxerat v. *Bafnagius* Exercitatt. contra Baron. p. 163, *Michaelis Einleitung* Th. 2. §. 11. *Meyerus* in *Verfuch einer Vertheidigung u. Erläuterung d. Gefchichte Iefu u. d. App. aus Profanfcribenten* p. 327. hoc faltem certum eft, eum Iudaeis fauiffe, et imperium Synedrii Hierofolymitani in Iudaeos poteftati fuae fubiectos, facrorum ratione habita, admififfe cf. v. 23 fs. 2 Cor. 11, 32.

3. 4. ἐγένετο ἐγγίζειν αὐτὸν τῇ Δαμασκῷ Hebraica loquendi ratio; ἐγένετο Hebr. ויהי, vt recte monuit *Hafelaarius* in Diff. de nonnullis Actuum App. locis p. 32. ad verborum fententiam augendam nihil confert, fi Graecorum more fcribere voluiffet Lucas, fcripfiffet fere: ὅταν δὲ πορευόμενος ἤγγιζε τῇ Δ., ἐξαίφνης κ. τ. λ. Verbum περιαστράπτειν non nifi apud patres Graecos legitur, pro eo verbo magis Graeco περιλάμπειν vfus eft Lucas infra 26, 3. πεσὼν tam ictu fulminis, quam terrore percuffus. ἤκουσε φωνὴν λέγουσαν αὐτῷ *audiuit vocem* i. e. tonitru coll. v. 29. Sic Ioh. 7, 28. legitur ἦλθεν οὖν φωνὴ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ *vox e coelo audita eft*, vbi fcriptor, cum declarare vellet, quid fignificarit illud tonitru, ipfis verbis vfus eft, quibus vfurus fuiffet Deus, fi humana voce mentem fuam expreffiffet. τί με pro διατί vt Ioh. 18, 23. Matth. 26, 10. vbi vid. not.

5. εἶπε δέ· τίς εἶ κύριε;] *tum ille, quisnam es domine?* Haud pauci interpretes opinantur, Paulum nofcitaffe de facie Iefum, et Iefu docentis auditorem fuiffe. Cum vero Paulus hoc loco legatur, non ftatim Iefum agnouiffe, interpretes illi monent, Pauli animum fuiffe perturbatum, et Iefum hoc quidem loco ac tempore non vulgariter ei apparuiffe, fed per vifionem, fomno haud oppido disfimilem v. *Boehmii* Commentar. in ep. ad Rom. Prolegg. p. 32. Alii contra ftatuunt, Iefum Paulo non de facie cognitum fuiffe. Quae quidem fententia nobis

probabilior videtur. Nusquam enim Paulus in literis suis scribit, se Iesum his in terris viuentem conspexisse et audiuisse, cum tamen hoc commemorandi, non semel, sed saepius occasio adesset, et hoc haud parum contulisset ad confirmandam auctoritatem ipsius apostolicam caeteris Iesu Apostolis nulla parte minorem v. *Heumanus* ad v. 17. p. 407 ss. *Eichhornius* in *Einleitung* B. 3. p. 10. σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν] *male tibi cedet, si contra stimulum calcitraueris*: πρὸς κέντρα λακτίζειν prouerbialis locutio est, Hebraeis, Graecis et Latinis vsitata. Pindarus Pyth. 2, 173. φέρειν δ' ἐλαφρῶς Ἐπαυχένιον λαβόντα Ζυγόν γ' ἀρήγει. Ποτὶ κέντρον δέ τοι λακτιζέμεν, τελέθει Ὀλίσθηρος οἶμος *ferre vero leuiter Super humeros assumtum Iugum (mihi) prodest. Contra stimulum vero Calcitrare est Lubrica via.* Aeschyl. Prom. 323. Ουκεν, ἔμοιγε χρώμενος διδασκάλῳ πρὸς κέντρα κῶλον ἐκτενεῖς *nequaquam me monitore vsus, contra stimulos pedem protendes.* Scholiastes: πρὸς κέντρα κῶλον ἐκτείνει ὁ βȣς, λακτίζει δὲ κεντȣμενος ὑπὸ κέντρȣ, ὥςε λακτίζει πρὸς κέντρον καὶ τὸ κῶλον αἱμάσσει. Ὁ γὰρ πρὸς κέντρα λακτίζων τȣς ἰδίȣς πόδας αἱμάσσει. Φησὶν οὖν· ἐάν μοι μὴ πεισθῇς, βλάψεις σεαυτὸν· — ἔςι δὲ παροιμία. Agamemn. 1633. πρὸς κέντρα μὴ λάκτιζε, μὴ πήσας μογῇς. Eurip. Bacch. 791. θυμȣμενος πρὸς κέντρα λακτίζοιμι, θνητὸς ὢν θεῷ *ira percitus contra stimulum dei calcitrarem, mortalis existens.* Idem in Peliasi ap. Stobaeum Eclogg. Ethicc. c. 3. p. 37. *Turic.* πρὸς κέντρα μὴ λάκτιζε τοῖς κρατȣσί σε *contra stimulos ne calcitres in eos, qui potestatem in te habent.* Plautus Trucul. 4, 2. 55. *Nugae sunt si stimulos pugnis caedis, manibus plus dolet.* Quod prouerbium apud eundem Plautum Chalinus seruus Casin. 2, 4. 4. propriis elocutus est verbis: *Stultitia est, ei te esse tristem, cuius potestas plus potest.* Terent. Phorm. 1, 2. 27. *Venere in mentem mihi isthaec: nam quae inscitia est, Aduorsum stimulum calces?* Ammian. Marcell. 18, 5. *ne contra acumina calcitraret, flexit*

ſe in blanditias molliores v. *Zenobius* in Collect. Prouerb. Graecor. Cent. 5. n. 70. *Schottus* in Adagg. facrr. N. F. quae inferta funt Fafc. 3. Exercitt. Philol. hift. a *Crenio* publicatorum p. 413. *Bochartus* Hieroz. P. 1. Lib. 2. c. 39. *Erasmus* Adagg. Chil. I. cent. 3. n. 46. *Vorſtius* de Hebraifmm. N. T. p. 820. ed. *Fiſch. Leusdenius* de Dialectis N. T. p. 251. *Fiſch. Schoettgenius* in Diff. de ftimulo boum Francof. ad Viadr. 1717. (qui loca ex fcriptis Rabbinorum congeffit). *Gronouius* Lectt. Plautin. p. 108. *Hagerus* de Graecorum prouerbio πρὸς κέντρα λακτίζειν Lipf. 1738. 4. *Valckenarius* in Schediafm. Obff. critt. p. 382. Solebant autem Graeci et Romani iumenta, equos (Homer. Il. ψ', 429. 385.) inprimis boues arantes (vnde κέντρον etiam βούκεντρον appellatur v. Euftath. in Hom. Il. ζ', 134. p. 629. n. 52. Rom. Phauorin. f. κέντρον· LXX. Ecclef. 12, 11.) κέντρῳ, ftimulo cum cufpide acuta excitare. Scholiaft. ad Pindari l. c. τῶν γὰρ βοῶν οἱ ἄτακτοι κατὰ τὴν γεωργίαν κεντριζόμενοι ὑπὸ τοῦ ἀροῦντος, λακτίζουσι τὸ κέντρον, καὶ μᾶλλον πλήττονται *qui enim ex bobus officio ſuo non funguntur, ab arante, ſtimulo fodiuntur; quodſi vero contra ſtimulum calcitrant, tunc adhuc magis punguntur.* add. Tibull. 1, 1. 29. Orientales quoque boues nimis lente gradientes κέντρῳ vrgere folebant, et etiamnum folent v. Sirac. 38, 25. *Paulſenius vom Ackerbau d. Morgenländer* c. 4. §. 31. *Maundrellii Reiſe* etc. p. 153. Prouerbium autem πρὸς κέντρα λακτίζειν defumtum a bobus aduerfus ftimulos, quibus aguntur, calcitrantibus, atque ita fe ipfos magis laedentibus, veteres adhibebant de iis, qui repugnando fuperioribus, plus fibi obfunt, quam profunt, qui rei ineuitabili maiori cum damno fuo obnituntur. Iam fi ad Paulum prouerbium transfertur, fententia procedit haec: imprudenter mihi refiftere conaris, quo acrius repugnabis, eo grauiores tibi repugnando concilíabis poenas. τρέμων καὶ θαμβῶν *tremens ac pauidus*, confcientia male factorum turbatus. Caeterum quae

haetenus interpretati fumus verba: σκληρόν σοι — καὶ ὁ κύριος πρὸς αὐτόν· in plerisque codd. defunt v. *Griesbach.*, *Matthaeius*, *Birchius* ad h. l. Reperiuntur quidem in verf. Vulg. Arab. Polygl. Aeth. Arm. et Syr. pofter. cum after. fed multiplici cum varietate, quae vel ipfa interpolatio-nem prodit. Genuina haec verba effe contenderunt *Wolfius*, *Heumanus*, *Boltenius*, fed funt haud dubie e c. 26, 14. et 22, 10. in hunc locum translata, et recte ea omittenda iudicarunt *Erasmus*, *Beza*, *Grotius*, *Millius*, *Wetstenius*, atque omiferunt in editt. fuis *Bengelius*, *Griesbachius*, *Matthaeius*. Solent autem fcriptores facri in narrationibus fuis multa differre, vt fcienter monuit *Bengelius* in Gnom. ad h. l. πρὸς αὐτὸν fcl. ἔλεγε v. *Bofius* de Ellipf. fub v. λέγειν p. 631. *Schaef.* ἀνάστηθι non vt alias (Luc. 1. 39. 4, 29. al.) redundat; nam v. 8. legitur: ἠγέρθη δὲ ὁ Σαῦλος ἀπὸ τῆς γῆς, et 22, 16. additur: καὶ στῆθι ἐπὶ τοὺς πόδας *infifte pedibus*, antea fcl. proftratus. add. 14, 10.

7. οἱ δὲ ἄνδρες — ἐννεοί] *itineris autem comites attoniti adftabant.* Eft in his verbis quaedam difficultas, fi ea conferuntur cum 26, 14. legimus enim ibi, non Paulum tantum, fed et comites eius in terram effe prolapfos. Sed euanefcit difficultas, fi cum *Valla* ad 22, 9. ftatuimus, comites Pauli ad primum pauorem prolapfos fuiffe, continuo vero furgentes ftetiffe. Hanc rationem fecutus quoque eft *Hafelaarius* l. l. p. 36. cuius verba digna funt, quae apponantur: non video, inquit, quid obftet, quo minus ftatuamus, eos primum in terram proftratos, poftea, cum, Paulo adhuc humi iacente, furrexiffent, attonitos ftetiffe. Nulla certe in eo difficultas, quod 9, 7. folus Paulus, fed 26, 14. fimul focii eius in terram prolapfi fuiffe narrentur. Neque enim probatae bonitatis fcriptor, qui in libro non ita magnae molis hanc fibi neceffitatem impofitam effe fentiat, vt vnius eiusdemque rei plus femel mentionem iniiciat, hanc fibi legem poni patiatur, vt identidem fe ipfe

quasi reuocet. Imo vero potius hic et illic, salua veritate, vel addendo nonnulla, vel omittendo, cauebit, ne satietatem lectoribus afferat. ἐννεοὶ attoniti erant, cum ob ipsum naturae terrorem, tum quod Paulum humi prostratum videbant. ἐννεὸς s. ἐνεός proprie significat *mutum* vt ap. τὸς ό Prou. 17, 29. Ies. 56, 10. Ammonius: κωφὸς καὶ ἔννεος ὁ αὐτὸς παρὰ τοῖς παλαιοῖς ἐλέγετο, ὁ μὴ φθεγγόμενος· Timaeus: ἐνεός· ὁ ἐστερημένος φωνῆς. de mente capto vocem ἐννεός adhibuit Symmachus Hos. 9, 7. vbi οἱ ό habent: παρεξεστηκώς v. *Stephani* Thes. in Append. p. 878. *Ruhnkenius* ad Timae. p. 74. et *Valckenarius* in Scholis ad h. l. Loco parallelo 22, 9. pro hac voce legitur: ἔμφοβοι ἐγένοντο, quam notionem etiam h. l. nomen ἐννεὸς obtinet. Hesych. ἐμβροντηθέντες, ἐννεοὶ γενόμενοι. — ἀκούοντες μὲν τῆς φωνῆς, μηδένα δὲ θεωροῦντες] *sonum*, fragorem tonitruum, *quidem audiebant, sed neminem videbant.* At c. 22, 9. legitur: τὸ μὲν φῶς ἐθεάσαντο, — τὴν δὲ φωνὴν οὐκ ἤκουσαν τοῦ λαλοῦντός μοι. Vario modo interpretes hanc repugnantiam tollere studuerunt. *Valla* ad 22, 9. scribi iussit h. l. θεωροῦντες μὲν τὸ φῶς, μηδένα δὲ ἀκούοντες, quam coniecturam confirmat auctoritas interpretis Aethiopici, qui vertit ac si legisset: θεωροῦντες τὸ φῶς, φωνῆς δὲ μὴ ἀκούοντες. Sed codd. omnes et versiones reliquae vulgatam lectionem tuentur, et haec lectio difficilior est. *Oecumenius*, *Beza*, *Er. Schmidius*, *Castalio*, *Heumanus*, alii, φωνὴ h. l. de voce *Pauli respondentis* intelligunt, sed 22, 9. de voce *Iesu loquentis*, quam non audierint Pauli comites, vt adeo h. l. enarretur, Pauli socios audiuisse quidem eum cum aliquo loquentem, sed non vidisse quocum locutus esset. Verum perquam contorta est haec ratio, eique contextus plane aduersatur. Nam in proxime praecedentibus non afferuntur verba Pauli, et si de voce Pauli Lucas intelligi voluisset vocabulum φωνὴ, adiecisset pronomen αὐτοῦ. *Hammondo*, *Elsnero*, *Moro*, *Rosenmüllero*, *Heinrichsio* φωνὴ h. l. vt

v. 4. eft *tonitru*, infra autem 22, 9. *fermo* alloquentis Paulum. Et *Elsnerus* quidem ad 22, 9. notauit haec, „crediderim, neque h. l. verba Chrifti cum fono quodam auribus percepta fuiffe: vix enim afferri poterit ratio, quare vero comites Pauli eadem non audiuerint; fed potius Paulum animo in ecftafin rapto haec omnia percepiffe, quomodo deinde audiuit Chriftum denuo in templo fibi loquentem 22, 17. 18." Sed locus ille non eft noftro fimilis, quae enim ibi leguntur, de ἐκςάσει funt explicanda, h. l. autem cogitandum eft de fulminibus quae fecuta funt tonitrua, neque adeo ftatuendum, Paulum articulatam vocem percepiffe. Equidem verba 22, 9. τὴν δὲ φωνὴν οὐκ ἤκουσαν τοῦ λαλοῦντός μοι explicanda puto: *vocem mecum loquentis*, fenfum vocis, *non intelligebant*, tonitru iis non erat prodigiofum, non erat vox Chrifti, declaratio mentis Chrifti. Conftat enim verbum ἀκούειν vt Hebr. שמע faepius ita poni, vt fignificet, *intelligere* v. Gen. 11, 1. 1 Cor. 14, 2. coll. 9, 23. etc. cf. et not. ad v. 4.

8. *ἀνεωγμένων δὲ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ, οὐδένα ἔβλεπε*] *et apertis licet oculis neminem videbat: οὐδένα ἔβλεπε Hafelaarius* l. l. p. 51. et *Greilingius* l. l. non ad itineris comites, fed ad Iefum referunt, Iefum non vidit, cum verbis quoque v. 7. μηδένα θεωροῦντες Iefus refpiciatur. Sed cum v. 9. fequatur: καὶ ἦν ἡμέρας τρεῖς μὴ βλέπων, et 22, 11. legatur: ὡς δὲ οὐκ ἐνέβλεπον, omnino haec verba noftra defcriptionem coecitatis continent, atque referenda funt ad Iefum, quem in vifione Saulus viderat, et ad comites adftantes, neminem videbat, videbat οὐδέν. Atque hoc ipfum οὐδὲν habet cod. A*. et exprefferunt verf. Syr. Arab. Erp. Vulg. quam lectionem probarunt *Grotius*, *Pricaeus*, et *Bengelius*, fed ea aperte gloffema redolet. Iam quod ipfam Sauli coecitatem attinet, cum loco parallelo 22, 11. legatur, eum oculorum vfum amififfe ἀπὸ τῆς δόξης τοῦ φωτὸς ἐκείνου, aciem oculorum ipfius fulminis vim praeftrinxiffe: coecitatis cauffa fuiffe videtur amaurofis

(*schwarzer Staar*) temporaria, a luce nimia orta. Laudauit hanc in rem *Eichhornius* l. l. B. 6. p. 13. *Plouqueti* Diss. de amaurosi, Tubing. 1789. 4. qui de specie amauroseos, quae anaesthetica dicitur p. 17. 18. haec notauit: *Sequitur species anaesthetica, cum medulla retinae quauis ex caussa facultatem sentiendi perdidit. Huc pertinet* 1) *Exallactica, cum substantia eius degenerauit, qualis est* — d) *hyperphaes, quae ex nimis intensa luce oritur. Vulgaris est experientia, solem vel focum radiorum eius, nubes splendidas, colores nimis viuidos inspicientes statim coecutire, irides ipsis obuersari, dolores in ima orbita vrgere, et sic* momentaneam *quasi amaurosin nasci. Ferri fusi fulgentes massae idem et perstantius efficiunt, teste Dünklero, Nootnagel. Ex* fulmine *ortam habet Richterus.* — *Nimia quippe irritatio a luce aut affluxum enormem humorum ciet, quo epispastica vel et thliptico-empharctica species oritur, aut neruosam substantiam nimis afficiendo motus in ea ciet excedentes, non satis determinandos, quibus mutatio tristis permanens, enallaxis aliqua, stuporem retinae perpetuum comitem habens, efficitur. Apud hos tentandum, quid* frigus actuale *possit* etc. *Michaelis* in *Richteri chirurgischer Bibliothek* B. 6. p. 732. refert: Afrum, fulmine ictum, oculorum lumina amisisse, praeterlapsis autem quatuor hebdomadibus, cum, graui tempestate orta, terribile fulmen conclaue, in quo Afer versabatur, illustrasset, eum subito visum recepisse vid. *Eichhornius* l. l. χειραγωγεῖν *manu ducere*, verbum de coecorum ducibus solenne Artemidor. Oniriocrit. 5, 20. τυφλὸς ἐγένετο, καὶ ὑπὸ τοῦ δούλου ἐκείνου ἐχειραγωγεῖτο. add. ib. 1, 28. 50. cf. *Wetstenius* ad h. l. 9. καὶ ἦν ἡμέρας τρεῖς κ. τ. λ.] *ibi per tres dies occoecatus, cibo potuque abstinebat.* Saulum ab omni cibo abstinuisse, ex his verbis non consequitur v. not. ad Matth. 4, 2. 11, 18. coll. 3, 4. Luc. 4, 2. sed verba οὐκ ἔφαγεν οὐδὲ ἔπιεν explicari debent: a cibi potusue largioris vsu abstinebat, nihil fere edebat et bibebat, partim moerore oppressus ob vi-

tam ante actam, cuius poenam coecitatem ſuam eſſe putabat (ieiunium luctus ſignum erat vid. ad Matth. 9, 15.), partim vt eo aptior eſſet ad meditandum et precandum v. 11. 10, 30, not. ad 2, 15.

10. Ἀνανίας Hebr. חֲנַנְיָה Dan. 1, 6. *gratioſus Iouae*, ex חָנַן *gratioſus fuit*, et יָה contracte pro יְהוָה. Saulum Ananiae et hunc Saulo iam antea fuiſſe cognitum, perquam probabilis eſt *Ammonii*, *Eichhornii*, *Heinrichſii* opinio coll. v. 12. *Haſelaario* quidem iudice (l. l. p. 64.), hoc temere fingitur. Ananias enim, inquit, diuinitus de Saulo adeundo admonitus, de eo loquitur, tanquam ex aliorum tantum relatione ſibi cognito v. 13. κύριε, ἀκήκοα ἀπὸ πολλῶν (ſcl. ἀνθρώπων) περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου, ſed haec ratio valere nequit, cum v. 13. diſerte addatur, quid audiuerit Ananias, nempe, ὅσα κακὰ ἐποίησε κ. τ. λ. Idem quoque V. D. negat, ὅραμα quod Ananiae et Saulo obtigerit, de cogitatis eorum animo per naturales cauſſas ſubortis, de viſione, ſiue, ſomnio naturali explicari poſſe (p. 74 ſq.) ſed cogitandum eſſe ait, de viſione a Deo effecta, omninoque repentinam illam Sauli ad ſacra chriſtianorum conuerſionem, non ſolum inſolita, ſed mirifica vi, quae naturae leges excederet, effectam eſſe contendit p. 77. Contra vero *Eichhornius* l. l. p. 9 ſq. quae h. l. leguntur, de Sauli et Ananiae viſione, ſiue potius ſomnio, de viſo quod vtrique per quietem obtigit (ſic ὅραμα adhibitum extat 16, 9. 10. 18, 9. Gen. 46, 2. LXX. add. Act. 8, 26.) hunc in modum explicari poſſe putat: Saulus, cum Damaſcum veniſſet, et ſtatum calamitoſum, in quo verſabatur, perpenderet, atque animo volueret, quae ipſi euenerant, in memoriam reuocat vſum Ananiae ſibi quondam familiaris, quem ad Chriſti ſigna ſe contuliſſe, aut iam antea ipſi compertum erat, aut poſt aduentum ſuum reſciuerat. Huius viſendi, cum eoque de Chriſti doctrina colloquendi deſiderio flagrabat, ſimulque ſperabat, ſe

eius ope visum recuperaturum esse, cum audiuisset, christianos praeditos esse facultate morbos sanandi. Quae vigilans optarat et desiderarat, in somnis ei contingebant. In somnio videt Ananiam ad se venientem, multa cum eo colloquitur, et visum eius ope recuperat. Die sequente rem omnem amicis ipsum visitantibus aperit, et Ananiam videre cupit. Ananias resciuerat Saulum aduenisse, quo consilio aduenerat, et quae in itinere ei euenerant, narrabatur ei quoque somnium Sauli, atque hunc desiderio ipsum videndi flagrare. Is vero fraudem ab hoc homine, christianorum aduersario acerrimo suspicabatur, et quamquam plures ei affirmabant, nil esse christianis a Saulo amplius metuendum, eum ad meliorem frugem rediisse, quamquam Ananias ipse probe intelligebat, talis hominis conuersionem perquam vtilem et salutarem rei christianae futuram esse, tamen Saulum adire nolebat. Nocte insecuta, ea somniat, quae a Luca v. 10—16. referuntur; hac re perculsus, omnem fraudis suspicionem abiicit, Saulum tertio post eius aduentum die adit, eumque adhibita sacra lotione in numerum christianorum recipit. Locum nostrum commode hunc in modum explicari posse, in promtu est, neque hac interpretatione admissa, negatur, Dei prouidentiam, ad Sauli et rei christianae salutem rem omnem direxisse. *κύριος* Iesus coll. v. 17. *ἰδὲ ἐγώ, κύριε praesto sum, domine*, paratus tua mandata perficere Gen. 31, 11. 1 Sam. 3, 4.

11. 12. *ἀναστὰς πορεύθητι ἐπὶ τὴν ῥύμην τὴν καλουμένην εὐθεῖαν*] *confer te in plateam, quae recta appellatur.* *εὐθεῖα* quae recta patet, neque curua et inflexa est, *die sogenannte gerade Strasse.* *ῥύμη via, platea*, vt Matth. 6, 2. Hebr. רחב Ies. 15, 3. quod nomen Alexandrini interpretes expresserunt vocabulo *ῥύμη*, reliqui interpretes *πλατεῖα*. Ad verba *Σαῦλον ὀνόματι* subaudiendum est *ἄνδρα* coll. v. 12. v. *Bosius* de Ellips. sub v. *ἀνήρ* p. 33 ss. ed. *Schäfer*. *Ταρσέα Tarsensem.* Tarsus Ciliciae metropo-

lis Iofeph. Ant. 1, 6. 1. Ταρσὸς γὰρ παρ' αὐτοῖς τῶν πόλεων ἡ ἀξιολογωτάτη καλεῖται. Diod. Sic. p. 406. C. μεγίστη τῶν ἐν Κιλικίᾳ πόλεων. Xen. Anab. 1, 2. 23. εἰς Ταρσὸς, πόλιν τῆς Κιλικίας μεγάλην καὶ εὐδαίμονα. add. Act. 21, 39. 20, 3. not. ad 16, 37. Hirtius de bel. Alex. 66. *Tarfus, quod oppidum fere totius Ciliciae nobiliffimum fortiffimumque eft.* Graecis literis florens Strabo 14. p. 990. τοσαύτη δὲ τοῖς ἐνθάδε ἀνθρώποις σπουδὴ πρός τε φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἄλλην ἐγκύκλιον ἅπασαν παιδείαν γέγονεν ὥσθ' ὑπερβέβληνται καὶ Ἀθήνας καὶ Ἀλεξάνδρείαν. Ammian. Marcell. 14, 8. *Ciliciam vero quae Cydno amne exultat, Tarfus nobilitat, vrbs perfpicabilis.* Cydnus amnis Tarfum in duas partes diuidebat, et quafi ex vno duo faciebat oppida, hinc Ταρσοὶ in plurali dicitur Xenophonti l. l. Hefychio et Philoftr. de vita Apoll. 1, 7. 6, 34. προςεύχεται precibus et meditationibus piis indulget. Senfus: non eft amplius nominis chriftiani aduerfarius, vicem fuam dolet, ad meliorem frugem rediit. 12. καὶ εἶδεν — ἀναβλέψῃ] *et vidit per vifum, virum nomine Ananiam, conclaue ingredientem, manusque, ei vifus reftituendi cauffa, imponentem.* Haec verba interpretes nonnulli parenthefeos nota a reliquis feiungunt, eaque non Iefu, fed Lucae verba effe putant, cum non additum legatur pronomen σέ. Sed funt verba Iefu ad Ananiam, quodfi enim Lucae verba effent, fcripfiffet: καὶ ὁ Σαῦλος εἶδεν κ. τ. λ. et quae h. l. leguntur verba, edocebant Ananiam, ipfius ope Saulo vifum reftitutum iri. ἄνδρα ὀνόματι Ἀνανίαν pro, te vidit; vidit fpeciem viri, quem Ananiam effe cognouit. Solent Hebraei nomina propria loco pronominum ponere v. Ioh. 4, 1. Luc. 5, 19. Gen. 4, 23. ἐπιθέντα αὐτῷ χεῖρα v. not. ad 8, 17.

13 — 15. ἀπὸ πολλῶν fci. ἀνθρώπων vid. 8, 3. ἅγιοι dicuntur omnino chriftiani coll. 32. 41. add. Rom. 1, 1. Eph. 1, 1. etc. ἡγιασμένοι Act. 20, 32. ficut Iudaei dicebantur קדושים vtpote a coetu paganorum fegregati, et ad

veram religionem adducti, Deo confecrati, cari. v. *Koppius* ad Eph. 1, 1. not. ad Marc. 1, 24. Ioh. 10, 36. καὶ ὧδε ἔχει ἐξουσίαν κ. τ. λ. minime tutum videbatur Ananiae ad Saulum accedere, neque putabat eum, qui tam atrocem nominis chriftiani hoftem fe geffiffet hactenus, ferio poenitentiam effe acturum. *Wolfius* et *Rofenmüllerus* opinantur, Ananiam literis chriftianorum Hierofolymitanorum edoctum effe, quo confilio Saulus Damafcum profectus fit, ibi enim hactenus nil patrauiffe Saulum, e quo inftitutum eius et facultas a Synedrio data, patere potuiffet. Sed pontificis et fynedrorum intererat, vt confilium itineris Sauli Damafcenis chriftianis non prius innotefceret, quam ille ibi aduenifset; probabilius ergo eft Sauli comites, quibus ille, poftquam oculorum vfum amiferat, mandata a Synedrio accepta aperuerat, haec diuulgaffe, atque ita Ananiam confilium itineris Sauli comperiffe. τὰς ἐπικαλουμένους τὸ ὄνομά σου *cultores tuos* id. qd. μαθητὰς τοῦ κυρίου 9, 1. cf. not. ad 2. 21. σκεῦος μοι ἐστιν οὗτος *eft ille inftrumentum mihi electum:* σκεῦος ἐκλογῆς ex Hebraifmo, pro, ἐκλεκτὸν *electum* v. 22, 14. 26, 16. σκεῦος Hebr. כְּלִי prop. *inftrumentum*, *vas* cuiuscunque generis, indicat v. Sap. 15, 7. *Toupius* Emendatt. ad Suidam. p. 8. ed. Lipf. *Schleusneri* Lex. h. v. deinde vero, vt כְּלִי Ief. 13, 5. et ὄργανον, per metaphoram adhibetur ita, vt notet, *hominem ad hoc vel illud agendum idoneum*, vel *ad hoc illudue deftinatum*, *hominem*, *cuius opera vtimur*. Sic Ariftotel. in Politicis ὄργανον vocauit *feruum* vid. *Vorftius* de Hebraifmm. N. T. p. 33. ed. *Fifch.* Polyb. in Excerptt. p. 1402. Δαμοκλῆς ὁ μετὰ Πυθίωνος πεμφθεὶς κατάσκοπος πρὸς Ῥωμαίους, ὑπηρετικὸν ἦν σκεῦος, εὐφυὴς καὶ πολλὰς ἔχον ἀφορμὰς εἰς πραγμάτων οἰκονομίαν vid. *Raphelius* Obff. Polybb. p. 326. Saulus igitur, futurus religionis chriftianae doctor et defenfor, h. l. vocatur σκεῦος ἐκλογῆς, quatenus eum Iefus (v. 10.) elegerat ad doctrinam Chrifti praedicandam. βαστάσαι τὸ ὄνομά μου] *ad nomen meum portandum.* Continuatur metaphora, nam vafis

vtimur ad res portandas. ὄνομά μου, pro, μου i. e. doctrinam meam, vt v. 16. coll. 22, 15. 26, 16. βαστάζειν autem in hac orationis ferie, imagine remota, declarat: *doctrinam diuulgare, eius notitiam perferre ad homines.* Paulum gentes et reges ad Chrifti figna adducturum effe, his verbis non innuitur cf. 11, 1 fqq. fed hoc tantum, eum redditurum effe Chrifti doctrinam notiffimam, de ea dicendo, eam defendendo coram gentilibus et principibus coll. Matth. 10, 18. omninoque ineft verbis fententia haec: longe lateque doctrinam diuulgabit, πρὸς πάντας ἀνθρώπους 22, 15. βασιλεῖς v. Act. 13, 12. 23, 24. 33 fq. 24, 1. 10. 26, 1. 30. 27, 1 fqq. latiori fignificatu hoc vocabulum h. l. accipiendum eft, ita, vt etiam prouinciarum praefides Romani intelligantur vid. not. ad Matth. 2, 22. 10, 18.

16. 17. ἐγὼ γὰρ ὑποδείξω κ. τ. λ.] *equidem ei oftendam quot mala ipfi religionis meae cauffa fint perferenda.* γὰρ non poteft h. l. reddi *nam*, fed redundat, vt faepius. ὑποδεικνύειν *oftendere, edocere* v. ad Matth. 3, 7. Senfus eft: ei oftendam, multa ipfi mala effe fuftinenda, et tamen conftans erit, ferio poenitentiam egit, depone ergo metum omnem. Videtur Ananias ante fomnium eiusmodi cogitationes animo voluiffe, dubitaffe, an Saulus ferio poenitentiam egerit, et Chrifti doctrinam fufcepturus fit, cum facile praeuidere poffet, quanta ipfi mala propter religionis Chrifti profeffionem fubeunda effent. *Boltenius* futurum ὑποδείξω vim praefentis habere, et δεῖ pro ἔδει pofitum putat, vt fenfus fit: equidem in praefenti exhibeo ei (coecitate immiffa) fpecimen malorum, quibus propter vexatam meam ecclefiam dignus eft. Quae tamen verborum interpretatio perquam contorta eft; neque admittenda *Bowyeri* explicatio, qui, cum in nonnullis codd. recentt. αὐτὸν defit, hoc pronomen ex ordine eiiciendum cenfet, et verbis hunc fenfum fubftituit: oftendam

in eo l. per eum, (αὐτῷ pro ἐν αὐτῷ) quot mala meae religionis caussa sint perferenda.

17. Accedit Ananias ad Saulum eique aperit, se iussu Iesu venisse, vt visum reciperet, et Spiritu diuino imbueretur. Plura quam quae h. l. leguntur, Ananiam locutum esse, et summam tantum colloquii Lucam retulisse, res ipsa docet, et locus 22, 14 sq. ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας duplici de caussa, cum ad sanandos oculos, tum ad impertiendum πνεῦμα vid. ad 8, 16. πνεῦμα ἅγιον eodem sensu accipiendum, quo 8, 16. legitur. Nomen Ἰησοῦς in nonnullis codd. vers. copt. Sahid. Aeth. Slau. deest, ex ordine eiecit *Matthaeius*, e v. 5. huc traductum putat *Millius*. Sed plurimi optimae notae codd. illud exhibent, et Ananias addidit, vt recte monuit *Wolfius*, quo disertius Sauli fidem in Iesum confirmaret.

18. καὶ εὐθέως ἀπέπεσον ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν κ.τ.λ.] *statim hinc Saulus delapsis ex oculis eius veluti squamis visum recuperauit.* Haec verba non ita accipienda sunt, ac si vere squamae oculis Sauli inhaerentes in terram deciderint, nam additur ὡσεὶ, sed sensus et opinio Sauli indicatur, eius visus ita afficiebatur, vt humores in oculis arefacti, ei ab oculis decidere viderentur, vt ap. Tob. 11, 13. *Eichhornius*, vt ostenderet, Saulum legibus naturae conuenienter fuisse sanatum, l. l. p. 16. monuit, cum frigus actuale (v. *Plouquetus* supra ad v. 8. laudatus) remouere possit amaurosin, sanationem forte effectam esse eo, quod admouerit Ananias, senex, Sauli oculis, manus frigidas; vel caussam recuperati oculorum vsus fuisse insignem laetitiam, quam Saulus ex Ananiae aduentu et allocutione perceperit (vid. not. ad Luc. 1, 64.); vel abstinentiam a cibo per triduum continuatam, cum diaeta macra faciat ad depellendam amaurosin v. *Plouqueti* initia Biblioth. med. pract. et chirurg. T. 1. p. 102. forte et haec omnia coniunctim in caussa fuisse,

vt Saulus visum reciperet. *Haselaarius* contra p. 77. largitur quidem, rem ita fieri potuisse, sed sanationem vere ita effectam esse, salua fide Lucae statui posse negat. „Dicitur enim, inquit, Ananias diuinitus ad Saulum missus et iussus esse; vt ei visum restitueret 9, 12. 17. 22, 12 sqq. Fac, eum hoc vltro tentasse, an credibile est, adeo prudentem virum omnino incertum experimenti faciendi euentum antea praedixisse 9, 17. et hac re ancipiti sic suscipienda, vniuersam religionis caussam in periculum adduxisse? Praeterea aliam prorsus eum Sauli sanandi rationem persecutum fuisse, Lucas aperte refert. Videlicet solo iussu, vt in miraculis edendis fieri consueuerat, vsum oculorum ei restituit 22, 13. coll. 9, 17. 18.“ Neque sane negari potest, Lucam sanationem Sauli ita enarrasse, vt de miraculo ipse cogitaret, et lectores de eo cogitare voluerit.

19. *καὶ λαβὼν τροφὴν ἐνίσχυσεν*] *cibo sumto vires recepit.* Ab Anania edoctus et in fide confirmatus, liberatus a coecitate, quam pro poena numinis irati habebat, iam se idoneum intelligens ad subeundum munus doctrinae Christi praeconis, omnique cura solutus, more consueto cibum sumsit, et vires eo sumto recepit. *Ἐνισχύειν* prop. *corroborare*, haud raro intransitiue ponitur, ita, vt omissum sit *ἑαυτὸν*, et notet, *se reficere, vires recipere* vt h. l. et apud τὰς ό Gen. 48, 2. vbi respondet Hebr. יִּתְחַזֵּק 2 Macc. 2, 24. *ἐνίσχυσαν καὶ οὐ διέστησαν τῆς ἀσεβείας* v. *L. Bosius* de Ellips. s. *ἑαυτῦ* p. 128. 130. *Schäf. Vigerus* de Idiotism. p. 187. *Herm.* et *Kypkius* ad h. l. in codd. nonnullis ap. *Wetsten.* et *Matthaei.* legitur *ἐνισχύθη*, e glossemate. *ἐγένετο δὲ ὁ Σαῦλος κ. τ. λ.*] *et postquam per aliquot dies Damasci cum Christi sectatoribus versatus erat, protinus in synagogis docuit.* Paulus in literis ad Gal. 1, 17. refert, se post conuersionem suam, non Hierosolymam esse profectum, sed contulisse se in Arabiam, et inde Damascum esse

reuerfum. v. Prolegg. §. de Chronologia libri n. 4. 5. Hinc ex *Pearfonii* fententia in Annal. Paul. p. 2. verba v. 19. ἐγένετο δὲ ὁ Σαυλος feparanda funt ab antecedentibus his: καὶ λαβὼν τροφὴν ἐνίσχυσεν, et inde a verbis, ἐγένετο δὲ ὁ Σαῦλος enarrantur ea quae Damafci poft Sauli reditum ex Arabia euenerunt. Cui tamen fententiae omnis orationis feries aduerfatur. Alii, vt *Michaelis* ad Gal. 1, 17. ea quae h. l. v. 19. leguntur ad primam Sauli in vrbe Damafco commorationem referenda cenfent, reliqua vero inde a v. 20. ad ea quae poftea Damafcum ex Arabia reuerfus egit. Sed verba καὶ εὐθέως ἐν ταῖς συναγωγαῖς ἐκήρυσσε κ. τ. λ. fatis aperte docent, v. 20 fqq. eum v. 19. arcte cohaerere. *Keilius* in *Analekten für das Studium d. exegetifchen u. fyftematifch. Theologie* B. 3. St. 1. p. 145 fq. et *Hafelaarius* l. l. p. 83. quae inde a v. 3. leguntur, referunt ad Sauli commorationem Damafci poft reditum ex Arabia. Sed ἱκαναί ἡμέραι v. 23. referri poffunt ac debent ad omne tempus commorationis Sauli in vrbe Damafcena, antequam in Arabiam tenderet, vt adeo ἱκαναῖς ἡμέραις annumerandae fint illae ἡμέραι τινὲς v. 19. memoratae; nam fenfus verborum v. 19 fq. eft: Saulus cum aliquot dies chriftianis Damafcenis vfus effet, ftatim in fynagogis docuit v. Prolegg. §. de Chronologia libri n. 4. 5. et *Bertholdti Einleitung* in die Schriften d. A. u. N. T. Th. 5. B. 2. p. 2734. Pauli iter in Arabiam Lucas filentio praeteriit v. not. ad v. 25 extr.

20. καὶ εὐθέως — ὁ υἱὸς τȣ̃ Θεȣ̃] *ftatim in fynagogis docuit, Iefum effe filium Dei.* υἱὸς τȣ̃ Θεȣ̃ filius Dei, rex ille hominum a Deo conftitutus, de quo V. T. prophetae cecinerunt, Meffias v. ad Matth. 4, 3. 16, 16. Pro Χριςὸν, quam lectionem *Wolfius* et *Heumanus* tuentur, legunt Ἰησȣ̃ν ABCE. alii, ap. *Wetft. Griesb. Birch. Matth.* verf. Syr. Ar. Erp. Copt. Aeth. Armen. Vulg. probarunt hanc lectionem *Grotius*, *Millius*, *Bengelius*,

Michaelis, Morus, Rosenmüllerus, Valckenarius, alii, eamque in textum recepit *Griesbachius*. Recte. Nam Messiam esse Dei filium, neque Paulus negauerat ante, neque negabant Iudaei, sed Iesum esse Dei filium, hoc pernegabant. Confirmat etiam lectionem Ἰησοῦς v. 22. vbi legitur: ὅτι οὗτος np. Ἰησοῦς, v. 20. memoratus, ἐστιν ὁ Χριστὸς, atque ex illo ipso commate puto grammaticum, in margine, vel inter lineas, quo explicaret formulam υἱὸς τοῦ Θεοῦ, adscripsisse vocem Χριστὸν, quam deinde librarii incurii, pro vera lectione habentes, loco nominis Ἰησοῦν in ordinem receperunt.

21. οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ πορθήσας κ. τ. λ.] *nonne hic ille est, qui huius (Iesu) cultores vexauit Hierosolymis?* πορθεῖν prop. notat, *perdere, vastare* Xen. Anab. 5, 7. 9. ἔρχεται ὡς πορθήσων np τὸ χωρίον. Agef. 1, 20. πορθουμένη καὶ ἐρημουμένη χώρα, iungitur cum καίειν ib. 1, 33. ἔκαιε καὶ ἐπόρθει τὰ περὶ τὸ ἄστυ. Herodi. 6, 5. 11. τὸ στρατιωτικὸν — ἐμβαλὸν εἰς τὴν — χώραν, ἐπόρθει τε αὐτὴν, καὶ — ἐνέπρησε κώμας. Hesychius: πορθεῖν — ὀλλύειν. Idem: πόρθησις, ἐρήμωσις, καθαίρεσις. Deinde significat, *quocunque modo infestare, affligere, vexare, persequi aliquem* vt h. l. Hesych. ἐπόρθουν — ἐδίωκον· vt Gal. 1, 13. vbi ei tanquam synonymum iungitur διώκειν. vid. *Wesselingius* ad Diod. Sic. 11, 32. T. 1. p. 429. *Kypkius* ad h. l. et *Münthius* ad Gal. 1. 23.

22. μᾶλλον ἐνεδυναμοῦτο *magis confirmatus est* scl. πίστει, persuasio eius de praestantia et veritate doctrinae Iesu, et Iesum Messiam esse, indies creuit, atque adeo etiam παῤῥησία eius. συνέχυνε *confutauit*. συγχύνειν *confusum reddere, perturbare, refutare, argumentis aduersarium eo redigere, vt quid contra dicat, non habeat* Chrysost. 9, 163. ἐπεστόμιζεν, οὐκ εἶα τι εἰπεῖν. Verbum συμβιβάζειν proprie significat: *compingere, apta commissura coagmentare, copulare*, et ponitur de lignariis, qui

ligna inter se committendo aptandoque coire faciunt, hinc per metaphoram adhibetur de animorum coniunctione, vt sit, *conciliare, coniungere* Eph. 4, 16. Col. 2, 2. Scholiast. ap. Thucyd. 3, 29. φίλον ποιεῖν. Eustath. ad. Il. ξ'. p. 967, 20. συμβιβάσαι, καὶ εἰς ἓν συνάψαι, καὶ εἰς φιλίαν συναγαγεῖν. Iam quoniam qui alios docet, doctrinae partes apte et accurate coniungit, earum nexum ostendit, et quae possunt demonstrari, congrue demonstrat, hinc συμβιβάζειν etiam declarat: *docere*, vt h. l. quo sensu recurrit 1 Cor. 2, 16. et saepius in versione septuagintauirali, vt Ex. 4, 12. ἐγὼ ἀνοίξω τὸ στόμα σου, καὶ συμβιβάσω σε, ὃ μέλλεις λαλῆσαι, vbi in Hebr. est הורה. Ex. 18, 16. συμβιβάσω αὐτοὺς τὰ προστάγματα Θεοῦ Hebr. הודיע. Deut. 4, 9. καὶ συμβιβάσεις τοὺς υἱοὺς σου. add. Ies. 40, 14. Dan. 9, 22. Hesych. συμβιβασθέντες, διδαχθέντες. Id. συμβίβασις, διδαχή. Apud profanos scriptores rarior est haec verbi notio, attulit hanc in rem *Kypkius* locum Ocelli Lucani de vniverso c. 3. p. 530. εἴπερ ἀληθῶς ὁ λόγος συμβιβάζει, μὴ μόνον τὰ μέρη συνυπάρχειν τῷ κόσμῳ, ἀλλὰ καὶ τὰ περιεχόμενα τοῖς μέρεσι *siquidem reuera ratio docet, non solum mundi partes vna cum mundo, verum et quae mundus continet, simul cum partibus existere.*

23. 24. ὡς δὲ ἐπληροῦντο — ἀνελεῖν αὐτὸν] *pluribus autem diebus praeterlapsis, Iudaei de eius nece deliberarunt.* 2 Cor. 11, 32. legimus, ethnarcham Aretae, Arabiae regis, ad portas Damasci custodiam collocasse, vt Paulus caperetur. Constat autem, Syriam Damascenam per Pompeium M. finito bello Mithridatico in Romanorum potestatem fuisse redactam. Quaeritur ergo qui factum, vt Damasco tunc temporis imperarit Aretas, et constituerit ethnarcham? Scilicet Aretas ille, ob repudiatam filiam Herodis Antipae vxorem (vid. ad Matth. 14. 3.) ei bellum indixerat, vltimo anno Tiberii (a. C. 37.) et omnem eius exercitum profligarat Ioseph. Ant. 18, 5. 1 ss. δυνάμεως

ἑκατέρω συλλεγείσης, εἰς πόλεμον καθίςανται, ςρατηγὰς ἀπεςαλκότες ἀνθ' ἑαυτῶν. Καὶ μάχης γενομένης, διεφθάρη πᾶς ὁ Ἡρώδȣ ςρατός Herodes haec per literas ſignificat Tiberio, qui indigne ferens Aretae audaciam (Ioſeph l. c. ὀργῇ φέρων τὴν Ἀρέτα ἐπιχείρησιν), Vitellio, Syriae praeſidi ſcribit, vt bellum Aretae inferat, et aut viuum regem captum abducat, aut occiſi caput ad ſe mittat. Vitellius bellum parabat, ſed accepto nuntio de obitu Tiberii, milites ex itinere reductos in hyberna dimittebat. Atque ita Aretas bello liberatus eſt. Eo igitur tempore, quo Vitellius copias ſuas reduxit (a. 37. l. 38.), Aretam in Syriam irruiſſe, Damaſcum occupaſſe, eamque, cum ſtolidus et vecors fuerit Caligula Tiberii ſucceſſor, impoſito praeſidio aliquamdiu tenuiſſe, interpretes haud pauci ſtatuunt, v. *Wolfius* in Curis ad 2 Cor. l. l. *Michaelis Einleitung in d. N. T.* Th. 1. §. 11. p. 55. ed. 3. *Eichhornius* in *Einleit.* Th. 2. p. 49. Sed Aretam tum demum Damaſcum ſibi ſubieciſſe, cum Vitellius de prouincia deceſſiſſet, oſtenſum eſt in Prolegg. §. de chronologia libri n. 3. παρετήρȣν τε τὰς πύλας — ὅπως αὐτὸν ἀνέλωσι] *cum igitur (Iudaei) die nocteque portas, eum ſublaturi, obſeruarent.* At Paulus 2 Cor. l. l. ſcribit, milites ethnarchae, Aretae regis, vrbis portas obſeſſas tenuiſſe, ne elaberetur. Vario modo haec inter ſe conciliare ſtuduerunt interpretes. Cum Iudaei ſuas habuerint ἐθνάρχας, quorum hinc inde mentio fit apud Ioſephum, qui de rebus ad religionem et ſacra pertinentibus, forte etiam aliis quibusdam cauſis ciuilibus cognoſcerent v. Ioſeph. 14, 7. 2. vbi is, qui Iudaeis Alexandriae habitantibus praefectus erat, dicitur ἐθνάρχης. cf. *Krebſius* ad 2 Cor. l. l. *Erneſtii* Interpres N. T. 3, 10. 75. *Weſſelingius* de Archontibus Iudaeorum p. 81.: nonnulli putant Ἀρέτα fuiſſe nomen ἐθνάρχȣ, et per τὸν βασιλέα imperatorem Romanum intelligunt. Sed Ἀρέτα eſt genitiuus (ab Ἀρέτας v. *Er. Schmidius* ad 2 Cor. l. l. quod nomen Arabum reges adamarunt

v. 2 Macc. 5, 8. *Heynius* de Ethnarcha Aretae Arabum regis Paulo infidiante Viteb. 1755. p. 42 fq.), et nunquam Romanorum imperator in his libris vocatur βασιλεὺς, fed Καίσαρ v. *Wolfius* ad 2 Cor. l. c. *Heynius* l. l. p. 34. et *Hafclaarius* p. 96. Aliam viam ingreffus eft *Walchius* in Diff. de ethnarcha Iudaeorum Damafcenorum Paulo infidiantium Act. 8, 23. 24. 2 Cor. 11, 32. Ienae 1757. 4. per ἐθνάρχην intelligit archontem Iudaeorum ab Areta rege conftitutum. Statuit nimirum, Aretam, cum vrbe potitus effet, ethnarcham a Romanis conftitutum, fecuritatis cauffa, de munere fuo deieciffe, aliumque, cuius fidei fe permittere potuiffet, in illius locum fuffeciffe; hinc Paulum, cum loqueretur de ethnarcha, Iudaeorum Damafcenorum praefecto, addidiffe Ἀρέτα τῦ βασιλέως, vt Corinthii fcirent, quis ille fuerit, nempe eum, qui tum a rege Areta Iudaeis, dimiffo priore, praepofitus fuiffet, quique a Romano, fiue potius a Romanis conftituto, fecernendus effet. Contendit igitur *Walchius*, Iudaeorum (Act. 9, 24.) eorumque ethnarchae 2 Cor. l. c. precibus factum effe, vt magiftratus Damafcenus, ab Areta vrbi impofitus, ad portas eius cuftodiam collocaret, adfcitis forte nonnullis Iudaeis, qui indicarent, fi Paulus accederet, et fuga fe incolumem extrahere vellet. Sed nimis quaefita eft haec interpretatio, et quae de Iudaeorum ethnarcha ab Areta, dimiffo priore, conftituto afferuntur, non nifi coniectura nituntur. Longe probabilior eft plerorumque interpretum fententia, cogitandum effe de ethnarcha ab Areta Damafco et circumiacentibus ditionis fuae regionibus praefecto; ἐθνάρχης enim in vniuerfum dicitur, qui alicui genti, fiue maiori fiue minori regendae cum poteftate praefectus eft, qui alias dicitur ἐπίτροπος v. *Krebfius* ad Decret. Roman. pro Iudaeis e Iofepho p. 68. et fi intelligendus effet 2 Cor. l. c. Iudaeorum ethnarcha, fcripfiffet potius Paulus: ὁ ἐθνάρχης (f. ἐπίτροπος) τῶν Ἰεδαίων, ὃν κατέστησε Ἀρέτας ὁ βασιλεύς. Quo autem con-

cilietur locus noster cum illo 2 Cor. statuendum est, vel, ethnarcham Iudaeis iniunxisse, vt portas obseruarent, vel eum Iudaeis adhortantibus et instigantibus, custodiam ad vrbis portas collocasse, vt adeo παρετήρουν imperfonaliter, aut ita accipiendum sit, vt fecisse dicantur Iudaei, quod per alium fecerint, vel, quod praeplacet, Iudaeos, auctoritate ethnarchae, vna cum eiusdem militibus vrbis portas obseruasse. Verba ἐγνώσθη δὲ — αὐτῶν parentheseos nota a reliquis sunt seiungenda.

25. Saulus, qui se occultauerat, christianorum ope euadebat, demittebant nimirum eum in corbe διὰ τοῦ τείχους *per murum*, per muri aperturam, vel fenestram domus, proxime ad murum vrbis adiacentis, διὰ θυρίδος 2 Cor. 11, 33. add. Ios. 2, 15. cf. et *Harmari Beobachtt. über d. Orient* Th. 1. p. 186. Saulus Damascenorum Iudaeorum insidiis ereptus, non statim Hierosolymam, sed in Arabiam se contulit v. not. ad v. 19. Gal. 1, 17 sqq. Hoc iter, cuius nec in oratione Sauli Act. 22, 16. 17. mentio fit, Lucas h. l. silentio praeteriit, quoniam, vt videtur, ignorabat a Saulo iter in Arabiam susceptum fuisse, aut huius rei oblitus erat. *Haselaarius* l. l. p. 58. reticentiae huius caussam affert hanc: Lucae propositum fuisse, nonnulla tantum historiae Sauli momenta memorare, in quibus singulari Dei procuratione ipsi prospectum fuisset, ea inprimis, quibus exponeretur modus, quo effectum sit, vt ad gentes docendas se conferret. Omissa ergo triennii historia, eum attulisse, qui factum sit, vt non adeo Hierosolymis, sed maxime extra Palaestinam, in regionibus remotioribus propagandae religioni operam dederit.

26. 27. παραγενόμενος δὲ ὁ Σαῦλος εἰς Ἱερουσαλήμ] *tum Saulus Hierosolymam profectus.* Non statim post conuersionem suam Hierosolymam profectus est, veritus, ne, si illico rediisset, a synedris interimeretur.

Iam vero conuerfionem fuam diuturnitate in obliuionem adductam effe fperabat. ἐπειρᾶτο κολλᾶσθαι τοῖς μαθηταῖς] *chriftianis fe adiungere volebat*: de verbo κολλᾶσθαι vid. not. ad 5, 13. eft id. qd. συγχρᾶσθαι Ioh. 4, 9. vbi v. not. καὶ πάντες ἐφοβοῦντο αὐτὸν κ. τ. λ. *fed omnes eum reformidabant, non credentes, eum effe Iefu fectatorem*, animi ipfius finceritatem fufpectam habebant, cum Hierofolymis per triennium abfuiffet, et in Arabia commoratus effet, apud populos, quibus cum Hierofolymitanis parum commercii effet. 27. Contulit fe Saulus ad Barnabam, de quo v. 1, 23. 4, 37. quem fibi cognitum habuiffe videtur, eiusque opem implorauit, vt ipfum commendaret Apoftolis. ἐπιλαβόμενος αὐτὸν male nonnulli vertunt: *hofpitio eum excepit*, imo ἐπιλαμβάνεσθαι notat: *manu prehendere*, de qua verbi notione v. *Hemfterhufius* in notis ad Lucian. T. 1. p. 313. et h. l. ex Hebraifmo redundat. πρὸς τοὺς ἀποστόλους ad Petrum et Iacobum, hos enim folos fe tum vidiffe Saulus refert Gal. 1, 18. 19. recte inde colligitur, folos iftos ex Apoftolis tunc fuiffe Hierofolymis, cur enim vel ipfe alios non inuififfet, vel alii ab eius congreffu abftinuiffent? Verba καὶ διηγήσατο αὐτοῖς intpp. nonnulli ad Saulum referunt, fed rectius ea referuntur ad Barnabam. Conueniebat enim potius, vt appofite monuerunt *Grotius*, *Wolfius*, *Rofenmüllerus*, alii, quae Damafci euenerant, Saulum ibi fumma libertate doctrinam Chrifti praedicaffe, narrari a Barnaba, quam ab ipfo Saulo praedicari. Barnabas igitur commendauit Saulum Apoftolis, id inprimis ftrenue agens, vt omnem fraudis fufpicionem amoueret.

28—30. καὶ ἦν μετ' αὐτῶν εἰσπορευόμενος καὶ ἐκπορευόμενος] *itaque cum iis familiariter verfatus eft* cf. not. ad 1, 21. quindecim dies fe apud Petrum commoratum effe, fcribit Gal. 1, 18. καὶ παῤῥησιαζόμενος — ἐν τῷ ὀνόματι κ. τ. λ. *libere Iefum eiusque doctrinam profeffus eft* (παῤῥησιάζεσθαι *libere loqui*, μετὰ παῤῥησίας λαλεῖν) *dis-*

seruit ac disputauit cum Hellenistis, ipse Hellenista. ἐλάλει πρὸς τοὺς Ἑλληνιστὰς vid. 11, 20. add. not. ad 6, 1. 9. *hi vero ei necem parabant.* 30. ἐπιγνόντες scl. τοῦτο *quod cum cognouissent fratres* v. *Bosius* de Ellips. sub v. τοῦτο p. 490. *Schaefer.* κατήγαγον αὐτὸν εἰς Καισάρειαν *deduxerunt eum Caesaream.* κατάγειν prop. de iis adhibetur, qui aliquem e loco, vel, regione altiore et sublimiore, in depressiorem deducunt. Καισάρεια *Caesarea*, vrbs ad mare mediterraneum sita, iam supra 8, 40. memorata. ἐξαπέστειλαν αὐτὸν εἰς Ταρσὸν *dimiserunt eum Tarsum*, vbi inter sibi propinquos et notos tutior ab insidiis erat. Sine dubio autem etiam in Cilicia docuit. Ταρσὸς vid. ad v. 12.

31. Vera lectio, quam plures codd. et verss. antiquae tuentur, quamque adeo *Millius*, *Bengelius*, *Griesbachius* probarunt, est: ἡ μὲν ἐκκλησία — εἶχεν εἰρήνην, οἰκοδομουμένη καὶ πορευομένη — ἐπληθύνετο, cum variae Palaestinae regiones memorentur, librarii singularem, qui loco alterius numeri positus est, mutarunt in pluralem. εἶχον εἰρήνην *pace fruebantur.* Deflagrauerat christianorum vexatio, multi enim christiani in exilium profecti erant, et Saulus, acerrimus christiani nominis aduersarius, christianos persequi desierat. Finiuit hac notatione scriptor narrationem inde a c. 8. deductam. οἰκοδομούμεναι καὶ πορευόμεναι κ. τ. λ.] *numero increscentes*, *pietatis in Deum laude florentes*, *et Spiritus S. adiumento gaudebant efficacissimo.* Verbum οἰκοδομεῖν significat: *aedificare.* Iam cum domus aedificatur, crescit subinde altius, hinc οἰκοδομεῖν metaphorice notat: *augere* et οἰκοδομεῖσθαι *crescere* vt h. l. et referri debet ad augmentum numeri; comparatur enim ecclesia cum aedificio, quod in maiorem molem crescit. Minus recte alii οἰκοδομεῖσθαι explicant: *augeri fide*, *religionis cognitione*; nam οἰκοδομούμεναι h. l. simpliciter positum extat, et sermo est de aedificatione externa. πορεύεσθαι τῷ φόβῳ τοῦ κυρίου, *pietatis in Deum studiosum esse*, vitam integram scelerisque puram agere. φόβος τοῦ

κυρίε est *pietas* vt Pſ. 36, 1. Rom. 3, 18. 2 Cor. 7, 1. al. *πορεύεσθαι* vt Hebr. הלך per metaphoram ita adhiberi ſolet, vt notet, *viuere* v. *Vorſtius* de Hebraiſmm. N. T. p. 196. et *φόβῳ* poſitum eſt pro *ἐν φόβῳ*, quae praepoſitio ſaepius omittitur, vt 2 Sam. 15, 11. *καὶ ἐπορεύοντο ἁπλότητι.* Pſ. 81, 14. *Ἰσραὴλ ταῖς ὁδοῖς με εἰ ἐπορεύθη.* Pſ. 79, 31. *καὶ τοῖς κρίμασί με μὴ πορευθῶσι.* Prou. 28, 26. *ὃς δὲ πορεύεται σοφίᾳ, σωθήσεται,* vbi in textu Hebraico ב expreſſum eſt. Luc. 1, 6. *πορεύεσθαι ἐν πάσαις ταῖς ἐντολαῖς καὶ δικαιώμασι τε κυρίε.* vid. et *Boſius* de Ellipſ. ſub *ἐν* p. 702. *Schaef. παράκλησις* quod alii cum Vulgato interprete vertunt, *conſolatio*, alii *tranquillitas* quam Sp. S. largitur, alii *inſtitutio* Sp. S. np. per doctrinam I. per Apoſtolos, quos Sp. S. adiuuat (5, 2.) eſt potius, *adiumentum* Sp. S. vid. not. ad Ioh. 14, 16. et *πληθύνεσθαι* ſignificat: *abundare*, vt adeo ſenſus verborum *τῇ παρακλήσει τε ἁγίε πνεύματος ἐπληθύνοντο* ſit: multiplici modo eos Sp. S. adiuuabat, gaudebant Sp. S. adiumento efficaciſſimo. — *Roſenmüllerus οἰκοδομέμεναι* interpretatur: et numero membrorum et incrementis in cognitione religionis ac virtutis proficiebat coetus; verbum *πορεύεσθαι* cum *Er. Schmidio* et *Wolfio* eo ſignificatu accipiendum putat, vt ſit: *augmentum capere, progreſſum facere*, vt 2 Reg. 3, 1. *καὶ ὁ οἶκος Δαβὶδ ἐπορεύετο καὶ ἐκραταιἕτο, καὶ ὁ οἶκος Σαὲλ ἐπορεύετο καὶ ἠσθένει magis magisque creuit — decreuit; progreſſum fecit in creſcendo — in decreſcendo; τῇ παρακλήσει τε ἁγίε πνεύματος* refert cum *Beza*, aliisque ad *πορευόμεναι*, et *ἐπληθύνοντο* vertit: *creſcebant, numerus chriſtianorum augebatur* v. Act. 6, 1. 7. 7, 17. vt adeo ſententia procedat haec: proficientes, incrementa capientes religionis (*φόβῳ τε κυρίε*) et tranquillitatis, quam Sp. S. largiretur, et numero auctae ſunt. Alii *τῇ παρακλήσει κ. τ. λ.* vertunt: et iuuante Sp. S. numerus chriſtianorum creuit.

32. 33. Inde ab hoc verſu vsque ad c. 11, 18.

fermo eft de itineribus, quae Petrus (qui hactenus Hiero- folymis et aliquamdiu Samariae 8, 14. religionem do- cuerat) fufcepit, vt conditas in Palaeftina ecclefias vifi- taret, confirmaret, et Chrifti doctrinam praedicaudo coe- tum chriftianorum amplificaret. Ad πάντων *Heumanus* fubaudiendum cenfet ἁγίων, praeeunte *Er. Schmidio*, qui fupplet μαθητῶν, fed rectius cogitando additur τόπων, ita, vt intelligantur regiones v. 31. memoratae, a Petro peragratae. Λύδδα vicus Palaeftinae (Iofeph. Ant. 20, 6. 2. Λύδδα κώμη, πόλεως τε μεγέθους οὐκ ἀποδέουσα· vicus ergo qui dicitur κωμόπολις Marc. 1, 38. vbi v. not.) non procul a mari mediterraneo fitus v. *Relandi* Palaeftina p. 878. *Lightfootus* in Chorogr. Matth. c. 16. et *Wetftenius* ad h. l. κατέρχεσθαι vfurpatur de iis, qui de loco quodam fuperiore eunt et tendunt ad locum aliquem inferiorem; oppofitum verbum eft ἀναβαίνειν, quod in libris N. T. faepius ponitur de Hierofolymam tendentibus v. ad Matth. 20, 19. Αἰνέας nomen Grae- cum, vnde probabile, eum Hellenitam fuiffe, quod vero fuerit e numero fectatorum Chrifti, ipfa narratio fat eui- denter docet, nam v. 32. legitur, Petrum fe contuliffe πρὸς τοὺς ἁγίους Lyddae habitantes, et inter eos depre- hendiffe Aeneam, et v. 35. additur: viderunt hominem valetudini reftitutum omnes Lyddam et Saronem inco- lentes chriftiani; nec, fi nunc demum homo ille ad Chri- fti figna fe contuliffet, id notare omififfet fcriptor. κράβ- βατος vid. ad Marc. 2, 4. παραλελυμένος vid. ad 8, 7.

34. ἰᾶταί σε Ἰησοῦς κ. τ. λ.] *te Iefus Chriftus fal- vum effe vult, furge, et tibimet ipfe lectum fterne:* στρων- νύειν notat, *expandere, explicare,* et ad στρῶσον fubint. κράβββατον. Quaefiuerunt autem interpretes, quorfum iufferit Petrus, vt appararet Aeneas lectum ad decubi- tum, cum eum furgere iufferit? *Lud. de Dieu* refpon- det: non iubetur furgere et abire, fed vt lectum incom- pofitum et inaequalem, cubantique moleftum, vt volu-

tantibus aegris contingere solet, non iam alii, vt fieri consueuerat, sed ipsemet surgens componeret, complanaret, aequaret, et cubationi aptum redderet, quod penitus restitutae valetudinis certum erat argumentum. Praeplacet tamen *Heumani*, aliorumque interpretatio: lectum, quem tibi hactenus alii strauerunt, in posterum tute tibi ipse sterne. Similis locus Ioh. 5, 8. vbi v. not.

35. καὶ εἶδον αὐτὸν — ἐπὶ τὸν κύριον] eumque, valetudini restitutum, *viderunt omnes Lyddam et Saronam incolentes, qui Christi nomen profitebantur.* Σάρων, שרון Ies. 33, 9. 65, 10. Ios. 11, 18. non est nomen vrbis, vt nonnulli opinati sunt, sed nomen regionis campestris et pascuosae, multis viculis repletae inter Lyddam et Ioppen v. *Lightfootus* in Chorograph. Matth. c. 17. *Bocharti* Hieroz. P. 1. Lib. 2. c. 30. p. 311. ed. *Rosenm. Relandi* Palaestina p. 370. Hieronym. ad Ies. 33, 9. *Saron omnis* circa Ioppen Lyddamque appellatur regio, in qua latissimi campi fertilesque *redduntur.* ἐπέστρεψαν qui ad Christi signa se contulerant v. *Glassius* Phil. S. p. 299. Sine omni idonea ratione nonnulli ante ἐπέστρεψαν subintelligunt καὶ, et πάντες explicant: *plerique* l. *multi*, hoc sensu: multi viderunt sanatum, iidemque propterea Christi signa secuti sunt. Hoc si dicere voluisset Lucas, aliter mentem suam expressisset cf. v. 42.

36. Ἰόππη oppidum Syriae, portu instructum, quod Augustus Herodis regno adiunxit v. Ioseph. B. I. 1, 20. 3. hodie *Iaffa* dicitur. Hebr. יפו Ion. 1, 3. v. *Relandi* Palaestina p. 864 ss. Pomp. Mela 1, 11. μαθήτρια *discipula* Diog. Laërt. 4, 1. 2. h. l. *coetui christianorum adscripta.* Moeris: μαθητρὶς, ἀττικῶς· μαθήτρια, ἑλληνικῶς. Thomas Mag. μαθητρὶς ὡς αὐλητρὶς, οὐ μαθήτρια. Ταβιθὰ — Δορκὰς] *nomine Tabitha, quod si interpreteris Dorcas dicitur* h. e. capra gazella Linn. de qua v. *Oedmani vermischte Sammlungen aus d. Naturkunde Heft* 1. p. 1 sqq.

Rosenmüllerus in *Zusätzen zu Arvieux von den Sitten der Beduinen - Araber* p. 225 sqq. Ταβιθὰ est nomen Syriacum טביתא formatum ex צְבִי 1) decus 2) capra gazella, mutato צ in ט. *Gaudebant*, scribit *Buxtorfius* in Lex. Talm. *olim mulieres nominibus ab amabilibus et placidis animalibus petitis*. Nomen *Tabitha* Iudaeis, vt Δορκὰς Graecis, vsitatum erat. Vaiikra Rabba Sect. 19. *Tabitha, ancilla Gamalielis*. v. *Bochartus* Hieroz. T. 2. p. 305 ss. *Rosenm*. *Lightfootus* in Chorogr. Matthaeo praemissa c. 18. *Reinesii* Inscriptt. Lib. 12. n. 57. Lib. 14. n. 61. *Wetstenius* ad h. l. Capra Gazella Orientalibus erat imago pulchritudinis v. Cant. 2, 9. 4, 5. *Shaw* in *Zusätzen* etc. p. 174. Hinc *Rosenmüllerus* et *Hezelius* coniecerunt ob formae venustatem a parentibus hanc mulierem Tabitham appellatam esse. αὕτη ἦν πλήρης κ. τ. λ.] *liberalitatis et beneficentiae cum maxime studiosa*: Iac. 3, 17. μεςὴ ἐλέες καὶ καρπῶν ἀγαθῶν. Formula ἔργα ἀγαθὰ in N. T. libris modo in vniuersum significantur, actiones praeceptis religionis christianae consentaneae, vt Rom. 2, 7. 13, 3. etc. modo nominatim *liberalitas*, et *quaeuis beneficia*, quae in pauperes et egenos conferuntur, vt h. l. 2 Cor. 9, 8. 1 Tim. 5, 10. etc. v. *Knappii* Opuscc. p. 487. ὧν pro ἃ v. ad Marc. 7, 13.

37. 38. λέσαντες δὲ αὐτὴν ἔθηκαν ἐν ὑπερῴῳ] *ablutam illam in coenaculo reposuerunt*. Apud Hebraeos aeque ac apud Romanos et Graecos mos abluendi defunctorum corpora receptus erat v. *Geierus* de luctu Hebr. c. 5. §. 9. *Dougtaeus* in Analect. Sacr. P. 2. p. 77 ss. *Wetstenius* ad h. l. ὑπερῷον vid. not. ad 1, 13. ἀπέςειλαν — ἕως αὐτῶν] *duo viros ad eum miserunt, rogaturos, ne cunctaretur ad ipsos venire*. Interpretes nonnulli statuunt christianos ablegasse illos duo viros ad Petrum rogaturos, vt veniret, quo ipsos consolaretur; sed cum optarint, vt festinantius veniret, μὴ ὀκνῆσαι διελθεῖν, cum in proxime praecedentibus sermo fuerit, de aegroto Lyd-

dae a Petro fanato, et Lydda a Ioppa haud procul diftaret coll. v. 38. facile inde perfpicitur, chriftianos illos optaffe et fperaffe, vt Petrus Tabitham in vitam revocaret. ὀκνεῖν *cunctari*, quae eft propria verbi fignificatio, Iofeph. Ant. 2, 7. τῶν δ' οὐκ ὀκνέντων ἀλλ' ἱεμένων μετὰ σπεδῆς *illis vero non cunctantibus, fed feftinanter progredientibus*. Hebr. עצל Iudd. 18, 9. vbi LXX habent: μὴ ὀκνήσητε τε πορευθῆναι. Vulg. *nolite ceffare, eamus*. Etym. M. ὀκνῶ, τὸ ῥαθυμῶ.

39. παρέστησαν αὐτῷ — ἡ Δορκὰς] *circumftabant eum omnes viduae plorantes*, quas nimirum Tabitha beneficiis affecerat, ibi congregatae, *et oftendebant tunicas et pallia, quae Dorcas, cum inter ipfas verfaretur, fecerat*. μετ' αὐτῶν οὖσα *quamdiu vixit*. Ifocr. Euag. c. 4. ἕως ἦν μεθ' ἀνθρώπων — ἐπεὶ δὲ μετήλλαξε τὸν βίον. Eurip. Alc. 991. Φίλα μὲν, ὅτ' ἦν γε μεθ' ἡμῶν, Φίλα δ' ἔτι καὶ θανοῦσα. Apud veteres feminae omnium ordinum folebant veftes in vfum familiae conficere cf. Sueton. V. Aug. c. 73. vbi v. *Cafaubonus*. *Freinshemius* ad Curt. 5, 2. 19 fq. *Pricaeus* ad h. l. Viduae ergo illae pauperes oftendebant Petro, tanquam caritatis monumenta, veftes fuas, quas Tabitha confecerat.

40. 41. ἐκβαλὼν δὲ ἔξω πάντας *iuffis egredi omnibus*. De verbo ἐκβάλλειν vid. not. ad Matth. 9, 25. Petrus egredi iuffit omnes, vt *Grotius* autumat, ne famam aucupari videretur; ex aliorum fententia, vt eo ardentiores preces ad Deum mitteret, nec a populi concurfu in illis turbaretur. 2 Regg. 4, 33. σῶμα *cadauer* v. ad Matth. 4, 12. παρέστησεν αὐτὴν ζῶσαν *viuam eam exhibuit*. Caeterum plures interpretum recentiorum ftatuunt, Tabitham tantum pro mortua habitam, atque ex lipothymia a Petro, qui vitae refiduae figna reliquis haud vifa animaduertiffet, feruatam effe; monent, nil de tempore, quamdiu eius morbus durauerit, afferri, Petrum,

qui in vicinia commoratus fit, breui temporis fpatio ei fuccurrere potuiffe, cadauer in ὑπερῴῳ iacens, facilius potuiffe in vitam reuocari, Petrum elata voce, tonitru inftar, ei in aures clamaffe v. 40. Ταβιϑὰ, ἀνάστηϑι etc. v. *Eckii Verfuch die Wundergefchichten d. N. T. aus natürlichen Urfachen zu erklären* (Berlin 1795.) p. 248 fs. *Heinrichfii* Exc. 5. p. 368. cf. et not. ad Matth. 9, 23 fs.

CAPVT X.

Apoftoli hactenus Iudaeos tantum et profelytos circumcifos in coetum chriftianorum receperant v. 11, 9. 13, 43. quoniam arbitrabantur, Meffiae beneficia deftinata effe tantum Iudaeis, gentiles autem, fi fieri vellent beneficiorum commodorumque regni Meffiani participes, debere prius circumcifione in numerum Ifraelitarum recipi v. Act. 16, 3. 15, 1. 5. Iam vero diuina moderante prouidentia factum eft, vt gentilibus quoque doctrinam Chrifti traderent, eosque baptifmi ritu folenni religionis chriftianae profeffioni obftringerent v. ad Matth. 28, 19. cuius rei initium fecit Petrus, qui, vt in hoc capite narratur, Cornelium Romanum ad religionem chriftianam adduxit. Hunc vero Cornelium non merum gentilem fuiffe, fed profelytum portae h. e. profelytum, qui relicto idolorum cultu, ad Iudaeorum facra transiiffet, ita tamen, vt circumcifionem non fufceperit, neque adeo inter Iudaeos numeraretur, interpretes haud pauci ftatuunt, vt *Deylingius* Obff. Sacr. P. 2. p. 357. *Fechtius* in Diff. de pietate Cornelii centurionis 1701. 4. *Hammondus*, *Wolfius* in Curis ad v. 2. *Benfonus* in *Gefchichte d. erften Pflanzung d. chriftl. Kirche* Th. 1. p. 245. *Mofchius* in *Bibelfreund* Th. 2. p. 94. *Ernefius* in *Neuefter theol. Biblioth.* Th. 2 p. 407. *Zieglerus* in *theologg. Abhandll. Th.* 2. p. 165. Argumenta

quibus ad hanc fententiam fuam muniendam vtuntur, haec funt: a) Cornelius v. 2. dicitur φοβέμενος τὸν Θεὸν, fed φοβέμενοι f. σέβομενοι τὸν Θεὸν vocabantur profelyti portae v. 13, 16. 26. 43. Nam profelyti iuftitiae, h. e. gentiles, qui ad facra Iudaeorum transierant, et circumcifionem fufceperant, populo Iudaico inferti cenfebantur, et Ἰουδαῖοι dicebantur. b) Cornelius horis apud Iudaeos folennibus preces faciebat v. 3. 30. legerat V. T. libros, nam Petrus demonftrans, Iefum effe Meffiam, ad oracula prophetarum prouocat v. 43. add. v. 4. (fed v. not. ad v. 3.) multa beneficia erogabat populo v. 2. non gentilibus tantum, fed etiam Iudaeis. c) Iudaei etfi profelytos portae inter fe ferebant, et propter communem vnius Dei cultum fui quodam modo partem faciebant, Iofeph. B. I. 6, 3. 3. ἐκείνες τρόπῳ τινὶ μοῖραν αὐτῶν πεποίηντο, Iudaei tamen feueriores eos defpiciebant, quoniam circumcifionem non fufceperant, nec praecepta Mofaica de cibis immundis obferuare folebant. — Equidem his rationibus non poffum eo adduci, vt interpretibus illis affentiar. Etenim α) Voces φοβέμενοι f. σεβόμενοι τὸν Θεὸν, εὐλαβεῖς folent quoque adhiberi de hominibus, reuerentiae erga Deum et pietatis ftudiofis quibusuis, v. Act. 18, 13. 19, 27. 22, 12. Luc. 1, 50. 2, 25. 2 Petr. 2, 9. Apoc. 11, 18. β) Vocatur Cornelius a Petro ἀλλόφυλος, extraneus, quocum verfari, aut quem adire non putarent Iudaei fibi licere v. 10, 28. Sed in tota lege nihil erat, quo familiaris confuetudo cum profelytis portae prohiberetur; imo lex Mofaica permittebat peregrinis perpetuam inter Iudaeos commorationem, ea fub conditione, fi idololatriae renuntiarent, et abstinerent a rebus omnibus, quae vulgo ad idololatriam referebantur, ab idolothytis, carnibus animantium fuffocatorum, et cibis e fanguine paratis v. Leuit. 17, 10. 11. 13. iniunxerat praeterea lex Ifraelitis, vt profelytos illos tanquam ciues tractarent, eosque ficut fe ipfos amarent v. Leuit. 19, 33. 34. *Michaelis Mof. Recht* Th. 2.

§. 138. *Nitſchius* de ſenſu decreti apoſtolici Act. 15, 29, in Commentatt. theoll. a *Velthuſeno, Rupertio* et me editis Vol. 6. p. 404. Hinc etiam proſelytis portae conceſſum erat ſynagogas frequentare v. Act. 14, 1. et Iudaei cum iis familiariter viuebant v. Luc. 7, 3. not. ad Matth. 8, 5. p. 248. Quodſi ergo Cornelius proſelytus portae fuiſſet, non tam grauiter perculiſſet Apoſtolorum caeterorumque animos nuntius ille: Cornelium a Petro in coetum chriſtianorum eſſe receptum c. 11, 1 ſs. γ) Cornelius diſerte annumeratur gentilibus 11, 1. ὅτι καὶ τὰ ἔθνη ἐδέξαντο τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. v. 18. ἄρα γε καὶ τοῖς ἔθνεσιν ὁ Θεὸς τὴν μετάνοιαν ἔδωκεν εἰς ζωήν· et v. 10, 34. 35. quod de Cornelio praedicatur, eum vtpote pietatis ac probitatis ſtudioſum, Deo acceptum eſſe, ad omnes gentiles, τὰ ἔθνη transfertur; et in concilio Hieroſolymitano Petrus euangelii primum gentilibus praedicati ſibi gloriam vindicat v. 15, 7. Quae ſi quis omnia collegerit, intelliget, praeoptandam eſſe eorum interpretum ſententiam, qui Cornelium gentilem fuiſſe contendunt. Καισάρεια vid. ad 8, 40. 9, 30. σπεῖρα cohors, decima pars legionis, cuius praefectus dicebatur χιλίαρχος v. Ioh. 18, 12. et not. ad Matth. 27, 27. ἑκατοντάρχης centurio, qui centum fere peditibus praeerat, et ſubiectus erat χιλιάρχῳ Matth. 8, 5. Cohors h. l. memorata vocabatur Ἰταλική. Nempe in ea merebant milites in Italia nati, ideoque haec ipſa cohors, prae caeteris inſignis, cognomen *Italicae* inuenit, propterea, quod plurimae aliae cohortes et copiae Romanae, quae tunc in Syria et Iudaea conſederunt, plerumque nonniſi ex prouincialibus collectae fuiſſe videntur; facit huc locus Ioſephi Ant. 13, 27. qui ibi refert, pleroſque in copias Romanorum e Syria fuiſſe delectos. add. de B. I. 1, 13. In *Gruteri* Inſcriptt. p. 434. 1. memoratur: *cohors militum Italicorum voluntaria, quae eſt in Syria.* conf. *Chr. Gottl. Schwarzii* diſſ. de cohorte Italica et Auguſta Act. 10, 1. 27, 1. Altorf. 1720. inſerta eiusdem exercitatt.

Academm. ab *Harlefio* editis Norimb. 1783. σὺν παντὶ τῷ οἴκῳ αὐτȣ͂ *cum omni familia fua* Iofeph. Ant. 11, 6. 5. ὁ οἶκος αὐτȣ͂, καθὼς Ἡλίας προεῖπεν, ἀπόλωλε *familia eius ficuti praedixerat Elias, funditus periit* v. *Krebfius* ad h. l. ποιῶν — τῷ λαῷ *largiter ftipem erogabat populo,* non tantum gentilibus, fed etiam Iudaeis egenis coll. v. 22. ποιεῖν ἐλεημοσύνην vid. Matth. 6, 2. *Vorftius* de Hebraifmm. N. T. p. 60. *Fifch.* διαπαντὸς affidue.

3. Somnium h. l. enarrari interpretes nonnulli ftatuunt, fed nulla ratio adeft, quae nos de vifo per quietem fomni oblato cogitare iubeat, nec fauet huic coniecturae tempus memoratum, nam ὥρα ἐννάτη *hora nona,* noftra tertia pomeridiana, precibus deftinata erat v. ad 3, 1. *Eichhornius* in *Allgem. Biblioth. d. bibl. Literat. B.* 3. p. 391 fs. quae h. l. leguntur, interpretatus eft hunc in modum: Fama de Petro, eius doctrina, et σημείοις in vicinia Caefareae editis, etiam in hanc vrbem peruenerat, et Cornelius noui religionis doctoris cognofcendi admodum cupidus, res Petri, eiusque nominatim diuerforium (v. 5.) ex ciue Ioppenfi, qui Caefaream forte venerat, percontatus erat. Hoc momentum Lucas, breuitatis ftudiofus, praeteriit, fed haud obfcure narrationis decurfu innuitur. Licet enim in ea genio coelefti partes quaedam affignatae fint, et per eum Cornelius Petri diuerforium comperiffe dicatur, in promtu tamen eft, rem aliter eueniffe, cum narratio ipfa, res quae neutiquam naturae humanae vires excedant, contineat, neque neceffe fuerit, vt Deus Cornelio Petri hofpitium reuelaret, cum hoc, in tam paruo oppido, quale Ioppe erat, percontando facile inueniri potuerit. Angeli cum Cornelio colloquium inftitutum, eft nonnifi declaratio laetitiae fecundum Iudaicas opiniones expreffae, qua permotus Petrum ad fe arceffiuit. Scilicet inter precandum Cornelius fingulari hilaritate fe inflammatum fentiebat, atque haec ipfa animi hilaritas eum ita confirmabat in

propofito Petrum videndi, eiusque doctrinam accuratius cognofcendi, ac fi angelus, qui ipfius preces ad Deum referebat, eum fulgore circumfudiffet, et excitaffet, vt Petrum arcefferet. Non vere genium coeleftem Cornelio apparuiffe, ea quae ante cognouiffet et agitaffet repetentem, etiam inde patet, quod v. 4. Cornelii preces per angelum delatae ad Deum dicuntur, *αἱ προσευχαὶ κ. τ. λ.* quibus verbis aperte refpicitur ad Iudaicum errorem v. Tob. 12, 12. Etiam quae de eleemofynarum pretio dicuntur, pro Iudaica potius opinione, quam oraculo vere divino habenda funt. Vulgarem interpretationem, qua omnia proprie fumuntur, defendit, et contra *Eichhornium* disputauit *Storrius* in Opuscc. theologg. Vol. 3. p. 181 fs. (cf. *Eichhornius* l. l. p. 1075 fq.) qui ibi notauit haec: „1) ad exterminandam angeli praefentiam fumi oportet, momentum aliquod hiftoricum, quod vniuerfam narrationem luce demum circumfundat, filentio a Luca praetermiffum fuiffe, quod non verifimile videtur. 2) Lucas Cornelium non modo inter colloquium ipfum (v. 4 — 6.), cum recens effet a precandi ardore (v. 30.) fed et aliquibus poft diebus (v. 9. 23 fq.) cum ab eo pridem difceffiffet angelus (v. 6.) feu, finis interni, fi placet, colloquii dudum factus fuiffet, de angelo cogitantem fecit (v. 30. coll. 11, 13.). 3) neque Cornelius audiuiffe tantum dicitur angeli vocem, vbi forte fufpicari aliquis poffet, internam vocem ab imaginofo homine pro externa acceptam fuiffe, fed vidiffe angelum legitur *manifefto* (*φανερῶς* 10, 3.) eiusque formam obferuaffe (v. 30.) et adfpectu etiam *perterritus fuiffe* (v. 4.), quae profecto non eft defcriptio fingularis *fidentiae*, firmaeque confifionis animi (*einer befondern Geiftesfreudigkeit*) in re dudum ante cum animo agitata, fed rei extrinfecus praeter opinionem oblatae, cuius rationem et confilium exquiri demum (*τί ἐστι κύριε* v. 4.) oporteret." Equidem arbitror, Cornelio, cuius animus precationis ardore concitatus effet, in *ἐκστάσει* (v. ad Matth. 4. p. 102.) fe obtuliffe fpeciem genii coeleftis, cuius voces

putaret et diceret cogitationes in animo ſuo ſubortas. Vt ita ſtatuamus, nos monent verba εἶδεν ἐν ὁράματι v. 3. ὁ δὲ ἀτενίσας αὐτῷ, καὶ ἔμφοβος γενόμενος v. 4. ἰδὲ ἀνὴρ ἔςη ἐνώπιον μȣ ἐν ἐσθῆτι λαμπρᾷ v. 30. et alii loci, vbi ſimilia narrantur. Cornelius igitur, Dei veri cultor, homo pietatis ac probitatis ſtudioſus, adeoque Iudaeis, non idola, ſed verum Deum colentibus fauens, quique fortaſſis, (vt et *Heinrichſius* ſuſpicatus eſt) in eo erat, vt relictis patriis religionibus ad ſacra Iudaeorum transiret, audiuerat de Ieſu eiusque fatis et factis, atque de Petro doctrinae Ieſu praecone et rebus ab eo geſtis, atque iam dubius haerebat, vtrum antiquiora Iudaeorum ſacra, an Ieſu doctrinam, quam Petrus tunc temporis in Caeſareae vicinia tradebat, amplecteretur, adeoque hunc arceſſeret, quo accuratius doctrinam quam ille praedicabat, cognoſceret. Neque in re tam graui temere et inconſiderate agebat homo pius, ſed Iudaeorum more, a cibi potusque vſu largiori abſtinebat v. 30. quo aptior eſſet ad meditandum et precandum v. 9, 9. et ardentiſſimis precibus Deum implorabat, vellet animum ſuum illuſtrare et ad veritatem dirigere. Inter precandum ſe confirmatum ſentiebat in propoſito Petrum cognoſcendi eiusque doctrinam audiendi v. 36. et ſubito ei ſe offerebat ſpecies quaedam, geniumque coeleſtem ſe videre putabat, et quae tunc cogitabat ipſi erant angeli voces. Admiſſa vero etiam hac e naturalibus cauſſis rem deriuante explicatione, inſigniora prouidi numinis indicia, vt et in iis quae de Petro v. 9 ſſ. leguntur, agnoſcenda ſunt. εἶδεν ἐν ὁράματι Syr. et Vulg. *is vidit.* καὶ addit Arabs. *Heumanus* καὶ ſubintelligendum eſſe putat: *Beza*, inciſi nota poſita poſt διαπαντὸς, haec verba coniungit cum verbis v. 2. vltimis: *qui cum aſſidue precaretur Deum, vidit.* Huic coniecturae, monente *Er. Schmidio*, obſtat, quod δέησις illa Cornelii facta ſit διαπαντὸς, hoc vero ὅραμα vnico tantum tempore ei oblatum ſit. Nil mutandum, eſt conciſa narrandi ratio, vt Ioh. 11, 35. etc. φανερῶς diſtincte.

4. ἀτενίζειν vid. ad Luc. 22, 56. τί ἐστι κύριε; *quid me vis* Esth. 5, 1. 3, 6. 7, 2. κύριε v. ad Matth. 8, 2. αἱ προσευχαί σου — ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ] *preces tuae et beneficia pervenerunt ad Deum, ita, vt earum memor f. recordatus fit.* Coniungenda funt verba: ἀνέβησαν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Apoc. 8, 4. ἀνέβη — ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Ex. 2, 23. ἀνέβη ἡ βοὴ πρὸς τὸν Θεόν. Nonnulli interpretes refpici h. l. putant, opinionem Iudaeorum, preces hominum per angelos ad Deum deferri v. Apoc. 8, 4. Tob. 12, 12. adeoque angelum, qui apparuiffet Cornelio, his verbis dixiffe: ego preces tuas ad Deum detuli. Sed vt recte *Storrius* Opuscc. p. 182. monuit, de angeli interuentu h. l. nulla mentio facta eft, fed preces Cornelii et mifericordia penetraffe dicuntur ad coelum, vt Deus earum meminiffet, et verba noftra v. 31. explicantur hunc in modum: εἰσηκούσθη σου ἡ προσευχὴ καὶ αἱ ἐλεημοσύναι σου ἐμνήσθησαν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Cum faepius preces v. Hebr. 13, 15. Apoc. 8, 3. 4. et beneficia in pauperes collata v. Sir. 32. (al. 35.) 2 Hebr. 13, 16. Phil. 4, 18. cum facrificiis comparentur et facrificia nuncupentur, ac preces, vt facrificiorum fuffitus, in coelum afcendere dicantur v. Pf. 141, 2. hinc interpretes plurimi, cum veteres, tum recentiores, formula: ἀνέβησαν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ad fumum facrificiorum et fuffitum alludi autumant, cumque in verfione Alexandrina interdum μνημόσυνον, vt Hebr. אזכרה et זכרון de *facrificio* ponatur, vt Leuit. 2, 2. 16. Num. 31, 54., funt qui verba noftra reddenda putent: preces et eleemofynae tuae *inftar facrificii* (εἰς μνημόσυνον) afcenderunt in coelum et venerunt ante Deum. Sed fi haec fuiffet Lucae fententia, fcripturus potius fuiffet: μνημόσυνον τῶν προσευχῶν σου καὶ τῶν ἐλεημοσυνῶν σου ἀνέβη ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ v. *Wolfius* ad h. l. Nulla omnino idonea ratio adeft, quae nos mouere poffit, vt ftatuamus metaphoram h. l. a facrificiis effe petitam. Etenim qui hanc in rem afferuntur loci, alius generis funt, ibi contextus aperte docet de facrificiis effe cogitandum, et quod alias preces et beneficia cum facrifi-

ciis comparantur, inde non fequitur, h. l. facrificia refpici; verbum porro ἀναβαίνειν h. l. adhibitum legitur, quoniam fermo eft de precibus, quae in coelum, Dei fedem peruenerunt, vt 1 Macc. 1, 31. ἡ κραυγὴ τῆς πόλεως ἀνέβη εἰς τὸν οὐρανόν. Ex. 2, 23. καὶ κατεςέναξαν οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ ἀπὸ τῶν ἔργων, καὶ ἀνεβόησαν· καὶ ἀνέβη (ותעל) ἡ βοὴ αὐτῶν πρὸς τὸν Θεόν· quae verba explicantur: καὶ εἰσήκουσεν ὁ Θεὸς τὸν ςεναγμὸν αὐτῶν coll. infra v. 31. quibus in locis metaphoram non effe a facrificiis defumtam, in apcico pofitum eft; vocabulum denique μνημόσυνον rarius de facrificiis occurrit, vulgaris eius fignificatio eft *memoria*, *recordatio*. Scilicet refpondet hoc vocabulum Latinorum *monumentum*, et fynonymum eius eft μνημεῖον. Ammonius in voc. μνημεῖα· μνημεῖα μὲν γὰρ ἔλεγον τὰ μνημόσυνα. Etym. M. μνήμη, παρὰ τὸ μένω, μενήμη, καὶ συγκοπῇ, μνήμη· ὅθεν μνημοσύνη, ἡ ὑπόμνησις, καὶ μνῆμα, τὸ μνημόσυνον. Sic quoque Hebr. זִכָּרוֹן *monumentum* indicat Ex. 12, 14. 28, 12. 30, 16. Iof. 4, 7. Iam vero quoniam monumenta ponuntur eum in finem, vt conferuetur perfonae vel rei alicuius memoria, vel vt perfona, res quaedam in memoriam reuocetur; hinc Hebr. voc. זכרון Ex. 17, 14. (LXX. εἰς μνημόσυνον) Neh. 2, 10. Mal. 3, 16. (οἱ ὁ· βιβλίον μνημοσύνου) etiam ita ponitur, vt fignificet *recordationem, memoriam*; et fcriptores Iudaici eodem fenfu vfurparunt vocem μνημόσυνον, vid. Sir. 45, 1. 10, 18. 35, 6. 1 Macc. 3, 7. 2 Macc. 6, 31. Hoc fenfu legitur μνημόσυνον quoque h. l. atque adeo verba fonant: *precum tuarum, liberalitatisque tuae recordatus eft Deus*. Hoc vero eft humano more dictum: Deus recordatur precum, cum eas exaudit. Recordatur praeclare factorum, cum ea praemiis remuneratur. Ergo h. l. fenfus eft: Deus preces tuas exaudire, beneficia tua ei accepta funt et ea remunerari decreuit. Confirmatur haec verborum interpretatio verbis v. 31. εἰσηκούσθη σου ἡ προσευχή, et loco Ex. 2, 23. fupra laudato.

5. 6. *καὶ νῦν itaque* nunc, vt 13, 11. 22, 16. v. *Elsnerus* ad h. l. *μεταπέμπεσθαι arcessere, ad se vocandum, deducendum curare aliquem* Xen. Anab. 7, 1. 24. Ξενοφῶν μεταπεμψάμενος Κλέανδρον. Ael. H. V. 9, 8. *τὰς τῶν Λοκρῶν θυγατέρας μετεπέμπετο Locrensium filias ad se deducendas curabat.* Pro ὅς ἐπικαλεῖται Πέτρος cum *Griesbachio* et *Matthaeio* e codd. reponendum est τὸν ἐπικαλούμενον Πέτρον, vulgaris lectio e v. 32. in hunc venit. ξενίζεται Hesych. *ξενοδοχεῖται, deuertit*, v. *Valckenarius* in Scholis ad h. l. Σίμωνι βυρσεῖ hunc Simonem Iudaeum fuisse, qui ad Christi signa se contulerat, e v. 28. patet. βυρσεὺς Artemidor. 4, 59. idem qui Atticis dicebatur βυρσοδέψης Aristoph. Plut. v. 167. Nubb. 581. Equitt. v. 44. Artemidor. 1, 53. p. 46. *Rigalt.* Thom. Mag. βυρσοδέψης, οὐ βυρσεύς· deriuatur a βύρσα *pellis* et δέψειν h. e. *mollire, subigere.* Etym. M. βυρσοδέψης, παρὰ τὸ δεψῆσαι, ὅ ἐστιν ἁπαλῦναι, *mollire* v. *Salmasius* Exercitt. Plin. p. 330. erat ergo βυρσεὺς *coriarius*, qui animalium caesorum pelles subigendo molliendoque ad multiplicem in domestica re, militari ac nauali vsum praeparare solebat. Hoc coriariorum opificium ad viliores et ignobiliores artes referebatur v. Aristoph. Nub. 581. Artemidor. 1, 53. *Schoettgenius* Horr. Hebr. *Wetstenius* ad h. l. *Walchius* de Simone Coriario ad Act. 10, 6. Ienae 1757. 4. παρὰ θάλασσαν] *cuius domus est ad mare.* Apud veteres coriarii extra vrbes prope flumina, ob mortua animalia, etiam ob foetidos odores, et ob frequentem aquae vsum in pellium praeparatione, officinas et domos suas habebant. Artemidor. 1, 53. *νεκρῶν ἅπτεται σωμάτων ὁ βυρσοδέψης, καὶ τῆς πόλεως ἀπῴκισται corpora mortua attrectat coriarius, ideoque ab vrbe secluditur.* *Surenh.* Mischn. c. 11. §. 9. T. 4. p. 164. in tract. Bava bathra: *cadauera et sepulcra separant et coriarium quinquaginta cubitos a ciuitate.* Neque ex eo, vt recte obseruauit *Walchius* l. c. p. 38. quod Lucas Petrum in vrbe Ioppe moratum esse dicat, effici potest, Simonis domum in vrbe ipsa fuisse. Vti enim

ii, qui in ſuburbiis habitant, non idcirco vrbe excludun-tur, ſed ciuibus ipſis aeque ae alii adſcribuntur, ſic Simon in vrbe Ioppe domum habuiſſe ex *Balduini* de calceis c. 11. ſententia dicitur: quod ea parte, qua mari vrbs alluitur, inter ipſam domum, et vrbem, nulla eſſent interpoſita moenia, ſicque domus interna, vel ſaltem non excluſa videatur, licet a reliquo aedificiorum vrbis corpore ſemota eſſet atque discreta. οὗτος λαλήσει σοι τί σε δεῖ ποιεῖν huius miniſterio in ſalutis tuae negotio vtere. Haec vero ipſa verba deſunt in codd. ABCE. aliisque pluribus ap. *Wetſtenium*, *Griesbach. Matthae. Birch.* in verſſ. Syr. Ar. Copt. Armen. In nonnullis codd. legitur: ὅς λαλήσει ῥήματα πρὸς σε, ἐν οἷς σωθήσῃ σὺ καὶ πᾶς ὁ οἶκός σου. Vtraque lectio, vt veriſſime iudicarunt *Millius*, *Heinrichſius*, alii, pro gloſſemate habenda eſt, repetita ex 9, 6. 10, 32. 22, 10. 11, 14. quare et *Bengelius*, *Griesbachius* et *Matthaeius* verba haec: οὗτος — δεῖ ποιεῖν e textu eiecerunt.

7. ὡς δὲ ἀπῆλθεν ὁ ἄγγελος finita eceſtaſi, cum ad ſe rediiſſet. Pro Κορνηλίῳ e codd. ACE. 15. 18. al. *Griesbachius* recte reſcripſit αὐτῷ, vulgaris enim lectio e gloſſemate orta eſt. δύο τῶν οἰκετῶν αὐτοῦ καὶ στρατιώτην εὐσεβῆ *duo ſeruos et militem religioſum.* Nomen εὐσεβὴς eodem ſenſu capiendum, quo ſupra de Cornelio adhibitum legebatur, qui dicebatur εὐσεβὴς σὺν παντὶ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ i. pietatis ſtudioſus, veri numinis cultor. Ad οἰκετῶν et προσκαρτερούντων ſubaudiendum ἐκ, verbum autem προςκαρτερεῖν ſeq. datiuo perſonae notat, *adhaerere alicui, conſtanter alicui praeſto eſſe* vid. ad 1, 14. 8, 13. h. l. cum ſermo ſit de militibus, ſignificantur ii, qui tum ei apparebant, excubitores, *die die Wache bey ihm hatten.*

9. *Eichhornius* in *Allgem. Biblioth. d. bibl. Literatur* B. 3. p. 420 ſſ. cuius ſententiam amplexus eſt etiam *Heinrichſius* Exc. 5. p. 370. explicationem huius loci pro-

posuit hanc: Petrus meridiano tempore fame grauissima corripiebatur, sed quoniam apparatus omnis ad prandium nondum instructus erat, et illa hora, antequam cibus caperetur, preces solennes faciendae erant, contulit se in tectum, vt ibi precaretur. Inter preces corpus amplius defatigantes, deliquium animi passus est, cum ἐκστάσει coniunctum (vid. not. ad v. 10. extr.). Humi prostratus, oculis clausis, vel etiam semiapertis, phantasia ei illusit, et obtulit phantasma, quod v. 11 ss. describitur; et audire sibi videbatur vocem: macta et comede; vt statim ad se rediisset, vas de coelo delapsum, impura animalia continens, sublatum fuit. Ad esum spectabat phantasma, quoniam de cibo capiendo esuriens cogitauerat, coelitus visio veniebat, quia oculos in coelum direxerat. Ignarus caussarum animi sui status, cum quid sibi visum illud vellet, perpenderet, diuina prouidentia moderante factum est, vt Cornelii legati aduenirent, atque iam Petrus rem omnem sibi ita explicabat, Deum voluisse ipsum edocere, etiam gentilibus viam ad Messiae societatem patere, iisque annuntiandam esse Christi doctrinam, aeque ac Israelitis. (Caeterum videtur Petrus, antequam ei visum contingeret, de ciborum discrimine in lege constituto cogitasse, ac secum reputasse, quanto facilius et latius doctrina Christi propagari posset, si eam quoque gentilibus tradere, eosque, non circumcisos, in coetum christianorum recipere liceret.). ἀνέβη Πέτρος ἐπὶ τὸ δῶμα προσεύξασθαι] *Petrus conscendit tectum preces facturus. Erasmus, Pricaeus, Heinrichsius,* alii, praeeunte *Hieronymo*, voce δῶμα h. l. indicari putant τὸ ὑπερῷον, *conclaue in superiore parte domus, coenaculum*, quo se Iudaei conferre solebant, si soli esse et precari vellent v. 1, 13. δῶμα dictum, quod hoc cubiculum tecto proximum fuerit. Sed nulla idonea ratio adest, quae nos mouere possit, vt de cubiculo illo cogitemus, et insolentiorem significatum vocabulo δῶμα h. l. substituamus. Apud Atticos veteresque Graecos *tota domus* dicebatur δῶμα, cu-

biculum vero δωμάτιον, et in verſione Alexandrina ac libris N. T. vel *totam domum*, vel *tectum* ſignificat, et ὑπερῷον atque δῶμα inter ſe diſtinguuntur, 2 Regg. 23, 12. καὶ τὰ θυσιαςήρια τὰ ἐπὶ τῦ δώματος τῦ ὑπερῴȣ Ἄχαζ, vbi δῶμα reſpondet Hebr. גַּג et *tectum* declarat, vt Ioſ. 2, 6. Iudd. 9, 51. 1 Sam. 9, 25 ſq. 2 Sam. 11, 2. Ieſ. 37, 27. al. Matth. 10, 27. Luc. 9, 19. coll. Marc. 2, 4. Ioſeph. Ant. 6, 4. 1. ὁ Σαμȣ́ηλος ἐπὶ τῦ δώματος καθεζόμενος *Samuel in tecto ſedens*. Id. Ant. 13, 5. 4. τῶν Ἰȣδαίων ἀπὸ δώματος ἐπὶ δῶμα διαπηδάντων. *Iudaeis e tecto in tectum inſilientibus*. Herodi. 2, 6. 19. μὴ πȣ καὶ λίθων τὶς βολὴ ἀπὸ τῶν δωμάτων *ne forte lapides coniicerentur de tectis*. Id. 7, 12. 11. ἀναπηδῶντες εἰς τὰ δώματα, τῷ τε κεράμῳ βάλλοντες αὐτȣ̀ς, καὶ λίθων βολαῖς, τῶν δὲ ἄλλων ὀςράκων, ἐλυμαίνετο *ſubſilientes ad tecta, tegulis, lapidibus, teſtis coniectis, eos perdebant*. Et haec vocabuli δῶμα notio, qua *tectum* indicat, noſtro loco conuenientiſſima eſt. Hebraei enim, quorum tecta, vt conſtat, plana erant, in tectis piis meditationibus et precibus indulgere et idolorum cultores in iis altaria exſtruere ſolebant v. 2 Regg. 23, 12. Ier. 19, 13. 32, 19. Zeph. 1, 5. add. Neh. 8, 16. Taanith. f. 23. *adſcendamus in tectum et imploremus miſericordiam — adſcenderunt in tectum, et ſtetit ille ab vno angulo, et illa ab altero*. περὶ ὥραν ἕκτην circa horam ſextam, noſtram meridianam, quae ſolenni precationi deſtinata erat v. Act. 3, 1.

10. πρόσπεινος quod vocabulum alibi non reperitur, eſt, *valde eſuriens*; praepoſitio enim πρὸς in compoſitis ſaepius vim augendi obtinet. γεύσασθαι ſcl. τῆς τροφῆς, vel, βρωμάτων, *cibum capere, prandere*; reſpondet Hebraeorum verbo טָעַם cui modo addunt nomen לֶחֶם vt 1 Sam. 14, 25. vbi Alexandrini: ἐγεύσατο πᾶς ὁ λαὸς ἄρτȣ· modo טעם nude ponunt, quod ſaltem ita poſuerunt Iudaei recentiores v. *Buxtorfii* Lex. Chald. ſub

h. v. Etiam verbo אָכַל apud Hebraeos modo iungitur לֶחֶם, modo fimpliciter ponitur v. Gen. 43, 25. 1 Regg. 19, 5. 7. Hefychius: γεύεσθαι· πειράσαι, ἅψασθαι. 2 Macc. 6, 20. ὧν οὐ θέμις γεύσασθαι *non licet haec comedere.* Tob. 7, 11. οὐ γεύομαι οὐδὲν ὧδε. Sir. 36, 19. Φάρυγξ γεύσεται βρώματα θήρας. add. 3 Efdr. 9, 2. Sic etiam legitur ap. Appian. bell. ciu. Lib. 2. p. 799. de Catone: περὶ ἑσπέραν ἀμφὶ λουτρὰ καὶ δεῖπνον ἦν· καθεζόμενος τε ἐγεύετο *circa vefperam lotus coenabat, et fedens cibum capiebat.* Iofeph. Ant. 7, 15. *Saulum regem* συνάγκασεν ἡ γυνὴ γεύσασθαι *mulier* (Pythoniffa) *cibum capere compulit.* Eurip. Iph. Aul. 423. de equis tamen loquens, plene dixit: ὡς βορᾶς γευσαίατο *vt cibum capiant* v. *Vorftius* de Hebraifmm. N. T. p. 694. *Elsnerus* ad h. l. et *Fifcherus* in Proluff. de vit. Lexx. p. 304 fq. παρασκευαζόντων δὲ ἐκείνων *illis* (domefticis) *cibum parantibus:* ἐκείνων pofitum eft pro αὐτῶν, fed παρασκευάζειν eft verbum, de cibis qui parantur, proprium Xen. Cyr. 4, 2. 18. ὅπως — σιτία καὶ ποτὰ παρασκευασμένα ᾖ τοῖς δεσπόταις. Hiero 1, 18. ἔκπλεω αὐτοῖς παρασκευασμέναι αἱ τράπεζαι. Athen. 4. p. 183. τοῖς ἑαυτοῦ διακόνοις παρασκευάσαι Λακωνικὸν δεῖπνον. Plutarch. de Liberor. Educat. 17, 6. προνοεῖν ὅπως τὴν ἀναγκαίαν παρασκευάσωμεν τροφήν. Exempla alia plura v. ap. *Elsnerum* ad h. l. ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτὸν ἔκστασις] *fubito extra fe raptus eft.* ἐν ἐκστάσει εἶναι dicuntur ii, quorum animi repentino quodam furore abrepti, exarde fcunt acrius, ita, vt rerum circumiacentium fibi non fint confcii, fed profunda merfi cogitatione, imagines rerum abfentium et fpirituum fpecies cernere fibi videantur. Hefych. Φρενὸς ἔκστασις, ὁ εἰς ἑαυτὸν μὴ ὤν. vid. ad Matth. 4. p. 102. Act. 11, 5. 22, 17. *Boltenius*, cum Alexandrini interpretes voce ἔκστασις Hebraicum תַּרְדֵּמָה expreffferint, veluti Gen. 2, 21. hoc vero vocabulum, non tantum *altum foporem* vt Gen. l. c. fed etiam *deliquium animi* (*Ohnmacht*) indicet vt Dan. 8, 18.

hunc ipſum ſignificatum h. l. nomini ἔκστασις tribuit, et verba conuertit: *er ſank in eine Ohnmacht*, deliquium animi paſſus eſt. *Eichhornius* quoque, vt ſupra ad v. 9. vidimus, de deliquio animi cum ἐκστάσει coniuncto cogitat. Sed ſi Petrus deliquium animi paſſus fuiſſet, tam viuida viſio ei contingere haud potuiſſet; neque eam notionem, quam *Boltenius* vocabulo ἔκστασις ſubiecit, vſus loquendi confirmat, nam et Dan. l. l. in verſione Alexandrina non legitur nomen ἔκστασις, ſed verba ibi ſunt: ἐθαμβήθην καὶ πίπτω εἰς πρόσωπον, nec ibi de animi deliquio ſermo eſt, ſed de horrore.

11 — 13. θεωρεῖ τὸν οὐρανὸν ἀνεωγμένον coelum ipſi diſcedere videbatur. Verba ἐπ᾽ αὐτὸν, quae in pluribus codd. non reperiuntur, a grammaticis adiecta ſunt. σκεῦος vt Hebr. כלי indicat, *vas quoduis, in quo aliquid recipi poteſt*, etiam, *vtenſile*, *inuolucrum* vt h. l. nam ſequitur: ὡς ὀθόνην μεγάλην *veluti linteum magnum.* Heſych. ὀθόναι, τὰ περιβόλαια πάντα. Herodi. 5, 6. 21. τέσσαρσιν ἀρχαῖς δεδεμένον] *quatuor laciniis colligatum:* ἀρχὴ dicitur etiam *omne quod extremum eſt in aliqua re*, ſic de funis extremitate legitur ap. Diod. Sic. T. 1. p. 109. ἀρχὴ σχοινίου. Lucian. T. 3. p. 83. δεσμῶν ἀρχάς. Eurip. Hippol. 772. πλεκτὰς πεισμάτων ἀρχὰς vbi v. *Marklandus.* Herodo. 4, 60. σπάσας τὴν ἀρχὴν τοῦ στρόφου vbi v. *Valckenarius.* 12. ἐν ᾧ ὑπῆρχε πάντα τετράποδα τῆς γῆς] *in quo erant omnis generis quadrupedes terreſtres:* τετράποδα τῆς γῆς notus Hebraiſmus, v. *Vorſtius* de Hebraiſmm. N. T. p. 432 ſq. Per ſe intelligitur πάντα h. l. non de omnibus animalibus explicandum eſſe, ſed ſignificari varii generis animalia, et quidem *immunda* coll. v. 14. ſic πάντα, vt ſit *varia, diverſi generis* legitur Matth. 4, 23. vbi v. add. Act. 13, 10. ſic כל Gen. 40, 16. τὰ θηρία, quod in pluribus optimae notae codd. deeſt, ex 11, 6. in hunc locum translatum videtur.

14. Lex Moſaica diſcrimen conſtituerat, inter animalia munda, quibus veſci Iudaeis licebat, et immunda, a quorum carnibus abſtinere debebant; hoc ciborum diſcrimen obſeruandum ſibi quoque putabant chriſtiani antea Iudaei, quamquam Chriſtus contrarium eos edocuerat v. Matth. 15, 17. 18. cuius tamen effati ipſius immemores erant, aut illud, praeconceptis opinionibus praepediti, nondum recte intelligebant. *Michaelis*, in cuius partes abierunt *Hezelius* atque *Dindorfius* ad h. l. l. opinatur, Petrum de cibis illis vetitis propterea tantum veſci noluiſſe, quod auerſaretur eiusmodi cibos, quos nunquam guſtu exploraſſet. Sed huic explicationi non fauent ea quae v. 15. leguntur, et ſi Petrus reliquique Apoſtoli illius effati Chriſti memores fuiſſent, et illud recte cepiſſent, ſponte quoque intellexiſſent, gentiles non eſſe profanos habendos, iisque aditum ad ſalutem chriſtianis promiſſum patere, ſed et illam Chriſti praeceptionem *μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη βαπτίζοντες αὐτοὺς* Matth. 28, 19. male intellexerant, opinantes, nonniſi eos gentiles in coetum chriſtianorum recipiendos eſſe, qui prius ad ſacra Iudaeorum transiiſſent, quare et hactenus gentilium conſortium fugerant, nec iis doctrinam Chriſti annuntiarant 11, 1. 3. *κοινὸν* proprie dicitur, *commune, id quod ad omnes pertinet* Sap. 7, 3. *κοινὸς ἀήρ*. Iudaei autem *κοινὸν*, Hebr. חול, חלל dicebant id quod *profanum*, non ſanctum, adeoque communis et promiſcui vſus erat Ezech. 42, 20. vbi ei opponitur *τὸ ἅγιον*. Ioſeph. Ant. 12, 12. 13. *τὰ θεῖα* (diuina) *ἐκφέρειν ἐπὶ κοινοὺς ἀνθρώπους in profanum vulgus efferre* v. *Krebſius* ad h. l. Deinde etiam ita appellabant, quod *impurum*, cum natura ſua, tum e legum et inſtitutorum ratione erat, vt Marc. 7, 2. coll. 1. 1 Macc. 1, 47. 62. Hoc loco de cibis ſermo eſt. Lex vero Moſaica, vt ſupra notauimus, iubebat cultores ſuos abſtinere ab animalibus quibusdam aliisue cibis, quibus idolorum cultores veſcebantur v. Leuit. 10. 11. qui quidem cibi, quoniam e legis ratione immundos reddebant iis veſcentes, quoniam ab iis

abstinebat populus Deo sacratus, non vero gentiles, dicebantur *κοινοὶ*, *communes*, *ἀκάθαρτοι impuri.* Sunt ergo vocabula *κοινὸν* et *ἀκάθαρτον* synonyma, ita vt h. l. *ἀκάθαρτον* accuratius constituat vim nominis *κοινὸν*, vnde etiam Hesychius *κοινὸν* explicat *ἀκάθαρτον* v. not. ad Matth. 15, 11. *Leusdenius* de Hebraismm. N. T. p. 50. *Fisch.* *ἢ* respondet Hebr. ו et interdum habet vim particulae *καὶ*, vt h. l. v. not. ad Marc. 6, 15.

15. 16. *ἃ ὁ Θεὸς ἐκαθάρισε, σὺ μὴ κοίνε*] *quae Deus pura declarauit*, eo nimirum ipso, quod de coelo animalia illa impura habita demittuntur, *tu ne immunda dixeris* s. *non debes immunda habere*, licitus est eorum vsus. Ita verba interpretanda esse, satis euidenter docent, quae v. 28. extr. leguntur: *ἐμοὶ ὁ Θεὸς ἔδειξε κ. τ. λ.* Hesychius: *μὴ κοίνε — μὴ ἀκάθαρτον νόμιζε.* Haud raro autem a scriptoribus Hebraeis, Graecis et Latinis, rem facere dicuntur, qui eam talem esse declarant l. statuunt, *facere* quid dicuntur, qui *factum* vel *narrant*, vel, *putant.* Sic Leuit. 13, 3. 13. 17. vbi de leprosis sermo est, sacerdos, qui *immundum pronuntiat*, dicitur eum *μιαίνειν*, contra *καθαρίζειν* si eum *purum declarat.* In textu Hebraico ibi extant verba טמא et טהר. Theophr. Char. 8, 4. *πεζομαχίᾳ καὶ ναυμαχίᾳ νικῶντες cum narrant victorias terrestres et nauales.* Ap. Plut. T. 2. p. 891. Aristarchus Samius, *τὸν ἥλιον ἵστησι, τὴν δὲ γῆν κινεῖ.* Philo Quod mundus incorr. p. 946. D. *καὶ οἱ φθείροντες αὐτὸν (τὸν κόσμον) λογικὸν εἶναι ὑπονοοῦσιν etiam qui aiunt interiturum (mundum) credunt ratione praeditum.* Eustath. ad Il. *α.* p. 18, 28. *ὁ μῦθος τοὺς ἐξ ἀρχῆς ἀνθρώπους ἐκ δρυῶν καὶ πετρῶν ἐγέννα.* Thom. Mag. *γεννᾷ ὁ Πλάτων τὸν οὐρανὸν generat Plato mundum* i. e. *γεννητὸν λέγει statuit aliquando esse creatum.* Liuius 44, 22. *in omnibus circulis atque etiam, si diis placet, in conuiuiis sunt, qui exercitus in Macedoniam ducant.* Horat. Sat. 1, 10. 36. *Turgidus Alpinus iugulat dum Memnona.* v. *Glassius* Phil. S. p. 216 ss. *Casau-*

bonus ad Theophr. l. l. *Kusterus* ad Suidam p. 2. T. 2. *Hemsterhusius* ad Thom. M. p. 188 sq. *Albertius*, *Loesnerus* et *Valckenarius* in Scholis ad h. l. πάλιν ἐκ δευτέρȣ scl. ἐγένετο coll. v. 13. add. Matth. 17, 5. coll. Luc. 9, 35. sunt vocabula idem valentia, cuiusmodi vocabula Hebraei (Ies. 51, 6.) et scriptores exteri, haud raro ita coniungere solent, vt alterutrum redundet Ioh. 12, 16. πάλιν δεύτερον. Hom. Il. β', 276. πάλιν αὖθις v. *Fischerus* ad Plat. Phaedon. 27, 11. *Reusmanus* ad Deuar. p. 78. *Albertius* et *Kypkius* ad h. l. 16. ἐπὶ τρὶς] *ter*, ἐπὶ redundat, sic ἐς τρὶς Theocrit. 1, 25. 15, 71. εἰς τρὶς Xen. Cyr. 7, 1. 2. ἐπὶ τρὶς Polyb. 3, 28. Act. 11, 10. Repetitio visi edocebat Petrum, certissimam esse hanc Dei declarationem. Pertinet huc locus Gen. 41, 32. vbi legitur, Pharaonis somnia duabus vicibus repetita esse, *quod haec Deus sit certo et breui facturus*.

17 sq. ὡς δὲ ἐν ἑαυτῷ διηπόρει ὁ Πέτρος τί ἂν εἴη τὸ ὅραμα ὃ εἶδε] *Petro dubitante secum, quid haec visio sibi vellet.* Scilicet dubius haerebat Petrus, vtrum hac visione hoc tantum indicare voluerit Deus, omne ciborum discrimen per religionem christianam esse abolitum, an maius aliquid sub viso lateret, nempe gentiles ciborum discrimen non obseruantes et hactenus immundos habitos, non amplius tales esse habendos, neque adeo eorum consortium fugiendum, sed iis praedicandam esse doctrinam euangelii. Hanc posteriorem interpretationem verissimam esse, aduentus legatorum Cornelii Petrum edocebat coll. v. 28 sq. 11, 11 sq. Post ἐν ἑαυτῷ in cod. D. additum legitur ἐγένετο, quod additamentum grammaticis suam originem debet; *Starkius* in notis selectis p. 117. et *Valckenarius* in Opuscc. Vol. 2. (Lips. 1809.) p. 291. incisi notam ponunt et subaudiendum putant γενόμενος, plena formula legitur 12, 11. vertunt: *cum ad se rediisset Petrus, incertus haerebat.* Sed hac ellipsi non opus est, ipsa enim Petri meditatio innuit, eum ad se rediisse, et formulae

nostrae similes aliis in locis occurrunt, vt, *εἰδὼς ἐν ἑαυτῷ* Ioh. 6, 61. *ἐμβριμώμενος ἐν ἑαυτῷ* 11, 38. *εἶπε δὲ ἐν ἑαυτῷ* Luc. 16, 3. *διηπόρει* vid. not. ad 2, 12. *τί ἂν εἴη τὸ ὅραμα quid sibi vellet, quod significaret visio?* Palaeph. f. 32. *ἐθαύμαζον τί ἂν εἴη τὸ γεγονός;* vid. *Kypkius* ad h. l. *ἐπέστησαν ἐπὶ τὸν πυλῶνα adstabant foris; πυλὼν vestibulum* v. ad Matth. 26, 71. *Φωνήσαντες* scl. *τινά, euocato quopiam,* quod Iudaei domum intrare metuebant vid. v. 28.

19. 20. *τοῦ δὲ Πέτρου ἐνθυμουμένου—τὸ πνεῦμα*] *Petrum autem visum illud mente voluentem, monuit Spiritus diuinus.* Petrus e tecto aedium conspicatus tres Cornelii legatos, actutum cogitabat, hos viros a Deo missos esse, ad dubia sua soluenda, et constituebat, cum iis abire, quoquo ipsum vocarent; cumque deinde videret, se recte iudicasse de horum hominum aduentu, diuinitus monitum se putabat et dicebat (*εἶπε τὸ πνεῦμα*), ex iis enim audiebat, Cornelium, gentilem, cupidum esse doctrinae diuinae, eique genium coelestem apparuisse, atque inde colligebat Petrus, Deum visione ea quae ipsi contigisset, declarare voluisse, gentiles non amplius pro immundis habendos, sed iis quoque doctrinam Christi esse praedicandam; cf. et not. ad 8, 26, 39. Pro *ἐνθυμουμένου* codd. plures habent *διενθυμουμένου* quae lectio verior videtur, confirmant eam etiam codd. in quibus legitur, *τι ἐνθυμουμένου.* 20. *ἀλλὰ Wolfius* et *Elsnerus* vertunt: *quare, igitur*, sed est h. l. adhortantis et impellentis, et reddi debet: *age, agedum,* vt ap. Xen. Cyr. 1, 5. 7. *ἀλλ' ἴωμεν.* Anab. 4, 7. 5. *ἀλλὰ πορευώμεθα.* add. Oecon. 11, 25. Arrian. Exped. 5, 26. *ἀλλὰ παραμείνατε, ἄνδρες.* Hom. Il. *α*, 393. *ἀλλὰ σύ, εἰ δύνασαί γε, περίσχεο παιδὸς ἑῆος.* add. Ioseph. Ant. 5, 8. 6. v. *Gregorius* de Dialect. p. 36. *Loesnerus* ad h. l. *Deuarius* de Particc. p. 3. ed. *Reusm. Kusterus* ad Aristoph. Equit. 202. *Wartonius* ad Theocrit. 2, 18. *μηδὲν διακρινόμενος minime haesitans,* quod illi non sunt

Iudaei, fed gentiles. De verbo *διακρίνεσθαι* vid. ad Marc. 11, 23. *ἐγὼ ἀπέσταλκα feci vt mitterentur*, me auctore miffi funt vid. v. 3 fqq.

21—23. Verba: *τὰς ἀπεσταλμένας ἀπὸ τοῦ Κορνηλίου πρὸς αὐτὸν* abfunt a codd. ABCDE. aliisque pluribus, in aliis varie leguntur, omittunt ea verff. Syrr. Arabb. Copt. Aeth. Armen. Vulg. vnde merito fufpecta vifa funt *Bezae*, *Grotio*, *Millio*, et ea recte expunxerunt *Griesbachius* et *Matthaeius*. *μαρτυρούμενός τε ὑπὸ ὅλου τοῦ ἔθνους τῶν Ἰουδαίων probatus vniuerfo Iudaeorum populo* v. ad 6, 3. *ἐχρηματίσθη admonitus eft* vid. ad Matth. 2, 12. *τὰ ῥήματα mandata* infra v. 33. *πάντα τὰ προστεταγμένα σοι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ quae tibi a Deo demandata funt* v. *Schleusneri* Lex. fub v. *ῥῆμα*· et not. ad Luc. 3, 2. alii, *τὰ ῥήματα παρὰ σοῦ* explicant, doctrinam tuam. *τῇ δὲ ἐπαύριον ὁ Πέτρος ἐξῆλθε σὺν αὐτοῖς*] *poftero autem die Petrus cum illis abiit.* Ioppe a Caefarea nouem milliariis distabat. Die quo Cornelio ieiunanti et precanti genius coeleftis apparuerat, mifit ille legatos ad Petrum v. 3—7. legati die fecundo Petrum accedunt v. 9. 17. ab eo hofpitio excipiuntur v. 23. tertio cum Petro Caefaream redeunt v. 23. quarto die Caefareae adueniunt v. 24. 30. *καί τινες τῶν ἀδελφῶν et fratres* (chriftiani) *nonnulli*; numero fex coll. 11, 12. hos chriftianos, antea Iudaeos, Petrus fibi adiungebat itineris comites, vt rei infolitae teftes effent v. 11, 12. *τῶν ἀπὸ τῆς Ἰόππης Ioppenfes* v. ad Matth. 15, 1. 1 Ioh. 11, 1.

24—26. *προσδοκῶν auide exfpectans* v. Luc. 1, 21. 8, 40. *τοὺς ἀναγκαίους φίλους amicos intimos* v. *Kypkius* ad h. l. Polyb. 8, 9. *τοὺς ἀναγκαιοτάτους τῶν φίλων*. Iofeph. Ant. 11, 6. *φίλος ἀναγκαιότατος τῷ βασιλεῖ*. 25. *ὡς δὲ ἐγένετο εἰσελθεῖν τὸν Πέτρον cum Petrus domum intrare vellet*, f. cum in eo effet, vt domum intraret, nam in aedium veftibulo gefta funt quae v. 25. 26. enarrantur coll. v. 27. *πεσὼν ἐπὶ τοὺς πόδας προσε-*

κύνησε *in genua prouolutus eum veneratus eſt.* προσκυνεῖν ſignificat: toto corpore in terram ſe proſternere, honoris exhibendi cauſſa, quem honorem Iudaei, omninoque Orientis populi, non regibus tantum, ſed etiam aliis viris dignitate conſpicuis praeſtare ſolebant. Sed Romani hunc honorem numinibus tantum exhibebant, et Petrus hunc honorem his verbis detrectabat: κἀγὼ αὐτὸς ἄνθρωπός εἰμί. Neque tamen inde conſequitur, Cornelium adorationem religioſam et vni Deo debitam ad Petrum transtuliſſe; erat enim Cornelius ἀνὴρ εὐσεβὴς καὶ φοβούμενος τὸν Θεὸν v. 2. ſed tanti legati Dei reuerentia perculſus modum non tenebat. συνομιλῶν *colloquens cum eo*; de qua verbi poteſtate vid. not. ad Luc. 24, 14.

28 ſq. ἀθέμιτόν ἐστιν] *illicitum eſt.* Sic ἀθέμιτος legitur 2 Macc. 7, 1. ἀπὸ τῶν ἀθεμίτων ὑείων κρεῶν ἐφάπτεσθαι *carnem ſuillam vetitam comedere.* ib. 10, 34. καὶ λόγους ἀθεμίτους προΐοντο *ſermones, quos non decebat, profanos, proferebant,* pro quo 2 Macc. 12, 14. extat: λαλεῖν ἃ μὴ θέμις, et Paulus 1 Tim. 5, 13. ſcripſit: λαλεῖν τὰ μὴ δέοντα. Herodo. 3, 37. ἐσῆλθε δὲ καὶ ἐς τῶν καβείρων τὸ ἱρὸν, ἐς τὸ οὐ θεμιτόν ἐστι ἐσιέναι ἄλλον γε ἢ τὸν ἱρέα. add. 5, 72. Phauorinus: ἀθέμιτον, ἄδικον, ἄνομον, πονηρὸν, ἄναρχον, ἀσεβῆ, ἢ νόμοις οὐ χρώμενον. — κολλᾶσθαι *familiariter aliquo vti, alicuius conſuetudine vti* vid. ad 5, 13. προσέρχεσθαι *adire aliquem, demum alicuius intrare.* ἀλλόφυλος *extraneus, gentilis,* nam diſerte opponitur h. l. Ἰουδαίῳ. Sed in verſione Alexandrina et in libris Ioſephi atque Philonis duplici ſenſu hoc vocabulum occurrit, nempe de *Palaeſtinis* et *Philiſtaeis*, ita, vt non ſolum a Iudaeis, ſed ab omnibus aliis etiam, qui neque ortu ſunt, neque religione Iudaei, diſtinguantur, vt Ioſeph. Ant. 9, 5. 3. Philo de Nobil. p. 909. C. Iudd. 3, 3. vbi in textu Hebraico פְּלִשְׁתִּי legitur; et, *de omnibus omnino, qui neque ortu neque religione Iudaei ſunt,* qui alias dicuntur

ξένοι et *ἀλλότριοι* v. Ioseph. Ant. 9, 5, 3. Philo de Char. p. 714. B. de leg. ad Cai. p. 1022. D. Ief. 2, 6. vbi in textu Hebraico eft נָכְרִי add. 61, 5. conf. *Wolfius*, *Krebfius* et *Loesnerus* ad h. l. Nullum autem in Mofis lege interdictum extat, quo declaretur illicitum, familiaritatem aliquam et commercium habere cum gentilibus, aut ad eos ingredi, fed erat hoc inftitutum doctorum Iudaicorum, qui legem Mofaicam multis praeceptis auxerant v. *Schoettgenius* in Horr. Hebrr. et *Michaelis* ad h. l. *καὶ fed* vt Ioh. 6, 7. 7, 4. Matth. 7, 26. vbi v. not. *Gatackerus* ad Marc. Anton. 2, 7. et *Elsnerus* ad Ioh. 6, 70. *ἐμοὶ ὁ Θεὸς ἔδειξε Deus mihi fignificauit*, me edocuit, nempe vifum et quae poftea euenerunt v. 11 — 22. vid. not. ad v. 17. *μηδένα κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον λέγειν ἄνθρωπον neminem profanum et impurum effe habendum*, me ergo poffe cum gentilibus verfari, eos adire, *κολλᾶσθαι ἢ προσέρχεσθαι*, iisque doctrinam Chrifti tradere. 29. *τίνι λόγῳ quare?* fubintelligi debet *ἐπὶ*, fed *λόγος* vt Hebr. דבר Gen. 19, 8. Ier. 38, 14. notat, *rem*, *cauffam*, vt adeo *ἐπὶ τίνι λόγῳ* fit *quam ob rem*, *quare*, vt 1 Cor. 15, 2. *τίνι λόγῳ εὐηγγελισάμην ὑμῖν.* Ita quoque loqui folent fcriptores exteri Eurip. Iphig. Taur. 1358. *τίνι λόγῳ πορθμεύετε; quam ob rem mare traiicitis?* alios locos hanc in rem congefferunt *Raphelius* Obff. Polybb. *Kypkius* ad h. l. *Bofius* de Ellipf. fub v. *ἐπὶ* p. 714. *Schaefer.* *πυνθάνομαι οὖν, τίνι λόγῳ μετεπέμψασθέ με; quaero igitur e vobis quam ob rem me arceffiueritis?* Petrus fui ipfius et comitum fuorum cauffa accuratius a Cornelio edoceri volebat, quare et qui factum, vt ipfum arceffiuerit.

30. 31. *ἀπὸ τετάρτης — ἤμην νηστεύων*] *Morus*, *Heinrichfius*, et nonnulli alii interpretes, haec verba explicant: *per quatriduum ieiunia egeram vsque ad hanc horam.* Sed vt omnis orationis feries docet, ea potius hunc in modum exprimenda funt: *ante quatuor dies*, *cum ad hanc vsque nunc ruentem horam* illius diei *ieiunium egiffem;*

μέχρι ταύτης τῆς ὥρας vsque ad hanc horam, qua cum Petro loquebatur, qui circa horam nonam, noſtram tertiam pomeridianam adueniſſe videtur. Si Cornelii mens fuiſſet, ſe ea hora qua Petrum alloquebatur, per quatriduum ieiunia egiſſe, non intelligeretur ex eius verbis, cuius diei hora nona, num quarti, aut ſecundi, aut tertii genius coeleſtis ei apparuerit, contigerat autem ei viſio illa ante quatuor dies v. not. ad v. 21. fuiſſet praeterea etiam, ſi cogitandum eſſet de ieiunio per quatuor dies acto, dicendum, non, *ἤμην νηςεύων*, ſed *νηςεύω*. Itaque *ἀπὸ* reddi debet *ante*, et idem valet quod *πρὸ*, vt 15, 7. 2 Cor. 8, 10. 9, 2. quam vim etiam Hebr. מ obtinet Prouu. 8, 23. al. v. *Leusdenius* de Hebraiſmm. N. T. p. 74. *Fiſch.*

32. 33. *λαλήσει σοι* te edocebit. *ἐξ αὐτῆς* ſcl. *ὥρας* *ſtatim* vid. not. ad Marc. 6, 25. *σύ τε καλῶς ἐποίησας παραγενόμενος*] *bene egiſti*, magno me beneficio affeciſti, gratiſſimum mihi feciſti, *quod veneris*. *καλῶς ἐποίησας* formula approbantis et laudantis Ioh. ep. 3. v. 6. *οὓς καλῶς ποιήσεις προπέμψας ἀξίως τοῦ Θεοῦ*. 2 Petr. 1, 19. *ᾧ (λόγῳ) καλῶς ποιεῖτε προσέχοντες*. Xen. Cyr. 7, 4. 6. *ἀλλὰ σὺ μὲν καλῶς ποιεῖς, ὦ Κροῖσε, προνοῶν facis tu quidem probe, o Croeſe, qui prouideas.* ib. 1, 4. 13. *ὁ Ἀστυάγης, καλῶς, ἔφη, ἐποίησας, προσειπών*. Adhibentur vero etiam hae formulae, cum quis alteri gratum ſ. commode aliquid fecit, beneficium exhibuit, vt ap. Latinos *bene facis* Terent. Eun. 5, 8. 61. *bene feciſti, gratiam habeo maximam.* Adelph. 5, 9. 13. *Bene facis. Omnibus gratiam habeo, et ſeorſum tibi praeterea, Demea.* Sic. et h. l. v. *Raphelius* Obſſ. Xenophh. et *Wetſtenius* ad h. l. *ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ πάρεσμεν*] *adſumus coram Deo*, teſte ac ſpectatore Deo, qui animos noſtros nouit, qui ſcit, nos promtos paratosque eſſe ad obſequium voluntati diuinae praeſtandum. Pro *Θεοῦ* cod. D. Syr. Aeth. Arm. Vulg. habent *σοῦ*, in aliis libris legitur *κυρίου*, probantibus *Moro*, *Roſenmül-*

lero et *Griesbachio*, videtur tamen vulgaris lectio retinenda esse, cum eam plures optimae notae codd. defendant, et difficilior sit.

34. ἀνοίξας — εἶπεν *tum Petrus ita loqui coepit* vid. not. ad 8, 35. ἐπ' ἀληθείας καταλαμβάνομαι κ. τ. λ.] *iam vere intelligo*, iam mihi persuasissimum est, *Deum non habere personarum rationem*, hoc me tua narratio docet. Nempe persuasum fuerat Petro, consortium gentilium esse fugiendum v. 28. nec adeo iis doctrinam Christi praedicandam, sed regni Messiani beneficia vnice destinata esse Iudaeis, vtpote Abrahami posteris, atque ex gentilibus iis, qui antea circumcisione in coetum Iudaeorum essent recepti; ita sibi vna cum collegis explicabat dicta Christi Matth. 28, 19. Marc. 16, 15. 16. Matth. 8, 11. Ioh. 10, 16. v. ad Act. 11, 1. Visione edoctus erat, non esse consortium gentilium fugiendum, tradendam iis esse doctrinam christianam v. 28. hanc Petri persuasionem firmabat, et omne dubium ei adimebat Cornelii narratio, cui genius coelestis promiserat, ipsum a Petro edoctum iri. προσωπολήπτης dicitur is, qui rebus externis, veluti splendore familiae, generis, natione, dignitate, ad partium studium delabitur, qui propter res externas alicui fauet, neglecto eo, qui his destituitur v. Iac. 2, 1. not. ad Luc. 20, 21. —

35. ἀλλ' ἐν παντὶ ἔθνει ὁ φοβούμενος κ. τ. λ.] *sed acceptos ei esse ex quacunque gente, qui ipsum reuereantur et recte agant.* φοβούμενος τὸν Θεὸν qui Deum colit; respicit Cornelii προσευχὰς vt ἐργαζόμενος δικαιοσύνην, eius ἐλεημοσύνας, is est δεκτὸς αὐτῷ Deo acceptus, ei beneficia exhibet, h. e. in hac verborum complexione, eum adducit ad religionem Christi, beneficiorum Christi participem reddit. ἐργάζεσθαι δικαιοσύνην *virtutis studiosum esse.* Scilicet interpretes Alexandrini Hebraeorum verbum עשׂה quod saepius etiam ita ponitur, vt notet,

operam dare alicui rei, indulgere ei, tractare, exercere eam, modo exprimunt verbo Graeco ποιεῖν Ruth. 1, 8. ποιῆσαι ἔλεος. Pf. 36, 28. ποίησον ἀγαθόν· modo verbo ἐργάζεσθαι Pf. 14, 2. Ita quoque ap. Sir. 27, 9. legitur, ἐργάζεσθαι ἀλήθειαν *veritatis esse studiosum*. 51, 3. ἐργάζεσθαι ψεῦδος *mendaciis indulgere*. Sicuti porro Hebraei vocabulo צדקה eo fenfu vtuntur, vt indicet *virtutem*, atque hoc coniungunt cum verbo עשה, quam in rem eft locus claffìcus Ief. 56, 1. 2. atque interpretes Graeci formulam ipfam modo vertunt, ἐργάζεσθαι δικαιοσύνην Pf 14, 2. modo ποιεῖν δικαιοσύνην Pf. 105, 3. ita quoque fcriptores N. T. cum de *virtutis studio* loquuntur, adhibent modo formulam, ποιεῖν δικαιοσύνην *exercere virtutem* Ioh. 3, 7. vbi ei v. 8. opponitur ποιεῖν τὴν ἁμαρτίαν, modo formulam ἐργάζεσθαι δικαιοσύνην vt h. l. cuius oppofitum extat Matth. 7, 23. ἐργάζεσθαι τὴν ἀνομίαν. Suidas: δικαιοσύνη, ἡ τελεία ἀρετή.

36. 37. Multum exercuit viros doctos impeditior verborum huius loci conftructio. Sunt qui accufatiuum τὸν λόγον ὃν per Hebraifmum pofitum putent, pro nominatiuo, ὁ λόγος ὃν ἀπέστειλε i. e. οὗτος ὁ λόγος ὃν ἀπ. vt Hagg. 2, 5. אֶת־הַדָּבָר pro זה הדבר *hoc eft verbum* v. *Lud. de Dieu* ad h. l. Plerique fubintelligunt κατὰ fed in conftituendo huius praepofitionis fignificatu variant. Nonnulli κατὰ vertunt: *quod attinet ad*, et verbis v. 36. hunc fenfum fubftituunt: quod áttinet doctrinam, quam tradi iuffit Ifraelitis, felicitatem annuntians per Iefum Chriftum, (haec eius fumma eft): ille (Iefus) eft omnium dominus. Alii, tanquam *Mofchius* in *Bibl-freund* Th. 2. p. 102. *Thalemanus*, *Rofenmüllerus* etc. κατὰ explicant, *fecundum*, et v. 36. ad ea, quae proxime v. 34. 35. praeceffferunt, referunt, hoc fenfu: *qui ex quacunque gente Deum colit et recte agit, ei acceptus eft, fecundum doctrinam, quam tradi iuffit Ifraelitis, per quam annuntiat pacem* (inter Ifraelitas et gentiles) vel,

felicitatem, *per Iesum Christum*, *qui est omnium dominus*. v. 37. *nostis quae euenerint* (ῥῆμα *res*, intelligunt miracula Christi, non tamen exclusa eius doctrina) *per omnem Iudaeam, et primum quidem in Galilaea* etc. *Wolfius* Diff. IV. de agnitione ellipseos in interpretatione librorum sacrorum Lips. 1804. 4. p. 8. cum ὃν omittant codd. AC. et versio Coptica atque Vulgata, legi mauult: τὸν λόγον ἀπέστειλε, verba reddit: *hanc doctrinam* (τὸν i. e. τοῦτον λόγον) scilicet de propitia Dei voluntate erga omnes omnino homines, veri rectique amantes, *tradendam Deus curauit Israelitis, annuntiata s. oblata per Iesum Messiam, omnium dominum, salute* etc. Sed ὃν in libris illis omissum est, quo constructio facilior redderetur. Ex horum autem interpretum, qui v. 36. cum 35. arcte cohaerere censent, sententia, Petrus respexit Christi effata Matth. 8, 11. Ioh. 10, 16. Matth. 28, 19. et pleniorem eorum sensum se iam agnoscere declarauit, nempe doctrinam Christi non tantum Iudaeis esse annuntiandam, sed gentiles in coetum christianorum esse recipiendos. Durior tamen est in hac orationis complexu et serie ellipsis praepositionis κατὰ, oratio ipsa obscurior redditur, nec satis accurate v. 36. et 37. cohaerent. *Kypkius* κύριος adiectiue sumit. *Koehlerus* in Obss. philol. in loca selecta cod. sacri Lugd. 1765. 8. v. 36. legendum coniicit v. 36. τὸν λόγον ὡς ἀπέστειλε et v. 38. ὡς διῆλθεν. Priorem coniecturam *Ernestius* in *Neu. theolog. Bibliothek* Vol. 7. p. 439. v. et *Ernesti Anmerkk. über die Bücher des N. T.* (*Leipz.* 1786. 8.) p. 121. non ferendam, quia Graece esse deberet ὁ ἀποστείλας, posteriorem minus necessariam censet. Aliorum constructionis expediendae conatus v. apud *Wolfium* in Curis ad h. l. — Equidem accedere nullus dubito *Erasmo*, *Er. Schmidio*, *Heumano*, *Boltenio*, *Beckio* (in Obss. critico-exegeticis P. 1. p. 3. (Lips. 1795. 4.) *Heinrichsio*, aliis, qui τὸν λόγον ad ὑμεῖς οἴδατε referunt, et post οἴδατε interpungunt, vt τὸ γενόμενον ῥῆμα per appositionem ad τὸν λόγον dicatur, atque verba: οὗτος ἐστι πάν-

των κύριος vncis includunt. Iam vero hac verba nectendi ratione admiſſa, ea ſonant: *doctrinam, quam Deus Iſraelitis tradendam curauit, annuntians felicitatem per Ieſum Meſſiam (qui eſt omnium dominus) vosmet noſtis, doctrinam, inquam, quae per omnem Iudaeam propagata eſt* etc. λόγος eſt *doctrina* Chriſti, infra 13, 26. ὑμῖν ὁ λόγος τῆς σωτηρίας ταύτης ἀπεςάλη. Ad verbum ἀπέςειλε cogitando adiiciendum eſt nomen Θεὸς, et ἀποςέλλειν ſignificat *tradere, dare,* in verſione Alexandrina reſpondet hoc verbum Hebr. נתן Ier. 37, 14. et שלח Pſ. 107, 20. vbi οἱ ό habent: ἀπέςειλε τὸν λόγον αὐτῦ Ael. H. A. 1, 15. δόξαν ἀποςέλλει. add. Ael. H. V. 1, 21. vbi v. *Perizonius,* et *Albertius* ad Act. 27, 30. Similiter Sir. 15, 9. οὐχ ὡραῖος αἶνος ἐν ςόματι ἁμαρτωλῦ, ὅτι οὐ παρὰ κυρίυ ἀπεςάλη vbi vid. *Bretſchneiderus.* Sed pro ἀπέςειλε τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, e Graeca ratione ſcribendum erat: πρὸς τὺς υἱοὺς Ἰσραήλ. Scilicet Hebraei verbis mittendi, veniendi, eundi, redeundi, addunt particulam ל quae habet vim praepoſitionis אל vt 2 Regg. 4, 22. Gen. 24, 57. v. *Noldius* Concordd. Particc. v. ל n. 1. ſed h. l. ea reddita eſt Datiuo, vt Matth. 22, 15. (Marcus loco parallelo 12, 13. habet: ἀποςέλλυσι πρὸς αὐτὸν) vt ab Alexandrinis multis in locis particula אל veluti 2 Par. 25, 15. etc. v. *Leusdenius* de Hebraiſmm. N. T. p. 136. *Fiſche* εὐαγγελιζόμενος εἰρήνην διὰ I. X. *qua iis ſalutem per Chriſtum annuntiauit.* εἰρήνη nonnulli explicant de pace inter Iudaeos et gentiles, ſed latius patet in hac orationis ſerie huius vocabuli poteſtas coll. v. 43 add. Ieſ. 40, 9. quem locum Petrus in mente habuiſſe videtur. οὗτός ἐςι πάντων κύριος *qui eſt omnium,* Iudaeorum et gentilium *dominus* Ioh. 17, 2. *omnes homines eius poteſtati ſubiecisti, vt omnibus a te ipſius disciplinae commiſſis felicitatem aeternam largiretur;* et iudex omnium v. 42. οὗτος pro ὅς vt ſupra 8, 26. Luc. 2, 36. 37. 7, 12. v. *Storrii* Obſſ. ad Analog. et Syntax. Hebr. p. 119. Hanc Chriſti doctrinam ὑμεῖς οἴδατε *vos noſtis;* non de plena et accurata religionis chriſtianae cognitione cogitandum,

fed οἴδατε idem valet quod ἀκηκόατε 2, 22. 5, 7. 9, 13. Caefareae multi Iudaei habitabant, Philippus ibi doctrinam Chrifti praedicarat 8, 40. audiuerat ergo Cornelius cum fuis de Iefu eiusque doctrina, fed amplius et accuratius inftituendi et in fide confirmandi erant. ῥῆμα idem quod λόγος *doctrina*, vt Rom. 10, 8. Eph. 5, 26. Hebr. 6, 5. Ioh. 3, 34. ἀρξάμενον — Ἰωάννης] *exorfa a Galilaea, inde a baptifmate, quod Iohannes commendauit* i. e. ad quod fufcipiendum Iudaeos cohortatus erat; verba ipfa pofita funt, pro: μετὰ τὸ τὸν Ἰωάννην κηρύξαι βάπτισμα. „Γαλιλαίας non fine cauffa addit, fed vt oftendat Cornelio, etiam Galilaeos, quos ob ftoliditatem rifui haberi fcire poterat, dignos habitos effe, ex quorum patria exiret falutaris doctrina.“ *Heinrichfius.*

38. Ἰησοῦν τὸν ἀπὸ Ναζαρὲτ (vid. ad 2, 22.) ὡς ἔχρισεν αὐτὸν ὁ Θεὸς pofitum eft pro: (οἴδατε) ὡς ὁ Θεὸς τὸν Ἰησοῦν ἔχρισε noftis, *vt Iefum Nazarenum inftruxerit Deus.* Similis particulae ὡς traiectio deprehenditur Rom. 12, 3. 1 Cor. 3, 5. 7, 17. αὐτὸν ex Hebraifmo redundat, vt 15, 17. Matth. 12, 36. 19, 5. Luc. 3, 17. Ioh. 1, 27. Apoc. 13, 12. 2, 7. vid. *Vorftius* de Hebraifmm. N. T. p. 550. *Fifch.* Verbum χρίειν cum de hominibus ponitur, notat, *caput alicuius, aliasque corporis partes, oleo et vnguentis imbuere et delibuere*, fiue id fiat perfundendo, vel confpergendo, et infricando, fiue illinendo, v. *Fifcherus* Prolufſ. de vit. Lexx. N. T. p. 354. Iam quoniam *reges* etiam vngi folebant; fignificat quoque, *regem creare, conftituere* Sir. 46, 13. Σαμουὴλ προφήτης κυρίου, κατέστησε βασιλείαν, καὶ ἔχρισεν ἄρχοντας ἐπὶ τὸν λαὸν αὐτοῦ *Samuel, propheta Dei, condidit regnum et conftituit reges.* vid. not. ad Luc. 4, 18. Sed vnctio erat omnino etiam fignum honoris, excipiebantur vnctione conuiuae v. Luc. 7, 46. Ioh. 12, 3. not. ad Matth. 6, 17. hinc χρίειν, cum ei iungitur aliud nomen, notat etiam, *ornare, inftruere* vt h. l. πνεύ-

μάτι ἁγίῳ καὶ δυνάμει *vi diuina potenti* v. ad Ioh. 14, 17. Alii explicant: Spiritus diuini viribus l. dotibus. ὃς διῆλθεν — διαβόλε] *ita vt peragraret* (Iudaeam) *benefaciendo, omnesque a genio malo oppressos sanando*: εὐεργετῶν accuratius definitur verbis quae sequuntur, nomen εὐεργεσία de sanatione aegroti 4, 9. occurrit. καταδυνασεύειν *opprimere, tyrannidem exercere in aliquem*. Praepositio κατὰ in verbis compositis haud raro significationem intendit v. *Fischerus* Animaduu. ad Weller. Vol. 3. P. 2. p. 194 sq. hinc καταδυνασευόμενοι dicuntur, *qui acerbo imperio subiecti tenentur*. Sic quoque hoc verbum positum extat Iac. 2, 6. in vers. Alex. Ex. 1, 13. Sap. 2, 10. Ioseph. Ant. 12, 2. 3. Philo de Opif. p. 17. E. vid. *Krebsius* et *Loesnerus* ad h. l. qui autem h. l. dicuntur καταδυνασευόμενοι ὑπὸ τε διαβόλε iidem sunt qui alias nominantur δαιμονιζόμενοι, homines morbis grauioribus laborantes, quos Iudaei a geniis malis deriuabant, qui aegrotorum corpora obsessa tenerent v. not. ad Matth. 4, 24. sed daemoniaci memorantur pro reliquis aegrotis omnibus a Iesu sanatis. ὅτι ὁ Θεὸς ἦν μετ' αὐτε *nam Deus illi aderat* v. ad Act. 7, 9.

39. 40. πάντων ὧν ἐποίησε pro πάντα ἃ intelliguntur Christi doctrina et insignia facta. Pro ὃν ἀνεῖλον cum *Bengelio*, *Griesbachio* et *Matthaeio* auctoritate plurium optimorumque librorum legendum est ὃν καὶ ἀνεῖλον *quem tamen* (vel vt *Thalemanus* vertit: *quem denique*) *in cruce suspensum interfecerunt* sc. οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις Ἰεδαῖοι. De voc. ξύλον v. ad 5, 30. ἔδωκεν αὐτὸν ἐμφανῆ γενέσθαι *viuum apparere iussit*; δεναι vt נתן notat quoque, *constituere, finere, iubere* v. *Vorstius* de Hebraismm. N. T. p. 167. 169. *Fisch.* et *Leusdenius* de Hebrr. N. T. p. 58.

41. οὐ παντὶ τῷ λαῷ — ὑπὸ τε Θεε] *non omni populo, sed testibus a Deo electis*. οὐ παντὶ τῷ λαῷ v. *Michaelis Begräbniss- u. Auferstehungsgeschichte* p. 407 ss. *Lilienthalii gute Sache d. göttl. Offenbarung Th.* 11. p. 93 ss.

Luc. 16, 31. et quos laudauimus ad Matth. 28, 1. προχειροτονεῖν id. qd. simplex χειροτονεῖν quod proprie notat: *manum protendere et attollere*, deinde, *per suffragia eligere* Diod. Sic. p. 329. A. v. *Münthius* ad Act. 14, 23. quoniam Graeci solebant in concionibus suffragia ferre manibus vel attollendis vel demittendis v. Xen. Anab. 3, 2. 9. 32. 38. add. *Raphelius* Obss. Xenophh. ad Act. 14, 23. tum omnino: *eligere, designare, destinare*, vt h. l. Act. 14, 23. Herodi. 2, 10. 16. 3, 6. 5. 7, 10. 3. Philo de leg. ad Cai. p. 1028. E. ἐχειροτόνει τοὺς διακομιοῦντας ἄνδρας *elegit qui literas perferrent homines* add. Phlegon Trallian. c. 2. p. 22. ed. *Franz.* Hesychius: χειροτονεῖν, καθιστᾷν, ψηφίζειν. Suidas: χειροτονήσαντες, ἐκλεξάμενοι. v. *Wolfius* ad Act. 14, 23. et *Suiceri* Thes. Eccl. h. v. ἡμῖν — ἐκ νεκρῶν] *nobis, inquam, qui cum eo comedimus et bibimus*, conuictoribus eius, *postquam in vitam redierat.* Verba vltima μετὰ τὸ ἀναστῆναι αὐτὸν ἐκ νεκρῶν *Camero* et *Bengelius*, cum verbis v. 40. iungenda, et quae v. 41. leguntur: οὐ παντὶ τῷ λαῷ — συνεπίομεν αὐτῷ vncis includenda esse censent. Negant nimirum Iesum cum discipulis suis post resurrectionem suam bibisse, cum id nusquam legatur, et Iesus vltima coena, h. e. Paschali finita diserte declararit discipulis, se non amplius fructum vineae cum iis bibiturum esse v. Matth. 26, 29. Luc. 22, 18. Contra vero monuerunt alii Luc. 24, 41. 43. memorari, Iesum post resurrectionem suam cum discipulis edisse, et Ioh. 21, 12. discipulos eum ad prandium inuitasse, cum ergo haud dubie quoque cum iis bibisse, cum potus saepius sub cibo comprehendatur; statui igitur omnino posse, imo debere, Iesum post reditum in vitam comedisse ac bibisse cum discipulis, attamen non more consueto et ad vitam sustentandam, sed eam tantum ob caussam, vt fidem adstrueret resurrectioni suae. Sed his coniecturis et interpretationibus nimis quaesitis facile supersedere possumus, modo teneamus συνεφάγομεν καὶ

συνεπίομεν αὐτῷ populariter esse dictum, pro, eius consuetudine fruiti sumus vid. not. ad Luc. 13, 26. Praeterea nusquam legitur, Iesum post resurrectionem suam cum discipulis bibisse vinum, nec h. l. memoratur vinum, non ergo hic locus noster, licet premantur verba, repugnat locis Matth. 26, 29. Luc. 22, 18.

42. 43. καὶ παρήγγειλεν ἡμῖν — νεκρῶν] isque nos *iussit annuntiare populo eum a Deo constitutum iudicem viuorum et mortuorum*; διαμαρτύρασθαι simpliciter: *docere, tradere*, vt Hebr. 2, 6. al. λαῷ populo i. palam, gentilibus aeque ac Iudaeis; respicit Petrus effata Christi Matth. 28, 19. Marc. 16, 15. quae iam rectius intelligebat v. not. ad v. 36. et 34. τούτῳ πάντες — εἰς αὐτὸν] *de eo omnes prophetae docent, per eum omnes, qui ei fidem habuerint, delictorum veniam consecuturos esse*. est ergo ei credendum, est pro Messia habendus, admittenda eius doctrina, eique conuenienter viuendum, δεῖ πιστεύειν εἰς αὐτόν. — πάντες non nimis premendum v. 3, 24. sed populariter sumendum, multi, plurimi, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν peccatorum remissio nominatur pro omnibus Christi beneficiis, quorum haec est quasi caput et summa, atque respiciuntur loci prophetarum, quibus annuntiatur Messiam homines expiaturum, Dei cultum meliorem inducturum, eos lustraturum, emendaturum, atque ita Deo acceptiores et gratiores redditurum esse v. ad Ioh. 1, 29. p. 148 sq. et Act. 8, 32. extr. διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ pro δι' αὐτοῦ, supra v. 36. διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Durior est et longius petita interpretatio verborum, quam proposuit *Eckermanus* in *theologisch. Beyträgen* St. 2. p. 159 sqq. quae tamen etiam arrisit *Heinrichsio*. Notat, μαρτυρεῖν τινὶ significare, *in honorem alicuius testari, pro aliquo testari*, neque esse h. l. μαρτυρεῖν proprie accipiendum, de testimoniis historicis, vaticiniis et descriptionibus futuri seruatoris, sed improprie, de consensu doctrinae prophetarum cum Christi

doctrina, de via ac ratione, qua impetrari possit peccatorum venia, vt adeo respiciantur loci prophetarum, quibus declaratur, sacrificia homines non probare Deo, obedientiam ei gratiorem esse Ps. 40, 7 ss. 50, 8 ss. Ies. 1, 16. 17. Ez. 18, 21 sqq. al. Caeterum, aut Petrus plura adiecit, a Luca praetermissa, qui summam tantum orationis exhibuit, vt *Eckermanus* cum aliis statuit, aut, quod praeplacet, interpellatus est euentu orationis hactenus habitae gratissimo coll. v. 44.

44. Petri oratio eam habebat vim in Cornelii, reliquorumque gentilium qui vna aderant animos, vt sacro ardore corriperentur, et lingua iis propria, Romana videlicet, preces ardentissimas funderent. Digna sunt quae apponantur verba *Noesselti* Exercitatt. Sacrr. p. 71. „Qui cum audiuissent e Petro (v. 34.), nullam in salute hominum procuranda Deum rationem externae conditionis habere, sed *in omni gente*, quisquis eum coluerit, recteque fecerit, eum illi probatum fore, Iesum Christum *omnium* dominum esse (v. 36.), eius etiam caussa *omnibus* paratam peccatorum condonationem (v. 43.); iidemque vehementer haec beneficia anhelarent ac cuperent in eorum cum Iudaeis communionem venire (v. 30 sq.): ita suauitate orationis Apostolicae commotos sensere animos, vt continere se non possent, quin felicitatis magnitudinem suo modo decantarent h. e. non ipsa repeterent Petri verba, sed quae in suum quasi succum vertissent et sanguinem, ipsique cogitando informassent, sua quoque, extraneis propria lingua, redderent." ἐπέπεσε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον vid. ad 8, 15. οἱ ἐκ περιτομῆς id. qd. οἱ περιτετμημένοι, *circumcisi*, Iudaei, (iidemque seueriores vid. ad 2, 4.) vt Gal. 2, 12. Tit. 1, 10. v. *Mori* Diss. theologg. Vol. 1. p. 73 sq. opponuntur, οἱ ἀκροβυστίαν ἔχοντες 11, 3. ἐξέστησαν *obstupuerunt* christiani de Iudaeis qui cum Petro venerant. Etenim insolita prorsus et inaudita, quae nec cadere in gentiles putarant, nec linguis profanis exprimenda,

audiebant ex huius generis hominibus, nec talia aliunde, quam ex aliquo Dei afflatu ducta iudicabant v. *Noesseltus* l. c. praeterea hae animorum concitatione diuinitus iniecta, correpti erant hactenus Iudaei, qui ad Christi signa se contulerant, postquam Apostoli iis manus imposuerant, sed horum gentilium animi perculsi erant diuinitus, sine interuentu Apostoli. Petrus vero inde cognoscebat, hos, aliosque gentiles, etsi non circumcisi essent, in coetum christianorum lauacro sacro esse recipiendos vid. 11, 15 sqq. 15, 7. Quare, comitibus obstupefactis (ἀπεκρίθη v. ad Matth. 17, 25.) dicebat:

47. 48. μήτι τὸ ὕδωρ — τέτες] *num quis aquam prohibere potest, quo minus hi baptizentur?* nemo potest intercedere, quo minus hi, qui Sp. S. dotem acceperunt vt nos, sacro lauacro initientur. κωλύειν τὸ ὕδωρ prohibet aquam, qui non sinit baptizari. Sic τὸν χιτῶνα κωλύειν Luc. 6, 29. Ouid. Met. 6, 349. *Quid prohibetis aquas? vsus communis aquarum.* 48. προσέταξέ τε αὐτὲς βαπτισθῆναι ἐν τῷ ὀνόματι τε̃ κυρίε *eosque in nomen domini*, Iesu Messiae, *baptizari iussit*, cultui, religioni domini obstringi iussit; προσέταξε βαπτισθῆναι a christianis Ioppensibus; raro Apostoli baptizabant v. not. ad Ioh. 4, 2. 1 Cor. 1, 14 ss. ἐν τῷ ὀνόματι I. X. id. qd. ἐπὶ τῷ ὀνόματι et εἰς τὸν Χριςὸν v. 2, 38. Rom. 6, 3. Gal. 3, 27.

CAPVT XI.

1 — 3. Fama conuerſionis Cornelii eiusque familiae cum perueniſſet ad eccleſiam Hieroſolymitanam, multis hoc factum Petri diſplicuit. Quare cum Petrus Hieroſolymam rediiſſet, qui ex Iudaeis ad Chriſti ſigna ſe contulerant, legum ritualium tenaces 21, 20. eum obiurgabant, quod commercium cum gentilibus habuiſſet, iis doctrinam Chriſti tradidiſſet, eosque non circumciſos in coetum chriſtianorum recepiſſet. Cum vero Petrus recenſuiſſet Ioppae et Caeſareae geſta (nuda enim rei geſtae expoſitio ſufficiebat ad ipſum defendendum), et ad confirmaudam narrationis veritatem teſtes nominaſſet chriſtianos Ioppenſes, antea Iudaeos, qui eum ad Cornelium comitati erant, quos, praeuidens gentilium receptionem in eccleſiam ſibi vituperationi fore, comites ſecum Hieroſolymam aſſumſerat: tacebant, et Dei benignitatem praedicabant, qui gentilibus quoque conceſſiſſet, vt ad Ieſu doctrinam tranſeundo felicitatem conſequerentur. κατὰ τὴν Ἰȣδαίαν *in Iudaea* Xen. Mem. 4, 4. 1. καὶ κατὰ πόλιν καὶ ἐν ταῖς ςρατείαις. Oecon. 5, 9. πȣ̃ δὲ ἥδιον θερίσαι — ἢ κατ' ἀγρὸν; Diod. Sic. p. 161. C. πάντες οἱ κατὰ ταύτην τὴν πόλιν οἰκȣ̃ντες. Heſychius: κατὰ πρόθεσις — καὶ ἀντὶ τȣ̃ ἐν. v. *Fiſcherus* Animaduu. ad Weller. Vol. 3. P. 2. p. 187. διεκρίνοντο πρὸς αὐτὸν — συνέφαγες αὐτοῖς] *carpebant eum chriſtiani e Iudaeis, quod homines non circumciſos adiiſſet, atque cum iis epulatus eſſet* h. e. omnino, cum iis commercium habuiſſet vid. not. ad 10, 41. extr. obiurgarunt vero etiam Petrum, quod homines non antea circumciſos in coetum

christianorum recepisset, nam ad hanc quoque reprehensionem Petrus in apologia sua respondet; et in conuentu illo Hierosolymitano, cuius historia c. 15. legitur, in quo de circumcisionis necessitate agebatur, Petrus, qui contendebat, non esse christianos e gentilibus ritibus et lege Mosaica onerandos, ad Cornelium prouocabat a se, volente Deo, in coetum christianorum receptum, ita, vt non circumcideretur. Scilicet Lucas initium tantum orationis Iudaeorum attulit, et more suo omisit e reliqua narratione facile supplenda. *διακρίνεσθαι* Hebr. ריב Aqu. Theod. Ier. 15, 10. notat, *litigare, disceptare, obiurgare* v. *Bielii* Thes. h. v. intpp. ad Iud. v. 9. Hesychius: *διακρινομένων, μαχομένων*. Ab Apostolis qui non praepropere iudicabant, sed rei gestae narrationem a Petro exspectabant, distinguuntur *οἱ ἐκ περιτομῆς* scl. *ὄντες christiani e Iudaeis* v. 10, 45. *ὅτι* plures interpretes, praeeunte Vulgato, vertunt *quare* v. not. ad Marc. 9, 11. *Krebsius* ad Marc. 11, 11. *Albertius* in Periculo Critico ad h. l. sed redundat v. ad Matth. 7, 23. Ioh. 18, 37.

4. *ἐκτίθεσθαι narrare, exponere* v. 18, 26. 28, 23. Theophr. Char. Prooem. 2. Palaeph. f. 52, 7. Ioseph. Ant. 1, 12. 2. *περὶ οὗ τὸν πάντα λόγον ἐκθήσομαι μετὰ πολλῆς ἀκριβείας de quo omnem rem explicabo multa cum diligentia*; in versione Alexandrina respondet Hebr. גלה Iob. 36, 15. *ἀρξάμενος ἐξετίθετο* positum est pro *ἤρξατο ἐκτιθέναι*, sed *ἀρξάμενος* redundat, vt v. 15. *καθεξῆς continua serie, ordine* v. not. ad Luc. 1, 3. Quod reliqua verba attinet, cf. 10, 30 ss. ibique notata.

15 sq. *ἐν δὲ τῷ ἄρξασθαί με λαλεῖν* vulgo vertunt: *cum verba facere coepissem*; sed vt ex 10, 43. patet, Petrus iam multa de religione christiana disseruerat, cum Sp. diuini dotem (*δωρεὰν τοῦ ἁγίου πνεύματος* 10, 45.) Cornelius reliquique gentiles praesentes acciperent. Sci-

licet ἀρξάμενος vt v. 4. redundat, et ἐν δὲ τῷ ἄρξασθαί με λαλεῖν dictum est pro, ἐν δὲ τῷ λαλεῖν με *me ad eos verba faciente* coll. 10, 44. add. not. ad 1, 1. ἐν ἀρχῇ nempe, die Pentecostes v. 2, 2. ὥσπερ ἐφ' ἡμᾶς non impositis manibus. 16. ἐμνήσθην recordabar effati illius Iesu v. Act. 1, 5. intelligebam illud quoque de gentilibus valere, adeoque eos etiam lauacro sacro in coetum christianorum recipere nullus dubitabam. Quae Iesus pollicitus erat Apostolis l. l. et festo pentecostali rata facta erant, ea h. l. Petrus ad omnes homines ex quacunque tandem gente ad religionem christianam adducendos transfert βαπτισθήσεσθε ἐν πνεύματι ἁγίῳ vis diuina in vobis operabitur v. ad 1, 5.

17. 18. εἰ *cum* vid. not. ad 4, 9. τοῖς πιστεύσασιν non referendum ad ἡμῖν, nobis Christi sectatoribus, sed ad αὐτοῖς, ad Cornelium eiusque familiam. ἐγὼ δὲ τίς ἤμην δυνατὸς κωλῦσαι τὸν Θεόν;] *qui tandem ego poteram repugnare Deo?* qui poteram ego eos a sacro fonte arcere, et sic Dei consilia impedire? *Beza* pro ἤμην legi vult εἰμί, cum ἤμην sit penitus poëticum, praeterea particulam δὲ expungendam censet. Sed ἤμην stili communis est pro ἦν, Homero nusquam adhibitum, et saepius in versione septuagintauirali occurrit v. *Wolfius* in Curis et *Valckenarius* in Scholis ad h. l. particula autem δὲ interrogationibus inseruit v. *Raphelius* ad h. l. et *Sturzii* Lex. Xenoph. sub h. v. 18. ἡσύχασαν *tacuerunt* (Vulg.) vel, *acquieuerunt* (v. *Loesnerus* ad h. l.), οὐδὲν εἶχον ἀντειπεῖν 4, 14. μετάνοια est h. l. transitus a religione falsa, a cultu idolorum ad religionem veram, christianam. v. not. ad Matth. 3, 2. ἄρα γε itaque adeo Deus concessit, vt ad Iesu signa transirent, atque ita felicitatem consequerentur. ἔδωκε μετάνοιαν vt 5, 31.

19. Sequitur narratio de religione christiana extra Palaestinam inter gentiles, ac primo quidem Antiochiae,

propagata. οἱ μὲν οὖν διασπαρέντες κ. τ. λ.] *qui autem in calamitate post Stephanum orta dispersi fuerant.* ἀπὸ per l. *propter*, caussam notat, vt ap. Xen. Oecon. 3, 8. ἀφ' ἱππικῆς εἰς ἀπορίαν ἔρχεσθαι, opponuntur, διὰ τὴν ἱππικὴν εὔποροι ὄντες. Palaeph. 53, 1. ἀπὸ εὐχῆς. Formulam ἐπὶ Στεφάνῳ *Erasmus*, *Lud. de Dieu*, exprimendam putant: *propter Stephanum.* Alii, *contra Stephanum* Herodi. 1, 9. 11. αὐτὸς γὰρ ἐνταῦθα δύναμιν ἐπὶ σοὶ (contra te) καὶ χρήματα ἀθροίζει. Durius. Alii, praeeunte Vulgato, eam vertunt: *sub Stephano* i. tempore Stephani. Impobarunt hanc interpretationem *Lud. de Dieu* et *Albertius*, quod tunc dicendum fuisset ἐπὶ Στεφάνε (quae scriptura etiam in nonnullis libris deprehenditur) vt Luc. 4, 27. ἐπὶ Ἐλισσαίε, infra v. 28. ἐπὶ Κλαυδίε Marc. 2, 26. ἐπὶ Ἀβιάθαρ τε ἀρχιερέως. Xen. Cyr. 8, 4. 3. ἐπὶ Κύρε. Contra vero *Kypkius* monuit, Datiuum per leges linguae ferri quidem posse, sed ob locum parallelum 8, 1. ἐπὶ cum *Albertio* explicandum esse *post*, *post Stephani mortem*, *e medio sublato Stephano.* Recte. Nam persecutio post Stephani necem orta, non commode ad ipsa eius tempora referri potest, et ἐπὶ genitiuo nominis proprii, vel pronominis iunctum, tempus quidem notat, sed nomina ista debent esse, vel regum, vel magistratuum, vel aliorum, secundum quae tempora numerarentur. Saepius autem praepositio ἐπὶ hanc vim obtinet: Ael. H. V. 12, 1. extr. vbi v. *Perizonius*. Xen. Cyr. 2, 3. 4. ἀγέςη ἐπ' αὐτῷ *post eum.* Arrian. Exp. Al. 1, 10. ἐπὶ τῇ Φιλίππε τελευτῇ. vid. *Albertius* et *Kypkius* ad h. l. *Fischerus* Animaduu. ad Weller. Vol. 3. P. 2. p. 237. Ἀντιόχεια *Antiochia*, Syriae metropolis, ad Orontem fluuium sita, condita a Seleuco, Antiochi filio Strabo 16. p. 1089. μετρόπολις τῆς Συρίας, καὶ τὸ βασίλειον τοῖς ἄρχεσι τῆς χώρας *caput Syriae, sedesque regia qui huic regioni imperitarunt.* add. Plin. H. N. 5, 21.

20. Κύπριοι, Κυρηναῖοι v. 4, 36. Matth. 27, 32.

Act. 6, 9. ἐλάλουν πρὸς τοὺς Ἑλληνιστὰς κ. τ. λ.] *docuerunt Hellenistas, doctrinam de Iesu Messia iis tradentes.* Locus vexatus. Per τοὺς Ἑλληνιστὰς nonnulli interpretes, cum veteres tum recentiores, intellexerunt *Iudaeos Graece loquentes.* Male ac perperam. Etenim Ἑλληνισταὶ opponuntur Ἰουδαίοις v. 19. et si cogitandum esset de Iudaeis Graece loquentibus, Cyprii et Cyrenaei v. 20. nominati, nihil fecissent aliud, quam quod fecerant christiani illi Hierosolymitani post Stephani necem διασπαρέντες (inter quos ipsos plures Ἑλληνισταὶ erant v. 6, 1. 5.) qui ad Phoeniciam, Cyprum et Antiochiam delati, solos Ἰουδαίους h. e. Iudaeos exteros et Graece loquentes, s. Hellenistas edocuerant. Hac difficultate cum premi viderent interpretes alii istam nominis Ἑλληνισταὶ explicationem, in eam opinionem discesserunt, vt vel vocem Ἑλληνισταὶ alio significatu capiendam, vel lectionem mutandam censerent. Ac *Drusius* quidem et *Witsius* (Meletem. Leidens. p. 38.) per Ἑλληνιστὰς intelligendos esse statuerunt, *gentiles*, sed haec vocabuli potestas idoneis exemplis probari nequit v. ad 6, 1. *Er. Schmidius*, alii, voce Ἑλληνισταὶ notari putarunt, *proselytos portae*, neque tamen afferre potuerunt locos quibus hanc significationem confirmarent. Ex *Wolfii*, aliorumque sententia, Ἑλληνισταὶ sunt ortu gentiles, sed proselyti Iudaeorum, qui circumcisionem admiserunt, verum et hac interpretatione vsui loquendi vis affertur, et hi proselyti Iudaeis annumerabantur. Recte igitur de horum interpretum sententia decesserunt: *Grotius*, *Bengelius*, *Rosenmüllerus*, *Heinrichsius*, alii, et pro Ἑλληνιστὰς legendum praecepe- runt Ἕλληνας *Graecos* l. *gentiles*, quam lectionem etiam *Griesbachius* in ordinem recepit. Hanc lectionem tuentur A D. Syr. Arabb. Copt. Aeth. Vulg. Ital. Eufeb. H. E. 2, 3. Chrysost. Theophyl. eamque omnis orationis series confirmat. Postquam nimirum Lucas Cornelii conuersionem enarrauit, v. 19 sq. ita pergit: inde ab hoc tempore doctrina christiana latius inter gentiles propagata est. Ac primo quidem Antiochiae. Eo venerant post Stephani ne-

cem christiani quidam Hierosolymitani 8, 1. sed nonnisi Iudaeis doctrinam Christi praedicarant. Postea vero cum conuersio Cornelii percrebruisset, Cyprii et Cyrenaei nonnulli ab illis Hierosolymitanis christianis ad religionem christianam adducti, venerunt Antiochiam (εἰσῆλθον εἰς Ἀντιόχειαν καὶ ἐλάλεν) et, vtpote Hellenistae, inter gentiles habitantes, adeoque faciliores in tolerandis et admittendis paganis, annuntiarunt doctrinam Christi gentilibus Antiochiae habitantibus. ἐλάλεν πρὸς τὲς Ἕλληνας. Facile praeterea quoque ostendi potest, quomodo lectio Ἑλληνιςὰς orta sit. Nempe grammaticos, qui quae v. 20. leguntur, illico subsecuta esse putarent ea, quae v. 19. enarrantur, offendebat, christianos Cyprios et Cyrenaeos sponte sua ausos fuisse, gentilibus doctrinam Christi tradere, quod ne Apostoli quidem, ante Cornelii conuersionem, facere ausi essent. Caeterum ἐξ αὐτῶν non referendum est ad διασπαρέντας sed ad Ἰεδαίες v. 19. extr.

21—23. καὶ ἦν χεὶρ κυρίε μετ' αὐτῶν *Deus iis auxilio suo aderat*, eos adiuuabat in gentilibus edocendis et ad religionem christianam adducendis Luc. 1, 66. πολὺς pro μέγας v. ad Luc. 16, 10. εἰς τὰ ὦτα redundat. λόγος fama, rumor v. ad Luc. 5, 15. Barnabam, Cyprium, Hellenistam, adlegabant, vt christianos Antiochenos antea gentiles, in fide confirmaret, et coeptum feliciter opus promoueret v. 23. 24. ὃς παραγενόμενος καὶ ἰδὼν τὴν χάριν τε Θεε *qui cum aduenisset, et vidisset beneficium Dei*, tot gentiles Dei beneficio ad religionem christianam esse adductos. Per τὴν χάριν ergo significatur, incrementum ecclesiae Eph. 2, 8. Caussa pro effectu. καὶ παρεκάλει κ. τ. λ.] *omnesque cohortatus est, vt animo firmo domino adhaererent.* πρόθεσις τῆς καρδίας est *animus firmus et constans*, vt 2 Tim. 3, 10. προσμένειν *adhaerere* Ioseph. Ant. 14, 2. 1. μόνων τῶν ἱερέων Ἀριςοβέλῳ προσμενόντων *cum soli sacerdotes Aristobulo adhaererent.*

24 sq. Affertur caussa, cur Barnabam ecclesia Hierosolymitana Antiochiam miserit. ἀγαθὸς simplic. *vir probus.* πλήρης πνεύματος ἁγίε religionis iuuandae studio conspicuus v. ad 6, 3. 5. εἰς Ταρσὸν vid. ad 9, 12. Barnabas in edocendis Hellenistis et gentilibus socium assumsit Saulum, sibi cognitum 9, 27. Hellenistam, et ardore religionis christianae propagandae incensum incredibili 9, 27. 29.

26. συνάγεσθαι conuenire Matth. 13, 2. 22, 10. 34. al. conueniebant cum coetu i. versati sunt in coetu. ἱκανὸς id. qd. πολὺς, vt saepius. χρηματίσαι τε πρῶτον κ. τ. λ.] *et qui Iesu disciplinae nomina dederant, Antiochiae primum nominati sunt christiani.* χρηματίζειν Atticis erat, *res agere*, apud recentiores, *res ita agere, vt nomen inde adipiscaris*, hinc significatione intransitiua, *dici, nominari, audire*, id. qd. ὀνομάζεσθαι, καλεῖσθαι, vt ap. Diod. Sic. p. 761. B. de Antigono: διάδημα περιέθετο καὶ τὸ λοιπὸν ἐχρημάτιζε βασιλεὺς *diadema assumsit, et rex in posterum appellatus est.* Id. p. 29. A. Πτολεμαῖος ὁ νέος Διόνυσος χρηματίζων *Ptolemaeus qui nouus Bacchus dicebatur.* Athenaeus Deipn. p. 252. E. Posidonius dr. ὁ Ἀπαμεὺς, ὕςερον δὲ Ῥόδιος χρηματίσας *natus Apamaeae, sed postea appellatus Rhodius*, quoniam nimirum magnam aetatis partem in ea insula exegerat. Philo leg. ad Cai. p. 1040. A. ἵνα Διὸς ἐπιφανὴς νέε χρηματίζῃ Γαΐε *vt noui Iouis illustris Caii appelletur.* Exempla plura v. ap. *Menagium* ad Diog. Laërt. 1, 48. *Raphelium* Polybb. *Kypkium*, *Loesnerum*, *Valckenarium* in Scholis ad h. l. et *Wetstenium* ad Rom. 7, 3. Χριςιανὲς] Quaeritur, imposuerintne Christi sectatores sibi ipsi hoc nomen, an illud acceperint ab aliis? Christi cultores ipsos primum vsos esse *christianorum* appellatione, non modo probari nequit, sed etiam grauibus negari potest argumentis. Primum enim, si sibi ipsi peculiare nomen vindicassent, inuidiam aduersus se grauiorem excitassent, et magis magisque aluissent. Deinde si Antio-

cheni christiani sibi ipsi hoc nomen imposuissent; Lucas, memorato h. l. ortu nominis christianorum, in reliqua libri sui parte hac appellatione vsus fuisset, imo ea vti debuisset, sed nominat eos τοὺς πεπιστευκότας 21, 25. μαθητὰς 11, 29. 13, 52. 16, 20. 28. 17, 1. 19, 1. 9. etc. aut ἀδελφοὺς 11, 29. 12, 17. 15, 1. 3. 16, 2. etc. quibus nominibus in priori quoque libri parte eos insigniuerat v. 4, 32. 1, 15. 6, 1 sqq. 9, 30. 10, 23. etc. Porro si eo tempore quo Paulus Antiochiae docebat, Christi cultores sua sponte nomen illud adsciuissent, hanc appellationem etiam in epistolis suis vsurpaturus fuisset, sed semper alio nomine vsus est. Iis denique in locis N. T. in quibus nomen christianorum occurrit, ab extraneis hoc nomine appellantur; vt Act. 26, 28. vbi Agrippa ad Paulum: ἐν ὀλίγῳ με πείθεις Χριστιανὸν γενέσθαι, add. 1 Petr. 4, 14 ss. Apostolus ibi scribit: *Si ob Christi nomen contumeliose tractamini, beati estis — Si quis vestrum supplicio afficiatur, vt homicida — at si vt Christianus ne pudeat eum.* Turpe igitur illo tempore christianorum nomen habebatur. Num ergo a Iudaeis hoc nomen Christi assectis impositum est? Minime. A Iudaeis dicebantur Ναζωραῖοι Act. 24, 5. et quoduis potius aliud nomen, quam Christianorum, nouae religionis cultoribus Iudaei indidissent, veriti, ne si eos appellarent Christianos (Messiae cultores), hoc ipso Iesum agnoscere viderentur Messiam v. Ioh. 19, 21. Extra omnem igitur controuersiam positum est, a gentilibus, et quidem a Romanis Antiochiae tum agentibus, Christi assectis Christianorum nomen impositum esse, id quod vel ipsa Latina nominis forma docet. Scilicet cum Christi cultores omnia ad Iesum Christum referrent, eiusque nomen semper in ore haberent, cum, qui partes Anticaesaris alicuius sequerentur, nomine ita desinente a Romanis appellari solerent, vt Pompeiani, Pertinaciani etc. cum Antiochenis, qui procliues essent ad scommata et dicteria v. Zosimus Lib. 4. p. 258. Ammian. Marcell. 22, 14. *Wetstenius* ad h. l. mirum videretur, Christi discipulos regi,

quem ignominiofa morte fublatum ipfi faterentur, adhuc adhaerere, per ludibrium Iefu cultores appellarunt Chriftianos, quod nomen mox in omnibus imperii Romani prouinciis frequentari coepit, quia opportunum putabatur ad cultores Iefu Chrifti a Iudaeis internofcendos. Tacitus Ann. 15, 44. *Nero — quaefitiffimis poenis affecit, quos, per flagitia inuifos, vulgus Chriftianos appellabat. Auctor nominis eius Chriftus* (i. e. a ducis fui nomine traxerunt hoc nomen), *Tiberio imperitante per procuratorem Pontium Pilatum fupplicio affectus erat.* Chriftiani vero hoc nomen adeo non auerfati funt, vt potius honori fibi ducerent, et poftea illud retinerent.

27. ἐν ταύταις δὲ ταῖς ἡμέραις κ. τ. λ.] *illo tempore Hierofolymis prophetae Antiochiam venerunt*: προφῆται dicebantur tunc temporis, doctores, qui facro ardore correpti, res facras proloquebantur, qui fubito fingulari afflatu numinis impulfi alios edocebant, ad virtutem excitabant, confolabantur, euenta futura praenuntiabant etc. vid. *Koppii* Exc. 3. in ep. ad Ephef. p. 152 fs. et not. ad Matth. 7, 15.

28. ἀναστὰς δὲ — διὰ τοῦ πνεύματος] *quorum vnus nomine Agabus Spiritu monitus* (f. *afflatu diuino*) *praedixit.* Ἄγαβος 21, 10. deriuatur hoc nomen ab עגב *amauit*, vt adeo Agabus notet *dilectum*, adeoque fit idem ac Graeca nomina Agapetus, Agapus, in infcriptt. ap. *Gruterum* p. 790, 5. p. 1065, 8. *Gudium* p. 365, 3. p. 370. 5. et *Muratorium* p. 432, 1. σημαίνειν *praedicere* vt ap. Iofeph. Ant. 7, 8. vbi de vaticinio Nathanis fermo: σημαίνων (Dauidi) τὴν ἐκ τοῦ παιδὸς ἐσομένην ἐπίθεσιν *infidias ipfi a filio futuras*; de augure legitur ap. Eurip. Phoenn. 972. et a Xenoph. faepius ita ponitur, vt fit, *futura fignificare*, per aufpicia, exta et fimilia v. *Sturzii* Lex. Xenoph. inprimis etiam adhibetur de rebus futuris, quae cum ambiguitate et obfcuritate quadam innuuntur v. Ioh. 12, 33. λιμὸν

μέγαν — οἰκεμένην] *magnam fore famem in omni terra.* Pro *μέγαν* cum aliis libris legendum *μεγάλην*, iisdem de caussis quas attulimus ad Luc. 15, 14. vbi quoque ita legi debet. *μέλλειν futurum esse*, ab optimae notae scriptoribus etiam coniungitur cum futuro, ita, vt faciat periphrasin futuri istius verbi quocum construitur Herodo. 6, 98. *τέρας τῶν μελλόντων ἔσεσθαι.* Thucyd. 8, 24. *ἔμελλον κινδυνεύσειν.* Aeschin. Socr. 1, 11. *ὅσα μέλλει ἔσεσθαι.* v. *Wetstenius* ad h. l. *Vigerus* de Idiotism. c. 5. Sect. 8. p. 261. *Herm.* et *Fischerus* Animaduu. ad Weller. Vol. 3. P. 2. p. 18 sq. Per *οἰκεμένην* intelligi debet *Iudaea*, vt Luc. 2, 1. vbi v. not. Scilicet Claudii temporibus, fames modo in hac, modo in illa imperii Romani prouincia grassata est. 1) *Prima*, quae *Romam* pressit, incidit in *primum* et *secundum* imperii Claudii annum, Dio. Caff. 9. p. 949. ed. *Reimar.* *λιμȣ̃ ἰσχυρȣ̃ γενομένȣ, ȣ̓ μόνον τῆς ἐν τῷ τότε παρόντι ἀφθονίας τῶν τροφῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐς πάντα τὸν μετὰ ταῦτα αἰῶνα πρόνοιαν ἐποιήσατο* *fame ingenti orta, non modo ad praesens tempus copiae alimentorum, verum in perpetuum etiam prospexit.* Aurel. Vict. Caes. c. 4. *annonae egestas sub Claudio nimirum composita, quam Caligula induxerat, dum, adactis toto orbe nauigiis, peruium mare theatris curribusque damno publico efficere studuit.* Famis huius praecipua caussa erat commeatus hiberni summa difficultas. Dio Caff. l. c. *ἐπειϛάκτȣ γὰρ παντὸς, ὡς εἰπεῖν, τȣ̃ σίτȣ τοῖς Ῥωμαίοις ὄντος, ἡ χώρα, ἡ πρὸς τȣ̃ Τιβέριδος ἐκβολαῖς, οὔτε κατάρσεις ἀσφαλεῖς, οὔτε λιμένας ἐπιτηδείȣς, ἔχȣσα, ἀνωφελὲς σφίσι τὸ κράτος τῆς θαλάσσης ἐποίει; ἔξω δὲ γὰρ τῶν τῇ τε ὥρᾳ ἐσκομισθέντων, καὶ ἐς τὰς ἀποθήκας ἀναχθέντων, ȣ̓δὲν τὴν χειμερινὴν ἐσεφοίτα, ἀλλ᾽ εἴ τις παρεκινδύνευσε, κακῶς ἀπήλλαττε* *nam frumentum, quo Roma vtitur, omne propemodum aliunde aduehitur, at cum loca circum ostia Tiberis neque tuta nauibus appellendis essent, neque portus opportunos haberent, efficiebatur, vt maris imperium Romanis parum prodesset, cum praeter ea, quae aestate subueherentur, ac in granariis

conderentur, hieme nihil supportaretur, ac si quis id periculum temere subiisset, magno afficeretur damno. Quare Claudius quo commodius alimentorum copiae prospiceret, magnis sumtibus portum Ostiae exstruxit v. Dio l. l. Sueton. V. Claud. c. 20. 2) *Secunda* fames ingruit anno Claudii quarto exeunte, afflixit ea inprimis Iudaeam v. Prolegg. §. *de Chronologia libri* n. 6. Subleuauit hanc famem Helena, Adiabenorum regina, quae Iudaica sacra erat amplexa v. *Scaliger* Animaduu. ad Euseb. p. 192. *Wesseling.* Obss. 1. 9. p. 28. Ioseph. Ant. 20, 2. 6. λιμȣ̃ αὐτῶν τὴν πόλιν κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον πιεζȣ̃ντος καὶ πολλῶν ὑπ᾽ ἐνδείας ἀναλωμάτων φθειρομένων, ἡ βασίλισσα Ἑλένη πέμπει τινὰς τῶν ἑαυτῆς, τȣ̀ς μὲν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, πολὺν σῖτον ὠνησομένȣς χρημάτων, τȣ̀ς δὲ εἰς Κύπρον ἰσχάδων φόρτον οἴσοντας *fame ipsorum vrbem* (Hierosolymam) *per id tempus premente, multisque alimentorum inopia pereuntibus, Helena regina e suis alios misit Alexandriam, qui vim magnam tritici coëmerent, alios vero in Cyprum, qui caricarum sarcinas aduehi curarent.* add. Euseb. H. E. 2, 11. Chron. p. 79. 3) *Tertia* fames *Graeciam* pressit, anno Claudii nono. Euseb. Chron. 1. p. 79. *Scalig.* λιμȣ̃ κατὰ τὴν Ἑλλάδα γεγονότος μεγάλȣ, ὁ τȣ̃ σίτȣ μόδιος ἓξ διδράχμων ἐπράθη *magna fames in Graecia fuit, modius sex didrachmis venundatus est* v. *Scaliger* not. ad Euseb. Chron. p. 192. 4) *Quarta*, anno Claudii *vndecimo*, iterum *Romae* grassata est. Sueton. V. Claud. c. 18. *arctiore annona ob assiduas sterilitates detentus, quondam medio foro a turba conuiciis, ac simul fragminibus panis ita instratus, vt aegre, nec nisi postico euadere in palatium valuerit.* Tacit. Ann. 12, 43. *frugum egestas et orta ex eo fames in prodigium accipiebatur.* Ex hactenus vero dictis sat euidenter patescit, h. l. cogitandum esse de ea fame, quae quarto Claudii anno Palaestinam inuasit, atque per τὴν οἰκȣμένην non intelligi posse *totum imperium Romanum*, sed hac voce significari *Iudaeam*, nam v. 28. 29. christiani Antiocheni, auctore Agabo leguntur pecuniam misisse christia-

nis in *Iudaea* habitantibus, quo eorum paupertati in tanta fame fubuenirent. v. a *Wolfio* ad h. l. laudatos. *Krebfius* et *Michaelis* ad h. l. *Walchii* Diff. de Agabo vate Act. 11, 28. 21, 10. Ienae 1757. 4. p. 9 fs. et *Eichhornius über die Weiffagungen des Propheten Agabus* in *Allgem. Biblioth. d. bibl. Literat. B.* 6. p. 23 fs. Caeterum *Eichhornius* l. l. verba: ἐσήμανε διὰ τȣ̃ πνεύματος interpretanda cenfet: facro igne perfufus, animo concitato, Iudaeam famem magnam inuafuram effe fignificabat. Sufpicatur, cum Agabus Antiochiam veniffet, iam famem ortam fuiffe, vt adeo absque fingulari numinis afflatu ille oftendere potuerit, famem incrementa capturam effe, magnam fore. In *Eichhornii* fententiam *Heinrichfius* quoque abiit, qui ad h. l. notauit haec: fortaffe figna iftam famem futuram indicantia [annonae fterilitas, eiusque caritas] iam praeceffferant; nec nifi illud Agabus egit, vt ex imo pectoris fenfu, ad rem grauiffimam animos attenderet, atque ad colligendam in tempore annonam fubleuandosque oppreffos cohortaretur.

29. 30. εὐπορεῖν et εὐπορεῖσθαι omnino dicitur de iis, qui habent et poffident aliquid, et fi de opibus fermo eft, de iis qui opes mediocres, et, qui ampliores habent, ponitur; hinc et Mufonius ap. Stobaeum ferm. 82. p. 476. (v. *Kypkius* ad h. l.) inter εὐπόρȣς et πλȣσίȣς diftinguit. Sic ap. Ifocr. Panegyr. c. 9. εἰς εὐπορίαν προάγειν eft, facere, vt alteri fit poteftas et copia v. c. victus, habitationis. Et noftro quidem loco non reddi poteft, *abundare*, fed notio generalis retinenda eft, quoniam, vt appofite monuit *Kypkius*, improbabile eft, mediocris fortunae homines ab hoc munificentiae officio prorfus abhorruiffe. Itaque καθὼς ηὐπορεῖτό τις reddendum: *prout cuique fuppetebat, pro fua quisque facultate*, atque fubaudiendum eft χρημάτων vid. *Kypkius* et *Elsnerus* ad h. l. ὥρισαν *decreuerunt*, certam pecuniae fummam mittere εἰς διακονίαν in

subsidium. Theophylact. ἡ διακονία ἐςὶν ἡ τῶν χρημάτων ἐπιχορηγία *pecuniarum suppeditatio* vid. et not. ad 6, 1. 2. πρὸς τὲς πρεσβυτέρες *ad presbyteros* cf. not. ad 20, 28.

CAPVT XII.

1. Iacobi mors; Petri e vinculis liberatio; Herodis Agrippae obitus. κατ' ἐκεῖνον δὲ τὸν καιρὸν *circa illud tempus* vid. Prolegg. §. *de Chronologia libri* n. 5. 6. Ἡρώδης ὁ βασιλεὺς] Herodes, qui apud auctores *Agrippa* et quidem *maior* dicitur. Hic Herodes s. Agrippa I. fuit nepos Herodis Magni, filius Aristobuli, cuius gulam pater laqueo fregerat v. Ioseph. Ant. 18, 5. Herodes Magnus, tres reliquerat filios, *Archelaum*, *Philippum*, et *Antipam*, in quos regnum paternum diuisit Augustus, ita, vt Philippo et Antipae, vnicuique quartam, Archelao autem dimidiam regni partem assignaret. *Philippus* accepit Batanaeam, Auranitidem, quam vtramque regionem Luc. 3, 1. Itureae nomine complexus est, et Trachonitidem; *Archelaus*, Iudaeam, Idumaeam et Samariam ethnarchae nomine obtinuit; *Antipas* Galilaeam et Peraeam, ita, vt non minus quam Philippus diceretur τετράρχης. Archelaus, crudelitatis nomine apud Augustum accusatus, postquam nouem annos regnarat, de sua dignitate deiectus, et Viennam, Galliae vrbem, in exilium ab imperatore eiectus, atque Iudaea in prouinciae formam redacta, Syriaeque adiuncta est, ita, vt sub Syriae praesidibus, a procuratoribus Romanis administraretur. *Philippo* mortuo tetrarchia eius Syriae ab imperatore Tiberio adiudicata est, sed C. Caligula hanc tetrarchiam adiecta quoque Lysaniae tetrarchia v. Ioseph. Ant. 18, 6. 10. concessit *Herodi Agrippae*, de quo nobis hic sermo est; et *Antipa* in Galliam primo, deinde in

Hiſpaniam exule acto, huius quoque tetrarchia eum donauit v. Ioſeph. Ant. 18, 7. Neque minus Agrippam auxit Claudius, Caligulae ſucceſſor. Romae degebat Agrippa, cum Caligula trucidaretur, et Claudii gratiam atque fauorem ſibi ita conciliabat, vt eum Iudaeae quoque et Samariae praeeſſe iüberet a. C. 42. Sic totum regnum quod auus habuerat reſtitutum, ipſeque ab imperatore rex Iudaeae ſalutatus eſt v. Ioſeph. Ant. 19, 5. 1. *Deylingius* Obſſ. Sacrr. 2. p. 262 ſq. *Fiſcherus* Proluſſ. de vit. Lexx. N. T. p. 427 ſs. *Walchii* Diſſ. vincula Petri ex antiquitatibus illuſtrata Act. 12. Ienae 1758. 4. p. 5. et *Krebſius* ad h. l. Agrippa cum vix triennio Iudaeorum rex fuiſſet, mortuus eſt a. C. 44. et Iudaea iterum in prouinciae formam redacta, Syriaeque annexa eſt, miſſo, qui eam adminiſtraret, Cuſpio Fado, procuratore (Ioſeph. Ant. 19, 8. 2.) in cuius poſtea locum Tiberius Alexander (Ioſeph. 20. 5. 2.) Ventidius Cumanus (ib.) Claudius Felix (Tacit. Ann. 12, 54. Ioſeph. Ant. 20, 7. B. I. 2, 12.) Porcius Feſtus (Ioſeph. 20, 8.), Albinus (Id. 20, 9.) et Geſſius Florus (Id. 20, 9. 5.) ſucceſſerunt. *ἐπέβαλεν τὰς χεῖρας κακῶσαί τινας κ. τ. λ.*] *coepit l. conatus eſt nonnullos vexare qui ad coetum ſacrum pertinerent.* Agrippa ardenti ſtudio legis auitae ſeruandae ſe inflammatum affectabat v. Ioſeph. Ant. 19, 7. 3. neque tamen dubitabat ludis intereſſe publicis, qui Caeſareae in honorem Caeſaris inſtituebantur v. Ioſeph. Ant. 19, 7. 8. infra v. 21. plebis fauorem quauis occaſione ſibi conciliare ſtudebat v. 3. add. Ioſeph. Ant. 19, 7. 3. qui haec de eo refert: *ἐπεφύκει ὁ βασιλεὺς οὗτος εὐεργετικὸς εἶναι ἐν δωρεαῖς, καὶ μεγαλοφρονῆσαι ἔθνη φιλότιμος καὶ πολλοῖς ἀθρόως δαπανήμασιν ἀνιστὰς αὑτὸν εἰς ἐπιφάνειαν, ἡδόμενος τῷ χαρίζεσθαι, καὶ τῷ βιοῦν ἐν εὐφημίᾳ χαίρων* *erat autem rex iſte a natura ita factus, vt muneribus ſtuderet eſſe beneficus et populos liberalitate demereri magnopere deſideraret, et large effuſeque ſumtus faciendo ſibi pararet nominis celebritatem, dando voluptatem capiens, gau-*

densque ita vitam agere, vt ab omnibus praedicaretur. ἐπιβάλλειν apud auctores Graecos notat etiam *incipere, aggredi* Diog. Laërt. 6, 2. 4. ἐπέβαλε τερετίζειν *cantillare coepit.* Suidas: ἐπέβαλεν, ἤρξατο, ἐπεχείρισεν v. *Kypkius* ad Marc. 14, 72. fic h. l. formula ἐπέβαλε τὰς χεῖρας notat: *coepit, conatus eft*, vt nos fere dicere folemus: *Hand an etwas legen*, atque idem valet quod ἐπιχειρεῖν Luc. 1, 1. Act. 9, 29. vbi legitur: οἱ δὲ ἐπεχείρουν αὐτὸν ἀνελεῖν. Sic ἐπιβάλλειν τὰς χεῖρας, vt fit *fufcipere*, pofitum extat Deut. 12, 7. εὐφρανθήσεσθε ἐπὶ πᾶσιν οἷ ἐὰν ἐπιβάλητε τὰς χεῖρας. add. ib. 15, 10. κακῶσαί τινας diftinguitur haec κάκωσις a caede Iacobi, et Petri comprehenfione, ita, vt fignificetur, nonnullos chriftianos fuiffe iniuriis maximis affectos.

2. 3. ἀνεῖλε δὲ Ἰάκωβον κ. τ. λ.] *gladio etiam Iacobum Iohannis fratrem interfici iuffit.* Ἰάκωβος Matth. 10, 2. 20, 20. Marc. 3, 17. Acta haec funt Hierofolymis, vbi Agrippa maximam partem commorabatur cf. Iofeph. Ant. 19, 7. 3. ἀνεῖλε habebat enim ius vitae et necis, vt ante eum procuratores Romani habuerant. v. *Walchius* l. l. p. 6 fq. καὶ ἰδὼν ὅτι ἀρεστόν ἐστι τοῖς Ἰουδαίοις κ. τ. λ.] *quod cum Iudaeis gratum effe intelligeret, etiam Petrum comprehendit feftis Pafchatos diebus.* Volebat e medio tollere ecclefiae capita. Ἰουδαίοις h. e. omnino, populo coll. v. 4. non de fynedris tantum cum nonnullis cogitandum. προσέθετο συλλαβεῖν *deinde* l. *infuper comprehendit;* de qua loquendi forma Hebraica v. not. ad Luc. 20, 12. *Vorftius* de Hebraifmm. N. T. p. 592. ed. *Fifch.* ἦσαν δὲ ἡμέραι τῶν ἀζύμων] hebdomas pafchalis; feptem enim diebus fefto Pafchatos Iudaei vefci debebant panibus non fermentatis v. Deut. 16, 6. Ex. 12, 18, Matth. 26, 17. Ipfis diebus feftis Herodes, qui fingularem pietatem et ardens religionis ftudium affectaret, Petrum fupplicio tradere nolebat.

4. 5. *Captumque in carcerem detrufit, ita, vt eum*

quatuor quaternionibus militum custodiendum traderet. Herodes proprios in vrbe habebat milites v. Ioseph. Ant. 19, 7. 1. Custodiebant Petrum milites, more apud Romanos vsitato. Quanto enim studio Agrippa, Romae educatus, si a sacrorum cultu discedatur, mores Romanorum aemulatus sit, cum Hierosolymis, tum alibi, sat clare docent loci Iosephi Ant. 19, 7. 4. et 5. p. 949. coll. c. 8, 2. p. 950. ed. *Hauerc.* Apud Romanos autem, quaterni milites, excubitum noctis ita facere solebant, vt vigiliis in quatuor partes ad clepsydram distributis, singuli deinceps ternis horis vigilarent. Quia igitur Herodes Petrum custodiri volebat a quatuor militibus, quorum duo eum in ipso carcere obseruarent, totidem ante fores excubarent (v. 6.); necesse fuisse facile intelligitur, vt quatuor militum quaterniones deligerentur, qui custodiae hominis praeficerentur v. *Fischerus* Prolusf. de vit. Lexx. N. T. p. 452. Vegetius R. M. 3, 8. *quia impossibile videbatur, in speculis per totam noctem vigilantes singulos permanere, ideo in quatuor partes ad clepsydram sunt diuisae vigiliae* (v. nos ad Matth. 14, 25.) *vt non amplius, quam tribus horis nocturnis necesse sit vigilare.* Censorinus de die natali c. 23. *diem quadripartito, sed et noctem similiter diuidebant, idque similitudo testatur militaris, vbi dicitur vigilia prima, secunda et tertia et quarta.* Quatuor milites ad vnam stationem adhibitos fuisse, testatur quoque Polybius 6, 33. *διδόασι φυλάκεια δύο, τὸ δὲ φυλάκειόν ἐστιν ἐκ τεττάρων ἀνδρῶν praestant binas excubias, harum singulas quaterni viri obeunt.* v. *Raphelius* Obss. Polybb. ad h. l. *Lipsius* Opp. T. 3. p. 307. *τετράδιον quaternio* Philo in Flacc. p. 981. Ergo *τέσσαρσι τετραδίοις* est *quatuor quaternionibus*, siue, sedecim militibus, quorum quatuor per vices Petrum custodiebant. *βουλόμενος μετὰ τὸ πάσχα ἀναγαγεῖν αὐτὸν τῷ λαῷ] cum eum vellet finito festo paschali populo producere.* *ἀνάγειν* id qd. *προάγειν* v. 6. volebat eum palam producere, ad caussam dicendam et supplicium sumendum.

5. προσευχὴ ἐκτενὴς *preces ardentissimas* ad Deum faciebat ecclesia, Luc. 22, 44. ἐκτενέστερον προσηύχετο *ardentius precabatur.* 1 Petr. 1, 22. ἐκτενῶς ἀγαπᾷν. add, 26, 7.

6. προάγειν scl. εἰς ἐκκλησίαν, vel, εἰς δίκην, dicuntur autem προάγεσθαι rei, qui in concionem, aut, ad iudices ducuntur, partim vt ad crimen respondeant, partim, vt poenas luant Ioseph. Ant. 16, 11, 6. Ἡρώδης προαγαγὼν εἰς ἐκκλησίαν τριακοσίους τε τῶν ἡγεμόνων τὰς ἐν αἰτίᾳ γενομένας *Herodes cum in concionem produxisset trecentos duces, in numerum reorum relatos.* B. I. 1, 27. 2. Ἡρώδης τὰς υἱεῖς οὐ προήγαγεν εἰς τὴν δίκην *Herodes filios suos non produxit in iudicium.* Sic quoque Lat. *produci* legitur de iis, qui in concione caussam pro se dicere iubentur Cic. ad Diu. 12, 3. 4. *productus in concionem a Canutio, turpissime decessit* v. *Krebsius* ad h. l. *Raphelius* Polyb. p. 332. Caet. in codd. nonnullis librariorum incuria extat προσάγειν, loco προάγειν, saepius particulas πρὸς et πρὸ in compositis confusas esse docuit *Millius* ad 20, 5. 13. add. *Valckenarius* ad Eurip. Phoenn. p. 219. κοιμώμενος — δυσὶ] *et Petrus illa nocte inter duo milites, duabus catenis alligatus dormiret.* Petrus, duriorem custodiam expertus, noctu, vt eo tutior custodia esset, duabus catenis constringebatur, ita, vt eadem vnius militis sinistram vinciret et Apostoli dextram, altera catena Petri sinistram et alterius militis dextram, de quo Romanorum more reos custodiendi v. quos laudauit *Wolfius* ad h. l. et *Walchius* l. l. qui Petrum per diem vni tantummodo militi, noctu duobus alligatum fuisse statuit, et hanc in rem laudauit locum Lucian. Toxari Opp. T. 2. p. 52. ed. *Graeu.* φύλακές τε πρὸ τῆς θύρας ἐτήρουν τὴν φυλακὴν] *et custodes foris carcerem obseruabant:* φυλακὴ *carcer* vt v. 4. Act. 26, 10. Formula τηρεῖν τὴν φυλακὴν notat quoque, *excubias agere, Wache halten* v. *Raphelius* Obss. Polybb. ad h. l. sed non

necesse est, vt a vulgari verborum interpretatione recedamus.

7. Petrus diuina moderante prouidentia carcere liberatur. Breuiter et succincte Lucas liberationis modum narrauit. Genium coelestem vere apparuisse Petro, eumque liberasse, est veterum interpretum communis sententia, quam nuper quoque defendit *Storrius* Opusc. T. 3. p. 183 sqq. Qui hanc sententiam tuentur, statuere debent, Deo ita prouidente, grauem soporem milites occupasse, vt nec Petri liberationi obniti, nec eius rationem edisserere potuerint coll. v. 18 sq. *Hezelius* cum aliis opinatur, fulgur, nocturno tempore, Petri carcerem penetrasse, et catenas eius liquasse, eum tamen illaesum mansisse, et expergefactum, cum milites ictu fulminis prostratos vidisset, fulminis quasi ductu, per eos transiisse, antequam sensisset, se Dei prouidentia e vinculis liberatum esse v. 11. Nonnulla sane pro hac sententia dici possunt. Inopinata euenta Hebraei ad genios coelestes referre, atque angelos nominare solebant v. ad Matth. 28, 2. Act. 5, 19. vt fulgura v. Act. 7, 30. et verba: φῶς ἔλαμψε, πατάξας τὴν πλευρὰν, ἐξέπεσον αἱ ἁλύσεις v. 7. ἡ θύρα ἠνοίχθη αὐτομάτη v. 10. commode de fulmine, eiusque vi explicari possunt. Nihilominus tamen recte dubitare licet, num huic interpretationi veritas constet. Huius enim interpretationis defensores et fautores verbis Lucae: ἐδόκει (Petrus) ὅραμα βλέπειν v. 9. διελθόντες δὲ πρώτην φυλακὴν καὶ δευτέραν — ἦλθον — ἐξελθόντες — καὶ εὐθέως ἀπέστη ὁ ἄγγελος ἀπ' αὐτοῦ v. 10. sensum obtrudunt, qui iis aperte non inest, ac praeterea plura sumunt, quae parum sunt probabilia, quo pertinet, non tantum milites Petro alligatos, et foris carcerem obseruantes, sed reliquos quoque duodecim milites fulmine fuisse tactos, nec prius ad se rediisse, quam cum dies illuxisset v. 18. nulla apparuisse fulminis vestigia adeoque milites omnes tanquam mendaces

Herodem reieciſſe, et ad ſupplicium duci iuſſiſſe (v. 19.) etc. *Eichhornius* in *Allgem. Biblioth. d. bibl. Literat.* B. 3. p. 361. quocum conſentit *Heinrichſius* Exc. 5. p. 361 ſq. contendit, Petrum ipſum modum liberationis ignoraſſe, adeoque eam ſingulari diuinae prouidentiae attribuiſſe, id quod mentione genii coeleſtis indicetur, angeli apparitionem et lucis ſplendorem Iudaeorum opinionibus, remque tradendi modo deberi, cum et Iudaei angelum non niſi ſplendore cinctum ſibi cogitaſſent. Suſpicatur ergo V. D. praefectum carceris, qui chriſtianis faueret vel clandeſtinus Chriſti aſſecla eſſet, Petrum liberaſſe, ſed ſua opera Apoſtolum liberatum eſſe, aperuiſſe nemini, ne in vitae diſcrimen incideret (vid. et not. ad 5, 19.). „Neque igitur, ſcribit *Heinrichſius* l. l. Petro fraudi habeamus, quod ſubitam et inopinatam liberationem incolumitatemque ἀγγέλῳ κυρίȣ deberi certo et confidenter declarat v. 11. quando nec noſtra aetate quisquam, dummodo prouidi numinis tutelam agnoſcit, ſimiliter in re ſimili loqui erubeſceret.“ v. et not. ad Luc. 22, 43. Si autem ſtatuitur, carceris praefectum liberaſſe Petrum, ſtatuendum quoque eſt, milites ſomno fuiſſe oppreſſos, ope fortaſſis ipſius carceris praefecti, hunc enim eos conſilii de liberando Petro participes feciſſe, atque pecunia corrupiſſe, non eſt veriſimile. Etenim milites cum male curatas excubias Herodem grauiter puniturum eſſe facile praeuidere poſſent v. ad Matth. 28, 13. poſt Petri e carcere egreſſum, ſe potius in fugam dediſſent, quam poenae obieciſſent v. 19. Refragantur vero etiam illi coniecturae, milites fuiſſe liberationis Petri conſcios, ea quae v. 18. leguntur. Caeterum res ipſa, vtor *Heinrichſii* verbis ad v. 10. quocunque tandem modo acciderit, indubie continet inſignius prouidentiae diuinae ſpecimen, Apoſtoli vitam tuentis, atque ad largiora rei chriſtianae incrementa afferenda conſeruantis. οἴκημα Attice dicebatur *carcer*, τὸ δεσμωτήριον. Attici enim rebus malis et turpibus honeſta no-

mina tribuere, ac propterea etiam carcerem οἴκημα appellare solebant. Helladius Chrestom. p. 22. ὅτι τὸ μὴ λέγειν δύσφημα πᾶσι τοῖς παλαιοῖς μὲν φροντὶς ἦν, μάλιστα δὲ τοῖς Ἀθηναίοις· διὸ καὶ τὸ δεσμοτήριον οἴκημα ἐκάλουν. add. Pollux 9, 45. Sic legitur ap. Thucyd. 4, 47. παραλαβόντες δὲ αὐτοὺς οἱ Κερκυραῖοι ἐς οἴκημα μέγα καθεῖρξαν *captos vero illos Corcyraei magno carceri incluserunt.* Exempla plura vid. ap. *Albertium* et *Kypkium* ad h. l. cf. et *Küsterum* ad Suidam p. 285. 663. *Fesselium* Aduersar. T. 2. p. 132. De situ carceris multa disputata sunt ab interpretibus, nihil tamen certi definiri potest, cum Lucas eum non accuratius descripserit. Non fuisse carcerem illum publicum, de quo 5, 18. sermo est, inde patet, quod ibi legitur ἐν τηρήσει δημοσίᾳ. *Lightfootus* in Horr. Hebr. et Talmudd. ad h. l. carcerem, extra ciuitatem, intra duos extimos muros fuisse coniicit, et per portam ferream v. 10. memoratam, portam vrbis intelligit. Dissentit ab eo *Wolfius* in Curis ad h. l. qui contra morem fuisse obseruat, publicos carceres extra ciuitatem aedificare, cum vix tuti sint ab audace nefariorum hominum impetu, putat ergo carcerem in ipsa ciuitate, haud procul forte a iudicii loco fuisse, et per ianuam ferream v. 10. ianuam carceris intelligendam esse. Assentitur ei *Heinrichsius*, qui de porta vrbis cogitari posse negat, propterea quod non probabile sit, Petrum vixdum liberatum, denuo intrasse vrbem, in qua supplicium ei intenderetur. Ex *Lud. de Dieu* et *Fesselii* (Aduersar. T. 2. p. 132.) sententia, fuit hic carcer in area, quae Herodis regiam (erat enim non ciuitatis, sed Herodis carcer) vndequaque ambiebat, vbi regii milites excubias agebant. Ab hac area carcereque platea ducebatur, per quam exitus e regia dabatur in ciuitatem, quam ferrea porta claudebat. *Walchius* l. l. p. 13. obseruat, triplicem murum, auctoribus Iudaicis scriptoribus, vrbem Hierosolymam cinxisse, quorum interior et antiquior sexaginta, exterior nonaginta, medius quatuordecim turres habuerit. Putat igitur, Petrum in vna harum tur-

rium, et quidem, quae in interiori muro fuerunt, detentum fuiſſe, portam autem ferream, eam eſſe cenſet, per quam introitus in turrem patuerit. Quae ſententia haud improbabilis eſt, cum in turribus olim carceres, ibique reos detentos fuiſſe conſtet v. Scholiaſt. ad Iuuenal. 6, 561. πατάξας τὴν πλευρὰν τȣ Πέτρȣ *latere Petri percuſſo*, qui altiore ſomno obdormiuerat.

8 — 10. σανδάλια vid. ad Matth. 10, 10. περίζωσαι *ſuccinge te* cf. not. ap. Luc. 12, 35. ἱμάτιον *pallium* vid. ad Matth. 9, 20. ἐδόκει δὲ ὅραμα βλέπειν *viſionem ſibi apparere putabat;* de viſione per ſomnum cogitandum. 10. διελθόντες δὲ πρώτην φυλακὴν καὶ δευτέραν] *primam et ſecundam cuſtodiam transgreſſi:* πρώτην, δευτέραν intelliguntur bini illi milites v. 4. quorum vnus aditum ad carcerem muniebat, alter ad portam ferream excubias agebat. φυλακὴ cuſtodia pro cuſtode id. qd. φύλαξ coll. v. 4. 19. πύλην τὴν σιδηρᾶν, intelligitur porta per quam introitus in carcerem patebat, et quae in vrbem ducebat, ferro obducta, multisque peſſulis ferreis occluſa v. *Harmari Beobachtt. über den Orient.* Th. 1. p. 187. φέρειν de via frequens Xen. Anab. 5, 2. 19. ὁδὸν τὴν ἐπὶ τὴν ἄκραν φερȣσαν add. 3, 5. 15. Id. H. Gr. 7, 2. 7. τῶν εἰς τὴν πόλιν φερȣσῶν πυλῶν. Sic Lat. *ferre* Curt. 5, 4. 11. *haec via fert in Perſidem.* Exempla alia v. ap. *Raphelium* Obſſ. Herodo. et *Kypkium* ad h. l. αὐτομάτη *ſponte*, non recludebat eam ἄγγελος. Apollon. Rhod. 4, 41. τῇ δὲ καὶ αὐτόματοι θυρέων ὑπόειξαν ὀχῆες. vid. ad Marc. 4, 28.

11. καὶ ὁ Πέτρος γενόμενος ἐν ἑαυτῷ] *cum Petrus ad ſe rediiſſet;* antea putarat ſibi viſum apparere, ſibi in ſomnio illa accidere, ſe non vere liberari v. 9. prorſus attonitus erat, iam ſtupore excuſſo, cum animum collegiſſet. ἐν ἑαυτῷ γενέσθαι *ad ſe redire* Xen. Anab. 1, 5. 17. Clearchus ἐν ἑαυτῷ ἐγένετο. Polyb. 1, 49. ταχὺ δ' ἐν ἑαυτῷ γενόμενος. Libanius ep. 319. οὕτως αὖθις ἐν ἐμαυτῷ τε ἐγενόμην vid. *Wetſtenius*, *Kypkius* ad h. l. *Abreſchius*

ad Aefchyl. p. 175. *Dorvillius* ad Charit. p. 345. νῦν οἶδα ἀληθῶς κ. τ. λ.] *iam certo intelligo, a Deo missum esse angelum.* Ignorabat Petrus modum liberationis, perfuafum ipfi erat, fe propiore vi et interuentu numinis feruatum effe v. 17. inopinatam liberationem fibi ita explicabat, vt eam tribueret genio coelefti. ἐξείλετό με ἐκ χειρὸς Ἡρώδε — τῶν Ἰεδαίων poteftati Herodis et fupplicio ab omni fere gente Iudaica exfpectato me eripuit. προσδοκία per metonymiam, illa ipfa res quae exfpectatur. Similis locus Gen. 49, 10.

12. συνιδὼν fibi igitur confcius, ad fe reuerfus. Alii explicant: cum circumfpexiffet, vbinam locorum effet, vel, cum confideraffet, quid agendum effet. Sine omni idonea ratione *Hammondus* legi malebat σπεύδων *feftinanter petiit.* εἰς τὴν οἰκίαν Μαρίας κ. τ. λ. *domum Mariae, matris Iohannis, cognomine Marci,* cuius domus erat in vicinia loci, vbi Petrum angelus deferuerat. Hunc Marcum fuiffe Euangeliftam, Barnabae confobrinum, perquam probabilis eft interpretum fententia vid. quos laudauimus in Prolegg. Euang. Marci praemiffis §. 1. προσευχόμενοι pro liberatione Petri coll. v. 5, 12.

13. κρέσαντος δὲ τε Πέτρε — ὀνόματι Ῥόδη] *cum Petrus pulfaret veftibuli oftium, ancilla, nomine Rhode, ad aufcultandum prodiit.* πυλὼν *veftibulum,* vt 10, 17. παιδίσκη ancilla ianitrix v. ad Matth. 26, 69. Marc. 13, 34. ὑπακέειν *aufcultare, hören wer da fey,* verbum de ianitoribus proprium, qui, antequam ianuam aperiant, quis adfit, qui intromitti velit, interrogant, vt ap. Xen. Sympof. 1, 11. κρέσας τὴν θύραν εἶπε τῷ ὑπακέσαντι εἰσαγγεῖλαι vbi v. *Bachius.* Plautus Trucul. 1, 2. 2. ancilla ad ianitorem: *ad fores aufcultato, atque ferua has aedes* vid. *Albertius, Elsnerus, Kypkius* ad h. l. *Fifcherus* Ind. Theophr. fub ἐπακέσαι et ad Plat. Crit. 1. Ῥόδη *rofa,* nomen Graecum, quod etiam in Menandri fragmentis occurrit, Helleniftae ancilla fuiffe videtur.

14. *καὶ ἐπιγνοῦσα τὴν φωνὴν τοῦ Πέτρου cum Petri vocem agnouisset.* Vocabulum φωνὴ *Albertius* ad h. l. explicat, *nomen*, quo significatu occurrit ap. Homer. Il. γ', 161. Hesiod. Ἔργ. 79. vbi v. *Graeuius.* Sed additum verbum ἐπιγνοῦσα rectius refertur ad dignoscendam vocem, quam ad audiendum nomen, nec dubitandum est, Petri vocem antea iam bene cognitam fuisse ancillae, in ea domo versanti, in qua coetus christianorum cogi solebat v. *Wolfius* ad h. l. Agnouit ergo ancilla Petri vocem, cum nomen suum profiteretur. *ἀπὸ τῆς χαρᾶς οὐκ ἤνοιξε τὸν πυλῶνα] prae gaudio ostium non aperuit.* πυλὼν h. l. *portam, ostium* (np. vestibuli) indicat, vt 14, 13. Apoc. 21, 12 f. Prae gaudio nesciebat, quid prius agendum, laetum nuntium christianis sollicitis actutum afferre volebat.

15 sq. *μαίνῃ insanis;* incredibilis enim iis erat tam subita Petri liberatio. *Beza*, *Millius*, *Bengelius*, *Griesbachius*, μαίνῃ, interrogatiue dictum accipiunt. Citra necessitatem. διϊσχυρίζετο *asseuerabat* v. *Wetstenius* et *Kypkius* ad Luc. 22, 59. *οἱ δὲ ἔλεγον· ὁ ἄγγελος αὐτοῦ ἐστιν] illi vero genium eius esse dicebant.* Per ἄγγελον *Camero*, *Hammondus*, alii, intelligunt *nuntium*, e carcere ad christianos illos in Mariae aedibus congregatos missum, qui eos de Petri conditione certiores redderet, quique, vt intromitteretur, Petri nomine vsus esset. Neutiquam vero credibile est, christianos congregatos sibi persuadere potuisse, Petrum in carcere ligatum et a militibus custoditum, media nocte misisse nuntium quendam. Nec perspicitur, cum ancilla ad vocem Petri probe a se cognitam prouocarit, quo modo christiani illi ex Petri voce, nuntium ab eo adesse concludere potuerint, nisi statuas, verborum sensum esse, ancillam vocem non recte percepisse, eamque hominem qui Petri nomine se venisse dixerit, prae nimio gaudio Petrum ipsum esse existimasse, aut vocem nuntii, Petri voci fuisse simillimam. Sed

quid his coniecturis opus eſt? Omnes veritatis numeros ac partes habet eorum interpretum ſententia, qui verba de Petri genio tutelari accipiunt. Scilicet Iudaei exiſtimabant ſingulis hominibus a Deo angelos cuſtodes dari v. not. ad Matth. 18, 10. quam opinionem fouebant quoque gentiles. Cenſorinus de die natal. c. 3. *genius eſt deus, cuius in tutela vt quisque eſt, viuit*, et paulo poſt: *genius ita nobis aſſiduus obſeruator appoſitus eſt, vt ne puncto quidem temporis longius abſcedat; ſed ab vtero matris exceptos ad extremum vitae diem comitetur.* Martianus Capella Lib. 2. p. 39. *genius—tutelator fidiſſimusque germanus animos omnium mentesque cuſtodit.* add. Macrob. Saturn. 1, 19. Fuit porro apud gentiles recepta ſententia, deos huius vel illius hominis ſpeciem induere, eiusque vocem etiam mutuari ſolere Homer. Il. ν', 43 ſs. de Neptuno: Ἀλλὰ Ποσειδάων γαιήοχος, ἐννοσιγαῖος, Ἀργείους ὤτρυνε βαθείης ἐξ ἁλὸς ἐλθών, Εἰσάμενος Κάλχαντι δέμας καὶ ἀτειρέα φωνήν *Sed Neptunus terram cingens, terrae quaſſator, Argivos excitabat profundo e mari egreſſus, Cum ſe aſſimilaſſet Calchanti corpore et indefeſſa voce.* add. Il. υ', 81. ſ. φ', 600 Odyſſ. α', 105. Idem de angelis perſuaſum fuit Iudaeis *Debbarim Rabba* f. 290. 4. *Scriptum eſt: liberauit me a gladio Pharaonis. Bar Kaphra dicit: Angelus deſcendit in ſimilitudine Moſis, et fugere fecit eum, illi autem qui venerunt, vt apprehenderent Moſen, putarunt angelum eſſe Moſen.* Midras Coheleth fol. 87, 4. *dicit Sanctus Benedictus: laetitiae dixi, quidnam haec agit? quidnam agit haec corona in manu tua? deſcendit angelus in ſpecie Salomonis atque inſedit in throno eius* v. *Lightfootus* ad h. l. Chriſtiani igitur illi in aedibus Mariae congregati, qui ſcirent, Petrum ab Herode chriſtianis inimiciſſimo admodum ſollicite cuſtodiri, et in vincula eſſe coniectum, vt de eo ſupplicium ſumeretur v. 4. cum ſibi minime perſuadere poſſent, Petrum e carcere euaſiſſe, putabant adfuiſſe eius genium tutelarem, qui Petri nomen pronuntiaſſet, eiusque vocem imitatus eſſet, vt ſignificaret, Petrum moriturum eſſe, et congregatos mo-

neret, precarentur vt conftanter mortem fubiret. 16. ἐπέμενε κρέων *Petro pulfare pergente* fcl. τὴν θύραν, quod vocabulum e v. 13. repetendum. ἐπέμενε Philo de Agric. p. 197. D. ἐὰν δ' ἀπειθῶν ἐπιμένῃ *fi contumax effe pergat* v. *Loesnerus* ad h. l.

17. κατασείειν omnino notat, *alicui manu, vel alio quocunque modo fignum dare* v. Iofeph. Ant. 17, 10. 2. Xen. Cyr. αὐτοί τε ἐδίωκον καὶ τῷ Γαδάτᾳ κατέσειον. Inprimis autem κατασείειν τῇ χειρὶ dicuntur *oratores, cum orationem habituri, manu filentium indicunt* v. 13, 16. 22, 1. Iofeph. Ant. 8, 11. 2. Perfius Sat. 4, 5 fq. v. *Krebfius*, *Loesnerus*, *Wetftenius* ad h. l. et *Irmifchius* Exc. ad Herodi. T. 1. p. 899. Petrus manu filentium indicebat, non tantum eam ob cauffam, vt breuiter chriftianis liberationem fuam exponeret (διηγήσατο), fed etiam ne nimio tumultu Iudaei vicini excitati concurrerent, et ipfe in carcerem reduceretur. Ἰακώβῳ intelligitur Iacobus minor, Alphaei et Mariae filius vid. ad Matth. 10, 2. Act. 1, 13. nam Iacobus maior Herodis iuffu trucidatus erat v. 2. ἀδελφοῖς chriftianis reliquis, qui non aderant, variis enim in locis conuentus habebant. καὶ ἐξελθὼν ἐπορεύθη εἰς ἕτερον τόπον] *tum vrbe egreffus, in alium locum fe contulit.* Nonnulli Petrum Caefaream fe contuliffe ftatuunt, ad eum enim referunt, quae v. 19. extr. leguntur. Sed huic opinioni orationis feries aduerfatur; nam v. 19. de Herode fermo eft, et Iofephus refert Herodem Caefareae mortuum effe, nec ibi Petrus tutus fuiffet. Alii fine omni idonea ratione eum Romam abiiffe ftatuunt. Probabilior eft eorum fententia, qui Petrum Antiochiam profectum effe contendunt coll. Gal. 2, 11. Ignorabat Lucas quo fe tunc temporis contulerit Petrus.

18. 19. τί ἄρα ὁ Πέτρος ἐγένετο] *quid cum Petro factum effet?* quomodo e carcere euafiffet? Sic Ioh. 21,

21. κύριε, οὗτος δὲ τί scl. γενήσεται domine, quid cum hoc fiet? Xen. Hist. Cyr. 2, 3. 12. θαυμάζοντες τί ἔσοιτο ἡ πολιτεία mirabantur, quid de republica futurum esset. Theocrit. Idyl. 15, 51. Ἀδίστα Γοργοῖ, τί γενοίμεθα dulcissima Gorgo, quid de nobis fiet? v. Elsnerus, Kypkius ad h. l. et not. ad Luc. 1, 66. Ἡρώδης δὲ ἐπιζητήσας αὐτὸν κ. τ. λ.] Herodes, cum Petrum quaesitum non inuenisset, habita de custodibus quaestione, eos ad necem abduci iubet: ἀνακρίνειν interrogare, quaestionem habere, vt 4, 9. ἀπάγειν in vsu forensi adhibetur vel de iis, qui ad iudicem ducuntur, vt ap. Philostrat. Vit. Apoll. 4, 39. al. vel, de iis qui in carcerem, Philo de Iosepho p. 534. C. κελεύει τὸν ἄνθρωπον εἰς εἱρκτὴν ἀπαγαγεῖν iubet hominem in carcerem duci. Theophr. Char. 6, 2. vbi supplendum εἰς τὸ δεσμοτήριον, quod additum legitur ap. Dio. Cass. 39. p. 207. ed. Reimar. vel, de iis, qui ad poenam, ad supplicium ducuntur, vel absolute, vel addito εἰς θάνατον, ἐπὶ θανάτῳ, vt Esth. 12, 3. καὶ ἐξήτασεν ὁ βασιλεὺς τοὺς δύο εὐνούχους, καὶ ὁμολογήσαντες ἀπήχθησαν et examinauit rex duo eunuchos, et cum confessi essent, abducti sunt scl. ad supplicium. Philo de Ioseph. p. 558. B. μηδέποτε τοῦτο εἰργασαίμην ὡς τοσούτους ἀπάγειν ἑνὸς ἁμαρτόντος absit, vt faciam, vt ob vnius culpam a tam multis supplicium sumam. Diod. Sic. p. 387. A. ἐπὶ τὸν κυρωθέντα θάνατον ἀπάγεσθαι. Id. p. 533. A. ἐπὶ τὴν τιμωρίαν ἀπάγεσθαι. Aelian. H. V. 1, 30. ἰδὼν δὲ πόῤῥωθεν ἀγομένους τινὰς ἐπὶ θανάτῳ. Hesychius: ἀπάγεσθαι· εἰς θάνατον ἕλκεσθαι. Sic quoque Latini vsi sunt verbo ducere, vt Seneca de ira, 1, 16. et addita voce: ad supplicium Suet. Calig. 27. ad mortem Cic. Cat. 1. cf. Kypkius et Loesnerus ad h. l. Salmasius de modo vsurr. c. 17. Wakefieldius in Silu. Crit. 2. p. 131. Kortius ad Plin. Epist. 10, 97. 3. Haeserunt autem interpretes in eo, vtrum Herodes milites illos ad poenam, an ad mortis supplicium abduci iusserit? Posterius probabilius est. Herodes singulari

crudelitate praeditus erat v. Philo legat. ad Cai. p. 1034. Petrum ad supplicium duci Herodes et populus gestierant v. 3 sq. 11, plane incredibile videbatur regi, Petrum, τέσσαρσι τετραδίοις militum traditum, et duobus militibus alligatum, praeter horum culpam e carcere adeo munito effugere potuisse; custodes vero, quorum culpa vinctus e carcere effugerat, grauissima poena, ea ipsa plerumque, quae elapso inferenda fuisset, apud veteres affici solebant v. *Lectius* in notis ad Modestinum de poenis T. 1. thes. iur. *Euer. Ottonis* p. 151. et not. ad Matth. 28, 13. praeterea verbum ἀπαχθῆναι absolute positum, perquam frequenter apud scriptores Graecos capitis poenam innuit. Quae si quis omnia collegerit, facile concedet, maxime probabilem esse eorum sententiam, qui Herodis milites capitis supplicio affectos fuisse contendunt. καὶ κατελθὼν — διέτριβεν] *ipse* (Herodes) *relicta Iudaea, Caesareae commoratus est.* Post Καισάρειαν vulgo interpungunt, et ad διέτριβεν subintelligunt ἐκεῖ, quod aduerbium huic verbo iungitur Ioh. 3, 22. 11, 54. neque tamen haec ellipsis necessaria est; rectius deleto inciso, εἰς Καισάρειαν positum accipitur pro, ἐν Καισαρείᾳ, de qua harum praepositionum permutatione vid. not. ad Marc. 1, 9. Καισάρεια eadem vrbs quae 8, 40. 9, 30. 11, 11. memoratur.

20. ἦν δὲ ὁ Ἡρώδης θυμομαχῶν Τυρίοις καὶ Σιδωνίοις] *infesto autem erat Herodes in Tyrios et Sidonios animo.* Verbum θυμομαχεῖν prop. *animo bellare*, a Graecis adhibetur, vel, de iis, *qui reuera bellum gerunt, animoque peruicaci in bellando perseuerant*, vel, *de iis qui a bello gerendo sic abstinent, vt animo tamen bellare non desinant, aliis infensi sint* s. *vt animo tamen bellum inferre meditentur* v. *Raphelius* Obss. Polybb. ad h. l. Posteriorem verbi significationem bene expressit Iustin. 5, 10. *non quidem aperte bellum aduersus Lacedaemonios decernunt, sed tacitis animis tantam iram concipiunt, vt subesse bellum*

intelligi posset. Quaeritur iam quo sensu h. l. verbum θυμομαχεῖν accipiendum sit? *Raphelius* contendit, Herodem cum Tyriis et Sidoniis *bellum gessisse*, hosque pacem per cubiculi regii comitem impetrasse. Alii hoc verbum interpretantur, de *bello* quod Herodes contra Tyrios et Sidonios *molitus*, quod *animo meditatus sit*. Neutra ratio admittenda. Erant enim Tyrii atque Sidonii, socii populi Romani, quos bello petere non ausus esset Agrippa, nec passi essent Romani. Neque h. l. legitur, eos belli metu perculsos, aut iam gesti calamitatibus victos, sed quod ipsorum terra e regia alebatur διὰ τὸ τρέφεσθαι αὐτῶν τὴν χώραν ἀπὸ τῆς βασιλικῆς, quaestus ergo amittendi timore compulsos pacem expoposcisse. Neque apud Lucam, neque apud Iosephum, vllumue alium scriptorem, belli gesti vestigium extat. Itaque θυμομαχῶν potius explicandum est: *infensus erat* Tyriis et Sidoniis. Sic θυμομαχεῖν legitur ap. Polyb. excerpt. legat. c. 69. p. 1236. Plutarch. Demetr. p. 898. Dionys. Halic. Ant. Lib. 5. p. 286. quos locos *Kypkius* ad h. l. attulit; qui idem apposite quoque monuit, non obstare huic interpretationi verba, ᾐτοῦντο εἰρήνην, *pacem* enim non tantum *bello*, sed et ἀκαταστασίαις 1 Cor. 14, 33. et τῷ μάχεσθαι *rixis priuatis*, et τῷ ἀδικεῖν Act. 7, 26. opponi, et εἰρήνην ἔχειν Act. 9, 31. de iis dici, *qui quiete et tranquille viuunt.* v. et *Heinsius* Exercitt. S. Lib. 5. p. 290. Herodes autem in illas ciuitates infenso fuisse videtur animo, ex caussis ad mercaturam pertinentibus. Erat Caesareae portus ab Herode Magno aedificatus, magnae nauium classi recipiundae, atque adeo mercaturae faciundae aptus, potuit hinc facillime accidisse, vt in Tyriis et Sidoniis, qui eodem modo rem quaerebant, e querelis Caesareensium, omnique ciuium suorum Herodes offenderetur, vt suspicatur *Ranischius* in Commentat. de Lucae et Iosephi in morte Herodis Agrippae consensu ad Act. 12, 19 sqq. et Ant. Iud. 19, 7. Lips. 1745. 4. p. 7. Iam cum angustior esset ciuitatum illarum ditio, quam vt populosas illas ciuitates

frumento fuo alere poffet, atque adeo opus haberent ex Iudaea, Galilaea, aliisque regionibus quae Herodis erant, frumentum coëmere v. 1 Reg. 5, 9. Ezech. 27, 17. *Michaelis* ad h. l. Agrippa autem iis infenfus commeatuum transuectione, alioue commercio impedito, eos premere poffet atque infeftare, forte et hoc fe facturum minatus effet; miferunt legatos, qui regem, opportune in eorum vicinia verfantem, ipfis placarent. Iofephus de hac legatione nihil memorauit, fed tantum Herodem Caefareae ludos folennes celebraffe retulit, quoniam illa regis cum Tyriis contentio res non adeo memorabilis erat, commemorauit potius ludorum celebrationem, quippe profectionis praecipuum confilium: Lucas autem qui docere inftituerat, quam infigne fupplicium Deus de Agrippa, quibusque de cauffis fumferit, vnice concionem retulit, quod eam poena eft confecuta, adeoque Tyriorum cauffam praemifit v. *Ranifchius* l. l. p. 9. *ὁμοθυμαδὸν παρῆσαν coniunctim, fimul*, Tyrii et Sydonii cum adierunt, conuenerunt per legatos. *καὶ πείσαντες* Βλάστον *τὸν ἐπὶ τȣ̃ κοιτῶνος τȣ̃ βασιλέως*] *atque Blafto regis cubiculario fibi conciliato*: *πείθειν τινὰ* vt ad Matth. 28, 14. docuimus, eft omnino, *aliquem in fuas partes trahere, fibi conciliare*, vel precibus, vel donis, vt h. l. vid. praeter eos quos ibi laudauimus, *Valckenarius* ad Eurip. Hippol. 1060. *Rhoerius* Fer. Dauentr. p. 91. et *Elsn rus* ad Gal. 1, 10. Βλάστος nomen Romanum v. *Wetftenius* ad h. l. Iudaeorum reges etiam Romanos in minifterio habebant. *ὁ ἐπὶ τȣ̃ κοιτῶνος* fcl. *ὢν*, vel, *τεταγμένος* vt 8, 27. *ὁ ἐπὶ τῆς γάζης*· fed *ὁ ἐπὶ τȣ̃ κοιτῶνος* eft id. qd. *ὁ κοιτωνίτης*. Gloff. vett. *κοιτωνίτης cubicularius, κοιτωνῖται cubicularii* v. *Wesfelingius* ad Diod. Sic. p. 457. T. 1. *ἀπὸ τῆς βασιλικῆς* fcl. *χώρας a regia* terra. Inepte *Boltenius* fupplet *οἰκίας* vt Efth. 5, 1. nam praeceffit voc. *χώρα*, quod faepius omittitur, Thucyd. 8, 46. *ἡ βασιλέως*, fed 8, 58. *ἡ χώρα ἡ βασιλέως* v. *Raphelius* Obff. Xenophh. ad h. l. *Fifcherus* Animaduu. ad Weller. Vol. 3. P. 1. p. 253 fq.

21. τακτῇ ἡμέρᾳ κ. τ. λ. *ftato die Herodes indutus vefte regia* etc. publicae legatorum admiffioni deftinato; erat dies fecundus ludorum, qui in honorem Claudii Caefaris agebantur. Iofeph. Ant. 19, 7. 2. δευτέρᾳ δὲ τῶν θεωριῶν ἡμέρᾳ στολὴν ἐνδυσάμενος ἐξ ἀργυρίε πεποιημένην πᾶσαν, ὡς θαυμάσιον ὑφὴν εἶναι, παρῆλθεν εἰς θέατρον ἀρχομένης ἡμέρας· ἔνθα ταῖς πρώταις τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων ἐπιβολαῖς ὁ ἄργυρος καταυγασθεὶς θαυμασίως ἀπέστιλβε, μαρμαίρων τι φοβερὸν καὶ τοῖς εἰς αὐτὸν ἀτενίζουσι φρικῶδες *fecundo fpectaculorum die, vefte indutus tota ex argento admirabili opere contexta, proceffit in theatrum primo diluculo. Ibi argentum, primis folarium radiorum ictibus illuftratum, mirum in modum refplendefcebat, metuendum quiddam atque horrendum oculos in id defigentibus incutiens.* στολῇ ftola, vefte fuperiore ad talos demiffa, qua in oriente reges vtebantur v. ad Marc. 12, 38. καὶ καθίσας ἐπὶ τε βήματος] *et fuggeftui infidens:* βῆμα non *tribunal*, vt Matth. 27, 19. fed *fuggeftus*, throni fpeciem referens, in theatro Caefareenfi, vnde Herodes et fpectabat ludos, et verba faciebat in concione, notat etiam *fuggeftum oratorium* i. e. locum editiorem; vnde verba faciebant magiftratus, et alii, in concione; vt ap. Ifocrat. de Pace p. 366. T. 1. *Batt.* Xen. Mem. 3, 6. 1. Herodi. 2, 10. 2. Fuit autem hic Graecorum mos; vt conciones in theatris haberentur v. Cic. pro Flacco c. 7. Demofth. pro Cor. c. 53. Act. 19, 29. ἐδημηγόρει πρὸς αὐτες] *ad eos verba faciebat:* πρὸς αὐτὲς *Ranifchius* ad populum refert; cum v. 22. fequatur δῆμος *populus*, et δημηγορεῖν fit id. qd. πρὸς δῆμον ἀγορεύειν *ad populum dicere.* Tyriorum Sidoniorumque legatos ludis illis et concioni interfuiffe, concedit *Ranifchius*, nec abnuit, concionem ad compofitionem cum Tyriis et Sidoniis factam pertinuiffe; fuiffe enim hunc morem, vt quae a principibus, aut in liberis ciuitatibus a Senatu acta, quaeque in bello gefta effent, ea concione habenda, ad populi notitiam perfer-

rentur; ſed negat, praeeunte *Glaſſio* Phil. S. p. 158. *Dath.* Herodem ad legatos dixiſſe. Durior tamen eſt haec interpretatio, nec orationis ſeriei conueniens. Etenim de legatis in proxime praecedentibus ſermo eſt, et ſi *ἐδημηγόρει πρὸς αὐτοὺς* eſſet, *orationem ad populum habuit*, ſuperfluum foret additamentum *πρὸς αὐτοὺς*, nec *δημηγορεῖν* tantum ſignificat: *concionem ad populum habere*, vt ap. Diod. Sic. p. 352. D. *δημηγοροῦντος τοῦ Ἀλκιβιάδου*. Id. p. 289. C. *οἱ δημηγορεῖν εἰωθότες*, ſed hoc verbum etiam ſimpliciter notat: *publice verba facere* id. qd. *λόγους ποιεῖσθαι*, vt ap. Herodi. 6, 3. 5. vbi Alexander ad milites: *ἐβουλόμην μὲν, ὦ ἄνδρες συστρατιῶται, τοὺς συνήθεις πρὸς ὑμᾶς ποιεῖσθαι λόγους, δι' ὧν αὐτός τε ἐκοσμούμην δημηγορῶν, ὑμᾶς τε ἀκούοντας εὔφραινον* *voluiſſem quidem, commilitones, conſueto illo genere orationis apud vos uti, quod et mihi verba facienti ornamento, et vobis delectationi erat.* Id. 2, 8. 2. vbi Niger ad milites conuocatos: *οὐδ' ἂν νῦν εἰς ὑμᾶς ἦλθον, ταῦτα δημηγορήσων* *non ad vos veniſſem haec dicturus.*

22. *Populus autem ei acclamabat: Dei haec vox eſt, non hominis:* *δῆμος* Tyriorum et Sidoniorum legati, eorum comites, aliique gentiles, quorum magna multitudo Caeſareae habitabat; Iudaeos enim talia clamaſſe, non probabile. Fiebat autem hoc pro conſuetudine illorum temporum, qua reges et imperatores non modo defuncti, ſed adhuc viui, dii appellabantur v. *Elsnerus* ad h. l. Veteres quidem, in recitationibus et declamationibus, aſſenſum ſuum acclamatione, *ὀρθῶς, εὖ, ὑπέρευ, θείως, δαιμονίως* ſignificare ſolebant v. *Krebſius* ad Plutarch. de audiend. poëtis c. 7. p. 193. *Caſaubonus* ad Theophr. Char. 2. p. 31 ſq. ed. *Fiſcher.* ſed de tali acclamatione h. l. non eſt ſermo, ineſt in voce populi plus, ſe non hominis, ſed dei vocem audire profitebantur; deum, non hominem loqui. Satis dilucide hoc quoque patet ex verbis Ioſephi l. l. qui diſerte refert, Herodem Deum eſſe appellatum: *εὐθὺς δὲ οἱ κόλακες τὰς οὐδὲ ἐκείνῳ πρὸς*

ἀγαθῷ, ἄλλος ἄλλοθεν φωνὰς ἀνεβόων, Θεὸν προσαγορεύοντες, εὐμενής τε εἴης, ἐπιλέγοντες, εἰ καὶ μέχρι νῦν ὡς ἄνθρωπον ἐφοβήθημεν, ἀλλὰ τοὐντεῦθεν κρείττονά σε θνητῆς φύσεως ὁμολογοῦμεν *mox autem adulatores, vocibus ne ipsi quidem bono futuris, alii aliunde acclamare, Deum appellantes, dicentesque, propitius nobis esto, et, licet hactenus te veluti hominem reueriti sumus, in posterum mortali sorte maiorem habebimus.* Videtur autem, quod acclamationis caussam attinet, Iosephus a Luca discrepare. Iosephus enim a vestis regiae magnificentia clamorem illum adulatorium repetit vid. v. 21. Lucas contra cum orationis dignitate motum videtur indicare. Sed facile hic dissensus tolli potest. Dici enim potest, vt *Ranischius* l. c. et *Krebsius* ad h. l. obseruarunt, populum, vtriusque rei admiratione percussum, hanc adulationis vocem edidisse, neque abhorrens esse a consuetudine scriptorum, e pluribus caussis, parem vim habentibus, eam commemorare, quae consilio cuiusque accommodatior sit, vel quam ab auctoribus diuersis acceperint. Neque tamen, vt eo confugiamus, necesse est. Ipse enim Lucas, cum diserte commemorarit στολὴν βασιλικὴν v. 21. haud obscure innuit, admirationem quoque vestimentorum magnificorum Herodis, in commouendo illo clamore adulatorio valuisse.

23. παραχρῆμα δὲ ἐπάταξεν αὐτὸν ἄγγελος Κυρίου] *protinus autem illum angelus percussit* i. e. ei inflixit morbum grauissimum. Iosephus l. l. nullius angeli meminit, sed ita pergit: ἀνακύψας δ' οὖν μετ' ὀλίγον, τὸν βουβῶνα τῆς ἑαυτοῦ κεφαλῆς ὑπερκαθεζόμενον εἶδεν ἐπὶ σχοινίου τινός· ἄγγελόν τε τοῦτον εὐθὺς ἐνόησεν κακῶν εἶναι, τόν καί ποτε τῶν ἀγαθῶν γενόμενον καὶ διακάρδιον ἔσχεν ὀδύνην· ἄθρουν δὲ αὐτῷ τῆς κοιλίας προσέφυσεν ἄλγημα, μετὰ σφοδρότητος ἀρξάμενον *paulo post autem, oculis in altum sublatis, supra caput bubonem funiculo cuidam insidentem conspexit; et statim, vt hunc malorum*

nuntium esse intellexit, qui olim felicitatis fuerat, ex intimis praecordiis indoluit. Secuta sunt ventris tormina, statim a principio vehementia. Memorat ergo Iosephus bubonem in fune supra suggestum et caput regis sedisse. Nempe funibus, si non super omne theatrum, tamen super gradus et capita spectatorum, vela tendebantur, vt ii, nudis capitibus in theatris saepe per maximam diei partem sedentes, a solis ardore defenderentur v. Lucret. 4, 73. Plin. H. N. 19, 1. *Ranischius* l. l. p. 17 sq. Prodigium a Iosepho l. c. memoratum, respondet ei, quod ab eodem scriptore proditum legitur Ant. 18, 8. Scilicet Agrippa Romae, vbi educatus erat, cum ob imprudenter dicta a Tiberio Caesare in vincula esset coniectus, et aliquando cum aliis vinctis ad regiam staret, vidit arbori, ad quam se reclinarat, insidentem bubonem. Vnus e vinctis natione Germanus, Agrippae praedicit, ipsum mox ad amplissimam dignitatem euectum, summa felicitate fruiturum esse, eadem autem eius auis specie post oblata, quintum ex eo diem, fatalem ipsi futuram. Hanc omnem de bubone ab Herode viso narrationem, fabulam redolere, recte iudicarunt *Lardnerus (Glaubw. d. Euang. Gesch.* p. 34.), *Heumanus*, *Michaelis*, *Morus*, alii; neque tamen eam a Iosepho, Agrippae laudatore, effictam putauerim, sed a Iudaeis Herodi infensis, quod ratam habuisset acclamationem adulatoriam, allatam autem a Iosepho, qui et alias huiusmodi fabellas commemorauit, vt opus suum lectoribus superstitiosis commendaret (Ouid. Met. 5, 549. bubonem dicit: *volucrem venturi nuntium luctus, dirum mortalibus omen)*, et quod fabula in ore omnium esset v. *Heumanus* ad h. l. Inutilem ergo operam susceperunt qui hac in re Lucae narrationem cum Iosepho componere studuerunt; quorum alii, quibus praeiuit Eusebius H. E. 2, 10. contenderunt, Iosephum bubonis nomine angelum mortis indicasse, sub auis illius specie missum, alii, bubonem omen, ἄγγελον autem Θεȣ̃ mortis fuisse auctorem v. *Wolfius* ad h. l. alii denique, Iosephum enarrasse, quae in

oculos hominum incidiffent, Lucam loquendi et cogitandi Iudaeorum rationem effe fecutum; imo fides hiftorica Lucae mirifice confirmatur, quod hanc fabellam repetere omifit. Iam quod attinet fenfum verborum Lucae ἐπάταξεν αὐτὸν ἄγγελος Κυρίε, *Eichhornius* in *Allgem. Biblioth. d. bibl. Literat.* Th. 3. p. 401 fqq. ftatuit, Herodem exfpiraffe atrocibus ventris doloribus, cum amiculo tenuiori indutus, in theatrum aeri permeanti expofitum, fole nondum orto progreffus, refrigerium paffus effet, angelique mentionem factam effe Iudaeorum cogitandi narrandique modo conuenienter, quo mors Herodis praematura prouidentiae diuinae attribueretur; neque enim de angelo proprie, aut morte diuinitus extra ordinem illata, cogitandum effe, ipfa Lucae verba: καὶ γενόμενος σκωληκόβρωτος ἐξέψυξεν, fatis euidenter docere. *Storrius* contra, in Diff. exeget. in libror. N. T. hiftoric. aliquot loca, inferta Opuscc. T. 3. p. 188. opinatur, Herodis aegrotationem et mortem referendam effe ad alia diuinitus extra ordinem illatae aegrotationis et mortis exempla 13, 9 fs. 5, 5 fs. nec morbi Herodis principium a naturali cauffa natum fuiffe, demonftrari poffe, eumque fi non tenui amiculo, at tunica, et reliquo veftitu, ab aeris iniuria fatis defendi potuiffe. Sed miracula, vt *Eichhornius* l. l. p. 1082. praeclare animaduertit, non funt cumulanda, praeterea Iofephus diferte tradit, grauibus ventris doloribus Agrippam fuiffe correptum, et ex narrationis Iofephi ac Lucae περιςάσεσι omnino colligi poteft, regis mortem a naturalibus cauffis deriuandam, atque communi prouidentiae diuinae tribuendam effe, vt adeo verbis ἐπάταξεν αὐτὸν ἄγγελος, omnino expreffa fit fententia haec: *morbo repentino et atroci correptus eft.* Morbi genus accuratius definiit Lucas verbis verfus vltimis. Solebant nimirum Hebraei, omnia quorum cauffae laterent, ad auctores inuifibiles referre, ipfas etiam naturae effectiones repentinas et inufitatas nominare angelos Dei, et morbos repentinos

atque graues per angelum effici statuebant vid. 2 Sam. 24, 16 sq. et not. supra ad v. 7. Similis locus est 1 Macc. 9, 55. 56. ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ ἐπλήγη Ἄλκιμος, καὶ ἐνεποδίσθη τὰ ἔργα αὐτȣ̃, καὶ ἀπεφράγη τὸ ςόμα αὐτȣ̃, καὶ παρελύθη, καὶ οὐκ ἐδύνατο ἔτι λαλῆσαι λόγον, καὶ ἐντείλασθαι περὶ τȣ̃ οἴκȣ αὐτȣ̃· καὶ ἀπέθανεν Ἄλκιμος ἐν τῷ καιρῷ μετὰ βασάνȣ μεγάλης *illo tempore Alcimus percussus est* (nempe a Deo vel angelo), *vt adeo impediretur ipsius consilium, et nerui ipsius dissoluti sunt, vt non amplius loqui, neque testamentum facere posset, et inter graues cruciatus illo tempore obiit.* ἀνθ' ὧν οὐκ ἔδωκε τὴν δόξαν τῷ Θεῷ] *quod passus esset, Deo non tribui honorem debitum,* quod sibi vindicasset Dei honorem, nec repressisset adulatorum voces. Iosephus l. l. οὐκ ἐπέπληξε τȣ́τοις ὁ βασιλεὺς, οὐδὲ τὴν κολακείαν ἀσεβȣ̃σαν ἀπετρέψατο *non illos obiurgauit rex, neque impiam eorum adulationem reiecit*; pergit tamen Iosephus Ant. 19, 8. 2. ἀναθεωρῶν οὖν πρὸς τȣ̀ς φίλȣς· ὁ Θεὸς ὑμῖν εγὼ, φησὶν, ἤδη καταςρέφειν ἐπιτάττομαι τὸν βίον, παραχρῆμα τῆς εἱμαρμένης τὰς ἄρτι μȣ κατεψευσμένας φωνὰς ἐλεγχȣ́σης ὁ κληθεὶς ἀθάνατος ὑφ' ὑμῶν, ἤδη θανὼν ἀπάγομαι *conversis itaque ad amicos oculis, ecce, inquit, Deus ego vester cogor nunc e vita discedere, fatali necessitate mox arguente vestrum mendacium; et quem immortalem salutastis, ad mortem rapior.* γενόμενος σκωληκόβρωτος] *a vermibus consumtus.* Eo morbo etiam Antiochus Epiphanes, qui veri Dei cultum abolere conatus erat, extinctus esse dicitur 2 Macc. 9, 5. ἔλαβεν αὐτὸν ἀνήκεςος τῶν σπλάγχνων ἀλγηδὼν, καὶ πικραὶ τῶν ἔνδον βάσανοι *inuasit eum insanabilis viscerum dolor, et acerbus intestinorum cruciatus.* v. 9. ὥςε καὶ ἐκ τȣ̃ σώματος τȣ̃ δυςσεβȣ̃ς σκώληκας ἀναζεῖν, καὶ ζῶντος ἐν ὀδύναις καὶ ἀλγηδόσι τὰς σάρκας αὐτȣ̃ διαπίπτειν, ὑπὸ δὲ τῆς ὀσμῆς αὐτȣ̃ πᾶν τὸ ςρατόπεδον βαρύνεσθαι τῇ σαπρίᾳ *ita vt ex impii corpore vermes ebullirent, et viuentis carnes cum angoribus et doloribus deciderent, tanto foetore, vt is toti exercitui molestus*

esset. Lactant. de mort. perf. c. 33. de Maximino: *vermes intus creantur. — Comestur a vermibus, et in putredinem corpus cum intolerandis doloribus soluitur.* cf. *Bartholinus* de morbis biblicis c. 23. *Rich. Meadius* de morbis biblicis c. 15. Commiscuerunt hunc morbum *Kühnius* ad Ael. H. V. 4, 28. 5, 2. *Elsnerus, Morus,* alii, cum morbo pediculari, qui φθειρίασις dicitur, recte vero contra monuerunt alii, φθειρίασιν aliud esse morbi genus, et σκώληξ aliud plane animalculum, quam φθείρ, hoc cutem extrinsecus arrodere, illud internas partes conficere v. *Dindorfius* ad h. l. Quod vero Herodis genus mortis attinet, a Luca h. l. memoratum, etiam hac in re ab eo discrepare videtur Iosephus, hic enim non commemorat σκώληκας (vt finxit *Wolfius* in Curis ad h. l. qui Iosephi exemplaria non inspexit) sed nil aliud habet, nisi, Agrippam, cum bubonem vidisset, statim intestinorum vehementibus doloribus fuisse correptum iisque indies magis magisque auctis extinctum esse, συνεχῶς δὲ ἐφ' ἡμέρας πέντε τῷ τῆς γαστρὸς ἀλγήματι διεργασθεὶς τὸν βίον κατέστρεψεν *cruciatu deinde per continuos quinque dies nihil remittente, vitam finiit.* Sed vt probe notarunt *Kanischius* l. l. et *Krebsius* ad h. l. Iosephi narratio ab iis, quae Lucas de morte Herodis tradidit, recedere quidem videtur, re ipsa tamen non discrepat. Iosephus morbum Agrippae, vniuerse tantum, non indicato proprio morbi genere descripsit. Lucas autem, qui audisset tormina alui, quibus Herodes confectus esset, a vermibus esse profecta, memorauit Herodem periisse σκωληκόβρωτον, idoneam habens caussam morbi proprium genus, vt ipsi relatum erat, nominatim indicandi; vt grauitas supplicii ab Herode sumti appareret; hac caussa cum non vteretur Iosephus, satis habuit, acutum intestinorum dolorem, atque adeo morbi grauitatem prodere. Caeterum *Lightfootus, Noldius* (in histor. Herodum p. 328.) et *Heumanus* ad h. l. statuunt, Iosephum reuerentia in regem defunctum, inuiso morbi nomine omisso, tantummodo dolores intestinos commemo-

raſſe. *ἐξέψυξεν exſpirauit.* Breuiter Lucas rem expoſuit. Non ſtatim in ipſo theatro, ſed quinto demum die poſt Herodes mortuus eſt, *ἀπὸ γενέσεως ἄγων πεντηκοστὸν ἔτος καὶ τέταρτον, τῆς βασιλείας δὲ ἕβδομον anno aetatis quinquageſimo quarto, imperii ſeptimo* v. Ioſeph. l. l.

24. 25. Pergit auctor in enarranda hiſtoria propagationis religionis chriſtianae. Quae v. 25. leguntur, reſpiciunt ad 11, 29 ſq. et v. 25. accurate cohaeret cum c. 13. *ὁ δὲ λόγος τοῦ Θεοῦ ηὔξανε καὶ ἐπληθύνετο doctrina autem euangelii magna incrementa cepit.* Liberatio Petri, Herodis mors hunc euentum habebant, vt doctrina Chriſti latius propagaretur, etiam in anguſtiis, quas magna illa fames intulit. *ηὔξανε καὶ ἐπληθύνετο* ſynonyma ſunt vt 7, 17. ſimplic. latius propagata eſt. Metaphora a frugibus petita. *ὑπέστρεψαν* in plusquamperfecto exponendum, *reuerſi erant*, nempe Antiochiam coll. 11, 27. 29 ſq. 13, 1. reuenerant enim in hanc vrbem antequam Petrus in vincula coniectus et Herodes Agrippa mortuus eſſet v. Prolegg. §. *de chronologia libri* n. 5. *πληρώσαντες τὴν διακονίαν* peracto miniſterio ſ. munere pauperes ſubleuandi v. 14, 26. *ἔργον ὃ ἐπλήρωσαν.* Philo in Flacc. p. 985. B. *οἱ δὲ πληρώσαντες αὐτὸ quod cum effeciſſet.*

CAPVT XIII.

1. Inde ab hoc capite reliqua pars libri verſatur in enarrandis Pauli Apoſtoli ad gentes itineribus. Paulus cum Barnaba per Seleuciam in Cyprum, Salamina et Paphum tendit, ibi magum quendam, qui ei obnitebatur, caſtigat et coercet 1 — 12. inde Pergen Pamphiliae, et Antiochiam Piſidiae vrbem proficiſcuntur; quae ibi euenerunt narrantur v. 13 — fin. — ἦσαν δέ τινες κ. τ. λ.] *erant in eccleſia Antiochena prophetae nonnulli et doctores;* κατὰ τὴν (ſcl. ἐκεῖ) οὖσαν ἐκκλησίαν, Act. 1, 4. περιμένειν ſcl. ἐκεῖ. Matth. 26, 13. (ἐκεῖ) λαληθήσεται. Act. 22, 12. τῶν κατοικέντων ſcl. ἐκεῖ Ἰεδαίων. Marc. 8, 1. παμπόλλε ὄχλε ὄντος ſcl. ἐκεῖ ſed κατὰ τὴν poſitum eſt pro ἐν τῇ v. 11, 1. Philem. 2. προφῆται v. not. ad 11, 27. διδάσκαλοι memorantur etiam 1 Cor. 12, 28. Eph. 4, 11. vbi v. *Koppius*, erant viri ſapientia et eloquentia prae caeteris conſpicui, in ſingulis eccleſiis ad docendum conſtituti. Συμεὼν ὁ καλέμενος Νίγερ homo non aliunde cognitus. Νίγερ cognomen Latinum, a Romanis datum. Λέκιος ὁ Κυρηναῖος *Lucius Cyrenaeus* idem memoratur Rom. 16, 21. male nonnulli hunc Lucium cum Luca Euangeliſta confundunt vid. Prolegg. ad Luc. §. 1. p. 221. Μαναήν τε Ἡρώδε τε τετράρχε σύντροφος] *Manachemus, qui cum Herode tetrarcha educatus erat.* Μαναὴν Hebr. מְנַחֵם (conſolator) 2 Regg. 15, 14. 16. Alexandrini hoc nomen ſcribunt Μαναὴμ omiſſo ח, vt in nomine נחום Luc. 3, 25. quoniam Graeci, vt tralatitium eſt, in medio vocum literas non ſolent adſpirare, Lucas vero μ in vicini ſoni literam ν mutauit, quoniam, vt *Grotius* recte ad h. l. notauit, Graeca vox nulla in μ terminatur, ſed οἱ ὁ hanc literam,

deriuationis vocabuli ratione habita, retinuerunt. *Herodes*, cuius h. l. mentio fit, eſt *Herodes Antipas*, non, vt *Grotius* voluit, *Agrippa* II. ſiue *minor*, filius *regis Agrippae maioris*, cuius mors ſupra enarrata 12, 23. id quod pluribus demonſtrauit *Walchius* in Diſſ. de Menachemo συντρόφῳ Herodis Act. 13, 1. Ienae 1758. 4. Nempe Agrippa iunior, patre mortuo, vix attigerat annum aetatis XVII. vt ex Ioſepho patet Ant. 19, 9. 1. atque hanc ob cauſſam Claudius ei ſucceſſionem in regnum paternum denegarat, eumque educandum tradiderat patruo, Herodi, Chalcidis regi, ſ. fratri Herodis Agrippae maioris. Cum quatuor annis poſt patruus mortuus eſſet, Claudius imperator eum Chalcidis regem conſtituit, et cum quatuor annos in Chalcide regnaſſet, poſtquam hoc regnum ei Claudius abſtulit, ac probabiliter Syriae adiunxit, eum tetrarchiis Philippi et Lyſaniae (v. Luc. 3, 1. Act. 12, 1.) praepoſuit Ioſeph. Ant. 20, 7. 1. Verum etſi hic Agrippa binas tetrarchias a Claudio acceperat, non tamen *tetrarchae*, ſed *regis* titulum geſſit, quod antequam vtraque tetrarchia ei conceſſa fuerat, rex Chalcidis fuerat, ac propterea a Ioſepho et Paulo Act. 26, 2. 13. 19. 26. et a Feſto prouinciae praeſide Act. 25, 24. 26. atque Luca Act. 25, 13. 14. 26, 39. nonniſi *rex* appellatur, vnde patet, Herodem h. l. *tetrarcham* dictum, diuerſum eſſe ab Agrippa, quem in hoc eodem libro Lucas appellauit *regem*. Monuit porro *Walchius* l. l. p. 13, συντρόφους, qualis Menachemus fuerit, cum iis, cum quibus educabantur, paris fuiſſe aetatis, cum autem patre mortuo, Agrippa minor, tum cum Paulus Antiochiam abiiſſet, Chalcide apud patruum, et annos fere XVII natus eſſet, ex hoc etiam ſequi, Menachemum, tum cum Paulus Antiochiae verſaretur, paris aetatis fuiſſe; plane vero improbabile eſſe, Menachemum tum ampliſſimo doctoris munere in eccleſia Antiochena functum eſſe, ad quam dignitatem eo tempore non adoleſcentes, ſed viri graues euehi ſolerent, Herodis Antipae autem aetatem conuenire cum illa aetate, quam Menachemus eo tem-

pore habere debuerit. Animaduertit denique V. D. fuiſſe quidem tunc temporis iam dudum Herodem Antipam tetrarchia ſua a Claudio priuatum, et in exilium miſſum vid. ad 12, 1. ſed Lucam Herodem appellare tetrarcham, quod olim hanc prouinciam adminiſtrarit, et vt tetrarchae nomine ab aliis in Herodum familia diſtingueretur; ac ſaepius in literis ſacris rem a priſtino ſtatu denominari. σύντροφος] verbum τρέφειν non tantum notat *alere*, *nutrire*, vt ap. Ael. H. V. 3, 18. ſed etiam per metonymiam, *educare* v. Herodi. 1, 7. 5. Dio Caſſ. 62. p. 1005. *Reimar.* Ioſeph. Ant. 17, 1. 2. atque adeo συντρέφεσθαι *vna cum aliis ali*, *nutriri et educari* Pollux Onomaſt. 6. §. 32. p. 582. *Hemſterhuſ.* Plutarch. de Puer. Educ. 5, 9. Xen. Cyr. 1, 3. 1. Philoſtrat. de vit. ſophiſtar. 2, 1. p. 558. *Olear.* hinc σύντροφος proprie notat: *vna cum alio nutritum* h. e. eum, qui vel matris, vel nutricis lacte ſimul nutritus fuit, ὁμογάλακτον (Pollux Onomaſt. L. 6. ſegm. 156. Ael. H. V. 12, 26.) *collactaneum* (qua voce Vulgatus interpres h. l. vſus eſt. Gloſſae Cyrilli: *collactaneus*, ὁμογάλακτος), vel omnino communia alimenta cum altero accepit. Xen. Mem. 2, 3. 4. καὶ τοῖς θηρίοις πόθος τις ἐγγίγνεται τῶν συντρόφων, vna nutritorum. Deinde vero etiam hoc nomen ita vſurpatur, vt indicet eum, *qui vna cum altero educatus*, qui eadem cum altero inſtitutione, diſciplina atque educatione vſus, ſimul adoleuit, et κατ᾽ ἐξοχὴν ita dicebantur *pueri paris cum pueris regum*, *principum ac ditiorum aetatis*, *qui his ſodales adiungebantur*, *qui pari cibo*, *inſtitutione vtebantur*, *et iunctim adoleſcebant*. Sic legitur ap. Diod. Sic. 3. 10. p. 240. *Weſſeling.* 1, 53. p. 62. 2 Macc. 9, 29. Polyb. excerptt. legat. T. 2. p. 1310. *Gronou.* Plutarch. Puer. Educ. c. 6. v. *Münthius*, *Raphel.* Polybb. et *Wetſtenius* ad h. l. Iam cum duplex fuerit συντρόφων apud veteres genus, quaeritur cuius generis Menachemus h. l. memoratus, fuerit σύντροφος. *Erasmus*, *Grotius*, alii, eum cum Herode Antipa educatum, *Heumanus*, *Eckermanus*,

eum Herodis collactaneum fuiſſe ſtatuunt, cui poſteriori ſententiae ſane plauſibili calculum adiecit quoque *Walchius* l. l. p. 16. cuius verba apponere liceat: „Ioſephus Ant. 17, 1. 3. Herodis Magni liberos dum percenſet, nouem illum vxores habuiſſe, memorat, in quibus vna, gente Samaritana, Malthacem eam proprio nomine B. I. 1, 28. 4. vocat, cui *παῖδες Ἀντίπας καὶ Ἀρχέλαος, καὶ θυγάτηρ Ὀλυμπιάς*. Archelaus et Antipas iunctim Romae educabantur, vt ex his eius verbis, quae Ant. l. l. ſtatim ſequuntur, conſtat: *Ἀρχέλαος δὲ καὶ Ἀντίπας ἐπὶ Ῥώμης παρά τινι ἰδιώτῃ τροφὰς εἶχον Archelaus et Antipas Romae apud priuatum quendam educabantur.* Quae ſi vera ſunt, non video, quare Menachemus Herodis Antipae tantum, neque eodem iure et Archelai *σύντροφος* dicatur, vtpote cum quo pariter ac cum Herode Antipa, ſi vocabulum *σύντροφος* ad ſolam educationem ſeſe referre debet, educatus fuit. Videtur igitur, niſi me omnes rationes fallunt, Menachemus et Herodes Antipas vnam nutricem, an Menachemi forte matrem definire non audeo, habuiſſe, ac ſimul puerilis horum Herodis filiorum aetatis ſocius, eorumdemque conuictor, condiſcipulus ac colluſor fuiſſe, vsque dum eos pater Romam, vt ibi educarentur, miſit.“ Caeterum non argutius quaerendum, quinam ex his viris h. l. nominatis, ad prophetas, quinam ad *διδασκάλους* pertinuerint, ſaltem nusquam Barnabas et Saulus prophetae dicuntur.

2. Ante Cornelii conuerſionem, vt notatum eſt ſupra ad 10, 1. Apoſtoli Iudaeos tantum et proſelytos circumciſos in coetum chriſtianorum receperant, nec gentilibus doctrinam Chriſti annuntiarant. Cum vero Cornelius, gentilis, rem ita moderante diuina prouidentia, a Petro in coetum chriſtianorum eſſet receptus c. 10. atque adeo eccleſia Hieroſolymitana agnouiſſet, inſtitutionem gentilium eſſe diuinae voluntati conſentaneam c. 11. Cyprii quidam et Cyrenaei Antiochiae gentilibus doctrinam Chriſti tradiderant 11, 20, et eccleſia Hiero-

ſolymitana Barnabam et Saulum eo miſerat, vt coeptum feliciter opus promouerent 11, 22. 25. qui per annum ibi commorati promiſcue Iudaeos et gentiles edocuerunt, ita, vt chriſtiani ibi verſantes in celebriorem coetum coaleſcerent, 11, 26. Iam vero chriſtiani illi optabant, vt extra Antiochiam quoque doctrina chriſtiana inter gentiles latius propagaretur, vt ex Antiochenſium coetu, tanquam ex communi matre, alii coetus procrearentur, quare doctores eccleſiae praecipui v. 1. nominati conuenerunt, vt ex ipſorum numero eligerent, qui ad gentes proficiſcerentur, easque edocerent 13, 2. 3. Lucas, more ſuo, breuiter rem expoſuit. v. not. ad 6, 2. Interpretes tantum non omnes, quae h. l. enarrata leguntur, die quodam feſto eueniſſe ſtatuunt, et inter ipſa feſti ſolennia Barnabam atque Saulum ad promulgandum inter gentiles euangelium ablegatos fuiſſe contendunt, cum viri illi v. 1. nominatim inducti ieiunium egiſſe legantur, quod non quotidie egerint; hinc etiam horum interpretum plures verbum λειτεργέντων explicant: cum munere ſuo fungerentur h. e. populum docerent, praeeuntibus Chryſoſtomo et Oecumenio, qui habent κηρυττόντων *praedicantibus euangelium.* Haec vero ſententia ex ipſa narratione probari nequit, nec verba λειτεργέντων αὐτῶν καὶ νηςευόντων nos cogitare cogunt de integro chriſtianorum coetu die feſto congregato. Etenim verbum λειτεργεῖν, quod omnino de cultu Dei adhibetur, cum h. l. addatur ieiunium, rectius de precibus intelligitur, de quibus illud etiam Syrus et Arabs intellexerunt, cum alias quoque ieiunia precibus iungantur v. Matth. 17, 21. Luc. 2, 37. Act. 10, 30. 14, 23. Marc. 9, 29. 1 Cor. 7, 5. Quia autem Iudaei ardorem et feruorem precum ieiuniis adiuuare et adaugere ſtudebant, hinc προσευχὴ et νηςεία ita coniunguntur, vt *preces ardentiſſimae* ſignificentur, vt Matth. 17, 21. 1 Cor. 7, 5. infra 14, 23. vbi προσεύχεσθαι μετὰ νηςειῶν eſt, *precari ardentiſſime, preces ad Deum facere ardentiſſimas.* Sic

quoque h. l. verba λειτεργέντων αὐτῶν καὶ νηςευόντων *cum precarentur atque ieiunarent*, si sensum spectamus, notant: cum preces ad Deum ardentissimas facerent. εἶπε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον] *Spiritus diuinus s. Deus eos monuit*, nempe per aliquem illorum virorum, qui congregati erant, per prophetam vid. ad 10, 19. 8, 26. ἀφορίσατέ δή μοι — αὐτὲς] *segregate mihi Barnabam et Saulum, ad negotium, ad quod ipse eos vocaui.* Per ἔργον, vt ex iis quae sequuntur satis luculenter apparet, intelligitur munus praedicandi gentilibus in terris exteris euangelium. ἀφορίζειν *separare, separare ad aliquid*, hinc *eligere, destinare, designare ad certum opus et munus obeundum.* Hesych. ἀφορισμένος, ἐκλελεγμένος cf. Rom. 1, 1. vbi v. *Elsnerus.* Gal. 1, 15. In verbis ὃ προςκέκλημαι αὐτὲς positum est ὃ pro εἰς ὅ. Scilicet praepositiones ante pronomen relatiuum ὃς omittuntur tum, cum substantiua, vel pronomina demonstratiua, ad quae referuntur, adiuncta eas sibi habent Plato Phaedo. 21. ἢ ἐν τέτῳ ἀπόλλυμεν, ᾧπερ καὶ λαμβάνομεν vbi cod. Tub. habet ἐν ᾧπερ vid. ibi *Fischerus.* Neque haec loquendi ratio Latinis insolens Nepos V. Cim. 3, 1. *incidit in eandem inuidiam, quam pater suus* vid. *Fischerus* Animaduu. ad Weller. Vol. 3. P. 2. p. 99. *Abreschius* ad Aeschyl. p. 65. 86. 360. 377. *Burmanus* ad Vellei. Paterc. 1, 7. *Wopkensius* Lectt. Tullian. 1, 1. p. 4. et c. 3. p. 15. προσκαλεῖν id. qd. καλεῖν *constituere, designare ad aliquid, destinare alicui rei* v. *Koppius* ad Rom. 1, 1. *Borgerus* ad Gal. 1, 15. Barnabas et Saulus hactenus felici successu gentilibus Antiochenis doctrinam Christi praedicarant v. 11, 22. 25. 26.

3. *Peractis igitur precibus atque ieiunio* i. e. precibus ardentissimis, quibus Deum implorarant, vellet animos ipsorum regere, vt ad gentiles exteros edocendos eum maxime idoneos eligerent. ἐπιθέντες τὰς χεῖρας αὐτοῖς, ἀπέλυσαν *manibus impositis eos dimiserunt.* Sine idonea

ratione nonnulli statuerunt, alio die, prophetas et doctores illos denuo conuenisse, et Barnabam atque Saulum inaugurasse. Impositione manuum hi duumuiri non accipiebant potestatem gentiles edocendi, eos enim iam Antiochiae edocuerant v. 11, 22 sqq. sed Barnabae et Saulo imponebantur manus, quoniam in more positum erat, vt qui alteri aliquo in genere solenniter bona apprecarentur, ipsius capiti manus imponerent v. 8, 15. Significatur ergo omnino his verbis, felicem laborum successum iis apprecati sunt. ἀπέλυσαν scl. αὐτὰς v. *Glassius* Phil. S. p. 173.

4. ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου monente et reuelante Dei Spiritu v. 2. Σελεύκια *Seleucia*, vrbs Syriae, ad exitum fluuii Orontis sita, Cypro opposita v. Strabo Lib. 14. p. 994. B. Lib. 16. p. 1087. A. Plin. H. N. 5, 18. *Cellarii* Geogr. 3. c. 12. p. 345. *Wetstenius* ad h. l. Κύπρον Barnabae patriam 4, 36. Σαλαμὶς *Salamis*, vrbs Cypri orientalis Herodo. 4, 162. Strabo 14. p. 682. Horat. Carm. 1, 7. 21. Mela 2, 7. *Meursius* in Cypro Lib. 1. c. 21. p. 56 sq. *Cellarius* l. l. c. 2. c. 17. p. 229. ἐν ταῖς συναγωγαῖς Ἰουδαίων Iudaeis primo tradebant doctrinam christianam, tum gentilibus. ὑπηρέτης *minister*, qui munera minora obiret vid. ad 5, 6. Ἰωάννην cognomine Marcum vid. 12, 12. 25.

6. διελθόντες — ἄχρι Πάφου] *peragrantes insulam usque ad Paphum.* Πάφος vrbs Cypri occidentalis, vbi tunc sedem suam Proconsul habebat, cultu Veneris clara, cui ibi templum splendidissimum dicatum erat, et ob hunc cultum, Paphia Venus, Paphi regina, et a tota insula, Cypria Venus dicta est v. Horat. Od. 1, 30. 1. Virg. Aen. 1, 415. Tacit. Hist. 2, 3. *Meursius* in Cypro Lib. 1. c. 14. p. 42 sq. Peragrarant ergo Barnabas et Saulus omnem insulam, nam Paphos in occidentali, Salamis in orientali litore sita erat, hinc etiam in

nonnullis codd. adiectum legitur ὅλην τὴν νῆσον, quam lectionem *Griesbachius* in ordinem recepit, quae tamen glossema redolere videtur. εὗρόν τινα μάγον — Βαριησοῦ] *offenderunt ibi magum quendam et impostorem Iudaeum, Bar Iesu nomine:* μάγος erat homo rerum naturalium scientia praecellens, qua tamen lucri et honoris auidus abutebatur ad homines decipiendos v. not. ad 8, 9. ψευδοπροφήτης dicitur, vel quod falso se iactabat legatum diuinum, 8, 9. vel vatem, qui ex planetis et sideribus, aliisque signis, fata hominum et res futuras praecinere posset. Propert. 4, 1. Βαριησοῦ *filius Iosuae*, ex בר *filius et* יְהוֹשֻׁעַ *Iosua*, vt Βαρτίμαιος *filius Timaei* Marc. 10, 46.

7. ὃς ἦν σὺν τῷ ἀνθυπάτῳ κ. τ. λ.] *qui versabatur apud Sergium Paulum, proconsulem, virum prudentem.* ἦν σὺν ἀνθ. apud eum versabatur, in eius comitatu erat v. Marc. 2, 26. Luc. 24, 44. Act. 4, 13. 7, 2. ἀνθύπατος *Proconsul.* Consules, quia Romae erant magistratus supremus, a Graecis dicti sunt ὕπατοι, quod idem est ac ὑπέρτατοι supremi, ἀνθύπατος Proconsul, ex ἀντὶ et ὕπατος id. qd. ὑπέρτατος. Verum Cyprus a Romanis capta, erat prouincia *praetoria*, στρατηγικὴ, non *consularis*, ὑπατικὴ, neque adeo in eam mittebantur *Proconsules*, sed *Propraetores*, dicendus ergo potius fuisset Sergius Paulus, ἀντιστράτηγος h. e. *Propraetor.* Strabo 4. p. 470. Ῥωμαῖοι κατέσχον τὴν νῆσον (Cyprum), καὶ γέγονε στρατηγικὴ ἐπαρχία καθ' αὑτήν. add. p. 471. Scilicet libera republica prouinciae erant vel consulares vel praetoriae. In consulares, quae plerumque caeteris maiores erant, mittebantur fere quotannis cum imperio ii, qui consulatum in vrbe gessissent, sed in praetorias, qui Romae praetura functi fuissent. Proconsules et propraetores communem habebant iurisdictionem, sed proconsulibus etiam rei militaris potestas permissa erat, vt exercitibus praeessent atque bella gererent. Augustus autem,

cum rerum potitus eſſet, prouincias diuiſit in Caeſareas quae conſularibus reſponderent, et ſenatorias quae non differrent a praetoriis. In vtriusque generis prouincias mittebantur ſenatoriae dignitatis viri, et qui Caeſareis praeerant, dicebantur *propraetores*, *ἀντιςράτηγοι*, etiam *legati Caeſaris* et praediti erant eodem imperio, quo proconſules temporibus liberae reipublicae. Qui vero in prouincias ſenatorias mittebantur, ii *ἀνθύπατοι*, proconſules appellabantur. In prouinciis autem iis, quas Auguſtus Senatui Populoque Romano attribuit, erat etiam *Cyprus* Diò Caſſ. 54. p. 523. *Leuncl.* τότε δ' οὖν καὶ τὴν Κύπρον, καὶ τὴν Γαλατίαν τὴν Ναρβωνισίαν ἀπέδωκε τῷ δήμῳ, ὡς μηδὲν τῶν ὅπλων αὐτȣ̃ δεομένας. Καὶ οὕτως ἀνθύπατοι καὶ ἐς ἐκεῖνα τὰ ἔθνη πέμπεσθαι ἤρξαντο *tunc igitur et Cyprum et Galatiam Narboneſiam dedit populo* (Auguſtus) *vtpote quae ipſius armis non indigerent. Atque ita Proconſules quoque ad illas gentes mitti coeperunt* v. *Fiſcheri* Proluſſ. de vitiis Lexx. N. T. p. 433. *Hugius* in *Einleitung in d. N. T. Th.* 1. p. 22. *Albertius* ad h. l. *Irmiſchius* ad Herodi. 7, 5. 2. p. 668. T. 3. et nos ad Matth. 10, 18. συνετὸς *intelligens.* Sergius Paulus, vt ex omni narrationis tenore apparere videtur, philoſophorum doctorumque placitis bene imbutus, gentilium deorum fictorum cultum aſpernabatur, adeoque fauebat Bar Ieſu, Iudaeo erudito et rerum naturalium ſcientia praedito, et cum eo familiariter verſabatur, vt religionis Iudaicae, quae vnum Deum colendum praeciperet, placita accuratius cognoſceret. Iam vero cum audiuiſſet Barnabam et Saulum, Iudaeos, nouae doctrinae praecones, in inſula aduenifſe, homo veritatis cognoſcendae cupidus et curioſus, eos ad ſe arceſſebat, vt eorum doctrinam perciperet.

8. Breuis et ſuccincta eſt Lucae narratio. Barnabas et Saulus ſummam doctrinae chriſtianae Proconſuli, praeſente Bar Ieſu exponebant. Qui cum videret, Proconſu-

lem iis attentas et benignas aures praebere, ne gratiam et fauorem eius perderet, iis sese opponebat, Iesu doctrinam falsam esse dicebat et ostendere studebat. *ἀνθίστατο αὐτοῖς iis sese opponebat*, contradicebat. Gal. 2, 11. κατὰ πρόσωπον αὐτῷ ἀντέστην. add. 2 Tim. 4, 15, ἀντιστῆναι reniti, quocunque modo id fiat v. ad 6, 10. Ἐλύμας ὁ μάγος κ. τ. λ.] *Elymas i. e. magus, ita enim nomen eius interpretandum.* Ἐλύμας, ὁ μάγος omissum est τουτέστιν, vt in voce Ἀββᾶ ὁ πατὴρ Rom. 8, 15. vid. *Loesnerus* ad h. l. Scilicet Ἐλύμας est nomen Arabicum عليم *(Alimon)* i. e. sapiens, doctus, ita autem in Arabia (v. ad Matth. 4, 1.), vbi Bar Iesu artes, quas callebat, didicerat, vocabantur Magi. Verba οὕτω γὰρ κ. τ. λ. adiecit Lucas, vt Theophilo vocabulum insolentius explicaret. ζητῶν διαστρέψαι τὸν ἀνθύπατον ἀπὸ τῆς πίστεως] *studens Proconsulem a religione christiana auertere.* Pro διαστρέψαι cum hoc verbum h. l. comitem habeat praepositionem ἀπὸ, quacum scriptores N. T. et Alexandrini illud non coniungant, *Valckenarius* Opusc. Vol. 2. p. 293. legi malebat ἀποστρέψαι (v. Act. 3, 26. Iob. 33, 17. al.) Sed huic coniecturae refragatur auctoritas omnium codd. et locus Ex. 5, 4. vbi Alexandrini habent: ἱνατί διαστρέφετε τὸν λαὸν ἀπὸ τῶν ἔργων;

9. Σαῦλος δὲ, ὁ καὶ Παῦλος] *Saulus, qui et Paulus vocatur.* Inde ab hoc loco, qui hactenus *Saulus* vocatus est, *Paulus* Lucae dicitur. Nonnulli opinantur, eum ab initio fuisse binominem. *Sauli* nomen ipsi a parentibus in circumcisione fuisse inditum, additumque alterum *Pauli*, quod ius ciuitatis Romanae attestaretur. Sed vt intelligenter animaduertit *Witsius* in Meletem. Leidens. p. 47. hactenus constanter *Saul* aut *Saulus* appellatus est, dehinc vero cum semel *Paulum* dixisset Lucas, *Sauli* nomen ita obliteratum est, vt nec Lucas, nec Petrus, nec Paulus ipse in suis epistolis, illud deinceps vnquam vsurpa-

rint. Alii autumant, Saulum ipſum, poſt ſuam conuerſionem nomen mutaſſe, quod *Sauli* nomen chriſtianis, quos perſecutus fuerat, odioſum eſſet, eumque *Sauli* nomen, quod *deſideratum, deſiderabilem* ſignificat, mutaſſe in vilius, vt ſuae eſſet modeſtiae, qua ſe omnium *minimum* profitebatur (1 Cor. 15, 9.), indicium, cum *Paulus* notet *puſillum, exiguum.* Verum enimuero ſi haec vera ratio ſit, cur non ſtatim inde a conuerſione ſua altero illo nomine vſus eſt? Sed etiam aliquamdiu poſt ſuam conuerſionem *Saulus* appellatur vid. 11, 25. 30. 12, 25. 13, 1. 2. 7. 9. Alii, praeeunte *Hieronymo* Catal. ſub v. *Paulus,* ſtatuunt, Paulum nomen Proconſulis Sergii Pauli, ob euangelium cum ſucceſſu praedicatum ſibi adſciuiſſe; *a primo eccleſiae ſpolio Proconſule Sergio Paulo victoriae ſuae trophaea retulit, erexitque vexillum, vt Paulo ex Saulo vocaretur,* quae ſunt verba *Hieronymi* l. l. Hoc vero cum modeſtia Pauli non ſatis conuenit. Accedit quod *Paulum* dixerit Lucas, priusquam de *Sergio conuerſo* retuliſſet v. *Witſius* l. l. p. 49. Equidem arbitror, cum Romanis auribus *Sauli* nomen inſuetum eſſet, *Pauli* vero apud eos vulgatum, eum primum ita dictum eſſe a Romanis, Sergii Pauli comitibus et familia, eumque hoc nomine inde ab hoc tempore lubentius vſum eſſe, quod ipſe ciuis Romanus eſſet, et poſthac Chriſti doctrinam gentilibus praecipue praedicaturus, cum et Iudaeis, inter Romanos et Graecos verſantibus, frequentiſſimum eſſet, patrium nomen in terminationem peregrinis auribus blandiorem flectere, aut ſibi aſſumere aliud nomen, patrio quoad ſonum proxime accedens. *πλησθεὶς πνεύματος ἁγίȣ diuino Spiritu impletus* 4, 8. ſtudio et ardore propugnandae contra adverſarios religionis chriſtianae inflammatus.

10. *ὦ πλήρης παντὸς δόλȣ καὶ πάσης ῥᾳδιȣργίας*] *o tu omni fraude et audacia pleniſſime,* o du voller Betrug und Frechheit, du frecher Betrüger. Vocabulum

δόλος *Schleusnerus* in Spicileg. II. Lexici in interpp. Grr. V. T. et *Bretschneiderus* in Spicileg. Lexici in intpp. Grr. V. T. sub h. v. vertunt *impietas;* sed non opus est, vt a vulgari significatione, qua *fraudem* notat, recedamus, homo enim ille, qui v. 6. ψευδοπροφήτης dicitur, scientia rerum naturalium qua praeditus erat, abutebatur ad alios decipiendos, artibus sophisticis et calumniis Proconsulem a religione christiana auertere studebat. ῥᾳδιουργία proprie est, *faciendi facilitas* Xen. Cyr. 1, 6. 34. qui facile ad quaeuis agenda accedit, is in agendo non adhibet debitam curam, hinc notat, *leuitatem*, *negligentiam* vt ap. Xen. 7, 5. 74. Oecon. 20, 17. qui ad quaeuis agenda facile accedit, antequam agat, non satis deliberat, an et quomodo agere debeat, is et temere agit, eaque saepe agit, quae agere nefas, hinc ῥᾳδιουργία ponitur quoque de *audacia*, *temeritate*, et *improbitate quauis* Xen. Rep. Laced. 14, 4. etiam de *fraudulentia* ac *perfidia*. Thom. Mag. ῥᾳδιουργὸς, καὶ ὁ πλαστογράφος (*falsarius, qui scriptum fingit*) καὶ ὁ κακοῦργος ἁπλῶς· καὶ ῥᾳδιουργία· ἡ πλαστογραφία, καὶ ἡ θρασύτης, καὶ ἡ δολιότης — Ξενοφῶν δὲ καί τινες ἄλλοι ἐχρήσαντο τῇ λέξει καὶ ἐπὶ εὐκολίας *facilitate*. Etym. M. ῥᾳδιουργεῖν σημαίνει τὸ μετὰ πανουργίας τι διαπράττεσθαι. Eustathius ad Odyss. δ'. p. 1506. ῥᾳδιουργὸς κατὰ Αἴλιον Διονύσιον, ὁ κακοῦργος, καὶ ῥᾳδιουργία, φησὶν, ἡ περὶ πᾶν ὀλιγωρία καὶ θρασύτης *est*, *iuxta Aelium Dionysium maleficus*, *et* ῥᾳδιουργία, *inquit*, *circa omnia negligentia et audacia* v. *Raphelius* Obss. Polybb. p. 340. *Münthius* et *Wetstenius* ad h. l. υἱὲ διαβόλου, *genii mali progenies*, ei similis, quod attinet sentiendi et agendi rationem v. Ioh. 8, 44. respicitur nomen Bar Iesu. ἐχθρὲ πάσης δικαιοσύνης vulgo vertunt: *omni virtuti* s. *probitati inimicissime*. Sed Bar Iesu Christi doctrinam eleuabat, Proconsulem ab ea amplectenda deterrere studebat, hinc δικαιοσύνη rectius explicatur *veritas*, quo sensu extat Matth. 21, 32. vbi v. διαστρέφων pro διαστρέφειν vid. Matth. 11, 1. *Glassius*

Phil. S. p. 350. *διαστρέφων τὰς ὁδὲς κυρίε τὰς εὐθείας*] *rectas domini vias peruertere.* *διαστρέφειν* suffodere viam, vt iter non sit peruium, vt impediatur et retardetur v. *Lud. de Dieu* ad h. l. *ὁδοὶ κυρίε Morus*, *Rosenmüllerus*, alii, explicant: *consilia Dei* laudanda, irreprehensa, intelligunt Dei consilium Sergium deducendi ad religionem christianam, cui obsistebat Magus. Mallem tamen hanc formulam accipere cum plerisque, *de doctrina, religione christiana*, cum respiciantur verba v. 8. *ζητῶν διαστρέψαι τὸν ἀνθύπατον ἀπὸ τῆς πίστεως*, et *ὁδὸς* quam saepissime *doctrinam, religionem* indicat Matth. 21, 32. *ὁδοὶ δικαιοσύνης* vbi v. not. 2 Petr. 2, 15. *εὐθεῖα ὁδὸς religio vera.* add. Act. 18, 25. LXX. Ps. 24, 4. 119, 150. vbi legitur *πᾶσαι αἱ ὁδοί σε ἀλήθεια.* Sir. 2, 15. Ioh. 16, 13. vbi v.

11. *καὶ νῦν ἰδὲ, χεὶρ τε κυρίε ἐπί σε*] *hinc en! Deus tibi manum suam immittet.* Manus Dei aduersus aliquem esse, Deus manum alicui immittere dicitur ab Hebraeis, cum poenam infert v. Iob. 19, 21. Ex. 9, 3. sic h. l. sensus est: Deus te puniet! *ἔσῃ τυφλὸς, μὴ βλέπων τὸν ἥλιον*] *coecus eris, ita vt solem non videas.* Solent Hebraei eandem rem affirmando et negando afferere v. 14, 8. 18, 9. Ioh. 1, 20. 1 ep. 2, 27. Matth. 29, 14. LXX. Deut. 9, 7. neque haec loquendi ratio scriptoris exteris insolens Aristoph. Plut. 494. *ἦν γὰρ ὁ Πλᾶτος βλέψῃ, καὶ μὴ τυφλὸς ὢν περινοςῇ* v. not. ad Luc. 1, 20. et Selecta e scholis *Valckenarii* in N. T. Vol. 1. p. 499. *παραχρῆμα δὲ ἐπέπεσεν κ. τ. λ.*] *protinus eum coecitas et caligo corripuit.* *ἀχλὺς caligatio, coecitas*, cum oculi, vel pellicula superinducta excoecantur, vel retusam et hebescentem habent aciem ex caloris natiui aut spiritus extinctione, aut humorum oculos regentium perturbatione v. *Schleusneri* Lex. h. v. et *Kypkius* ad h. l. erat coecitas temporaria, nam additum legitur *ἄχρι καιρε*, vt illa Pauli 9, 8. vbi v. not. *Kypkius*

eum morbum indicatum putat, quo oculi pellicula superinducta excoecantur. Probabilior videtur *Michaelis* sententia, qui de maculis corneae impellucidis, *von undurchsichtigen Flecken der Hornhaut*, cogitat v. *Richterus* in *Anfangsgründen der Wundarzneykunst* B. 3. c. 4. *Hartmanus*. *Blicke in den Geist des Urchristenthums* p. 205. et *Heinrichsius* Exc. 5. p. 357. suspicantur, oculos hominis iam aegros et ad caliginem dispositos fuisse, et subito terrore, cum Paulus ei coecitatem minitaretur, atque angore, oculos eius παραχρῆμα caligine fuisse offusos. περιάγειν h. l. vim Medii habet, et notat *circumire*, *oberrare* vid. not. ad Matth. 4, 23.

12. *Quo viso, Proconsul doctrinae diuinae vi perculsus fidem ei praebuit.* Praetulit doctrinam Christi doctrinae Bar Iesu. διδαχὴ h. l. non de doctrinae argumento accipiendum, sed per metonym. de vi doctrinae, de magnis euentibus quibus proferendis illa par esset. Non enim doctrina, sed miraculo obstupefactus erat Proconsul. Syrus interpres verba ἐπὶ τῇ διδαχῇ coniunxit cum ἐπίστευσεν hoc sensu: *perculsus, fidem praebuit doctrinae diuinae*; sed prior interpretandi ratio simplicior est, nec verbum πιστεύειν in N. T. construi solet cum praepositione ἐπὶ seq. datiuo rei, formula autem ἐκπλήσσεσθαι ἐπὶ τῇ διδαχῇ, alio tamen sensu adhibita, legitur quoque Matth. 7, 28. Caeterum num etiam Magus ille Christo nomen dederit, an in errore pertinaciter perseuerarit, in silentio scriptoris constitui nequit.

13. ἀναχθέντες δὲ ἀπὸ τῆς Πάφου οἱ περὶ τὸν Παῦλον] *Paulus deinde eiusque comites Papho soluerunt.* De verbo nautico ἀνάγεσθαι vid. not. ad Luc. 8, 22. et *Albertius* ad h. l. οἱ περὶ τὸν Παῦλον de Paulo eiusque collegis explicandum esse, contextus satis superque docet. Praepositio ἐπὶ vt ἀμφὶ ex more loquendi Graecorum inseruit periphrasi, non tantum ita, vt vnus signi-

ficetur vid. ad Ioh. 11, 9. fed etiam ita, vt perfona princeps, cum fuis comitibus, fociis, fectatoribus collegis indicetur Thucyd. 5, 21. οἱ περὶ τὸν Ἰσχαγόραν *Ifchagoras eiusque collegae*, Menas et Philocharidas. Athen. 12. p. 554. B. αἱ περὶ Περσεφόνην ἀνθολογεῖν λέγονται *Proferpina cum puellis comitibus flores legiffe traditur*, cum a Plutone raperetur. Eam enim tum non folam fuiffe e Claudiano conftat. Xen. Sympof. 1, 7. οἱ ἀμφὶ τὸν Σωκράτην *Socrates*, *Critobulus et Hermogenes.* Anab. 7, 4. 12. οἱ περὶ Ξενοφῶντα *Xenophon cum fua cohorte.* Exempla hanc in rem plura congefferunt *Raphelius* Obff. Polybb. p. 341. et *Fifcherus* Animaduu. ad Weller. Vol. 3. P. 2. p. 222. Caet. iam Pauli potior, quam Barnabae ratio habetur. ἦλθον εἰς Πέργην τῆς Παμφιλίας] *venerunt Pergen in Pamphilia.* Πέργην fcl. πόλιν, vt Matth. 2, 1. 5. ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας Antonin. Lib. c. 17. ἐν Φαίστῳ τῆς Κρήτης v. *L. Bofius* Ellipf. fub v. πόλις p. 398. ed. *Schaefer.* Πέργη Pamphiliae metropolis, templo Dianae celebris Cic. Verr. 1, 20. *Pergae fanum antiquiffimum et fanctiffimum* (Dianae) *effe fcimus* v. Plin. H. N. 5, 27. Mela 1, 14. Ἰωάννης δὲ ἀποχωρήσας κ. τ. λ.] *Iohannes autem iis relictis, Hierofolymam reuerfus eft* vid. not. ad 15, 38.

14. παραγένοντο εἰς Ἀντιοχείαν τῆς Πισιδίας] *Antiochiam Pifidiae venerunt.* Adiecit Lucas Pifidiae nomen, vt hanc Antiochiam ab illa altera Syriae diftingueret, ex qua profecti erant. Erat autem haec Antiochia non in Pifidia, verum in Phrygia fita, fed propter confinium interdum Pifidiae annumeratur et Antiochia Pifidiae vocatur v. de ea Plin. H. N. 5, 27 Strabo 12. p. 577. *Cellar.* Geogr. 3. c. 4. p. 187. et *Wetftenius* ad h. l. ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων *die fabbati*: pluralis σαββάτων vim fingularis habet v. ad Matth. 12, 1. ἐκάθισαν occupabant fubfellia doctorum legisque peritorum, quo decla-

rabant, se eo animo ingressos esse synagogam, vt docerent v. *Wolfius* ad h. l.

15. μετὰ δὲ—προφητῶν] *praelectis e lege et prophetarum libro pensis.* Quinque libri Mosis, vt ad Luc. 4, 16. annotauimus, sic distributi erant, vt diebus sabbati, spatio vnius anni integri legerentur, ex libris vero prophetarum lectioni librorum Mosis adiungebatur sectio aliqua, quae cum Mosis loco praelecto affinitatem habere videretur. Peracta lectione pensi, illud explicabat, et populum docebat vel is qui praelegerat v. Luc. 4, 16. vel alius de synagoga, vel aduena v. *Vitringa* de Synag. Vet. p. 950 sqq. 985 sqq. et *Wolfius* ad h. l. Pensum autem illo die in synagoga praelectum fuisse Deut. 1. et Ies. 1. haud improbabilis est *Bengelii* opinio, cum haec capita hodienum vno sabbato legantur, et Paulus v. 18. respexerit locum Deut. 1, 31. ἀρχισυνάγωγοι *synagogae praefecti.* Synagogis plures spectatae probitatis viri praeerant, quibus incumbebat officium deligendi eos, qui pensa codicis praelegerent, ea explicarent, et populum docerent. Habebant etiam potestatem in synagogis flagris caedendi et excommunicandi v. Matth. 10, 17. 23, 54. princeps eorum simpliciter dicebatur ὁ ἀρχισυνάγωγος v. Luc. 13, 14. *Vitringa* de synag. vet. p. 586. 728. 610. et, in Archisynagogo Franeck. 1685. 4. ἀπέστειλαν πρὸς αὐτοὺς honoris iis exhibendi caussa mandabant aliquem, vt videtur, ὑπηρέτην v. ad Luc. 4, 17. qui interrogaret eos, an in praelecta commentari et populum docere vellent. εἰ ἔστι λόγος παρακλήσεως *si est in promtu vobis oratio, qua populus edoceatur.* παρακαλεῖν *docere* 1 Thess. 2, 3. 1 Tim. 6, 2. Tit. 2, 15.

16. Orationis Paulinae, quae nunc sequitur, argumentum hoc est: Deus qui maiores nostros eximiis ornauit beneficiis 17—22. summum beneficium nobis exhibuit, dum Iesum Messiam misit, seruatorem, non modo

Iudaeorum, sed omnium qui ei fidem habent 23 — 39. cauete vobis ne hoc summum Dei beneficium contemnatis, sed Iesum Messiam agnoscite, eiusque doctrinam admittite 40. 41. Beneficia Dei in maiores Iudaeorum collata Paulus memorat, et antiquiorem gentis historiam breuiter repetit, partim quoniam ad Iudaeos verba faciebat, qui maioribus et beneficiis a Deo iis exhibitis gloriabantur (vid. not. ad orat. Stephani c. 7.) partim quoniam pensum praelectum de fatis populi Israelitici in deserto agebat. Cum vero Iesum Messiam esse demonstrare vellet, persequitur fata populi vsque ad Dauidis tempora, quoniam e Dauidis stirpe Iudaei Messiam κατ' ἐπαγγελίαν v. 23. oriturum esse putabant Matth. 22, 42. Iesum autem Messiam esse, probat argumentis, quae sciret maximam vim habitura esse in auditorum animos. κατασείσας τῇ χειρὶ vid. ad 12, 17. καὶ οἱ φοβέμενοι τὸν Θεὸν *omnesque Dei cultores;* insigniuntur hac voce, cum ab iis distinguantur Ἰσραηλῖται, *proselyti portae*, qui abnegata idololatria, verum Deum colebant, ita tamen, vt non essent circumcisi, qui cum Iudaeis ad audiendum singulis sabbatis in synagogas confluebant, ibidemque separatum a Iudaeorum subselliis locum tenebant v. *Deylingius* Obss. Sacr. P. 2. p. 357. infra v. 43. vocantur σεβόμενοι προσήλυτοι. Eadem loquendi ratione vtitur etiam Iosephus Ant. 14, 7. 2. πάντων κατὰ τὴν οἰκεμένην Ἰεδαίων καὶ σεβομένων. Gentiles, qui ad sacra Iudaeorum transierant, ita, vt circumcisionem admisissent (*proselyti iustitiae*), e parentum suorum filiis Abrahami filii facti dicebantur, et Iudaeis annumerabantur v. ad Ioh. 3, 3.

17. ὁ Θεὸς τε̃ λαε̃ τέτε Ἰσραὴλ' κ. τ. λ.] *Deus huius gentis Israeliticae, insignibus beneficiis maiores nostros ornavit.* Deus quem haec gens Israelitica colit, de qua locus scripturae praelectus agit, Deus quem maiores vestri coluerunt, et vos colitis. ἐκλέγεσθαι vt Hebr. בחר Deut. 4,

37. notat: *amare*, *probare*, et ex adiuncto, *beneficiis afficere* v. ad Matth. 20, 16. Ἰσραὴλ quod plures codd. omittunt, glossema sapit, vnde recte illud *Griesbachius* et *Matthaeius* ex ordine eiecerunt. τοὺς πατέρας ἡμῶν *maiores nostros* Abrahamum, Isaacum, Iacobum, eorumque posteros 7, 19. καὶ τὸν λαὸν ὕψωσεν κ. τ. λ.] *et populum in Aegypto peregrinantem euexit.* Verbum ὕψωσε diuersimode explicuerunt interpretes. *Elsnerus*, quem sequitur *Heinrichsius*, explicat: *eripuit*, *liberauit populum*, ex seruitute et calamitatibus, quibus opprimebatur, cum habitaret in Aegypto. Iam etsi non negauerim verbo ὑψοῦν notionem *liberandi*, *eripiendi* interdum inesse, v. locos ab *Elsnero* laudatos, h. l. tamen eam orationis series repudiat, nam sermo est de eo, quod ἐν τῇ παροικίᾳ euenit, et de liberatione ex Aegypto, verba quae proxime sequuntur agunt. *Beza*, *Grotius*, alii, hunc verbo subiiciunt sensum: in gratia constituit eos apud regem per Iosephum, vt adeo locutus sit Apostolus de illa dignitate, in qua tum Iosephus fuerit collocatus, tum ipsius pater et fratres habiti sint, donec Aegyptii mutatis animis coeperint illorum sobolem opprimere. *Heumanus* ita verba explanat: ad dignitatem euexit populum, dum multis et magnis miraculis ostendit Aegyptiis Israelitas esse populum sibi peculiarem. Simplicissima et orationis seriei conuenientissima interpretatio mihi videtur esse ea, ex qua ὕψωσεν accipitur de numero populi insigniter aucto. Hanc interpretationem tuetur etiam vsus loquendi, et loci Deut. 1, 10. atque Act. 7, 17. apprime confirmant. Verbum enim ὑψοῦσθαι vt Hebr. רום Ies. 1, 1. ponitur quoque *de iis, quorum ingens fit numerus*, *et qui viribus crescunt*, vt Gen. 48, 19. de Manasse: καὶ οὗτος ἔσται εἰς λαὸν, καὶ οὗτος ὑψωθήσεται. Sir. 44, 21. καὶ ὡς ἄστρα ἀνυψῶσαι τὸ σπέρμα αὐτοῦ. 50, 22. τὸν ὑψοῦντα ἡμέρας ἡμῶν. — παροικία Hebr. גולה Esdr. 8, 34. *peregrinatio* v. ad 7, 6. de commoratione in Aegypto legitur quoque Sap. 19, 10. μετὰ

βραχίονος ὑψηλȣ̃ brachio excelso i. potentia summa v. Ex. 6, 1. 6. Num. 33, 4.

18. *καὶ ὡς τεσσαρακονταετῆ χρόνον ἐτροφοφόρησεν αὐτȣ̀ς ἐν τῇ ἐρήμῳ] et per quadraginta annos nutricis instar in vlnis gestauit* i. diligentem eorum curam habuit. Vulgaris lectio est: *ἐτροποφόρησεν αὐτȣ̀ς* h. e. *mores eorum prauos ac peruersos tulit.* Etenim *τροποφορεῖν*, quo verbo vsus est Cic. in epp. ad Attic. 13, 29. (verba eius sunt: *nihil est quod ego malim. In hoc τὸν τῦφον μȣ πρὸς θεῶν τροποφόρησον*· h. e. per deos te oro, fastum meum perfer, tolera.) significat, *moribus alicuius obsequi, iis sese accommodare, quid velit, ex gestibus, vocibus augurari,* quod Terentius in Hecyra 3, 5. 28. dixit: *mores tolerare*, et Aristophanes in Ranis v. 1480. *τοῖς τρόποις ὑπηρετεῖν* quam formulam scholiastes ibi expressit verbo *τροποφορεῖν*. Sed bene multi optimae notae libri (v. *Wetstenius, Griesbachius, Birch.*) Athanas. Cyrill. etc. verss. Syr. Arabb. Copt. Aethiop. Slauon. pro *ἐτροποφόρησεν*, legunt, *ἐτροφοφόρησεν*, quod Hesychius interpretatus est: *ἔθρεψεν*. Vtrumque verbum, tam *τροποφορεῖν*, quam *τροφοφορεῖν* agnouerunt et defenderunt interpretes plures. Ac lectionem quidem *ἐτροφοφόρησεν* defendunt *Pfaffius* in Diss. de Var. Lectt. N. T. p. 230. *Casaubonus, Hammondus, Millius* Prol. §. 863. *Matthaeius, Ernestius* (Glossae Sacrae Hesychii p. 137.), *Morus, Rosenmüllerus, Valckenarius*, alii; et hanc lectionem *Griesbachius* in recentiss. N. T. editione in textum recepit; contra *Grotius, Deylingius* Obss. Sacrr. P. 2. p. 347. *Wolfius* in Curis, alii, pro vulgari lectione *ἐτροποφόρησεν* pugnant, quorum argumenta sunt fere haec: 1) Lectio *ἐτροποφόρησεν* in plurimis codd. extat, expressit eam etiam Vulgatus interpres, vertit enim: *mores eorum sustinuit.* 2) Deut. 1. 31. quem locum Paulus respexisse videtur, in versione Alexandrina legitur: *καὶ ἐν τῇ ἐρήμῳ ταύτῃ, ἣν εἴδετε ὡς ἐτροφοφόρησε σε κύριος ὁ Θεός σȣ, ὡσεὶ τροφοφορήσαι ἄν-*

ϑρωπος τὸν υἱὸν αὐτȣ· haec eſt lectio Codicis Alexandrini, ſed Codex Vaticanus habet ibi ἐτροποφόρησε et τροποφορῆσαι v. Prolegom. *Grabii* c. 3. §. 8. in edit. *Breitinger.* et *Bengelius* in App. Crit. et Gnomone. In textu Hebraico legitur נשא, quod conuenientius exprimi per τροποφορεῖν ex eiusdem cap. v. 9. apparet. Moſes ibi teſtatur, ſe aliquando populo eſſe profeſſum (Ex. 18, 18.) ſe ſolum ipſos *ferre* non poſſe. Quomodo id intellectum velit, v. 12. ediſſerit: *quomodo ferre ſolus poſſem laborem, moleſtiam et lites veſtras? Itaque circumſpicite viros ſapientiſſimos* etc. *quos vobis praeficiam.* Verbum τροποφορεῖν Deut. 1, 31. legit etiam *Origenes*, cuius verba reperiuntur in Catena *Ghislerii* ad Ier. 18. p. 473. ἐτροποφόρησέ σε κύριος ὁ Θεός σȣ, τȣτ᾽ ἔςι τȣς τρόπȣς σȣ ἐφόρησεν, ὡς εἴ τις τροποφορήσῃ ἄνϑρωπος κατὰ τὸ παράδειγμα τȣτο, εἴρηκε, τὸν υἱὸν αὐτȣ. 3) Verbum τροποφορεῖν legitur etiam ap. Cic. ad Attic. 13, 19. et in Conſtitutionibus Apoſtolicis 7, 36. Nullus autem idonei ſcriptoris locus proferri poteſt, vbi τροφοφορεῖν legatur, etiam 2 Macc. 7, 27. rectius legitur τροποφορήσασαν pro τροφοφορήσασαν. 4) Tralatitium eſt a librariis φ et π ſaepius inter ſe eſſe permutata v. intpp. ad Heſychium ſ. v. ἐτροφοφόρησεν. 5) Heſychius quidem habet gloſſam hanc: ἐτροφοφόρησεν· ἔϑρεψεν· ſed legendum eſt ἐτροποφόρησεν, et τρέφειν non eſt ei, *nutrire*, *alere*, ſed potius *educare*, ſicuti τροφὴ ſaepe eſt, *diſciplina*, *educatio*, v. *Fiſcherus* ad Plat. Phaedo. c. 30. *Loesnerus* ad 1 Tim. 4, 6. et *Lennepius* ad Phalaridis Epiſt. p. 350. — Hae tamen rationes omnes me non mouere poſſunt, vt in horum interpretum ſententiam diſcedam, ſed lectionem τροφοφορεῖν, vulgatae lectioni τροποφορεῖν praeferendam eſſe cenſeo. Etenim a) τροφοφορεῖν, quod non deduci poteſt a τροφὴ et φορεῖν (non enim legitur τροφηφορεῖν) ſed deriuandum eſt a τροφὸς *nutrix* (Heſych. τροφός· μήτηρ) et φορεῖν *ferre*, *geſtare*, atque proprie notat: *nutricis inſtar in vlnis geſtare*, deinde etiam *nutrire*, *alere*, id. qd. τρέφειν, eſt lectio

difficilior, quam tuentur Syr. Aeth. Arabs, qui vertunt: *aluit, nutriuit.* Verbum ignotius τροφοφορεῖν librarii mutarunt in verbum notius τροποφορεῖν. b) Legitur autem τροφοφορεῖν 2 Macc. 7, 27. vbi mater ad filium: ἐλέησόν με τὴν ἐν γαςρὶ περιενέγκασάν σε μῆνας ἐννέα, καὶ θηλάσασάν σε ἔτη τρία, καὶ ἐκθρέψασάν σε, καὶ ἀγαγοῦσαν εἰς τὴν ἡλικίαν ταύτην, καὶ τροποφορήσασαν *miserere mei, quae te in vtero nouem menses gestaui, et te per triennium lactaui, et ad hanc vsque aetatem eduxi et tui curam diligentem habui.* Verbo τροφοφορεῖν vsus est etiam Macarius Homil. 46. vbi de matre infantis: ἀναλαμβάνει, καὶ περιθάλπει καὶ τροφοφορεῖ ἐν πολλῇ ςοργῇ *in brachia sumit, et fouet, et alit;* et vindicari quoque debet hoc verbum interpretibus Alexandrinis Deut. 1, 31. vbi verba sonant: *in deserto portauit* (ἐτροφοφόρησε) *te dominus, vt pater filium* (i. e. diligentem tui curam habuit) *toto itinere quod fecistis.* Ita et locum intellexit Aquila, qui ibi habet: ὡς τροφὸς ἄραι τὸν υἱὸν, et Symmachus, qui vertit: ἐβάςασεν. Imago petita est ab homine, qui nutricis instar paruulum filium gestat, et sermo ibi est, de documentis prouidentiae diuinae Israelitis in deserto exhibitis, vnde etiam v. 33. sequitur: *Deus praecessit vobis in via, et metatus est locum in quo tentoria figere deberetis* etc. Praeterea, vt *Millius* recte monuit, Moses populum ad facta fortia cohortatur, quod facere non potuit ex eo, quod Deus per XL annos eorum mores sustinuit. Est ergo lectio ἐτροφοφόρησε contextui conuenientissima. c) Nec tantum loco Deut. laudato, sed etiam hoc nostro loco melius conuenit orationis seriei verbum ἐτροφοφόρησεν, quam alterum ἐτροποφόρησεν. Nam si Paulus peruersos maiorum mores in memoriam reuocasset auditoribus suis, et quidem statim orationis initio, eos exacerbasset potius, quos sibi conciliare volebat. Praeterea nusquam in literis sacris Deus dicitur per XL annos patienter tulisse Israelitarum peruersos mores in deserto, quin contrarium sacra historia eloquitur, et Dauides refert Ps. 95, 10. et auctor ep.

ad Hebr. 3, 17. d) Confirmant denique etiam lectionem ἐτροφοφόρησεν loci Num. 11, 12. et Deut. 32, 10 ſq.

19. *Et ſeptem deuictis gentibus in terra Cananaea, iis eorum terram poſſidendam dedit*, vel, *ſorte distribuit.* ἑπτὰ ἔθνη v. Deut. 7, 1. Ioſ. 3, 10. Neh. 9, 8. Pro κατεκληροδότησεν *ſorte distribuit*, permulti optimae notae libri legunt κατεκληρονόμησεν. Vtraque lectio eundem gignit ſenſum, ſed κατεκληρονόμησεν, vtpote difficilior eſt praeferenda, et iure hanc lectionem in textum receperunt *Matthaeius* et *Griesbachius*. Scilicet κατακληρονομεῖν non tantum notat: *poſſidere*, *obtinere*, ſed etiam, ſenſu Hiphilico, *poſſidendum tradere* Iudd. 11, 24. πάντα (ſcl. τὰ ἔθνη) ὅσα κατεκληρονόμησεν ἡμῖν κύριος *omnes gentes, quas vobis poſſidendas dedit dominus.* 1 Regg. 2, 8. θρόνον δόξης κατακληρονομῶν αὐτοῖς *thronum gloriae illis occupandum tradens.* Num. 34, 18. κατακληρονομῆσαι ὑμῖν τὴν γῆν *vt ſorte distribuat vobis terram.* add. Deut. 3, 28. 1 Regg. 2, 8. Zach. 8, 12. hoc cum non reputarent librarii, κατεκληρονόμησεν mutarunt in κατεκληροδότησεν, quae permutatio etiam aliis in locis deprehenditur v. Deut. 1, 38. 3, 28. 21, 16. Ioſ. 14, 2. 19, 51. 1 Sam. 2, 8. 1 Macc. 3, 36.

20. καὶ μετὰ ταῦτα — τȣ̃ προφήτȣ] *tum per annos fere quadringentos et quinquaginta iis praefecit duces, vsque ad Samuelem prophetam.* Mirum quantum exercuit hic locus interpretes. Etenim 1 Regg. 6, 1. legitur anno CCCCLXXX egreſſus Iſraelitarum ex Aegypto, anno IV regni Salomonis aedificari coeptum eſſe templum. Dicuntur ergo ab exitu ex Aegypto vsque ad inchoatam templi ſtructuram anni CCCCLXXX effluxiſſe. Iam ſi annis CCCCL h. l. memoratis, addantur anni XL quibus Iſraelitae in deſerto commorati ſunt, anni circiter XVII. praefecturae Ioſuae, Sauli XL (v. 21.) Dauidis XL et Salomo-

nis ante templi ſtructuram III., maior numerus procedit, quam qui 1 Regg. 6, 1. extat. Repugnare ergo videntur Pauli verbis ea quae 1 Regg. l. l. leguntur. Vt hanc difficultatem remouerent, et vtrumque locum conciliarent, varias vias ingreſſi ſunt interpretes. 1) Ex *Perizonii* ſententia, in Origg. Aegypt. c. 16. p. 321. ed. 2. anni ſeruitutis, quibus Iſraelitae temporibus Iudicum ab exteris populis oppreſſi, et propriis ducibus deſtituti fuere, 1 Regg. 6, 1. non numerati ſunt, quoniam in commentariis publicis in annorum computatione eorum nulla ratio habebatur; hi vero anni iis, quibus iudices ſ. duces Iſraelitis praefuerunt h. l. annumerantur. *Perizonium* ſecuti alii diligentiore computatione effeciſſe ſibi viſi ſunt, hos annos ſeruitutis fuiſſe CXI., annos vero iudicum CCCXXXIX, prodeunt ſic anni CCCCL, his annis ſi adduntur XL anni quos Iſraelitae in deſerto vixerunt, XVII. Ioſuae, XL Sauli, XL Dauidis et IV Salomonis, exſurgit numerus annorum DXCI. qui quidem numerus fere conuenit cum Ioſephi calculo Ant. 8, 2. 1. verba ibi ſunt: τῆς δ' οἰκοδομίας τȣ͂ ναȣ͂ Σολομὼν ἤρξατο — μετὰ ἔτη Φϙβ (592) τῆς ἀπ' Αἰγύπτȣ τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐξόδȣ. Iam ſi ſtatuitur, 1 Regg. 6, 1. vbi inde ab exitu ex Aegypto numerantur CCCCLXXX anni, omiſſos eſſe annos ſeruitutis tempore iudicum CXI: hi anni annis CCCCLXXX additi, conficiunt quoque annos quingentos nonaginta vnum. Alii aliter numeros annorum iudicum et ſeruitutis numerant, ita tamen vt idem fere numerus prodeat, vid. *Limborchius*, *Wolfius*, *Michaelis* ad h. l. Sed haec omnis annos computandi ratio eſt mere arbitraria, nam 1 Regg. l. l. omiſſos eſſe ſeruitutis annos, ſumitur tantum, non probatur. v. et *Limborchius* ad h. l. 2) *Lud. de Dieu*, *Calouius*, *Millius*, *Lilienthalius gute Sache d. göttl. Offenbarung Th.* 7. p. 348. poſt πεντήκοντα ſubintelligunt γενόμενα vel πραχθέντα; vt verba ſonent: *poſt haec, quae ſpatio circiter CCCCL annorum geſta ſunt*, atque hos CCCCL annos a natiuitate Iſaaci numerant; effluxiſſe autem, aiunt, inde

a nato Iſaaco vsque ad exitum ex Aegypto annos circiter CCCC, et inde ab exitu vsque ad terrae distributionem (Ioſ. 14, 7. 10.) annos XLV. iam vero emergere numerum fere CCCCL annorum, ſi rotunde expreſſus exiſtimetur. Sed haec ellipſis vocis γενόμενα vel πραχθέντα eſt plane inſolens, nec idonea afferri poteſt ratio, cur Paulus a natiuitate Iſaaci numerare coeperit. Eandem tamen computandi rationem ſequuntur 3) alii, qui praeeuntibus nonnullis codd. reſcribi volunt: αὐτῶν, ὡς ἔτεσι τετρακοσίοις καὶ πεντήκοντα· καὶ μετὰ ταῦτα ἔδωκε κ. τ. λ. Temere. Nam perturbatus eſt, vt veriſſime iudicauit *Millius*, verborum ordo a librariis, ad euitandam calculi difficultatem. 4) Alii, inter quos *Lutherus* et *Beza*, legendum eſſe ſtatuerunt τριακοσίοις, *trecentis et quinquaginta annis*, inuitis codd. 5) *Vitringa* a *Wolfio* ad h. l. laudatus, et *Heinrichſius*, verba: ὡς ἔτεσι τετρακοσίοις καὶ πεντήκοντα, adiecta putant a librario, qui collectis numeris ex libro Iudicum hac lacinia ornare voluerit Pauli orationem; et *Heinrichſius* interpolatorem hanc gloſſam eodem ſenſu adieciſſe putat, quem ei ſubſtituit *Millius*. 6) Aliis, vt *Voſſio* et *Michaeli* locus 1 Regg. 6, 1. interpolationis nomine ſuſpectus videtur, cum non probabile ſit, falli potuiſſe Ioſephum et Paulum, qui haud dubie multos codd. Hebraicos in itineribus ſuis viderit, qui ſint noſtris ſeu iunioribus anteferendi. Alias aliorum coniecturas vid. ap. *Limborchium*, *Bengelium* Gnom. et *Heumanum* ad h. l. Mea quidem ſententia non interpolatoris, ſed Pauli verba h. l. leguntur (7, 6.) et ſecutus eſt Paulus chronologorum Iudaicorum ſuae aetatis, annos Iudicum et quibus Iſraelitae Iudicum tempore extraneis populis ſeruierunt, computandi rationem, locum autem 1 Regg. 1, 6. corruptum puto. κριταὶ שופטים vulgo vertunt, *iudices*, ſed rectius redditur, *duces populi* v. *Michaelis Moſaiſch. Recht* Th. 1. §. 53. et *Eichhornii Einleit. in d. A. T. Th.* 2. p. 417 ſqq.

21. κἀκεῖθεν *deinde* Xen. Hellen. 5, 2. 24. ἔτη τεσσαράκοντα] *per quadraginta annos.* Quamdiu regnauerit

Saulus in libris facris non memoratur. Secutus eſt Paulus traditionem. Nam et Iofephus Ant. 6, 14. 9. Saulum regnaſſe refert annos XVIII. viuo adhuc Samuele, eoque mortuo XXII; verba eius ſunt: ἐβασίλευσε Σαῦλ, Σαμουήλου ζῶντος, ἔτη ὀκτὼ πρὸς τοῖς δέκα· τελευτήσαντος δὲ δύο καὶ εἴκοσι. Anni igitur quibus Samuel praefuit Iudaeis, antequam Saulus rex crearetur, referuntur ad annos Iudicum CCCCL ſupra v. 20. memoratos. *Beza* quidem, *Caluinus*, *Wolfius*, *Morus*, *Roſenmüllerus*, *Heinrichſius*, alii, ſtatuunt, Samuelis prophetae et Sauli regis annos in vnam ſummam hic eſſe contractos, ſed vt iam recte monuit *Heumanus*, perquam contorta eſt haec ratio, nec fauet ei locus Ioſephi allatus.

22. καὶ μεταστήσας αὐτὸν *quem vbi remouerat*: μεθιστάναι notat, *ab officio remouere*, vt Luc. 16, 4. Dan. 2, 21. καθιστᾷ βασιλεῖς καὶ μεθιστᾷ *Deus conſtituit reges et remouet*, nempe ἀπὸ τῆς βασιλείας. add. Polyb. 4, 23. vid. *Kypkius* ad h. l. ſed hoc idem verbum valet etiam, *e medio tollere*, *amouere a rebus humanis*, *mori iubere*, ita, vt omiſſum ſit ἐκ τοῦ ζῆν, vel ἐξ ἀνθρώπων. Diod. Sic. p. 563. A. τοῦτον ἔκρινεν ἐκ τοῦ ζῆν μεταστῆσαι. p. 191. C. αὐτὸν ἐκ τοῦ ζῆν μετέστησε *ſe ipſum e medio ſuſtulit*. 3 Macc. 2, 28. μεταστῆσαι τοῦ ζῆν *e viuis tollere*, v. *Münthius* et *Raphelius* Obſſ. Polybb. ad h. l. qui vtramque notionem h. l. vult comprehendi. Alii explicant: *eo peremto*. Sed videtur h. l. ſermo eſſe de Saulo a munere remoto, nam viuo adhuc Saulo Dauides a Samuele vngebatur, et quae ſequuntur verba, Samuel dixit Saulo a regia dignitate remoto. ἤγειρεν εἰς βασιλέα *conſtituit* ſ. *dedit iis regem* id. qd. ἔδωκεν vid. ad Matth. 11, 11. ἐγείρειν *prodire facere*, *oriri iubere*, conſtruitur cum praepoſ. εἰς, quoniam Hebraei ſubiungunt verbo הקים particulam ל v. Iudd. 2, 18. ᾧ καὶ εἶπε μαρτυρήσας bene *Thalemanus* et *Schottus*: *quem hoc elogio ornauit*; μαρτυρεῖν τινι *laudare aliquem* v. ad Luc.

4, 22. εὗρον Δαβὶδ κ. τ. λ.] *reperi Dauidem, Isai filium, virum mihi probatum, qui mandata mea omnia perficiet.* Nullus reperitur V. T. locus in quo haec eadem verba legantur, sed Paulus verbis Pſ. 89, 21. εὗρον Δαβὶδ τὸν δοῦλόν μου, adiecit verba 1 Sam. 13, 14. ita, vt ea nonnihil immutarit et amplificarit, de qua V. T. effata citandi conſuetudine vid. not. ad 7, 7. Verba autem 1 Sam. l. l. vbi de Dauide ſermo eſt, in verſione Alexandrina ita ſonant: καὶ ζητήσει κύριος ἑαυτῷ ἄνθρωπον κατὰ τὴν καρδίαν αὐτοῦ, καὶ ἐντελεῖται κύριος αὐτῷ εἰς ἄρχοντα — ὅτι οὐκ ἐφύλαξας ὅσα ἐνετείλατό σοι κύριος. — ἄνδρα κατὰ τὴν καρδίαν μου] *virum qualem eſſe volo, mihi probatum* 2 Sam. 7, 21. κατὰ τὴν καρδίαν σου ἐποίησας *feciſti, quod tibi placuit.* Haec vero ipſa verba: ἄνδρα κατὰ τὴν καρδίαν κ. τ. λ. *Limborchius, Benſonus (Pflanzung der chriſtl. Religion) Eckermanus (theolog. Beyträge* B. 1. St. 2. p. 165.) alii, tantummodo ad recturam populi referunt, vt adeo Dauides vir ex ſententia Dei dicatur, quod in regni ſui adminiſtratione fideliter exſecutus fuerit, quae per ipſum, vt populi ſui regem Deus perfici voluit. *Heinrichſio* autem ea de cauſſa Dauides ad Iouae θέλημα ſe compoſuiſſe dicitur, quia ab idolorum cultu abſtinuit, legem et inſtituta Moſaica, et inprimis Iouae, vnius numinis tutelaris cultum obſeruauit et defendit [v. 1 Regg. 12, 33. 14, 8. 9. 15, 3. 5.]. Mihi vtrumque coniunctim in his verbis cogitandum videtur.

23. τούτου ὁ Θεὸς ἀπὸ τοῦ σπέρματος κ. τ. λ.] *huius ex poſteris Deus ſecundum promiſſa prodire iuſſit Iſraelitis ſeruatorem Ieſum.* κατ' ἐπαγγελίαν Act. 2, 30. Pſ. 89, 4. 5. etc. v. infra v. 34. Pro ἤγειρε plures codd. verſſ. et patrr. habent, ἤγαγε, et hanc lectionem migrare in contextum recte iuſſerunt *Griesbachius* et *Matthaeius.* Etenim ἤγαγεν eſt lectio difficilior, et verbum ἤγειρε e verſu praecedente in textum irrepſit. Adhibetur au-

tem interdum ἄγειν ita, vt fit idem quod ἐγείρειν *prodire iubere*, veluti Zach. 3, 8. ἰδὲ ἐγὼ ἄγω τὸν δȣλόν μȣ Hebr. מֵבִיא. Ief. 48, 15. ἐγὼ ἐκάλεσα, ἤγαγον αὐτὸν Hebr. הֲבִאֹתִיו add. Dan. 9, 24. Pro σωτῆρα Ἰησȣν in libris haud paucis extat, σωτηρίαν Ἰησȣν, in aliis libris omiſſum eſt vocabulum Ἰησȣν. Equidem cum *Matthaeio* σωτηρίαν, omiſſo nomine Ἰησȣν, vnice veram lectionem eſſe exiſtimo. Nulla enim cauſſa fuit, ſi inuentum eſſet σωτῆρα, cur corrigeretur σωτηρίαν, ſed hoc abſtractum librarii explicuerunt concreto σωτῆρα, et ab iisdem gloſſema Ἰησȣν in textum eſt receptum. Neque σωτηρίαν e compendio ſcribendi ortum eſt, vt ſuſpicatur *Millius*, cuius verba ſunt: „vitio librarii forſan σρ̅ιν, quomodo contractim ſcripta haec in aliq. codd. σριαν ſeu σωτηρίαν." Nam vt recte monuit *Matthaeius*, σριαν i. e. σωτηρίαν, non tam facile confunditur cum σωτῆρα Ἰησȣν, quod per ſiglam ita ſcribitur: σρα et ſeorſim ιν non σραιν. Caeterum σωτηρίαν pro σωτῆρα legitur etiam Luc. 1, 71. Ioh. 4, 22. coll. v. 42.

24. 25. *Quum Iohannes, priusquam ille munus ſuum ſuſciperet, omnem populum Iſraeliticum excitaſſet, vt ſe immergi in aquam pateretur, et ſeſe obſtringeret vitae animique emendationi.* Iohannis meminit, quod multum eius auctoritas apud populum valebat. βάπτισμα μετανοίας vid. ad Marc. 1, 4. Matth. 3, 2. προκηρύσσειν id. qd. κηρύσσειν *commendare aliquid, excitare, cohortari ad aliquid* vt 10, 37. Rom. 2, 21. Gal. 5, 11. πρὸ προσώπȣ poſitum eſt pro ſimplici πρὸ Hebr. לִפְנֵי v. Mal. 3, 1. Matth. 11, 10. εἴσοδος *ingreſſus, aditus*, h. l. de muneris auſpiciis adhibitum extat, vt ap. Iſocr. ad Nicocl. p. 41. *Wolf.* 25. Loci paralleli Ioh. 1, 19 ſs. 27. Matth. 3, 11. ὡς δὲ ἐπλήρȣ ὁ Ἰωάννης τὸν δρόμον] *qui cum curſum ſuum perſequeretur* i. eum munere ſuo fungeretur. Metaphora petita a ſtadio v. 2 Tim. 4, 7. 1 Cor. 9, 24. δρόμος *curſus*, per metaphoram indicat *munus, quo aliquis perfungitur* vt h. l.

idem valet quod *διακονία* Act. 20, 24. v. *Albertius* ad 2 Tim. 4, 7. *ἐπλήρε cum perſequeretur*, minus recte nonnulli vertunt: *curſu fere peracto*, ea enim quae ſequuntur, non dixit Iohannes curſu muneris fere abſoluto, nec legitur *ἐπλήρωσε*. *τίνα με ὑπονοεῖτε εἶναι, οὐκ εἰμὶ ἐγώ*] *quemnam me eſſe putatis*, *non ſum*; non ſum Meſſias. Vulgo haec verba interrogatiue poſita accipiunt, hoc ſenſu: *quemnam me eſſe putatis? non ſum*; np. Meſſias. Quae tamen interpretandi ratio duritie laborat. Imo *τίνα* poſitum eſt pro *ὅντινα* ſ. *ὅν* vt Marc. 14, 36. *οὐ τι ἐγὼ θέλω* vbi v. not. Callim. epigr. 30. — *οὔτε κελεύθῳ Χαίρω, τις πολλὲς ὧδε καὶ ὧδε φέρει.* v. *Raphelius* Obſſ. Herodo. et *Palairetus* ad h. l.

26. 27. Iam cohortatur Paulus auditores ſuos, vt Ieſum Meſſiam agnoſcant, eiusque doctrinam ſalutarem admittant. *καὶ οἱ ἐν ὑμῖν φοβέμενοι τὸν Θεὸν* vid. ad v. 16. *ὑμῖν ὁ λόγος τῆς σωτηρίας ταύτης ἀπεςάλη* pro *ὑμῖν ὁ λόγος οὗτος τῆς σωτηρίας ἀπεςάλη* vid. ad 5, 20. vobis haec doctrina ſalutaris de Ieſu Meſſia v. 23 ſſ. traditur. 27. *γὰρ* non eſt particula cauſſalis, vt plures opinati ſunt, neque adeo ſenſus verborum eſt: ad vos defertur doctrina ſalutaris, quoniam Iudaei Hieroſolymitani eorumque magiſtratus eam repudiarunt (nam ad Iudaeos exteros ea quoque delata eſſet, etiamſi Hieroſolymitani Iudaei eam non repudiaſſent) nec inuehitur Paulus in Iudaeos Palaeſtinenſes, vt *Heinrichſius* ſtatuit, qui refragante vſu loquendi *ἀγνοεῖν* idem valere putat, quod *ἀρνεῖν* 3, 14. ſed emollire voluit Paulus, vt Petrus 3, 17. criminis atrocitatem, id quod omnis orationis ſeries ſatis ſuperque docet, ne auditores, Iudaeos, irritaret. Cohaerentia ergo potius hunc in modum conſtitui debet: trucidarunt quidem Hieroſolymitani eorumque proceres Ieſum, nihilominus tamen eſt Meſſias, nam Deus eum in vitam reuocauit. Particula *γὰρ* autem, vt ſaepius, eſt mera particula transeundi. *τῦτον ἀγνοήσαντες, καὶ τὰς φωνὰς τῶν προφητῶν κ. τ. λ.*]

qui hunc non norant, nec prophetarum oracula, singulis diebus sacris praelegi solita, intelligebant, eo condemnando effecerunt, vt haec euentu comprobarentur. ἀγνοεῖν notat: *ignorare, non nosse, non cognitum habere* vt Sap. 15, 11. Act. 17, 23. et *non intelligere*, vt Luc. 9, 45. vbi vid. not. Post κρίναντες subintelligi debet αὐτὸν, consueta ellipsi omissum, et post ἐπλήρωσαν voc. τὰς φωνὰς, verbum autem ἀγνοήσαντες non tantum referendum est ad τοῦτον, sed etiam ad verba καὶ τὰς φωνὰς τῶν προφητῶν, vt recte iudicarunt *Grotius* et *Wolfius* ad h. l. *Heumannus* quidem contra monuit, verbum ἀγνοεῖν non ita vsurpari solere, vt comitem habeat accusatiuum personae, neque adeo copulari posse cum τοῦτον, sed refellit eum vel locus Sap. 15, 11. vbi legitur: ὅτι ἠγνόησε τὸν πλάσαντα αὐτόν. Hac interpretatione, quam posuimus, admissa, verbum ἀγνοεῖν duplici quidem sensu legitur, nam relate ad Iesum notat, *ignorabant qualis esset, non norant eum Messiam esse*, ἀγνοήσαντες scl. τοῦτον τὸν Ἰησοῦν ἐγερθῆναι τῷ Ἰσραὴλ σωτῆρα v. 23. et relate ad V. T. oracula de Messia eiusque fatis agentia, *ea non capiebant, eorum sensum non intelligebant*, sed haec loquendi ratio perquam familiaris est scriptoribus N. T. vid. ad Ioh. 1, 33. Alii de verborum traiectione cogitant. Et *Hammondus* quidem atque *Knachtbullus* verbum κρίναντες in sensu reddendo, post τοῦτον ponendum censent, hoc modo: *hunc condemnantes, ignorantes etiam voces prophetarum, quae vnoquoque sabbato leguntur, impleuerunt.* *Beza* vero, *Limborchius*, et *Abreschius* (in paraphr. et annot. in ep. ad Hebr. Spec. 1. p. 35.) voculam καὶ ante τὰς φωνὰς positam, pertinere putant ad κρίναντες ἐπλήρωσαν, vt adeo verborum sententia haec sit: *ignorantes hunc et damnantes* i. *per ignorantiam condemnantes impleuerunt.* Durius. Alii κρίναντες interpretantur: *diiudicantes, distinguentes, et ad se applicantes* (διακρίναντες) ante κρίναντες subaudiunt καίπερ, et sensum verborum ita constituunt: oracula prophetarum recte diiu-

dicarunt, (iudicarunt ea de Messiae malis agere) et nihilo secius tamen ea impleuerunt. Sed insolens est haec ellipsis voculae *καίπερ*, et Iudaeorum vulgus illa oracula de Messiae calamitatibus explicuisse, probari nequit, erat potius communis fere Iudaeorum opinio, Messiam non moriturum. *Heinrichsius* verba explanat: repudiantes Iesum, et pro Messia parum agnoscentes, (praeter alia) etiam illa prophetarum oracula, in quibus de Messiae malis praedictum est, vt Ies. 53. Ps. 22. rata fecerunt, eo, quod eum condemnarunt. Ita vero extorquetur sensus, qui verbis non inest. Caeterum *φωναὶ τῶν προφητῶν* sunt, prophetarum oracula literis consignata. Etenim *φωναὶ* dicuntur, effata, dicta, cum ore prolata, tum literis tradita, quo posteriori sensu legitur ap. Polyb. 5, 33. aliisque in locis pluribus v. *Wolfius* et *Kypkius* ad h. l. *ἀναγινώσκειν* notat, *praelegere*, vt 15, 21, et *κρίνειν* positum est pro *κατακρίνειν* vid. Ioh. 7, 51.

28—31. Vid. 3, 14. *καὶ quamquam, etsi*, vt saepius v. Ind. Ioh. *αἰτία crimen, supplicii caussa*, vt Ioh. 18, 38. v. ad Matth. 19, 3. 27, 37. *ὡς δὲ ἐτέλεσαν ἅπαντα κ. τ. λ. cum perfecissent omnia de eo scripta*, intelligit prophetarum oracula de Messiae calamitatibus et morte, postquam eum omnibus malis a prophetis praedictis affecerant v. 3, 18. *Eckermanus* l. l. verba interpretatur: ita egerunt, vt prophetarum oracula Iesu fatis conuenirent Matth. 15, 7. *καθελόντες ἀπὸ τοῦ ξύλου, ἔθηκαν εἰς μνημεῖον*] *de cruce detractum sepeliuerunt.* Cum non iidem Iesum sepeliuerint, qui eum condemnarant, *Boltenius* impersonaliter verba accipienda esse statuit, et hanc in rem prouocat ad regulam quam dedit *Glassius* in Phil. S. Lib. 3. Tr. 3. Can. 23. nimirum hanc: verba actiua quandoque passiuorum significationem assumunt, seu per impersonalia sunt explicanda. *Rosenmüllerus* praeeunte *Grotio*, ante *καθελόντες* subintelligit *οἱ*, qui eum de cruce detulerunt, vt innuantur Iosephus

Arimathenfis eiusque comites. Rectius vero *Heumanus*, quem etiam fecutus eft *Heinrichfius*, ad καθελόντες fubaudiendum praecipit Ἰουδαῖοι. Paulus nimirum de vltimis Iefu fatis verba faciens, refert, quomodo eum tractarint Iudaei; Iudaei, inquit, eum condemnarunt, Iudaei eum de cruce fublatum fepeliuerunt. 31. τοῖς συναναβᾶσιν αὐτῷ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας *qui cum eo profecti fuerant e Galilaea Hierofolymam*; intelliguntur praeter Apoftolos, mulieres v. Matth. 27, 55. aliique Chrifti affeclae v. 1 Cor. 15, 5 fs. μάρτυρες αὐτοῦ funt refurrectionis et dignitatis ipfius Meffianae praecones; eum in vitam reuocatum, Meffiam effe teftantur.

32. 33. *Nos quoque vobis nuntiamus, Deum promiffionem, maioribus noftris datam, nobis illorum pofteris, miffo Iefu, ratam feciffe.* Per ἐπαγγελίαν *Rofenmüllerus*, alii, rem ipfam promiffam, beneficium promiffum intelligunt. Sed vt probe monuit *Bengelius*, cuius fententiam probarunt *Heumanus* et *Heinrichfius*, verba funt confruenda hunc in modum: εὐαγγελιζόμεθα, ὅτι τὴν πρὸς τοὺς πατέρας γενομένην ἐπαγγελίαν ὁ Θεὸς ἐκπεπλήρωκε. Poft εὐαγγελιζόμεθα incifi nota ponenda eft, et ταύτην ex Hebraifmo redundat. Neque verbum εὐαγγελίζεσθαι aliis in locis ita pofitum deprehenditur, vt non tantum accufatiuum perfonae, fed fimul quoque accufatiuum rei comitem habeat. Quaenam autem promiffio intelligenda fit, docent verba: ἀναστήσας τὸν Ἰησοῦν. Haec vero ipfa verba, *Hammondus*, *Clericus*, *Heumanus*, *Mofchius* (*Bibelfreund* Th. 4. p. 160.) *Morus*, *Dindorfius*, *Eckermanus*, alii, explicant: *Iefu in vitam reuocando*. Notant, hanc interpretationem et orationis tenori conuenientiffimam effe, cum inde a v. 30. de refurrectione Chrifti fermo fit, et vfui loquendi confentaneam effe, verbum enim ἀνίστημι etiam Act. 2, 24. de refufcitatione e mortuis adhibitum legi. Monent praeterea, Paulum commode verba Pf. 2, 7. de refurrectione Chrifti explicare

potuiſſe, cum reſurrectio mortuorum a Iudaeis regeneratio dicatur (Col. 1, 18. Apoc. 1, 5.) v. *Knappius* (*die Pſalmen überſetzt mit Anmerkk.*) ad Pſ. l. l. *Michaelis* ad h. l. et in *Erklärung d. Br. an die Hebr.* p. 105. Hinc nonnulli verba Pſalmi: אֲנִי יְלִדְתִּיךָ ἐγὼ γεγέννηκά σε vertunt: *ego te hodie regeneraui* i. in vitam reuocaui. Alii contra, cum haec verbi ילד et γεννᾷν ſignificatio inſolentior ſit: *ego te Meſſiam declaraui* np. per reſurrectionem. Mihi vero praeoptanda videtur eorum interpretum ſententia, qui verbo ἀναςῆναι hunc ſignificatum ſubiiciunt, vt declaret: *praeſentem ſiſtere*, *in vitam prodire iubere*. Etenim a) in locis iis, vbi verbum ἀνίςημι de reuocatione in vitam vſurpatur, additur ἐκ νεκρῶν vt infra v. 34. add. 17, 31. vel ſimile quidpiam v. Act. 2, 24. occurrit quidem Act. 2, 32. ſimpliciter poſitum ἀνέςησεν, ſed vt ibi hoc verbum reddamus: *eum ab inferis excitauit*, omnis contextus non tam poſtulat, quam potius flagitat coll. v. 31. Eo vero ſignificatu, vt ſit: *prodire iubere*, legitur verbum ἀναςῆναι Act. 2, 30. 5, 22. 7, 37. Hebr. 7, 11. Matth. 22, 24. Ita quoque Hebr. הקים vel מקים adhibitum extat Deut. 18, 15. 18. Ier. 23, 5. b) Haec verbi ἀναςήσας interpretatio etiam apprime congruit verbis Pſ. 2. h. l. laudatis, quae nec Hebr. 1, 5. ad Chriſti in vitam reuocationem referuntur. c) Nec dubitari vllo pacto poteſt, quin haec verbi explanatio h. l. orationi reliquae ita accommodata ſit, vt membra eius omnia aptiſſime inter ſe cohaereant. Nempe Paulus demonſtrare volebat Ieſum eſſe Meſſiam a Deo promiſſum v. 23. hinc prouocarat ad Iohannis de Ieſu teſtimonium v. 24, 25. memorarat deinde eius necem a prophetis praedictam v. 27 — 29. prouocarat tum ad eius reſurrectionem, qua Deus eum Meſſiam eſſe comprobauerit, v. 30, 31. Iam vero hoc ipſum, Ieſum eſſe Meſſiam a Deo conſtitutum, Iudaeorum inprimis ad quos loquebatur cauſſa, ex prophetarum oraculis confirmat, hinc theſin v. 23. propoſitam repetit v. 32. 33. κατ᾽ ἐπαγγελίαν ἀνα-

ϛήσας Ἰησῦν (respondet igitur ἀναςῆναι verbo ἐγείρειν v. 23.) *Deus secundum sua promissa Iesum Messiam prodire iussit;* deinde vero probat, cum ex loco Ps. 2. tum ex resurrectione Christi, antea quidem iam memorata v. 30. hic vero ex Ps. 16. amplius confirmata. Sic omnia bene cohaerent. d) Patescit vero etiam interpretationis verbi ἀναςήσας, quam proposuimus, veritas, ex rei ipsius natura. Nam vt apposite monuit *Outreinius* in Bibliotheca Bremensi Class. 2. p. 890. „Deus *promissionem*, patribus factam, non *impleuit*, primo ac praecipue, per *suscitationem* Iesu e mortuis, sed per *missionem* eius in *carnem* et *legationem* ad obeunda munera ipsi demandata." ὡς καὶ ἐν τῷ ψαλμῷ τῷ δευτέρῳ γέγραπται] *quemadmodum etiam Psalmo secundo legitur.* De eo valent, ad eum sunt referenda verba Ps. 2, 7. Pro δευτέρῳ, quae lectio Psalmorum distinctioni apud nos receptae conuenit, cod. D. Orig. Tert. Cypr. alii (v. *Griesb.*) legunt πρώτῳ, hanc lectionem, vtpote difficiliorem praeferendam putarunt *Millius*, *Michaelis*, *Morus*, *Rosenmüllerus*, eamque in textum receperunt *Erasmus*, *Bengelius* et *Griesbachius*. Nempe Psalmus, qui nobis secundus est, olim primus erat, quoniam is, qui praecedit, tanquam Psalmorum praefatio non numerabatur, v. *Rosenmülleri* Scholia in Psalmos p. 7. 29. commode ergo Paulus, si numerum exprimere volebat, verba laudata scripta reperiri dicere poterat ἐν τῷ ψαλμῷ τῷ πρώτῳ. *Beza* suspicatur, Paulum simpliciter dixisse, ὡς γέγραπται, ne annotato quidem Psalmorum nomine, sed haec coniectura nulla auctoritate critica confirmatur, et aduersantur ei verba v. 35. καὶ ἐν ἑτέρῳ λέγει. Equidem adstipulor *Bengelio* in Gnom. *Moro* (p. 329. ed. *Dindorf*) *Rosenmüllero* in Scholiis ad Ps. 1. T. 1. p. 30. qui πρώτῳ aeque ac δευτέρῳ pro falsa lectione habent, cum scriptores N. T. Rabbini et Talmudici non soleant citare numeros et capita v. infra v. 34. 35. et sane in codd. nonnullis simpliciter legitur ἐν ψαλμῷ, in aliis δευτέρῳ positum ex-

tat ante ψαλμῷ, in aliis post γέγραπται v. *Griesb.* quae lectionis inconstantia interpolationem satis aperte prodit. Adscriptum autem est πρώτῳ vel ab iis, in quorum codd. Hebr. Ps. 1. tanquam prooemium non numeratus erat, vel ab iis, in quorum codd. Ps. 2. primi erat continuatio, quoniam vterque inscriptione carebat; in multis enim codd. antiquioribus Psalmum primum secundo iunctum fuisse testantur Origenes, Eusebius, Euthymius a *Wetstenio* ad h. l. laudati. add. Iustin. Apol. 1, 51. υἱός μου εἶ σὺ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε] *tu es filius meus, ego hodie te genui.* De auctore Psalmi secundi, carminis tempore et consilio disputatum est ad 4, 25. ibique ostensum, illud a Dauide compositum esse, et de eo agere. Formulae: *tu es filius meus*, et, *ego te genui*, ex parallelismo membrorum sunt formulae aequipollentes et pares coll. Ier. 2, 27. Reges autem Israelitarum, quod a Ioua summo Israelitarum rege, ex imperii forma theocratica, regiam potestatem acceperant, et Iouae vicarii erant, dicebantur: *Dei filii* vt Ps. 89, 27 sq. 2 Sam. 7, 14. vid. *Rosenmüllerus* ad Ps. 2, 7. hinc et Messias υἱὸς τοῦ Θεοῦ i. e. rex hominum a Deo constitutus nuncupabatur v. ad Matth. 4, 3. 16, 16. Itaque verbis: *tu es filius meus*, inest sententia haec: tu es rex a me constitutus. Verbum γεννᾶν vt Hebr. ילד declaratiue accipiendum est, ita, vt notet, *genitum declarare* i. e. in hac orationis serie, *regem declarare*, *constituere* v. Ps. 110, 4. Ier. 1, 10. *Glassius* Phil. S. p. 216. ed. *Dath.* et not. ad Matth. 14, 6. σήμερον Hebr. היום plerique interpretes, qui Ps. 2. de Dauide agere statuunt, hanc vocem referunt ad Dauidis vnctionem 1 Sam. 16, 13. vel 2 Sam. 5, 3. enarratam, rectius vero, vt videtur, *Holzapfelius* in libello inscripto: *sollte wohl Salomo der Gegenstand des zweyten Psalms, und die Verfertigung dieses Liedes in die Zeit seiner Erhebung zur Königswürde zu setzen seyn? Abtheil.* 2. (*Rinteln* 1803. 4) p. 15. de eo tempore cogitandum esse censet, quo Dauides arcem Sionis expug-

narat coll. 2 Sam. 5, 12. Quodsi vero haec vox ad Iesum refertur, ea omnino explicanda est: *nunc, in praesenti, iam, te regem, Messiam declaro, constituo.* Caet. *Heinrichsius* non temere animaduertit, Paulum, ad argumentum suum probandum, commode omittere potuisse vocem σήμερον, eamque expressisse non nisi idcirco, vt omnem locum V. T. pleniorem exhiberet.

34. 35. Cohaerentia haec est: ego vobis Iesum Messiam annuntio, Deus enim eum Messiam declarauit Ps. 2. eum vero etiam, quem in vitam rediisse affirmaui v. 30. Deum vtpote Messiam, in vitam reuocare voluisse, ac reuocasse, et quidem ita, vt perpetuo viuat, docent quoque V. T. oracula. ὅτι δὲ ἀνέστησεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν κ. τ. λ.] *quod autem eum ex mortuis excitarit, ita, vt non iterum sit mortem subiturus, his verbis significaui: beneficia Dauidi promissa immutabilia vobis praestabo.* Formula ἐλθεῖν εἰς διαφθοράν, quae in versione Alexandrina respondet Hebr. עבר בשחת *descendere in foueam, in sepulcrum* Iob. 33, 28. omnino notat, *mori*, atque adeo formulae ὑποστρέφειν εἰς διαφθορὰν quae h. l. legitur, sensus est: *denuo mori* v. Rom. 6, 9. Proprie autem διαφθορὰ significat *corruptionem*, et Alexandrini Iudaei Hebraicum שחת (a rad. שוח vel שיח *descendere, immergi*) *fouea, sepulcrum, interitus,* expresserunt vocabulo διαφθορὰ *putredo, corruptio,* quoniam nomen שחת referebant ad radicem שחת *consumere, corrumpere* vid. not. ad 2, 27. Hunc vsum loquendi interpretum Alexandrinorum Paulus secutus est, ita, vt διαφθορὰ in verbis quae v. 35. extant, ἰδεῖν διαφθορὰν, significet *putredinem* atque adeo ἰδεῖν διαφθορὰν sit, *putredinem experiri*, in formula autem ὑποστρέφειν εἰς διαφθορὰν *locum corruptionis* i. e. sepulcrum indicet. Neque enim hoc vocabulum in formula ὑποστρέφειν εἰς διαφθορὰν significare potest, *corruptionem*, quoniam cum Iesus mortuus esset, οὐκ εἶδε διαφθορὰν v. 35. neque adeo *iterum* in putredinem abire poterat. Caeterum verbis: μηκέτι μέλλον-

τα κ. τ. λ. declaratur, Iesum Messiam in vitam reuocatum perpetuo regnaturum esse. Quam in rem laudat Paulus e versione Alexandrina locum Ies. 55, 3. Verba ibi sunt: *διαθήσομαι ὑμῖν διαθήκην αἰώνιον, τὰ ὅσια Δαυὶδ τὰ πιστά*, sed Paulus qui suae aetatis homines alloquitur et verba vatis in Iesum transfert, addit *ὅτι δώσω ὑμῖν.* Formula *ὅσια Δαβὶδ* respondet Hebr. חַסְדֵי דָוִד atque indicat *beneficia Dauidi promissa*, id. qd. *τὰ ἐλέη Δαβὶδ*, quibus verbis formulam illam Hebraicam Alexandrini reddiderunt 2 Paral. 6, 42. Nempe Hebraicum חסד *benignitatem* et *pietatem* declarat, vt חסיד *pium* et *benignum*; Alexandrini autem Iudaei חסיד exprimere solent vocabulo *ὅσιος* etiam tum, cum non de pietate, sed de benignitate sermo est, vnde etiam factum, vt חֲסָדִים conuerterint *ὅσια* i. e. beneficia. *πιστὰ* נאמנים certa, firma, immutabilia beneficia, quae certo contingent. Particula *ὅτι* post verbum dicendi, vt saepius, redundat. Caeterum locus Iesaiae a Paulo laudatus non agit de resurrectione Messiae. Cohortatur ibi vates Iudaeos exules, qui in Babyloniorum regionibus manere malebant, quam in patriam redire, vt in eam reuertantur, iisque legibus diuinis obtemperantibus v. 3. dominium in exteras gentes v. 5. et omnis generis prosperitatem v. 12. 13. promittit. Ac versu quidem 3 sqq. Deus ita loquens inducitur: *pangam vobiscum foedus perpetuo duraturum. Beneficia Dauidi promissa certissime tribuam.* (Promissum autem erat Dauidi eiusque posteris regnum perpetuum v. 2 Sam. 7, 16. add. Ps. 89, 4. 5. 132, 11. 12.) *Constituam legislatorem populorum, ducem et imperatorem gentium.* Locus prophetae agit de temporibus Messiae, quem Iudaei sibi cogitabant tanquam regem summum, perpetuo regnaturum, qui exteras gentes imperio suo subiecturus esset. Paulus autem oraculum illud in Iesum transfert, et respiciens locos 2 Sam. 7, 12. Ps. 89, 4, 5. 132, 11. 12. quos Iudaeorum doctores ad Messiam referebant v. 2, 30. ita argumentatur: Dauidi promissum erat, Messiae e posteris ipsius oriundi imperium perpetuum fore, hoc promissum

certo euenturum esse Deus vobis pollicitus est verbis his: δώσω ὑμῖν κ. τ. λ. Iesus igitur, quem Deus Messiam declarauit v. 33. in vitam redire debebat, mortem non iterum subiturus, sed perpetuo regnaturus; hinc et alio loco (Ps. 16, 10.) declaratur, Dei cultorem non esse in putredinem abiturum, quae verba optime conueniunt Iesu Messiae vid. not. ad 2, 27. 29. λέγει *dicit*, Deus per Dauidem, Dauides effatus est promissa, quae Deus ei dederat. *Heinrichsius* supplet: Δαβίδ. *Heumanus* ἡ γραφή, vt Eph. 4, 8. 5, 14. Rom. 15, 10.

36. 37. Conf. not. ad 2, 29. Δαβὶδ μὲν γὰρ ἰδίᾳ γενεᾷ κ. τ. λ.] *at enimuero Dauides, qui sua aetate Dei voluntati inseruiit, defunctus est.* Mens et sententia Apostoli haec est: Dauides erat quidem ὅσιος, Dei cultor (v. ad 2, 29.) sed ad eum haec promissa non pertinebant. ὑπηρετήσας τῇ τοῦ Θεοῦ βουλῇ supra v. 22. perfecit πάντα τὰ θελήματα τοῦ Θεοῦ. Verba: ἰδίᾳ γενεᾷ vertenda sunt: sua aetate, suo tempore. Alii ea reddunt: *tempore vitae suae*, sed vt ad Luc. 16, 8. obseruauimus, γενεὰ nusquam *vitam ipsam* significat. *Erasmus*, *Thalemanus*, *Reichardus*, *Schleusnerus*, ὑπηρετήσας iungunt verbis ἰδίᾳ γενεᾷ, et verba τῇ τοῦ Θεοῦ βουλῇ cum ἐκοιμήθη copulant; hoc sensu: *postquam suae aetati, hominum suae aetatis commodis inseruiit, Deo volente obdormiuit*; sed interpretationem quam supra proposuimus, non modo vsus loquendi tuetur Diod. Sic. p. 67. D. προχείρως ὑπηρετεῖν τοῖς προστάγμασι *mandata promte et obsequiose exsequi.* Heliod. 7, 17. εἴκειν τε καὶ ὑπηρετεῖσθαι τῆς Ἀρσάκης βουλεύμασι. Sapient. 19, 6. ὑπηρετεῖν ταῖς ἰδίαις ἐπιταγαῖς v. *Wetstenius* ad h. l. et *Irmischius* ad Herodi. T. 1. p. 855 sq. sed mirifice eam etiam confirmant quae v. 22. et 35. leguntur. ἐκοιμήθη v. Act. 7, 60. καὶ προσετέθη πρὸς τοὺς πατέρας αὐτοῦ καὶ εἶδε διαφθορὰν] *et ad maiores suos collectus, atque corruptionem expertus est.* Minus recte nonnulli vertunt: *cum*

maioribus ſepultus eſt. Nempe προστίθημι reſpondet Hebr. verbo אסף *colligo, congrego*; formula autem προστίθεσθαι πρὸς τȣ̀ς πατέρας αὐτȣ̃, vel, πρὸς τὸν λαὸν αὐτȣ̃ notat, *mori*, vel, *ſepeliri.* Locutio deſumta eſt à ſpeluncis, in quibus Hebraei mortuorum corpora ſepelire ſolebant, a ſepulcris hereditariis; qui ergo moriebatur, eius corpus coniungebatur cum corporibus maiorum in ſepulcro. Hinc Hebraei formulis הֵאָסֵף אֶל־עַמָּיו et הֵאָסֵף אֶל־אֲבוֹתָיו vtebantur ita, vt ſignificarent vel idem quod ἀποθνήσκειν, τελευτᾷν, vt Gen. 49, 29. ἐγώ προστίθεμαι πρὸς τὸν λαὸν, θάψατέ με κ. τ. λ. Iudd. 2, 10. προσετέθησαν πρὸς τȣ̀ς πατέρας αὐτῶν vel, idem quod θάπτεσθαι *ſepeliri*, vt Gen. 25, 8. ἀπέθανεν Ἀβραὰμ—καὶ προσετέθη πρὸς τὸν λαὸν αὐτȣ̃· v. 17. ἀπέθανε καὶ προσετέθη πρὸς τὸ γένος αὐτȣ̃. Sic et h. l. cum praeceſſerit ἐκοιμήθη, notat: *ſepultus eſt.* Act. 2, 29. pro eo legitur: ἐτελεύτησε καὶ ἐτάφη.

38. 39. *Scitote igitur, fratres, per hunc vobis delictorum veniam annuntiari; etiam ab omnibus, a quibus per legem Moſaicam abſolui non poteratis, per illum abſoluitur, quicunque ei fidem habuerit.* Commemorat iam Paulus beneficia, quae iis contingunt, qui Ieſum Meſſiam agnoſcunt, eique fidem habent, atque adeo auditores ſuos cohortatur, vt eum Meſſiam agnoſcant, atque ita horum beneficiorum participes reddantur. Memorat autem delictorum veniam pro reliquis beneficiis cunctis. Et hanc ſententiam: qui Ieſu fidem habet, is delictorum veniam nanciſcitur, ita exornat, vt dicat: per Chriſtum peccatorum venia offertur, etiam eorum, a quibus lex non abſoluit. Reſpicitur his verbis eo, quod ſacrificiis, lotionibus, non omnia peccata expiari poterant, vt adulterium, caedes, blaſphemia etc. Profitetur ergo Apoſtolus, offerri per Chriſtum veniam, cum aliorum, tum horum quoque delictorum, quorum nulla fuerit ex Moſaica lege venia, ideoque veniam, latiſſime ad omnia

omnino delicta patentem v. *Morus* in Opuscc. T. 2. p. 74. Poſt καταγγέλλεται inciſi nota ponenda eſt, vt adeo v. 39. verba pendeant a verbis v. 38. γνωςὸν ἔςω ὑμῖν, ὅτι, et ἀπὸ πάντων referatur ad δικαιῦται. Alii in fine v. 38. maiorem interpunctionem praeferunt, et v. 39. ſententiam ſeorſim expreſſam reperiunt. Senſus idem manet. Nonnulli ἐν τύτῳ referunt ad πιςεύων, male ac perperam, referri potius debet ad δικαιῦται, nam verba ἐν τύτῳ δικαιῦται, oppoſita ſunt verbis quae praeceſſerunt, ἐν τῷ νόμῳ Μωσέως, v. 38. ὧν poſitum eſt pro ἀφ᾽ ὧν, et verbum δικαιῦσθαι idem valet quod ἔχειν ἄφεσιν ἁμαρτιῶν veniam delictorum obtinere, a poenis liberari et Dei fauorem nanciſci. Conf. de vi et poteſtate verbi δικαιῦσθαι in N. T. *Koppius* in Exc. 4. in ep. ad Galat. et *Storrius* in Opuscc. T. 1. p. 188 ſs.

40. 41. Cauete igitur, ne repudiantes Ieſum Meſſiam, ſummam perniciem vobis contrahatis. μὴ ἐπέλθῃ ἐφ᾽ ὑμᾶς τὸ εἰρημένον ἐν τοῖς προφήταις] *ne vobis accidat, quod apud prophetam legitur.* ἐν τοῖς προφήταις, memoriter laudatur, omiſſis verbis nonnullis, ſenſum non immutantibus, locus Hab. 1, 5. Pluralis προφῆται per metonymiam prophetarum ſcripta deſignat, βίβλον τῶν προφητῶν Act. 7, 42. et verbis: τὸ εἰρημένον ἐν τοῖς προφήταις ſignificatur, oraculum allatum legi in ea ſacri codicis parte, quae prophetarum nomine appellatur vt Ioh. 6, 45. Locum autem Habacuci "ראו בגוים Alexandrini interpretes ita expreſſerunt: ἴδετε οἱ καταφρονηταὶ, καὶ ἐμβλέψατε, καὶ θαυμάσατε θαυμάσια, καὶ ἀφανίσθητε· διότι ἔργον ἐγὼ ἐργάζομαι ἐν ταῖς ἡμέραις ὑμῶν, ὃ οὐ μὴ πιςεύσητε ἐὰν τις ἐκδιηγῆται. Pro verbis ראו בגוים *videte inter gentes*, cum in verſione Alexandrina legatur, ἴδετε καταφρονηταὶ *videte contemtores* ſ. *inſolentes*, in promtu eſt interpretes illos legiſſe בּוֹגְדִים, quod vocabulum etiam extitit in iis codd. quibus Arabs

(habet: *videte arrogantes*) et Syrus interpres (*videte transgressores*) vſi ſunt, atque haec lectio, cum ei contextus apprime faueat, veriſſima videtur. Aliorum ſententias v. ap. *Dathium*, *Wahlium*, *Bauerum*, *Roſenmüllerum* in Scholiis ad Habac. l. c. et *Wolfium* in Curis ad h. l. *θαυμάσατε καὶ ἀφανίσθητε*] *admiramini et obſtupeſcite* l. videbitis, admirabimini et obſtupeſcetis. Ἀφανίζειν, quod reſpondet Hebr. תָּמַהּ *obſtupuit*, proprie notat, *facere vt aliquis euaneſcat*, hinc, *perdere, deſtruere* v. not. ad Matth. 6, 16. in Medio: *facere ſe ipſum in vanum*, *abire*, *euaneſcere* v. *Münthius* ad h. l. et *Dreſigius* de Verbb. Medd. p. 221. Quare nonnulli interpretes verbo ἀφανίσθητε notionem *aufugiendi* h. l. ſubiiciunt. Alii cogitando adiiciendum eſſe praecipiunt πρόσωπον, vt plene legitur Matth. 6, 16. atque adeo hanc vim verbo tribuunt, vt declaret, *mutare faciem*, *expalleſcere*, quae tamen rarior eſt verbi ſignificatio. Rectius alii vertunt: *obſtupeſcite*, cum et verbum שׁמם, cui in verſione ſeptuagintauirali ἀφανίζεσθαι haud vno in loco reſpondet v. *Bielii* Theſ. h. v. non tantum *vaſtandi*, ſed etiam *obſtupeſcendi* notione (v. Ieſ. 59, 16. 63, 5. al.) occurrat. ὅτι ἔργον ἐγὼ — ἔργον] *nam factum veſtra aetate patrabo*, *factum* etc. Poſterius ἔργον a nonnullis codd. abeſt. *Heinrichſius* hoc vocabulum ex linea praecedente a librario negligentiore ſequenti lineae illatum eſſe opinatur. Sed emphatice hoc nomen Paulus repetiit, grammatici autem illud, quoniam in verſione Alexandrina omiſſum videbant, h. l. expunxerunt. ᾧ οὐ μὴ πιστεύσητε, ἐάν τις ἐκδιηγῆται ὑμῖν] *cui fidem non haberetis*, *ſi quis vobis narraret*. Pro ᾧ οὐ μὴ libri haud pauci habent, ὃ οὐ μὴ, ſed nil mutandum, lectio enim ὃ οὐ μὴ e verſione Alex. in h. l. translata eſt. Expoſitis iam ſingulis oraculi verbis, ſupereſt, vt de ſenſu illius videamus. Minatur autem propheta l. l. popularibus peruerſis, Deum ipſos per Chaldaeos puniturum, et rempublicam ipſorum euerſurum eſſe. Non ergo continent prophetae verba vaticinium deſtru-

etionis Hierofolymorum per Romanos, fed, vt recte iudicarunt interpretes tantum non omnes, Paulus ea accommodauit. Cauete, inquit, ne in vos ingruat calamitas, quam quondam popularibus fuis minatus eft propheta, ne templum, vrbs et respublica veftra deftruatur. Paulum in mente habuiffe calamitatem, quae Iudaeorum genti imminebat a Romanis, vt vifum eft *Wetftenio*, *Moro*, *Rofenmüllero*, *Eckermano*, aliis, negat *Heinrichfius*, et generaliorem fententiam verbis ineffe putat, nimirum hanc: videte, ne refpuendis Meffiae beneficiis, in grauiffimas poenas incurratis. Sed huic interpretationi repugnat locus prophetae laudatus; et quidni euerfionem reipublicae Iudaeorum per Romanos in mente habere potuerit Paulus, cum Iefus ipfe Iudaeis, ipfum refpuentibus, deftructionem ciuitatis ipforum per Romanos minatus fit? v. Matth. 24. Caeterum vt fcienter admonuit *Eckermanus* in *theolog. Beyträgen* B. 1. St. 2. p. 185. non omnem Pauli orationem verbotenus Lucas reddidit, fed tantum argumentum illius attulit.

42. Quam vim habuerit Pauli oratio in auditorum animos v. 42 fqq. narratur. Quamcunque autem v. 42. interpretationem fequamur, remanent difficultates haud facile foluendae. Vulgaris lectio eft: ἐξιόντων (fcl. αὐτῶν) δὲ ἐκ τῆς συναγωγῆς τῶν Ἰουδαίων, παρεκάλουν τὰ ἔθνη εἰς τὸ μεταξὺ σάββατον λαληθῆναι αὐτοῖς τὰ ῥήματα ταῦτα h. e. *exeuntes autem eos* (Paulum et Barnabam v. 15, 43.) *e fynagoga Iudaeorum, rogarunt gentiles, vt fabbato infequente ipfis easdem res* f. *eandem doctrinam magis explicarent.* Sed gentilibus Iudaeorum fynagogas frequentare licuiffe, probari nequit, et Iudaei illi Antiochenfes grauiter commouebantur, cum fequente fabbato magnus gentilium numerus fynagogam intraret vid. v. 44. 48. coll. v. 45. Hinc plerique interpretes per τὰ ἔθνη h. l. intelligunt *profelytos portae*, qui 14, 1. dicuntur Ἕλληνες, 17, 4. σεβόμενοι Ἕλληνες, infra v.

43. σεβόμενοι προσήλυτοι. Verum hac interpretatione admissa, voc. ἔθνη alio sensu h. l., alio infra v. 46. 47. 48. positum accipitur, nec perspicitur, cur tantum proselyti portae rogarint Paulum et Barnabam, vt ipsis sequente sabbato copiosius doctrinam Christi exponerent, cum Iudaei eos nondum respuissent, et multi eorum dimissa concione sacra Paullum et Barnabam domum secuti sint, coll. v. 43. Sed et hoc admirationem mouet, quod Paulus et Barnabas e synagoga exiisse dicuntur, concione sacra nondum dimissa coll. v. 43. offendit praeterea etiam additamentum τῶν Ἰουδαίων, cum per se satis intelligatur, synagogam fuisse synagogam Iudaeorum. *Beza*, *Er. Schmidius*, *Limborchius*, *Bengelius*, vt his difficultatibus se exsoluerent, τῶν Ἰουδαίων copulandum esse praeceperunt cum participio ἐξιόντων, hoc sensu, *cum Iudaei* (maximam partem) *synagogam reliquissent*, nempe ii quibus ingrata fuisset Pauli oratio. Ita vero e Lucae verbis extorquetur sententia, quae iis non inest. Quare alii, vt huic loco lucem affunderent, mutandae lectionis consilia dederunt. *Matthaeius* in textum recepit: ἐξιόντων δὲ αὐτῶν, παρεκάλουν τὰ ἔθνη εἰς κ. τ. λ. *Griesbachius* in edit. nouiss. tanquam genuinam lectionem in contexta migrare iussit: ἐξιόντων δὲ αὐτῶν παρεκάλουν εἰς τὸ μεταξὺ κ. τ. λ. (*cum exirent Paulus et Barnabas, rogabant eos, man bat sie*), probante *Moro* et *Heinrichsio*, quorum posterior παρεκάλουν ad Archisynagogos refert, qui ad interpretandam paraschan eos excitauerant. In priori edit. *Griesbachius* rescripserat: ἐξιόντων δὲ παρεκάλουν εἰς τὸ κ. τ. λ. quam lectionem assensu suo comprobauit *Rosenmüllerus*, qui ante ἐξιόντων supplendum esse monuit τινὲς τῶν, vt sensus sit: *exeuntium nonnulli rogarunt, vt* etc. Sed siue hanc siue illam lectionem admittas, non tamen omnes difficultates, quibus loci interpretatio impedita est, euanescunt. Mihi quidem omnis versus e variis glossis consarcinatus esse videtur, id quod vel lectionis varietas et inconstantia satis superque

docet. Etenim pro ἐκ τῆς συναγωγῆς τῶν Ἰεδαίων ACDE alii, legunt αὐτῶν. Alii habent: ἐξιόντων αὐτῶν ἐκ τῆς συναγ. τ. Ἰεδ. aut ἐξιόντων ἐκ τ. συναγ. Ἰεδ. αὐτῶν. Pro παρεκάλεν in nonnullis libris extat ᾔξίεν. Vocem τὰ ἔθνη omittunt ACDE al. Pro τὰ ῥήματα ταῦτα in aliis legitur τὰ ῥήματα, in aliis τὰ αὐτὰ ῥήματα, in aliis τὸν λόγον. Scilicet quae v. 42. leguntur, addita ſunt ab iis, qui explicare vellent, qui factum eſſet vt ſequente ſabbato tanta confluxerit gentilium multitudo ad audiendam Chriſti doctrinam coll. v. 44. 46. εἰς τὸ μεταξὺ σάββατον] varie haec verba explicuerunt interpretes v. *Wolfius* in Curis ad h. l. *Grotius* (qui σαββάτων coniicit, *medio tempore inter duo ſabbata*), *Camerarius*, *Beza*, *Er. Schmidius*, *Hezelius*, *Eckermanus*, alii, ea accipiunt de diebus inter duo ſabbata interiectis, vertunt: *interiecto medio tempore ad proximum vsque ſabbatum* l. *intra proxime ſequens ſabbatum*. Et *Grotius* obſeruat, gentiles rogaſſe Paulum et Barnabam, vt ipſis intra proxime ſequens ſabbatum doctrinam Chriſti enucleatius explicarent, propterea quod vidiſſent, eos per ſabbata Iudaeis inſtituendis vacare. Sed huic verborum interpretationi non fauet v. 44. vbi tota ciuitas conueniſſe dicitur ſequente ſabbato. Rectius *Erasmus*, *Glaſſius* (Phil. S. p. 454. ed. *Dath.*) *Kypkius*, *Krebſius*, *Morus*, alii, verba interpretati ſunt: *ſabbato quod poſt inſecuturum erat*, *ſequente ſabbato*, vt εἰς poſitum ſit pro ἐν, quae permutatio ſatis frequens v. *Glaſſius* l. l. Ita etiam verba intellexerunt Syr. Vulg. Arabs, Aethiop. Dictum autem eſt μεταξὺ pro μετὰ aut μετέπειτα *poſt*, vt ap. Ioſeph. B. I. 2, 11. 4. μεταξὺ δὲ τῶν μετὰ τῆς συγκλήτε ϛρατιωτῶν τὶς, σπασάμενος τὸ ξίφος, ἐβόησε *poſtea vero vnus e militibus, qui cum ſenatu erant, cum eduxiſſet gladium, clamauit.* Contra Apion. 1, 21. ὧν μεταξὺ ἐβασίλευε Βαλάτορος *poſt quos regnauit Balatorus.* Plutarch. Inſtit. Lacon. p. 240. de Philippo Macedone; *cum illum omnes Graeci terra marique ducem renuntiaſſent*, καὶ μεταξὺ δὲ Ἀλέξαν-

δρον τὸν υἱὸν, μετὰ τὴν Θηβαίων καταςροφὴν *et postea filium eius Alexandrum post subactos Thebanos.* Qui quidem loci sat luculenter docent, temere negasse *Er. Schmidium*, τὸ μεταξὺ vnquam significare *post.*

43. λυθείσης δὲ τῆς συναγωγῆς] *dimissa autem concione sacra.* λύειν *dimittere*, vt ap. Xen. Cyr. 6, 1. 2. τῷ Φόβῳ μὴ λυθείη ἡ ςρατιά. Diod. Sic. 19, 25. τότε μὲν ἔλυσε τὴν ἐκκλησίαν v. *Kypkius* ad h. l. ἠκολούθησαν *domum secuti sunt*, vt ab iis accuratius edocerentur. σεβομένων προσηλύτων v. 16. προσλαλοῦντες αὐτοῖς colloquentes cum iis priuatim. ἔπειθον αὐτοῖς ἐπιμένειν τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ] *eos cohortati sunt, vt constanter seruarent beneficium Dei*; sed χάρις Θεοῦ ipsam *doctrinam christianam* h. l. indicat, vt adeo sensus sit: vt firmiter tenerent doctrinam christianam, nec ab ea abduci se paterentur. ἐπιμένειν *perseuerare.* Philo quod det. pot. inf. p. 160. E. ἡ ἐπιμένουσα τοῖς καλοῖς ψυχὴ *animus in potestate perseuerans.* Ita et verba μένειν et ἐμμένειν adhibentur vid. ad Ioh. 8, 31. *Griesbachius* pro ἐπιμένειν, quod saepius in N. T. eo significatu positum legitur, vt sit, *constantem esse, perseuerare*, auctoritate plurium codicum rescripsit προσμένειν. Sensus idem manet.

44. τῷ δὲ ἐρχομένῳ σαββάτῳ κ. τ. λ.] *proximo sabbato vniuersa fere ciuitas congregata est ad audiendam doctrinam diuinam.* In pluribus libris reperitur τῷ τε ἐχομένῳ σαββάτῳ, quam scripturam *Griesbachius* recte in ordinem recepit. Etenim δὲ glossema sapit, et ἐχομένῳ, quod elegantius est, facilius mutari potuit a librariis in ἐρχομένῳ, quam contra. Adhibentur autem verba ἔρχεσθαι et ἔχεσθαι in hac re promiscue. Ioseph. Ant. 6, 11. 9. τῇ δ' ἐρχομένῃ *die sequente.* Ib. 7, 1. 5. τῇ δ' ἐχομένῃ. Eodem sensu. Dicitur autem ἐχόμενος non tantum de die proxime sequente, et cum priore arctissime coniuncto, vt *Wolfius* voluit, sed etiam lon-

gius interuallum defignat. Sic ap. Iofeph. Ant. 12, 7. 5: ἐνιαυτὸς ἐχόμενος eft annus inftans, non aliquot diebus, fed menfibus, a praecedente feiunctus v. *Krebfius* ad h. l. Caeterum prorfus improbanda eft *Heinrichfii* huius loci interpretatio. „ἐρχομένῳ, inquit, fi vera effet lectio, fignificaret fabbato proximo, quod elapfa integra feptimana fequebatur. Sed num per tantum interuallum quieuiffe homines, qui *nouis* rebus folent percelli, putemus? nonne potius poft tot dies praeterlapfos periiffe rei nouitatem, hominumque ardorem deferbuiffe credamus?" Sed non quieuiffe homines, docent verba v. 43. πολλοὶ τῶν Ἰουδαίων κ. τ. λ. et probabile eft, per feptimanam plures acceffiffe ad Apoftolos, vt ab iis edocerentur. Pergit *Heinrichfius*. „Legatur ergo ἐχομένῳ explicetur que, *poftridie eius fabbati* id. qd. τῇ ἐχομένῃ ἡμέρᾳ (c. 21, 26.) τοῦ σαββάτου, pro quo breuius pofuit: τῷ ἐχομένῳ σαββάτῳ." Sed huic explicationi vfus loquendi repugnat. Locus enim Matth. 28, 1. τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων, quem ad fententiam fuam comprobandam V. D. protulit, eft plane ἀπροσδιόνυσος. Nec multitudo congregata fuit, vt *Heinrichfius* fumit, in via publica, ante diuerforium Apoftolorum, fed in fynagoga, fequente fabbato coll. v. 14. πᾶσα ἡ πόλις non tantum Iudaei et profelyti, fed etiam gentiles, qui non in fynagoga adfuerant, nec eam frequentare folebant, ad quos rei fama peruenerat coll. v. 48.

45. ἰδόντες δὲ οἱ Ἰουδαῖοι τοὺς ὄχλους, ἐπλήσθησαν ζήλου] *Iudaei vero vifa multitudine inuidia incenfi.* Etym. M. ζῆλος· ὁ φθόνος. Inuidia Iudaeorum incendebatur non tantum confluxu hominum, fed etiam eo, quod gentiles in fynagogam venerant, et a Paulo edocebantur. καὶ ἀντέλεγον τοῖς ὑπὸ τοῦ Παύλου λεγομένοις κ. τ. λ.] *iis quae a Paulo tradebantur, contradicebant, additis etiam conuiciis.* Verba ἀντιλέγοντες καὶ defunt in ABE. aliisque codd. ap. *Wetft. Griesb. Birch.* duobus ap. *Mat-*

thaeium, verſionibus item Syr. Arab. Erp. Copt. Aeth. Arm. Vulg. probante *Griesbachio* et *Heinrichſio*. At enimvero haec verba facilius potuerunt omitti quam addi. Nempe librarii ea omiſerunt, quoniam iis ſuperflua videbantur. Neque haec verba defuerunt in codd. quibus veteres interpretes vſi ſunt, ſed illi non expreſſerunt, quae redundare putarent. Ineſt autem his verbis Hebraismus, ſimilis illi 1 Sam. 6, 12. *ἐπορεύοντο πορευόμενοι καὶ βοῶσαι* vid. *Lud. de Dieu* ad h. l.

46. 47. *Paulus vero et Barnabas*, non deterriti Iudaeorum contumeliis, *libere dixerunt: vobis primum tradenda erat doctrina diuina, quoniam vero eam repudiatis, vosque felicitate* per Meſſiam obtinenda *perenni indignos iudicatis, iam ecce! nos ad gentiles conuertimus.* *πρῶτον* doctrina chriſtiana, vt eo latius propagaretur, populo Iudaico, iam ad hanc doctrinam amplectendam praeparato, primum tradenda erat vid. not. ad Matth. 10, 6. *ἀπωθεῖσθαι ſpernere, repudiare*, id. qd. *ἀποδοκιμάζειν* vid. *Wetſtenius* ad Rom. 11, 1. in verſione Alexandrina reſpondet Hebr. מאס v. 2 Regg. 17, 15. 20. Ier. 6, 19. *οὐκ ἀξίȣς κρίνετε ἑαυτȣ̀ς τῆς ζωῆς αἰωνίȣ* factis, pertinacia veſtra declaratis, vos eſſe felicitate perenni indignos. Similis locutio ap. Cic. Catil. 1, 8. *ſed quam longe videtur a carcere atque a vinculis abeſſe debere, qui ſe ipſe iam dignum cuſtodia iudicauerit*, pro Caecina c. 34. *videtur is, qui cum liber eſſet, cenſeri noluit, ipſe ſibi libertatem abiudicaſſe.* Arrian. Epictet. 2, 20. *κάθευδε, καὶ τὰ τȣ̃ σκώληκος ποίει, ὧν ἄξιον ἔκρινας σεαυτόν.* add. Prou. 8, 36. Matth. 23, 31. Rom. 2, 11. *ϛρεφόμεθα εἰς τὰ ἔθνη* vos vtpote indignos doctrina noſtra miſſos facimus, et nos ad gentiles conuertimus. Non de omnibus Iudaeis Paulus haec intelligi voluit, tradidit enim poſtea quoque Iudaeis doctrinam chriſtianam vid. c. 14. 28, 17 ſs. etc. ſed ſpectabat his verbis Iudaeos Antiochenos doctrinam Chriſti reiicientes. 47. Laudatur lo-

eus Ief. 49, 6. ex translatione interpretum Alexandrinorum. Propheta ibi docet fe ad munus propheticum a Deo ipfo effe euocatum vid. *Baueri* Scholia ad Ief. l. c. et *Rofenmülleri* Scholia in V. T. Vol. 3. p. 881. 967. Verba vatis Paulus in fe transfert. φῶς *doctor* vid. ad Ioh. 1, 4. σωτηρία auctor felicitatis, quatenus doctor doctrinam falutarem tradit v. 1 Tim. 4, 16. Luc. 2, 31. ἕως ἐσχάτε τῆς γῆς vid. 1, 8.

48. 49. *Gentiles his auditis laetati funt, et praedicarunt doctrinam diuinam.* ἔχαιρον laetati funt, quod videbant e Iudaeis, reliquas gentes contemnentibus, fe vnice Deo caros iudicantibus, prodiiffe doctores, qui nullum coram Deo gentium discrimen effe, fed omnes fauore ac beneficiis diuinis perfrui poffe contenderent. ἐδόξαζον agnofcebant doctrinae diuinae praeftantiam. καὶ ἐπίςευσαν ὅσοι ἦσαν τεταγμένοι εἰς ζωὴν αἰώνιον] *eamque amplexi funt, quotquot felicitati aeternae deftinati erant.* Diuerfiffimi funt in hisce verbis explicandis interpretes. a) *Knachtbullus* in notis ad h. l. aliique a *Wolfio* laudati, ἐπίςευσαν referunt ad ζωὴν αἰώνιον, *crediderunt quotquot congregati erant in vitam aeternam.* Verum enimuero locutio πιςεύειν εἰς ζωὴν αἰώνιον eft plane infolens, et nusquam occurrit de iis qui ad Chrifti figna fe contulerunt. Praeterea fignificatio verbi τάσσεσθαι *congregari, conuenire,* idoneis exemplis comprobari nequit. *Knachtbulli* fententiam, quod verborum conftructionem attinet, fecutus etiam eft *Heinrichfius*, ita tamen, vt vulgarem verbi τάσσεσθαι interpretationem retinuerit. Explicuit nimirum verba: *credebant doctrinae falutari, quotquot deftinati erant* a Deo vt crederent. Quibus verbis non nifi prouidentiam diuinam indicari ftatuit, ex cuius voluntate alios ad religionem chriftianam transiiffe, alios eandem effe afpernatos. Sed ζωὴ αἰώνιος nusquam de doctrina chriftiana adhibetur, et, vt iam monuimus, formula πιςεύειν εἰς ζωὴν αἰώνιον pro, chriftianum fieri, eft plane infolens. b) Alii, tanquam

Schoettgenius, *Krebsius*, *Loesnerus* vertunt: *qui ad felicitatem perennem se ordinarunt* s. *qui ordini salutis consequendae se submittebant*, nempe verbum Dei audiendo, et Spiritui S. per illud operari volenti non resistendo, vt adeo οἱ τεταγμένοι εἰς ζ. α. sit id. qd. ὅσοι ἦσαν ἑαυτὲς τάξαντες (ὑπὸ τὴν τάξιν τȣ Θεȣ) εἰς ζωὴν αἰώνιον. Notant, τάσσεσθαι esse verbum militare, et τεταγμένȣς dici *milites*, *qui ordines seruant*, *qui loco suo et ordine*, ducis auctoritate, *collocati et dispositi sunt*. Obseruant porro, medium et formam reciprocam saepius voce passiua exprimi, inprimis in tempore perfecto, et sic quoque h. l. passiuum τεταγμένοι reciproce intelligendum esse, idemque valere, quod ἔταξαν ἑαυτὲς εἰς ζωὴν *qui se ipsos pararant* s. *ordinarant ad vitam aeternam*, *qui felicitate futura se dignos reddiderant*, pietatis et virtutis studio; ita autem τεταγμένοι accipiendum esse, orationis contextum docere; nam τὲς τεταγμένȣς εἰς ζ. α. diserte opponi iis, οἱ οὐκ ἀξίȣς κρίνȣσι ἑαυτὲς τῆς αἰωνίȣ ζωῆς *qui vita aeterna se ipsos indignos reddiderunt*, nempe τῷ ἀπωθεῖσθαι τὸν λόγον τȣ Θεȣ v. 46. v. *Dresigius* de V. M. 1, 24. *Grotius*, *Krebsius*, *Münthius*, *Loesnerus* et *Wolfius* ad h. l. c) Alii, veluti *Thalemanus*, verba exponunt: *qui animum habebant cupidum salutis aeternae*, *qui eam appetebant*, vt etiam passiuum vim reciprocam obtineat. Monent, τάττειν ἑαυτὸν ἐπί τι, vel, εἰς τι significare Graecis, *cupere*, *appetere aliquid*, *studiosum esse alicuius rei*, vt ap. Xen. Mem. 2, 1. 11. εἰς δȣλείαν ἐμαυτὸν τάττω *seruus esse volo*. add. intpp. ad 1 Cor. 16, 15. d) *Morus* ad h. l. et in Diss. theologg. Vol. 1. p. 141. *Rosenmüllerus*, *Schottus*, alii, vertunt: *qui felicitati destinati erant*. Notant, Paulum vsum esse verbis vitae communis, quibus non sint substituendae notiones philosophicae et metaphysicae, verbis: *denen Gott die Seligkeit beschieden hatte*, non decretum absolutum, sine vlla conditione significari, non excludi studium hominis felicitatis consequendae, imo hunc sensum verbis inesse: *quibus*, *dum fidem*

doctrinae diuinae habebant, certa erat felicitas futura; fimiles locutiones legi quoque 1 Theff. 3, 3. 5, 9. Luc. 2, 34. Haec interpretatio, vtpote fimpliciffima, et vfui loquendi librorum N. T. conuenientiffima, reliquis praeferenda videtur. c) Non defuerunt autem qui verbis hisce: ὅσοι ἦσαν τεταγ. εἰς ζ. αἰ. *qui deftinati erant faluti aeternae*, probare ac ftabilire conarentur dogma de praedeftinatione et abfoluto decreto. Sed huic opinioni, cum aliae cauffae ab attributis Dei, iuftitia, benignitate etc. petitae obftant, tum h. l. leges oppofitionis et contextus. Nam Apoftolus converfionis fuae ad gentiles hanc reddiderat rationem, quod illi doctrinam Chrifti repudiarent, feque felicitate perenni indignos iudicarent. Iam additur, ex gentilibus fidem habuiffe, ὅσοι ἦσαν κ. τ. λ. Vnde confequitur, veram cauffam, cur a Deo vitae aeternae deftinati fuerint gentiles, fuiffe ipforum fidem, ficut reiectionem doctrinae diuinae cauffam, ob quam Iudaei fe felicitate illa indignos reddiderunt. 49. *Ac tum per* omnem illam *regionem*, Pifidiam, *doctrina diuina diuulgabatur.*

50. οἱ δὲ Ἰουδαῖοι παρώτρυναν κ. τ. λ.] *Iudaei autem concitatis matronis religiofis* (profelytis) *et honeftis, virisque primariis ciuitatis:* παροτρύνειν *impellere, concitare* v. *Kypkius* ad h. l. Per τὰς σεβομένας γυναῖκας, καὶ τὰς εὐσχήμονας *Heinrichfius* intelligit feminas religiofas, zeloque feruandorum rituum ethnicorum feruentes, honeftatis ftudiofas. Monet, per τὰς σεβομένας non poffe intelligi *conuerfas*, propterea, quod non appareat, quid inducere potuerit Iudaeos, vt profelytos potiffimum in fuas partes traherent, at gentiles feminas, cultui numinum fuorum religiofiffime addictas, et honeftate infignes, multum fane ad permouendam plebem valuiffe. Me in his non habet affentientem. Etenim fine idonea ratione σεβόμεναι alio fenfu pofitum fumitur, quam quo legebatur v. 16. et 43. Feminae illae h. l. memoratae, quae Iudaicam religionem amplexae erant, maritis gentilibus matrimonio iunctae

erant vid. *Michaelis* ad h. l. Iof. B. I. 2, 20. 2. Has feminas, more profelytorum ftudio religionis quam fufceperant tuendae et defendendae flagrantes v. *Heuman*. ad h. l., in fuas partes trahere ftudebant Iudaei, doctrinae chriftianae aduerfarii, vtpote quae excitandae perfecutioni maxime effent opportunae, perfuafis nimirum maritis, qui plurimum poterant. Addit enim Lucas, eas fuiffe εὐσχήμονας *honeftas*, i. e. honoratas, primariae auctoritatis, illuftres. De vocabuli εὐσχήμων vi ac poteftate vid. not. ad Marc. 15, 43. Particulam καὶ ante εὐσχήμονας, quae in codd. optimae notae deeft, rectiffime *Griesbachius* ex ordine eiiciendam cenfuit. Nam non omnes feminas religiofas concitabant Iudaei, fed ciuitatis primarias, nobili loco natas v. 17, 4. coll. v. 12. καὶ τοὺς πρώτους τῆς πόλεως *et ciuitatis proceres* v. Act. 28, 18. καὶ ἐπήγειραν διωγμὸν *et tumultus mouebant* np. οἱ Ἰουδαῖοι.

50. 51. ἐκτιναξάμενοι τὸν κονιορτὸν — Ἰκόνιον] *excuffo aduerfus eos terrae puluere a pedibus fuis*, *Iconium profecti funt.* Hac actione fymbolica declarare volebant Paulus et Barnabas, fe nihil amplius commercii habere velle cum hominibus iftis v. not. ad Matth. 10, 14. Ἰκόνιον, hanc vrbem Strabo 12. p. 835. Plin. H. N. 5, 27. (qui eam *vrbem celeberrimam* vocat) Cic. ad Fam. 15, 4. Euftath. ad Dionyf. Perieg. v. 857. *Lycaoniae* annumerant. Xen. Anab. 1, 2. 19. vrbem *Phrygiae* extremam verfus Lycaoniam dicit; Ammian. Marcell. vero 14, 2. *Pifidiae* vrbem vocat. Haec fitus differentia, a diuerfo tempore, quo fcriptores vixerunt, et a variis diuifionibus regionum per Romanos factis, haud dubie orta eft. Ad Pifidiam Lucas hanc vrbem retuliffe videtur, cum 14, 6. Lyftram et Derben nominarit Lycaoniae vrbes add. 14, 21. ἔρχεσθαι *proficifci* cf. not. ad Luc. 2, 16. οἱ δὲ μαθηταὶ ἐπληροῦντο χαρᾶς καὶ πνεύματος ἁγίου] *chriftiani autem* qui Antiochiae Chrifto nomina dederant, *laetati funt*, et quod ipfi ad Chrifti figna transierant, et de felici doctrinae

christianae prouentu v. 48. *et impleti sunt Spiritu S.*, sacro ardore correpti sunt, vt impauide et constanter doctrinam diuinam profiterentur. Sine idonea ratione *Zieglerus* in *Gableri* Journal für theol. Literat. B. 1. p. 156. (1801.) haec versus 52. verba a grammatico adscripta fuisse putat.

C A P V T XIV.

1. Per Lycaoniam, Pisidiam (v. 21. 24.) Pamphyliamque Paulus et Barnabas Antiochiam Syriae redeunt. κατὰ τὸ αὐτὸ *Camerarius*, *Er. Schmidius*, alii, vertunt: *pro more*, subintelligunt ἔθος, vt adeo sit id. qd. κατὰ τὸ εἰωθὸς 17, 2. quod moris fuerit Apostolis, vt in itineribus suis synagogas sedulo frequentarent. Sed vt probe animaduertit *Kypkius* ad h. l. inde non euictum, verba κατὰ τὸ αὐτὸ hunc significatum ferre posse. Imo notant, *simul* (Vulg.), *una*. Paulus et Barnabas vna ingressi sunt synagogam. Hesychius: κατὰ τὸ αὐτὸ, ὁμȣ̃. Sic legitur etiam κατὰ τὸ αὐτὸ apud Ael. H. V. 14, 8. δύο εἰκόνας εἰργάσατο Πολύκλειτος κατὰ τὸ αὐτὸ, aliisque in locis pluribus a *Kypkio* ad h. l. allatis. In versione septuagintauirali respondet Hebr. יחד Ex. 26, 24. 1 Sam. 11, 11. 30, 24. 1 Regg. 3, 18. quod per ἐπὶ τὸ αὐτὸ expressum legitur Deut. 22, 10. 25, 5. καὶ λαλῆσαι — πλῆθος] *et tanto cum successu docuerunt, vt multi e Iudaeis et Graecis ad sacra christianorum adducerentur.* Ἕλληνες et ἔθνη alias tanquam vocabula idem valentia inter se permutantur v. *Fischerus* de vitiis Lexx. N. T. p. 556. vnde et h. l. per τȣ̀ς Ἕλληνας plures interpretes gentiles intelligunt, quos Apostoli vel in synagoga ad religionem christianam adduxerint (verum gentiles synagogas frequentasse idoneis argumentis probari nequit) vel extra synagogam. Sed significantur proselyti portae,

Graeci profelyti, vt recte viderunt *Beza*, *Hammondus*, *Calouius*, alii, v. ad 13, 42.

2. κακῦν h. l. notat: *exacerbare*, *contra alterum excitare et irritare*, *erbittern*, *aufhetzen*. Hanc verbi fignificationem interpretes nonnulli plane infolentem habuerunt, fed temere, ea enim apud probae notae fcriptores occurrit, vt *Kypkius* et *Krebfius* exemplis luculentis ad h. l. demonftrarunt. Sic ap. Iofeph. Ant. 16, 7. 3. de Herode per mala domeftica excruciato et ad crudelitatem irritato dicitur: ἐκακῦτο δὲ ταῖς ὑποψίαις καὶ χειρῶν ἀεὶ γενόμενος ἅπασιν κατὰ πάντων ἐπίςευεν *irritabatur fufpicionibus*, *et peior in dies factus*; *omnibus contra omnes credebat*. ib. 8, 6. κακῦσθαι eft, *contra aliquem irritari*, vbi tanquam fynonymum ὀργῆς ἀναπλησθήσεσθαι iungitur. Sic h. l. eius fynonymum eft ἐπήγειραν. Verba autem τὰς ψυχὰς τῶν ἐθνῶν κατὰ τῶν ἀδελφῶν (cum conftructio κακῦν τινα κατά τινος infolens fit) iungi debent cum ἐπήγειραν, hoc fenfu: *Iudaei vero pertinaces concitarunt et irritarunt animos gentilium aduerfus fratres* i. e. Meffiae cultores. Eft enim, vt *Krebfius* ad h. l. annotauit, is fcriptorum, cum Graecorum, tum Latinorum mos, vt, praemiffis pluribus, ea interdum fubiiciant, quae conftructione non proximis iungenda, fed ad remotius et nonnunquam ordine primum, referri debeant v. *Abrefchius* Annotatt. ad loca quaedam N. T. p. 619.

3. ἱκανὸν μὲν οὖν χρόνον διέτρεψαν κ. τ. λ. 4. ἐσχίσθη δὲ κ. τ. λ. 5. ὡς δὲ κ. τ. λ. verte: *attamen* (Act. 26, 22. v. *Noldii* Concordd. Particc. p. 531. b. *Tymp.*) *longo tempore ibi verfati* etc. 4. *Scindebatur autem ciuitas* etc. 5. *Cumque* etc. ἱκανὸν χρόνον diutius, fatis longo tempore v. Luc. 8, 27. Act. 8, 11. 9, 23. παῤῥησιαζόμενοι ἐπὶ τῷ κυρίῳ explicant: *libere Iefum eiusque doctrinam profitentes*, vt fit id qd. παῤῥησιαζόμενοι ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ 9, 27. μαρτυροῦντι τὸν λόγον *com-*

probanti doctrinam eius beneficio debitam; καὶ διδόντι σημεῖα κ. τ. λ. dum patrari iubebat, f. *eo quod* etc. coll. Marc. 16, 17. Sed κύριος de Deo accipiendum videtur, ita, vt ἐπὶ τῷ κυρίῳ sit: *freti Deo*, fiducia in Deo posita, vel adiuti a Deo, libere docebant. Praepositio enim ἐπὶ saepius notat, *propter*, *per* atque caussam efficientem et mouentem indicat v. Act. 3, 16. et *Schleusneri* Lex. sub h. v. De Deo esse cogitandum arguit ipsa vox λόγος τῆς χάριτος αὐτῦ. Doctrina enim christiana dicitur χάρις Θεῦ Act. 13, 43. Hebr. 12, 15. λόγος τῆς χάριτος τῦ Θεῦ Act. 20, 32. add. 2 Cor. 1, 12. 6, 1. non autem χάρις τῦ Χριςῦ. Confirmat hanc interpretationem etiam locus Hebr. 2, 4. τῷ μαρτυρῦντι τῷ λόγῳ τῆς χάριτος κ. τ. λ.] *qui doctrinam ipsius beneficio debitam confirmabat, efficiendo, vt per eos prodigia et miracula fierent.* μαρτυρεῖν *comprobare, confirmare, auctoritatem conciliare*, vt συνεπιμαρτυρεῖν legitur Hebr. 2, 4. vbi v. interpp. Alexandrini Iudaei verbo μαρτυρεῖν expresserunt Hebr. הָעִיד 1 Regg. 2, 42. Neh. 9, 29. 30. λόγος τῆς χάριτος doctrina Dei beneficio debita, vt 20, 24. 32. Verbis σημεῖα καὶ τέρατα, quae saepius in literis sacris iunguntur, et a Philone v. c. de Vita Mosis 1. p. 617. significantur omnino varii generis miracula. Caeterum καὶ ante διδόντι auctoritate plurimorum optimorumque codd. recte expunxerunt *Bengelius*, *Griesbachius* et *Matthaeius*.

4. ἐσχίσθη δὲ τὸ πλῆθος τῆς πόλεως] *in partes ciues scissi sunt:* σχίζεσθαι *in partes abire*, subaudiendum εἰς δύο γνώμας *in duas partes*, dissidium ortum est inter populum istius vrbis. Lucianus Asino 54. τὸ θέατρον εἰς δύο γνώμας ἐσχίζετο. Herodo. 4, 119. ἐβυλεύοντο οἱ βασιλῆες οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνέων ἥκοντες· καὶ σφέων ἐσχίσθησαν αἱ γνῶμαι. Diod. Sic. p. 294. B. σχιζομένων τῶν Σικελιωτῶν πόλεων. Ioh. 7, 43. σχίσμα ἐγένετο δὶ αὐτόν. add. 10, 19. Virg. Aen. 2, 39. *Scinditur incer-*

tum studia in contraria vulgus. σύν τινι εἶναι valet, *partes alicuius sequi, facere cum aliquo* Xen. Cyr. 5, 2. 15. extr. τὰς σὰς, ἐπεὶ σὺν ἡμῖν εἰσι. 5, 3. 15. οὐδένα εἰκὸς σὺν αὐτῷ βούλεσθαι εἶναι. Nomen ἀπόστολοι quo Paulus et Barnabas h. l. insigniuntur, quod proprie et κατ' ἐξοχὴν iam tum adhibebatur de duodecim illis primariis religionis christianae doctoribus v. Matth. 10, 2. h. l. omnino ecclesiae doctorem declarat vt Rom. 16, 7.

5. 6. ὡς δὲ ἐγένετο ὁρμὴ κ. τ. λ.] *cumque gentiles et Iudaei vna cum primoribus suis consilium cepissent:* ὁρμὴ dicitur etiam de *impetu animi, consilio, proposito*, vt h. l. Iac. 3, 4. Diod. Sic. p. 130. D. ὁρμῆς αὐταῖς ἐμπεσούσης ἐπελθεῖν πολλὰ μέρη τῆς οἰκουμένης. ib. p. 652. B. ἀμετάθετον αὐτῶν τὴν ὁρμὴν ἑώρων *immutabile viderunt eorum consilium* s. *propositum.* Herodi. 8, 8. 6. τῷ θυμῷ μὴ κρατήσαντες, ὁρμῇ δὲ ἀλόγῳ χρησάμενοι *iracundiae impotentes, impetu vesano acti.* Ouid. Fast. 4, 222. *Adnuit; vnde venit, dixi, sua membra secandi Impetus?* Hesychius: ὁρμὴ, βουλὴ, ἐπιθυμία vid. *Münthius* ad h. l. Male alii ὁρμὴ accipiunt de *inuasione, tumultu excitato*, hoc sensu: cum gentiles atque Iudaei vna cum primoribus suis impetum fecissent i. e. facere conati essent, vt contumeliose tractarent etc. Hanc explicationem contextus repudiat coll. v. 6. συνιδόντες *re cognita, comperta* v. 12, 12. Diod. Sic. p. 388. D. συνιδὼν τὴν τῶν ἐναντίων ταραχὴν *aduersariorum perturbatione intellecta* v. *Münthius* ad h. l. κατέφυγον e mandato Christi Matth. 10, 23. Pro συνιδόντες *Hammondus* ad 12, 12. legi vult σπεύδοντες. Temere. Λύστραν] dicebatur haec vrbs non tantum ἡ Λύστρα vt h. l. v. 21. 16, 1. sed etiam genere neutro τὰ Λύστρα v. 8. a Ptolomaeo Geogr. 5, 4. *Isauriae*, quae Lycaoniae vicina erat, tribuitur, vt a Strabone 12. p. 853. *Derbe* v. *Wetstenius* ad h. l. add. *Cellarii* Notitia Orbis Antiqui T. 2. L. 3. c. 4. p. 115. erant hae vrbes in Lycaoniae

confiniis fitae, et tunc temporis Lycaoniae accenfebantur vid. not. ad 13, 52. vt adeo non neceffe fit cum *Drufio* verba explicare: fugiebant in ciuitates Lycaoniae *et* (Ifauriae) Lyftram ac Derben.

8 fqq. Lyftrae fanat Paulus hominem a natalibus inde pedibus debilem. ἐκάθητο *erat*, *habitabat*, ita quoque Hebraicum verbum ישב legitur Ief. 9, 1. et Graecum καθῆσθαι Act. 18, 11. Luc. 24, 49. Pro περιεπεπατήκει in aliis libris legitur περιπεπατήκει, quam lectionem rectiffime in ordinem recepit *Griesbachius*. Scilicet vulgo in temporibus plusquamperfectis, ante augmentum et repetitam verbi confonam, aliud ε praefigitur, velut in ἐπεποιήκειν, ἐτετύφειν etc. Sed illud nouum plusquamperfecti augmentum ab Atticis faepe abiicitur v. *Iungermanus* ad Longi Paftoralia p. 215. *Cafaubonus* ad Athen. Lib. 2. c. 15. *Hemfterhufius* in Obff. Mifc. Vol. 4. p. 291. *Fifcherus* Animaduu. ad Weller. Vol. 2. p. 316. *Valckenarius* in Scholis ad h. l. Sic infra legitur πεπιστεύκεισαν v. 23. πεποιήκεισαν Marc. 15, 7. παραδεδώκεισαν ib. v. 10. ἐκβεβλήκει pro ἐξεβεβλήκει Marc. 16, 9. οὗτος ἤκουε τοῦ Παύλου λαλοῦντος κ. τ. λ.] *hic cum Paulum docentem audiret* attentius, *hic eum intuitus*, *atque intelligens*, *eum firmam fpem falutis concepiffe*. Vultus hominis fignificabat fenfum animi pium, eumque fpem recuperandae Pauli ope valetudinis fouere. Hunc fenfum, hanc fpem, excitarant, cum Pauli oratio, tum infignia facta in vicinis oppidis v. 3. a Paulo edita, de quibus homo ille audiuerat. Ex *Heinrichfii* fententia Paulus cum Lycaonio illo non diu collocutus eft, nec eius fidem examinauit, antequam eum fanaret, quoniam linguae Lycaoniae ignarus erat. Haec vero ratio eft parum probabilis. Etenim Graeca lingua vbiuis fere terrarum, etiam in Lycaonia, illa aetate vulgo nota erat, Paulus ad Lyftrenfes verba faciens v. 7. 15 fqq. Graeco fermone vtebatur, et Graece alloquebatur hominem illum, qui ipfum docentem

audiuerat. Quodfi ergo ftatuitur, Paulum cum homine pedibus debili non effe collocutum, eiusque fidem exploraffe antequam eum fanaret; fatendum eft, in filentio fcriptoris non liquere, cur Paulus id facere omiferit. Sed verba ἰδὼν κ. τ. λ. *intelligens* etc. etiam hanc interpretationem admittunt: e colloquio cum homine illo inftituto intelligens. Lucas breuitatis ftudiofus eft, et res minutas, quae per fe facile intelligi poffunt, omittere folet. πίϛις in hac verborum complexione eft fiducia fe poffe Pauli ope fanari. Sermo enim eft de aegroto, et σώζεσθαι etiam alias de fanitatis reftitutione ponitur, vt 4, 9. Matth. 9, 21 fq. al.

11. ἐπῆραν τὴν φωνὴν — λέγοντες] *voce fublata exclamabant* Philoftrat. Vit. Apollon. 5, 33. ἀνοιδήσας δὲ ὑπὲρ τὸ μέτρον τότε, καὶ τὴν φωνὴν ἐπάρας παρ' ὃ εἰώθει ἔφη *tum vero immodice ira tumefcens praeter morem fublata voce dicebat.* v. *Elsnerus* ad h. l. Λυκαονιϛὶ] *dialecto Lycaonia.* Graeca lingua in Afiae regionibus in vfu erat, retinebatur tamen etiam lingua patria, eaque inprimis populus vtebatur. Quaenam linguae Lycaoniae ratio fuerit, definiri nequit. *Grotius* linguam Lycaoniam eandem fuiffe putat, quae Cappadocum fuerit, in quam fententiam eum vicinitatis ratio induxiffe videtur. *Iablonskius* in diff. de lingua Lycaonica (v. *Wolfius* ad h. l.) ftatuit, eam fuiffe dialectum Graecam, fed Affyriacae proximam et inde deductam. *Guhlingius* in Diff. de lingua Lycaonica a Pelasgis Graecis orta Viteb. 1726. 4. contendit, Lycaonicam linguam ab origine Graeca dimanaffe, migratione tamen, coalitione cum aliis gentibus, longinquitate temporis, arte vel negligentia incolarum, varia ratione mutatam effe et a priftina ftirpe, more linguarum communi defeciffe. Caeterum Lycaones Lycaonia dialecto vfos fuiffe, Lucas propterea annotauit, vt oftenderet, Paulum non intellexiffe, quae tum Lycaonice dicerentur, quodfi enim intellexiffet, impediuiffet ftatim conatus hominum, eosque meliora edocuiffet, nec exfpectaf-

ſet, donec ſacerdos accerſitus cum tauris et coronis accederet, quod non niſi poſt aliquam temporis moram fieri poterat. Quae ſunt verba *Wetſtenii* ad h. l. Cui praeiuit Chryſoſtomus, qui haec habet: *ἤθελε θύειν· ἀλλ' οὐκ ἦν τȣ̃το ȣ̓δέπω δῆλον, τῇ γὰρ οἰκείᾳ ἐφθέγγοντο φωνῇ λέγοντες· ὅτι οἱ θεοὶ κ. τ. λ. διὰ τȣ̃το οὐδὲν αὐτοῖς ἔλεγον· ἐπειδὴ δὲ εἶδον τὰ ϛέμματα, τότε ἐξελθόντες διέῤῥηξαν τὰ ἱμάτια αὐτῶν. — οἱ θεοὶ ὁμοιωθέντες κ. τ. λ.*] *dii aſſumta forma humana ad nos deſcenderunt.* *καταβαίνειν* verbum de deorum ad mortales aduentu ſcriptoribus exteris frequens, ita legitur ap. Arrian. Epictet. 3, 1. aliisque in locis ab *Elsnero* ad h. l. laudatis. Latini hanc in rem vſi ſunt verbis *deſcendere* Horat. Carm. 3, 4. 1. *delabi* Virg. Aen. 7, 620. Peruulgata autem erat olim apud gentes opinio, deos vel ad cognoſcenda hominum facta, vel ad ornandos eos beneficiis interdum forma humana indutos hominibus apparere, in eosque beneficia conferre Hom. Odyſ. ρ', 484. *Καὶ τε θεοὶ ξείνοισιν ἐοικότες ἀλλοδαποῖσι Παντοῖοι τελέθοντες ἐπιϛρωφῶσι πόληας.* *Hoſpitibus diui ſimiles vultumque ſonumque Per varias vrbes vltro citroque mearunt.* Catull. 65, 384. *Praeſentes namque ante domos inuiſere caſtas Saepius et ſeſe mortali oſtendere coetui Coelicolae, nondum ſpreta pietate, ſolebant.* add. Heſiod. Ἔργ. 248 ſs. Ouid. Met. 1, 212. Iamblich. 2, 3. p. 41. c. 6. p. 47. cf. *Spanhemius* de Vſu et Praeſtant. Numiſm. Diſſ. 7. p. 426 ſq. et in notis ad Callim. h. in Pallad. v. 101. *Elsnerus*, *Albertius* et *Wetſtenius* ad h. l.

12. Lyſtrenſes in Paulo, Mercurium, in Barnaba, Iouem, ſe videre credebant, adeoque de diuinis honoribus vtrique exhibendis cogitabant. Quaeritur autem, cur Lyſtrenſes Paulum et Barnabam, Mercurium et Iouem eſſe ſuſpicati ſint? Scilicet a) putabant veteres, deos vrbes potiſſimum ſibi ſacras inuiſere. Lyſtrae autem Iupiter colebatur coll. v. 13. et probabile eſt, etiam Mercurium, qui apud omnes fere antiquas gentes, maxime vero apud

Afiae minoris populos, in fummo honore fuit, qui deus mercatorum, et omni lucro praeeffe credebatur, Lyftrae fuum templum habuiffe, v. *Guhlingius* de Paulo Mercurio ad Act. 14, 12. Viteb. 1726. p. 7. et *Walchius* in Spicilegio Antiquitatum Lyftrenfium Act. 14. Ienae 1759. p. 9 fq. Solebat porro b) vt ex hiftoria mythica conftat, Mercurius Iouem in terras defcendentem comitari, Plautus Amphitr. 1, 1. 1. *In faciem verfus Amphitruonis Iuppiter Dum bellum gereret cum Telebois hoftibus Alcmenam vxorem cepit vfurariam Mercurius formam Sofiae ferui gerit abfentis.* Ouid. Met. 8, 626. *Iuppiter huc, fpecie mortali, cumque parente Venit Atlantiades* (Mercurius nepos Atlantis) *pofitis caducifer alis.* Faftt. 5, 495. *Iuppiter et lato qui regnat in aequore frater Carpebant focias Mercuriusque vias.* c) Peruulgata denique etiam erat fabula et in Lyftrenfium ore verfabatur, in confiniis Lycaoniae Iouem et Mercurium olim Phrygiam peragraffe, et a Philemone ac Baucide fuiffe exceptos v. Ouid. Met. 8, 611 fs. Phrygia enim fuit Lycaoniae contermina v. Plin. H. N. 5, 41. Hanc pietatis Lyftrenfium erga Apoftolos cauffam attulit et vberius expofuit *Gelpke* in Symbola ad interpretat. loci Act. 14, 12. Lipf. 1812. 4. Ex iis quae hactenus disputata funt, facile patet, cur de Ioue et Mercurio praecipue cogitarint Lyftrenfes. Sed quaeritur etiam 2) cur Barnabam pro Ioue, Paulum vero pro Mercurio habuerint? Lucas ipfe fubiungit rationem, Paulum nimirum Mercurium fuiffe vocatum, ἐπειδὴ αὐτὸς ἦν ἡγέμενος τȣ̃ λόγȣ quia verba praeibat, primas partes in loquendo tenebat. Mercurius autem fermonis et eloquentiae auctor, praefes et deus habebatur Horat. Carm. 1, 10. 1. *Mercuri facunde nepos Atlantis Qui feros cultus hominum recentum Voce formafti catus.* add. Ouid. Faftt. 5, 688. Macrob. Saturn. 8, 8. *fcimus Mercurium vocis et fermonis potentem.* Hinc Iamblicho de Myfter. init. dicitur ϑεὸς ὁ τῶν λόγων ἡγεμὼν ὁ Ἑρμῆς. vbi v. *Galeus.* Lucian. Pfeudol. 24. ὁ λόγιος Ἑρμῆς. v. *Elsnerus* ad h. l. Praeterea Iouem Mercurii ore ad mor-

tales loqui, et quid fieri, quid agi ab ipsis vellet, per ipsum significare, olim creditum fuit, vnde Horat. Carm. 1, 10. 5. eum vocat *magni Iouis et deorum nuntium*, et Philo Legat. ad Cai. p. 1005. *τὸν ἑρμηνέα καὶ προφήτην τῶν θείων*. Apollodor. 3, 10. 2. *Ζεὺς δὲ αὐτὸν* (Ἑρμῆν) *κήρυκα ἑαυτȣ̃ καὶ θεῶν ὑποχθονίων τίθησι*. add. Macrob. Saturn. 1, 19.

13. *ἱερεὺς* intelligendus est haud dubie inter sacerdotes Iouis sacerdos primarius, et ipsius ordinis antistes. Sic *ἱερεὺς* pro *ἀρχιερεὺς* occurrit 5, 24. al. etiam apud gentiles sacerdotem summum dictum fuisse *ἱερέα* docuit *van Dale* diss. ant. et marm. illustr. p. 321. *τȣ̃ Διὸς τȣ̃ ὄντος πρὸ τῆς πόλεως αὐτῶν*] *Iouis qui erat in suburbio* i. cuius fanum in suburbio erat. Recte obseruauit ad h. l. *Heinsius*, intelligi Iouem Πρόπυλον, qui ante vrbem coleretur, quod *πολιȣ̃χος* vrbis Deus tutelaris, custos et conseruator esset. Adiecit Lucas, vt annotauit *Walchius* l. l. p. 22. quoniam in vna vrbe vnum saepe numen, pro diuersis epithetis singularia beneficia designantibus, in diuersis cultum est templis, diuersaque sacra et diuersos sacerdotes habuit, vt adeo verba *Ζεὺς ὁ πρὸ τῆς πόλεως* haud obscure doceant, Iouem sub diuersis nominibus a Lystrensibus esse cultum, eiusque sacerdotes ob id ipsum diuersi generis fuisse. Deorum tutelarium simulacra in suburbiis, ante portam olim locata fuisse, pluribus comprobarunt *Spanhemius* ad Callim. h. in Pallad. p. 591. *Elsnerus*, *Wolfius* ad h. l. *Potterus* et *Meursius* ad Lycophr. v. 356. Solebant vero etiam templa deorum ante vrbes in suburbiis exstrui v. *Tzetzes* ad Lycophr. l. c. *Elsnerus* ad h. l. De simulacro Iouis ante vrbis portam posito h. l. sermo non esse potest, nam vt probe monuit *Valckenarius* in Opusc. Vol. 2. (Lips. 1809.) p. 295. add. Selecta ex eiusd. scholis etc. Vol. 1. p. 509. deorum statuae sic sub dio collocatae, septo, *ἕρκει* vel *περιβόλῳ* cinctae, suos certe non ha-

bebant facerdotes. Intelligendum ergo eft *templum Iouis* prope vrbem conditum, et omiffum eft vocabulum *ἱερὸν*, vt ap. Ariftoph. Plut. 358. *ἥκεις παρὰ τῦ θεῦ e fano Apollinis* ib. 653. *πρὸς τὸν θεὸν in templum Aefculapii.* Herodo. 1, 182. *κοιμᾶται ἐν τῷ τῦ Διὸς (ἱερῷ) τῦ Θηβαίυ γυνή.* Callim. epigr. 61. *ἐν Ἴσιδος.* Ariftoph. Plut. 411. *εἰς Ἀσκληπιῦ in templum Aefculapii ire.* Porphyr. de abftin. 2, 10. *βῦν δὲ Δίομος ἔσφαξε πρῶτος, ἱερεὺς ὢν τῦ πολιέως Διός.* Eadem ellipfis Latinis frequens Cic. ad Diu. 8, 4. *fed cum fenatus habitus effet ad Apollinis.* Horat. Serm. 1, 9. 35. *ventum erat ad Veftae* fcl. aedes. *ταύρυς καὶ ςέμματα ἐπὶ τὺς πυλῶνας ἐνέγκας*] *tauros coronatos adduxit.* Duos facerdos adduxit tauros, vt vnum Barnabae, tanquam Ioui, alterum Paulo, tanquam Mercurio immolaret. Mercurii facrificiis boues fuiffe adhibitos docet Perfius Sat. 2, 44. *Rem ftruere exoptas caefo boue, Mercuriumque Arceffis fibra.* Ioui quoque factum fuiffe tauris comprobant loci Hom. Il. β', 402, Xen. Cyr. 8, 3. 6. et 11. Liu. 22, 10. 41, 14. Virg. Aen. 3, 21. 9, 627. v. *Spanhemius* ad Callim. h. in Apoll. v. 79. *Feithius* Ant. Homer. 1, 9. *Cuperus* Apotheofi p. 74. Sed *ταύρυς καὶ ςέμματα* per figuram ἓν διὰ δυοῖν pofitum eft pro *ταύρυς ἐςεμμένυς*, vt ap. Virg. Georg. 2, 192. *pateris libamus et auro*, pro, pateris aureis, Seruio interprete. Exempla plura huius figurae attulerunt *Glaffius* Phil. S. p. 18 fq. et *Münthius* ad h. l. Erant igitur tauri *ςεφηφόροι* f. *ςεφανοφόροι* vt Lycophron eos vocat Caffandr. 327. Victimae floribus f. corollis ornabantur Statius Theb. 4, 449. *Tum fera caeruleis intexit cornua fertis.* Prudentius Perifteph. v. 1021. *Huc taurus ingens fronte torua et hifpida Sertis reuinctus aut per armos floreis Aut impeditus cornibus deducitur, Nec non et auro frons corufcat hoftiae* (inaurari etiam folebant cornua victimarum Virg. Aen. 9, 627.) *Setasque fulgor bractealis inficit.* add. Theophr. Char. c. 21. Iuuenal. 13, 65. Seruius ad Virg. Aen. 5, 366. Tertullian. Cor. milit. c. 10. *Münthius* et *Wetftenius* ad h. l. Alii, veluti

Grotius, fimpliciter intelligi volunt *tauros* et *coronas*, et cogitant de coronis Barnabae et Pauli capitibus imponendis, oftentandae pietatis, et cumulandi diuini cultus cauffa. Prouocant ad verba quae in ep. Ieremiae f. in libro Baruchi 6, 9. leguntur: κατασκευάζουσι στεφάνους ἐπὶ τὰς κεφαλὰς τῶν θεῶν αὐτῶν. Sed facerdotem Paulum et Barnabam coronare voluiffe, ex illo more veterum, ftatuas deorum coronandi, non fatis tuto colligi poteft. ἐπὶ τοὺς πυλῶνας] *ad veftibulum* f. *portam*, aedium in quas Paulus et Barnabas diuerterant. Pluralis vim habet fingularis, vt faepius. Neque audiendus *Er. Schmidius*, qui contra codd. fidem legi vult τοῦ πυλῶνος. Haec autem verba ἐπὶ τοὺς πυλῶνας nonnulli explicant: *ante portam vrbis*, quam etiam πυλὼν defignat in verf. Alex. 1 Regg. 17, 10. Alii: *ante portas templi*. Sed Paulus et Barnabas non erant in templo; nec facile perfpicitur, cur in templo diuinum honorem facerdos iis exhibere voluerit, potius coram Ioue ipfo praefente, quam ad aram eius victima mactanda erat. Imo πυλὼν eft porta domus in qua Apoftoli erant. Neque tamen cum *Beza*, *Er. Schmidio*, *Rofenmüllero*, *Heinrichfio*, haec intra vrbem gefta arbitror, id quod colligunt e v. 19. vbi Paulus vrbe eiectus dicitur. Non enim inde fequitur, ea quae h. l. et v. 19. leguntur, eodem tempore effe facta. Contra tempore opus fuit, donec, id quod v. 19. expreffe additur, populo a Iudaeis Antiochenis perfuaderetur, vt vrbe eos eiicerent, quos ante deos effe exiftimarant. Verifimilius ergo eft, Paulum in fuburbio publice docuiffe, ibique claudum fanaffe, eoque fanato, vt laudes hominum fugeret, vna cum Barnaba fe recepiffe in aedes, in quibus diuerfabantur, (nec enim legitur eos homine illo fanato porro edocuiffe populum); ibi audiebant (ἀκούσαντες v. 14.) facerdotem, magna eum comitante populi multitudine (σὺν τοῖς ὄχλοις v. 13.) accedere, vt ipfis immolaret.

14. διαῤῥήξαντες τὰ ἱμάτια αὐτῶν] *confciffis veftibus*,

quo vehementius declararent, se idolorum cultum detestari. Solebant Hebraei vestes discindere, prae indignatione, si blasphemias audiebant v. Matth. 26, 65. in luctu prae dolore Gen. 37, 29. Num. 14, 6. v. *Geierus* de luctu Hebr. 22, 11. διαῤῥήξαντες positum est pro διαῤῥηξάμενοι. Nempe in libris scriptorum proborum διαῤῥῆξαι ita vsurpatur, vt notet *discidisse vestem alienam*, διαῤῥήξασθαι *discidisse vestem suam* Sed recentiores scriptores saepe Actiuo pro Medio vsi sunt v. Berglerus ad Alciphr. p. 130. *Hemsterhusius* in Obss. Miscell. Vol. 5. T. 3. p. 64. *Wesselingius* ad Diod. Sic. p. 186 sq. T 2. Sic etiam οἱ ό Gen. 37, 29. 34. al. et scriptores N. T. Marc. 14, 63. Matth. 26, 65. Lucas h. l. qui hoc facere potuerunt eo rectius, quia nominibus rerum addiderunt pronomina reciproca ex Hebraica ratione, vt Matth. l. l. διέῤῥηξε τὰ ἱμάτια αὑτῦ h. e. διεῤῥήξατο τὰ ἱμάτια. Pro εἰσεπήδησαν cum plurimis optimae notae codd. legendum est ἐξεπήδησαν *prosilierunt ad multitudinem*, hoc saltem altero multo rarius est, atque adeo facilius altero potuit mutari, quare et ἐξεπήδησαν probarunt *Millius* Prolegg. § 972. *Abreschius* Obss. ad N. T. p. 608. *Valckenarius*, *Heinrichsius* ad h. l. alii, et recepit *Griesbachius*.

15. κράζοντες καὶ λέγοντες *alta voce clamantes*. ὁμοιοπαθεῖς similis naturae, similibus affectionibus obnoxii, caduci, fragiles et mortales non minus quam vos, id. qd. ὅμοιοι ὑμῖν vt Iac. 5, 17. Opponitur Deo immortali et diis qui immortales habebantur. Vulgatus vertit: *nos mortales sumus, similes vobis homines*. Bene *Millius* Prolegg. §. 1309.: Explicatio marginalis ibi *mortales* τῦ *similes*, quae postea in versionem irrepsit. εὐαγγελιζόμενοι ὑμᾶς *vos cohortantes* id. qd. παρακαλῦντες Pronomen ὑμᾶς pertinet ad verbum εὐαγγελίζεσθαι, quod et alias cum accusatiuo construitur, vt infra v. 21. ἀπὸ τύτων τῶν ματαίων] *ab hisce vanis superstitionibus*. Plerumque ad ματαίων subintelligunt θεῶν, cum opponatur θεῷ

ζῶντι, ſed ipſum pronomen τȣ́των docet Paulum loqui de conatu Lyſtrenſium ſacrificium offerendi Apoſtolis, nec deorum ſtatuas attulerant. Sed μάταιος non tantum de idolis dicitur, vt Zach. 11, 17. vbi in textu Hebraico eſt אלילים. Ier. 2, 5. vbi reſpondet Hebr. הֶבֶל *vanitas*, verum etiam de ipſo *idolorum cultu* adhibetur, vt 1 Regg. 16, 2. vbi Alexandrini Iudaei hoc vocabulo expreſſerunt Hebr. חַטָּאת v. *Bielii* Theſ. h. v. Θεὸς ζῶν *Deus verus* id. qd. ἀληθινὸς vid. not. ad Matth. 16, 16.

16 — 18. *Qui praeteritis ſeculis omnes gentes ſuo more viuere paſſus eſt.* ταῖς ὁδοῖς ſcl. ἐν vt ep. Iud. v. 11. τῇ ὁδῷ τȣ̃ Κάϊν ἐπορεύθησαν v. *L. Boſius* Ellipſ. ſub ἐν p. 703. *Schaefer.* πορεύεσθαι ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν ſuo tramite incedere. ὁδὸς vt דרך notat, vitae inſtituta, viuendi conſuetudinem, ſed cum h. l. de cultu Dei et numinum falſorum ſermo ſit, verbis ineſt ſententia haec: Deus gentes ſiuit ſuas de colendo numine opiniones ſequi, non iis dedit legem, vt Iudaeis, non iis miſit legatos, vt Iudaeis coll. 17, 30. καίτοιγε οὐκ ἀμάρτυρον κ. τ. λ.] *quamquam haud obſcura de ſe teſtimonia dedit, beneficiis tribuendis.* καίτοιγε quamquam, vt ap. Arrian. Epictet. 3, 24. ταῦτα τὰ ὀνόματα δύσφημά ἐςι· καίτοιγε ȣ̓δὲ ταῦτα ὀκνεῖν δεῖ φθέγγεσθαι *haec nomina ominoſa ſunt, quamquam ne ab his quidem dicendis eſt abhorrendum* v. *Eisnerus* ad h. l. ἀμάρτυρος dicitur, de quo nullum extat teſtimonium, documentum, e quo cognoſcatur, quis et qualis ſit vt ap. Thucyd. 2, 41. ȣ̓ρανόθεν ἡμῖν ὑετȣ̀ς διδȣ̀ς — καρδίας ἡμῶν] *coelitus concedendo vobis pluuiam, atque frugifera anni tempora: largiterque vobis praebendo alimenta atque laetitiam*, quae vitae bona et commoda non idolis veſtris accepta ſunt referenda. Pſ. 145, 15. 16. Cic. de N. D. 1, 2. *Et fruges et reliqua, quae terra parat, et tempeſtates, et temporum varietates coelique mutationes, quibus omnia, quae terra gignit, maturata pubeſcunt, a diis immortalibus tribui generi humano.*

Sententias similes alias vid. ap. *Gatackerum* ad Antonin. 7, 70. p. 235. 8, 19. p. 244. Pro ἡμῖν et ἡμῶν quod explicant: nobis omnibus, gentilibus atque Iudaeis, auctoritate plurium codd. recte reposuit *Griesbachius* ὑμῖν et ὑμῶν, hanc lectionem contextus flagitat; loquitur enim Paulus de beneficiis a Deo gentilibus tributis, quibus Deus iis dedisset testimonia de se satis perspicua. καρδία nonnulli de *ventriculo*, *stomacho* intellexerunt v. *Wolfius* ad h. l. *Schleusnerus* in Lex. h. v. Sed καρδίας ὑμῶν ex Hebraismo positum est pro ὑμᾶς *vos*. Saepius enim voc. לב vim pronominis obtinet. εὐφροσύνη gaudia huius vitae. Sil. It. 15, 55. *Quantas ipse Deus laetos generauit in vsus Res homini plenaque dedit bona gaudia dextra.* 18. καὶ ταῦτα λέγοντες κ. τ. λ.] *haec dicentes, vix impediuerunt populum, quo minus ipsis immolaret victimas;* καταπαύειν h. l. vim actiuam habet, ita, vt sit: *compescere*, vt in vers. Alex. Ps. 84, 3. ap. Herodo. 1, 27. Hom. Il. 15, 105. 16, 618. Diod. Sic. p. 716. A. πρὸ τοῦ τὸν κήρυκα καταπαῦσαι τοὺς θορυβοῦντας ἅπαντες σιωπὴν παρείχοντο *priusquam tumultuantes praeco inhiberet, silentium praebuerunt omnes.* vid. et *Glassius* Phil. S. p. 252.

19. Paulo post aduenerunt (בוא Gen. 42, 21.) Iudaei, Antiochia, Pisidia et Iconio huc profecti, qui ibi iam hostilem in Apostolos animum prodiderant, et tumultus contra eos excitauerant v. 13, 14. 50. 14, 1 ss. hi in suas partes pertraxerunt turbam mobilem, ita, vt Paulum, quem modo deum esse putarat, vtpote deorum contemtorem, et falsum doctorem, lapidibus obrueret. πείσαντες vid. ad 12, 20. λιθάσαντες τὸν Παῦλον κ. τ. λ.] *vt lapidarent Paulum, eumque extra vrbem raperent, mortuum esse rati.* Nonnulli interpp. λιθάσαντες ἔσυρον per hysterologiam dictum esse putant pro, *vt Paulum extra vrbem raptum, lapidibus tamdiu obruerent, donec eum exspirasse crederent.* Citra necessitatem. Concitarunt autem

Iudaei illi tumultum contra Paulum, non contra Barnabam, et perfuaferunt multitudini, vt Paulum lapidibus obrueret, quia Paulus erat ὁ ἡγέμενος τȣ̃ λόγȣ v. 12. adeoque iis magis inuifus quam Barnabas.

20. 21. κυκλωσάντων δὲ αὐτὸν τῶν μαθητῶν *chriftianis autem eum cingentibus*, fepeliendi cauffa. ἀναςὰς εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν *furrexit, vrbemque* clam *repetiit.* Pricaeus fufpicatur Paulum mortem fimulaffe, non quidem lucis vfurae cupidine, fed Chriftum praedicandi, pluresque ob eum agones fubeundi. *Pricaei* fententiae fubfcripfit etiam *Wetftenius.* Probabilius tamen eft, Paulum vulneribus debilitatum, deliquium animi paffum effe, et tempore interiecto, ad fe rediiffe. 21. μαθητεύσαντες *difcipulos fecerunt, multos ad religionem chriftianam adduxerunt, in coetum chriftianorum receperunt* vid. not. ad Matth. 28, 18. Λύςραν καὶ Ἰκόνιον καὶ Ἀντιόχειαν *reuerfi funt Lyftram, Iconium et Antiochiam* Pifidiae, vt chriftianos ibi degentes confirmarent, ne calamitatibus ab Apoftolis perferendis, et quae ipfis quoque imminerent perturbarentur et a religione chriftiana deficerent 2 Tim. 3, 11.

22. Verba καὶ ὅτι δεῖ non habere videntur, vnde pendeant. Quare *Beza* particulam expungendam cenfet. Sed poft καὶ cogitando adiiciendum eft λέγοντες, cuius verbi notio in παρακαλȣ̃ντες, quod praeceffit, inclufa latet, vt adeo verba conuertenda fint: *adhortati vt doctrinam retinerent, ac dicentes* etc. Similis conftructio, qua verbum alterum notione cognatum, ex illo quod praeceffit, lectoris animo fupplendum relinquitur, eft ap. Iofeph. Ant. 5, 1. 18. quem locum *Krebfius* attulit, verba ibi funt: τȣ̃ Θεȣ̃ δ' ἐξονειδίσαντος αὐτοῖς τὸν φόβον, καὶ εἰ πλέον τῆς παρ' αὐτȣ̃ βοηθείας ποθȣ̃σιν vbi poft καὶ ex τῷ ἐξονειδίσαντος eft ἀπὸ τȣ̃ κοινȣ̃ repetendum λέγοντος, hoc fenfu: *Deo autem iis formidinem exprobrante, et dicente, an quid maius eius ope et auxilio defiderent.* Exempla alia v. ap. *Abrefchium*

Annotatt. ad Aeschyl. p. 3. *Raphelium* Obff. Polybb. et Xenophh. ad h. l. διὰ πολλῶν θλίψεων κ. τ. λ.] *varii generis calamitates fubeundas esse iis, qui regni diuini ciues fieri cuperent.* Per βασιλείαν τῦ Θεῦ innuitur felicitas perennis chriftianis deftinata Matth. 5, 19. 7, 21. θλίψεων intelliguntur calamitates illis temporibus propter religionem chriftianam perferendae, neque funt haec verba, vt *Morus* ad h. l monuit, in vniuerfum capienda, nec de omnibus hominibus, nec de omnibus temporibus, nec de omni genere miferiarum intelligenda.

23. *Cumque conftituiffent in vfum eorum per fingulas ecclefias presbyteros, precibus ardentiffimis factis, eos commendarunt domino, cui nomen dederant.* χειροτονεῖν h. l. eft *conftituere, eligere* vid. not. ad 10, 41. πρεσβυτέρες cf. 11, 30. κατ' ἐκκλησίαν fcl. ἑκάςην *per fingulos coetus*, vt 15. 21. Tit. 1, 5. Zofim. 5. p. 800. *Sylb.* κατὰ πόλιν *oppidatim.* add. Act. 22, 19. 20. 20. προσευξάμενοι μετὰ νηςειῶν precibus ardentiffimis factis presbyteros conftituerunt v. ad 13, 2. 3. παρέθεντο αὐτοὺς τῷ κυρίῳ, εἰς ὃν πεπιςεύκεισαν bonis votis eos Chrifto commendabant, cuius religionem fufceperant, ornate dictum pro, chriftianis valedixerunt coll. Act. 20, 32. αὐτὲς fcl. μαθητάς. Verbum παρατιθέναι notat, *commendare* Iofeph. Ant. 16, 13. παραθησόμενος Ἀντίπατρον τὸν υἱὸν παρεληλύθει Καίσαρι *Antipatrum filium Caefari commendaturus venerat.* add. Luc. 23, 46. v. *Kypkius* ad h. l.

24—26. Πέργη vid. 13, 13. Ἀττάλεια vrbs Pamphiliae, in confiniis Lyciae fita v. Strabo 14. p. 983. alii eam Lyciae attribuunt Stephan. de Vrb. Ἀττάλεια πόλις Λυκίας. Romani faepius prouinciarum fines mutarunt v. ad 13, 52. Ἀντιόχειαν Antiochiam Syriae reuerfi funt 13, 2. atque ita peregerant peregrinationem primam euangelii propagandi cauffa fufceptam. ὅθεν ἦσαν παραδεδόμενοι κ. τ. λ.] *vbi commendati erant fauori diuino, ad peragendum*

opus, quod iam abſoluerant. Reſpicitur locus 13, 1—5. *Roſenmüllerus* vertit: *vbi Dei beneficio praefecti fuerant huic negotio, quod expleuerant*; χάρις *beneficium Dei*, intelligit de reuelatione ſingulari, qua praefecti fuiſſent huic negotio v. 13, 2. vt adeo παραδεδόμενοι εἰς τὸ ἔργον ſit, *praefecti muneri.* Sed deſiderantur huius locutionis exempla alia. Durior etiam videtur eorum ratio, qui verba reddunt: *vnde (von wo aus ſie) commendati fuerant diuino fauori.* Pro ἦσαν *Hemſterhuſius* (v. *Wetſtenius* et *Valckenarius* in Scholis ad h. l.) cum ὅθεν non ſignificet *vbi*, ſed *vnde*, legi malebat ᾔεσαν (tertia plusquamperfecti verbi εἶμι *venio*) *iuerant, venerant*, vt adeo poſita poſt ᾔεσαν inciſi nota, ſenſus eſſet: *vnde primum profecti, diuino fauori commendati fuerant.* Sed hac coniectura non opus eſt; ὅθεν idem valet quod ὅπε vt Matth. 25, 24. 26. παραδιδόμενοι τῇ χάριτι τε Θεε *votis nuncupatis Deo commendati, unter Segenswünſchen entlaſſen*, vt faueret ipſorum ſtudiis et conatibus, vt faueret iſti negotio, quod iam abſoluerant. Exornauit Lucas his verbis ſententiam hanc: vnde dimiſſi erant ad euangelium gentilibus praedicandum. Quae quidem interpretatio confirmatur v. 23. 15, 40. 20, 32.

27. *Cum aduenissent, conuocato chriſtianorum coetui nuntiarunt, quae ipſis Deus feciſſet, et quomodo aperuiſſet aditum ad religionem chriſtianam.* μετ᾽ αὐτῶν *Beza, Heumanus* et *Heinrichſius* vertunt *per ipſos.* Sed μετ αὐτῶν poſitum eſt pro αὐτοῖς quae ipſis Deus feciſſet h. e. quanta beneficia Deus ipſis exhibuiſſet, qui e periculis eos liberaſſet, ſuo auxilio adfuiſſet et felicem laboris ſucceſſum praebuiſſet. Hebraei enim eodem modo verbo עֲשׂוֹת comites addunt particulas עִמָּד et עִם vt Gen. 26, 29. Deut. 10, 21. Iudd. 8, 35 Sic quoque Tob. 3, 6. legitur: νῦν κατὰ τὸ ἄριϛον ἐνώπιον σε ποίησον μετ᾽ ἐμε pro ἐμοί. 8, 16. κατὰ τὸ πολὺ ἔλεός σε ἐποίησας μεθ᾽ ὑμῶν pro ἡμῖν add. 12, 6. Iudith. 8, 26. v. *Lud.*

de Dieu ad h. l. et nos ad Luc. 1, 72. αὐτῶν Paulo et Barnabae. θύρα *facultas*, *occasio*, quod dedisset iis occasionem ad religionem christianam transeundi. Sic θύρα de *occasione*, occurrit 1 Cor. 16, 9. vbi v. *Elsnerus* et *Wetstenius*. Col. 4, 3. et Lat. *fores* Cic. epp. ad Diu. 13, 10. 9. *ianua* Cic. Orat. 1, 47. v. *Wesselingius* Obss. 1, 21. *Graeuius* ad Lucian. T. 2. p. 720.

CAPVT XV.

Ecclesia Hierosolymitana post Cornelii conuersionem agnouerat, diuinae voluntati esse consentaneum, vt gentiles non circumcisi in coetum christianorum reciperentur c. 11. et inde ab eo tempore doctrina christiana latius inter gentiles propagata est 11, 20 sq. inprimis ope Pauli et Barnabae v. 13, 1 sqq. 48. 14, 1. 27. ita, vt iis non imponerent circumcisionis necessitatem. Christiani e Iudaeis, cum Palaestinenses, tum exteri, legem ritualem, nemine Apostolorum prohibente, constanter obseruabant vid. not. ad 21, 20. Christianis vero e gentilibus non iniungebatur, vt se omnibus institutis Iudaicis accommodarent, attamen abstinendum iis erat, vt proselytis portae, v. Leuit. 17, 10. 11. 13. coll. Ex. 34, 15. add. Leuit. 18, 24. 26. cf. *Nitzschius* de sensu decreti Apostolici Act. 15, 29. in Commentatt. theologg. a *Veltkuseno*, *Rupertio* et me editis Vol. 6. p. 403. a scortatione et rebus omnibus quae a Iudaeis ad idololatriam referebantur, atque adeo ab idolothytis, carnibus animantium suffocatorum, et sanguine, quorum ciborum vsus Iudaeis summae offensioni erat, cum eum putarent haud obscuram idololatriae aut animi non admodum ab ea alieni significationem continere. Non iniunctum fuisse ab Apostolis christianis e gentilibus, vt se accommoda-

rent omnibus inftitutis Iudaicis, eos tamen etiam chriftianis illis non dediffe licentiam, quae religiofum quemque offenderet, et res ipfa, et Petri atque Iacobi orationes, in conuentu Hierofolymitano (de quo hoc cap. agit) habitae coll. v. 10. 20. 24. extr. et Pauli epiftolae fat luculenter docent. E Pauli enim epiftolis v. 1 Cor. 8. 10, 14 fq. 25 fqq. al. conftat, Apoftolum fumma diligentia afferuiffe nouis chriftianis a lege Mofaica libertatem, ab iisque fummo ftudio remouiffe Mofaicorum inftitutorum neceffitatem, ita tamen, vt nusquam vim inferret religioni Iudaeorum, et inprimis diligenter caueret, ne actionibus quibus cultus idolorum probari videretur, et vfu ciborum, quem etiam profelytis portae decreta Mofaica interdicerent, Iudaei offenderentur. vid. *Noeffelti* Diff. de vera vi et ratione decreti Hierofolymitani Act. 15. in eiusd. Exercitt. ad facrar. fcripturar. interpretationem p. 95. In ecclefia quoque Antiochena, quae conflata erat Iudaeis et gentilibus, chriftiani e Iudaeis ritus Mofaicos obferuabant, chriftianis autem e gentilibus vitandae offenfionis et concordiae conciliandae cauffa, vfus idolothytorum, carnium animantium fuffocatorum et ciborum e fanguine paratorum interdictus erat, atque fic chriftiani e Iudaeis concordiffime viuebant cum commilitonibus qui antea idolorum cultores fuerant. Nam chriftiani e gentilibus obferuandis illis praeceptis, profelytorum quafi perfonas fubibant, horumque iura accipiebant, adeoque Iudaeo-chriftiani eos in numero ciuium et amicorum habere, fua ipforum lege obftricti erant vid. Leuit. 19, 33 fq. Sed pacem ecclefiae Antiochenae turbabant, cum Paulus et Barnabas Antiochiae degerent, chriftiani antea Pharifaeorum fectae addicti v. 5. inconfiderati legis Mofaicae defenfores, qui Hierofolyma Antiochiam venerant, caeco fectae zelo abrepti nomen ac mandatum Apoftolorum Hierofolymis agentium falfo obtendentes v. 24. hanc defendebant fententiam, chriftianos e gentilibus omnes effe circumci-

dendos et legi Mosaicae obstringendos, si felicitate per Messiam speranda potiri, eiusque coetui associari vellent. (Qui error saepius postea recruduit.) Iam hi asperiores vniuersi Iudaismi patroni, cum multos in suas partes pertraxissent, magnum inde dissidium enatum est. Quod cum Pauli et Barnabae auctoritate componi non posset, de communi partis vtriusque sententia decretum est, vt lis illa ad Apostolos et presbyteros Hierosolymae viuentes decidenda deferretur. Hierosolymis cum aduenissent Paulus et Barnabas, et nonnulli alii christiani Antiocheni, qui illis comites adiuncti fuerant; conuenerunt Apostoli cum presbyteris hanc controuersiam composituri v. 6. Magna tum coorta est disputatio v. 7. Acriter illi legis Mosaicae propugnatores, et consociationi cum gentilibus aduersantes, suam sententiam defendebant, et inter alia etiam, quo maiorem inuidiam coniunctioni cum hominibus non circumcisis, nec legem Mosaicam obseruantibus conflarent, commemorabant, esse inter christianos e gentilibus, qui libidini indulgere, idolothytis, suffocato, sanguine vesci, epulas sacrificales a propinquis et amicis inuitati accedere, et carnem immolatitiam in macellis venalem edere, haud dubitarent. (Sic manifesto patet, cur Iacobus ea nominatim ad fugiendum proposuerit, quae decreto Hierosolymitano prohibentur). Fuisse autem inter christianos, qui libertate christiana, quam Apostoli commendabant, ita abuterentur, et religiosum quemque offenderent, docent loci 1 Cor. 6. 8, 1 ss. c. 10. 2 Petr. 2, 19. Haud dubie seuerioribus illis legis Mosaicae defensoribus, tum alii respondebant, christianos e gentilibus in singulis coetibus admoneri et porro admonitum iri, vt ab impudicitia et illis ciborum generibus abstinerent, nonnullorum impietatem non posse obstare consociationi cum gentilibus, nec esse propterea omnem legis ritualis obseruationem christianis antea gentilibus iniungendam. Hinc etiam facile intelligitur, cur Petrus in oratione sua nullam illius impieta-

tis mentionem fecerit. Petrus nimirum, cum iam diu disputatum esset, surrexit, et hanc sententiam tulit, non esse christianos e gentilibus Mosaicis ritibus onerandos, cum exemplo Cornelii constet, Deum etiam gentilibus non circumcisis felicitatem christianam destinasse, et nullum discrimen inter gentiles et Iudaeos facere. Petri oratio magno totius multitudinis silentio audita v. 12. Paulo et Barnabae occasionem dedit prolixius memorandi quae miracula Deus per ipsos inter gentiles edidisset v. 12. quos tamen nulla suscipiendae circumcisionis et legis Mosaicae ritualis necessitate onerassent. Tum surrexit Iacobus, cum Petro, Paulo et Barnaba censens, non esse obturbandos eos, qui e gentilibus ad Christi signa se contulissent v. 19. neque tamen superuacaneum ipsi videbatur, solenniter, et in conspectu quasi totius ecclesiae, hos christianos admonere, vt porro a carnibus ex idolorum victimis residuis, sanguinis et animalium suffocatorum esu et a Venere illegitima abstinerent. Huic sententiae cuncti assenserunt, et epistola in eam mentem concepta atque omnibus approbata, per Paulum et Barnabam Antiochenis christianis reddita est v. 30 sqq.

„Ipsum decretum, scribit *Nitzschius* l. l. p. 406 sq., quod breui formula concipiendum erat, nominabat tantum cibos, a quibus abstinendum esset. Quare fugiendi essent? et quatenus? melius doceri poterat in singulis ecclesiis, prouti locus et occasio hoc ferret ac postularet. Monet Paulus Rom. 14. 1 Cor. 8. 10. omnium ciborum vsum per se liberum esse. Sed cum sciret multis adhuc impiam et illicitam videri hanc libertatem, cumque neminem agere vellet contra mentis persuasionem, quamuis falsam, omnes iubet abstinere iis cibis, quorum vsu alii vel offendi, vel ad faciendum contra, quam ipsis persuasum esset, impelli possent. Neque enim differunt Pauli admonitiones ab ipso decreto, nisi in eo, quod accuratius definiunt illud abstinentiae officium, indicandis eius tum caussis, tum limitibus, quod simul do-

cent, nihil christianae libertati hoc officio derogari, atque hoc pacto abusui istius decreti occurrunt, cauentque ne quis existimet, illam abstinentiam per se necessariam esse." Ex iis igitur, quae vel hactenus de decreti Apostolorum natura, occasione, et consilio disputata sunt, sat euidenter apparere arbitramur, praeceptum de abstinentia idolothytorum, sanguinis et suffocati, datum esse non eum in finem, vt haberet vim perpetuam, prouti multis visum fuit, sed esse praeceptis temporariis annumerandum. cf. etiam *Noesseltius* l. l. p. 111 ss. *Michaelis* ad h. l. et *Bergerus* in Moralisch. Einleit. in d. N. T. B. 2. p. 262. Caeterum *Barringtonus* Volumine II. Miscellaneorum SS. Essay. 4. p. 255 ss. et *Bensonus* in *Geschichte der ersten Pflanzung der christl. Religion Th.* 2. p. 59 ss. statuerunt, decretum Apostolorum non spectasse omnes omnino christianos, qui a profano deorum cultu ad christianam disciplinam transiissent, sed pertinuisse tantum ad christianos, qui antea proselyti portae fuissent. Quorum sententiam docte et accurate refutarunt *Noesseltus* et *Nitzschius* ll. cc.

1. κατελθόντες nempe Antiochiam. ἐδίδασκον supplendum λέγοντες, ita, vt seq. ὅτι redundet. τὲς ἀδελφὲς non cum Paulo et Barnaba hac de re agebant, quos sibi repugnaturos esse praeuidebant, sed cum christianis, quoniam sperabant, si christianos in suas partes pertraxissent, Apostolos concessuros esse, quod impedire non possent. περιτέμνησθε circumcisio pro omni lege rituali memoratnr coll. v. 5. τῷ ἔθει Μωϋσέως ritu Mosaico, secundum Mosis instituta. οὐ δύνασθε σωθῆναι non potestis fieri participes felicitatis per Messiam sperandae.

2. γενομένης οὖν στάσεως — αὐτὲς] *exorta inde controuersia et disputatione acri Paulo et Barnaba cum illis.* στάσις h. l. *controuersia, dissidium*, vt 23, 7. Diod. Sic. p. 678. D. Εὐμένης φοβέμενος, μὴ διὰ τὴν πρὸς ἀλλή-

λες εἰσιν, εὐχείρωτοι καταςαθῶσιν Ἀντιγόνῳ, συνεβέλευσε. *Eumenes, veritus, ne ob mutuum dissidium facilem de se victoriam Antigono praeberet, consilium dedit* etc. συζήτησις *disputatio* vt infra v. 7. 28, 29. coll. 6, 9. Pro συζητήσεως h. l. vt v. 7. in nonnullis codd. legitur ζητήσεως, quod vocabulum eodem sensu frequenter recurrit, et hanc scripturam in ordinem recepit *Griesbachius*, cum vero librarii, vt constat, verba composita mutarint saepius in simplicia, ac praeterea nomen συζήτησις praeter hunc locum et Act. 28, 29. in libris N. T. non occurrat, vulgarem lectionem retinendam puto. ἔταξαν ne contrariis opinionibus distraherentur christianorum animi, et vt ad convincendos rigidiores legis Mosaicae defensores reliquorum Apostolorum consensus pateret, a coetu Antiocheno decretum est Paulum et Barnabam mittere Hierosolymam ad Apostolos et presbyteros. „Si qua inter Iudaeos oriretur quaestio, vnde iustus erat schismatis metus, adibatur Synedrium, idque ex lege Deut. 17, 9." *Grotius.* τινὰς ἄλλες ἐξ αὐτῶν scl. ἀδελφῶν *alios quosdam ex numero christianorum* vtriusque partis, quos maioris fidei caussa Apostoli sibi comites adiungebant v. 11. 12.

3. οἱ μὲν ὖν προπεμφθέντες ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας] *hi igitur ab ecclesia honorifice deducti.* Verbo προπέμπειν *Hammondus* ad 1 Cor. 16, 11. *Morus, Heinrichsius* ad h. l. al. hanc notionem substituunt, vt sit: *viatico ornare, rebus ad iter conficiendum necessariis instruere.* Sed nullus scriptoris locus potest proferri, e quo haec notio satis probari possit, imo προπέμπειν est Latinorum *deducere* (Cic. Cat. M. c. 18. *haec enim ipsa sunt honorabilia — salutari — deduci, reduci* etc. v. Broukhusius ad Tibull. 1, 4. 80.) h. e. *aliquem* iter aliquo suscepturum, ad locorum quoddam interuallum *comitari*, aut certe *itineris comites dare* v. *Krebsius* ad Decret. Athenienſ. p. 70. ita προπέμπειν legitur Act. 20, 38. 21, 5. Rom. 15, 24. etc. Xen. Cyr. 1, 4. 25. ἀπιόντα τὸν Κῦρον προὔπεμ-

που ἅπαντες profequebantur honoris cauffa. Etiam fimplex πέμπειν ita legitur Hom. Odyf. ε', 37. 146. v. *Küfterus* de Verbb. Medd. 1, 21. Moris autem erat chriftianis, vt Apoftolos ad alias vrbes comitarentur, partim honoris cauffa, partim vt viae duces effent, partim vt iis de hofpitio in locis, ad quos deducebantur, prouiderent. v. 17, 15. al. Male igitur alii προπεμφθέντες pofitum exiftimant pro fimplici πεμφθέντες, ita vt fit *miffi*, *ablegati*, ἐκδιηγούμενοι np. τοῖς ἀδελφοῖς ἐν τῇ Φοινίκῃ καὶ Σαμαρείᾳ *enarrantes* chriftianis in Phoenicia et Samaria degentibus. τὴν ἐπιστροφὴν τῶν ἐθνῶν *gentiles* in Pifidia, Lycaonia, Phrygia etc. *ad doctrinam diuinam transiiffe*.

4. 5. ἀπεδέχθησαν *humaniter*, *benigne excepti funt*, ἀσμένως ἐδέξαντο. 21, 17. ὅσα ὁ Θεὸς ἐποίησε μετ' αὐτῶν quantopere iis adfuiffet Deus, beneficia a Deo ipfis exhibita vid. ad 14, 27. Quod verba v. 5. attinet, disfentiunt interpretes, vtrum pro verbis Lucae, an Pauli et Barnabae, qui narrationem fuam de rebus Antiochiae geftis perfequantur, habendae fint. Pofteriorem fententiam primus defendit *Beza*, quem plures fecuti funt, inter eos etiam *Wakefieldius* in Silua Critica T. 1. et *Heinrichfius* ad h. l. Nempe offendit eos, quod infurrexerint iam, qui circumcifionem vrgerent, cum tamen Paulus et Barnabas nihil huc dum expofuiffent de controuerfia illa Antiochiae excitata. Itaque poft μετ' αὐτῶν incifi notam ponunt, et fupplent ἔλεγον poft verba ἐξανέστησαν δέ τινες, vel ante ἐξανέστησαν fubaudiunt καὶ ὅτι. Laudant hanc in rem Act. 16, 36. 9, 6. Virg. Aen. 3, 265. *Beza* vertit: *Sed*, aiebant, *quidam furrexerunt e fecta Pharifaeorum*. Monent praeterea fubitum ex oratione obliqua ad rectam transitum, qui fic admittendus fit, non effe infolitum, eius fimile exemplum extare Luc. 5, 14. Act. 1, 4. 17, 3. Ego vero accedo interpretibus iis, qui hunc verfum partem orationis Lucae

continere ftatuunt. Etenim durior eft in hac orationis ferie illa verbi ἔλεγον ellipfis, nec loci ad eam tuendam allati fimiles funt. Neque dici poteft, chriftianos illos Pharifaeorum fectae antea addictos dogma fuum iam tum proferre non potuiffe, cum iis controuerfia Antiochiae excitata nondum fuerit cognita. Lucas enim brevitatis eft admodum ftudiofus (vid. Prolegg. §. *de Lucae fcribendi indole)* et fatis habuit fummam referre fermonum Pauli et Barnabae. Hos etiam mentionem feciffe controuerfiae, cum ea praecipua itineris fufcepti cauffa fuerit, extra omnem dubitationem pofitum eft. Id vero non commemorauit Lucas, cum ex antecedentibus lectori iam conftaret, et ex fequentibus amplius intelligi poffet cf. locus fimilis 11, 3. Cum ergo Paulus et Barnabas Apoftolis, presbyteris et chriftianis aliis, de ftatu ecclefiae Antiochenae et controuerfia ibi orta, retuliffent, in aedibus priuatis (coll. v. 12. vbi Paulus et Barnabas, quae in aedibus priuatis enarrarant, in conuentu publico repetiiffe leguntur): chriftiani nonnulli, qui olim ad fectam Pharifaeorum pertinuerant, cum audiffent, tot gentilibus in terris exteris Pauli et Barnabae opera ad religionem chriftianam adductis, legis Mofaicae ritualis obferuationem non iniunctam fuiffe, fectae zelo abrepti infurgebant, et aeque ac illi rigidiores legis propugnatores, qui Antiochiam venerant, contendebant, chriftianos e gentilibus circumcidendos et legi rituali obftringendos effe. Neque tamen Apoftoli eos auctoritate fua obruebant, fed pro fapientia atque prudentia fua conuentum inftituebant, vt rationes, quibus illi fententiam fuam defenderent, accuratius cognofcerent, iisque auditis decretum facerent. Caeterum conuentum hunc Hierofolymitanum, poffe quidem concilium nominari, cum omnis conuentus legitimus olim concilium dictus fit, eum vero a comitiis illis procerum ecclefiae, quae inde a feculo fecundo celebrata funt, et proprie concilia nuncupantur, longe diuerfum fuiffe, pluribus

ostenderunt *Moshemius* in Commentariis de rebus christianor. ante Constantin. M. p. 169 sqq. *Heumanus* ad v. 2. et *Walchius* in *Entwurf einer vollständigen Historie d. Kirchenversammlungen.* p. 78 ss.

6. 7. Conuenerunt Apostoli, presbyteri variorum coetuum ecclesiae Hierosolymitanae, et illi legis ritualis propugnatores supra v. 5. memorati coll. v. 7. conuenerat vero etiam magna christianorum multitudo. Id quidem Lucas h. l. non memorauit, sed ex narrationis tenore apparet cf. v. 12. 22. 23. Lucae narrationes saepius ex subsequentibus supplendae sunt vid. not. ad v. 5. et 8, 55. Est autem perquam probabilis sententia a *Moshemio* l. l. p. 117. proposita. „Verba, inquit, diuini scriptoris si vnice spectentur, statuendum est, et sic ideo statuunt omnes, quos vidi, interpretes, vniuersam christianorum, quae Hierosolymis versabatur, multitudinem conuenisse, atque propositam a legatis Antiocheni coetus quaestionem in disceptationem vocasse. Ad rationem vero si haec reuocetur sententia, incredibilis plane videtur. Quaenam domus tam ampla erat Hierosolymis, tantam vt turbam complecti ac capere posset? Quocirca vix dubito delectos tantum viros, quibus ius et facultatem suam ecclesia commiserat, vna cum Apostolis et presbyteris conuenisse, atque per ὅλην τὴν ἐκκλησίαν, quam Lucas scribit suffragatam esse iudicio Iacobi v. 22. partem illam ecclesiae intelligi debere, in quam potestatem ea suam de quaestione proposita decernendi contulerat.“ λόγος quaestio, ζήτημα l. l. sententia. 7. πολλῆς δὲ συζητήσεως γενομένης *postquam diu* in vtramque partem disputatum erat. Non inter Apostolos ipsos illa συζήτησις fuit, sed alios ex ecclesia. ἀναςὰς Πέτρος Petrus, cuius ipsius caussa simul agebatur, quippe quod primus gentiles non circumcisos in coetum christianorum receperat, primus surrexit atque sententiam dixit v. Argum. Cap. ἀφ' ἡμερῶν ἀρχαίων i. e. omnino, *iam dudum* Hebr.

מימי קדם Pf. 44, 2. refpicitur, vt ea quae fequuntur docent, coll. v. 14. conuerfio Cornelii c. 10. et 11. enarrata. *ἐν ἡμῖν ἐξελέξατο*] *me elegit*. Petrus plurali numero de fe loquitur, et *ἐν ἡμῖν* eft id. qd. *ἡμᾶς me*, ex Hebraismo. Hebraei enim verbo בחר comitem addere folent praepofitionem ב Neh. 9, 7. אֲשֶׁר בָּחַרְתָּ בְּאַבְרָם i. e. *cui placuit, probatus fuit Abrahamus*. add. 1 Chron. 28, 4. 5. vbi Alexandrini Iudaei habent: *ἐξελέξατο ἐν ἐμοὶ — εἶναι βασιλέα — ἐξελέξατο ἐν Σολομῶντι τῷ υἱῷ μου καθίσαι (αὐτὸν) ἐπὶ θρόνου κ. τ. λ.* vid. *Vorftius* de Hebraifmm. N. T. p. 662. Male ergo alii fubintelligunt *ἐμὲ Deus ex nobis*, ex hoc noftro coetu et numero *me elegit*, vel, *ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν* idem effe putant quod, *ὁ ἐν ἡμῖν Θεὸς* i. e. *ὁ Θεὸς ἡμῶν Deus nofter voluit*, vt *ἐξελέξατο* aequipolleat *τῷ ἠθέλησε* v. *Wolfius* ad h. l.,

8. 9. *καρδιογνώστης animorum fcrutator*, qui intimos animi humani receffus nouit 1, 24. Petrus hoc addidit, vt doceret, Deum optime poffe dignofcere, quinam ciuitate chriftiana digni, quinam ea indigni fint. *μαρτυρεῖν* cum fibi iunctum habet datiuum perfonae, notat: *laudare, approbare* vid. not. ad Luc. 4, 22. Itaque *ἐμαρτύρησεν αὐτοῖς* reddendum eft: *eos fauore fuo dignos, eos fibi probatos declarauit*. *δοὺς αὐτοῖς τὸ πνεῦμα κ. τ. λ.* *largiendo iis aeque ac nobis Sp. S. dotem* vid. ad 11, 15 fq. 10, 44. *καὶ οὐδὲν διέκρινε — αὐτῶν*] *ac nullum inter nos et illos difcrimen habuit, cum doctrinae ope eorum animos purgaret*. *καθαρίσας* purgauit, liberauit ab erroribus, vitiis ac fceleribus, vt non fint pro immundis habendi, fed aeque ac nos pertineant ad populum Dei et participes fint bonorum commodorumque quae religio chriftiana fuis cultoribus praebet, atque ita Deus declarauit, circumcifionem et legis ritualis obferuationem gentilibus non effe neceffariam ad obtinenda ciuium regni Meffiani commoda et ornamenta.

10. Tentare Deum dicuntur, qui veritatem, omnipotentiam, omniscientiam etc. Dei in dubium vocant, vel noua diuinae potentiae ac voluntatis documenta desiderant, adeoque Deo obnituntur v. *Potti* Commentar. in ep. Iac. Exc. 1. *Schleusneri* Lex. h. v. et not. ad 9, 5. Iam vero Deus, qui largitus erat Cornelio non circumciso τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, eo ipso declararat, eum saluos reddere velle gentiles, iisque seruandae legis Mosaicae ritualis necessitatem non esse iniungendam; sed illi legis ritualis propugnatores de hac diuina voluntate dubitabant, nouum documentum postulabant, atque ita Deum tentabant, et erant θεόμαχοι 5, 39. τὸν Θεὸν patres nonnulli omittunt, probante *Bengelio*. Eo omisso sensus est: cur conamini imponere iugum? Sed vulgaris lectio codd. auctoritate nititur, et vt intelligenter *Morus* ad h. l. obseruauit, si quis interdum memoriter locum laudet, ex eo non potest varia lectio cognosci aut propterea deleri. ἐπιθεῖναι positum est pro ἐπιτιθέντες αὐτοῖς *imponentes ipsis*. ζυγὸς dicitur lex Mosaica, ob ingentem legum ritualium numerum, infra v. 28. βάρος Gal. 5, 1. ζυγὸς δουλείας cf. Matth. 23, 4. et not. ad Matth. 11, 29. ὃν οὔτε κ. τ. λ. *quod et maiores et nosmet ipsi aegre ferre potuimus*.

11 sq. *Imo potius Christi beneficio salutem nos consecuturos esse speramus, sicut et illi.* Non circumcisione et legum ritualium obseruatione (sicuti opinabantur Iudaei, aduersus quos Petrus disputabat), salui reddimur, sed Christi beneficio, qui in has terras venit, et viam obtinendae salutis monstrauit. Non ergo gentilibus hoc iugum imponendum. Eandem quam h. l. Petrus defendit sententiam, tuetur etiam Paulus Gal. 2, 16. Eph. 2, 8. πιστεύομεν σωθῆναι καθ' ὃν τρόπον κἀκεῖνοι *sicut et illi* nempe gentiles, quos Deus sine legis ritualis obseruatione saluos reddere vult. Nonnulli interpretes verba καθ' ὃν τρ. κἀκεῖνοι referenda putant ad οἱ πατέρες v.

10. ad maiores Iudaeorum, vt fenfus fit: ficut et maiores noftri per Meffiam feruari crediderunt. Verum, vt recte monuerunt *Morus* et *Rofenmüllerus*, id non conceffiffent aduerfarii. Hi enim opinabantur, non folo Meffiae beneficio falutem obtineri v. 1. dixiffent: Abrahamus fuit circumcifus. Nec interpretationi fupra propofitae obftat, quod patrum in proxime praecedentibus, gentilium autem v. 10. mentio facta eft. Etenim obiter tantum maiorum mentio facta eft, per totam orationem Iudaei comparantur cum gentilibus, et pronomen faepius refertur ad verbum remotius, vt 7, 19. οὗτος ad Pharaonem, non ad Iofephum; 10, 6. οὗτος ad Petrum. 12. Tum omnis multitudo acquieuit. Paulus et Barnabas narrabant, quanta miracula per ipfos inter gentiles Deus edidiffet. Haec eo confilio commemorarunt, vtor verbis *Rofenmülleri*, vt confirmaretur pluribus exemplis, quod Petrus dixerat fupra v. 7 — 9. Nifi enim Deus voluiffet, vt doctrina Chrifti propagaretur inter gentes, non comprobaffet Pauli legationem per miracula.

13. 14. Vid. Argum. Cap. Ἰάκωβος Iacobus minor, Alphaei filius 1, 13. 12, 17. ἀπεκρίθη *loqui coepit* vid. ad 3, 12. ἀκούσατέ μου eft folennis formula attentionem poftulantis 2, 22. al. Male *Heumanus* hanc vocem interpretatur: confilium meum admittite coll. Matth. 18, 15. Συμεὼν eft Hebr. שִׁמְעוֹן Gen. 29, 33. quod Graecis literis fcribitur Συμεών, Graeci autem pro eo vfurparunt nomen Graecum foni fimilis Σίμων, vt Sir. 5, 1. Lucas Hebraicam pronuntiationem fecutus eft, vt Petrus 1 ep. 1, 1. Luc. 2, 25. *Wolfius* ad h. l. cogitat de Simone Cananita vid. ad Matth. 10, 4. Temere. Intelligi debet Simon Petrus v. 7. cuius orationem Iacobus refpicit. ἐπεσκέψατο λαβεῖν *ita beneuolum fe exhibuit*, nempe gentilibus, *vt* ex iis *reciperet* i. e. *beneuole recepit*, formula enim ἐπισκέπτεσθαι τινα notat, *fuccurrere alicui*, *beneficiis afficere aliquem* vid. ad Luc. 1, 68.

λαὸν ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ] populum qui a Deo cognomen haberet, qui populus Dei diceretur, ei peculiaris (*λαὸς περιούσιος* Tit. 2, 14.), ei carus. Ineſt verbis Hebraismus Dan. 9, 19. *condona, vrbs enim et populus de tuo nomine appellantur.* Senſus igitur eſt: Deus inter gentiles ſibi collegit coetum, qui eſſet populus Dei peculiaris, ſicut olim Iudaei. Deſunt quidem verba *ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ* in codd. pluribus, ſed haec lectio difficilior eſt, et reſpiciuntur haec verba infra v. 17.

15 — 17. *καὶ τούτῳ — προφητῶν] cum eo dicta prophetarum conſentiunt* Ieſ. 2, 1 ſqq. c. 60. Mich. 4, 1. etc. Laudatur iam locus Amoſi 9, 11. 12. memoriter e verſione Alexandrina, quae tamen ipſa a textu Hebraico recedit. Nempe in textu legitur: *illo tempore reſtaurabo tugurium Dauidis collapſum, rupturas eius obſepiam, et deſtructa eius erigam atque reficiam ſicut priſcis temporibus.* 12. *Vt reliquias Edomitarum poſſideant, omnesque gentes ſuper quas meum nomen vocabitur, inquit Ioua hoc facturus.* Verſionis Alexandrinae verba ſonant: *ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἀναστήσω τὴν σκηνὴν Δαβὶδ τὴν πεπτωκυῖαν, καὶ ἀνοικοδομήσω τὰ πεπτωκότα αὐτῆς, καὶ τὰ κατεσκαμμένα αὐτῆς ἀναστήσω, καὶ ἀνοικοδομήσω αὐτὴν καθὼς αἱ ἡμέραι τοῦ αἰῶνος.* 12. *ὅπως ἐκζητήσωσιν οἱ κατάλοιποι τῶν ἀνθρώπων τὸν κύριον* (legerunt ergo verſ. Alex. conditores: לְמַעַן יִדְרְשׁוּ שְׁאֵרִית אָדָם אֶת יְהוָה ſed in textu Hebraico extat: לְמַעַן יִירְשׁוּ אֶת־שְׁאֵרִית אֱדוֹם quae lectio verior videtur) *καὶ πάντα τὰ ἔθνη, ἐφ᾽ οὓς ἐπικέκληται τὸ ὄνομά μου ἐπ᾽ αὐτοὺς, λέγει κύριος ὁ ποιῶν πάντα ταῦτα.* Amoſus l. c. aetatis aureae felicitatem deſcribit, annunciat, Iudaeos ſibi hoſtes ſuos (Idumaei vtpote Iudaeis infenſiſſimi pro reliquis nominantur) et gentes omnes ſubiecturos, omnesque Iouam culturos eſſe. Hoc prophetae effato Iacobus ita vtitur, vt illud de doctrinae Chriſti propagatione inter gentiles, eorumque in ſocietatem chriſtianam receptione explicet. Caet. *Michaelis* et *Boltenius*

fuſpicantur, Iacobum orationem ſuam lingua Syro-chaldaica habuiſſe, quod eam habuerit coram presbyteris eccleſiae Hieroſolymitanae. Verum aderant, vt ſupra monuimus, plures alii chriſtiani, et inter eos proſelyti, aderant legati Antiocheni, et lingua Graeca Hieroſolymis quoque in vſu erat. μετὰ ταῦτα — Δαβὶδ] *poſt haec iterum inſtaurabo Dauidis domum collapſam.* In textu Hebraico ſimpliciter legitur אָקִים, ſed ἀναςρέψω vim habet aduerbii, vt ſaepius verbum Hebr. שׁוּב v. c. Mal. 1, 4. al. σκηνὴ reſpondet Hebr. סֻכָּה quod proprie eſt *tugurium*, ex frondibus arborum aut arundinibus contextum, qualia pauperibus, ruſticis, et paſtoribus in vſu erant v. *Roſenmüllerus* ad Amoſi l. l. ſed ponitur σκηνὴ etiam de *domicilio* quouis v. Luc. 16, 9. et h. l. *domum* denotat, atque σκηνὴ Δαβὶδ *domus Dauidis*, in hac orationis ſerie eſt imago regni Dauidici, vt aliis in locis mons Sion, in quo Dauidis palatium erat, pro omni ciuitate Iſraelitarum poni ſolet. πεπτωκυῖαν variis cladibus afflictam. τὰ κατεσκαμμένα *diruta*: κατασκάπτειν quod in verſione Alexandrina Amoſ. l. l. 1 Regg. 19, 10. reſpondet verbo הרס et Deut. 12, 3. verbo נתץ notat; *deſtruere*, *diruere*, vt ap. Xen. H. Gr. 2, 2. 14. τὰ τείχη Piraeei κατέσκαπτον. Herodi. 8, 4. 24. ὁ ςρατὸς κατασκάψας τὴν πόλιν *cum vrbem exercitus diruiſſet.* Soph. Philoct. v. 1025. Τροίαν σ' ἑλεῖν δεῖ, καὶ κατασκάψαι βίᾳ. Exempla alia ſuppeditabit *Kypkius* ad h. l. ἀνορθοῦν *inſtaurare*, *reficere* Xenoph. Vectig. 6, 1. τείχη καὶ νεώρια ἀνορθώσομεν. Hiſt. Gr. 4, 8. 12. ὅτι Κόνων τὸ τεῖχος τοῖς Ἀθηναίοις ἀνορθοίη. Herodo. 1, 9. οὐκ ἔφη χρήσειν, πρὶν ἢ τὸν νηὸν τῆς Ἀθηναίης ἀνορθώσωσι, τὸν ἐνέπρησαν. add. *Wetſtenius* et *Kypkius* ad h. l. Senſus h. l. eſt: priſtino ſplendori regnum Dauidis reſtituam. 17. ὅπως euentum indicat, vt ſaepius. ἐκζητήσωσι τὸν κύριον *Deum colant*, vt Hebr. 11, 6. Act. 17, 27. Hebr. בִּקֵּשׁ vel דרשׁ את יהוה Pſ. 24, 6. καὶ repete ἐζητήσωσιν με. πάντα τὰ ἔθνη κ. τ. λ. omnes gentes, quae de meo nomine vocabuntur, quae vna cum Iudaeis

erunt meus populus, populus mihi peculiaris. ἐπ' αὐτὰς ex Hebraifmo redundat v. *Vorftius* de Hebraifmm. N. T. p. 545 fq.

18. Quae hoc in verfu leguntur, fi lectio fana, funt verba Iacobi, iisque expreffa eft fententia haec: Deus eft immutabilis, decreuit ἀπ' αἰῶνος, olim, antiquiffimis temporibus, regnum condere, in quod non tantum Iudaei, fed etiam gentiles, fine legis ritualis obferuatione reciperentur; voluit, vt non tantum Iudaei, fed etiam gentiles non circumcifi ad populum ipfi peculiarem pertinerent. Alii, veluti *Thalemanus*, *Schleusnerus*, verba explicant: cara funt Deo femper eius opera h. e. amat (γινώσκειν Hebr. ידע *amare* v. ad Ioh. 10, 14.) omnes homines, non tantum Iudaeos, fed etiam gentiles. Durius; neque h. l. fermo eft de creaturis, fed de operibus Dei, factis illuftribus, religionis propagatione. Verum enimuero ipfa huius verfus verba interpolationis nomine fufpecta funt. Magna enim in codd. antiquis deprehenditur lectionis varietas, et in pluribus libris defunt verba: ἐςὶ τῷ Θεῷ πάντα τὰ ἔργα αὐτῦ v. *Griesbachius*, cui vera lectio effe videtur: ὁ ποιῶν ταῦτα γνωςὰ ἀπ' αἰῶνος, quae quidem verba *Heinrichfius* (qui hanc lectionem probat) a Iacobo, Amofi locum memoriter laudante, tanquam prophetae verba adiecta fuiffe cenfet, iisque hunc fubftituit fenfum: dixit Ioua, qui effecit haec, quae inde ab aeterno praefciuit, feu *decreuit*, γνωςὸν *decretum*, *conftitutum* a γινώσκω *ftatuo mecum*. Quo tamen fenfu γινώσκω neque in libris N. T. neque in verfione Alexandrina recurrit. Equidem adftipulor *Matthaeio*, qui huius verfus verba, quae frigidam fententiam pariunt, ex ordine eiicienda cenfet. 19. παρενοχλεῖν *negotium faceffere*, *moleftias procreare*, *turbare*, vt ap. Diod. Sic. 20, 52. et c. 39. v. *Raphelius* Obff. Polybb. et *Kypkius* ad h. l. infra v. 24 pro eo legitur ταράσσειν καὶ ἀνασκευάζειν τὰς ψυχάς. In verfione

Alexandrina παρενοχλεῖν ponitur pro הציק *affligere* Iudd. 14, 17. pro הרגיז *inquietare* 1 Sam. 28, 15. pro אלץ *molestias facere* Iudd. 16, 16.

20. ἀλλὰ ἐπιςεῖλαι αὐτοῖς] *sed per literas iis praecipiendum.* ἐπιςέλλειν vt Lat. *mittere* vid. *Cortius* ad Salluft. Bel. Cat. 32. notat, *epistolam scribere* Philo Leg. ad Cai. p. 1031. A. ὁ δὲ Ἀγρίππας — δέλτον λαβὼν ταῦτα ἐπιςέλλει *Agrippas — sumtis tabellis scripsit has literas.* Aelian. H. V. 10, 20. ὅτι ὁ Πέρσης ἐπέςειλε πρὸς Ἀγεσίλαον, Φίλον αὐτὸν ἔχειν, ἀντεπέςειλε δὲ Ἀγεσίλαος, ὅτι οὐ δυνατὸν, Φίλον αὐτὸν Ἀγεσιλάε ἰδίᾳ εἶναι. add. ib. 4, 18. Significat vero etiam, *praecipere, mandata dare* Xen. Cyr. 6, 2. 1. ἐπέςαλται τοῖς παρ' ἐμῦ ποιεῖν ὅ τι ἂν σὺ κελεύῃς. Iofeph. Ant. 5, 11. 2. τῦ πατρὸς αὐτοῖς ἐπιςείλαντος. Philo de vit. Mof. Lib. 1. p. 615. B. de Mofe: παρεκάλει ἕτερον ἑλέσθαι, τὸν εὐμαρῶς ἕκαςα τῶν ἐπιςαλέντων διαπράξασθαι δυνησόμενον *rogabat, vt alius eligeretur, ad exsequenda mandata magis idoneus.* Iofeph. Ant. 18, 8. 4. αἱ ἐπιςολαὶ *mandata* v. *Krebsius* et *Loesnerus* ad h. l. Sed in hac verborum complexione ἐπιςέλλειν reddi debet: *per epistolam mandata dare,* quam notionem hoc verbum haud raro quoque obtinet, vt ap. Xen. Hift. Gr. 1, 5. 2. Κῦρος τὸν πατέρα ἔφη ταῦτα ἐπεςαλκέναι. §. 3. παρ' ἃ βασιλεὺς ἐπέςειλεν αὐτῷ· coll. 1, 4. 1. Herodi. 1, 9. 21. ταῦτα τὸν πατέρα ἐντετάλθαι ῥήμασι, μηδὲν δὲ ἐπεςαλκέναι *eadem patrem mandasse verbis, nihil autem per epistolam.* Thom. Mag. in ἐπεςειλάμην· ἐπισκῆψαι μὲν τὸ αὐτοπροσώπως (coram) προςτάξαι· ἐπιςεῖλαι δὲ, οὐ μόνον τὸ διὰ γραμμάτων, ἀλλὰ καὶ τὸ αὐτοπροσώπως κελεῦσαι. Sequitur: τῦ ἀπέχεσθαι ἀπὸ τῶν ἀλισγημάτων τῶν εἰδώλων κ. τ. λ.] *vt ab inquinamentis idolorum, scortatione, animalibus suffocatis et sanguine abstineant.* ἀλισγήματα τῶν εἰδώλων funt *inquinamenta,* f. pollutio, per carnes e victimis gentilium refiduas, nam v. 29. ex

plicatur verbis *ἀπὸ τῶν εἰδωλοθύτων* add. 21, 25. *εἰδωλόθυτα* autem dicuntur *omnia, quae idolis immolantur*; speciatim: *carnes e victimis gentilium residuae.* Hesychius *ἀλισγημάτων· τῆς μεταλήψεως τῶν μιαρῶν θυσίων.* Vocabulum *ἀλίσγημα* et verbum *ἀλίσγειν* nusquam in veterum scripti reperiuntur, sed sunt verba Alexandrina. Ab *ἄλω, ἀλίω voluo,* Alexandrini formarunt *ἀλισγεῖν* vid. *Lennepii* Etymologicum L. Gr. P. 1. p. 109. *Sturzius* de dialecto Macedonica et Alexandrina p. 145. *Valckenarius* in Seholis ad h. l. vt adeo *ἀλισγεῖν* prop. sit, *voluendo et versando inquinare sordibus et puluere*, hinc omnino, *inquinare.* Hesych. *ἀλίσγοντες· μολύνοντες, μιαίνοντες.* In versione Alexandrina respondet verbo Hebr. גאל *polluit, contaminauit* Mal. 1, 7. 12. *ἠλισγημένους·* vbi in margine cod. Barberin. est scholion *μεμολυσμένους.* Dan. 1, 8. *ὡς μὴ ἀλισγηθῇ ne inquinaretur cibis de mensa regia delatis.* Vtroque loco sermo est de cibis gentilium, quos, veluti inquinatos, Iudaeis comedere nefas habebatur. Ad hoc ciborum genus pertinebant etiam *εἰδωλόθυτα,* quae propterea h. l. dicuntur *ἀλισγήματα.* Nempe gentiles peractis sacrificiis, ac data victimae diis consecratae parte sacerdotibus, epulas sacras in honorem deorum cum amicis instituebant, siue in templis, siue in aedibus priuatis, et vescebantur carnibus ex victima oblata residuis (Homer. Odys. γ'. 470. vbi narrauerat poeta, bouem ad sacrificium mactatum esse, pergit: *Οἱ δὲ ἐπεὶ ὤπτησαν κρέ' ὑπέρτερα, καὶ ἐρύσαντο Δαίνυνθ' ἑζόμενοι Illi vero postquam carnes superiores coxerunt, et extraxerunt, Comederunt sedentes.* Odys. ν'. vbi Alcinous Ioui bouem immolasse legitur, v. 26. 27. haec adduntur: *Μηρὰ δὲ κείαντες δαίνυντ' ἐρικυδέα δαῖτα, Τερπόμενοι Viscera vero coquentes comederunt splendidas epulas, Se delectantes.* Herodo. 1, 31. *ὡς ἔθυσαν τε καὶ ἐνωχήθησαν ἐν αὐτῷ τῷ ἱερῷ.* Ouid. Met. 12, 154. Sacra tulere suam, *pars est data caetera mensis.* Virg. Aen. 7, 174. — *hoc illis curis templum Haec sacris sedes*

epulis, hic ariete caeso Perpetuis soliti patres considere mensis. add. Plaut. Mil. Glor. 3, 1. 117 sqq. Gell. N. A. 12, 8. vid. *Sponii* Miscell. p. 62. Iudd. 9, 23. 3 Macc. 4, 16. *Spencerus* de legg. Hebrr. rituall. p. 693 sqq.) vel etiam auaritia inducti, siue paupertate coacti, reliquias sale insperso condiebant in penu asseruandas (Theophrast. Char. c. 10.) aut laniatoribus in macellis diuendendas tradebant v. *Schoettgenius* in Horr. Hebrr. ad h. l. 1 Cor. 8 sqq. Istae carnes diis oblatae Iudaeis secundum religionem patriam abominationi erant, nec tantum eos, qui talibus epulis intererant, participes fieri putabant cultus, qui idolis praestabatur, sed etiam carnibus immolaticiis in macello ad vendendum propositis, qui vesceretur, eum idololatriae contagione se contaminari existimabant. Itaque Iacobus christianis denuo iniungendum censebat, vt abstinerent a talibus conuiuiis inuitati, omninoque ab vsu carnis immolaticiae in macello ad vendendum propositae, ne scilicet offensioni essent christianis antea Iudaeis. Hoc latiori sensu nomen εἰδωλόθυτα accipiendum, nec tantum ad epulas sacrificales referendum esse, e prioris epistolae Pauli ad Corinth. c. 8. et 10. vbi decretum Apostolorum (infra v. 29.) explicatur, sat luculenter apparet. τοῦ πνικτοῦ καὶ τοῦ αἵματος] *carnibus animalium suffocatorum et sanguine.* πνικτὰ dicuntur animalia vita priuata, sine sanguinis emissione, vt ferae quae in siluis capiuntur, aues ictu manus occisae etc. v. Leuit. 17, 13. *Spencerus* l. l. p. 719. 739. 742. *Schoettgenius* ad h. l. Ad idololatriam et res idolis sacratas, vt supra monuimus vid. Argum. Cap. referebantur etiam πνικτὰ et αἷμα, adeoque e legis praescripto ab esu horum ciborum abstinendum erat Iudaeis et proselytis. Sanguinis enim vsus in gentilium sacrificiis, foederibus, ritibus magicis, obtinebat, eumque etiam bibere solebant, vt hoc ritu diis suis arctiori foedere se diuincirent v. *Andr. Schottus* Obss. 3, 10. *Freinshemius* ad Flor. 4, 1. *Elmenhorstius* ad Minuc. Felic.

c. 30. *Spencerus* l. c. p. 736 ss. *Michaelis Mos. Recht* Th. 4. §. 206. Qui a sanguinis esu abstinere debebat, eidem etiam abstinendum erat ab esu suffocatorum h. e. animalium sine emissione sanguinis occisorum, quae idolis quoque offerebantur vid. *Spencerus* l. l. p 719. Verba autem καὶ τῦ πνικτῦ h. l. vt v. 29. omittunt D. cant. Irenaeus 3, 12. Tertullian. de Pudicit. c. 12. Cyprian. ad Quirin. 3, 91. Hieronym. Comment. in Gal. 5. (qui tamen in nonnullis exemplaribus scriptum dicit: *et a suffocatis*) Augustin. Gaudent. Eucher. probante *Millio* Prolegg. §. 441. *Curcellaeo*, *Bengelio*, *Heinrichsio*, quibus interpretamenti loco additum videtur τὸ πνικτὸν. Sed retinent haec verba codd. Graeci, omnes verss. etiam Vulg. Clem. Orig. vt adeo haec lectio minime sollicitanda sit. Omissa videntur verba καὶ τῦ πνικτῦ ab iis qui putarent πνικτὸν esse superfluum, cum sanguis animalibus suffocatis adhuc insit. Sed Leuit. quoque 17, 10. 13. Iudaeis et proselytis portae πνικτὸν et αἷμα interdicuntur, et Iacobus etiam propterea memorauit πνικτὸν, et Apostoli praeter αἷμα illud prohibuerunt, vt intelligerent christiani, non solum a sanguine effuso, sed etiam a suffocato abstinendum esse, adeoque a sanguine qui, vt in morticiniis, lateat, et vna cum carne alias comedi consueuerit v. *Wolfius* ad h. l. Caeterum post αἵματος in nonnullis libris (v. *Griesb.*) leguntur haec: καὶ ὅσα (ἂν) μὴ θέλωσιν (θέλυσιν) ἑαυτοῖς (αὐτοῖς) γίνεσθαι, ἑτέροις μὴ ποιεῖν (ποιεῖτε), et post πορνείας v. 29.: καὶ ὅσα (ἂν) μὴ θέλετε ἑαυτοῖς (ὑμῖν) γίνεσθαι, ἑτέροις (ἑτέρῳ) μὴ ποιεῖν (ποιεῖτε s. ποιεῖνται). Quae quidem verba supposititia sunt, addita, vt recte iudicauit *Matthaeius*, ab iis, quibus nimis breue videbatur hoc praeceptum, adeoque illud ex sua theologia morali amplificabant, cum tamen h. l. non tam de legibus moralibus, quam potius de ritibus sermo sit. καὶ τῆς πορνείας] Offendit interpretes quam plurimos πορνείας, *Veneris illegitimae* commemoratio, cum hic agatur de rebus per

se liberis et concessis, a quibus tamen, ne christiani e Iudaeis offenderentur, abstinendum esset, scortatio autem nunquam in ecclesia fuerit ἀδιάφορος, cum nec appareat, si grauiora vitia cum lenioribus interdicenda viderentur christianis, cur caeteris omnibus omissis, hoc vnum tantum vitiorum genus commemoratum sit. Hinc magna fuit in hac voce explicanda opinionum diuersitas. a) *Bentleius* contra auctoritatem omnium codd. legendum coniecit χοιρείας, vt *caro suilla* intelligatur. Quam coniecturam ornandam sibi sumsit *Ernestius* in Opp. Ph. Crit. p. 333. vulgarem vero lectionem defendit *Toupius* in Emendatt. Critt. in Suid. P. 3. p. 369. b) *Heinsius* in Exercitt. Sacrr. p. 303. ἀλισγήματα non tantum refert ad vocem τῶν εἰδώλων sed etiam ad reliquas τῆς πορνείας κ. τ. λ. (cui tamen sententiae refragatur v. 29. vbi ἀλισγήματα τῶν εἰδώλων per εἰδωλόθυτα exprimuntur), πορνεία autem pro θυσία πορνικῇ *meretricis oblatione* sumendam esse statuit. More enim receptum fuisse ait, vt, quae sufficientem corpore quaestum fecissent, luculentas Veneri diuisque victimas, eadem hac mercede emtas partasque offerrent. Cum vero h. l. πορνεία inter cibos recenseatur, per πορνικὴν θυσίαν intelligendos esse censet, aut cibos, qui idolis essent a meretricibus oblati, aut mercede emti meretricia. Quam longe quaesita et absona sit haec verborum interpretatio, intelligentissimus quisque facile concedet. Pluribus eam refutauit *Heringius* in Biblioth. Noua Bremensi Class. 4. p. 294 ss. c) *Beza*, *Seldenus* de vxore Hebr. p. 493. *Schleusnerus* in Lex. sub h. v. de metaphorica huius vocis significatione cogitant, nempe ea significari putant *idololatriam*, non quidem crassam illam, sed subtiliorem et illa aetate receptam, accubitum in εἰδωλείῳ, esum τῶν εἰδωλοθύτων, et caetera eiusmodi. d) *Heringius* in Diss. de voce πορνεία in decreto Apostolico Act. 15. quae extat in Biblioth. Noua Brem. Cl. 4. p. 289 ss. per πορνείαν intelligendum esse contendit matrimonium, hominibus

idolorum cultui deditis initum. Monet, eiusmodi matrimonia Iudaeis cum maxime exofa fuiffe, et fcortationis nomine infignita Iudd. 11, 1 fq. Prou. 2, 16. 5, 3. 20. 6, 24. fermonem autem h. l. effe cenfet, de chriftianis nondum nuptiali vinculo iunctis, his praecipi, vt potius ex chriftianis fibi eligant vitae fociam aut focium, quam ex gentilibus. Nec huic fententiae repugnare, ait, locum 1 Cor. 7, 12 fqq. vbi Paulus expreffis verbis vetuit, ne chriftianus dimittat vxorem non chriftianam, nec foror chriftiana derelinquat maritum gentilem; ibi enim Apoftolo rem effe cum iis, qui matrimonium iam ante contraxiffent, quam vnus eorum ad facra chriftiana fe conuertiffet. Disputarunt contra eum *Erneftius* in *Neu. theol. Biblioth. Th.* 7. p. 682 f. et *Noeffeltus* l. l. p. 106 fq. e) *Michaelis* in *Einleitg. in d. N. T.* p. 201 fs. ed. 4. et in *Anmerkk. zum N. T.* ad h. l. πορνείαν effe putat nomen adiectiuum, quod, cum ficut πόρνη defcendat a περάω f. πέρνημι *vendo*, fignificet, *venale quid*, atque adeo h. l. cum de cibis fermo fit, *carnem venalem*, nempe in macello, nam plene dicendum fuiffe πορνείαν σάρκα. Hoc carnium genere interdictum effe opinatur gentilibus in gratiam chriftianorum e Iudaeis, qui more popularium fuorum, in vrbibus exteris, carnes in macello venales abhorruerint, iisque vefci religioni habuerint. Cum enim in macellis harum vrbium, victimarum quoque reliquiae vulgo venderentur, veritos effe Iudaeos, ne forte infcii εἰδωλόθυτα comederent, fi carnibus e foro vterentur. Sed vt recte contra monuit *Nitzfchius* l. c. p. 411 fs. parum certa funt exempla a *Michaele* allata, quibus demonftretur πόρνειος apud Graecos vfitatum, et de rebus venalibus adhibitum fuiffe. Valde porro durum fuiffet, vetare chriftianos carnibus in foro emtis vefci. Hoc enim interdictum neceffitatem iis impofuiffet, aut omnino carnibus abftinendi, aut, fi quando iis vesci vellent, animalia in vfos fuos mactandi, quod perquam moleftum fuiffet. Eft denique etiam locus Paulinus 1 Cor. 10, 25. 26. huic inter-

dicto plane contrarius. Ibi enim Paulus vult, vt chriſtiani, omnes carnes in foro venales, ſine vlla exploratione, vndenam ſint, emant et comedant. Omnino plerisque vocabuli πορνεία interpretandi rationibus, quas hactenus attulimus, vt et aliis a *Wolfio* in Curis ad h. l. et *Deylingio* Obſſ. Sacrr. P. 2. p. 358 ſqq. allatis, vt ſcienter animaduerterunt *Nitzſchius* l. l. p. 412 ſq. et *Noeſſeltus* l. l. p. 106 ſq. recte opponi poſſunt haec: In praeſcriptis publicis verba ſignificatu vſitatiſſimo adhiberi ſolent ac debent. Si Apoſtoli ſignificatu rariori hoc vocabulum vſurpaſſent, quomodo chriſtiani e gentilibus, ſi vel omnem admodum variam vim vocabuli tenuiſſent, certo ſcire potuiſſent, Apoſtolos hanc rariorem, nec aliam magis frequentatam vim exprimere voluiſſe. Nec dici poteſt Barnabam, Paulum et caeteros adfuiſſe decreti illius interpretes, qui obſcuritatem depellere potuiſſent. Cur enim in graui controuerſia finienda et lege ferenda, Apoſtoli neglexiſſent perſpicuitatem ita, vt verba legis nonniſi interprete adhibito potuiſſent intelligi? Et Apoſtoli vulgo hac voce *impudicitiam*, *Venerem illegitimam* indicabant. Itaque vel propterea haec vſitatiſſima voc. πορνεία ſignificatio retinenda eſt. Accedunt vero etiam rationes aliae.

Gentiles nimirum ſcortationem pro re licita et ἀδιάφορῳ habebant (Terent. Adelph. 1, 2. 21 ſq. *Non eſt flagitium, mihi crede, adoleſcentulum Scortari.*) et in templis, in variis ſacris, in comeſſationibus ſtupra faciebant. v. *Spencerus* l. l. p. 743. *Schwarzius* in diſſ. de comiſſationibus vett. Altorf. 1744. §. 10. 11. *Albertius* ad Rom. 13, 13. Nota ſunt Bacchanalia, Lupercalia Bonae Deae etc. quibus gentiles in honorem Bacchi, Bonae Deae etc. Veneri impurae indulgebant. Pertinet huc quoque locus Num. 25, 1 ſqq. 31, 16. vbi Midianitae leguntur impulſu Bileami inuitaſſe Iudaeos ad epulas ſacrificales, vt eos ad ſcortationem allicerent. Hinc auctor libri Sapient. 14, 26. varia ſcelera in gentilium

Kk 2

facris et myfteriis vfitata memorans, *μοιχείας, ἀσελγείας, γάμων ἀταξίας* mentionem facit; add. Baruch. 6, 42 fq. et Petrus 1 ep. 4, 3. *ἀσελγείας, ἐπιθυμίας, κώμους* etc. cum *ἀθεμίτοις εἰδωλολατρείαις* coniunctim enumerat. Cum ergo fcortatio inter gentiles adeo vfitata effet, et pro re licita haberetur, haec vero eorum cogitandi et agendi ratio Iudaeorum in ipfos odium augeret, et coniunctioni eorum cum Iudaeis magno impedimento effet: perquam neceffaria erat per hanc peculiarem et folennem occafionem repetita pudicitiae commendatio. Neque *πορνεία* cum *Moro*, *Rofenmüllero*, aliis, tantum ad epulas facrificales referenda eft, fed ea h. l. in vniverfum fpectatur, quatenus eft legi diuinae contraria. Nam cum nomen *εἰδωλόθυτα* latiori fenfu accipiendum fit, id quod Paulus ipfe docet, qui in 1 ep. ad Corinth. c. 8. 10, 25 fqq. ampliori quodam commentario decretum Apoftolorum illuftrauit, cum nec praeceptum de fuffocato et fanguine, illa tantum conuiuia facrificalia fpectet vid. fupra not.; etiam in voce *πορνεία* de Venere illicita in vniuerfum cogitandum effe, in aprico pofitum eft. Iam cum ex hactenus dictis conftet necesfariam fuiffe hanc pudicitiae commendationem, facile remoueri quoque poteft offenfio, quam habere videtur huius pudicitiae inter media *ἀδιάφορα* relatio, officiique communis et perpetui cum localibus aut temporalibus coniunctio. „Primo enim abstinentia idolothytorum et reliquorum ciborum, quatenus et quo fenfu ea Paulo interprete 1 Cor. 8 fs. gentilibus iniuncta eft, tum quidem non erat res *ἀδιάφορος*, fed officium, fi quod aliud, fanctum et neceffarium, cuiusque colendi eo quidem tempore vbique forfan et per totam vitam ethnico-chriftianis occafio effet, quoniam nullo facile in coetu deerant, aut defuturi erant, qui vfu horum ciborum vel offendi, vel ad peccandum induci poffent. Quid igitur impediebat, quo minus hoc officium locale et temporarium vna cum communibus et perpetuis commendare-

tur? Deinde hic non praetermittendum eſt diſcrimen inter inſtitutionem ſcholaſticam et popularem. Haec talis tam diuerſi generis officiorum coniunctio excuſari non poſſit in doctore ſcholaſtico, cui hoc agendum eſt, vt officia chriſtiana ordine ſyſtematico exponat, et ſingulorum inter ſe nexum et diſcrimina declaret. Sed longe alia eſt ratio admonitionis popularis, quae omnino ad praxin ſpectat, et certis hominibus, certa in cauſſa, certum in finem proponitur, adeoque omnia coniungere debet, quae ad illum finem pertinent, ſiue localia ſint, ſiue communia." *Nitzſchius* l. l. p. 416.

21. Nutu tantum ratio decreti ſignificatur. Μωσῆς γὰρ ἐκ γενεῶν ἀρχαίων κ. τ. λ.] *Moſes enim ab antiquiſſimis inde temporibus in ſingulis oppidis habet qui eum praedicent, cum in ſynagogis ſabbato quoque eius libri praelegantur.* Μωσῆς ἀναγινωσκόμενος lex Moſaica praelegitur. κηρύσσεται praedicatur, commendatur Act. 10, 37. Senſus verborum Iacobi hic eſt: chriſtiani e gentilibus non ſunt legis ritualis obſeruatione onerandi; attamen, cum lex Moſaica notiſſima ſit chriſtianis e Iudaeis, et ab iis adhuc ſumma religione colatur et obſeruetur, oportet gentiles, ne illi offendantur, neue coniunctio Iudaeorum et gentilium impediatur, ea ſaltem praecepta obſeruare, quae ipſis quoque proſelytis portae obſeruanda ſunt. Alii ita ſenſum conſtituunt: vobis praecipue, qui e gentilibus eſtis conuerſi, hoc inculcandum eſt; chriſtianis e Iudaeis eadem inculcaſſe parum attinet, illi enim e lege ſua hoc diſcere poſſunt, quam quauis ſeptimana praelectam et antea audiuerunt, et etiamnum audire poſſunt. Ita quoque verba intellexit auctor ſcholii cod. Moſq. ap. *Matthaeium*: Μωσῆς γὰρ κ. τ. λ.) ὥστε περιττὸν τοῖς Ἰουδαίοις ταῦτα ἐπιστέλλειν, ἀπὸ τοῦ νόμου ταῦτα μανθάνουσιν. ἀπὸ τοῦ νόμου γὰρ εἴλιπται. ἡ γὰρ καινὴ (διαθήκη) οὐδὲν τοιοῦτον διατάττεται, οὐδαμοῦ τοῦ Χριστοῦ περὶ τούτων διαλεγομένου. *Grotio*, qui voc. συνα-

γωγαὶ ea conuentibus Iudaeorum et christianorum (Iac. 2, 2.) sacris explicat, sensus esse videtur: Nam quod ad Mosen attinet, non possunt, qui ex Iudaeis sunt, queri, eum sperni ab alienigenis nostri gregis, quando in nostris non minus quam in Iudaicis conuentibus, Moses ita vt (sed non legitur ὡς) ab antiquo factum est, legitur, et quidem sabbatis. *Grotium* secutus est *Boltenius*. De synagogis christianorum cogitat *Hammondus*, cuius sententia parum a *Grotii* differt. Quae tamen interpretationes omnes ab hoc loco alienae videntur, neque per synagogas, conuentus christianorum intelligi posse, vel addita verba: ἐκ γενεῶν ἀρχαίων docent. Neque probare possum *Heinrichsii* sententiam, qui hunc verbis sensum substituit: pudori vobis foret et ignominiae, si vos, homines christiani, qui Iudaeis vos maiores, et in rerum diuinarum cognitione praestantiores recte existimatis, hac in re inferiores a Iudaeis deprehenderemini, quod vos communione cum epulis sacrificalibus polytheismo fauere videremini, cum illi, Iudaei, a vobis despectui habiti, monotheismo tamen adhaereant tenacissime, eumque quauis septimana sibi inculcatum audiant. Scilicet *Heinrichsius* ea omnia quae v. 20 et 29. leguntur, de solis epulis sacrificalibus, et quae iis adhaerebant interpretatur, atque statuit, Apostolum exornatius tantum protulisse sententiam hanc: cauendum esse christianis hominibus ab epulis sacrificalibus; hanc vero interpretationem admitti non posse, ex iis quae supra a nobis disputata sunt, clarum et manifestum esse arbitramur.

22. Multum exercuit viros doctos verborum huius loci structura vid. *Wolfius*, *Kypkius*, *Elsnerus*, *Krebsius* ad h. l. Nempe τῷ ἔδοξε ex regulis grammaticis non accurate respondere videtur neque ἐκλεξαμένους, neque v. 23. γράψαντες. Quare *Elsnerus* et *Krebsius* monuerunt, orationem ordinarie quidem ita constituendam

fuiſſe: ἔδοξε τοῖς ἀποςόλοις — ἐκλέξασθαι ἄνδρας, καὶ πέμψαι *viſum eſt Apoſtolis — eligere viros, et — mittere,* ſed Lucam, more Graecorum, qui participiorum ſtudioſiſſimi ſint, infinitiuum mutaſſe in participium v. *Ienſius* Leott. Luciann. c. 7. p. 72 ſs. Ioſeph. Ant. 5, 5. 3. 8, 13. 5. iam vero proprie quidem ſcribendum fuiſſe ἐκλεξαμένοις, vt participium reſponderet ſubiecto τοῖς ἀποςόλοις (v. 25. ἡμῖν), ſed nec Graecis inuſitatum eſſe, participium quarto caſu ponere, etſi nomen praecedens, ad quod refertur, diuerſo caſu compareat vt ap. Ioſeph. Ant. 15, 6, 5. ἦν δὲ κἀκείνοις ἐντολὴ — μαθόντας διαχειρίσασθαι. add. *Elsnerus* ad h. l. *Kypkio*, quem ſecutus eſt *Roſenmüllerus*, accuſatiuus poſitus videtur cum infinitiuo, vt apud Latinos, pro: ἵνα ἐκλεξάμενοι πέμψωσι *vt eligentes mitterent.* Equidem ἐκλεξαμένϐς referendum puto ad πέμψαι, ita, vt ἐκλεξαμένϐς poſitum ſit pro ἐκλεχθέντας *placuit delectos viros mittere;* cum aoriſti medii apud optimae notae ſcriptores ſignificationem paſſiuam haud raro obtineant v. *Fiſcherus* Animaduu. ad Weller. Vol. 3. P. 2. p. 63 ſq. Haec ratio facilior videtur. Participium autem γράψαντες quod neceſſario referri debet ad τοῖς ἀποςόλοις poſitum eſt pro γράψασι. Neque hoc anacoluthon quemquam offendere poteſt, cum in probatiſſimis ſcriptoribus Graecis ſaepius repetiatur Thucyd. 3, 36. ἔδοξεν αὐτοῖς — ἐπικαλϐντες. Id. 4, 42. καὶ τοῖς μὲν Συρακϐσίοις — κατάπληξις — ἐγένετο — ὁρῶντες, quaſi praecedat οἱ Συρακούσιοι κατεπλάγησαν· v. ibi *Duckerus.* Id. 1, 93. παρῄνει τοῖς Ἀθηναίοις, καταβάντες pro καταβᾶσι. 6, 24. τοῖς ἐν ἡλικίᾳ — εὐέλπιδες ὄντες pro εὐελπίδεσιν οὖσι. Homer. Il. β', 350 ſ. Κρονίωνα — ἀςράπτων. vid. *Krebſius* ad h. l. *Abreſchius* auctar. Thucyd. p. 380 ſq. *Fiſcherus* l. l. Vol. 3. P. 1. p. 320. Ἰϐδαν Βαρσαβᾶν vlterius non cognitum. *Grotius* et *Wolfius* ad v. 27. eum fratrem fuiſſe putant Ioſephi Barſabae Act. 1, 23. memorati. Σίλας *Silas* nomen contractum pro *Siluanus*, (quod nomen

inter Romanos frequens Ammian. 28, 4. *Siluani lauacrum)* comes itinerum Pauli per Asiam minorem et Graeciam v. 2 Cor. 1, 1. Act. 17, 1. 10. 1 Theſſ. 1, 1. ἄνδρας ἡγεμένες ἐν τοῖς ἀδελφοῖς *viros inter christianos primarios.* Etenim ἡγέμενοι dicuntur, qui praecipua aliqua auctoritate et dignitate inter ſuos florent Ioſeph. Ant. 11, 4. 4. οἱ τῶν πατρίων ἡγέμονες τῶν Ἰσραηλιτῶν *principes familiarum Iſraelitarum.* §. 4. ἡγέμονες τῶν Ἰεδαίων. infra v. 32. Iudas et Silas dicuntur προφῆται.

23. γράψαντες διὰ χειρὸς αὐτῶν τάδε] *ita vt per eos ſcriberent*, perferri iuberent *hanc epiſtolam.* γράφειν verbum praegnans, *ſcriptum mittere* v. *Glaſſius* Philol. S. p. 185 ſs. διὰ χειρὸς αὐτῶν pro δι' αὐτῶν ex Hebraismo v. 11, 30. 14, 3. *Glaſſius* l. l. p. 113. τοῖς κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν καὶ Συρίαν καὶ Κιλικίαν] *qui ſunt Antiochiae, in Syria et Cilicia.* „Cur non dicitur, omnibus omnino chriſtianis e paganis ſcribimus? Adeſt cauſſa. *Antiochenis*, inter hos orta fuerat contentio ea de re; *Syris*, nam Antiochia primaria erat Syriae vrbs, vt adeo lis multa inter Antiochenos Syriam ipſam permearet; *Cilicibus*, de his nihil legimus antea, ſed ideo adduntur, quoniam Paulus paulo poſt iter in Ciliciam fecit, vt adeo his Cilicibus nouum hunc nuntium decretumque afferret, praeſertim cum Cilicia eſſet proxime contermina Syriae.“ *Morus.* Χαίρειν S. P. D. *ſalutem apprecantur*, ſubaudiendum λέγεσι, vel, εὔχονται. De hac ſalutandi formula quae epiſtolis praeſcribebatur (v. Act. 23, 25.) cf. *Barneſius* ad Eurip. Electr. v. 1357. *Albertius* Obſſ. in N. T. p. 444. Thom. M. p. 908 ſs. ibique interpp. et *Wetſtenius* ad h. l.

24. *Quoniam accepimus, nonnullos ex noſtris profectos vos perturbaſſe* etc. Intelliguntur illi de quibus v. 1. agit. λόγοις ſermonibus, doctrina ſua. ταράσσειν vid. ad Matth. 2, 3. transfertur hoc verbum ad mentem, quae

de fua tranquillitate deturbatur Lucian. T. 1. p. 862. ed. *Reiz.* ταράσσεσθαι τὴν γνώμην. Cic. Tufc. 3, 2. *perturbare animos.* Lucan. 4, 235. *concutere mentes.* Accuratius vis verbi declaratur verbis: ἀνασκευάζοντες τὰς ψυχὰς ὑμῶν *animos veftros corrumpentes*, corrumpere ftudentes; ἀνασκευάζειν proprie notat: *vafa colligere, comportare, transferre.* Hefychius: ἀνασκευάζειν· μετατιθέναι fcl. τὰ σκεύη, Xen. Anab. 6, 2. 5. τὰ χρήματα ἐκ τῶν ἀγρῶν συνῆγον, καὶ τὴν ἀγορὰν εἴσω ἀνεσκεύασαν. Dicitur vero etiam de hoftibus, qui depraedando fupellectilem colligunt, locum euacuant, atque adeo fignificat *auferre, deftruere, perdere corrumpere.* Gloff. vett. *deftruit*, καταλύει, ἀνασκευάζει. Xen. Cyr. 6, 2. 10. οὐδὲν εὑρήσομεν τῶν ἐπιτηδείων· ἀνασκευάσαι γὰρ τὰ μὲν ὑφ' ὑμῶν, τὰ δὲ ὑπὸ τῶν πολεμίων. Thucyd. 4. p. 115. τὴν Λήκυθον καθελὼν καὶ ἀνασκευάζων *Lecythum diruens ac deftruens* cf. *Kypkius* et *Krebfius* ad h. l. In hac orationis ferie ἀνασκευάζειν eft id. qd διαφθείρειν, fenfu morali, *corrumpere, prauis opinionibus, falfa doctrina imbuere*, vos ftuduerunt v. 1 Tim. 6, 5. λέγοντες περιτέμνεσθαι κ. τ. λ.] *iubentes vos circumcidi atque obferuare legem*, ritus legis Mofaicae, *quibus nihil tale mandauimus.* περιτέμνεσθαι fcl. δεῖν· plene Aelian. H. V. 3 12. ἡ φωνὴ, ἐρᾶν δεῖν λέγουσα v. *Bofius* de Ellipf. fub δεῖν p. 596. ed. *Schaefer. Münthius* ad Act. 4, 13. λέγειν *praecipere, iubere*, vt 21, 21. Rom. 3, 19. et εἰπεῖν Matth. 4, 3. vbi v. not.

25 fqq. γενομένοις ὁμοθυμαδὸν *vna congregatis, in confeffu* v. 1, 13. 2, 1. alii: *vnanimi confenfu, ex communi fententia.* 26. ἀνθρώποις παραδεδωκόσι — Χριςῦ] *qui pro domino noftro I. C.* pro eius religione, *pericula mortis fubierunt.* Refpicitur ad ea quae leguntur 9, 24. 13, 50. 14, 5. 19. Bene *Grotius*: efficaciter commendant Paulum et Barnabam, vt qui nihil credendi fint facere fui cauffa, cum propter Chriftum et ecclefiam tot pericula fubierint, et fubeant quotidie. παραδιδόναι τὴν ψυχὴν αὐτῦ *obiectare*

ſe periculis reſpondet formulae Chaldaicae מְסַר נַפְשֵׁהּ quae legitur in paraphraſi Onqueloſi Iudd. 12, 3. 1 Sam. 19, 5. 28, 21. et formulae τιθέναι τὴν ψυχὴν αὐτȣ̃ qua Alexandrini Iudaei expreſſerunt Hebraicam שׂוּם נֶפֶשׁ add. Ioh. 10, 11. 15. διὰ λόγȣ ἀπαγγέλλοντας τὰ αὐτὰ vt vobis coram, eadem quae ſcripſimus, pluribus exponant v. 32. διὰ λόγȣ ore et verbis v. *Raphelius* Obſſ. Polybb. ad h. l. ἀπαγγέλλοντας. praeſens pro futuro, *dicturos*, *expoſituros* vt Matth. 2, 4. Ioh. 14, 28. Act. 21, 3. 1 Cor. 15, 35. al.

28. τῷ ἁγίῳ πνεύματι καὶ ἡμῖν, nobis Dei Spiritu adiutis, in quibus vis diuina ſe efficacem praebet vid. ad 5, 3. 7, 51. μηδὲν πλέον ἐπιτίθεσθαι ὑμῖν βάρος *non aliud vobis imponere onus*, non alia vobis iniungere praecepta. βάρος ſupra v. 10. ζυγὸς vocantur ita leges, quatenus earum obſeruatio moleſta eſt, ſaltem eſſe videtur cf. et not. ad Matth. 11, 30. πλὴν τῶν ἐπάναγκες τȣ́των] *praeter haec neceſſaria*. Pro ἐπάναγκες *Salmaſius* de Foenore Trapezit. p. 440. legendum coniecit ἐπ᾿ ἀνάγκης, quoniam conſtructio non bene Graeca ei videbatur. *Bentleius* (v. *Wetſten.*) legi malebat: ἐπ᾿ ἀγάπαις *in celebrandis agapis*. *Heumanus*: ἐπαναγκεϛάτων *praeter haec maxime neceſſaria ſunt*. Sed lectio vulgaris ſana eſt. Aduerbium enim ἐπάναγκες, quod ſaepius apud ſcriptores Graecos occurrit, cum articulo vim habet adiectiui, et locutio ipſa elliptica eſt, plene ita enuntianda: πλὴν τῶν ἐπάναγκες ὄντων τȣ́των vid. *Wolfius*, *Palairetus*, *Kypkius*, *Valckenarius* (in Scholis) ad h. l. *Abreſchius* in notis ad h. l. p. 611. ſubiectis Animaduu. ad Aeſchyl. ἐπάναγκες τȣ́των nempe ad σωτηρίαν. Decretum enim Apoſtolorum erat reſponſio ad quaeſtionem controuerſam. Dixerant autem illi Iudaeo-chriſtiani, e ſecta Phariſaeorum, οὐ δύνασθε σωθῆναι, niſi circumciſionem admittatis, et legem Moſaicam obſeruetis. Definire ergo debebat decretum, quid gentilibus ad σωτηρίαν neceſſarium eſſet,

quid minus. Iam haec v. 20. 29. laudata abstinentiae genera, cum ea nominarint Apoftoli neceffaria officia, alia neceffitas non poteft intelligi nifi moralis. Haec neceffitas non potuit aliunde proficifci, nifi e praecepto communi, quo iubemur omnia omittere per fe *ἀδιάφορα*, quae vim habeant mali exempli, quae aliorum pietati nocere, aut eorum animos alienare, aut fucceffum veri inter homines impedire poffint v. *Nitzfchius* l. l. p. 399.

29. Conf. not. ad v. 20. *ἐξ ὧν διατηρȣ͂ντες ἑαυτȣ̀ς*] *a quibus fi abstinueritis.* Haec forma loquendi Hebraica eft. Hebraei nimirum verba שָׁמַר et נָצַר adiectis verbis אֶת־נַפְשׁוֹ quae vim pronominis reciproci habent, ita vfurpant, vt fignificent, *abstinere, cauere ab aliquo.* Alexandrini interpretes vtrumque verbum expresferunt verbo *τηρεῖν* Prou. 7, 5. et *διατηρεῖν* Gen. 37, 11. Pf. 12, 8. Formula igitur *διατηρεῖν ἑαυτὸν ἔκ τινος* refpondet formulae *Φυλάττεσθαί τι* h. e. *cauere, abstinere ab aliqua re. εὖ πράξετε*] *Kypkius, Heumanus, Rofenmüllerus, Heinrichfius* explicant: *recte agetis, facietis quod officii veftri eft.* Accuratius tamen alii, veluti *Elsnerus, Wolfius, Krebfius* haec verba reddunt: *felices eritis,* quo fenfu faepius fcriptores Graeci hac formula vtuntur v. *Menagius* ad Diog. Laërt. 3, 61. Nam opponuntur haec verba illis v. 1. *οὐ δύνασθε σωθῆναι*, vt adeo *εὖ πράξετε* fit idem quod *σωθήσεσθε.* „Vtroque autem fenfu formula ad commendationem officii neceffarii pertinet. Et, quoniam res decreto praefcriptae, diferte v. 28. vocantur *τὰ ἐπάναγκες, neceffaria officia*, fic vt ipfa praefcripta 16, 4. *δόγματα* i. e. praecepta, leges; fatis apparet, Apoftolos huic abstinentiae, quam gentilibus commendarent, non minorem, quam vllis aliis officiis, neceffitatem tribuiffe; in quo illi haud dubie rectiffime fenferunt. Omnia enim praecepta moralia, fiue certo tantum loco ac tempore, fiue femper et vbique valeant, quatenus valent, eiusdem plane funt fanctitatis.“ *Nitzfch.*

ius l. l. p. 409. ἔῤῥωσθε *valete*, vſitata apud Graecos epiſtolarum clauſula, Artemidor. Oniroer. 3, 44. ἴδιον πάσης ἐπιϛολῆς τὸ Χαῖρε, καὶ Ἔῤῥωσω λέγειν.

31. 32. *Literis perlectis accepta inſtitutione laetati ſunt.* Nomen παράκλησις nonnulli vertunt: *ſolatium.* Rectius tamen παράκλησις accipitur de *inſtitutione*, cum notio *inſtituendi* etiam verbo παρακαλεῖν, quod ſequitur, inſit. Laetabantur chriſtiani e gentilibus, quod communi Apoſtolorum et eccleſiae Hieroſolymitanae iudicio a legis ritualis obſeruatione liberati eſſent. 32. Iudas et Silas (v. 22.) qui et ipſi prophetae (vid. ad 11, 27.) erant vid. 13, 1. διὰ λόγε πολλȣ̃ κ. τ. λ. *copioſa oratione multos chriſtianos docuerunt atque confirmarunt.* Vberius eos edocuerunt (v. 27.), cur non omnis lex ritualis obſeruanda ſit chriſtianis e gentilibus, et abſtinentiae illud officium in decreto iis iniunctum accuratius definiverunt, indicandis eius tum cauſſis, tum limitibus, atque ita omnes confirmarunt.

33. ποιήσαντες δὲ χρόνον] *cumque aliquamdiu ibi commorati eſſent*, nempe Iudas et Silas. Verbum ποιεῖν h. l. ad tempus relatum, idem valet quod διατρίβειν *commorari.* Hoc ſignificatu extat quoque ap. Demoſth. orat. de falſa legatione p. 392. 17. ἀνέμειναν τὸν κήρυκα, οὐδ' ἐποίησαν χρόνον ȣ̓δένα. Platon. ep. 7. p. 1292. A. ὅμως δ' ἀναγκαῖον ἴσως ἐνιαυτὸν γ' ἔτι ποιῆσαι. add. Act. 18, 23. Iac. 4, 13. Prou. 13, 23. ποιήσȣσιν ἔτη πολλά. Tob. 10, 7. ἡμέραι ἃς ὤμοσε ποιῆσαι αὐτὸν ἐκεῖ. Ita quoque Latini verbo *facere* vſi ſunt. Cic. ad Attic. 5, 20. *Apameae quinque dies morati — Iconii decem fecimus*, vid. *Gronouius* ad Senec. ep. 66. *Kirchmanus* de funerib. Rom. 3, 20. p. 473 ſq. Cum vero ποιεῖν abſolute poſitum hoc ſenſu comparet, ſupplendum eſt χρόνον vel καιρόν. Conf. de hoc verbi ποιεῖν vſu *Abreſchius* ad Aeſchyl. p. 611. *Elsnerus*, *Kypkius*, *Ra-*

phelius Obff. Polybb. ad h. l. et *Vorftius* de Hebraifmm. N. T. p. 158 fq. ἀπελύθησαν — πρὸς τὰς ἀποςόλας] *a chriftianis cum bonis votis dimiffi funt ad Apoftolos.* μετ' εἰρήνης faufta et profpera quaeuis apprecantes vid. ad Matth. 10, 13. id. qd. v. 40. παραδοθέντες τῇ χάριτι τῦ Θεῦ. Verbum autem ἀπολύειν notat, *dimittere*, vt ap. Iofeph. Ant. 5, 1. 25. χαίροντας ὑμᾶς ἐπὶ τὰς κληρουχίας ἀπολύομεν *laetos vos ad poffeffiones veftras dimittimus* Philo in Flacc. p. 979. A. εἶτ' ἐπειδὰν μὲν ἐγνωρίσθησαν ἑτέρυ γένυς ἀπελύοντο *deinde cognito effe alterius generis dimittebantur.* Pro τὰς ἀποςόλας plures codd. et verff. habent πρὸς τὰς ἀποςείλαντας αὐτὰς *ad eos qui ipfos miferant*, probante *Grotio*, *Bengelio*, *Moro*, *Rofenmüllero* et *Griesbachio* qui eam in textum recepit. Mihi tamen ἀποςείλαντας αὐτὰς gloffema redolere videtur, inde ortum, quod v. 23. et 27. legitur, fcriptam effe epiftolam nomine Apoftolorum, presbyterorum et fratrum, hosque Silan et Iudam, vt et Paulum atque Barnabam mififfe.

34. Verba huius verfus in multis codd. defunt, in aliis additum legitur: μόνος δὲ Ἰάδας ἐπεμείνη· omittunt verff. Syr. Arab. polygl. Copt. Slauon. ap. Alter. Vulg. Chryfoft. Theophyl. Scilicet adiecta funt haec verba a grammaticis, ne verfus 33. repugnare videretur iis, quae v. 40. de Sila leguntur. Sed potuit Silas Antiochiae remanere, adeoque a Paulo poftea itineris comes eligi v. 40. potuit vero etiam Hierofolymam proficifci, et inde (forfan a Paulo qui diutius Antiochiae morabatur reuocatus) Antiochiam reuerti. Lucas eiusmodi περιςάσεις omittere folet. Recte igitur verba huius verfus tanquam adulterina expunxerunt *Millius*, *Griesbachius* et *Matthaeius*. αὐτῦ pro ἐπ' αὐτῦ τόπῳ in ifthoc loco v. *Bofius* de Ellipf. fub v. τόπος p. 486. ed. *Schaefer.*

36. Paulus fecundum iter Apoftolicum meditatur v.

36 — 89. ἐπιςρέψαντες ἐπισκεψώμεθα *reuisamus* vid. not. ad v. 16. δὴ *agedum* vid. ad Luc. 2, 15. κατὰ πᾶσαν πόλιν ἐν αἷς additum eft pronomen relatiuum plurale, quoniam πόλις h. l. collectiue fumitur vid. *Glasfius* Phil. S. p. 166. πῶς ἔχουσι *quomodo fe habeant*, an conftantes fint in profitenda doctrina, an numerus eorum creuerit. Subintell. *cognituri*. Virg. Aen. 1, 577. *Dimittam et Libyae luftrare extrema iubebo Si quibus eiectus filuis aut vrbibus errat.*

37 fqq. Βαρνάβας δὲ ἐβουλεύσατο *Barnabas autem fuadebat*: βουλεύεσθαι *confilium dare*, *fuadere* v. LXX. 2 Sam. 16, 23. Poteft tamen etiam ἐβουλεύσατο reddi: *decreuerat*, *confilium ceperat*, quo fignificatu non vno loco legitur, vid. ad Act 5, 33. Lectio ἐβούλετο quae in libris haud paucis legitur, gloffema fapit. Eadem lectionis varietas deprehenditur 2 Cor. 1, 17. Παῦλος δὲ ἠξίου, τὸν ἀποςάντα κ. τ. λ.] *Paulus autem nolebat eum affumere, qui in Pamphylia ipfos deferuiffet, nec vna cum ipfis ad opus* docendi *profectus effet.* vid. 12, 25. 13, 13. Marcum propterea disceffiffe, quod eius praefentiam et opem ad conuertendos Palaeftinenfes poftularint Apoftoli Hierofolymis degentes, *Benfonus* autumat, cui tamen eius coniecturae vel hoc obftat, quod Paulus de Marci disceffu indignabundus loquitur. Hinc neque probabilis eft aliorum opinio, Marcum disceffiffe ob infirmiorem corporis valetudinem. Sed maxime probabilis eft fententia *Grotii*, *Witfii* Meletem. Leidenf. p. 50. *Bengelii*, *Heumani*, aliorumque, qui ftatuunt, Marcum labores et pericula defugiffe. Hanc eius disceffus cauffam fuiffe, haud obfcure produnt verba: καὶ μὴ συνελθόντα αὐτοῖς εἰς τὸ ἔργον, et verbum ἀφίςημι quod etiam de defectione vfurpari folet v. Luc. 8, 13. 1 Tim. 4, 1. Iam vero Marcum poenitebat inconftantiae priftinae, (eum novam alacritatem cepiffe decreta in conuentu Hierofolymitano libera admiffione gentilium, *Bengelius* fufpicatur),

Barnabas, homo mitiffimus et officiofiffimus 9, 27. Marci affinis Col. 4, 10. eum itineris comitem affumere volebat, fed Paulus, qui non perfonarum refpectum habebat Gal. 2, 11. qui mores potius refpiciendos quam cognationem putabat, et Marci conftantiae diffidebat, eum comitem affumere nolebat. Haec vero Pauli feueritas et Marco et rei chriftianae profuit. Marcus enim per eam monitus fortior in pofterum factus eft, et doctrina chriftiana eodem tempore diuerfis locis tradita et latius propagata eft. Nec amicitiae vinculum inter Paulum et Barnabam per hoc disfidium disruptum eft v. 1 Cor. 9, 6. et Paulus Marcum poftea in amicitiam recepit v. Col. 4, 10. 2 Tim. 4, 11. Philem. 23. ἠξίε] *Vulgatus*, cuius auctoritatem nonnulli interpretes fecuti funt, verbo ἀξιόω notionem *rogandi* tribuit, vertit: *Paulus autem rogabat — eum — non debere recipi.* Hoc fignificatu verbum ἀξιόω legitur ap. Xen. Anab. 1, 1. 8. πέμπων ἠξίε δοθῆναι. Hift. Gr. 1, 6. 7. ὑμᾶς ἀξιῶ προθυμοτάτες εἶναι. Herodi. 3, 5. 8. ἀξιῶσαι δὲ αὐτὸν — ἐπακῆσαι ἀποῤῥήτων ἐντολῶν *fed rogarent, vt audirent fecreta mandata.* Diod. Sic. p. 243. B. ἠξίεν ἀποςέλλειν ςρατιώτας τὰς κοινῇ φυλάξοντας τὰς παρόδες *rogabant, vt delectam militum manum, qui communi aditus praefidio tueantur, mittant,* add. Ifocr. Panegyr. c. 15. Hefychius: ἠξίε· παρεκάλει. Verum haec verbi notio huic loco minus conueniens eft. Rectius praeeunte Syro interprete et Arabe redditur *nolebat*, vnde etiam in codd. quibusdam pro ἠξίε e gloffemate fcriptum extat ἐβέλετο. Saepius autem verbum ἀξιῦν hoc fignificatu pofitum legitur, vt fit: *poftulare, cupere, velle*, veluti ap. Xen. Mem. 2, 1. 28. vbi inter fe permutantur verba: ἐπιθυμεῖς, ἀξιοῖς, βέλει, ὁρμᾶς. Cyrop. 7, 1. 21. τί ἡμῖν ἀξιώσεις χρῆσθαι. Herodi. 1, 5, 6. οὐδὲ γὰρ πλεονεκτεῖν ὑμῶν ἠξίεν *nolui praerogatiuam prae vobis habere.* Ael. H. V. 9, 29. τῆς Ξανθίππης ἀξιέσης λαβεῖν τὰ πεμφθέντα *Xanthippe cupiente, vt ab Alcibiade miffa acciperet.* Ioseph. Ant. 10, 7. 1. οὐκ ἠξίε τὴν πόλιν κινδυνεύεσαν δι' αὐτὸν

περιορᾷν noluit vrbem negligere sua caussa periclitantem add. Theophr. Char. 6, 2. Isocr. Panegyr. c. 16. Epictet. Enchir. c. 31. *Krebsius*, *Loesnerus* ad h. l. et *Kypkius* ad 28, 22. Itaque ἠξίε cum sequatur negatio μὴ παραλαβεῖν significat, *nolebat*, quod vno verbo dici potuisset ἀπηξίε vt Pausanias loquitur Lib. 7. p. 537. Achaei bello Persico, Lacedaemonios, ἀπηξίεν σφίσιν ἡγεῖσθαι *sibi duces esse nolebant.* 39. παροξυσμὸς *concertatio*, *dissidium* Demosth. p. 1105. 24. *Reisk.* v. *Abreschii* Annotatt. ad quaed. loca N. T. subiectas Animaduu. ad Aeschyl. p. 612. παραδοθεὶς τῇ χάριτι τε Θεε fauori diuino a christianis commendatus v. 14, 26.

CAPVT XVI.

Alterum iter Apostolicum Paulus Antiochia suscipit. Et primo quidem reuisit conditas a se ecclesias c. 15, 41 — 16, 5. Iam anceps ac fluctuans, num in Asiam vlterius penetret, an in Europam transeat, tandem in Europam traiicit v. 6 — 12. *Heinrichs.* κατήντησε δὲ εἰς Δέρβην καὶ Λύστραν] *cum Derben et Lystram venisset* vid. 14. 6. καταντᾷν *venire*, *peruenire*, vt Act. 20, 15. 25, 13. Apollodor. 1, 9. 21. ἀναχθέντες καταντῶσιν εἰς τὴν Ὀράκης Σαλμυδησσόν. Suidas: καταντήσωσι, παραγίνωνται. vid. *Wesselingius* ad Diod. Sic. T. 1. p. 296. Obss. Miscell. Vol. 10. p. 209. *Timotheus* Paulo fidus itinerum comes, cui duas epistolas inscripsit, hic primum occurrit, eiusque patriam ob ea quae h. l. leguntur, nonnulli Lystram, alii Derben fuisse statuunt. Qui Lystra eum oriundum fuisse censent, ad hanc sententiam suam defendendam ad v. 2. prouocant, vbi legitur christianos Lystris et Iconii degentes, Timotheum honorifico testimonio ornasse, ac praeterea monent, ἐκεῖ rectius referri ad Λύστραν, quam ad Δέρβην

Qui Derbaeum fuisse autumant, sententiae suae confirmationem petunt ex Act. 20, 4. vbi v. not. E nostri vero loci verbis neutiquam erui potest Timotheum in alterutra vrbe natum fuisse, sed hoc tantum ex iis elucet, eum tunc temporis **ibi**, nempe Lystris, commoratum esse. υἱὸς γυναικός τινος Ἰεδαίας κ. τ. λ.] *matris Iudaeae, quae ad Christi sacra transierat, patris autem gentilis filium.* Matri nomen erat Eunice v. 2 Tim. 1, 5. E legibus Iudaeorum licebat feminis nubere viro probo extraneo (sic Esther nupserat Ahasuero), viris autem interdictum erat feminam extraneam ducere v. Esr. 9. 10. Patrem Timothei gentilem, matrem Iudaeam fuisse, memoratur ob ea quae de circumcisione Timothei v. 3 sqq. notata leguntur. ἐμαρτυρεῖτο *laudabatur* v. 6, 3. 10, 22. 22, 12. ob eximiam religionis scientiam 2 Tim. 3, 15. et ardens eius iuuandae studium v. 6, 3. Ἰκόνιον vid. ad 13, 51.

3. καὶ λαβὼν περιέτεμεν αὐτὸν κ. τ. λ.] *eum Paulus sibi comitem adiuncturus, circumcidendum curabat, propter Iudaeos in illis locis degentes, omnes enim nouerant, patrem eius fuisse gentilem.* Timotheus non fuerat circumcisus, quia pater erat gentilis, nec erat matri ius circumcidere filium patre inuito, vt Talmudici scriptores animaduertunt, nec Timotheus circumcisione opus esse putarat, cum ad Christi signa se conferret. Sed Paulus eum sibi comitem assumere volebat, vt Euangelistae munere fungeretur v. 2 Tim. 4, 5. Euangelistae temporibus Apostolorum dicebantur doctores christiani ii, qui essent Apostolorum in propaganda religione christiana et in condendis ac regendis ecclesiis adiutores, qui curarent, vt ecclesiis idonei praeficerentur magistri, omninoque ecclesiarum saluti vario modo prospicerent v. *Suiceri* Thes. Eccl. sub h. v. Vt ergo Timotheo melius succederet docendi negotium inter Iudaeos, neue multi eorum eius doctrinam et institutionem auersarentur; Paulus qui sciret, eum tanquam origine Iudaeum, sine vlla libertatis christianae violatione posse cir-

eumcidi v. Argum. cap. 15. prudenter facilem se praebuit infirmis 1 Cor. 9, 19. eumque circumcidi iussit. Contra vero non permisit vt Titus ex vtroque parente gentilis circumcideretur, quoniam falsi doctores, qui hoc postulabant, circumcisionem ad salutem necessariam esse praecipiebant Act. 15, 1. et christianos e gentilibus Mosaicis ritibus onerare volebant cf. Gal. 2, 2. 3. vbi v. *Koppius.* ᾔδεισαν γὰρ ἅπαντες τὸν πατέρα αὐτοῦ ὅτι Ἕλλην ὑπῆρχεν dictum est pro: ὅτι ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ἕλλην ὑπῆρχεν, de qua loquendi ratione Graecis vsitata vid. *Raphelius* Obss. Arrian. et *Kypkius* ad h. l. add. *Kusterus* ad Aristoph. Plut. v. 55.

4. *παρεδίδουν αὐτοῖς φυλάσσειν τὰ δόγματα praecepta iis obseruanda tradebant ab Apostolis sancita;* de quibus vid. Act. 15, 28. 29. *παρεδίδουν tradebant, commendabant* v. Marc. 7, 13. Act. 6, 14. *δόγμα edictum, decretum, praeceptum*, in versione Alexandrina tantum in libro Danielis occurrit, et respondet Chaldaicis vocibus אסרא Dan. 6, 9. דת 6, 8. טעם 3, 10. כתבא 6, 10. vid. *Koppius* ad Ephes. 2, 15. Senatusconsulta *δόγματα* vocat Polyb. 1, 18. Amphictyonum decreta Diod. Sic. p. 522. C. v. *Münthius* ad h. l. add. not. ad Luc. 2, 1. *κεκριμένα sancita, facta: κρίνειν decernere, constituere, sancire,* vt Act. 20, 16. Tit. 3, 12. vid. not. ad Act. 3, 13.

5. 6. *ἐστερεοῦντο τῇ πίστει, καὶ ἐπερίσσευον κ. τ. λ. coetus fide confirmabantur, et numero indies crescebant* vid. ad 15, 32. *Γαλατικὴ χώρα Galatia* s. *Gallograecia*, Asiae minoris regio, Phrygiae contermina v. *Koppii* Prolegg. ep. ad Galat. praemissa p. 1. *κωλυθέντες ὑπὸ τοῦ ἁγίου πνεύματος κ. τ. λ.] prohibiti sunt a Spiritu sancto, ne in Asia doctrinam euangelii traderent.* Ἀσία cum reliquae regiones omnes h. l. memoratae in Asia minori sitae fuerint, per *Asiam* haud dubie intelligenda est *Ionia*, vt 2, 9. vbi v. not. add. 20, 16. Cur et qua ratione Paulus impeditus fuerit per πνεῦμα ἅγιον (15, 28.) (a quo

christiani omnia quae ad rem christianam augendam et promouendam facerent, repetebant) quo minus in Asia, Mysia, Bithynia, doctrinam Christi promulgaret, vtrum de somnio (vt v. 4.), an de instinctu quodam (v. ad Matth. 4, 1. Luc. 2, 25.) cogitandum sit, an propheta (vt 21, 10.) ei infelicem laborum successum et grauissima pericula portenderit, definiri nequit. *Bithyniae* incolae minus culti; Thraces fuerunt, qui in hanc partem Asiae profecti, Βιθυνοὶ dicti sunt v. Strabo 12. p. 566. non oppida habebant, sed vicos κωμοπόλεις v. Cellar. Notit. Orb. Antiq. 3, 8. *Mysiae* incolae olim abiectissimae sortis habiti fuerunt, ita, vt prouerbio *Mysorum vltimus*, homo abiectissimus, et vilissimae sortis designatus fuerit. Cic. pro Flacco c. 27. *Namque, vt opinor, Asia vestra constat ex* Phrygia, Mysia, Caria, Lydia. *Vtrum igitur nostrum est, an vestrum, hoc prouerbium, Phrygem plagis fieri solere meliorem? Quid de tota Caria? nonne hoc vestra voce vulgatum est, si quid cum periculo experiri velis, in Care id potissimum esse faciendum? Quid porro in Graeco sermone tam tritum atque celebratum est, quam si quis despicatui ducitur, vt Mysorum vltimus esse dicatur? Nam quid ego dicam de Lydia? quis vnquam Graecus comoediam scripsit, in qua seruus primarum partium non Lydus esset?* κατὰ *versus*, cum ad fines Mysiae venissent v. *Valckenar.* in Scholis ad h. l. Post πνεύματος multi codd. habent Ἰησοῦ, probante *Beza*, *Millio* Prolegg. §. 748. *Wetstenio*, *Griesbachio* qui hanc lectionem in contexta migrare recte iussit. Est enim lectio difficilior, cum nusquam in N. T. legatur πνεῦμα Ἰησοῦ sed πνεῦμα Κυρίου vel Χριστοῦ. Sed πνεῦμα Ἰησοῦ est id. qd. πνεῦμα ἅγιον Ioh. 14, 26. al. et dicitur πνεῦμα Ἰησοῦ, quatenus Iesus τὸ πνεῦμα ἅγιον Apostolis promiserat Ioh. l. l. quatenus iis promiserat, vim diuinam post suum ex his terris abitum in iis efficacem se praebituram, eos adiuturam esse v. Ioh. l. l. Τρωάς ciuitas Asiae maritima, olim Antigonia dicta Plin. N.

N. 5, 33. *Troas Antigonia dicta, nunc Alexandria* v. Cellarii Geogr. Plen. 3, 3. p. 42 ss.

9. Paulus incertus et dubius, vtrum Asiam longius peragraret, an in Europam traiiceret, in somnis admonebatur, vt in Macedoniam proficisceretur. Μακεδών] ex verbis διαβὰς κ. τ. λ. quae in fine versus leguntur, Paulus coniiciebat Macedonem esse. βοήθησον ἡμῖν *succurre nobis*, viam nobis monstra ad salutem obtinendam, edoceas nos doctrinam salutarem. ἐζητήσαμεν Lucas qui huc vsque de Paulo eiusque comitibus in tertia persona locutus est, iam incipit de illis loqui in prima persona, vnde patet Lucam se iis tunc itineris socium adiunxisse v. Prolegg. Commentar. in Euang. Lucae praemissa p. 219. infra ad v. 40. συμβιβάζοντες *inde colligentes*. Vulg. vertit: *certi facti*, ita vero dicendum fuisset συμβιβασθέντες, et συμβιβάζειν de cuius verbi potestate dictum est ad 9, 22. h. l. valet: collatis argumentis et testimoniis colligere aliquid, concludere. Exinde quod hactenus impediti fuerant, quo minus in Asia doctrinam Christi praedicarent, et ex somnio colligebant in Macedonia doctrinam Christi tradendam esse. εὐθυδρομήσαμεν εἰς Σαμοθρᾴκην *recto cursu peruenimus in Samothraciam.* Praepositio εἰς h. l. locutionem reddit praegnantem, idem significatur quod 21, 1. verbis εὐθυδρομήσαντες ἤλθομεν. *Samothrace* s. *Samothracia*, insula ad Thraciam sita, hodie *Samandrachi* dicitur v. Virg. Aen. 7, 208. Plin. H. N. 5, 12. *Wetstenius* ad h. l. *Cellarius* Geogr. Plen. 2, 15. p. 1086. Νεάπολις portus in ora Macedoniae v. Strabo 7. p. 330. Plin. H. N. 4, 18. *a meridie Aegeum mare, cuius in ora a Strymone Apollonia, Oesyma, Neapolis, Datos. Intus Philippi colonia.* add. *Cellarius* l. l. 2, 13. p. 849. τῇ ἐπιούσῃ scl. ἡμέρᾳ vid. 7, 26.

12. Narrantur ea quae Paulo Philippis euenerunt 12 — fin. ἐκεῖθέν τε εἰς Φιλίππους — κολώνια] *inde veni-*

mus Philippos, quae est primaria vrbs partis Macedoniae, et quidem colonia. Φιλίπποι, *Philippi*, vrbs Macedoniae nobilissima, Thessalonicae vicina, ad Pangaeum montem sita Strabo 7. p. 511. πλησίον τῦ Παγγαίου ὄρες, olim ob fontium copiam Κρηνίδες appellata Diod. Sic. 16, 8. Nomen accepit haec vrbs a Philippo, Macedone, Alexandri M. patre, qui eam instaurarat, et aduersus Thracum impetus munierat. Non vna autem est interpretum sententia, cur Lucas hanc vrbem nominarit πρώτην τῆς μερίδος τῆς Μακεδονίας πόλιν, cum non fuerit metropolis. Nempe Aemilius Paulus, victo Perseo, Macedoniam in quatuor partes diuiserat, quarum primae haec vrbs annumerata est, neque tamen fuit caput regionis, sed Amphipolis Liu. 45, 29. *Capita regionum, vbi concilia fierent, primae regionis Amphipolin, secundae Thessalonicen, tertiae Pellam, quartae Pelagoniam fecit.* Fuerunt qui dicerent, Philippos post proelium Philippense, in locum Amphipoleos fuisse euectos v. *Lilienthalius gute Sache d. göttl. Offenbarung* Th. 8. p. 751. *Wetstenius* ad h. l. id vero idoneis argumentis probari nequit. Hinc alii, veluti *Bowyerus Conjecturen üb. d. N. T.* ad h. l. legendum coniecerunt, πρώτης μερίδος τ. Μακεδονίας vel πρώτης Μακεδονίας πόλις. *Bengelius, Eckermanus, Raphelius* Herodo. *Heinrichsius* πρώτην dictam esse putant, quod fuerit ex ordine viae, prima vrbs in illa Macedoniae parte, interiora petentibus. Sed prima vrbs erat *Neapolis* v. 11. memorata. Equidem adstipulor interpretibus iis, qui πρώτη explicant: *vna ex nobilissimis vrbibus*, quoniam nimirum erat κολώνια, id quod diserte additum legitur. Interdum etiam vrbibus Graeciae claris in nummis tribuitur nomen πρώτη v. *Eckhelii* doctrina vet. num. P. 1. Vol. 4. c. 6. §. 282. *Michaelis Einleit. in d. N. T.* Th. 2. p. 1303. τῆς μερίδος positum est pro ταύτης τῆς vid. ad 9, 2. κολώνια *colonia*, nomen Latinum, ciuitate Graeca donatum. Iulius Caesar coloniam Romanam in Philippensium vrbem deduxerat Dio Cass. Lib. 51. p. 445. τὲς γὰρ δήμες τὲς ἐν τῇ Ἰταλίᾳ τὲς τὰ τῦ Ἀντωνίε φρονήσαντας

ἐξοικίσας, τοῖς μὲν ςρατιώταις τάς τε πόλεις καὶ τὰ χωρία αὐτῶν ἐχαρίσατο· ἐκείνων δὲ δὴ τοῖς μὲν πλέωσι τό τε Δυῤῥάχιον, καὶ τὰς Φιλίππους, ἄλλα τε ἐποικεῖν ἀντέδωκε nam eos conuentus Italiae, qui Antonii rebus ſtuduiſſent, extorres egerat, militibusque agros eorum donauerat; extorrium autem plerisque Dyrrachium, Philippos, et alia oppida habitanda conceſſit. vid. *Sponius* Miſcell. erud. ant. p. 173. *Vaillant* Num. aen. Imp. etc. T. 1. p. 109. *Spanhemius* de Vſu et Praeſt. Numiſm. T. 2. p. 600. Digeſt. Leg. 8. n. 8. *In prouincia Macedonia Dyrracheni, Caſſandrenſes, Philippenſes — iuris Italici ſunt.* Erant nimirum coloniae diuerſi iuris ac conditionis diuerſae. Nonnullae dicebantur *Romanae*, quae tamen non plenum ius ciuitatis habebant, ſed ſola Quiritium iura priuata, ſine ſuffragiorum et honorum in vrbe gerendorum praerogatiua. Aliae coloniae erant *Latinae*, quae iura Quiritium non habebant, ſed ius Latii. Ex hoc iure qui eo fruebantur, poterant in comitiis Rom. legum ferendarum cauſſa, ſi a magiſtratu Romano vocati eſſent, ſuffragium ferre, et cum in ciuitate Latina magiſtratum geſſiſſent, ciuitatem Romanam adipiſcebantur. Aliae, vt pleraeque extra Italiam *iuris Italici* erant, quod infra Latinitatem, et in tributi cum ſoli, tum capitis immunitate poſitum erat vid. *Sigonius* de antiquo iure Italiae 2, 3. *Spanhemii* Orbis Rom. c. 9. p. 50 ſq. *Grauinae* Origines Iuris ciuilis p. 537. ed. *Maſcou. Heineccii* Antiqq. Rom. Append. Lib. 1. c. 24. p. 280. ed. 3. *Heynii* Progr. I. II. de vett. coloniar. iure eiusque cauſſis Opuſc. T. 1. p. 290 ſs. eiusd. Progr. de Romanorum prudentia in coloniis regendis ib. T. 3. p. 79 ſs.

13. *Die ſabbati* (13, 14.) *ex vrbe egreſſi ſumus ad fluvium, vbi ex more proſeucha erat, ibi ſede capta, ad mulieres, quae ibi conuenerant, locuti ſumus;* doctrinam Chriſti iis tradidimus. Pro *ἔξω τῆς πόλεως* in aliis libris legitur *ἐ. τ. πύλης extra portam.* Recte; *πόλεως* adſcripſerunt grammatici. *προσευχή* prop. *preces*, per metonymiam

profeucha (Iuuenal. Sat. 3, 396.) eſt *locus precibus ad Deum fundendis idoneus*, *oratorium*, τόπος vel οἶκος (Matth. 21, 13.) προσευχῆς Hebr. בֵּית תְּפִלָּה. Eiusmodi profeuchas, precibus conſecratas, in quibus etiam libri ſacri praelegebantur, Iudaei habebant extra oppida illa, in quibus ſynagogae non erant, vel ob paucitatem Iudaeorum, vel quod magiſtratus non permitterent. Illae profeuchae non erant ſemper aedificia, ſed plerumque loci ſubdiales, in ſiluula, in fruticeto, etiam ſub arbore, proxime ad fluminum ripas, aut litora maris, quoniam Iudaei ante preces manus abluere ſolebant, vt ergo eo commodius iis aqua ſuppeteret ad manus lauandas. Pertinet huc locus decreti Halicarnaſſenſium v. *Gronouius* in Decretis Romanis et Aſiaticis pro Iudaeis p. 22. δεδόχθαι ἡμῖν Ἰουδαίων τοὺς βουλομένους ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας τά τε σάββατα ἄγειν καὶ τὰ ἱερὰ συντελεῖν κατὰ τοὺς Ἰουδαϊκοὺς νόμους, καὶ τὰς προσευχὰς ποιεῖσθαι πρὸς τῇ θαλάσσῃ κατὰ τὸ πάτριον ἔθος *placuit nobis ex Iudaeis, quicunque voluerint, viri ſiue mulieres, tum ſabbata celebrare, tum ſacra peragere, iuxta leges Iudaicas et profeuchas facere ad mare pro patrio more*: cf. Philo de leg. Moſ. T. 2. p. 268. vbi v. *Mangey*. Ioſephus Ant. 14, 10. 23. *Valeſius* in notis ad Euſeb. p. 27. *Vitringa* de ſynagoga vet. p. 119. (vbi obſeruat, nomen προσευχὴ interdum etiam de ſynagoga adhiberi) 217. 1109. *le Moyne* ad Varia Sacra p. 71. *Barthius* Aduerſar. 2, 21. *Turnebus* Aduerſ. 1, 19. et 23. *Elsnerus* ad h. l. *(Harmar) Beobachtt. über d. Orient Th.* 2. p. 303 ſq. οὗ ἐνομίζετο εἶναι] *Boſius*, *Maius* Obſſ. Sacr. Faſc. 3. p. 14. pleonaſtice poſitum putant pro, οὗ ἦν. Sed νομίζεσθαι in talibus non adhibetur per pleonasmum v. *Valckenarii* Scholae ad h. l. Si hanc notionem, *vbi erat*, Lucas exprimere voluiſſet, ſcripſiſſet, οὗ ἐδόκει vt in cod. Cantabr. e gloſſemate legitur. *Hammondus* ἐνομίζετο explicat: *vbi celebris erat profeucha*, cui interpretationi vſus loquendi quoque repugnat. Sed verbum νομίζεσθαι haud raro notat: *in more eſſe.* Ita legitur ap. Ariſtoph. Plut. 625. ὡς νομίζεται *vt moris eſt*, add.

Ariftoph. Nubb. 498. Xen. Anab. 7, 3. 8. ἔλεγον ὅτι νομίζοιτο ὁπότε ἐπὶ δεῖπνον καλέσαι Σεύθης, δωρεῖσθαι αὐτῷ τὰς κληθέντας *esse ait in more, vt si quando ad coenam aliquem vocet Seuthes, inuitati munera quaedam ipsi denent.* Hinc τὰ νομιζόμενα *quae more recepta sunt* Herodo. 1, 35. τὰ Διονύσῳ νομιζόμενα τελεῖσθαι παρὰ τοῖς Ἕλλησι *quae apud Graecos Baccho fieri solita sunt sacra.* Herodi. 6, 1. 9. ὡς νομίζουσι Ῥωμαῖοι *vt Romanis mos est.* Palaeph. f. 53, 3. ἐξότε ἐνομίσθη *ex quo consuetudo obtinuit* v. *Elsnerus*, *Münthius* et *Loesnerus* ad h. l. add. Demosth. Ind. *Reiskii.* Itaque οὗ ἐνομίζετο εἶναι h. l. significat: *vbi ex more erat.* Haec interpretatio et legibus linguae et verborum complexioni congruit, nam vt supra notatum eft, apud Iudaeos moris erat, vt oratoria ad fluuios exftruerent.

14. καί τις γυνὴ ὀνόματι Λυδία κ. τ. λ.] *auscultabat inter eas, mulier quaedam, nomine Lydia, ex Thyatirorum oppido oriunda.* Θυάτειρα vrbs in confiniis Lydiae et Myfiae fita, inter Sardes et Pergamum v. Stephan. Byz. de vrbibus et Ptolom. 5, 2. Disfentiunt inter fe interpretes, vtrum Lydia, a patria hoc nomen acceperit, cum Thyatira fuerit Lydiae vrbs (Maxim. Tyr. Diff. 10. p. 112. Λυδία κόρη i. *Lydia oriunda*), an proprio nomine ita appellata fit, cum hoc nomen apud veteres non infuetum fuerit, Horat. Carm. 1, 8. *Lydia, dic, per omnes te Deos oro.* add. Martial. 11, 103. atque haec pofterior ratio praeferenda videtur, cum legatur ὀνόματι Λυδία cf. 5, 1. 36. 9, 36. non γυνὴ Λυδία. πορφυρόπωλις] *purpurarum, vestium purpureo colore tinctarum venditrix.* Suidas: πορφυρόπωλις· ἡ τὰ πορφυρᾶ πωλοῦσα. A Lydis ars purpurae tingendae inprimis tractari confueuit Val. Fl. 4, 368. *Lydia nurus sparso telas maculauerit ostro,* add. Ael. H. A. 4, 46. Maxim. Tyr. 40, 2. Claudi. Rapt. Prof. 1, 274. *Non sic decus ardet eburnum, Lydia Sidonio quod femina tinxerit ostro.*

Eustath. ad Il. δ', 141. αἱ ἐκ Καρίας, καὶ αἱ Λυδαὶ γυναῖκες ἀγαθαὶ ἦσαν βάπτειν ὀστᾶ Φοινικῷ χρώματι. add. Plin. H. N. 7, 57. Ouid. Met. 6, 11. Artem purpurae tingendae speciatim etiam a Thyatirensibus exercitam fuisse, docet inscriptio, Thyatiris inuenta, apud *Sponium* in Miscell. Erud. Antiq. Sect. 3. n. 93.: ἀγαθῇ τύχῃ. 'Αντ. κλ. 'ΑλΦηνὸν 'Αρίγνωτον κράτιστον ἐπίτροπον τᾶ Σεβαστᾶ ... τὸν καὶ σεμνότατον ἱερέα τᾶ προπάτορος θεᾶ Τυρίμνα οἱ βαφεῖς *tinctores s. purpurarii.* Vocatur *Lydia* illa σεβομένη τὸν Θεὸν *mulier religiosa*, proselyta v. 13, 16. ἧς ὁ Κύριος διήνοιξε κ. τ. λ.] *cuius animum dominus aperuerat, vt Pauli dictis fidem haberet.* Κύριος est h. l. Christus coll. v. 15. *Occlusus* animus vero vel cohortationi, vt recte ad h. l. monuit *Morus*, dicitur, qui aut non potest cognoscere verum, aut non vult admittere cohortationem. Hinc *aperire* animum h. l. notat, reddere animum intelligentiorem, facere, vt aliquis rem melius perspiciat eique assensum praebeat, et simul hoc inuoluit promtum et paratum reddere ad amplectendam Christi doctrinam 2 Macc. 1, 14. διανοίξαι τὴν καρδίαν ὑμῶν ἐν τῷ νόμῳ αὐτᾶ καὶ ἐν τοῖς προςτάγμασι *eorum animos intelligentiores reddat et procliuiores, vt operam dent praeceptis ipsius, legem obseruent.* Aperuit Deus s. Christus Lydiae animum per doctrinam. Omnia autem quae faciunt ad promouendam Christi doctrinam, consilia in rei christianae emolumentum capta, Deo et Christo tribuuntur. Pauli ergo institutione, id quod singulare erat Dei beneficium, femina illa promta reddebatur, ad fidem praebendam Pauli sermonibus. προσέχειν vid. ad 8, 6. προσέχειν τοῖς λαλεμένοις id. qd. πιςὴν τῷ κυρίῳ εἶναι v. 15.

15. παρεκάλεσε λέγεσα — μείνατε] *quandoquidem me*, quam sacro fonte initiastis, *iam christianam habetis, in domum meam*, (finita proseucha) *diuertite*, hoc me gaudio afficite. εἰ *cum, quandoquidem* v. 1 Petr. 1, 17.

Ioh. 7, 4. Cic. ad Attic. 5, 14. *tu velim, si me nihilo minus nosti curiosum in republica quam te, scribas ad me omnia.* πιστὴν εἶναι nonnulli, veluti *Heinrichsius*, explicant, *me constantem christianam esse* l. *fore.* Sed vt iam intelligenter monuit *Morus*, vix coeperat esse christiana, nec nunc de constantia iudicari poterat; imo πιστὸς τῷ κυρίῳ dicitur is, qui doctrinam christianam suscepit vt v. 34. Caeterum hospitalitatis laude florebant Lydii, vt patet ex Herodo. 1, 94. καὶ παρεβιάσατο ἡμᾶς] *atque adeo nos coëgit,* nempe precibus; rogitando obtinuit. παραβιάζεσθαι (vt ἀναγκάζειν vid. ad Luc. 14, 22.) notat: *vrgere verbis et precibus* vt 1 Regg. 28, 23. καὶ οὐκ ἐβουλήθη φαγεῖν· καὶ παρεβιάζοντο αὐτὸν οἱ παῖδες καὶ ἡ γυνή. Ael. H. V. 13, 32. vbi Socrates de se discipulos, vt arduam virtutis viam ineant, vrgente: ἐγὼ δὲ ἐπὶ τὴν ἀρετὴν ἥκειν βιάζομαι v. *Pricaeus* et *Elsnerus* ad h. l. nos ad Luc. 24, 29.

16. ἐγένετο δὲ πορευομένων ἡμῶν εἰς προσευχὴν] *tendentibus nobis in proseucham.* Plerique interpretes statuunt, ea quae iam narrantur, alio die accidisse, vel alia eiusdem diei hora. Sed vt verba sonant, verior videtur *Heinrichsii* sententia, qui quae hactenus Lucas narrauit, euenisse censet, antequam solennes preces in proseucha inciperent, „ante istum locum, vbi praestolabantur feminae dum cultus inciperet." παιδίσκη *serua* v. *Stephanus* de idiom. dial. Attic. p. 229. *Menagius* ad Diog. Laërt. 5, 54. p. 215. ἔχουσαν πνεῦμα Πύθωνος] *spiritu Pythonis* s. *fatidico daemone agitata.* Ὁ Πύθων nomen Apollinis (v. *Brunck* Anal. T. 1. p. 117. etc.) qui etiam Πύθιος, *Pythius* (Hygin. f. 140.) cognominatus est, vel a πυνθάνεσθαι s. πύθεσθαι *percontari, consulere*, vel, a *dracone* s. *serpente magno*, qui ὁ Πυθὼν (gen. Πυθῶνος) vel ὁ Πύθων (Πύθωνος) v. *Heynius* ad Apollodor 1, 4. 1. T. 1. p. 44. dicebatur, et praeses ac custos oraculi in monte Parnasso fuerat, quod consulentibus

responsa dederat ante Apollinis aduentum (Hygin. f. 140. p. 246. *hic* (Python) *ante Apollinem ex oraculo in monte Parnasso responsa dare solitus erat*), quem serpentem cum Apollo sagittis suis confecisset, ipse velut alter praeses in locum interemti Pythonis successit v. Callim. h. in Apoll. v. 100 sqq. Ouid. Met. 1, 438 ss. ibique intpp. Aelian. H. V. 3, 1. Plutarch. de Oraculor. defectu Opp. T. 2. p. 417. schol. ad Aristoph. Plut. v. 39. Oraculum hoc erat prope Delphos, quae quidem vrbs propter id ipsum primo dicta est ἡ Πυθώ (*Pytho* Tibull. 2, 3. 27.) etiam ἡ Πυθών (v. *Heynius* ad Apollod. l. c.) deinde *Delphi* v. *Fischerus* Ind. Aeschin. sub v. Πυθώ. Homer. Odys. θ', 79. Callim. h. in Apoll. 55. Dion. 250. Apollon. Argon. 1, 308. Iam quia Apollinis afflatu *Pythia*, vates illa quae Delphis erat, futura canebat; 2) *omne daemonium, cuius afflatu futura praedicebantur*, dictum est Πύθων. Hesychius: Πύθων· δαιμόνιον μαντικόν. *Alberti* Glossar. Gr. p. 75. Πύθωνος· δαιμονίου μαντικοῦ, οὕτω λεγομένου. Translatum porro 3) est hoc nomen ad *homines ipsos, qui dei cuiusdam afflatu futura praedicere posse* credebantur, nominatim ita dicti sunt ἐγγαστρίμυθοι Plutarch. de oraculorum defectu p. 414. τοὺς ἐγγαστριμύθους Εὐρυκλέας πάλαι, νυνὶ Πύθωνας προσαγορευόμενοι *ventriloquos Eurycleas* (ab Eurycle inuentore huius diuinationis) *olim, nunc Pythonas vocant*. Hesychius: Πύθων, ὁ ἐγγαστρίμυθος ἢ ἐγγαστρίμαντις. Id. Εὐρυκλῆς, ὁ ἐγγαστρίμυθος, ἦν δὲ γένος μαντέων, οὓς ὁμωνύμως Εὐρυκλεῖς ἔλεγον. Suidas: ἐγγαστρίμυθος, ἐγγαστρίμαντις, ὃν νῦν τινες Πύθωνα, Σοφοκλῆς δὲ στερνόμαντιν, Πλάτων ὁ φιλόσοφος, Εὐρυκλέα ἀπὸ Εὐρυκλέους, τοιούτου μάντεως. Schol. ad Aristoph. Vesp. 1014. οὗτος ὡς ἐγγαστρίμυθος λέγεται Ἀθήνησι τ' ἀληθῆ μαντευόμενος διὰ ἐνυπάρχοντος αὐτῷ δαίμονος. Dicebantur autem ἐγγαστρίμυθοι praestigiatores, qui facultatem et habitum tenebant, clauso ore sine motu labiorum loquendi, et verba tanquam e ventre efferendi. Galen. Glossar. Hippocr. ἐγγα-

ςρίμυϑοι, *οἱ κεκλεισμένε τε̃ ςόματος φϑεγγόμενοι*, *διὰ τὸ δοκεῖν ἐκ τῆς γαςρὸς φϑέγγεσϑαι clauſo ore loquentes*, *vt videantur ex ventre loqui.* De *ἐγγαςριμύϑοις* vid. *Dickinſonus* in Delphis Phoeniciſſantibus c. 9. p. 91 ſs. *Seldenus* de diis Syris ſynt. 1. c. 2. *Suicerus* Theſ. Eccl. p. 985. *Hammondus* ad h. l. omninoque *Walchius* in Diſſ. IV. de ſeruis veterum fatidicis Ienae 1761. 4. Serua autem illa vtrum fuerit ventriloqua, vt interpretes plures opinantur, an fatidica quae clara voce oracula ediderit, certo conſtitui nequit. Etenim *Πύϑων*, vt vidimus, eſt nomen generis, cuius ſingularem ſpeciem conſtituunt, qui *ἐγγαςρίμυϑοι* olim dicti ſunt. Probabilis tamen eſt ſententia *Deylingii* Obſſ. Sacer. P. 2. p. 201. *Wolfii* in Curis ad h. l. et *Walchii* in Diſſ. IV. de ſeruis etc. p. 13. feminam illam *ἐγγαςριμύϑων* numero non eſſe adſcribendam, cum Lucas v. 17. verba diſtincte prolata ei tribuat, cum eam ſecutam eſſe dicat Paulum eiusque comites, atque adeo per id ſignificet eam per plateas et curſitando vaticinatam eſſe, *ἐγγαςρίμυϑοι* vero vel inſidentes cuidam loco, vel proſtrati in terra oracula ſua ediderint v. *Walchius* Diſſ. l. de ſeruis etc. §. 7. Ipſa vero voce *ἔχεσα πνεῦμα Πύϑωνος* notatur *ancilla quae habet ſpiritum hominis ſatidici* (l. ventriloqui) agitata a ſpiritu tali qualis fatidicos agitare ſolet. In nonnullis codd. legitur: *πνεῦμα Πύϑωνα* h. e. *quae agitabatur a ſpiritu Pythone* i. e. qui *Πύϑων* ſ. *δαιμόνιον μαντικὸν* vocatus fuit, *agitata a daemone quodam fatidico.* Senſus ergo idem manet, ſed vulgaris lectio quae plurium optimorumque codd. auctoritate nititur, praeferenda eſt. Caeterum *παιδίσκην* illam, nonnulli interpretes autumant fuiſſe fraudatricem, eam vim fatidicam ſimulaſſe, Paulum autem eam hac diuinatione ementita prohibuiſſe, eamque cum videret Paulum vi et ſapientia ſe longe ſuperiorem, vi diuiniore ornatum, ab inceptis deſtitiſſe. Verum Paulus haud dubie, vt recte obſeruarunt alii, aliis verbis quam quae v. 17. leguntur, eam allocutus fuiſſet, ſi ea nonniſi fraudatrix fuiſſet. Rectius ergo *Michaelis*, *Heze-*

lius, *Heinrichfius*, alii, ftatuerunt, feruam illam, non tam fraudatricem fuiffe, quam potius morbo hyfterico, feu daemoniaco, ex more loquendi tum recepto, laboraffe, atque per eum nonnunquam abreptum effe in furorem fimilem ei, quo Pythia, Tirefias, aliique gentilium *μάντεις* agitati effent. Nempe perfuafum erat feminae fe vaticinia edere poffe, effe deum aliquem, qui ignota et futura ipfi aperiret. Nonnunquam euenerant, quae praedixerat, hinc ipfa et alii in eam deuenerant opinionem, fpiritum fatidicum ipfam poffidere et agitare, ac futura patefacere. *ἥτις — μαντευομένη*] *quae dominis fuis multum quaeftum vaticinando afferebat.* Apud veteres in mancipiis et feruorum familia etiam hariolos fuiffe, qui mercenaria opera vaticinarentur, ita, vt quicquid fuis diuinationibus lucrati effent, in quaeftum dominorum fuorum cederet, exemplis comprobauit *Walchius* in Diff. III. de feruis etc. p. 3 fqq. *ἐργασία* *quaeftus*, *lucrum*, vt v. 19. Xen. Mem. 3, 10. 1. *τὰς τέχνας ἐχόντων καὶ τῆς ἐργασίας ἕνεκα χρωμένων.* Theoph. Char. 6, 2. *καὶ μηδεμίαν αἰσχρὰν ἐργασίαν ἀποδοκιμάσαι.* vid. *Abrefchius* Lectt. Ariftaenett. p. 122. *Wetftenius* ad 19, 24. *κυρίοις Fifcherus* Proluff. de vitiis Lexx. N. T. p. 189. explicat: *domino fuo*, vt adeo pluralis pofitus fit pro fingulari. Citra neceffitatem. Non enim infolitum fuiffe, vt vnus feruus, aut ancilla, plures fimul dominos haberet, oftendit *Walchius* Diff. II. de feruis etc. §. 5. p. 16. qui idem Diff. IV. p. 14 huius rei caufam cum in ipfo peculio, quod heredibus haud raro commune permanfit, tum in fummo eorum mancipiorum, vnde magnum lucrum fperandum erat, pretio, quaerit.

17. *ἔκραζε λέγουσα· οὗτοι οἱ ἄνθρωποι κ. τ. λ.*] *alta voce clamabat: hi homines funt Dei fummi miniftri, qui vos viam falutis docent*, vobis doctrinam falutarem tradunt. *δοῦλος τοῦ Θεοῦ* Apoftoli fe nominabant v. Rom. 1, 1. etc. fenfu eo quo prophetae V. T. עבדי יהוה nominabantur, quatenus nimirum fingulari ratione minifterio Dei facrati

erant v. Iob. 1, 1. 12, 6. 2 Regg. 9, 7. Iudd. 2, 8. etiam apud gentiles, qui cultui deorum fingulari modo dicati erant, vt facerdotes, δῦλοι Θεȣ̃ vocabantur v. Eurip. Ion. 309. Iphig. Taur. 132. Phoeniff. 213. add. Ouid. Faft. 3, 45. ὁδὸς *doctrina* vid. ad Matth. 21, 32. Haud dubie audiuerat femina Paulum eiusque comites qui per plures dies in hac vrbe docuerant, fe nominare δȣ́λȣς τȣ̃ Θεȣ̃ et doctrinam fuam ὁδὸν σωτηρίας. Varias autem coniecturas protulerunt interpretes, vt fibi explicarent, cur ferua ifta fatidica haec populo clamarit. *Walchius* in Diff. IV. de feruis fatidicis p. 13. opinatur, eam, cum propter quaeftum vaticinata fit, talem etiam a Paulo et Sila fe facturam effe fperaffe, fi publice eos praedicaret, laudaret, et adftanti plebi commendaret. *Eckermanus* ad h. l. autumat, feruam, cuius animo fixa idea inhaefiffet, fpiritum fatidicum ipfam occupaffe, timuiffe, ne Paulus eum expelleret, conciliare ergo eam fibi voluiffe Apoftoli fauorem. Alii putant, eam has voces emififfe, vt Pauli ope valetudinem priftinam reciperet. Probabilior eft *Mori*, *Rofenmülleri* et *Heinrichfii* fententia, eam veluti diuinitus monitam, his verbis iudicium fuum de illis hominibus proferre voluiffe, vt fibi maiorem auctoritatem conciliaret.

18. 19. διαπονηϑεὶς δὲ ὁ Παῦλος] *Paulus indignatus*. De verbo διαπονεῖσϑαι vid. not. ad 4, 2. Teftimonio huius feminae, quae lucri cauffa vaticinabatur, non indigebat Paulus, imo fi admififfet eius teftimonium, fraudem probaffe vifus effet, reftituebat ergo feminae valetudinem et ita fraudi finem faciebat. Sicuti Iefus daemoniacorum opinioni conuenienter loquebatur, vt eam ex animis eorum expelleret v. not. ad Matth. 8, 28. ita et Paulus recepto vfui loquendi et ideae fixae feminae illius conuenienter dicebat: παραγγέλλω σοι ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησȣ̃ (v. 5, 6.) κ. τ. λ. et ἐξῆλϑεν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ inde ab eo tempore vaticinari defiit. 19. Male habuit hoc dominos feruae, cum intelligerent, ὅτι ἐξῆλϑεν ἡ ἐλπὶς τῆς ἐργα-

εἰας αὐτῶν spem quaestus porro faciendi simul excessisse. Recte *Valckenarius* in Schediasm. p. 389. obseruauit, ἐξέρχεσθαι alias non adhiberi de spe, quae euanuerat, sed Lucam hoc verbum h. l. adhibuisse, et transtulisse ad spem lucri quam in serua domini nullam amplius haberent reliquam, quod eo v. 18. vsus sit de extincta fatidicae feminae vi diuinandi. *ἐπιλαβόμενοι* vid. ad 9, 27. Paulum et Silam doctores principes, ad magistratus rapiunt. Verbum ἑλκύειν vt σύρειν de iis ponitur, qui reos in ius, ad iudicem, ad poenam trahunt, Phauorin. ἕλκυσον, σύρον de quo posteriori verbo vid. not. ad 8, 3. Sic ἕλκειν εἰς κριτήρια Iac. 2, 6. Arrian. Epictet. 1, 29. *ἕλκει με εἰς τὴν ἀγορὰν* v. *Wetstenius* ad h. l. Lat. *rapere in ius* Horat. Serm. 1, 9. 74. *ad praetorem rapere* Plaut. Aulul. 4, 10. 30. *ἄρχοντες* sunt iidem, qui v. seq. dicuntur *στρατηγοί*. Fuerunt quidem, qui putarent *ἄρχοντας* discernendos esse a *στρατηγοῖς*. Sed quae de Paulo et Sila virgarum ictu caesis, in carcerem coniectis, ex eo dimissis memorantur, ex *στρατηγῶν* imperio peracta dicuntur, et ne verbo quidem indicatur, quasdam in ea re partes Archontum fuisse. Imo *ἄρχοντες* est nomen generis, quo omnino magistratus Philippensium indicantur, id. qd. *κριταί*, et voce *στρατηγοὶ* nomen illud accuratius definitur.

20. 21. *καὶ προσαγαγόντες αὐτοὺς τοῖς στρατηγοῖς*] *eos adductos ad praetores*, ita accusabant etc. Senatores in municipiis et coloniis dicebantur *decuriones* v. Cic. pro Sext. 4 epp. ad Diu. 6, 18. eorum qui summi in iis magistratus officio fungebantur pro numeri diuersitate nomen quoque diuersum erat; in aliis duo, in aliis quatuor, in aliis sex summam rerum tenebant; vbi duobus summa rei publicae commissa erat, ibi *duumuiri* Cic. Agr. 2, 34. Caes. B. C. 1, 23. vbi quatuor, aut sex, ibi *quatuoruiri* v. *Manutius* ad Cic. epp. ad Diu. 13, 76. *seuiri* v. *Gruter.* Inscript. p. 416. n. 8. p. 365. n. 3. appellabantur v. *Sigonius* de antiq. iure Italiae 2, 4. Iam quod vocabulum

στρατηγὸς attinet, illud fere *belli ducem* indicat. Sed ficuti nomen στρατὸς de *populo, ciuium multitudine* v. Sophocl. El. 752. *Spanhemius* ad Iulian. Orat. p. 75. de Vfu et Praeftant. Numifm. T. 1. Diff. 9. p. 697. aeque ac de *exercitu* adhibebatur, ita quoque στρατηγὸς et *militarem* et *ciuilem magiftratum* notabat. Etiam a Romanis *Praetores* nominabantur, non modo ii *qui exercitui praeibant, belli duces* (Varro de L. L. 4, 16. *in re militari praetor dictus, qui praeiret exercitui.* Afconius Pedianus in Ciceron. p. 80. *veteres omnem magiftratum, cui pareret exercitus, praetorem appellauerunt.* Corn. Nep. V. Alcib. 8 *cum apud Argos flumen Philocles praetor Athenienfium claffem conftituiffet fuam, neque longum abeffet Lyfander, praetor Lacedaemoniorum* etc.) fed etiam qui Romae *iuris dicundi cauffa* magiftratus inftituti erant. Quos autem Romani Praetores, eos Graeci στρατηγὺς nominabant. Diod. Sic. Ecl. 2. p. 893. οἱ κατὰ τὴν πόλιν στρατηγοί. Apud *Gruter.* Infcript. p. 503. praetor vrbanus et peregrinus στρατηγὸς κατὰ πόλιν καὶ ἐπὶ ξένων dr. ap. Demofth. de Coron. p. 318. memorantur στρατηγοὶ, nempe ὁ ἐπὶ τῶν ὅπλων στρατηγὸς et ὁ στρατηγὸς ἐπὶ τῆς διοικήσεως *armorum praefectus*, qui etiam pacis tempore Athenis erat, et *praetor vrbanus* f. *rebus vrbanis conftitutus.* Titulum *Praetoris* inprimis fibi olim vindicare folebant duumuiri colonici et municipales, cum omnino coloniae et municipia fumma aemulatione reipublicae Romanae formam exprimere ftuderent. Cic. Agrar. II. c. 34. de Campaniae duumuiris loquens: *cum in caeteris coloniis* duumuiri *appellentur, hi fe* Praetores *appellari volebant.* Hinc et *duumuiri* Graece dicti funt στρατηγοὶ, et ad horum duumuirorum claffem pertinuerunt, quos Lucas h. l. στρατηγοὺς vocauit. vid. *Spanhemius* de Vfu et Praeft. Num. T. 1. Diff. 9. p. 697. T. 2. Diff. 13. p. 601. *Heinfius* Exercitt. Sacr. p. 305. *Krebfius* ad Decret. Athen. in honorem Hyrcani p. 22 fq. *Walchius* de ftrategis Philippenfium Ienae 1761. 4. *Cafaubonus* ad Athen. 5, 14. p. 373. et *Münthius* ad h. l. οὗτοι

οἱ ἄνθρωποι — Ῥωμαίοις οὖσι] hi homines, cum Iudaei ſint, vrbem noſtram turbant, et inſtituta docent, quae nobis, qui Romani ſimus, neque recipere, neque exercere fas eſt. Apud Romanos nefas erat deos colere, aut eorum venerationem commendare, niſi qui eſſent publica gentis auctoritate conſtituti. Seruius ad Virgil. Aen. 8, 187. *Cautum fuerat et apud Athenienſes et apud Romanos, ne quis nouas introduceret religiones, vnde et Socrates damnatus eſt, et Chaldaei vel Iudaei vrbe depulſi.* Ita et Auguſtus, auctore Suetonio V. Aug. c. 93. auitam religionem ſtudioſe coluit, et peregrina ſacra contemtui habuit, memor Maecenatis ad ſe verborum, quae Dio Caſſius Lib. 52. p. 490. ſeruauit: *τὸ μὲν θεῖον πάντῃ πάντως αὐτός τε σέβε κατὰ τὰ πάτρια καὶ τὲς ἄλλες τιμᾷν ἀνάγκαζε, τὲς δὲ ξενίζοντάς τι περὶ αὐτὸ καὶ μίσει καὶ κόλαζε diuinum numen omni modo et omni tempore iuxta leges patrias cole, et, vt alii colant, effice, qui vero peregrinos ritus introducunt, eos et auerſator et punito.* Idem fere de Tiberio narrat Sueton. V. Tiber. c. 36. add. Valer. Max. 1, 3. Liu. 39, 15 ſq. *Wetſtenius* ad h. l. „Tulerunt quidem Romani, vt peregrini ſua numina in vrbe colerent, ſed nonniſi occulto quaſi et latenter, et ita, vt ne patriae Romanorum religioni exterorum numinum cultus officeret, aut peregrina ſacra, relictis auitis, publice introducerentur, et diſſidiorum diſſenſionumque ciuilium occaſio praeberetur. Neque ergo licitum erat apud Romanos, nouam ciuibus commendare religionem, et contra eam, quae publica auctoritate ſtabilita atque confirmata erat, inſurgere, aut plebem ab iſta auocare. Haec omnia vbi rite perpendimus, ac ſimul cogitamus, permagnum Romanorum erga Iudaeos eorumque ſacra fuiſſe odium v. *Lardnerus von der Glaubwürdigk. d. euangel. Geſch.* 1, 2. p. 42. magiſtratuumque in prouinciis, coloniis et municipiis primarium officium in eo fuiſſe ſitum, vt in quosuis ſeditioſos vulgique concitatores grauiſſime animaduerterent, et

quibuscunque possent mediis, conflatam seditionem restinguerent, tumultusque omnes, lenitis ciuium animis, in primo quasi ortu sedarent, si haec omnia cogitamus, haud difficulter ratio patebit, quare accusatores, Paulum et Silam ciuitatem concitare (*ἐκταράσσειν τὴν πόλιν*), quare Iudaeos eosdem esse dicant (*Ἰουδαῖοι ὑπάρχοντες*), qui ob id ipsum, quod prae caeteris tranquille viuere, neque sacra perturbare debebant, tanto grauius solebant puniri: cur porro, diuulgari ab ipsis mores et instituta, a Romanis aliena (*ἔθη, ἃ οὐκ ἔξεστι ἡμῖν παραδέχεσθαι, οὔτε ποιεῖν*) addant, ac simul ad iura sua (*Ῥωμαίοις οὖσι*), pro quibus peregrina sacra admittere haud debeant, in accusatione sua prouocent. Callide profecto haec erant excogitata; callidum vero simul eorum fuit silentium, de iactura, quam in fatidico ancillae suae spiritu, a Paulo expulso, fecerant. Huius enim eam ob caussam non mentionem faciunt, ne amissi lucri dolor pungere eos et ad partium studium abripere videatur." *Walchius* l. l. p. 16 sq. adde: nec Paulus eo quod daemonium expulerat, legem Romanam violarat v. *Meyeri Versuch einer Vertheid. u. Erläuterung d. Gesch. Iesu u. d. App. aus den Profanscribenten* p. 372. *ἐκταράσσουσι* id. qd. *ταράσσουσι* 15, 24. 17, 8. *ἔθη* instituta religionis, ritus religiosi, cultus deorum. Haud dubie Paulus et Silas verba fecerant de Iesu rege ac domino, de regno Dei, de cultu numinum falsorum vid. v. 30 sq. 14, 15. 17, 7. hinc eos temeratae religionis auitae reos postulabant, eosque in eo accusabant, quod nouos deos commendari, nouas religiones introducere conati essent.

22. *καὶ συνεπέστη ὁ ὄχλος κ. τ. λ.*] *Plebs igitur, cum in eos insurgeret, praetores dereptis eorum vestibus, eos virgis caedi iusserunt.* *περιῤῥήξαντες αὐτῶν τὰ ἱμάτια* vt possent lictores, nudatos virgis caedere. Solebant enim nuda corpora verberari Liuius 2, 5. *missique lictores ad sumendum supplicium, nudatos virgis caedunt.* add.

Gellius N. A. 10, 3. Cic. Verr. 5. c. 62. Itaque *ἱμάτια* non de veste superiore, sed de omnibus quibus corpus tegitur, h. l. intelligendum est. Verbum *περιῤῥήγνυμι* vt Lat. *scindere, discindere*, non propriam dilacerandi notionem obtinet, sed cum de virgarum poena sermo est, vt h. l., violentam vestium spoliationem, et lictorum impetum, quo vestes de corpore detrahere solebant, designat. Sic legitur ap. Dionys. Halic. 9. p. 440. *τοῖς ῥαβδούχοις ἐκέλευσαν, τὴν ἐσθῆτα τε περικαταῤῥῆξαι καὶ ταῖς ῥάβδοις τὸ σῶμα ξαίνειν iusserunt* (consules) *lictores vt vestem dilacerarent, corpusque virgis percuterent.* Xiphilinus 66. p. 742. *τὴν μὲν ἐσθῆτα αὐτῦ περιῤῥήξαντες.* Diod. Sic. 17, 35. *οἱ τὰς ἐσθῆτας περιῤῥηγνύντες.* Tacitus Hist. 4, 27. *victi protractum legatum e tentorio, scissa veste, verberato corpore, quo pretio, quibus consciis prodidisset exercitum, dicere iubent.* Val. Max. 2, 28. *o spectaculum admirabile! magister equitum scissa veste spoliatoque corpore, lictorum verberibus lacerandus.* Est ergo in his *vestem scindere* id. qd. *vestem detrahere* ap. Gellium N. A. 1, 13. *eum vocari iussit — vestimenta detrahi imperauit, virgisque multum caecidit.* Haec cum non reputarit *Erasmus*, ancipitem hunc sermonem dixit, vtrum magistratus lacerarint Apostolorum tunicas, an vero *suas ipsorum*, quasi scriptum sit *αὐτῶν*. Magistratibus autem adscribitur, quod ipsorum iussu a lictoribus factum est vt ap. Ael. H. V. 14, 29. vbi Philippus Aphthonetum *ἐμαστίγωσεν* i. flagris caedi iussit v. ibi *Perizonius.* Sic infra v. 23. *ἔβαλον.* Matth. 27, 26. *φραγελλώσας.* Male ergo *Bengelius* ipsos Praetores Pauli et Silae vestimenta detraxisse statuit. Caeterum flagellatio a *στρατηγοῖς* imperata esse videtur haud paucis interpretibus quaestionis habendae caussa, vt eo veluti tormenti genere, Paulus et Silas ad confessionem eorum, quae admisisse insimulabantur, cogerentur. Laudant hanc in rem Taciti locum supra allatum, et Act. 22, 24. quo tamen posteriori loco diserte additum legitur *ἀνετάζεσθαι.* Sed

omnia tumultuarie peracta esse videntur. Legitur enim *συνεπέστη ὁ ὄχλος*, non memoratur, Paulum et Silam caussam aduersus accusatores dixisse. Probabilius ergo est, praetores, Paulo et Silae flagellationem decreuisse, poenae caussa, et vt populo satisfacerent vid. not. ad Luc. 23, 16. eosque Apostolos in carcerem coniici iussisse, vt alio die accuratius in rem inquirerent.

24. *παραγγελία* vid. ad 5, 28. *ἔβαλεν αὐτοὺς εἰς τὴν ἐσωτέραν φυλακὴν in interiorem carcerem eos coniecit.* Carceres in interiori aedificii parte magis muniti erant, quam anterior, f. communior, in quo vincti clementius habiti. Ad interiorem per plures ianuas aditus patebat, et inclusi ibi rei arctius constricti, grauiusque habiti sunt v. *Walchius* in Diss. vincula Petri ex antiquitatibus illustrata Act. 12. Ien. 1758. p. 25 sqq. *καὶ τοὺς πόδας — εἰς τὸ ξύλον*] *eorumque pedes ligneis compedibus constrinxit*: *ξύλον neruus*, erat lignum, interdum ferratum (Herodo. 9, 37. *ξύλον σιδηρόδετον neruus ferratus, ferro ligatus*,) quo vel ceruix constringebatur, vt attolli non posset vid. Aristoph. Nubb. 592 Lysistr. 681. vel in quod pedes coniecti arctabantur vt h. l. Herodo. 6, 75. 9, 37. Aristoph. Equitt. 366. 393. 1046. quod ab aliis scriptoribus Graecis *κᾶλον*, et *ξυλοπέδη*, etiam *ποδοκάκη* et *ποδοστράβη*, ab Hebraeis סַד (Iob. 13, 27. 33, 11. v. *Michaelis* Supplem. ad Lexx. Hebrr. p. 1720.) vocatur: vel cui et ceruix, et manus et pedes per quinque foramina inferebantur, *πεντεσύριγγον* propterea quoque vocatum Aristoph. Equitt. 1046. Latini *neruum* vocant Plaut. Captiu. 3, 5. 71. *Nam noctu neruo vinctus custodiebatur.* Terent. Phorm. 2, 2. 11. *Vereor, ne isthaec fortitudo in neruum erumpat denique.* Festus p. 333. *Neruum appellamus etiam ferreum vinculum, quo pedes impediuntur, quanquam Plautus eo etiam ceruices vinciri ait: Perfidiose captus, eo aedepol neruo ceruices probat.* v. *Cangius* Glossar. v. *ξύλον*. *Salmasius* de

modo vfurr. c. 18. p. 812. *Suiceri* Thef. Eccl. v. ξύλον. *Elsnerus* ad h. l. *Fifcherus* de vitiis Lexx. N. T. p. 459. Medium ἀσφαλίζεσθαι etiam vt Actiuum, adhiberi de iis, qui rem locumue ipfi muniunt, docuit *Drefigius* de Verb. Med. 2, 4.

25, 26. προσευχόμενοι ὕμνεν τὸν Θεὸν] *precibus vacantes Deum laudabant*; gratias agebant Deo, quod digni habiti effent, qui propter religionis Chrifti profeffionem calamitate affecti effent v. 5, 41. Matth. 5, 11. 12. Luc. 6, 22 fq. ἐπηκροῶντο δὲ αὐτῶν οἱ δέσμιοι *audientibus captiuis reliquis*, additur hoc, vt appareat eos clara voce Deum celebraffe, et fortitudinis ac pietatis eorum reliquos vinctos teftes fuiffe. ὑμνέω *gratias ago*, etiam *laudo*, *celebro*, fiue hymno, fiue alio modo v. *Schleusneri* Lex. h. v. 26. ἄφνω δὲ σεισμὸς ἐγένετο μέγας κ. τ. λ.] *repente tam ingens extitit terrae motus, vt carceris fundamenta concuterentur, ac ftatim omnes ianuae apertae funt, et omnium vincula foluta*: σεισμὸς de terrae motu legitur etiam Matth. 27, 52. 28, 2. Terrae motu carceris ianuas fuiffe reclufas, ipfa narratio docet. Vincula fulgur fregiffe, nonnulli interpretes ftatuunt vid. ad 12, 7. πάντων eorum, qui in eodem carcere vincti tenebantur. Commentarienfis fomno excitatus, carceris ianuas apertas cernens, et inde captiuos effugiffe colligens, qui ipfius curae tam diligenter commendati effent, perturbatus ac perterritus, poenamque grauiffimam metuens v. ad 12, 7. Matth. 28, 13. mortem fibi confcifcere volebat.

28 — 30. *Tum Paulus alta voce ei acclamauit: noli vim tibi inferre* (e vocibus hominis Paulus hoc cognouerat) *omnes enim hic fumus.* ἔντρομος γενόμενος κ. τ. λ.] *tremebundus ad Pauli et Silae pedes procidit.* Verebatur enim antiquitas praefentiam eorum, quos a diis fingulariter miffos agnofcebat v. ad Matth. 28, 10. Act. 10, 25. pro talibus habebat Paulum et Silam. καὶ προσαγαγὼν — ἵνα σωθῶ] *tum foras productis dicebat: domini,*

quid mihi faciendum est, vt salutem consequar? Nonnulli interpretes, veluti *Morus*, *Rosenmüllerus*, *Stolzius*, haec verba explicant: quid faciendum ne dii me puniant, quia viros diis adeo gratos tam duriter tractaui. Sed orationis seriei conuenientius verbis hic sensus subiicitur: quid mihi faciendum, *vt salutem* (aeternam) *consequar?* coll. v. 31. Etenim haud dubie audiuerat commentariensis, Paulum et Silam se δȣ́λȣς Θεȣ̃ dixisse v. 17. et viam nouam σωτηρίας monstrare se, professos esse coll. v. 12 ss. 17 ss. 21. Terrae motum ipsorum caussa ortum, eorumque vincula a diis ipsis soluta esse credebat, adeoque de eorum legatione diuina ipsi persuasissimum erat. Auebat ergo ipse illam σωτηρίας viam ingredi, licet naturam eius nondum cognouisset. κύριοι nomen honoris v. ad Matth. 8, 2.

31. 32. πίςευσον ἐπὶ τὸν κύριον I. X. amplectere doctrinam Christi, eiusque praeceptis obtempera. καὶ σωθήσῃ σὺ καὶ ὁ οἶκός σȣ *et saluti tuae ac familiae tuae consules.* Haec non ita intelligenda, quasi dum paterfamilias admitteret Christi doctrinam, eo ipso tota eius familia salva futura esset; sed breuiter et concise dictum est, pro: et familia tua vbi amplexa fuerit Christi doctrinam coll. v. 32 sq. Exempla similis breuiloquentiae plura attulit *Glassius* in Philol. S. p. 620. 640. Caeterum si sumitur v. 30. commentariensem metuisse poenas deorum, statuendum est, vt bene monuit ad h. l. *Heinrichsius*, Apostolos vel mentem custodis non affecutos esse, vel assequi noluisse, et mentem a terrena salute ad coelestem traduxisse. 32. καὶ ἐλάλησαν αὐτῷ τὸν λόγον κ. τ. λ. *ei doctrinam domini exposuerunt*, non de plena et absoluta doctrinae Christi expositione cogitandum. Praecipua dogmata iis tradiderunt, de Iesu persona, vita et fatis eos edocuerunt v. ad 2, 41. 8, 35.

33. 34. παραλαβὼν *Grotius*, quocum consentit *Rosenmüllerus*, suspicatur, commentariensem eos adduxisse ad κολυμβήθραν, quae intra moenia carceris esset. ἔλȣσεν ἀπὸ τῶν πληγῶν abluendo purgabat eorum vulnera; vt

ἔλυσεν positum sit pro ἔλυσεν καθαρίζων, potest vero etiam ἀπὸ reddi *propter*, vt legitur ap. Sirac. 31, 25. 29, 27. lauit eos propter plagas vid. *Kypkius* ad h. l. οἱ αὐτῦ πάντες scl. οἰκεῖοι domestici coll. v. 31. cf. *Bosius* de Ellipſ. sub v. οἰκεῖοι p. 336. ed. *Schaefer*. ἀναγαγών εἰς τὸν οἶκον αὐτῦ domum suam, vicinam et superstructam carceri, vt patet ex verbo ἀνάγειν quod proprie notat: *sursum ducere, in loca superiora deducere* v. Act. 9, 39. παρέθηκε τράπεζαν *mensam apposuit*: παρατιθέναι verbum de cibis qui apponuntur proprium vid. ad Luc. 10, 8. τράπεζα vt Lat. *mensa*, Hebr. שֻׁלְחָן Pſ. 77, 22. Ief. 21, 5. de *cibis*, qui in mensa apponuntur, saepius adhiberi solet vt h. l. 1 Cor. 10, 21. Eurip. Alc. 2. Ael. H. V. 4, 22. Pollux 6, 12. τραπέζας δ' ἐκάλυν καὶ τὰ σιτία ἐπ' αὐτῶν τιθέμενα. v. *Reiskius* ad Diod. Sic. p. 89. *Mollus* ad Longum p. 74. Ouid. Heroidd. 17, 75. *apposita quae nunc facis improbe mensa*. πανοικὶ *cum omni familia*, σὺν τῷ οἴκῳ αὐτῦ, vt in cod. Cantabrig. e glossemate legitur. Hesychius et ex eo Phauorinus: πανοικεὶ (ita quoque scribitur) σὺν ὅλῳ τῷ οἴκῳ. Thomas Mag. et Moeris hanc vocem, tanquam scriptoribus probis inusitatam repudiant, atque πανοικεσίᾳ vel πανοικησίᾳ praeferunt; sed ea probi quoque scriptores vſi sunt, vt Aeschin. Socr. 2, 1. Ioseph. Ant. 4, 4. 4. ὥςε αὐτὺς πανοικὶ σιτεῖσθαι ἐν τῇ ἱερᾷ πόλει. Philo de Iosepho p. 562. B. μεταςῆναι πανοικεί. Id. de vit. Mos. Lib. 1. p 603. C. εἰς Αἴγυπτον πανοικί μεταναςάντων *in Aegyptum cum vniuersa domo migrauerant* v. *Wesselingius* ad Diod. Sic. p. 729. T. 1. *Fischerus* Proluſſ. de vitiis Lexx. N. T. p 590 sq. Caeterum peractis iis, quae hoc in versu leguntur, commentariensem Apostolos non inuitos in carcerem reduxisse, ex iis quae sequuntur elucet cf. v. 36. 39.

35. ῥαβδῦχοι h. e. *lictores*, ministri publici, qui magistratibus municipiorum et coloniarum bacillos praeferebant, iisque apparebant, differebant a lictoribus, qui

Romae magiſtratuum maiorum miniſtri, faſces, quibus ſecures illigatae erant, praeferebant, et homines liberi ac ciues Romani erant cf. de his magiſtratuum colonicorum apparitoribus *Rhodiginus* Ant. Lectt. 7, 29. *Euerard. Otto* de aedil. colon. et municip. c. 13. §. 8. p. 479. et *Münthius* ad h. l. ἀπόλυσον τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους] *Grotius*, *Limborchius*, *Roſenmüllerus*, *Heinrichſius*, ſtatuunt, duumuiros poenitentiam ſubiiſſe, quod in gratiam plebis commotae, homines aduenas, nullius criminis conuictos, imo inauditos, virgis caecidiſſent, et in vincula conieciſſent, contra morem Romanorum, adeoque iuſſiſſe Paulum et Silam dimitti. Recte. Hanc vero poenitentiam excitaſſe videtur terrae motus. Haud dubie, poſtquam Paulus et Silas in vincula erant coniecti, plura audiuerant de eorum doctrina et factis, nec improbabile eſt ipſum commentarienſem iis retuliſſe, quae in carcere euenerant; facile ergo in eam cogitationem deuenire poterant, terrae motum horum aduenarum cauſſa ortum eſſe, ἐκείνους iſtos, contemtim, vt Matth. 27, 63. v. *Pricaeus* ad h. l. auctoritatem ſuam tenere ac tueri volebant.

37. δείραντες ἡμᾶς δημοσίᾳ, ἀκατακρίτους κ. τ. λ.] *nos palam caeſos, indemnatos, ciues Romanos, in vincula coniecerunt, iamque nos clam emittere volunt.* Singula verba pondus habent, iisque luculenter exponitur indignitas rei quam duumuiri ſuſceperant. δείραντες — Ῥωμαίους ὑπάρχοντας] Ciuis Romanus immunis erat a verberibus, omnique tortura; quae poena ſeruilis erat. Hinc Marcellus, Nouocomenſium quendam virgis caedi iuſſit, vt Caeſari aegre faceret, quem hos ciuitate donaſſe compererat. Appian. de Bel. Ciu. Lib. 2. p. 443. *Steph.* πόλιν δὲ Νεόκωμον ὁ Καῖσαρ ἐς Λατίου δίκαιον ἐπὶ τῶν Ἄλπεων ᾠκίκει, ὧν ὅσοι κατ' ἔτος ἦρχον, ἐγίγνοντο Ῥωμαίων πολῖται. Τόδε γὰρ ἰσχύει τὸ Λάτιον. Τῶν οὖν Νεοκώμων τινὰ, ἄρχοντά τε αὐτοῖς γενόμενον, καὶ παρὰ τοῦτο Ῥωμαῖον εἶναι νομιζόμενον, ὁ Μάρκελλος ἐφ' ὕβρει τοῦ Καίσαρος ἔξηνε ῥάβδοις ἐφ' ὅτῳ δή. οὐ πασχόντων

τοῦτο Ῥωμαίων *vrbem vero Neocomum Caesar iure Latii ad Alpes condidit, quorum quotquot annuo magistratu functi essent, fierent ciues Romani. Hoc enim valet ius Latii. Horum igitur quendam, qui magistratu functus, et per hoc ciuis Romanus habitus erat, Marcellus in contumeliam Caesaris virgis cecidit. Non patientibus hanc poenam Romanis.* Cic. Verr. 5, 53. *furor enim quidam, sceleris et audaciae comes, istius effrenatum animum importunamque naturam tanta oppressit amentia, vt nunquam dubitaret,* in conuentu palam *supplicia, quae in conuictos maleficii seruos constituta sunt, ea* in ciues Romanos *expromere.* Virgis quam multos ceciderit, *quid ego commemorem? — num potes hoc negare Verres, in foro Lilybaei, maximo conuentu, C. Seruilium,* ciuem Romanum, *in conuentu Panormitano, veterem negotiatorem, ad tribunal, ante pedes tuos, ad terram* virgis et verberibus *abiectum? — plagis confectum dico a lictoribus tuis* ciuem Romanum *ante oculos tuos concidisse.* add. Cic. Verr. 5, 66. Obtigit autem ciuibus Romanis ea libertas, vt neque virgis, neque flagellis, caederentur, inprimis cum ad populum, seriori aetate ad imperatorem prouocassent, primum lege Valeria A. V. CCLIV. qua eum, qui prouocauit, *virgis caedi securique necari* vetitum est, vt tamen populi condemnatum suffragiis supplicium maneret. Dion. Halic. 5. p. 292. *νόμους τε φιλανθρωποτάτους ἔθετο· — ἕτερον δὲ, ἐν ᾧ γέγραπται, ἐάν τις ἄρχων Ῥωμαίων τινὰ ἀποκτείνειν, ἢ μαστιγοῦν, ἢ ζημιοῦν εἰς χρήματα θέλῃ, ἐξεῖναι τῷ ἰδιώτῃ προκαλεῖσθαι τὴν ἀρχὴν ἐπὶ τὴν τοῦ δήμου κρίσιν, πάσχειν δὲ ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ μηδὲν ὑπὸ τῆς ἀρχῆς, ἕως ἂν ὁ δῆμος ὑπὲρ αὐτοῦ ψηφίσηται leges enim humanissimas tulit* (P. Valerius Publicola) — *alterum vero in qua scriptum erat, si quis magistratus occidere aliquem, aut virgis caedere, aut pecuniis mulctare velit, licere priuato prouocare ad populi iudicium, immunem vero esse interea temporis a magistratu, donec populus de eo statuerit.* add. Plutarch. V. Valer. Publ. p. 103. Liuius 2,

8. Valer. Max. 4, 1. *P. Valerius — legem etiam comitiis centuriatis tulit, ne quis magistratus ciuem Romanum, aduersus prouocationem verberare aut necare vellet.* Tum lege *Porcia*, quam tulit A. V. DVI. M. Porcius Lecca omnino vetitum est, ciuem virgis caedi. Liu. 10, 9. *Porcia lex tamen sola pro tergo ciuium lata videtur, quod graui poena, si quis verberasset, necassetque ciuem Romanum, sanxit.* Cic. pro Rabir. c. 4. *quam ob rem vter nostrum tandem, Labiene, popularis est? tune, qui* ciuibus Romanis *in concione ipsa carnificem, qui vincla adhiberi putas oportere — an ego — qui castam concionem, sanctum campum,* inuiolatum corpus omnium ciuium Romanorum, *integrum ius libertatis defendi, seruari oportere. — Porcia lex* virgas *ab omnium* ciuium Romanorum corpore *amouit, hic misericors* flagella *retulit. Porcia lex libertatem ciuium lictori eripuit. Labienus, homo popularis, carnifici tradidit* etc. Hinc cum tanta gauderent ciues Romani libertate, factum est saepissime, vt sola vox *ciuis Romanus sum*, in exteris praefertim regionibus, inter barbaros, opem ferret Cic. Verr. 5, 57. *Ceruices in carcere frangebantur indignissime ciuium Romanorum, vt etiam illa vox, et illa imploratio* ciues Romanus fum, *quae saepe multis in vltimis terris opem inter barbaros et salutem tulit, ea mortem illis acerbiorem et supplicium maturius ferret.* c. 62. *Caedebatur virgis in medio foro Messanae ciuis Romanus, iudices, cum interea nullus gemitus, nulla vox alia istius miseri, inter dolorem crepitumque plagarum audiebatur, nisi haec:* ciuis Romanus fum. c. 65. *tolle hanc spem, tolle hoc praesidium ciuibus Romanis, constitue nihil esse opis in hac voce:* ciuis Romanus fum: *posse impune praetorem, aut alium quemlibet, supplicium, quod velit, in eum constituere, qui* fe ciuem Romanum esse dicat; *quod quis ignoret: iam omnes prouincias, iam omnia regna, iam omnes liberas ciuitates, iam omnem orbem terrarum, qui semper nostris hominibus maxime patuit, ciuibus Romanis ista defensione praeclu(s)eris.* add. Cic. epp. ad Diu. 10, 32. cf. *Sigonius*

de antiquo iure ciuium Romanor. Thes. *Graeu.* T. 1. c. 6. p. 77. *Manutius* de legg. Romm. c. 16. Thes. Graeu. T. 2. p. 1076. *Cortius* ad Salluft. Cat. 5, 1. *Brissonius* de Form. L. 8. p. 718. *Langius* de immunitate ciuis Rom. a certis poenis in Obff. Sacr. p. 1 fqq. *Schultingii* Iurisprudentia vetus Ante-Iuftinianea p. 520, *Heineccii* Antiqq. Rom. Append. Lib. 1. c. 1. §. 25. *Heynii* Diff. cur virgis caefi Romano more, qui mox fecuri percutiendi effent in Opufcc. Acadd. Vol. 2. p. 190.

Iam vero quaeritur, quonam iure Paulus fe ciuem Romanum dixerit? Fuerunt qui putarent, Tarfum, vrbem Pauli patriam, fuiffe coloniam Romanam, aut municipium, adeoque Tarfenfenfes habuiffe ius ciuitatis Romanae v. *Hammondus* et *Beza* ad h. l. *Doughtaeus* in Analect. ad N. T. Excurf. 62. *Witfius* Meletem. Leidenf. Sect. 1. c. 6. De coloniis earumque discrimine fupra dictum eft ad v. 12. Municipia dicebantur oppida Italiae, quae iure ciuitatis Romanae donata erant, ita, vt municipes et ius Quiritium priuatum et publicum haberent, legibus autem fuis vterentur et magiftratibus. Municipes habuiffe etiam ius honorum Romae petendorum, exemplum Milonis docet, cuius patria erat Lanuuium, municipium, qui Romae confulatum petiit v. Cic. Orat. pro Mil., et Murenae, qui ex eodem municipio Lauinio originem ducebat v. Cic. pro Mur. c. 41. et pro Sulla 7. et 8. erant tamen etiam municipia, quae non haberent ius fuffragii, neque adeo plenum ius ciuitatis Liu. 38, 36. *de Formianis Fundanisque municipibus et Arpinatibus C. Valerius Tappus tribunus plebis promulgauit, vti iis fuffragii latio (nam ante fine fuffragio habuerant ciuitatem) effet,* cf. de municipiis *Sigonius* de antiquo Iure Italiae Lib. 2. c. 6 fs. *Turneb.* ad Cic. Agr. 1, 5. *Arntzenii* Diff. de ciuitate Apoftoli Pauli, Trai. ad Rhen. 1725. p. 133 fqq. 191 fqq. *Wafleau* Diff. de iure et iurisdictione municipiorum L. B. 1727. 4. et in *Ger. Oelrichs* Thef. Diff. Belgic. Vol. 2. T. 2. p. 235 fs. *Rothius* de

re municipali Romanor. Libri 3. Stutg. 1801. 8. Tarſus autem, Pauli patria, neque municipium, neque colonia erat, ſed *vrbs libera* Plin. 5, 27. *Cydnus Tarſum liberam vrbem, paulo a mari ſecans.* Vrbes liberae ſuis vtebantur legibus, ſuos habebant magiſtratus, a iurisdictione Romani praeſidis immunes erant, nec praeſidiis Romanorum tenebantur, imperium tamen maieſtatemque populi Romani agnoſcere debebant, iisque contra hoſtes auxilia mittere v. Polyb. Excerpt. Leg. p. 1110. *Gron.* Liu. 33, 32. Cic. Verr. 3, 6. *Spanhemius* ad Iulian. Orat. p. 37. de Vſu et Praeſt. Num. Diſſ. 9. p. 676. 691. Orb. Rom. c. 16. p. 97 ſs. *Deylingius* Obſſ. Sacr. P. 3. p. 304 ſq. Libertate donati erant Tarſenſes ab Auguſto, vt eos variis in bello ciuili cladibus afflictos recrearet Appian. B. Ciu. 5. p. 1077. *Λαοδικέας δὲ καὶ Ταρσέας ἐλευθέρους ἀφίει.* Dio Chryſoſt. in Tarſica poſteriore: *τοιγαροῦν ἃ τις ἂν φίλοις καὶ συμμάχοις, καὶ τηλικαύτην προθυμίαν ἐπιδειξαμένοις, κἀκεῖνος ὑμῖν παρέσχε, χώραν, νόμους, τιμὴν, ἐξουσίαν τοῦ ποταμοῦ τῆς τε θαλάσσης τῆς κατ' αὐτὴν itaque omnia, quae quis amicis et ſociis, quique tantam exhibuere beneuolentiam, praeſtare poſſet, et ille* (Auguſtus) *vobis contulit; terram* (liberam et immunem) *leges, honorem, poteſtatem fluuii, marisque vicini.* Honorem i. e. vel dignitatem metropoleos, vel, honorem *αὐτονομίας* i. propriarum legum et magiſtratus, ſiue, priſtinae reipublicae formae, et a iurisdictione Romani Praeſidis immunis. Tarſenſes non habuiſſe ius ciuitatis Romanae, etiam inde patet, quod tribunus militum, quamuis ſciret Paulum Tarſenſem eſſe 21, 39. flagris tamen eum explorari iuſſit 22, 24. a quo ſibi metuens deſtitit, ſimulac eum Romanum eſſe cognouit v. 22, 27 ſqq. Itaque praeferenda eſt eorum ſententia, qui ſtatuunt, aliquem e Pauli maioribus aut in bellis ciuilibus ius ciuitatis Romanae conſecutum eſſe, ob bene de Romanis merita (ita cenſent *Grotius*, *Caluinus* ad Act. 22, 28. *Cellarius* P. 2. Diſſ. 14. de Pauli Ap. Rom.

Ciu. §. 25. *Weſtenbergius* in Diſſ. de iurisprudentia Pauli) aut ius illud pecunia redemiſſe, quod praeplacet *Gronouio* ad Ioſeph. Decr. pro Iud. p. 42. *Deylingio* l. l. aliis. Iulium Caeſarem multis peregrinis ciuitatem ciuili bello dediſſe, tradit Dio Caſſ. Lib. 43. p. 233. Sic Galliae comatae primores plerique circa illa tempora ciuitate donati ſunt, ſine ſuffragio tamen et iure petendi honores v. *Lipſius* ad Tacit. Annal. 11, 23. add. Sueton. V. Caeſ. c. 76. *Spanhemius* in Orbe Rom. p. 83 ſq. Erat autem in poteſtate Praeſidum prouinciarum, et eorum, penes quos ſummum imperium erat, vt quem vellent, ciuitate Romana donare poſſent Cic. Verr. 2, 7. *hic eſt Dio, iudices, nunc beneficio Q. Metelli ciuis Romanus factus.* Metellus tum fuerat praetor Siciliae v. ead. Orat. c. 3. Hinc multis in prouinciis Praeſides, auri cupiditate corrupti, ſoluta pecunia, ciuitatem dederunt. Et Iudaei ſolebant ab iis ciuium Romanorum titulum et iura emere, vt ipſis tanquam ciuibus Romanis, omnia Romani orbis oppida paterent, vt facilior et tutior iis negotiatio eſſet, vt poſſent libere more ſuo viuere, in iis etiam vrbibus, quae Romanae ciuitatis iure non gauderent, vt immunes eſſent a virgis et flagellis v. *Deylingius* l. l. Ioſeph. B. I. 2, 14. ὧν εἰ καὶ τὸ γένος Ἰουδαῖον, ἀλλὰ τὸ γ' οὖν ἀξίωμα Ῥωμαϊκὸν ἦν. — Paulus igitur, qui ciuis Romanus natus erat, in vincula coniectus, ad ius ciuitatis prouocabat, et honeſtam ex vrbe deductionem poſtulabat. „Hoc ſibi ipſi debebat. Nam ſi clam abiiſſet, paulo poſt rumor fuiſſet ſparſus, effracto carcere ipſum aufugiſſe, quae res famae et auctoritati Apoſtolicae apud Philippenſes et alias multum nocuiſſet. Porro etiam iure ciuili et naturali tenebatur, immunitatem ſuam et ciuitatem Romanam aſſerere; quid enim ſunt immunitates et iura, ſi quis ea negligat, et ſibi eripi patiatur? Boni ciuis eſt facere, ne ſua negligentia alii, quibuscum viuit ciues, et praecipue liberi nepoteſque, deterioris fiant conditionis, quam fuiſſent

absque eo" *Wetftenius.* Cur vero Paulus fe non tuitus eft legum Romanarum praefidio aduerfus duumuiros, cum eum virgis caedi iuberent? Nempe tumultus in foro obftitit, quo minus ad ciuitatis iura prouocaret, aut exaudiretur. Confirmat hanc rationem ipfum vocabulum ἀκατακρίτες. Pia magis quam vera eft *Wolfii*, aliorumque coniectura, Paulum Romanum fe appellando, euadere noluiffe, vt et veritati teftimonium praeberet invictum, et occafionem nancifceretur, cuftodem carceris cum familia fua Chrifto lucrandi. v. Act. 22, 25. ἀκατακρίτες] legibus Romanorum ante alia cautum erat, ne quis ciuis Romanus *indicta* cauffa, et indemnatus puniretur, ac fupplicio afficeretur v. Act. 25, 16. Plaut. Curcul. 5, 3. 16. *proh deum atque hominum fidem! Hoc pacto indemnatum atque inteftatum me abripi!* cf. *Taubmanus* ad Plauti Afinar. 5, 2. 87. et *Grotius* ad h. l. Ῥωμαίες ὑπάρχοντας] Silam (vid. ad 15, 22.) ciuem Romanum fuiffe, aliunde non conftat. Quare plerique interpretes, praeeunte *Grotio*, huic locutioni fynecdochen ineffe ftatuunt, vt pluralis pofitus fit pro fingulari v. intpp. ad Matth. 27, 44. et *Walchius* primit. facr. Ienenf. p. 281. obferuat, ipfi fermonis grauitati, quae tota ex hoc loco proluceat, optime conuenire, vt in multitudine loquatur Apoftolus. Sed vid. v. 38. extr. ἔβαλον εἰς φυλακὴν] ante confeffionem rei in *cuftodiis liberis* habebantur, fiquidem vel ipfe magiftratus eos domi afferuabat, vel alii priuati nobiles eorum fufcipiebant cuftodiam v. Livius 39, 14. Salluft. B. C. 49. Cic. Catil. Or. 3. c. 6. poft confeffionem vero rei in vincula publica coniiciebantur v. *Sigonius* de iudiciis 2, 3. in *Graeuii* Thef. Ant. T. 2. p. 1740. οὐ γὰρ] *non profecto, neutiquam, nullo modo* Gellius 4, 18. *fed enim id iam non faciam.* Latini dicere folent: *non ita* Virg. Aen. 2, 583. vid. ad 4, 27. ἀλλὰ ἐλθόντες αὐτοὶ ἡμᾶς ἐξαγαγέτωσαν] ita enim publice declarabatur eorum innocentia, et apud Macedonas nominatim erat innocentiae argumentum, fi quis

a magiſtratu publice vinculis ſolueretur, vt annotauit *Wolfius* ad h. l. qui hanc in rem attulit locum Lucian. in Aſino T. 2. Opp. p. 116. vbi Theſſalonicae in Macedonia hoc idem vſu veniſſe narrat *κᾆν τȣ́τῳ μȣ ὁ ἄρχων δημοσίᾳ πάντων ἀκȣόντων ἀπολύει.* add. Lucian. in Toxari T. 2. p. 55. Pertinet huc quoque locus Apuleii Metamorph. Lib. 3. p. 134. ed. Francof. 1621. 8. poſtquam Lucius coram Theſſaliorum magiſtratu homicidii reus actus erat, atque abſolutus caede abierat, ita pergit: *nec prius ab inferis emerſi, quam Milo meus hoſpes acceſſit, et iniecta manu, me renitentem, lacrimisque rurſum promicantibus crebro ſingultientem, clementi violentia ſecum attraxit, et obſeratis viae ſolitudinibus per quosdam anfractus ad domum ſuam perduxit, moeſtumque me atque etiam tum trepidum variis ſolabatur affatibus. Nec tamen indignationem iniuriae, quae inhaeſerat altius meo pectori, vllo modo permulcere quiuit. Ecce illico etiam magiſtratus ipſi cum ſuis inſignibus domum noſtram ingreſſi, talibus me monitis delinire geſtiunt, neque tuae dignitati etc.*

38. *ἐφοβήθησαν ἀκȣ́σαντες ὅτι Ῥωμαῖοί εἰσι*] *conterriti ſunt, audientes eos ciues Romanos eſſe.* Qui vero factum, vt duumuiri teſtimonio Pauli, ſe ciuem Romanum eſſe, illico fidem haberent? Scilicet capitali animaduerſione puniebantur, qui ius ciuitatis mentirentur, vt vel patet ex Sueton. V. Claud. c. 25. *ciuitatem Romanam vſurpantes, in campo Esquilino ſecuri percuſſit.* Iam vero duumuiri cum audirent eos Romanos eſſe, metuebant, ne maieſtatis laeſae rei cauſſam in vrbe dicere cogerentur. Ita enim conſtituerant leges, vt in ciue Romano laeſo, ipſa populi Romani maieſtas laeſa crederetur. Quod crimen quam grauiter punitum ſit, docet locus Dion. Halic. Ant. Rom. 11. p. 725. *τιμωρίαι δὲ προσέκειντο τοῖς καταλύȣσιν ἢ παραβαίνȣσι τὸν νόμον, ἐὰν ἁλῶσι, θάνατος καὶ δήμευσις τοῖς ȣ̓σίας poenae vero conſtitutae ſunt abrogantibus aut transgredientibus hanc legem*

(Valeriam) *si conuincantur*, *mors et publicatio bonorum.* Docet item exemplum Rhodiorum, qui quod aliquos ciues Romanos in crucem egerant, a Claudio imperatore libertate penitus priuati sunt. Dio Caff. Lib. 60. p 785. τῶν τε Ῥοδίων τὴν ἐλευθερίαν ἀφείλετο ὅτι Ῥωμαίους τινὰς ἀνεσκολόπησαν *Rhodios libertate priuauit*, *quod Romanos aliquot cruci affixerunt* cf. *Anton. Augustinus* de legibus p. 1263. T. 2. Thef. *Graeu. Sigonius* de iudiciis Lib. 3. c. 2. p. 445.

39. 40. παρεκάλεσαν αὐτοὺς] *blandis verbis eos compellabant*, eos placabant, innocentes declarabant, veniam facti petebant, profitebantur, fe ignoraffe, quod ciues Romani effent etc. In cod. D. legitur: καὶ παραγενόμενοι μετὰ φίλων πολλῶν εἰς τὴν φυλακὴν, παρεκάλεσαν αὐτοὺς ἐξελθεῖν, εἰπόντες· ἠγνοήσαμεν τὰ καθ' ὑμᾶς, ὅτι ἐστὲ ἄνδρες δίκαιοι· καὶ ἐξαγαγόντες παρεκάλεσαν αὐτοὺς λέγοντες· ἐκ τῆς πόλεως ταύτης ἐξέλθατε, μήποτε πάλιν συστραφῶσιν ἡμῖν (leg. ὑμῖν) ἐπικράζοντες καθ' ὑμῶν *et venientes* (duumuiri) *cum multis amicis in carcerem*, *vt exirent rogabant*, *dicentes: ignorauimus vestram conditionem*, *et vos viros probos esse. Deinde eductos ipsos precati sunt*, *dicentes: exite ex hac vrbe*, *ne rursus coëuntes clament aduersus vos.* Quae verba etfi interpolationem fatis aperte produnt, fenfum tamen verborum Lucae bene illuftrant. εἰσῆλθον εἰς τὴν Λυδίαν] *Lydiae domum intrarunt*: praepofitio enim εἰς nominibus perfonarum praefixa, locum indicat, in quo perfona eft, vt adeo εἰς τὴν Λυδίαν pofitum fit pro: εἰς τὴν Λυδίας οἶκον v. *Berglerus* ad Ariftoph. Plut. 237. *Koenius* ad Gregor. de dial. p. 19. et *Weffelingius* ad Herodo. p. 161. ita quoque vfurpatur praepofitio πρὸς vid. not. ad Matth. 26, 57. et *Kypkius* ad h. l. Pro εἰς τὴν Λυδίαν multi libri habent πρὸς τὴν Λυδίαν, quam lectionem *Bengelius*, *Griesbachius* et *Matthaeius* in ordinem receperunt. *Wetftenius* eam propius ad Lucae fcribendi genus accedere monet

v. Luc. 1, 28. Act. 10, 3. 17, 2. 21, 18. 28. 8. et vulgarem lectionem εἰς τὴν Λυδίαν profectam eſſe putat a librariis, qui non de Lydia muliere, ſed de regione cogitaſſent. Equidem lectionem εἰς retinendam cenſeo; ea mutata eſt a librariis in πρὸς, vel ad euitandam ambiguitatem, ne quis temere cogitaret de regione huius nominis, vel quod vſitatior iis haec forma loquendi eſſet. *Piſcator* pro εἰς τὴν Λυδίαν legendum coniecit εἰς τὴν Λυδίας, et ſtatuit Graecos praepoſitionem εἰς hoc ſenſu adhibitam ſemper ſequi iubere genitiuum, omiſſo vocabulo οἶκος. Verum pluribus et luculentis exemplis *Maius* Obſſ. Sacr. Faſc. 2. p. 3 ſqq. *Albertius*, *Wolfius* ad h. l. *Berglerus* ad Ariſtoph. Plut. 237. et *Heumanus* in Poecile p. 12. demonſtrarunt, non minus recte dici εἰσέρχεσθαι εἰς τινὰ, quam εἰσέρχεσθαι εἰς τινός. Sic Ariſtoph. l. l. legitur: εἰς Φειδωλὸν εἰσελθὼν *hominis auari aedes ingreſſus*, vbi *Kuſterus* quoque temere correxit εἰς Φειδωλȣ· paulo poſt enim ſequitur: ἢν δ' εἰς παραπλῆγ' ἄνθρωπον εἰσελθὼν τύχω *ſi vero domum hominis prodigi ingreſſus fuero.* Lyſias Orat. 2. init. p. 24. εἰς ὑμᾶς δ' εἰσελθὼν ἐλπίζω τῶν δικαίων τεύξεσθαι *dum autem vos conuenio, ſpero, me quod ius eſt, conſecuturum.* Orat. 33. init. οὐκ ἄν ποτε εἰς ὑμᾶς εἰσελθεῖν τȣτȣ εἴασα *nunquam his ad vos accedere promiſiſſem.* Praeterea *Piſcatoris* coniectura etiam propterea reſpuenda eſt, quod in talibus articulus non adhibetur, vt docuit *Valckenarius* in Schediaſm. Obſſ. crit. in loca quaedam N. T. p. 391 ſq. παρεκάλεσαν hortati ſunt, vt conſtanter religionem chriſtianam profiterentur. ἐξῆλθον nempe ἐκ τῶν Φιλίππων, Paulus et Silas. Lucas et Timotheus Philippis remanſiſſe videntur. Lucas enim, qui inde a 16, 10. Paulo eiusque comitibus ſe ipſum accenſuerat, iam de iis rurſus in tertia perſona loquitur vsque ad 20, 5. Timothei autem verſu demum 14. cap. 17. iterum mentio ſit, vbi cum Sila a Paulo Beroeae relictus eſſe legitur, et Timotheum Silam ac Paulum Theſſalonicen pro-

ficifcentes non effe comitatum. *Koppius* quoque Prolegg. in ep. ad Theffal. p. 4. inde colligit, quod Apoftolus 1 Theff. 3, 2. Timotheum ita commendarit et laudarit, vt prima haec eius commendatio apud Theffalonicenfes videatur.

CAPVT XVII.

1. Paulus peragrata Amphipoli et Apollonia venit Theffalonicen 1—10. inde fe confert Beroeam 10—14. Beroea abit Athenas 15—fin. Ἀμφίπολις] primae regionis Macedoniae metropolis vid. ad 16, 12. Thraciae finitima, ad fluuium Strymonem fita, a quo eam vndique alluente et cingente, nomen accepit Ἀμφιπόλεως, cum antea diceretur *ἐννεὰ ὁδοὶ nouem viae* Diod. Sic. 16, 8. Ἀμφίπολις — ἡ δὲ πόλις αὕτη κειμένη κατὰ τῆς Θράκης, καὶ τῶν σύνεγγυς τόπων εὐφυῶς. Stephanus: Ἀμφίπολις, πόλις Μακεδονίας, κατὰ Θράκην, ἥτις Θ. ὁδοὶ ἐκαλεῖτο—διὰ τὴν περίῤῥοιαν τȣ Στρήμονος. add. Thucyd. 1, 100. Plin. H. N. 4, 10. Appian. Bel. Ciu. 4. p. 1040. Ἀπολλωνίαν] *Apolloniam* h. l. memoratam, non effe confundendam cum Apollonia illa celebriori, quae Illyriae vrbs erat, et plures huius nominis vrbes in Macedonia fuiffe, ad h. l. monuit *Kypkius*. Hoc loco haud dubie intelligenda eft ea vrbs, quae inter Amphipolin et Theffalonicam interiacebat, quam Ptolomaeus Geograph. Lib. 3. Ἀπολλωνίαν Μυγδονίας vocat, de qua Plin. H. N. 4, 10. *regio Mygdoniae fubiacens, in qua recedentes a mari, Apollonia, Arethufa.* Verbum διοδεύειν, quod in verf. Alexandrina refpondet verbo עָבַר Pf. 89, 41. πάντες οἱ διοδεύοντες ὁδόν· indicat, Paulum et Silam, Amphipolin et Apolloniam, per quas Theffalonicam petentibus breuiffimum iter patebat, peragraffe tan-

tum, nec ibi commoratos esse. Θεσσαλονίκην], Thessalonica, secundae regionis Macedoniae metropolis vid. ad 16, 12. Praesidis Romani et Quaestoris sedes vid. Liu. 45, 29. coll. 44, 10. 45. olim Θέρμη, Therma dicta v. schol. ad Thucyd. 1, 61. nomine tamen postea (vtor verbis *Koppii* Prolegg. in 1 ep. ad Thessal.) siue a Cassandro, in honorem vxoris Thessalonicae, Philippi filiae, secundum Strabonem (Lib. 7. p. 509.) Tzezem et Zonaram (coll. Diod. Sic. Lib. 19. p. 702.), siue a Philippo ipso, in memoriam victae gentis Thessalicae, secundum Stephanum Byzantinum, in Thessalonicen mutato. Maxima pars incolarum constabat Graecis et Romanis, verum etiam multi Iudaei ibi viuebant. cf. et Plin. H. N. 4, 10. *Eichhornii Einleit. in d. N. T. Bd.* 3. St. 1. p. 54. *Meyeri Versuch einer Vertheid. u. Erläut. d. Gesch. Iesu u. d. App. aus Profanscribenten* p. 384. ὅπȣ ἦν ἡ συναγωγὴ τῶν Ἰȣδαίων] *vbi erat Iudaeorum synagoga.* Articulus emphasin habet, et indicat Thessalonicae tantum celebriorem synagogam fuisse, in reliquis Macedoniae oppidis nonnisi proseuchas (v. ad 16, 13.) vt recte monuerunt *Grotius*, *Wetstenius*, *Heumanus*, *Rosenmüllerus*, *Heinrichsius*.

2. 3. κατὰ δὲ τὸ εἰωθὸς κ. τ. λ.] *pro more suo Paulus eorum conuentum ingressus est:* solebat Paulus in itineribus suis antequam gentilibus doctrinam Christi praedicaret, primum adire Iudaeos, eorumque synagogas ingredi v. 18, 46. 14, 1. 17, 10. 18, 4. 9. etc. καὶ ἐπὶ τρία σάββατα διελέγετο — παρατιθέμενος] *et per tres dies sacros cum iis disserebat, e libris diuinis docens atque demonstrans* etc. διαλέγεσθαι quod in versione Alexandrina respondet Hebr. דבר Ex. 6, 27. Ies. 63, 1. notat: *alloqui, publice verba facere* Herodi. 2, 7. 10. κατ᾽ ὀλίγȣς οἴκαδε μεταπεμπόμενος, διελέγετο αὐτοῖς *alloquebatur.* Id. 1, 5. 2. de imperatore, ὡς διελεχθείη τοῖς ϛρατιώταις *vt alloqueretur milites.* Id. 2, 5. 7. προῆλθεν, ὡς διαλεξάμενος αὐτοῖς *tanquam verba facturus ad ipsos.* Diod. Sic. p. 264. A. ἐν ἐκκλησίᾳ

διαλέγεσθαι τοῖς πολίταις in conuentu publico ad ciues verba facere. Notat vero etiam, *disserere, disputare, colloqui cum aliquo* Ael. H. V. 3, 19. ὁ δὲ Ξενοκράτης ἀκέσας παραχρῆμα ἧκε πρὸς Πλάτωνα, καὶ κατέλαβε διαλεγόμενον τοῖς σὺν ἑαυτῷ *his auditis Xenocrates repente se ad Platonem contulit, et offendit eum disserentem cum his, qui simul aderant.* Herodi. 8, 5. 22. ὡς δὴ ἄρα διαλέξαιτο αὐτοῖς *quasi cum ipsis collocuturus esset.* Id. 8, 6. 9. διελέγοντο ἀλλήλοις *colloquebantur inter se* add. Diod. Sic. p. 442. Act. 17, 17. (Luc. 2, 46.) 20, 7. *Dresigius* de Verb. Med. p. 241 sq. et *Sturzii* Lex. Xenoph. sub h. v. Verbum διανοίγειν h. l. significat, *docere*, *explicare* vid. not. ad Luc. 24, 32. add. *Kypkius* ad h. l. παρατιθέναι autem, quod proprie de iis adhibetur, qui cibos apponunt v. ad Luc. 10, 8 per metaphoram ita ponitur, vt declaret, *docendo proponere, tam manifeste exponere quam cernuntur, quae spectanda proponuntur, idoneis argumentis aliquid demonstrare.* Ex. 19, 7. καὶ παρέθηκεν αὐτοῖς vbi in textu Hebr. legitur verbum שׂים. Polyb. Hist. 4, 5. ὑποδεικνύων μὲν τὴν ἀπὸ Μακεδόνων ἀσφάλειαν διὰ τὴν ἡλικίαν τῦ προεςῶτος· παρατιθεὶς δὲ τὴν Λακεδαιμονίων ἀλλοτριότητα πρὸς τὰς Μεσσηνίας *tum ostendit nihil quicquam a Macedonibus periculi imminere ob aetatem regis, tum Lacedaemonios animis a Messeniis alienatos esse ostendit.* Diod. Sic. p. 4. C. ὅσα ταῖς προκειμέναις ἱςορίαις ἐοικότα δόξωμεν ὑπάρχειν, παραθήσομεν ἐν κεφαλαίοις *quae praesenti historiae conuenire existimabimus, certis capitibus exponemus.* Athen. p. 479. C. ὡς Νίκανδρος φησὶ, παρατιθέμενος τὸ ἐκ νεφελῶν Ἀριςοφάνϐς. Exempla plura congesserunt *Elsnerus*, *Kypkius* et *Wetstenius* ad h. l. *Valckenarius* Opusc. Vol. 2. p. 303. Lips. nec non *Hemsterhusius* ad Aristoph. Plut. v. 720. p. 244. Iam quod verborum constructionem attinet, *Heumanus*, alii, post verba ἀπὸ τῶν γραφῶν interpungendum esse censent, et ad verba διανοίγων καὶ παρατιθέμενος subaudiendum αὐτὰς, vertunt: *docebat e scriptura, explicans eam et demonstrans,* vt adeo ἀπὸ positum sit pro ἐκ, vt 13, 23. 14, 19. 28, 23.

Eu. 19, 39. cum etiam in Euang. 24, 32. Lucas fcripferit, διανοίγων τὰς γραφάς. *Grotius*, *Pricaeus*, *Elsnerus*, *Morus*, *Rofenmüllerus*, alii, poft vocem αὐτοῖς diftinguunt, ita, vt fequentia verba ἀπὸ (pro ἐκ) τῶν γραφῶν διανοίγων κ. π. vno tenore legenda fint; laudant Act. 28, 23. πείθων τε αὐτὲς τὰ περὶ τῦ Ἰησῦ ἀπό τε τῦ νόμϐ Μωσέως κ. τ. λ. Ita quoque *Valckenarius* l. l. interpungendum effe ftatuit, fed pro διανοίγων καὶ παρατιθέμενος legendum coniicit: παρατιθέμενος καὶ διανοίγων. Hanc conftructionem etiam *Klofius* probat in Examine emendatt. in N. T. a *Valckenario* propofitarum Halae 1790. fed transpofitionem merito tanquam minus neceffariam repudiat, cum διανοίγειν ἀπὸ i. e. ἐκ τῶν γραφῶν *aperire*, *docere e Scriptura facra*, recte Lucas dicere potuerit, ita, vt idem fit quod διανοίγειν τὰς γραφὰς Eu. 24, 32. Locum ipfum ita interpretatur: *per tria fabbata colloquebatur cum iis*, *facram fcripturam iis aperiebat*, *et loca in medium proferebat* (fcl. vt probaret) *Chriftum debuiffe pati* etc. Equidem interpretibus iis adftipulor, qui poft αὐτοῖς incifi notam ponunt, et ἀπὸ τῶν γραφῶν διαν.. καὶ παρατιθέμενος coniungunt, cum fimillimum loquendi genus Act. 28, 23. deprehendatur, cum formula διελέγετο ἀπὸ τῶν γραφῶν colloquebatur cum iis e Scriptura l. de fcriptura, vel verba faciebat e Script. S. non fatis commodum fenfum pariat, et nusquam fimilis formula occurrat, fed διελέγετο αὐτοῖς infra v. 17. 18, 4. Lucam autem puto propterea vfum effe praepofitione ἀπὸ, quod eius menti obuerfabatur etiam verbum παρατιθέμενος. ὅτι τὸν Χριςὸν ἔδει παθεῖν κ. τ. λ. λ.] exemplo magiftri fui v. Luc. 24, 23. fcripturae facrae effata proferebat, quibus doceret et demonftraret, Meffiae euenire debuiffe, quae Iefu euenerant. καὶ ὅτι οὗτός ἐςιν — ὑμῖν] *hunc autem Meffiam effe Iefum*, *quem ipfis annuntiaret*. Transitio ab oratione obliqua ad directam, tam facris, quam profanis fcriptoribus admodum frequens v. Act. 1, 4. nec adeo neceffe eft, vt cum *Heumano* poft καὶ fubintelligatur ἔφη.

4. ἐπείσθησαν id. qd. ἐπίςευσαν, quod etiam in nonnullis codd. e gloffemate legitur, *fidem doctrinae huic habebant, eam amplectebantur*, opponuntur iis οἱ ἀπειθοῦντες v. 5. καὶ προσεκληρώθησαν τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Σίλᾳ] *fectatores Pauli et Silae facti funt:* προσκληροῦσθαι *adhaerere, adiungere fe alicui, fectari aliquem* Philo de Decal. p. 760. A. τινὲς τῇ ἑτέρᾳ μερίδι προσκληρώσαντες αὑτοὺς, ἔδοξαν τῆς ἑτέρας ὀλιγωρεῖν *funt, qui alteri parti addicti, alteram videntur contemnere.* De Leg. ad Cai. p. 1001. D. τῶν μὲν τούτῳ, τῶν δ' ἐκείνῳ προσκεκληρωμένων *aliis huic, aliis illi fauentibus.* Ibid. p. 1031. ἔθνει δὴ τοιούτῳ προσκεκληρωμένος καὶ πατρίδι καὶ ἱερῷ δέομαι ὑπὲρ ἁπάντων *cum huic genti et patriae et templo adhaeream, pro omnibus rogo.* Temere igitur *Mangeus* in notis ad Philonem T. 2. p. 689. pro προσεκληρώθησαν fubftituit προσεκολλήθησαν vid. *Loesnerus* ad h. l. σεβομένων Ἑλλήνων profelytorum portae vid. ad 13, 16. γυναικῶν τε τῶν πρώτων οὐκ ὀλίγαι intelliguntur, vt fupra 13, 50. matronae honeftae, viris primariis matrimonio iunctae, quae Iudaicam religionem amplexae erant, infra v. 12. vt 13, 50. εὐσχήμονες nominantur. Feminae in fynagoga fubfellia diftincta occupabant v. *Vitringa* de Synag. p. 129.

5. Verba ζηλώσαντες δὲ οἱ ἀπειθοῦντες Ἰουδαῖοι καὶ προσλαβόμενοι varie in codd. leguntur. Haud pauci libri habent: προσλαβόμενοι δὲ οἱ Ἰουδαῖοι οἱ ἀπειθοῦντες, omiffo ζηλώσαντες, in aliis libris omittitur ἀπειθοῦντες v. *Griesb. Matthaeius* in textum recepit: προσλαβόμενοι δὲ οἱ Ἰουδαῖοι οἱ ἀπειθοῦντες. Ita quoque refcripfit *Griesbachius*, omiffa tamen voce ἀπειθοῦντες Et haec lectio haud dubie verifſima eft. Nempe grammaticos offendit nomen Ἰουδαῖοι, nude pofitum, adeoque quo illud accuratius interpretarentur, in margine illa ipfa verba ζηλώσαντες (forte ex 13, 45.) et ἀπειθοῦντες, cum praeceffferit ἐπείσθησαν, adfcripferunt, et librarii has voces in contexta transtulerunt. ἀγοραῖοι dicuntur *homines otiofi et defides, qui omne fere*

tempus in foro, inepta curiositate ducti consumunt, quos Latini *subrostranos* (Cic. ad Diu. 8, 1.) *subbasilicanos* (Plaut. Capt. 4, 2. 35.) vocant, et Cic. faecem et sentinam vrbis dicere solet. Aristoph. Equit. 181. Ὅτιὴ πονηρὸς κἀξ ἀγορᾶς εἶ, καὶ θρασύς, vid. ad Matth. 20, 3. *Casaubonus* ad Theophr. Char. 6. et *Fischeri* Ind. Theophr. sub h. v. *Valckenarius* ad Ammon. p. 10 sqq. *Graeuius* Lectt. Hesiodd. c. 1. *Suicerus* Thes. Eccl. h. v. *Er. Schmidius* et *Wetstenius* ad h. l. ὀχλοποιήσαντες, ἐθορύβουν — εἰς τὸν δῆμον] *turba collecta, ciuitatem concitabant, et aedes Iasonis adorti, eos,* Paulum et Silam, *ad populum producere volebant,* eos in concione accusaturi; δῆμος *populus, populi concio* Theophr. Char. 12, 1. ἐκ τοῦ δήμου ἀναστὰς *in concione surgens.* Plutarch. de Educ. Liber. c. 9. καλούμενος ὑπὸ τοῦ δήμου πολλάκις, οὐκ ὑπήκουσε *saepenumero vocatus a populo non obtemperauit.* Xen. Mem. 1, 1. 18. ἐν τῷ δήμῳ *in concione,* pro quo 4, 4. 2. est ἐν ταῖς ἐκκλησίαις. add. Ael. H. V. 2, 1. vid. et not. ad 19, 33.

6. 7. μὴ εὑρόντες δὲ αὐτοὺς *iisque non repertis,* cum securitatis caussa mature se in aliam domum contulissent. ἔσυρον *violenter extraxerunt et deduxerunt* vid. ad 8, 3. ἐπὶ τοὺς πολιτάρχας ad ciuitatis praefectos, magistratus ciuiles. τὴν οἰκουμένην omnem terrarum orbem, imperium Romanorum vid. ad Luc. 2, 1. ἀναστατοῦν est id. qd. ἀνάστατον ποιεῖν, *eiicere, sedibus pellere,* vt ap. Symmach. Ps. 58, 2. vbi respondet Hebr. הניעַ Isocrat. Panegyr. c. 9. τοὺς μὲν βαρβάρους ἀναστάτους ποιησάσης add. c. 31. et cf. *Münthius* ad h. l. hinc in vniuersum notat, *aliquem e statu et conditione sua dimouere,* et speciatim de iis ponitur, qui *ciuitatem perturbant, tumultum mouent,* vt h. l. et 22, 38. atque adeo idem valet quod ἀνασείειν Luc. 23, 5. Harpocration: ἀναστατωθῆναι· ἀνασκευάζεσθαι. Act. 15, 24. Sed praeter Harpocrationem, et scriptores N. T. nusquam nisi in Symmachi aliorumque V. T. versionibus, v. *Bielius* h. v. hoc verbum legitur, estque adeo verbis Alexandrinis annume-

randum v. *Sturzius* de dialecto Alex. et Macedon. p. 146. οὓς ὑποδέδεκται Ἰάσων] *eos Iason hospitio excepit;* hoc sensu verbum ὑποδέχεσθαι legitur etiam Luc. 19, 6. Iac. 2, 25. et Xen. Mem. 2, 3. 13. εἰ βούλοιο ξένον ἀποδέχεσθαι σεαυτὸν, ὁπότε ἔλθοις εἰς τὴν ἐκείνου — πρότερος ὑποδεχοίμην add. Tob. 7, 9. 1 Macc. 16, 15. οὗτοι πάντες Paulus, Silas, eorumque asseclae, Iason et ἀδελφοὶ v. 6. memorati. ἀπέναντι — Ἰησοῦν] *adversus* (ἀπέναντι vt Sir. 37, 4.) *Caesaris decreta faciunt, dicentes alium esse imperatorem Iesum.* Crimen iis impingebant seditionis et rebellionis contra Imperatorem Romanum. Christiani Iesum vocabant κύριον, Χριστὸν vid. ad 16, 21. extr. *Grotius* ad h. l. obseruat, neque olim populum Romanum, neque postea Caesares permisisse in regionibus deuictis quemquam regem dici, nisi suo permissu. Sed cum additum h. l. legatur ἕτερον, in promtu est per βασιλέα intelligi, Imperatorem, Graeci autem Imperatorem Romanum κύριον et βασιλέα dicebant v. Ioseph. B. I. 5, 13. *Spanhemius* de Vsu et Praest. Numism. T. 2. p. 597. add. 1 Tim. 2, 2. 1 Petr. 2, 13. δόγμα vid. ad Luc. 2, 1.

8. 9. ἐτάραξαν ὄχλον καὶ τοὺς πολιτάρχας *populum et praefectos metu perturbabant.* Iudices metuebant tumultum, populus metuebat Romanos, cum audiret rebelles contra Caesarem in vrbe commorari. 9. καὶ λαβόντες τὸ ἱκανὸν — αὐτοὺς] *sed postquam ipsis a Iasone et reliquis satisfactum erat, eos dimiserunt.* Verbis ἱκανὸν λαβόντες nonnulli interpretes hunc sensum substituunt: cum Iason et caeteri ad magistratus adducti ostendissent, falsam esse accusationem, neque se, neque Paulum eiusque comitem esse rebelles contra Caesarem, atque adeo satisfecissent iudicibus; laudant Marc. 15, 15. vbi tamen legitur ἱκανὸν ποιεῖν. Sed ἱκανὸν λαμβάνειν est formula forensis Lat. *satis accipere, satisdationem accipere,* cui opponitur ἱκανὸν διδόναι *satis dare* h. e. prae-

des fiftendo, aut pecuniam deponendo fecurum reddere eum, qui aliquid a te poftulat, et promittere te hoc facturum effe, Bürgen ftellen, aut Caution ftellen. Iafon et amici eius, vt *Grotius*, alii, fufpicantur, fatis dederunt iudicio Paulum et Silam fifti. Sed hoc non euenit, imo Paulus et Silas noctu difcefferunt coll. v. 9. rectius igitur *Heumanus* ftatuit, Iafonem promififfe ac fpopondiffe, Paulum et Silam confeftim effe abituros. *Michaelis* opinatur, eum pecuniae fummam depofuiffe, et promififfe, fe hos homines non amplius hofpitio excipere velle, et, fi forte redituri effent, eos deferre apud magiftratum.

10—12. *Beroea*, vrbs Macedoniae, prope Pellam Liu. 45, 30. *fecunda pars* (Macedoniae) *celeberrimas vrbes, Theffalonicen et Caffandriam, habet. — Tertia regio, nobiles vrbes Edeffam et Beroeam et Pellam habet.* add. Plin. H N. 4, 10. vid. et *Wetftenius* ad h. l. 11. οὗτοι nempe Iudaei Beroeenfes; hi comparantur cum Iudaeis Theffalonicenfibus, qui Paulum acerrimo odio perfecuti erant, quorum pauciores Chrifto nomina dederant coll. v. 4. Iudaeorum vero Beroeenfium plures Chrifti doctrinam amplexi funt, οἵτινες ἐδέξαντο τὸν λόγον κ. τ. λ. Hinc Beroeenfes dicuntur εὐγενέστεροι τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ *nobiliores*, melioris indolis *quam Iudaei Theffalonicenfes.* Scilicet εὐγενὴς proprie dicitur *is, qui claro genere natus eft, nobilis* Xen. Hift. Gr. 4, 1, 4. γυναῖκα οὖσαν — πατρὸς εὐγενεστάτου add. Luc. 19, 12. transfertur vero deinde ad animum, vt Lat. *nobilis*, et indicat eum, qui animo et moribus bene conftitutus eft vt h. l. Philo de nobilitate p. 904. A. ἐπειδὴ τοίνυν ἡ εὐγένεια κεκαθαρμένης διανοίας καὶ καθαρσίοις τελείοις κλῆρος οἰκεῖος, μόνους χρὴ λέγειν εὐγενεῖς τοὺς σώφρονας καὶ δικαίους *quoniam igitur nobilitas expiatae purgataeque mentis fors eft, praecipue nobiles dicendi funt foli prudentes et iufti.* Seneca ep. 44. *Bona mens omnibus patet, Omnes*

ad hoc sumus nobiles. Ouid. de Ponto 1, 2. 1. *Maxime, qui tanti mensuram nominis aequas, et geminas animi nobilitate genus* cf. *Kypkius* atque *Loesnerus* ad h. l. *Marklandus* ad Lysiam Proleg. p. 71. not. 95. legendum h. l. coniecit *εὐμενέςεροι mitioris indolis.* Sed lectio vulgaris, quam codd. auctoritas tuetur, commodum sensum parit. *μετὰ πάσης προθυμίας animo promtissimo* Xen. Anab. 1, 9. 10. *εἴ τις αὐτῷ προςάξαντι καλῶς ὑπερετήσειεν, ἐδὲν ἀχάριςον εἴασε τὴν προθυμίαν* v. et *Münthius* ad h. l. *τὸ καθ' ἡμέραν ἀνακρίνοντες τὰς γραφὰς*] Vulg. *quotidie scrutantes scripturas: ἀνακρίνειν* quod proprie de iudicibus adhibetur vid. ad Luc. 23, 14. omnino etiam notat: *examinare, perpendere aliquam rem, perscrutari,* vnde Chrysostomus explicuit verbo *ἀνερευνᾷν,* in versione Alex. respondet verbo חקר 1 Sam. 20, 12. conferebant libros sacros cum Apostoli doctrina, examinabant loca V. T. ab eo in Iesum translata, quo magis in veritate confirmarentur. *εἰ ἔχοι ταῦτα οὕτως* quae nimirum Paulus tradiderat de Messia in crucem acto, in vitam reuocato etc. coll. v. 3. *εὐσχήμονες* vid. ad 13, 50.

13. *οἱ ἀπὸ τῆς Θεσσαλονίκης Ἰεδαῖοι Iudaei Thessalonicenses: ἀπὸ* patriam et domicilium indicat vid. not. ad Matth. 15, 1. Ioh. 11, 1. *κἀκεῖ eo, illuc* vid. ad Matth. 2, 22. *σαλεύοντες τὸν ὄχλον plebem concitarunt.* Verbum *σαλεύειν agitare, commouere,* proprie dicitur de *nauibus,* quae ventorum vndarumque impetu nunc sursum nunc deorsum feruntur, etiam de *mari* ventorum vi agitato; deinde vero per metaphoram vsurpatur de iis, *qui alios ad rebellionem concitant, qui seditionem mouent* vt h. l. hinc *ἐν σάλῳ γίνεσθαι* dicitur *ciuitas* intestinis motibus laborans et concitata ap. Lysiam Orat. 5. p. 77. Ratio est, quia vulgus cum *mari* comparatur, adeoque, vt mare vento, sic quocunque rumore et improborum sermone impelli et concitari potest. Cic. pro Cluent. c. 49. de populo Romano: *vt mare, quod sua natura tranquillum*

fit, ventorum vi agitari, atque turbari, fic et populum Romanum fua fponte effe placatum, hominum feditioforum vocibus, vt violentiffimis tempeftatibus concitari. add. pro Murena c. 17. Herodi. 5, 1. 7. τὸν γᾶν πρὸς Παρθυαίας πόλεμον, μέγιστον τε ὄντα, καὶ ἐφ' ᾧ πᾶσα Ῥωμαίων ἐσάλευεν ἀρχή, κατελύσαμεν *fane Parthicum bellum, maximum vtique et in quo omne Romanum imperium fluctuarit, finiuimus.* Sed multitudo comparatur etiam cum *nauigio*, quod in mari ventis ac fluctibus agitatur Soph. Oed. Tyr. 23. Πόλις γὰρ, ὥσπερ καὶ αὐτὸς εἰσορᾶς, ἄγαν Ἤδη σαλεύει *vrbs enim vt tu ipfe vides, valde agitatur.* Scholiaft. ἡ μεταφορὰ ἀπὸ τῶν χειμαζομένων νεῶν *a nauibus agitatis defumta eft.* Frequens omnino eft fcriptoribus antiquis comparatio ciuitatis cum nauigio v. Aefchyl. Sept. Theb. 2. Horat. Od. 1, 14. *Bofius* ad Hebr. 12, 27. et *Elsnerus* ad h. l.

14. ἐξαπέστειλαν — ἐπὶ τὴν θάλασσαν] *dimiferunt eum fratres, vt vsque ad mare fe conferret.* Interpretes haud pauci, veluti *Beza*, *Grotius*, *Er. Schmidius*, *Hezelius*, *Eckermanus*, alii, putant, Paulum deductum effe ad oram maris, vt illum Iudaei perfequi defineret, quafi naui confcenfa ex illa regione enauigaffet, mox autem eum re ipfa, terreftri itinere, per Macedoniam et Theffaliam Athenas contendiffe. Itaque ὡς ἐπὶ τὴν θάλασσαν vertunt: *quafi, velut ad mare.* Verum ὡς ἐπὶ h. l. notat *usque ad* mare. Ita quoque verba intellexerunt Syrus interpres, Arabs, Aethiop. Particula enim ὡς cum comitem habet praepofitionem ἐπὶ, idem valet quod ἕως, et refpondet Latinorum: *usque ad*, vel, *recta ad* Paufan. 2, 25. p. 169. καταβάντων δὲ ὡς ἐπὶ θάλασσαν. Xen. Cyr. 8, 3. 11. ἔδειξε τέρμα ὡς ἐπὶ πέντε σταδίων. Zofim. 1, 67. ὡς ἐπὶ τὸν Ῥῆνον. Laërt. 8, 69. ὡδευκέναι ὡς ἐπὶ τὴν Αἴτνην. Diod. Sic. p. 423. A. τὸν ναύαρχον μετὰ δέκα τριήρων ἀπέστει, κελεύσας κατὰ τάχος λάθρα πλεῖν ὡς ἐπὶ Συρακουσίας. add. Ariftoph. Equitt. 1404. Soph. Philoct. 58.

Pro *vsque ad* Latini interdum concife dixerunt vel *vsque*, vel *ad*, altera particula omiffa Cic. Verr. 4, 49. *facerdotes vsque Ennam profecti funt.* Cic. de Senect. 19. *quis eft tam ftultus, quamuis fit exploratum, fe ad vefperam effe victurum.* Sic et ap. Xen. Hift. Gr. 1, 6. 5. legitur: ὡς ἐπὶ τὰς ναῦς πεμφθεὶς fed 9. 1. fimpliciter ἐπὶ τὰς ναῦς cf. *Abrefchius* Dilucc. Thucydd. 4, 40. et Animaduu. ad Aefchyl. T. 1. p. 586. *Valckenarius* ad Herodo. 9, 96. p. 735. *Raphelius*, *Münthius* et *Loesnerus* ad h. l. Caeterum pro θάλασσαν *Marklandus* ad Lyfiam Orat. 32, 604. legi mauult, cum cod. Cantabrig. Θεσσαλίαν, vt ὡς *animi propofitum* fignificet. Temere. Neque neceffe eft, vt ftatuatur, Paulum pedeftri itinere Athenas perrexiffe. Non enim, vt intelligenter ad h. l. obferuauit *Heinrichfius*, praeter naturam accidit, Beroeenfes, Paulo amicos, Apoftolum ex vrbe ad proximum portum deduxiffe (quandoquidem Athenas petere, et quidem ob plura in interioribus terris pericula, quae fibi adfutura augurabatur, nauigatione eo tendere conftituerat Paulus), quid quod et in nauigatione ipfa Athenas vsque ei comites adfuiffe. ὑπέμενον δὲ ὅ τε Σίλας καὶ ὁ Τιμόθεος ἐκεῖ] *Silas autem et Timotheus ibi remanferunt* vid. not. ad 16, 40. Haud improbabilis eft coniectura *Koppii* Prolegg. in ep. ad Theffal. p. 4. Paulum folum abiiffe, relictis Beroeae Sila et Timotheo, hoc confilio, vt Timotheus ad Theffalonicenfes Apoftolo fuo orbatos abiret, eosque de Pauli vita et erga ipfos amore ac ftudio certiores faceret, in doctrina etiam chriftiana confirmaret 1 Theff. 3, 4. Silas vero Beroeae Timotheum a Theffalonicenfibus reducem exfpectaret, quo facto vterque Apoftolum fequeretur.

15. οἱ δὲ — Ἀθηνῶν] *qui vero Paulum profequebantur* (f. *deducebant*), *eum Athenas ducebant:* καθιστάναι notat, *comitari*, *deducere* id qd. προπέμπειν 15, 2. vbi v. not. Sic legitur apud Xen. Anab. 4, 8. 6 Μάκρωνες — ἐπὶ τὰ ὄρη τῶν Κόλχων κατέστησαν τοὺς Ἕλληνας. He-

rodi. 2, 8. 10. *εἴς τε τὰ ἱερὰ τῆς Ἀντιοχείας τὸν Νίγρον ἄγουσι, καὶ εἰς τὴν ἑαυτοῦ οἰκίαν καθιςᾶσιν.* Thucyd. 4, 78. *κατέςησαν αὐτὸν εἰς Δίον* cf. et *Raphelius* Obff. Polybb. ad h. l. *καὶ λαβόντες ἐντολὴν — ἐξῄεσαν*] *et acceptis mandatis ad Silam et Timotheum, vt quam celerrime ad ipſum venirent, domum reuerſi ſunt.* Redierunt Silas et Timotheus ad Paulum, cum iam Corinthi viueret v. Act. 18, 5. coll. 1 Theff. 3, 6.

16. *ἐν δὲ ταῖς Ἀθήναις ἐκδεχομένου αὐτοὺς*] *quos dum Paulus Athenis expectabat.* Hefychius: *ἐκδέχεται· προσδοκᾷ.* Hebr. 10, 13. Iac. 5, 7. id. qd. *προσδέχεσθαι* Luc. 2, 25. Suidas: *προσδεχόμενοι· προσδοκῶντες.* Apoftolus cum Athenas, nobiliffimam Graeciae vrbem, philofophiae ftudiis celeberrimam, belli pacisque artibus florentiffimam perambularet (Cic. de Orat. 1, 4. *Athenae omnium doctrinarum inuentrices.* Orat. pro Flacco c. 26. *Athenienſes, vnde humanitas, doctrina, religio, fruges, iura, leges, notae atque in omnes terras distributae putantur)*, purioris religionis veftigia iure quodam fuo exfpectans, (*παρωξύνετο τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ*) *vehementer animo commouebatur, cum videret vrbem idolis refertam, θεωροῦντι κατείδωλον οὖσαν τὴν πόλιν.* Athenienfes, vt veteres fcriptores tradunt, idolorum cultui et fuperftitioni nimium dediti erant, deos vndique omnes ftudiofiffime quafi conquirebant, et peregrina quoque numina ciuitate donabant, rati, quo plures colerent deos, eo maiorem fuam felicitatem fore, hinc vrbs eorum, deorum fimulacris, templis, aris referta erat. Paufanias in Attic. 1, 24. *Ἀθηναίοις περισσότερόν τι ἢ τοῖς ἄλλοις ἐς τὰ θεῖα ἐςι σπουδῆς Athenienſes religionis ſtudio alios longe ſuperant.* Strabo 10. p. 472. C. *Ἀθηναῖοι δ' ὥσπερ περὶ τὰ ἄλλα φιλοξενοῦντες διατελοῦσιν, οὕτως καὶ περὶ τοὺς θεούς. Πολλὰ γὰρ τῶν ξενικῶν ἱερῶν παρεδέξαντο, ὥςε καὶ ἐκωμῳδήθησαν· καὶ δὴ καὶ τὰ Θρᾴκια καὶ τὰ Φρύγια Athenienſes vti in aliis peregrina liben-*

ter adſciſcunt, ita quoque quod ad deos attinet. Multa enim peregrina ſacra receperunt, et ideo quoque in comoediis exagitati ſunt, interque haec Thracia et Phrygia. Lucian. T. 1. Prometh. p. 180. de vrbe Athenienſium: ἁπανταχῦ δὲ βωμὸς καὶ θυσίας καὶ ναὸς καὶ πανηγύρεις *vndique aras, victimas, templa et feſtiuitates ſtatuunt* Livius 45, 27. *Athenas inde plenas quidem et ipſas vetuſtate famae, multa tamen viſenda habentes — ſimulacra deorum, hominumque, omni genere et materiae et artium inſignia.* Philoſtrat. Vit. Apollon. 4, 6. φιλοθύτας τὸς Ἀθηναίυς εἶδεν *vidit Athenienſes ſacrificiorum amantes.* Idem 6, 7. narrat, Apollonium in colloquio cum Timaſione dixiſſe: σωφρονέστερον περὶ πάντων θεῶν λέγειν εὖ, καὶ ταῦτα Ἀθήνησιν *prudentius eſſe de omnibus diis bene loqui, vt fit Athenis.* cf. *Hammondus* et *Wetſtenius* ad h. l. Caeterum κατείδωλος reddi debet, *idolis referta*, nam praepoſitio κατὰ in compoſitis vim habet augendi. Sic καταβόστρυχος eſt, *crinium cincinnis obtectus* Eurip. Phoen. 148. κατάφυτος *arboribus conſitus* Polyb. 17, 16. κατάδενδρος χώρα *regio arboribus referta* Diod. Sic. p. 218. B. κατάμπελος *vineis refertus* Strabo 4. p. 271. *Almelou.* vbi v. *Caſaubonus.* cf. et *Loesnerus, Münthius* ad h. l. *Fiſcherus* Animaduu. ad Weller. Vol. 3. P. 2. p. 194 ſq.

17. *Diſſerebat Paulus in ſynagogis cum Iudaeis et proſelytis (v. 2.) et in foro quotidie cum quibusuis obuiis:* ἀγορᾷ *forum.* Plura erant Athenis fora. Ex his duo potiſſimum celebrabantur, *vetus* et *nouum.* Forum vetus erat in Ceramico, tractu ſatis amplo, cuius pars aliqua extra vrbem, pars vero reliqua intra illam v. *Meurſii* Diſſ. de Ceramico gemino §. 16. *Potteri* Archaeol. 1, 8. p. 30. Forum nouum extra Ceramicum erat, in eo loco, cui nomen *Eretria*, v. *Meurſius* in Athen. Attic. Lib. 1. c. 6. Atque hoc poſterius forum h. l. intelligendum videtur. Nullum enim forum, niſi Ceramicum

et Eretriacum, abfolute dictum eft ἀγορὰ, fed femper additum nomen, quo cognofci poffet, quod defignaretur. Deinde eo tempore quo Paulus Athenis fuit, iam erat ex Ceramico in Eretriam forum translatum. Etenim aeuo imperatoris Augufti id factum, et in Eretria maximos hominum conuentus frequentatos effe teftatur Strabo 10. p. 447. Praeterea hoc forum Eretriacum fitum erat ante ϛοὰν, porticum, in qua Stoici, quorum ftatim mentio fit, fuas διαλέξεις habebant. πρὸς τὰς παραтυγχάνοντας cum obuiis quibusuis, qui ad audiendam doctrinam chriftianam procliues effent.

18. τινὲς δὲ τῶν Ἐπικουρείων καὶ τῶν Στωϊκῶν Φιλοσόφων συνέβαλον αὐτῷ] *disputabant etiam cum eo quidam ex Epicuraeis et Stoicis philofophis.* Erant autem tunc temporis duae aliae fectae Athenis, nempe Academica f. Platonica, et Peripatetica. At vero Platonicorum et Peripateticorum nulla mentio facta eft, vel propterea, quoniam Platonica dogmata magnam partem ad doctrinam chriftianam propius accedere videbantur, Peripatetici autem ifta aetate famae celebritate minus noti erant; vel quoniam Paulum dicentem non audiuerunt, quod quidem eam quoque ob cauffam haud improbabile eft, quoniam Platonici Academiam, et Peripatetici Peripatum, in fubvrbio habebant v. Paufan. Attic. c. 29. forum autem Eretriacum in vrbe fitum erat. *Epicuraei*, quorum fecta ab Epicuro nomen habebat, nec mundum a Deo creatum effe, nec Deum rerum humanarum curam habere putabant, voluptatem pro fummo bono habebant, vnde et virtutem voluptatis cauffa eligendam effe, non propter fe ipfam, praecipiebant, animum poft difceffum e corpore, eodem modo quo corpus ipfum disfipari, adeoque hominibus nec fperandum, nec metuendum quicquam poft fata credebant v. Cic Fin. 2, 31. Tufc. 5, 31. Seneca de benefic. 4, 4. Plutarch. de placit. philof. 4, 7. 7, 3. Diog. Laërt. 9. fegm. 135. 138. Lucret. 3, 437 fs. 842 fs. Clem. Alex.

Protrept. p. 20. *Bruckeri* Hift. crit. philof. T. 1. p. 948 fs. *Börneri* Diff. de disputatione Pauli cum Epicuraeis et Stoicis ad Act. 17, 18. Ien. 1751. 4. p. 15 fqq. *Gurlitt Abrifs d. Gefch. d. Philofophie* p. 98 fs. *Stoici* igneam Dei naturam, eamque per omnes mundi partes diffufam autumabant v. Stob. Ecl. Phyf. 1. p. 43. Plutarch. de plac. 1, 7. Cic. N. D. 1, 28. Senec. ep. 92. Deum quidem mundi opificem agnofcebant, fed omnia fatali neceffitate adftricta, et Deum ipfum fato fubeffe credebant v. Plutarch. de rep. Stoic. p. 1056. Gellius 6, 2. Senec. de prou. 5. Id. ep. 77. 88. fapientem fuum Ioui quicquam cedere negabant (*Iouem plus non poffe quam bonum virum; Iouem diutius bonum effe, et fapientem nihilo minoris fe aeftimare, quod virtutes eius fpatio breuiore claudantur* Senec. ep. 73. *Eft aliquid quo fapiens antecedat Deum. Ille naturae beneficio non timet, fuo fapiens, ecce res magna, habere imbecillitatem hominis, fecuritatem Dei* Senec. ep. 53.) animorum immortalitatem negabant, in definienda autem animorum poft mortem conditione disfentiebant. Cleanthes ftatuebat, omnes animos vsque ad mundi exuftionem fuperftites manere v. Laërt. 7, 156. Cic. Tufc. 1, 31. 32. Chryfippus, hoc tantum meliorum et fapientiorum hominum mentibus tribuebat v. Plutarch. de Placit. Philof. 4, 7. Laërt. 7, 157. alii ftatuebant animos ex corporum vinculis tanquam ex carcere folutos, ftatim ad ignem coeleftem fiue in Deum ipfum redire v. *Tiedemanni Geift d. fpeculativen Philofophie* B. 2. p. 453 fqq. *Gurlittus* l. l. *Lohdii* delineatio imaginis doctrinae de conditione animi poft mortem eo quo Chriftus et Apoftoli vixerunt feculo. Dresd. 1789. 4. p. 10. Cum ergo, vt vel ex hactenus dictis fatis luculenter apparet, Epicuraeorum aeque ac Stoicorum dogmata doctrinae Chrifti quam maxime oppofita fuerint, non mirandum hanc doctrinam a Paulo propofitam philofophis illis difplicuiffe cf. v. 18. 32. Quare nonnulli eum nulla amplius attentione dignum iudicabant, et *σπερμολόγον* dicebant, alii vero, non veritatis fed nouitatis ftudio ducti

v. 21. et cauillandi libidine abrepti, vid. ad v. 19. extr. quo et ipſi et alii eius dogmata accuratius explorarent, eaque illuderent, Paulum in Areopagum ducebant. Vocabulum σπερμολόγος indicat *eum, qui ſemina colligit*, et σπερμολόγοι proprie dicuntur aues frugilegae, quae in agris ſeminatis inter ſulcos non bene occa depreſſos et ex triuiis proiecta ſemina colligunt, ſpeciatim ita dicuntur *cornices frugiuorae, die Saatkrähen* Harpocration: σπερμολόγος λέγεταί τι μικρὸν ὀρνιδάριον κολοιῶδες σπερμολόγος ὠνομασμένον, ὡς ἔοικεν, ἀπὸ τοῦ σπέρματα ἀναλέγειν, οὗ μνημονεύει Ἀριστοφάνης ἐν Ὄρνισιν vid. Ariſtoph. Auu. 232. vbi ſcholiaſt. σπερμολόγων ὄνομα ὀρνέων ἃ ἐκ τοῦ ὀρύττειν τὰ σπέρματα, καὶ ἐσθίειν οὕτως ὠνομάσθησαν. Sic legitur quoque ap. Max. Tyr. Diſſ. 13. p. 133. al. Ab iisdem auibus deſumta metaphora, σπερμολόγους nominabant Graeci, pauperes, qui forum oberrantes, ſi quid ex mercibus et mercatorum ſarcinis in terram decideret, legebant, vitamque hoc quaeſtu ſuſtentabant. Euſtath. ad Hom. Odyſ. ε, v. 241. σπερμολόγος εἶδος ἐστὶν ὀρνέου λωβώμενον τὰ σπέρματα, ἐξ οὗ οἱ Ἀθηναῖοι σπερμολόγους ἐκάλουν τοὺς περὶ ἐμπόρια καὶ ἀγορὰς διατρίβοντας διὰ τὸ ἀναλέγεσθαι τὰ ἐκ τῶν φορτίων ἀποῤῥέοντα, καὶ διαζῆν ἐκ τούτων. Hinc ita dicti ſunt *abiectae ſortis homines, viles, contemti, nullius pretii*. Harpocrat. ὁ εὐτελὴς καὶ εὐκαταφρόνητος ἄνθρωπος. Philo de leg. ad Cai. p. 1021. G. χρησάμενος — Ἑλίκωνι — δούλῳ σπερμολόγῳ περιτρίμματι *vſus Helicone — ſeruo vili ſcurra* v. *Kypkius* ad h. l. *Reiskius* ad Demoſth. pro Coron. p. 501. Apparat. Crit. Vol. 2. Tum ita quoque nuncupati ſunt *paraſiti, homines ſcurrilitate et adulationibus victum ſibi quaerentes, et de alieno viuentes*; Harpocrat. καὶ ἴσως ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων διαζῶν vid. *Kypkius* ad h. l. Ab auibus iſtis, quae neque cantu ſuo delectant, ſed garritu perpetuo moleſtae ſunt, σπερμολόγοι denique etiam dicti ſunt, *nugatores, garruli, blateratores, vaniloqui* Suidas: σπερμολόγον, εὐρυλόγον, ἀκριτόμυθον Heſych. σπερμολόγος, φλύαρος. Sic σπερμολογεῖν extat

ap. Philoftrat. Vit. Apollon. 5, 20. p. 203. cf. etiam *Casaubonus* ad Theophraft. Char. c. 6. *Suicerus* Thef. Eccl. T. 2. p. 994. *Olearius* ad Philoftr. p. 203. *Pricaeus* et *Wetftenius* ad h. l. Ex aliorum fententia v. *Heumanus* ad h. l. *Walchius* in Diff. ad Act. 17, 18. Ienae 1759. *Toupius* in Emendatt. in Suidam P. 3. p. 435. Lipf. σπερμολόγος originem ducit a σπέρμα et λέγω *dico, loquor*, vt fignificetur is, qui femina quafi profert, cuius verba, quae eloquitur, inftar feminis quafi funt, quod fine ordine et delectu proiicitur, qui verbofus eft, et quicquid in buccam venit, fine ordine ac delectu protrudit. Verum, vt iam *Beza* intelligenter monuit, hoc debuiffet efferri per λογοσπόρος. Neque per σπερμολόγον h. l. cum nonnullis intellexerim *hominem vilem, nullius pretii*, fed *loquacem, garrulum*, quam fignificationem ipfe contextus commendat. Disputarat nimirum Paulus cum Stoicis et Epicuraeis; philofophi autem Graeci in disputando cuncta ad ratiocinia reuocare folebant, et fummam philofophi virtutem, Stoici inprimis, in breuitate et concifa dicendi ratione quaerebant v. Quinctil. Inftit. Orat. 10, 1. *Lipfius* Manuduct. ad Philof. Stoic. Lib. 1. Opp. T. 3. p. 669. *Walchius* l. l. p. 9. Pauli vero oratio non pofita erat ἐν πειθοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις 1 Cor. 2, 4. magna ei erat in dicendo vbertas, et copiofa dicendi vis. Hinc ex Stoicis illis et Epicuraeis, quorum placitis contraria docebat Paulus, nonnulli eum nugatorem et garrulum nominabant. Alii dicebant: ξένων δαιμονίων δοκεῖ καταγγελεὺς εἶναι] *peregrina numina annuntiare videtur*. Varius eft vfus vocabulorum δαίμων et δαιμόνιον. Generatim de quouis deo fiue numine adhibentur Homer. Il. α, 222. ἡ δ' Οὔλυμπόνδε βεβήκει Δώματ' ἐς αἰγιόχοιο Διὸς μετὰ δαίμονας ἄλλους *haec autem ad coelum abiit, in domos aegidem geftantis Iouis, ad deos alios*. Ael. H. V. 6, 13. καλῶς τὸ δαιμόνιον ἐπὶ τριγονίαν τυραννίδας μὴ ἄγον *recte deus tyrannides ad tertiam generationem non producit*. Sic δαίμων de Ioue Callim. h. in Iou. 44. de Apolline Palaeph. 47, 3. et

δαιμόνια dicuntur dii gentilium 1 Cor. 10, 20. in verf. Alex. Deut. 32, 17. Tum vero etiam haud raro *δαίμον* et *δαιμόνιον* discernuntur a diis et heroibus Iamblich. Vit. Pythag. c. 21. p. 84. *Kufter. περὶ τȣ̃ θεȣ̃, καὶ περὶ τȣ̃ δαιμονίȣ καὶ περὶ τȣ̃ ἡρωϊκȣ̃ γένȣς εὔφημόν τε καὶ ἀγαθὴν ἔχειν διάνοιαν vt de deo, de daemonibus, de heroibus bene fentirent et cogitarent.* Athenagoras Apol. pro chrift. p. 28. *πρῶτος Θαλῆς διαιρεῖ, ὡς οἱ τὰ ἐκείνȣ διαιρȣ̃ντες ἀκριβȣ̃ντες μνημονεύȣσιν, εἰς θεὸν, εἰς δαίμονας, εἰς ἥρωας primum igitur Thales, vt referunt, qui philofophiam eius accuratius funt fcrutati, in deum, daemonas, Heroas, fuperum genus diuidit.* Denique nomine *δαίμονες* omnes dii minores, cuiuscunque generis, etiam Heroes infigniuntur v. Demofth. Orat. *περὶ πρεσβ.* p. 266 ed. Baf. 1532. *Cudworthi* Syftem intell. c. 4. §. 14. p. 301. 303. Heroas, femideos, Graeci appellabant partim ex diis, partim ex hominibus genitos, infignibus corporis animique dotibus ornatos, de genere humano praeclare meritos, et poft mortem in fuperum numerum relatos v. Iamblichus de myfter. c. 5. *Cuperus* Obff. 3, 16. *Lipfius* Opp. T. 4. p. 879. Talem Heroa f. deum ordinis inferioris, haud dubie philofophi illi a Paulo nuntiari putabant, cum eum docentem audirent, Iefum effe Dei filium, *σωτῆρα* hominum, de genere humano praeclare meritum, et poft mortem coelo receptum. Pofitus eft h. l. pluralis numerus, cum tamen Paulus de Iefu tantum verba fecerit, per enallagen numeri, vt Matth. 9, 8. 27, 44. Hebr. 11, 33. al. vel vfi funt Athenienfes illi plurali numero, ex inani perfuafione, fore vt in pofterum de pluribus diis ex Paulo audirent. *ὅτι τὸν Ἰησȣ̃ν καὶ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῖς εὐηγγελίζετο] de Iefu enim et refurrectione eos edocuerat.* Sunt verba Lucae, id quod vel verbum *εὐηγγελίζετο* docet, non legitur *εὐαγγελίζεται*, neque Athenienfes, vt bene monuit *Heinrichfius*, adhibuiffent hoc fenfu vocem Graecis auribus ignotam. *ἀνάστασις* non tantum ad Chrifti, fed etiam ad mortuorum per Chriftum refurrectio-

nem referri debet. De vtraque Paulus locutus erat, hinc generatim h. l. legitur: καὶ τὴν ἀνάστασιν coll. v. 31. 32. 33. vbi additum extat τῶν νεκρῶν, et vtramque doctrinam Apoftoli coniungere folebant v. 4, 2. 24, 15. 1 Cor. 15, 12. Caeterum συμβάλλειν τινὶ addito nomine λόγους v. Eurip. Aul. 830. vel eo omiffo v. Iamblich. Vit. Pythag. c. 2. notat: *disputare, colloqui cum aliquo, disferere* cf. *Kypkius* ad h. l. Quam hactenus propofuimus verborum huius loci interpretationem nobis quidem et linguae legibus et orationis feriei conuenientiffima videtur. Iam vero quid dixerint alii, videamus. Cum vocabulum δαιμόνιον a fcriptoribus exteris etiam adiectiue vfurpetur, de rebus ad deos pertinentibus, de operibus diuinis v. Herodi. 3, 12. 5. Iamblich. V. Pythag. 1, 21. Ariftot. Rhet. 2, 23. 27. τὸ δαιμόνιον οὐδέν ἐστιν ἀλλ' ἢ Θεός, ἢ Θεοῦ ἔργον. cf. et *Lennepius* ad Phalar. p. 328.; *Olearius* in Diff. de geftis Pauli in vrbe Athenienfium Lipf. 1706. verba καταγγελεὺς ξένων δαιμονίων explicat: *doctor nouae theologiae, auctor nouae de rebus diuinis doctrinae*, vt adeo δαιμόνια non fint *dii*, fed *ea quae ad deos pertinent*. *Raphelius* in Obff. Xenophh. ad h. l. voce δαιμονίων *deum*, np. Iefum, et *opus dei*, np. refurrectionem fignificari putat, contra vfum loquendi. Offendit nimirum harum duriorum interpretationum auctores, vfus pluralis numeri, fed vid. fupra notata. Etiam vocabulum ἀνάστασις diuerfimode explicuerunt interpretes. *Olearius* l. l. alii, Ἰησοῦν καὶ τὴν ἀνάστασιν per Hendiadyn dictum exiftimant pro Ἰησοῦν ἀνεστηκότα *Iefum vitae reftitutum*. Sed fi hoc dicere voluiffet Lucas, fcripfiffet potius: Ἰησοῦν καὶ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ. *Alex. Morus* in notis ad N. F. p. 96. *Hammondus*, *Spencerus* de legg. Hebrr. rituall. p. 1202. *Heinrichfius*, alii, praeeuntibus Chryfoftomo et Oecumenio, fine omni idonea ratione ftatuunt, Athenienfes nomen ἀνάστασις de dea intellexiffe, quam in rem laudant locum Paufan. 1, 17. qui ibi refert, Athenienfes aras pofuiffe *Pudori*, *Famae*, *De-*

ſiderio, καὶ γὰρ Ἀιδδς σφίσι βωμός ἐςι καὶ Φήμης καὶ Ὅρμης κ. τ. λ. Et cum ἀνάςασις non tantum reſurrectionem e mortuis, ſed etiam erectionem e cubili vel lapſu ſignificet, interdum quoque pro voce ἀναςατώσεως occurrat, quae vox conturbationem denotat: *Hammondus* opinatur Athenienſes ſibi deam quandam belli aut ſeditionis imaginatos eſſe. Alii mentem Athenienſium de dea, quae reſtitutioni poſt morbum praeficiatur, interpretantur. Sed neceſſe eſt, ſcribit *Boernerus* l. l. p. 13. vt ii, qui hoc aſſerunt, aut Paulum obſcuritatis et ambiguitatis accuſent, aut Athenienſes philoſophos nimis rudes et inſulſos fuiſſe autument.

19. ἐπιλαβόμενοί τε αὐτῦ κ. τ. λ. *eumque abductum in Areopagum; interrogabant* etc. Interpretes haud pauci contenderunt Paulum vi abductum eſſe in Areopagum, vt ibi coram collegio Areopagitarum, quod de ſummis criminibus, ac nominatim de impietate cognoſcebat, cauſſam ſuam peroraret. Capitali enim poena affectos fuiſſe Athenis, qui priuata auctoritate deos peregrinos inducerent. Sed Paulum ad ſenatum raptum fuiſſe, vt impietatis reus ageretur, idoneis argumentis probari nequit, imo philoſophi illi curioſitatis ſtudio ducti et cavillandi libidine abrepti (v. infra v. extr.) Paulum deduxerunt in Areopagum, locum vrbis eminentiorem, qui forum iudiciale continebat, in quo plurimi peregrini et hoſpites, ciues ac ſenatores, oratores, aliique homines eruditi confluebant, vt ibi ad turbam vndique circumfuſam verba faceret, et dogmata ſua accuratius exponeret. Etenim verbum ἐπιλαβόμενοι, quod h. l. redundat, ſaepius, vt ἄγειν v. Luc. 10, 34. Act. 11, 25. vſurpatur de leni et amica apprehenſione ac ductione v. Marc. 8, 23. Luc. 4, 40. 9, 47. Act. 9, 27. Nec praeterea in omni narratione deprehenditur veſtigium e quo appareat, Paulum coram iudicibus cauſſam dixiſſe. Non excitantur accuſatores, non interrogantes inducuntur iudices, non compellat Paulus iudices, nec

a se criminis quicquam sibi obiecti amolitur, oratio eius non est hominis, qui criminis accusatus est et rei, sed potius cum philosophis altercantis, dimittitur non a iudicibus, sed a philosophis v. 32. Constat denique etiam, non omnino inuisa fuisse Atheniensibus ξένα δαιμόνια, imo multa peregrina numina eos admisisse vid. notata supra ad v. 16. Socrates morti damnabatur, non tam propterea, quod nouos deos induceret, quam quod receptos contemneret, ac deos esse negaret Xen. Mem. 1, 1. 1. ἀδικεῖ Σωκράτης, οὓς μὲν ἡ πόλις νομίζει θεὸς, οὐ νομίζων, ἕτερα δὲ καινὰ δαιμόνια εἰσφέρων. Ael. H. V. 2, 13. καὶ ἐσῆγε ξένες δαίμονας, καὶ οὐκ ᾔδει θεὸς, οὐδ' ἐτίμα vbi v. *Perizonius.* Ἄρειος πάγος *Martis collis*, ab Ἄρης *Mars*, et πάγος *mons*, *collis*. Suidas: Ἄρειον πάγον, ὅτι ἐν τῷ πάγῳ ἐςὶ καὶ ἐν ὕψει τὸ δικαςήριον *quoniam curia in colle seu loco edito est.* Isidorus Pelusiota Lib. 2. ep. 91. πάγος ὁ ὑψηλὸς τόπος, ἐν γὰρ ὄχθῳ τινὶ ἦν τὸ δικαςήριον ἐκεῖνο, *vox* πάγος *locum editum significat, ea enim curia in colle erat.* Callim. h. in Del. 272. οὐ πάγος Ἑρμείῃ Κυλλήνιος *non mons Mercurio Cyllenius.* Erat collis ex aduerso arcis ab occasu situs Herodo. 8, 52. οἱ δὲ Πέρσαι ἱζόμενοι ἐπὶ τὸν καταντίον τῆς ἀκροπόλιος ὄχθον, τὸν Ἀθηναῖοι καλέεσι Ἀρήϊον πάγον ἐπολιόρκεον *Persae infestabant (Graecos) maxime, castris positis ex aduerso arcis, in prominente colle, quem Areopagum nominant.* Collis Martius ille locus dictus est, vel quod Marti consecratus esset, vt *Martius campus* apud Romanos, vel, quod, vt Pausanias in Attic. c. 28. p. 68. refert, Mars cum interfecisset Halyrrothium, Neptuni filium, eo in loco capitis caussam, coram duodecim diis primus dixerit. In hoc colle sedebat celeberrimum illud Atheniensium iudicium supremum, inde ἄρειος πάγος dictum, cuius iudices Ἀρεοπαγῖται, de rebus capitalibus, aliisque maioris momenti caussis, noctu, ne conspectu rei mouerentur, et sub dio cognoscebant. Hoc *sanctissimum consilium, quid quisque Atheniensium age-*

ret, aut quonam quaestu sustentaretur, diligentissime inquirere solebat; vt homines honestatem, vitae rationem memores reddendam esse, sequerentur. Valer. Max. 2, 6. 4. Quicquid in hoc iudicio agebatur, alto premebant silentio, vnde prouerbium Ἀρεοπαγίτε σιωπηλότερος, iudicium tesseris, non voce ferebant Macrob. Saturn. 7, 1. *sicut apud Athenas Areopagitae tacentes iudicant, ita inter epulas oportet silere.* In Areopagitarum numerum cooptabantur tantum viri stemmate nobiles, vitae morumque castitate, et iustitiae aequitatisque studio prae caeteris eminentes. Hinc cum Romani Graeciam subdidissent, nonnunquam caussas difficiles eo reiiciebant iudicandas Gellius N. A. 12, 7. *Dolabella rem Athenas ad Areopagitas, vt ad iudices grauiores, exercitatioresque reiecit.* cf. *Meursius* de Areopago Lugd. Bat. 1624. 4. *Potteri* Archaeol. Gr. T. 1. p. 201. *Perizonius* ad Ael. H. V. 5, 15. h. l. non iudicium illud Atheniensium, non *Curia Martis* (Iuuenal. Sat. 9, 101.) sed locus, collis Martius intelligi debet. δυνάμεθα γνῶναι κ. τ. λ.] *licetne nobis accuratius cognoscere, quaenam sit illa noua doctrina, quae a te traditur?* Ironia his verbis ineſt. Neque enim philosophi illi sibi placentes, et quaecunque ab homine Iudaeo proficiscerentur, in contemtum trahere consueti, veritatis cognoscendae cupiditate incitati Paulum in Areopagum deducebant coll. v. 18. 33. Omnino Athenienses cauillationibus in sermonibus suis dediti fuerunt, vt in aliis Anacharsis testatur apud Lucianum, τῦτο, inquiens, ἐκεῖνο ἦν ἄρα, ὃ ἐγὼ περὶ ὑμῶν ἤκουον τῶν Ἀθηναίων, ὅτι εἴητε εἴρωνες ἐν τοῖς λόγοις *hoc illud est quod de vobis Atheniensibus ad me delatum fuit, cauillationibus vos scilicet delectari in vestris sermonibus.* Epicuraeos quoque cauillationibus delectatos esse, docet locus Plutarch. de Orac. defectu 32. Ἐπικουρείων δὲ χλευασμὲς καὶ γέλωτας ὄυτε φοβητέον. Caeterum *Toupius* in Emendatt. in Suidam P. 3. p. 436. ante δυνάμεθα excidisse putat particulam οὐ, vertit: *non possumus intelligere, quae dicis; sunt enim noua* et ξενίζοντα, *quare*

rogamus, vt ea nobis explices. Sed nulla emendatione opus est, cum vulgaris lectio commodum sensum fundat.

20. ξενίζοντα γάρ τινα εἰσφέρεις τὰς ἀκοὰς ἡμῶν] *etenim noua quaedam ad aures nostras attulisti.* Ξένος indicat eum, qui peregrinans ab alio excipitur, omninoque *peregrinum*, vel eum, qui hominem alius ciuitatis ad se venientem comiter excipit; sed quoniam peregrinis res singulares cuiusque ciuitatis nouae et inusitatae videri, suique admirationem iniicere solent, τὰ ξένα tropice dicuntur etiam *mira, inusitata, noua, ignota*. Suidas: ξένα, θαυμαστά. Etym. M. ξένος — σημαίνει καὶ τὸ θαυμαστόν, ὡς τὸ ξένον, καὶ παράδοξον. v. Sapient. 16, 16. 19, 5. *Gatackerus* Aduerss. Miscell. Posthum. c. 15. Aristotel. Polit. 7, 17. δεῖ τοῖς νέοις πάντα ποιεῖν ξένα τὰ φαῦλα *opera danda est, vt omnia turpia adolescentibus sint ignota.* Sic quoque verbum ξενίζειν non modo notat, *hospitem, peregrinum esse* Suidas: ἐξένιζεν· ἀντὶ τοῦ ξένος ἦν· *hospitio excipere aliquem* Etym. M. ξενίζειν — καὶ τὸ ὑποδέχεσθαι ξένον Xen. Cyr. 6, 2. 3. οἱ μὲν Ἰνδοὶ ξενισθέντες παρὰ Κύρῳ add. Anab. 7, 3. 4. sed etiam tropice sumitur, vt sit: *rei nouitate in admirationem adducere aliquem, obstupefacere*, ξενίζεσθαι *nouitate rei alicuius insolitae perturbari* Thom. M. ξενίζω, οὐ μόνον τὸ ξένον ὑποδέχομαι, ἀλλὰ καὶ ἐκπλήττω. Etymol. M. τὸ ξενίζω σημαίνει δύο· παρὰ μὲν τῷ ποιητῇ ἀεὶ τὸ ἐξεινοδόκησα, παρὰ δὲ τοῖς ῥήτορσι τὸ θαυμάζω. Iamblich. V. Pythag. c. 19. μὴ ξενισθεὶς πρὸς τοῦτο *minime rei insolentia commotus* v. *Elsnerus, Kypkius* et *Krebsius* ad 1 Petr. 4, 4. *Suicerus* Thes. Eccl. T. 2. p. 440. Sic h. l. ξενίζοντα sunt, *quae in admirationem rapiunt, quoniam sunt inaudita, noua, inusitata.* Hesych. ξενίζουσα· — καινή. Sequitur v. 21. καινότερον, praecessit καινὴ διδαχή. v. 19. — ἀκοὴ *auris* Pollux 2, 81. τὰ δὲ ὦτα, ἀκοαί, Xen. Mem. 1, 4. 6. ἡ ἀκοὴ δέχεται πάσας φωνάς. Polyb. 15, 25. ψιθυρίσας πρὸς τὴν ἀκοήν. add. Eurip. Danaë v. 49. βουλόμεσθα οὖν γνῶναι

κ. τ. λ.] *itaque cognoſcere cupimus, quid haec ſibi velint,* quae tu de Chriſto et reſurrectione dixiſti, accuratius cognoſcere cupimus tuam doctrinam.

21. In memoriam reuocat Lucas Theophilo Atheniensium indolem. ἐπιδημοῦντες ξένοι] *peregrini inter eos verſantes.* De vſu verbi ἐπιδημεῖν dictum eſt ad 2, 10. εἰς οὐδὲν ἕτερον εὐκαίρουν] *nulli rei magis vacant, ſtudent:* εὐκαιρεῖν *vacare alicui rei, tempus rei impendere.* Gloſſ. vett. εὐκαιρῶ, *vaco;* εὐκαιρεῖ *vacat.* Veteres Attici hoc verbo non vſi ſunt, ſed Polybius excc. legat. 13. p. 548. T. 2. *Ern.* excc. Peireſcc. 15. p. 52. T. 3. Plutarchus, Philo in Flacc. p. 969. E aliique recentiores v. *Kypkius* et *Loesnerus* ad h. l. Moeris p. 145. εὐκαιρεῖν οὐδεὶς εἴρηκε τῶν παλαιῶν Ἕλληνες δέ. Phrynichus p. 50. εὐκαιρεῖν οὐ λεκτέον, ἀλλ' εὖ σχολῆς ἔχειν. Thom. Mag. σχολὴν ἄγω, καὶ εὖ σχολῆς ἔχω, οὐ σχολάζω· τὸ δὲ εὐκαιρεῖν πάντη ἀδόκιμον vbi v. *Oudendorpius.* Etym. M. p. 740. 50. *Sylb.* σχολὴ — ἣν οἱ πολλοὶ ἀκύρως καλοῦσιν εὐκαιρίαν· τὸ δὲ εὐκαιρεῖν βάρβαρον· ἀντὶ δὲ τοῦ σχολὴν ἄγειν λέγουσιν Ἀττικοὶ σχολάζειν. Hinc recte *Fiſcherus* Proluſſ. de vit. Lexx. N. T. p. 695. hoc verbum nouum, a Macedonibus fictum putat. add. *Sturzius* de dialecto Macedonica et Alex. p. 169. ἢ λέγειν τι καὶ ἀκούειν καινότερον] *quam vt noui quid, vel dicant, vel audiant;* καινότερον comparatiuus vim habet poſitiui, quod frequens eſt in hac formula Theophr. Char. 8, 1. μή λέγεταί τι καινότερον; *num feratur quid noui?* Eurip. Oreſt. 1327. τί δὲ νεώτερον λέγεις; *quid noui dicis?* Xen. Mem. 1, 1. 3. οὐδὲν καινότερον εἰσέφερε τῶν ἄλλων. vid. *Gatackerus* de ſtilo N. T. c. 25, p. 132. et *Kypkius* ad h. l. De Athenienſium garrulitate, et curioſitate nimia, ſeu ſtudio nouitatis intempeſtiuo, quo vana quadam cupiditate inquirebant omnia, etiam ea, quae ſua nihil intererant, et ſcire laborabant, quicquid agebatur, tam publice, quam priuatim,

plures scriptorum veterum loci loquuntur. Thucyd. 3, 38. *μετὰ καινότητος μὲν λόγυ ἀπατᾶσθαι ἄριϛοι.* Schol. *ταῦτα πρὸς τὺς Ἀθηναίυς αἰνίττεται, οὐδέν τι μελετῶντες, πλὴν λέγειν τι καὶ ἀκύειν καινόν.* Schol. ad Aristoph. Equit. 975. *δεῖγμα τόπος ἐϛιν ἐν Πειραιεῖ, ἔνθα πολλοὶ συνήγοντο ξένοι καὶ πολῖται, καὶ ἐλογοποίυν.* Schol. ad Aristoph. Plut. 338. *διαβάλλει τὺς Ἀθηναίυς, ὡς διημερεύοντας ἐπὶ τῶν κυρείων ἀργῶς.* Aelian. H. V. 5, 13. *ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἀγχίϛροφοι πρὸς νεωτερισμύς.* Seneca ep. 94. *Alexander — qui quod cuique optimum est, eripuit, Lacedaemona seruire iubet, Athenas tacere* cf. *Wolfius* in Curis et *Wetstenius* ad h. l. Garrulitatis Atheniensium argumentum praebent etiam *λέσχαι*, loca publica, in quibus homines de plebe sedere, rumores captare et serere, et confabulari de rebus leuibus et inanibus solebant. CCCLX tales *λέσχας* Athenis fuisse, ostendit *Meursius* in Athen. Att. p. 158. honestiores ciues, adolescentuli inprimis, conuenire solebant ad confabulandum in *ἰατρεῖα medicinas*, tabernas medicantium v. Aelian. H. V. 3, 7. ibique intpp. et *κυρεῖα tonstrinas* v. Ael. H. V. 6, 12. Plutarch. de garrul. p. 509. T. 2.

22. Sequitur nunc Pauli oratio in Areopago ad Athenienses habita, cuius summam Lucas memoriae tradidit. Disserit Paulus in hac oratione, quae sententiarum delectu, copia, et grauitate, verborumque pondere eminet, sapienter auditorum suorum ratione habita, de Deo vero, eiusque puriorem cultum commendat, et doctrinae Iesu veritatem adferit. Auditorum beniuolentiae captandae caussa et quo facilius doctrinam suam de Deo vero eorum animis insinuare posset, orationis initio Atheniensium pietatis studium laudat, atque commemorat, se vrbem perambulantem, inter alia pietatis monumenta reperisse aram, Deo ignoto dicatam v. 22. 23. *Video, inquit, vos omni modo pietatis studiosos esse.* *κατὰ*

πάντα omni modo v. *Wetſtenius* ad h. l. δεισιδαιμονεστέρες comparatiuus vim poſitiui habet, vt v. 21. (καινότερον) aliisque in locis pluribus. Vocabulum autem δεισιδαίμων, vt nomen δεισιδαιμονία duplici ſenſu adhiberi ſolet. Bono ſenſu δεισιδαιμονία notat: *religionem, pietatis ſtudium*, et δεισιδαίμων *religioſum, pium erga deos*. Heſychius: δεισιδαίμων, ὁ εὐσεβής. Suidas: θεοσεβής. Ita legitur δεισιδαίμων ap. Xen. Cyr. 3, 3. 58. vbi praecedit θεοσεβῶς. Ageſ. 11, 8. Ariſtotel. de Rep. 5, 11. τὰ πρὸς τὲς θεοὺς φαίνεσθαι ἀεὶ σπεδάζοντα διαφερόντως — ἐὰν δεισιδαίμονα νομίζεσιν εἶναι τὸν ἄρχοντα, καὶ φροντίζειν τῶν θεῶν. add. Ioſeph. Ant. 10, 3. 2. Ael. H. V. 5, 17. Act. 25, 19. Malo ſenſu δεισιδαιμονία indicat: *ſuperſtitionem* vt ap. Theophraſt. Char. 16. vbi explicatur δειλία πρὸς τὸ δαιμόνιον· et δεισιδαίμων *eum qui ſuperſtitioſus deos metuit, et deorum metu adductus, multa facit inepta et abſurda* Pollux 1, 1. 21. εὐσεβής, θεῶν ἐπιμελής, ὁ δὲ ὑπερτιμῶν, δεισιδαίμων καὶ δεισίθεος. Heſychius: δεισιδαίμων· ὁ τὰ εἴδωλα σέβων, εἰδωλολάτρης, ὁ εὐσεβὴς καὶ δειλὸς παρὰ θεοῖς. vid. *Elsnerus* ad Act. 25, 19. et *Wetſtenius* ad h. l. Iam vero quaeritur, quo ſenſu h. l. δεισιδαίμων capiendum ſit? *Beza, Calouius, Wolfius*, alii putant, Paulum hac voce notare voluiſſe Athenienſium ſuperſtitionem. Monent interpretes illi, comparatiui formam τὸ nimium in quacunque re, quod iuſtos limites transgrediatur, innuere. Sed hoc non pro perpetuo loquendi vſu habendum eſt. Praeterea parum probabile eſt, aut prudentiae Pauli conueniens videtur, eum ſtatim orationis initio cultum vanum et ineptum Athenienſium traducendo, exacerbare maluiſſe auditorum animos, quam laudando eorum religionis ſtudium, captare eorum beniuolentiam, quo eum attentis et benignis auribus audirent.

23. ἀναθεωρεῖν ſignificat, *contemplari, diligenter inſpicere*, v. *Münthius* ad h. l. et *Weſſelingius* ad Diod.

Sic. 18, 74. metaphorice, *diligenter perpendere* v. Hebr. 13, 7. Diod Sic. p. 452. B. *Rhod.* Longin. de Sublim. 7, 3. τὰ σεβάσματα ὑμῶν Vulg. *ſimulacra veſtra.* Syr. *templa veſtra.* *Lud. de Dieu*, *Boltenius* explicant: *numina veſtra*, vt ſit id. qd. θεοὶ, quo ſignificatu σέβασμα occurrit Sap. 14, 20. 15, 17. Hiſt. Drac. v. 27. Sed latiori ſenſu σέβασμα indicat omnia, quae religionis cauſſa homines venerantur, omnia quae cultui ſacro inſeruiunt, templa, aras, ſtatuas deorum etc. v. *Suiceri* Theſ. Eccl. h. v. et *Koppius* ad 2 Theſſ. 2, 4. et hoc ſenſu in hac verborum complexione accipiendum eſt, cum mox commemoretur ara. Rectius ergo exprimitur: *ſacra veſtra.* εὗρον καὶ βωμὸν, ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο· ἀγνώςῳ Θεῷ] *reperi aram, in qua ſcriptum erat: Deo ignoto* Valde exercuit interpretum induſtriam ara Θεῷ ἀγνώςῳ dicata, quam Paulus Athenis ſe reperiſſe ait v. *Fabricii* Bibliographia antiquaria p. 296. *Wolfius* in Curis ad h. l. Praecipua autem difficultas in eo eſt, quod in ſcriptoribus Graeciae, inprimis Athenienſium reipublicae antiquitatem ſpectantibus, quos ad illuſtrandum h. l. interpretes conſuluerunt, plures arae ἀγνώςοις Θεοῖς dicatae commemorantur. Nam loci Luciani in Philopatride, ad quos nonnulli, veluti *Grotius*, *Olearius* in diſſ. de geſtis Pauli in vrbe Athenienſ. 1706. 4. *Witſius* Meletem. Leidenſ. p. 84., alii, prouocarunt, vt comprobarent Athenis extitiſſe aram, ἀγνώςῳ Θεῷ ſacratam, nihil plane ad rem faciunt. Critias ibi (p. 466. ed. Baſil. c. 9. p. 122. ed. *Gesner.*) ironice iurat per ignotum Athenis, νὴ τὸν ἄγνωςον ἐν Ἀθήναις· et p. 485. c. 22. p. 203. *Gesn.* alter confabulator Triepho dictus, dialogum ita concludit: ἡμεῖς δὲ τὸν ἐν Ἀθήναις ἄγνωςον ἐφευρόντες καὶ προσκυνήσαντες χεῖρας εἰς οὐρανὸν ἐκτείναντες, τούτῳ εὐχαριςήσωμεν *nos vero ignotum, qui eſt Athenis, a nobis inuentum adorantes, manibus in coelum ſublatis, eidem gratias agemus.* Sed vt recte monuerunt *Eichhornius* in *Allgem. Bibliothek d. bibl. Literatur*

B. 3. p. 414. *Niemeyerus* interpretat. orat. Paulinae Athenis in Areopago habitae Act. 17, 22 ſs. Halae 805. 4. alii, Lucianus his in locis more ſuo Pauli ſermonem in ludibrium vertit, et ne verbo quidem ſe quoque eiusmodi aram Athenis vidiſſe aſſeuerat. E reliquis ſcriptorum Graecorum locis allatis non niſi hoc conſequitur, pluribus diis ignotis ab Athenienſibus aras fuiſſe dicatas. Pauſanias Deſcript. Graeciae 1, 1. p. 4. edit. *Kühn.* in Phalero portu Athenarum *βωμὲς* fuiſſe ait, *θεῶν τε ὀνομαζομένων ἀγνώςων καὶ ἡρώων.* Philoſtrat. Vit. Apollon. 6, 3. ſcribit: *σωφρονέςερον περὶ πάντων θεῶν εὖ λέγειν, καὶ ταῦτα Ἀθήνησιν, οὗ καὶ ἀγνώςων θεῶν βωμοὶ ἵδρυνται vbi ignotis diis ſtatuuntur arae.* Eſt ergo vtroque loco de pluribus diis ſermo, neque e verbis laudatis ſat clare patet, vtrum arae *ἀγνώςοις Θεοῖς* an *ἀγνώςῳ Θεῷ* inſcriptae fuerint. Laudarunt etiam locum Diog. Laërt. Lib. 1 ſect. 10. p. 78. ed. *Steph.* p. 71. ed. *Meibom.* qui tamen quoque *ἀπροσδιόνυσος* eſt. Laërtius ibi refert, Epimenidem peſtem Athenis ortam compeſcuiſſe hunc in modum: *λαβὼν πρόβατα μέλανά τε καὶ λευκὰ, ἤγαγε πρὸς τὸν Ἄρειον πάγον· κἀκεῖθεν εἴασεν ἰέναι οἷ βέλοιντο, προστάξας τοῖς ἀκολέθοις, ἔνθα ἂν κατακλίνει αὐτῶν ἕκαςον, θύειν τῷ προσήκοντι θεῷ· καὶ οὕτω λῆξαι τὸ κακόν· ὅθεν ἔτι καὶ νῦν ἔςιν εὑρεῖν κατὰ τὲς δήμες τῶν Ἀθηναίων βωμὲς ἀνωνύμες, ὑπόμνημα τῆς τότε γενομένης ἐξιλάσεως ſumſit oues nigro et candido vellere, duxitque in Areopagum, atque inde quo vellent abire permiſit, his qui illas ſequebantur mandans, vbicunque illae recubuiſſent, ſingulas mactarent τῷ προσήκοντι θεῷ atque in hunc modum quieuit lues. Ex eo iam hodie quoque per Athenienſium pagos βωμὲς ἀνωνύμες aras ſine nomine inueniri certum eſt.* H. l. non legitur *ἀγνώςῳ Θεῷ* ſed *τῷ προσήκοντι θεῷ*, quod explicant: deo ad quem haec res pertinet, quiue peſtem auertendi poteſtatem habet, quisquis is tandem ſit. Si altaria illa inſcriptione ornata fuiſſent, ea haud dubie fuiſſet: *τῷ*

προσήκοντι θεῷ. Sed βωμὸς ἀνώνυμος eſt ara, nulla plane inſcriptione notata, vt recte monuit *Olearius* l. l. v. *Wolfius* ad h. l. Iam cum ſcriptores veteres, Athenis plures aras ignotis diis dicatas fuiſſe tradant: *Erasmus* ad h. l. *Clericus* Hiſt. Eccl. a. 52 p. 474. *Brodaeus* Miſcell. 2, 20. aliique plures ſtatuerunt, Paulum numerum pluralem pro inſtituto ſuo mutaſſe in ſingularem. Cuius quidem ſententiae auctor fuit *Hieronymus* qui in Commentar. in ep. ad Titum 1, 12. inſcriptionem illam ita ſibi lectam teſtatur: Θεοῖς Ἀσίας καὶ Εὐρώπης, καὶ Λιβύης, θεοῖς ἀγνώστοις καὶ ξένοις. Verba eius ſunt: *Inſcriptio arae non ita erat vt Paulus aſſeruit*: ignoto Deo, *ſed ita*: *Diis Aſiae*, et Europae et Africae, Diis ignotis et peregrinis. *Verum quia Paulus non pluribus Diis ignotis indigebat*, *ſed vno tantum ignoto Deo*, *ſingulari verbo vſus eſt*, *vt doceret*, *illum ſuum Deum eſſe*, *quem Athenienſes in arae titulo praenotaſſent*, *et recte eum ſcientes colere deberent*, *quem ignorantes venerabantur et neſcire non poterant*. Contra vero recte monuerunt interpretes alii, hac locum noſtrum explicandi ratione admiſſa, verbis Pauli, quibus Athenienſes conuincere tentabat, omne robur et pondus detrahi, vtpote quae aduerſarii falſitatis arguere potuiſſent, atque adeo ſtatuunt, Athenis fuiſſe aras in plurium numero inſcriptas, et vnam quoque in ſingulari. — *Eichhornius* l. l. coniicit: plures fuiſſe Athenis aras antiquiſſimis temporibus exſtructas, quibus ars ſcribendi aut plane ignota, aut minus vſu recepta fuiſſet, quae ergo nulla inſcriptione notata eſſent. Has aras Athenienſes, ſeriori aetate, ne numinis alicuius iram prouocarent, non deſtruxiſſe, ſed cum ignorarent, cuinam deo dicatae fuiſſent, inſcriptione eas notaſſe hac: Ἀγνώστῳ Θεῷ Deo alicui ignoto, *einem unbekannten Gott* (non: τῷ ἀγνώστῳ Θεῷ *dem unbekannten Gott*, vid. *Heumanus* ad h. l.). Ex pluribus aris, quibus ſingulis haec inſcriptio eſſet, non niſi vnam Paulum vidiſſe, et cum ignoraret, plures iſti ſimiles

esse exstructas, commemorasse hanc aram, vt ostenderet, se nihil insoliti et inauditi proponere, sed Deum suum in numero deorum ab ipsis iam cultorum reperiri. *Eichhornii* sententiae subscripsit *Niemeyerus* l. l. Equidem arbitror fuisse Athenis plures aras, in quibus inscriptio haec plurali numero notata fuerit v. Pausan. Hieronym. l. l. cum etiam Pausanias 5, 14. p. 412. tradat in Elide, vbi certamina Olympica peragebantur, iuxta Iouis Olympici aram ἀγνώστων θεῶν βωμὸν positam fuisse, extitisse vero etiam puto Athenis vnam aram hac inscriptione insignitam: Ἀγνώστῳ Θεῷ (quae sane facilior est verborum interpretatio), etsi hoc non disertis verbis scriptores veteres memorarint, e silentio enim scriptorum nullum argumentum peti potest. Ara illa dicata fuerat ἀγνώστῳ θεῷ, ob beneficium acceptum, similemue caussam cf. *Torkill. Baden* Diss. arae Deo ignoto dicatae caussas ex antiquissima religionis natura probabiliter esse repetendas contra Diog. Laërt. Havn. 1787. vbi inscriptio deriuatur ex veteris aeui superstitione, quae omnia numinibus repleuerit, neque phaenomena naturalia omnia nominibus iustis compellare calluerit. Caeterum oleum et operam perdiderunt interpretes, qui indagare voluerunt, quemnam Athenienses per Deum ignotum intellexerint, quorum alii statuerunt eos sub hoc nomine coluisse Panem, alii Isidem, alii Iouam etc. vid. *Olearius* l. l. *Segers* Diss. de ara ignoti Dei, Regiomonti. 1710. 4. *Wolfius* ad h. l.

24. Ille Deus, quem vobis ignotum colitis, et recte quidem colitis, est coeli terraeque creator, vniversi moderator, nec necesse est, vt ei pro δεισιδαιμονίᾳ vestra, templa exstruatis, non, vt vulgo de diis creditur, in templis suum domicilium habet, ita vt ibi eximia quadam ratione praesens sit, ibi facilius preces exaudiat, natura tam immensa non includi potest templorum angustiis, nec sacrificiis indiget et donariis, iis

non propitius redditur, vt de dijs creditur, omnia enim quibus mortalium genus perfruitur bonis, ei tanquam nutritori debet. Oppofita haec erant, quae de creatione vniuerfi dixit, placitis Epicuraeorum, quae de prouida Dei rerum omnium cura disferuit Stoicorum et Epicuraeorum decretis, quae de facrificiis, templis, creatione hominis monuit, opinionibus plebis v. not. ad v. 18. 26. Eadem autem defcriptio veri Dei, qua feiungitur a diis fictitiis, cum fit coeli terraeque creator, vniuerfi moderator, frequenter etiam in fcriptis prophetarum et Pfalmis occurrit v. Ief. 45, 6. 12. 15. 13, 5. Amof. 5, 8. 9. Pf. 96, 5. 146, 6. cf. etiam Act. 14, 15. οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ] *non inhabitat templa manu fabricata* v. not. ad 7, 48. Minucius Felix Octau. c. 32. §. 1. *templum quod ei exftruam, cum totus hic mundus eius opere fabricatus eum capere non poffit? et cum homo laxius maneam inter vnam aediculam vim tantae maieftatis includam? nonne melius in noftra dedicandus eft mente? in noftro imo confecrandus eft pectore? hoftias et victimas Domino offeram, quas in vfum mei protulit, vt reiiciam ei fuum munus?*

25. Pf. 50, 8 fqq. Seneca ep. 95. *non quaerit miniftros Deus. Quidni? ipfe humano generi miniftrat, vbique et omnibus praefto eft.* Id. de Benef. 4, 9. *Quoniam nec ille collato eget, nec nos ei quicquam conferre poffumus.* 3 Macc. 2, 9. fummus facerdos de templo: ἡγίασας τὸν τόπον τοῦτον εἰς σὸν ὄνομά σοι τῷ τῶν ἁπάντων ἀπροσδεεῖ *fanctificafti tibi hunc locum nomini tuo, qui tamen nulla re indiges.* Alia loca fimilia congefferunt *Wetftenius* et *Kypkius* ad h. l. θεραπεύειν *colere venerari.* Phauorinus: θεραπεύω· τὸ τιμῶ· fpeciatim adhibetur de *cultu Dei externo*, vt h. l. de facrificiis, donariis, templis Xen. Cyr. 7, 2. 6. σοὶ (h. e. ὑπό σου) λέγεται πάνυ τεθεραπεῦσθαι ὁ Ἀπόλλων nempe donis et facrificiis. ib. 8, 1. 8. ἦν θεραπεύωσι τοὺς θεούς. add. Mem. 1, 4. 13. Oecon. 5, 20. προσδεόμενός τινος κ. τ. λ.] *quafi vlla re indigeat is, qui cunctis vitam,*

halitum, et omnia alia confert. πᾶσι referendum ad homines, quorum ministerio non indigere Deus dicitur. ζωὴν, πνοὴν Sir. 30, 28. (al. 33, 16.) ἕως ἔτι ζῇς καὶ πνοὴ ἐν σοί. H. l. ζωὴν καὶ πνοὴν, vt iam recte iudicauit *Grotius*, per Hendiadyn dictum est pro πνοὴν ζωῆς *spiritum vitalem*, נשמת חיים Gen. 2, 7. quem locum Paulus respexisse videtur. Alexandrini ibi habent: ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς. Per τὰ πάντα intelliguntur omnia, quibus homo indiget, ad vitam sustentandam necessaria. Sed pro τὰ πάντα in aliis libris legitur κατὰ πάντα *vbique* v. *Griesb.* quam lectionem *Millius* et *Matthaeius* temere in ordinem receperunt. Nam non satis apparet, cur hoc adiiciatur, lectione autem καὶ πάντα admissa, quam optimae notae codd. tuentur, grauis sententia procedit, et saepius librarii voces καὶ atque κατὰ inter se permutarunt v. Xen. Cyr. 6, 2. 35. 7, 1. 12. Plato Soph. 5, 7. Eurip. Phoen. 1759. Orest. 301. Schweighäuserus ad Polyb. 3, 23. 3. 10, 12. 4.

26. *Instituit, vt ex vno sanguine (parente) omnes mortalium gentes ortae, omnes terrarum regiones incolerent.* αἷμα hominem, semen, parentem, stirpem designat v. not. ad Ioh. 1, 13. In codd. nonnullis vocabulum αἵματος deest. Nempe librarii omiserunt αἵματος, vel quod ἑνὸς et αἵματος in eandem syllabam desinunt (saepe enim librarii omiserunt vocabula, si antecedentium et sequentium similis esset sonus, aut si praecedens et sequens vocabulum in eandem syllabam desinerent) vel, vt *Wolfius* suspicatur, quod αἵματος significationem, quam h. l. obtinet, ignorabant. Adscendit autem Paulus ad generis humani origines, atque docuit, ab vno homine deriuandum esse genus humanum, vt sese opponeret opinioni et vanitati Atheniensium, qui se αὐτόχθονας et γηγενεῖς dicebant, se cum ipso solo, adeoque cum rerum natura simul ortos gloriabantur Aristoph.

Vefp. 1071. ἐσμὲν ἡμεῖς — Ἀττικοὶ μόνοι δικαίως εὐγενεῖς αὐτόχθονες. Eurip. Ion. 29 fq. — ἐλθὼν λαὸν εἰς αὐτόχθονα Κλεινῶν Ἀθηνῶν. add. Plato Menex. c. 7. Lucian. Philofpeud. 3. Ἀθηναῖοι φασὶ, τὰς πρώτους ἀνθρώπους ἐκ τῆς Ἀττικῆς ἀναφῦναι, καθάπερ τὰ λάχανα. Cic. pro Flacco c. 26. *Athenarum vrbs vetuftate ea eft, vt ipfa ex fefe ciues fuos genuiffe dicatur.* add. Iuftin. 2, 6. cf. *Wetftenius* qui plures hanc in rem locos attulit. *Niemeyerus* l. l. p. 12. monet, cultioribus hanc opinionem non effe affingendam, eos fefe αὐτόχθονας dixiffe, quod non ex aliis demum regionibus in fuas delati effent, easque more multorum, aliorum populorum non ita pridem inuafiffent, fed iam inde ab antiquiffimis temporibus incoluiffent. Recte. Sed Paulum dicentem audiebant etiam homines plebeii et inculti. Poft ἀνθρώπων nonnulli incifi notam ponunt, vt κατοικεῖν dictum fit pro ὥστε κατοικεῖν *fecit ex vno fanguine omnes gentes, vt habitarent;* verum fic frigida fententia procedit, et cum totus verfus Hebraifmum redoleat, praeualet eorum fententia, qui cum *Vorftio* de Hebraifm. N. T. p. 343. *Fifch.* iungenda putant verba ἐποίησε πᾶν ἔθνος ἀνθρ. κατοικεῖν *fecit, vt omnes gentes ex vno fanguine ortae habitarent* etc. ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς על כל פני הארץ id. qd. ἐπὶ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς Luc. 21, 35. i. e. ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. Vocabulum enim πρόσωπόν ex Hebraifmo redundat v. *Vorftius* l. l. Refpexit autem Paulus locum Gen. 11, 8. vbi οἱ ὁ habent: διέσπειρεν ἀνθρώπους ὁ κύριος ἐπὶ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς· et Deut. 32, 8. vbi in verf. Alex. legitur: διεμέριζεν ὕψιστος ἔθνη, ὡς διέσπειρεν υἱοὺς Ἀδὰμ, καὶ ἔστησεν ὅρια αὐτῶν. — ὁρίσας προστεταγμένους καιροὺς κ. τ. λ.] *definiens iis certa tempora, et certos regionum, quas incolerent terminos.* προστεταγμένους tempora *conftituta* i. certa. Vulgaris lectio eft προτεταγμένους, fed plurimi optimae notae libri habent προστεταγμένους, quam lectionem probarunt *Millius* Proleg. §. 629. *Bengelius*, al.

et in ordinem receperunt *Griesbachius* atque *Matthaeius*. Recte. Difficilior enim lectio eſt προστεταγμένα prop. *iuſſa*, *praeſcripta*, quam προτεταγμένα *ante conſtituta*, *praefinita*. Per τὰς καιρὰς ſignificantur certae periodi, aetates populorum; per τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν fines regionum quas incolunt. *Lud. de Dieu*, *Heinrichſius*, alii, per τὰς καιρὰς et ὁροθεσίας τῆς κατοικίας intelligunt, vitae cuiusque hominis limites, cum vita humana ſaepius comparetur cum habitatione, domicilio, vt Gen. 47, 9. Sed hac ſententia admiſſa, tautologia oritur, et non tam de ſingulorum hominum aetate, quam potius de ſingulorum populorum periodis, eorum flore et interitu, ſermo eſt; confirmat praeterea vulgarem interpretationem locus Deut. ſupra laudatus, quem Paulus reſpexit. κατοικία eſt *habitatio*, *commoratio*, quo ſignificatu ſaepius quoque in verſione ſeptuagintauirali recurrit v. *Bielii* Theſ. h. v. et *Bretſchneideri* Spicileg. Lexici in intpp. Grr. V. T. h. v.

27. Deus haec ſuae exiſtentiae et prouidentiae documenta extare voluit, vt omnes mortalium gentes eum orbis terrarum conditorem et rectorem agnoſcerent Rom. 1, 19. 20. Sap. 13, 4 ſqq. Pro κύριον in codd. nonnullis legitur Θεὸν, quam lectionem in textum recepit *Griesbachius*. Sed Θεὸν gloſſema redolet, quod adſcripſerunt grammatici, quoniam Chriſtus quoque in libris N. T. κύριος nominatur, et v. 24. praeceſſit Θεός. Ante ζητεῖν omiſſum eſt ὥστε vel εἰς τό. Male *Boltenius* Infinitiuum poſitum putat pro Imperatiuo. Formula ζητεῖν τὸν κύριον *dominum quaerere*, notat, ſtudere cognitioni Dei veri, exiſtentiae et prouidentiae diuinae documenta diligenter conſiderando. εἰ ἄρα γε ψηλαφήσειαν αὐτὸν καὶ εὕροιεν κ. τ. λ.] Senſus eſt: vt ad rectam atque certam Dei cognitionem perueniant. Proprie autem verba ſonant: *an forte eum veluti palpando reperirent*, certam exiſtentiae et prouidentiae ipſius adipiſcerentur *at vero*

καί τοι γε (poterant eam adipifci) *haud procul eſt a quo-libet noſtrum remotus*: facile ab vnoquoque poteſt agnofci. ψηλαφᾷν notat: *contrectare*, *manibus palpare* v. LXX. Ief. 59, 10. Gen. 27, 12. Luc. 24, 39. Ariſtoph. Concio-natr. 314. Nec tantum dicitur de iis quae manibus palpantur, fed etiam de iis, quae quocunque modo attin-guntur, ita vt ſit, fenfu percipere aliquid, aut inueſtigare quouis modo v. *Kypkius* ad Hebr. 12, 18. Tacit. Ann. 3, 12. *oculis contrectare*. Cic. Tufc. 3, 15. *mente contrectare*; h. l. ψηλαφᾷν metaphorice adhibitum extat, ita, vt declaret, *certo et perſpicue cognofcere*, atque *ψηλαφήσειαν καὶ εὕροιεν*, vt iam recte animaduertit *Grotius*, eſt Hendiadys, pro *ψηλα-φήσαντες εὕροιεν*. Caeterum ψηλαφήσειαν aeolice poſitum eſt pro ψηλαφήσειεν, quae Aoriſti forma apud Atticos faepius occurrit v. *Schleusneri* Lex. h. v. et *Fiſcherus* Animaduu. ad Welleri Grammat. Gr. Vol. 2. p. 386 fq. *καί τοι γε* plerumque vertunt *quamquam*, fed orationis feriei conuenientius redditur: *at vero*, *fed*, vt legitur ap. Aefchin. Socr. 3, 12. Xen. Cyr. 2, 2. 10. Agef. 1, 5. *οὐ μακρὰν* litotes, *prope*, vt v. 4. *οὐκ ὀλίγαι*. v. 12. *οὐκ ὀλίγοι*. In nobis ipfis manifeſta funt indicia auctoris et rectoris. Haec, vt probe annotarunt *Michae-lis* et *Niemeyerus* ad h. l. non ad dogmaticam de Deo omnibus rebus praefente doctrinam, fed ad facultatem referenda funt, quam fui cognofcendi vnicuique animum in fe ipfum conuertendi praebeat.

28. *ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν, καὶ κινέμεθα, καὶ ἐσμεν*] *per eum enim viuimus*, *nos mouemus*, *et ſumus*. Omnia Deo debemus. Plautus Poenulo 5, 4. 14. *Iuppiter, qui genus colis alisque hominum*, *Per quem viuimus vitalem aeuum Quem penes ſpes vitae ſunt hominum omnium*. Alios locos fimiles attulerunt *Elsnerus* et *Pricaeus* ad h. l. *Gatackerus* ad Antonin. 4, 23. 5, 27. *ἐν αὐτῷ* Hebr. ב *per eum*, eius vi et beneficio. Ad verba *ζῶμεν κ. τ. λ.* *Storrius* in Opuscc. Vol. 3. p. 95. monuit haec: „tria

quae beneficio diuino debemus, gradatim, et fic proponuntur, vt a perfectiori incipiens oratio, in minus perfect terminetur; per Deum *viuimus beate ac hilare* (v. 1 Theff. 3, 8. *Kypkius* T. 1. p. 270.), per ipfum movemus nos ac fumus. Ipfius beneficio non folum omnia, quae ad vitam feliciter agendam pertinent (τὰ πάντα v. 25. 1 Tim. 6, 17. Act. 14, 17.) fed etiam hoc debemus, quod noftrae vires, quarum vfu ipfi aliquid ad felicitatem conferimus, durant, neque exfpirant (πνοὴν v. 25.), imo quod ad vitam peruenimus." Mea vero fententia, oratio, a minus perfecto incipiens, adfcendit ad maius perfectum. Dei beneficio ζῶμεν *viuimus*, ei vitam debemus, κινέμεθα *mouemur* f. potius, *nos mouemus*, eft enim Medium v. *Drefigius* de Verbis Mediis 1, 71. p. 310. Deo debemus vires nos mouendi, vires agendi; ἐσμὲν Deo debemus hoc ipfum quod fumus (1 Cor. 15, 10.), quod homines, quod ratione praediti fumus. Verbum εἶναι non eft cum aliis explicandum, *perdurare*, *vitam protrahere*, vt legitur Sap. 1, 14. coll. 13. nec, *faluum effe*, vt illud adhibuit Demofth. in Orat. de Pace v. *Vigerus* de Idiotifm. Gr. Ling. 5, 6. 14. p. 241. ed. *Herm.* fed indicat exiftentiam homini conuenientem, in qua vfus rationis elucet. Etenim Paulum innuere quandam fimilitudinem inter Deum et homines, propter rationis et mentis praeftantiam, quam Horatius Sat. 2, 2. 79. *diuinae particulam aurae* nominat, verba v. 29. γένος οὖν ὑπάρχοντες τοῦ Θεοῦ — τὸ θεῖον εἶναι ὅμοιον, fatis fuperque docent. Caeterum, vt omni tempore, vtor verbis *Niemeyeri* ad h. l. extitit interpretum genus, quod philofophari mallet in interpretatione literarum facrarum, quam fenfum earum ex accurata linguarum fcientia et reliquis iuftae interpretationis praefidiis repetere, ita non mireris, fi hanc quoque Apoftoli fententiam detortam effe videas in Pantheismi, quod dicunt fyftema, quod Deum a mundo non difcernit, fed fubftantiam infinitam et aeternam, aut τὸ πᾶν,

aut animam mundi effe cenfet. At vero quam diferte per totam orationem Apoftolus conditorem a condito orbe, opificem ab opificio, gubernatorem et praefidem a rerum vniuerfitate feiunxerit, in aprico pofitum eft. vid. et *Deylingius* Obff. Sacrr. P. 2. p. 365 fs. ὥς καί τινες τῶν καθ' ὑμᾶς ποιητῶν κ. τ. λ.] *quare nonnulli poëtarum veftrorum dixerunt: eius progenies fumus:* τινὲς τῶν καθ' ὑμ. ποιητῶν i. e. τῶν ὑμετέρων ποιητῶν. Saepius enim praepofitio κατὰ periphrafi inferuit, quam in rem largam exemplorum copiam congeffimus ad *Fifcheri* Animaduu. ad Weller. Vol. 3. P. 2. p. 191. Hemiftichion τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμὲν extat in Arati Phaenomenis v. 5. (de Arato, Solenfi, e Solis Ciliciae ciuitate, ex aliorum fententia Tarfenfi v. *Fabricii* Biblioth. Gr. T. 4. p. 87 fqq. ed. *Harlefii*), legitur vero etiam in Cleanthis hymno in Iouem v. 5. ἐκ σοῦ γὰρ γένος ἐσμέν. (De Cleanthe ex Affo, Lyciae vrbe, Zenonis Citiei, Stoicorum parentis difcipulo, et in στοᾷ f. porticu Athenienfi fucceffore v. *Fabricii* Bibl. Gr. T. 3. p. 550. 553. extat eius hymnus in *Heerenii* edit. Stobaei eclogarr. phyficarr. n. 12. p. 30. et feparatim editus eft a *Sturzio* Lipf. 1785. 4. et *Cludio* Gottingae 1786. 8.). Eadem fententia etiam expreffa eft a Pindaro Nem. 6. ἓν ἀνδρῶν, ἓν θεῶν γένος. Similes veterum locos collegerunt *Gatackerus* ad Marc. Anton. 5, 21. 12, 1. *Raphelius*, *Elsnerus*, *Wolfius* et *Wetftenius* ad h. l. Iam vero diffentiunt interpretes, num Paulus Aratum refpexerit, an hunc et Cleanthem, an hos et alios in mente habuerit (fic *Michaelis* ad h. l. *Einleit.* p. 163. ed. 4.) in quorum fcriptis haec verba inuenerit. Cum vero in Arati Phaenomenis hic verfus iisdem legatur verbis, quibus Paulus vfus eft, cum eadem fere verba in Cleanthis hymno occurrant, cum Paulus non vnius poëtae, fed plurium mentionem fecerit, cum alias v. c. Tit. 1, 12. vbi vnius poëtae, Epimenidis, verba attulit, vnum tantum commemorarit, cum Cleanthes Athenis vixerit;

omnino arbitror, hos poetas Apoftolum refpexiffe. Scite autem et prudenter Paulus, literarum Graecarum haud ignarus v. 1 Cor. 15, 33. Tit. 1, 12. *Michaelis* l. l. *Henckius* ad *Paley* horas Paulinas *Beweis der Glaubwürdigkeit der Gefchichte u. d. Aechtheit der Schriften des Ap. Paulus* p. 449 fs. doctrinam fuam cum Athenienfibus agens, poetarum Graecorum auctoritate confirmauit, ita, vt quae de Ioue dixerant, ad verum Deum transferret, quo oftenderet, fe nihil ab ipforum fcriptoribus diuerfum affirmare. Et fenfus verborum: τȣ̃ γὰρ καὶ γένος ἐσμὲν, ex mente Pauli eft: a Deo vero ortum habemus, nos creauit, eique ob rationis et mentis praeftantiam fimiles fumus.

29. *Itaque cum Dei progenies fimus, non debemus putare, auro, aut argento, aut lapidi, ope artis ingeniique humani caelato et fculpto, numen diuinum fimile effe* Ief. 37. Cic. de legg. 1, 8. *cumque alia, quibus cohaerent homines, e mortali genere fumferint, quae fragilia effent et caduca; animum tamen effe ingeneratum a Deo, ex quo vere agnatio nobis cum coeleftibus vel genus, vel ftirps appellari poteft.* Lucret. 2, 990. *Omnibus ille idem pater eft — coelefti fumus omnes femine oriundi.* Seneca ep. 31. *Non poteft ex auro aut argento imago Dei exprimi fimilis.* cf. et *Wetftenius* ad h. l. χάραγμα dicitur, *quicquid fculptum eft et caelatum*, vt fimulacrum, ftatua v. *Schleusneri* Lex. h. v. τὸ θεῖον *numen diuinum*, *Deus* Xen. Agef. 2, 13. Mem. 1, 4. 18. Iofeph. Ant. 11, 6. 11. v. *Wetftenius* ad h. l. Sententia Apoftoli haec eft: Nos naturae viuentes et intelligentes, a Deo creati eique fimiles, praeftantiores fumus pretiofiffimis et abfolutiffimis artis ingeniique humani monumentis, quanto igitur praeftantior iis eft Deus, qui vt pater et creator nofter, nos ipfos natura et dignitate antecellit, neque adeo ftatua inanimata, ab artifice confecta, pro Deo coli poteft ac debet.

30. Quamquam autem Deus tot ac tanta exiftentiae

et prouidentiae suae documenta extare voluit, neque sub artis humanae figuris coli potest, tamen per longum tempus homines peruersas de eo opiniones fouerunt, nec eum rite coluerunt. τὲς μὲν οὖν χρόνες τῆς ἀγνοίας ὑπεριδὼν ὁ Θεὸς κ. τ. λ.] Deus quidem tempora *ignorantiae tulit, nunc vero omnibus hominibus vbique terrarum denuntiat, vt animum emendent.* χρόνες τῆς ἀγνοίας tempora ignorationis veri Dei, et cultus diuini. Verbum ὑπεριδεῖν proprie significat: *non animaduertere, übersehen, praetermittere aliquid.* Hoc cum facere soleant ii, qui rem aliquam incurie et negligenter tractant, indicat quoque, *negligere, non curare* Tob. 4, 3. καὶ μὴ ὑπερείδῃς τὴν μητέρα σε *noli negligere matrem tuam, curam illius habe.* Sir. 35, 14. οὐ μὴ ὑπερίδῃ ἱκετείαν ὀρφανε *non negligit preces orphani.* Deut. 3, 26. ὑπερεῖδε Κύριος ἐμὲ ἕνεκεν ὑμῶν, καὶ οὐκ εἰσήκεσέ με *neglexit me dominus propter vos et non exaudiuit me.* Iam cum negligantur plerumque ii, qui contemnuntur: ὑπεριδεῖν significat etiam, *contemnere.* Suidas: ὑπεριδεῖν· τὸ καταφρονῆσαι. Hesychius: ὑπερείδει· καταφρονεῖ. Xen. Agef. 8, 4. ὑπεριδεῖν τὴν βασιλέως ξενίαν. Antonin. 5, 31. πόσων ἡδονῶν καὶ πόνων ὑπερείδεις. Philo Lib. 3. Alleg. p. 1096. A. ὑπεριδὼν τὸν υἱὸν τὸν πρωτότοκον τῆς μισεμένης. vid. *Loesnerus* et *Wetstenius* ad h. l. Leuit. 26, 40. παρέβησαν καὶ ὑπερεῖδόν με *transgressi sunt et contemserunt me,* vbi in textu Hebraico legitur verbum מאס. Sed ὑπεριδεῖν non tantum vsurpatur de iis, qui negligentes et incurii aliquid non vident, verum etiam de iis, qui aliquid de industria videre nolunt, qui ita se gerunt, ac si aliquid non animaduertant, vt Deut. 22, 3. 4. Leu. 20, 4. Ps. 54, 1. vbi respondet Hebraico, העלים *occultare oculos ab aliquo, quin videas,* et התעלים *occultare se;* hinc ὑπεριδεῖν inter alia notat, *permittere, ferre, pati,* vt παρορᾷν v. *Fischerus* Ind. Palaeph. s. v. παρορᾷν, et sic h. l. reddi debet: *tempora ignorantiae concessit, permisit, tulit Deus,* vt Act. 14, 16. legitur: εἴασε πάντα τὰ ἔθνη πορεύεσθαι ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν. De verbo μετανοεῖν

v. not. ad Matth. 3, 2. h. l. valet, errores corrigere de Deo et cultu diuino Act. 14, 15. τανῦν oppofitum eſt τοῖς χρόνοις ἀγνοίας.

31. Et quia clariore luce iam Deus homines imbuit, nolite ſpernere has cohortationes, et notitiam vobis oblatam, repoſcet enim Deus rationem ab iis, quibus ea contigit, vſurpatae melioris notitiae. *Nam conſtituit diem, quo iuſte orbem terrarum iudicaturus eſt, per virum quem ei rei deſtinauit, cui concreditae haec poteſtatis fidem fecit, eo quod in vitam eundem reuocauit:* ἡμέρα eſt tempus iudicii extremi, nam diſerte additum legitur: ἐν ῇ μέλλει κρίνειν τὴν οἰκουμένην, et aliis quoque in locis Chriſtus dicitur iudex mortuorum et viuentium Act. 10, 42. Ioh. 5, 25. Rom. 2, 16. *Oertelius* in *Chriſtologie* T. 2. p. 699. et *Stangius* in *theolog. Symmikt.* B. 3. n. 7. ἡμέρα explicant de tempore, quo Ieſus his in terris vixit, et, ἐν δικαιοσύνῃ, vera ſua doctrina, ἔκρινε, confutauit errores. Cui interpretationi et vſus loquendi, et orationis ſeries, et loci ſupra allati, aduerſantur. τὴν οἰκουμένην id. qd. πάντας ἀνθρώπους πανταχοῦ. v. 30. ἐν δικαιοσύνῃ pro δικαίως *iuſte.* ᾧ ὥρισε pro ὃν ὥρισε vid. ad Marc. 7, 13. Verba πίστιν παρασχὼν πᾶσι haud pauci interpretati ſunt: *omnibus notitiam praebens doctrinae diuinae*, vel, *copiam faciens omnibus fiduciae Chriſti*, repugnante tamen vſu loquendi et orationis ſerie, vt accurate demonſtrarunt *Raphelius* Obſſ. Polybb. *Kypkius*, *Krebſius*, *Loesnerus* ad h. l. et *Fiſcherus* Proluſſ. de vitiis Lexx. N. T. p. 36 ſqq. Etenim πίστιν παρέχειν denotat: *fidem facere, argumenta ad rem probandam proferre, confirmare* Polybb. 4, 33. οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ χωρὶς τῶν πάλαι τὰ τελευταῖα μετὰ τὸν Μεγάλης πόλεως καὶ Μεσσήνης συνοικισμόν, ἱκανὴν ἂν παράσχῃ πίστιν τοῖς ὑφ' ἡμῶν εἰρημένοις *ſed, vt taceamus haec antiqua, nouiſſima quae contigerunt poſt Megapoleos et Meſſenae inſtaurationem, ſatis, quod dicebamus, confirmat.* Ioſeph. Ant.

2, 9. 4. τοῖς μέντοι προκατηγγελμένοις ὑπὸ τȣ̃ Θεȣ̃ πίστιν ὁ τοκετὸς τῆς γυναικὸς παρεῖχε *his tamen, quae pronuntiata a Deo erant, fidem fecit* (ea confirmauit) *mulieris partus.* Vocabulum πίστις faepius de *argumento* dici, pluribus exemplis luculentis e Philone et Diodoro Siculo defumtis probarunt *Münthius* et *Raphelius* ad h. l. Senfus igitur eft: Deus hominibus de iudicio a Chrifto exercendo fidem fecit eo, quod ipfum iuffit ab inferis redire v. Rom. 1, 4.

32—34. *Audita autem mentione mortuorum refurrectionis*, interpellabant oratorem philofophi, *alii irridebant* (ἐχλεύαζον vid. ad v. 19.), *alii dicebant, audiemus te alio tempore de hac re.* Verbis: ἀκȣσόμεθά σȣ πάλιν περὶ τȣ́τȣ, vt recte, mea fententia, iudicauit *Heinrichfius* ad h. l. non exprimitur plura audiendi defiderium, imo naufea et taedium, quod oratorem finem loquendi facere cupiebat, neque tamen violenter et ruftice filentium imponere volebat cf. not. ad v. 19. *Beza* tamen aliique interpretes putant, eos qui haec dixiffent, ancipiti fuiffe animo, et plura audire voluiffe. 34. τινὲς δὲ ἄνδρες κολληθέντες αὐτῷ κ. τ. λ.] *aliquot autem viri fe ei adiunxerunt, et Chrifti doctrinam amplexi funt, in quibus fuit Dionyfius Areopagita, et femina Damaris nomine, et alii quidam cum ipfis.* De verbo κολλᾶσθαι vid. ad 5, 13. Ἀρεοπαγίτης vid. ad v. 19. γυνὴ nonnulli vertunt: *vxor eius*, fed non legitur, καὶ ἡ γυνὴ αὐτȣ̃. Pro Δάμαρις cum hoc nomen nusquam deprehenderint in veterum fcriptis, *Grotius* et *Hemfterhufius* (vid. Selecta e fcholis *Valckenarii* ad h. l.) legi malebant: Δάμαλις, *iuuenca*, quod nomen extat in Anthologia 3, 12, et Infcriptionibus *Gruteri* p. 935. 947. Sed omnes codd. exhibent Δάμαρις, et vt *Wolfius*, praeeunte *Oleario*, ad h. l. obferuauit, folent Graeci frequenter literas ρ et λ permutare, vt adeo δάμαρις fit id. qd. δάμαλις vid. fchol. ad Apollon. Argon. 1, 308. Caeterum Damaris illa, femina nobilis fuiffe videtur.

CAPVT XVIII.

1. Paulus relictis Athenis, Corinthum se contulit, ibi reperit Aquilam, qui Roma pulsus, cum vxore Priscilla, in hanc vrbem secesserat. Aquilae, qui σκηνοποιὸς erat, Paulus laboris socium se adiungit, ac domicilium in iisdem aedibus collocat, in quibus ille officinam instituerat 1 — 5. Adueniunt ex Macedonia Silas et Timotheus v. 5. Paulus cum Corinthi per vnum et dimidium annum commoratus esset v. 11. et doctrinam Christi, etsi ei pertinaciter repugnarent Iudaei v. 6. ab Aquila et Priscilla adiutus Rom. 16, 3. infra v. 18. felici successu gentilibus tradidisset v. 6. iter per Syriam v. 18. Caesaream [et Hierosolymam v. 21. vbi v.] pergit v. 22. inde petit Antiochiam v. 22. peragrat deinceps Galatiam et Phrygiam v. 23. ac tandem Ephesum redit c. 19, 1. vbi Aquilam et Priscillam reliquerat, qui eum in Syriam proficiscentem comitati erant v. 18. Ephesi interea Apollos, ab Aquila et Priscilla accuratius doctrinam Christi edoctus, hanc ipsam doctrinam praedicauerat v. 25 sqq. — *Corinthus* Achaiae metropolis, inter duo maria, Aegeum et Ionium, sita, vnde *bimaris Corinthus* dicitur Horat. Carm. 1, 7. 2. Ouid. Heroidd. 12, 27. portus habebat duo, ad nauium stationes aptissimos, alterum occidentalem, Lechaeum, versus Italiam, alterum orientalem, Cenchraeensem (v. 18.) versus regiones Asiaticas v. Strabo Lib. 8. p. 261 ss. ed. *Casaub.* Pausan. Achaic. c. 16. Celebrabantur ibi, conuentu totius Graeciae (Curt. 4, 5.) ludi Isthmici, vltra Hadriani tempora v. Pausan. Corinth. c. 1. 2. Bello Achaico a Lucio Mummio di-

rutam Flor. 2, 16. Plin. H. N. 34, 2. 35, 5. centum annos poſt Iulius Caeſar, deductis illuc libertinis quam plurimis v. Pauſan. Strabo l. l. reſtituit, et breui tempore priſtinum ſplendorem recuperauit, ita, vt propter ciuium opulentiſſimorum copiam, et artium ſtudium, inter reliquas Graeciae ciuitates principatum teneret. Quam in rem luculentiſſima extant ſcriptorum veterum teſtimonia, nominatim Ciceronis, qui eam in Orat. pro lege Manil. c. 5. *totius Graeciae lumen;* Flori 2, 16. 1. qui, *Achaiae caput*, *Graeciae decus* appellat; Strabonis, qui Lib. 8. p. 263. ſcribit: *ἡ μὲν οὖν πόλις τῶν Κορινθίων μεγάλη τε καὶ πλουσία διαπαντὸς ὑπῆρξεν, ἀνδρῶν τε ηὐπόρησεν ἀγαθῶν εἴς τε τὰ πολιτικὰ καὶ εἰς τὰς τέχνας τὰς δημιουργικάς fuit Corinthus vrbs magna ſemperque diues, copiamque tulit virorum et ad res ciuiles tractandas idoneorum et ad artificia exercenda.* add. Ariſtides Orat. in Neptun. Opp. T. 1. p. 23. ed. *Oxford.* 1722. 4.

2. *καὶ εὑρών τινα Ἰουδαῖον ὀνόματι Ἀκύλαν, Ποντικὸν τῷ γένει*] *deprehendit ibi Iudaeum quendam, nomine Aquilam, patria Ponticum.* Ἀκύλας nomen Latinum, *Aquila* Cic. Fam. 10, 33. Sueton. V. Caeſ. 78. al. addita terminatione Graeca. Solebant Iudaei illorum temporum inter gentiles verſantes, nomina gentilium aſſumere, vel nomina Iudaica immutare vid. *Grotius* ad Act. 13, 9. *Barthius* Aduerſar. 7, 4. Hunc Aquilam non eſſe confundendum cum eo, cuius Graecae V. T. verſionis fragmenta extant, etiam Pontico genere, multo minus cum Onkeloſo paraphraſte Chaldaeo (עקילס et אונקלוס inter ſe permixtis) iam *Koppius* monuit ad Rom. 16, 3. Mercaturae cauſſa Aquila ſe Romam contulerat, eum opulentum fuiſſe inde colligitur, quod Romae et Epheſi in aedibus ipſius chriſtiani conuenire ſolebant Rom. 16, 5. 1 Cor. 16, 19. v. *Michaelis* ad h. l. Vtrum a Paulo, an Romae iam ad coetum chriſtianorum adductus fuerit, incertum quidem eſt, ſed poſterius probabilius videtur. Quodſi enim Aquila

homo de Paulo et re chriftiana praeclare meritus, Paulo ipfo duce ad Chrifti figna fe contuliffet, id haud dubie fcriptor commemorare non omififfet, cum infra v. 7. 8. alios Iudaeos a Paulo ad facra chriftiana perductos diferte memorarit. Praeterea formula προσῆλθεν αὐτοῖς amicum acceffum magis, quam primam doctrinae chriftianae praedicationem declarat. Extabat autem iam illo tempore Romae coetus chriftianorum, cuius primordia ex plurimorum interpretum fententia repetenda funt a Romanis qui fefto Pentecoftes inaugurationi Apoftolorum interfuerant Act. 2, 10. ex aliorum fententia a Iudaeis Chrifti affeclis, qui Romam mercaturae faciundae cauffa profecti erant. v. *Boehmius* Comment. in ep. ad Rom. praeparat. p. 37. Ἰουδαῖον gentem, non religionem, defignat. Ποντικὸν τῷ γένει, natione, patria Marc. 7, 26. infra v. 24. in Ponto multi Iudaei 1 Petr. 1, 1. Act. 2, 9. προσφάτως ἐληλυθότα ἀπὸ τῆς Ἰταλίας] *qui nuper ex Italia venerat*: πρόςφατος propr. indicat *recens occifum*. Quod recentiores Graeci σφάζειν *mactare*, veteres fcribebant φάειν vel φάζειν, vnde φατὸς *caefus*, et inde compofitum πρόσφατος *recens occifus*. Etym. M. πρόσφατον· κυρίως ἐπὶ τοῦ νεωστὶ πεφονευμένου εἴρηται, ἐκ τοῦ φῶ, τὸ φονεύω. Cadauer hominis *nuperrime mortui* dicitur πρόσφατος νεκρὸς ap. Phrynichum p. 164. add. Hom. Il. ω΄, 757. Generatim autem notat *omne, quod eft recens, nouum, inufitatum*, et aduerbium προσφάτως *nuper, recenter*. Hefychius: πρόσφατον, τὸ ἀρτίως γενόμενον, νέον, νεαρόν. Suidas: προσφάτως, ἀντὶ τοῦ νεωστί. Sic Pindar. Pyth. Od. 4. verf. vlt. πρόσφατον Θήβᾳ ξενωθεὶς *Thebis nuper hofpitio exceptus*. Schol. ἀρτίως ἐπιξενωθείς. Sir. 9, 10. vbi ei opponitur ἀρχαῖος. Hebr. 10, 20. ὁδὸς πρόσφατος. Diod. Sic. p. 211. D. πρόσφατος ἀρχὴ *recens initium*. Polyb. 5, 64. προσφάτως ἐκ τῆς Ἑλλάδος διαβεβηκότες. Diod. Sic. p. 229. D. προσφάτως κατ' ἀνθρώπους εὑρημένον *recens inter homines inuentum*. add. 2 Macc. 14, 36. Iudith. 4, 3. vid. *Albertius* et *Kypkius* ad h. l. Πρισκίλλα Rom. 16, 3.

1 Cor. 16, 19. nomen Latinum, et quidem diminutiuum a *Prifca*, vt vocatur 2 Tim. 4, 19. Antiquitus enim nomina, inprimis feminarum, modo fimpliciter, modo in diminutiuo enuntiabantur, vt *Terentilla*, *Quintilla*, *Primilla*, *Claudilla*, *Marullus*, *Catullus*, nomina vera fuere *Terentia*, *Quinta*, *Prima*, *Claudia*, *Marius*, *Catius* v. *Cafaubonus* ad Suet. Aug. c. 69. διὰ τὸ διατεταχέναι Κλαύδιον κ. τ. λ.] *quoniam Claudius omnes Iudaeos edicto Roma exegerat.* Huius edicti meminit quoque Suetonius V. Claud. c. 25. verba funt: *Iudaeos impulfore Chrefto affidue tumultuantes Roma expulit.* Per *Chreftum* a Suetonio memoratum interpretes plures intelligunt Iudaeum quendam Graecienfem, fiue peregrinum, fiue libertinum (cum hoc nomine frequenter libertini in infcriptionibus occurrant), qui rebellionis, qualiscunque fuerit, auctor extiterit, Iudaeorum credulitate et ingenio, ad res nouas moliendas procliui, in rem fuam abufum v. *Wolfius* ad h. l. et interpp. ad Sueton. l. l. Equidem tamen interpretibus iis adftipulor, qui apud Suetonium de *Chrifto* (quem *Chreftum* appellarit) fermonem effe ftatuunt, vt adeo fcriptoris verba capienda fint, de disfenfionibus inter Iudaeos atque chriftianos, et turbis, quibus doctrina Chrifti occafionem dederit. Scilicet ex Actis Apoftolorum fatis conftat, Iudaeos frequenter in vrbibus Graeciae tumultus excitaffe, vt Apoftolis doctrinam Chrifti tradentibus moleftias crearent. Idem illi fecere Romae; hinc turbae iftae affiduae, quibus Claudius, homo fufpicax v. Sueton. V. Claud. c. 37. edicto illo finem imponere volebat. Cum Iudaeis expellebantur quoque chriftiani, nam hos omnes Romani veteres eodem ordine diu habuerunt. Nec mirandum *Chriftum* a Suetonio dictum fuiffe *Chreftum*. Graeci enim et Romani *Chreftos* multos, inprimis feruos, dici norant nomine proprio; *Chriftos* vero nullos, non erat hoc appellatiuum iis fub proprii forma vfitatum, hinc pronuntiabant *Chreftus* et *Chreftianus*. Tertullian. Apolog. adu. Gentes c. 3. *Cum perperam Chreftianus pronuntiatur a*

vobis (nam nec nominis est certa notitia penes vos) de suauitate vel benignitate compositum est. (Nam χρηστὸς est benignus). Lactant. Instit. 4, 7. 5. *Sed exponenda huius nominis ratio est propter ignorantium errorem, qui eum immutata litera Chrestum solent dicere* etc. vbi v. interpp. „Neque est, vt Suetonium miremur, gentilem hominem, *Iudaeorum* nomine etiam *Christianos* complectentem, aut *Christum* ipsum (quem per errorem *Chrestum* vocat) turbarum istarum *auctorem* s. *impulsorem* perhibentem. Verum ille tumultuum caussam (nec mirum) ignorabat, incertoque obsequebatur rumori. Accidit ei, quod aliis saepe scriptoribus, de Iudaeorum rebus, praesertim quae religionem spectant, non tam loquentibus, quam balbutientibus." *Wassenberghius* ad Selecta e scholis *Valckenarii* p. 554. cf. etiam *Heumanus* ad h. l. eiusque Sylloge Dissertatt. p. 536 sqq. *Rossalius* Obss. de Christo per errorem in Chrestum commutato Groning. 1717. 8. qui commutationem ex ταυτοφωνίᾳ literarum ι et η, minus recte repetit. Caeterum non diu edictum illud auctoritatem suam seruasse, docet locus Act. 28, 15 ss. etiam Aquila et Priscilla Romam redierunt v. Rom. 16, 3.

3. προσῆλθεν αὐτοῖς· καὶ διὰ τὸ ὁμότεχνον εἶναι κ. τ. λ.] *eos adiit; et quoniam idem tractabat opificium, mansit apud eos, et cum iis opus fecit.* ὁμότεχνος dicitur *is, qui eandem artem exercet, idem opificium tractat* v. Herodo. 2, 89. Maxim. Tyr. Diss. 19. (vulgo 3.) p. 378. ed. *Reisk.* *Raphelius* Herodo. et *Wetstenius* ad h. l. Paulo propositum erat Corinthi diutius commorari, cum in hac vrbe amplissima, quae commerciorum caussa maxime frequentari soleret, doctrinae salutaris quam tradebat largissimum fructum sibi polliceri posset. Ne vero cuiquam grauis ac molestus esset, et vt haberet, vnde honeste viueret, artem exercebat. Erat autem etiam Iudaeorum magistris in more positum, vt cum studio legis, opificium aliquod coniungerent. Maimonid. in Tract. Talmud. Tora

c. 1. §. 9. *sapientes plurimi artem aliquam fecerunt, ne aliorum beneficentia indigerent* cf. et 1 Theff. 2, 9. 2 Theff. 3, 8. ἦσαν γὰρ σκηνοποιοὶ (κατὰ) τὴν τέχνην] *erant quippe tentoriorum opifices.* Variae funt interpretum fententiae de vi ac poteftate vocabuli σκηνοποιός. a) *Lutherus* vertit: *Teppichmacher*; *Morus*, alii, *Decken-, Matten-, Matratzenweber, die man zu Zelten gebrauchen kann;* qui conficit aulaea, ftragulas. b) *Michaelis* in *Einleitung in d. N. T.* §. 216. putat, Paulum et Aquilam inftrumentorum artificioforum fabricatores (*Kunftinftrumentenmacher*), et Aquilam etiam mercatorem eiusmodi inftrumentorum fuiffe, quale autem inftrumentorum genus intelligendum fit, definiri non poffe. Provocat ad Polluc. 7. §. 189. vbi legitur: τὰς δὲ μηχανοποιὰς καὶ σκηνοποιὰς, ἡ παλαιὰ κωμῳδία ὠνόμαζε. Sed vt fcienter monuit *Hugius* in *Einleitg. in d. N. T. Th.* 2. p. 213. apud Pollucem fermo eft de machinis, quibus in theatris vti folebant, eiusmodi vero machinas Paulum confeciffe, parum probabile eft. c) Ex *Ludouici de Dieu*, aliorumque fententia, vid. *Wolfius* ad h. l. σκηνοποιὸς dicitur, qui conficit ex corio, quae conficere folent ephippiarii, ephippiarius, *ein Sattler, Lederarbeiter*, cum in Cilicia, Pauli patria, optimae notae coria, ad tentoriorum inprimis vfum (Caef. B. G. 3, 29. Flor. 1, 12. 8. Liu. 5, 2.) praepararentur v. *Walchii* Diff. infcripta: Antiquitates Corinthiacae Ien. 1761. 4. p. 12. d) *Rofenmüllero, Dindorfio, Schleusnero* Lex. h. v. aliis, σκηνοποιὸς eft, fabricator tabernaculorum, qui conficit tentoria minora portatilia, ex corio, aut ex alia materia, quibus vtebantur viatores in terris orientalibus, folis aeftui maxime expofitis, ob raritatem deuerforiorum. e) *Hugius* l. l. cuius fententia arrifit etiam *Eichhornio* in *Einleitung in d. N. T. Th.* 3. *B.* 1. p. 9. ftatuit, nomine σκηνοποιὸς indicari textorem, panni fabricatorem, e quo tentoria conficiebantur, *ein Gezelttuchmacher.* Ad hanc fententiam comprobandam monuit, Ciliciam, Pauli

patriam, refertam fuiſſe hircis et capris villoſis *(zottig und rauhhaarig)*, eorumque villis Cilices vſos eſſe ad conficiendum pannum, *Cilicium* inde dictum. Suidas: Κίλικος τράγος· ὁ δασύς· τοιοῦτοι γὰρ ἐν Κιλικίᾳ γίνονται τράγοι, ὅθεν καὶ τὰ ἐκ τῶν τριχῶν συντιθέμενα Κιλίκια καλοῦνται. add. Heſych. *Salmaſius* in Solin. p. 347. Hoc panno vſos eſſe milites, nautas, Nomadas, ad tentoria conficienda v. Vegetius de re mil. 4, 6. Plin. H. N. 6, 28. *Nomades, infeſtatoresque Chaldaeorum ſcenitae — et ipſi vagi, ſed a tabernaculis cognominati, quae* ciliciis *metantur, vbi libuit.* Solin. 33. *Scenitae cauſſam nominis inde ducunt, quod tentoriis ſuccedunt, nec alias domos habeant, ipſa autem tentoria* cilicina *ſunt, ita nuncupantur velamenta caprarum pilis texta.* Nititur haec ſententia eo, quod Cilicia Pauli patria fuit. *Bertholdius* vero in *Einleitung in d. A. u. N. T.* Th. 5. p. 2699. contra monuit, Paulum exercuiſſe artem etiam in iis oppidis, in quibus pannus ex villis non conficeretur. Simpliciſſima et veriſſima, meo iudicio, vocabuli σκηνοποιὸς interpretatio eſt: *tentoriorum fabricator, Zeltmacher*, vt deſignetur is, qui e quauis materia tentoria conficit. Haec interpretatio confirmatur etiam auctoritate Vulgati *(erant autem ſcenofactoriae artis)* et Syri interpretis.

4. διελέγετο δὲ — καὶ Ἕλληνας] *disſerebat autem ſingulis ſabbatis in ſynagoga, et Iudaeos pariter atque Graecos edocebat.* Etiam Corinthi ea Paulo docendi ratio erat, vt a Iudaeis exordium faceret v. 13, 46. ἔπειθε *docebat*; bene *Reichardus* ſenſum expreſſit: *eos ad religionem chriſtianam ſtudebat praeparare.* Etenim cum v. 6. legatur, Paulum poſt Silae et Timothei aduentum Ieſum Meſſiam eſſe docuiſſe, et tum ei Iudaeos ſeſe oppoſuiſſe; in promtu eſt, Apoſtolum initio hanc doctrinam in ſynagoga non propoſuiſſe, ſed auditores ſuos tantum ad religionem chriſtianam praeparaſſe, ita, vt verba faceret de beneficiis a Deo populo Iudaico exhibitis, de

promiſſionibus ei datis, de oraculis Meſſianis etc. v. 13, 16 ſqq. vt doceret, etiam gentilibus viam ad veram felicitatem patere etc. Quae ex Aquila audiuerat Paulus de Iudaeorum Corinthiorum cogitandi et ſentiendi ratione, eum adducebant, vt, priusquam eos Ieſum Meſſiam eſſe edoceret, animos eorum ſibi conciliare ſtuderet. Poteſt etiam verbum ἔπειθε reddi: *eos in ſuas partes trahebat*, *ſibi conciliabat* v. not. ad Matth. 28, 14. Act. 12, 20. *Borgerus* ad Gal. 1, 10. p. 93. Hanc explicandi rationem ſecutus eſt *Heumanus*, qui vertit: *ſie halten an ſeiner Rede und Lehre Gefallen.* Ἕλληνες non ſunt gentiles, ſed proſelyti portae 17, 17. διελέγετο ἐν τῇ συναγωγῇ τοῖς Ἰουδαίοις καὶ τοῖς σεβομένοις. cf. infra v. 6. et not. ad 14. 1.

5. ὡς δὲ κατῆλθον — Τιμόθεος *cum e Macedonia Silas et Timotheus adueniſſent* v. ad 17, 14. συνείχετο τῷ λόγῳ ὁ Παῦλος κ. τ. λ.] Vulgaris lectio eſt: συνείχετο τῷ πνεύματι. Iam cum συνέχεσθαι inter alia notet: *angi*, *moerore corripi* v. Luc. 12, 50. not. ad Matth. 4, 24.: plures interpretes, tanquam *Hammondus*, *Millius* Proleg. §. 804. *Wolfius*, alii, haec verba explanant: *angebatur Paulus animo, dum docebat Iudaeos, Ieſum eſſe Meſſiam*, cum nimirum apud eos nihil plane proficeret coll. v. 6. Huic vero interpretationi contextus aduerſatur. Sed verbum συνέχειν ſignificat etiam, *incitare*, *vrgere*, vt 2 Cor. 5, 14. vbi Chryſoſtomus verba: ἡ ἀγάπη συνέχει ὑμᾶς explicat: ἡ ἀγάπη οὐκ ἀφίησιν ἡσυχάζειν με amor me vrget, me non ſinit quieſcere. Hinc *Beza*, *Fricaeus*, *Boltenius*, *Preiſsius* (*Ueberſetzung d. N. T.*) alii, huic verbis ſubſtituunt ſenſum: intus et apud ſe aeſtuabat prae zeli ardore, *er empfand einen auſserordentlichen Geiſtesdrang.* Act. 20, 22. de Spiritu Sancto πνεῦμα *Roſenmüllerus* accipit, eodem fere ſenſu, *plenus diuino Spiritu agitabatur*, omnes vires in eo intendebat, *non potuit ſe continere* διαμαρτύρεσθαι κ. τ. λ. Equidem

Bezae eiusque sequacium formulae συνείχετο τῷ πνεύματι interpretationem admitterem, ni optimorum codd. et versionum plurium auctoritate, cum *Griesbachio*, aliis, pro πνεύματι, quod e v. 25. in hunc locum translatum esse videtur, rescribendum esset λόγῳ, quae lectio diffi- cilior est. Verum etiam interpretes ii, qui hanc lectio- nem praeoptandam putant, in ea explicanda variant. *Morus* vertit: angebatur propter doctrinam, *sein Unter- richt machte ihm viel Angst und Sorge. Heinrichsius:* in- citabatur doctrina a se promulganda. Durius. Verissi- ma et orationis seriei conuenientissima interpretatio mihi videtur ea esse, quam praeiuit Vulgatus: *instabat verbo.* Nempe συνέχεσθαι denotat quoque, *teneri, occupari ali- qua re* Sap. 17, 20. κόσμος ἀνεμποδίστοις συνείχετο ἔργοις *mundus sine impedimento negotiis suis erat occupatus.* He- rodi. 1, 17. 22. συνεχόμενος ἡδοναῖς *tenetur voluptati- bus.* Ael. H. V. 14, 22. συνέχεσθαι ὀδυρμῷ *lamenta- tionibus indulgere.* Hac notione verbi admissa sensus est: cum aduenissent, quos Paulus, qui vim vnitam fortio- rem esse sciret, in tradenda doctrina christiana adiuto- res exspectauerat, quibus ei in tam ampla vrbe opus erat: operam nauabat l. nauare incipiebat doctrinae christianae, et Iesum Messiam esse, Iudaeis demonstrabat. Χριστὸν Ἰησοῦν Messiam, nempe, Iesum, vt v. 28. 19, 4.

6. ἀντιτασσομένων δὲ αὐτῶν καὶ βλασφημούντων] *cum autem hi se opponerent, etiam conuiciis additis*: ἀντι- τάσσεσθαι proprie valet, *in acie stare contra hostem* Xen. Agesf. 2, 6. ἀντιτεταγμένας εὑρὼν Θηβαίους. add. Xen. Anab. 5, 4. 12. Arrian. Exped. 2, 7. Diod. Sic. p. 42. D. Eurip. Heraclid. 801. deinde omnino notat, *op- ponere se, resistere* Hesych. ἀντιτάσσεται· ἀντίκειται cf. *Elsnerus* ad h. l. etiam verbis, vt sit, *contradicere* id. qd. ἀντιλέγειν, vt ap. Diod. Sic. p. 367. D. et h. l. ἐκτιναξάμενος τὰ ἱμάτια κ. τ. λ.] *excussis vestimentis dixit: perniciei vestrae culpa in vos ipsos recidet, ego insons, ab*

hoc inde tempore me ad gentiles conferam: ἐκτιναξάμενος τὰ ἱμάτια ne quid pulueris adhaeresceret, quo ritu significabat se cum iis nihil amplius commercii habere velle v. ad 13, 51. τὸ αἷμα ὑμῶν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ὑμῶν] scl. τρέψεται v. Ariſtoph. Nubb. 39. vel, τρέποιτο, v. Ariſtoph. Acharn. 833. *Muretus* Lectt. Varr. 12, 4. *Kuſterus* ad Ariſtoph. Plut. 526. *L. Boſius* de Ellipſ. ſub v. τρέπεσθαι p. 658. *Schaefer.* αἷμα h. l. non eſt *caedes*, ſed *exitium*, ſiue, *exitii culpa*, vt 20, 26. דם Ezech. 3, 18. v. *Vorſtius* de Hebraiſmm. N. T. p. 416. ed. *Fiſch.* Senſus: culpa perniciei veſtrae vobis imputanda eſt, non ego, ſed vos vobismet ipſis cauſſa eſtis inſecuturi mali. Erat haec loquendi ratio Hebraeis, aeque ac Graecis et Romanis vſitata v. 2 Sam. 1, 16. Ezech. 33, 4. Matth. 27, 25. Ariſtoph. Nub. 39. εἰς τὴν κεφαλὴν ἅπαντα τὴν σὴν τρέψεται *omnia in tuum caput redundabunt.* Phalaris ep. 128. extr. δυνησόμεθα εἰς κεφαλήν σοι καὶ τῷ σῷ γένει τρέψαι. Hinc malum alteri imprecaturi, malum abominaturi, optantes vt omen auertatur ab ipſis in alterum, dicebant ἐς κεφαλήν σοι Ariſtoph. Plut. 526. Terent. Hecyr. 2, 1. 54. *Capiti illorum!* Virg. Aen. 8, 483. — *dii capiti ipſius, generique reſeruent.* add. Tibull. 1, 2. 12. vbi v. *Broukhuſius.* Originem formulae *Elsnerus*, *Dindorfius* ad h. l. *Roſenmüllerus* ad Ezech. l. l. *Berglerus* ad Ariſtoph. Plut. 526. repetendam cenſent a conſuetudine Hebraeorum et Aegyptiorum, qua victimarum capitibus manus imponere, et mala, quae vel ſacrificii auctori vel populo euentura viderentur, imprecari ſolebant v. Leuit. 16, 21. Herodo. 2, 39. de Aegyptiis: καταρέονται δὲ, τάδε λέγοντες τῇσι κεφαλῇσι· εἴ τι μέλλοι ἢ σφίσι τοῖσι θύουσι, ἢ Αἰγύπτῳ τῇ συναπάσῃ κακὸν γενέσθαι, ἐς κεφαλὴν ταύτην τραπέσθαι *diras autem imprecantur capitibus victimarum his verbis: vt ſi quid mali aut ipſis immolantibus aut vniuerſo Aegypto futurum ſit, id in hoc caput vertatur.* εἰς τὰ ἔθνη πορεύσομαι v. 13, 46. neque tamen

poftea Iudaeos, qui fponte ad ipfum venirent, reiiciebat v. 8.

7. 8. *καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν, ἦλθεν κ. τ. λ.*] *et inde digreffus, conceffit in aedes cuiusdam, Iufti nomine, cuius domus fynagogae vicina erat.* *ἐκεῖθεν* plerique interpretes explicant: e domo Aquilae; alii: e fynagoga. Quae pofterior ratio praeplacet. Nam v. 4. legitur, Paulum fingulis fabbatis in fynagoga Iudaeos docuiffe, et quae v. 6. narrantur, ea in conuentu Iudaeorum acta fuiffe, in promtu eft. Mutauit autem omnino Paulus domicilium, et commigrauit in aedes Iufti, profelyti, non quod eum poeniteret hofpitii, quo hactenus vfus erat cf. v. 18. fed quoniam gentiles domum Iudaei ingredi non folebant v. 10, 28. et quoniam Iufti domus fynagogae vicina erat, *οὗ ἡ οἰκία ἦν συνομοροῦσα τῇ συναγωγῇ*, vt eum ii, qui fynagogam frequentabant, porro audire poffent. *σεβομένοι τὸν Θεὸν* profelyti portae v. 13, 16. 50. *συνομοροῦσα* *vicina*: ap. Herodi. 6, 7. 5. tanquam fynonyma iunguntur (*ἔθνη*) *ὁμοροῦντα καὶ γειτνιῶντα Ἰταλίᾳ*. Hefychius: *γειτνιῶσα, πλησιάζουσα*. 8. Ne autem omni prorfus fructu inter Iudaeos Pauli laborem caruiffe putemus, narratur Crifpum, archifynagogum, Chrifto nomen dediffe cum omni fua familia. *Crifpi* mentio quoque fit 1 Cor. 1, 14. Dicitur *ὁ ἀρχισυνάγωγος*. Praeerant nimirum Iudaeorum fynagogis plures *ἀρχισυνάγωγοι* v. 13, 15. quorum princeps fimpliciter dicebatur *ὁ ἀρχισυνάγωγος* vid. ad Matth. 9, 18. Eadem Archifynagogi dignitas infra v. 17. tribuitur Softheni, num vterque fuerit ex Archifynagogorum numero, an Archifynagogorum praefectus, ita, vt Softhenes (qui tamen poftea ipfe ad Chrifti figna fe contulit v. 1 Cor. 1, 1.) in locum Crifpi fucceflerit, definiri nequit.

9—11. Paulus, cum a Iudaeis fe pertinaciter repudiatum videret, eorumque infidiae ipfi metuendae ef-

ſent, de abitu cogitaſſe videtur, ſed vt conſilium mutaret, effecit ὅραμα ἐν νυκτὶ (v. 16, 9.) viſio nocturna. λάλει καὶ μὴ σιωπήσῃς docere perge; λαλεῖν docere, vt Matth. 13, 3. Act. 4, 17. al. Verba v. 10. *Valckenarius* ita transponenda putabat: διότι λαός ἐςί μοι πολὺς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ. Καὶ οὐδεὶς ἐπιθήσεταί σοι τȣ̃ κακῶσαί σε, διότι εἰμὶ μετὰ σȣ̃. Citra neceſſitatem. Nam vt bene monuit *Kloſius* in Examine emendationum in N. T. a *Valckenario* propoſitarum, cohortatio: *loquere audacter*, quam verba μὴ φοβȣ̃, ἀλλὰ λάλει, καὶ μ. σ. exprimunt, confirmatur promiſſione: διότι ἐγώ εἰμι — κακῶσαί σε v. 10. et huius rei noua ratio affertur haec: διότι λαός ἐςί μοι κ. τ. λ. διότι ἐγώ εἰμι μετά σȣ̃ — ταύτῃ] *nam ego tibi adjum, nec quisquam erit, qui te adoriatur, vt tibi damnum inferat, numeroſus enim mihi eſt in hac vrbe populus.* ἐγώ εἰμι μετὰ σȣ̃ vid. not. ad Matth. 28, 20. Verbum ἐπιτίθεσθαι datiuo iunctum reſpondet Hebr. שׁית ſequente particula על Pſ. 3, 7. et vel ſimpliciter poſitum, vel addito χεῖρας (vid. LXX. 2 Regg. 11, 17.), omnino notat: *aggredi aliquem, impetum in aliquem facere*, vt h. l. *vel aperta vi, vel clandeſtinis inſidiis.* Heſychius: ἐπέθεντο· ἐπέκειντο, ἀντέκειντο. De aperta vi legitur ap. Xen. Cyr. 6, 3. 6. ἐπιθέσθε τοῖς ἀναβαίνȣσιν ἐπὶ τὴν σκοπὴν *inuadite eos, qui ſpeculam conſcenderint.* Ib. 7, 1. 11. vbi ἐπιτίθεσθαι et ἐπιχειρεῖν pro ſynonymis ponuntur. add. Aelian. H. V. 3, 19. Philo Leg. ad Cai. p. 1009. A. Ioſeph. Ant. 1, 20. 1. 1, 9. 9. Diod. Sic. p. 57. A. De inſidiis, vt ſit *inſidioſe adoriri* extat ap. Lyſian. Orat. 12. p. 192. πρῶτον μὲν οὖν Κλεοφῶντι ἐπέθεντο ἐκ τρόπȣ τοιȣ́τȣ *primum igitur Cleophontem hoc modo ſunt aggreſſi.* Ioſeph. Ant. 9, 7. 2. Diod. Sic. p. 104. C. v. *Valckenarius* ad Herodo. 3, 76. *Dreſigius* de Verb. Med. p. 279 ſq. *Raphelius* Obſſ. Xenophh. *Kypkius*, *Krebſius*, *Wetſtenius*, *Münthius*, *Loesnerus* ad h. l. κακȣ̃ν vid. 7, 6. 12, 1. λαός ἐςι μοι πολὺς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ numeroſus mihi eſt in hac vrbe coetus cultorum meorum futurus, multi mea ſacra ſuſcipient.

Chriftiani futuri nominantur *populus Chrifti*, per prolepfin, vt gentiles religionem chriftianam fufcepturi dicuntur πρόβατα· Ioh. 10, 16. ἐκάθισε *commoratus eft*. Sic καθίζειν Hebr. ישׁב legitur quoque Luc. 21, 35. vbi v. add. Luc. 24, 49. Cic. Fam. 16, 2. *iis ventis ifthinc nauigatur, qui fi effent, nos Corcyrae non federemus.*

12. Cum ergo Paulus Corinthi maneret, et doctrinam Chrifti praedicare pergeret, Iudaei, Gallione Achaiae Proconfule facto, coniunctim Paulum adorti, ad tribunal rapuerunt. Γαλλίωνος δὲ ἀνθυπατεύοντες τῆς Ἀχαΐας] Romani poftquam Graecos in fuam poteftatem redegerant, vniuerfam Graeciam in duas prouincias, *Macedoniam* et *Achaiam* diuiferunt, fingulas praefide regendas. *Ifta* Macedoniam, quae proprie dicitur, cum Illyrico, Epiro, Theffalia; *haec*, vniuerfam Graeciam liberam, vel, proprie Graeciam dictam, ad quam adeo etiam Achaia ftricte fic dicta pertinebat, complectebatur Pauſan. 7, 16. p. 563. καλοῦσι δὲ οὐχ Ἑλλάδος, ἀλλ' Ἀχαΐας ἡγεμόνα οἱ Ῥωμαῖοι, διότι ἐχειρώσαντο Ἕλληνας δὶ Ἀχαίων τότε τοῦ Ἑλληνικοῦ προεστηκότων *dicunt autem non Graeciae fed Achaiae praetorem Romani, quod fcilicet Graeci fubacti funt principatum obtinentibus Achaeis.* Hefychius: Ἀχαιοί· οἱ Ἕλληνες, κυρίως δὲ καὶ οἱ κατοικοῦντες μέρος τὶ τῆς Πελοποννήσου τὴν καλουμένην Ἀχαΐαν. v. *Cellarius* Not. orb. ant. Rom. T. 1. p. 1170. 1022. Primum Achaia a Senatu per proconfules adminiftrata eft v. Dio Caff. 53. p. 704. *Reimar.* Sed Tiberii temporibus iuncta eft iis prouinciis, in quas a Caefaribus praefides vel procuratores mitterentur Tacit. Annal. 1, 76. *Achaiam ac Macedoniam onera deprecantes leuari in praefens proconfulari imperio tradique Caefari placuit.* A Claudio Achaia Senatui reddita eft i. e. eam rurfus fecit proconfularem cf. Sueton. V. Claud. c. 25. Dio Caff. Lib. 60. p. 961. ἀνθυπατεύοντος vid. ad 13, 7. *Gallio* h. l. memoratus, erat frater natu minor L. Annaei Se-

necae, philofophi, Marci Annaei Senecae, rhetoris filius, antea dictus Marcus Annaeus Nouatus, deinde vero a Gallione rhetore, adoptatus, vocatus eft Iunius Annaeus Gallio. Eius *comitatem et incompofitam fuauitatem* laudat Seneca Quaeft. Natural. Lib. 4. Praefat. vbi inter alia fcribit: *nemo mortalium vni tam dulcis eft, quam hic omnibus* etc. v. *Fabricius* ad Dio Caff. p. 974. intpp. ad Stat. Silu. 2, 7. 32. *Lipfius* ad Senec. ep. 104. Caeterum verba Γαλλίωνος δὲ ἀνθυπατεύοντος, cum *Heumano*, *Walchio* Antiquitatt. Corinthiacc. p. 33, *Reichardo*, *Preifsio*, fuadente orationis ferie, explicanda puto: *cum Gallio Proconful factus effet.* Lucas enim (*Walchii* verbis vtor), cum multa de rebus in hac vrbe a Paulo geftis dixiffet, annum vnum et fex menfes ibi fubftitiffe eum, addit, tum vero litem, a Iudaeis motam, a fe narratis adiungere volens, incidiffe eandem fcribit in illud Paulinae apud Corinthios commorationis tempus, quo proconfulatum Gallio gefferit; adeo, vt, cum Paulus in illa vrbe fuit, Proconful alter deceflerit prouincia, alter, isque Gallio, eandem aggreffus fit.

13—16. λέγοντες· ὅτι παρὰ τὸν νόμον κ. τ. λ.] *dicentes: hic docet cultum diuinum legi noftrae aduerfantem.* Hoc dicere volebant: a fenatu populoque Romano, et imperatoribus nobis conceffum eft in Graecia ex legis Mofaicae praefcripto Deum colere v. Iofeph. Ant. 14, 10. 16, 2. not. ad Act. 24, 6. hic vero legi noftrae contraria docet, Iudaeos turbat. Accufatores plura adieciffe, etiam Pauli dogmata commemoraffe, e Gallionis refponfione perfpicitur. Docebat autem Paulus, non circumcifione nec legum ritualium obferuatione, fed Iefu Meffiae beneficio falutem obtineri, v. Act. 15, 9. 11. 19. etiam gentiles non circumcifos felicitate per Meffiam fperanda potiri poffe, nec iis omnem legem ritualem obferuandam effe Act. 15, 25 fqq. ἀναπείθειν *fuadere, auctorem effe* Xen. Oecon. 3, 7. Herodi. 3, 15. 10. 4, 4. 3. Palaeph. fab. 14, 1. 1 Macc. 1, 11. in verfione Alexandrina refpondet Hebr.

השיא *feduxit* Ier. 29, 8. μέλλοντος δὲ τȣ̃ Παύλȣ ἀνοίγειν τὸ ϛόμα] cum Paulus fe defendere vellet; Gallio eum interrumpebat, et Iudaeis declarabat: fe quidem Proconfulem Achaiae datum effe, vt quietem publicam tueretur, et maleficia quibus ea turbaretur, coerceret et puniret, cum vero rem et quaeftionem de religione ad ipfum detuliffent, fe hanc inter eos litem componere non poffe, nec eiusmodi quaeftiones ad fe pertinere. ἀνοίγειν τὸ ϛόμα v. 8, 34. ἀδίκημα ἢ ῥαδιȣ́ργημα πονηρὸν *maleficium aut mala fraus*, vt, feditio, homicidium, furtum, *ein bürgerliches Verbrechen.* κατὰ λόγον *recte, iure meritoque*, pro muneris officiique mei ratione. Artemidor. Onirocr. 5, 77. ὀρθῶς καὶ κατὰ λόγον. add. ib. 2, 26. 4, 31. Diod. Sic. p. 240. A p. 499. C. *Rhod.* cf. *Pricaeus* et *Wetftenius* ad h. l. ἀνέχεσθαι eft, *aures praebere* Aefchin. ep. 7. δεηθείην ἀνέχεσθαι πολὺ μᾶλλον τῶν λοιδορέντων ἡμᾶς *vos rogatos volo, vt potius maledicos noftros audiatis* v. *Kypkius* ad h. l. 15. 16. *Cum vero de religionis doctrina, de nominibus*, an Iefus nominandus fit Chriftus, *et de lege veftra quaeftio fit, vosmet ipfi videatis, equidem talium arbiter effe nolo.* ἀπήλασε *difcedere iuffit* Xen. Cyr. 3, 1. 4. τὰς γυναῖκας οὐκ ἀπήλασε ἀλλ' εἶα ἀκȣ́ειν.

17. Verba οἱ Ἕλληνες omittunt a codd. A. Barb. 1. Erp. Copt. Vulg. Chryf. in comment. Beda lat. in aliis, paucis tamen et iunioribus legitur οἱ Ἰȣδαῖοι. Si lectio Ἰȣδαῖοι admittitur, ftatuendum et Softhenem (v. ad v. 8. 1 Cor. 1. 1.), iam tum ad Chrifti figna fe contuliffe, adeoque nomen ἀρχισυνάγωγος exprimendum erit: *qui fuerat antea Archifynagogus.* Ita vero Lucas obfcurius fcripfiffet, cum in antecedentibus non memoratum fit, hunc hominem ad Chrifti caftra transiiffe. Parum praeterea probabile eft, Iudaeos aufos fuiffe Softhenem coram tribunali verberare. Sed vtraque lectio grammaticis fuam originem debet, vt recte iudicarunt *Grotius*, *Millius* Proleg. §. 1351. *Bengelius*, alii. Gentiles erant, qui Softhenem

male mulctarent, hinc adscripsit nescio quis? οἱ Ἕλληνες. Alius, vt hunc locum conciliaret cum 1 Cor. 1, 1. adlevit οἱ Ἰουδαῖοι. Nempe cum Iudaeos discedere iussisset Gallio, cui aliis rebus occupato legis suae quaestiunculis obstrepuerant, quo celerius abirent, verberarunt gentiles, qui tribunali adstabant, Sosthenem, vt Iudaeorum antecessorem, idque fecerunt, partim Iudaeorum odio incitati, partim vt placerent Proconsuli. Mos enim erat prouincialium, inprimis Graecorum, vt scribit ad h. l. *Grotius*, actus suos aptare ad ea quae placerent potentibus. Cic. in ep. ad Fratrem: *Graecos*, ait, *diuturna seruitute ad nimiam assentationem eruditos.* Inter Corinthios illos fuisse etiam ad Christum conuersos, qui prouidere vellent, ne quid durius de Paulo statueretur, suspicatur *Wolfius.* *καὶ οὐδὲν τούτων τῷ Γαλλίωνι ἔμελεν*] *Gallio vero ea nihil curauit.* Licentiam plebis non coercuit Proconsul, inuisi enim erant Iudaei Romanis, vtpote nouarum rerum cupidi, et qui alias gentes odio persequerentur. Solebant etiam praesides, vt *Pricaeus* ad h. l. apposite monuit, huiusmodi petulantias, quae Romani nominis maiestatem directe non imminuerent, libentes praeteruidere, vt prouincialium collo mollius iugum sederet.

18. *ἱκανὰς ἡμέρας per plures dies;* de voce *ἱκανὸς* vid. ad Matth. 28, 12. et de verbo *ἀποτάσσεσθαι* not. ad Marc. 6, 46. Κεγχρεαῖς *Cenchreae* portus Corinthiacus vid. ad v. 1. Strabo 8. p. 582. C. *Κεγχρεαὶ κώμη καὶ λιμὴν ἀπέχων τῆς πόλεως ὅσον ἑβδομήκοντα σάδια· τούτῳ μὲν χρῶνται πρὸς τοὺς ἐκ τῆς Ἀσίας, πρὸς δὲ τοὺς ἐκ τῆς Ἰταλίας τῷ Λεχαίῳ.* vid. et Plin. H. N. 4, 4. *κειράμενος τὴν κεφαλὴν — εὐχήν*] *qui Cenchreis caput tondendum curauerat, voto enim obstrictus erat.* Medium *κείρεσθαι* notat vel, *se tondere*, vel, *curare se tondendum* s. *praebere alteri tondendum* v. *Dresigius* de V. M. 1, 69. p. 307. et *Albertius* ad h. l. Participium autem *κειράμενος* haud pauci interpretes ad Paulum referendum esse putant, alii contra ad Aqui-

Iam. A) Qui *Paulum* fufcepiffe votum ftatuunt, verba: καὶ σὺν αὐτῷ Πρίσκιλλα καὶ Ἀκύλας, parenthefeos nota a reliquis feparanda iudicant, fed hi ipfi interpretes de voto fufcepto inter fe disfident, atque vel cogitant de voto Nafiraeatus, veluti *Morus*, *Rofenmüllerus*, alii, vel de voto ciuili, vel etiam tonfurae illius rationem non ex voto pependiffe cenfent. 1) Qui *Nafiraeatus* votum in certum tempus conceperant, etiam comam alere debebant, exacto voti fufcepti tempore tondebant fibi caput et facrificium offerebant. Sed ex legis praefcripto v. Num. 6, 13 fs. Nafiraeo capillus tondendus erat ante tabernaculum foederis, poft terram occupatam, Hierofolymis, accedente facrificio. Iam vero cum Paulus h. l. legatur Cenchreis caput tondendum curaffe, *Rofenmüllerus*, alii, vt hunc nodum expedirent, monuerunt, non effe h. l. de completo voti tempore fermonem, fed Paulum Cenchreis impuritate legali coactum fuiffe votum inceptum abrumpere, et illico redintegrare, vt abfolutum tandem Hierofolymis folveret. Nafiraeos enim variis pollutionibus obnoxios fuiffe v. Num. 6, 9. tunc autem, cum fibi cafu aliquo pollutionem contraxiffent, capitis caefariem die feptimo tondendam fuiffe, et tempus voti nuncupati denuo incepiffe. Cum vero etiam Nafiraeo polluto neceffe effet, rafa die feptimo coma, poftridie Deo facra facere Hierofolymis vid. Num. 6, 9 fq. monuerunt interpretes cum *Grotio* ad h. l. et *Spencero* de legg. Hebrr. rituall. p. 862. Iudaeos peregre profectos tunc temporis non adeo ftricte ad legis illius obferuationem fuiffe deuinctos. Hinc etiam nonnulli opinantur, Paulum, non pollutione contracta, fed ex voto Nafiraeatus Cenchreis comam totondiffe. Obfervarunt denique etiam interpretes h. l. de Paulo cogitantes, Apoftolum, qui alios a legis ritualis diligenter auocarit, fe ipfum tunc temporis voto Nafiraeatus obftrinxiffe, vt hac indulgentia Iudaeorum animos fibi conciliaret, id quoque factum effe a Paulo ferius coll. 21, 23. — His vero ita ftatuentibus oppofuerunt alii: a) leges Nafiraeis

obferuandas, ab iis qui extra Iudaeam agerent, tunc temporis non adeo diligenter obferuatas effe, idoneis argumentis probari non poffe vid. *Petitus* Lect. Var. Lib. 1. c. 3. *Relandus* Antiqq. Hebrr. p. 277. b) non effe credibile Paulum, qui alios obferuatione legis ritualis folueret, voto Nafiraeatus fe obftrinxiffe, neque verifimile effe, folo hoc loco et nusquam alibi hoc nos edoceri. c) Act. 21, 23. non effe de voto Nafiraeatus fermonem, fed de voto ciuili, a Paulo *non fponte*, fed exhortantibus Apoftolis, *Hierofolymis* in Iudaeorum gratiam fufcepto. vid. ibi not. 2) Itaque alii cenfuerunt, verba *εἶχε γὰρ εὐχὴν* de *voto ciuili*, cui Paulus fe obftrinxerit, accipienda effe v. *Wolfius* ad h. l. Praeiuit hanc fententiam *Salmafius* de coma p. 710. cuius verba funt: „ciuile iftud votum fuiffe videtur, quod fumferat vel Paulus, vel Aquila, qualia multa faciebant Iudaei: non ante capillum tondebo, quam ad illum locum peruenero. Quae vota erant peregrinantium. Ita Paulus votum fecit tondendi capilli, vbi Cenchraeas peruenifet. Huius generis erant et vota, fiue *ἀναθέματα*, quae in fe fufcipiebant, non cibum fumturos, non potum, nifi illud effectum dediffent, vt illi, qui coniurati deuouerunt fe, non manducaturos, aut bibituros, donec Paulum interemiffent Act. 23." Hactenus *Salmafius*. Talia vota concipiebantur etiam ob liberationem a morbo, vel aliquo periculo et calamitate, de cuius generis voto agit locus Iofephi B. I. 2, 15. 1. vbi de Berenice: *ἐπεδήμει ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις, εὐχὴν ἐκτελοῦσα τῷ Θεῷ· τοὺς γὰρ ἢ νόσῳ καταπονουμένους, ἤ τισιν ἄλλαις ἀνάγκαις, ἔθος εὔχεσθαι πρὸ τριάκοντα ἡμερῶν, ἧς ἀποδώσειν μέλλοιεν θυσίας, οἴνου τε ἀφέξασθαι καὶ ξυρήσασθαι τὰς κόμας. Hierofolymis agebat, vt vota Deo folueret. Nam iis, qui morbo laborauerant, aut in anguftias quascunque coniecti fuerant, moris erat, precibus vacare XXX diebus, antequam victimas oblaturi effent, et vino abstinere et radere comam.* Etiam gentilibus eiusmodi vota vfitata erant. Qui naufragio, vel diuturno morbo, alioue discrimine, falui euaferant,

qui bonum aliquod consequi exoptabant, diis sospitatoribus comam consecratam deponere, iisque offerre solebant. Iuuenal. Sat. 12, 81. *Gaudent vbi vertice raso Garrula securi narrare pericula nautae.* Artemidor. Onirocr. 1, 23. ναυαγήσαντες μὲν γὰρ ἢ ἐκ μεγάλης σωθέντες νόσε, ξυρῶνται οἱ ἄνθρωποι *naufragi enim aut ex graui morbo seruati homines raduntur.* Censorinus de die natali c. 1. *Quidam pro caetera bona corporis valetudine crinem deo sacrum pascebant.* 3) Cum vero etiam tale votum ciuile mores Iudaicos et gentiles nimis sapiat: *Petitus* l. l. et *Wolfius* ad h. l. statuunt, Paulum non ex voto comam deposuisse, sed eum iam Hierosolymas profecturum, in gratiam Iudaeorum, sponte, ex more tamen Iudaico, comam sibi totondisse, quam hactenus, dum inter Corinthios versaretur, eorum caussa, et ex Graecorum more aluisset. Verba εἶχε γὰρ εὐχὴν, (durius) referunt ad ἐξέπλει εἰς τὴν Συρίαν. Aiunt nimirum Paulum in Syriam contendisse, vt Hierosolymis festum celebraret, cui celebrando voto se obstrinxisset. Sed obstat huic interpretationi particula γὰρ, ad ea quae proxime praecesserunt referenda; praeterea verba v. 21. δεῖ με — εἰς Ἱεροσόλυμα adulterina sunt vid. not. ad v. 21. B) Rectius igitur plerique interpretes, praeeuntibus Vulgato interprete (*Aquila, qui sibi totonderat caput*) et Chrysostomo, deleta interpunctione post Ἀκύλας, verba κειράμενος κ. τ. λ. ad Aquilam referunt. Huic interpretationi, qua admissa omnes difficultates euanescunt, quae interpretibus de Paulo cogitantibus se obiiciunt, ipsa verborum constructio fauet, quae facilior fluit, propiusque fidem est, vt apposite ad h. l. monuit *Heinrichsius*, notitiam hanc, quae breuiter nonnisi et quasi per transennam additur, de homine ignotiore adiunctam esse, cuius omnino breuior in hoc capite, quia occasio offerebatur, mentio fit, quam de Paulo, totius libri heroë. Neque tamen cum *Grotio*, *Hammondo*, *Schleusnero*, aliis, votum Nasiraeatus intelligendum est, nam Cenchreis

Aquila se tondebat v. not. supra A) n. 1. sed, vt recte iudicarunt *Albertius*, *Heumanus*, *Heinrichsius*, alii, votum ciuile, ab eo vel ob liberationem a morbo, vel alio periculo, vel ob bonum quod obtinuerat, conceptum.

19 — 21. κἀκείνους κατέλιπεν αὐτοῦ] *eos*, Aquilam et Priscillam, *ibi*, Ephesi, *reliquit* coll. v. 24. 26. Hesychius: αὐτοῦ· ἐκεῖ. Phauorinus: αὐτοῦ· οὐχ ἁπλῶς κεῖται ἀντὶ τοῦ ἐκεῖ, ἀλλὰ κατὰ ἔλλειψιν Ἀττικὴν, ἀντὶ τοῦ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ τόπου. v. Xen. Cyr. 4, 6. 1. διελέχθη αὐτοῖς *disserebat cum iis* v. ad 17, 2. οὐκ ἐπένευσεν *non annuit*; quo significatu ἐπινεύειν legitur quoque 2 Macc. 4, 10. 11, 15. Xen. Cyr. 5, 5. 12. al. 21. δεῖ με πάντως τὴν ἑορτὴν τὴν ἐρχομένην ποιῆσαι εἰς Ἱεροσόλυμα] *omnino me oportet diem festum instantem Hierosolymis agere*: εἰς pro ἐν, eadem permutatio 8, 40. Matth. 2, 23. ποιεῖν ἑορτὴν *festum celebrare* vid. ad Matth. 26, 18. Notant interpretes, qui haec verba genuina habent, quodnam festum intelligendum sit, definiri non posse, profectum autem Paulum esse Hierosolyma, ad subleuandos egenos, et afferendam stipem collectam Rom 15, 25. cum quo tamen loco conspirat potius locus Act. 21, 15. coll. 20, 1 ss. 24, 17. Sed haec ipsa verba δεῖ με — εἰς Ἱεροσόλυμα non leguntur, in codd. AE. 13. 14. 15. 36. 69. Cod. molshem. Barb. 1. al. Copt. Aeth. Arm. Vulg. probantibus *Millio* Prol. §. 1202. *Bengelio*, *Heumano*, *Beckio* in Obss. critico-exegeticis P. 2. p. 7. Lips. 1799. 4. *Heinrichsio*, etiam particulam δὲ omittunt ADE. 13. 20. 36. 40. Barb. 1. Copt. Aeth. Vulg. atque haec brevior lectio εἰπών· πάλιν ἀνακάμψω κ. τ. λ. omnino praeferenda est. Adscripta nimirum sunt verba illa: δεῖ με πάντως κ. τ. λ. a grammaticis ex Act 20, 16. 19, 21. qui explicare vellent, cur Paulus Ephesi non remanserit. ἀνακάμψω factum hoc vid. 19, 1.

22. Καισάρεια vrbs maritima Palaeſtinae, ad mare mediterraneum ſita vid. ad 8, 40. ἀναβὰς *adſcendit. Beza, Grotius, Morus, Roſenmüllerus, Reichardus, Schottus, Heinrichſius*, alii, ſupplent εἰς Ἱεροσόλυμα, atque adeo per ἐκκλησίαν intelligunt eccleſiam Hieroſolymitanam, cum ἀναβαίνειν in libris N. T. frequenter vſurpetur de itinere verſus Hieroſolymam, et Caeſarea Hieroſolymam proficiſcentes dicantur ἀναβαίνειν (Act. 25, 1. 5. v. not. ad Matth. 20, 17. *Michaelis* de notionibus ſuperi et inferi in S. S. quae diſſertatio inſerta eſt Commentatt. theologg. a *Velthuſeno, Ruperlio* et me editis Vol. 5. p. 559.), et cum v. 21. narratum ſit, Paulum Hieroſolymam proficiſci voluiſſe. Sed *Camerarius, Lud. de Dieu, Calouius, Wolfius, Heumanus, Thalemanus* (qui vertit: *egreſſus eſt — profectus eſt Antiochiam) Beckius* l. l. ἀναβὰς ad Caeſaream referunt, cuius vrbis nomen proxime praeceſſit, adeoque τὴν ἐκκλησίαν Caeſareenſem fuiſſe affirmant. Ita quoque Aethiopicus interpres verba intellexit: et deſcendit Caeſaream, et adſcendit *in domum chriſtianorum.* In hanc ſententiam, per τὴν ἐκκλησίαν intelligendam eſſe eccleſiam Hieroſolymitanam, non deueniſſent interpretes, ſi non praeceſſiſſent ea quae v. 21. leguntur, ſed verba illa ſpuria ſunt, et ſi vel maxime genuina eſſent, addendum fuiſſet εἰς Ἱεροσόλυμα, verum ἀναβὰς adeo accurate cohaeret cum verbis εἰς Καισάρειαν, vt non niſi contorte de itinere Hieroſolymitano explicari poſſit. Loci, quos *Grotius* attulit Ioh. 7, 8. 10. 12, 20. vbi ἀναβαίνειν ſimpliciter poſitum, legitur de Hieroſolymam petentibus, vt recte obſeruauit *Heumanus*, loco noſtro non ſunt ſimiles, ibi enim contextus non tam poſtulat, quam potius flagitat, vt de itinere Hieroſolymitano lectores cogitent. Adhibitum autem eſt verbum ἀναβαίνειν, vel quoniam in editiori vrbis loco conuentus eccleſiae habitus fuit, vt ſtatuit *Lud. de Dieu*, vel potius, quod e naui in vrbem altius ſitam Paulo adſcendendum fuit. κατέβη εἰς Ἀντιοχείαν] *deſcendit* ſ.

profectus est Antiochiam: καταβαίνειν dicebantur e Palaestina in alias regiones proficiscentes v. *Michaelis* l. l. p. 460. Caesareae non diutius moratus est Paulus, sed petiit Antiochiam Syriae, ibique aliquamdiu commoratus, tertium iter ad gentes inde suscepit v. 16, 1. ποιεῖν id. qd. διατρίβειν vid. not. ad 15, 33. ἐπιστηρίζων π. τὰς μαθητὰς vt christianos confirmaret 14, 22. 15, 41.

24. Ἀπολλὼς *Apollos*, nomen contractum, ex Ἀπολλώνιος, quod legitur in cod. D. Cant. vt Epaphras ex Epaphroditus, Artemas ex Artemonius. Huius Apollonii mentio fit etiam 1 Cor. 1, 12. 3, 5 ss. vbi Paulus eius operam in Corinthiorum institutione collocatam praedicat add. ib. 4, 6. 16, 12. Qui Corinthi cum Apollonio, Pauli amico, faciebant, consentaneam Paulinae doctrinae profitebantur, sed vt Paulini Paulum, ita hi Apollonium, qui disertius et eloquentius eandem doctrinam tradebat quam Apostolus, aduersariis opponebant v. *Storrii* Notitiae historicae epistolar. Pauli ad Corinth. interpretationi seruientes, in Opuscc. Acadd. Vol. 2. p. 242 ss. *Krausii* Commentar. in ep. 1. ad Corinth. Prolegg. p. 35 sqq. p. 59. et *Eichhornii Einleitung in das N. T. B.* 3. St. 1. p. 106. Ἀλεξανδρεὺς τῷ γένει *patria Alexandrinus*, vt supra 18, 2. Ποντικὸς τῷ γένει. add. 4, 36. de Iudaeis Alexandriam incolentibus v. ad 6, 9. viris doctis, Iudaeis et gentilibus, Alexandria vrbs Aegypti celeberrima abundabat. ἀνὴρ λόγιος] *homo disertus*: λόγιοι, a λόγος *historia*, *literae*, Atticis scriptoribus dicuntur, *historiae*, *antiquitatum*, *legum morumque populorum periti*, qui alio nomine πολυΐστορες nuncupantur, et simpliciter, *docti*; in communi vero Graeca lingua eo vocabulo notantur *eloquentes* et *facundi*. Hesychius: λόγιος, ὁ τῆς ἱστορίας ἔμπειρος, πεπαιδευμένος. Moeris: λογίους τοὺς πολυΐστορας, Ἀττικῶς καὶ Ἡρόδοτος· λογίους τοὺς διαλεκτικοὺς Ἕλληνες. Phryni-

chus p. 84. λόγιος, ὡς οἱ πολλοὶ λέγουσιν ἐπὶ τοῦ δεινοῦ εἰπεῖν καὶ ὑψηλοῦ, οὐ τιθέασιν οἱ ἀρχαῖοι, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ τὰ ἑκάστῳ ἔθνει ἐπιχώρια ἐξηγουμένου ἐμπείρως. Thom. Mag. λογίους τοὺς πολυΐστορας οἱ ἀρχαῖοι Ἀττικίζοντες, ὡς καὶ Ἡρόδοτος· λογίους δὲ τοὺς διαλεκτικοὺς οἱ ὕστερον. Sic λόγιοι dicuntur 1) *historici* Herodo. 2, 3. οἱ Ἡλιοπολῖται λέγονται Αἰγυπτίων εἶναι λογιώτατοι *historiarum peritissimi.* Id. 6, 137. λόγοι Ἑκαταίου *Hecataei historiae.* Dionys. Ant. 1. p. 6. se ad historiam pertinentia didicisse perhibet e colloquiis τῶν λογιωτάτων ἀνδρῶν. Ioseph. B I. 1. Prooem. §. 5. οἱ Ἑλλήνων λόγιοι *Graecorum historici.* Philo leg. ad Cai. pag. 1026. C. ἀκοὴν ὑπὸ τῶν κατὰ τὴν Ἑλλάδα λογίων παραδοθεῖσαν *narrationem antiquam a Graecorum historicis traditam.* 2) *docti, eruditi* Herodo. 2, 77. Αἰγυπτίων λογιώτατοι *Aegyptiorum doctissimi.* Id. 4, 46. ἀνὴρ λόγιος *homo doctus.* Ael. H. V. 16, 20. οἱ τῶν Ἰνδῶν λόγιοι *Indorum sapientes.* Herodi. 1, 5. 4. πολλοὶ δὲ καὶ λόγιοι παρῆσαν αὐτῷ *multi eruditi cum eo erant.* 3) *diserti, facundi*, sic a Ioseph. Ant. 17, 6. 2. Iudas Sariphaei, et Matthias Margalothi filii, vocantur Ἰουδαίων λογιώτατοι et τῶν πατρίων ἐξηγηταὶ νόμων *homines eloquentissimi* et *legis patriae interpretes*, vbi aeque *facundia*, cum *interpretandae scripturae sacrae facultas* coniungitur, vt h. l. λόγιος et δυνατὸς ἐν ταῖς γραφαῖς. Philo de Cher. p. 127. D. μικρὰ νόσου πρόφασις — οὐ τὸ στόμα καὶ τῶν πάνυ λογίων ἀπέρραψεν; *leui morbo — nonne vel eloquentissimorum os consuitur?* Sic Mercurius dicitur Ἑρμῆς ὁ λόγιος (*facundus* Horat. Carm. 1, 10. 1.) Philostrat. Vit. Apollon. p. 199. al. cf. omnino *Piersonus* ad Moer. p. 249. interpp. ad Thom. Mag. p. 579. ed. *Bern. Elsnerus*, *Raphelius* Polybb. *Kypkius*, *Wetstenius*, *Loesnerus* ad h. l. et *Wesselingius* ad Diod. Sic. 2, 4. Iam nostro quidem loco plures interpretes λόγιος explicant: *eruditus, homo subtili et erudita religionis Iudaicae cognitione praeditus*, vt adeo verba δυνατὸς ἐν ταῖς γραφαῖς explicationis caussa addi-

ta fint, ne ignoraretur, quo fcientiae genere excelluerit. Equidem tamen λόγιος interpretari malim: *facundia dicendique vbertate et vi pollens.* Nam propter hanc ipfam dicendi facultatem e Corinthiis multi Apollonium antepofuerunt Paulo, Iudaice quidem docto, fed eloquentiae imperito v. 1 Cor. 2, 4. 2 Cor. 10, 10. 11, 6. *Storrius* l. l. p. 262. 268. confirmant etiam hanc vocabuli fignificationem, locus Iofephi Ant. 17, 6. 2. fupra laudatus, et ea, quae de Apollonio v. 25. 26. 28. leguntur δυνατὸς ὢν ἐν ταῖς γραφαῖς *infigni facras literas interpretandi facultate praeditus* coll. v. 28. quam Alexandriae acquifiuerat. De voce δυνατὸς vid. not. ad Luc. 24, 19. fupra 7, 22.

25. οὗτος ἦν κατηχημένος τὴν ὁδὸν τοῦ κυρίου] *hic inftitutus in doctrina Meffiae:* ὁδὸς faepius *de doctrina, religione* adhibetur v. ad Matth. 21, 32. h. l. fignificatur doctrina de Meffia, neque tamen de doctrina chriftiana fermo eft, h. e. doctrina a Iefu tradita, quae eum Meffiam exhibebat, fed de Iohannis baptiftae doctrina, qui baptizabat εἰς τὸν ἐρχόμενον, et docebat, animum effe emendandum, iamiam adfuturum Meffiam Matth. 3, 2. coll. Act. 19, 4. Nam Apollos nouerat tantum Iohannis baptifmum coll. v. 25. extr. ignorabat Iefum effe Meffiam, et tum demum, cum ab Aquila et Prifcilla accuratius inftitutus effet, Iefum Meffiam effe docebat coll. v. 28. Pro τοῦ κυρίου Copt. Syr. p. Slau. 8. habent Ἰησοῦ, et pro τὰ περὶ τοῦ κυρίου ADE. 13. 36. al. ed. Syr. Erp. Aeth. Arm. Vulg. It. τὰ περὶ τοῦ Ἰησοῦ, e gloffemate. Vfus autem eft Lucas vocabulo κύριος, quo nomine alias Iefus infignitur, etfi Apollos Iefum Meffiam effe ignoraret, quoniam Iefus, Meffias erat. Verba κατηχημένος τὴν ὁδὸν τοῦ κυρίου, *Heinrichfius* explicari poffe putat, *rumore, fama audiuerat*, de iis quae Iohannes de regno Meffiae inftante tradiderat. Sed verbum κατηχεῖσθαι, vt ad Luc. 1, 4. obferuauimus, de perfonis quidem ita

occurrit, vt sit: *incerto rumore, fama edoceri, audire* v. Act. 21, 21. 24. sed perraro de rebus; prima et propria verbi significatio est: *edoceri, instilui* vt Gal. 6, 6. Rom. 2, 8. etc. neque vlla idonea ratio adest, cur ab ea h. l. recedendum sit, imo contextus postulat, vt ea retineatur, sequitur enim ἐπιστάμενος τὸ βάπτισμα Ἰωάννου h. e. nouerat baptismum et doctrinam Iohannis, docebat ἀκριβῶς τὰ περὶ τοῦ Κυρίου. Edoctus et baptizatus erat Apollonius a Iudaeo Iohannis discipulo, et veritatis propagandae ardore inflammatus (ζέων τῷ πνεύματι *feruens animo*) peregrinabatur. De Iesu Nazareno ei aut nihil, aut nondum quicquam certi innotuerat, nec adeo Iesum Messiam habebat. cf. et not. ad Matth. 11, 2. Act. 19, 1. ἐλάλει καὶ ἐδίδαξεν ἀκριβῶς τὰ περὶ τοῦ Κυρίου] *disserebat de iis quae ad Christum pertinebant, eaque accurate tradebat*: ἐλάλει *Heinrichsius* ad facundiam hominis refert, ἐδίδαξεν, cum additum sit ἀκριβῶς, ad doctrinam et dialecticen. τὰ περὶ τοῦ Κυρίου Aeschin. Dial. 3, 10. τὰ περὶ βίον *quae spectant ad vitam*; περὶ saepius inseruit periphrasi v. *Münthius* ad h. l. *Fischerus* Animaduu. ad Weller. Vol. 3. P. 2. p. 219. Docebat autem Apollonius Messiae tempora prope adesse, cohortabatur ad vitae animique emendationem, vt Iudaei redderentur idonei ad rite excipiendum Messiam v. Matth. 3, 2. 3. reuocabat iis in memoriam V. T. oracula, quae de Messia agerent, vtpote δυνατὸς ἐν ταῖς γραφαῖς coll. v. 24. Verba ἐπιστάμενος μόνον τὸ βάπτισμα Ἰωάννου praeeunte *Thalemano* (qui vertit: *vsus tantum baptismo Iohannis*) *Noesseltus* in Exercitt. p. 55. interpretatus est: *tantum Iohannis baptismum expertus*, quam tamen verbi ἐπίσταμαι significationem non probauit, nec vero etiam ea orationis seriei conuenit. Etenim τὸ βάπτισμα τοῦ Ἰωάννου non est simpliciter Iohannis baptismus, sed indicat simul Iohannis doctrinam et admonitionem animum esse emendandum etc. vid. not. ad Matth.

21, 25. et haec ipsa verba addita sunt, vt appareret, quaenam fuerit Apollonii doctrina.

26. ἤρξατο παῤῥησιάζεσθαι dictum est pro ἐπαῤῥησιάσατο magna libertate et fiducia loquebatur in synagoga: ἤρξατο redundat, vt saepius vid. ad 1, 1. παῤῥησιάζεσθαι v. ad 9, 27. 13, 46. προσελάβοντο αὐτὸν eum sibi adiunxerunt, in numerum christianorum receperunt coll. v. 27. προσλαμβάνεσθαι significat *socium sibi aliquem adiungere* Act. 17, 5. etiam, *opem ferre alicui, adiuuare aliquem, sich eines annehmen* vt Rom. 14, 1. vbi v. *Koppius*. τὴν τοῦ Θεοῦ ὁδὸν doctrinam christianam, cuius caput erat, Iesum in vitam reuocatum esse Messiam coll. v. 28.

27. Audiuerat Apollonius ex Aquila et Priscilla de rebus a Paulo in Achaia, nominatim Corinthi gestis, et (ζέων πνεύματι v. 25.) eo proficisci constituebat, sperans, se non incassum ibi doctrinae Christi tradendae operam nauaturum, refutando Iudaeos coll. v. 28. 18, 6. προτρέπειν notat, *cohortari*, *impellere* Xen. Mem. 3, 3. 15. τοὺς ἄνδρας ἐπὶ ταῦτα προτρέπειν. Eadem significatione poni solet etiam Medium προτρέπεσθαι vt h. l. Sed Medium ab Actiuo proprie hoc modo differre docet *Fischerus* ad Xen. Cyrop. 2, 2. 14. vt προτρέπειν dicatur is, qui cohortatur aliquem ita, vt cohortatio vtilis sit ei, quem quis cohortatur, προτρέπεσθαι vero is, qui aliquem cohortatur ita, vt cohortatio vtilis sit et auctori, et ei qui ad aliquid impellitur v. Xen. Mem. 4, 5. 1. Sap. 14, 18. 2 Macc. 11, 7. Hoc ipsum autem participium προτρεψάμενοι haud pauci interpretes coniungunt cum ἔγραψαν, et ad Corinthios referunt, atque verba traiecta putant, vt legitimus eorum ordo sit: *οἱ ἀδελφοὶ ἔγραψαν τοῖς μαθηταῖς προτρεψάμενοι* (scl. αὐτοὺς) ἀποδέξασθαι αὐτὸν *fratres scripserunt discipulis hortantes eos vt exciperent eum*, nempe Apollonium.

Sed hac traiectione neutiquam opus eſt. Simplicior et verior eorum ratio eſt, qui προτρεψάμενοι non ad τὲς μαθητὰς h. e. Corinthios v. 19, 1. ſed ad Apollonium referendum eſſe cenſent. Cum nimirum Apollonius vellet in Achaiam, nominatim Corinthum, Achaiae metropolin, proficiſci; chriſtiani Epheſi degentes, qui viderent eum eximiis dotibus incremento eccleſiae profuturis praeditum eſſe, acriterque optarent, vt religio chriſtiana promoueretur et eccleſia ampliaretur, eum ipſi quoque ad hoc iter ſuſcipiendum exhortati ſunt, currenti calcar addiderunt, animumque eius datis ad Corinthios literis commendaticiis confirmarunt. συνεβάλετο πολὺ τοῖς πεπιςευκόσι διὰ τῆς χάριτος] *multum profuit credentibus per fauorem diuinum:* συμβάλλεσθαί τινὶ ſignificat, *prodeſſe alicui, adiuuare aliquem*, vt ap. Xen. Cyr. 1, 2. 8. Sap. 5, 8. Diod. Sic. p. 21. B. p. 51. A. Plutarch. Puer. Educ. 13, 18. 17, 3. Philo de migr. Abrah. p. 422. v. *Raphelius* Polybb. *Münthius* et *Loesnerus* ad h. l. *Sturzii* Lex. Xenoph. h. v. *Dreſigius* de V. M. p. 458. Diſſident autem interpretes de eo, vtrum verba διὰ τῆς χάριτος copulanda ſint cum συνεβάλετο, an cum τοῖς πεπιςευκόσι, variant etiam in interpretatione vocabuli χάρις. Hoc vocabulum *Raphelius* Polyb. *Wetſtenius*, *Heinrichſius*, alii, accipiunt de *ſermonis gratia, facundia*, qua chriſtianis profuerit Apollonius. At enimuero χάρις non ponitur nude de ſermone, vt recte animaduertit *Wolfius* ad h. l. *Limborchius* χάρις interpretatur *de doctrina euangelii* Act. 13, 43. qua profuerit Apollonius. *Hammondus*, nomen χάρις, vt alias εὐαγγέλιον, poſitum putat, *de praedicatione euangelii*, hoc ſenſu: vlterius inſtituit, et confirmauit eos, qui praedicatione euangelii dudum ad fidem conuerſi erant. Eundem ſignificatum *Boltenius* vocabulo χάρις ſubſtituit, qui tamen cum verbo συνεβάλετο copulat. *Noeſſeltius* in Exercitatt. p. 56. συνεβάλετο τοῖς πεπιςευκόσι explicat: *locutus eſt cum credentibus*, et χάρις refert ad diſputandi vim, ſic poſitum

putat pro χαρίσματι, fiue σοφίᾳ et πνεύματι, quam in rem confert locum Act. 6, 10. Sed locus ille non eft noftro fimilis. Sermo ibi eft de disputatione cum adverfariis, de qua συμβάλλεσθαι legitur 17, 18. praeterea frigidam fententiam haec interpretatio gignit, nec ei fauent ea quae v. 28. leguntur: εὐτόνως γὰρ κ. τ. λ. Alii vulgarem vocabuli χάρις fignificationem retinent, et verba explicant: multum profuit iis, qui per benignitatem diuinam, doctrinam Chrifti fufceperant (fic *Wolfius*, *Heumanus* etc.) vel χάρις referunt ad verbum συνεβάλετο (veluti *Morus*, al.) hoc fenfu: multum profuit chriftianis fauore diuino adiutus. Et haec pofterior ratio contexto fermoni cum maxime confentanea eft. 1 Cor. 3, 6. ἐγὼ ἐφύτευσα, Ἀπόλλως ἐπότισεν, ἀλλ' ὁ Θεὸς ηὔξανεν.

28. εὐτόνως γὰρ — δημοσίᾳ] *acriter enim Iudaeos palam refutabat*: εὐτόνως *acciter*, *magna cum contentione* v. Luc. 23, 10. Verbum autem διακατελέγχεσθαι idem valet quod κατελέγχεσθαι *refutare* vid. ad Marc. 9, 25. Profuit ergo chriftianis, refutando Iudaeos, qui acerrimo odio chriftianos perfequebantur, et e literis facris demonftrando Iefum effe Meffiam, ita enim ampliabat ecclefiam et chriftianos confirmabat.

CAPVT XIX.

1. Interea dum Apollos Corinthi verſatur, redit Paulus Epheſum, vt promiſerat v. 18, 21. incidit ibi in nonnullos Iohannis diſcipulos, eosque baptiſmi ritu in numerum chriſtianorum recipit 1—7. Vltra biennium Epheſi commoratur et multos ad Chriſti ſigna adducit 8—20. concitatur tumultus a Demetrio aurifabro, Paulus autem ſaluus et incolumis euadit 23—fin. τὸν Ἀπολλῶ accuſatiuus antiquiorum Atticorum pro Ἀπολλῶν v. *Er. Schmidius* ad h. l. et *Fiſcherus* Animaduu. ad Weller. Vol. 1. p. 378 ſq. Παῦλον διελθόντα τὰ ἀνωτερικὰ μέρη] *Paulus ſuperioribus regionibus peragratis*, intelliguntur Galatia et Phrygia coll. 18, 23. dicuntur ἀνωτερικὰ μέρη reſpectu Epheſi, vrbis Aſiae minoris maritimae. Litus enim maris Aegaei et Epheſus, vrbes regionesque huic mari adiacentes a Graecis κάτω *infra* (an der Seeküſte) iacere, loca vero quaelibet Aſiae mediterranea ἄνω *ſuperius* ſita dicuntur v. *Sturzii* Lex. Xenoph. ſub v. ἀναβαίνειν, κατάβασις, κάτω, et *Kypkius* ad h. l. *Epheſus*, Ioniae metropolis, inter Caiſtrum et Maeandrum fluuios, prope mare Aegaeum ſita, literarum bonarumque artium ſtudio, mercatura, opibus florentiſſima, cui et Dianae templum ornatiſſimum ſplendorem haud exiguum dedit vid. infra v. 24. a Stephano Byz. vocatur πόλις Ἰωνίας ἐπιφανεστάτη, a Ioſepho Ant. 14, 17. πρωτεύουσα (πόλις) τῆς Ἀσίας. add. Plin. H. N. 5, 29. καὶ εὑρὼν τινὰς μαθητὰς] *et quosdam ibi Meſſiae cultores nactus.* Vocabulum μαθηταὶ latiori ſignificatu capiendum eſt, non Ieſum pro Meſſia habebant, erant enim

non nisi Iohannis baptismo lustrati coll. v. 3. erant tamen Christi s. Messiae discipuli, quem breui proditurum esse credebant, cuius doctrinam et instituta se admissuros esse profitebantur, simulac edocti essent, quinam pro Messia habendus esset vid. ad 18, 25. et *Noesselti* Exercitatt. p. 51 sqq. cumque Iohannes ipse, quis Christus esset, non teneret, antequam Iesus sibi baptismum conferri iussisset, non mirandum, eos quoque, qui in ipsis initiis baptismi Iohannei baptizati, et Christi aduentum professi essent, posthaec autem, ante Christi publicam prouinciam et mortem, in alias extra Iudaeam regiones delati essent, ignorasse, Iesum esse hunc Messiam; quin et plures discipulorum Iohannis, postquam is Iesum Messiam declararat, magistrum suum maiorem prophetam quam Iesum habebant vid. ad Ioh. 3, 26. Matth. 11, 2. Hos μαθητὰς ab Apollo baptizatos fuisse, vt *Wetstenius*, *Boltenius*, *Heinrichsius* suspicantur, parum probabile est, hic enim et ipse Iohannis sectator eiusque baptismo lustratus, postea ab Aquila et Priscilla meliora edoctus, haud dubie etiam his hominibus diligentius τὴν τȣ̃ Θεȣ̃ ὁδὸν vid. 18, 26. exposuisset. In tanta qua versabantur illi duodecim (v. 7.) ignorantia coll. v. 2. ab alio quopiam Iohannis discipulo baptizati, post Apollonii discessum Ephesum venisse et separatam societatem fecisse videntur. Paulus enim eos non in synagoga reperit, sed congregatos seorsim adiit.

2. Audiuerat Paulus de his hominibus, eos a Iudaismo vsitato esse alienos, et nouam quasi sectam constituere, suspicatus ergo Iohannis esse sectatores, eos adiit, vt meliora edoceret. Plura autem haud dubie Paulus cum iis locutus est, quam quae h. l. memorantur. Eum interrogasse ipsos, num baptizati essent? colligi potest e verbis v. 3. εἰς τί ȣ̃ν ἐβαπτίσθητε; cumque affirmassent se lauacrum sacrum subiisse, quo cognosceret, an haberi possent ciues eiusdem regni Messiani, quod ipse ampliare studebat, eos porro interrogabat: εἰ πνεῦμα ἅγιον ἐλάβετε

πιςεύσαντες *num Spiritus S. effectiones experti eſtis doctrinam diuinam amplexi?* πιςεύειν doctrinam Meſſiae profiteri, doctrinam diuinam ſuſcipere vid. not. ad 18, 25. πνεῦμα ἅγιον ſignificat effectus vis diuinae in animis chriſtianorum, φανέρωσιν τȣ̃ πνεύματος (1 Cor. 12, 7.), inprimis illum enthuſiasmum ſacrum, ſingularem illam animi commotionem, quae diuinitus iniecta putabatur, qua ſe impulſos ſentiebant, vt ea, quibus inflammatus eſſet animus, libere confidenterque edicerent v. ad 2, 4. 38. 4, 31. 8, 14 15. Epheſii illi, in quorum vrbe adhuc admodum tenuiter Chriſtus illuxerat (Act. 16, 6.) reſpondebant Paulo: ἀλλ' οὐδὲ, εἰ πνεῦμα ἅγιόν ἐςιν, ἠκέσαμεν *ne audiuimus quidem eſſe Spiritum Sanctum.* At enimuero qui haec dicebant, erant Iudaei; Iohannes enim eiusque diſcipuli non niſi Iudaeos baptizabant, Iudaeis formula רוח הקדש non erat ignota, Spiritu diuino agitabantur prophetae Ezech. 11, 5. Scilicet hoc ſignificabant iſti Epheſii, nondum ſe audiuiſſe, Meſſiam veniſſe, et quis ille ſit, ignorare ſe iam adeſſe illud tempus, quo praedicente Ioele 3, 1. (v. not. Act. 2, 17.) effundendus ſit Dei Spiritus in omnis generis homines, neque adeo ſe eo imbutos eſſe. Neque enim dubitari poteſt Paulum affirmaſſe, oraculum illud Ioelis, quod omnium Iudaeorum ore celebrabatur, iam euentu eſſe comprobatum. Ad verba εἰ πνεῦμα ἅγιόν ἐςι ſubintelligi debet δοθὲν vid. not. ad Ioh. 7, 39. *Glaſſii* Philol. S. p. 630.

3. εἰς τί plures interpretes poſitum accipiunt pro ἐν τίνι ſcl. βαπτίσματι *qualenam baptiſma accepiſtis?* et εἰς τὸ Ἰωάννȣ βάπτισμα pro ἐν τῷ Ἰωάννȣ βαπτίσματι *Iohannis baptiſmo vſi ſumus.* Ex aliorum ſententia εἰς cauſſam finalem indicat. *Quorſum lauacrum ſubiiſtis?* quamnam profeſſi eſtis doctrinam, cum ſacro lauacro immergeremini? Reſpondent: *vt Iohannis baptiſmum ſuſciperemus*, vt profiteremur doctrinam quam Iohannes

annuntiabat, cuius doctrinae per eius baptifmum obftricti fumus. Per Ἰωάννȣ βάπτισμα vt 18, 25. fignificatur Iohannis doctrina et baptifmus, qui v. 4. dicitur βάπτισμα μετανοίας. Haec explicatio praeferenda videtur.

4. *Tum Paulus: Iohannes lauacro homines immerfit, quo eos vitae emendationi obftringeret, commonefaciens populum, vt nomen darent poft ipfum prodituro, h. e. Iefu Meffiae.* Particulae μὲν (quam codd. nonnulli omittunt, male ac perperam) non refpondet fequens particula δὲ fed μὲν h. l. nude ponitur, vt faepius, ita, vt fit particula otiofa, quae adeo nec Latine reddenda fit v. Act. 1, 1. al. *Fifcheri* Ind. Theophr. h. v. *Findeifeni* Ind. Ifocr. Euag. h. v. *Glaffii* Phil. S. p. 533. βάπτισμα μετανοίας eft lauacrum, quo qui vtuntur, vitae animique mutationi in melius obftringuntur vid. ad Marc. 1, 4. τȣτέςιν εἰς τὸν Χριςὸν Ἰησȣ̃ν funt verba Pauli explicantis, quis fit ille ἐρχόμενος a Iohanne annuntiatus, nempe Iefus, quem pro Meffia habere, et vtpote talem colere deberent. Similis locus Rom. 10, 6. 7. Senfus autem verborum Pauli hic eft: Iohannes homines, quos baptizauit, mutationi vitae, et mox venturo Meffiae obftrinxit, eosque admonuit, vt obfequerentur iis cunctis quae Meffias praecepturus et inftituturus effet, Iefus vero eft Meffias a Iohanne annuntiatus, ergo neceffe eft, vt Iefu Meffiae per baptifmum obftringamini, eiusque doctrinam profiteamini. Per fe intelligitur, hanc breviffimam Lucae narrationem, non omnem orationem complecti, quam Paulus habuit, fed illius tantum momenta praecipua. Vberius procul dubio doctrinam Chrifti Ephefiis illis expofuit, et beneficii magnitudinem ac certitudinem oratione fua ampliauit, et e libris facris, ipfisque Iohannis fermonibus confirmauit, ac docuit Iefum, mortuum et in vitam reuocatum effe Meffiam.

5. ἀκȣ́σαντες δὲ ἐβαπτίσθησαν εἰς τὸ ὄνομα τȣ̃ Κυ-

πὶν Ἰησῦ] *audita Pauli oratione lauacro sacro obstringebantur Iesu Messiae eiusque doctrinae* v. not. ad Matth. 28, 19. p. 831. ed. 2. Homines istos a Paulo iterum baptizatos esse, qui ante a Iohanne initiati essent, quicunque nulla opinione adhuc praeoccupatus ad hunc locum legendum accesserit, haud cunctanter concedet. Sed quoniam quidam ad tollendam baptismi Iohannei vim hoc loco abusi sunt, et haec lauacri sacri iteratio Anabaptistarum placitis fauere videbatur, propterea in hoc loco explicando laborari coeptum est, atque haud pauci negarunt Paulum Ephesios illos lauacro sacro immersisse. Quod vt probarent, varias vias ingressi sunt. a) Ac plurimi quidem v. 5. continuatam Pauli orationem continere statuerunt, et huius versus verba retulerunt ad Iohannis baptismum, ipsius suasu susceptum. Haec fuit sententia *Bezae*, *Drusii*, *Er. Schmidii*, *Calixti*, *Suiceri* (Thes. Eccl. T. 2. p. 778.) *Glassii*, (Phil. S. p. 531. ed. *Dath.*) *Buddei* (Instit. Dogm. p. 1048. b.) *Olearii* (Obss. 64. in Matth. §. 5.) *Wolfii*, aliorumque, qui verba ita interpretati sunt: *Iohannes quidem quos baptizauit, mutationi vitae obstrinxit, populo praecipiens, vt in venturum post se crederent h. e. in Christum Iesum; qui vero audiebant* (praeconium Iohannis de Christo) *baptizati sunt* (a Iohanne) *in nomen domini Iesu.* Innituntur huius sententiae defensores maxime particulis μὲν et δὲ, v. 4. 5. quas praecipiunt esse relatiuas, adeoque indicare continuationem sermonis eiusdem personae, de eadem re loquentis. His ita statuentibus opposuerunt alii haec: 1) Argumentum illud ex relatione particularum μὲν et δὲ desumtum, nihili est. Frequenter enim ponitur μὲν vt non sequatur δὲ vid. supra notata; et quod v. 5. attinet, saepius eodem ordine procedit Lucae narratio, sine antecedente μὲν, vbi nullo pacto dubitari potest, esse illa Lucae ipsius, qui narrat, verba v. 2, 37. 2) Admissa illa sententia, frigida existit tautologia, continet v. 5. eadem quae v. 4. praecesserunt, nempe Iohan-

nem aqua tinxiſſe populum *in nomen Ieſu.* 3) Nusquam vero etiam legimus, Iohannem homines initiaſſe *in nomen Ieſu.* Nam id nomen Meſſiae fore, tum nondum conſtabat: ſed Apoſtoli demum ſic fecere. Paulus ipſe tantum *per interpretationem* docet, Iohannem initiaſſe homines in nomen Ieſu, *non diſerte, ac nominatim:* per ἐρχόμενον, intellexiſſe hunc ipſum Ieſum, *non* ipſum *nominaſſe.* 4) Neceſſe eſt, vt ii qui ἐβαπτίσθησαν ſint ii, ad quos pertinet mox ſequens αὐτοῖς: καὶ ἐπιθέντος αὐτοῖς Παύλȣ τὰς χεῖρας v. 6. ſed hi alii, quam ἀκέσαντες illi eſſe non poſſunt. 5) A Iohanne baptizatos iterum ab Apoſtolis aqua fuiſſe tinctos, colligi etiam poteſt ex Act. 2, 38. 41. Cum enim omnes fere Hieroſolymitani et Iudaei a Iohanne baptizati ſint v. Matth. 3. 5.: credibile non eſt, nullum inter tria millia hominum, qui Act. l. l. ab Apoſtolis baptizati leguntur, fuiſſe a Iohanne baptizatum. Omnes autem ſine diſcrimine ab Apoſtolis baptizati leguntur. 6) Neque exinde, quod a Iohanne baptizati iterum ab Apoſtolis aqua tincti ſunt, conſequitur, Iohannis baptiſmum inutilem, et Apoſtolico baptiſmo in vituperationem adductum fuiſſe. Abrogatio enim rei, pro temporis ratione adhuc imperfectae, non eſt eiusdem vituperatio. Ipſe Lucas docet baptiſmum Iohannis non omnino fuiſſe eundem ac baptiſmum in nomen Ieſu v. 18, 25. Erat imperfectior pro temporum ratione Iohannis baptiſmus. Baptizabat Iohannes omnino in Meſſiam venturum, Apoſtoli in *Ieſum* Meſſiam. Sed Iohannis baptiſmo et doctrina praeparabantur Iudaeorum animi, vt eo lubentius Ieſum eiusque meliorem inſtitutionem acciperent, eique ſe nouo ſimili ritu dicarent. 7) Neque Anabaptiſtarum placitis haec baptiſmi iteratio fauet. Hi enim *eundem* baptiſmum repetunt. Qui vero in eccleſia chriſtiana baptizantur, Chriſto eiusque doctrinae obſtringuntur, nec adeo vlla baptiſmi repetitione, ad quamcunque ſectam ſe applicent, opus habent. conf. omnino *Limborchius* ad h. l. *Moſchius* in *Bibelfreund* Th. 2. p. 138 ſſ. *Erneſtius*

Opusec. theologg. p. 233 ſs. ed. 2. *Semleri* Diſſ. rebaptizatos fuiſſe, de quibus agitur Act. 19, 5. confirmans. Halae 1769. 4. b) Nouam interpretationem huius loci protulit *Carpzouius* in libello inſcripto: Acta Pauli cum Epheſiis duodecim ſ. expoſitio literalis hiſtoriae Actuum App. 18, 1 — 7. verba v. 5. ita vertenda eſſe putat: *agnouerunt*, didicerunt *illi*, *ſe baptizatos* olim *fuiſſe* a Iohanne *in nomen Ieſu*. Recte vero contra monuit *Semlerus* l. l. talem locutionem et interpretationem peccare contra omnem vſum loquendi et omnes regulas narrandi. c) Alii, veluti *Iungius* (*Döderlein chriſtl. Religionsunterricht nach dem Lateinischen des Verf. ausgearbeitet von Junge* Th. 12. Abth. 2. p. 512.), *Zieglerus* (in *theologg. Abhandll.* Th. 2. p. 162.) contenderunt, Epheſios illos a Iohannis quodam diſcipulo fuiſſe baptizatos, non *in venturum Meſſiam*, ſed *in Iohannem*, ideoque Paulum iis finem et conſilium baptiſmi Iohannei, quod ignoraſſent, explicuiſſe v. 4. et baptiſmum repetiiſſe, fuiſſe ergo eos non ex regula, ſed extra ordinem baptizatos. Nam non aliunde poſſe probari, a Iohanne baptizatos ab Apoſtolis iterum lauacro ſacro fuiſſe immerſos. In numero enim eorum, quos die Pentecoſtes Apoſtoli in coetum chriſtianorum per baptiſmum recepiſſent v. Act. 2. etiam Iohannis diſcipulos fuiſſe, ſumi tantum, non a Luca diſerte tradi; etiam Apollonium 18, 25. accuratius edoctum fuiſſe Chriſti doctrinam, quam ante e Iohannis diſciplina accepiſſet, ſed ſine repetitione baptiſmi. Mihi ſic videtur. Qui a Iohanne lauacro ſacro immergebantur, ii obſtringebantur τῇ μετανοίᾳ ad quam cohortabatur, et praeparabantur regno Meſſiae mox venturo. Apoſtoli, cum Ieſus his in terris viueret, eos qui baptizari volebant, baptizabant Ioh. 3, 5. vbi v. not. 26. 4, 1. 2. ita, vt eos Ieſu eiusque doctrinae obſtringerent, et initiarent nouae oeconomiae a Meſſia propediem conſtituendae Ioh. 4, 1. μαθητὰς ποιεῖ καὶ βαπτίζει coll. v. 2. Ieſum Meſſiam eſſe, tunc temporis nondum docebant Apoſtoli v. not. ad Matth. 16, 20. 10, 7. neque

adeo in Iesum *Messiam* baptizabant. Qui Iohannis baptismum susceperant et Iesum ipsum audiebant eiusque doctrinam admittebant, ab Apostolis non iterum lauacro immergebantur. (Ioh. 3, 26. Baptistae discipuli ita loquentes inducuntur: magister, qui tecum versatus et a te flumine immersus est, hic ipse baptizat; non addunt: etiam a te lauacro sacro immersos.) Nec Apostoli a Iesu iterum aqua tingebantur, erant enim disciplinae ipsius alumni, et statim ab initio edocti, Iesum esse Messiam. Cum vero post Christi in coelum abitum eius iussu ab Apostolis colligeretur ecclesia, cuius fundamenta ipse iecerat, in eamque per baptismum recipi deberent, qui Iesum Messiam haberent, eiusque doctrinam profiterentur, tum etiam a Iohanne vel post eius mortem a discipulis ipsius baptizati, qui Iesu his in terris viuenti non nomina dederant, nec eum Messiam habuerant v. Act. 2, 37. 41. ab Apostolis iterum lauacro sacro immergebantur, vt a Paulo duodecim illi Iohannis discipuli Ephesi degentes, de quibus h. l. sermo est. Act. quidem c. 2. non diserte traditur interfuisse baptizatis Iohannis discipulos, sed e silentio scriptoris nihil effici potest. De Apollonio (Act. 18.) nuspiam dicitur eum non rursus vsum esse baptismo, sed, vt recte monuit *Ernestius* l. l. p. 237. res vt nota et solennis praetermittitur.

6—8. Iohannis discipuli, qui, vtpote seueriores Iudaei, in precibus ab alius quam sanctae linguae vsu abstinebant, cum Paulus iis manus imposuisset (vid. ad Matth. 19, 13.) sacro ardore correpti, peregrinis linguis precabantur, *ἐλάλεν γλώσσαις*, et prophetarum more res sacras, laeta futurarum rerum auguria eloquebantur, *προεφήτευον* vid. not. ad 2, 17. 11, 27. *ἦλθε πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ' αὐτὲς* Sp. diuinus, vis diuina in iis operabatur, in animis eorum se efficacem praebebat vid. ad 2, 4. *πείθων* id. qd. *διδάσκων docens*, vt 18, 4. 28,

23. παίδων αὐτὲς τὰ περὶ τȣ̃ Ἰησȣ̃, pro quo ib. v. 31. legitur: διδάσκων τὰ περὶ τȣ̃ κυρίȣ Ἰησȣ̃ Χριςȣ̃ h. l. τὰ περὶ τῆς βασιλείας τȣ̃ Θεȣ̃ tradebat doctrinam de regno Meſſiano. περὶ, vt ſaepius, periphraſi inſeruit v. ad Marc. 4, 19. Haud dubie non ſtatim initio Paulus docebat Ieſum eſſe Meſſiam, ſed poſtquam Iudaeos ad religionem chriſtianam praeparauerat vid. not. ad 18, 4.

9. *Cum vero nonnulli* (qui e primoribus Iudaeorum fuiſſe videntur) *obstinatis animis fidem denegarent:* σκληρύνεσθαι *occalleſcere*, per metaphoram adhibetur de iis, qui *contumaces* ſunt, qui imperio aliorum et auctoritati, monitis et praeceptis, quamuis bonis et ſalutaribus, parere et obtemperare recuſant, vt Hebr. 3, 8. 13. LXX Ex. 8, 19. Sir. 30, 12. vid. et Act. 7, 51. κακολογȣ̃ντες — πλήθȣς] *et conuiciis laceſſerent doctrinam diuinam coram plebe:* ὁδὸν ſcl. τȣ̃ Κυρίȣ, vel, τȣ̃ Θεȣ̃, quae verba etiam in codd. nonnullis e gloſſemate addita leguntur; ὁδὸς σωτηρίας 16, 17. ἀποςὰς ἀπ' αὐτῶν *ab iis discesſit*, αὐτῶν referendum ad τινὲς et πλῆθος ad plebem illis conuiciatoribus obtemperantem. ἀφώρισε — τινὲς] *chriſtianos a Iudaeis ſeparauit, eosque quotidie in ſchola Tyranni cuiusdam inſtituit.* Τύραννος nomen proprium, haud infrequens v. 2 Macc. 4, 40. Seneca de breuit. vitae cap. extr. Ioſeph. Ant. 16, 10. 5. B. I. 1, 26. 3. Suidas: Τύραννος· σοφιςὴς περὶ ςάσεων καὶ διαιρέσεως λόγȣ βιβλία δέκα. Praeerat haud dubie homo ille ſcholae cuidam (σχολῇ) pro more iſtius ſeculi, Epheſi, vbi *Sophiſtam* agebat. An fuerit idem, cuius Suidas meminit, definiri nequit. Eum fuiſſe Iudaeum, et per σχολὴν intelligendam eſſe ſcholam Iudaicam priuatam, docendo et diſputando deſtinatam, quam Iudaei *Beth Midraſch* dicere ſolent, vt nonnulli opinati ſunt, propterea improbabile eſt, vt intelligenter *Roſenmüllerus* ad h. l. monuit, quoniam in praecedentibus memoratur, Paulum propter *Iudaeos* e ſynagoga exiiſſe.

10. 11. *Quod per duo annos ab eo factum est, ita, vt omnes Asiae incolae, Iudaei pariter atque gentiles doctrinam domini Iesu perciperent.* Infinita peregrinorum copia ex omnibus Asiae regionibus Ephesum (vid. ad v. 1.) commerciorum, etiam sacrorum (coll. v. 26.) caussa venire solebat. ἐπὶ *per*, durationem temporis indicat, vt v. 8. Thucyd. 2, 35. Act. 13, 31. 17, 2. v. *Raphelius* Obss. Herodo. ad h. l. 11. δυνάμεις οὐ τὰς τυχούσας *miracula insignia.* Litotes. Τυχὼν *obuius, quiuis, vulgaris, vnus ex plebe*, hinc etiam *vilis, contemtus* Xen. Mem. 1, 1. 14. ξύλα τὰ τυχόντα σέβεσθαι *obuia, vulgaria.* Ib. 1, 5. 6. τὸν παρὰ τοῦ τυχόντος χρήματα λαμβάνειν *cuiuslibet.* Ib. 3, 9. 10. τοὺς ὑπὸ τῶν τυχόντων αἱρεθέντας *ex plebe.* Plutarch. P. E. 5, 14. τοὺς τυχόντας μύθους *fabulas quasuis.* ib. 2, 1. ταῖς τυχούσαις γυναιξὶ *vilioris notae mulieribus.* Philo de Opif. m. p. 31. C. οὐκ ἐκ τοῦ τυχόντος μέρους γῆς *non ex quauis terrae gleba*, Diod. Sic. p. 418. A. οὐ τὴν τυχοῦσαν ἀγωνίαν παρέσχε τὸ γεγονὸς *summam consternationem.* Athen. Lib. 9. p. 402. C. οὐ τὴν τυχοῦσαν ἡδονὴν *voluptatem exquisitam.* Longino Sect. 9. §. 9. Moses, Iudaeorum legislator dicitur οὐχ ὁ τυχὼν ἀνὴρ *non vulgaris intelligentiae homo.* add. Aelian. H. V. 6, 12. 3 Macc. 3, 7. infra 28, 2. οὐ τὴν τυχοῦσαν φιλανθρωπίαν. Exempla alia plura congesserunt *Wetstenius, Müntkius, Loesnerus* ad h. l. et *Irmischius* ad Herodi. 1, 3. 15. διὰ τῶν χειρῶν *per* v. 5, 12.

12. ὥστε καὶ ἐπὶ ἀσθενοῦντας κ. τ. λ.] *ita, vt ad aegrotantes sudaria et semicinctia, quae eius cutem tetigerant, afferrentur.* cf. not. ad 5, 15. σουδάριον vox origine Latina, *sudarium, linteum, quo sudor faciei abstergitur* vid. not. ad Luc. 19, 20. σιμικίνθιον quod et σημικίνθιον scribitur, est quoque vocabulum origine Latinum, ex *semi* et *cingo*, indicat tegumentum linteum, quo anteriorem corporis partem opifices cingere solent.

Quam dedit huius vocabuli explicationem Oecumenius, ea vnice conuenit *sudariis*. Verba eius sunt: σιμικίνθια ἐν ταῖς χερσὶ κατέχουσι πρὸς τὸ ἀπομάττεσθαι τὰς ὑγρότητας τοῦ προσώπου, οἷον ἱδρῶτας, πτύελον, δάκρυον καὶ τὰ ὅμοια *semicinctia manibus gestant ad abstergendas humiditates vultus, quales sunt sudores, saliua, lacrima et similia.* cf. *Hammondus*: *Wolfius* in Curis ad h. l. *Casaubonus* ad Vopisci Aurelian. c. 48. interpp. ad Petron. c. 94. χρὼς *cutis* Theophr. Char. 10, 4. Ael. H. V. 11, 10. *corpus* Xen. Sympos. 4, 54. h. l. v. *Wetstenius*. καὶ ἀπαλλάσσεσθαι ἀπ' αὐτῶν τὰς νόσους κ. τ. λ.] *et ad horum contactum morbi ab iis discederent, atque genii mali ex iis egrederentur.* Omnes morbos grauiores, inprimis melancholiam, epilepsiam, Iudaei deriuare solebant a geniis malis, qui aegrotorum corpora obsessa tenerent vid. not. ad Matth. 4, 24.

13. τινὲς ἀπὸ τῶν περιερχομένων Ἰουδαίων ἐξορκιστῶν] *quidam e circumforaneis Iudaeorum exorcistis.* Ἐξορκισταὶ certum quoddam hominum genus, qui daemonia eiiciebant et morbos grauiores sanabant, ita, vt varii generis formulas et incantationes, et vero etiam medicamenta adhiberent cf. not. ad 4, 7. et Matth. 12, 27. περιερχόμενοι qui regiones, vrbes obibant, vt quaestum arte sua aucuparentur. ἐπεχείρησαν *tentarunt, conati sunt,* nuncupare Iesu nomen, eius nomine vti ad eiiciendos genios malos. Hesychius: ἐπιχειρεῖ· τολμᾷ vid. ad Luc. 1, 1. ἐπὶ *propter*, *caussa* v. *Sturzii* Lex. Xen. h. v. p. 267. ἐπὶ τοὺς ἔχοντας τὰ πνεύματα τὰ πονηρὰ *eorum caussa*, *qui a malis daemonibus agitarentur* i. vt sanarent homines a geniis malis agitatos. λέγοντες· ὁρκίζομεν— κηρύσσει] *hac formula: adiuramus vos per Iesum quem Paulus praedicat.* Sensus est: adiuramus vos vt exeatis, per Iesum (Ἰησοῦν scil. διὰ) qui vobis imperat, qui poenas a vobis secus agentibus exiget vid. ad Matth. 26, 63. Exorcistae hanc adiurationis formulam efficaciorem puta-

bant quam alias, quibus hactenus vſi erant, neque tamen ea ſperatum euentum habebat, furibundus enim eos male tractatos domo effugere coegit.

14. *Erant autem Sceuae, ſacerdotum principis, filii ſeptem, qui id faciebant.* Σκευᾶς, nomen Graecum, Appian. B. C. 2. p. 762. Horat. Epiſt. 1, 16. 1. erat aut fuerat ἀρχιερεὺς i. e. claſſis ſacerdotalis princeps vid. not. ad Matth. 2, 4. Luc. 1, 5. Offendit interpretes pronomen τινές. In nonnullis codd. legitur τινός. *Roſenmüllerus* cum *Pricaeo* haec verba ita intelligenda putat, ac ſi ſcriptum eſſet ἦσαν δὲ καὶ τινὲς, inter illos exorciſtas erant etiam etc. *Heumanus* e verſu priori τινὲς in textum irrepſiſſe putat; cui tamen coniecturae non addicunt codices. *Heinrichſius* ſine idonea ratione hunc verſiculum ab aliena manu gloſſae inſtar additum eſſe opinatur. Scienter autem *Valckenarius* animaduertit, a Graecis indefinitum τὶς numeralibus ita praefigi, vt abundet. Sic ὀκτώ τινας Plutarch. in Ariſtid. p. 326. D. δύο τινὰς τῶν ἑκατοντάρχων Act. 23, 23. Apuleius Lib. 2. p. 36. *introductis* quibusdam ſeptem *teſtibus* vbi v. *Oudendorpius*, cf. Selecta e ſcholis *Valckenarii* p. 563. Septem illi Sceuae filii qui vna intrarunt domum daemoniaci, hoc ipſo numero ſeptenario, qui ſanctus habebatur, confiſi videntur.

15. ἀποκριθὲν τὸ πνεῦμα homo qui a genio malo obſeſſus putabatur coll. v. 16. vt Marc. 1, 34. 3, 11. eum furioſum fuiſſe v. 16. planiſſime docet. τὸν Ἰησοῦν γινώσκω κ. τ. λ.] *Ieſum noui, etiam Paulum cognoſco, vos vero quinam eſtis?* Iam diutius Paulus Epheſi docuerat, et inſignia facta patrarat v. 8. 10. 11. audiuerat ergo homo ille de Paulo et Ieſu quem praedicabat. vid. ad Matth. 8, 29. ὑμεῖς δὲ τίνες ἐστε; vos non ad illos pertinetis, veſtrae adiurationi mihi non parendum. Praeclara eſt *Raphelii* in Annotatt. Polybb. p. 377. ad h. l. obſeruatio: Interrogatio haec eſt non ignorantis, ſed partim increpantis eum, qui

ſibi arrogat, ad ſe quod nihil attinet, partim contemnentis eum, qui neque ſuas, neque hoſtis vires conſiderat, ſed temeritate quadam actus certare audet cum valentiore, cui eum vincere ludus eſt. Laudat hanc in rem inter alia Arrian. Epictet. 3, 1.

16. *Tum homo a genio malo obſeſſus, inſiliit in eos, et ſubactos male mulctauit, vt nudi et vulnerati ex aedibus illis profugerent.* ἐφαλλόμενος Heſychius πηδήσας *inſiliens.* In nonnullis codd. omiſſa particula καὶ legitur κατακυριεύσαν, quae lectio originem ſuam debet librariis et grammaticis, qui hanc rem ad genium malum potius, quam ad hominem ab eo occupatum putarent referendam. Sed ita hiulca oratio redditur, vt recte vidit *Wolfius*, nec eſt verbum a quo pendeat antecedens vox ἐφαλλόμενος, quae viciſſim vna cum ſequente κατακυριεύσας egregie quadrat ad verbum ἴσχυσε κατ' αὐτῶν. Verbum autem ἰσχύειν κατά τινος h. l. non ſignificat *ſuperare*, *praeualere*, nam diſerte diſtinguitur a verbo κατακυριεύειν et ſequitur ὥςε γυμνὸς κ. τ. λ. ſed, *vim exercere*, viribus vti contra aliquem, et in perniciem ipſius i. violenter tractare, male mulctare Sapient. 19, 20. πῦρ ἴσχυσεν ἐν ὕδατι. Ad κατακυριεύσας αὐτῶν AD. (St. β.) 15. 18. al. Vulg. (*dominatus amborum*) cant. etc. addunt ἀμφοτέρων probante *Millio* Prolegg. §. 974. qui ἀμφοτέρων ad Sceuam patrem et ſeptem eius filios refert. Sed Sceuam adfuiſſe Lucas non tradit, memorantur tantum v. 14. ſeptem Sceuae filii. Etiam *Bengelius* in Gnom. reſcribi vult ἀμφοτέρων, et hanc lectionem ita defendit: Septem filii Sceuae id facere ſolebant: *duo* id fecerunt in hoc caſu, quem Lucas memorat coll. v. 13. vbi τῶν *iis* ſpectat ad ſeptem: τινὲς, *quidam*, ad duos. Sed τινὲς ſunt illi ipſi ſeptem coll. v. 14. Equidem arbitror ἀμφοτέρων a ſciolo quodam fuiſſe adſcriptum, cui mirum videretur, furibundum ſeptem homines ſubegiſſe. γυμνοὺς veſtibus laceris vid. not. ad Matth. 25, 36. Liu. 3, 11. *qui obuius fuerat mulcatus nudatusque abibat.*

Ss 2

17. 18. „Hoc non parum fecit ad confirmandam auctoritatem Pauli (v. 15.) cui, fananti daemoniacos, nunquam tale quid accidit, et celebratum eft nomen Iefu ideo, quia per eum vera fiebant miracula, non talia, qualia erant fraudatorum illorum.“ *Rofenmüllerus.* ἐπέπεσε φόβος ἐπὶ πάντας αὐτὰς *omnium admirationem mouit* vid. ad 2, 43. add. Luc. 7, 16. ἐμεγαλύνετο τὸ ὄνομα τȣ͂ Κυρίȣ Ἰησȣ͂ celebratus eft Iefus vid. ad 5, 13. πολλοί τε τῶν πεπιστευκότων] *multi autem ex iis, qui iam Chrifto nomen dederant, ad Paulum acceſſerunt, confeſſuri et declaraturi ſua delicta.* Cohortatus erat Paulus hos Ephefios, de quibus v. 17. 18. fermo eft, cum eos in focietatem chriftianorum reciperet, ad vitae animique mutationem in melius, et cum Ephefi in primis florerent artes magicae, eos etiam admonuerat, vt fuperftitioni valedicerent, et ab artibus iftis abstinerent. Illi vero praeceptis et admonitionibus Apoftoli non paruerant. Iam vero cum hi chriftiani Pauli legationem diuinam tam infigniter confirmatam viderent, et quam male ceſſerit Sceuae filiis exorcismus: improbitatem fuam agnofcebant et deteftabantur, et qui artes magicas tractarant, vt oftenderent, fe in pofterum illis non effe operam daturos, libros magicos, quos habebant, comportabant et publice comburebant. ἐξομολογεῖσθαι h. l. notat: *confiteri* peccata fua, ita, vt oftendas te effe peccatorem, atque promittas, te velle pofthac pietatis et probitatis ftudiofum effe, vt Matth. 3, 6. vbi v. πράξεις plures interpretes ad artium magicarum exercitium referunt, fed πράξεις generatim peccata indicat id. qd. τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν, vt in codd. quibusdam e gloffemate legitur. Erant autem in numero peccatorum illorum etiam qui artes magicas tractarant, de quibus v. 19. fermo eft.

19. ἱκανοὶ δὲ τῶν τὰ περίεργα πραξάντων] *multi etiam, qui artes curiofas* (magicas) *tractarant.* Περίεργος proprie dicitur *qui praeter rem curiofus eft et diligens,* qui nimis fedulus eft et curiofus in rebus fcifcitandis et

agendis, quae ad ipſum non pertinent id. ad. πολυπράγμων v. *Koppius* ad 2 Theſſ. 3, 11. add. 1 Tim. 5, 13. et inepta ſedulitas quacunque in re dicitur περιεργία vid. *Caſaubonus* ad Theophr. Char. 13. Hinc translatum vocabulum περίεργος vt Lat. *curioſus*, ad eos, *qui magicarum artium ſtudio tenentur* Ariſtaenet. 2. ep. 18. τὶς τῶν περιέργων eſt *magus*, qui paulo poſt dicitur ὑποκρινάμενος τῶν περιέργων τὸ σχῆμα *imitari magi habitum*. add. Irenae. adu. haer. Lib. 1. c. 20. Horat. Epod. 17, 77. *An quae mouere cereas imagines (Vt ipſe noſti curioſus) et polo Deripere lunam vocibus poſſum meis, Poſſum crematos excitare mortuos.* cf. *Deylingius* Obſſ. Sacr. P. 4. p. 277 ſs. *Wetſtenius*, *Kypkius*; *Wolfius* ad h. l. *Irmiſchius* ad Herodi. 4, 12. 5. *Burmanus* ad Petron. 46. Ita autem περίεργος h. l. eſſe capiendum, cum Epheſus ipſa, vbi eiusmodi artes inprimis vigebant, tum etiam libri h. l. nominati euincunt. Epheſiorum περιεργίαν teſtantur etiam Ἐφέσια γράμματα *literae Epheſiae* h. e. ſchedulae quibus inſcriptae erant notae et formulae, quae vt amuleta, ἀλεξιφάρμακα, corpori alligabantur, ad auerruncandos morbos, daemones, et alia mala tollenda, quibus et alii homines ſuperſtitioſi in Graecia vtebantur. Quaeuis autem amuleta, quibus inſcriptae erant aliquot voces magicae dici ſolebant Ἐφέσια γράμματα. Diogenianus Cent. 4. prou. 78. Ἐφέσια γράμματα ἐπῳδαί τινες ἦσαν, ἃς οἱ φοροῦντες ἐνίκων ἐν παντὶ *incantationes magicae, quas qui geſtabant in omni re victoriam reportabant.* *Eraſmus* Adagg. Centur. 2. p. 578. *Prouerbium hoc dictum videtur de iis, qui mira felicitate tanquam diuina virgula, quicquid optarent, aſſequerentur. Aiunt enim Epheſiis notulas quasdam et voces magicas fuiſſe, quibus vtentes omni negotio victores euaderent.* Euſtath. ad Hom. Odyſ. τ. p. 694. 35. Ἐφέσια γράμματα — ἐπῳδαὶ γάρ τινες φασὶν ἐκεῖναι ἦσαν, ἃς καὶ Κροῖσος ἐπὶ τῆς πυρᾶς εἰπὼν ὠφελήθη· καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ δὲ φασὶ Μιλησίου καὶ Ἐφεσίου παλαιόντων τὸν Μιλήσιον μὴ δύνα-

σθαι παλαίειν, διὰ τὸ τὸν ἕτερον περὶ τῷ ἀςραγάλῳ ἔχειν τὰ Ἐφέσια γράμματα, ὧν γνωσθέντων καὶ λυθέντων αὐτῷ τριακοντάκις τὸ ἑξῆς πεσεῖν τὸν Ἐφέσιον quidam dicunt illas literas incantationes fuiſſe, quae Croeſo, cum in rogo vſurparet, maxime profuerint. In Olympiis autem, dicunt, Mileſio et Epheſio inter ſe pugnantibus, Mileſium nequaquam potuiſſe vincere, quia alter in talo habebat Epheſias literas, quibus cognitis et ablatis, Epheſium ter decies e veſtigio cecidiſſe. vid. *Deylingius* l. l. p. 280. *Küſterus* ad Suidam T. 1. p. 919. *Wetſtenius* ad h. l. et Selecta e ſcholis *Valckenarii* p. 564. *συνενέγκαντες — ἐνώπιον πάντων*] *allatos libros in conſpectu omnium combuſſerunt: βίβλες* libros, qui modum artes magicas exercendi exponebant, formulas magicas continebant. *καὶ συνεψήφισαν τὰς τιμὰς κ. τ. λ.*] *quorum pretio computato*, denariorum, *quinquaginta millia reperta ſunt. εὑρίσκειν* de pretio rerum venditarum in ſummam redacto, extat etiam ap. Xen. Oecon. 2, 3. In explicando autem vocabulo *ἀργύριον*, disſentiunt inter ſe interpretes. Quia verſionis Alexandrinae conditores כסף vocabulo *σίκλες* expreſſerunt: *Grotius* et *Druſius* h. l. cogitant de *ſiclo argenteo*, quae moneta erat Iudaica, quatuor drachmas Atticas i. e. dimidium imperialis continens vid. ad Matth. 17, 24. Sed parum probabilis eſt haec ſententia, cum res huius loci non in Iudaea, ſed Epheſi peractae ſint, et ſic nimis magna ſumma prodiret, nempe 25000 imperialium. Eadem magnitudo ſummae obſtat etiam eorum opinioni, qui *minas* intelligunt. Etenim mina Attica continebat centum drachmas. Suidas: *μνᾶ· ἑκατὸν δραχμαὶ ποιᾶσι μνᾶν μίαν.* Pollux 9, 59. 86. eiusque pretium fere tredecim imperiales aequat, v. *Gronouius* de pec. vet. 3, 3. 4. et 5. *Eiſenſchmidius* de Ponderibus et Menſuris p. 48. Rectius igitur plerique interpretes ad *μυριάδας πέντε* ſubintelligendum cenſent *δραχμῶν* quae moneta in Aſiae regionibus vſitatiſſima erat. Drachma nummus argenteus erat, eiusdem cum

denario ponderis, ſex obolos valens, e noſtra moneta tres groſſos vid. ad Matth. 18, 28. Luc. 15, 8. prodit ſic ſumma ſex mille, ducentorum et quinquaginta imperialium v. *Deylingius* l. l. *Lakemacherus* Obſſ. Philoll. P. 2. c. 5. § 5. p. 153.

20. *Sic maxime creuit religio chriſtiana et inualuit*: οὕτω cum nimirum tam luculenter apparuiſſet, quantum diſcrimen inter Apoſtolorum et veteratorum illorum inſignia facta intercederet, cumque tam inſignem triumphum de ſuperſtitione gentili verior Ieſu Meſſiae doctrina egiſſet. κατὰ κράτος *vehementer*, *magna vi*, Heſychius: ἰσχυρῶς, τελείως cf. *Kypkius*, *Wetſtenius* et *Münthius* ad h. l. Significatur hac formula vel rei magnitudo, vel vehementia ſ. etiam vehemens quoddam ſtudium, vid. Selecta e ſcholis *Valckenarii* ad h. l. p. 565. ηὔξανε, ἴσχυεν ſunt ſynonyma Diod. Sic. p. 37. D. ἐπὶ τοσῦτο ἴσχυσε καὶ διέτεινε τοῖς χρόνοις ἡ δόξα τῦτε τῦ βασιλέως *adeo gloria huius regis cum temporibus prolatata inualuit ſ. in tantum creuit.* Poteſt etiam ἴσχυσε reddi, *vim ſuam exſeruit* vid. ad v. 16. ſenſu eodem manente.

21. *His vero geſtis Paulus conſtituit, peragrata Macedonia et Achaia Hieroſolymam proficiſci.* ἔθετο ἐν τῷ πνεύματι id. qd. εἰς τὸ πνεῦμα et ἐν τῇ καρδίᾳ ſ. εἰς τὴν καρδίαν *apud animum conſtituit*, *conſilium cepit* Hebr. שׂוּם בלב vid. not. ad 5, 4. neque haec loquendi ratio Graecis inuſitata eſt v. *Kypkius* ad h. l. Reuiſere volebat Paulus eccleſias, quas in Achaia i. e. Graecia vid. not. ad 18, 12. et Macedonia collegerat, et ſtipem colligere, quam afferret pauperibus eccleſiae Hieroſolymitanae v. Rom. 15, 25. 26.

22. δύο τῶν διακονύντων αὐτῷ *duo adiutorum ſuorum*, quorum opera in praedicatione euangelii vtebatur. Ἔραστον cuius etiam mentio fit 2 Tim. 4. 20. alius Eraſtus me-

moratur Rom. 16, 23. vbi v. *Koppius*. αὐτὸς ἐπέσχε χρόνον εἰς τὴν Ἀσίαν] *ipse autem aliquamdiu in Asia* (Ephesi) *remansit*: εἰς τὴν Ἀσίαν pro ἐν τῇ Ἀσίᾳ, qua permutatione nihil frequentius. Ἐπέχειν scl. ἑαυτὸν *se retinere*, pro, *morari in aliquo loco*, vel simpliciter ponitur, vt ap. Xen. Cyr. 5, 4. 17. ἐπισχήτω ἔς' ἂν καλῶς σὺ Φῇς ἔχειν *substitam donec tibi commodum visum fuerit*, vel additis vocabulis χρόνος, ἡμέρα, omissa praepositione κατὰ Herodo. 7, 23. ἐπισχὼν χρόνον. 8, 112. ἐπισχόντες ὀλίγας ἡμέρας. conf *Raphelius*, *Wetstenius*, *Münthius* et *Loesnerus* ad h. l. Sed χρόνον Graeci saepe ponunt pro πολὺν χρόνον et χρόνον τινὰ vt h. l. legitur v. *Hemsterhusius* in Obss. Miscell. Vol. 3. p. 416.

23. 24. ὁδὸς doctrina christiana, vt supra v. 9. 22, 4. τάραχος οὐκ ὀλίγος *ingens tumultus* vid. 17, 4. 19, 11. 24. Δημήτριος γάρ τις ὀνόματι κ. τ. λ.] *faber quidam argentarius Demetrius nomine, qui aediculas Dianae argenteas conficiebat*: ἀργυροκόπος ex ἄργυρος et κόπτειν *cudere*, *ferire*, *ein Silberschläger*, *qui ducit argentum in laminas*, *argenti cusor*, hinc omnino *faber argentarius*, *ein Silberarbeiter*. *Beza*, *Scaliger*, *Valckenarius* (v. Selecta e Scholis *Valckenarii* p. 566.) alii (v. *Wolfius* in Curis ad h. l.) intelligunt *monetarium*, *Münzmeister*, atque in verbis ναοὺς ἀργυρᾶς Ἀρτέμιδος cogitant de *nummis* argenteis, quibus templi Ephesini figura incisa fuerit. Notant, *nummum* repraesentantem figuram templi recte a Luca vocari potuisse ναὸς, vt *nummus*, in quo *bouis* figura esset impressa, βᾶς dictus fuerit Athenis. Sed huic interpretationi, praeter alia, inprimis obstat hoc, quod eiusmodi nummos, Dianae templum repraesentantes, extitisse, probari nequit, vt recte monuit ad h. l. *Casaubonus*. Intelligi potius debent templa s. aediculae, ad exemplar templi Ephesini fabricatae, portatiles, Dianae simulacrum continentes. Scilicet extra vrbem, ad portum, exstructum erat magnificum Dianae templum, quod ob splendorem suum, admirandam

fabricam atque ftructuram, feptem orbis miraculis annumeratum eft. Vniuerfa templi longitudo erat CCCCXXV pedum, latitudo ducentorum viginti, columnae centum viginti feptem, LX pedum altitudine, ex iis XXXVI caelatae vid. Plin. H. N. 36, 14. 16, 40. Tota aedes aurea vocatur in Ariftoph. Nubb. v. 598. verba funt: ἥτ' Ἐφέσυ μάκαιρα πάγχρυσον οἶκον· vbi fchol. πάγχρυσον δὲ οἶκον λέγει, τὸν πολυτελέςατον ναὸν, ὅς ἦν εἷς τῶν ἑπτὰ θεαμάτων. add. Paufan. Achaic. 9. p. 207. Pompon. Mela 1, 17. Templum hoc Dianae Ephefiae Heroftratus, ob praepofteram immortalitatis libidinem, incendit ea nocte, qua Alexandrum Magnum natum fuiffe, fcriptores referunt, Olympiade 106. 1. die fexto Hecatombaeonis ante C. N. 356. fed parte templi incendio abfumta, multo magnificentius exftructum eft Strabo 14. p. 948. C. ὡς δὲ τῦτον Ἡρόςρατός τις ἐνέπρησεν, ἄλλον ἀμείνω κατεσκεύασαν add. Valer. Max. 8, 14. 5. Cic. N. D. 2, 27. Macrob. Saturn. 2, 3. Gellius N. A. 2, 6. cf. omnino de hoc Dianae templo *Gronouii* Thef. Antiq. Graec. T. 8. p. 2646 fqq. *Polckii* Diff. de Magna Ephefiorum Diana Lipf. 1718. 4. *Deylingii* Obff. Sacrr. P. 4. p. 283 fs. et *Wetftenius* ad v. 35. In templo Dianae extabat Dianae ftatua, cuius figura ex nummis fatis cognofci poteft. Ornamenta et fymbola eius accuratius defcripfit *Menetreius* in Diff. infcripta: fymbolica Dianae Ephefiae ftatua expofita, inferta *Gronouii* Thef. Antiqq. Grr. Vol. 7. p. 359 fqq. add. *Deylingius* l. c. p. 288 fs. Tanta autem erat Dianae Ephefiae gloria, tanta eius religio, vt non modo a finitimis, fed etiam a remotiffimis populis eius effigies fingulari ftudio coleretur, eique templa dedicarentur cf. *Deylingius* p. 292 fq. vt vndique confluerent, qui Ephefi munera fua et donaria atque facrificia Dianae Ephefiae offerrent. Praeterea Diana praeerat venationibus, veneficiis, eamque artes magicas exercentes inuocabant, praefecta etiam erat grauidis et parturientibus, atque omnino parens et praefes valetudinis atque falutis habebatur v. Callim,

hymn. in Dian. 124 ss. Phurnutus de N. D. 32. Cum ergo Dianae, et nominatim Dianae Ephesiae, tanta esset religio, multae aediculae argenteae portatiles illustris templi Ephesini imaginem referentes, in quas parua Dianae simulacra recondebantur, a fabris Ephesiis conficiebantur, iisque ex hoc opificio quaestus vberrimus erat. Emebant ab iis has aediculas exteri, qui vel ipsi iter ad templum facere et sacris interesse non poterant, vel qui fecerant, sed memoriae et cultus caussa eiusmodi aediculas secum asportabant, vt in larariis suis, aedicula reclusa, eandem deam, quae in templo Ephesino apparebat, recolerent. More perantiquo et peruulgato receptum etiam fuisse, vt idolorum cultores eiusmodi aediculas portatiles, ex ligno seu metallo confectas, quibus inclusa essent deorum dearumue simulacra, cultus et praesidii caussa in itineribus secum gestarent, eas etiam facinoris expiandi caussa in alia oppida mitterent, vt in templis ibi collocarentur, exemplis pluribus docuerunt *Hammondus*, *Wetstenius*, *Münthius* ad h. l. et *Dougtaeus* in Analectis P. 2. p. 90 sq. Ἄρτεμις hoc nomen Diana nacta est ab adiectiuo ἀρτεμὴς *sanus*, *incolumis*, *integer*, quia praeses et parens valetudinis et salutis habebatur Liban. Opp. T. 2. p. 666. ὅτι μὲν οὖν καὶ ὑγίεια παρὰ τῆς Ἀρτέμιδος ἀνθρώποις, αὐτὸ μηνύει τοὔνομα v. Strabo 14. p. 942. A. *Almel.* et *Wolfius* ad h. l. παρείχετο τοῖς τεχνίταις ἐργασίαν οὐκ ὀλίγην] *opificibus haud mediocrem praestabat quaestum.* Adstipulor *Michaeli*, qui statuit Demetrium magnam eiusmodi aedicularum fabricam Ephesi habuisse, nec tantum artificem, sed et mercatorem fuisse, quo praeeunte et ad cuius modum alii opifices laborarent, vt adeo per τεχνίτας intelligantur fabri argentarii, qui eius sumtibus aediculas fabricarentur, et per ἐργάτας v. 25. inferioris generis opifices, qui singulas templi partes conficerent. ἐργασία *opificium* v. 25. deinde per metonymiam, *lucrum*, *quaestus*, ex opificio, aut quacunque opera proueniens vt h. l. vid. not. ad 16, 16.

25. 26. *His et aliis talium rerum opificibus conuocatis dixit; noſtis, amici, ex iſto opificio opes nobis contingere, daſs wir dieſem Gewerbe unſern Wohlſtand verdanken.* εὐπορία *abundantia, copiae, opes* Xen. Cyr. 3, 3. 6. Diod. Sic. p. 217. D. plene Xen. H. Gr. 4, 8. 28. εὐπορία χρημάτων. Dion. Halic. 2, 8. χρήμασιν εὔπορος *abundans opibus, locuples* v. *Kypkius* et *Münthius* ad h. l. 26. πάσης τῆς Ἀσίας vid. 19, 10. πείσας μετέστησεν *perſuadendo in alias partes deducit.* μετέστησεν *peruertit, in alias cogitationes traducit* vid. *Kypkius* ad h. l. λέγων ὅτι οὐκ εἰσὶ κ. τ. λ.] *dum docet, deos non eſſe, qui manibus fiant.* Satis apte dicta ad homines plebeios concitandos. Simulacra enim ex auro, argento, lapide aut ligno facta, pro ipſis diis plebs habebat et colebat, vnde et qui ſimulacra conficiebant Θεοποιοὶ et Θεοπλάστοι dicebantur vid. Pollux. 1, 1. 13. Plutarch. de Iſide et Oſiride p. 379. τὰ χαλκᾶ καὶ τὰ γραπτὰ καὶ λιθίνα μὴ μαθόντες μηδὲ ἐθισθέντες ἀγάλματα καὶ τιμὰς Θεῶν, ἀλλὰ Θεὰς καλεῖν *aerea, picta, et lapidea,* (Graeci) *non didicerunt neque conſueuerunt ſimulacra et honores deorum nominare, ſed deos.* Prudentiores vero ſimulacra deos eſſe minime arbitrabantur, ſed deos in iis latere, ac proinde θεῖα καὶ θείας μετεσίας ἀνάπλεα, diuina eſſe et praeſentia numinis referta vid. *Spanhemius* ad Callim. h. in Pall. 52. *Elsnerus* et *Wolfius* ad h. l.

27. οὐ μόνον δὲ τοῦτο κινδυνεύει κ. τ. λ.] *non ſolum autem periculum eſt, ne hoc opificium noſtrum in contemtum abeat.* τοῦτο τὸ μέρος *haec res* v. 2 Cor. 9, 3. Sir. 37, 17. Polyb. 1, 20. 8. de officio Xen. Anab. 7, 6. 25. h. l. *opificium.* Alii: haec pars religionis noſtrae, hic idolorum cultus. Sed quae ſequuntur huic interpretationi aduerſantur. ἡμῖν id quod ad nos ſpectat, opificium noſtrum. Datiuus poſitus eſt pro genitiuo v. Selecta e ſcholis *Valckenarii* ad h. l. p. 567. *Hemſterhuſius* ad Argum. Pluti Ariſtoph. p. 2. neque adeo neceſſe eſt, vt cum *Grotio* et *Pricaeo* pro ἡμῖν legatur ἡμῶν. κινδυνεύει εἰς ἀπελεγμὸν ἐλ-

θεῖν] Philo de Iof. p. 553. D. εἰς ἀπαιδίαν κινδυνεύω περιελθεῖν *periculum eft me ad orbitatem recidere* add. v. 40. fed εἰς ἀπελεγμὸν ἐλθεῖν eft id. qd. ἀπελέγχεσθαι, confutari, vinci, fuccumbere, contemni, ad nihilum recidere. Symmach. Pf. 118, 118. hoc verbo expreffit Hebr. סלה. ἀλλὰ καὶ — λογισθῆναι] Pro lucro pugnabat homo, fed quo auri facram famem occultaret, et plebem vehementius concitaret, ftudium religionis feruandae affectabat. Gentiles deos μεγάλους appellare folebant, non modo duodecim primi ordinis deos, fed etiam omnes, quos praeclara facinora deorum vulgo exemerant v. *Deylingius* Obff. Sacr. P. 4. p. 286. *Elsnerus*, *Wolfius* ad h. l. et *Albertius* ad v. 34. ac Diana quidem μεγάλη dicebatur (Xen. Ephef. 1. p. 15. τὴν πάτριον ἡμῖν Θεὸν τὴν μεγάλην Ἐφεσίων Ἄρτεμιν) fenfu eminentiori, quod poteftatis benignitatisque fuae fpecimina illuftria ediditfe credebatur, eiusque adeo maieftatem, τὴν μεγαλειότητα αὐτῆς, omnis terrarum orbis, ἡ οἰκουμένη, colebat. εἰς οὐδὲν λογισθῆναι *pro nihilo habeatur* Sap. 9, 6. μέλλειν τε καὶ καθαιρεῖσθαι τὴν μ. αὐτῆς *eiusque maieftas aboleatur* f. *defpiciatur*, καθαιρεῖσθαι id. qd. εἰς οὐδὲν λογισθῆναι v. *Loesnerus* ad 2 Cor. 10, 5. Pro μέλλειν τε *Caftellio* refcribi volebat μᾶλλον δέ. *Toupius* Emend. in Suidam P. 3. p. 493. coniiciebat: μέλλει δὲ καὶ καθαιρεῖσθαι τῆς μεγαλειότητος αὐτῆ, ἣν *priuabitur et ipfa maieftate fua.* Temere. ἡ οἰκουμένη *terrarum orbis*; peramplum Dianae Ephefiae cultum fuiffe, et longe lateque per orbem, atque Afiam inprimis, et Graeciam diffufum docuerunt *van Dalen* Diff. antiquitatibus et marmoribus inferuientes p. 309 fq. *Spanhemius* ad Callim. h. in Dian. v. 7. *Deylingius* l. l. p. 292 fqq.

29. σύγχυσις *tumultus* Hefych. θόρυβος. Diod. Sic. p. 661. C. v. *Münthius* ad h. l. Hebr. מהומה 1 Sam. 5, 11. 14, 20. ὥρμησάν τε ὁμοθυμαδὸν εἰς τὸ θέατρον] *omnes in theatrum irruerunt.* ὁμοθυμαδὸν *fimul*, *coniunctim*, *confertim* Ioseph. Ant. 15, 8. 2. ὁμοθυμαδὸν ἐβόων

omnes vna vociferabantur. Philo de vit. Mos. p. 623. D. ἁπάντων ἀθρόως ὁμοθυμαδὸν ἐκβοησάντων *cunctis simul repente exclamantibus* v. *Krebsius*, *Loesnerus* ad h. l. *Deylingius* l. l. p. 294. εἰς τὸ θέατρον Graecis et Graeciensibus plerisque theatrum pro curia, foro, comitio erat, in theatro conciones habebantur v. ad 12, 21. de rebus grauioribus ad rempublicam spectantibus agebatur, bella decernebantur et pax constituebatur, rei in praesentia totius populi poena afficiebantur Ioseph. B. I. 7, 3. 3. τοῦ δήμου τῶν Ἀντιοχέων ἐκκλησιάζοντος εἰς τὸ θέατρον, τόν τε πατέρα τὸν αὐτοῦ καὶ τοὺς ἄλλους ἐνεδείκνυτο κατηγορῶν *cum Antiochensium populus in concionem congregatus esset, in theatrum progressus, cum patrem suum, tum alios accusauit* add. Philo contra Flaccum p. 977. Corn. Nep. Vit. Timol. 4. *veniebat autem in theatrum* (Syracus.) *cum ibi concilium populi haberetur.* Val. Max. 2, 2. 5. *legati a senatu Tarentum — missi — in theatrum, vt est consuetudo Graeciae, introducti, legationem, quibus acceperunt verbis, peregerunt.* Tacit. Hist. 2, 80. 6. de Vespasiano: *tum Antiochensium theatrum ingressus, vbi illis consultare mos est.* Cic. pro Flacco c. 7. *illa vetus Graecia, quae quondam opibus, imperio, gloria floruit, hoc vno malo concidit, libertate immoderata, ac licentia concionum. Cum in theatro imperiti homines, rerum omnium rudes, ignarique consederant: tum bella inutilia suscipiebant, tum seditiosos homines reipublicae praeficiebant, tum optime meritos ciues e ciuitate eiiciebant.* add. Liu. 24, 39. Iustin. 22, 2. cf. *Raphelius* Obs. Xen. *Wetstenius*, *Kypkius*, *Krebsius* ad h. l. et ad decretum Atheniens. in honor. Hyrcani p. 87 sq. συναρπάσαντες Γαΐον — Παύλου] *atque eo abripuerunt Caium et Aristarchum, Macedones, Pauli comites*, qui in vicinia domus Demetrii, vt videtur, diverterant, quos adeo Demetrii opifices arripiebant. Γάϊος v. 20, 4. non confundendus cum eo, qui Rom. 16, 23. memoratur, qui erat Corinthius v. *Koppius* ad Rom. 16, 23. Ἀρίσταρχος v. 20, 4. 27, 2. Col. 4, 10. Philem. 24.

συνέκδημος Hesychius: συνοδοιπόρος. v. 2 Cor. 8, 19. Palaeph. 46, 4.

30. *Paulus cum vellet* dicendi cauſſa *ad populum prodire, id non permiſerunt Ieſu cultores.* Graecis εἰσελθεῖν et παρελθεῖν εἰς δῆμον, προσιέναι τῷ δήμῳ dicuntur, qui in concionem prodeunt, orationem habituri, et cum populo acturi Demoſth. de Coron. p. 314. *Wolf.* προσελθεῖν τῷ δήμῳ καὶ λόγου τυχεῖν. Xen. Mem. 3, 7. 1. ὀκνοῦντα προσιέναι τῷ δήμῳ. Ioſeph. Ant. 13, 16. 1. οἱ δ' εἰς τὸ πλῆθος παρελθόντες ἐδημηγόρουν. Id. 14, 18. 24. εἰσελθόντες ἐπὶ τὴν βουλὴν καὶ τὸν δῆμον, παρεκάλεσαν *ingreſſi ad ſenatum et populum rogarunt* vid. et *Irmiſchius* ad Herodi. 2. 8. 5. Paulus igitur prodire volebat, cauſſam ſuam defenſurus.

31. τινὲς δὲ καὶ τῶν Ἀσιαρχῶν] *ſimul quoque Aſiarchae quidam.* Aſiarchae, de nomine prouinciae cui praeerant, dicti, vt Syriarchae, Cypriarchae etc. erant in Aſia proconſulari, cuius metropolis Epheſus, ſummi ſacrorum praefecti, quorum munus etiam erat, in honorem deorum et imperatoris Romani, quotannis ludos theatrales, ſuis ſumtibus (vt Romae aediles) edere, vnde nonniſi opulentiores hanc prouinciam ſubire poterant. Munus Aſiarchae annuum erat. Eligebantur hoc modo. Initio cuiusque anni i. e. ſub aequinoctium autumnale, ſingulae vrbes Aſiae concionem habebant, in qua vni ex ſuis ciuibus Ἀσιαρχίας honorem deferebant. Tum vnaquaeque ciuitas legatum in certam vrbem mittebat Aſiae proconſularis primariam, quales erant Epheſus, Smyrna, Sardes, aliae) ad τὸ κοινὸν ad commune gentis concilium, qui nomen eius, qui domi electus erat, publice renuntiaret. Ex his quos ſingulae vrbes Aſiae Aſiarchas nominauerant, ſynedri nonniſi decem Aſiarchas deſignabant, et ex horum numero Proconſul Romanus ſummum ſacrorum praefectum eligebat. Disſentiunt autem inter-

pretes in eo, vtrum omnes, in publico Afiae concilio defignati, hoc munere fimul perfuncti fint, an vero vnus duntaxat fuerit Afiarcha? Mea fententia, vnus a Proconfule electus et κατ' ἐξοχὴν, ὁ Ἀσιάρχης dictus eft, reliqui autem eius erant affeffores, et ipfi quoque Afiarchae dicti fiunt. Etenim Strabo 14. p. 960. A. plures Afiarchas memorat. Sed ap. Eufeb. H. E. 4, 15. Polycarpus martyrium paffus effe dicitur fub Philippo Afiarcha et Proconfule Afiae Statio Quadrato; vbi vnus tantummodo Afiarcha nominatur, nempe reliquorum Afiarcharum princeps. Afiarchae porro, vt ex monumentis liquet, non femper Ephefi, vt exiftimarunt nonnulli, fed in aliis etiam ciuitatibus, fedem fuam habebant, vbi communia Afiae facra habebantur, veluti Smyrnae, Cyzici etc. v. *Spanhemius* de Vfu et Praeft. Numifm. p. 694. Eo autem tempore, quo Paulus Ephefi commorabatur, Afiarcha cum collegis ibi fedem habebat, ab eoque ludi editi funt, vnde tamen non confequitur, ea quae h. l. enarrantur, inter ludorum folennia euenifle. Nihil in omni narratione de ludis Ephefinis occurrit. Caeterum etiam ii, qui Afiarchae munere functi erant, hoc nomen retinebant, ficuti ii, qui apud Iudaeos pontifices maximi fuerant, vt adeo Lucas, qui tum effent Afiarchae affeffores, aut olim fuiffent, Afiarcharum nomine infignire potuerit. cf. de Afiarchis *Spanhemius* l. l. *Salmafius* ad Solin. c. 40. p. 566. *van Dalen* Diff. ad Antiqq. et Marm. p. 253 fs. *Hammondus* ad h. l. *Schoettgenii* Diff in Mifcell. Lipfienf. T. 5. p. 178. (qui Afiarcham magiftratum non facrum, fed ciuilem fuiffe, argumentis parum idoneis nifus, contendit) et *Deylingius* Obff. Sacr. P. 3. p. 295 fs. ὄντες αὐτῷ φίλοι κ. τ. λ.] *Paulo fauentes miferunt, qui eum monerent, ne in theatrum fe conferret*, periculum enim a plebe furore agitata ei inftare metuebant μὴ δοῦναι ἑ. ἑ. τ. ϑ. Iofeph. Ant. 15, 11. de Herode: καὶ τέλος εἰς τὰς ἐρημίας αὐτὸν διδοὺς *tandem in folitudines fe conferens.* add. Diod.

Sic. 5, 59. Cic. Verr. 3, 19. *populo se ac coronae daturum* v. *Kypkius* et *Wetstenius* ad h. l.

32. 33. ἄλλοι μὲν οὖν ἄλλο τι ἔκραζον *aliis aliud vociferantibus*: ἄλλοι δὲ ἄλλο τι ἐβόων 21, 34. ἐκκλησία concio, prop. de populo legitime conuocato dicitur v. *Deylingius* l. c. p. 293 sq. h. l. autem non de ordinata concione sermo est, sed ἐκκλησία dr. συγκεχυμένη *coetus confusus*, tumultuarius, *ein wild zusammen gelaufener Haufe*, opponitur ἐκκλησία ἔννομος v. 32. ἐκ δὲ τοῦ ὄχλου — Ἰουδαίων] exarserant Ephesii Dianae cultum et honorem vindicaturi in Iudaeos omnes coll. v. 34. Paulum enim, Caium et Aristarchum, quos in Dianam peccasse putabant, pro Iudaeis habebant. Iudaei igitur, clamore vndique contra ipsos exorto, Alexandrum, qui homo disertus fuisse videtur, designabant, vt pro ipsis caussam diceret apud populum, ab ipsis furorem populi tumultuantis auerteret, et in Paulum reliquosque christianos conuerteret. προεβίβασαν prodire faciebant, iubebant l. producebant, protrahebant e populo. προβάλλειν notat: *denominare, designare, eligere, commendare, vorschlagen,* vt ap. Demosth. de Cor. c. 49. et 88. Xen. Anab. 6, 1. 16. v. *Kypkius* et *Wetstenius* ad h. l. designabant Iudaei Alexandrum ad caussam ipsorum tuendam, clamabant: prodeat Alexander dicendi caussa. Alii verba interpretantur: protractus est e populo Iudaeis eum propellentibus. Quinam fuerit ille Alexander, definiri nequit; eum eundem fuisse, cuius 2 Tim. 4, 14. mentio fit, vbi vocatur Ἀλέξανδρος ὁ χαλκεὺς *Beza* et *Boltenius* statuunt. κατασείσας τὴν χεῖρα *manu silentio indicto* vid. not. ad 12, 17. et *Kypkius* ad h. l.

34. 35. Cum vero cognoscerent Alexandrum esse Iudaeum, in apertam rabiem abibant, nec poterant induci, vt loquentem audirent. Tandem populi tumultuantis rabies et vociferatio reprimebatur auctoritate et ora-

tione τῦ γραμματέως, qui accesserat. Γραμματεὺς scriba in multis Asiae ciuitatibus magistratus erat, et personam primariam in senatu agebat, leges in tabulas referebat, earumque conseruator et custos erat, praelegebat etiam, quae in concione populi praelegenda erant, vt adeo commode voc. γραμματεὺς etiam reddi possit, *praefectus tabularii, archiuarius, Canzler*, cf. de scribis veterum, eorumque diuersis ordinibus *Trotzius* ad calcem *Hermani Hugonis* libri, de prima scribendi origine p. 436 ss. *van Dalen* Diss. ad Antiqq. et Marmora p. 425 ss. et qui ex eo sua transscripsit *Deylingius* Obss. Sacr. P. 3. p. 299. καταστείλας δὲ ὁ γραμματεὺς τὸν ὄχλον κ. τ. λ.] *tum scriba, cum populum mitigasset, dixit: quis tandem est o Ephesii, qui ignoret, Ephesum vrbem esse cultricem Dianae magnae, eiusque simulacri coelo delapsi?* Pro καταστείλας in nonnullis codd. legitur κατασείσας, e glossemate, repetitum nimirum est hoc verbum e v. 33. καταστέλλειν autem significat: *comprimere, coercere, sedare*, et frequenter ponitur de iis qui animos tumultuantium sedant atque componunt Ioseph. Ant. 1, 1. 2. τῦ δὲ θορύβυ κατασταλέντος *tumultu autem sedato*. Suidas: καταστέλλειν, κατασιγάζειν. Hinc κατεσταλμένοι v. 36. *sedati, placati, tranquilli*, vt ap. Diod. Sic. p. 48. D. καταστολή *tumultus, sedatio* ib. p. 507. C. vid. *Krebsius* et *Loesnerus* ad h. l. *Kypkius*, *Münthius* et *Wetstenius* ad v. 36. τίς γὰρ *quisnam, quis vero?* γὰρ est indignantis et admirantis, vid. de vsu huius particulae *Loesnerus* ad h. l. *Fischeri* Ind. Aeschin. et nos ad Matth. 27, 23. νεωκόρος, quod vocabulum bene Vulgatus interpres expressit *cultrix*, ex νεὼς *templum*, et κορεῖν *verrere, purgare*, conflatum, Graecis antiquitus significabat *aedituum*, qui templum verrebat et purgabat, deinde, *templi curatorem*, qui templum ornabat, curabat, vt ornatus suus splendorque semper constaret templo; tandem homines notare coepit, penes quos cura esset praecipua, non solum aedium sacrarum, sed sacrorum etiam ipsorum Etym. M. νεωκόρος παρὰ τὸ κορῶ, καθαίρω καὶ ἐπιμελείας ἀξιῶ, καὶ

τὸ νεὼς Ἀττικῶς, ὁ τȣ͂ νεῶ ἐπιμελέμενος. Suidas: νεωκόρος· ὁ τὸν νεὼν κοσμῶν καὶ εὐτρεπίζων, ἀλλ' οὐχ ὁ σαρῶν. Scholiaſt. ad Ariſtoph. Nubb. 44. κορεῖν, καλλωπίζειν, ὅθεν καὶ νεωκόρος. Hinc quoque vrbes dictae ſunt νεωκόροι, quae peculiari ratione deo cuidam, vel deae conſecratae erant, quae templi deo, deaeue, item imperatori Romano, vt deo (turpi adulatione) exſtructi, curam peculiarem habebant, ſacra publica faciebant, ludos etiam et certamina in deorum, dearumque vel imperatorum honorem edebant. Frequens eſt in ciuitatum Aſiae nummis appellatio νεωκόρȣ, et leguntur vrbes bis, ter, et quater νεωκόροι, quod referendum ad numerum templorum vid. *van Dalen* l. l. Diſſ. 4. p. 300 ſqq. *Rubenius* de vrbibus neocoris ad calcem libri de re veſtiaria vett. qui extat in *Graeuii* Theſ. Antiq. T. 11. p. 1347 ſs. *Seldenus* ad Marmor. Oxonienſ. p. 69. 97 ſq. et in Append. n. 15. *Deylingius* Obſſ. Sacr. P. 3. p. 301. *Petitus* Lectt. Varr. 4, 10. interpp. ad Thom. Mag. p. 404 ſq. et ad Xenoph. Anab. 5, 3. 7. *Hemſterhuſius* ad Lucian. T. 1. p. 134 ſq. Sic Epheſus quoque dicebatur, etiam in nummis, νεωκόρος Ἀρτέμιδος, quatenus vrbs erat Dianae conſecrata, atque haec dea, vt dea tutelaris, ibi praecipuo honore colebatur. διοπετῆς dicitur, *qui de Ioue ſ. de coelo delapſus eſt*; ad διοπετὲς h. l. ſubintelligi debet ἄγαλμα, quod nomen additum legitur ap. Herodi. 1, 11. 2. Simulacra antiquiſſima, quorumue auctores incogniti erant, vt vulgi augerent ſuperſtitionem, ſacerdotes de coelo delapſa eſſe dicebant. Sic ſimulacrum Matris Deum Peſſinuntium, dicebatur διοπετὲς Herodi. l. l. τὸ ἄγαλμα διοπετὲς, ὡς λέγȣσιν· οὔτε δὲ τὴν ὕλην, οὔτε τεχνιτῶν ὅςις ἐποίησεν, ἐγγνωσμένον, οὔτε ψαυςὸν χειρὸς ἀνθρωπίνης *ſimulacrum coelitus delapſum dicunt; neque autem quod materiam, neque artificum quis fecerit, noſcitur, neque tangendum manu hominis.* Eurip. Iphig. in Taur. 977. de ſimulacro Palladis: τὸ δ' οὐρανȣ͂ πέσημα, τῆς Διὸς κόρης Ἄγαλμα.

Pauſan. Att. 26. τὸ δὲ ἁγιώτατον — ἐςὶν Ἀθηνᾶς ἄγαλμα ἐν τῇ νῦν ἀκροπόλει — φήμη δ' ἐς αὐτὸ ἔχει πεσεῖν ἐκ τȣ̃ οὐρανȣ̃. Ouid. Faſt. 6, 421. *creditur armiferae ſignum coeleſte Mineruae Vobis in Iliacae deſiluiſſe iuga.* vid. *Spanhemius* ad Callim. Lauacr. Pallad. v. 39. *Wetſtenius* ad h. l. et *Irmiſchius* ad Herodi. l. c. Similiter Epheſi in templo Dianae aſſeruabatur imaguncula huius deae, quae de coelo delapſa fingebatur, et oſtendebatur pauciſſimis, vt ex quo ligno fabricata fuerit, non conſtet. Mucianus tamen apud Plin. H. N. 16, 79. tradit, ex ligno vitigineo fuiſſe eam fabricatam. Verba ſunt: *de ipſo ſimulacro deae ambigitur, caeteri ex ebeno eſſe tradunt. Mucianus ter Conſul ex his qui proxime viſo eo ſcripſere vitigineum, et nunquam mutatum ſepties reſtituto templo.*

36. 37. Tabularii praefectus, qui, vt ex omni narrationis tenore liquet, Paulo eiusque comitibus fauebat v. 26. 31. audiuerat, tumultum excitatum eſſe a Demetrio, quod nonnulli Iudaei imagines ab eo fabricatas contemſiſſent v. 38. alii ad eum retulerant, ortum eſſe tumultum, quod iſti homines Dianae maieſtatem laeſiſſent, et dixiſſent, ſimulacrum eius non eſſe de coelo delapſum, ſed manu humana fabrefactum, plures enim propiorem tumultus cauſſam ignorabant v. 32. Hinc ὁ γραμματεὺς in oratione ſua, artificioſe compoſita, verba faciebat de ſimulacro Dianae de coelo delapſo, eiusque cultu, et de imaginibus quas Demetrius vendebat. Quo prius autem et facilius fauorem populi ſibi conciliaret, et tumultum periculoſum ſedaret, ſtatim orationis initio aſſeuerabat, omnes noſſe et extra omnem controuerſiam poſitum eſſe, Epheſum aſſiduam eſſe magnae Dianae, eiusque ſimulacri de coelo delapſi cultricem, neque hoc homines illos quos adduxiſſent, negaſſe, nec vero etiam negare potuiſſe, eos non eſſe ſacrilegos, nec contumelioſos in deam fuiſſe v. 37. δέον ἐςὶν ὑμᾶς κατεςαλμένȣς ὑπάρχειν *oportet vos eſſe ſedatos* vid. ad v.

35. καὶ μηδὲν προπετὲς πράττειν *nec quicquam praecipitanter*, cuius vos poenitere possit, *agere* coll. v. 40. προπετὴς *praeceps, temerarius*, non cogitans satis nec deliberans ante actionem vid. Herodi. 1, 8. 11. Aristaenet. ep. 1, 4. Xen. Cyr. 1, 3. 7. *Albertius* ad h. l. et *Irmischius* ad Herodi. l. l. 37. *Adduxistis enim hos viros, qui neque sacrilegi sunt, neque in deam vestram impie quicquam dixerunt.* ἱερόσυλοι sunt *sacrilegi*, qui *sacro manus admoliuntur* (Plaut. Asinar. 3, 2. 24.) Hesychius: ἱερόσυλος· τὰ ἱερὰ κλέπτων. Ita legitur ap. Xenoph. H. Gr. 1, 7. 10. ὅς ἐστιν ἐπὶ τοῖς ἱεροσύλοις — ἐάν τις τὰ ἱερὰ κλέπτῃ — μὴ ταφῆναι. Mem. 1, 2. 62. Aristoph. Plut. 30. 2 Macc. 4, 42. Pro τὴν θεὰν *Griesbachius* atque *Matthaeius* recte reposuerunt τὴν θεόν. Sic ἡ Θεὸς Diana Xen. Anab. 3, 2. 7. Cyneg. 1, 10. Palaeph. 5, 5. Venus Charit. 3, 6. p. 72. Lips. Xen. Sympos. 8, 15.

38. Seneca Controu. 3, 8. *Quid coetu* (συστροφῆς v. 40.) *opus est? sunt scriptae ad vindictam iniuriarum omnium leges.* Quinctil. Declam. 13. *nos ideo magistratus legesque a maioribus nostris accepimus, ne sui quisque doloris iudex sit: et assiduae scelerum caussae se refellant, si vltio crimen imitabitur.* εἰ — πρός τινα λόγον ἔχουσι *si caussam habent aduersus aliquem*, si qua fuerint iniuria affecti. λόγος *lis, caussa*, coram iudice agenda v. *Kypkius* ad h. l. add. Lycurg. adu. Leocrat. p. 226. *Tayl.* Col. 3, 13. ἀγόραιοι ἄγονται *dies iudiciales habentur*, conuentus aguntur, quibus ista disceptari possunt sine seditione. Scribendum ἀγόραιοι, non ἀγοραῖοι. Nam ἀγοραῖοι dicuntur homines otiosi, qui fere omne tempus in foro consumunt vid. not. ad 17, 5. sed ἀγόραιοι scl. ἡμέραι v. *Bosius* de Ellips. sub v. ἡμέρα, dicuntur *dies quo lites disceptantur, dies forenses.* Suidas: προπαροξυτόνως δὲ ἀγόραιος, ἡ ἡμέρα ἐν ᾗ ἡ ἀγορὰ τελεῖται. Ioseph. Ant. 14, 10. 21. ἄγειν τὸν ἀγόραιον vid. *Casau-*

bonus ad Theophr. Char. c. 6. *Wolfius* et *Krebſius* ad h. l. *Gronouius* Obſſ. 3, 22. καὶ ἀνθύπατοί εἰσι ſi crimen eius generis eſt, vt a nobis magiſtratibus vrbanis de eo cognoſci nequeat, aut, ſi non acquieſcat Demetrius cum ſuis noſtra ſententia, *adſunt Proconſules*, ad Proconſulis Romani forum lis deferri poterit, ab eo actionem in Paulum eiusque ſocios poſtulare poterit Demetrius. Cum nonniſi vnus Proconſul vno tempore in prouincia verſari ſoleret: offendit interpretes pluralis numerus ἀνθύπατοι. Itaque alii ἀνθύπατοι intellexerunt de Proconſule et legato ei addito, qui quoque magiſtratum geſſerit. Sed probari nequit Proconſulum legatos et ipſos dictos fuiſſe ἀνθυπάτυς. Quare alii hanc vocem inde explicant, quod Proconſul Proconſuli ſucceſſerit. Equidem arbitror, nomen ἀνθύπατοι h. l. ita poſitum eſſe, vt eo non ſignificetur is, qui tunc Aſiae praeeſſet, ſed vt ſit vocabulum generis, muneris, hoc ſenſu: Proconſulum eſt cognoſcere, conuentus agere. ἐγκαλείτωσαν ἀλλήλοις *ſe accuſent inuicem, cauſſam inter ſe disceptent*: ἐγκαλεῖν cum Datiuo *disceptare*, *accuſare* Diod. Sic. p. 189. D. p. 332. D. Xen. Cyr. 1, 2. 6. γίγνεται παισὶ πρὸς ἀλλήλυς ἐγκλήματα περὶ κλοπῆς id. qd. παῖδες ἐγκαλῦσι ἀλλήλοις *accuſant inter ſe de furto*. Iſocr. Panegyr. c. 47. Theophr. Char. c. 17. v. *Münthius* ad h. l. *Irmiſchius* ad Herodi. 1, 10. 5. et *Stoeberus* ad Thom. Mag. p. 262.

39. εἰ δέ τι περὶ ἑτέρων ἐπιζητεῖτε] *quodſi de alia re quaeſtio eſt*. Non generatim haec verba explicanda ſunt: ſi quid deſideratis eorum, quae ad ciuitatis regimen pertinent; ſed, quae ad cultum Dianae, templi curam pertinent, clamauerant enim μεγάλη ἡ Ἄρτεμις Ἐφεσίων v. 34. ἐν τῇ ἐννόμῳ ἐκκλησίᾳ ἐπιλυθήσεται] *in legitimo conuentu dirimetur*, ἐκκλησία ἔννομος, quae alias dicitur κυρία, concio, quae legitimo modo, diebus conſtitutis, in Graeciae ciuitatibus, quarum plures ſub

Romanis reſtrictam *αὐτονομίαν* habebant, ſingulis menſibus, ter aut quater, a magiſtratu cogebatur v. *Grotius* et *Wetſtenius* ad h. l. ſcholiaſt. ad Ariſtoph. Acharn. 19. *Potteri* Archaeol. Gr. 1, 17. *Dorvillius* ad Charit. 1, 1. p. 212.

40. *Etenim periculum eſt, ne propter ea quae hodie* (*σήμερον* ſcl. *ἡμέρας* v. *Boſius* de Ellipſ. ſub v. *ἡμέρα* p. 176. *Schaef.*) *acciderunt, ſeditionis accuſemur,* ſcil. apud Romanos, *cum nulla adſit cauſſa idonea, qua concurſus huius rationem reddere poſſimus* („Erant exceptiones quaedam, vt in aduentu hoſtium, incendio, et rebus ſimilibus." *Grotius.*) Seneca Controu. 3, 8. *Lex: qui coetum et concurſum fecerit, capitale ſit — Non quotiens conuenerunt in aliquem locum plures, coetus et concurſus eſt: ſed quotiens conuocati, quotiens parati quaſi ad ducem ſuum concurrerunt. Non ſi vna vicinia coit, aut ſi transeuntium paucorum numerus affluxit: ſed vbi totus, aut ex parte magna populus, vbi diuiſa eſt in partes ciuitas. — Quid coetu opus eſt? Sunt ſcriptae ad vindictam iniuriarum omnium leges. Mota ſemel multitudo modum non ſeruat.* *ἀπέλυσε τὴν ἐκκλησίαν* *dimiſit concionem,* iuſſit quemque domum ire. Ariſtoph. Acharn. 172. *οἱ γὰρ Πρυτάνεις λύουσι τὴν ἐκκλησίαν.* Eccleſ. 377. *πόθεν ἥκεις; — ἐξ ἐκκλησίας, ἤδη λέλυται γάρ.*

CAPVT XX.

1 — 3. Proficifcitur Paulus in Macedoniam v. 1. (cf. 19, 21.) et in Graeciam v. 2. 3. tum in Syriam tendens, per Macedoniam, cum ei Iudaei infidias ftruerent, reuertitur, et venit Troadem v. 3 — 6. quae ibi euenerunt, narrantur v. 7 — 12. venit Miletum v. 15. ad conuocatos ibi Ephefinorum presbyteros, quibus adiunxerant fe etiam aliarum ecclefiarum Ioniae presbyteri vid. not. ad v. 18. orationem habet, iisque valedicit v. 17 — fin. προσκαλεσάμενος τὲς μαθητάς, καὶ ἀσπασάμενος *conuocatis chriftianis valedixit.* De verbo ἀσπάζεσθαι vid. not. ad Matth. 5, 47. In nonnullis libris legitur καὶ παρακαλέσας ἀσπασάμενος quam lectionem *Valckenarius* in Opuscc. Vol. 2. p. 307. (Lipf. 1809.) praeferendam iudicat. Cod. D. habet καὶ πολλὰ παρακαλέσας ἀσπασάμενος τε. Equidem has lectiones e v. 2. in hunc irrepfiffe puto. 2. διελθὼν δὲ τὰ μέρη ἐκεῖνα *peragrato illo tractu*, Macedoniae vrbibus. μέρη *partes, tractus regionis* v. *Keuchenii* Annotatt. in N. T. p. 116. καὶ παρακαλέσας αὐτὲς λόγῳ πολλῷ *multis verbis eos adhortatus*, vt conftanter religionem Chrifti profiterentur 11, 23. νεθετῶν ἕνα ἕκαςον infra v. 31. Ἑλλάδα *Graecia*, cum diftinguatur a Macedonia, fenfu anguftiori fumitur vid. not. ad 18, 12. Achaia dicitur quae h. l. Graecia 19, 21. Curtius 4, 1. 10. *cum magno deinde exercitu mare traiecit, illato Macedoniae et Graeciae bello.* 8, 5. 7. *nec Macedonum haec erat culpa, fed Graecorum* v. *Erneftius* ad Sueton. Claud. 16. et *Raphelius* Obff. Polybb. ad h. l. 3. ποιήσας τε μῆνας τρεῖς κ.

τ. λ.] *commorato ibi per tres menses, et in Syriam nauigaturo, cum insidiae struerentur a Iudaeis.* Nominatiuus absolutus ποιήσας, cum sequatur αὐτῷ — μέλλοντι, positus est pro Datiuo ποιήσαντι vid. not. ad Ioh. 17, 2. *Raphelius* Polybb. et *Münthius* ad h. l. ποιεῖν id. qd. διατρίβειν v. 6. vid. ad 15, 33. γενομένης ἐπιβουλῆς vt euitaret Iudaeorum insidias, qui putabant eum e Graecia discedentem, e portu proximo (vbi tum erat) mare Aegaeum traiecturum, et in Syriam transiturum esse. ἀνάγεσθαι vid. ad Luc. 8, 22.

4. συνείπετο *comitati sunt*: Hesychius, ἠκολούθει explicat. Apollodor. 3, 12. συνείπετο δὲ αὐτῷ Φοίνιξ — συνείπετο δὲ καὶ Πάτροκλος. add. Thucyd. 1, 60. 2 Macc. 15, 2. Pro Σώπατρος in nonnullis libris extat Σωσίπατρος. Sopatrus et Sosipatrus idem nomen, alterum, vt in his fieri solet, decurtatum. Hinc Sopatrus idem forte qui Rom. 16, 21. Σωσίπατρος dicitur. In pluribus optimae notae libris additur Πύῤῥου h. e. *Pyrrhi filius*, quod vocabulum *Griesbachius* in ordinem recepit. Opinor, recte. Πύῤῥου ob sequens Βεροιαῖος facile excidere potuit. Θεσσαλονικέων δὲ — Τιμόθεος] *e Thessalonicensibus vero Aristarchus, Secundus, Caius Derbensis et Timotheus.* Omnium nominibus, vt verba sonant, Lucas patriam apposuit, sed *Timothei* nomini apponere neglexit. Nonnulli eum Thessalonicensem fuisse autumant. Sed cum praecedat καὶ Γάϊος Δερβαῖος, in promtu est, nomen Θεσσαλονικέων tantummodo referendum esse ad Aristarchum et Secundum, neque adeo ad Timotheum. Hic vero ipse *Caius* supra 19, 29. dicitur *Macedo*, h. l. *Derbaeus*, sed Derbe erat Lycaoniae oppidum v. 14, 6. *Valckenarius* in Opuscc. Vol. 2. p 308. Add. Selecta e scholiis *Valckenarii* ad h. l. et *Ernestius* (*Joh. Aug. Ernesti Anmerkk üb. die Bücher des N. T. Leipz.* 1786.) posito commate post nomen Caii, legendum coniecerunt Δερβαῖος δὲ Τιμόθεος. Sic Thessalonicensibus annumeratur Caius, et Timotheus dicitur Derbaeus.

Voculae *δὲ* et *καὶ* vno ductu a librariis ſcribi ſolebant. Atque haec emendatio veriſſima videtur. cf. et not. ad 16, 1. Ἀσιανοὶ ex Aſia Proconſulari oriundi. *Tychicus* Eph. 6, 21. dicitur ἀγαπητὸς ἀδελφὸς καὶ πιςὸς διάκονος ἐν κυρίῳ· eius nomen occurrit etiam Col. 4, 7. 2 Tim. 4, 12. Tit. 3, 12. *Trophimus* infra 21, 29. dicitur Ἐφέσιος, memoratur etiam 2 Tim. 4, 20.

5. 6. οὗτοι προελθόντες ἔμειναν ἡμᾶς ἐν Τρωάδι] *hi praegreſſi Troade nos exſpectabant.* Lucas his verbis ſignificabat, ſe in Pauli conſortium denuo veniſſe. Remanſerat Lucas Philippis v. 16, 40. ibi et in vicinia eum arti medicae operam dediſſe, ſuſpicatur *Heinrichſius.* ἡμᾶς *nos* me et Paulum. Paulus ſubſtitit Philippis, vt viſitaret eccleſiam ibi fundatam v. 16, 12. et eccleſias in vicinia, comites Pauli vlterius profecti, eum et Lucam Troade exſpectarunt. Alii ἡμᾶς de ſolo Luca intelligunt, vel de eo et aliis, qui inde a Philippis Apoſtoli ſodalitio ſe iunxerunt. Τρωὰς vrbs Aſiae 16, 8. ἡμεῖς — Φιλίππων] *nos poſt ſacros dies Paſchatos Philippis nauigauimus.* Nauem conduxiſſe videtur Paulus, nam pro lubitu curſum ſiſtere v. 15. Epheſum praeternauigare v. 16. Aſſum pedeſtri itinere petere potuit v. 13. Patarae demum conſcendit nauem mercatoriam, in Phoeniciam tendentem 21, 2. ἀζύμων vid. ad Matth. 26, 17. ἄχρις ἡμερῶν πέντε *die quinto* ſ. poſt quinque dies; ἄχρις etiam temporis interuallum indicat v. Rom. 8, 22. Hebr. 3, 13. Cod. Cantabr. habet πεμπταῖοι *quintani*, e gloſſemate, quo iſta ſententia exprimitur.

7. ἐν δὲ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων *primo hebdomadis die,* qui ſabbatum Iudaeorum excipiebat v. not. ad Matth. 28, 1. add. 1 Cor. 16, 2. Primum hebdomadis diem, quo Chriſtus in vitam rediit, conuenientibus chriſtianorum ſacris et euchariſtia celebratum fuiſſe ex h. l. patet v. *Moshemius* de rebus chriſt. ante Conſtantin. M. p. 116. τοῦ κλάσαι ἄρτον indicantur hac voce epulae communes (agapae) cum ſacrae coenae celebratione coniunctae vid. not. ad 2, 42.

46. Pro *συνηγμένων τῶν μαθητῶν* in multis libris legitur *συνηγ. ἡμῶν* et v. 8. *ἦμεν συνηγμένοι*, quam lectionem probant *Millius* Prol. §. 880. §. 1232. *Griesbachius*, *Heinrichsius*, al. et vulgatam e lectionariis repetendam putant. Sed lectionaria, vt notauit *Matthaeius*, habent *ἦμεν*, et ex hac ipsa lectione *ἦμεν* v. 8. cum *Matthaeio* ortam puto correctionem *ἡμῶν* v. 7. praeterea lectionem *μαθητῶν* exinde quoque patescit genuinam esse, quoniam sequitur *διελέγετο αὐτοῖς*, in qua formula, si altera lectio staret, *τὸ*, *αὐτοῖς* vel omittendum erat, vel *τὸ*, *ἡμῖν* repetendum, vt intelligenter ad h. l. monuit *Wolfius*. *διελέγετο αὐτοῖς ad eos verba faciebat*, eos edocebat, finita euchariftia. *παρέτεινε — μεσονυκτίου*] *ita, vt sermonem ad mediam vsque noctem produceret.* Verbum *παρατείνειν* de iis vsurpatur, qui rem aliquam *producunt*, h. l. ponitur de sermone qui producitur v. *Kypkius* et *Wetstenius* ad h. l. Pollux 1, 167. *Timaeus* Gloss. Plat. h. v. ibique *Ruhnkenius* p. 149.

8. *Multae erant in conclaui vbi conuenerant lucernae: λαμπὰς* lucerna, oleo humectanda instructa, vt Matth. 25, 3. Ioh. 18, 3. *λαμπάδες ἱκαναὶ* non tantum propter tenebras nocturnas, sed etiam propter diei solennitatem. Iudaei enim pariter atque gentiles conventus sacros s. dies festos luminibus decorare solebant v. *Fesselii* Aduers. Sacr. 2, 1. p. 115. *ὑπερῷον* conclaue domus supremum v. 1, 13. 9, 37. 10, 9.

9. *Eutychus*, quis fuerit, definiri nequit. Eum e famulitio cuiusdam fuisse, *Rosenmüllerus* et *Heinrichsius* suspicantur, cum hoc nomen inter seruilia nomina in Corpore Inscriptionum et ap. Artemidor. 3, 38. occurrat v. *Pricaeus* et *Wolfius* ad h. l. ap. Phaedr. fab. 3. Prol. 2. est nomen libertini. *καταφερόμενος ὕπνῳ βαθεῖ*] *alto somno oppressus.* *καταφέρεσθαι* siue absolute positum, siue addito datiuo *ὕπνῳ*, siue seq. praepos. *εἰς* l. *ἐπὶ*

l. πρὸς adhibetur de iis, qui profundiori ſomno opprimuntur, in altum ſomnum deferuntur Plutarch. de diſcrim. amici et adulat. c. 46. p. 144. ed. *Krigel.* τοσαῦτα κοπιῶν καὶ ἀγρυπνῶν κατηνέχθης. Dionyſ. Halic. 4. p. 207. κατενεχθέντος ἐφ' ὕπνῳ. Herodi. 2, 1. 3. οἱ δὲ ἐγρηγορότος, κἀκεῖνοι εἰς ὕπνον κατεφέροντο. add. 2, 9. 6. Diod. Sic. p. 229. D. εἰς ὕπνον κατενεχθῆναι. add. Ioſeph. Ant. 1, 6. 3. 2, 5. 6. v. *Kypkius*, *Wetſtenius*, *Münthius* ad h. l. βαθὺ per metaphoram dicitur omne *id*, *quod ſuo in genere magnum et ſummum eſt* Sapient. 16, 11. βαθεῖα λήθη *profunda obliuio.* Ael. H. V. 3, 18. βαθὺς πλοῦτος *amplae diuitiae*, inprimis frequenter ponitur de ſomno, vt Ael. H. V. 13, 6. Zoſim. 1, 16, 3. Theocrit. 8, 65. al. v. et *Loesnerus* ad h. l. διαλεγομένου ἐπὶ πλεῖον Paulo *prolixius diſſerente.* Diod. Sic. p. 433. B. κατηγορεῖν ἐπὶ πλεῖον *prolixius accuſare.* κατενεχθεὶς ἀπὸ τοῦ ὕπνου κ. τ. λ.] *vi ſomni deorſum delatus*, *deiectus*, *(er bekam durch den Schlaf das Uebergewicht)*, *de tertia contignatione decidit;* καταφέρειν enim prop. notat, *deferre in locum inferiorem*, *deiicere*, *proſternere* Ael. H. V. 3, 5. ὁ δὲ παῖς αὐτοῦ ἐκ τοῦ σέγους κατενεχθεὶς εἰς τὴν αὐλήν. Τριστέγον *tertium tabulatum.* Iuuenal. 3, 199. *Tabulata tibi iam tertia fumant.* Legitur haec vox etiam ap. Artemidor. 4, 48. in Symmachi reliquiis Gen. 6, 16. Ezech. 42, 5. καὶ ἤρθη νεκρὸς] *et pro mortuo ſublatus eſt* Non rerum naturae repugnare, eiusmodi caſu afflictum in viuis manere, iam ab aliis obſeruatum eſt. Nec iuuenem illum vere mortuum, ſed tantummodo animi deliquium paſſum eſſe, omnis contextus ſatis dilucide docet. Paulus non dicitur adoleſcentem excitaſſe, nil memoratur de precibus a Paulo factis, vt Deus iuuenem in vitam redire iuberet, homines non admiratione et ſtupore perculſi, ſed gaudio et ſolatio affecti fuiſſe leguntur, cum adoleſcens viuus abduceretur v. 12. Hoc tantum retulit ſcriptor: *Paulus deſcendit*, *incubuit iuueni*, *eumque amplexus eſt*,

palpauit, mouit corpus delapfi, vt cognofceret, an figna vitae fupereffent, et cum hoc cognouiffet, *dixit*: μὴ θορυβεῖσθε κ. τ. λ. *nolite perturbari, vita enim ei adeſt.* Ipfe ergo Paulus declarabat, iuuenem non effe mortuum. Similis ratio loci Matth. 9 24. vbi Iefus de Iairi filia: puella non mortua eft, fed dormit, vt oftenderet, eam non vere mortuam, fed animi deliquium paffam effe. Enarrauit Lucas hanc rem tanquam memorabilem, quae paulo poft acciderit, cum ipfe denuo fe Paulo adiunxiffet.

11. ἀναβὰς — γευσάμενος] *reuerſus deinde in coenaculum, cibum cepit.* Nonnulli haec verba accipiunt de continuata euchariftiae celebratione, fatali ifto cafu interrupta. Sed cum κλᾶν ἄρτον de Paulo folo dicatur, cum formulae κλάσας ἄρτον additum legatur γευσάμενος, quod verbum nusquam adhibitum legitur, cum de epulo facro fermo eft, nec probabile fit, euchariftiae celebrationem vsque ad diluculum continuatam fuiffe; verba intelligi debent, de cibo matutino, quem Paulus fumfit ad iter fe praeparaturus. Nec κλᾶν ἄρτον per metonymiam de comeftione ipfa accipi poteft, fed, vt vulgo folet, de fractione panis et in minutas partes tributione, quoniam fequitur γευσάμενος, quod verbum notat: *cibum capere*, et de ientaculo, prandio atque coena ponitur vid. ad 10, 10. Itaque κλάσας ἄρτον καὶ γευσάμενος fimpliciter notat: cibum, ientaculum fumfit. Similis locus 27, 35. κλάσας (ἄρτον) ἤρξατο ἐσθίειν. De verbo ὁμιλεῖν *confabulari, colloqui* vid. not. ad Luc. 24, 14. ἐφ' ἱκανὸν fcl. χρόνον *diu.* v. ad Luc. 23, 8. additum legitur iftud nomen Luc. 8, 27. αὐγὴ fcl. ἡλίε Ariftoph. Thesmoph. 507. δεικνύναι τινὶ ἱμάτιον ὑπ' αὐγάς. add. Eurip. Hec. 1154. Longin. 3, 4. ἄχρις αὐγῆς *vsque ad diluculum.* οὕτως ἐξῆλθεν *profectus eſt*: οὕτως vertunt, *tunc* l. *poſtea* v. *Raphelius* Obff. Xenophh. *Münthius* et *Wolfius* in Curis ad h. l. fed redundat vt

7, 8. ficuti vernaculum *so* in eadem re cf. not. ad Ioh. 4, 6.

12. ἤγαγον — οὐ μετρίως] *adolescentem autem viuum abduxerunt, haud mediocriter recreati.* ἄγειν *abducere*, vt Luc. 22, 54. Homer. Il. 9, 590. Xen. Cyr. 4, 31. Herodi. 7, 3. 9. Verbis παρεκλήθησαν οὐ μετρίως inest Litotes, *vehementer gaudebant.* Diod. Sic. p. 532. D. οὐ μετρίως διηπόρησαν οἱ Καρχηδόνιοι *maxima solicitudo Carthaginienses inuasit.* Philo 2 Alleg. p 77. B. γεγήθαμεν οὐ μετρίως *gaudemus valde* v. *Loesnerus* ad h. l. Alii verba explanant: non parum illo miraculo in fide confirmati sunt christiani.

13. ἡμεῖς ego Lucas cum reliquis Pauli comitibus. προελθόντες — εἰς τὴν Ἄσσον] *progressi ad nauem, Assum nauigauimus.* Pro Ἄσσον in nonnullis codd. librariorum incuria legitur: Θάσον vel Θάσσον, in aliis Νάσον. Erat autem Assus vrbs Troadis Pausan. Eliac. 2, 4. Σωδάμας δὲ ὁ ἐξ Ἄσσε, τῆς ἐν τῇ Τρωάδι, κειμένῃ δὲ ὑπὸ τῇ Ἴδῃ add. Plin. H. N. 36, 27. v. *Cellarii* Geogr. Antiq. 3, 3. p. 43. et *Wetstenius* ad h. l. οὕτω γὰρ ἦν διατεταγμένος *ita enim ordinauerat.* Perfectum passiuum significationem actiuam induit Diod. Sic. p. 244. B. τὰς νήσες προσηγμένος ἦν ὁ βασιλεὺς *insulas sibi adiunxerat rex* cf. *Münthius* ad h. l. Etiam a Latinis participia perf. passiua ponuntur pro partic. actiuis v. *Perizonius* ad Sanctii Mineru. 1, 15. 4. *Burmanus* ad Vell. Paterc. 2, 97. 4. μέλλων αὐτὸς πεζεύειν *ipse pedibus iter facturus.* Caussam ignoramus. *Michaelis, Stolzius* coniiciunt, eum pedibus iter fecisse ad insidias Iudaeorum eludendas. Sed non apparet, vt recte monuit *Heinrichsius*, quid talia conanti profuerit iter pedestre.

14. 15. συμβάλλειν notat: *coniicere in vnum, committere*, δεξιὰν συμβάλλειν *dextram alterius dextrae com-*

mittere; hoc quia faciebant amici sibi inuicem obuiam facti, hinc factum vt συμβάλλειν τινὶ notaret etiam, *occurrere alicui, conuenire, congredi cum aliquo, incidere in aliquem* vt h. l. Homer. Odyſ. ω, 259. οὗτος ἀνὴρ νῦν δὴ ξυμβλημένος ἐνθάδ' ἰόντι *hic vir, qui nunc primum obuiam factus eſt huc venienti.* Ioſeph. Ant. 8, 9. 1. 2, 7. 5. v. *Elsnerus, Krebſius, Kypkius* ad h. l. εἰς τὴν Ἄσσον *ad Aſſum*: εἰς *ad, apud* Arrian. Exped. 6, 17. καὶ ταῦτα ἐς κόσμον καταστήσαντα ξυμβάλλειν οἱ ἐς τὰ Πάτταλα *rebusque compoſitis, ad Pattala ſe cum reliquis copiis coniungat.* Xen. Anab. 6, 3. 15. συμμίξαι εἰς Κάλπης λιμένα. infra v. 15. εἰς Σάμον. vid. et *Münthius* ad h. l. Μιτυλήνη vrbs inſulae Lesbi, *et natura et deſcriptione aedificiorum et pulchritudine inprimis nobilis*, iuxta Cic. Orat. c. Rull. c. 14. hinc eam *pulchram* vocat Horat. Ep. 1, 11. 7. cf. de hac vrbe Strabo 13. p. 616. Apud Steph. Byz. ſcribitur Μυτιλήνη, quam ſcripturam altera accuratiorem eſſe e nummis antiquis oſtenderunt *Voſſius* ad Melam. p. 201. *Zeibichius* in Athleta παραδόξῳ p. 176. τῇ ἐπιούσῃ ſcl. ἡμέρᾳ Act. 7, 26. 16, 12. *poſtridie venimus contra Chium*: ἀντικρὺ *ex aduerſo*, Heſych. ἀντικρὺ, κατέναντι, ἐξ ἐναντίας. Thom. Mag. (in v. ἀπαντικρὺ) ἀντικρὺ poetarum eſſe dicit, ſed v. ibi interpp. ἀντικρὺ legitur etiam ap. Herodi. 1, 14. 18. al. Χίος *Chius*, inſula maris Aegaei inter Samum et Lesbon, in ea vrbs cognominis v. Mela 2, 7. Stephanus: Χίος, ἐπιφανεστάτη νῆσος τῶν Ἰώνων, ἔχουσα καὶ πόλιν ὁμώνυμον. cf. *Cellarii* Geogr. Ant. 3, 2. §. 13. τῇ δὲ ἑτέρᾳ παρεβάλομεν εἰς Σάμον] *tertia die appulimus ad Samum* Diod. Sic. p. 104. D. παρεβάλομεν εἰς Αἴγυπτον *in Aegyptum naue peruenimus.* p. 30. D. παρεβάλομεν εἰς ἐκείνους τοὺς τόπους *ad illa loca appulimus.* Schol. ad Ariſtoph. Ran. 128. παράβαλε ἀντὶ τοῦ ὅρμισον τῇ γῇ τὴν ναῦν. Ioſeph. Ant. 18, 6. 4. Ἀγρίππας δὲ εἰς Ποτιόλους παραβαλὼν *Agrippa cum Puteolos appuliſſet.* Σάμος, *Samus*, inſula maris Aegaei, e regione Cariae in

ea vrbs eiusdem nominis erat Horat. Ep. 1, 11. Stephanus: Σάμος ἐπιφανὴς πρὸς τῇ Καρίᾳ νῆσος· ἐκλήθη δὲ πρότερον Παρθενία, καὶ Δρύουσα, καὶ Ἀθεμοῦσα, καὶ Μελάμφυλος. v. *Cellarius* l. l. 3, 2. 17. *Trogyllium* vrbs et promontorium Ioniae, non longe ab infula Samo diftans v. *Cellarius* 3, 3. 19. Μίλητος *Miletus*, vrbs maritima in finibus Ioniae et Cariae clariffima, vnde Thales, Anaximander et Hecataeus hiftoricus. Nobilis etiam lanae bonitate et praeftantia, ita, vt etiam Romani ouiculas Milefias earumque vellera exiftimarent optima v. Columella R. R. 7, 2. 3. *Cerda* ad Virg. Georg. 3, 306. Plin. H. N. 8, 48. *Spanhemius* ad Ariftoph. Ran. 549. *Cellarius* 3, 3. 108.

16. 17. Pro ἔκρινε cum *Valckenario* in Opusc. Vol. 2. (Lipf. 1809.) p. 309. praeeuntibus praeftantiffimis codd. fcribendum puto κεκρίκει, quod etiam expreffit Latinus interpres, *propofuerat*. Iftius ε plusquamperfecti omiffi funt in hoc quoque libro Lucae exempla περιπεπατήκει, πεπιστεύκεισαν. Act. 14, 8. 23. vid. *Valckenarius* l. l. *Hemfterhufius* in Obff. Mifcell. Vol. 4. p. 291. *Stephanus* in Append. Thef. Gr. p. 147. *Cafaubonus* Animaduu. in Athenae. 2, 15. Decreuerat Paulus Ephefum praeternauigare ὅπως μὴ γένηται αὐτῷ χρονοτριβῆσαι ἐν τῇ Ἀσίᾳ *ne tempus tereret in Afia*, ne diutius morari cogeretur in Afia. Verbum χρονοτριβεῖν rarius occurrit, extat tamen ap. Ariftot. Rhet. 3, 3. οἱ δ' ἄνθρωποι τοῖς διπλοῖς χρῶνται, ὅταν ἀνώνυμον ᾖ καὶ ὁ λόγος εὐσύνθετος, οἷον τὸ χρονοτριβεῖν. Vfus eft eo etiam Euftathius in Il. ψ. p. 1447. 11. p. 1450. 38. fchol. Thucyd. 3, 38. et fchol. Pindari Nem. 8, 108. ἐπεὶ δὲ οἱ παλαίοντες χρονοτριβοῦσι, καὶ τὸν πλείονα χρόνον ἐν τῷ ἡλίῳ μένουσιν. Verbum hac in re vfitatum eft διατρίβειν addito temporis nomine, vt ap. Xen. Mem. 2, 1. 15. ἐν ταῖς ὁδοῖς πολὺν χρόνον διατρίβων. Anab. 7, 4. 8. ἡμέραι σὺ πολλαὶ διετρίβοντο. Per *Afiam* intelligenda eft

Ionia v. 2, 9. 16, 6. *ἔσπευδε γὰρ — εἰς Ἱεροσόλυμα*] *properabat enim, vt, si fieri posset, festo Pentecostes Hierosolymis esset.* Hierosolymam properabat, vt eo stipem perferret 24, 17. vt se contra obtrectatores defenderet 21, 20. et quoniam festo Pentecostes vndique immensa hominum multitudo ibi confluebat, quae euangelii praedicandi laetam spem faciebat. 17. Miletum cum venisset Paulus, iussit arcessiri ecclesiae Ephesinae presbyteros, vt iis valediceret. *πρεσβυτέρες* infra v. 28 dicuntur *ἐπίσκοποι* vbi v. not. *πέμψας* scl. *ἀγγέλες*. Saepius *πέμπειν* elliptice ponitur Matth. 14, 10. al. *μετεκαλέσατο arcessiuit*, vt 7, 14. 10, 32. Achill. Tat. 4. p. 243. *καὶ δεῖται τὸν τῦ στρατοπέδε ἰατρὸν μετακαλέσασθαι medicum, qui in exercitu erat, arcessi vt iuberet, rogauit.*

18. Sequitur iam ipsa oratio Pauli valedictoria, de qua *Camerarius*: „est oratio haec Pauli Apostoli sententiarum grauitate et verborum copia in solliciti amoris declaratione, et commonefactione accurata officii, admirabili industria composita, et diligentissima lectione consideratione que dignissima.“ In ea Apostolus presbyteris congregatis in memoriam reuocat, qua ratione munere suo in Asia functus sit, nuntiat iis se Hierosolymam tendere, atque declarat se paratissimum esse ibi ob Christi doctrinae professionem pericula et calamitates subire. Serio deinde eos cohortatur, vt diligenter ecclesiae saluti prospiciant. Tum iis valedicit eosque Deo commendat, addita admonitione, vt a nimio proprii lucri studio sibi caueant, in qua re se ipsum quoque exemplar proponit. *ὑμεῖς ἐπίστασθε, ἀπὸ πρώτης κ. τ. λ.*] *vos scitis, quomodo* (coll. v. 19.) *me erga vos gesserim, a primo inde die, quo Asiam ingressus sum.* Ex his verbis et v. 25. *ὑμεῖς πάντες ἐν οἷς διῆλθον* satis perspicue patet, praeter Ephesinos presbyteros, alios quoque Asiae s. Ioniae presbyteros adfuisse. Nec potest opponi, cum Paulus diutius Ephesi commoratus sit 19, 10. Ephesinos episcopos facile comperire potuisse, quomodo

se in vicinia gessisset, haec ratio valere posset, si Paulus dixisset, vos nostis, quomodo me in Asia gesserim. γίνεσθαι s. εἶναι μετά τινος vel, societatem quandam, auxilium quoddam indicat v. *Fischerus* Animadu. ad Weller. Vol. 2. P. 3. p. 199. vel, *se gerere erga aliquem* vt h. l.

19. δουλεύων τῷ κυρίῳ *ministerio domini*, munere meo, *functus sum*. Per ταπεινοφροσύνην *Morus* et *Rosenmüllerus* intelligunt promtitudinem molestias et calamitates perferendi; cuius tamen significationis exempla desunt, est potius *modestia* vt Eph. 4, 2. Sic ταπεινοφρονεῖν modeste sentire in vers. Alex. Ps. 130, 2. ταπεινὸς *modestus, humanus*, opponitur τῷ ὑπερηφάνῳ Iac. 4, 6. add. Prou. 16, 21. 29, 23. καὶ πολλῶν δακρύων — Ἰουδαίων *inter multas lacrimas et afflictiones, per Iudaeorum insidias mihi paratas*: δακρύων καὶ πειρασμῶν lacrimas ob vexationes obortas, indicantur afflictiones grauissimae.

20. *Me nihil eorum quae ad vestram vtilitatem pertinerent dissimulasse, quo minus vobis exponerem, et vos publice priuatimque docerem.* Medium ὑποστέλλεσθαι notat: *se subducere*, atque adeo *fugere*, et adhiberi solet *de iis, qui aliquid ex socordia, vel metu periculi, vel verecundia subterfugiunt* Philo Lib. 1. de vit. Mos. p. 615. B. de Mose tergiuersante et demandatum sibi munus liberandorum Israelitarum recusante ἅμα τὴν φύσιν εὐλαβὴς ὢν, ὑπεστέλλετο *verecundo simul ingenio praeditus se subtrahebat.* Infra v. 27. *non* prae timore periculi, hominum, *subterfugi*, l. *me subduxi*, *quo minus* etc. Hinc significat etiam *metuere* Hesychius: ὑποστειλάμενος, φοβηθείς it. ὑποστέλλεται, φοβεῖται Hebr. 10, 38. et *dissimulare*, *celare* vt h. l. Demosth. adu. Philipp. p. 54. ed. *Reisk.* πάνθ' ἁπλῶς οὐδὲν ὑποστειλάμενος πεπαῤῥησίασμαι. Plato Apol. 10. ὑμᾶς οὔτε μέγα οὔτε σμικρὸν ἀποκρυψάμενος ἐγὼ λέγω, οὐδὲ ὑποστειλάμενος. Isocrat. Euag. c.

7. ed. *Findeif.* εἰ δὲ δεῖ συντόμως, καὶ μηδὲν ὑποςειλάμενον, μηδὲ δείσαντα τὸν φθόνον, ἀλλὰ παῤῥησίᾳ χρησάμενον εἰπεῖν. Diod. Sic. p. 368. C. εἰς τὸ λοιπὸν ὁ Κῦρος ἐκέλευσεν αἰτεῖν, μηδὲν ὑποςελλόμενον. Hefychius: ὑποςειλάμενος, ἀποκρυψάμενος. It. ὑπεςειλάμην, παρῃτησάμην, ἀπεκρυψάμην, cf. *Pricaeus*, *Elsnerus*, *Kypkius*, *Krebfius*, *Loesnerus* ad h. l. et *Drefigius* de V. M. p. 485 fqq. In verbis τοῦ μὴ ἀναγγεῖλαι particula μὴ redundat, cum praeceſſerit verbum negandi v. *Kypkius* ad h. l. et nos ad Luc. 20, 27. δημοσίᾳ *publice*, in fynagogis, καὶ κατ' οἶκον *et in aedibus*, priuatim. 21. διαμαρτυρόμενος — Ἰησοῦν Χριςὸν *adhortando Iudaeos et gentiles vt ad Deum fe conuerterent animumque emendarent*, vt repudiato idolorum cultu, repudiatisue flagitiis iis, quae idolorum cultus fecum coniuncta habet, Deum colerent v. ad Matth. 3, 2. *et fiduciam in Chrifto reponerent.* μετάνοια εἰς Θεὸν referri debet ad gentiles, πίςις εἰς τὸν I. X. ad Iudaeos pariter atque gentiles.

22. δεδεμένος τῷ πνεύματι] Vocabulum πνεῦμα alii ad Spiritum Sanctum, alii ad animum Pauli referunt. Sed qui hanc vel illam fententiam fequuntur, in exponenda formula variant. *Er. Schmidius* verba explanat: licet non actu vinctus, ex reuelatione Spiritus S. (πνεύματι) hoc habens, me Hierofolymis in vincula coniectum iri. *Camerarius* et *Beza* verbis hunc fenfum fubiiciunt: Spiritus S. impulfu ac mandato, tanquam vinculo quodam me illuc pertrahente. Paulus, monente *Beza*, hoc ideo dicit, ne quis ex fratribus hoc iter ipfi disfuadeat. Alii cum Theophylacto et Oecumenio poft δεδεμένος interpungunt, vt fenfus fit: quafi vinctus iam proficifcor Hierofolymam, afflatu Spiritus; vel, in vincula coniiciendus, afflatu Spiritus abeo vt δεδεμένος pofitum fit pro, δησόμενος. *Albertius* vertit: *ego Spiritu munitus*, *firmatus*, *quafi circumligatus* (Ael. H. V. 6, 12. ἀδάμαντι δεδεμένῃ ἀρχῇ *regnum firmatum*,

munitum maxime, et quasi *adamante vinctum*) vt haec sententia expressa sit: quantumuis dirae mihi atque atroces minentur calamitates, Spiritu tamen coelesti tanquam validissimo vinculo circumdatus et firmatus, proficiscar Hierosolymam. *Grotius* qui πνεῦμα de Pauli animo accipit, verba reddit: *Spiritu vincula praesentiens*, addit: nam quae futura sunt, ea prophetis tanquam praesentia mente obuersantur. *Morus*: vinctus animo proficiscor Hierosolymam; iam mente concipio mihi ista mea vincula. Hae vero interpretationes omnes sunt durae atque contortae. Rectius alii, veluti *Rosenmüllerus*, *Dindorfius*, *Heinrichsius* etc. locum interpretantur: *animo me veluti cogente* (impellente) *Hierosolymam proficiscor*, *ich fühle mich gedrungen dahin zu reisen*, *fühle einen besondern unwiderstehlichen Trieb.* Scilicet verbum δέειν, vt bene monuit ad h. l. *Kypkius* (qui tamen πνεῦμα de Spiritu S. accipit) indicat etiam *cogere*, *impellere* Pind. Pyth. 3, 96. ἀλλὰ κέρδει καὶ σοφία δέδεται *sed lucro etiam sapientia impelli solet* v. *Kypkius* cf. Matth. 4, 1. Luc. 2, 27. supra not. ad v. 16. τὰ ἐν αὐτῇ συναντήσοντά μοι μὴ εἰδώς] *ignarus eorum quae ibi mihi sint euentura.* Non repugnant haec iis quae v. 23. leguntur. Ignorabat quaenam calamitates in vinculis ipsum ibi manerent, quemnam exitum illae habiturae essent.

23. *Nisi quod singulis in oppidis oraculis moneor, vincula et calamitates mihi imminere.* In verbis τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ πόλιν διαμαρτύρεται diuino monitu in singulis oppidis mihi indicatur, cogitandum est de christianis qui Paulo praedixerant, ipsi Hierosolymis vincula esse parata coll. 21, 4. 11. *Pricaeus*, *Hombergius* in Parergis p. 185. *Boltenius* traiectionem hic esse putant, vt sensus sit: λέγον ὅτι κατὰ πόλιν δεσμὰ κ. τ. λ. me nullam fere ciuitatem transiturum, in qua me non vincula exspectent. Temere. Obstant huic coniecturae loci 21, 4. 11. neque commode Paulo dici possunt vincula in singulis oppidis imminuisse, quae Hierosolymis tantum exspectare debebat.

διαμαρτύρεται indicat, annuntiat, docet הֵרִיעַ Ez. 16, 2. 20, 4. הִזְהִיר Ex. 18, 20. vbi LXX. *μένειν* vt Lat. *manere* (vid. Seruius ad Virg. Georg. 1, 168. Aen. 6, 71.) notat *exſpectare*, vt ap. Xen. Anab. 4, 4. 12. *οἱ πελ-τασταὶ — οὐκ ἔμειναν τοὺς ὁπλίτας, ἀλλ' — ἔθεον.* Theocrit. Id. 13, 70. in verſione Alexandrina reſpondet verbis יָחַל 2 Sam. 18, 14. et קוה Ieſ. 5, 2. 3. vid. et *Lenſius* Lectt. Luciann. p. 275.

24. *ἀλλ' οὐδενὸς λόγον ποιοῦμαι*] *nihil tamen horum,* quae commemoraui, *curo*, nullius calamitatis rationem habeo: *λόγον ποιεῖσθαι rationem habere, curare* Dionyſ. Halic. 9. p. 606. *πολλὰ δεομένων τῶν πρεσβευτῶν—λό-γον οὐδενὸς αὐτῶν ποιησάμενος, ἐκύρωσε τὴν κόλασιν nullius rationem habens poenas ratas eſſe iuſſit.* Herodo. 7, 13. *ὄνειρυ μὲν τούτου οὐδένα λόγον ἐποιέετο* v. *Wetſtenius, Kypkius* ad h. l. et *Dreſigius* de Verb. Med. p. 400. *οὐδὲ ἔχω — ἐμαυτῷ*] *neque vitam meam tanti facio* v. 21, 13. Ante *ὡς* ſubintelligi debet *οὕτως*, quod ſubinde omitti ſolet ante *ὡς* et *ὥστε* vid. Boſius de Ellipſ. ſub v. *οὕτως* p. 777 ſq. *Schaef. ὡς τελειῶσαι — τοῦ Θεοῦ*] *vt curſum meum laeto animo abſoluam, et munere defungar a domino Ieſu mihi demandato, doctrinam quam Dei beneficio debemus annuntiandi: δρόμον* vid. not. ad 13, 25. *εὐαγγέλιον τῆς χάριτος* vid. ad 14, 3.

25. *Iam vero ſcitote, me noſſe, non eſſe me reuiſurum vos omnes inter quos doctrinam de regno diuino tradens, verſatus ſum.* „Sapienter hoc iam inferit Paulus, ſic enim vehementius caetera animos mouent.“ *Bengelius.* Valde torſerunt ſe in hoc verſu explicando interpretes, qui Paulum e prima captiuitate Romana liberatum eſſe (vid. Proleg. §. de Chronologia libri extr.) et in Aſiam rediiſſe contendunt. Nonnulli ſtatuerunt, omnes illos presbyteros tunc temporis praeſentes, mortuos fuiſſe, cum Paulus in Aſiam rediret. Alii negationem

referri posse monuerunt ad πάντες, οὐ πάντες ὑμεῖς ὄψεσθε *non vos omnes videbitis*, quidam vestrum me non videbunt rursus. Potuisse enim fieri, vt licet non omnes, aliqui tamen eum rursus vidissent. Durior interpretatio, cui nec fauet v. 38. Alii denique existimarunt, Paulum post primam captiuitatem in Asiam quidem, sed non Ephesum reueniſſe. Omnino tenendum est, Paulum de morte sua verba facientem non prophetam egisse, vt iam verissime monuit *Calouius* ad h. l. „Fac eum rediisse (verbis *Heinrichsii* vtor), etiamsi de fatis Pauli post Romana vincula omnia vaga et ambigua sunt, nil inde sequitur quam illud, vanum hic et inanem timorem ab Apostolo exprimi.“ Iter longinquum et periculosum erat, quod susceperat; Hierosolymam et Romam tendebat v. 22. 23. 19, 21. et persuasum ei erat, se presbyteros illos non esse reuisurum. Verbum autem οἶδα non semper adhibetur de absoluta rei certitudine, de explorata rei veritate, sed etiam de opinione, animi persuasione v. Matth. 22, 16. Act. 3, 17. 26, 27. ὑμεῖς πάντες — Θεοῦ innuit Ephesinos et alios presbyteros praesentes.

26 sq. *Quare hodie vos contestor, me a pernicie omnium insontem esse.* Si qui forte in posterum perierint, mea praecepta negligendo, falsis doctoribus obediendo, nullam eorum perniciei culpam sustineo, equidem nulla in parte muneri meo defui. καθαρὸς ἐγὼ ἀπὸ τοῦ αἵματος vid. not. ad 18, 6. καθαρὸς construitur cum ἀπὸ more Hebraeorum, qui adiectiuum נָקִי quod vocabulis ἀθῷος (Matth. 27, 24.) et καθαρὸς respondet, sequi iubent particulam מ, vt 2 Sam. 3, 28. v. *Vorstius* de Hebraismm. N. T. p. 411. *Fisch.* Est vero etiam haec forma loquendi haud inusitata scriptoribus Graecis, Demosth. in Neaer. p. 528. ἁγιστεύω καὶ εἰμὶ καθαρὰ καὶ ἁγνὴ ἀπὸ τῶν ἄλλων τῶν οὐ καθαρευόντων, καὶ ἀπ᾽ ἀνδρὸς συνουσίας *pia et pura sum et munda a ceteris immundis, et a concubitu viri.* Sunt verba iurisiurandi ministrarum

Bacchi. Ioſeph. Ant. 4, 8. καθαρὰς ἀναβοησάτωσαν τὰς χεῖρας ἔχειν ἀπὸ τȣ̃ φόνȣ *puras ſe proclament a caede habere manus* vid. *Kypkius* ad h. l. ὑπεστειλάμην cf. not. ad v. 20. βȣλὴν τȣ̃ Θεȣ̃ *iuſſa*, *voluntatem Dei*, intelligitur doctrina chriſtiana, quae v. 25. dicitur βασιλεία τȣ̃ Θεȣ̃ (Marc. 10, 29. coll. Luc. 18, 29.) et v. 24. εὐαγγέλιον τῆς χάριτος τȣ̃ Θεȣ̃.

28. Antequam ad huius loci interpretationem accedimus, vera et genuina eius lectio conſtituenda eſt. Scilicet pro ἐκκλησίαν τȣ̃ Θεȣ̃, quam lectionem vulgaris textus exhibet, in aliis libris legitur τȣ̃ κυρίȣ, in aliis τȣ̃ κυρίȣ καὶ Θεȣ̃ vel κυρίȣ Θεȣ̃, in aliis Χριςȣ̃. I) Lectio τȣ̃ Θεȣ̃ non niſi in libris recentioribus, iisdemque vel prorſus contemnendis, vel miſere, multis ſaltem in locis, interpolatis deprehenditur v. *Wetſten.* et *Griesbachius* ad h. l. Codex quidem Vaticanus, ap. *Birchium* 1209. ap. *Griesbachium* litera B. ſignatus, exhibet Θεȣ̃, vid. *Griesbachii* edit. ſec. N. T. Addenda ad Act. App. p. 34. et *Gableri Journal für auserleſ. theol. Literatur* B. 3. p. 37. ſed manifeſto interpolatus eſt, et genuinum κυρίȣ correctum in Θεȣ̃, cum in lectione τȣ̃ αἵματος τȣ̃ ἰδίȣ, de qua deinceps dicendi locus erit, conſentiat cum codd. quibuscum aliis in locis conſentit, quique lectionem κυρίȣ exhibent v. *Gableri Neues theol. Journal Jahrg.* 1799. p. 409. Ex verſionibus antiquis non niſi Vulgata et Syra poſterior hanc lectionem tuentur, ſequuntur eam etiam Athanaſius (in epiſtola ad Serapionem, quae incipit τὰ γράμματα, ſed ibi nonnulli codd. habent Χριςȣ̃, vnus Κυρίȣ) Baſilius (moral. reg. 80. c. 16. dubitat tamen *Wetſtenius* an recte editus ſit, nam in breuiario legitur πρόβατα Χριςȣ̃) Epiphanius (Ancorat. c. 69. et Haereſ. 74.) Chryſoſtomus ad h. l. ter (ſed commentarius poſtulare videtur Κυρίȣ, vt acute vidit *Millius*) Oecumenius (Scholia in Act.) Ambroſius (Lib. 2. de Spiritu S. extr.) Fulgentius (ad Petrum diac. de fide c. 19.) et nonnulli alii. Formula αἷμα Θεȣ̃ vſi ſunt Ignatius (epiſt.

ad Ephes. init. μιμηταὶ ὄντες Θεȣ̃, ἀναζωπυρήσαντες ἐν αἵματι Θεȣ̃ *cum imitatores sitis Dei, excitando vos per sanguinem Dei.* Sed in altera epist. recensione extat Χριςȣ̃.) alii, v. *Wetstenius* ad h. l. Verum non defuerunt, qui non solum ipsi sollicite ab hac aut simili formula abstinerent, eamque vituperarent, sed etiam diserte dicerent, nusquam scriptores sacros de sanguine Dei esse locutos, veluti Origenes, Athanasius, vid. *Wetstenius.* Probarunt lectionem Θεȣ̃, *Beza*, *Hwiidius*, *Millius*, *Whitby*, *Wolfius* in Curis ad h. l. quibus probabile videtur, ad oram codicis cuiusdam adpositum esse Κυρίȣ, vel interpretationis caussa, vel quod absonum visum esset, si sanguis Deo tribuatur. II) Κυρίȣ exhibent codd. diuersarum familiarum optimi ACDE. 13. 15. 18. 36 in textu. 40. 69. versio Sahidica, Copt. Syr. post. in margine Syriace. Armen. Irenaeus 3, 14. Constitut. Apost. 2, 61. Eusebius in Ies. 53. Athanasius ad Serap. 1. in MS. Ammonius in Catena, Hieronymus in Tit. 1, 5. Augustinus contra Parmenianum 1, 6. Sedulius in Tit. 1, 7. alii, v. *Wetstenius* et *Griesbachius*, qui posterior hanc lectionem in ordinem recepit, eamque praeferendam esse iudicarunt *Grotius*, *Clericus*, *Wetstenius*, omnesque nostra aetate artis criticae peritissimi. III) Κυρίȣ Θεȣ̃ legitur in cod. 3. et inuerso ordine Θεȣ̃ καὶ Κυρίȣ in cod. 47. Κυρίȣ καὶ Θεȣ̃ (quam lectionem *Matthaeius* in textum recepit) plures codd. habent ap. *Wetstenium*, *Birchium*, *Griesbachium*, in quorum tamen numero nullus ex antiquissimis reperitur; versio nulla huic lectioni fauet, praeter Arabicam polyglottorum et Slauonicam, nec in vllius patris siue Graeci, siue Latini scriptis deprehenditur, si vnum excipias Theophylactum. IV) Χριςȣ̃ Syrus cum suo sequaci Arabe Erpeniano, et pauci patres, Origenes, Athanasius, Theodoretus in Philip. 1. Basilius moral. reg. 80. in breuiario, habent. — Vera lectio haud dubie est τὴν ἐκκλησίαν τȣ̃ Κυρίȣ. Ea enim 1) nititur auctoritate codd. antiquissimorum, versionum veterum, et patrum multorum ac vetustorum. 2)

Coetus chriſtianorum in N. T. nunquam vocatur ἐκκλησία Κυρίου, ſed ἐκκλησία Θεοῦ v. 1 Cor. 1, 2. 10, 32. 11, 22. 15. 9. 2 Cor. 1, 1. Gal. 1, 13. 1 Tim. 3, 5. 15. et ποιμνίον τοῦ Θεοῦ 1 Petr. 5, 2. eſt ergo lectio inſolentior, et Κυρίου facile a librariis mutari potuit in vſitatius ἐκκλησία Θεοῦ. Commode autem dici potuit ἐκκλησία Κυρίου, cum Chriſtus eccleſiam vocarit eccleſiam ſuam Matth. 16, 18. et ipſe dicatur eccleſiae caput, illa autem ipſius corpus Eph. 1, 22 ſq. Col. 1, 24. add. Rom. 16, 16. Obiecerunt quidem lectionem ἐκκλησίαν Θεοῦ propterea eſſe praeferendam, quod ea ſit vſui loquendi Paulino conuenientior. Sed vt ſcienter monuit *Griesbachius*, ſermonis huius ſummam non Paulus ipſe in literas retulit, ſed Lucas, qui ἐκκλησίαν ſimpliciter absque vllo adiuncto ponere ſolet. Non ergo ad ſtilum Paulinum prouocari poteſt. Diſtinguitur praeterea in hac oratione Pater a Filio ſemper ita, vt ille Θεός, hic Κύριος appelletur v. 19. 21. 24. 25. 27. 32. 35. vnde non probabile eſt ab hac norma hoc loco Lucam receſſiſſe. 3) Non dici poteſt vocem inſolentiorem et duriorem praeferendam eſſe notiori, adeoque τοῦ Θεοῦ, cum Deo tribuatur αἷμα, praeoptandum eſſe. Sed non ſemper vocabulum ignotius vera lectio, notius falſa eſt. vid. ad Matth. 23, 25. Praeterea iſto aeuo, vt *Griesbachius* ad h. l. obſeruauit, quo codices hodie ſuperſtites ſcripti fuerunt, formula αἷμα Θεοῦ nec prorſus inſolens erat, neque dura et falſa eſſe videbatur catholicis pleriſque. 4) Facile oſtendi poteſt, quomodo lectiones Θεοῦ, Θεοῦ καὶ Κυρίου et Χριστοῦ extiterint. Lectio Θεοῦ irrepere potuit, cum voces Θεός, Κύριος, Χριστός per compendium ſcriberentur ΘΟΣ, ΚΟΣ, ΧΟΣ, ΘΟΥ, ΚΟΥ, ΧΟΥ, potuit ab aliis Κυρίου mutari in vſitatius Θεοῦ vid. ſupra n. 2. potuit etiam ab orthodoxis in aliis libris reponi Θεοῦ. Lectio Χριστοῦ interpretamentum redolet, definiendo ſenſui vocabuli ambigui Κυρίου deſtinatum. Lectio denique Κυρίου Θεοῦ et Θεοῦ καὶ Κυρίου manifeſto e duabus diuerſorum librorum lectionibus conflata eſt, et particula καὶ gloſſematis index eſt, vid.

not. ad Marc. 6, 51. et cum duae lectiones iunctim exhibentur, ea quae extat fola in pluribus monumentis, antiquioribus et potioribus, prior adfuiffe cenfenda eft illa, quae fola non inuenitur, nifi in monumentis paucis recentioribus et minoris pretii, vt recte praecepit *Griesbachius*. — Variant vero etiam libri veteres in verbis huius verfus vltimis. Scilicet pro διὰ τȣ̃ ἰδίȣ αἵματος codices praeftantiffimi ACDE et nouem alii apud *Wetftenium*, *Birchium* et *Griesbachium*, vnus apud *Matthaeium*, verf. Arm. Slau. legunt: διὰ τȣ̃ αἵματος τȣ̃ ἰδίȣ, quam lectionem etiam *Griesbachius* in contexta migrare iuffit. Haec vero ipfa lectio duplici modo explicari poteft; vel: cum articulus haud raro repeti foleat vid. ad Ioh. 10, 12. *ecclefia Dei* f. *Domini, quam fuo fanguine fibi acquifiuit*, vel: vt ad ἰδίȣ cum *Döderlinio* (Inftit. theol. T. 1. §. 105. Obf. 4.) fubintelligatur υἱȣ̃ *ecclefia Dei* f. *Domini, quam fanguine fui ipfius filii acquifiuit.* Iam vero vocatur quidem Iefus ἴδιος υἱὸς τȣ̃ Θεȣ̃ Rom. 8, 32. fed ellipfis υἱȣ̃ in hac voce idoneo facri codicis exemplo confirmari nequit. Praeferenda ergo eft prior verborum interpretatio: *ecclefia Domini, quam fua morte fibi acquifiuit.*

προσέχετε οὖν ἑαυτοῖς καὶ παντὶ τῷ ποιμνίῳ] *Quare vobis ipfis et toti gregi profpicite.* Profpicite faluti veftrae ita, vt officiis veftris fatisfaciatis, vt de veritatis via nunquam deflectatis, et doctrinae puritatem cum vitae fanctitate coniungatis. Profpicite gregis faluti, vt in doctrina falutari incrementa capiat, et vitam agat huius doctrinae regulis atque praeceptis confentaneam. ποιμνίον *grex*, h. l. coetus fectatorum Chrifti, ecclefia chriftiana v. Luc. 12, 32. Ioh. 10, 3 fs. 1 Petr. 5, 2. etiam in libris V. T. populus Dei faepius cum grege, doctores cum paftoribus comparantur v. Pf. 77, 21. 78, 52. Ief. 63, 11. Ier. 23, 2 fq. Ezech. 34, 11. ἐν ᾧ ὑμᾶς — ἐπισκόπους] *cui vos Spiritus fanctus praefecit curatores*, non fine nutu ac voluntate Dei, diuina prouidentia dirigente ac moderante conftituti eftis ecclefiae curatores.

Alii explicant: per Iesu legatos Spiritu diuino afflatos, quos Deus in munere administrando adiuuat 5, 3. Omnia quae faciunt ad promouendam amplificandamque religionem christianam, ad incrementum ecclesiae, ex vsu loquendi scriptorum N. T. ad Deum et πνεῦμα Θεȣ̃ siue ἅγιον referuntur. ἐπίσκοποι dicuntur omnino *ii, qui alicui rei praesunt cum auctoritate, quorum curae rei alicuius administratio commissa est* v. *Bosii* diss. de etymologia Graeca ad calcem exercitt. in N. T. p. 23. eodem modo Hebraei adhibere solent nomen פקיד vt sit *praefectus, rector*, quod Alexandrini vertunt ἐπίσκοπος Num. 31, 14. Iudd. 9, 28. in N. T. ἐπίσκοποι dicuntur *praefecti ecclesiarum*, quorum erat curam agere singulorum et saluti communi quantum possent, quouis modo prospicere. Hi ἐπίσκοποι nuncupantur etiam ποιμένες Eph. 4, 11. sed ποιμὴν indicat eum, qui aliorum res curat, qui caeteris praeest, eorumque saluti prospicere debet, et ποιμαίνειν notat, *regere, gubernare* vid. not. ad Matth. 2, 6. Ioh. 10, 12. add. 1 Petr. 5, 2. Iidem porro qui in libris N. T. vocantur ἐπίσκοποι et ποιμένες, appellantur etiam πρεσβύτεροι, quod temere nonnulli negarunt, atque de discrimine episcoporum et presbyterorum in primitiua ecclesia hallucinati sunt. Etenim quos Paulus h. l. compellauit ἐπισκόπȣς, ii v. 17. dicuntur πρεσβύτεροι add. Tit. 1, 5. 7. reperiuntur etiam loci N. T. vbi episcoporum tantum et diaconorum mentio sit, omissis presbyteris, qui tamen praeteriri non potuissent, si ordo episcoporum diuersus fuisset ab ordine presbyterorum v. Phil. 1, 1. add. 1 Tim. 3, 1 — 10. Nullum omnino in N. T. reperitur vestigium magni illius discriminis episcoporum a presbyteris, quod posteriori aeuo locum habuit. Imitabantur christiani aetate Apostolorum in constituendis sacris ritus et disciplinam synagogae Iudaicae, atque adeo ἐπίσκοποι s. πρεσβύτεροι similes erant Archisynagogis Iudaeorum, qui etiam dicebantur זקנים, πρεσβύτεροι, quos Philo in libr. Resp.

Noe p. 595. T. 1. *ἱεροφάντας sacrorum praefectos* dicit. Praeerant autem Iudaeorum πρεσβύτεροι f. זקנים qui etiam dicebantur פרנסים *praefecti, praepositi* v. *Vitringa* de synagoga vet. p. 621. synagogis ita, vt quaecunque in iis ad cultum diuinum pertinerent, recte componerent et moderarentur. Qui autem constituebantur praefecti synagogae, erant doctores legum Mosaicarum periti, erat enim iis de iure respondendum, v. Vitringa l. l. p. 638 ss. *Seldenus* de synedriis vet. Hebr. Lib. 1. c. 14. Sic quoque episcopi f. presbyteri christiani, qui in locum τῶν ἀρχισυναγωγῶν et זקנים Iudaeorum successerunt, singulis christianorum coetibus praefecti erant, ita vt doctrinae integritatem et morum sanctitatem obseruarent, et cauerent ne quid res publica christiana detrimenti caperet. Hoc plures loci N. F. abunde docent. Nam qui hoc in cap. v. 17. πρεσβύτεροι dicuntur, v. 28. iubentur ποιμαίνειν τὴν ἐκκλησίαν, προσέχειν τῷ ποιμνίῳ et 1 Tim. 5, 11. memorantur προεστῶτες πρεσβύτεροι, et ἐπισκόπους Paulus 1 Tim. 3, 5. vult ἐπιμελεῖσθαι τῆς ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ add. 1 Petr. 5, 1. 2. dicuntur ἡγούμενοι Hebr. 13, 7. 17. 24. Quod autem attinet muneris presbyterorum partes, variis disputationibus virorum doctorum agitata est quaestio, fuerintne etiam presbyteri f. episcopi ad tradenda religionis christianae praecepta constituti? Ac plures quidem statuerunt, munus episcoporum totum in moderamine cultus christianorum sacri positum fuisse, quo curarent, omnia recte in ecclesia et communi vsui conuenienter fieri, secus sentientes monerent et corrigerent; docuisse quidem etiam episcopos, si potuissent et voluissent, religionis tradendae caussa lectos constitutosque non fuisse. Defenderunt hanc sententiam praeter alios *Dodwellius* in Diss. 6. ad Cyprianum de presbyteris doctoribus §. 1 sqq. (qui discrimen inter presbyteros docentes et regentes obtinuisse statuit) *Vitringa* de synagoga vetere p. 493. (qui e tenui sorte et conditione primae ecclesiae christianae praeter omne consilium aut culpam Apostolo-

rum hoc mali accidisse putat, quod non omnes a singulis coetibus christianis electi presbyteri, apti fuerint etiam ad docendum) *Iust. Henr. Boehmerus* in diss. iur. eccles. diss. VII. (ed. 2. p. 389 sq. 395 sqq.) et in Obss. ad *Petri de Marca* dissertationes de concordia sacerdotii et imperii Obs. 5. ad Lib. 1. c. 2. §. 5. ed. Bamberg. 1788. p. 128 ss. 137. *Michaelis Anmerkk. üb. die Briefe an die Galater, Epheser* etc. ad 1 Tim. 3, 1. 5, 17. et *Forbigerus* in Diss. de muneribus ecclesiasticis aetate Apostolorum. Lips. 1776. 4. Contrariam vero sententiam, nempe presbyteros Apostolorum aetate ad *docendum* populum, non minus quam ad moderandam ecclesiam *constitutos*, atque ex ipso *instituto Apostolorum* per ipsam muneris iisdem commissi rationem ad *docendum obstrictos* fuisse, post *Danouium* in Diss. de episcopis tempore Apostolorum p. 43 sqq. nuper docte et accurate defendit *Gablerus* in Diss. de episcopis primae ecclesiae christianae eorumque origine Ienae 1805. 4. E disertis nimirum N. T. locis effici potest, presbyteros etiam ad docendum fuisse constitutos. Etenim in epp. ad Timoth. et Titum hoc inprimis vrget Paulus, vt ii modo eligantur in ecclesiis presbyteri, qui praeter alias virtutes memoratas, haud carerent dono bene ac recte alios docendi et aduersarios redarguendi. Sic Tit. 1, 9. ab eo, qui ad episcopi s. presbyteri munus admittatur, requirit Apostolus, vt sit δυνατὸς παρακαλεῖν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῇ ὑγιαινούσῃ, καὶ τοὺς ἀντιλέγοντας ἐλέγχειν, et 1 Tim. 3, 2. scribit, episcopum esse debere διδακτικὸν i. e. ad alios instituendos idoneum. Porro 1 Cor. 12, 25. 29. recensentur munera ecclesiastica, in quibus omittuntur ἐπίσκοποι s. πρεσβύτεροι (qui tamen non omittendi erant) eorumque loco memorantur διδάσκαλοι. Erant igitur, vt recte monet *Gablerus* l. l. p. 23. episcopi s. presbyteri primae ecclesiae *doctores ordinarii* ecclesiarum, sicuti Apostoli et Prophetae ante eos commemorati ad *doctores extraordinarios* pertinebant. Etiam Eph. 4, 11. memorantur ποιμένες (i. presbyteri s. episcopi)

καὶ διδάσκαλοι presbyteri iidemque doctores. Pro iisdem enim declarari ποιμένας καὶ διδασκάλες ipsa particula καὶ docet. Quodsi enim ποιμένες alii censendi essent quam διδάσκαλοι scripsisset Apostolus τὲς δὲ ποιμένας, τοὺς δὲ διδασκάλες, cum reliquos ministros doctrinae et ecclesiae hac construendi ratione distinxerit. 1 Thess. 5, 12. coniunguntur προϊςάμενοι (praefecti, episcopi) et νεθετῦντες doctores, atque iidem pronuntiantur; vox generalior κοπιῶντες accuratius explanatur verbis προϊςάμενοι et νεθετεντες vid. ibi *Koppius.* add. Hebr. 13, 7. vbi legitur: μνημονεύετε τῶν ἡγεμένων ὑμῶν, οἵτινες ἐλάλησαν ὑμῖν τὸν λόγον τε Θεε· sed ἡγέμενοι sunt προϊςάμενοι 1 Thess. l. l. Hierosolymis quoque, vt patet ex Act. 11, 30. 15, 22. erant presbyteri. Sed non poterat, vt praeclare obseruauit *Gablerus* l. l. p. 29. praesentia Apostolorum, quippe qui ecclesiae Hierosolymitanae non essent adstricti, impedire, quo minus presbyteri Hierosolymitani *ordinarii* illi moderatores ecclesiae et ipsi docerent. Coetui enim christianorum Hierosolymitano suffecisse non videtur institutio Apostolorum, qui huc illuc commearent, essentque aliis permultis districti laboribus, quare haud superflua erat institutio a doctoribus ecclesiae ordinariis h. e. a presbyteris repetenda. Denique 1 Tim. 5, 17. legitur, quicunque munere presbyteri bene fungantur, iis lautius deberi stipendium, praesertim si non doceant omnino, sed si id agant cum summa animi intentione, si studiosissime doceant κοπιῶντες ἐν λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ, nam τὸ προΐςασθαι pertinet ad omnes muneris partes, etiam ad τὸ, διδακτικὸν εἶναι coll. 1 Tim. 3, 2. cf. omnino *Gablerus* l. l. p. 29 sqq. Itaque ποιμαίνειν cum adhibetur de ecclesiarum rectoribus, referendum est tum ad doctrinam, tum ad disciplinam eccl. coll. 1 Tim. 3, 2. infra v. 30. 31. Quo acrius presbyteros illos Apostolus excitet, vt ecclesiae saluti prospiciant, in memoriam iis reuocat, Christum morte sua ecclesiam sibi acquisiuisse, adeoque declarat, graui-

ter eos in Deum, qui ipfis curam ecclefiae commiferit, et Chriftum peccaturos effe, fi eius mancipium neglegant. ἣν περιποιήσατο *quam fibi acquifiuit*, quae eum colere, eum dominum agnofcere debet. Sic 1 Petr. 2, 9. chriftiani dicuntur λαὸς εἰς περιποίησιν. Tit. 2, 14. λαὸς περιέσιος. Sicut et ciuitas Iudaeorum dicebatur עם סגלה Exod. 19, 5. Deut. 7, 6. al. Med. περιποιεῖσθαι notat: *fibi aliquid acquirere, vindicare* Thucyd. 1, 15. ἰσχὺν περιποιήσαντο οὐκ ἐλαχίστην *potentiam non paruam fibi comparauerunt.* add. 1 Tim. 3, 13. v. *Drefigius* de Verb. Med. p. 378. fynonymum eft ἰδιοποιεῖσθαι vid. τὰς ὁ 2 Sam. 15, 6. coll. 7, 23 fq.

29. Rationem porro praeceptionis fuae fubiungit Apoftolus defumtam a periculo quod imminebat ecclefiae. ἐγὼ γὰρ οἶδα τοῦτο — ποιμνίου] fcio enim fore vt poft meum disceffum lupi truces vos adoriantur, (ex aliis coetibus coll. v. 30.) *gregi minime parcentes.* Vox λύκοι cum apud profanos tum apud facros fcriptores faepe a propria fignificatione ad impropriam transfertur. Vfurpatur nimirum de hoftibus violentis et callidis Artemidor. Oniroer. 2, 11. λύκος — σημαίνει — καὶ ἐχθρὸν δὲ βίαιόν τινα καὶ ἁρπακτικὸν καὶ πανοῦργον vid. *Albertius* ad h. l. Sic Matth. 10, 16. Iudaei doctrinae chriftianae infenfi, Apoftolorum vitae atque faluti infidiaturi comparantur cum lupis, vt falfi doctores Matth. 7, 15. Sic quoque h. l. innuuntur doctores falfi, fimili ratione chriftianorum coetui et rebus eorum fummam perniciem afferentes, vt lupi rapaces gregi, quam adoriuntur. Effe autem per τοὺς λύκους intelligendos doctores falfos, verba quae v. 30. leguntur: ἄνδρες λαλοῦντες διεστραμμένα, affatim docent. His enim verbis oftendit Paulus, quales lupi intelligendi fint. Neque adeo audiendus eft *Grotius*, qui nomine λύκοι fignificari putat perfecutores chriftianorum, et de perfecutione eorum fub Nerone cogitat. His vero chriftianorum aduerfariis presbyteri opponere

ſeſe non poterant, nec vigilantia (v. 31.) eos remouere, eorumque conatus irritos reddere. Sed falſos doctores vigilanter neruoſeque defendere poterant a coetu, erroribus inualeſcentibus ſeſe opponendo, veritatemque docendo. βαρὺς *noxius, crudelis* Diog. Laërt. 1, 7. 2. Liban. ep. 1041. v. *Kypkius* ad h. l. *Irmiſchius* ad Herodi. 7, 3. 1. μετὰ τὴν ἄφιξίν μȣ *poſt meum disceſſum:* ἄφιξις *profectio, disceſſus, abitus* Demoſth. de pace p. 60. τὴν ἄφιξιν εἰς τȣ̀ς πολεμίȣς ἐποιήσατο. Plato ep. 7. iter ſuum in Siciliam vocat τὴν εἰς Σικελίαν ἄφιξιν. add. Herodi. 3, 1. 1. 3 Macc. 7, 18. v. *Albertius* ad Heſych. T. 1. p. 645. *Kypkius* ad h. l. μὴ φειδόμενοι τȣ̃ ποιμνίȣ gregi pernicioſiſſimi.

30. καὶ ἐξ ὑμῶν αὐτῶν e veſtris eccleſiis. Alii: e veſtra eccleſia, veſtrae vrbis incolis v. ad v. 18. διεστραμμένα id. qd. σκολιὰ (Act. 13, 10.) *peruerſa* (Matth. 17, 17.) h. l. explicandum eſt de erroribus, doctrina falſa. Nam veritas comparatur cum via recta, errores, falſum, cum via curua. Sic Arrian. diſſ. Epictet. 1, 29. δόγματα ὀρθὰ praecepta recta opponit διεστραμμένοις peruerſis v. *Kypkius* ad h. l. τȣ̃ ἀποσπᾶν τȣ̀ς μαθητὰς ὀπίσω αὐτῶν] *vt Ieſu ſectatores abductos*, a vera doctrina *ſuos faciant*, ad ſe pelliciant. ἀποσπᾶν dicuntur, *qui vi abstrahunt aliquem a perſona vel loco* v. Herodi. 5, 6. 3. vel *alio quocunque modo abstrahunt*, etiam perſuaſionibus, blanditiis etc. ap. Ael. H. V. 13, 32. de Calliſthone meretrice: ἐγὼ μὲν, ὦ Σωφρονίσκȣ, κρείττων εἰμί σȣ̃· σὺ μὲν γὰρ οὐδένα τῶν ἐμῶν δύνῃ ἀποσπᾶσαι, ἐγὼ δὲ, ἐὰν βȣ́λωμαι, τȣ̀ς σȣ̀ς πάντας *ego quidem, o Socrates, multum tibi praeſto, cum tu neminem ex meis poſſis abstrahere, ego vero, cum libitum eſt, tuos omnes.* v. *Elsnerus*, *Raphelius* Polyb. p. 385. *Kypkius* ad h. l. *Dreſigius* de Verb. Med. p. 202 ſq. *Abreſchius* in Obſſ. Miſcell. Vol. 10. p. 210. ὀπίσω αὐτῶν ita vt ipſos ſequantur, eorum ſectatores fiant v. ad Matth. 4, 19.

31. διὸ γρηγορεῖτε *quare vigilate*, fedulo cauete, ne decipiant chriftianos, et fructus laborum meorum pereant: γρηγορεῖν adhibetur etiam de iis, qui partes fuas bene agunt, cauti funt et diligentes vid. ad Matth. 24, 42. τριετίαν *per triennium.* At 19, 10. per biennium Paulus in fchola Tyranni docuiffe dicitur. Neque tamen ille locus noftro repugnat. Lucas ibi tantummodo tempus defignat, quo Paulus in fchola Tyranni docuit, quod fuit biennium, Paulus vero omne illud complectitur, quod Ephefi exegit. Biennio igitur annumerandi funt tres menfes, quibus in fynagoga docuit v. 19, 8. tum etiam tempus illud, quo Ephefi docuit, cum primum illuc veniffet cum Aquila et Prifcilla v. 17, 18. τριετία eft ergo numerus rotundus, magna pars anni tertii pro anno habetur v. *Witfii* Meletem. Leidenf. p. 112. et *Wolfius* in Curis ad h. l. νύκτα καὶ ἡμέραν affidue Luc. 2, 37. 1 Theff. 2, 9. 3, 10. μετὰ δακρύων νουθετῶν enixe, grauiter cohortatus fum ad virtutis et veritatis ftudium. Fideliter fingulos inftitui, cauete igitur ne meum laborem negligentia et focordia irritum reddatis, imitamini potius meum exemplum. ἕκαστον, in codd. et verff. nonnullis additum legitur ὑμῶν, quod tamen additamentum profectum eft a grammaticis.

32. καὶ ταννῦν — τῆς χάριτος αὐτοῦ] *et iam vos fratres Deo committo et doctrinae, quam ipfius beneficio debemus* v. 14, 3. 20, 24. *ich überlaffe euch Gott, und der Leitung feiner Lehre:* παρατιθέναι *committere aliquid alicuius curae, fidei, tutelae* v. Luc. 23, 24. τῷ δυναμένῳ ἐποικοδομῆσαι] *quae poteft vos prouehere:* τῷ δυναμένῳ praeeunte interprete Vulgato, *Beza*, *Bengelius*, *Heumannus*, alii, coniungunt cum remotiori Θεῷ, fed hoc hyperbaton non eft neceffarium. Rectius Syrus, Arabs, *Erasmus*, alii, referunt ad λόγον, doctrina, fi ei adhaerebant, efficiebat, vt incrementa caperent cognitionis, fidei et pietatis. Metaphora depromta eft ab aedificio quod paulatim furgit v. Eph. 2, 20. 1 Cor. 3, 10.

καὶ δοῦναι ὑμῖν κληρονομίαν et vobis alterius vitae *felicitatem largiri.* Vocabulum κληρονομία Hebr. נחלה *possessio, occupatio, κατ' ἐξοχὴν* in literis sacris vsurpari solet de Palaestinae possessione secura et tranquilla. Ea, vt constat ex prophetarum Hebraeorum scriptis, erat imago felicitatis summae. Hinc κληρονομία in libris N. T. transfertur ad felicitatem in regno Messiano exspectandam v. Eph. 1, 14. 1 Petr. 1, 4. *Koppius* ad Gal. 3, 18. nos ad Matth. 5, 5. *ἐν τοῖς ἡγιασμένοις πᾶσιν cum omnibus Deo consecratis* i. christianis. ἡγιασμένοι id. qd. ἅγιοι vid. ad 9, 13. ἐν positum est pro σὺν vt Luc. 14, 31. Iud. 14. vt Hebr. ב poni solet pro עם v. Deut. 10, 9. Num. 20, 20. *Noldius* Concordd. Particc. p. 145.

33 sq. Memorat, se non lucri caussa doctrinam Christi tradidisse, sed propriis manibus sibi victum parasse, et comitum quoque suorum necessitatibus inseruiisse. Atque hoc exemplum suum presbyteris congregatis imitandum proponit v. 34. *ἀργυρίου — ἐπεθύμησα] nullius argentum, aurum, aut vestimenta concupiui.* Non inhiaui diuitiis. ἱματισμὸς indicat vestimenta splendida, pretiosa, quarum apparatum diuitiis annumerare solebant Hebraei v. not. ad Matth. 6, 19. et *Hezelius* ad h. l. 34. *Ipsimet nostis has meas manus, mihi et collegis meis necessaria suppeditasse.* ταῖς χρείαις victum et amictum mihi comparaui opera manuaria v. Act. 18, 3. τοῖς οὖσι μετ' ἐμοῦ concise dictum, pro, καὶ τῶν ὄντων μετ' ἐμοῦ. De formula μετά τινος εἶναι v. ad Matth. 12, 3. Marc. 5, 40. *αἱ χεῖρες αὗται hae manus,* δεικτικῶς, protendebat manus, cum haec diceret. ὑπηρετεῖν *suppeditare, subministrare* Xen. H. Gr. 5, 2. 24. ὥστε ἐκεῖθεν πάντα ὑπηρετεῖσθαι, ὅσων ἂν δέησθε. add. Mem. 2, 4. 7.

35. Omnino meo exemplo vobis demonstraui, nos tali modo laborando subleuare debere inopes. πάντα scl. κατὰ id. qd. πάντως *omnino* Xen. Anab. 1, 3. 10.

v. *Schleusneri* Lex. fub h. v. Poffet tamen etiam πάντα copulari cum verbo ὑπηρέτησαν v. 34. ὑπέδειξα id. qd. ὑπόδειγμα ὑμῖν ἔδωκα Ioh. 13, 15. ἀντιλαμβάνεσθαι freqnenter ponitur de iis, qui benefici funt erga paupe- res Sir. 29, 12. ἀντιλαβȣ πένητος *fuccurre pauperis inopiae* cf. de hoc verbo not. ad Luc. 1, 54. Per τȣ̀ς ἀσθενȣ̃ντας *Beza*, *Er. Schmidius*, *Limborchius*, *Bengelius*, alii, intelligunt, infirmos, homines rudioris ingenii, qui facile offenduntur Rom. 14, 1. qui adeo, fi Paulus mer- cedem, alimenta ab auditoribus fuis poftulaffet, offendi potuiffent, et exiftimare eum lucri cauffa doctrinam euan- gelii praedicare, et ita offenfi, labi, atque euangelii praedicationem fufpectam habere potuiffent. *Morus* et *Rofenmüllerus* ἀσθενȣ̃ντες ambigue dictum putant, vt for- mulae ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν ἀσθενȣ́ντων fententia infit haec: opitulari inopibus (quales erant collegae Apoftoli), et fe accommodare ad imbecillitatem rudiorum. Sed ἀσθε- νȣ̃ντες funt *pauperes*, *inopes*, qui non poffunt laborando (κοπιῶντες) fibi ad vitam tuendam neceffaria comparare. Hanc explicationem confirmat dictum Chrifti, quod ftatim affertur, et v. 34. vbi fermo erat de beneficiis a Paulo in pauperes collegas collatis. Scholiaft. ad Ariftoph. Pac. 668. ἀσθενȣ̃ντας· ἀντὶ τȣ̃ ἐν ἐνδείᾳ ὄντας. v. *Raphelius* Obff. Herodo. p. 384. et *Bielii* Thef. h. v. μνημονεύειν — ἢ λαμβάνειν] *et memores effe dicti domini Iefu: beatiorem effe qui det, quam qui accipiat.* Nusquam in libris Euan- geliftarum haec fententia, quam Paulus Iefum protuliffe ait, his iisdem verbis legitur. Quare haud pauci hoc dictum non pro Chrifti, fed Pauli dicto habuerunt, qui ex pluribus Chrifti effatis in Euangeliis occurrentibus, ve- luti Luc. 14, 12. 16, 9. 18, 22. Matth. 17, 24. hoc epi- phonema eruerit, atque adeo fua recitarit verba, comme- mentia iis, quae a Iefu data occafione pauperum curam commendante dicta fuiffent. Hanc fententiam fuam fruftra firmare nituntur eo, quod non τȣ̃ λόγȣ, fed τῶν λόγων μνημονεύειν Paulus praeceperit. Sed iam Chryfoftomus,

Theophylactus, omnesque grammatici ii, qui in codd. τῶν λόγων explicuerunt gloſſemate τȣ̃ λόγȣ vel τὸν λόγον, recte vnum tantum ſermonem intellexerunt, et verba ὅτι αὐτὸς εἶπε clariſſime docent, Paulum ad verba quaedam Chriſti reſpexiſſe. Memorauit ergo Paulus h. l. ſermonem Chriſti ἄγραφον, quem ab iis accepit, qui cum Chriſto verſati memoria tenebant hoc dictum, vt alia multa eius dicta, quae Euangeliſtae literis non conſignarunt. Plura huius generis I. C. dicta, quae a primis chriſtianis vſurpabantur, in Patrum libris occurrunt v. *Fabricii* Cod. Apocr. N. T. P. 1. p. 321. et *Koernerus* de ſermonibus Chriſti ἀγράφοις Lipſ. 1776. 4. Caeterum ſimiles ſententiae etiam in libris ſcriptorum exterorum occurrunt: Artemidor. Onirocr. 4, 3. δωρεῖσθαι καὶ διδόναι κρεῖττον ἢ λαμβάνειν. Ael. H. V. 13, 13. ἄμεινόν ἐςι πλȣτίζειν ἢ πλȣτεῖν *melius eſt alios diuites reddere, quam diteſcere.* Ariſtot. Nicom. 4, 1. μᾶλλον ἐςι τȣ̃ ἐλευθέρȣ τὸ διδόναι, οἷς δεῖ, ἢ λαμβάνειν ὅθεν δεῖ. add. Sir. 4, 31. cf. *Wolfius*, *Wetſtenius* et *Heumanus* ad h. l. μακάριον μᾶλλον *beatius* vid. de hac loquendi forma *Glaſſius* Phil. S. p. 39 ſq.

37. 38. Tenerrimi et ſuauiſſimi affectus hic regnant. *Bengel.* ἐπιπεσόντες — αὐτὸν vid. ad Luc. 15, 20. Apud Orientis populos amici qui conueniunt, vel diſcedunt, inter ſe oſculari ſolent, ita, vt manui, vel ori, vel humero oſcula figant v. *Harmari Beobachtt. üb. d. Orient* Th. 2. p. 60 ſq. *Hezelius* ad h. l. et ad Exod. 18, 7. ὀδυνώμενοι μάλιςα *maxime dolentes* vid. ad Luc. 2, 48. ἐπὶ τῷ λόγῳ coll. v. 25. ᾧ εἰρήκει pro ὃν vid. ad Marc. 7, 13. προέπεμπον cf. not. ad 15, 3. εἰς *vsque ad* Polyb. 1, 40. συνεδίωξαν εἰς τὸν τάφρον *perſecuti ſunt vsque ad foſſam* Herodo. 2, 158. τῇ ἐς τὴν ἐρυθρὴν θάλασσαν φερέσῃ. v. *Horreus* Obſſ. Herodo. c. 42.

CAPVT XXI.

1. Posteaquam Paulus presbyteris valedixerat, Mileto venit Caesaream, ibi diuersatur apud Philippum 1—8. ab Agabo de malis ipsi Hierosolymis imminentibus monetur 10 sq. sed propositi tenax iter persequitur. Venit Hierosolymam 15. beneuole excipitur ab Apostolis et presbyteris 18 sqq. Iudaei tumultum contra eum excitant 27. et actum fuisset de Paulo, nisi Lysias tribunus eum saeuientium manibus eripuisset 28 sqq. *ὡς δὲ ἐγένετο — Πάταρα*] *cum ab eorum amplexibus diuulsi soluissemus, vento secundo nauigauimus Coum, postridie Rhodum, atque inde Patara.* Ἀποσπᾶσθαι dicuntur inprimis amici, qui sibi inuicem valedicentes, vix auelli possunt et discedere v. *Hemsterhusius* ad Lucian. T. 1. p. 256. Sic Eurip. Alc. 287. *οὐκ ἠθέλησα ζῆν ἀποσπασθεῖσα σοῦ.* add. not. ad 20, 30. *εὐθυδρομήσαντες* v. 16, 11. ἡ Κῶος vel Κέως, et contracte *Κῶς*, *Cos*, insula maris Aegaei, frugum ferax, vini optimi larga, Hippocratis et Apellis patria. Erat etiam in hac insula frequens bombyx, e cuius lanugine subtilissima vestes tenuissimae conficiebantur, *vestes Coae* dictae. Propert. 1, 2. 2. cf. Strabo 2, p. 186. B. 14. p. 971. A. Plin. H. N. 11, 22. *Cellarii* Geogr. Ant. Lib. 3. c. 2. p. 22. In accusatiuo scribitur Κῶν et Κῶ v. scholiast. ad Hom. Il. ξ', 255. Ῥόδος *Rhodus* et ipsa insula maris Aegaei, Soli sacra, Colosso Solis, qui septem mundi miraculis annumeratur, mercatura, artibus, et philosophia, clara, hinc eam *claram* vocat Horat. Carm. 1, 7, 1. Martial. 14, 68. 2. *nobilem* Catull. Carm. 4, 8, cf. Strabo 14. p. 964. A. *Cel-*

larii Geogr. 3. c. 2. p. 29. peculiarem libellum de hac insula edidit *Meursius* Amstel. 1675. 4. Πάταρα vrbs Lyciae maritima, nobilem eam fecit delubrum Apollinis, qui ibi sex mensibus hiemalibus responsa dabat, inde dictus *Patareus Apollo* v. Horat. Carm. 3, 4. 64. Servius ad Virg. Aen. 4, 144. Lycophr. 920. Strabo 14. p. 981. C. Mela 1, 15. *Cellarius* l. l. 3. c. 3. p. 95 sq.

3. ἀναφανέντες δὲ τὴν Κύπρον] *sed vbi Cyprus nobis apparuerat*: ἀναφαίνειν τὴν γῆν (*ostendere terram*) dicitur nauta, qui terram e longinquo detegit, detectam annunciat, terra ipsa autem quae a nautis detegitur, ἀναφαίνεται, apparet. Iam h. l. ἀναφανέντες τὴν Κύπρον prop. significat, *cum apparuissemus Cypro*, quod dictum est pro, ἀναφανείσης τῆς Κύπρȣ *cum Cyprus nobis apparuisset*. Est quidem haec locutio paulo insolentior, sed occurrunt ei similes Gal. 2, 7. πεπίστευμαι τὸ εὐαγγέλιον. Rom. 3, 2. ἐπιστεύθησαν τὰ λόγια τȣ̃ Θεȣ̃ v. *Albertius*, *Wolfius*, *Kypkius* ad h. l. *Glassius* Phil. S. p. 654. Caet. Latini hac in re vsi sunt verbo *aperire* Virg. Aen. 3, 205. *Quarto terra die primum se attollere tandem Visa, aperire procul montes, ac voluere fumum.* Oppositum verbum est *abscondere* Virg. Aen. 3, 291. *Protenus aërias Phaeacum abscondimus arces.* Id. ib. v. 701. *Apparet Camarina procul.* κατάγεσθαι verbum nauticum, quod dicitur de nautis, qui appellunt et in portum nauem ducunt. Polyaen. Strateg. 5, 36. Δωρόθεος Λευκάδιος ναυμαχίαν ἔχων κατῆγεν εἰς λιμένα *Dorotheus Leucadius inter navale praelium in portum se recepit.* Diod. Sic. p. 423. B. κατήχθη ἐπὶ τὴν τῶν Σελινουντίων χώραν *orae Seluntinorum appulit*, καὶ καταλιπόντες αὐτὴν εὐώνυμον] elegans loquendi genus, quale ap. Philostrat. Apollon. 6, 23. ἐπορεύοντο ἀριστεροὶ τȣ̃ Νείλȣ. Virgil. Aen. 5, 162. *Quo tantum mihi dexter abis? huc dirige gressum.* Verte h. l. *hac ad sinistram relicta.* Quod autem attinet vocabulum ipsum εὐώνυμος, *Valckenarius* in Scholis ad h. l. notauit haec:

Proprie ἀριστερὸς eſt *ſiniſter:* ſed cum *dextrae partes* apud veteres boni habebantur ominis, *ſiniſtrae* autem infelicis, inde factum, vt Graeci ipſius nominis mentionem formidarent, et pro ἀριστερὸς frequenter dicerent εὐώνυμον, quaſi dicas *bene nominatum.* Ita οἰωνοὶ δέξιοι et εὐώνυμοι opponuntur ap. Aeſchyl. Prom. v. 487. ob eandem rationem, ne nomen mali ominis vſurparent, Athenienſes Furias appellarunt Εὐμενίδας et σεμνὰς θεάς. v. Animaduu. ad Ammon. 1, 4. ἐκεῖσε γὰρ — τὸν γόμον] *Tyrum appulimus, vbi nauis merces expoſitura erat.* Praeſens ἀποφορτιζόμενον pro futuro poſitum eſt, verbum autem ἀποφορτίζεσθαι notat, vel, *merces exponere* vt h. l. vel, *abiicere in mare*, tempeſtatis cauſſa. Athen. 2. p. 37. C. ναῦν διὰ τὸν χειμῶνα ἀποφορτίζεσθαι. Philo de Exſecr. p. 915. C. κυβερνήτης χειμώνων ἐπιγινομένων ἀποφορτίζεται. Pollux 1, 99. τὰ δὲ ἐντιθέμενα ταῖς ναυσὶ, φόρτος (Act. 27, 10.) φορτίον, γόμος, ἀφ' ὧν ῥήματα ἐπιφορτίσασθαι καὶ γεμίσασθαι — ἀποφορτίσασθαι, κουφίσαι τὴν ναῦν, ἐκβολὴν ποιήσασθαι τῶν φορτίων. Erat ergo nauis mercatoria, quae nouum onus recipiebat.

4. καὶ ἀνευρόντες τοὺς μαθητὰς] pro τοὺς ἐκεῖ μαθητὰς *repertis chriſtianis ibi degentibus.* ἀνευρίσκειν perquirendo inuenire v. *Raphelius* Obſſ. Polyb. ad h. l. not. ad Luc. 2, 17. Prima ſemina doctrinae chriſtianae ibi ſparſa erant orta poſt Stephani necem coetus Hieroſolymitani vexatione, 8, 1. a chriſtianis qui Tyrum aufugerant v. 11, 19. chriſtianos ibi degentes iam alio tempore ſalutarat Paulus v. 15, 3. eorum tamen numerus non admodum magnus fuiſſe videtur οἵτινες — Ἱερουσαλήμ] *qui a Spiritu Sancto moniti, Paulo disſuadebant, ne Hieroſolymam proficiſceretur.* Lucas, vt conſtat, haud raro perquam conciſe ſcribit, et omittit, quae ex omni narratione, aliisque locis facile ſuppleri poſſunt. v. Prolegg. §. de Lucae ſcribendi indole. Iam c. 20, 23. legitur, in ſingulis oppidis moneor, vincula et calamitates mihi imminere Hie-

rosolymis; infra v. 12. narratur, Caesareae, audita praedictione Agabi, Paulum Hierosolymis in vincula coniectum iri, comites et indigenas eum rogasse ne Hierosolymam se conferret. Itaque verba quae h. l. leguntur, interpretanda sunt hunc in modum: *qui a Spiritu moniti, Paulo vincula Hierosolymis imminere, eum dehortabantur, ne eo se conferret.* *Michaelis*, *Stolzius* et *Preissius* vertunt: *sie gaben ihm als Propheten, gaben ihm die prophetische Warnung, nicht nach Jerusalem zu reisen.* Paulum vincula in vrbe manere, vt bene ad h. l. notauit *Rosenmüllerus*, facile praeuidere poterant, cum ingenium Iudaeorum nossent (vid. not. ad 20, 23.), sed hanc firmam animi sui persuasionem Spiritus S. afflatui tribuebant. Hac interpretatione admissa, quae omnes partes ac numeros veritatis habet, facile intelligitur, cur Paulus christianis illis a Spiritu S. monitis, non paruerit. vid. v. 13.

5. 6. ὅτε δὲ ἐγένετο ἡμᾶς ἐξαρτίσαι τὰς ἡμέρας] *illis* septem *diebus exactis*. Perquam probabilis est *Heinrichsii* coniectura, tamdiu nauem illam ad negotia peragenda Tyri substitisse, et deinde iter continuasse. ἐξαρτίζειν notat: *perficere, absoluere, peragere* (ἄρτιος *perfectus*, *integer.*) De tempore, ita vt sit, *tempus transigere*, apud veteres scriptores non occurrit. Sed in sermone illius aetatis communi et quotidiano, hoc significatu vsitatum fuisse videtur. Oecumenius explicat, πληρῶσαι. Hesychius: ἐξαρτίζει, πληροῖ, τελειοῖ. Idem: ἐξαρτῆσαι, ἐκκρεμάσαι, τελειῶσαι, vbi *Sopingius* et *Ernestius* in Glossis Sacris Hesychii p. 115. recte admonuerunt, τελειῶσαι non pertinere ad primum illud ἐξαρτῆσαι, sed ad vocem omissam, eique simillimam ἐξαρτίσαι, ex more Glossatoris, qui voces similes, vel vna litera discrepantes non diserte addit. 6. καὶ ἀσπασάμενοι ἀλλήλους] *cum nobis inuicem valedixissemus.* Quoniam in nonnullis codd. est ἀπησπασάμεθα et ἀπησπασάμεθα ἀλλήλους καὶ ἐπέβημεν, *Valckenarius* in Opuscc. Vol. 2. p. 311. suspicatur, in antiquioribus le-

ctum: καὶ ἀπεσπάσμεθα ἀλλήλων καὶ ἐπεβ. ab amicorum Tyriorum complexu, qui iter Paulo Hierofolymitanum disfuaferant, vix poterant auelli. Sed propter plurium et optimorum codd. et verff. auctoritatem vulgaris lectio retinenda eft, omnes codd. habent ἀλλήλες, et hoc ipfum ἀλλήλες, vt intelligenter monuit *Klofius* in examine emendationum a *Valckenario* propofitarum, oftendit, in antiquiffimis codd. lectum effe. ἀσπασάμενοι. Lectionis varietas gloffema redolet coll. v. 1. τὰ ἴδια fcl. οἰκήματα vel δώματα vid. ad Ioh. 1, 11.

7. ἡμεῖς δὲ τὸν πλὲν διανύσαντες] non reddi poteft: *abfoluta nauigatione*, neque enim abfoluerant nauigationem prius, quam perueniffent Ptolemaidem, vnde pedibus iuerunt Caefaream. *Hammondus* pro διανύσαντες temere legendum coniecit διαναύσαντες πλὲν *cum traieciffemus nauigationem, vela dediffemus Tyro*, quae formula plane infolens eft v. *Clericus* ad h. l. Sed τὸν πλὲν διανύσαντες reddi debet: *nauigationem perficientes, abfoluentes, endigend unfre Schiffahrt, am Ende unfrer Schiffahrt*. Aoriftus enim haud raro vim praefentis habet cf. *Vigerus* de Idiotismm. Grr. 5, 3. 11. p. 208 fqq. *Herm. Glaffius* Phil. S. p. 305 fq. διανύειν *perficere, abfoluere*. Schol. Soph. Ai. 611. ἀνύω τὴν ὁδὸν, ἀντὶ τῦ τελειῶ. Electr. 1478. fcholiaft.: ἤνυσα τὴν ὁδὸν ἁπλῶς, ἀντὶ τῦ ἐπλήρωσα. Hefychius: διανυσθῆναι, τελειωθῆναι.

8 fq. ἐξελθόντες — Καισάρειαν] *inde egreffi*, terreftri itinere, *venimus Caefaream*. οἱ περὶ τὸν Παῦλον *Paulus cum comitibus* vid. ad 13, 13. fed haec ipfa verba plures optimae notae codd. et verff. omittunt, irrepferunt e lectionariis, quae nouam hinc pericopam incipiebant, vnde et ea expunxerunt *Bengelius*, *Matthaeius* et *Griesbachius*. *Caefarea* Stratonis v. ad 8, 40. *Philippus*, qui fuerat in numero feptem diaconorum, de quibus v. 6, 5. vocatur h. l. εὐαγγελιστής, Euangeliftae autem aetate Apoftolo-

rum dicebantur, qui non perpetui vnius coetus chriſtiani doctores, certo quodam loco habitabant, ſed ab Apoſtolis in varias vrbes mittebantur, vt vel elementa religionis chriſtianae traderent, vel iuſtitutionem Apoſtolorum continuarent v. Euſeb. H. E. 5, 9. Act. 8, 5. *Koppius* ad Eph. 4, 11. προφητεύουσαι afflatu diuino loquentes vid. ad 11, 27.

10—12. Ἄγαβος idem fuiſſe videtur, cuius mentio fit 11, 28. ἄρας τὴν ζώνην κ. τ. λ.] *ſumto Pauli cingulo manus ac pedes ſuos ligauit.* Mos fuit prophetarum V. T. vt rem, quam verbis praenuntiarent, ſigno quoque ſimul externo denotarent cf. Ieſ. 20, 2. 3. Ier. 13, 1 ſqq. 27, 2 ſq. Ez. 4, 1—13. 12, 3. 7. Hoſ. 1, 2 ſqq. αὐτοῦ *ſuas ipſius manus*, in aliis codd. legitur ἑαυτοῦ e gloſſemate, in aliis αὐτοῦ, vt adeo Agabus Pauli manus et pedes ligaſſe dicatur, quam poſteriorem lectionem probarunt *Grotius*, *Hammondus*, *Bollenius*, alii. Sed vel ipſa vatis illius oratio docet, vt ſcienter animaduertit *Michaelis*, non eſſe de Paulo cogitandum, nam ille non dixit: homo quem vincio, ſed, cuius eſt cingulum. τάδε λέγει τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον bene *Schottus*: Spiritus diuinus me interprete hoc praenuntiat vid. ad 20, 23. Sententiae ſumma autem haec eſt: quam certum quod nunc manus et pedes meos vincio, tam certum eſt, Paulum Hieroſolymis vinctum et gentilibus traditum iri. 12. ἐντόπιοι indigenae, incolae, Sophocl. Oed. Col. 834. v. *Kypkius* et *Wetſtenius* ad h. l. intelliguntur chriſtiani qui Caeſareae viuebant, qui Paulo eiusque comitibus opponuntur.

13 ſq. συνθρύπτειν proprie ſignificat, *frangere, contundere*, deinde ad animum transfertur, vt ſit *debilitare, et ad mala atque pericula ſubeunda tardiorem reddere*, qua eadem ratione etiam συγκλᾷν adhibetur, vt ap. Platon. Polit. 6. p. 495. E. vbi homines, qui artes ſordidas et illibe-

rales tractant, dicuntur τὰς ψυχὰς συγκεκλασμένοι καὶ ἀποτεθρυμμένοι animis esse debilitatis et fractis, vt ad ingenuas cogitationes erigi nequeant cf. *Kypkius* et *Elsnerus* ad h. l. Sic Latini vtuntur verbo *frangere* Val. Flacc. Argon. 6, 284. *fregitque animos atque abstulit iras.* Horat. Carm. 2, 17. 1. *Cur me querelis exanimas tuis?* Sed τί ποιεῖτε κλαίοντες καὶ συνθρύπτοντες positum est pro, τί κλαίετε καὶ συνθρύπτετε *quid fletis* f. *flendo animum meum debilitatis et frangitis* f. *frangere conamini?* Verba enim actionem declarantia, haud raro non ipsum actionis effectum, sed tantummodo conatum, intentionem, voluntatem indicant v. Ind. Marci. Verbum autem ποιεῖν alterius participio iunctum, interdum ita abundat, vt participium eodem tempore exprimi simpliciter debeat, vt 2 Petr. 1, 19. καλῶς ποιεῖτε προσέχοντες *praeclare animum aduertitis* add. Marc. 11, 5. coll. Luc. 19, 33. Xen. Cyr. 1, 4. 13. καλῶς ἐποίησας προειπών. cf. *Elsnerus* ad 2 Petr. 1, 19. et ad Marc. 2, 23. εἰς Ἱερουσαλὴμ pro ἐν Ἱερουσ. v. 18, 21. προθύμως ἔχω *paratus sum* Ael. H. V. 4, 13. Ioseph. Ant. 12, 4. 2. 13, 1. 1. 2 Cor. 12, 14. 1 Petr. 4, 5. vid. *Raphelius* Obss. Xenophh. et Polybb. *Kypkius* et *Wetstenius* ad h. l. ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ κυρίου Ἰησοῦ ob religionem Iesu v. 26, 9. Cum Paulus persuaderi non posset, visa hac eius constantia acquieuerunt, pia modestia prouidae diuini numinis curae rem omnem reliquerunt, dicentes, fiat, quod Deus de te decreuit.

15. Pro ἀποσκευασάμενοι, quae est vulgaris lectio, *Griesbachius*, ABE et plures alii codd. ap. *Wetsten*, *Birch*, *Griesb*. legunt ἐπισκευασάμενοι, item Chrysost. Theophyl. probantibus *Grotio*, *Pricaeo*, *Millio* Prol. §. 881. *Bengelio*, *Matthaeio*, *Krebsio*, *Moro*, *Valckenario* al. παρασκευασάμενοι *praeparati* legerunt Vulg. Syr. vtr. Erp. Copt. Aeth. ἀποταξάμενοι habet D. Scilicet ἀποσκευάζεσθαι notat: *aliquid amouere, a se depo-*

nere, *egerere* atque de iis dicitur, qui *farcinas deponunt*, vel ex itinere redeuntes, in hofpitio vel alio loco manfuri, vel vt fiut expeditiores v. *Raphelius* Obff. Polyb. *Krebfius*, *Loesnerus* ad h. l. *Irmifchius* de V. M. p. 201, et *Irmifchius* ad Herodi. 1, 9. 1. p. 328. Itaque h. l. ἀποσκευασάμενοι effet: *cum vafa noftra depofuiffemus*. Qui hanc lectionem et verbi notionem tuentur, obferuant, illo tempore, propter immenfam hominum multitudinem, quae vndique fefto Pentecoftes confluxeret, non multum fpatii Hierofolymis fuiffe, quare Paulum eiusque comites, vafa quae fecum habuiffent, Caefareae, in eorum qui cum iis Hierofolymam proficifcerentur aedibus reliquiffe, aut faltem nonnulla eorum, quae in longo itinere hinc inde collegiffent, tanquam fibi nunc, Hierofolymis quippe vicinioribus, non admodum neceffaria depofuiffe v. *Wolfius* et *Heumanus* ad h. l. Durior vero et nimis quaefita eft haec interpretatio. Hoc fi dicere voluiffet Lucas, aliter mentem fuam expreffiffet. Alii, veluti *Lud. de Dieu*, ἀποσκευάζεσθαι interpretati funt: *farcinas colligere*, *fibi fumere res ad iter faciendum neceffarias*, *praeparare fe*, neque tamen hanc verbi fignificationem idoneo fcriptoris loco munire potuerunt. Nam locus Dionyf. Halic. 9, 23. p. 557. ἀπροσδιόνυσος eft. Verba ibi funt: οὐδὲ γὰρ ἀποσκευάσασθαι δύναμιν εἶχον h. e. *qui fugerant*, *ne farcinas quidem deponere potuerunt* np. propter inftantem acrius hoftem et perfequentem v. *Drefigius* l. l. Leuit. 14, 36. ἀποσκευάσαι τὴν οἰκίαν eft, *euacuare domum*. Quare omnino lectio ἐπισκευασάμενοι, quam optimi codd. tuentur, cum de Paulo eiusque fociis Hierofolymam proficifcentibus fermo fit, praeferenda eft. Medium ἐπισκευάζεσθαι eft proficifcentium, et fignificat: *farcinas colligere*, *fibi imponere*, *iter inftruere*, vnde et Hefychius ad h. l. refpiciens, ἐπισκευασάμενοι interpretatus eft, εὐτρεπισθέντες. Oecumenius: τὰ πρὸς τὴν ὁδοιπορίαν λαβόντες. v. *Wetftenius* et *Loesnerus* ad h. l. Lectio ἀποσκευασάμενοι librariis fuam originem

debet, παρασκευασάμενοι grammaticis, quibus haec vox videretur clarior, lectio denique ἀποταξάμενοι iis, qui ἀποσκευασάμενοι pro lectione incongrua haberent.

16. *Comitati sunt nos nonnulli christiani Caesarea, qui nos duxerunt* (l. ducturi, praef. pro futuro) *ad Mnasonem quendam, Cyprium, dudum ad Christi sacra conuersum, cuius hospitio vteremur.* μαθητῶν scl. τινὲς, vt Matth. 23, 34. Luc. 21, 16. Ioh. 16, 17. v. *Raphelius* Obff. Herodo. ad h. l. ἄγοντες κ. τ. λ. contracte et ex Hebraifmo dictum, pro, ἄγοντες ἡμᾶς πρὸς Μνάσωνα τινα, παρ' ᾧ ξενισθῶμεν, iungitur ἄγειν datiuo, cuius index esse solet particula Hebraica ל pro accusatiuo interueniente praepositione πρὸς Gen. 24, 54. Alii, praeeunte *Beza*, vertunt: *adducentes secum apud quem hospitaremur Mnasonem.* Attici nimirum moris est, vt nomen sequatur casum relatiui, vt ap. Soph. Trachin. 687. ᾧ γὰρ ἔχριον — πόκῳ Τῦτ' ἠφάνισαι *vellus illud, quo peplum inunxeram, euanuit*, alias dicendum fuisset ὁ πόκος οὗτος ἠφάνισαι, ᾧ ἔχριον v. Selecta e scholis *Valckenarii* T. 1. p. 586. Qui hanc interpretationem sequuntur, coniiciunt, conuenisse inter christianos Caesareenses et Mnasonem, qui tunc Caesareae praesens fuisset, vt Paulus, dum Hierosolymis esset, apud eum diverteret. Sed priorem interpretationem, vtpote simpliciorem, qua admissa omnia plana sunt, cum plerisque interpretibus praeferendam duco. Μνάσων nomen Graecum Athen. 6. p. 264. D. Μνάσωνα τὸν τῦ Ἀριστοτέλυς ἑταῖρον v. *Wetstenius* ad h. l. ex Cypro Hierosolymam concessisse, ibique sedem suam fixisse videtur. Eum a Paulo aut Barnaba ad Christi signa conuersum esse, cum hi in insula Cypro fuissent v. Act. 13, 4. *Grotius* et *Hammondus* ad h. l. *Witsius* Meletem. Leidens. p. 145. suspicantur. Videtur tamen potius e numero sectatorum Iesu fuisse, cum Iesus adhuc his in terris viueret, ac propterea a Luca dictus esse ἀρχαῖος μαθητής.

17—19. ἀσμένως ἐδέξαντο ἡμᾶς οἱ ἀδελφοὶ lubenter et cum gaudio nos exceperunt fratres. ἀσμένως Hesychius explicat: μετὰ χαρᾶς, ἡδέως, προθύμως. *Fratres* sunt Apostoli et presbyteri, nam coetus, τὸ πλῆθος, non fauebat Paulo v. 20 sqq. πρὸς Ἰάκωβον intelligitur Iacobus Alphaei filius, de quo etiam 15, 13. sermo. Coegerat Iacobus collegium presbyterorum, vt in synodo agerent de Pauli negotiis, a quo plurimos christianorum e Iudaeis alienos esse scirent. ἐξηγεῖτο — ἔθνεσι pro, ἕκαστον ἐκείνων ἃ (vt 22, 15.) ἐποίησεν exposuit sigillatim, quae Deus ipsius opera inter gentiles effecisset.

20. Christiani antea Iudaei, inprimis Palaestinenses, vsque ad ciuitatis Iudaeorum et templi euersionem, quacum cultus ritualis, qui templo maximam partem alligatus erat, interiit, diligenter leges rituales obseruabant, et Apostoli, etsi neutiquam putarent, cum horum rituum obseruatione salutem esse coniunctam v. 15, 11. tamen quo offensionem vitarent, quo feliciori successu doctrinam Christi propagarent, ritus Mosaicos a Iudaeo-christianis obseruandos censebant, quin et in concilio illo Hierosolymis habito, de quo Act. 15. sermo est, decreuerant, christianis e gentilibus abstinendum esse ab idolothytis, suffocato et sanguine, eos vero circumcidendos, ab iisque reliquam legem ritualem seruandam esse, negarant. Paulus quoque proselytorum et gentilium libertatem vindicare contenderat, v. ep. ad Rom. et Gal. docuerat quidem, circumcisionem et rituum obseruationem nullam habere vim ad salutem adipiscendam, sed emendatam animi conditionem Gal. 6, 15. idem tamen praeceperat, eos qui minus firma gauderent de rebus licitis persuasione, non esse contemnendos, sed comiter humaniterque ferendos et tractandos Rom. 14, 1 sqq. al. ipse inter Iudaeos se Iudaeum gesserat, quo plures eorum lucraretur cf. 1 Cor. 9, 20. Act. 16, 3, vbi v. not. Sed christiani Palaestinenses antea Iu-

daei, audiuerant, Paulum Iudaeos inter gentiles versantes ad defectionem a doctrina Mosis sollicitare, vetando pueros circumcidere ac reliquos ritus Mosaicos obseruare v. 21. adeoque offensa eorum erat in ipsum voluntas. Hinc Apostoli et presbyteri Paulo, ne in pericula se demitteret, vt rumorem contra ipsum late dispersum extingueret, et vlterius prodesse posset doctrina sua hominibus, quorum animi aduersus eum irritati essent, prudenter suadebant, vt se adiungeret quatuor viris, qui votum susceperant, cerimoniasque lege Iudaeis praescriptas cum iis obseruaret v. 24 sq. et Paulus consilio Apostolorum et presbyterorum paruit. θεωρεῖς, ἀδελφὲ, πόσαι κ. τ. λ.] *vides, frater, quot Iudaeorum millia doctrinam diuinam receperint, qui omnes legis ritualis seruandae studio teneantur acerrimo.* μυριάδες Ἰουδαίων significantur Iudaei Palaestinenses, quos Apostoli eorumque adiutores ad Christi signa adduxerant; nam opponuntur iis v. 21. Iudaei inter gentiles versantes. ζηλωταὶ τοῦ νόμου legis ritualis studiosi, eius defensores acerrimi 2 Macc. 4, 2. ζηλωταὶ τῶν νόμων. Diod. Sic. p. 47. B. ζηλωταὶ τῶν πολεμικῶν ἔργων *rerum bellicarum studiosi.*

21. κατηχήθησαν δὲ περὶ σοῦ, ὅτι κ. τ. λ.] *fama acceperunt, te defectionem a lege rituali docere Iudaeos omnes, qui inter gentiles versantur, prohibendo, ne pueros circumcidant, neue ritus obseruent.* κατηχήθησαν vid. not. ad 18, 25. sparserant hunc rumorem Iudaei, qui in Asia tot molestias Paulo crearant, et ad festa celebranda Hierosolymam venerant. Falsa autem illa criminatio erat. Nam vt iam supra notauimus, strenuus quidem hactenus fuerat Paulus libertatis christianae vindex, contra inconsideratos legis ritualis propugnatores, qui christianis e gentilibus iugum illius legis imponere volebant, et circumcisionem ab iis necessario suscipiendam docebant, sed non docuerat Paulus illicitum esse Iudaeis legem ritualem obseruare, verum solummodo hoc, circumcisionem nihil ad salutem confer-

re, neque adeo eam abrogasse dici poterat vid. et *Limborchius* ad h. l. περιτέμνειν scl. δεῖν vid. not. ad 15, 24. ἔθεσι πp. Μωσέως v. 15, 1.

22. τί οὖν ἐςί; *quid ergo est faciendum?* 1 Cor. 14, 15. respondet h. l. verbis τῦτο οὖν ποίησον v. 23. πάντως δεῖ πλῆθος συνελθεῖν optime *Schottus*: *nequit euitari, quin multitudo confluat*. Alii vertunt: *omnino conuocandus est coetus*, vt nempe audiat, quid Deus per te fecerit, vt te defendas. Sed rectius haec verba de concursu multitudinis accipiuntur. Audient te aduenisse, ergo concurrent ad te, ad aedes tuas, partim curiositate ducti, vt tuam doctrinam audiant, partim a maleuolis excitati et incitati, vt te accusent, metuendus est tumultus. Apposite monuit *Heinrichsius* ad h. l. si de coetu ab Apostolis conuocando sermo esset, Apostoli sic Hierosolymitanorum animos magis irritassent. Sequitur etiam caussa concursus. δεῖ vt ἀνάγκη ἐςὶ Matth. 18, 7. exprimit, quod necessario ex aliqua re consequitur.

24. εἰσὶν ἡμῖν — ἑαυτῶν] *sunt inter nos viri quatuor, qui voto se obstrinxerunt.* De voto Nasiraeatus cogitarunt *Beza*, *Grotius*, *Petitus* Lect. Var. 1, 2. *Morus*, *Kojenmüllerus*, alii vero, tanquam *Capellus*, *Krebsius*, *Heinrichsius* de voto ciuili h. l. sermonem esse putarunt; suscepto ob liberationem a morbo, vel alia calamitate, cuiusmodi vota Iudaeis perquam vsitata erant vid. not. ad 18, 18. ἁγνίσθητι σὺν αὐτοῖς — κεφαλὴν] *his te adiungens, castimoniam cum iis suscipe, et fac sumtum propter illos, sumtum sacrificiorum praesta, vt voto soluti, comam tondere possint.* Qui eiusmodi voto obstricti erant, comam alebant, precibus vacabant per plures dies aut hebdomadas, ante quam victimas oblaturi essent, vino abstinebant, et castimonia peracta comam radebant, atque in templo sacrificium offerebant v. Ioseph. B. I. 2, 15. 1. Erat praeterea apud Iudaeos more receptum, et

et pro infigni pietatis documento habebatur, ? vt alii cum iis, qui eiusmodi votum fufceperant, in caftimonia viuerent, et fumtus in victimas facerent, quas offerre debebant, qui voto fe obftrinxerant v. Iofeph. Ant. 19, 6, 1. B. I. 2, 15. 1. *Kypkius* et *Wetftenius* ad h. l. Paulum partem ftipis collectae in haec facrificia impendiffe, vt nonnulli fufpicantur, parum probabile eft, cum, vt aliunde conftat, Paulus opera manuaria fibi victum parare foleret. καὶ γνῶσι πάντες — φυλάσσων] *et omnes intelligant falfa effe quae de te fando acceperunt, imo te ipfum quoque leges rituales obferuare:* οὐδέν ἐςι *nihil* i. e. falfum eft v. *Raphelius* Obff. Polybb. p. 386. Sic et formula οὐδὲν λέγειν de iis vfurpatur, qui vana dicunt et falfa vel certe fuperuacanea, neque ad rem pertinentia v. *Cafaubonus* ad Theophr. Char. 7, 1. στοιχεῖν *incedere, curfum inftituere ad normam aliquam*, vt περιπατεῖν v. 21. de *vitae ratione*, quam Hebraei cum via, curfu, comparare folent, adhibetur vt Gal. 5, 25. ςοιχεῖν τῷ πνεύματι ib. 6, 16. τῷ κανόνι ςοιχεῖν. add. Phil. 3, 16. Itaque ςοιχεῖς τὸν νόμον φυλάσσων eft, *viuis ita, vt legem obferues*, quod dictum eft pro, ςοιχεῖς καὶ αὐτὸς τῷ νόμῳ *tu ipfe legi conuenienter viuis.*

25. Alia eft ratio chriftianorum e gentilibus, his non imponendum legis ritualis iugum, quod ad eos attinet, nofti decretum a nobis datum v. 15, 20 fqq. vbi v. not. noli ergo exiftimare, nos cum tibi ritus Iudaicos fuademus, fententiam noftram mutaffe. περὶ *quod attinet*, vt Matth. 22, 31. 24, 36. Ifocrat. Euag. c. 4. περὶ τῆς φύσεως τῆς Εὐαγόρȣ *quod attinet natales Euagorae.* Verba μηδὲν τοιȣ̃τον τηρεῖν αὐτȣ̀ς, εἰ μὴ in nonnullis codd. et verff. defunt, eaque *Millius* Proleg. §. 1203. et *Bengelius* in Gnom. pro fcholio habent; male ac perperam; refpiciuntur enim verba decreti 15, 28. μηδὲν πλέον ἐπιτίθεσθαι ὑμῖν βάρος πλὴν κ. τ. λ. tuetur etiam haec verba plurium et optimorum codd. ac

verff. veterum auctoritas. Med. φυλάσσεσθαι *fibi profpicere aduerfus alterum, cauere*, vt 2 Tim. 4, 15. Theocrit. Idyl. 15, 71. v. *Drefigius* de Verb. Med. p. 499.

26. 27. τῇ ἐχομένῃ — ἁγνισθεὶς] *die fequenti cum illis caftimonia fufcepta*; ritus religiofos obferuare coepit, quos illi, qui voto obnoxii erant, obferuabant. διαγγέλλων *indicans*, nempe facerdotibus, in templo verfantibus, quoniam peracta caftimonia facrificium offerendum erat. τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἡμερῶν τῦ ἁγνισμῦ *caftimoniae dies confummandos*, fpatium conftitutum, quot dies caftimoniam fufcepiffet, erant dies feptem coll. v. 27. Indicauit Paulus fe caftimoniam fufcipere in dies feptem, ita, vt dies ipfius pariter exirent cum diebus hominum illorum, qui aliquanto ante, aut in longius tempus caftimoniam fufceperant. v. *Grotius* ad h. l. Minus recte *Thalemanus* διαγγέλλων κ. τ. λ. vertit: *annuntiauit effe completos dies*, repudiant hanc interpretationem verba v. 27. add. 24, 18. προσφορὰ Hebr. מִנְחָה Pf. 40, 9. *facrificium*, commutatur cum θυσία Eph. 5, 2. ὡς δὲ — συντελεῖσθαι] *cum ad finem vergerent feptem illi dies*, abfolutis fere illis diebus. Articulus αἱ, vt *Bengelius* animaduertit, vim habet relatiuam ad dies illos, de quibus v. 26. fermo eft. οἱ ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰυδαῖοι Iudaei, doctrinae chriftianae aduerfarii, qui ad feftum Pentecoftes celebrandum Hierofolymam venerant. συνέχεον πάντα τὸν ὄχλον *concitarunt omnem populum*, qui in templo precandi cauffa aderat. καὶ ἐπέβαλον τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτόν iniecerunt ipfi manus Matth. 26, 50. שׁלך ידו אל אדם Gen. 22, 12. ἐπιλαβόμενοι τῦ Παύλυ v. 30.

28. βοηθεῖτε *fuccurrite*, accurrite opis ferendae cauffa Ariftoph. Vefp. 431. ne euadat, vt poenam luat οὗτός ἐστιν ὁ ἄνθρωπος διδάσκων] *hic eft ille homo, qui omnes vbique docet, quae populo noftro, legi et huic loco*

aduerſentur. κατὰ τῦ λαῦ Iudaeos, Abrahami poſteros excludi poſſe felicitate regni Meſſiani, eius participes fieri poſſe gentiles aeque ac Iudaeos. καὶ τῦ νόμυ a lege auertit Iudaeos coll. v. 21. καὶ τῦ τόπυ τύτυ contra hunc locum ſacrum, templum, Deum mente potius colendum, quam ritibus externis et ſacrificiis. ἔτι τε καὶ Ἕλληνας εἰσήγαγεν κ. τ. λ] *praeterea gentilibus in templum introductis, hunc locum ſacrum profanauit.* Erat in templo atrium gentilium; ſed ἱερὸν h. l. ſignificat, atrium Iſraelitarum, quod intrare gentilibus non licebat. Hinc et atrium illud lorica lapidea, quae tres cubitos eminebat, cinctum erat, et in lorica illa paribus interuallis diſpoſitae erant columnae quaedam, quibus Graecis Latinisque literis inſcriptum erat: μὴ δεῖν ἀλλόφυλον ἐντὸς τῦ ἁγίυ παριέναι vid. Ioſeph. B. I. 5, 5. 2. et ſi quis alienigena, etiam Romanus, id ſeptum transgrederetur, occidi poterat. Philo Leg. p. 791. θάνατος ἀπαραίτητος ὥρισαι κατὰ τῶν εἰς τὺς ἐντὸς περιβόλυς παρελθόντων· — Ἕλληνας ſed vnus tantum memoratur. Eſt vero hoc populariter dictum v. ad Matth. 27, 44.

29. 30. Falſa erat criminatio, vt Lucas docet ἦσαν γὰρ — ὁ Παῦλος] *viderant antea Trophimum Epheſium in vrbe cum Paulo verſantem* ſ. deambulantem, *hunc putabant ab eo in templum introductum eſſe.* Τρόφιμος v. 20, 4. ἐκινήθη τε ἡ πόλις ὅλη] *omnis tum vrbs commota eſt;* de qua verbi κινεῖσθαι vi cf. *Irmiſchius* ad Herodi. 1, 3. 15. et *Wetſtenius* ad h. l. καὶ — ἱερῦ] *et concurſus factus populi, Paulumque comprehenſum e templo protraxerunt*, ne templum profanaretur, occidere enim eum volebant coll. v. 31. v. 2 Regg. 11, 15 ſq. καὶ — θύραι] *et ſtatim portae templi claudebantur*, ab Leuitis templi ianitoribus, ne ſeditione in templo orta, aliis Paulo forte opitulari volentibus, templum caedibus profanaretur, aut, vt *Bengelius* ſuſpicatur, ne Paulus forte ad

aram confugeret, et tutela templi vteretur 1 Regg. 1, 50. 2, 29.

31. ἀνέβη φάσις τῷ χιλιάρχῳ τῆς σπείρης] *indicium peruenit* in turrim Antoniam *ad tribunum cohortis*, Claudium Lyfian v. 23, 26. φάσις *rumor*, *nuntius*, *indicium*, inprimis *indicatio criminis* et quidem *latentis* Sufan. v. 55. ἄγγελος Θεȣ̃ λαβὼν φάσιν παρὰ τοῦ Θεȣ̃. Pollux 3, 38. ἔνδειξις· γραφὴ, κατηγορία, φάσις. Id. 8, 47. κοινῶς δὲ φάσεις ἐκαλȣ̃ντο πᾶσαι αἱ μηνύσεις τῶν λανθανόντων ἀδικημάτων. v. *Wetftenius* ad h. l. σπεῖρα cohors Romana; quae in arce Antonia, templo contigua, praefidium habebat; temporibus feftis milites illius cohortis templi portas feruabant. Arx Antonia in monte Moria fita, ab Hyrcano condita, antea nomen habuit Baris, poftea ab Herode renouata et exornata, turribus et propugnaculis munita, et in honorem Antonii, Antonia nominata eft v. Iofeph. B. I. 5, 5. 8. Ant. 20, 4. 3. not. ad Matth. 27, 27.

33 fq. ἐπελάβετο — δυσὶ] *eum comprehenfum*, *duabus catenis vinciri iuffit*, vt turbam compefceret, vt videret, fe fore iudicem ftrenuum, eumque diligenter feruaturum. Pauli manus et pedes vincti erant, ita tamen, vt ire et ambulare poffet vid. v. 34, 40. 21, 11. Plin. ep. 7, 27. cf. et *Heumanus* ad h. l. ἐπυνθάνετο *interrogabat*, non Paulum ipfum, fed homines per tumultum congregatos coll. v. 37. 38. 22, 27. ἐκέλευσεν ἄγεσθαι αὐτὸν εἰς τὴν παρεμβολὴν] *in caftellum eum duci iuffit*. Per τὴν παρεμβολὴν, quod vocabulum, *aciem*, *exercitum*, *tentorium*, *caftra*, indicat, Suidas: παρεμβολὴ, σκηνὴ, κάςρον, ςρατόπεδον v. *Münthius* ad h. l. et *Sturzius* de dialecto Macedonica et Alexandrina p. 30. plerique interpretes intelligunt *caftra ftatiua*, militum domicilia in arce Antonia, *Cafernen*. Rectius vero *Lud. de Dieu*, *Beza*, *Heumanus*, al. explicant, *caftrum*, *arx*, vt adeo ipfa arx Antonia intelligatur, ad quam per ἀναβαθμȣ̀ς *gradus*, afcendendum erat, vt v. 37.

22, 24. 23, 10. 16. Sic vrbs Hierosolyma dicitur παρεμβολὴ, vt locus munitus Hebr. 13, 13. Apoc. 20, 9. et Alexandrini interpretes Ief. 21, 8. מִשְׁמֶרֶת *specula, turris, arx*, expresserunt Graeco vocabulo παρεμβολή.

35. ὅτε δὲ ἐγένετο ἐπὶ τὰς ἀναβαθμὰς] *cum vero ad gradus*, qui ab arce Antonia ad templum ducebant, *peruentum esset*. ἀναβαθμὸς *gradus*, *Trippen* Philo Leg. ad Cai. p. 1003. A. οἷα δὲ ἀναβαθμῶν ἐκ τῦ κατ' ὀλίγον εἰς τὸ ἄνω προσῆει *quasi per gradus a minori ad altiorem progrediebatur* insaniam. Ioseph. B. I. 5, 5. 3. συνῆπτο ὁ ἐπὶ τῇ μεσημβρινῇ καὶ κατ' ἀνατολὴν γωνίᾳ κείμενος πύργος (τῆς Ἀντωνίας) ταῖς τῦ ἱερῦ ϛοαῖς, εἰς ἀμφοτέρας εἶχε καταβάσεις. — συνέβη βαϛάζεσθαι αὐτὸν] pro simplici ἐβαϛάζετο, *a militibus portabatur*, propter turbam vrgentem, ob vim insequentis et vrgentis multitudinis. Verbum συμβαίνειν infinitiuo iunctum, redundat. Diod. Sic. p. 2. C. συμβαίνει τὴν ποιητικὴν τέρπειν μᾶλλον ἤπερ ὠφελεῖν *poetica delectat magis, quam prodest*. 2 Macc. 3, 2. συνέβαινε καὶ αὐτῦς τῦς βασιλεῖς τιμᾷν τὸν τόπον *ipsi reges locum honorabant*. Exempla plura huius redundantiae v. ap. *Raphelium* Obss. Polybb. p. 387. *Münthium* ad h. l. et *Weiskium* de Pleonasmis Graecis p. 119.

36. 37. Cum Paulus tribunum, quem Syro-chaldaicae linguae ignarum esse, recte suspicabatur, lingua Graeca allocutus esset, hic eum interrogabat: Ἑλληνιϛὶ γινώσκεις; *callesne linguam Graecam?* num es Hellenista? γινώσκεις scl. λαλεῖν· plena locutio Nehem. 13, 24. καὶ οὐκ εἰσὶν ἐπιγινώσκοντες λαλεῖν Ἰυδαϊϛί. Sic quoque elliptice legitur ap. Xen. Cyr. 7, 5. 11. τῦς Συριϛὶ ἐπιϛαμένυς vid. *Kypkius* ad h. l. 37. οὐκ ἄρα σὺ εἶ κ. τ. λ.] *nonne tu es ille Aegyptius, qui haud ita pridem excitata seditione, quatuor millia sicariorum in desertum eduxit?* De hoc Aegyptio, populi Iudaici conci-

tatore narrat Iofephus Ant. 20, 8. 6. B. I. 2, 13. 5. Eorum, quae Iofephus de eo tradidit, haec eft fumma: Aegyptium quendam pfeudoprophetam, *triginta* fere *millia* hominum congregaffe in deferto, et in montem olivarum deduxiffe, vt viderent fuo iuffu moenia Hierofolymorum corruere, ac illis quafi aditum ad vrbem occupandam patefacere. Sed Felicem, Judaeae procuratorem, accepto de hac re nuntio, coegiffe milites multos, quos etiam reliqui Iudaei adiuuiffent, et cum Aegyptio pugnam iniiffe, ac plerosque fectatorum illius, nempe fexcentos, partim captos, partim trucidatos, reliquos disfipatos effe, ipfum feditionis auctorem fuga falutem petiiffe. Discrepat igitur Iofephus a Luca, nam Iofephus refert, τρισμυρίες *triginta millia* hominum impoftorem illum effe fecuta, Lucas vero τετρακισχιλίες *quatuor millia* ficariorum. Hac difficultate vt fefe exfolverent interpretes, varias inierunt vias. *Grotius* opinatur, ab initio fectatorum Aegyptii fuiffe non nifi *quatuor millia*, poftea autem eorum numerum creuiffe ad *triginta millia*. Quae tamen conciliatio merito coacta vifa eft *Dindorfio*. *Valefius* Annotatt. in Eufeb. p. 38. putat, Lucam de ficariis tantum loqui, Iofephum vero de omnibus qui Aegyptio ftudia fua addixerint. Cum *Valefio* fere confentiunt *Walchius* in Diff. de Felice Iudaeae procuratore Ien. 1737. 4. et *Michaelis*, qui ftatuunt, Lucae verba non de omnibus Aegyptii affeclis interpretanda effe, fed de ficariis ab Aegyptio in defertum eductis. His quatuor millibus, cum in caeteras prouinciae partes ac defertum venirent, fefe tantam multitudinem adiunxiffe, vt triginta millia effent. Quum vero Romanos iis refiftere, nec praefidium et auxilium a Iudaeis aliis exfpectandum effe, cognofcerent, maximam partem Aegyptium deferuiffe, ac paucos impetum Romanorum fuftinuiffe; ex his quadringentos occifos, ducentos captos effe. Quae quidem fententia eft fane reliquis probabilior. Fortaffis tamen apud Iofephum, qui fibi

ipfe repugnat, error fcribendi irrepfit, vt iam fufpicati funt *Aldrichius* in notis ad Iofeph. et *Bernardus* v. *Krebfius* et *Schoettgenius* ad h. l. Etenim de Bel. Iud. 2, 13. 5. tradit, fectatorum Aegyptii fuiffe *triginta millia*, quorum πλεῖςοι, *plerique* fuerint partim capti, partim trucidati. Sed Antiq. 20. 8. 6. refert, interiiffe *quadringentos*, captos *ducentos*, διακοσίες. Quid vero ifti *fexcenti* ad *triginta millia*, quorum *maxima pars illi fexcenti* fuiffe dicuntur? Quare *Aldrichius* coniicit, Iofephum Ant. l. l. pro διακοσίες *ducentos*, fcripfiffe δισχιλίες, quod propius ad τετρακισχιλίες Lucae, accedat. In commentario autem de Bel. Iud. l. l. ex Luca refcribendum effe τετρακισχιλίες *quatuor millia*. Σικάριοι vox origine Latina, orta a *fica* h. e. gladio breuiori, cultro curuo, acinaci fimili, qui fub vefte facile occultari poteft; hoc cum vterentur, qui alios infidiofe et clam interficere ftuderent, factum eft vt ficariorum nomen de clancularis homicidis (*Meuchelmördern*, *Banditen*,) caedem fraudulentam telo quocunque committentibus vfurparetur. Hefychius: σικάριοι· λῃςῶν γένος· σίκας δὲ τὰ ἐπικαμπῆ ξίφη Ῥωμαῖοι καλᾶσιν, οἷς οἱ χρώμενοι, λέγονται σικάριοι. Quinctil. Inft. 10, 1. *per abufionem ficarios etiam omnes vocamus, qui caedem telo quocunque commiferint.* Ingens illo tempore, auctore Iofepho, erat ficariorum in Iudaea numerus, et multus fanguis ab iis fufus. Ab ipfo Felice fubornati interfecerant Ionathanem, pontificem maximum, qui crebris admonitionibus, vt Felix partibus fuis fatisfaceret, eius odium fibi contraxerat. Hoc fcelus, cum inultum manfiffet, creuit eorum audacia, ita, vt cuncti caedes impunitas ac liberas effe exiftimarent, et quotidie in plateis, imo et in templo multi occiderentur v. Iofeph. Ant. 20, 6. 7. *Hammondus* et *Michaelis* ad h. l. Non ergo mirandum, tribunum habuiffe Paulum pro Aegyptio illo, qui aufugerat, aut ficario faltem, qui in re ipfa effet deprehenfus.

39. 40. Ταρσεὺς — πολίτης] pro, Κύλιξ, Τάρσε οὐκ ἀσήμε πόλεως πολίτης vid. not. ad 9, 11. ἄσημος *obſcurus, ignobilis*, de perſonis et rebus frequentatur. Sed verbis πόλεως οὐκ ἀσήμε ineſt litotes, *vrbis haud ignobilis*, dictum eſt pro, vrbis nobiliſſimae. Eurip. Ion. 8. ἐςι γὰρ ἐκ ἄσημος Ἑλλήνων πόλις. add. Achill. Tat. 8. p. 465 et p. 501. *Salm.* Quinctil. 1, 12. 18. *non ignobilis tragicus* i. e. nobiliſſimus. vid. *Pricaeus*, *Palairetus*, *Wetſtenius* ad h. l. et *Irmiſchius* ad Herodi. 1, 9, 12. κατέσεισε τῇ χειρὶ τῷ λαῷ] *populo manu ſilentium indixit* vid. ad 12, 17. πολλῆς δὲ σιγῆς γενομένης *facto magno ſilentio*; cum vidiſſent eum cum tribuno locutum, curioſitate ducti ſilebant, et ipſa tribuni praeſentia et auctoritas efficiebat, vt ſilerent. τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ *lingua Syro — chaldaica*, illa aetate Hieroſolymis recepta v. *Lightfootus* Hor. Hebr. et Talm. ad Ioh. 5, 2. Non Graeca lingua Paulus vtebatur, ſed Syro-chaldaica, vt auditorum beniuolentiam captaret, quoniam Iudaei Hieroſolymitani linguam patriam, Syro-chaldaicam, Graecae linguae praeferebant v. 22. 2. not. ad 6, 1. et Commentar. in Ioh. Prolegg. §. 3. p. 35 ſq.

CAPVT XXII.

Paulus in oratione ad populum habita, quam hoc caput continet, contra aduerſariorum criminationes v. 21, 28. ſe ita defendit, vt oſtendat, ſe non eſſe legis Moſaicae ſacrorumque patriorum contemtorem, nec temere, ſed grauiſſimis de cauſſis ad Ieſu Meſſiae ſigna ſe contuliſſe. Quod vt demonſtret, primo memorat, ſe eſſe Iudaeum natum, inſtitutum diſciplina patriae legis ſeueriſſima v. 3. odio vehementi chriſtianos perſecutum eſſe, et magno impetu doctrinam Chriſti opprimere ſtuduiſſe. Narrat deinde miros illos euentus, quibus permotus fuerit vt Chriſti doctrinam amplecteretur v. 5—16. Addit tum, ſe poſtea, cum in templo Hieroſolymitano preces faceret, in ἐκστάσει Ieſum vidiſſe ab eoque iuſſum eſſe, relicta Hieroſolyma, gentilibus doctrinam chriſtianam tradere. His vero dictis, Iudaei, qui hactenus patienter oratorem audiuerant, in furorem acti, eum interrumpebant, vno ore clamantes, eum e medio eſſe tollendum v. 17—23. Iam tribunus Paulum, quem maleficii reum eſſe crederet, abductum flagris examinari iubebat, a quo tamen ſupplicio, ciuem Romanum ſe eſſe declarans, liberatus eſt. Cum vero certo reſcire vellet tribunus, cuius criminis Paulo a Iudaeis accuſaretur, poſtero die eum e vinculis ſoluit, et coacto ſynedrio Paulum coram eo ſtatuit v. 24—fin.

1—3. ἄνδρες—πατέρες vid. ad 7, 2. ἐν Ταρσῷ τῆς Κιλικίας ſcilicet πόλει Xen. Exped. 2, 2. 3. ἐξ Ἐφέσου τῆς Ἰωνίας. Antonin. Lib. c. 17. ἐν Φαίστῳ τῆς Κρήτης. add. Matth. 2, 5. Act. 27, 5. v. *Boſius* de Ellipſ. ſub v.

πόλις et *Raphelius* Obſſ. Xenoph. ad h. l. Plerique interpretes coniungunt verba: ἀνατεθραμμένος δὲ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ παρὰ τὰς πόδας Γαμαλιὴλ, et cum verbum τρέφεσθαι, vt Lat. *educare*, non tantum de nutritione, ſed etiam de vniuerſa educatione, et de inſtitutione ponatur (Plat. Polit. 3. p. 434. παρὰ τῷ σοφοτάτῳ Χείρωνι τεθραμμένος *a Chirone educatus* ſ. *inſtitutus*. Etymol. M. τροφὴ λαμβάνεται καὶ ἐπὶ τῆς ἀγωγῆς καὶ παιδείας· καὶ τραφὲν ἀντὶ τὰ ἀχθὲν καὶ παιδευθὲν — καὶ ὑπὸ τῷ σοφοτάτῳ Χείρωνι τεθραμμένος ἀντὶ τὰ πεπαιδευμένος): enarratores plures verba illa explicant: *educatus ſ. inſtitutus ad pedes i. in ſchola Gamalielis*. Ita vero tautologia oritur, cum ſequatur πεπαιδευμένος κατὰ ἀκρ. κ. τ. λ. Alii, quos laudauit *Wolfius* ad h. l. vertunt: *nutritus* in *hac ciuitate iuxta pedes Gamalielis*, et παρὰ τὰς πόδας eo referunt, quod Paulus puer, ad lecti triclinaris, in quo accumbebat Gamaliel, fulcra i. ad pedes conſederit. Coacta ſane, omnique auctoritate deſtituta interpretatio v. et *Heumanus* ad h. l. Equidem adſtipulor *Albertio*, *Wolfio*, *Griesbachio*, *Boltenio*, qui poſt ταύτῃ interpungunt, vt adeo verba: παρὰ τὰς πόδας Γαμαλιὴλ referantur ad πεπαιδευμένος *ad pedes Gamalielis inſtitutus*, et verbum ἀνατρέφεσθαι de *educatione* proprie ſic dicta accipiatur, vt ap. Appian. (quem locum *Kypkius* attulit) Bel. Ciu. 4. p. 1008. vbi Caſſius in Rhodo educatus, de Rhodiis conquerens, auxilium ſibi dicit denegatum eſſe ὑπὸ τῶν παιδευσάντων καὶ θρεψάντων ab iis *qui ipſum erudiuerint et educarint*, ab iisdem vero praelatum ſibi dolet Dolabellam, ὃν οὐκ ἐπαίδευσαν ὐδὲ ἀνέθρεψαν *quem neque erudiuerint, neque educarint*. Sic ſatis conuenienter primo Paulus indicat *gentem ſuam*, ſe nimirum eſſe *Iudaeum*, deinde *locum natalem*, qui fuerit *Tarſus*, Ciliciae metropolis, tum *locum educationis*, nempe *Hieroſolymam*, denique *praeceptorem*, nempe celebrem illum *Gamalielem*, de quo v. not. ad 5, 34. Facit etiam ad hanc interpretationem confirmandam, quod diſcipuli ad

pedes praeceptorum ſedere ſolebant, vnde et Hebraei, cum de praeceptoribus loquuntur, pedes eorum et pulverem commemorant Pirke Aboth. 1. 4. *Domus tua ſit congregatio ſapientum, et conſperge te puluere pedum ipſorum et bibe in ſiti verba eorum* i. aſſiduus et attentus eſto ad pedes ipſorum auditor v. *Schoettgenius* Hor. Hebr ad h. l. Contenderunt quidem nonnulli, mortuo Gamaliele, discipulos *ſedentes*, antea *ſtantes*, magiſtros audire ſolitos eſſe. Sed ſine omni idonea ratione vid. *Wolfius* in Curis ad h. l. *Witſius* Meletem. Leidens. p. 14. et nos ad Luc. 2, 46. Neque adeo audiendi ſunt *Kypkius* et *Loesnerus*, qui παρὰ τὰς πόδας Γαμ. vertunt: *apud Gamalielem*, ſed exempla quae hanc in rem attulerunt, ſunt ab h. l. aliena; nec ferenda eſt alia quam *Kypkius* propoſuit explicatio verborum παρὰ τὰς πόδας Γαμ. *ſub ductu Gamalielis*, ad imitationem formulae Hebraicae ברגליו 2 Sam. 15, 16. Ex. 11, 8. nam hi loci quoque ἀπροσδιόνυσοι ſunt. πεπαιδευμένος κατὰ ἀκρίβειαν τῦ πατρώυ νόμυ] *inſtitutus disciplina patriae legis ſeueriſſima*, *Morus:* inſtitutus ad ſeueritatem patriae legis, vt ſeueriſſime explicarem et obſeruarem illam legem. *Stolzius*: *nach den ſtrengſten Grundſätzen des väterlichen Geſetzes unterrichtet.* Paulus erat Phariſaeus, et Phariſaei filius v. 23, 6. 26, 5. Itaque per νόμον non patria lex ſimpliciter intelligi debet, ſed vna cum traditionibus, πατρικαῖς παραδόσεσι (Gal. 1, 14.) ceremonias maxime ſpectantibus, et explicationibus, in quibus commendandis et exponendis Phariſaei operam locabant. ἀκρίβεια h. l. eſt, *rigor*, *ſeueritas* vt Act. 26, 5. vbi Paulus: κατὰ τὴν ἀκριβεςάτην αἵρεσιν ἔζησα. Ioſeph. de Vita ſua c. 38. ſectam Phariſaeorum eſſe dicit αἵρεσιν τῶν ἄλλων τῇ ἀκριβείᾳ διαφέρυσαν. Sap. 12, 21. μετὰ πόσης ἀκριβείας ἔκρινας τὰς υἱὰς σε. Male *Eraſmus*, alii, verba explicant: *inſtitutus accurate in paterna lege*, ac ſi ſcriptum eſſet: πεπαιδ. κατ᾽ ἀκρ. ἐν τῷ πατρώῳ νόμῳ. Vulgatus verba expreſſit: *eruditus iuxta veritatem pater-*

nae legis. Hinc *Beza* fufpicatur, eum legiffe ἀλήθειαν. Sed vt fcienter animaduertit *Lud. de Dieu*, Vulgatus interpres ἀκρίβεια eodem fenfu accepit, quo hoc vocabulo vfi funt Alexandrini Iudaei Dan. 7, 16. καὶ τὴν ἀκρίβειαν ἐζήτουν παρ᾽ αὐτοῦ· Chaldaice: וְיַצִּיבָא אֶבְעֵא מִנֵּהּ *et veritatem quaerebam ex eo;* יַצִּיב enim indicat *verum, certum, firmum*, quod alias Alexandrini expreſſerunt nomine ἀλήθεια v. Dan. 2, 8. 45. ζηλωτὴς — σήμερον] *ita vt acer cultus diuini defenfor euaderem, quales vos omnes hodie apparetis.* ζηλωτὴς τοῦ Θεοῦ i. τοῦ νόμου legis Mofaicae, quam non fine Dei ipfius contemtu a chriftianis negligi exiftimabant Iudaei. Cum ergo quouis modo religionem chriftianam opprimere ftuderet coll. v. 4. quam contrariam cauffae Dei, legi Mofaicae arbitrabantur, videbatur fibi pro cauffa Dei pugnare, ficuti Iudaei, ἀλλ᾽ οὐ κατ᾽ ἐπίγνωσιν non fapienter et intelligenter Rom. 10, 2.

4. 5. Conf. not. ad 9, 2. ἐδίωξα ἄχρι θανάτου *ad necem vsque*, internecino odio eos perfecutus fum, grauiter eos afflixi, 9, 1. ἐμπνέων ἀπειλῆς καὶ φόνου vid. et not. ad Matth. 26, 38. ὡς καὶ ὁ ἀρχιερεὺς — πρεσβυτέριον] *cuius rei teftimonium mihi perhibebit f. perhibere poteft* (26, 5.) *pontifex maximus et totus fenatus.* Per pontificem, ad quem Paulus pronocat, et a quo fe literas accepiffe memorat, intelligendus eft Theophilus, qui illo tempore pontificatum gefferat vid. not. ad 9, 2. qui adhuc in viuis erat, et ἀρχιερεὺς vocatur, quoniam pontifex fummus fuerat. Alii cogitant de Anania, qui 23, 2. pontifex dicitur (vid. not. ad 23, 2. 5.) qui illo tempore fuerit fynedrii affeffor, cui ex actis fynedrii conftaret Pauli feruor. Sed huic coniecturae non fauent verba παρ᾽ ὧν καὶ ἐπιστολὴν δεξάμενος. Synedrium vocatur πρεσβυτέριον vt Luc. 22, 66. δεξάμενος — ἐπορευόμην] *acceptis ad fratres Damafcenos literis, profectus fum.* Interpungendum poft Δαμασκόν, et incifi nota poft ἀδελφοὺς delenda. Sed per ἀδελφοὺς intelliguntur Iudaei

Damafceni, quos ob communem originem fratres vocat. ἐκεῖσε ὄντας ibi verfantes np. Chrifti cultores.

6—11. Conf. not. ad 9, 3 fqq. περὶ μεσημβρίαν *circa meridiem*, ἡμέρας μέσης infra 26, 13. περιαστράψαι περὶ ἐμὲ *me circumfulfit*. Praepofitio περὶ h. l. pleonaftice addita eft. Exempla huius loquendi rationis attulit *Abrefchius* ad Aefchyl. p. 621. 9. Verba καὶ ἔμφοβοι ἐγένοντο in codicibus nonnullis et verff. antiquis defunt, probante *Millio* Prolegg. §. 976. et *Heinrichfio*. Sed ea retinenda effe recte iudicauit *Hafelaarius* in Diff. de nonnullis Actuum Apoftolicorum — locis (Lugd. Bat. 1806.) p. 45. cum plerique codd. ea tueantur, nec a ftilo Lucae aliena fint vid. 24, 25. Eu. 24, 5. A librario male fedulo, quem caeteri haec verba omittentes fecuti funt, ea de cauffa V. D. praetermiffa fufpicatur, quod priora illa τὸ μὲν φῶς ἐθεάσαντο, cum fequentibus τὴν δὲ φωνὴν οὐκ ἤκουσαν, arcte cohaerere, atque adeo caetera alieno loco interpofita cenferet, ficuti loco parallelo 9, 7. fimilia arctius copulata funt. 10. ὧν τέτακταί σοι ποιῆσαι *quae facienda tibi* a me *decreta funt*: τάσσειν *decernere*, *conftituere*, vt 28, 23. Aelian. H. V. 11, 9. 13, 24. vbi v. *Perizonius*. Supra 9, 6. τί σε δεῖ ποιεῖν. Sed τέτακται pofitum eft pro ἔταξα.

12—16. ἀνὴρ εὐσεβὴς κατὰ τὸν νόμον] *vir ad normam legis religiofus*. De induftria haec adiecit Paulus, quoniam Iudaei eum contemtorem legis effe criminati erant, hinc memorat, fe a viro legis Mofaicae ftudiofiffimo, Iudaeis Damafcum inhabitantibus probato, ad Chrifti figna effe traductum. 14. προεχειρίσατο vid. not. ad 3, 20. τὸν δίκαιον vid. ad 3, 14. 7, 52. ὅτι ἔσῃ μάρτυς κ. τ. λ.] *nam inter omnes homines teftis eris eorum quae vidifti et audiuifti*; te eum vidiffe, eum te conftituiffe doctrinae fuae praeconem 26, 16 fqq. eris teftis ipfius refurrectionis, μάρτυς τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ v. 1, 22. ὧν referendum ad

μάρτυς coll. 26, 16. et fubintelligendum eft *ἐκείνων* l. *αὐτῶν* vid. ad Luc. 23, 41. *καὶ νῦν τί μέλλεις;*] *et iam quid cunctaris?* *μέλλειν* *cunctari* Ariftoph. Plut. 255. *ὡς ὁ καιρὸς οὐχὶ μέλλειν* *neque eft morandi tempus*. Aefchyl. Prom. 36. *μελλόντων καὶ ὀκνούντων*. Plutarch. E. PP. c. 14. §. 32. *μελλήσας διείλεγμαι* *cunctanter disserui*. Schol. ad Eurip. Hec. 726. *μέλλειν, τὸ βραδύνειν, τὸ ὀκνεῖσθαι*. Gloff. vett. *μέλλω*, *poftero, cunctor*. vid. *Spanhemius* ad Ariftoph. l. l. et *Wolfius* ad Liban. epp. p. 104. *βάπτισαι —σου*] *baptifmum fufcipe et peccata tua ablue*, peccatorum veniam confequere, ea remitti patere. Qui baptizabantur, in aquam immergebantur, inde metaphora deducta. *ἐπικαλεσάμενος τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου* *nomen Iefu inuocans* i. eius cultui te addicens, id. qd. *βαπτίζεσθαι εἰς τὸ ὄνομα Κυρίου* cf. omnino 2, 38. Male alii vertunt: preces ad Deum fundens. Quod peccata attinet, cogitandum inprimis de contemtu Iefu Meffiae, et perfecutione cultorum ipfius. Pro *Κυρίου* cum *Griesbachio* legendum eft *αὐτοῦ*.

17. 18. *ὑποστρέψαντι εἰς Ἱερουσαλὴμ* vid. 9, 26. *Hierofolymam* deinde *reuerfus, cum in templo preces facerem, extra me raptus fum*. De induftria commemorat fe in templo effe precatum, vt oftenderet, fe quamuis fit chriftianus, tamen non contemnere templum et cultum Iudaicum coll. 21, 28. *προσευχομένου* pro *προσευχομένῳ* v. *Vorftius* de Hebraismm. N. T. p. 604 fq. *ἐν ἐκστάσει* cf. not. ad 10, 10. dum piis meditationibus et precibus ardentiffimis vacabat, fubito offerebat ei fefe fpecies quaedam, et Iefum fe videre putabat; cogitationes quae in animo Pauli fuboriebantur, Iefu voces effe putabat v. Luc. 1, 11. *οὐ παραδέξονται—ἐμοῦ*] appofite monuit *Hafelaarius* p. 59. hac formula per litoten plus intelligi, quam verbis efferatur, ineffe nimirum verbis fententiam hanc: aduerfarii tui difciplinam tuam vi adhibita fupprimere conabuntur; mandato enim antece-

denti v. 18. σπεῦσον, et, ἔξελθε ἐν τάχει, haud ambiguam de periculo morae contineri admonitionem.

19. 20. ὅτι ἐγὼ ἤμην κ. τ. λ.] *me custodiae tradidisse, et in synagogis verberasse tuos cultores.* Flagellandi poena in synagogis infligebatur vid. ad Matth. 10, 17. Synagogae tunc temporis frequentari solebant etiam ab iis, qui ad Christi signa transierant, neque adeo necesse est, vt a vulgari vocis συναγωγή significatu recedamus, et cum nonnullis interpretibus intelligamus christianorum ad cultum sacrum congregatorum conuentus. Etiam infra 26, 11. hoc vocabulo synagogae Iudaicae notantur. Στεφάνε in cod. A. 68. deest, et glossam sapere videtur *Millio* Prolegg. §. 1351. atque *Heinrichsio*. Sed reliqui codd. omnes et verss. hoc nomen retinent, nec potuit illud omittere Paulus, cui persuasum esse non posset, omnes auditores suos facta martyris mentione, cuius caedem approbasset, de Stephani caede cogitaturos esse. Scilicet omisit librarius hoc vocabulum, quoniam oculos nimis festinantes coniecerat in sequentem voculam τοῦ easdem literas continentem, in quas praecedens Στεφάνου desinebat. καὶ συνευδοκῶν *et rem approbaui* vid. not. ad 8, 1. Verba τῇ ἀναιρέσει αὐτῦ omittunt ABDE al. ea ex Act. 8, 1. in hunc locum translata esse recte iudicauit *Millius* l. l. quare etiam ea ex ordine eiicere haud grauatus est *Griesbachius*. Sensus autem verborum Pauli hic est: probe norunt Iudaei Hierosolymitani, quam grauiter christianos persecutus sim, vbi ergo me viderint ad Christi signa transiisse, hunc meum ad Christi sacra accessum graui et verae caussae attribuent, verbis meis fidem habebunt, et feliciori successu Hierosolymis doctrinam Christi praedicabo, quam extra vrbem. cf. not. ad 9, 23. 26. 20, 24. Sermonem esse h. l. tantummodo de Iudaeis Hierosolymitanis, docent verba v. 18. ἔξελθε — ἐξ Ἱερουσαλὴμ — οὐ παραδέξονται nempe Hierosolymitani, et v. 19. ἐπίσταν-

ται κ. τ. λ. v. 20. καὶ αὐτὸς ἤμην ἐΦεςὼς κ. τ. λ. Paulum christianos persecutum esse, Stephani caedem approbasse, vestimenta eius seruasse, Hierosolymitanis quidem Iudaeis notum erat, non autem Iudaeis extra Palaestinam, et in regionibus remotissimis habitantibus v. 21. Quare vel propterea improbanda est *Heinrichsii* sententia, ex qua αὐτοὶ v. 19. accipiendum est de Iudaeis aliis, per omnem Palaestinam et extra Palaestinam quoque degentibus, vt adeo Paulus, qui non respuerit exire ex vrbe, sed exire ad euangelium praedicandum abnuerit, hoc propterea fecerit, quod vndique odio petitum se iri praeuiderit, Hierosolymis autem in Apostolorum collegio delitescere se posse opinatus sit. Alii statuunt, Paulum Iesu mandato cedere, et verbis quae v. 19. 20. leguntur, iustam eius rationem afferre voluisse. Sensum igitur ita constituunt: mihi quoque persuasum est, Iudaeos Hierosolymitanos me esse repudiaturos et interfecturos, quia nemini eorum ignotum est, quam vehementer christianos persecutus sim. Sed si Paulo illud mandatum placuisset, eam responsionem dedisset, qua ostendisset animum ad obsequium promtum atque paratum. Ei vero mandatum displicuisse, vel ipsa eius repetitio docet v. 21. *Barkeyus* in Biblioth. Brem. Class. 2. p. 468. putat, Paulum metu perculsum, vel si mauis, mirabundum respondisse, nec ignotum esse vlli Iudaeo *extra* Hierosolymam, quam acris fuerit christianorum aduersarius, hinc *nullibi* Iudaeos testimonium suum esse excepturos, sed se *vbique* expositum fore eorum odio et insidiis. Expertum id se iam fuisse Damasci, et procul dubio vbique idem ipsum manere triste fatum, quamobrem se paratum esse ad mandato diuino obtemperandum, et scire velle tantum, quorsum Iesus ipsum missurus esset. Quam contorta haec sit interpretatio, quilibet vel me non monente sponte intelliget. Caeterum hic locus non repugnat iis, quae 9, 29. leguntur, sed ibi narratio ex h. l. supplenda est. Ibi nimirum Lucas refert,

Apoftolos, cum ad eorum aures peruenisset, Paulo ab Helleniftis infidias ftrui, eum in locum tutiorem abduxiffe, atque ita vitae periculo eripuiffe. Sed ἔκστασις illa h. l. commemorata, in qua Paulus Iefum vidit, ab eoque confilium abeundi accepit, admonitionibus Apoftolorum maiorem vim addidit, et Paulus fe ab iis abduci paffus eft.

21. 22. εἰς ἔθνη μακρὰν ἐξαποστελῶ σε] *ad gentes remotas te ablegabo* h. e. in regionibus remotis meam doctrinam trades gentilibus. Sed cum Paulus in ἐκστάσει verba Chrifti perciperet, iis hunc fubftituebat fenfum: praedicanda tibi eft mea doctrina Iudaeis extra Palaeftinam, in regionibus remotiffimis viuentibus. Nam poft Cornelii demum conuerfionem c. 10. Barnabas et Paulus gentiles in coetum chriftianorum receperunt vid. not. ad 10, 17. 28. 34. 11, 19 fqq. 25 fq. c. 15. init. ἤκουον δὲ αὐτοῦ ἄχρι τούτου τοῦ λόγου] *hactenus loquentem tulerunt.* Iudaei fe vnice populum Dei habebant, adeoque indigniffime ferebant gentiles fibi aequari. Putabant quidem, gentiles quoque fieri poffe participes felicitatis in regno Meffiano exfpectandae, fed fub ea conditione, fi Iudaicam religionem fufciperent vid. ad Matth. 19, 28. extr. 8, 11. De Paulo autem audiuerat multitudo, ad quam hactenus verba fecerat, eum omnes vbique edocere quae templo et legi aduerfentur, eum docere, gentiles fine legis Mofaicae obferuatione fieri poffe faluos et felicitatis regni Meffiani participes v. 21, 21. 28. Iam cum dixiffet Paulus, fe a Iefu Meffia ad gentiles effe miffum, Iudaeis Hierofolymitanis dociliores, multitudo in furorem acta clamitabat: αἶρε ἀπὸ τῆς γῆς — αὐτὸν ζῆν] *tolle de terra iftum hominem, non fas eft eum viuere.* οὐ καθῆκον αὐτὸν ζῆν atrocis odii et deteftationis fignificatio. Seneca Controu. 9, 2. *curabo fciant non deeffe fceleratum, quem videre lucem vltra non oportet.* vid. *Pricaeus* ad h. l.

23. *ῥιπτέντων τὰ ἱμάτια, καὶ κονιορτὸν βαλλόντων εἰς τὸν ἀέρα*] *pallia iactantibus et puluerem in aerem iacientibus.* *ῥιπτέντων τὰ ἱμάτια·* qui remotius ſtabant hoc ſigno declarabant, ſe facere cum iis, qui propius adſtantes, clamabant *αἶρε κ. τ. λ.* Etenim pallii vel togae iactatio olim ſignum erat approbationis, delectationis et admirationis. Eunapius in Iuliano, de Proconſule: *ἐπήδησεν ὁ ἀνθύπατος ἐκ τοῦ θρόνου, καὶ τὴν περιπόρφυρον ἐσθῆτα ἀνασείων — ἐκρότει τὸν Προαιρέσιον.* Lucian. de ſaltat. 83. *τὸ θέατρον ἅπαν συνεμεμήνει, καὶ ἐπήδων, καὶ ἐβόων, καὶ τὰς αἰσθῆτας ἀπεῤῥίπτουν.* Ariſtaenet. 1, 26. *ὁ δὲ δῆμος ἀνέστηκε τε ὀρθὸς ὑπὸ θαύματος, καὶ φωνὰς ἀμοιβαίας ἀφίησιν ἐμμελῶς, καὶ τὼ χεῖρε κινεῖ, καὶ τὴν ἐσθῆτα σοβεῖ.* Ouid. Amorr. 3, 2. 74. *Et date iactatis vndique ſigna togis — at ne turbet toga mota capillos* v. *Wetſtenius* ad h. l. *Turnebus* Aduerſ. 25, 28. et *Ferrarius* de Re Veſtiar. 1, 34. *καὶ κονιορτὸν βαλλόντων εἰς τὸν ἀέρα*] pulueris iactatio erat olim et etiamnum eſt in Orientis regionibus ſignum tumultus v. *Eskuchii Erläuter.* Th. 1. p. 516. 679. *Schweigeri Reiſebeſchr.* p. 286. volebant Paulum manibus militum eripere, eumque interficere coll. 24.

24. Tribunus, linguae Hebraeae ignarus, qui adeo Pauli orationem non intellexerat, atque in tanta concitatione et rabie populi Paulum ſcelus grauiſſimum feciſſe putabat, vt eum furibundis eriperet, in caſtellum abduci, et quo cognoſceret, quid commiſiſſet, flagris torqueri iubebat. Flagra in habendis quaeſtionibus apud Romanos vſitata erant. Tacitus Hiſt. 4, 27. 4. de Herennio Gallo: *protractum e tentorio, ſciſſa veſte, verberato corpore, quo pretio, quibus conſciis, prodidiſſet exercitum, dicere iubent.* *μάστιξ* flagellum v. ad Marc. 3, 10. Matth. 27, 26. *ἀνετάζειν* vt *ἐτάζειν* proprie ſignificat: *inquirere, percontari,* quocunque modo hoc fiat Hiſt. Suſan. v. 14. *ἀνετάζοντες ἀλλήλους τὴν αἰτίαν·* in ver-

fione Alexandrina refpondet Hebr. דרש Iudd. 6, 29. deinde notat: *per tormenta habere quaestionem de aliquo* vt h. l. hinc, *torquere* vt Sap 2, 19. vbi impii de pio: ὕβρει καὶ βασάνῳ ἐτάσωμεν αὐτὸν, ἵνα γνῶμεν τὴν ἐπιείκειαν αὐτȣ̃ *contumeliis et cruciatibus torqueamus eum.* 6, 6. δυνατοὶ δὲ δυνατῶς ἐξετασθήσονται. add. Gen. 12, 17.

25 fqq. ὡς δὲ προέτεινεν αὐτὸν τοῖς ἱμᾶσιν] *cum autem eum loris tradidiſſet.* Diuerfiffimi funt in hac formula explicanda interpretes. Scilicet verbum προτείνειν inter alia declarat, *extendere, expandere* 2 Macc. 15, 12. προτείνας τὰς χεῖρας εἰς τὸν οὐρανόν. add. 2 Macc. 2, 30. Plutarch. de Puer. Educ. c. 7. προτείνειν τὴν ἀριστεράν. Hinc *Boiſius* in Collat. p. 465. quem fecutus eft *Boltenius*, hypallagen verbis ineffe putat, vt προετ. αὐτὸν τ. ἱμ. pofitum fit pro: προέτειναν αὐτῷ τȣ̀ς ἱμάντας, vertit: *cum exporrecta illi lora extenderent* i. e. cum loris iam eum caefuri effent. Durius. *Scaliger* Lib. 2. ep. 146. refpici notat confuetudinem Romanorum, ex qua flagro caedendi palo aut columnae vinciebantur et pendentes flagellabantur, atque adeo ἱμᾶσι προτείνεσθαι explicat: *funibus terra leuari*, vt nimirum Paulus poffet rectius et grauius caedi. Etiam *Lud. de Dieu*, *Hammondus*, *Michaelis*, per τȣ̀ς ἱμάντας intelligunt, vincula quibus adftringeretur verberandus, fed verbo προτείνειν fubiiciunt notionem *adſtringendi*, *vinciendi*. His vero interpretationibus aduerfatur vfus loquendi. Rectius *H. Stephanus* in Schediasmatibus Critt. Lib. 2. c. 28. T. 5. Thefaur. Crit. Gruteriani in Supplemento p. 79. *Loesnerus*, alii (v. *Wolfius* in Curis ad h. l.) προτείνειν explanarunt *tradere*, *porrigere*, *obiicere*. Quae quidem interpretatio fimplicior eft et commodior reliquis, et vfu loquendi confirmatur. Philo de Agric. p. 202. A. ἐγκράτεια ὑγιείαν καὶ σωτηρίαν προτείνει βίȣ *temperantia ſanitatem et ſalutem vitae porrigit.* Lib. 1. de Vit. Mof. p. 643. E. δελεασθεὶς τοῖς ἤδη προτεινομένοις *delectatus donis quae*

fibi iam tradita effent v. *Loesnerus*. Itaque verba reddenda funt: cum eum loris f. flagellis caedendum tradidiffet, obieciffet. ἱμὰς id. qd. μάστιξ *fcutica, flagellum*. Demofth. f. leg. p. 402. ἱμάντα τις Φερέτω· add. Athen. 4, 13. p. 153. Pro προέτεινεν in aliis libris legitur προέτειναν, quam lectionem *Griesbachius* in textum recepit. Ea admiffa προέτειναν ad milites debet referri, hoc fenfu: cum eum obieciffent loris i. cum ei verbera intentarent. Sed lectio προέτεινε, vtpote difficilior illi praeoptanda eft, et facile oftendi poteft, quomodo ortum fit προέτειναν, nempe ita refcripferunt grammatici, quoniam v. 29. legitur: ἀπέστησαν ἀπ' αὐτȣ̃ οἱ μέλλοντες αὐτὸν ἀνετάζειν. Neque tamen cum *Matthaeio* ad προέτεινε fubintelligendum eft ὁ δήμιος *lictor*, neque cum *Wolfio*, ὁ ἑκατόνταρχος, quae rationes durae funt atque contortae, fed verbum illud eft referendum ad tribunum, qui Paulum loris tradiderat, eum verberari iufferat. ὁ ἑκατόνταρχος *centurio*, qui flagellationi praeerat. Ipfis enim poenis, fi fumendae erant, praeerat centurio v. Hirtius B. Afric. 28, 4. Matth. 27, 54. Quod reliqua verba attinet, vid. not. ad 16, 37.

28. κεφάλαιον *pecuniae fumma* Theophraft. Char. 14, 1. 24, 3. κεφάλαιον ποιεῖν *fummam facere*. Aefchin. c. Ctefiph. p. 387. T. 2. ἐπειδὰν ὁ λογισμὸς συγκεφαλαιωθῇ. Lyfias Orat. 18. p. 310. de pecunia quam Conon teftamento legauerat: τȣ́των δὲ κεφάλαιόν τι γίγνεται περὶ τετταράκοντα τάλαντα *horum fumma eft quadraginta circiter talentorum* add. Iofeph. Ant. 12, 2. 2. vid. *Salmafius* de Vfuris c. 7. extr. *Rigaltius* ad Artemidor. Onirocr. c. 18. p. 21. *Elsnerus*, *Kypkius* et *Krebfius* ad h. l. πολλȣ̃ fcl. διὰ, vt 5, 8. v. *Bofius* Ellipf. Tribuni mens et fententia haec erat: ego magna pecuniae fumma ciuitatem hanc mihi paraui, quomodo tu, Tarfenfis, eam adeptus es?

29. 30. καὶ ὁ χιλίαρχος δὲ ἐφοβήθη κ. τ. λ.] *tribunus fibi metuit, certior factus, quod effet ciuis Romanus, quem vinciri iuffiffet*. Ciuis Romanus liber erat a verberi-

bus, omnique tortura, nec indicta cauſſa Act. 25, 16. nec ante confeſſionem reus vinciri in vincula publica (vt fere ſeruitia et capita viliora) coniici, ac puniri poterat. v. not. ad 16, 37. Cic. in Verrem 5, 66. *facinus eſt, vinciri ciuem Romanum: ſcelus, verberari: prope parricidium, necari, quid dicam in crucem tolli?* add. c. 62. Sermo ibi eſt de Gauio, quem Verres inſontem, et quamquam ad ciuitatem Romanam prouocarat, verberari et in crucem tolli iuſſerat. Si vero ciuis Romanus ſceleris obnoxius, illudque confeſſus erat, in vincula publica coniici, vinciri et capite plecti poterat. Rei ante confeſſionem in cuſtodia libera habebantur, vel in cuſtodia militari. Libera cuſtodia vocabatur quando ipſe magiſtratus reum domi aſſeruabat, vel fideiuſſores eius cuſtodiam ſuſcipiebant v. intpp. ad Catil. 3, 6. 14. Salluſt. B. C. c. 48. Cuſtodia militaris (quod genus cuſtodiae imperatorum temporibus inprimis vſitatum et frequens erat) dicebatur, ſi reus, ſeorſim a reliquis captiuis, militi cuſtodiendus tradebatur, ita, vt militi alligatus per catenam prolixiorem eſſet, quae rei dextram cum militis ſiniſtra copularet. Seneca de tranquill. animi c. 10. *omnes cum fortuna copulati ſumus; aliorum aurea catena eſt, et laxa: aliorum arcta et ſordida. Sed quid refert? eadem cuſtodia vniuerſos circumdedit, alligatique ſunt etiam qui alligauerunt; niſi tu forte leuiorem in ſiniſtra catenam putas.* Alluditur ad cuſtodiam militarem. De Domitiano tradit Suetonius V. Domit. c. 14. eum, *non niſi ſecreto atque ſolum pleraſque cuſtodias, receptis in manu catenis audiuiſſe* h. e. eum reos, vt remotis cuſtodibus militibus ſolus audire poſſet, ab his ſoluendos curaſſe, et catenam, qua militi alligati fuerant, in manu tenuiſſe. Ioſeph. Ant. 18. 6. 7. vbi de Agrippa militi Praetoriano catena alligato dicitur: *ἠξίωσε τὸν συνδεδεμένον αὐτῷ στρατιώτην rogauit militem, qui ei vna eademque catena alligatus erat*, et paulo poſt mentio fit *ἑκατοντάρχου συνδέτου ἐσομένου centurionis, qui catena*

Agrippae copularetur. Paulus igitur, vt vel ex hactenus dictis clarum et manifeſtum eſt, vtpote ciuis Romanus, ex legibus Romanorum, neque vinciri (21, 33.), neque flagris adhibitis examinari poterat. Sed tribunus eum in cuſtodia militari aſſeruare, et rem ad procuratorem deferre debebat, a quo cauſſa cognoſcenda erat. Procurator ciuem Romanum, ſi res ita ferebat, capitis damnare poterat, vtpote ipſius Caeſaris perſonam ſuſtinens 25, 19. licebat tamen reo ad Caeſarem prouocare, ad quem tum ablegandus erat 25, 11. 21. Cum ergo Paulus ſe ciuem Romanum dixiſſet, tribunus ſibi metuebat, quod eum vinciri iuſſiſſet coll. 21, 33. *τῇ δὲ ἐπαύριον — ἔλυσεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν δεσμῶν*] *poſtridie vero*, cognoſcere cupiens, cuius cauſſa Paulus a Iudaeis accuſaretur, *eum vinculis ſolui iuſſit.* Sed cur non ſtatim Paulum vinculis ſoluit tribunus, qui ſibi metuebat, quod auſus fuiſſet ciuem Romanum duabus catenis conſtringere? Soluit Paulum vinculis, qui tamen infra 23, 18. vocatur *δέσμιος* add. 23, 29. Interpretes tantum non omnes hunc locum ſilentio praeterierunt. *Bowyerus* (*Konjecturen üb. das N. T.*) vt ſe ex hoc loco expediret, praeeunte *Millio*, verba v. 29. *ὅτι ἦν αὐτὸν δεδεκώς*, quae verſio Aethiopica omittit, a ſciolo quodam adſcripta fuiſſe putat, et *ἐφοβήθη* eo refert, quod tribunus Paulum flagris examinari iuſſerat. Sed omnium codd. et reliquarum verſionum auctoritas ea tuetur. Nec verbis illis omiſſis, omnis difficultas tollitur. Nam adhuc quaeri poteſt, cur poſtridie demum Paulum, ciuem Romanum, tribunus vinculis liberarit? et quomodo Paulus dici poſſit vinctus 23, 18. Dicam quod ſentio. Cum audiuiſſet tribunus, Paulum eſſe ciuem Romanum, non modo ab eo flagris ipſum examinaturos recedere, ſed eum etiam catenis liberari, et in cuſtodia militari aſſeruari iuſſit, ita, vt militi per catenam alligatus eſſet, et vt Paulum placaret, eumque vtpote ciuem Romanum liberalius tractaret, poſtero die, eum catena, qua militi alligatus erat, ſolui, eumque liberum in ſynedrium producebat, e

quò cum rediiſſet Paulus, iterum in cuſtodia militari aſſervabatur. Verba ἀπὸ τῶν δεσμῶν omittunt ACE et nonnulli alii v. *Griesb.* Syr. vtr. Erp. Copt. Aeth. Arm. Vulg. expunxit ea *Griesbachius*, probante *Heinrichſio*, qui allata eſſe exiſtimat ab eo, qui cauere voluerit, ne ἔλυσε de omni Apoſtoli liberatione intelligeretur, vt c. 24, 26. Equidem verba genuina eſſe exiſtimo, et omiſſa ab iis, quibus ea repugnare viderentur verbis v. 29. vltimis; hinc etiam in verſ. Syr. p. v. 29. extr. καὶ ὅτι ἦν αὐτὸν δεδεκὼς, additum legitur: καὶ αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἔλυσεν αὐτόν. — καὶ ἐκέλευσεν — αὐτῶν] *iuſſit conuenire ſacerdotum principes, et reliquos ſynedros*, loco conſueto, in ea templi parte, in qua ſynedrium conuenire ſolebat v. ad Matth. 27, 5. Pro ἐλθεῖν in aliis libris legitur συνελθεῖν, quam lectionem probarunt *Grotius*, *Bengelius*, *Heinrichſius*, et in ordinem recepit *Griesbachius*, quoniam tribunus non ad ſe vocauit ſynedrium, ſed in loco maiorum conuenire iuſſit. Sed vt hoc ipſum lectores monerent grammatici, ideo ἐλθεῖν explicuerunt συνελθεῖν. Nil mutandum; ἐλθεῖν poſitum eſt pro συνελθεῖν vt ap. τὲς ό Iob. 1, 6. 2, 1. tribunum non ad ſe vocaſſe ſynedrium, ſatis perſpicue docent verba: καταγαγὼν τὸν Παῦλον *deduxit Paulum* ex arce coll. 23, 10. ἔστησεν εἰς αὐτὲς *ſtatuit coram illis*; εἰς pro ἐν v. 5, 27.

C A P V T XXIII.

1. Paulus cauffam fuam agit apud fynedros. Contentio oritur inter Pharifaeos et Sadducaeos. Tribunus veritus, ne Paulus a rabiofis iftis hominibus interficeretur, milites eum in arcem abducere iubet. Paulus noctu vifione confirmatur. Infidiae ei paratae, a fororis filio detectae, tribuno indicantur, qui captiuum cum armatis Caefaream mittit, addita epiftola ad Felicem tunc temporis Iudaeae procuratorem. ἀτενίσας τῷ συνεδρίῳ *oculis in fynedros intentis*, intrepido vultu circumfpiciens: ἀτενίζειν vid. Act. 1, 10. 3, 4. Luc. 22, 56. ἄνδρες ἀδελφοί populares v. 2, 29. 1, 11. ἐγὼ πάσῃ συνειδήσει ἀγαθῇ κ. τ. λ.] *ego optima gaudens confcientia, voluntati diuinae ad hunc vsque diem conuenienter viuere ftudui.* Actiuum πολιτεύειν et Medium πολιτεύεσθαι notat, *rempublicam adminiftrare, publicum in ciuitate munus adminiftrare* Thucyd. 8, 97. καὶ οὐχ ἥκιστα δὴ τὸν πρῶτον χρόνον ἐπί γε ἐμοῦ Ἀθηναῖοι φαίνονται εὖ πολιτεύσαντες *atque initio quidem Athenienfes rempublicam non parum commode adminiftraffe.* add. ib. 8, 53. Diog. Laërt. 10, 119. οὐδὲ πολιτεύεσθαι, οὐδὲ τυραννεύειν *neque acceffurum ad rempublicam, neque tyrannidem quaefiturum.* Plutarch. Puer. Educ. 10, 10. πολιτευόμενοι. §. 12. οὕτως ἐπολιτεύσατο Περικλῆς. add. Ael. H. V. 3, 17. Philo in Flacc. p. 976. E. οἱ ὀρθῶς πολιτευόμενοι τῶν ἀρχόντων *boni praefides.* Paffiuum autem vfurpatur de republica, quae bene adminiftratur, de iis, qui aliqua ciuitatis forma vtuntur v. Xen. Cyr. 1, 1. 1. Deinde πολιτεύειν vt Med. πολιτεύεσθαι ad varias fignificationes

transfertur, et ponitur etiam ita, vt fit: *vitae genus sequi, viuere, se gerere* id. qd. ζῆν Hesychius: πολιτεύεται, πράττει, ἀναςρέφεται. It. πολιτεία — βίος — καὶ ἡ ἀναςροφὴ καὶ πρᾶξις. Xen. Hist. Gr. 2, 4. 13. ἐν εἰρήνῃ πολιτεύεσθαι. Ioseph. de Maccab. §. 4. πολιτεύεσθαι νόμῳ πατρίῳ *patriis legibus* (Mosaicis) *conuenienter viuere.* Arrian. Exped. Alex. 7, 20. ἐπιτρέψειεν αὐτοῖς καθάπερ Ἰνδοις πολιτεύειν κατὰ τὰ σφῶν νόμιμα *suis legibus viuendi vt Indis potestatem fecisset.* 2 Macc. 6, 1. καὶ τοῖς τῦ Θεῦ νόμοις μὴ πολιτεύεσθαι *Dei praeceptis non conuenienter viuere* 3 Macc. 3, 4. καὶ τῷ τῦτυ νόμῳ πολιτευόμενοι *secundum eius leges vitam instituentes* cf. *Taylor* ad Lys. p. 119. *Wetstenius* ad Phil. 1, 27. *Dresigius* V. M. p. 429 sq. *Krebsius* et *Loesnerus* ad h. l. Iam vero h. l. πολιτεύεσθαι τῷ Θεῷ est *viuere Dei voluntati conuenienter, ita viuere vt vitam tuam Deo probare studeas*, τῷ κυρίῳ ζῆν Rom. 14, 8. ἀξίως τῦ Θεῦ Phil. 1, 27. τῦ Θεῦ νόμοις 2 Macc. 6, 1. Loquitur autem Paulus non tantum de ea vitae suae parte, quae ipsius ad Christi sacra transitum antecessit, sed etiam de ea, quae illum secuta erat, nam simpliciter ait ἄχρι ταύτης τῆς ἡμέρας. Versatus quidem antea in errore persecutus erat christianos, attamen conscientiae erat obsecutus, se pro Dei caussa pugnare, voluntati diuinae conuenienter agere, ipsi persuasum fuerat v. Act. 22, 3. 26 9. Phil. 3, 6. 1 Tim. 1, 13. Pluribus haud dubie mentem suam explicuisset, et ostendisset quomodo ad meliorem cognitionem peruenisset coll. c. 22. ni a pontifice interpellatus esset.

2. *Tum Ananias pontifex praecepit apparitoribus, vt faciem eius caederent.* Bilem mouebat pontificis, hominis fastuosi, Pauli vultus constantia, offendebat eum Pauli alloquium, quod synedros non appellarat πατέρας 22, 1. 7, 2. aut ἄρχοντας τῦ λαῦ καὶ πρεσβυτέρυς τῦ Ἰσραὴλ 4, 8. quod non captarat synedrorum beneuolentiam, sed statim orationis initio innocentiam suam ingenue professus erat; aegre fere-

bat, quod Paulus ſub tutela tribuni militum, et vt ciuis Romanus vinculis liberatus erat; quare hominis adeo praefrictae frontis os ferire iubebat apparitores. τοῖς παρεςῶσι αὐτῷ *apparitoribus* v. ad Luc. 1, 19. ὁ ἀρχιερεὺς Ἀνανίας] intelligendus eſt haud dubie Ananias Nebedeni filius v. Ioſeph. Ant. 20, 5. 3. qui Quadrato Syriae praeſide, anteceſſore Felicis, pontificatu functus erat. A Quadrato Romam vinctus mittebatur, vna cum Anano templi praefecto, vt Caeſari Claudio factorum rationem redderent v. Ioſeph. Ant. 20, 6. 2. Sed Agrippa iuniore pro iis intercedente, abſoluti et Hieroſolymam reuerſi ſunt. Neque tamen Ananias iterum pontificatum accepit. Nam Felice procuratore Iudaeae, pontificatum geſſit Ionathan, qui Ananiae ſucceſſit Ioſeph. Ant. 20, 10. Ionathan per Felicis fraudem in ipſo templo a ſicariis ſubornatis interfectus eſt Ioſeph. Ant. 20, 8. 5. not. ad Act. 22, 4. Vacuus tum locus manſit, vsque dum Agrippa rex Iſmaelem Phabei filium muneri praeficeret Ioſeph. Ant. 20, 8. 8. Eo tempore quo locus vacuus erat, euenerunt ea, quae h. l. leguntur. Ananias ergo tunc temporis non pontificatum gerebat, ſed hanc dignitatem vſurpabat v. *Krebſius*, *Michaelis* ad h. l. et *Eichhornius* in *Einleit. in d. N. T.* Th. 2. p. 68. Eum tanquam hominem ambitioſum, auarum, crudelem, deſcribit Ioſeph. Ant. 20, 8 ſq. Sectae Sadducaeorum addictus fuiſſe videtur vid. ad v. 12. coll. v. 6.

3. Paulus ob indignum illud facinus aſperius in pontificem inuehitur. τύπτειν σὲ μέλλει κ. τ. λ.] *te Deus tundet, dealbate paries, tune cum hic aſſideas, vt de me ex lege iudices, me contra legem verberari iubes?* Lex Moſaica iubebat reum audire, cauſſam accurate cognoſcere, eaque bene cognita ſententiam ferre Ioh. 7, 51. τοῖχε κεκονιαμένε *paries dealbate.* Prouerbialis loquendi formula, de omnibus adhibita, quae intus ſordeant, ſicut parietes, qui intus e luto confecti, extrinſecus calce obliniuntur. Seneca de prouident. c. 6. *miſeri ſunt ſordidi, turpes, ad*

similitudinem parietum suorum extrinsecus culti. epist. 115. *Et* cum auro tecta perfundimus, *quid aliud quam mendacio gaudemus? scimus enim sub illo auro foeda ligna latitare. Nec tantum parietibus aut lacunaribus ornamentum tenue praetenditur: omnium istorum, quos incedere altos vides, bracteata felicitas est: inspice, et disces, sub ista tenui membrana dignitatis quantum mali lateat.* Nostro loco denotatur hac voce virtutis et pietatis simulator pessimus. Nouerat Paulus hominis indolem. Verbum κονιᾶν significat, *calce vel gypso parietes obducere et dealbare:* deriuatur a κονία, quo vocabulo non solum *puluis* indicatur, quo tantum significatu apud Homerum legitur, sed etiam *calx*, *gypsus* v. Eustath. ad Il. γ'. p. 389. 38. Thomas Mag. p. 521. ed. *Bern.* et Selecta e scholis *Valckenarii* T. 1. p. 589. *Boltenius*, qui statuit Paulum Syrochaldaice esse locutum (quod tamen parum probabile v. ad 21, 37. 22, 24.) eum vsum fuisse suspicatur voce ܐܣܝܐ ܚܘܪܐ qua non modo *paries dealbatus* significetur, sed etiam si comparetur cum Arab أشيب *veterator canus, homo scelestus senectutis canae*, vt adeo sit id. qd. in hist. Susan. v. 52. πεπαλαιωμένε ἡμερῶν κακῶν du grauer *Bösewicht.* Sed vox τοῖχε κεκονιαμένε *paries dealbate*, commodum sensum praebet, et vt obseruauit censor libri *Boltenii* in *Gableri Journal für theol. Lit. Th.* 6. p. 521. ܐܣܝܐ in lingua Syriaca nusquam eam significationem obtinet, quam ex Arabica ei *Boltenius* substituit. τύπτειν σε μέλλει ὁ Θεὸς] *feriet* i. e. puniet (LXX Ezech. 7, 9. Ex. 8, 2. Hebr. נכה) *te Deus.* Haec verba non pro imprecatione, sed secuturae poenae praedictione *Beza* habet. Sed ea pro imprecatione esse habenda, et verba apparitoris docent v. 4. et ipsa Pauli v. 5. Sic ea intellexit etiam *Boltenius*, qui vertit: *dafür strafe dich Gott!* Inopinata iniuria Paulum excanduisse, et aestuantis animi impetu abreptum, liberius locutum esse,

quam oportuerit, non eadem patientia iniuriam pertulisse, qua Christus pertulerit, *Hieronymus* c. Pelag. 3. init. *Augustinus* ep. 5. p. 23. *Limborchius*, *Heumanus*, *Wetstenius*, aliique obseruarunt. Caeterum monuerunt interpp. non irritam fuisse Pauli imprecationem s. praedictionem, Ananiam enim, cum sicarii duce Menachemo Hierosolymis potirentur, in aquaeductu latitantem, ab iis esse captum, et vna cum fratre Hiskia interfectum v. Ioseph. B. I. 2, 17. 9. et *Michaelis* ad h. l. καὶ σὺ κάϑῃ *itane tu sedes?* καὶ interrogationibus quae cum admiratione mouentur, praemitti solet v. *Bosius* Exercitt. p. 84 sq. *Glassius* Phil. S. et not. ad Marc. 10, 26. Pro κρίνων *H. Stephanus* in diss. de stilo N. T. et *Pricaeus*, probante *Valckenario* legendum coniecerunt κρινῶν. Sed hac coniectura facile supersedere possumus, cum praesens haud raro obtineat vim futuri vid. ad Marc. 3, 21. Matth. 3, 10. 26, 29.

4. 5. ἀρχιερέα τȢ Θεȣ̃ *pontificem qui iussu et auctoritate Dei agit, vicem Dei gerit.* λοιδορεῖν conuiciis proscindere v. ad Ioh. 9, 29. Ad hanc apparitorum admonitionem Paulus respondebat: οὐκ ᾔδειν, ἀδελφοὶ κ. τ. λ. *nesciebam, fratres, pontificem esse.* In diuersissimas partes in hisce verbis interpretandis viri docti abierunt. a) *Camerarius*, *Marnixius* a *Wolfio* laudatus, *Thiessius*, *Heinrichsius*, per ironiam haec verba prolata putant, hoc fere sensu: se non pro pontifice gerit. b) Alii hunc verbis substituunt sensum: non agnosco eum pontificem, qui hanc dignitatem vsurpauit. Verum, vt recte obseruarunt alii, si hoc innuere voluisset Apostolus, non dixisset οὐκ ᾔδειν, sed potius, οὐκ οἶδα τȣ̃τον ἀρχιερέα, praeterea hac responsione synedrorum iram in se magis prouocasset. c) *Clericus*, *Witsius* Meletem. Leidens. p. 156. alii, v. *Wolfius* ad h. l. autumant, Paulum tunc temporis alio conuertisse oculos, ita, vt audiuisset quidem vocem ab aliquo emissam, sed non anim-

aduertiſſet, quis iuſſiſſet ipſum caedi, adeoque ex ſuperioribus ſupplendum eſſe, ὅς ἐπέταξε τύπτεσθαι αὐτοῦ τὸ στόμα, quis iuſſerat os eius caedi. Merito hanc ellipſin inſolentiorem vocat *Wolfius*, aduerſatur vero etiam huic explicationi orationis ſeries, nam v. 3. legitur, Paulum defixis in Ananiam oculis haec verba eſſe prolocutum. d) Ex *Gatackeri* Miſcell. Sacrr. 1, 6. *Wolfii*, *Michaelis*, aliorumque ſententia, quae etiam *Witſio* l. l. probabilis viſa eſt, Paulus vere ignorauit, Ananiam eſſe pontificem maximum, cum diu Hieroſolymis abfuiſſet Apoſtolus, cum eum nullo notabili indicio ab aliis diſtinctum conſpicaretur (nam veſtibus ſacris in templo tantum vtebantur pontifices, extra templum communibus v. not. ad Matth. 26, 65.) cum etiam conſeſſus fuerit tumultuarius, nec adeo ordinis ratio habita. Sed conſeſſum iam tunc temporis tumultuarium fuiſſe, ſumitur tantum, nec ex ipſa narratione probari poteſt. Parum probabile eſt, Paulum, Iudaeum, ignoraſſe, eum quem allocutus erat, eſſe pontificem maximum, noſſe eum etiam poterat ex ipſo loco quo ſedebat, et Paulum probe cognouiſſe Ananiam ipſa eius allocutio docet v. 3. τοῖχε κεκονιαμένε. e) *Limborchius*, *Bengelius*, *Wetſtenius*, *Morus*, *Schottus* etc. putant, Paulum his verbis lapſum ſuum excuſare voluiſſe, vertunt: *non reputabam*, *hunc eſſe pontificem*. Hac ſignificatione verbum εἴδω ſaepius recurrit v. Eph. 6, 8. Col. 3, 24. al. quare et Act. 7, 18. pro ᾔδει in nonnullis codd. e gloſſemate legitur ἐμνήσθη. Atque haec quidem interpretatio reliquis praeferenda videtur. Vt enim ſolent homines ingenii feruidioris facile excandeſcere, ſed ita vt ira breui deferueſcat, ſic etiam Paulus iniuria accepta exardeſcebat, mox tamen ad ſe redibat, recordabatur interdicti de non maledicendo principibus populi, et reprehendentibus eum apparitoribus (quos vt mitigaret ἀδελφὲς appellabat), ſedato corde reſpondebat: οὐκ ᾔδειν κ. τ. λ. h. e. fateor, me aeſtuantis animi impetu abreptum, (quamuis iniuria mihi ſit

facta) paulo liberius eſſe locutum, nec ad animum revocaui mihi cum pontifice rem eſſe, ſcio ſcriptum legi: (Exod. 22, 27.) principi populi tui ne maledicas. (Miſchna Schebuot c. 4. §. 13. *Si quis dixerit, percutiat te Deus*, יככה אלהים *et*, *ſic percutiat te Deus*, *haec eſt maledictio ſcripta in lege.*). Etiam in epiſtolis ſuis Paulus, cum paulo liberius ſcripſit, dicta mitigat v. c. Rom. 15, 15. al. Eſt ergo haec interpretatio moribus Pauli conuenientiſſima. Caeterum verba: γέγραπται γὰρ κ. τ. λ. *Boltenius*, non pro Pauli verbis ſed pro additamento Lucae habet; verum ſine omni idonea ratione.

6. Non plane retractauerat Paulus, quae in pontificem dixerat, nec ſynedri excuſationem Pauli admittebant, ſed iram ſuam omnem in eum euomebant. Quare Paulus, cum videret, ſe nihil proficere, ſed iudices coeco odio praecipites ferri, vt ex his iniuriis ſe expediret, et tribuno praeſenti ſe nullius criminis eſſe reum probaret, prudenter diſſenſione inter Phariſaeos et Sadducaeos in rem ſuam vtebatur, vt Phariſaeos iudices ſibi fauentes nanciſceretur. Quod ex animi ſententia ceſſit. γνοὺς δὲ ὁ Παῦλος κ. τ. λ] *cum Paulus bene ſciret, alteram partem eſſe Sadducaeorum, alteram Phariſaeorum, alta voce ſynedrio acclamabat: ego, populares, Phariſaeus ſum, Phariſaei filius, et propter ſpem futuri in vitam reditus, in iudicium vocor.* Act. 24, 21. κρίνεσθαι dr. de eo, cuius cauſſa cognoſcitur v. *Raphelius* Obſſ. Xenophh. ad Act. 25, 9. Doctrinae quam Paulus praedicabat, et ob cuius praedicationem eum Iudaei perſequebantur, dogma praecipuum erat v. 1 Cor. 15, 13 ſqq. (v. et not. ad 1, 22.) Ieſum in vitam rediiſſe, eiusque exemplo mortuos in vitam redire poſſe, et vere redituros eſſe. Atque de hoc Chriſti et mortuorum in vitam reditu, Paulus, ſi eum audiſſent ſynedri, haud dubie quoque verba feciſſet, vt fecit alio tempore, cum Chriſti doctrinam traderet, vel eam defenderet v. 13,

54 fqq. 17, 31. 26, 6. 7. 23. 25, 19. 24, 15. Sadducaei animi immortalitatem et corporis refurrectionem non admittebant, Pharifaei defendebant coll. v. 8. v. et not. ad Matth. 3, 7. ac propterea, quod chriftiani quoque Chrifti et mortuorum in vitam reditum docebant, inprimis odiofi erant Sadducaeis vid. not. ad 4, 1. 5, 17. Hinc Paulus, vt fibi Pharifaeorum conciliaret animos, miffis aliis quae ipfi inuidiam conflabant, vnice memorabat mortuorum in vitam reditum, vt oftenderet, hoc dogma Pharifaeis cum chriftianis effe commune. Φαρισαῖός εἰμι erat ex difciplina priftina 22, 3. Phil. 3, 5. et etiamnum cum Pharifaeis defendebat τὴν ἐλπίδα τῆς ἀναστάσεως *fpem refurrectionis.* υἱὸς Φαρισαίȣ *Pharifaei filius.* Sed pro Φαρισαίȣ in aliis libris legitur Φαρισαίων, hanc lectionem comprobarunt *Grotius*, *Millius*, *Bengelius*, *Griesbachius*, *Valckenarius*, eamque vtpote difficiliorem, e qua vulgaris facile enafci potuerit, vnice veram et genuinam effe cenfeo. Hac ipfa autem voce Φαρισαίων *Grotius* refpici putat ad Pauli patrem et matrem, tanquam eiusdem fectae homines. Verum in talibus, vt intelligenter monuit *Valckenarius*, mulierum nulla ratio habetur, fed υἱὸς τῶν Φαρισαίων dicitur is, cuius pater et auus, aut etiam maiores, ifti fectae addicti fuerunt. περὶ ἐλπίδος καὶ ἀναστάσεως *propter fpem refurrectionis.* Hendiadys v. *Glaffius* Phil. S. p. 126. *Storrii* Obff. ad Analog. et Syntax. Hebr. p. 241.

7. 8. *Haec cum dixiffet, altercatio orta eft Pharifaeorum et Sadducaeorum:* στάσις vid. 15, 2. καὶ ἐσχίσθη τὸ πλῆθος *et in partes diuifa eft concio* vid. ad 14, 4. πνεῦμα anima a corpore feorfim exiftens, anima defuncti, vt v. 9. Hebr. 12, 23. ὁμολογȣ̃σι τὰ ἀμφότερα *ftatuunt vtrumque.* Vocabulum ἀμφότερα de duobus vfurpari folet, fed tria nominata funt, quae Sadducaei infitiati effe dicuntur. Tenendum igitur eft ἀμφότερον etiam de pluribus dici. Chryfoftomus: οὐ μόνον ἡ λέξις

περὶ δύο, ἀλλὰ καὶ περὶ τριῶν λαμβάνεται, καταχρηστικῶς οὖν οὕτως εἶπεν καὶ ἀκυρολογῶν. add. Ammonius. Hom. Odyſſ. 15, 78. ἀμφότερον, κῦδός τε καὶ ἀγλαΐη καὶ ὄνειαρ.

9. οἱ γραμματεῖς τῦ μέρες τῶν Φαρισαίων κ. τ. λ.] legisperiti e ſecta Phariſaeorum pugnarunt pro Paulo his verbis: nil mali in hoc homine reperimus, ſi ſpiritus, aut angelus cum eo locutus eſt, non licet cum Deo pugnare. μέρος factio, pars, ſecta v. Kypkius ad h. l. οὐδὲν κακὸν nullum crimen, omnis quaeſtio eſt dogmatica Ioh. 18, 38. οὐδεμίαν αἰτίαν εὑρίσκω ἐν αὐτῷ. Luc. 23, 4. οὐδὲν αἴτιον. add. Luc. 23, 22. εἰ δὲ πνεῦμα — ἢ ἄγγελος] recordabantur nonnulli Phariſaeorum ea quae Paulus pridie in oratione ad populum habita dixerat vid. 22, 6. 8. 18. neque tamen Paulus genium coeleſtem ſibi appruiſſe dixerat, ſed Phariſaei aduerſus Sadducaeos, qui daemonologiam eorum reiiciebant, disputantes, hoc addebant. Verba μὴ θεομαχῶμεν abſunt a codd. ABCE et nonnullis aliis, verſſ. Copt. Aeth. Arm. Syr. p. Vulg. ea expungenda eſſe et ex Act. 5, 39. in hunc locum veniſſe, cenſuerunt Erasmus, Millius Prol. §. 918. Bengelius, Morus, Heinrichſius; ad calcem paginae reiecit Griesbachius. Michaelis in Curis in verſ. Syriac. Act. App. p. 144. obſeruat: Arabibus quoque frequentiſſimum eſſe hoc ellipſis genus, in Corano iterum iterumque recurrens. Grauiter autem et eleganter apodoſin, geſtu ac vultus compoſitione et nutu ſignificanda, ſubiiceri, vbi infauſti quid et inoptabilis rei contineat, vt: integrum ſynedrium cum Deo pugnare. Caeterum orationem abruptam alii aliter ſupplent. Syrus interpres pro μὴ θεομαχῶμεν habet: quid eſt in hoc? Theophylactus, ſubintelligit: ἄδηλόν ἐστι i. e. an ſit ſpiritus an angelus cum eo locutus incertum eſt. Alii: eſto, vel ποῖον ἔγκλημα; num poteſt hoc ei eſſe crimini? Mea quidem ſententia vulgaris lectio genuina eſt, cum multorum librorum praeſidio munita ſit, ſenſum commo-

dum fundat, narrationis ferici confentanea fit, et facile oftendi poffit, qui factum, vt verba μὴ θεομαχῶμεν omiffa fint. Nempe grammatici, cum viderent, verbis: μὴ θεομαχῶμεν ineffe notionem hanc: doctrina Pauli diuina eft, neque fibi explicare poffent, quomodo Pharifaei, doctrinae chriftianae, et Pauli, huius doctrinae praeconis, aduerfarii acerrimi, hoc declarare potuerint; verba μὴ θεομαχῶμεν, tanquam fpuria et adulterina expungenda putabant. Neque ex Act. 5, 39. verba illa in hunc locum venerunt, non enim idem verbum ibi vfurpatum legitur. Si quis ex illo loco fuppleuiffet ellipfin, eadem potius formula vfus fuiffet, quae ibi extat, μὴ θεόμαχοι εὑρεθῶμεν. Sed vt intelligatur, qui fieri potuerit, vt in hanc vocem Pharifaei erumpere potuerint, tenenda funt haec. Non omnes legis periti e fecta Pharifaeorum, ea quae v. 9. leguntur proferebant, fed nonnulli tantum eorum vid. ad v. 12. coll. v. 21. Ita iam verba οἱ γραμματεῖς τȣ̃ μέρȣς τῶν Φαρισαίων interpretati funt grammatici ii, qui ad ea in marginibus codicum fuorum notarunt τινὲς, quod interpretamentum librarii in ordinem receperunt, vnde in pluribus libris legitur: τινὲς γραμματεῖς τȣ̃ μερ. τ. Φ. vel τινὲς τῶν Φαρισ. l. τινὲς τῶν γραμματέων τȣ̃ μ. τ. Φ. Mens et fententia eorum qui a Luca loquentes inducuntur, haec erat: nihil mali in ifto homine deprehendimus, fi cum eo fpiritus aut angelus locutus eft, diuina eft eius doctrina, et nos non ii fumus, qui cum Deo pugnare audeant. Eandem fere fententiam protulit Gamaliel Act. 5, 38 fq. *fuadeo vt iftos homines* (Apoftolos) *dimittatis, fi coeptum eorum diuinae originis eft, non poteritis illud impedire, cauete vobis, ne contra Deum pugnetis.* Non mirandum autem, Pharifaeos illos, hoc de Paulo, homine, etiam Pharifaeorum fectae hactenus maxime exofo, iudicium tuliffe. Erant aut clandeftini Chrifti affeclae, adeoque Paulo fauebant, aut, cum hoc minus probabile fit, erant Pauli quidem aduerfarii, fed nunc temporis, odio in Sadducaeos abrepti a Pauli po-

tius, quam ab horum partibus ftare volebant, et illud de Paulo eiusque cauffa iudicium ferebant, vt vehementius morderent Sadducaeos, qui etiam eo ita in rabiem acti funt, vt ingens exoriretur tumultus, et Paulus in praefentiffimum vitae periculum incurreret. θεομαχεῖν notat: *aliquid aduerfus Dei voluntatem moliri* Arrian. Epictet. 3, 24. θεομαχοῦντες ὡς μόνον οἷόν τε τοῖς δόγμασι τοῖς ἑαυτοῦ *opinionibus faltem fuis, quoad poteft, Deum oppugnans.* add. Eurip. Iphig. in Aul. v. 1409. Xen. Oecon. 16, 3. 2 Macc. 7, 19. Soph. Trachin. 499. θεοῖσι δυσμαχεῖν *male cum diis pugnare* vbi v. fchol. add. *Raphelius* Obff. Polybb. p. 388. et *Kypkius* ad h. l. Per πνεῦμα h. l. vt v. 8. *Er. Schmidius* et *Marklandus* ad Eurip. Suppl. p. 282. *fpiritum malum* intelligendum effe putant, cui oppofitus fit ἄγγελος *fpiritus bonus.* Sed pugnabant homines ifti pro Paulo, nec admittunt hanc interpretationem verba μὴ θεομαχῶμεν.

10. εὐλαβεῖσθαι *vereri, metuere* Plato Phaed. 39. Xen. Hier. 6, 16. Aefchin. Socr. 2, 16. Hefychius: εὐλαβεῖσθαι, φυλάττεσθαι, φοβεῖσθαι. Pro εὐλαβηθεὶς libri nonnulli habent φοβηθεὶς e gloffemate. Verbum διασπᾶσθαι proprie de iis dicitur, qui furore hominum iratorum discerpuntur, ita vfurpatum legitur de Orpheo a Maenadibus discerpto ap. Apollodor. 1. p. 7. Plutarch. Caef. p. 740. C. ἄλλοι δὲ ἐφοίτων πανταχόσε τῆς πόλεως, συλλαβεῖν καὶ διασπάσασθαι τοὺς ἄνδρας ζητοῦντας. vid. et Selecta e fcholis *Valckenarii* ad h. l. deinde διασπᾶν etiam notat, excruciare aliquem verberibus aut vulneribus et mutilationibus, item: occidere v. *Kypkius* ad h. l. in hac orationis ferie depingitur hoc verbo ira feruidiffima, veritus tribunus, ne Paulus a rabiofis occideretur coll. v. 27. τὸ στράτευμα agmen militum v. ad Luc. 23, 11. τὸ στράτευμα καταβὰν *milites qui* ex arce *defcenderant*, iuffit intrare in conclaue, in

quo ſenatus habebatur. Alii: iuſſit milites ex arce deſcendere.

11 — 13. Iam pridem Paulus Romam proficiſci ibique doctrinam Chriſti praedicare conſtituerat v. 19, 21. hoc conſilium ſe aſſecuturum, et ſimul inſidias Iudaeorum ſe effugiturum ſperabat, ſi ad Caeſarem prouocaret, ſynedrii auctoritatem agnoſcere nolebat, cum cauſſa ſua, vtpote ciuis Romani ad iudicem Romanum delata eſſet 25, 9 ſq. quo in propoſito eum confirmabat viſio nocturna. τῇ ἐπιέσῃ νυκτὶ *nocte ſequenti*, vt ap. Diod. Sic. p. 654. D. vid. *Münthius* ad h. l. ἐφιςάναι verbum de apparitione deorum, geniorumque coeleſtium frequens vid. not. ad Luc. 2, 9. *Elsnerus* ad h. l. εἰς Ῥώμην pro ἐν Ῥώμῃ. 12. ποιήσαντες συςροφὴν *conſpirarunt*; συςροφὴ *conſpiratio* 4 Regg. 15, 15. Suidas: συςροφή, ἡ ὁμόνοια, καὶ ἡ ἐπὶ κακῷ συμφωνία. Ita quoque verbum συςρέφειν legitur 2 Sam. 15, 31. Diod. Sic. p. 413. B. v. *Raphelius* Polyb. et *Münthius* ad h. l. τινὲς τῶν Ἰεδαίων *quidam Iudaei*, plures quam quadraginta coll. v. 21. erant zelotae vid. ad Matth. 10, 4. not. ad Ioh. 8, 1. p. 389. et ſicarii v. ad 21, 38. ſubornati fortaſſis ab Anania ipſo, qui Sadducaeus fuiſſe videtur, id quod vel hominis ſeueritas docet, vid. ad 5, 17. et in ſicariorum flagitiis conniuebat Ioſeph. Ant. 20, 9. Pro τινὲς τῶν Ἰεδαίων in pluribus libris legitur ποιήσαντες συςροφὴν οἱ Ἰεδαῖοι, quam lectionem recte *Griesbachius* in ordinem recepit; vulgata grammaticis originem ſuam debet. ἀναθεμάτισαν — Παῦλον] *exſecrationibus interpoſitis ſe obſtrinxerunt, ne cibum potumue caperent prius, quam Paulum occidiſſent.* Irrita facta eorum conſpiratione, a Rabbinis votum ſolui poterat v. *Lightfootus* Horr. Hebrr. et Talmudd. ad h. l. *Basnagius* ad a. 56. §. 27. συνωμοσία id. qd. συςροφὴ *conſpiratio* Diod. Sic. p. 41. D. ἐποιήσαντο συνωμοσίαν οἱ μέγισοι τῶν ἡγεμόνων. Apollodor. 3. p. 202. ἐπεποίηντο γὰρ — συνωμο-

σίαν ἀλλήλαις συναπολέσθαι add. Plutarch. Caes. p. 710. F. Herodi. 7, 1. 11. Scholiast. ad Aristoph. Equit. 236. ξυνωμοσίαν ἐποιήσατε τετέσιν ὅρκες καὶ πίςεις ἀλλήλοις δεδώκατε. vid. *Kypkius*, *Münthius* et *Weistenius* ad h. l.

14—16. τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς πρεσβυτέροις] non omne synedrium intelligendum, nam v. 15. seorsim memoratur synedrium, sed *sacerdotum principes et seniores populi*, Sadducaeorum sectae addicti. ἀναθέματι ἀναθεματίσαμεν ἑαυτὲς vid. ad 4, 17. ἐμφανίσατε τῷ χιλιάρχῳ σὺν τῷ συνεδρίῳ] *significate vna cum synedris tribuno.* ἐμφανίζειν *indicare*, *significare* Diod. Sic. p. 400. D. ἐμφανίσαι τὴν ἐπιβελὴν τῷ βασιλεῖ. Ioseph. Ant. 14, 10. 8. τινὲς τῶν παροίκων Ἰεδαίων — ἐνεφάνησαν. Esth. 2, 22. καὶ αὐτὴ ἐνεφάνισε τῷ βασιλεῖ. v. *Münthius* et *Weistenius* ad h. l. σὺν τῷ συνεδρίῳ senatu ita fieri petente, nempe ne priuato quodam studio tribunus id a se peti existimet. *Beza.* καταγάγῃ πρὸς ὑμᾶς ex arce Antonia, in conclaue in quo senatus conueniebat. ὡς μέλλοντας — αὐτὲ] *quasi velitis caussam eius accuratius cognoscere:* διαγινώσκειν sensu forensi, *indicare*, *caussam alicuius examinare* Philo de Agric. p. 204. C. καὶ δικαςὰς τὲς περὶ ἑκάςων διαγνωσομένες ἀπεκλήρωσαν *et iudices qui de singulis caussis decernerent constituerunt* v. *Loesnerus* ad h. l. πρὸ τῦ ἐγγίσαι — αὐτὸν] *parati sumus eum interficere priusquam eo peruenerit*, procul ab oeco in quo senatus habebatur, ne scilicet senatus particeps criminis haberetur. 16. ἀκέσας — τὴν ἐνέδραν] *has insidias cum rescisset Pauli sororis filius:* ἐνέδρα *insidiae* 1 Macc. 1, 38. infra 25, 3. Xen. Cyr. 1, 4. 23. Anab. 4, 7. 16. παραγενόμενος καὶ εἰσελθὼν *accessit et ingressus est;* παραγενόμενος ex Hebraismo redundat.

17—19. Misit Paulus iuuenem ad tribunum, vt, quae Iudaei moliebantur, ei nuntiaret. ὁ δέσμιος *vinctus*, *captiuus*, erat in custodia militari v. not. ad 22, 29. ἐπιλαβόμενος — ἰδίαν] *tribunus eum manu prehendens*, *seorsim*

cum eo fecedit. Manu prehendit tribunus adolefcentem, vt mos eft alios e turba abducentium et fecreto colloqui cupientium coll. v. 22. declaratur vero etiam his verbis comiter a tribuno Pauli nepotem fuiffe exceptum. Curtius 7, 11. 24. *at is prehenfum manu barbarum rogat, vt fecum extra fpecum prodeat.* Herodi. 5, 12. 18. *καὶ δῆθεν συνήθως λαβόμενος τῆς χειρὸς, εἰς τὸ δωμάτιον εἰσήγαγε et quafi more folito,* familiariter, *prehenfum manu in cubiculum introduxit.*

21. *προσδεχόμενοι τὴν ἀπὸ σῦ ἐπαγγελίαν*] *promiffum tuum exfpectantes.* Pro *ἐπαγγελίαν Stephanus* de ftilo N. T. legi malebat *ἀπαγγελίαν nuntium.* Sine idonea ratione, nam etiam nomen *ἐπαγγελία nuntium* fignificat. Arrian. Exped. Alex. 1, 19. *καὶ τὸς Ἕλληνας νεωτεριεῖν πρὸς τῦ ναυτικῦ πταίσματος τὴν ἐπαγγελίαν ἐπαρθέντας et Graecos naualis cladis nuntio excitatos, nouas res molituros.* add. Efth. 4, 7. Ez. 7, 26. atque hoc fignificatu *Grotius, Beza, Wolfius,* nomen *ἐπαγγελία* h. l. accipiendum exiftimant, vt fenfus fit: *exfpectant nuntium te Paulum effe miffurum.* Alii, veluti *Münthius, Thalemanus, Rofenmüllerus,* vertunt: *iuffum, mandatum.* Hefychius: *ἐπαγγέλλωσιν, κελεύσωσιν.* It. *ἐπαγγέλλῃ, κελεύσεις.* Diod. Sic. p. 262. C. *τελευτήσαντος αὐτοῦ τὴν ἐκφορὰν κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν αὐτῦ συνετέλεσεν ὁ διαδεξάμενος τὴν βασιλείαν eo mortuo fucceffor in regno* (Hiero) *pompam funeris, ficuti iuf- ferat* (Gelo) *peregit.* Equidem tamen non video cur a vulgari fignificatione vocabuli *ἐπαγγελία promiffum, die Zufage,* etiam in libris N. T. fatis obuia, quam Syrus quoque et Vulgatus interpres expefferunt, recedamus, praefertim cum v. 20. praeceffferit, *συνέθεντο τῦ ἐρωτῆσαί σε.* Ita *ἐπαγγελία* legitur Act. 13, 23. 32. Eph. 6, 2. al. Polyb. 3, 100. *διὰ λόγων τὸς ἐνοικῦντας εἰς φιλίαν προυκαλεῖτο, καὶ πίστεως ἐδίδε τῶν ἐπαγγελιῶν verbis* ad fuam amicitiam incolas conatus eft pellicere,

paratus fidem dare, *facturum fe, quae pollicitus effet* v. *Elsnerus* ad h. l. Senfus eft: exfpectant, vt promittas, te Paulum in fynedrium effe deducturum. τὴν ἀπὸ σȣ̃ ἐπαγγελίαν pro τὴν σȣ̃ ἐπαγγελίαν Diod. Sic. p. 119. A. ἡ ἀπὸ τȣ̃ βασιλέως χάρις καὶ δωρεὰ *regis gratia et munificentia.* ib. D. ὁ ἀπὸ τῶν ὀδόντων σπαραγμὸς *morfus dentium.* add. Soph. Antig. 199. Oed. Col. 285. v. *Münthius* ad h. l.

22 fq. ὅτι ταῦτα ἐνεφάνισας πρός με ab oratione indirecta tranfit fcriptor ad directam vid. ad 1, 4. δύο τινὰς cf. not. ad 19, 14. Tribunus qui probe noffet Iudaeorum mores vid. et v. 10. de veritate eorum quae ipfi ab adolefcente nuntiabantur perfuafus, ne fibi molestia crearetur, ftatim conftituebat Paulum militum fatellitio ftipatum transmittere ad Felicem, Iudaeae procuratorem, qui Caefareae commorabatur, ad cuius forum omnino tota res pertinebat, cum Paulus effet ciuis Romanus, et Iudaei eum capitis accufarent. ἑτοιμάσατε ϛρατιώτας — διακοσίȣς] *parate milites ducentos, qui Caefaream proficifcantur, equites feptuaginta et ducentos fatellites.* Renuntiatum erat tribuno plures quam quadraginta ficarios contra Paulum coniuraffe, his vero facile fe longe plures adiungere poterant, prudenter ergo tribunus, ne Pauli vitae in ipfo itinere infidiae ftruerentur, eum tanta militum copia ftipatum ad procuratorem ablegabat. Quodnam militum genus per τȣ̀ς δεξιολάβȣς fignificetur non conftat. Neque enim haec vox in libris fcriptorum Graecorum veterum reperitur. Suidas, Phauorinus δεξιολάβος explicant, παραφύλαξ *cuftos, fatelles.* E fententia *Meurfii*, in Gloffario Graeco — barbaro, quae pluribus arrifit, fuit τῶν δεξιολάβων munus in militia, quod lictorum in vrbibus. Maleficos et fontes prehendebant, captiuos et ad fupplicium ducendos cuftodiebant, δεξιολάβοι dicti, παρὰ τὸ λαβεῖν τὴν τȣ̃ δεσμίȣ δεξιὰν, quoniam vincti per catenam adftringebantur ma-

nu dextra ad manum cuftodis finiftram. Sed huic coniecturae, quae vocabuli etymologia nititur, vel hoc obftat, quod parum probabile eft, tantum lictorum militarium numerum in copiis tribuni fuiffe, vt ducenti eorum cum vno captiuo ad aliquod tempus abire potuerint. Alii, tanquam *Drufius*, *Beza* etc. per δεξιολάβους i. e. παραφύλακας, ipfos tribuni *ftipatores* intelligunt, *die Leibgarde*. Quae coniectura praeplacet. Dicitur autem δεξιολάβος, *qui alicui dextrum latus* f. omnino *latus munit*, *tegit*; nam vt *Beza* obferuat, faepiffime dextra in huiusmodi genere loquendi non opponitur finiftrae, fed in genere latus declarat, hinc *ftipator*, *fatelles*. Cum tribunus vellet, vt Paulus faluus Caefaream perueniret, in copiis ipfum deducentibus, ducentos fatellites, lectiffimos milites, effe iubebat. Praeterea etiam Romae rei, coram Caefare fiftendi, a militibus praetorianis cuftodiebantur vid. ad Act. 28, 16. Neque adeo iis, qui h. l. de tribuni fatellitibus cogitant, opponi poteft, non effe verifimile milites ex fatellitum numero, qui caeteros dignitate antecedere fibi viderentur, ad cuftodiendum Paulum fuiffe adhibitos. *Erasmus*, *Grotius*, *Valckenarius*, pro δεξιολάβους refcribi voluerunt δεξιοβόλους, vt legitur in cod. Alex. quam lectionem etiam tuentur. Syrus interpres vertit: *iaculatores*, Arab. *fagittarios*, Aeth. Sahid. Vulg. *lancearios*. Et *Grotius* quidem obferuat, legionibus Romanis adfuiffe auxilia e milite externo, armata leuius, in iis praeter funditores, fuiffe, qui tela manu mitterent, et hos putat dictos effe δεξιοβόλους. Sed haec lectio profecta videtur ab iis, qui nomen δεξιολάβους fibi explicare non poffent. ἀπὸ τρίτης ὥρας τῆς νυκτὸς *ad horam noctis tertiam*, vt deductio lateret coniuratos. τρίτη eft noftra hora nona, poftquam vefpera coepit.

24. κτήνη *iumenta* Suidas: κτῆνος, τὸ ζῶον. Etymol. M. κτήνη κυρίως ἐπὶ τῶν σφαζομένων εἰς βρῶσιν — κατα-

χρηςικῶς καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων. Ita dicuntur *equi* et *cameli* Herodi. 4, 15. 13. coll. §. 8. *afini* Luc. 10, 34. Syrus et Arabs pluralem pofitum putarunt pro fingulari, reddiderunt enim nomen κτῆνη, *iumentum*; fed κτήνη funt iumenta in vfum Pauli et militis, ipfius cuftodis vid. ad 22, 29. paranda. παραςῆσαι *praefto fiftere* Diod. Sic. p. 710. A. fupplendum ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, e verfu fuperiore εἶπε, transit Lucas ab oratione recta ad obliquam Xen. Anab. 7, 1. 39. ἐλθὼν δὲ Κλέανδρος, μάλα μόλις, ἔφη, διαπραξάμενος ἥκω· λέγειν γὰρ Ἀναξίβιον, ὅτι οὐκ ἐπιτήδειον εἴη *Cleander, vbi rediiffet: vix, inquit, impetrata re ad te venio. Nam dicere Anaxibium, non effe ex re.* Vulgares verfionis vulgatae codd. ad ἡγεμόνα addunt: *timuit enim, ne forte raperent eum Iudaei et occiderent, et ipfe poftea calumniam fustineret, tanquam accepturus pecuniam.* Quod tamen fcioli nefcio cuius, additamentum omnes codd. Graeci repudiant διασώσωσι *vt faluum deducant:* διασώζειν verbum praegnans Xen. Anab. 2, 3. 11. ἀποσῶσαι εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑμᾶς *vos faluos in Graeciam reducere.* Polyb. 8, 11. διεσώζοντο πρὸς τὴν πόλιν. Iofeph. Ant. 2, 6. 9. οἷςγε πρὸς τὸν πατέρα μὴ ἔξεςι ἀνασωθῆναι μόνοις *nobis folis non licet redire ad patrem incolumes.* v. *Raphelius* et *Krebfius* ad h. l. ἡγεμὼν *procurator* cf. not. ad Matth. 10, 18. Apud Philon. in Flacc. init. Flaccus dicitur τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς χώρας ἐπίτροπος, idem vero p. 969. D. dicitur ὁ τῆς χώρας ἡγεμών. vid. *Loesnerus* ad h. l. πρὸς Φήλικα] Antonius Felix erat libertus Antoniae matris Claudii imperatoris, frater Pallantis, eiusdem Antoniae liberti Plin. H. N. 33, 10. qui maxima auctoritate apud Claudium valebat Tacit. Annal. 11, 29. 1. *flagrantiffimaque eo in tempore gratia Pallas.* De Felice Tacit. Hift. 5, 9. 6. *Claudius defunctis regibus, aut ad modicum redactis, Iudaeam prouinciam equitibus Romanis aut libertis permifit e quibus Antonius Felix, per omnem faeuitiam ac libidinem, ius regium feruili ingenio exercuit.* Id. Annal. 12, 54. 1. *At non frater eius* (Pallantis) *cognomento Felix pari moderatione*

agebat, iam pridem Iudaeae impositus, et cuncta malefacta sibi impune ratus, tanta potentia subnixo etc. vid. et not. ad Act. 21, 37. extr. Suetonius in V. Claud. c. 28. §. 2. *eum trium reginarum maritum* vocat. *Reginas* dicit Suetonius regum filias et neptes, quomodo Antigone et Electra ἄνασσαι apud Tragicos, vt fcienter monuit *Grotius* ad h. l. Duas habuit Drufillas, alteram Cleopatrae Aegyptiacae et Antonii, triumuiri, neptem, filiam Iubae Mauritaniae regis, e Cleopatra Selene, Antonii filia, fororem Ptolomaei v. Tacit. Hift. 5, 9. 7. alteram Agrippae maioris regis, Herodis magni, nepotis filiam vid. not. infra ad 24, 24. tertia ignoratur, nec conftat quonam tempore fingulas fibi adiunxerit v. intpp. ad Sueton. l. l. et *Walchii* Commentatio, de Felice, Iudaeae procuratore Ien. 1747. 4.

25. γράψας ἐπιστολὴν περιέχουσαν τὸν τύπον τοῦτον] *confcripfit epiftolam cuius hoc erat argumentum.* Quae gefta erant, et quae de Paulo fcire Felicis intereffet, in hac epiftola Lyfias breuiter ei perfcribit, et in eo inprimis elaborat, vt partim iniquitatis fufpicionem a fe amoueat, fuam prudentiam, fidem, diligentiam probet, partim vt Pauli faluti profpiciat, ne criminationibus et calumniis Iudaeorum procuratoris animus ab eo abalienetur. Talis epiftola, quam magiftratus minores mittere folebant maioribus fiue praefidibus prouinciarum, cum reos fibi oblatos iis mitterent, vocatur in legibus *elogium*, atque hinc frequenter rei dicuntur *miffi fub elogio* v. Cod. Theod. Lib. 13. tit. 5. de nauiculariis l. 38. Vocabulo τύπος vfus eft Lucas, vt oftenderet, fe non accurate verba, fed argumentum tantum epiftolae memoriae mandaffe. Ipfam epiftolam in Pauli manus incidiffe, parum probabile eft, fed argumentum Paulus cognofcere potuit, et ab eo Lucas. Vocabulum τύπος indicat *rudem operis delineationem*, hinc ἐν τύπῳ opponi folet τῷ ἀκριβεῖ Plato Polit. 3. p. 414. A. ὡς ἐν τύπῳ καὶ μὴ δι ἀκριβείας εἰρῆσθαι v. Selecta e fcholis

Valckenarii p. 595 sq. de epiſtola adhibitum, notat *epiſtolae argumentum* ſ. *exemplum*, vt Cic. loquitur ad Diu. 4, 4. ad Attic. 9, 6. ſic legitur h. l. 3 Macc. 3, 30. de epiſtola Ptolomaei, cuius etiam argumentum ibi affertur, *καὶ ὁ μὲν τῆς ἐπιστολῆς τύπος οὕτως ἐγέγραπτο et hec erat epiſtolae argumentum.* Verbum autem περιέχειν *continere* v. *Loesnerus* ad h. l. de ſcriptis epiſtolisque et earum argumentis frequenter vſurpari ſolet v. 1 Macc. 15, 2. 2 Macc. 11, 16. 22. 9, 18. et *Kypkius* ad h. l.

26. Κλαύδιος Λυσίας eum natione Graecum fuiſſe, nomen eius docet, quod frequens Graecis erat v. *Taylor.* in not. ad Lyſiae orat. prim. init. Dio Caſſ. Hiſt. Rom. Lib. 60. refert, a Claudio ciuitatem Romanam confertim et ſine discrimine fuiſſe donatam, et alios quidem ius ciuitatis ab eo petiiſſe, alios redemiſſe a Meſſalina et libertis eius, et ab his non modo ius ciuitatis, procurationes et praefecturas venditas, ſed etiam reliquarum omnium nundinationem exercitam. cf. et Sueton. V. Claud. c. 29. Hinc probabile eſt, etiam Lyſiam in iſta libertorum mercatura ius ciuitatis emiſſe v. 22, 28. κρατίστῳ *optimo* i. illuſtri; *optimus*, vox honorifica et magiſtratibus propria apud vett. Romanos v. *Wolfius* ad Luc. 1, 3. Senec. ep. 2, 3. not. in Proleg. ad Eu. Luc. §. 4. Biblioth. Brem. Claſſ. 4. p. 348 ſq. χαίρειν vid. ad Act. 15, 23.

27—29. *Hunc hominem a Iudaeis captum et iamiam interficiendum, ego cum militibus ſuperueniens iis eripui, certior factus eum eſſe ciuem Romanum.* Bis capitis periculum ſubierat Paulus, v. 21, 30. 23, 10. et bis eum tribunus liberarat. Paulum ciuem Romanum eſſe, non prius cognouerat, quam cum prima vice ereptum quaeſtioni ſubiecerat, id vero, de quo iure reprehendi potuiſſet, prudenter reticet. αὐτὸν ex Hebraismo redundat, neque tamen haec pronominis redundantia ſcri-

ptoribus Graecis inufitata v. ad Matth. 8, 1. Marc. 5, 2. *βυλόμενος δὲ γνῶναι κ. τ. λ.*] adduxi eum in fynedrium, vt ibi cauffam diceret, et comperi eum accufari de quaeftionibus ad legem Iudaeorum pertinentibus, nihil autem commififfe, e legibus Romanorum morte puniendum aut vinculis coercendum, nec vero etiam e legibus Iudaeorum fupplicio dignum, cum eum pars fynedrorum defenderit. vid. not. ad 24, 5. 6. *ἔγκλημα ἔχειν* id. qd. *ἐγκαλεῖσθαι accufari* vid. *Kypkius* ad h. l.

30. *Indicatis autem mihi infidiis, quae a Iudaeis ei ftruerentur, ftatim eum ad te mifi, et accufatoribus eius praecepi, vt accufationes fuas coram te proferrent.* *μηνυθείσης δέ μοι ἐπιβυλῆς* — *μέλλειν ἔσεσθαι* anacoluthon; fcribi debebat aut *μηνυθείσης* — *μελλέσης ἔσεσθαι* aut *μηνυθέντος δέ μοι* — *ἐπιβυλὴν μέλλειν ἔσεσθαι* vid. ad Ioh. 1, 14. extr. *Dauifius* ad Caef. B. G. 1, 17. Hirt. b. Afr. c. 25. *Krebfius* ad Decret. Athenienf. in honor. Hyrcani p. 82. not. ad Act. 15, 25. *μέλλειν futurum effe*, ab optimae notae fcriptoribus etiam coniungitur cum futuro, v. ad 11, 28. *ἔῤῥωσο* cf. not. ad 15, 29.

31—33. Παῦλον — Ἀντιπατρίδα] *Paulum receptum noctu duxerunt Antipatridem.* Antipatris vrbs fita inter Hierofolymam et Caefaream, olim dicta Καφαρσαλαμᾶ v. 1 Macc. 7, 31. et auctore Iofepho Ant. 13, 15. 1. Χαβαρζαβᾶ, eam Herodes M. amplificauit, et in honorem patris fui Antipatri, Ἀντιπατρίδα nominauit v. Iofeph. Ant. 16, 5. 2. B. I. 1, 21. 9. *Lightfootus* in Chorogr. Matthaeo praemiffa p. 107. *Relandi* Palaeftina p. 409. et *Wetftenius* ad h. l. Antipatris ab Hierofolymis octo milliariis diftabat, Caefarea ab Hierofolymis XV f. ftadiis DC. v. Iofeph. Ant. 13, 11. B. I. 1, 3. Prima nocte milites cum Paulo venerunt Nicopolin, (quod oppidum IV milliariis ab Hierofolymis aberat) altera nocte (*διὰ τῆς νυκτὸς*) inde profecti funt Antipatridem v. *Meyeri* Verfuch einer Vertheidigung und Erläuterung des N. T. aus griech.

u. römisch. Profanscribenten p. 461. ἐάσαντες np. ϛρατιῶται διακόσιοι et δεξιολάβοι διακόσιοι coll. v. 23. τὰς ἱππεῖς numero septuaginta. Etenim iam longius ab Hierosolymis abierant, nec amplius metuendae coniuratorum insidiae, et vt captiui securitati consuleretur, equestre praesidium sufficiebat. Καισάρειαν vid. ad 8, 40.

34. 35. ἀναγνὰς scl. τὴν ἐπιϛολὴν epistola lecta. καὶ ἐπερωτήσας ἐκ ποίας ἐπαρχίας ἐϛὶ] *percontatus e quanam prouincia esset.* Paulum ciuem Romanum esse, ex Lysiae epistola cognouerat, sciscitabatur ergo e quanam prouincia imperii Romani esset. πυνθάνεσθαι *cognoscere*, *audire* Xen. Cyr. 1, 1. 5. 7, 3. 2. Diod. Sic. p. 80. A. Hesychius et Suidas: πυνθάνεσθαι, ἀκέειν. 35. διακέσομαι σε *cognoscam de te:* διακέειν saepius ponitur pro simplici ἀκούειν vt ap. Polyb. 1, 32. ὅς διακέσας τὸ γεγονὸς ἐλάττωμα *audita clade.* Xen. Cyr. 4, 4. 1. διήκεε πάντα ἡδέως. H. l. sensu forensi legitur, ita, vt sit, *cognoscere, caussam alicuius examinare* v. LXX. Deut. 1, 16. πραιτώριον proprie dicebatur tabernaculum summi ducis s. imperatoris, qui lingua veteri Latina *praetor* appellabatur vid. not. ad 16, 20. in castris Cic. Diu. 1, 33. deinde vero, quia praetoris nomen etiam ad praesides prouinciarum transferebatur, ita dicebatur aedes in prouinciis, in quibus magistratus habitabat. Sic Cic. Verrem, qui Siciliae praefuerat, accusans, eius habitationem in vrbe Syracusarum, modo *domum praetoriam, quae regis Hieronis fuerat,* seu, *domum regiam, quae regis Hieronis fuit, qua Praetores vti solent,* modo simpliciter *Praetorium* vocat vid. Cic. in Verr. Act. 2. L. 5. c. 12. 31. 35. denique etiam πραιτώριον dicebatur omne aedificium splendidum et magnificum v. Sueton. V. Calig. 37. cf. omnino de hac voce *Perizonius* in disquisitione de Praetorio L. B. 1696. *Bynaeus* de morte I. C. Lib. 2. p. 407. *Pitisci* Lex. Antiq. Rom. T. 3. p. 175. et not. ad Matth. 27, 27. H. l. non ipsum

procuratoris domicilium, quod olim Herodis palatium fuerat, hac voce significari videtur, sed palatium regium Herodis. Conclauia ad custodiendos captiuos adaptata, eiusmodi palatiis adstructa fuisse, vel hic locus docet.

CAPVT XXIV.

1. Quinque diebus elapsis, Iudaeorum proceres Caesaream profecti, Paulum apud procuratorem, per oratorem Tertullum, seditionis, corruptae doctrinae, et templi profanati accusant. Paulus caussam dicit. Procurator Paulum ampliandum censet, et accuratiorem caussae cognitionem ad Lysiae aduentum differt. Biennio elapso Felix, Porcium Festum successorem nactus, Paulum captiuum relinquit. μετὰ δὲ πέντε ἡμέρας κ. τ. λ.] *post quinque dies* aduenit *Ananias pontifex cum senioribus, et Tertullo quodam, oratore, qui Paulum apud procuratorem accusarent.* μετὰ πέντε ἡμέρας *post quinque dies* f. potius, *die quinto* vid. ad Matth. 16, 21. quinque dies numerandi sunt ab eo die quo Hierosolyma Caesaream deductus erat. *Michaelis, Dindorfius, Rosenmüllerus,* hos dies a captiuitate Pauli Hierosolymitana numerant cf. v. 11. vbi v. not. Venerunt ergo ex horum interpretum sententia accusatores Pauli Caesaream sequenti die post Pauli aduentum. Nempe dies ita computant: α) Paulus in vincula coniicitur (21, 26. 27.) dies I. β) sistitur coram synedrio (21, 30.) dies II. γ) insidias Paulo structas tribunus comperit (23, 11. 12.) dies III. δ) nocte eiusdem diei Paulus abducitur, postero die Caesaream venit (23, 32. 33.) eodem die Lysias synedris nuntiat Paulum deductum esse Caesaream,

fynedrii legati abeunt dies IV. s) accufatores Caefareae adueniunt, dies V. Verum, vt recte monuit *Heinrichfius,* non eft probabile, Ananiam eiusque comites, ipfo die poft Pauli abitum, Caefaream effe fecutos, quia rem prius cum cauffidico communicare, omniaque ad cauffam rite peragendam inftruere debebant, et intra tam breue temporis fpatium, vt illi interpretes conftituunt, neque Paulus, neque fynedri Caefaream peruenire poterant vid. not. ad 23, 31. κατέβη vid. ad 18, 22. Τέρτυλλος *Tertullus*, nomen contractum ex Tertius (Rom. 16, 22.) vt *Catullus* ex Catius v. *Cafaubonus* ad Sueton. V. Aug. c. 69. Frequens hoc nomen in Romanorum familiis v. Sueton. V. Tit. c. 4. Plin. epift. 9, 13. 5, 15. Panegyr. c. 90. add. *Wetftenius* ad h. l. Iudaei Romano imperio fubiecti, Romano etiam more in foro agere debebant, fed legum Romanarum formularumque iuris Romani expertes, in cauffa apud magiftratum Romanum dicenda, vtebantur opera oratoris fiue cauffidici Romani, qui linguae Latinae et Graecae et iuris Romani peritus effet v. *Ottii* Spicilegium f. excerpta ex Iofepho ad N. T. illuftrationem p. 325. Quare et fynedri Paulum coram procuratore accufantes, Tertullo oratore vtebantur. Vocabulo ῥήτωρ fignificatur *magifter dicendi*, et *orator*, *qui apud iudicem cauffam agit*, *cauffidicus* vt h. l. Ael. H. V. 9, 19. Aefchin. Dial. 3, 18. vbi v. Ind. *Fifcheri.* Cic. Fin. 2, 6. Nepos Epam. 6. Iuuenal. 1, 44. In omnibus prouinciis Romanis reperiebantur eiusmodi rhetores, qui cauffis agendis et iudiciis prouincialibus quaeftus cauffa operam darent. Lampridius V. Alex. Seueri c. 44. *in prouinciis oratoribus forenfibus multum detulit, plerisque etiam annonas dedit, quos conftitiffet gratis agere.* Multi etiam adolefcentes Romani, qui fe foro dederant, cum magiftratibus in prouincias fe conferebant, vt cauffis prouincialium agendis fe exercerent et maioribus in vrbe actionibus praepararent v. Cic. pro Coelio c. 30. οἵτινες ἐνεφάνισαν κ. τ. λ.] *qui adierunt*

procuratorem, vt Paulum deferrent, sie erschienen vor Gericht um ihn anzuklagen coll. 23, 30 extr. ἐμφανίζειν scl. ἑαυτὸν v. Ioh. 14, 22. Ex. 33, 13. notat, *comparere, adire aliquem*, et sensu forensi de iis adhibetur, qui comparent coram iudice, cum adeunt, vt caussam ad eum deferant, eamque agant, vt infra 25, 2. 15. κληθέντος δὲ αὐτῦ Paulo e custodia adducto.

3. Profusis laudibus et adulationibus actor mercede conductus orationis initio procuratoris beniuolentiam captat. πολλῆς εἰρήνης τυγχάνοντες διὰ σῦ] *alta pace per te fruimur.* Vocabulum εἰρήνη *Vorstius* de Hebraismm. N. T. *Boltenius*, alii, eo significatu accipiunt, vt sit: *salus, felicitas*, quo significatu etiam Hebr. שלום haud raro positum legitur; sed huic significationi h. l. non fauet contextus, qui potius propriam nominis notionem vt retineamus suadet. Scilicet orator Felicem pacis auctorem praedicabat, quod Paulum vt seditionis turbarumque inter Iudaeos auctorem deferre volebat, adeoque grauissimae accusationi statim initio praeludebat; neque incongruo elogio Tertullus Felicem aucupabatur, cum pacata prouincia praesidi bono inprimis laudi duceretur v. *Pricaeus* et *Wetstenius* ad h. l. καὶ — σῆς προνοίας] *et quod tua prouidentia multa bona huic genti contigerunt.* κατόρθωμα *quoduis praeclare factum* indicat, *rem feliciter et prospero successu gestam*, inprimis ponitur de *rebus bello praeclare et feliciter gestis* v. *Raphelius* Obss. Polybb. *Elsnerus, Münthius* et *Wetstenius* ad h. l. Sensu morali hoc nomen occurrit ap. Cic. de fin. 3, 7. *quae autem nos aut recta aut recte facta dicamus, si placet, illi autem appellant* κατορθώματα, *omnes numeros virtutis continent — rectum factum est* κατόρθωμα *ad mentem Stoicorum.* Sunt ergo κατορθ. γιν. τῷ ἔθνει τούτῳ res praeclare et feliciter gestae in gratiam, commodum, gentis Iudaicae, atque sensus est: huic genti te duce res felicissime successerunt, multa bona contigerunt. In non-

nullis libris legitur διορθωμάτων, quam lectionem etiam *Grotius*, *Griesbachius*, *Valckenarius* probarunt. Ea vero originem fuam debet grammaticis, qui quoniam κατόρθωμα inprimis de rebus bello praeclare geftis adhibetur, pro κατορθωμάτων refcribendum effe putarunt διορθωμάτων, quo fignificaretur, multa a Felice in rebus ad Iudaeos pertinentibus fuiffe in melius reftituta. Sed nulla mutatione opus eft. Caeterum dum Tertullus Felici prouinciae pacationem, et facinorum egregiorum ac praeclarorum laudem tribuit, omnino plus nimio ei adulatus eft. Nam multos quidem latrones et praedones qui Iudaeam perturbarent, cepit et fuppliciis affecit, in his Eleazarum, fceleftorum hominum ducem, femper armatis feptum, dolo et fraude cepit, ac vinctum Romam mifit v. Iofeph. Ant. 20, 8 fs. Aegyptium illum pfeudoprophetam, eiusque affeclas vi et armis repreffit vid. Iofeph. l. l. etiam feditionem quae inter Iudaeos Caefareenfes et Syros exarferat, fedauit v. Iofeph. B. I. 2, 13. 2. Ant. l. l. fed idem etiam ope ficariorum Ionathanem pontificem interemit v. not. ad 21, 38. et multa iniufte ac crudeliter in prouincia egit, teftibus Iofepho l. l. Tacito Ann. 12, 54. Hift. 5, 9. quare et cum Romam rediiffet, Iudaeorum proceres eo profecti funt, eiusque nomen imperatori detulerunt, et fcelerum poenas dediffet, nifi precibus Pallantis fratris, cuius magna apud Neronem auctoritas erat, liberatus fuiffet v. Iofeph. Ant. 20, 8. 9. πάντῃ — ἀποδεχόμεθα] *femper et vbique praedicamus animo gratiffimo.* πάντῃ *femper*, vt ap. Longin. de Sublim. 16, 4. vbi opponitur οὐδαμῶς. add. 30, 2. πάντῃ καὶ πανταχοῦ „quod nunc facimus, praefenti tibi, id etiam te abfente praedicamus; non in os folum laudamus.“ *Wetften.* ἀποδέχεσθαι dicuntur non tantum ii, qui aliquid probant, qui eo delectantur, adeoque id libenter et beneuole accipiunt v. Herodi. 5, 2. 11. Ifocr. Euag. c. 1. vid. not. ad 2, 41. fed etiam ii qui aliquid laudant et laude dignum iudicant Iofeph. Ant. 6, 14. 4. δίκαιον δὲ ἀποδέξασθαι τῆς φιλοτιμίας τὴν γυ-

νικα conuenit autem laudare mulierem ob prolixam liberalitatem Philo in Flacc. p. 979. C. *ἀποδέχομαι πάντα ὑμᾶς, ἔφη, τῆς εὐσεβείας laudo vos omnino, inquit, propter pietatem.* Exempla plura e Iofepho et Philone congefferunt *Krebſius* et *Loesnerus* ad h. l. add. Ifocr. Panath. p. 660. med. vbi opp. *τῷ ἐπιτιμᾷν.* ib. p. 646. vbi ei refpondent verba *ἐγκωμιάζειν* et *ἐπαινεῖν.* cf. etiam *Taylor* ad Lyfiam p. 423. et *Leopardus* Emendatt. 13, 22. *κράτιστε Φῆλιξ optime Felix,* folitum dignitatis titulum ei tribuit vid. ad 23, 26.

4. *ἵνα δὲ μὴ ἐπὶ πλεῖόν σε ἐγκόπτω*] *ne longa oratione tibi ſim moleſtus,* ne diutius te a negotiis tuis detineam. *ἐγκόπτειν impedire* Rom. 15, 22. Hefychius: *ἐνεκοπτόμην· ἐνεποδιζόμην.* Id. *ἐγκοπή, ἐμπόδιον impedimentum,* Id. *ἔγκοποι, δυσχερεῖς moleſti interpellatores,* qui fermone nimio aliorum negotia impediunt et remorantur. Sic *κόπτειν* legitur ap. Athen. Lib. 7. p. 290. B. et Lat. *obtundere* Terent. Heaut. 5, 1. 6. dicitur de eo, qui alicui oratione longiori moleftus eft vid. Selecta e fcholis *Valckenarii* p. 600 fs. *συντόμως* fcl. *λεξόντων,* Hefychius interpretatur *διὰ βραχέων* cf. et Pollux. 4, 24. Xen. Oecon. 12, 19. *ὡς δὲ συντόμως εἰπεῖν.*

5. *εὑρόντες γὰρ τὸν ἄνδρα τοῦτον λοιμὸν*] *nos enim hunc virum deprehendimus peſtiferum. εὑρόντες* fcl. *ἐσμὲν* pro *εὕρομεν,* qui participiorum vfus non tantum Hebraeis, fed etiam fcriptoribus Graecis vfitatus eft Homer. Il. *θ',* 307. de *μήκωνι* fiue papauere, *ἥ τ' ἐνὶ κήπῳ καρπῷ βριθομένη* (fcl. *ἐστὶ* i. e. *βρίθεται*) *νοτίῃσί τε εἰαρινῇσιν* vbi v. Euftathius. add. Act. 26, 20. not. ad Marc. 7, 19. *Glaſſii* Phil. S. p. 349. *Raphelius* Obff. Xenophh. ad h. l. *γὰρ* initio orationis notat: *nempe, ſcilicet* v. ad Matth. 1. 18. *λοιμὸς* pro *λοιμώδης* vel *λοιμικὸς,* vt Lat. *peſtis* pro peftifer, adhibetur de hominibus fceleftis, qui mores aliorum corrumpunt, inprimis etiam de hominibus feditiofis, turbulentis,

qui communicandis confiliis perniciofis alios corrumpunt, et quafi contagione aliqua rempublicam euertunt Ael. H. V. 14, 11. ad Alexandrum Philifcus: δόξης φρόντιζε. ἀλλὰ μὴ ἔσο λοιμὸς, καὶ μὴ μεγάλη νόσος, ἀλλὰ εἰρήνη καὶ ὑγεία *ad gloriam incumbe, at ne fis peftis, aut grauis aliquis morbus, fed pax et fanitas.* add. 1 Macc. 10, 61. 15, 3. 21. In verfione Alexandrina refpondet Hebr. בְּלִיַּעַל 1 Sam. 2, 12. οἱ υἱοὶ Ἡλὶ υἱοὶ λοιμοὶ, fed 2 Sam. 16, 7. hi iidem interpretes בליעל vertunt ἀνὴρ ὁ παράνομος et 1 Regg. 30, 22. vbi οἱ ὁ habent ἀνὴρ λοιμὸς apud Symmachum legitur παράνομος, e quo fatis euidenter patet, etiam ex vfu loquendi interpretum Graecorum V. T. idem effe quod παράνομος *fcelestus*, *improbus*. Cic. pro Rabir. 1. *peftem ac perditorem ciuitatis.* pro Sextio 14. *ab illa furia ac pefte patriae.* Salluft Iug. 14, 10. *poftquam illa peftis ex Africa eiecta eft.* Suidas: λοιμοὶ. οἱ μὴ μόνον σφᾶς αὐτοὺς λυμαινόμενοι, ἀλλὰ καὶ ἑτέροις τοῖς λύμης μεταδιδόντες vid. intpp. ad Thom. Mag. p 588. *Kypkius* et *Wetftenius* ad h. l. καὶ κινοῦντα — οἰκουμένην] *et feditiones concitantem inter omnes, Romanum imperium incolentes.* Seditiones excitaffe contendit Paulum, eo quod contraria legibus et inftitutis Iudaeorum vbique docuiffet. Ordo igitur videbatur exigere, vt recte animadvertit *Limborchius*, vt Tertullus primo de doctrina ipfa Paulum accufaret, ac deinde feditionis, per doctrinam excitatae. Verum quia Paulus aliquid legi fuae contrarium docendo proprie non peccabat contra leges Romanorum, aut imperii Romani tranquillitatem, et magiftratus Romani quaeftiones ac controuerfias de religione Iudaeorum ad fe non pertinere putabant v. 18, 15. 23, 29. 25, 18. feditio autem legibus Romanis feuere vetita erat v. 19, 40. ideo, vt procuratorem Paulo iniquiorem redderet, a feditione accufationis initium fecit. Seditiones autem non a Paulo, neque ab ipfius affeclis, fed a Iudaeis ipfis contra Paulum concitatae erant. οἰκουμένη *imperium Romanum* vid. ad Luc. 2, 1.

πρωτοςάτην τε τῆς τῶν Ναζωραίων αἱρέσεως] *principemque sectae Nazaraeorum: πρωτοςάτης* proprie dicitur miles, primam in fronte aciei stationem obtinens, primum ordinem ducens. Hesychius: *πρωτοςάτης· ὁ πρῶτος παρὰ τὸ κέρας τῆς παρατάξεως τεταγμένος.* add. Pollux. 1, 127. hinc ponitur de duce exercitus *ςρατηγὸς πρωτοςάτης* Iob. 15, 24. hinc metaphorice ita vocatur princeps, auctor alicuius rei, *dux et signifer* (Cic. Diu. 1, 77. Mil. 33.) vt h. l. v. *Morus* ad Xen. Hist. Gr. 2, 4. 10. *Wetstenius* et *Münthius* ad h. *l. Suiceri* Thes. Eccl. T. 2. p. 707. *Ναζωραίων* ita per contemtum dicebantur Iesu sectatores vid. ad Act. 2, 22. coll. infra v. 14.

6. *ὅς — ἐκρατήσαμεν*] *quem templum nostrum profanare ausum, comprehendimus.* Iudaei nonnulli Asiatici suspicati erant, Paulum gentilem in templum introduxisse v. 21, 28. quod illi suspicati erant, pro certo ponit in accusatione actor. Apposite *Wetstenius* ad h. l. notauit: „non minus impudenter Paulo conuiciatur et Lysiam accusat, quam adulatus fuerat Felici.“ *ἐκρατήσαμεν* vid. 21, 30 ss. *καὶ κατὰ — κρίνειν*] *et ex lege nostra iudicare eum voluimus.* A Romanis concessum erat Iudaeis secundum Mosis legem viuere, interdicta erat templi profanatio, et in criminibus quae ad religionem spectabant ius supplicium capitale sumendi iis relictum, sententia tamen lata a procuratore confirmanda erat vid. not. ad Matth. 26, 66. Ioh. 19, 7. Act. 21, 28. add. Ioseph. Ant. 20, 4. qui ibi refert a Cumano procuratore militem Romanum, legis Mosaicae irrisorem, securi percussum esse, verba sunt: *συμβουλευσάντων τῶν φίλων τὸν ἐνυβρίσαντα τοῖς νόμοις ςρατιώτην πελεκίσας.* Caeterum omnem particulam *καὶ κατὰ τὸν ἡμέτερον νόμον — ἔρχεσθαι ἐπί σε* omittunt AC. alii, Copt. Sahid. Slav. in aliis legitur: *ἠβουλήθημεν κρῖναι κατὰ τὸν ἡμέτερον νόμον· ἐλθὼν δὲ ὁ χιλίαρχος Λυσίας, βίᾳ πολλῇ ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν ἀφείλετο, καὶ πρός σε ἀπέςειλε, κελεύσας*

τὰς κατηγόρες αὐτᾶ ἐλθεῖν πρός σε. Quare vulgarem lectionem adulterinam iudicarunt *Millius*, *Bengelius*, *Morus*, *Heinrichſius*, qui praeterea monuerunt, orationem ſic quidem exiſtere mutilam, et impediri ſenſum, ſi παρ' οὗ referatur ad Paulum ipſum, cum nemo accuſator prouocet ad teſtimonium rei, reus vt plurimum neget, ſed id ipſum contra haec verba pugnare, praeferendam enim eſſe lectionem difficiliorem. Equidem tamen verba textus genuina exiſtimanda puto. Scilicet deleta ſunt ab iis, quibus improbabile videretur Tertullum nomine Iudaeorum dicere potuiſſe κατὰ τὸν ἡμέτερον νόμον ἠθελήσαμεν κρίνειν coll. 21, 31 ſq. 22, 30. 23, 2. 10. et Iudaeos adeo impudentes et audaces eſſe potuiſſe, vt ipſum Lyſiam accuſarent, et vero etiam ad eum prouocarent.

7. 8. ἀπήγαγε verbum praegnans, vt ſupra 23, 24. διασώζειν, verte: manibus noſtris ereptum abduxit, vt plena locutio ſit: ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν ἀφείλετο vt etiam in codd. nonnullis e gloſſemate legitur. His autem verbis παρελθὼν Λυσίας κ. τ. λ. conqueſtus quidem eſt Tertullus Iudaeorum nomine, de vi ſibi facta a Lyſia, neque tamen Felix verba eam in partem accipere poterat, quaſi animus ipſis fuiſſet Lyſiam accuſare, et Felicis auctoritatem implorare. παρ' οὗ ad Paulum referunt, non tantum ii interpretes, qui verba καὶ κατὰ τὸν ἡμέτερον νόμον — ἔρχεσθαι ἐπί σε v. 6 — 8. pro adventiciis et inſitiuis habent, ſed etiam plures eorum qui verba illa genuina eſſe cenſent, veluti *Grotius*, *Limborchius*, *Koſenmüllerus*, *Matthaeius*. Verbum ἀνακρίνας de quaeſtione per tormenta accipiunt, atque adeo ſtatuunt, a Tertullo tormenta et quaeſtionem in Paulum depoſci, vt haec omnia plenius ab ipſo iudice cognoſcantur. Verum Tertullus non ignorare poterat, de cive Romano, qualem Paulum cognouerat Lyſias, quaeſtionem per tormenta haberi non poſſe vid. not. ad 22, 25. Sunt ergo haec verba ad Lyſiam referenda, de quo

ante sermo fuit, et Felicem ipsum oratoris verba de Lysia intellexisse, docet v. 22. vbi Felix dixisse perhibetur: ὅταν Λυσίας καταβῇ διαγνώσομαι τὰ καθ᾽ ὑμᾶς. Dum autem Tertullus ad Lysiam prouocabat, caussae suae fiduciam simulare volebat. Caeterum non omnem orationem Tertulli, sed post exordium, quod fere integrum redditum videtur, summam tantum orationis Lucas exhibuit. „Vix credendum, inquit *Heinrichsius*, oratorem Romanum, dicendi arte, quae tunc temporis florebat, vel maxime imbutum et perpolitum tam breuiter locutum esse, argumentaque tam lacera, tam omni ornatu orbata protulisse, licet breuitati studere se fateatur, id quod aucupandae gratiae caussa et rabulas multos profiteri et tamen longissimos fieri nemo ignorat. Et qui potuisset ad verbum vsque memoria tenere Paulus orationem eo temporis momento habitam, quo de vita seruanda agebatur? Sed rei argumentique summam vtique animo impresserat, forte et passim verba ipsa: deinde ea tradidit Lucae, qui ex suo ingenio orationem ita formauit, vt nunc eam legimus.“

9. συνέθεντο *assensi sunt*: συντίθεσθαι *assentiri*, quasi, vna cum altero ponere calculum suum v. *Palairetus* Obss. p. 337. *Dresigius* de Verb. Med. p. 475. Sed pro συνέθεντο in aliis libris legitur συνεπέθεντο, quam lectionem vtpote difficiliorem merito probarunt *Millius*, *Bengelius*, *Morus*, *Rosenmüllerus*, et *Griesbachius* in ordinem recepit. Notat autem συνεπιτίθεμαι *vna aggredior aliquem*, siue verbis hoc fiat, siue re ipsa v. Xen. Cyrop. 4, 2. 2. LXX Ps. 3, 6. Diod. Sic. 1. p. 18. Sensus ergo est: Iudaei vna cum Tertullo Paulum aggressi sunt (accusando) affirmantes, haec ita se habere h. e. omnino consenserunt rem sic se habere.

10. Paulus, cum procurator nutu ei loquendi facultatem dedisset, ad singulas accusationes respondet, et ora-

tionis quidem initio profitetur, ſe alacri animo et confidenter cauſſam ſuam dicere, cum Felix per plures annos genti Iudaicae magiſtratus praefuerit, adeoque huius gentis inprimisque primorum eius, mores, improbitatem, ſimulationem, ſuperſtitionem, animum ad ſeditiones turbasque mouendas proclinem, probe norit, nec audierit Paulum in Iudaea turbas mouiſſe. ἐκ πολλῶν ἐτῶν rexerat Felix ſex annos Iudaeam v. Ioſeph. 20, 6. 3. ſed iam antea (ante a. C. 52.) cum *Cumano*, regnum Iudaeae, quod antea Agrippa pater obtinuerat, adminiſtrauerat, ita, vt *Cumanus* Iudaeae, *Felix* autem Galilaeae Transamnanae praeeſſet. Cum vero Cumanus ob male adminiſtratam prouinciam in exilium eſſet eiectus, Felix Iudaeae quoque adminiſtrationem obtinuit v. Ioſeph. Ant. l. l., B. I. 2, 12. 8. Tacit. Annal. 12, 54. *Krebſius* ad 23, 24. Paulus hanc orationem habuit a. 57. vid. Proleg. §. de Chronologia libri n. 9. ὄντα pro εἶναι v. 8, 23. 3 Ioh. 4. κριτὴς Hebr. שפט magiſtratus, h. l. procurator, vt Act. 13, 20. τὰ περὶ ἐμαυτȣ̃ ἀπολογȣ̃μαι] Diod. Sic. p. 351. D. Alcibiades τὰ καθ' ἑαυτὸν ἀπολογησάμενος cum cauſſam ſuam apud milites ageret, criminaque ſibi obiecta delere conaretur v. *Münthius* ad h. l. — In codd. nonnullis ſcriptum legitur κριτὴν δίκαιον, male ac perperam. Paulus enim ab omni adulatione alienus erat, et probe ſciebat, Felicem indignum eſſe laudibus, quibus eum Tertullus praedicarat; praeterea κριτὴς h. l. non iudicem, ſed magiſtratum indicat. Haec non reputarunt grammatici, qui δίκαιον adſcripſerunt. Pro εὐθυμότερον in aliis libris extat εὐθύμως, quam lectionem *Bengelius*, *Millius* Prolegg. §. 977. et *Griesbachius*, alteri illi recte praeferendam iudicarunt.

11. Iam primam accuſationem Paulus a ſe amolitur, atque teſtatur, ſe non ſeditionem Hieroſolymis moviſſe. Criminationem Tertulli, Paulum non Hieroſoly-

mis tantum, fed iam antea *κατὰ πᾶσαν τὴν οἰκεμένην* inter Iudaeos turbas mouiffe, non accuratius refellit, (nam procuratoris Iudaeae non erat cognofcere de iis, quae Paulus in aliis prouinciis commiferat) neque tamen eam prorfus filentio praeterit. Iam tacite prouocarat ad Felicem ipfum, qui per plures annos Iudaeae praefuerit, neque audierit de feditione a Paulo in Iudaea mota, addit v. 13. non conuinci fe poffe a Iudaeis eorum, quorum ipfum accufarent, prouocat etiam v. 18. 19. ad Iudaeos Afiaticos, quos oporteret coram Felice apparere, et accufare, fi quid aduerfus ipfum haberent. *δυναμένε σε γνῶναι κ. τ. λ.*] *cum et facile cognofcere pof-fis* (nempe per inquifitionem et teftimonia) *non plures effe quam duodecim dies, ex quo Hierofolymam ad facra facienda venerim.* „An Felix potuit fingula Hierofolymis gefta, et quot ante diebus Paulus in vrbem veniffet, noffe, quoniam aliquot iam annos Iudaeae praefuerat? Itaque non colligitur iftud a Paulo ex praecedente oratione, neque *δυναμένε* eft praeterito tempore accipiendum, fed altera eft ratio qua fretus Paulus teftatur fe confidenter aduerfariis refpondere.“ *Beza.* *δεκαδύο* dies funt ita computandi: 1) primus dies eft ille quo Paulus Hierofolymam venit v. Act. 21, 15. 2) die fecundo conuenit Apoftolos Act. 21, 18. 3) in caftimonia vixit dies VI. v. 21, 26 f. 4) die caftimoniae feptimo oritur tumultus, a Lyfia Iudaeis eripitur v. 21, 27. 22, 29. 5) die poftquam Hierofolymis aduenit X. coram fynedrio comparet v. 22, 30. 23, 10. 6) infidiae ei ftruuntur die XI. v. 23, 11—15. eodem die Caefaream deducitur v. 23, 31 fs. Dies quibus Paulus iam Caefareae fuerat non numerantur, ibi enim in cuftodia tumultum mouere non poterat. vid. et ad v. 1. *ἀφ᾽ ἧς* elliptice pofitum pro *ἀφ᾽ ἡμέρας ἧς ἀνέβην* et *ἐν Ἱερσσ.* pofitum eft pro *εἰς Ἱερσσαλήμ.*

12. Intra illud vero tempus, *me neque in templo*

deprehenderunt eum quoquam disputantem, aut populi seditionem siue in synagogis, siue in vrbe mouentem. διαλεγόμενον disputantem nempe de rebus ad religionem pertinentibus (vid. not. ad Matth. 23, 28. Luc. 2, 46. Act. 13, 15.), multo minus seditiosa disserui. ἐπισύστασις, vox rarior, occurrit ap. Ioseph. c. Apion. 1, 20. ὄντι ἐκ τῆς αὐτῆς ἐπισυστάσεως *qui in eadem seditione fuerat.* Esr. 5, 70. καὶ ἐπιβουλὰς καὶ δημαγωγίας καὶ ἐπιστάσεις ποιούμενοι. Verbum ἐπισυνίστασθαι *concursum facere*, legitur ap. Ioseph. Ant. 14, 1. 3. B. I. 2, 3. 4. Philon. de Ios. p. 531. D. vid. *Krebsius* et *Loesnerus* ad h. l. *Bosius* Animaduu. ad Scriptt. Grr. p. 117. ταῖς συναγωγαῖς ap. Hierosolymitanis vid. Act. 6, 10. κατὰ τὴν πόλιν pro ἐν τῇ πόλει cf. not. ad Luc. 15, 14. Act. 13, 1.

13. οὔτε παραστῆσαι — με] *neque me conuincere possunt eorum quorum me accusant*, seditionis motae, cuius me reum faciunt. Post παραστῆσαι codd. nonnulli inserunt με, quam lectionem probarunt *Millius* et *Matthaeius*, ita, vt eam etiam in textum receperint. Sed recte eam repudiarunt *Wolfius*, *Krebsius*, *Loesnerus*, alii, profecta est ab iis qui vim verbi παραστῆσαι non perspicerent. Nempe οὔτε παραστῆσαί με δύνανται notat: *non possunt me sistere* vid. 23, 33. quae sententia ab hoc loco aliena est. Sed παραστῆσαι significat, *demonstrare, certis rerum documentis probare, planum facere*, et idem est quod ἀποδεῖξαι 25, 7. Ioseph. Ant. 8, 2. 5. βουλόμενος δὲ πεῖσαι καὶ παραστῆσαι τοῖς παρατυγχάνουσιν ὁ Ἐλεάζαρος, ὅτι ταύτην ἔχει ἰσχὺν *Eleazarus cum vellet illis, qui aderant persuadere, et luculentis rerum documentis ostendere, se hanc vim habuisse.* Philo de Abrah. p. 370. B. οὐχ ἕνεκα τοῦ δηλῶσαί με τὰς μεγαλουργηθείσας συμφορὰς καινὰς ταυτὶ διεξῆλθον, ἀλλ' ἐκεῖνο βουλόμενος παραστῆσαι *non eo dicta sunt, vt magnitudinem eius nouae mirandaeque calamitatis ostenderem, sed vt illud docerem.* Ar-

rian. Epictet. 2, 2. 26. σαφῶς παραςῆσαι, πῶς ὁ ϑέλει οὐ ποιεῖ, καὶ ὁ μὴ ϑέλει ποιεῖ *perſpicue demonſtrare, eum non facere quod velit, ſed id quod nolit.* Artemidor. 2, 33. σαφῶς τὰς ἀποδείξεις παραςῆσαι. Xen. Oecon. 13, 1. ὅταν παραςήσῃς τινὶ τὸτο καὶ πάνυ ἰσχυρῶς, ὅτι δεῖ ἐπιμελεῖσθαι. add. Diod. Sic. p. 2. C. Heſychius: παριςῶ· ἀποδείκνυμι. vid. *Albertius, Kypkius, Wetſtenius, Krebſius, Münthius, Loesnerus* ad h. l. Ante περὶ ſubaudiendum τὰ l. ταῦτα.

14. Secundam criminationem, quod peregrinae et nouae religioni adhaereat, Paulus ita retundit, vt profiteatur, ſe eſſe quidem doctrinae Chriſti addictum, eiusque placita tueri, hanc vero ipſam religionis doctrinam non eſſe nouam, non ſectam dicendam, ſe enim colere Deum Iudaeorum patrium, et fidem habere omnibus, quae in libris Iudaeorum ſacris ſcripta legantur, ſe ſpem collocare in Deo fore reſurrectionem mortuorum, quam ipſi accuſatores ſui alant et foueant, ac praeterea ſe in eo elaborare, vt praeceptis doctrinae Chriſti conuenienter ſeruet animum nullius malefacti erga Deum hominesque ſibi conſcium v. 14 — 16. ὁδὸς religio, religionis doctrina, vt 9, 2. 22, 4. ἣν λέγεσιν αἵρεσιν] *quam ſectam vocant:* αἵρεσις notat, familiam eorum, qui certam disciplinam, definitam ſentiendi viuendique rationem ſequuntur, vt 15, 5. 26, 5. 5, 17. Ioſeph. Ant. 18, 2. Prudent. hymn. 10, 125. *generoſa Chriſti ſecta;* h. l. autem hoc vocabulum in deteriorem ſenſum ſumitur, vt Gal. 5, 23. id quod addita verba: ἣν λέγεσι, et Tertulli verba v. 5. affatim docent. Senſus: profiteor, me eam religionis doctrinam ſequi, quam iſti inuidioſo nomine ſectam ſ. haereſin, doctrinam falſam, appellant. πατρῷος Θεὸς id. qd. ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν 5, 30. πατρῷον proprie dicitur *paternum, quod a parentibus relictum ceſſit liberis,* πάτριον autem, *patrium, quod vniuerſae patriae commune atque vſitatum eſt.* Am-

monius: πατρῷα, τὰ ἐκ πατέρων εἰς υἱὲς χωρῶντα — πάτρια δὲ τὰ τῆς πόλεως ἤθη, fed faepius haec vocabula inter fe permutantur vid. *Ienfius* Lectt. Lucian. p. 381. *Sturzii* Lex. Xenoph. fub. v. πατρῷος. Frequens autem eft mentio πατρῴων Θεῶν apud veteres; dicebantur ita vel *dii domeftici*, *penates priuati* Xen. de Venat. 1, 15. Αἰνείας σώσας τὲς πατρῴους καὶ μητρῴες θεές· vel *dii patrii*, *dii tutelares gentis*, *regionis*, *vrbis*, *qui ab vniuerfa aliqua ciuitate coluntur ex inftitutis maiorum.* Seruius ad Virg. Georg. 1, 498. *patrii dii funt*, *qui praefunt fingulis ciuitatibus*, *vt Minerua Athenis*, *Iuno Carthaginis.* Iofeph. Ant. 2, 13. 1. Ἐλεάζαρος δὲ — συμμάχῳ τῷ πατρῴῳ χρησάμενον αὐτὸν Αἰγυπτίες διαφυγεῖν *Eleazarus* Mofis filius eam ob cauffam dictus eft, *quod Dei patrii auxilio Aegyptios effugerit.* Id. 9, 12. 3. de rege Ahafo, πάντας ἐῴκει μᾶλλον τιμήσων, ἢ τὸν πατρῷον καὶ ἀληθῶς Θεὸν *caeteros deos omnes magis videbatur cultu profequi*, *quam patrium et verum deum* v. Harpocrat. Lex. f. v. Ἀπόλλων πατρῷος et *Valefius* in notis ad Harpocrat. interpp. ad Hefych. fub v. πατρῷος, *Albertius*, *Elsnerus* et *Kypkius* ad h. l. Sapienti vero confilio, vt appofite ad h. l. animaduertit *Kypkius*, agebat Apoftolus, dum contra obiectam fibi haerefin v. 5. fe patrii Dei cultu et legis atque prophetarum obfequio tuebatur. Inuifum quippe erat gentibus, nominatim etiam Romanis, fi quis fe peregrinis aut diis aut deorum cultibus addiceret v. Dionyf. Halic. Ant. Lib. 2. p. 91. et not. ad Act. 16, 21. 17, 18. praeterea Iudaeis per multa imperatorum et magiftratuum decreta et fenatus confulta fancita erat poteftas, Deum patrium colendi, patriis ritibus et facris vtendi v. Iofeph. Ant. 14, 17. 16, 4. hinc ergo Paulus, quo fibi Romanum magiftratum conciliaret, profitebatur, fe etfi Chrifti doctrinam amplectatur, minime tamen alium Deum colere, quam adhuc colerent Iudaei. οὕτω referendum ad ea quae fe-

quuntur, quibus explicatur fumma religionis, cuius fe fectatorem profitetur. Pro καὶ ἐν τοῖς προφήταις recte *Griesbachius*, auctoritate plurium librorum repofuit, καὶ τοῖς ἐν τοῖς προφήταις.

15. ἣν fcilicet ἐλπίδα· formula προσδέχεσθαι ἐλπίδα legitur etiam Tit. 2, 13. αὐτοὶ οὗτοι digito monftrat praefentes Pharifaeos, qui cum Sadducaeis aduenerant. Male nonnulli ex his verbis collegerunt, nullum adfuiffe Sadducaeum, quod vel ob ea, quae 23, 7 fqq. narrantur, non probabile eft vid. et not. ad 23, 12. infra v. 21. καὶ ἀδίκων Iofeph. Ant. 18, 2. B. I. 2, 7. tradit, Pharifaeos futuram corporum reftaurationem probis tantum hominibus contingere cenfuiffe. Sed inferioris aetatis hoc inuentum fuiffe videtur *Knappio* Opufcc. p. 353 fq. certe Pauli tempore Pharifaeos, faltem maximam eorum partem, in defendenda ἀναστάσει δικαίων καὶ ἀδίκων cum chriftianis confenfiffe, hic locus nofter fatis perfpicue docet.

16. ἐν τούτῳ Hebr. בזאת *propterea*, quoniam hanc fpem foueo refurrectionis et remunerationis Xen. Cyr. 1, 3. 14. ἐν δὲ τούτῳ με ἔπαισεν ὁ διδάσκαλος *propterea me verberauit magifter* v. *Raphelius* Obff. Xenoph. ad h. l. *Sturzii* Lex. Xenoph. f. ἐν n. 3. *Beza* fubintelligit χρόνῳ *interea*, interea temporis dum refurrectionem exfpecto. *Pricaeus* coniecit ἐν τοῦτο, qua coniectura admiffa legendum ἐν δὲ τοῦτο vt 2 Petr. 3, 8. arrifit haec coniectura *Valckenario* v. Selecta e fcholis *Valcken.* ad h. l. fed nulla mutatione opus eft. ἀσκῶ fcl. ἐμαυτὸν, *me exerceo*, *in eo elaboro*; ἀσκεῖν intranfitiue, vel pro medio faepius ponitur, omiffo pronomine vel nomine, vt h. l. Xen. Oecon. 11, 13. ἀσκοῦντα (fcl. ἑαυτὸν) — τυγχάνειν τῶν ἀγαθῶν. Rep. Laced. 4, 5. ἀσκοῦσι ὅπως κράτιστοι ἔσονται vid. *Raphelius* ad h. l. ἀπρόσκοπος συνείδησις confcientia recta, vitae bene actae, vt femper feruem animum, qui fibi

confcius fit, quod nec Deum, nec homines offenderit 2 Cor. 4, 2. 8, 21.

17. Ad tertiam accufationem, quod templum profanare conatus fit, refpondet. δι' ἐτῶν δὲ πλειόνων παρεγενόμην] *poft plures annos Hierofolymam redii.* διὰ *poft* v. ad Marc. 2, 1. παραγίνεσθαι *reuerti*, vt Luc. 14, 21. refpondet Hebr. שׁוּב in verf. Alex. Num. 14, 36. Iof. 18, 8. ἐλεημοσύνας ποιήσων *vt ftipem popularibus meis collectam afferrem* v. 19, 21. 20, 16. καὶ προσφορὰς *et facra facerem*, non ergo nocere, fed prodeffe, multo minus templum profanare volui. Quod rem attinet vid. not. ad 21, 24.26.

18—20. ἐν οἷς in his dum occupor, dum eiusmodi pietatis officia exfequor. Captus fuit Paulus rebus facris vacans v. 21, 27. Ad ἐν οἷς fubintelligendum eft πράγμασι vt 26, 12. Curt. 3, 1. *Inter haec* (fcl. negotia) *Alexander.* vid. *Bofius* de Ellipf. fub v. πρᾶγμα p. 412. ed. *Schaefer.* Pro ἐν οἷς in nonnullis libris legitur ἐν αἷς fcl. προσφοραῖς, e gloffemate. ἡγνισμένον voto obftrictum l. voto me exfoluentem 21, 26. οὐ μετὰ ὄχλου, οὐδὲ μετὰ θορύβου a turba et tumultu remotiffimum: θόρυβος vt Matth. 26, 5. Act. 20, 1. τινὲς ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι] *Iudaei quidam Afiatici* vid. 21, 27. referenda funt haec verba ad εὗρον quod praeceffit. In codd. ACE et nonnullis aliis, verf. Syr. Copt. Vulg. legitur: τινὲς δὲ, *Millius* et *Griesbachius* hanc lectionem in ordinem receperunt, et verba τινὲς δὲ κ. τ. λ. per plenam interpunctionem ab antecedentibus fepararunt, atque incifi nota pofita poft Ἰουδαῖοι, haec verba cum fequentibus copularunt. Iam Syrus et Arabs cum fenfum hiare viderent, fuppleuerunt ἐθορύβησαν *tumultum concitarunt contra Paulum*, probante *Erasmo* in notis ad h. l. *Lud. de Dieu* fubintelligit εἰσὶ, *quidam autem ex Afia Iudaei* funt, *quos oportebat apud te adeffe. Bengelius* fubaudiendum putat εἶδον *viderunt.* Quae

quidem interpretationes omnes durae sunt atque contortae. *Millius* Prolegg. §. 978. verba τινὲς ἀπὸ τ. 'Α. 'Ιȣδ. explicationis caussa a quopiam ex Act. 21, 26. 27. ad marginem adscripta fuisse, et sic in textum irrepsisse putat. Temere, v. *Wolfius* in Curis ad h. l. Locus sanus est, sed expungenda particula δὲ, saepius a librariis textis indita, vt ap. Plat. Phaedo. 14. extr. σκεψώμεθα αὐτὸ τῇ δέ πῃ vbi cod. Tub. habet: σκεψώμεθα δὲ αὐτό. al. 19. οὓς ἔδει ἐπὶ σȣ κ. τ. λ.] *hos oportebat coram te apparere, et accusare, si quid haberent aduersus me.* Iudaei illi erant testes αὐτόπται, hinc Paulus eos abesse queritur; caussae nimirum suae diffisos, et conuictos flagitii. πρός με vid. ad Matth. 5. 23. Pro ἔδει in libris haud paucis legitur δεῖ, quam lectionem probant *Wetstenius*, *Griesbachius*, alii, et in ordinem receperunt *Bengelius* et *Matthaeius*. *Ernestius* Opuscc. Philol. et Crit. p. 345. ἔδει ex Graecismo praefert et defendit, cum linguae Graecae ratio, si δεῖ genuinum sit, desideret vt sequatur ἔχȣσιν, non ἔχοιεν. Recte vero contra monuit *Hwiidius*, scriptores N. T. non vt Platonem, Xenophontem et Demosthenem ad ingenium linguae Graecae iudicandos esse. Facile autem ex hactenus dictis apparet, quomodo δεῖ mutari potuerit in ἔδει. 20. ἢ αὐτοὶ οὗτοι — συνεδρίȣ] cum illi non comparuerint, *vel hi ipsi dicant, num in me deprehenderint crimen, cum coram synedrio starem.* αὐτοὶ οὗτοι digito monstrabat Sadducaeos, qui aderant, hos enim Paulum respexisse, docent ea quae versu seq. leguntur. cf. et 23, 9. εἰ ante τι plures optimae notae codd. omittunt, et legunt interrogatiue τί· recte particulam illam omittendam iudicarunt *Grotius*, *Millius*, *Wetstenius*, et in editionibus suis omiserunt *Bengelius*, *Griesbachius*, *Matthaeius*.

21 sq. Certe nil habent aliud quod proferre possint, nisi hoc vnum, quod palam professus sum, me in iudicium vocari, quod mortuorum resurrectionem affirmem. Dixit autem haec Paulus, non quasi crimen hoc fateatur,

ſed *εἰρωνικῶς*, vt recte ad h. l. notauit *Beza*. *ἢ niſi*, vt Ioh. 13, 10. *ἀκέσας δὲ ταῦτα ὁ Φῆλιξ ἀνεβάλετο αὐτὲς*] *his auditis Felix eos ampliauit*, cauſſam in aliud tempus distulit. In pluribus libris legitur: *ἀνεβάλετο δὲ αὐτὲς ὁ Φῆλιξ* omiſſis verbis *ἀκέσας ταῦτα*, quae lectio, vtpote breuior, cum *Griesbachio* praeferenda videtur. Verbum *ἀναβάλλεσθαι* denotat, *ampliare* (Cic. Verr. 1, 9.) *differre* (Cic. ad Diu. 5, 12. Orat. 2, 90.) *procraſtinare*. Euſtath. ad Hom. Odyſ. ά. p. 1406. 8. *ἀναβάλλεσθαι, καὶ τὸ ἀνατιθέναι τὸ ἔργον, ἀντὶ τοῦ ὀκνεῖν.* Xenoph. Anab. 6, 1. 5. *τότε μὲν ἀνεβάλλοντο τὴν ἀπόκρισιν, τῇ δὲ ὑςεραίᾳ* etc. Heſiod. Ἔργ. 410. *μηδ' ἀναβάλλεσθαι ἔς τ' αὔριον.* Diod. Sic. p. 148. A. *τὴν κατ' ἐκείνες κοινὴν ςρατείαν εἰς ἕτερον καιρὸν ἀνεβάλετο.* add. Thucyd. 5, 46. Herodo. 3, 85. v. interpp. ad Thom. Mag ſub v. *ἀνεβαλόμην*· *Raphelius* Obſſ. Herodo. et *Kypkius* ad h. l. *ἀκριβέςερον εἰδὼς τά περὶ τῆς ὁδῦ, εἰπών· κ. τ. λ.*] in explicatione horum verborum disſentiunt interpretes. *Erasmus*, *Lutherus*, *Er. Schmidius*, *Wolfius*, *Heumanus*, *Michaelis*, *Morus*, vertunt: *quamquam accuratius norat, quam accuſatores retulerant, quae ad doctrinam chriſtianam pertinerent.* Putant ergo, haec verba a Luca addita eſſe ea de cauſſa, vt Felicem iniquitatis inſimularet, quod recte quidem cognouerit doctrinae chriſtianae indolem, et Paulum culpa vacuum eſſe intellexerit, neque tamen abſoluerit, ſiue vt Iudaeis gratificaretur, ſiue vt pecuniam a Paulo acciperet. Obſeruant, Felicem potuiſſe doctrinae chriſtianae rationem noſſe tum ex fama publica, cum Caeſareae a pluribus annis nota eſſet doctrina chriſtiana 10, 36 ſqq. tum ex vxore Iudaea vid. ad v. 24. nec eum latuiſſe, Paulum innocentem eſſe, et a primoribus Iudaeorum per inuidiam et calumniam accuſari (coll. v. 23.), cum Felix optime noſſet eorum mores et ingenia, et Lyſias in epiſtola teſtatus eſſet, Paulum non eſſe crimini morte aut vinculis digno obnoxium v. 23,

29. Contra vero *Beza*, *Grotius*, *Rosenmüllerus*, *Heinrichsius*, post αὐτὰς punctum ponunt, atque adeo haec verba a Lucae narratione separant, et cum oratione Felicis coniungunt, atque εἰπών per traiectionem explicant, *quando, inquit, accuratius cognouero, quae ad religionem christianam pertineant, (et) Lysias huc venerit, tum* etc. Notant, decernendum fuisse de secta Nazaraeorum, an ea sit legi Mosaicae contraria v. 14. atque adeo Paulus impietatis condemnandus, hac de re audiendos fuisse praeter accusatores plures viros eruditos, deinde an Paulus tumultum concitasset, de hoc audiendum fuisse Lysiam, qui omnibus Hierosolymae gestis interfuisset, Felicem non habuisse accuratiorem doctrinae christianae notitiam, inde apparere, quod eam sibi comparare studuerit coll. v. 24 sqq. Huic vero interpretationi vel hoc obstat, quod nimis violenta est verbi εἰπών traiectio, cum ea in medio aliquo membro inueniri soleat, hoc loco autem inter duo membra vsurpetur. Longe simplicior est eorum interpretandi ratio, qui verba reddunt: *accuratius scire cupiens, quae ad hanc doctrinam pertinerent.* Praeteritum εἰδὼς vim praesentis habet, vt 20, 22. διαγνώσομαι τὰ καθ' ὑμᾶς *de vobis cognoscam* vid. ad 23, 15. Lysias aut Caesaream non venit, aut, si venit, Felix promissis non stetit coll. v. 29 sq.

23. Participium διαταξάμενος positum est pro verbo finito, vt v. 5. ἔχειν τε ἄνεσιν *vt remissius eum haberet.* Quo sensu haec verba capienda sint, ea quae sequuntur docent. Erat Paulus in custodia militari vid. ad 22, 29. licebat Paulo et conspectu et liberalitate amicorum frui. ἴδιοι sunt *populares, Pauli doctrinae addicti* Philo Lib. 1. de vit. Mos. p. 630. A. Μωϋσῆς — ἐθάρσυνε τὰς ἰδίας *Moses suis addebat animum.* ὑπηρετεῖν mittere et afferre Paulo necessaria, idem fere quod διακονεῖν Luc. 8, 3. vbi v.

24. Drusilla erat filia Herodis Agrippae maioris, cuius mors supra descripta est 12, 23. desponsata fuerat Antiocho Epiphani, ea conditione, si ad sacra Iudaeorum transiret v. Ioseph. Ant. 19, 9. 1. Sed ille mutata sententia, circumcisionem noluit, ideoque Drusillae nuptias recusauit. Tum Agrippa minor, frater eius, eam Azizo, Emesenorum regi, circumciso, collocauit Ioseph. Ant. 20, 7. 1. Ἀγρίππας ἐκδίδωσι πρὸς γάμον Ἀζίζῳ τῷ Ἐμεσῶν βασιλεῖ, περιτέμνεσθαι βουλήσαντι, Δρουσίλλαν τὴν ἀδελφήν· Ἐπιφανὴς γὰρ ὁ τοῦ Ἀντιόχου τοῦ βασιλέως (τῆς Κομμαγηνῆς Ioseph. Ant. 19, 9. 1.) παῖς παρῃτήσατο τὸν γάμον, μὴ βουληθεὶς εἰς τὰ Ἰουδαίων ἔθη μεταβαλεῖν, καίπερ τοῦτο ποιήσειν προϋποσχόμενος αὐτῆς τῷ πατρί. Cum vero Felix, Iudaeae praeses, eam vidisset, pulchritudine eius captus, per Simonem quendam, Iudaeum Cyprium, eam sollicitauit, vt, relicto Azizo, sibi nuberet. Quae persuaderi sibi passa (contra legem Israelitarum, obseruante Iosepho, παραβῆναι τά τε πάτρια νόμιμα πείθεται), relicto marito, ad Felicem transiit, ex quo Agrippam filium genuit v. Ioseph. Ant. 20, 7. 2. Drusillam, Antonii neptem, quam antea Felix vxorem habuit v. not. ad 23, 24. *Graeuius* ad Sueton. V. Claud. c. 28. suspicatur, diem obiisse, antequam Felix in Iudaeam venisset. Quo autem anno Drusillam Agrippae, Felix in matrimonium duxerit, non constat, probabilis tamen est *Grotii*, *Heumani*, et *Michaelis* coniectura, factum id esse tum, cum Paulus Caesareae in custodia teneretur, atque ea, quae h. l. v. 24. leguntur, euenisse, cum rediisset Felix, qui exiisset ad arcessendam Drusillam. Iam cum rediisset, παραγενόμενος v. 17. Felix, σὺν Δρουσίλλῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ *cum Drusilla, vxore sua*, Paulum audiendi cupida. Pro αὐτοῦ in nonnullis libris legitur ἰδίᾳ, in aliis ἰδίᾳ αὐτοῦ, in pluribus αὐτοῦ omissum est, et recte ex ordine eiecit *Griesbachius*, sunt enim ἰδίᾳ et αὐτοῦ glossemata. περὶ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως

de fiducia in Chrifto, Meffia, ponenda, de religione chriftiana.

25. Disferuit Paulus de Iefu falutis auctore, de eius doctrina, virtutibus et officiis hominis chriftiani, inter alia de δικαιοσύνῃ *iuftitia*, fuum cuique effe tribuendum, neminem laedendum; de ἐγκρατείᾳ, quo vocabulo indicatur *temperantia* i. rationis in libidinem atque in alios non rectos animi impetus firma et moderata dominatio (Cic. Inuent. 2, 54.) h. l. inprimis *abstinentia a libidine, caftitas* v. Gal. 5, 19 fs. Col. 3, 4 fs. Xen. Agef. 5, 4. περὶ τῶν ἀφροδισίων ἐγκρατείας αὐτȣ· de Chrifti et mortuorum refurrectione, atque iudicio extremo Act. 17, 31. Qui quidem Apoftoli fermo, cum Felicem vitae flagitiofae fibi confcium maxime perturbaret, Paulum abire iubebat opportuniore tempore rurfus audiendum. τὸ νῦν ἔχον πορεύȣ *nunc quidem abi*: τὸ νῦν ἔχον fcl. κατὰ, *vt nunc fe res habet, nunc* formula fcriptoribus Graecis perquam vfitata; exempla hanc in rem collegerunt *Kypkius* et *Wetftenius* ad h. l. καιρὸν δὲ μεταλαβὼν *tempus opportunum nactus*, vno verbo, προσευκαιρίσας Philo de leg. ad Cai. p. 1018. B. αὐτὸς, ἔφη, τῆς ὑμετέρας ὑποθέσεως ἀκȣ́σας προσευκαιρήσας *pollicitus eft fe cogniturum noftram cauffam per otium.* Polyb. 2, 16. μεταλαβόντες δὲ καιρὸν ἁρμόττοντα. Iofeph. Ant. 18, 8. καιρὸν προσλαβȣ̃σα τοιȣ̃τον. Frequentius occurrunt formulae λαμβάνειν καιρὸν vel καιρȣ̃ v. *Wetftenius* ad h. l. vnde in pluribus codd. legitur λαβών, male ac perperam.

26. ἅμα δὲ καὶ ἐλπίζων κ. τ. λ.] *fimul vero etiam fperabat, fibi pecuniam a Paulo pro redimenda libertate datum iri.* Dixerat Tertullus Paulum πρωτοστάτην τῆς τῶν Ναζωραίων αἱρέσεως v. 5. Paulus ipfe profeffus erat, fe popularibus fuis ftipem attuliffe v. 17. credebat ergo Pauli fectatores ad eum redimendum libenter effe fumtus facturos, et quamquam lege Iulia, de repetundis, prohibitum

erat, *ne quis ob hominem in vincula publica coniiciendum — neue vinculis dimittendum aliquid acciperet* Dig. Lib. 48. 11. 7. hanc tamen legem magiſtratus Romanorum in prouinciis, auari et rapaces, qualis Felix erat, non magnopere curabant, ſed dimittebant captiuos, ob leuiores praeſertim cauſſas in vincula coniectos, accepta pecunia v. *Kypkius* ad h. l. Verba ὅπως λύσῃ αὐτὸν a pluribus codd. et verſſ. abſunt, ea adulterina iudicauit *Millius* Proleg. §. 977. et *Griesbachius* expunxit. Recte, gloſſema enim redolent. διὸ καὶ πυκνότερον κ. τ. λ.] *quare ſaepius cum eo ad ſe vocato colloquebatur;* comis erat erga Paulum, vt hic facile intelligere poſſet, procuratorem ipſum libenter dimiſſurum eſſe, accepta pecunia, eaque de re eum Paulo, non quidem ipſe, attamen per alios ſecreto tractaſſe putandus eſt.

27. Cum Paulus Felici gratificari nollet, nec largitione, ſed iudicis ſententia in libertatem vindicari vellet, nec eum Felix abſoluit, ſed per biennium in cuſtodia militari detinuit, et captiuum reliquit Feſto, ſucceſſori ſuo, gratiam a Iudaeis initurus (ſed v. not. ad v. 3.) more magiſtratuum Romanorum, qui e prouinciis diſcedentes, prouinciales beneficiis ſibi deuincire ſtudebant. χάριν l. χάριτα l. χάριτας κατατίθεσθαι τινὶ denotat, *gratiam inire apud aliquem, vt ſuo tempore viciſſim res grata exſpectari vel etiam poſci poſſit.* Gratiae in hac formula loquendi tanquam depoſitum conſiderantur. Demoſth. de falſa legat. extr. ἀφανῆ χάριτα καταθέσθαι. Plato Cratyl. 11. χρήματα τελῦντα καὶ χάριτας κατατιθέμενον. Diod. Sic. p. 505. B. χάριν βυλόμενος καταθέσθαι (τῷ βασιλεῖ) ἀπήλαυνε πρὸς τὺς πολεμίυς. Exempla alia plura vid. ap. *Kypkium*, *Elsnerum*, *Wetſtenium* ad h. l. add. *Dorvillius* ad Charit. p. 409.

CAPVT XXV.

1. Paulus apud Festum, Felicis successorem, accusatur; se defendit et Caesarem appellat. Agrippa rex et Berenice Caesaream veniunt, Festum salutaturi v. 13. qui regi Pauli caussam diiudicandam proponit v. 14 sq. rex Paulum audire cupit v. 22. caussa perorata, omnis fere consessus eum nihil morte aut vinculis dignum commisisse pronuntiat, et Agrippa Festo affirmat, dimitti potuisse Paulum, nisi ad Caesarem prouocasset v. 23 — c. 26. fin. Φῆστος οὖν ἐπιβὰς κ. τ. λ.] *Festus cum in prouinciam ingressus esset, post triduum Caesarea relicta, Hierosolymam petiit.* ἐπιβὰς h. e. suscepto prouinciae regimine; ἐπιβαίνειν dicuntur ii, qui regionem aliquam ingrediuntur, et construitur hoc verbum cum praepositione εἰς, vt Act. 20, 18. ἐπὶ Demosth. de Coron. p. 272. ed. *Reisk.* ἐπιβαίνουσι ἐπὶ τὴν ἱερὰν χώραν, et cum Datiuo Arrian. Exped. Alex Lib. 5. init. ὡς δ' ἐπέβη τῇ Νύσσῃ Ἀλέξανδρος v. *Kypkius* ad h. l. ἐπαρχίαι dicebantur prouinciae maiores, in quas mittebantur *propraetores*, qui et *legati Caesaris* appellabantur, ἀντιστρατηγοὶ, πρεσβευταὶ, et *proconsules*, ἀνθύπατοι. Ab his prouinciarum praesidibus diuersi erant *procuratores*, ἐπίτροποι, qui reditus Caesarum in prouinciis curabant, ita tamen, vt nonnulli eorum etiam iudicia facerent et ius vitae ac necis haberent. Talis prouincia etiam Iudaea erat, vnde Ioseph. Ant. 20, 11. 1. praefecturam et administrationem Iudaeae dixit ἐπιτροπὴν, voce propria, et Fadum Iudaeae procuratorem ἐπίτροπον vocauit Ant. 20, 1. p. 955, ed. *Havercamp.* Φάδος δὲ ὡς εἰς τὴν Ἰουδαίαν ἐπίτροπος ἀφίκετο. add. c. 5. §. 1. 6. §. 2.

Sed vt apud Latinos vox praefidis, omnes omnium prouinciarum rectores indicat v. *Krebfius* de vfu et praeftant. Romanae hift. in interpret. N. T. p. 61 fqq. ita fcriptores Graeci quoque, ἐπάρχους et ἐπαρχίαν de cuiuscunque prouinciae praefidibus et gubernatione vfurpant. Sic Iofeph. Ant. 20, 8. 11. Feftum cuius h. l. mentio fit, ἔπαρχον vocauit, et Fadum, quem l. l. ἐπίτροπον dixit Ant. 19, 9. ἔπαρχον appellauit. Hunc vfum loquendi etiam Lucas h. l. fecutus eft, et Iudaea vel propterea etiam nomine ἐπαρχίας infigniri poterat, quoniam procuratores in hanc prouinciam miffi, ius vitae et necis in prouinciales habebant. vid. Iofeph. B. I. 2, 8. 1. *Krebfius* ad h. l. et in Opuscc. Acadd. p. 139 fs. nos ad Matth. 10, 18. εἰς Ἱερουσαλὴμ, vt vrbem prouinciae primariam inuiferet, conueniret cum populi primoribus etc.

2—4. ἐνεφάνισαν κατὰ τοῦ Παύλου vid. ad 24, 1. περὶ τοῦ Παύλου infra v. 15. ὁ ἀρχιερεὺς Ifmael tunc temporis pontificatum gerebat v. not. ad 23, 2. Iofeph. Ant. 20, 8. 8. videtur tamen h. l. intelligendus effe Ananias fupra 23, 2. et 24, 1. memoratus. In aliis libris legitur ἀρχιερεῖς, quam lectionem probarunt *Millius* Prolegg. §. 881. et *Griesbachius*, fed eam e v. 15. in hunc locum venifle puto. καὶ παρεκάλουν αὐτὸν — κατ' αὐτοῦ] *eumque precibus adierunt, hoc fibi expetentes beneficium contra Paulum* f. *Paulo noxium.* Vt e v. 15. 16. patet, primo Iudaei a Fefto petierunt, vt Paulum capitis damnaret. Cum vero Feftus refpondiffet, e legibus Romanis neminem poffe indicta cauffa damnari; procuratorem rogabant, vt Paulus Hierofolymam a fynedrio iudicandus mitteretur. ἐνέδραν ποιοῦντες pro ποιήσοντες *per infidias eum in itinere occifuri*, ficariorum vfuri opera 23, 12. Hoc Iudaeorum confilium latuiffe Feftum e v. 9. patefcit. 4. Paulus, ciuis Romanus, cuius cauffa iam ad Romanum forum delata erat, non poterat inuitus fynedrio tradi vid. ad v. 9. quare Feftus Iudaeis

respondebat: Caesareae captiuus tenetur, caussa eius ad forum Romanum delata est, ibi eius caussa cognoscenda, et ad eam cognoscendam eo propediem redibo. ἐν τάχει mox, vt Apoc. 1, 1. 22, 6. sic ταχέως Sap. 6, 15. ἐκπορεύεσθαι scilicet εἰς τὴν Καισάρειαν.

5. Verba οἱ δυνατοὶ ἐν ὑμῖν *Erasmus*, *Grotius*, alii, explicant: *quibus commodum est*, Caesaream venire. Sed vt *Pricaeus* recte monuit, hoc si Lucas voluisset, scripsisset: οἱ οὖν εὐκαιροῦντες, vel, οἷς οὖν ἐν ὑμῖν εὔκαιρόν ἐστι. *Er. Schmidius* vertit: *qui possunt* scl. κατηγορῆσαι, qui de caussa satis instructi sunt. Alii: *qui volunt*. Has interpretationes contortas esse, et linguae legibus contrarias abunde docuerunt *Pricaeus* et *Krebsius* ad h. l. Simplicissima et verissima verborum interpretatio haud dubie haec est: qui auctoritate et dignitate caeteris praestant, *die vornehmsten, die angesehensten unter euch*; qui v. 15. dicuntur: οἱ ἀρχιερεῖς καὶ πρεσβύτεροι τῶν Ἰουδαίων. Vulgat. *qui in vobis potentes sunt*. Hac notione nomen δυνατὸς frequenter occurrit, vt Ioseph. Ant. 14, 13. 1. Ἰουδαίων ἑκατὸν οἱ δυνατώτατοι παραγίνονται πρὸς αὐτὸν, κατηγοροῦντες Ἡρώδου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν *centum Iudaeorum viri potentissimi Antonium iterum conueniunt, vt Herodem cum suis accusarent.* add. B. I. 1, 12. 4. ἧκον καὶ Ἰουδαίων οἱ δυνατοὶ, κατηγοροῦντες Φασαήλου καὶ Ἡρώδου. Thucyd. 1, 89. οἱ δυνατοὶ τῶν Περσῶν. Xen. Cyr. 5, 2. 13. ἀνδρὸς πολὺ δυνατωτέρου ἢ ἐγώ. Philo Lib. 1. de vit. Mos. p. 616. B. πάντων οὖν τῶν δυνατῶν συῤῥυέντων εἰς τὰ βασίλεια *confluente omni potentum multitudine ad regiam.* add. 1 Cor. 1, 26. v. *Wetstenius*, *Krebsius* atque *Loesnerus* ad h. l. Verbis εἴ τι ἐστιν in codd nonnullis additum legitur, ἄτοπον, quod additamentum grammaticis originem suam debet. Subaudiendum ἔγκλημα l. αἴτιον l. αἰτίαμα v. 7.

6. 7. διατρίψας ἡμέρας — πλείους ἢ δέκα] *cum in-*

ter eos commoratus esset, plus quam decem dies. Codd. AC. 13. 15. 27. 29. 31. al. Copt. Arm. Vulg. Theophyl. Lucif. habent: *οὐ πλείυς ὀκτὼ ἢ δέκα.* In aliis libris legitur: *οὐ πλείυς ἢ δέκα·* in aliis, *πλείυς ὀκτὼ ἢ δέκα·* in aliis, *πλείυς ἢ ὀκτώ.* Vera lectio quam etiam *Grotius, Bengelius, Millius* Prolegg. §. 919. (qui tamen *οὐ* pro additamento habet) *Wetstenius* probarunt, et *Griesbachius* in contexta migrare iussit, est: *οὐ πλείυς ὀκτὼ ἢ δέκα non plures quam octo aut decem dies.* Scilicet voces *ὀκτὼ* et *δέκα* cum in codd. literis expressae essent, *ἡμέρας οὐ πλείυς ή ἢ ί καταβὰς*, librariorum incuria *τὸ η* bis occurrens, omissum est. Negatio autem *οὐ* abesse nequit, cum sic accurate respondeant verba pollicitationi Festi, qui v. 4. *ἐν τάχει* sese *ἐκπορεύεσθαι μέλλειν* dixerat. Negauit quidem *Wolfius* lectionem *ἡμέρας πλείυς ὀκτὼ ἢ δέκα* conciliari posse cum Graeca loquendi ratione, scribendum tunc fuisse *πλείυς ἢ ὀκτὼ ἢ δέκα*, sed solet *ἢ* in hac forma loquendi omitti a Luca et scriptoribus Graecis optimis. Act. 4, 22. *ἐτῶν πλειόνων τεσσαράκοντα.* 23, 13. 21. *ἄνδρες πλείυς τεσσαράκοντα.* Plato Apol. 1. *ἔτη γεγονὼς πλείω ἑβδομήκοντα.* Isocrat. Panath. p. 288. (ed. 1749.) *ἐνταῦθα κατοικεῖν οὐ πλείω φήσυσιν ἐτῶν ἑπτακοσίων.* *Pricaeus* legendum coniecit: *ἡμέρας πλείυς ἤδη καὶ καταβὰς*, vt *πλείυς* sit idem quod *τινὰς*, vt Ioh. 10, 17. Act. 13, 31. 21, 20. infra v. 14. Haec vero coniectura, vt recte animaduertit *Albertius* in Peric. Crit. p. 26. est contra omnium codd. fidem, neque necessaria. 7. *περιέστησαν circumsteterunt* np. tribunal. *αἰτιάματα crimina* Thucyd. 5, 72. Plutarch. Coriol. p. 228. C. pro hac voce, quae rarius occurrit, infra v. 18. legitur *αἰτία.* Hesychius: *αἰτιαμάτων· ἐγκλημάτων.* Criminationes, quibus Iudaei vtebantur, Lucas non singulatim recenset; erant nimirum, vt ex Pauli defensione patet, eaedem, quas coram Felice protulerant vid. 24, 5. 6.

9. Ex Iudaeorum accufatione et Pauli defenfione perfpiciebat Feftus, effe Iudaeis cum Paulo controuerfiam de quaeftionibus ad religionem pertinentibus coll. v. 19. cumque Iudaeis gratificari vellet (χάριν καταθέσθαι vid. ad 24, 27.), vt initia regiminis fui commendaret, Paulum interrogabat: visne Hierofolymam abire, vt ibi, me praefente, tua cauffa (περὶ τούτων) disceptetur? Paulus, ciuis Romanus, cuius cauffa iam ad forum Romanum delata erat, vt iam fupra ad v. 4. annotauimus, non poterat cogi auctoritatem fynedrii agnofcere, hinc eum Feftus interrogabat, an a Iudaeis iudicari vellet? Probabile eft Feftum ipfum non credidiffe Paulum conditionem accepturum effe coll. v. 7. 8. 11. 18. Caeterum praefides non Caefareae tantum, fed etiam Hierofolymis, praetorium habebant et ius dicebant v. Matth. 27, 2. Ioh. 18, 28. ἐπ' ἐμοῦ me praefente et iudice 26, 2. fynedrii enim fententia a procuratore confirmanda erat. κρίνεσθαι v. 23, 6.

10. Paulus vero probe memor infidiarum fibi a Iudaeis ftructarum, cum et Feftum videret faciliorem fefe ergà Iudaeos gerere, et Romae doctrinam Chrifti praedicare cuperet v. 23, 11. iudicio hominum, qui internecino odio ipfum perfequerentur, fubmittere fefe nolebat. Sed refpondebat procuratori: *coram Caefaris tribunali conftitutus fum, vbi me oportet iudicari, Iudaeis nullam iniuriam feci, quod tu quoque melius nofti.* ἐπὶ τοῦ βήματος Καίσαρος ἑστώς εἰμι] cum enim procuratores Iudaeae poteftatem iuris dicundi a Caefare accepiffent, atque adeo ipfius Caefaris nomine et auctoritate cognofcerent et iudicarent, recte is poterat dici ἐπὶ τοῦ βήμ. Καισ. ἑστώς, qui coram huius prouinciae procuratore, criminum poftulatus, cauffae fuae defenfionem fufcipiebat vid. *Krebfius* in diff. de prouocatione Pauli ad Caefarem, inferta eiusd. Opusc. Academ. et Scholafticis p. 143. Ἰουδαίους οὐδὲν ἠδίκησα falfae funt eorum crimina-

tiones, neque adeo tuum iudicium reformido. ὡς καὶ σὺ κάλλιον ἐπιγινώσκεις *ficut tu optime nofti*, ex actu praefente, in quo nihil τῶν αἰτιαμάτων ἀποδεῖξαι Iudaei potuerunt vid. v. 18. 19. Comparatiuus κάλλιον vim fuperlatiui habet, vt faepius. Alii explicant: melius nofti, quam vt opus fit ea de re te pluribus edocere.

11. εἰ μὲν γὰρ ἀδικῶ κ. τ. λ.] *nam fi delictum commifi, et crimen morte dignum, non recufo mori*; modo feratur fententia a iudice iufto. Verbum ἀδικεῖν h. l. declarat, *delictum committere*, v. τὰς ὁ 2 Paralip. 26, 16. fic ἀδίκημα Act. 24, 20. παραιτεῖσθαι *recufare, fugere* Iofeph. Ant. 3, 8. 8. Μωϋσῆς δὴ πᾶσαν τιμὴν παραιτησάμενος. Philo de Creat. princ. p. 728. παραιτείσθω τὰς κρίσεις *recufet munus iudicis*. Diog. Laert. 8. p. 532. βασιλείαν παραιτεῖσθαι vid. *Raphelius* Obff. Herodo. *Krebfius*, *Wetftenius*, et *Loesnerus* ad h. l. *Drefigius* de Verb. Med. p. 362 fqq add. Herodi. 4, 14. 3. 7, 5. 18. εἰ δὲ οὐδέν ἐστι *fi autem vana, falfa funt* vid. 21, 24. οὐδείς με δύναται αὐτοῖς χαρίσασθαι vid. ad 3, 14 nemo me poteft eorum libidini condonare, et in eorum gratiam condemnare np. faluo iure, falua iuftitia. Καίσαρα ἐπικαλοῦμαι *Caefarem* (qui tunc erat Nero) *appello*, fi fcilicet me vis fynedrio iudicandum tradere. Lege Valeria, Porcia et Sempronia cautum erat, vt fi quis magiftratus ciuem Romanum verberare et necare vellet, accufatus ad populi iudicium prouocare poffet, intereaque nihil ab illo magiftratu pateretur, nifi quando populus iudicaffet v. intpp. ad Flor. 1, 9. 4. not. ad Act. 16, 37. Quod vero antea iuris populi erat, id deinceps factum eft Caefaris, vt nimirum ad eum prouocaretur, hinc etiam Plinius chriftianos, qui ciues Romani erant, et ad Caefarem prouocarant, in vrbem mittebat. Ep. 10, 97. *quos, quia ciues Romani erant, annotaui in vrbem remittendos* vid. et *Krebfius* l. l. p. 148.

12. Prouocatio erat fub conditione facta, Feftus igitur, deliberatione cum confiliariis inftituta, refpondebat: ad Caefarem prouocafti, ad Caefarem ibis. Libenter arripiebat Feftus occafionem fe ab hac cauffa molefta et inuidiae plena liberandi. *μετὰ τȣ͂ συμβȣλίȣ*] habebant prouinciarum praefides fuos affeffores (vt vocantur a Lamprid. Vit. Alex. Seueri c. 46.) confiliarios (Sueton. Tib. 33.) qui a Iofepho B. I. 2, 16. dicuntur *φίλοι ἡγεμόνος*, a Dio. Caff. p. 505. E. *πάρεδροι*, quibuscum, antequam fententiam dicerent, deliberarent v. Cic. Verr. 2, 13. *Perizonius* de Praetorio p. 718. *Cafaubonus* Exercitt. Antibaron. p. 137. Poft *ἐπικέκλησαι* nota interrogationis delenda eft.

13. *ἡμερῶν δὲ διαγενομένων τινῶν poft aliquot dies*; infra 27, 9. *ἱκανȣ͂ δὲ χρόνȣ διαγενομένȣ*. Ael. H. V. 3, 19. *τριῶν μηνῶν διαγενομένων tribus menfibus elapfis*. Herodi. 1, 10. 1. *χρόνȣ δὲ οὐ πολλȣ͂ διαγενομένȣ* vbi v. *Irmifchius*. *Ἀγρίππας ὁ βασιλεὺς*] Agrippa minor, Herodis magni abnepos, Agrippae maioris (v. not. ad 24, 24.) filius, vltimus Iudaeorum rex, qui annos LVI. regnauit, et multum auctoritate apud Claudium imperatorem valuit. Mortuo parente, cum adolefcenti feptendecim annorum v. Ioferh. Ant. 20, 8. 5. in aula imperatoris educato, et tum Romae praefenti, Claudius tantum regnum committere nollet: patri in regno Iudaeae fucceffor non datus eft, fed Cufpius Fadus procurator in Iudaeam miffus Iofeph. Ant. 19. extr. et Agrippa, octauo Claudii anno, ab eo accepit tetrarchiam Chalcidenam, mortuo Herode, Chalcidis Syriacae rege, patruo fuo; cui tetrarchiae cum quatuor praefuiffet annos, Chalcidem ei Claudius abftulit, eumque tetrarchia, quam primo Philippus, et poft Agrippae I. mortem procurator Romanus imperio tenuerat, Batanaea, Auranitide, Trachonitide (v. ad Matth. 2, 22.) et Lyfaniae tetrarchia (v. ad Luc. 3, 1.) donauit. v. Iofeph. Ant. 19, 7 fs. Lib. 20, 5 fs. B. I. 2, 21. 3, 2. Cae-

terum diu fuperfuit hic Agrippa II. Hierofolymorum excidio, regno incolumi, et aliquot vrbium acceffione Vefpafiani beneficio ampliato v. *Deylingius* Obfl. Sacr. P. 2. p. 261 fs. *Noldius* de vita et geftis Herodum, ad calcem Opp. Iofeph. ed. Haverc. T. 2. p. 333. Βερνίκη] quae fcriptoribus exteris Βερουίκη (vt Iuuenal. Sat. 6, 156.) et Βερενίκη dicitur, erat Agrippae II. foror, Herodis Agrippae I. filia natu maior, primum Herodi, patruo fuo, Chalcidis regi nupta fuit, quo mortuo, Polemoni Ciliciae regi, poftquam hic ad Iudaeorum facra transierat, nupfit; id tamen coniugium non diuturnum fuit, fed Bernice eum deferuit (qui tum et ipfe defertor religionis Iudaicae factus) et ad fratrem Agrippam rediit, quem inceftus cum ea commiffi fufpectum fuiffe, memorat Iofeph. Ant. 20, 7. 3. Βερνίκη δὲ μετὰ τὴν Ἡρώδȣ τελευτὴν, ὃς αὐτῆς ἀνὴρ καὶ θεῖος (patruus) ἐγεγόνει, πολὺν χρόνον ἐπιχηρεύσασα φήμης ἐπισχȣ́σης, ὅτι τ' ἀδελφῷ συνῄει, πείθει Πολέμωνα, Κιλικίας δὲ ἦν οὗτος βασιλεὺς, περιτεμνόμενον ἄγεσθαι πρὸς γάμον αὐτὴν, οὕτως γὰρ ἐλέγξειν ᾤετο ψευδεῖς τὰς διαβολάς. Καὶ ὁ Πολέμων ἐπείσθη μάλιςα διὰ τὸν πλȣ̃τον αὐτῆς· ȣ̓ μὲν ἐπὶ πολὺ συνέμεινεν ὁ γάμος, ἀλλὰ Βερνίκη δι' ἀκολασίαν, ὡς ἔφασαν, καταλείπει τὸν Πολέμωνα· ὁ δὲ ἅμα τȣ̃ γάμȣ καὶ τȣ̃ τοῖς ἔθεσι τῶν Ἰȣδαίων ἐμμένειν ἀπήλλακτο. Iuuenal. Sat. 6, 156 fs. *Adamas notiffimus, et Beronices In digito factus pretiofior, hunc dedit olim Barbarus inceftae, dedit hunc Agrippa forori, Obferuant vbi fefta mero pede fabbata reges, Et vetus indulget fenibus clementia porcis.* Tanta fuiffe fertur pulchritudine, vt et Titum Caefarem amore inflammaret Sueton. V. Tit. 7. *fufpecta in eo etiam luxuria erat — nec minus libido propter exoletorum et fpadonum greges, propterque infignem reginae Berenices amorem, cui etiam nuptias pollicitus ferebatur — Berenicen ftatim ab vrbe dimifit, inuitus inuitam.* Tacit. Hift. 2, 81. *regina Berenice — florens aetate formaque, et feni quoque Vefpafiano magnificentia munerum grata.* ἀσπασόμενοι *Feftum falutaturi*, eique fufceptam prouinciam gratulaturi.

14. ὁ Φῆστος τῷ βασιλεῖ ἀνέθετο τὰ κατὰ τὸν Παῦλον] *Festus regi Pauli caussam narrauit*: ἀνατίθεσθαι valet, *conferre*, *communicare*, *exponere* Artemidor. Onirocr. 2, 64. καὶ ἀνατιθέμενός τινι τῶν ἐπισημόνων τὸ ὄναρ, ἔμαθεν ὡς ἄπρακτος ὑποστρέψει αὐτῷ υἱὸς *cum id somnium exposuisset interpreti*, *didicit*, *re infecta filium rediturum*. Herodi. 3, 9. 21. τὰς μάχας τε καὶ νίκας δημοσίας ἀνέθηκε γραφαῖς *pugnas et victorias publicatis exposuit picturis*. Diog. Laert. 2, 18. 16. ἀκέω πρός σε ἀνατεθῆναι περὶ ἡμῶν *audio tibi de nobis plurima fuisse narrata* add. Gal. 2, 2. 2 Macc. 3, 19. Cic. Orat. 1, 17. *haec*, *cum Rhodum venissem*, *et cum Apollonio ea*, *quae a Panaetio acceperam*, *contulissem*. v. et *Kypkius* ad h. l. Cum Agrippa, Iudaeus, Iudaicarum legum et quaestionum non ignarus esset, cum ei etiam cura et inspectio templi, vt et ius summos pontifices denominandi et abdicandi, haereditatis lege, a patruo Herode, Chalcidis rege, qui illud ius ab imperatore Claudio obtinuerat, obtigisset v. *Deylingius* l. l. p. 265. cum et Paulus accusaretur, quod templum profanare ausus esset v. 21, 28. 24, 6.: Festus Pauli caussam Agrippae retulit, vt eius consiliis in re ei notiori iuuaretur coll. v. 20. 26. 27. τὰ κατὰ τὸν Παῦλον *res Pauli*, *caussa Pauli* Demosth. epist. 3. init. περὶ μὲν τῶν κατ᾿ ἐμαυτὸν *de iis rebus*, *quae ad me pertinent*. Polyb. 5, 56. init. ὑπὲρ τῶν καθ᾿ ἑαυτὸν *de rebus suis*. Thucyd. 3, 68. τὰ κατὰ Πλάταιαν *res ad Plataeam gestae* Diod. Sic. p. 169. D. τὰ καθ᾿ ἑαυτὸν *res suae*. Id. p. 690. D. τὰ κατ᾿ Ὀλυμπιάδα πράγματα *res Olympiadis*. Eph. 6, 21. τὰ κατ᾿ ἐμὲ *res meae* v. *Kypkius* ad Eph. l. c. *Müntkius* ad h. l. et *Fischerus* Animaduu. ad Weller. Vol. 3. P. 2. p. 190.

15. ἀρχιερεῖς sacerdotum principes v. Act. 22, 30. 23, 14. Sic et olim synedri rogarunt Pilatum, vt Iesum, omissa omni cognitione caussae, capitis damnaret v. ad Matth. 27, 11. Ioh. 18, 29. δίκη, de cuius vo-

cabuli significationibus copiosius disputauit *Er. Schmidius* ad h. l. inter alia significat, *poenam*, *supplicium*, vt 2 Thess. 1, 9. Suidas: δίκη, ὅτε μὲν τὸ ἔγκλημα, ὅτε δὲ ἡ κόλασις. Ammonius: δίκη, ἥ τε κρίσις, καὶ ἡ τιμωρία. Xen. Anab. 1, 3. 10. δίκην ἐπιτιθέναι *poenam irrogare.* Hist. Gr. 3, 3. 11. δίκης τυχεῖν *puniri.* add. Plutarch. de Educ. Puer. 14, 26. et 30. Herodo. 1, 3. et *sententiam condemnatoriam*, vt adeo sit id. qd. καταδίκη, prouti etiam in codd. nonnullis ex interpretamento legitur, atque hoc significatu voc. δίκη h. l. accipiendum est.

16. πρὸς οὓς ἀπεκρίθην κ. τ. λ.] *quibus respondi, non esse Romanis hunc morem, vt quemquam in gratiam aliorum condemnent*, indicta scl. caussa, sicut mox explicat vid. ad 16, 37. Seneca de Benef. 6, 8. *iudices quem damnaturi erant caussa, damnare gratia noluerunt.* Idem afferit Philo in Flacc. p. 759. ἴσα καὶ τῶν κατηγόρων καὶ τῶν ἀπολογουμένων, μηδένας ἀκρίτους προκαταγινώσκειν ἀξιοῦντες. Verba εἰς ἀπώλειαν desunt in ACE. al. Copt. Sahid. Vulg. ea pro insitiuis habent *Millius* Prol. §. 806. et *Bengelius*, sed omissa esse videntur, quoniam verbum χαρίζεσθαι v. 11. simpliciter positum legitur. πρὶν ἢ ὁ κατηγορούμενος — τοῦ ἐγκλήματος] *antequam reus praesentes habuerit accusatores, et locum nactus fuerit, se contra criminationem defendendi.* κατὰ πρόσωπον ἔχοι v. *Raphelius* Obss. Polybb. ad h. l. Xen. Hier. 1, 14. τυράννους κατ' ὀφθαλμοὺς κατηγορεῖν *tyrannum praesentem* f. *in os reprehendere.* Aristoph. Ran. 639. ἵνα σοι κατ' ὀφθαλμοὺς λέγῃ. Formula τόπον λαμβάνειν notat, *locum* i. potestatem, occasionem nancisci Sir. 4, 5. μὴ δῷς τόπον ἀνθρώπῳ καταράσασθαί σε. add. 1 Macc. 9, 45. Cic. de Orat. c. 42. *quem habebant instituendi aut docendi locum* cf. et *Bielii* Thes. sub v. τόπος.

17—19. συνελθόντων οὖν αὐτῶν ἐνθάδε cum in

hac vrbe conueniſſent v. 5. 7. ἀναβολὴν μηδεμίαν ποιησάμενος *ſine mora*; ἀναβολὴν ποιεῖσθαι eſt id. qd. ἀναβάλλεσθαι *differre* ſupra 24, 22. vt ap. Demoſth. de cor. p. 317. A. Thucyd. 2, 42. v. *Wetſtenius* ad h. l. et *Dreſigius* de V. M. p. 423. ἀχθῆναι id. qd. προαχθῆναι 12, 6. οὐδεμίαν αἰτίαν ἐπέφερον] *nullum crimen intulerunt*, ei obiecerunt: ἐπιφέρειν αἰτίαν eſt Lat. *crimen inferre*. Cic. Verr. 5, 41. *aliis proditionis crimen inferret.* Ad Herenn. 4, 35. *accuſatoris officium eſt inferre crimen; defenſoris diluere et propulſare.* Herodo. 4, 167. αἰτίην οἱ ἄλλην ἐπενείκας. Herodi. 5, 8. 13. ἄλλοις ἄλλας ἐπιφέρων αἰτίας *aliis alia obiiciens crimina.* Diod. Sic. p. 270. B. ἀπολογήσασθαι περὶ τῆς ἐπιφερομένης αἰτίας *crimen obiectum refellens.* Ioſeph. Ant. 2, 6. 7. de Ioſephi fratribus: οἱ δὲ τῆς κουφολογίας τὸν οἰκέτην ἐθαύμαζον, τολμῶντα αἰτίαν ἐπιφέρειν ἀνδράσιν *illi vero ſeruum ob ſermonis leuitatem mirabantur, vtpote qui crimen inferre viris auſus eſſet.* cf. *Raphel.* Obſſ. Polybb. *Kypkius*, *Wetſtenius*, *Loesnerus*, *Münthius* ad h. l. *Burmanus* ad Phaedr. 1, 1. 4. ὧν ὑπενόουν ἐγώ] *eiusmodi, quale ego ſuſpicabar.* Suſpicatus erat Feſtus, Paulum ſeditionem aduerſus Caeſarem in Iudaea mouere voluiſſe, aut latrociniis prouinciam infeſtaſſe, ſed audita Iudaeorum accuſatione, et Pauli defenſione, perſpiciebat, eſſe Iudaeis controuerſiam cum Paulo de quaeſtionibus ad religionem ipſorum pertinentibus, et de Ieſu, quem Paulus affirmaret in vitam rediiſſe. ὧν pro ἐκείνων ἃ, vt ſaepius. περὶ τῆς ἰδίας δεισιδαιμονίας] *de ipſorum religione*: δεισιδαιμονία et *ſuperſtitionem* et *religionem* indicat, vid. not. ad 17, 22. recte autem monuerunt interpretes tantum non omnes, h. l. vocabulum δεισιδαιμονία bono ſenſu accipiendum eſſe, cum non credibile ſit, Feſtum, hominem haud inurbanum, religionem Iudaicam exagitaſſe praeſente Agrippa, rege, huic religioni addicto.

20—22. „Hic vero Feſtus peccatum ſuum tegit, et ſe ipſum coarguit. Cur enim reum non abſoluebat, in

quem nihil probaretur? Itaque si quod res erat dixisset, fassus esset, se idcirco Caesarea Hierosolymam transferri voluisse Paulum, vt Iudaeis gratificaretur." *Beza.* ἀπορέμενος δὲ ἐγὼ εἰς τὴν περὶ τέτε ζήτησιν *dubius haerens de huius rei quaestione,* ignorans quid de tali controuersia religionem Iudaicam spectante decernerem. Verba περὶ τέτε nonnulli referunt ad Iesum, et de quaestione ad Iesum spectante explicant; quasi Festus dubius haesisset, num Iesus in vitam rediisset, an non? sed haud dubie Paulus non tantum de Iesu in vitam reditu sed omnino etiam de resurrectione mortuorum verba fecerat, vt eoram Felice; praecessit v. 19. ζητήματα δέ τινα, sequitur v. 20. extr. κἀκεῖ κρίνεσθαι περὶ τέτων velletne Paulus vt ibi haec caussa disceptaretur coll. v. 9. Itaque ad περὶ τέτε subaudiendum est πράγματος, et referenda sunt haec verba ad ea quae v. 19. praecesserunt. Hinc etiam in pluribus libris pro περὶ τέτε e glossemate legitur περὶ τέτων. 21. τηρηθῆναι pro εἰς τὸ τηρηθῆναι· bene *Schottus*: *cum Paulus ad Caesarem prouocasset, vt huius cognitioni asseruaretur.* Σεβαςὸς *Augustus*; inde a Caesare Octauiano, qui primus hoc cognomen assumsit, sequentes imperatores illud retinuerunt v. Philo Leg. ad Cai. p. 1012. D. *Spanhemius* de Vsu et Praest. Numism. Diss. 12. p. 371. *Püttmani* Diatribe de titulo semper Augustus Lips. 1791. 4. Pro πέμψω in aliis libris extat ἀναπέμψω, quod cum *Griesbachio* praefero. 22. Agrippa, ad cuius aures plura de Iesu et christianorum secta peruenerant, vid. 26, 26. 28. cupidum se ostendebat Paulum audiendi, et lubenter ipsius desiderio satisfaciebat procurator coll. v. 26. 27.

23. *Itaque postridie Agrippa et Berenice magna cum ambitione veniunt, atque cum tribunis et ciuitatis principibus ingrediuntur auditorium, et Paulus Festi iussu adducitur.* μετὰ πολλῆς φαντασίας] *cum ingenti pompa* (Eutrop. 4, 4.), Vulgatus eleganter: *cum multa ambitione*, quibus verbis idem interpres expressit etiam formulam: μετὰ πα-

ρæπομπῆς μεγάλης 1 Macc. 9, 37. Corn. Nep. V. Dion. 2, 2. *magnaque eum* (Platonem) *ambitione Syracusas perduxit.* Φαντασία speciosus regiae magnificentiae splendor, magnus apparatus vestitus, comitantium, pedissequorum. vid. de hac voce *Wesselingius* ad Diod. Sic. 12, 83. *Raphelius* Obss. Polybb. et *Wetstenius* ad h. l. ἀκροατήριον locus, in quo iudices ad cognoscendam caussam conueniunt, *der Gerichtssaal*, Lat. *auditorium*, quo sensu frequens est haec vox in iure Romano. v. *Schleusneri* Lex. h. v. χιλιάρχοις quinque cohortes Caesareae erant Ioseph. B. I. 3, 4. 2. singulis praeerat χιλίαρχος, tribunus. ἄνδρες οἱ κατ' ἐξοχὴν ὄντες τῆς πόλεως *ciuitatis primores* id. qd. ἔξοχοι. Similiter dicitur ὁ λόγος ὁ κατ' ἀλήθειαν pro ἀληθής, et ἡ ζωὴ ἡ κατ' εὐσέβειαν pro εὐσεβής.

24. 25. περὶ οὗ πᾶν τὸ πλῆθος — ἐνθάδε] *propter quem omnis Iudaeorum multitudo me conuenit* (s. *mecum egit*) *cum Hierosolymis, tum in hac vrbe:* ἐντυγχάνειν τινὶ inter alia notat, *apparere coram aliquo, adire aliquem*, vt tibi ab eo aliquid expetas etc. Hesychius: ἐντυγχάνει, προςέρχεται. Theophr. Char. 1, 2. τοῖς ἐντυγχάνειν κατὰ σπεδὴν βελομένοις προστάξαι ἐπανελθεῖν *qui volunt ipsum conuenire, confestim eos iubet redire.* Polyb. Hist. 4, 76. ἐντυχόντων δὲ αὐτῶν τῷ βασιλεῖ περὶ τέτων. Herodi. 1, 2. 5. ἀποσοβεῖν τὲς ἐντυγχάνοντας. 3 Macc. 6, 37. ἐνέτυχον δὲ τῷ βασιλεῖ, τὴν ἀπόλυσιν αὐτῶν εἰς τὰ ἴδια αἰτέμενοι. add. Aelian. H. V. 1, 21. cf. etiam *Elsnerus*, *Münthius* et *Loesnerus* ad h. l.

26. 27. τῷ κυρίῳ] *Domino* i. e. Caesari. Domini nomen, Augustus et Tiberius repudiauerant, cum hoc nomen Latinis antiquis eandem quam regis et tyranni vim haberet. Sueton. V. Aug. 53. *Domini appellationem, vt maledictum et opprobrium semper exhorruit. Cum spectante eo ludos, pronuntiatum esset in mimo: O dominum aequum et bonum! et vniuersi quasi de ipso dictum, exsultantes com-*

probassent; et statim manu vultuque indecoras adulationes repressit, et insequenti die grauissimo corripuit edicto, dominumque se posthac appellari, ne a liberis quidem aut nepotibus suis, vel serio, vel ioco, passus est. Sueton. V. Tiber. 27. *Dominus appellatus a quodam, denuntiauit, ne se amplius contumeliae caussa nominaret.* Insecuti vero imperatores hanc appellationem admiserunt. Traianum Plinius in epp. et Panegyr. saepius ita appellat. cf. *Spanhemius* ad Iulian. Orat. p. 221. de Vsu et Praest. Numism. p. 729 sq. *Wetstenius* ad h. l. et quos laudauit *Wolfius*. ἐπὶ σῦ legum quaestionumque Iudaicarum haud ignaro coll. 26, 3. ἀνακρίσεως γενομένης *inquisitione facta, nach gegenwärtigem Verhör* vid. ad 24, 8. Pro γράψαι in aliis libris legitur γράψω, fortassis vere, cum praecesserit γράψαι. 27. τὰς κατ' αὐτῦ αἰτίας *crimina ipsi illata* Diod. Sic. p. 688. D. κολάζειν τὰς αἰτίας τῶν κακῶν *prauorum crimina plectere* v. et *Raphelius* Obss. Xenophh. ad h. l.

CAPVT XXVI.

1. 2. *ἐκτείνας τὴν χεῖρα* more antiquo orationem habituri manum extendere solebant. Apuleius Metamorph. 2. p. 54. *porrigit dextram, et ad instar oratorum conformat articulum; duobusque infimis conclusis digitis, caeteros eminentes porrigit.* Polyaen. 4. p. 317. *ἀνέτεινε τὴν δεξιὰν ὡς δημηγορήσων* v. *Elsnerus* ad h. l. scribere potuisset Lucas λέγων vt 24, 2. sed elegantius scripsit *ἐκτείνας τὴν χεῖρα.* Male *Er. Schmidius* aliique putant, Paulum silentii imponendi caussa manum extendisse 12, 17. 13, 16. *ἐπὶ σοῦ coram te, te praesente et iudice* v. 25, 9. praecessit 25, 26. *ἀνακρίσεως γενομένης.* Caeterum iis quae v. 2. 3. leguntur, volebat quidem Paulus Agrippae beneuolentiam captare, sed vera erant quae proloquebatur.

3. *μάλιστα — καὶ ζητημάτων*] *cum tibi inprimis cognita sint omnia instituta et dogmata Iudaeorum:* γνώστην ὄντα σε accusatiui absoluti positi sunt pro genitiuis consequentiae, *γνώστου ὄντος σου*, fit hoc inprimis particula *ὡς* praemissa, ea tamen etiam omissa. Aelian. H. V. 2, 13. *εἶτα δὲ καὶ φύσει φθονεροὺς ὄντας, καὶ τοῖς ἀρίστοις βασκαίνειν προαιρουμένους deinde quoniam natura inuidi erant Athenienses, et optimis quibusque obtrectare malebant.* vbi v. *Perizonius.* Soph. Ai. 136. *σὲ μὲν, εὖ πράσσοντ᾽ ἐπιχαίρω·* vbi schol. *ἀντὶ τοῦ συγχαίρω σοῦ εὖ πράσσοντος.* Antocides Orat. c. Alcibiad. p. 303. Hanov. *ἔστι δὲ σωφρόνων ἀνδρῶν, φυλάττεσθαι πολιτῶν τοὺς ὑπεραυξομένους, ἐνθυμουμένους ὑπὸ τῶν τοιούτων τὰς τυραννίδας*

καθισαμένας pro *ἐνθυμεμένων αὐτῶν*. Thucyd. 2, 52. *ἐπισκευὴν οὐκ ἔσαν τῶν νεῶν*. Xen. Cyr. 6, 2. 8. *καὶ ὁ μὲν πλεῖσος ςρατὸς οὕτως εἶχε τὴν γνώμην, ὡς ἤδη παντελῶς κεκρατηκὼς, καὶ οὐδὲν ὄντα τὰ τῶν πολεμίων* *maxima vero pars exercitus hoc erat animo, quasi qui omnino iam viciſſent, atque hoſtium res nullius momenti forent.* Exempla plura hanc in rem collegerunt *Albertius*, *Raphelius* Xenophh. et Polybb. atque *Kypkius* ad h. l. Poſt *μάλιςα* in nonnullis codd. adiectum legitur *ἐπιςάμενος*, in aliis poſt *ὄντα σε*, partic. *εἰδὼς*, ſed vtrumque additamentum profectum eſt a grammaticis, elegantiam huius conſtructionis ignorantibus, vt recte obſeruauit *Albertius* ad h. l. *ἔθη* inſtituta Iudaeorum, leges, ritus. *ζητήματα* quaeſtiones de religionis Iudaicae placitis. *μακροθύμως* aequo animo; 24, 4. *τῇ σῇ ἐπιεικείᾳ*.

4. 5. *τὴν μὲν οὖν βίωσίν μυ κ. τ. λ.*] *quod vitam quidem meam attinet a puero inde actam, qualis, nimirum, ab initio Hieroſolymis inter populares meos fuerit, omnes Iudaei norunt, quibus olim notus fui, ſi modo velint fateri, me ſeueriſſimae religionis noſtrae disciplinae accommodate vixiſſe, Phariſaeum.* vid. Argum. cap. 23. *βίωσις* vt Lat. *vita*, notat: *viuendi rationem* Sirac. Prolog. *διὰ τῆς ἐννόμυ βιώσεως*. Sic *βιόω* Sap. 12, 23. Plin. ep. 3, 20. 5. *dicebat ipſe pro ſe, vitam ſuam explicabat.* *ἀπ᾽ ἀρχῆς* ab eo inde tempore quo Hieroſolymam veni. *ἄνωθεν* olim id. qd. *ἀπ᾽ ἀρχῆς* et *ἐκ νεότητος* vid. ad Luc. 1, 3. *προγινώσκοντες* id. qd. ſimplex *γινώσκοντες* vt Sap. 6, 14. Male nonnulli *ἄνωθεν* copulant cum *ἔζησα*, vertunt: probe ſciunt me, olim ſecundum ſeueriſſimam ſectam vixiſſe. *κατὰ τὴν ἀκριβεςάτην αἵρεσιν* vid. ad 22, 3. 24, 14. *θρησκεία* religio Iac. 1, 27.

6. Per *τὴν ἐλπίδα*, interpretes nonnulli, praeeunte *Grotio*, intelligunt ſpem reſurrectionis mortuorum, quae reſurrectione Ieſu certior facta eſt, vt 23, 6. 24, 15.

Verum, vt fcite obferuauit *Michaelis*, aduerfantur huic fententiae verba v. 7. εἰς ἣν τὸ δωδεκάφυλον κ. τ. λ. Etenim refurrectionem mortuorum non omnes Iudaei exfpectabant, negabant eam Sadducaei, fed Meffiam tunc temporis omnes exfpectabant, et hanc promiffionem de Meffia venturo, Deum νύκτα καὶ ἡμέραν colendo v. 7. fe affecuturos fperabant. Praeterea vbi alias promiffio populo Iudaico a Deo data fimpliciter commemoratur, ibi plerumque promiffio de futuro Meffia intelligitur, vt 13, 32. al. v. *Eckermani theolog. Beyträge B.* 1. *St.* 2. p. 193 fs. Dicit ergo Paulus: in iudicium adductus adfto, propter fpem venturi Meffiae maioribus noftris a Deo promiffi, cuius aduentum populus Iudaicus auide exfpectat, quem ego veniffe doceo, dum Iefum Meffiam effe profiteor v. 28, 20. Dogma doctrinae chriftianae praecipuum Agrippae haud ignotum v. 25, 19. 26, 26. 29. erat, Iefus, qui fe Meffiam declarauit, a Deo in vitam reuocatus, adeoque pro Meffia habendus eft. vid. not. ad 23, 6. 24, 21. 25, 19. Cum ergo Paulus oftendere vellet Iefum effe Meffiam, verba etiam faciebat, et facere debebat de Iefu refurrectione coll. v. 8. Breuis et concifa eft Pauli oratio, atque eo maiorem vim habebat ad feriendum et permouendum Agrippae animum, qui rationes quidem Sadducaeorum politicas probabat, non vero reliqua eorum dogmata et placita vid. not. ad Matth. 14, 2. et *Michaelis* ad h. l. (*Harduini* fententiam de paganismo Agrippae explofit *Deylingius* Obff. Sacr. P. 2. p. 264.) ἐπ' ἐλπίδι τῆς κ. τ. λ.] nonnulli vertunt: accufor ob fpem collocatam in promiffiones a Deo maioribus factas, vel, in iudicium vocor, quod rata fore fperaui promiffa maioribus noftris de Meffia venturo data. Erat autem Paulus a Iudaeis in ius vocatus, quod hanc fpem non fouebat, quoniam Meffiam veniffe docebat. εἰς ἣν fcl. ἐλπίδα *cuius fpei potiundae cauffa.* τὸ δωδεκάφυλον periphrafis gentis Iudaicae; hoc nomen non alias occurrit, fed δώδεκα φυλαὶ Iac. 1, 1. al. ἐν ἐκτενείᾳ pro ἐκτενῶς intente 12, 5. Iudith. 4, 9. νύκτα καὶ ἡμέραν indefeffo ftudio Luc. 2, 37. καταν-

τᾷν εἰς τι notat, *peruenire ad aliquid, consequi aliquid* vt Eph. 4, 13. Hesychius: καταντήσας, λαχὼν, κληρώσας. vid. *Wesselingius* ad Diod. Sic. 4, 53.

8. τί; ἄπιστον κρίνεται κ. τ. λ.] *quid? iudicaturne apud vos incredibile, Deum mortuos in vitam reuocare posse? Grotius, Er. Schmidius, Matthaeius*, interrogationis notam post τί delendam, eamque in fine versus ponendam censuerunt, vt adeo τί idem sit quod διατί *cur?* vt 1, 11. 3, 12. 14, 15. sed vulgari interpungendi ratione admissa fortior exiſtit oratio. Similis locus Rom. 3, 9. 6, 15. In verbis νεκροὺς ἐγείρει non eſt cogitandum de omnium mortuorum resurrectione, nam nec legitur τοὺς νεκροὺς, eſt ergo νεκροὺς indefinite dictum, et sententia verbis ineſt haec: Deum mortuos in vitam reuocare posse, vos Iudaei conceditis, cur ergo fidem denegatis nobis teſtantibus Iesum a Deo in vitam reuocatum, adeoque Messiam esse?

9. ἐγὼ μὲν οὖν ἔδοξα ἐμαυτῷ — δεῖν *equidem mei officii esse putabam.* Magnam locorum farraginem, in quibus legitur δοκῶ μοι, attulit ad h. l. *Wetstenius.* πρὸς τὸ ὄνομα — πρᾶξαι] *multis modis Iesu Nazareno aduersari;* πρὸς τὸ ὄνομα id. qd. πρὸς τὸν Ἰησοῦν. vid. Matth. 10, 22. 19, 29. Marc. 10, 29. Act. 5, 41. Sed impugnare Iesum eſt, religioni ipsius aduersari, sectatores ipsius persequi. Formula ἐναντία πράττειν *aduersa agere*, etiam a Demosth. et Thucyd. adhibetur, et plerumque cum datiuo conſtruitur, vt illis Demosth. et Thucyd. locis, quos *Kypkius* et *Wetstenius* ad h. l. attulerunt, vt infra 28, 17.

10. φυλακαῖς κατέκλεισα non nimis premendum, id. qd. παραδοῦναι εἰς φυλακὴν 8, 3. 22, 4. τὴν ἐξουσίαν pro ταύτην ἐξουσίαν hanc poteſtatem, vt infra v. 17. τοῦ pro τούτου et v. 19. τῇ pro ταύτῃ. Ioh. 7, 17. τῆς διδαχῆς pro ταύτης add. ib. v. 40. ἀναιρουμένων — ψῆφον] *eorumque supplicia probaui.* Praeter Stephanum plures chriſtianos, ante Pauli ad Chriſti signa transitum, religio-

nis cauſſa, a ſynedris fuiſſe interemtos, non conſtat. Quare plerique interpretes Paulum plurali oratorie vſum eſſe putant pro ſingulari, et haec verba ad Stephanum referunt. Frequens eſt haec enallage numerorum ſcriptoribus ſacris pariter atque profanis v. Matth. 2, 20. 9, 8. al. cf. et *Fiſcherus* Animaduu. ad Weller. Vol. 3. P. 1. p. 300 ſq. *Glaſſius* Phil. S. p. 319. 1250. Etiam c. 22, 20. Paulus tantum Stephani necem memorat. Formula καταφέρειν ψῆφον proprie adhibetur de iudice, qui *ſuffragium*, *ſententiam fert*, et hoc ſenſu *Elsnerus* et *Kypkius* hanc vocem h. l. accipiunt, et αὐτῶν poſitum putant pro κατ' αὐτῶν, cum vero Paulus pars ſenatus Iudaici non fuerit, ſumunt, Paulum vt ſanguinolentorum ſynedrii conſiliorum miniſtrum, ad multas priuatas et clandeſtinas membrorum ſynedrii deliberationes vocatum, omnino ſententiam de interimendis chriſtianis, zelotarum et ſicariorum ope, dicere potuiſſe. Sed hac coniectura non opus eſt. Rectius *Grotius*, *Beza*, *Erasmus*, *Schmidius*, alii, καταφέρειν (id. qd. φέρειν) ψῆφον ſimpliciter accipiunt pro, *aſſentiri*, *probare*, vt adeo κατήνεγκα ψῆφον idem valeat quod συνευδόκησα 22, 20. Rom. 1, 32. Probauit Paulus verbis, vultu, factis (22, 20.) necem Stephani, voluptatem ſummam ex ea cepit, laudauit flagitii reos.

11. καὶ—τιμωρῶν αὐτὰς] *per omnes ſynagogas ſaepe eos caſtigaui* i. e. flagris caedi iuſſi vid. Matth. 10, 17. τιμωρεῖν *caſtigare*, *punire* Act. 22, 5. Xen. Ageſ. 1, 21. Cyr. 1, 2. 6. vbi in ſeq. eſt κολάζειν. Hiero. 1, 12. Heſychius: τιμωρεῖσθαι, κολάζεσθαι. Suidas: τιμωρῶ σοι· βοηθῶ σοι, τιμωρῶ σε δὲ ἀντὶ τȣ̃ βασανίζω. ἠνάγκαζον βλασφημεῖν] *eosque Chriſto maledicere cogi.* Adeo crudeliter animaduertebat in Chriſti cultores, vt non ſimplici abnegatione religionis chriſtianae contentus eſſet, ſed eos etiam cogeret, verba in Chriſtum contumelioſa effundere. Plin. epp. 10, 95. *cum praeeunte me*,

deos appellarent, et imagini tuae, quam propter hoc iuſſeram cum ſimulacris numinum afferri, thure ac vino ſupplicarent, praeterea maledicerent Chriſto, quorum nihil cogi poſſe dicuntur, qui ſunt reuera chriſtiani. εἰς τὰς ἔξω πόλεις vid. c. 9.

12 ſq. *ἐν οἷς* ſcl. ἔργοις l. πράγμασι, his dum occupor, his negotiis vacans. μετ᾽ ἐξουσίας καὶ ἐπιτροπῆς τῆς παρὰ τῶν ἀρχιερέων poteſtate et mandato ſacerdotum ſummorum inſtructus. ἡμέρας μέσης *meridie* ſubintell. διά· ſupra 22, 6. περὶ μεσημβρίαν. Pro ἡμέρα μέση Homerus, Xenophon et alii Attici vulgo dicunt μέσον ἡμέρας, vel, μεσοῦσα ἡμέρα. Thom. Mag. μέσον ἡμέρας, καὶ μεσημβρία, καὶ μεσοῦσα ἡμέρα· μέση δὲ ἡμέρα, κοινόν. Herodian. p. 210. μέσον ἡμέρας καὶ μεσημβρία, οὐχ ἡ μέση ἡμέρα. Atticos tamen etiam formula ἡμέρα μέση vſos eſſe, exemplis pluribus comprobauit *Abreſchius* in annotatt. ad quaedam loca N. T. p. 622. οὐρανόθεν — με φῶς] *lumen coelitus delapſum, ſole ſplendidius me circumfulſit*: ὑπὲρ τὴν λαμπρότητα τοῦ ἡλίου ad rem augendam et illuſtrandam adiectum, ſignificatur fulgor ingens. Similis locus Matth. 17, 2.

14. Vid. not. ad 9, 5 ſqq. Paulus qui h. l. Ieſum loquentem inducit, quaedam hic affert, quae in praecedentibus, vbi eadem hiſtoria narratur, non leguntur. Scilicet Paulus, qui h. l. oratorem agit, neque articulatam vocem Ieſu audiuit, ea quae illo tempore, cum euenirent quae c. 9, 5. enarrantur, cogitauit, et quae ei Ananias iuſſu Ieſu dixit v. 9, 15. coniunctim h. l. commemorauit. Ἑβραΐδι διαλέκτῳ dialecto Syrochaldaica, Ieſu Apoſtolorumque aetate in Palaeſtina vſitata. Sed haec verba ſerius addita eſſe videntur, cum quaeſtio orta eſſet, quanam dialecto Ieſus locutus eſſet. σκληρόν κ. τ. λ. vid. not. ad 9, 5.

16 sq. *προχειρίσασθαι* pro *ἵνα σε προχειρίσω*, de verbo *προχειρίζεσθαι* vid. not. ad 3, 20. *ὧν εἶδες* pro, *ἐκείνων ἃ εἶδες* vid. ad 22, 15. *ὧν τε ὀφθήσομαί σοι* et quae tibi amplius demonstrabo, reuelabo, patefaciam, *ὄπτομαι* id. qd. *δείκνυμι* Hebr. גלה Ies. 40, 5. vbi LXX. adhibitum est hoc verbum, quoniam praecessit *εἶδες*. Alii vertunt: quae te videre faciam, quae mea procuratione videbis, et referunt haec verba ad visa somniorum, aliaque huius generis, quibus postea de docendi et vniuersa agendi ratione, diuinitus admonitus fuerit Paulus. 17. Per *τὸν λαὸν*, cum opponatur *τοῖς ἔθνεσι*, intelligitur populus Iudaicus; hinc etiam in nonnullis codd. e glossemate legitur *τῶν Ἰουδαίων*. Verba autem *ἐξαιρούμενός σε ἐκ τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἐθνῶν* haud pauci interpretes explicant: *erepturus te insidiis et vexationibus Iudaeorum atque gentilium.* Hesychius: *ἐξαιρούμενος, ἀπονιζόμενος, ῥυόμενος.* Sic Act. 7, 10. *ἐξείλετο αὐτὸν ἐκ πασῶν τῶν θλίψεων.* 12, 11. *ἐκ χειρὸς Ἡρώδου.* add. 23, 27. huic explicationi fauere etiam videntur ea quae v. 22. leguntur: *ἐπικουρίας τυχὼν τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ.* Sed verbum *ἐξαιρεῖν* et *ἐξαιρεῖσθαι* denotat etiam *eligere*, vt Xen. Cyr. 4, 5. 16. Κυαξάρει ἐξέλετε ὁποῖα ἂν — χαρίζεσθαι. Anab. 2, 5. 3. *ἐκ τούτων πάντων τοῦτον ἂν τὸν τρόπον ἐξελοίμεθα.* In versione Alexandrina respondet Hebr. בחר Deut. 33, 11. Iob. 36, 21. Ies. 48, 10. atque haec notio verbi in hac orationis serie omnino praeferenda videtur. Nam Paulus refert h. l. etiam ea, quae ipsi Ananias iussu Iesu dixerat. Legitur autem 9, 15. *σκεῦος ἐκλογῆς μοι ἐστὶν οὗτος τοῦ βαστάσαι κ. τ. λ.*] (22, 21.), praecessit etiam verbum *προχειρίζεσθαι* v. 16. *εἰς οὓς* referendum ad *λαὸν* et *ἔθνη*, vt e v. 20. patet, cf. etiam 9, 15.

18 sqq. *ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς αὐτῶν*] *vt oculos eorum aperias* i. e. vt eos intelligentia meliori imbuas: *ὀφθαλμὸς* meus, *ὀφθαλμοὶ τῆς διανοίας* Eph. 1, 18. oculi mentis aperiuntur, cum ea quae recta sunt et vera, et nobis salu-

taria, cognoſcimus. *ἐπιςρέψαι ἀπὸ σκότȣς εἰς φῶς*] *vt transeant e tenebris ad lucem*: *σκότος tenebrae*, perpetua imago inſcitiae, improbitatis v. Matth. 4, 16. Ioh. 8, 12. Rom. 2, 19. h. l. coll. v. 20. Itaque *φῶς* h. l. vi oppoſitionis eſt, vera Dei rerumque diuinarum cognitio et probitas, vt 2 Cor. 6, 14. Eph. 5, 8. illuſtrantur his verbis ea quae praeceſſerunt. *καὶ τῆς ἐξȣσίας τȣ̃ Σατανᾶ ἐπὶ τὸν Θεὸν*] *e Satanae imperio ad obſequium Deo praeſtandum*, vt ſuperſtitioni, inſcitiae, improbitati valedicant, et ad veram rerum diuinarum ſcientiam ac vitam ſanctam transeant; vt ex idolorum cultoribus et Meſſiae contemtoribus fiant Dei et Meſſiae cultores. Regni Satanae ciues dicuntur homines, rerum diuinarum ignari, ſuperſtitioni et improbitati dediti, doctrinae Chriſti aduerſarii v. ad Ioh. 12, 31. 16, 11. vbi Satanas nuncupatur *ἄρχων τȣ̃ κόσμȣ τȣ́τȣ*. add. Col. 1, 13. *ἄφεσιν ἁμαρτιῶν* v. Act. 2, 38. Col. 1, 13. 14. *κλῆρος* id. qd. *κληρονομία* Act. 20, 32. *καὶ δȣ̃ναι ὑμῖν κληρονομίαν ἐν τοῖς ἡγιασμένοις* vbi v. not. *πίςει τῇ εἰς ἐμὲ* ſuſcipienda mea doctrina Col. 1, 12. *οὐκ ἐγενόμην — ὀπτασίᾳ*] *coeleſti viſo parui*: *ὀπτασία* vid. ad Luc. 1, 22. *οὐκ ἀπειθὴς* litotes, Gal. 1, 16. *ἄξια τῆς μετανοίας ἔργα facta mutato animo digna* v. Matth. 3, 8. *ἕνεκα τȣ́των* ſcl. *πραγμάτων propterea*, quod Ieſum Meſſiam, in vitam reuocatum, Iudaeis et gentilibus praedico. *διαχειρίσασθαι* vid. ad 5, 30. *ἐπειρῶντο* Heſychius: *ἐσπȣ́δαζον, ἐβȣ́λοντο*.

22. *ἐπικȣρίας οὖν τυχὼν τῆς παρὰ τȣ̃ Θεȣ̃*] *ſed diuino auxilio adiutus*, v. 21, 31. 22, 22. 23, 16 ſ. *οὖν ſed, tamen* v. *Noldius* Concordd. Particc. *ἐπικȣρία auxilium* Polyb. 2, 48. *οὐ τυγχάνοντας δὲ τῆς καθηκȣ́σης ἐπικȣρίας ὑπὸ τῶν Ἀχαιῶν*. add. Thucyd. 1, 32. Diod. Sic. p. 114. B. Heſychius: *ἐπικȣρίας, βοηθείας, συμμαχίας* v. *Raphelius* et *Kypkius* ad h. l. *ἕςηκα in viuis, ſaluus ſum*, praeceſſit *ἐπειρῶντο διαχειρίσασθαι* v. 21. Verbum *ἵςασθαι in ſtatu ſuo perdurare, conſeruari, incolumem eſſe*, opponi-

tur τῷ, *πίπτειν e statu pristino deturbari, interire* Hebr. נפל cf. *Kypkius* ad h. l. et Apoc. 14, 8. nos ad Luc. 2, 34. *μαρτυρούμενος μικρῷ τε καὶ μεγάλῳ instituens omnis generis homines, iunge und alle* vid. not. ad 8, 10. ὧν pro ἐκείνων ἃ vt v. 16, 22, 15. *οὐδὲν ἐκτὸς κ. τ. λ.* v. 21, 21. 28. 24, 14.

23. *εἰ quod*, vt v. 8. *παθητὸς ὁ Χριστὸς Messiae mala esse subeunda, eum mortem subire debere: παθητὸς qui pati potest*, Vulg. *passibilis*. Philo de spec. legg. p. 805. C. *μεῖζον γὰρ οὐκ ἔστιν ἀσέβημα ἢ τῷ παθητῷ τὴν τοῦ δρῶντος ἀνατιθέναι δύναμιν nulla maior* impietas est, quam rebus in quas *perpessio cadit, adscribere agentis potentiam*. Plutarch. de Placitt. philos. c. 16. v. *Abreschius* Dilucc. Thucydd. p. 576. ad Aeschyl. p. 622. H. l. *παθητὸς* dicitur, *qui pati debet, supplicio destinatus*, hanc explicationem orationis contextus flagitat, et confirmat locus Luc. 24, 25 sq. *εἰ πρῶτος ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν κ. τ. λ.*] *ac primum omnium, qui in vitam redituri sint, lucis nuntium Iudaeis et gentilibus allaturum esse: πρῶτος ἐξ ἀναστάσεως* v. Col. 1, 18. Christus vocatur, *ἀρχὴ πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν.* 1 Cor. 15, 23. *ἀπαρχή.* add. Apoc. 1, 5. Per *φῶς* intelligi potest *doctrina* vera et salutaris; frequenter enim hoc nomen, vt Hebr. אור ponitur de religione vera, quatenus hominum animos illustrat, ignorantiam depellit, et felicitatem largitur vid. ad Ioh. 1, 4. Malim tamen h. l. vocabulo *φῶς* tribuere notionem *felicitatis*, quo significatu, vt Hebr. אור, saepius recurrit, vt Iob. 18, 5. 19. Ies. 45, 7. al. cum v. 18. praecesserit: *τοῦ λαβεῖν αὐτοὺς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν κ. τ. λ.* cf. etiam v. 6. 7. Alii *ἐξ* vertunt *post*, vt Matth. 19, 12. atque sensum ita constituunt: et post resurrectionem suam primum fore, qui Iudaeis et gentilibus annuntiaturus sit doctrinam suam, nempe per Apostolos.

24. Feftus, cum Paulum de Iefu fupplicio affecto, et in vitam reuocato, eodemque falutis, non tantum Iudaeorum, fed etiam gentilium auctore, et mortuorum refurrectione (v. Act. 17, 32.) dicentem audiret; in hanc erumpebat vocem: *μαίνῃ Παῦλε — περιτρέπει*] *infanis Paule, multi te libri ad infaniam redigunt.* Verbum *μαίνεσθαι infanire*, poni folet etiam de iis, qui aliquid dicunt aut faciunt, quod aliorum fidem cogitationemque fuperat, inprimis de iis, qui vehementiore animi motu feruntur, aut afflatu diuino, aut a daemone agitati, loquuntur et agunt. Thom. Mag. p. 593. *μαίνεται περὶ λόγους κρεῖττον, καὶ βακχεύει ἢ ἐνθυσιᾷ.* Porphyrius de vita Plotini c. 15. *ἐμοῦ δὲ ἐν Πλατωνείοις ποίημα ἀναγνόντος τόν ἱερὸν γάμον, καί τινος, διὰ τὸ μυστικῶς πολλὰ μετ' ἐνθουσιασμοῦ ἐπικεκρυμμένως εἰρῆσθαι, εἰπόντος μαίνεσθαι τὸν Πορφύριον, ἐκεῖνος εἰς ἐπήκοον ἔφη πάντων· ἔδειξας ὁμοῦ καὶ τὸν ποιητὴν, καὶ τὸν φιλόσοφον, καὶ τὸν ἱεροφάντην legente quondam me in Platonis natalibus poema de facro connubio, ac quodam, eo quod multa diuino cum afflatu fecretoque myfterio dicta fuiffent, Porphyrium infanire pronuntiante, ftatim ille* (Plotinus) *audientibus vniuerfis: imo demonftrafti, ait, fimul poetam, philofophum, facerdotem.* Hinc *Maius* Obff. Sacrr. Fafc. 4. p. 12. *Loesnerus*, *Schleusnerus* (in Lex. fub h. v.), *Dindorfius*, alii, verba Fefti interpretantur: affectu es abreptus, f. a daemone quodam actus videris, afflatu diuino loqui videris, *du redeft wie ein Begeifterter.* Quae tamen interpretatio orationis feriei non videtur effe confentanea. Vulgaris erat apud veteres opinio, vt ad h. l. obferuauit *Kypkius*, eos, qui fapientiae et literis nimiam impenderent induftriam, mente captos infanire. Conftat vero etiam fuiffe qui nimio literarum ftudio de mente deturbarentur; fed vt appofite ad h. l. monuit *Heinrichfius*, nimia doctrinae et eruditionis copia in fublimiores affectus facrumque ardorem abripi, omni rerum naturae reclamat, quia divinior ille enthufiasmus haudquaquam ftudio et arte,

doctrinae et literis debetur, fed menti innafcitur aut coelitus quafi inftillatur. Excogitata videtur haec explicatio, ne iniuftius de Paulo iudicium tuliffe, aut fanctiffima de Chrifto dogmata pro infanientium fomniis habuiffe videatur quis.“ Itaque retinenda eft vulgaris verbi μαίνεσθαι fignificatio. πολλὰ γράμματα explicant: *multae literae*, multa literarum ftudia. Sed γράμματα etiam effe poffunt *libri*, quo fignificatu frequenter hoc nomen legitur, vt ap. Xen. Mem. 4, 2. 1. 8. 1 Macc. 5, 10. in verf. Alex. refpondet voc. ספר Efth. 6, 1. 8, 5. 10. Ief. 29, 11. Dan. 1, 4. Ioh. 7, 14. vbi γράμματα funt libri Iudaeorum facri v. et Euftath. ad Odyf. ω. p. 1959. 59. Deriuandam autem putauit Feftus Pauli infaniam a πολλοῖς γράμμασι, quoniam Paulus commemorarat Mofen et prophetas, et quoniam etiam in cuftodia detentus, vt *Stolzius* atque *Heinrichfius* quoque fufpicati funt, libris facris et commentariis in eos legendis occupatus fuiffe videtur.

25 — 27. ἀληθείας καὶ σωφροσύνης ῥήματα ἀποφθέγγομαι *vera et fana proloquor*: σωφροσύνη cum opponatur τῇ μανίᾳ, non *modeftiam* fignificat, vt nonnulli voluerunt, fed *mentis fanitatem*, quae a Latinis opponitur *dementiae*. Senec. Lib. 2. Controu. 12. *dementia res eft fanitati contraria*. Phauorinus: μανία ἀντίκειται σωφροσύνῃ. Ifidorus 3, 266. σωφροσύνη κυρίως εἴρηται ἡ ἀντιδιαστελλομένη τῇ μανίᾳ. Sic ὁ σωφρονῶν opponitur τῷ δαιμονιζομένῳ Marc. 15. vbi v. not. et *Elsnerus* Obff. Sacr. T. 1. p. 144. ἀποφθέγγεσθαι cf. not. ad 2, 4. περὶ τούτων *ifta nouit*, nempe Iefum fupplicio affectum, in vitam rediiffe, doctrinam eius Iudaeis et gentilibus praedicari, et prophetas de futuro felicitatis gentium auctore ceciniffe. παῤῥησιαζόμενος confidenter, non metuens, ne me infanum habeat. ἐν γωνίᾳ *in angulo* i. clam, occulte, id. qd. ἐν κρυπτῷ Ioh. 18, 20. Matth. 10, 27. Luc. 12, 3. πιστεύεις — ὅτι πιστεύεις] *num fidem habes, rex Agrippa*

prophetis? credisne eos vera prolocutos esse? *scio, te habere.* Frequens in foro et quotidiano sermone, interrogare, et interrogati vicem sibi respondere. Plin. ep. 9, 12. *nunquam fecisti, quod a patre corripi posset? fecisti dico* v. *Pricaeus* ad h. l.

28. Iam vero Agrippa Paulum his interpellabat verbis: ἐν ὀλίγῳ με πείθεις Χριϛιανὸν γενέσθαι in quibus tamen verbis interpretandis enarratores inter se dissentiunt. Haud pauci ea explanant: *parum abest, quin mihi persuadeas, vt Christi cultor euadam;* alii*: *exiguo temporis spatio* (institutione breuissima) *vsus persuadere mihi conaris, vt christianus fiam.* Qui priorem rationem sequuntur, ἐν ὀλίγῳ positum existimant pro ὀλίγȣ, quod legitur ap. Xen. Sympos. 3, 6. Mem. 3, 10. 14. Plat. Phaed. 29. et παρ' ὀλίγον qua voce οἱ ό Prou. 5, 14. Hebr. כמעט *propemodum, paene*, expresserunt. Contendunt autem plerique horum interpretum Agrippam oratione Pauli affectum, haec serio dixisse, idque inde apparere aiunt, quod Agrippa postea Paulum innocentem declararit v. 32. Sed formula ἐν ὀλίγῳ ita adhibetur, vt subintelligi debeat χρόνῳ Xen. Hist. Gr. 4, 4. 12. ἐν ὀλίγῳ πολλοὶ ἔπεσον. Plato Apol. 7. ἔγνων οὖν αὖ καὶ περὶ τῶν ποιητῶν ἐν ὀλίγῳ τȣτο. add. Polyb. 11, 6. Herodi. 1, 1. 4. Suppletur ellipsis Xen. Cyr. 2, 4. 2. ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ ἐγένετο. Plato Apol. 2. ἐν πολλῷ χρόνῳ — ὀλίγῳ χρόνῳ. Neque enim probabile est Agrippam, regem, in tali loco et conuentu, eiusmodi confessionem effudisse, praesertim cum Festus Paulum captiuum clara et intenta voce insaniae arguisset. Erat praeterea christianorum nomen, quo Agrippa vsus est, ignominiosum v. 11, 26. Innocentem Paulum declarauit Agrippa, erat enim rex, auctore Iosepho, homo quidem luxuriosus, aequus tamen et mitis, et Romae educatus, liberius sentiebat, nec diuina magnopere curabat; neque offensus erat christianis, quos sciret non esse homines seditiosos, nec regem terrenum denuntiare. Itaque adstipulor inter-

pretibus iis qui posteriorem supra memoratam verborum explicationem proposuerunt, quae sane simplicissima est, cui et Pauli responsio v. 29. apprime conuenit; atque arbitror, Agrippam Pauli confidentia, qui ipsum acriter postremis verbis (v. 27.) vrsisset, irritatum fuisse, ideoque eum interpellasse, et verba regis ironice accipienda esse.

29. Modeste, ad Agrippae dictum alludens, respondebat Paulus: *εὐξαίμην ἂν τῷ Θεῷ κ. τ. λ.* Qui *ἐν ὀλίγῳ* vertunt, *propemodum*, verba: *καὶ ἐν ὀλίγῳ καὶ ἐν πολλῷ* interpretantur vel: *non propemodum solum sed plane* i. omnino, omni ex parte, ac si scriptum esset: *οὐ μόνον ἐν ὀλίγῳ ἀλλὰ καὶ ἐν πολλῷ·* vel: *vtinam siue parum siue multum abfuerit*, similes mei euaderent. Simplicissima et verissima verborum interpretatio est: *siue exiguo tempore, siue multo opus sit*, *εὔχεσθαι τῷ Θεῷ*, vt recte ad h. l. annotauit *Kypkius* proprie significat, *vota Deo facere* s. *nuncupare*, cum vero factis votis preces ad Deum emissae iunctae esse solerent, hinc factum est, vt *εὔχεσθαι Θεῷ* s. *Θεοῖς* notaret etiam, *precibus a Deo aliquid expetere* vt h. l. *optarim vtique a Deo*, *vtinam*. Xen. Cyrop. 2, 3. 1. *εὐξάμενοι τοῖς Θεοῖς τὰ ἀγαθά.* Mem. 3, 14. 3. *ὅταν οἱ ἄλλοι τοῖς Θεοῖς εὔχωνται πολυκαρπίαν, εἰκότως ἂν οὗτος πολυοψίαν εὔχοιτο.* Thomas Mag. *εὔχομαι τῷ Θεῷ, ἤγουν, εὐχὴν πρὸς αὐτὸν ὑπέρ τινος ποιοῦμαι* v. *Kypkius* et *Münthius* ad h. l. *παρεκτὸς τῶν δεσμῶν τούτων*] *exceptis hisce vinculis meis.* Paulus in custodia militari detinebatur et per catenam proliziorem militi alligatus erat vid. not. ad 22, 29. 28, 16. Sueton. Domit. 14. extr.

30 sqq. *οἱ συγκαθήμενοι αὐτοῖς* assessores, chiliarchi et primores ciuitatis coll. 25, 23. Verba *καὶ ταῦτα εἰπόντος αὐτοῦ* plures libri omittunt, ac pro iis habent: *ἀνέστη τε ὁ βασιλεὺς*, quam lectionem rectissime *Griesbachius* in ordinem recepit. *πράσσει* pro *πέπραχε* vel *ἔπραξε* v. 25, 11. 25.

CAPVT XXVII.

1. Paulus Romam deducitur. Nauigatio periculis plena. Naufragium patitur, fed naufragi omnes falui in terram euadunt. ἐκρίθη profectio Pauli ad Caefarem iam ante decreta erat, nunc tempus conftitutum. τοῦ ἀποπλεῖν de hac conftructione vid. not. ad 3, 12. ἡμᾶς intelliguntur Ariftarchus et Lucas, qui Paulum fponte comitabantur v. 2. παρεδίδουν *tradebant;* cogitandum de iis qui fub aufpiciis Fefti rem agebant, et παρεδίδουν imperfonaliter capiendum v. ad Luc. 12, 20. Ioh. 15, 6. Ἰουλίῳ *Grotius* eum Iuliae domus libertum fuiffe fufpicatur. σπείρης Σεβαστῆς] plerumque vertunt: *cohortis Auguftae.* Scilicet ab Augufti Octauiani inde tempore fuerunt *legiones* nuncupatae *Auguftae.* Sic a Claudiano Bel. Gildon. v. 422. memoratur *legio Augufta* v. et *Wetftenius* ad h. l. Hinc interpretes plurimi opinantur, in omnibus legionibus aliis, et fic quoque in quinque cohortibus (v. ad Matth. 27, 27.) Caefareae collocatis, fuiffe vnam cohortem, quae Augufta (*kaiferliche Leibcompagnie*) diceretur, aut cohortem h. l. memoratam fuiffe cohortem legionariam legionis Auguftae in Syria et Iudaea collocatae. Aliam coniecturam, neque eam improbabilem, propofuit *Schwarzius* in Diff. de cohorte Italica et Augufta ex Act. 10, 1. et cap. 27, 1. Altorf. 1720. 4. p. 43. ftatuit nimirum, cohortem illam cognomen retuliffe ab vrbe Samaritana, ab Herode in honorem Augufti Σεβαστὴ vocata (vid. not. ad Act. 8, 5.), vt proprie diceretur *cohors Sebafta*, vel *Sebaftena*, aut *Sebaftienfis.* „Conftat autem, fcribit V. D. l. l. in ea vrbe fuiffe valida Romanorum praefidia; imo Romanos, ex Seba-

ftino populo aeque, ac Caefareenfi, militares copias fuas, quae in Iudaea erant, augere folitos effe. Id teftatur euidenter Iofephus Ant. 20, 6. eo ipfo loco, in quo enarrat res geftas *Felicis*, procuratoris Iudaeae, cui a Nerone fucceffor datus erat *Feftus*; cuius adeo vtriusque procuratoris tempore vixit ille ipfe *Iulius*, qui Act. 27, 1. dicitur centurio *cohortis Sebaftae*; οἱ πλεῖστοι, inquit, τῶν ὑπὸ Ῥωμαίοις ἐκεῖσε στρατευομένων Καισαρεῖς ἦσαν καὶ Σεβαστηνοὶ h. e. *plurimi qui per ea loca fub Romanis caftra fequebantur, patria erant Caefareenfes et Sebafteni.* Ita apud eundem Iofephum B. I. 2, 2. Gratus, quidam belli dux, dicitur τὸ μαχιμώτατον τῶν Σεβαστηνῶν *pugnaciffimos Sebaftenos* duxiffe. An non igitur fieri potuit, vt hinc peculiares cohortes recte appellarentur Σεβασταὶ, *Sebaftae* vel *Sebaftorum*, prout ap. Iofeph. B. I. 2, 11. re ipfa legimus, Cumanum, procuratorem Iudaeae, fecum ex Caefarea adduxiffe ἴλην ἱππέων, καλουμένην Σεβαστηνῶν h. e. *alam equitum, quae vocabatur Sebaftenorum.* Si enim illo ipfo tempore, de quo disputamus, tefte Iofepho, Caefareae extitit *ala* equitum quae vocabatur *Sebafta*, vel *Sebaftenorum*, cur non ibidem etiam exiftere potuit peditum *cohors*, quae ex eadem ratione cognominata fit *Sebafta*?"

2. ἐπιβάντες δὲ πλοίῳ Ἀδραμυττηνῷ] *confcenfa igitur naue Adramytiena.* Nauibus a patria, vbi conftructae erant, aut vnde veniebant, nomen dari folebat Iul. Caef. Bel. Ciu. 3, 5. 3. *praeerat* Aegyptiis *nauibus Pompeius filius*, Afiaticis *D. Laelius et C. Triarius*, Syriacis *C. Caffius;* Rhodiis *C. Marcellus cum C. Coponio;* Liburnicae *atque* Achaicae *claffi Scribonius Libo et M. Octauius.* Liu. 35, 11. *quinque tantum* Rhodiae *naues cum* Cois *effugerunt.* Nauis h. l. memorata nomen obtinuiffe videtur a loco, vbi fabricata fuit et vnde illa venit. Sed non vno modo nomen vrbis, cuius h. l. mentio facta eft, in codd. fcribitur. Vulgaris lectio eft ἀδραμυττηνῷ, in aliis autem libris legitur, ἀτραμυττηνῷ, in aliis ἀδραμ-

μυτινῷ, in aliis ἀδραμυντινῷ. Nil frequentius fcribarum erroribus in exprimendis nominibus vrbium, fed et ipfi auctores veteres hoc nomen vario modo fcripferunt. Scholiaft. ad Thucyd. 5, 1. Ἀδραμύττειον, Εὔπολις (poeta comicus Athenienfis), Ἀτραμύττειον, Θουκυδίδης. Stephanus Byzantinus p. 22. Ἀδραμύττειον πόλις Μυσίας· ἡ γραφὴ διχῶς, διὰ τοῦ τ, καὶ διὰ τοῦ δ, καὶ διὰ διφθόγγου, καὶ διὰ τοῦ ι, καὶ δι' ἑνὸς τ, καὶ διὰ δύο. Ἀλλὰ καὶ δι' ἑνὸς τ, ὅταν ἔχῃ δίφθογγον, καὶ διὰ δύο τῷ ι μόνως. add. Euftath. ad Hom. Il. ζ, p. 520. Ἀδραμύττειον legitur ap. Herodo. 7, 42. Xen. Exp. Cyr. 7, 8. 8. Ἀτραμύττειον ap. Diod. Sic. 12, 72. Quaeritur autem quaenam vrbs h. l. intelligenda fit? Et *Grotius* quidem, *Drufius*, *Witfius* in Meletem. Leidenf. p. 175. praeeunte *Hieronymo*, cogitarunt de *Adrumeto*, Africae oppido haud ignobili, a quo nauis illa nomen fuum tulerit. Rectius *Beza*, *Clericus*, *Raphelius*, *Wolfius*, *Walchius*, in Antiquitatt. nauticis ex itinere Pauli Romano Act. 27. 28. collectis Ien. 1767. 4. p. 5. alii, *Adramyttium*, ciuitatem Myfiae, in Afia minori, intelligendam effe ftatuerunt. In nullo enim cod. Actorum Lucae, nomen Ἀδρυμύτιος deprehenditur, fed libri omnes, quomodocunque in fcriptura nominis disfentiant, priores fyllabas efferunt ἀδρα, vel ἀτρα. Vrbis autem Adrumeti in Africa nomen gentile Graece erat Ἀδρυμήτιος, Latine *Adrumetinus*. Stephanus de vrbib. p. 24. τὸ ἐθνικὸν (vrbis Ἀδρυμήτου) Ἀδρυμήτιος. Caeterum haec nauis Adramyttina, tunc, cum Paulus ei imponeretur, Syriacis mercibus onufta ad maritimas Afiae oras (μέλλοντι πλεῖν τοὺς κατὰ τὴν Ἀσίαν τόπους) reuerti voluiffe videtur, et Iulius centurio Paulum eo deducere volebat, fperans fe in Ciliciae, Pamphiliae et Lyciae oris nauem, quae recta Italiam peteret, inuenturum, qua ipfe vna cum fuis et captiuis eo poffet venire, nec fpes eum fefellit coll. v. 6. μέλλοντες πλεῖν — τόπους] *Afiae litora lecturi.* Pro μέλλοντες haud pauci libri habent μέλλοντι,

vt sermo pertineat ad nauem; hanc lectionem comprobarunt *Millius* Prolegg. §. 1203. *Bengelius* et *Griesbachius.* Recte. Nempe librarii mutarunt *μέλλοντι* in *μέλλοντες*, quoniam praecessit *ἐπιβάντες*, et sequitur *ἀνήχθημεν.* Haud raro autem naues ipsae *πλεῖν* dicuntur: sic infra v. 6. *πλεῖον Ἀλεξανδρῖνον πλέον.* Xen. H. Gr. 6, 2. 8. *εἴ πε τις ναῦς περὶ τὴν Ἀττικὴν ἔπλει oram Atticae legebat* v. *Marklandus* ad Max. Tyr. Diss. 22. p. 692. *Masuicius* ad Polyaen. Strateg. 4, 2. p. 324. Ante verba *τὲς κατὰ τὴν Ἀσίαν τόπες* in nonnullis codd. adiectum legitur *εἰς*, in aliis *ἐπὶ*, e glossemate; praepositiones enim *ἐπὶ*, *εἰς*, *in*, saepius a scriptoribus Graecis et Latinis omitti solent, cum de loco quo quis contendit sermo est. Hom. Odys. γ', 278. *ἀλλ' ὅτε Σένιον ἱρὸν ἀφικόμεθ', ἄκρον Ἀθηνῶν.* add. Il. α', 322. Eurip. Med. 1143. Cycl. 92. 106. Virg. Aen. 1, 2. *Italiam — Lauinia venit Litora.* Curt. 3, 4. 1. *Alexander regionem quae castra Cyri appellatur, peruenerat,* vbi v. *Snakenb.* add. *Bosius* de Ellips. sub v. *εἰς* et *ἐπὶ*. *Fischerus* Animaduu. ad Weller. Vol. 3. P. 2. p. 1 sq. *κατὰ* saepius periphrasi inseruit, vt ap. Aeschyl. Agam. 587. *θεοὶ οἱ κατ' Ἑλλάδα.* Diod. Sic. p. 202. D. *ἐβασίλευσε μέχρι τῶν κατὰ Ῥήγιον τόπων regnauit vsque ad Rhegium* v. *Münthius* ad h. l. *Fischerus* l. l. p. 191. *ἀνήχθημεν soluimus* vid. ad 13, 13. *ὄντος—Θεσσαλονικέως] comitante nos Aristarcho Macedone, Thessalonica oriundo.* Aristarchi mentio facta 19, 29. vbi v. add. Philem. 24. Col. 4, 10.

3. *τῇ τε ἑτέρᾳ κατήχθημεν κ. τ. λ.] postridie appulimus Sidonem, vbi Iulius, qui Paulum humanissime tractabat, ei permittebat adire amicos, qui eius curam haberent.* *κατήχθημεν* vid. ad 21, 3. *φιλανθρώπως τ. Π. χρησάμενος* Iulius Paulum, ciuem Romanum, humanissime tractabat, mandato Festi, cui eo libentius parebat, cum ipsi quoque de Pauli innocentia persuasum esset 24, 23.

25, 18. 23. 26, 31 fq. χρῆσθαι datiuo perfonae iunctum, notat: *tractare aliquem* Xen. Mem. 4, 3. 12. σοὶ ἐοίκασιν ἔτι Φιλικώτερον ἢ τοῖς ἄλλοις χρῆσθαι *benigniores erga te effe.* Herodi. 3, 13. 8. καὶ γὰρ ἐκεῖνος τοῖς Ἀντωνίου παισὶ πολεμίε γενομένε οὕτως ἐχρήσατο *nam et ille Antonii liberos, hoſtis ſui, eodem modo tractauit.* Diod. Sic. 11, 26. ἀνθρωπίνως αὐτοῖς χρήσασθαι — ἐχρῆτο πᾶσιν ἐπιεικῶς. Auct. ad Her. 4, 29. *vos me quo pacto vobis videbitur, vtamini.* vid. *Raphelius* Obff. Xen. et Polybb. et *Wetſtenius* ad h. l. ἔτρεψε κ. τ. λ. np. cum milite, qui eum cuftodiebat v. 28, 16. not. ad 22, 29. 26, 29. πρὸς τὲς Φίλες ad chriftianos ibi degentes. ἐπιμελείας τυχεῖν a quibus hofpitio exciperetur, pecunia, rebus ad iter conficiendum neceffariis iuuaretur.

4. 5. ὑπεπλεῦν *ſublegere, oram cominus legere,* drr. nautae, qui propter ventos contrarios non rectum curfum tenent, altum non petunt, fed infulae vel orae adiacentis opportunitate venti aduerfi violentiam coercere atque infringere ftudent. ἀνέμες plurali numero vtitur Lucas, quoniam plures faepe venti iunctim naues infeftare et iter maritimum periculofum reddere folent Veget. de re milit. 4, 38. *ſaepe ſinguli, interdum duo, magnis autem tempeſtatibus etiam tres flare conſueuerunt.* add. Horat. Carm. 1, 3. 12. Virg. Aen. 1, 86 fq. 5. κατήλθομεν εἰς Μύρα τῆς Λυκίας] *Myra Lyciae perueniebamus.* Μύρα vrbs maritima Lyciae, quae erat Afiae regio litoralis, inter Pamphiliam et Cariam. Stephanus: Μύρα, πόλις Λυκίας· λέγεται καὶ θηλυκὸν καὶ οὐδέτερον v. et *Wetſtenius* ad h. l. Pro Μύρα in aliis libris vitiofe legitur Σμύρα l. Σμύρναν l. Λύςρα. Smyrna enim, vt recte monuit *Beza* ad h. l. eft longe diuerfo tractu, nempe in Ionia, fupra Ephefum, in Aegeum pelagus obuerfa. Paulus autem nondum Cnidum erat praeteruectus; Lyftra autem erat vrbs Lycaoniae, procul a mari in continente fita v. ad 14, 6. *Grotius* cum Myra inte-

rius iaceat, legendum coniecit Λίμυρα, quod nomen eft fluuii eique adiacentis oppidi in Lycia v. Plin. H. N. 5, 28. arrifit haec coniectura etiam *Bolitnio*, qui autumat, Lucam in diario fuo, lingua Syriaca confcripto, pofuiffe ܠܡܘܪܐ, idque poftea interpretem Graecum, qui ܠ pro praefixo habuerit, reddidiffe εἰς Μύρα. Sed hac coniectura facile fuperfedere poffumus. Myra enim et Lemyra, auctore Strabone 14. p. 981 in Lycia fita erat, et vtraque vrbs a litore, quod portum habebat, viginti ftadia i. horae fpatium diftabat v. *Michaelis* ad h. l. et *Gableri neueft. theol. Journal* B. 12. p. 521.

6. κἀκεῖ — Ἰταλίαν] *ibi centurio nauem Alexandrinam nactus, Italiam petituram:* κἀκεῖ fcl. ἐν τοῖς Μύροις, in portu Myrorum. πλοῖον Ἀλεξανδρῖνον nauis Alexandrina vocatur ab Alexandria, Aegypti vrbe, vbi exftructa erat et vnde venerat v. not ad v. 2. Satis magnam hanc nauem Alexandrinam fuiffe, e numero naufragorum 27, 37. perfpicitur, erantque omnino naues Alexandrinae onerariae grandiores v. *Hafaeus* in diff. de nauibus Alexandrinis c. 1. §. 7 fq. Etiam alias faepius nauium Alexandrinarum, quae Alexandria Romam vectae funt, mentio fit v. Sueton. V. Aug. 98. Ner. 45. Senec. ep. 77. Alexandria enim frumentum in Italiam quotannis deuehi folebat, non folum claffibus nauium, fed etiam nauibus fingularibus priuatis v. Sueton. Senec. ll. ll. Galba 10. Tacit. Hift. 4, 52. Varro R. R. 2. prooem. p. 97. Lucan. 6, 105. Hinc plerique interpretes ftatuunt, nauem h. l. memoratam fuiffe frumentariam, inprimis etiam propterea, quod nautae in naufragii periculo, nauis leuandae cauffa, τὸν σῖτον in mare proieciffe dicuntur v. 38. et cum naues Alexandrinae frumentariae folerent alto fe committentes recto curfu in Italiam tendere h. l. autem centurio nauem Alexandrinam in Myrorum portu nactus effe legatur: interpretes illi vt fuam fententiam tueantur, monent, fi per tempefta-

tem nauigatio minus tuta esset, nonnunquam eas ad Syriae oram traiecisse, et superata Cypro, praeteruectisque Cilicia et Pamphilia per mare Graecum Italiam petiisse v. *Wetstenius* ad h. l. Sed nautae etiam merces in mare proiecisse dicuntur atque adeo per τὸν σῖτον intelligenda esse videntur alimenta, cibaria vid. not. ad v. 18. 38. putauerim ergo potius hanc nauem Alexandrinam Indicis aliisue mercibus fuisse onustam, et, cum naues mercatoriae bis terue olim merces aliis mercibus permutare solerent, dominum nauis (vt iam suspicatus est *Walchius* l. l. p. 19.) data opera nauis cursum ad Asiae minoris portus direxisse, propter aliquem mercatum, vt post hanc in Lycia aut Cilicia negotiationem, nouum quaestum faceret in Italia, quamquam praefracte negare nolim, fieri etiam potuisse, vt vi ventorum ac tempestatum nautam sibi impositam videret necessitatem a recto cursu deflectendi, et ad Lyciae oram nauigandi. ἐνεβίβασεν ἡμᾶς εἰς αὐτὸ] *nos ei imposuit*: ἐμβιβάζειν verbum nauticum, de hominibus, qui naui imponuntur Thucyd. 1, 53. ἔδοξεν οὖν αὐτοῖς, ἄνδρας εἰς κελήτιον ἐμβιβάσαντες — προπέμψαι τοῖς Ἀθηναίοις. Lucian. Ver. Hist. p. 680. ἐμβιβάσας πεντήκοντα τῶν ἡρώων εἰς ναῦν. Xen. Anab. 5, 3. 3. ἐς τὰ πλοῖα τὰς ἀσθενοῦντας ἐνεβίβασαν. H. Gr. 5, 1. 8. εὐθὺς ἐμβιβάσας (scl. τὰς ναύτας) ἐπηκολούθει. v. et *Palairetus* ad h. l.

7. ἐν ἱκαναῖς δὲ ἡμέραις βραδυπλοοῦντες] *cum vero per plures dies tarde nauigassemus*, np. ob ventos aduersos, διὰ τὸ τὰς ἀνέμας εἶναι ἐναντίας coll. v. 4. Artemidor. 4, 32. ἔτυχε πλέων καὶ ἐβραδυπλοίησεν. Cic. ad Diu. 14, 5. *cum sane aduersis ventis vsi essemus, tardeque et incommode nauigassemus.* Oppositum εὐθυδρομεῖν 16, 11. καὶ μόλις — ἀνέμα] *et vento nos repellente, vix Cnidum attigissemus.* Pro προσεῶντος *Heinsius* legi malebat προσελῶντος *non impellente vento*, et *Bowyerus*, μὴ πρόσω ἐῶντος ἡμᾶς (scl. πλεῖν) τοῦ ἀνέμα *non permittente.* Sed his coniecturis non opus est; προσεᾶν positum legitur pro simplici ἐᾶν Lucian.

H. V. p. 657. οὐ γὰρ εἴα ὁ ἄνεμος *ventus non permittebat.* Sic et h. l. μὴ προσεῶντος τῦ ἀν. est, *non permittente nobis vento* i. nos retinente. Vulg. *prohibente.* cf. etiam *Albertius* atque *Wolfius* ad h. l. Κνίδος vrbs Cariae, Veneris cultu eiusque simulacro a Praxitele sculpto celeberrima v. Pausan. Attic. 1, 20. Plin. H. N. 36, 5. Strabo 14. p. 965. C. ὑπεπλεύσαμεν τὴν Κρήτην κατὰ Σαλμώνην] *Cretam prope Salmonem praeteruecti sumus.* Κρήτη *Creta*, insula, in mari mediterraneo sita, hodie *Candia* dicta, de qua peculiarem libellum scripsit *Meursius* Amstel. 1675. 4. Horat. Carm. 3, 27. 33. eam dicit: *centum potentem oppidis*, oppida habentem. add. Horat. Epod. 9, 29. Homer. Il. β', 649. ἑκατόμπολιν vbi v. *Klarkius* et *Heynius* ad Virg. Aen. 3, 106. Σαλμώνη *Salmonium*, promontorium Cretae in latere orientali, sed et versus Boream spectans, Cnido obuersum. Scholiast. Apollon. Rhod. 4, 1694. Σαλμωνὶς καὶ Σαλμώνιον ἀκρωτήριον Κρήτης. Strabo 10. p. 727. B. τὸ δ' ἑῷον (ἀκρωτήριον) τὸ Σαλμώνιον ἐςίν. vid. *Cellarii* Geogr. Plen. 2, 14. §. 81. p. 1030.

8. μόλις τε παραλεγόμενοι αὐτὴν] *aegre eam legeramus:* μόλις *aegre, difficulter*, v. 7. 16. 14, 18. παραλέγεσθαι *litus legere, praeternauigare*, vox nautica, cui apud Latinos respondet, *legere oram, litus.* Diod. Sic. 14. p. 426. A. τὰ μὲν φορτηγὰ τῶν πλοίων ἔπλει διὰ τῦ πελάγυς, αἱ δὲ τριήρεις ἔπλευσαν εἰς τὴν Λιβύην, παρελέγοντο τό τε τὴν γῆν *onerariae quidem naues per altum vela faciunt, at triremes ad Libyam nauigantes terram legebant.* Virg. Aen. 3, 127. vbi Seruius: *legimus, praeterimus, vt litoraque Epiri legimus* (Aen. 3, 292.) Liuius 21, 51. *Ipse compositis Siciliae rebus, oram Italiae legens Ariminum peruenit.* ἤλθομεν — πόλις Λασαία] *venimus ad locum quendam, qui portus pulcher dicitur, cui vicina vrbs Lasaea.* Stephanus: καλὴ ἀκτή, πόλις Κρητῶν· plerique interpretes καλὴ ἀκτὴ eundem locum

eſſe putant, qui vocabatur *καλοὶ λιμένες*, ſed locus Stephani ſcripturae vitio laborat; *καλὴ ἀκτὴ* erat Siciliae vrbs, vt *Holſtenius* et *Berkelius* docuerunt. Pro *Λασαία* in aliis libris ſcriptum extat Ἄλασσα, in aliis Θάλασσα. *Grotius* veram lectionem, nulla tamen addita cauſſa, putabat Ἄλασσα. *Beza* reponi iubebat Ἐλαία, quam Plin. 4, 12. inter maritimas Cretae vrbes recenſet. Sed Elaea a Laſaeae ſcriptura longius recedit, et dubiae eſt auctoritatis, ab *Harduino* ex Cretenſium vrbium catalogo eiecta. Retinenda eſt vulgaris lectio, etſi Laſaeae nulla apud geographos mentio facta ſit. Sed, vt ſcienter monuit *Rhoer* in Diſſ. de Pauli ad inſulam Melitam naufragio Trai. ad Rhen. 1743. 4. p. 5. in inſula centum vrbibus nobili, facile vna eſſe potuit, quam nemo alius dicendo attigit, ſicut in *Meurſii* catalogo Lib. 1. Cret. c. 2. haud paucae ſunt, vnius tantum teſtimonio notae.

9. *ἱκανοῦ δὲ χρόνου διαγενομένου — παρεληλυθέναι*] *multo tempore elapſo*, diu ibi detenti coll. v. 11. *cum iam periculoſa eſſet nauigatio, exacto nimirum ieiunii magni tempore.* Lucas more Iudaico, certum anni tempus a feſto celebriori deſcripſit. Etenim per *νηστείαν* intelligendum eſt *ieiunium magnum Iudaeorum*, ſiue, dies expiationis. Hic dies a Ioſepho, Philone et magiſtris Iudaicis *κατ' ἐξοχὴν* vocatur *νηστεία* Philo vit. Moſ. Lib. 2. p. 657. C. *τὶς δὲ τὴν λεγομένην νηστείαν οὐ τέθηπε καὶ προσκυνεῖ, καὶ μάλιστα δι' ἔτους ἀγομένην, τῆς ἱερομηνίας αὐστηρότερον καὶ σεμνότερον τρόπον quis ieiunium quod vocant non mirabundus adorat, praeſertim quotannis recurrens ſacrato menſe, iuxta diſciplinam auſteram ſeueramque* cf. *Relandus* Antiq. Hebr. P. 4. c. 6. §. 1. *Haſaeus* de computatione menſium Paulini itineris etc. in Bibl. Brem. T. 1. p. 23. et *Kypkius* ad h. l. Dies autem expiationis in X menſis Tiſri incidebat, qui quidem menſis eſt pars Septembris et Octobris noſtri. Sed cum autumno

tempus periculofae nauigationis incipere iudicabant veteres. Quare Romani mare claudebant ante d. III. Id. Nouembris vsque ad VI. Id. Martias, a quo die vsque ad III. Id. Nouembres apertum erat. Vegetius, de Re Militari 4, 39. *Ex die III. Iduum Nouembris vsque in diem VI. Iduum Martii, maria clauduntur. Nam lux minima, noxque prolixa, nubium denfitas, aeris obfcuritas, ventorum, imbrium vel niuium geminata faeuitia non folum claffes a pelago, fed etiam commeantes a terrefiri itinere deturbat.* add. Plin. H. N. 2, 37. Caef. Bel. Gal. 4, 36. 5, 23. Apud Graecos quoque mare apertum erat poft Dionyfia maiora v. Theophr. Char. c. 3. ibique *Cafaubonus*, quae in vernum tempus, eumque menfem incidebant, qui Romanorum *Martio* aequalis ex parte erat. Vtrique populi, cum Graeci tum Romani, rudiori calculo rem computantes, mare claufum ab *occafu* Pleiadum f. Vergiliarum, apertum vero ab earum *ortu* definiebant Propert. 1, 8. 9. *O vtinam hibernae duplicentur tempora brumae, Et fit iners tardis nauita Vergiliis.* v. Seruius ad Virgil. Georg. 1, 38. *Gronouius* ad Arrian. 5, 21. intpp. ad Curt. 5, 6. *Hafaeus* l. l. p. 28 fq. Paulus ergo menfe Octobri, quo iam ingruentes procellae mare infeftabant, cum iam ieiunium magnum Iudaeorum praeteriiffet, in Cretae portu commorabatur. Haec verborum interpretatio omni narrationi apprime congruit. Neque adeo ferenda eft *Caftalionis* coniectura, qui pro νηςείαν refcribi volebat νηνεμίαν *venti tranquillitatem* v. *Wolfius* in Curis ad h. l. nec locus relictus eft fententiae *Er. Schmidii*, qui verba vertit: *cum etiam inedia acceffiffet*, atque ftatuit, per νηςείαν intelligendum effe ieiunium priuatum nautarum, qui ob continuos aliquot dierum labores, cibum capere non potuerint. Nam vt veriffime monuit *Wolfius*, nautae in portu erant et ab omni apparatu fatis inftructi v. 34 fqq. alia eorum conditio erat, cum iterum mari fe committerent, et laboribus continuis auocati, a cibo per plu-

res dies abstinerent v. 33. Cum ergo iam menfis October laberetur, et menfis Nouember inflaret, Paulus merito cenfebat, eo potius loco hiemandum (v. 12.), quam hibernam nauigationem tentandam. παρῄνει ὁ Παῦλος *cohortatus eft Paulus:* παραινεῖν *admonere, cohortari* v. Xen. Mem. 1, 3. 8. Exp. Cyr. 1, 7. 2. Aefchin. Socr. 2, 12. et 13.

10. Pro ὅτι—μέλλειν ἔσεσθαι debebat effe μέλλει ἔσεσθαι, fed particulas ὅτι et ὡς faepiffime fequuntur Infinitiui loco Indicatiui vel Optatiui, cum pendent a verbis (vt h. l. a verbo θεωρῶ), quibus addi recte poterant Infinitiui fimpliciter, ita, vt particulae illae redundent, quam in rem exempla plura e Polybio, et Arriano ad h. l. collegit *Raphelius*; add. *Fifcherus* ad Plat. Phaed. c. 8. not. 7. et ad Xen. Cyr. 7, 4. 6. 8, 1. 25. μέλλειν ἔσεσθαι vid. ad 11, 28. ὕβρις *Er. Schmidius, Schleusnerus* in Lex. h. v. *Thalemanus*, h. l. et v. 21. eo fignificatu accipiunt, vt fit *incommodum, damnum, clades*, vertunt: *cum incommodo* l. *clade.* Laudant Pind. Pyth. 1, 140. vbi fermo eft de clade nauali, quam Carthaginienfes perpeffi erant ad Cumam, ab Hierone rege Siciliae, Ναυσίστονον ὕβριν ἰδὼν τὰν πρὸς Κύμας. Sed illa fignificatione admiffa, oratio languet. Itaque malim cum *Kypkio* (ad v. 21.), aliisque, vocabulum ὕβρις h. l. et v. 21. interpretari, de *faeuitia tempeftatis, de iniuriis coeli et ventorum*, vt verba fonent: *video nauigationem coniunctam fore cum faeuitia tempeftatum; magnaque iactura etc.* Iofeph. Ant. 3, 5. τῶν ὄμβρων ὕβρις *imbrium iniuriae.* Horat. Carm. 1, 14. 15. *tu, nifi ventis Debes ludibrium, caue.* ζημία *iactura* Philo Vit. Mof. 1. p. 624. B. ζημία χρημάτων. add. Xen. Agef. 11, 16. φόρτος et φορτίον (vt refcripfit *Griesbachius* auctoritate plurium codd.) *onus*, dicitur quodcunque naui ad transportandum committitur, *die Schiffsladung*, merces v. *Schleusneri* Lex. h. v. et not. ad 21, 3. ψυχή *vita* cf. not. ad Matth. 10, 39. τῶν ψυχῶν ἡμῶν Paulo perfuafum erat, fe

non periturum coll. 23, 11. loquitur communicatiue. Caeterum Paulus h. l. non agit perfonam prophetae (nullus enim nautarum poftea vitam amifit), fed loquitur vt homo rei nauticae peritus v. 2 Cor. 11, 25.

11. ναύκληρος *dominus nauis*, qui hominibus vel mercibus traiiciendis lucrum quaerit. Hefychius: ναύκληρος — ὁ δεσπότης τȣ͂ πλοίȣ. Xen. Oecon. 8, 12. Φορτίων, ὅσα ναυκλήροις κέρδȣς ἕνεκα ἄγεται. Sed κυβερνήτης eft *gubernator nauis*, qui clauum tenet et puppim dirigit Xen. Cyr. 1, 6. 18. τοῖς κυβερνήταις οἱ συμπλέοντες πείθονται. Artemidor. 2, 42. Ἀφροδίτη ἡ πελαγία ναυκλήροις καὶ κυβερνήταις καὶ πᾶσι τοῖς ναυτιλλομένοις ἀγαθή. Dominus et gubernator nauis cenfebant perueniri poffe ad portum commodiorem, et centurio, qui eos rerum nauticarum Paulo peritiores habebat, magis eorum verbis aufcultabat, quam Pauli confilio, et confentiebant cum iis plurimi, qui in confilio nautico erant coll. v. 12.

12. ἀνευθέτȣ δὲ — παραχειμασίαν] *cum nempe portus ille ad hibernandum non effet idoneus:* ἀνευθέτȣ comparatiue dictum. Cur autem portus ille ex plurimorum fententia non fatis opportunus fuerit, non liquet, cum auctor reticuerit. παραχειμασία eft *hibernatio*, vt παραχειμάζειν *hibernare* v. *Pricaeus* et *Wolfius* ad h. l. ἔθεντο βȣλὴν confilium dabant v. *Raphelius* Obff. Herodo. ad h. l. εἴπως δύναιντο καταντήσαντες κ. τ. λ.] *fi forte peruenire poffent Phoenicen, ibique hibernare, qui portus eft Cretae, fpectans verfus Africum et Caurum.* Φοίνιξ portus in auftrali litore Cretae fitus, cui auctore Ptolemaeo Geogr. 3, 17. oppidum eiusdem nominis adiacebat v. *Cellarii* Geogr. Antiq. 2, 12. p. 1264. Portus vt ex verbis quae fequuntur patet, incuruus erat, ita vt verfus auftrum in mare prominens, curuitate fua, non modo Africo fed et Cauro patuerit, notante ad h. l.

Er. Schmidio. Λὶψ *Africus*, ventus inter occidentem et meridiem ſpirans, *Südweſtwind*, v. *Salmaſius* Exercitt. Plin. p. 879 ſq. Χῶρος *Corus* ſ. *Caurus*, ventus e regione ea, quae inter occidentem et ſeptentrionem eſt, ſpirans, *Nordweſtwind* v. Caeſ. B. G. 5, 7. Senec. Nat. Quaeſt. 5, 16. cf. de vtroque vento quos laudauit *Albertius* ad h. l. In hac autem orationis ſerie λὶψ et χῶρος ipſas coeli plagas, vnde flant, deſignant. Verbum βλέπειν ſaepius ponitur de rebus et perſonis, quae aliquo ſe vertunt, directae ſunt. Sic *Belgae ſpectare* dicuntur *in ſeptentriones*; et Herodi. 6, 5. 2. *vnam partem militum* dicit πρὸς τὰ ἀρκτῷα μέρη ἀφορῶσαν *ad ſeptentrionalia ſpectantem*, vbi v. *Irmiſchius.* Strabo 9, p. 657. ora Theſſaliae maritima βλέπουσα πρὸς ἕω *ad orientem ſpectans.* Xen. Cyr. 8, 5. 2. πρὸς ἕω βλέπουσαν ἵστασθαι τὴν σκηνήν. Caeſ. B. G. 7, 69. *ſub muro, quae pars collis ad orientem ſpectabat.* vid. *Albertius* et *Kypkius* ad h. l.

13. ὑποπνεύσαντος δὲ Νότου κ. τ. λ.] *itaque leniter ſpirante auſtro, rati, ſe propoſitum aſſecutos, ſoluebant et Cretae oram propius legebant.* Νότος *Notus, Auſter*, *Südwind*, Luc. 12, 55. Ouid. Met. 1, 66. 263. ὑποπνεῖν *leniter ſpirare*, ſaepius enim ὑπὸ in compoſitis rem minuit Ael. H. V. 9, 11. ὑποκινύρομαι *leniter ſuſurro.* Id. 4, 9. ὑπομειδιάζειν *leniter ridere.* „Hic ventus non contrarius videbatur. Siquidem Belliportus, vbi adhuc degebant, in meridionali inſulae litore *verſus orientem*, haud procul a promontorio Salmonio, ſitus erat: at Phoenix, cuius portum petebant, in eadem quidem ora auſtrali mari adiacebat, verum verſus *occidentem.* Iam igitur occidentem verſus tendentibus viatoribus non quidem ſecundiſſimus, verumtamen haudquaquam aduerſus erat Notus.“ *Heinrichſius* ἄραντες ſcl. τὰς ἀγκύρας l. τὴν ναῦν *ancoras* l. *nauem* Polyb. Excerpt. Leg. p. 1313. ὁ δὲ κυβερνήτης, ἄρτι διαφώσκοντος ἄρας τὰς ἀγκύρας, ἐτέλει τὸν πλοῦν ἁπλῶς. Thucyd. 2, 23.

οἱ μὲν ἄραντες τῇ παρασκευῇ ταύτῃ περιέπλεον. Scholiast. τὰς ναῦς δηλονότι. Plaut. Mil. Glor. 4, 7. 17. *nauem soluere.* Corn. Nep. V. Hannib. 8, 2. *cum soluissent naues, ac vela ventis dedissent.* Adhibetur autem hoc verbum non tantum de iis, qui mari nauigant, sed etiam de iis, qui terra iter faciant, ita, vt sit, *proficisci*, *discedere* Herodi 8, 7. 1. ὁ δὲ Μάξιμος, ἀπὸ τῆς Ῥαβέννης ἄρας, ἐπέστη Ἀκυληΐᾳ *Maximus autem, Rauenna profectus, peruenit Aquileiam.* Philo de Ioseph. p. 554. D. ἄραντες δὲ συνέτεινον εἰς Αἴγυπτον *profecti, contenderunt in Aegyptum.* Ioseph. Ant. 3, 1. 3. ἄραντες ἐκεῖθεν, εἰς Ἦλιν ἀφικνοῦνται *inde autem castris motis, ad Elim peruenerunt.* cf. *Elsnerus*, *Krebsius*, *Loesnerus* ad h. l. *Bosius* de Ellipf sub v. ἄγκυρα. et *Ruhnkenius* ad Timaei Lex. p. 11. ἄραντες ἆσσον Vulgatus vertit: *cum sustulissent de Asson*; hinc *Erasmus* intelligit *Asum*, vrbeculam Cretae, πολίχνιον Κρήτης, a Stephano Byzantino memoratam. Illud vero oppidulum erat *mediterraneum*, notante Plin. H. N. 4, 12. Sed si h. l. vrbs memorata esset, ea esse deberet maritima, praeterea si Vulgatum interpretem sequi vellemus, legendum esset ἀπὸ vel ἐκ τῆς Ἄσσε, aut si cum *Erasmo* verba vertenda essent *cum sustulissent Assum*, legi deberet ἐπὶ vel εἰς τὴν Ἄσσον, vt 20, 13. v. *Beza* ad h. l. Hesychius ἆσσον explicat πλησίον, ἐγγὺς, et haec significatio orationis seriei apprime conuenit. Cretae oram quam proxime legebant. Opposuerunt quidem *Boisius* Collat. p. 500. et *Hammondus*, ἆσσον *propius*, tantum apud poetas occurrere, adeoque loco ἆσσον legendum coniecerunt θᾶσσον *statim*, et coniungi hoc voluerunt cum ἄραντες quod praecessit, *statim soluentes*. Sed ἆσσον *propius*, non tantum a poetis vsurpatur, sed etiam a scriptoribus orationis solutae Ioseph. Ant. 1, 20. 1. de Iacobo: τὲς μὲν προὔπεμπε τὲς δὲ λειπομένες ἆσσον ἐκέλευσε ἀκολεθεῖν *alios quidem praemittebat, alios vero proxime sequi se iubet.* Antonin. Lib. fab. 41. βῆναι εἰς ἆσσον τῷ κυνί. add. Ioseph. Ant. 19, 2. 4. He-

rodo. 4. 3. ἰέναι ἆσσον αὐτῶν. add. 7, 233. Coniungendum autem eſt ἆσσον cum παρελέγοντο Lucian. H. V. 1. p. 657. τῇ ἐπιούσῃ δὲ, ἄραντες, ἐπλέομεν πλησίον τῶν νεφῶν *ſequenti die ſublatis ancoris nauigauimus prope nubes.*

14. ἔβαλε κατ' αὐτῆς ἄνεμος τυφωνικὸς κ. τ. λ.] *inuaſit eam ventus procelloſus, qui Euroclydon dicitur.* Ad κατ' αὐτῆς *Boiſius* et *Wolfius* ſubaudiunt πρώρας. *Boltenius* ad τὸ πλοῖον refert v. 10. et αὐτῆς poſitum putat pro αὐτοῦ. Alii referunt ad τῆς προθέσεως v. 13. Durius. Simpliciſſima ratio eſt, vt ſubintelligatur τῆς Κρήτης, quod proxime praeceſſit, *inuaſit inſulam ventus.* Τυφὼν et τυφωνικὸς dicitur *quiuis ventus procelloſus et turbulentus*, coelum, mare, terras verrens et quaſi permiſcens. Etym. M. τυφὼν γάρ ἐστιν ἡ τοῦ ἀνέμου σφόδρα πνοὴ, ὃς καὶ εὐροκλύδων καλεῖται. Heſychius: τυφὼν, ὁ μέγας ἄνεμος. Nomen Εὐροκλύδων deriuatur ab Εὖρος *Eurus*, ventus ab oriente flans, et κλύδων *fluctus*, vt adeo notetur, Eurus fluctus et procellam vehementem excitans. Sed pro Εὐροκλύδων Cod. Alex. et Vulg. habent: Εὐρακύλων, *Euroaquilo.* Hanc lectionem praeoptandam cenſuerunt *Cluuerius* Sicil. Antiq. 2. p. 442. *Grotius*, *Millius*, *Clericus*, *Bengelius*, cum Εὐροκλύδων nusquam memoretur, et nullus eſſe potuerit ventus Euroaquilone magis aduerſus Italiam proficiſcentibus. Contra vero monuerunt alii, hanc ipſam ob cauſſam lectionem mutatam videri in Εὐρακύλων, neque huius venti nomen alias occurrere, offendere praeterea etiam hoc ipſum venti nomen ex Graeca et Latina lingua compoſitum, cum nauis fuerit Alexandrina et nautae fuerint Graeci v. *Wolfius*, *Bowyerus* ad h. l. Equidem cum *Toupio* in Emendatt. ad Suidam P. 3. p. 506. *Erneſtio* in *Neu. theol. Biblioth. Th.* 8. p. 24. legendum puto Εὐροκλύδων, quam lectionem tuetur Auctor Etymologici M. Εὐροκλύδων eſt *ventus*, *longe, lateque fluctus ciens*, ingentes fluctus excitans. Significatur hoc nomine ventum non fuiſſe e ſtatis, qui nomen acce-

perit a coeli plaga vnde flaret (et haec ipfa fuit lectionis mutandae cau a) fed ventum procellofum, qui huc illuc tranfiliret. Venti olim erant quorundam locorum proprii, alii nautarum fermone nobiles v. Senec. Quaeft. Nat. 5, 17. *Gellius* N. A. 2, 22. *funt alia quaedam nomina quafi peculiarium ventorum, quae incolae in fuis quique regionibus fecerunt. — Sunt alii venti commentitii, fuae quisque regionis indigenae.* Εὐροκλύδων. *Es bedeutet eben das, was jetzt einer von den Levantern heifst (Winde, die die Franzöfifchen Seefahrenden Levante, und die Englifchen Levanteer nennen,) welche nicht auf einen einzigen Punkt eingefchloffen find, fondern in allen Richtungen wehen.* v. *Bowyer* et *Michaelis.*

15. συναρπασθέντος δὲ τȣ̃ πλοίȣ] *quo nauis correpta,* Philo de Gig. p. 285. D. ὑπὸ συρμȣ̃ δίνης βιαιοτάτης ἁρπασθεῖσαι *violentiffimi gurgitis vortice correptae.* Plutarch. de garrul. p. 507. νεὼς μὲν γὰρ ἁρπαγείσης ὑπὸ πνεύματος ἐπιλαμβάνονται *nauem a vento correptam inhibent* v. *Elfnerus* et *Kypkius* ad h. l. καὶ μὴ δυναμένȣ ἀντοφθαλμεῖν τῷ ἀνέμῳ] *cum non poffet vento reniti* : ἀντοφθαλμεῖν Suida interprete eft, ἀντιβλέπειν ἐξ ἐναντίας *ex aduerfo, contra intueri,* ὀρθοῖς ὄμμασιν ὁρᾷν (Soph. Oed. Tyr. 1385. et nos ad h. l.) *rectis oculis adfpicere* (Sueton. Aug. 16. *tollere contra* oculos et *obfiftere contra* coniunxit Lucret. 1, 67). Hoc facere folent audaces et imperterriti, qui alteri fefe opponunt, eique refiftunt, hinc fignificat ἀντοφθαλμεῖν *refiftere, obniti* Sir. 19, 5. Sap. 12, 14. Refpondet ergo ἀντοφθαλμεῖν verbo ἀντιβλέπειν quod etiam notat *reniti, refiftere* vt ap. Iofeph. Ant. 6. 6. 2. οἷς παθήμασιν ȣ̓κέτι ἦν ἀντιβλέψαι *quibus malis refiftere non poterant* v. *Krebfius* et *Raphelius* Obff. Polybb. ad h. l. ἐπιδόντες ἐφερόμεθα *permittentes eam tempeftati ferebamur.* Ad ἐπιδόντες fupplendum τὸ πλοῖον, quod praeceffit. Heliod. Aethiop. 1, 3. τȣ̃ κυβερνήτȣ ἐνδόντος (fcl. τὸ πλοῖον) τῷ ἀνέμῳ *cum gubernator nauigium dediffet vento.* Plutarch. de fortuna Rom. p. 319. Caefar ad nauis gubernatorem fluctus vehementiores timentem: τόλμα καὶ δέδιθι μηδὲν, ἀλλὰ ἐπιδίδȣ τῇ τύχῃ

τὰ ἱςία, καὶ δέχε τὸ πνεῦμα, τῷ πνέοντι πιςεύων· ὅτι Καίσαρα Φέρεις, καὶ τὴν Καίσαρος τύχην *aude, nec quicquam metue, sed committe fortunae vela, et excipe ventum, credeque flanti, nam Caesarem vehis et Caesaris fortunam.* Sil. Ital. 11, 275. *puppimque dat vento.* cf. *Elsnerus* et *Kypkius* ad h. l. ἐΦερόμεθα *huc illuc ferebamur.* Verbum proprium de nauigio, quod vento agitatum incerto cursu fertur Herodo. 3, 10. ἐΦέροντο κατὰ κῦμα καὶ ἄνεμον. Philo de migr. Abrah. p. 410. F. ὥσπερ σκάΦος ὑπ' ἐναντίων πνευμάτων διαΦερόμενον. Homer. Odyſ. ή, 343. σχεδίην ἀνέμοισι Φέρεσθαι κάλλιπε *ratem ventis ferendam relinque* v. et *Albertius* ad h. l.

16 sq. νησίον δέ τι ὑποδραμόντες καλέμενον Κλαύδην] *insulam paruam quandam, Clauden, praeteruecti.* Κλαύδην in aliis libris legitur Κλαύδαν, in aliis Καύδην, *Gauden.* Solent enim nomina vrbium et locorum, partim vulgi inconſtantia, partim ſcriptorum negligentia, inprimis librariorum imperitia corrumpi. Erat autem Κλαύδη parua inſula prope Cretam, ſpectans eam inter meridiem et occidentem; a Ptolomaeo vocatur Κλαύδος, a Mela 2, 7. et Plinio 4, 22. *Gaudos.* μόλις — σκάΦης *aegre potuimus,* ob venti et fluctuum vehementiam *obtinere,* funibus attrahere *ſcapham.* Scapha naui alligata erat, Cic. Invent. 2, 51. — 17. ἣν ἄραντες *qua* ſcapha *ſubducta,* ſ. vt *Er. Schmidius* interpretatur: cum naui propiorem admouiſſent, vt ea pro propoſito vti poſſent; *als wir das Boot ans Schiff gezogen hatten.* Scaphae auxilio nauis latera firmabant. cf. v. 30. Alii praeeunte *Grotio* explicant: quam cum in navem recepiſſemus, ne incuſſa naui eam laederet. βοηθείαις ἐχρῶντο] *adiumentis vſi:* βοήθεια *adiumentum, auxilium.* hinc plerique interpretes, *Grotius, Heinſius, Heumanus,* alii, βοηθείαις intelligunt de ope, quam viatores afferre coacti ſint nautis. *Bahrdtius* vertit: *ſo muſste das Schiffsvolk herbey.* *Stolzius: als wir endlich das Boot behauptet hatten, muſste alles aufgeboten werden.* Alii contra,

veluti *Kypkius*, *Wetstenius*, *Rosenmüllerus*, rectius, vt videtur, hoc vocabulo significari statuunt, adminicula, quibus naui periclitanti succurritur, quo pertinent catenae, vnci, funes, et alia instrumenta nautica. In scriptoribus mechanicis, notante *Wetstenio*, *βοηθεῖαι* dicuntur, quae ad structuram collapsam sustentandam supponuntur. ὑποζωννύντες τὸ πλοῖον] *nauem succinxerunt* scl. nautae. Solebant veteres, naues funibus vtrinque sub fundum adductis, et vtraque earum latera constringentibus contra ventorum et fluctuum vim munire, ne dissoluerentur. Polyb. Leg. 64. ναῦς συμβουλεύσας τοῖς Ῥοδίοις ὑποζωννύειν. Theognis 513. νηός τοι πλευρῇσιν ὑπὸ ζυγὰ θήσομεν ἡμεῖς κλεαρίσθ' οἷ' ἔχομεν. Hesychius: ζωνεύματα, ὑποζώματα, σχοινία κατὰ μέσον, τὴν ναῦν δεσμευόμενα v. *Raphelius* Obss. Polybb. et *Kypkius* ad h. l. *Riuii* historia naualis, e qua sua desumsit *Bilius* in Symb. Duisb. p. 481. interpp. ad Horat. Carm. 1, 14. 6. *Er. Schmidius* haec verba hunc in modum explanat: scapham fundo nauis subligantes, vt si forte in Syrtes incideret, quod metuebant, scapha illa arenis infixa, nauis tamen ab ea soluta, libere abire posset. Recte vero contra monuit *Heinrichsius*: „de hoc more nil vnquam auditum est, neque apparet, quo pacto vel inter procellae saeuitias effectum illud dare voluerint, vel nauem ita contra Syrtium insidias munire potuerint." Φοβούμενοί τε μὴ εἰς τὴν Σύρτιν ἐκπέσωσι] *veriti ne in Syrtin inciderent*. *Syrtes* erant loca arenosa in litore Africae, et quia situm variabant, periculosissima; erant duae, maior et minor Sallust. Iug. 78. Aristotel. de Mundo c. 3. §. 7. p. 67. ed. *Kappii*. Tibull. 3, 4. 91. Horat. Carm. 1, 22. 5. *per Syrtes iter aestuosas facturus*. Propert. 2, 9. 33. *Non sic incerto mutantur flamine Syrtes*. Deinde vero Syrtes loci quicunque maris arenosi dicuntur, vt Virg. Aen. 1, 111. vbi v. *Heynius* Exc. 4. et h. l. ἐκπίπτειν dicitur nauis, cum vel scopulis alliditur, aut in breuia et litus impingit Herodo. 8, 13. Φερόμενοι τῷ πνεύματι, καὶ οὐκ εἰδότες τῇ ἐφέροντο, ἐξέπιπτον πρὸς τὰς πέτρας. Polyb. 1, 51.

τῶν μὲν καθιζόντων ἐν τοῖς βράχεσι, τῶν δ' ἐκπιπτόντων σκαφῶν *cum aliae naues inter breuia fiderent, aliae terrae allide rentur.* add. Diod. Sic. p. 19. A. v. *Elfnerus, Kypkius* et *Münthius* ad h. l. χαλάσαντες τὸ σκεῦος] *demiſſo malo.* In conftituenda fignificatione vocabuli σκεῦος (quo, cum de nauigio fermo eft, quaelibet inftrumenta et machinae in naui denotantur v. Pollux 10, 13. Xen. Oecon. 8, 11 et 12.) interpretes variant. *Beza, Er. Schmidius, Pricaeus, Elfnerus, Wolfius, Heumanus, Morus, Heinrichfius,* intelligunt *vela* f. *antennam cum velis, fie ſtrichen die Segel,* vela demittebant, ne nauis, velis agitata, in Syrtes incideret, aut fi forte incideret, ne nimis fubito et violenter in eas ferretur, fed curfu remiffiore, minus alte arenis infigeretur. Sed vela haud dubie ftatim poft exortum ventum vehementiorem demiferant coll. v. 15. praeterea, vt *Boltenius* monuit, fi de velis fermo effet, Lucas haud dubie fcripfiffet τὰ σκεύη. *Kypkius* verba vertenda putat: *demittentes ancoram* f. *ancoras* coll. v. 29. Huic vero interpretationi aperte repugnant verba οὕτως ἐφέροντο vid. not. ad v. 15. *Grotius, Boltenius,* de *malo* cogitarunt, quibus accedere nullus dubito; χαλάσαντες τὸ σκεῦος *man liefs den Maſt finken.* Ita et Syrus interpres vocabulum σκεῦος accepit Solet autem demitti malus, aut etiam in repentino periculo abfcindi, ne ventus ea parte nauem vrgeat. οὕτως vid. not. ad Ioh. 4, 6. Act. 20, 11.

18. σφοδρῶς δὲ χειμαζομένων ἡμῶν] *cum vero vehementi tempeſtate iactaremur, altero die* (nautae) *iacturam fecerunt:* χειμὼν *tempeſtas,* vt v. 20. cf. et not. ad Ioh. 10, 22. hinc χειμάζειν *tempeſtatem excitare* Xen. Oecon. 8, 16. ὅταν χειμάζῃ ὁ Θεὸς (Neptunus) ἐν τῇ θαλάσσῃ. add. Diod. Sic. p. 27. D. et Paffiuum χειμάζεσθαι *vehementi tempeſtate iactari et affligi.* Thucyd. 2, 25. ἀνέμου δὲ κατιόντος μεγάλου, χειμαζόμενοι ἐν ἀλιμένῳ χωρίῳ. 3, 69. πρὸς τῇ Κρήτῃ χειμασθεῖσαι. 8, 32. χειμασθεισῶν τῶν νεῶν. Iofeph.

Ant. 12, 3. 3. Diod. Sic. p. 97. A. v. *Krebſius* et *Münthius* ad h. l. Pro ἐκβολὴν ποιεῖσθαι *iacturam facere*, Ariſtot. ad Nicom. 3, 1. ſimpliciter dixit ἀποβάλλεσθαι. Significatur autem his verbis, *iactura mercium*, *onerum nauis* τῶν Φορτίων coll. v. 10. Formula ἐκβολὴν ποιήσασθαι τῶν Φορτίων laudatur a Polluce 1, 99. ῥίπτειν τὸν Φόρτον dixit Achill. Tat. 3, 2. extr. de nautis, qui ne naufragium paterentur, iacturam faciebant, Ion. 1, 5. interpretes Alexandrini vſi ſunt formula: ἐκβολὴν ποιεῖσθαι τῶν σκευῶν τῶν ἐν τῷ πλοίῳ εἰς θάλασσαν.

19. καὶ τῇ τρίτῃ αὐτόχειρες τὴν σκευὴν τȣ πλοίȣ ἐῤῥίψαμεν] *tertio die ipſi ſarcinas noſtras e naui proiecimus:* αὐτόχειρ h. l. genuinam ſuam et propriam vim obtinet, atque ſignificat eum, *qui ſua manu aliquid facit* Herodi. 7, 2. 17. αὐτȣργὸς καὶ αὐτόχειρ. Ariſtaen. 2. ep. 13. καὶ σὴν ἐπιϛολὴν, ὡς αὐτοχειρίᾳ μάλιϛα γεγραμμένην. Heſychius: αὐτοχειρία, τὸ τῇ ἑαυτȣ χειρὶ ποιῆσαι τί. Quod rem attinet, ſimilis locus eſt Achill. Tat. 3, 2, p. 238. ed. *Boden.* καὶ ὁ κυβερνήτης ἐκέλευε ῥίπτειν τὸν Φόρτον, διάκρισις δὲ οὐκ ἦν ἀργύρȣ καὶ χρυσȣ πρὸς ἄλλό τι τῶν εὐτελῶν, ἀλλὰ πάντα ὁμοίως ἠκοντίζομεν ἔξω τῆς νηός· πολλοὶ δὲ καὶ τῶν ἐμπόρων, αὐτοὶ τῶν οἰκείων λαμβάνοντες ἐν οἷς εἶχον τὰς ἐλπίδας, ὤθȣν ἀπειγόμενοι· καὶ ἦν ἤδη ἡ ναῦς τῶν ἐπίπλων γυμνή· ὁ δὲ χειμὼν οὐκ ἐσπένδετο *tum gubernator deiici onera iuſſit. Nec vllum inter aurum, argentumue, ac vilia quaeque diſcrimen fiebat: ſed omnia aeque in mare deturbabantur, iis ipſis etiam mercatoribus merces omnes ſuas, in quibus ſpem poſuerant, deiicientibus. Iam nauis penitus exhauſta erat: nec tamen tempeſtas commutabatur.*) Vocabulo σκευὴ plerique interpretes ſignificari putant *arma* (Virg. Aen. 5, 15.) *armamenta* (Plaut. Mercat. 1, 2. 61. 79.) *nauis* h. e. vela, ancoras, funes, trabes etc. quae alias dicuntur ὅπλα, vt ap. Homer. Odyſ. β' 390. vbi ſchol. min. ὅπλα, τὴν σκευὴν τῆς νηός. Verum enimuero cum

parum probabile fit, in media tempestate armamenta nauis, quae ad eam conferuandam pertinebant, eiecta esse; cum et v. 29. ancoris adhuc quatuor vsi legantur nautae, cum praeterea etiam de armamentis nauis vsitatius sit nomen σκεῦος Aelian. H. V. 6, 12. σκεύη δὲ εἶχεν ἕτοιμα ναυσὶν ἄλλαις πεντακοσίαις. Demosth. de falsa legat. p. 212. τί δὲ, οὐ τριήρεις τριακοσίαι καὶ σκεύη ταύταις καὶ κτήμαθ' ὑμῖν περίεστι; *quid vero? annon triremes trecentae, et armamenta illarum et pecuniae nobis supersunt?* adstipulor potius *Kypkio*, *Wetstenio*, *Rosenmüllero*, qui *vasa*, *vtensilia*, *impedimenta*, *sarcinas viatorum*, *die Bagage*, intelligunt; hinc etiam Lucas in prima persona dicit, nos viatores ipsi vtensilia nostra e naui proiecimus, ἐῤῥίψαμεν scilicet ἐκ vel ἀπὸ τῦ πλοίου.

20. μήτε δὲ ἡλίου κ. τ. λ.] *per dies autem complures neque sole neque stellis apparentibus.* Graphice describit tempestatem maritimam Achill. Tat. 3, 2. p. 234. verbis his: ὁ μὲν ἥλιος τέλεον ἁρπάζεται, ἑωρῶμεν δὲ ἑαυτοὺς ὡς ἐν σελήνῃ· πῦρ μὲν ἀπὸ νέφους ἵπταται, μυκᾶται δὲ βροντὴν οὐρανὸς, καὶ τὸν ἀέρα γεμίζει βόμβος, ἀντεβόμβει δὲ κάτωθεν τῶν κυμάτων ἡ στάσις, μεταξὺ δὲ οὐρανοῦ καὶ θαλάσσης ἀνέμων ποικίλων ἐσύριζε ψόφος· καὶ ὁ μὲν ἀὴρ εἶχεν σάλπιγγος ἦχον κ. τ. λ. *sol nobis omnino ereptus fuit, neque alter alterum cernebamus, nisi vt fit luna lucente. Flamma inter nubes corusćabat, coelum tonitru mugiebat, aer strepitu implebatur. Surgentes ab imo, ac mutuo sese collidentes fluctus adstrepebant, inter coelum et mare diuersorum ventorum murmura resonabant, aerque tubae instar clangorem fundebat.* Similis descriptio Virg. Aen. 1, 85 ss. *Vna Eurusque Notusque ruunt creberque procellis Africus — Eripiunt subito nubes coelumque diemque Teucrorum ex oculis: ponto nox incubat atra Intonuere poli, et crebris micat ignibus aether.* Id. 3, 195 ss. — *imber Noctem hiememque ferens et inhorruit*

vnda tenebris Continuo venti voluunt mare, magna surgunt Aequora: dispersi iactamur gurgite vasto Inuoluere diem nimbi, et nox humida coelum Abstulit, ingeminant abruptis nubibus ignes, Excutimur cursu, et coecis erramus in vndis. Seruius ad h. l: *hiemem Graece dicit, nam* χειμὼν *etiam tempestas a Graecis dicitur.* add. Horat. Epod. 10, 9. χειμῶνός τε οὐκ ὀλίγε ἐπικειμένε κ. τ. λ.] *et tempestate vehementissima nos vrgente, tandem omnis spes salutis nostrae euanuit.* ἐπικεῖσθαι *violenter vrgere, premere, irruere* Liban. ep. 1139. ἔδεισα ἂν, μὴ κρείττες γένησθε τε χειμῶνος· νῦν δ' ὑμῖν ἐπικείσεται *vererer vtique, ne tempestatem illam salui effugeretis. Iam vero illa vos premet* v. *Wolfius* et *Wetstenius* ad h. l. add. not. ad Luc. 5, 1. ἤδη *tandem* Xen. Agef. 11, 8. ζῶντας οὔπω εὐδαίμονας, τὲς δὲ τετελευτηκότας ἤδη μακαρίες.

21. 22. Nimio labore et abstinentia a cibo defatigatis animum addebat Paulus. πολλῆς δὲ ἀσιτίας ὑπαρχέσης] *cum diutius incoenati fuissent.* Vulg. *cum multa ieiunatio fuisset:* non quod alimenta deessent, eos enim non laborasse penuria alimentorum e v. 34 ss. patet, sed continui labores, et metus a periculis effecerant, vt de cibo capiendo non cogitarent. vid. v. 33. κερδῆσαί τε τὴν ὕβριν ταύτην καὶ τὴν ζημίαν] *sed hanc tempestatis iniuriam et iacturam rerum euitare:* ὕβρις vid ad v. 10. ζημία v. 18. 19. κερδεῖν s. κερδαίνειν notat, *lucrifacere, euitare* Ioseph. Ant. 2, 3. 2. vbi Rubenus fratres ab impia caede Iosephi retinere studet ita, vt eum vendendum dicat, τόγε μιανθῆναι τὰς χεῖρας αὐτὲς κερδαίνειν *vt ita pollutas manus lucrifacerent* i. fratricidii crimen euitarent. Heliodor. 8. p. 380. Chariclia χαίρεσα εἰ Θεαγένες οὐκ ἔτι ὄντος τεθνήξεται, καὶ κερδήσει τὸ ἐναγὲς τῆς πράξεως, ὃ καθ' ἑαυτῆς ἐγνώκει ποιεῖν, ἑτέρων τὲτο δρασάντων *gaudebat, quod Theagene non amplius superstite esset moritura et scelus* (se ipsam vita priuare voluerat) *euitatura, quod aduersus se patrare decreuerat,*

aliis id confidentibus. Philemon p. 352. ed. Cleric. πᾶς γὰρ πένης ἂν μεγάλα κερδαίνει κακὰ *quicunque enim pauper est, magna euitat mala* v. *Elsnerus* et *Kypkius* ad h. l. 22. καὶ τανῦν παραινῶ ὑμᾶς κ. τ. λ.] *et nunc vos cohortor, vt bono animo sitis, nullius enim vestrum vitae iactura fiet*, vbi nimirum meis dictis parueritis (v. 31.) *sed tantum nauis* scl. ἀποβολὴ ἔςαι. Ἀποβολὴ *iactura* Ioseph. Ant. 2, 6. 9. παίδων ἀποβολή. Id. 14, 14. 3. Φορτίων ἀποβολή. v. *Krebsius*, *Loesnerus* ad h. l. *Heraldus* Aduerf. 1, 7. p. 30.

23—26. παρέςη γάρ μοι *mihi enim apparuit*: παρεςάναι vt ἐφιςάναι v. 23, 11. verbum de apparitione deorum geniorumque coeleftium, et de vifis nocturnis frequens Athen. 9, 17. p. 406. ταῦτα μοι ὁρμαίνοντα παρέςατο Παλλὰς Ἀθηνᾶ *haec mihi studiose tentanti adfuit Pallas Minerua.* Iofeph. Ant. 1, 21. 2. de Deo Iacobo in fomnio apparente: ὁ Θεὸς παραςὰς ἐκέλευσε θαῤῥεῖν Plin. epp. 7, 5. *adstitit ei quiescenti Drusi Neronis effigies* v. *Elsnerus* et *Loesnerus* ad h. l. οὗ εἰμὶ (fcl. δῦλος) ᾧ καὶ λατρεύω *cuius minister sum, quemque colo.* Philem. fragm. p. 306. v. 4. δῦλοι βασιλέων εἰσὶν· ὁ δὲ βασιλεὺς, θεῶν *sunt serui regum, sed rex* (feruus) *est deorum.* add. Rom. 14, 8. 2 Tim. 2, 19. 1 Cor. 3, 23. κεχάρισταί σοι — μετὰ σῦ] *tibi Deus donauit omnes tecum nauigantes* i. tui cauffa eos feruabit. Herodo. 3. p. 107. vxor Intaphernis dicit: εἰ μὲν δή μοι διδοῖ βασιλεὺς ἑνὸς ψυχὴν *si vni rex mei caussa vitam seruare vult* v. *Kypkius* ad h. l. fupra 25, 11. 16. εἰς νῆσον — ἐκπεσεῖν] *etenim certo in insulam quandam* propinquam *eiiciemur, wir werden auf eine Insel verschlagen werden* v. 17. 29. Caeterum quod vifionem h. l. memoratam attinet, eam Paulo per fomnium accidiffe in promtu eft coll. v. 23. Somniauit Paulus fe cum fociis terram continentem appulfurum effe. Huius fomnii originem e periculofa Apoftoli eiusque fociorum conditione facile explicari poffe contendit *Eichhornius* in *Allgem.*

Biblioth. d. bibl. Literat. B. 3. p. 407. 1084. Speraffe nimirum Paulum tempeftatem, quae iam per quatuordecim fere dies faeuiiffet, breui fedatum iri. Somnium reddidiffe ei quae vigilans cogitaffet, et Apoftolum fomnium adhibuiffe, vt fociis animum adderet, praefertim cum indicia vicinae infulae fibi animaduertiffe exiftimaffet. Euentum hoc fomnium habuiffe, rem ita moderante diuina prouidentia, vt multa fomnia quibus euentus refponderit. Contra *Eichhornium* disputauit, et Pauli fomnium non naturale, fed diuinum fuiffe, quod fallere ipfum non potuerit, euincere ftuduit *Storrius* Opuscc. Vol. 3. p. 192.

27. *διαφερομένων ἡμῶν cum agitaremur*: *διαφέρεσθαι* vt *φέρεσθαι* v. 15. poni folet de nauigio, quod incerto curfu huc illuc fertur v. *Kypkius* et *Wetftenius* ad h. l. *ἐν τῷ Ἀδρίᾳ* fcl. *πόντῳ in mari Adriatico.* Non finus Adriaticus inter Italiam et Dalmatiam intelligitur, qui nunc mare Adriaticum nominatur, fed ex more loquendi veterum, mare inter Graeciam, Italiam et Africam, ita, vt maria Ionicum, Creticum, Siculum, hoc nomine comprehendantur. Hinc Hefych. Ἰόνιον πέλαγος, ὁ νῦν Ἀδρίας. v. Strabo 2. p. 185. Lib. 7. p. 488. Scholiaft. ad Apollon. 4, 308. *Bochart.* Geogr. 1, 26. *Beza* et *Michaelis* ad h. l. *ὑπενόουν οἱ ναῦται προσάγειν τινὰ αὐτοῖς χώραν*] *fufpicabantur nautae fibi appropinquare terram quandam continentem.* Lucas optice loquitur, nautarum more, proprie enim nauis promota appropinquat terrae Val. Flacc. 2, 8. — *iam longa receffit Sepias.* Virg. Aen. 3, 72. *Prouehimur portu: terraeque vrbesque recedunt.* Ouid. Met. 6, 513. *Admotumque fretum remis, tellusque repulfa eft.* Cic. Quaeft. Acadd. 4, 25. *videsne nauem illam? ftare nobis videtur: at iis, qui in naui funt, moueri haec villa.* Achill. Tat. 2, 32. γῆν γὰρ ἑωρῶμεν ἀπὸ τῆς νεὸς κατὰ μικρὸν ἀναχωροῦσαν, ὡς αὐτὴν πλέουσαν,

terra a naui quasi ipsa nauigaret, recedere paulatim videbatur.

28. ἡ βολὶς perpendiculum nauticum, *das Senkbley,* hinc βολίζειν perpendiculum nauticum demittere, quod nautae facere solent, vt altitudinem maris explorent, ne vadis allidant. ὀργυιὰ „*passus.* Sic recte vetus interpres. Nam passus Latinis a pandendo, dicitur mensura, quam Graeci ὀργυιὰν, παρὰ τὸ ὀρέγειν vocant: quantum videlicet spatium expansis brachiis comprehenditur ab extremo medii digiti ad alterum extremum, medio pectore interiecto, quod interuallum Latini quinque Romanis pedibus, Graeci sex suis pedibus i. e. Romanis sex et quarta praeterea pedis parte, definiunt" *Beza.* Vernacule, *eine Klafter.* Hesychius: ὀργυιὰ, ἡ τῶν ἀμφοτέρων χειρῶν ἔκτασις. Etym. M. ὀργυιὰ σημαίνει τὴν ἔκτασιν τῶν χειρῶν, σὺν τῷ πλάτει τȣ̃ στήθȣς. vid. et interpp. ad Lycophr. Cassandr. v. 1077. βραχὺ διαστήσαντες *paulo longius progressi* scl. κατὰ βραχὺ διάστημα χρόνȣ v. *Bosius* de Ellipf. sub v. διάστημα p. 103. ed. *Schaef.* δεκαπέντε *quindecim,* decrescere ergo cognoscebant maris altitudinem, quod erat indicium terrae propinquae.

29. φοβȣ́μενοί τε μήπως εἰς τραχεῖς τόπȣς ἐκπέσωσιν *metuentes ne in scopulos inciderent:* εἰς τραχεῖς τόπȣς loca saxosa, qualia multa circa insulas esse solent Diod. Sic. p. 157. D. τὰ σκάφη κατά τινας τραχεῖς τόπȣς προσπεσόντα τῇ γῇ διεφθάρη. *Er. Schmidius* coniicit εἰς βραχεῖς τ. *in breuia, loca vadosa.* Citra necessitatem. ἐκ πρύμνης ῥίψαντες ἀγκύρας τέσσαρας] *quatuor ancoris de puppi iactis,* ob tempestatis grauitatem pluribus ancoris opus erat Caes. B. C. 1, 25. *naues quaternis ancoris destinabat, ne fluctibus mouerentur.* ηὔχοντο ἡμέραν γενέσθαι *optabant, vt lucesceret.* Curtius 5, 4. 26. *exspectata lux omnia quae terribiliora nox fecerat, minuit.*

30 — 32. *τῶν δὲ ναυτῶν — θάλασσαν*] *cum vero nautae e naui effugere vellent* (in terram quam intelligebant propinquam v. 28.) *et ſcapham in mare demitterent.* Pertinet huc locus Achill. Tat. 3, 3. gubernator nauis *ῥίπτει μὲν τὰ πηδάλια ἐκ τῶν χειρῶν· ἀφίησι δὲ τὸ σκάφος τῇ θαλάσσῃ. καὶ εὐτρεπίζει ἤδη τὴν ἐφολκίδα, καὶ τοῖς ναύταις ἐμβαίνειν κελεύσας — οἱ μὲν γὰρ ἐπιβάντες ἤδη τὸν κάλον ἔκοπτον, ὃς συνέδει τὴν ἐφολκίδα τῷ σκάφει· τῶν δὲ πλωτήρων ἕκαστος ἔσπευδεν μεταπηδᾷν, ἔνθα καὶ τὸν κυβερνήτην ἑωράκεσαν ἐφελκόντα τὸν κάλον· οἱ δὲ ἐκ τῆς ἐφολκίδος μετεβαίνειν οὐκ ἐπέτρεπον· εἶχον δὲ καὶ πελέκεις, καὶ μαχαίρας, καὶ πατάξειν ἠπείλεν, εἴ τις ἐπιβήσεται κ. τ. λ. temone abiecto, maris arbitrio nauem permiſit, ſcaphamque inſtruxit, ac nautis deſcendere iuſſis etc. nautae qui ingreſſi erant, funem, quo ſcapha naui alligabatur, praecidebant, vectores autem, gubernatorem funem trahentem cernentes, vt et ipſi deſilirent operam dabant. Illi contra minime pati, ſed, cum ſecures gladiosque haberent, intentatis plagis quemcunque ingredi volentem perterrere etc.* Cic. de Inuent. c. 51. *ipſos tempeſtas vehementius vrgere coepit, vsque adeo, vt dominus nauis, cum idem gubernator eſſet, in ſcapham confugeret.* Liu. 29, 27. *prope obrutis nauibus, ſcaphis in terram euaſerunt.* *προφάσει ὡς ἐκ πρώρας μελλόντων ἀγκύρας ἐκτείνειν*] *quaſi vellent ancoras e prora demittere*: *μελλόντων* ſcl. *αὐτῶν*, genitiuus conſequentiae vid. *Kypkius* ad h. l. *πρόφασις praetextus* cf. not. ad Ioh. 15, 22. Milites quibus detexerat Paulus nautarum perfidiam, funes quibus nautae ſcapham verſus proram ducebant, vbi illi eam conſcendere ſtatuerant, disſecuerunt, eamque vi fluctuum quocunque auferendam tradiderunt, atque ita nautis fugam praecluſerunt. *σωθῆναι οὐ δύνασθε* cum milites et viatores nauem gubernare neſcirent.

33. Interea dum eluceſceret, Paulus omnes cohortatus eſt, vt cibo ſe recrearent. *μεταλαμβάνειν τροφῆς* vid. 2, 46. *τεσσαρεσκαιδεκάτην σήμερον — προσλαβόμενοι*] *hic dies decimus quartus eſt, e quo exſpectantes ieiuni manſi-*

ſtis, nec cibum (iuſtum) cepiſtis: προσδοκῶντες laborum levamen, vt vel tempeſtas deſineret, vel portum attingerent. Verba ἄσιτοι διατελεῖτε, vt, μηδὲν προσλαβόμενοι, non ad viuum reſecanda ſunt, ſed ita capienda, vt hi homines per illos dies non ordinario modo et ad ſatietatem vsque cibum potumque ſumſiſſe dicantur, ſed vt in his laboribus fieri ſolet, raro, et pauca, et raptim, nec ſimul omnes, vt nauigantium mos eſt cf. v. 21. not. ad Matth. 4, 2. 11, 18. et quae hanc in rem exempla e Ioſepho attulit *Krebſius* ad h. l. 34. Pro προσλαβεῖν alii libri exhibent μεταλαβεῖν, probam hanc lectionem iudicauit *Bengelius*, et in ordinem migrare iuſſit *Griesbachius*, ſed μεταλαβεῖν τροφῆς e v. 33. in hunc veniſſe videtur. τοῦτο γὰρ πρὸς τῆς ὑμετέρας σωτηρίας ὑπάρχει *hoc ad ſalutem veſtram cedet*, firmiores euadetis ad perferendos labores, refectis viribus corporis. οὐδενὸς γὰρ ὑμῶν θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς πεσεῖται] *nullius enim veſtrum capillus peribit* i. e. nemini veſtrum quicquam mali eueniet. Locutio prouerbialis Hebraeorum v. 1 Sam. 14, 11. 1 Regg. 1, 52. vbi additur, ἐπὶ τὴν γῆν quod h. l. ſubaudiendum, ſed πίπτειν ἐπὶ τὴν γῆν eſt id. qd. ἀπόλλυσθαι. cf. etiam Matth. 10, 30. Luc. 12, 7. add. *Vorſtius* de Adagiis N. T. c. 6. Pro πεσεῖται alii libri habent ἀπολεῖται, quod interpretamentum, petitum, vt videtur, ex Luc. 21, 18. male in ordinem recepit *Griesbachius*.

35—38. εὐχαρίστησε more religioſo Matth. 14, 19. 15, 36. Ioh. 6, 11. oſtendens ſimul a Deo ſalutem eſſe exſpectandam v. 23 ſq. εὔθυμοι γενόμενοι *cum animum ſumſiſſent*, audiuerant enim a Paulo omnes breui ſeruatum iri, et ipſi ſciebant terram continentem propinquam eſſe. ψυχαὶ vid. ad 2, 41. ἐκούφιζον Vulg. *alleuiabant*. Achill. Tat. 3, 1. ὅπως τὸ μὲν βαπτιζόμενον τῆς νηὸς ἀνακουφίσαιμεν *vt demerſam partem nauis alleuaremus*. ἐκβαλλόμενοι τὸν σῖτον εἰς τὴν θάλασσαν *alimenta in mare proiiciendo*, cum nempe ſcirent terram eſſe propinquam, a

que iis carere posse opinarentur. *σῖτον cibaria, alimenta* לחם Iob. 3, 24. Prou. 4, 17. Suidas: σίτε, τροφῆς. Alii, qui nauem fuisse putant frumentariam, σῖτον vertunt *frumentum* vid. ad v. 6.

39. τὴν γῆν οὐκ ἐπεγίνωσκον] *terram non agnoscebant*, ignorabant quo nomine appellaretur 28, 1. Verba κόλπον δέ τινα κατενόουν ἔχοντα αἰγιαλὸν haud pauci interpretes vertunt: *conspexerunt sinum quendam litus habentem*. Quasi vero, vt probe notauit *Er. Schmidius*, sinus aliquis esset, qui non haberet litus, aut quasi sinus agnosci posset, nisi prius litoris ratione perspecta. Omnis enim sinus habet litus, quo concluditur, sed non omne litus habet sinum, quem concludat. Alii vertunt: *litus* planum *habentem*. Sed Lucas simpliciter scripsit αἰγιαλὸν h. e. litus. Construenda ergo sunt verba: κατενόουν αἰγιαλὸν ἔχοντα κόλπον τινά, εἰς ὃν scl. κόλπον animaduertebant litus *habens sinum quendam* s. *sinum in litore animaduertebant*, *in quem (sinum) decreuerunt*, *si fieri posset*, *appellere*. κόλπος *sinus* maris, litorum curuitate conclusus. Hesychius: κοῖλος τόπος παραθαλάσσιος, *ein Meerbusen*. ἐξωθεῖν *impellere*, *propellere*, dicitur de nauibus, quae ad litus impelluntur Schol. ad Thucyd. 2, 90. ἐξέωσαν, πρὸς τὴν γῆν ὀκεῖλαι ἐποίησαν *in litus impingere fecerunt*. Petron. c. 114. *si voluerit misericors* (fluctus) *ad idem litus expellere*. Caes. B. C. 3, 28. *gubernatorem in terram nauem eiicere cogunt*. Liu. 44, 28. *pars eorum*, *qui propiores continenti litori erant*, *in Erythraeam enatarunt*, *pars velis datis ad Chium naues eiecere*. v. *Elsnerus*, *Raphelius* Herodo. *Wetstenius* ad h. l. *Dorvillius* ad Charit. p. 363. Lips.

40. Iam vt appellere possent, morae impatientes. τὰς ἀγκύρας περιελόντες εἴων εἰς τὴν θάλασσαν] *ancoras abscissas reliquerunt in mari*: ἀγκύρας ancoras quatuor, quas antea ex puppi demiserant coll. v. 29. Praecidebant ancoras, *sie kappten die Anker*; περιαιρεῖν *amputare*, *ab-*

scindere Plutarch. V. Pompei. 646. A. ἀγκύραν αἴρειν κελεύσας ἀναβόησε πλεῖν ἀνάγκη v. *Lud. de Dieu* et *Welstenius* ad h. l. Alii verba reddunt: *sublatis ancoris*, et εἴων εἰς τὴν θάλασσαν concise dictum putant pro: εἴων τὸ πλοῖον ἰέναι εἰς τὴν θάλασσαν *commiserunt nauem mari*. Sed prior ratio simplicior est, et orationis feriei conuenienti-or. ἅμα ἀνέντες τὰς ζευκτηρίας τῶν πηδαλίων] *simul resolutis gubernaculorum vinculis.* Male *Beza* et *Lud. de Dieu* pluralem τῶν πηδαλίων pro singulari positum esse existimant. Etenim naues veterum paulo maiores duo habebant gubernacula f. duos clauos, vnum in prora, alterum in puppi, quorum vinculis laxatis, gubernacula multum in aquas descendebant, et nauem fortius retinebant, quo minus a ventis euerteretur. Heliodor. 5. p. 241. *Commelin.* τῶν δὲ πηδαλίων θάτερον ἀποβαλόντες *altero clauo amisso.* Lucian. Toxari p. 51. τῦ σκάφυς ἤδη πλέοντες ἐκρεμανυύμενοι τῶν πηδαλίων *nauigii iam abeuntis gubernaculis haerentes.* Aelian. H. V. 9, 40. ὅτι Καρχηδόνιοι δύο κυβερνήτας εἰσῆγον εἰς τὴν ναῦν, ἄτοπον λέγοντες εἶναι, δύο μὲν πηδαλία ἔχειν κ. τ. λ. vbi v. *Perizonius.* add. Aristoph. Equitt. 539. Seneca Consol. ad Marcian. 16. *turpis est nauigii rector, cui gubernacula fluctus eripuit* Petron. c. 114. *non arbor erat relicta, non gubernacula, non funis aut remus.* v. *Munkerus* ad Hygin. fab. 14. *Bochartus* Hieroz. P. 2. Lib. 4. c. 1. *Schefferus* de militia navali vett. Lib. 2. c. 5. *Lipsius* ad Tacit. Annal. 2, 6. *Graeuius* ad Hesiod. Ἔργ. v. 45. *Albertius* et *Elsnerus* ad h. l. ἐπάραντες τὸν ἀρτέμονα τῇ πνεύσῃ] scil. αὔρᾳ vid. *Fischerus* Animaduu. ad Weller. Vol. 3. P. 1. p. 252. *velo ad venti flatum directo:* ἐπαίρειν *expandere, tollere,* de velis, Plutarch. in Lucullo p. 493. μεθ' ἡμέραν μὲν ὑφειμένοις πλέων τοῖς ἱστίοις καὶ ταπεινοῖς, νύκτωρ δ' ἐπαιρομένοις *interdiu velis subductis et contractis nauigans, noctu vero expansis.* Lucian. H. V. 2. p. 686. ἐπάραντες τὴν ὀθόνην v. *Kypkius* ad h. l. Diuersissimi autem sunt interpretes in explicanda voce ἀρτέμων. *Lutherus* ea sig-

nificari putat *malum*, *Erasmus antennam*; neutra tamen ſignificatio comprobari poteſt. Rectius alii de *velo* cogitant, ἀπὸ τοῦ ἀρτᾶσθαι, quod velorum potius additamentum eſt. Discrepant vero etiam inter ſe, qui hanc notionem vocabulo ſubiiciunt. *Albertius*, *Wolfius*, *Dindorfius* intelligunt *velum maius*, quod ad puppim eſt, et Venetis *Artimon* audit. Rectius vero, opinor, *Grotius*, *Voſſius* in Etymol. *Heumanus*, *Michaelis*, *Roſenmüllerus*, hoc vocabulum accipiunt de *velo minori prorae proximo*, quod *dolona* Pollux vocat, quo nautae vti ſolent, ne maiora vela plus ſatis venti concipiant, et nauem nimis vrgeant. Iuuenal. Sat. 12, 68. *veſtibus extentis et quod ſuperauerat vnum velo proro ſuo.* Scholiaſt. *artemone ſolo velificauerunt.* κατεῖχον εἰς τὸν αἰγιαλὸν] *curſum ad litus dirigebant*: κατέχειν verbum nauticum, quod non tantum declarat, *aliquo verſus nauem dirigere* vt h. l. ſed interdum etiam *appellere* Suidas: κατέσχον. προσωρμίσθησαν *appulerunt*. Schol. Thucyd. 4, 54. κατασχόντες· προσορμίσαντες. Subaudiendum eſt τὴν ναῦν. Homer. Odyſ. λ, 454. φίλην ἐς πατρίδα γαῖαν νῆα κατισχέμεναι *caram in patriam terram nauem dirige.* Xen. H. Gr. 2, 1. 19. κατασχὼν ἐπὶ τὴν Ἀβαρνίδα τὴν Λαμψάκου ἄκραν *curſum ad Abarnidem Lampſaci promontorium direxerunt.* v. *Raphelius* Obſſ. Polybb. *Kypkius* et *Wetſtenius* ad h. l. Sic quoque vſurpatur verbum ἐπέχειν Arrian. Hiſt. Indic. c. 32. ταύτην τὴν ἄκρην ὡς κατεῖδον, Ὀνησίκριτος μὲν ἐπέχοντας ἐπ' αὐτὴν πλέειν ἐκέλευεν, ὡς μὴ κατὰ τὸν κόλπον ἐλασρεύοντας ταλαιπωρέεσθαι *id promontorium vbi conſpicati ſunt, Oneſicritus claſſem eo dirigi iubebat, ne per ſinum nauigantes calamitatibus afficerentur*; et verbum προσέχειν, quam in rem Philonis locos attulit *Loesnerus* ad h. l.

41. περιπεσόντες δὲ εἰς τόπον διθάλασσον κ. τ. λ.] *ſed in breuia delati, nauem allidebant, ita, vt prora quidem haerens inconcuſſa maneret, puppis autem vento-*

rum vi solueretur: διθάλασσος proprie vocatur isthmus, terra angusta inter dua maria. Hinc Corinthum *bimarem* dicit Horat. Carm. 1, 7. Ouid. Fast. 4, 499. Neque tamen h. l. cum quibusdam interpretibus intelligi potest isthmus, litus ipsum, quorsum enim isti in mare sese proiicerent, si in ipsum litus nauis impegerat prora? sed τόπος διθάλασσος indicat h. l. *breuia* (*Untiefe*) l. *aggerem oblongum ex arena densata congestum, eine Sandbank;* ad haec breuia naufragium fecerunt. ἐποκέλλειν *impingere, allidere,* dicitur nauis, quae cum vehementia ad litus, vel in vada et scopulos impellitur. Suidas: ὀκέλλει· προσορμεῖ, ἐκρίπτεται· εἴρηται ἐπὶ τῶν νηῶν. Hesychius: ἐποκεῖλαι· ἐπὶ τὸ ξηρὸν ἐλθεῖν. Xen. Exp. Cyr. 7, 5. 8. ἔνθα τῶν εἰς τὸν πόντον πλεουσῶν νηῶν πολλαὶ ὀκέλλουσι καὶ ἐκπίπτουσι *hoc loco pleraeque naues in Pontum profecturae alliduntur, et in litus eiiciuntur.* Arrian. Hist. Ind. c. 37. τρεῖς τῶν νεῶν ἐποκείλασαι ἐν τῷ ξηρῷ ἐσχέθησαν *tres naues impactae in vado sicco haerebant.* Id. c. 41. τοῦ μὴ ἐποκέλλειν ἐν τοῖς βράχεσι τὰς νέας *ne naues in vada impingant.* Diod. Sic. p. 338. A. οὐκ ὀλίγοι τῶν τριήρων ἐν βράχεσι ἐπώκειλαν *non paucae triremes inter breuia compulsae substiterunt.* Supra v. 39. erat ἐξῶσαι τὸ πλοῖον. vid. *Raphelius* Polyb. *Albertius*, *Wetstenius* et *Loesnerus* ad h. l. ἔμεινεν ἀσάλευτος κ. τ. λ. Virg. Aen. 5, 206. *illisaque prora pependit; Pars sedet vna ratis, pars altera pendet in vndis.* Aen. 10, 303. *puppis tua, Tarchon—inflicta vadis dorso tum pendet iniquo, anceps sustentata diu, fluctusque fatigat, soluitur* (h. l. ἐλύετο) *atque viros mediis exponit in vndis.* Cic. Attic. 15, 11. *prorsus dissolutum offendi nauigium.* ἐρείσασα scl. ἑαυτήν.

42. τῶν δὲ στρατιωτῶν - διαφύγοι] *iam milites consilium ceperunt captiuos interficiendi, ne quis eorum natando aufugeret.* Interficere volebant captiuos ipsis commissos, erant enim Romani acerrimi disciplinae militaris vindices v. ad Matth. 28, 13. Act. 12, 19. 16, 27. ἐκκολυμβῶν *enatare, natando euadere* Diod. Sic. 20, 87. οἱ πλεῖστοι δὲ

καιομένων τῶν Ἀκατίων ἐξεκολύμβησαν *pars maxima conflagrantibus Acatiis, natando euadunt.* vid. *Kypkius* ad h. l.

43 sq. βουλόμενος διασῶσαι τὸν Παῦλον vid. not. ad v. 3. cf. v. 21 — 26. 33. 34. ἐκέλευσέ τε τοὺς δυναμένους κ. τ. λ.] *iussit eos qui natare possent, se primos in mare proiicere, vt in terram euaderent.* ἀποῤῥίψαντας scl. ἑαυτοὺς εἰς τὴν θάλασσαν. Diod. Sic. p. 427. C. ἔῤῥιψαν ἑαυτοὺς εἰς τὴν θάλατταν, ἐλπίζοντες διανήξασθαι τὸν μεταξὺ πόρον *in mare se praecipites dederunt,* quod *maris in medio tractum natando superare se posse confiderent.* cf. et *Kypkius* ad h. l. Caeterum pertinet huc locus Arrian. Indic. Hist. c. 24. §. 5. αὐτοὺς τοὺ τῶν στρατιωτῶν ὅσοι αὐτοί τε κοῦφότατοι, καὶ κουφότατα ὡπλισμένοι, τοῦ τε νεῖν δαημονέστατοι, τούτους δὲ ἐκνήξασθαι κελεύει ἀπὸ ξυνθήματος. — §. 7. ἅμα δὲ ἔῤῥιπτουν ἑωϋτοὺς οἱ ἐπὶ τῷδε τεταγμένοι ἐκ τῶν νεῶν ἐς τὸν πόντον, καὶ ἐνήχοντο ὀξέως *tum ex militibus qui expeditissimi leuissimeque armati essent, et nandi peritissimi, signo dato, enatare iubet. — Confestim itaque, qui ad hoc designati erant, sese e nauibus in mare coniiciunt, celeriterque enatant.* 44. τοὺς λοιποὺς *caeteros autem* np. τοὺς μὴ δυναμένους κολυμβᾷν *qui natare non possent.* οὓς μὲν ἐπὶ σανίσιν κ. τ. λ.] *partim tabulis, partim aliis de naue fragmentis auulsis:* τοῦ πλοίου sc. ἀποῤῥηγμάτων, praeterea e v. 43. repetendum: ἐπὶ τὴν γῆν ἐξιέναι. Achill. Tat. 3, 4. extr. πολλοὶ δὲ καὶ ξύλοις ἀποῤῥωγόσι συμπεσόντες, ἐπείροντο δίκην ἰχθύων *multi disiectas nauis tabulas nacti piscium more natabant.* διασωθῆναι ἐπὶ τὴν γῆν] *salui in terram euaserunt:* διασωθῆναι praegnanti sensu positum, pro διασωθῆναι καὶ ἀφίκεσθαι ἐπὶ τὴν γῆν. Diod. Sic. p. 427. C. οἱ πλεῖστοι μὲν ὑπὸ τοῦ ῥοῦ διεφθάρησαν, πεντήκοντα πρὸς τὴν Ἰταλίαν διεσώθησαν *plurimi fluctibus hausti perierunt, et vix quinquaginta ad Italiae litus viui peruenerunt.* Aesop. fab. 42. χειμῶνος δὲ σφοδροῦ γενομένου, καὶ τῆς νεὼς περιτραπείσης, πάντα ἀπολέσαντες, αὐτοὶ ἐπὶ τὴν γῆν διεσώθησαν v. not. ad 23, 24. *Gatackeri* Aduers. posthum. c. 31. p. 762.

C A P V T XXVIII.

1. Naufragi in insulam Meliten salui euadunt 1. a Melitensibus comiter excipiuntur 2. Paulus viperam quae manui ipsius sese implicuerat, in ignem excutit, et nil mali patitur 3. Publii patrem et alios sanat 8. 9. Tribus mensibus elapsis, naui Alexandrina, quae in insula hibernarat, inde proficiscuntur 11. Romam deueniunt 16. ibi Paulus cum Iudaeorum primoribus ad se arcessitis de vinculorum suorum caussa agit 17. per biennium Romae doctrinam Christi praedicat 30. καὶ διασωθέντες, τότε ἐπέγνωσαν ὅτι Μελίτη ἡ νῆσος καλεῖται] *seruati compe-riebant* (np. ex incolarum indicio) *insulam illam Meliten vocari.* Μελίτη duae erant huius nominis insulae, vna in mari Adriatico, ad Illyricum pertinens, quae hodie *Meleda* appellatur v. Apollon. Rhod. Argon. 4, 572. *Cellarius* Geogr. Antiq. 2, 8. p. 626. altera in mari mediterraneo, inter Africam et Siciliam, quae hodie *Malta* dicitur v. *Cluuerius* Sicil. Antiq. 2, 16. Disputatum est olim ab interpretibus, vtrum Melite Dalmatica s. Illyrica, an Africana s. Sicula intelligenda sit. Melite in mari Adriatico paucos defensores habuit (v. *Wolfius* ad h. l.) inter quos eminet *Rhoerius* de Pauli ad insulam Melitam naufragio Trai. ad Rhen. 1743. 4. plerique omnes recte alteram illam in mari Siculo sitam h. l. intelligendam esse contendunt v. *Scaliger* de Emendatione tempor. p. 500. 535. *Bochartus* Geogr. Sacr. P. 2. Lib. 1, c. 26. *Cluuerius* l. l. *Cellarius* 2, 12. p. 819. et

Michaelis ad h. l. De infula Melita in mari Siculo fermonem effe, vel ex ipfo itineris curfu patet, nam Paulus dicitur Melite ad Syracufas, Syracufis Rhegium, et per fretum Siculum Puteolos v. 13. perueniffe, quod oftendit, hoc iter factum effe, intra Libyci et Siculi maris freta; haec via tam recta eft, fi profectio fuit ex Africana Melita, quam flexuofa et praepoftera fuit, fi ex Illyrica difcefferunt, et omnem fidem excedit, per finum Adriaticum, multis infulis refertum, non nifi hanc deprehendiffe viatores. cf. et not. ad 27, 27.

2. Βάρβαρος proprie dicitur is, qui linguam peregrinam loquitur, non ea vtitur, qua nos vtimur, cuius linguam non intelligimus, peregrinus, fine vlla ferociae et ruditatis notione Ouid. Trift. 5, 10. 37. *barbarus hic ego fum, quia non intelligor vlli.* 1 Cor. 14, 11. hinc *βάρβαροι* a Graecis et Romanis vocabantur omnes alii populi, vt adeo ad vim huius nominis reperiundam, femper videndum fit, de qua ciuitate fermo fit, et quinam fint ifti, qui eius ratione barbari nominentur. Feftus: *barbari antiquitus dicebantur omnes gentes exceptis Graecis* Plautus Afinar. Prolog. v. 10. *huic nomen Graece eft Onagros fabulae, Demophilus fcripfit, Marcus vertit barbare* i. e. Romane add. Trinum. Prol. 19. Herodo. 2, 158. *βαρβάρυς πάντας οἱ Αἰγύπτιοι καλέυσι τὺς μὴ σφίσι ὁμογλώσσυς.* Herodi. 1, 1. 5. *βάρβαροι* qui non funt Romani, vbi v. *Irmifchius* p. 21. vt ap. Iofeph. Prooem. B. I. §. 5. *Iudaei* ratione Ἑλλήνων dicuntur *βάρβαροι.* add. Iuftin. M. Apol. 1, 5. Iuuenal. Sat. 6, 156. vid. *Krebfius*; *Wetftenius*, *Loefnerus* ad Rom. 1, 14. Infulam Melitam eo tempore habitabant Carthaginienfes f. Poeni, iisque Graeci et Romani mixti; et Melitenfes, quamuis legibus Romanis fubiecti, h. l. dicuntur *barbari*, ob linguam peregrinam quam vulgus loquebatur v. *Lightfootus* ad h. l. *Bochartus* Geogr. P. 2. Lib. 1. c. 26. p. 499. 503. Hieroz. P. 2. Lib. 3. c. 2. p. 371. παρεῖχον ὐ τὴν

τύχεσαν φιλανθρωπίαν ἡμῖν *haud vulgarem nobis exhibuerunt humanitatem* vid. ad 19, 11. διὰ τὸν ὑετὸν-τὸ ψύχος *propter pluuiam nos prementem et frigus*; ἐφιςάναι id. qd. ἐπικεῖσθαι 27, 20.

3. Φρύγανα *sarmenta, virgulta refecta et arida* Hesychius: Φρύγανα, ὕλη λεπτὴ καὶ ξηρά Xen. Anab. 4, 3. 8. Φρύγανα συλλέγοντες ὡς ἐπὶ πῦρ. Sic et h. l. συςρέψαντος idem valet quod συλλέξαντος, vt et Chryfoftomus interpretatus eft. Latuerat in farmentis vipera, et cum iis fimul arrepta fuerat, ignis calore expulfa prorepfit, et manui Pauli adhaefit. Pro ἐκ τῆς θέρμης *ob calorem*, in aliis libris legitur ἀπὸ τῆς θέρμης, quam lectionem probarunt *Grotius*, *Pricaeus*, *Bengelius* in Gnom. et *Griesbachius*; fed ἀπὸ gloffema redolere videtur. Saepius autem ἐκ, vt ἀπό, cauffam indicat, ita, vt fit *praepropter* Apoc. 16, 21. ἐκ τῆς πληγῆς *propter plagam*. Soph. Oed. Col. 612. ἐκ σμικρῦ λόγυ *ob leuem cauffam*. Ael. H. V. 3, 8. ἐκ τύτων ἐθαυμάζοντο *propter ifta celebantur*. Sic Latini quoque vti folent praepofitione *ex* Salluft. Cat. 35. *fatisfactionem ex nulla confcientia de culpa proponere decreui* vid. et *Fifcherus* Animaduu. ad Weller. Vol. 3. P. 2. p. 119 fq. Loco ἐξελθῦσα in multis libris rectius legitur διεξελθῦσα, probauit hanc fcripturam etiam *Griesbachius*. καθῆψε τῆς χειρὸς αὐτῦ *manui eius fe alligauit*, fequitur κρεμάμενον v. 4. *e manu Pauli pendentem beftiam*: καθάπτειν *alligare*, vt ap. Soph. Trachin. 1051. Xen. Cyneg. 6, 7. v. *Suicerus* Thef. Ecclef. T. 2. p. 5 fq. et *Wolfius* ad h. l. Caeterum fabula, viperis omnino, aut faltem venenatis, infulam Maltam carere ex alio figmento deriuanda eft, quod Paulum eas ex infula illa expulifle tradit, de quo miraculo Lucas filet v. *Walchii* Commentat. in huius cap. v. 6. Gotting. 1753. 4. *Michaelis Oriental. Biblioth. Th.* 20. p. 142 fq. *Neue Orient. Bibl.* Th. 5. p. 49 fq. et in *Anmerkk.* ad h. l. Erat autem vipera ifta aut non venenata, etfi Melitenfes eam pro venenata habuerint, aut fi erat, infinuauit

quidem se Pauli manui, non vero momordit, id quod nec Lucas refert, imo eam non momordisse colligi potest e verbis v. 5. ἔπαθεν ὐδὲν κακόν.

4. θηρίον dicitur de animalibus venenatis, vt ap. Diod. Sic. p. 754. inprimis de serpentibus v. Diod. Sic. p. 118. D. p. 616. D., Artemid. Onirocr. 4, 50. Lucian. Philopseud. T. 2. p. 333. *Graeu.* Theocrit. Id. 24, 54. hinc ap. Xen. Mem. 1, 3. 13. καλὸς homo vocatur θηρίον, quia eius consuetudo et osculum, quasi venenum aliquod aliis immittit. Suidas: θηρία καὶ τὰ δάκετα ἔχιες, Φαλάγγια, ὄΦεις· et a Galeno Opp. T. 3. p. 523. θηριακὰ dicuntur medicamenta, ὅσα τὰς τῶν θηρίων ἰᾶται δήξεις *quae viperarum morsus sanant.* vid. *Turnebus* Aduers. 5, 20. et *Wolfius* in Curis ad h. l. Praecipiti iudicio homines illi dicebant: πάντως Φονεύς ἐςιν ὁ ἄνθρωπος κ. τ. λ. *profecto hic est homicida, quem e mari seruatum, vindicta divina non sinit viuere.*] *Heinsius* suspicatur, poenam homicidae ibi fuisse morsum serpentis. *Pricaeus* sensum ita constituit: naufragium, mortem bonis iuxta et malis communem euasit, vt rariore et insigniore exemplo eius scelera puniantur. Equidem adstipulor *Elsnero*, statuenti, suspicionem Melitensium, Paulum fuisse homicidam, et moriturum esse, niti opinione illa veterum, per eadem puniri homines, per quae deliquissent v. *Spanhemius* ad Callim. h. in Cer. 64. hinc, cum caedes manu peragi soleant, (vide de homicidae profanis audiebant ού καθαροὶ χεῖρας *manibus polluti* v. not. ad Matth. 27, 24.) et viderent viperam *e manu* Pauli pendentem, circum eius manum sinus suos ducentem, homicidam eum putasse, quippe qui sceleris perpetrati poenam in manu lueret, ea scilicet parte, qua peccasset. ἡ Δίκη *dea iustitiae*, Iouis filia, vocata etiam Nemesis. Arrian. Exp. Alex. 4, 9. οἱ πάλαι σοφοὶ ἄνδρες τὴν Δίκην πάρηδρον τῷ Διὶ ἐποίησαν. Hesiod. Ἔργ. 256. Ἡ δέ τε πάρθενος ἐςὶ Δίκη, Διὸς ἐκγεγαυῖα. add. Soph. Oed. Col. 1377. Plutarch. de S. N. V. p. 6. ed. *Wyttenb.*

Eurip. Med. 1389. vid. Perizonius ad Ael. H. V. 13, 2. *Albertius*, *Wetstenius* ad h. l. et *Mitscherligius* ad Horat. Carm. 3, 2. 32.

6. *Illi tamen exspectabant, vt vel intumesceret, vel mortuus subito concideret:* πίμπρασθαι *intumescere* Ael. H. A. 3, 18. de physalo pisce venenato: εἴ τις αὐτῆ ψαύσῃ, ὅγε ἔτι καὶ μᾶλλον πίμπραται *si quis eum tetigerit, magis adhuc ardet et intumescit* v. *Elsnerus* ad h. l. Bochartus Hieroz. P. 2. Lib. 3. p. 369. ἐπὶ πολὺ δὲ αὐτῶν προσδοκώντων κ. τ. λ.] *sed cum satis diu exspectassent, et vidissent, nihil mali ei accidere, mutata sententia deum dixerunt:* ἐπὶ πολὺ *diu* Thucyd. 7, 11. vbi schol. διάςημα δηλοῦντι. add. Epictet. Enchir. c. 63. Ioseph. Ant. 8, 14. 4. ἄτοπον *malum, incommodum, noxium* Herodi. 4, 11. 7. οὐδὲν ἄτοπον προςδοκῶντες *nihil mali exspectantes.* Ioseph. Ant. 2, 5. τῆ μηδὲν κατὰ τὴν ὁδὸν παθεῖν ἄτοπον *vt nihil damni in via paterentur.* Suidas: ἄτοπον, ἀντὶ τῆ-κακὸν μοχθηρόν vid. *Perizonius* ad Ael. H. V. 2, 8. *Elsnerus* et *Kypkius* ad h. l. μεταβάλλεσθαι scl. τὴν γνώμην *sententiam mutare* Xen. H. Gr. 2, 3. 18. τὴν πολιτείαν ἄριςον ἡγέμην εἶναι, καὶ νῦν οὐ μεταβάλλομαι. Ioseph. Ant. 13, 20. μεταβάλλεσθαι γνώμας ἐποίησεν *fecit vt sententiam mutaret* v. *Albertius*, *Kypkius* et *Münthius* ad h. l. ἔλεγον θεὸν αὐτὸν εἶναι] propter laesionem nullam a vipera acceptam, deum putabant. Hanc Miletensium opinionem *Elsnerus* inde enatam opinatur, quod serpentibus veteres diuinam naturam tribuissent, eosque apud deos frequenter conspici solere. *Heinsius* et *Albertius* suspicantur, incolas indigitasse Herculem Alexicacum, qui in vlnis adhuc iacens angues superauerit v. Theocrit. 24, 54. quemque Miletenses coluerint v. Ptolemaeus Geogr. 4, 4. neque esse, inquiunt, quod Graeca superstitione imbutam insulam, quae inter Lilybaeum Siciliae promontorium et Africam, miremur, quam praesertim Romani tenerent.

Wetstenius de Aesculapio cogitat, qui cum serpente pingitur.

7 sq. ἐν δὲ τοῖς περὶ τὸν τόπον ἐκεῖνον κ. τ. λ.] *in illo autem tractu praedia erant Publio, insulae primario:* ἐν δὲ τοῖς περὶ τ. τόπον pro ἐν τῷ τόπῳ ἐκείνῳ vt ap. Diod. Sic. p. 32. D. τὰ περὶ τὰς Θήβας, τὰ περὶ τὴν Μέμφιν *Thebae, Memphis* vid. *Lud. de Dieu*, *Münthius* ad h. l. *Fischerus* ad Weller. Vol. 3. P. 2. p. 219. χωρίον *ager, praedium* vid. ad Matth. 26, 36. πρῶτος in se spectatum, significare posset, virum inter reliquos ciues opibus eminentem, et hoc ipso sensu nonnulli interpretes, veluti *Bengelius*, *Wolfius*, alii, hoc nomen nostro loco acceperunt. Verum ex inscriptionibus patet, magistratum Romanum, praefectum huius insulae, vocatum esse πρῶτον Μελιταίων v. *Grotius* ad h. l. et *Bochartus* Geogr. Sacr. P. 2. Lib. 1. c. 26. Ciceronis aetate Malta in ditione Praetoris Siciliae erat v. Cic. Verr. 4, 18. Publius igitur Praetoris Siciliae legatus fuisse videtur. ὃς ἀναδεξάμενος — ἐξένισεν] *qui nobis receptis per triduum hospitium benignum praebuit:* φιλοφρόνως *benigne, beneuole.* Ael. H. V. 4, 9. ὑπεδέξατο αὐτὰς εὖ μάλα φιλοφρόνως. add. Herodo. 3, 51. 2 Macc. 3, 9. καὶ φιλοφρόνως ὑπὸ τῦ ἀρχιερέως ὑποδεχθεὶς cf. et *Kypkius* atque *Wetstenius* ad h. l. 8. πυρετοῖς καὶ δυσεντερίᾳ συνεχόμενον κατακεῖσθαι] *febri et torminibus laborantem decumbere:* πυρετοῖς pluralis pro singulari, vt ap. Diod. Sic. p. 434. B. ἐκ τύτυ κατ᾽ ὀλίγον ἠκολέθεν πυρετοί. Eadem copulat Gellius 8, 10. *ibi aluo, mihi cita accedente febri rabida, decubueram.* συνέχεσθαι vid. ad Matth. 4, 24. Ammian. Marcell. 26, 4. *constricti rapidis febribus.* κατακεῖσθαι vid. not. ad Marc. 1, 30.

10. πολλαῖς τιμαῖς ἐτίμησαν ἡμᾶς] *multis muneribus nos*, Paulum eiusque comites, *ornarunt:* τιμὴ *munus, praemium* Xen. Hist. Gr. τὰς τιμὰς ἑκάςῳ προτι-

θέναι add. Hiero. 9, 7. Sic apud Latinos legitur *honos*, Cic. ad Diu. 16, 9. *honos habendus medico*; ad quem locum *Manutius*: de pecunia intellige, non de honore. Vnde *honorarium*, praemium honoris cauſſa datum. Virg. Aen. 1, 253. *hic pietatis honos*. Ita et τιμᾷν pro, *praemiis ornare* Sir. 28, 1. τίμα ἰατρὸν πρὸς τὰς χρείας τιμαῖς αὐτȣ̃. Etiam Latini *honorare*, pro, beneficiis, praemiis ornare. Quinctil. 5, 10. *honorarit an deceperit* i. e. praemiis afficere voluerit, an ludificari v. *Burman.* p. 432. Sueton. V. Aug. c. 45. *nullique Graeco certamini interfuit, quo non pro merito certantium quemque honorarit* i. praemio affecerit. cf. et not. ad Ioh. 12, 26. καὶ ἀναγομένοις κ. τ. λ. *et ſoluentibus ad iter neceſſaria ſuppeditarunt.*

11. μετὰ δὲ τρεῖς μῆνας poſt tres menſes, poſt hiemem transactam vid. ad 27, 9. ἐν πλοίῳ—παρασήμῳ Διοσκȣ́ροι] *in naui — quae ſignum habebat Dioſcuros.* Διόσκȣροι Caſtor et Pollux, Helenae fratres, Iouis e Leda Tyndaride filii, quorum peculiare munus erat, hominibus naufragio periclitantibus ſuccurrere v. Horat. Carm. 1, 3, 2. 4, 8. 31. Catull. 4, 27. Senec. Herc. Fur. 14. Xen. Symp. 8, 29. Theocrit. Id. 22, 1 ſqq. *Albertius* ad h. l. intpp. ad Hygin. f. 77. *Spanhemius* ad Callim. Lauacr. Pallad. 24. *Heynius* ad Apollod. 3, 10. 7. παρασήμῳ] nauis erat Caſtoris et Pollucis imagine inſignita. Solebant veteres certo inſigni naues ornare et inde nominare. Hoc παράσημον *inſigne*, a quo nauis nomen accipiebat, veluti galea, clypeus Mineruae, deus, aut dea, aut heros, aut animal, in *prora* nauis appingebatur vel collocabatur Ouid. Triſt. 1, 10. 1. *Eſt mihi, ſitque precor, flauae tutela Mineruae, Nauis; et a picta caſſide nomen habet.* add. Virg. Aen. 5, 115 ſqq. *puppis* vero referebat imaginem numinis pictam, vel in ea collocata erat ſtatua numinis, in cuius *tutela* nauis erat. *Tutela* et *inſigne*, etiam ex auro vel ebore, vel ſimili materia eſſe ſolebat Sil. Ital. 14, 410. *Numen erat celſae puppis vicina Dione.* Virg. Aen. 10, 111. *et aurato*

fulgebat Apolline puppis. Romani *tutelam*, quae in *puppi* erat, ab *infigni*, quod in *prora* poni folebat, discernebant v. Ouid. l. l. nauis ibi memoratae *numen tutelare*, Minerua erat, in puppi collocata, *infigne* autem, παράσημον, galea Mineruae, in prora pictum naui nomen dedit. Sed non vna eademque populorum veterum confuetudo erat. Reperiuntur etiam loci e quibus conftat, eandem rem *tutelam* fuiffe et παράσημον, quoties fcilicet numinis ipfius effigies, in cuius erat tutela nauigium, pro *infigni* locaretur in *prora*, quod faepe accidit, tunc nauis nomine illius dei vocabatur, quem fictum, pictumue praeferebat in prora. Sic et nauis illa Alexandrina, in qua Paulus vehebatur, infigne habebat Diofcuros, fimulque tutelam, vnde et Διόσκουροι vocata eft. Conf. *Albertius* ad h. l. *Enfchedii* Diff. de tutelis et infignibus nauium, quam fub praefidio *Ruhnkenii* defendit 1771. cuiusque meminit *Ernestius* Neueft. theol. Biblioth. Vol. 1. p. 862 fqq. *Kunzii* Obff. de vexillo nauis Alexandrinae qua Paulus in Italiam vectus eft Ien. 1734. 4. *Heinfius*, *Drakenborchius* et *Rupertius* ad Sil. It. 14, 409. *Salmafius* ad Solin. p. 403. *Bochartus* Geogr. Sacr. Lib. 2. c. 3. p. 712. *Meurfius* ad Lycophr. 110. 1299. *Schefferus* de militia nauali 3, 1. p. 372 fq. *Burmanus* ad Petron. c. 105. ad Val. Flacc. 1, 301. *Heynius* ad Virg. Aen. 10, 171. *Schützius* ad Aefchyl. Sept. c. Theb. v. 210.

12. 13. Συρακούσας *Syracufae*, vrbs maritima Siciliae clariffima et ampliffima v. Strabo 6. p. 413. B. *Cellarius* Geogr. Lib. 2. c. 12. p. 787. Ῥήγιον — Ποτιόλους] ibi Alexandrinae naues appellere folebant Sueton. V. Tit. c. 5. *quare feftinans* (e Iudaea) *in Italiam, cum Rhegium, dehinc Puteolos, oneraria naue appuliffet, Romam inde contendit.* add. Senec. ep. 77. Ῥήγιον *Rhegium*, vrbs et promontorium, in Italia inferiore, verfus Siciliam fita. Nomen fuum traxiffe dicitur a ῥήγνυσθαι *rumpi*, quod hic violentia terrae motuum Siciliam ab Italia

diuulferit Iuftin. 4, 1. *Siciliam ferunt anguftis quondam faucibus Italiae adhaefiſſe, maiore impetu fuperi maris, quod toto vndarum onere illuc vehitur.* — *Proximum Italiae promontorium, Rhegium dicitur, ideo quia Graece abrupta hoc nomine pronuntiantur.* Plin. H. N. 3, 8. *Sicilia — interfuſo mari auulſa — ab hoc dehiſcenti argumento, Rhegium Graeci nomen dedere oppido in margine Italiae ſito.* Feſtus: *Rhegium appellatur id municipium, quod in freto Siciliae eſt, quoniam id a rumpendo dictum eſt, quod eſt Graece ῥῆξαι.* Etymol. M. Ῥήγιον, πόλις πλησίον Σικελίας, ἐπειδὴ σεισμȣ͂ γενομένȣ ἀπετελέσθη τὰ ἐκεῖ ῥαγέντος τȣ͂ τόπȣ ἐκείνȣ. cf. de hac vrbe, quae nunc *Reggio* vocatur, Strabo. 6. p. 395. B. Mela 2, 7. *Cellarius* Geogr. Plen. 2. c. 9. p. 735. καὶ μετὰ μίαν ἡμέραν — εἰς Ποτιόλȣς] *et poſt vnum diem, orto auſtro, ſecundum diem agentes Puteolos veniebamus.* ἐπιγίνεσθαι de vento et tempeſtate frequens Diod. Sic. p. 248. D. μεγάλȣ πνεύματος ἐπιγενομένȣ. p. 249. B. χειμὼν μέγας ἐπιγενόμενος. p. 426. A. ἐπιγενομένȣ πνεύματος οὐρίȣ *ſecundo vento flante.* Xen. H. Gr. 3, 2. 17. σεισμὸς ἐπιγίγνεται. ib. 5, 4. 17. ἄνεμος αὐτῷ ἐξαίσιος ἐπεγένετο. add. Herodo. 5, 85. Thucyd. 4, 30. δευτεραῖοι vid. ad Ioh. 11, 39. Ποτίολοι *Puteoli*, oppidum maritimum Campaniae, opportuno portu inſtructum, hodie *Pozzuolo* v. Varro L. L. 4, 5. Cic. Verr. 5, 59. Strabo 5. p. 376. A. ἡ δὲ πόλις ἐμπόριον γεγένηται μέγιστον. *Cellarius* l. l. 2, 9. 4. p. 673.

14. 15. ἀδελφοὶ ſunt chriſtiani, vt v. 15. παρεκλήθημεν ἐπ' αὐτοῖς κ. τ. λ. *ab iis rogati ſumus, vt per ſeptem dies apud ipſos maneremus.* Indulſit Paulo centurionis humanitas 27, 3. 43. Pro ἐπ' αὐτοῖς in nonnullis codd. legitur, παρ' αὐτοῖς, e gloſſemate; ἐπὶ id. qd. παρὰ *apud ipſos* v. *Lud. de Dieu* ad h. l. *Fiſcherus* Anim-adu. ad Weller. Vol. 3. P. 2. p. 231. 234. καὶ οὕτως εἰς τὴν Ῥώμην ἤλθομεν] *atque ita Romam profecti ſumus.*

οὕτως vid. ad 20, 11. Nondum Romam venerant sed ἔρχεσθαι h. l. vt saepius, notat, *ire*, *proficisci* vid. not. ad Ioh. 6, 16. ἀκούσαντες τὰ περὶ ἡμῶν *de nobis audiuerant*: τὰ περὶ ἡμῶν pro περὶ ἡμῶν *de nobis* vid. ad 1, 3. de aduentu nostro. Christianorum, qui Romae erant, Paulum videndi cupidorum, alii obuiam ei ibant vsque ad Appii Forum, alii ad Tres Tabernas, illi prius, hi serius. Etenim Tres Tabernae erant propiores Romae. Ἄππιος Φόρος *Forum Appii*. Via Appia, celeberrima, a Statio *regina viarum* dicta (Silu. 2, 2. 11.), Roma, per portam Capenam, Capuam, et Capua Brundusium ducens, ab Appio Caeco Censore, strata magnifice v. Liu. 9, 29. Cic. ad Attic. 2, 12. *Forum Appii*, oppidum ad viam Appiam situm Horat. Sat. 1, 5. 3. De hoc oppidorum genere, quae *Fora* dicebantur, agit Sigonius Ant. Iur. Ital. 2, 5. Τρεῖς Ταβέρναι *Tres Tabernae*, locus in via Appia, ad quem deuertere viatores et vino ciboque se reficere poterant Cic. ad Attic. 1, 13. distabat hic locus a Roma sex milliaria Germanica, et Appii forum octo milliaria vid. *Michaelis* ad h. l. interpp. ad Horat. l. l. Antonini Itinerar. p. 107. οὓς ἰδὼν ὁ Παῦλος κ. τ. λ] *quibus visis, Paulus gratias Deo egit, animoque confirmatus est*: ἰδεῖν sensu latiori accipiendum, vt non tantum sit *videre*, sed etiam *colloqui cum aliquo* v. not. ad Ioh. 12, 21. „Boni ominis instar habendum erat, quod primi, qui ex vrbe, cuius videndae ardentissimo voto iam dudum flagrauerat Paulus, (c. 19, 21. 23, 11. 27, 24.) occurrebant, e christianorum hominum numero fuerant, tamque studiose eum exceperant, vnde plenus gratiarum ad Deum preces fundit, optima quaeuis in commodum euangelii auguratus." *Heinrichsius*. θάρσος λαμβάνειν *animum capere* v. *Kypkius* ad h. l.

16. ὅτε δὲ ἤλθομεν—τῷ στρατοπεδάρχῃ] *cum Romam venissemus, centurio* (Iulius 27, 1,) *vinctos tradidit Praefecto Praetorio*: στρατοπεδάρχης *Praefectus Praetorio*; στρα-

τόπεδον castra Praetoriana, *die Casernen der kaiserlichen Leibgarde* v. Ioseph. Ant. 18, 6. 6. Scilicet Imperatorum temporibus is obtinuit mos, vt rei, ex prouinciis Romam ad Caesarem missi, Praefecto Praetorio custodiendi committerentur, et in castris Praetoriis a milite Praetoriano, (quorum magna tunc temporis Romae copia erat) qui captiuo catena longiori alligatus erat, custodirentur v. Ioseph. l. l. Plin. epp. 10, 65. *Krebsius* ad h. l. et in Opuscc. Acadd. et Scholast. p. 151 sq. add. supra not. ad 22, 29. τῷ δὲ Παύλῳ ἐπετράπη κ. τ. λ.] *Paulo autem permissum est seorsim manere cum milite, qui eum custodiret: κατ' ἑαυτὸν seorsim, separatim* ab aliis captiuis (v. Xen. Mem. 3, 5. 4. Anab. 2, 4. 5. Ael. H. V. 3, 19. *Albertius*, *Wetstenius*, *Münthius* ad h. l.) h. e. in conductis aedibus coll. v. 30. ita, vt per catenam alligatus esset militi praetoriano, quem, vbicunque esset, etiam in foro et plateis ad latus haberet. Vt Paulo haec liberior custodia contingeret, effecerant literae Festi v. 25, 25. 26, 31. et intercessiones Iulii centurionis. Caeterum verba: ὁ ἑκατόνταρχος παρέδωκε τὰς δεσμίας τῷ στρατοπεδάρχῃ· τῷ δὲ desunt in AB, al. Syr. Ar. Copt. Armen. Vulg. ea pro suppostitiis habenda esse, verissime iudicarunt *Millius* Prolegg. §. 881. *Bengelius*, *Heinrichsius*; nempe addita sunt a scholiaste, qui historiam Pauli auctiorem reddere voluerit, neque enim facile perspicitur quomodo ea a librariis omitti potuerint.

17 — 19. ἐγένετο δὲ μετὰ ἡμέρας τρεῖς κ. τ. λ.] *post triduum Paulus primores Iudaeorum conuocauit*, cum vt a se propulsaret criminis commissi suspicionem v. 17 sqq. tum vt eos, doctrinam diuinam iis praedicando, in suas partes traheret. τοὺς ὄντας τῶν Ἰουδαίων πρώτους qui inter Iudaeos auctoritate et dignitate emiuebant, primores Iudaeorum, vt ap. Ioseph. Ant. 7, 11. 5. ἀφικνοῦνται δ' εἰς Γάλγαλα πρὸς αὐτὸν οἱ τῆς χώρας πρῶτοι *Gilgala autem ad eum veniunt, primores regionis Israeliticae*

v. *Krebsius* ad h. l. τῷ λαῷ ἢ τοῖς ἔθεσι τοῖς πατρῴοις vid. 24, 14. 22, 3. 21, 28. ἐξ Ἱεροσολύμων scl. ἀπαχθεὶς *abductus* v. *Bosius* de Ellipf. fub v. ἀπάγειν p. 584. *Schaef.* add. Act. 7, 9. Ῥωμαίων procuratori Romano Caefareae degenti. 18. ἐβούλοντο ἀπολῦσαι v. 24, 26. 25, 25. 26, 31 fq. οὐχ ὡς fubintell. ἀλλὰ vt Marc. 16, 26. Homer. Il. β, 522. Cic. epp. ad Diu. 12, 15. *hi nuntiauerunt Dolabellam Antiochiam, quae in Syria eft, venisse, non receptum*, pro fed non receptum. v. *Bosius* de Ellipf. f. ἀλλὰ p. 752.

20. διὰ ταύτην οὖν τὴν αἰτίαν κ. τ. λ.] *hanc igitur ob caussam vos rogaui, vt me viseretis, et mecum colloqueremini, nam propter fpem Israelitarum his vinculis conftrictus fum:* ἕνεκεν τῆς ἐλπίδος τοῦ Ἰσραὴλ propter Mefsiam, quem iam venisse doceo vid. not. ad 26, 6. 1 Tim. 1, 1. τὴν ἅλυσιν ταύτην περίκειμαι pro, ἡ ἅλυσις αὕτη περίκειταί μοι. Iofeph. de Maccab. c. 12. init. ὁρῶν ἤδη τὰ δεσμὰ περικείμενον *cum iam vinculis cerneret circumdatum* v. *Kypkius* ad h. l.

21. Dixerat Paulus fe non commififfe crimen fupplicio dignum, nec fe propterea ad Caefarem prouocaffe, vt gentem fuam accufaret v. 18. 19. Eo fpectant principum Iudaeorum verba: οὔτε γράμματα περὶ σοῦ ἐδεξάμεθα, οὔτε παραγενόμενός τις ἀπήγγειλε περὶ σοῦ πονηρόν, *non literas de te accepimus, neque quisquam aduenit, qui de te mali quid nuntiaret.* ἀξιοῦμεν *volumus, cupimus* v. not. ad 15, 38. et *Kypkius* ad h. l. ἃ φρονεῖς quae fit tua fententia, tua placita, tuam doctrinam. τῆς αἱρέσεως ταύτης γνωστόν ἐστιν ἡμῖν *de hac fecta nobis compertum eft* v. 24, 5. 14. contemtim loquuntur de Chrifti fectatoribus.

23. ταξάμενοι δὲ αὐτῷ ἡμέραν *diem ei conftituebant*, quo accuratius ipfis doctrinam fuam exponeret, volebant etiam vt plures eum dicentem audirent. εἰς τὴν ξενίαν *in hofpitium*, conductum deuerforium v. 30. οἷς ἐξετίθετο διαμαρτυρόμενος τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ *quibus diligenter expofuit doctrinam de regno Meffiano*, quaenam huius regni natura et ratio effet. πείθων τὰ περὶ τοῦ Ἰησοῦ *docens eos Iefum effe Meffiam* vid. not. 19, 8. ἀπό τε τοῦ νόμου Μωσέως καὶ τῶν προφητῶν *e Mofis et prophetarum fcriptis*, adhibitis Mofis libris et vatum oraculis, coll. v. 20. Luc. 24, 27. habuit orationem fimilem ei quae legitur 13, 16 fqq. ἀπὸ πρωῒ ἕως ἑσπέρας *a diluculo ad vefperam*, quoniam multum in vtramque partem difputabatur coll. v. 25. ἀπὸ πρωῒ vt ap. Athen. 12. p. 526. C.

25. ἀσύμφωνοι δὲ ὄντες πρὸς ἀλλήλους ἀπελύοντο] *in partes scissi discedebant:* ἀπολύεσθαι *abire, discedere* Diod. Sic. p. 116. A. τὸ τελευταῖον ἀπολύονται συμπάθειαν οὐδεμίαν λαμβάνοντες *tandem, nulla miseratione affecti, inde discedunt*. add. LXX. Ex. 33, 11. Sic etiam διαλύομαι legitur ap. Thucyd. 5, 113. cf. et *Raphelius* Obss. Polybb. ad h. l. εἰπόντος τοῦ Παύλου ῥῆμα ἕν *cum Paulus hoc vnum addidisset*, tot monitis ad notandam eorum incredulitatem. ἓν ῥῆμα poni etiam solet de pluribus verbis, effato Xen. H. Gr. 2, 3. 24. λέγεται δὲ ἓν ῥῆμα καὶ τοῦτο αὐτοῦ· ὡς εἶπεν ὁ Σάτυρος, ὅτι οἰμώξειεν εἰ μὴ σιωπήσειεν, ἐπήρετο, ἂν δὲ σιωπῶ, οὐκ ἄρα, ἔφη οἰμώξομαι *aiuntque tum hoc quoque verbum tum ab eo prolatum fuisse. Quum Satyrus diceret daturum poenas, ni taceret, interrogabat: quodsi ego tacuero, non mulctabor?*

26. 27. Vid. not. ad Matth. 13, 14 sqq.

28 sq. Conf. 13, 40. 46. 18, 6. σωτήριον doctrina salutaris, doctrina christiana, ὁ λόγος τῆς σωτηρίας ταύτης ἀπεστάλη 13, 26. add. 16, 17. ἀκούσονται *illi eam admittent* v. Luc. 10, 16. 9, 35. — Versus 29. qui in libris multis non legitur, merito interpolationis nomine suspectus visus est *Grotio*, *Millio* Prolegg. §. 981. aliis. Nempe consarcinarunt eum grammatici e v. 25. et librarii verba in margine posita, in ipsa texta contulerunt. πολλὴν ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς συζήτησιν *multam habentes inter se disceptationem*, alio defendente, quod alius improbabat et repudiabat. συζήτησις *disputatio*, vt 15, 2.

30. 31. ἐν ἰδίῳ μισθώματι *in diuersorio mercede conducto*, subleuatus a christianis Romanis cf. etiam v. 10. Vulg. *in suo conductu mansit*. Theophr. Char. 23. ἐν μισθῷ τὴν οἰκίαν οἰκῶν *conductitiam domum habens*. Petron. c. 9. *tuus iste frater seu comes paulo ante in conductum accucurrit*. Senec. de Benefic. 7, 5. *nec conductum meum, quamquam sis dominus, intrabis*. Nomen Παῦλος omittunt ABE al. Copt. Arm. Vulg. a librariis e margine temere in ordinem translatum est, vt recte iudicarunt *Millius*, *Bengelius*, *Griesbachius*. κηρύσσων τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ tam viua voce praesentibus, quam per literas absentibus. ἀκωλύτως *nemine prohibente*. Herodi. 8, 2. 1. διέβησαν ἀκωλύτως, μηδενὸς ἐμποδὼν γενομένου.

INDEX.

A

CORRIGENDA.

p. 17. l. 10. Sed Petrus p. 22. l. 28. τόπον p. 81. l. 27. adhibitum. p. 84. l. 30. verba. p. 105. l. 6. ὑπάρξεις. p. 112. l. 15. Ael. H. A. 2, 48. p. 119. l. 4. christianorum. p. 137. l. 16. gentes. p. 138. l. 14. πρῶτον p. 149. l. 17. nomine. p. 170. l. 2. *Schmidius.* p. 178. l. 13. addiderit. p. 179. l. 23. vterque. p. 180. l. 9. B pro β. p. 182. l. 34. aut. p. 185. l. 21. κακὰ p. 194. l. 17. ὧν p. 197. l. 13. ad. p. 200. l. 17. κατ' p. 226. l. 11. exercitus. p. 262. l. 19. ἐστράφησαν. p. 279. l. 5. χειροποίητα. p. 305. l. 24. perraram. p. 308. l. 11. γυνὴ p. 330. l. 12. γυναῖκες. p. 331. l. 19. Ioh. 12, 28. l. 20. οὖν p. 340. l. 22. Lucae. p. 345. l. 4. λαβών. p. 355. l. 18. campi. p. 360. l. 12. pro *et v.* leg. add. c. p. 365. l. 10. aprico. ib. l. 33. del sunt et ea. p. 366. l. 9. *Valckenarius.* p. 367. l. 2. ac. p. 373. l. 11. demittuntur. ib. l. 25. γῆν. p. 382. l. 18 sed etiam. p. 421. l. 11. eum. p. 439. l. 25. scriptoribus. p. 447. l. 17. Ita et p. 461. l. 15. significauit. p. 489. l. 14. ὁδὲς. p. 513. l. vlt. cum hominibus. p. 518. l. 1. de conventibus. p. 521. l. 9. Dicitur p. 546. l. 29. commendare. p. 555. l. 13. Tarsenses. p. 562. l. 13. ἐννέα. 579. l. 2. δαίμων. p. 602. l. 18. volebant. 610. l. 32. v. Act. p. 612. l. 16. κεφαλὴν. p. 617. l. 26. statuendum est.